This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

WIDENER LIBRARY
HX QTDS H

KF 23641 (1897)

[redacted]

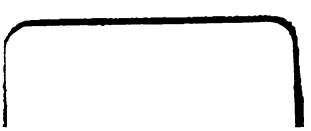

[illegible]

[illegible], 42, 353, 460, [illegible], 696, [illegible] [illegible] 4,

[illegible]

PP 565 550 lacking.

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1897. ÉVI FOLYAM.

(XXXI. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1897.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

KF 23641 (1894)

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY MAY 1954

Budapest, 1897. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

Lap

BÉKEFI REMIG.

Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjou-korban. I. II. és III. bef. közl. ... 125, 210, 298

Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete ... 382

ÉRDUJHELYI M.

Tvrtkó bán és János kanonok cselszövénye ... 508

FIÓK KÁROLY.

Megint a »Sabartoiasfaloi« névről ... 611, 699

FRAKNÓI VILMOS.

Anna szász herczegné magyar trónkövetelő 1458-ban ... 1

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Péter király és az ó-budai prépostság ... 291

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

Bethlen Gábor Déva várában ... 107

KRIŽKO PÁL.

Bethlen Gábor király Körmöczbányán ... 495, 593

KROPF LAJOS.

Árpádházi Jolán, Aragon királynéja ... 221

Adalék a Wesselényi-összeesküvés történetéhez ... 309

Terdsüman Murád ... 387

Radu Negru, a honalapító ... 707

Benyovszky Móricz Lengyelországban ... 810

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Paulus Diaconus ... 483

DR. PAULER GYULA.

Nyilt levél Kropf Lajos »Adalék a Wesselényi összeesküvés történetéhez« czimű czikkére ... 314

PÓR ANTAL.

Adatok a bolognai és pádovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról ... 769

SÖRÖS PONGRÁCZ.

Forgách Ferencz kortörténelme I. II. ... 97, 201

Illicini Péter életéhez ... 804

SZILÁGYI SÁNDOR.

Titkári jelentés ... 196

STESSEL JÓZSEF.

Nehány történelmi adat Sopron és Moson vármegyékről ... 26

Rou vára és a Gathal-nemzetség Sopronvármegyében ... 404

TAGÁNYI KÁROLY.

A régi Országos Levéltár ... 688

A magyar udvari kanczelláriai levéltár ... 939

GR. TELEKI GÉZA.

Elnöki megnyitó beszéd ... 195

THALLÓCZY LAJOS.

Árpádházi Jolán Aragon királynéja. (Egy oklevél melléklettel) ... 577

Az 1722/3. magyar országgyülés törvényeinek közzétételéről ... 673

THURY JÓZSEF.

A magyaroknak »Szavarti-aszfali« neve ... 317, 391

WEBER SAMU.

Elpusztult helységek a Szepességben ... 414

WERTHEIMER EDE.

Adalékok a »Magyar Kurir« történelméhez ... 14

WERTNER MÓR.

Garam-Mikolai Bás országbiró ... 39

A Horvátiak elei ... 514

Ötödik Dénes nádor nemzetsége ... 607

A Garaiak ... 902

—Y —S.

Közlemények a Hédervári Viczay levéltárból ... 796

II. Könyvismertetések és könyvbirálatok.

Baddeley Clair. Robert the Wise. I. II. és bef. közlem. Ism. Kropf Lajos ... 736, 840

Balássy Ferencz. Heves vármegye története. Ism. I. J. ... 335

Barabás Samu és *Thallóczy Lajos.* Blagay család oklevéltára. Ism. Pór Antal ... 524

Békefi Remig. A cziszterczieki középkori iskolázása Párisban. Ism. —s— 160

Bodnár Zsigmond. Az erkölcsi törvény alkalmazása. I. II. Ism. —R.—R. ... 328, 435

Lap

Bontz József. Keszthelyváros monographiája. Ism. —Y. ... 64
Dévai. A tiz parancsolat ágazatai. Ism. D. L. ... 631
Dr. Dézsi Lajos. Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Ism. Révész Kálmán ... 948
Éble Gábor. A károlyi grófok várkastélya és pesti palotája. Ism. Acsády Ignácz ... 812
Dr. Ehrenberg Richard. Das Zeitalter der Fugger. Ism. Kropf Lajos 358
Fábián János. Az esztergomi érsekség Uj-Vára 1545—1580. Ism. Matunák Mihály ... 248
Fayer László. Az 1843-ki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. kt. Ism. Dr. Máté Sándor ... 65
Ferenczi Zoltán. Petőfi életrajza. Ism. Váczy János ... 731
Dr. Finászy Ernő. A magyarországi középiskolák multja és jelene. Ism. Kardos Albert ... 57
Galgóczy Károly. A sajógalgóczi Galgóczy család. Ism. —J—S. ... 461
— — Nagy-Körös város monographiája. Ism. D. L. ... 258
Grinnell-Milne. Life of Ruyter. Ism. Kropf Lajos ... 637
Horváth Ignácz. A budapesti kir. m. tud. egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága. Ism. D. ... 530
Höchsmann János. Johannes Honter, der Reformator Siebenbürgens und des sächsischen Volkes. Ism. M. S. ... 67
Dr. Högyes Endre. A budapesti egyetem orvosi karának története. Ism. Dr. Máté Sándor ... 231
Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. I. II. Ism. Márki Sándor 726, 834
Jancsó Benedek. A román nemzeti törekvések története s jelenlegi állapota. Ism. Moldován Gergely ... 44
Dr. Karácsonyi János. A honfoglalás és Erdély. Ism. X. Y. Z. ... 225
Károly János. Fejér vármegye története. I. kt. Ism. —Á.— ... 63
Király Pál. Magyarország Története. Ism. —I —R. ... 951
Ch. Kohler. Les Suisses dans les guerres d'Italie de 1506—1512. Ism. Kropf Lajos ... 459
Kőváry László. A millennium lefolyásának története és a millennáris emlékalkotások. Ism. —Zs— ... 527
Középiskolák története. I. II. III. IV. V. Ism. Dr. Váczy János és Dézsi Lajos ... 69, 156, 252, 448, 532
Krones. Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger. Ism. —S.— ... 455
Krones. Die Markgrafen von Steier. Ism. Á. A. ... 949
Memoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople, par le marquis de Bonnac. Ism. Kropf L. ... 545
Nagy Géza. A magyarságiskora. (Rohonyi Gyula munkájának ismertetése) I. II. III. ... 423, 535, 618
Nagy Gyula. Czegei Vass György és Vass László naplói 1659—1739. Ism. M. S. ... 239
Perret P. M. Histoire des relations de la Franc avec Venise. Ism. Kropf Lajos. ... 351
Pierling S. J. La Russie et la Saint-Siège. Ism. Kropf L. ... 457
Pintér Sándor. Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban. Ism. Jakab Elek ... 443
Dr. Pollák Miksa. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Ism. L. B. ... 540, 627
Dr. Poole. Historical Atlas of Modern Europe from the decline of the Roman Empire. Ism. Kropf Lajos ... 952

Lap

Dr. Récsey Victor. Brevis historia archivi archi-abbatiae O. S. B. de s. Pannoniae. Ism. Érdujhelyi M. ... 162
Rigault. Le Procès de Guichard. Ism. Pór A. ... 746
Rohonyi Gyula. A magyarság őskora (A honfoglalás története) I. II. III. kt. Ism. Nagy Géza ... 423, 535, 618
Smith T. The Hungarian confession. Ism. Kropf Lajos ... 73
Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis latinorum pro anno domini et millenari. Ism. —Á— ... 456
Schlumberger. L'épopée byzantine. Ism. Kropf Lajos. ... 634
Dr. Szádeczky Lajos. Székely oklevéltár V. kt. Ism. Márki Sándor 254
— — Székely oklevéltár. VI. kt. Ism. K. L. ... 825
Szederkényi Nándor. A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban. Ism. —i—s. ... 359
Tagányi Károly. Az erdészeti oklevéltár. I. II. III. kt. Ism. Lőrincz Béla ... 137
Téglás Gábor. Kiktől tanulták Dáczia őslakói az aranybányászatot 816
Thallóczy L. és *Barabás S.* Blagay család oklevéltára. Ism. Pór Antal 524
Thode Henry. Der Ring des Frangipani. Ism. Kropf Lajos ... 163
Wolf György. Az egyházi szláv nyelv. Ism. gr. Kuun Géza ... 715
Woditska István. A nagybányai kerület bányatörténetéből. Ism. Téglás Gábor ... 344
Wosinsky Mór. Tolnavármegye története. Ism. D. L. ... 337
Dr. Zsilinszky Mihály. Csongrád vármegye története. Ism. D. L. ... 519

III. Tárcza.

Necrológok.

Arneth Alfréd † ... 650
Jakab Elek † ... 649
Pulszky Ferencz † ... 648
Szilágyi István † D. L.-től ... 466
Torma Károly † ... 277
Véghely Dezső † ... 464

Önálló czikkek.

A király ajándéka ... 751
A M. Tud. Akadémia jutalom tételei. ... 663
A M. Tud. Akadémia ujabb kiadványai ... 80
Angyal Dávid. Megjegyzések a Bethlen Gábor Déva várában czimü czikkre ... 272
A pristáldokról. D. Gy. ... 463
Balibárdi a Magyarok első királya ... 848
Berzeviczy Egyed. Berzeviczyek levéltára Rákos-Lomniczon ... 361
— — A Murányi Venus ... 553
Dudás Gyula. Bács-Bodrogmegye monographiájáról ... 79
Érdujhelyi Menyhért. A pristáldokról ... 266
Dr. Illéssy János. Lehel kürtje és a jászok ... 261
Jelentés a Csepel-szigeti Árpád-szobor leleplezéséről és az Árpád-hid avatásáról ... 752
Károlyi Árpád beszéde, melyet a jun. 21-iki rk. ülésen tartott ... 642
Dr. Komáromy András. Válasz Angyal megjegyzéseire ... 366
Kropf Lajos. Lehel kürtje ... 171
— — Az élve eltemetés büntetése ... 265
— — Lehel kürtje (Válasz Illéssy János urnak) ... 372

Lap

Kropf Lajos. Adalék a Wesselényi összeesküvés történetéhez (Válasz Pauler Gyula urnak) ... 562
Kropf Lajos. Balibardi ... 955
Pályázati hirdetés ... 193
Pauler Gyula levele a szerkesztőhöz ... 562
Révész Kálmán. Egy Bethlen Gábor korabeli pasquillusról ... 374
— — Adatok a magyar protestans gályarabok s az ide vonatkozó művekre nézve ... 956
Sasinek F. Egy fogadalmi kép ... 654
Szilágyi Sándor. Az Országos Levéltár a képviselőházban ... 169
Tagányi Károly jelentése a Sasinek-féle okiratokról ... 646
Takács Sándor. Nehány szó a pesti piarista kollegium történetéhez 173
Thaly Kálmán. Lehel kürtje. (Válasz dr. Illéssy János úrnak) ... 372
Dr. Wertner Mór. A »Poth« nemzetség. — Helyreigazitás ... 363
Zsatkovics Kálmán. Egy kis helyreigazitás ... 172

Állandó rovatok.

Horvát történelmi Repertorium ... 468, 560, 656, 756, 850, 961
Repertorium *a)* külföldi munkák ... 554, 652
b) külföldi szaklapok és folyóiratok ... 653, 753, 958
c) hazai lapok ... 960
Történeti könyvtár ... 92, 180, 284, 381, 478, 572, 666, 768, 858
Uj könyvek ... 83, 174, 376, 475, 564, 761, 852, 964
Vegyes közlések ... 86, 176, 278, 378, 476, 567, 660, 764, 855, 966
Vidéki Társulatok ... 375, 474

IV. Hivatalos értesitő.

A M. T. Társ. 1896. decz. 20-ki rk. nyilv. felolv. ülés jegyzőkönyve 93
— 1897. jan. 7-ki r. vál. » » 94
— » febr. 4-ki r. » » » 181
— » febr. 18-ki r. köz. » » 287
— » márcz. 9-ki rk. vál. » » 383
— » ápr. 3-ki r. » » » 383
— » máj. 7-ki r. » » » 479
— » jun. 3-ki r. » » » 573
— » jun. 21-ki rk. » » » 667
— » okt. 7-ki r. » » » 859
— » nov. 4-ki r. » » » 862
— » decz. 2-ki r. » » » 969
Az 1896. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése ... 184
Kimutatás a Társulat törzsvagyonáról ... 189
Pénztári zárszámadás 1896-ról ... 189
A M. Tört. Életrajzok zárszámadása 1896-ról ... 191
A M. Tört. Társulat 1897. évi költségvetése ... 191
A M. Tört. Életrajzok 1897. évi költségvetése ... 193
A M. Tört. Társulat elnöksége, tisztikara, ig. választmánya és bizottságai 1897-ben ... 288
Felhivás társulati tagok lakhelyére vonatkozólag 96, 194, 290, 386, 482, 576, 672, 768, 864

ANNA SZÁSZ HERCZEGNÉ MAGYAR TRÓNKÖVETELŐ 1458-BAN.

Magyarország, a középkor folyamán, geografiai helyzetének jelentőségénél és politikai súlyánál fogva, Európa számos uralkodó-háza hatalmi vágyainak képezte czélpontját.

Attól fogva, hogy Kún László halála után (1290) Habsburgi Rudolf német király feljogosítva hitte magát Magyarországot »mint megüresedett birodalmi hűbért« fiának Albert osztrák herczegnek »adományozni«, később az ő dynasztiája, úgy szintén az Anjou, Przemisl, Wittelsbach, Luxemburg és Jagello házak erőfeszitéseit is siker koronázta, a mennyiben tagjaik hosszabb-rövidebb ideig ültek szent István trónján, melyet 1526-tól fogva a Habsburg-ház állandón megtartott. Ellenben a szász herczegségek fölött uralkodó Wettin-ház kisérletének a szerencse nem kedvezett.

Ennek a kisérletnek ekkorig nem ismert részleteit kivánom elbeszélni, diplomatiai irományok alapján, melyeket a drezdai királyi állami főlevéltár — XV. századbeli történetünk egyéb számos nagybecsű emlékei között — megőrizett.[1])

*

Ismeretes, hogy Albert király halálakor (1439) két leánygyermeket hagyott hátra. Az idősebb, Anna herczegnő Vilmos szász herczeggel, az ifjabb Erzsébet pedig Kázmér lengyel királylyal lépett házasságra. Testvérüknek, az utószülött V. Lász-

[1]) Ezek »10529 loc.« signatura alatt, ily czímmel vannak egybefoglalva: »Handlung und Schriften belangend Herzog Wilhelmen zu Sachsen Gerechtigkeit und Anforderung an den Königreichen Ungern. Behaim etz.«

lónak 1457 november 23-ikán váratlanul bekövetkezett elhúnyta idején ők voltak a magyar királyi ház egyedüli élő sarjai.

Magyarországban az az irány, mely a trónöröklés elvében a királyi hatalom szilárdságának föltételét látta, oly erősen gyökerezett meg az Árpádház uralkodása alatt, hogy annak kihalta után mindig a vele leányágon rokonságban levő dynasztiák körében kereste uralkodóját a nemzet; sőt két ízben, Nagy Lajos és Zsigmond halála után, fiörökös hiányában, a királyleányt emelte trónra.

Azonban mikor Albert halálakor (1439) harmadízben következett be az az eset, hogy a király fiörökös nélkül húnyt el: a nemzet túlnyomó többsége a királyválasztás korlátozatlan szabadságának elvét hirdette, és emelte I. Ulászló megválasztásával érvényre.

A várnai katasztrófa után, az ország rendei hosszú tétovázás után, Albert fiát V. Lászlót uralkodóul elfogadván, a trónöröklés elvéhez tértek vissza.

Majd V. László halálakor a nemzet ismét a szabad királyválasztás jogával kivánt élni. Ezen alkalommal a leány-ág örökösödési jogát csakis egy külföldi származású magyarországi főpap vitatta és igyekezett diadalra segíteni. Ez Mondschiedel Boldizsár volt, kit radmansdorfi plébánosból, Cillei Ulrik gróf — Erzsébet királynétól nyert kiváltság alapján — 1454-ben zágrábi püspökké nevezett ki.[1]) Az ő szemeiben sok tekintetben kivánatosnak tűnhetett föl az, hogy Cillei Borbála unokája foglalja el a magyar trónt. És azért, V. László halálának hírére, késedelem nélkül indította meg ez irányban az actiót.

Éppen Bécsben időzött, s itt Vitéz János váradi püspöknek tárta föl legelőbb czélzatait. Azt a kérdést intézte hozzá, hogy véleménye szerint ki lesz Magyarország jövendő királya?

Vitéz ekkor vagy még nem tudta azt, hogy a Hunyadiház barátai Mátyást tekintik jelöltjüknek, vagy pedig szükségesnek látta ezt a tervet a titok leplébe burkolni. Azt a

[1]) Ezen kinevezés előzményeit és az abból származott bonyodalmakat, a miket itt ismertetni felesleges, tárgyalom: »A magyar királyi kegyuri jog« czímű munkámban, 181 és köv. lapokon.

nézetét fejezte ki, hogy két külföldi uralkodó fog a magyar trón megszerzésére versenyezni: az egyik V. Alfonz Aragonia, Sicilia és Nápoly uralkodója, ki a magyar király czímét viselte, valószinűleg azon az alapon, hogy nápolyi elődei is viselték; a másik Kázmér lengyel király, a várnai csatában elesett Ulászló öcscse, V. László ifjabb nővérének férje.

Ekkor a zágrábi püspök azzal állott elő, hogy nem szabad megfeledkezni az elhúnyt király idősebb nővéréről, kit »inkább mint bárki mást megillet az örökösödési jog Magyarországon«, hol »ősrégi alkotmányos gyakorlat« az, hogy fiörökös hiányában a király leányára, illetőleg ennek férjére száll a trón, a melyet ily czímen foglaltak el Zsigmond, mint Nagy Lajos leányának és Albert, mint Zsigmond leányának férje.

Ezen oktatás után, a mit az idegen főpap a magyar közjogból a magyar cancellárnak adott, — az ő szívére próbált hatni. Emlékeztette, hogy életben maradását László nagylelkűségének köszöni, és így illő, hogy testvére ügyének fölkarolásával bizonyítsa be háladatosságát.

A zágrábi püspök később másokkal folytatott társalgásban részleteket is mondott el, melyekkel azt, a mit László királynak Vitéz irányában tanusított nagylelkűségéről érintett, kimagyarázta. Szerinte Hunyadi László, kivégeztetése előtt tett vallomásában, Cillei Ulrik haláláért és a király ellen szőtt összeesküvésért a felelősséget Vitéz Jánosra hárította, de szavainak V. László hitelt nem adott volna.

Mondanunk sem kell, hogy ez az elbeszélés a belső valószinűség kellékeit nélkülözi.

A Vitéz és Boldizsár püspök között a királyválasztás ügyében történt eszmecsere, az utóbbinak előadása szerint, a váradi püspök igéretével nyert volna befejezést, hogy Anna herczegnőnek és férjének a magyar trónra jutását tanácscsal és tettel elő fogja segíteni. Ezt Boldizsár püspök Vilmos herczegnek Bécsben tartózkodó bizalmas emberével Schlick Mátyással közölte, ki rögtön — még november végén — jelentést tett Weimarba, hol a herczeg udvarát tartotta.[1])

[1]) Mindezt recapitulálják Vilmos herczeg Bécsbe küldött követei, 1457 deczember 13-ikán kelt jelentésükben.

Vilmos herczeg nem habozott neje örökösödési igényeit fölkarolni, és pedig V. László egész örökségére: a magyar és cseh koronákra, ugy szintén az osztrák herczegségre.

Anna herczegasszony azonnal a következő czímet vette föl: »Magyar-, Cseh-, Dalmát- és Horvát-országok született királynéja (regina nata), Ausztria és Luxemburg herczegnője, Morvaország őrgrófnője sat.« Vilmos herczeg pedig neje »törvényes gyámjának« (legitimus tutor) tekintette és czímezte magát. A trón-igények érvényesítése végett már deczember első napjaiban Pappenheim Konrád kóburgi várnagyot és Leubing Henrik jogtudort Bécsbe küldötték, azzal az utasítással, hogy a teendők iránt a zágrábi püspökkel értekezzenek.

Boldizsár püspök javaslatai oda irányultak, hogy a herczeg a magyar rendeknek neje örökösödési igényeit mielőbb jelentse be; a királyválasztó országgyűlésre követeket küldjön; az uralkodókat, kikkel barátságos viszonyban áll, különösen pedig sógorát a lengyel királyt kérje föl, hogy ügyét a magyar rendeknél támogassák; végre a császárhoz azzal a kéréssel forduljon, hogy a kezei között levő magyar koronát Anna herczegnő, mint »természetes örökös« számára tartsa fönn, és senki másnak ne szolgáltassa ki.

Nem hallgatta el azt az aggodalmat, hogy a magyarok, ha a szent koronát kezeikbe tudják keríteni, a magok soraiból választanak királyt. De Mátyás jelöltségéről és az érdekében megindult mozgalomról ekkor tudomása még nem volt.

A társalgás folyamán V. László kimúlta kerülvén szóba, azt a nézetet fejezte ki, hogy az ifjú király nem természetes halállal végezte életét.[1])

A zágrábi püspök a szász követekkel való találkozásait arra is fölhasználta, hogy a praetendensnek Magyarország földrajzi és politikai viszonyairól tájékozást nyújtson. Közlései hézagosak és jelentéktelenek. Figyelmet egyedül azok a rövid észrevételek érdemelnek, amikkel az ország egyházi és világi nagyjainak pártállását jellemezi, azon magatartás szerint, amit V. Lászlóval szemközt tanusítottak.

[1]) Az imént idézett jelentésben.

Érdekes, hogy a király híveiről szólván, a legnagyobb dicséret, a mit rólok mondani tud az, hogy »jó németek«. (Bonus theutonicus.) Hatot részesít ezen jelzőben.

Ágoston győri püspökről kiemeli, hogy nemcsak érzelmeinél, hanem származásánál fogva is német, és »mindig híven ragaszkodott a királyi felséghez«.

Várdai István kalocsai érsek — úgymond— »jó német, bár születésére magyar, és mindig a király pártján állott.«

Pálóczi László országbiró is »bár született magyar. jó német, állandó hűsége miatt igen ajánlható, mert kész volt életét és javait is feláldozni urunkért, királyunkért.«

Perényi János tárnokmester »jó keresztény és jó német mindig a király pártján állott; tehát bízni lehet benne.«

Rozgonyi Rajnáld és János szintén »jó németek, kik mindig a király pártján állottak.«

Szécsi Dénes esztergomi érsekről csak azt találjuk feljegyezve, hogy »mindig hűségesen ragaszkodott a királyhoz«; a pécsi püspökről, Garai László nádorról és Bánffi Pál főudvarmesterről, hogy »mindig a király hívei voltak, és bizalmat érdemelnek.«

Ezek a jellemzések más emlékek tanuságával és kétségtelen tényekkel összhangzásban állanak. Ellenben meglepetve olvassuk a váradi püspök neve mellett azt az észrevételt, hogy »mindig a király pártján állott«; pedig néhány hónap előtt vetette őt a király fogságba azon gyanu alapján, hogy élete ellen szőtt összeesküvésben részes. Ugy látszik, a zágrábi püspök azt akarta elérni, hogy a trónkövetelő bizalmat tanusítván Vitéz iránt, őt ezzel pártjához csatolja.

László király ellenfeleinek élére a zágrábi püspök három főpapot helyez. Vincze váczi püspökről mondja, hogy »soha sem szerette a németeket, mindig ellenkezett a királyi felséggel, a kormányzó (vagyis a Hunyadiak) pártjához tartozott, s így nem lehet benne bízni.« (»Nunqunm dilexit teutonicos, et semper contrariebatur regie maiestati et erat in parte gubernatoris, in eo non est confidendum.«)

Hédervári László egri püspök »sem volt a királyi felség híve, ellenben Hunyadi László titkaiba be volt avatva.«

Gatalóczi Mátyás veszprémi püspök »a királyi felség ellenfele volt.«

Hat világi urat: Szilágyi Mihályt, Ország Mihályt, Kanizsai Lászlót, Rozgonyi Sebestyént, Bodó Gergelyt és Bodó Gáspárt összefoglalván, azt mondja rólok, hogy »mindig ellenkeztek a királyi felséggel.« (»Isti sunt, qui semper contrariebantur regie maiestati.«)

Czudar Simon neve mellett az a megjegyzés áll, hogy »soha sem állott a király részén.«

Ujlaki Miklós erdélyi vajda az egyetlen, a kinek jellemzésében a pártállás nincs érintve; ellenben az jegyeztetik meg róla, hogy »hamis és állhatatlan, sokat igér, keveset tart meg.« A mely itélet helyességét a következő események igazolták.

*

A szászországi követek jelentésüket a zágrábi püspökkel Bécsben folytatott tárgyalásokról 1457. deczember 13-kán küldötték el. De több mint három hét múlt el a nélkül, hogy a weimari udvar magát további lépésekre elszánta volna. Ezalatt pedig Magyarországot elborította a nemzeti mozgalom árja, melyet föltartóztatni senkinek sem volt ereje.

Végre az 1458-ik év első napjaiban Vilmos herczeg is megmozdult. A zágrábi püspöknek hivatalos alakban megbizást adott, hogy Anna herczegnő igényeinek érvényesítése végett actiót indítson. Január 6-ikán keltezett megbízó leveleket állított ki részére azokhoz, kikről föl lehetett tételezni, hogy érzelmeik és érdekeik idegen trónjelölt fölkarolására késztethetik. Ezek a következők voltak: Brankovics Lázár szerb fejedelem, Czillei Ulrik özvegye és ennek főudvarmestere Lamberger Frigyes, továbbá Vitovicz János slavóniai bán, Baumkircher András pozsonyi főispán, Szentgyörgyi János és Zsigmond grófok.

Ugyanakkor az ország összes egyházi, világi méltóságaihoz egyenként és az ország rendeihez egyetemlegesen leveleket intézett. Ezekben fájdalmát tolmácsolja László király halála fölött. De vigasztalást talál — úgymond — abban a reménységben, hogy az elhúnyt uralkodó lelke az örök boldogság

honában él, és abban a tudatban, hogy legközelebbi vérrokonát, nőtestvérét hitvesül bírja. »Most már tehát -- így folytatja — nem marad egyéb hátra, mint hogy mind azok az országok, fejedelemségek és uradalmak, melyek uralkodójuktól megfosztattak, az ő nővérét, ki az elhunyttal közös szülőknek sarja, el ne hagyják, hanem ezt és vele minket, mint Istentől rendelt gyámját és őrét, készséges akarattal fejedelmüknek fogadjanak el.«

Ezek után fölkéri a magyarországi rendeket, hogy mielőbb hirdessenek országgyűlést, melynek helyét és idejét jelentsék be neki, hogy oda kellő utasítással ellátott követeket küldhessen. Viszont igéri, hogy amennyiben óhajtásait teljesítik, a vele rokoni kapcsolatban álló fejedelmekkel együtt mindent, a mi az ország javának előmozdítására alkalmas, meg fog tenni.[1])

Mikor ezek a levelek irattak, a királyválasztó országgyűlés már rég ki volt hirdetve, és kitüzött határnapja (január elseje) elmult. Vilmos herczeg erről bizonyára csakhamar értesült. De ennek daczára az országgyűlésre követeket nem küldött, kétségkívül azért nem, mivel attól lehetett tartania, hogy elkésve érkeznek meg. Pedig az érdemleges tárgyalások csak január 20-ikán vették kezdetöket. Négy nappal utóbb Mátyás királylyá megválasztatott.

Az országgyűlésen e szerint szász követek nem voltak jelen. Montschiedel pedig bizonyára óvakodott a magyar rendek körében mutatni magát; nemcsak azért, mivel mint Cillei Ulrik híve gyűlöletes volt, hanem azért is, mivel őt Magyarországban törvényes zágrábi püspöknek el nem ismerték.

Azonban Vilmos herczeg a bevégzett tényekben, a Mátyás választásával teremtett helyzetben nem nyugodott meg. Valószinűleg a hozzá érkezett tudósítások, a melyek szerint a leghatalmasabb magyar urak a királyválasztás előtt az országgyűlést elhagyták volna, és Mátyást uralkodójuknak elismerni vonakodnának,[2]) támasztottak benne reménységeket.

---

[1]) A fogalmazatok Drezdában. Eredeti példányt a magyarországi levéltárak egyet sem tartottak fönn.

[2]) Egy ilyen tudósítás, melyet Monhaupt János Freiburgból 1458 február 11-ikén küld neki. megvan a drezdai levéltárban.

Csakhogy a milyen nehézkes és élhetetlen volt a választás előtt, ép olyan mértékben bizonyúlt naivnak az eszközök megválasztásában, amikhez a választás után nyúlt. A császár támogatására számított. Igy már magában véve gyenge mentődeszkát ragadott meg. És nem vette észre, hogy az is kisiklik kezeiből, a mikor nemcsak a magyar és cseh koronákra támasztott igényt, hanem V. László osztrák örökségére is, amit Fridrich császár maga számára követelt és tényleg birtokba vett.

Vilmos herczeg február második felében két követét — Glichen Erneszt grófot és Pappenheim Kurdot — küldötte Németujhelyre a császárhoz, ki őket február 24-ikén fogadta első audientián.

A salzburgi érsek, a gurki püspök, a salzburgi prépost, a bádeni tartomány-gróf, a görczi gróf és számos tanácsos környezték a császárt.

Erneszt gróf bejelentvén hódolatát küldőjének, László király haláláról szólott, azután előadta, hogy ennek egész öröksége Anna herczegasszonyra és férjére szállott, a kik ennélfogva kérik a császárt, hogy őket jogaik érvényesítésében támogassa, örökségük birtokába segítse; viszont ők is minden alkalommal háladatosságukat be fogják bizonyítani.

A beszéd végeztével Ungnád János császári tanácsos a szónoktól azt kérdezte: »nincs-e egyéb közlendője«? »Jelenleg nincs« válaszolá Erneszt gróf, — megbizásának egyéb részeit később fogja előterjeszteni.

Erre Ungnád kijelentette, hogy ő felsége a követ előadását megértette, fontolóra veszi, és elhatározását annak idején közölni fogja.

Márczius 4-ikén hivattak meg a szász követek a császár elé, kinek nevében most Rüderer Ulrik szólott a következőképen:

»A császári felségnek tudomása van arról, hogy a magyar urak Hunyadi Mátyást királyukká választották; de a választás nem történt egyhangúlag mindazoktól, kik a választásban való részvételre föl vannak jogosítva, aminek következtében zavarok keletkeztek. A császári felség továbbá értesült, hogy Csehor-

országban is zavarok támadtak, s ott királyválasztás végett gyűlések tartatnak. Ezen két tárgyra nézve ő felsége a császár, mielőtt nyilatkozhatnék, még további értesítéseket vár, mert ő felsége határozatait az igazság és jog követeléseihez kívánja alkalmazni.«

Míg a császári válasznak ez a része kitérően hangzott, határozottság tekintetében kívánni valót nem hagyott a másik rész.

»A mi Osztrákországot illeti — folytatá Rüderer — régi dicséretes szabály létezik, a mely szerint a míg az osztrák uralkodóházban férfi tagok élnek, a leányokat az örökösödés nem illeti meg. A császári felség elvárja, hogy ezt a régi szabályt a szász herczeg sértetlenül tiszteletben tartja. Erre nézve tőle választ vár, amelynek vétele után ő felsége a többi ügyeket fontolóra veszi és határoz; mert mindenben a jog és igazságnak megfelelően óhajt dönteni.«

Erneszt gróf nem vette ezt a választ egyszerűen tudomásul. Ismételte kérését, hogy ő felsége a szász herczegnőt, mint László király »legközelebbi, természetes örökösét«, Magyar- és Csehország trónjára segítse, neki a magyar koronát szolgáltassa ki; ügyét a magyar- és csehországi rendeknek ajánlja; Osztrákországra vonatkozólag is jogát ismerje el.

A császár ekkor néhány perczig tanácskozott Rüdererrel, ki válaszában ujból elmondotta, hogy ő felsége szükségesnek látja a magyar- és csehországi mozgalmak tekintetében alapos tájékozást szerezni magának, s hogy elhatározásában csakis a jog és igazság sugallatát fogja meghallgatni. Ezzel az audientia véget ért.

Néhány nappal utóbb Fridrik császár udvarát áttette Bécsbe, a mely V. László örökségéhez tartozott. Márczius 6-ikán a szász követek is oda érkeztek. De két hétig hiába várakoztak a kilátásba helyezett császári válaszra.

Időközben Csehországban Podjebrád királylyá választatott; Mátyás pedig a császárral tárgyalásokat indított meg a korona visszaszerzése czéljából.

A szász követek, ezekről értesülvén, márczius 18-ikán audientiát eszközöltek ki, és a császárhoz azon kérelemmel

fordúltak, hogy Vilmos herczeg tudta nélkül a magyar koronát ne szolgáltassa ki, továbbá se Mátyással, se Podjebráddal egyezségre ne lépjen; mert — így szóltak — ha a két trón birtokában a bitorlók megszilárdulnának, az egész kereszténységet, különösen a német birodalmat nagy veszély fenyegetné; egyszersmind felemlítették uruk igényeit Ausztriára.

A császár nevében Rüderer sajátságosan formulázott választ adott: »Kegyelmes urunk a császár — úgymond — az előterjesztett kivánatokat megértette. Higyjétek el, hogy valóságosan többen vannak, kik a két trónra igényt tartanak. A császári felség rajta lesz, hogy mielőbb közölhesse elhatározását.«

Glichen gróf erre a következőképen szólalt meg. »Mivel az események Magyar- és Csehországban úgy alakultak a mint azt felséged tudja, nem illik itt tovább vesztegelnünk, hanem útra kelünk, hogy kegyelmes urunknak jelentést tegyünk. Mindazáltal egy napig szívesen várunk még, ha olyan választ kaphatunk, mely Vilmos herczeg megnyugtatására szolgálhat.«

A császár kijelentette, hogy igyekezni fog a következő napon a választ megadni.

Csak harmad napra, márczius 20-ikán közölte a szász követekkel Rüderer a császári választ:

»A megválasztott magyar király — úgymond — és Magyarország rendei értesítették a császári felséget, hogy tárgyalások indítása végett követeket kivánnak hozzá küldeni, s részökre menedék-levelet kértek. Ezt a császári felség megadta. Már most a császári felség ez idő szerint még nem tudhatja, vajjon a követek csak is a magyar korona kiszolgáltatását fogják kérni, vagy egyebet is hoznak elő. Mivel eszerint többen vannak, kik a magyar koronát igényelik, a császári felség most Vilmos herczegnek vigasztaló választ nem adhat. De ő felsége minden esetre császári méltóságához illő módon fogja magát viselni.«

Ugyanígy hangzott a válasz másik része, mely Csehországra vonatkozott. Egyébiránt a császár baráti jóindulatáról biztosította a herczeget és herczegasszonyt.[1])

[1]) A követek dátum nélküli jelentése.

Igy tehát a szász követek, miután egy hónapig időztek a császári udvarnál, eredmény nélkül kényszerültek a weimari udvarhoz visszatérni.

Vilmos herczeg ekkor unokaöcscse, a hesszeni tartománygróf közbenjárását kérte ki. Ez a császárhoz intézett fölterjesztésében utalva azon kisérletekre, a miket Mátyás és Podjebrád tesznek, hogy a császárral kiegyezzenek, azt a reménységét fejezte ki, hogy »ő felsége semmi esetre sem fog megnyugodni abban az istentelen, jogtalan és jogsértő helyzetben, a mi Magyar- és Csehországban alakult; be fogja látni, hogy a megválasztott két király születésénél, származásánál és egyéb körülményeknél fogva a királyi méltóság viselésére képtelen.« Kéri tehát, hogy a bitorlókat ne ismerje el, hanem Vilmos szász herczeget támogassa.[1])

Ezzel egyidőben maga Vilmos herczeg is ujból a császárhoz fordult, és ismételvén a követei által előadott kéréseket: közölte azt a szándékát, hogy jogigényei igazolása végett vagy személyesen fog megjelenni a császár előtt, vagy pedig tanácsosokat küld hozzá.[2])

Azonban a császár szilárdul el volt tökélve, hogy a szász herczeg igényeit tekintetbe nem veszi. Politikája meg volt állapítva: vagy előnyös föltételek alatt egyességre lép Mátyással, vagy pedig az elégedetlen magyar rendek által magát választatja meg. Ennek következtében nem tartotta kivánatosnak azt, hogy udvaránál a szász herczeg vagy követei megjelenjenek. Május 5-ikén levelet irt neki, mely a hat hét előtt adott választ még ridegebben ismételte.

Érdemes ezt a levet eredeti nyelvén olvasni, mivel az világot vet arra a modorra, a mint a császár a német birodalom fejedelmeivel elbánt. Az egész levél igy hangzik:

»Hochgeborner liber Schwager und Fürst. Als du uns jetzt von der Kőnigreich Hungarn und desselbe Kőnigreichs Kron, auch des Kőnigreichs Behaim wegen geschriben hast, das haben wir vernommen, und hoffen an dein Lieb hat nun wol gelangt durch dein Rät und Botschaft, so der obgemeld-

[1]) A dátum-nélküli fogalmazat Drezdában.
[2]) Az 1458. április 19-ikén kelt levél fogalmazata ugyanott.

»ten Sachen halb am nächsten bei uns gewesen sein, dasz um die vorgenannte Kron und Kőnigreich mänigerlei Ersuchung an uns geschehen, und sein in Willen und Meinung darin mit zeitigem Rat, als sich gebűret zu handeln. Geben in der Neuenstadt, Freitag nach sanct Florianstag anno domini 1458.«[1])

Vilmos herczegnek, ezen levél vétele után, nem lehetett legkisebb kétsége aziránt, hogy a császár támogatására nem számíthat.

Hasonló csalódás várakozott rá — Rómában.

Tavasz elején III. Calixtus pápához fordult. Az előterjesztésben, melyet hozzá intézett, visszapillantást vet az V. László halálát megelőző eseményekre. Elbeszéli, hogy Hunyadi László, miután Nándorfehérvárt Cilleit megölte, a király ellen föllázadt és életére tört; de a király megelőzte a merényletet, a két Hunyadi-testvért elfogatta, Lászlót kivégeztette és Mátyást fogságban tartotta. Ekkor Podjebrád György fordúlt a király ellen, ezt meggyilkolta, Hunyadi Mátyást eljegyezte leányával és Magyarország trónjára emelte, majd magát is a csehországi rendektől, Anna herczegasszony jogai sérelmére, királylyá megválasztatta. Ezekután fölkéri a pápát, hogy Podjebrád Györgyöt, ki nemcsak jogtalanul foglalta el a trónt, hanem eretnek is, királynak el ne ismerje, ajánlatait, a melyekkel netán a szent-székhez fog fordulni, utasítsa vissza.[2])

Figyelemre méltó, hogy bár az emlékirat Mátyás trónrajutását gyilkos merényletek és erőszakos tények eredménye gyanánt tünteti föl: a szász herczeg ezekből nem vonja le a természetszerű következtetést, a pápát nem szólítja föl, hogy Mátyástól az elismerést tagadja meg.

Ezt könnyű megmagyarázni. Vilmos herczegnek tudomása volt arról, hogy a pápa a Hunyadi-ház iránt őszinte rokonszenvet táplált, és Mátyás megválasztatását, mint a kereszténység ügyére szerencsés eseményt, örömmel üdvözölte.

A pápa válasza a szász előterjesztésre szintén kitérően hangzott, mint a császáré; de emelkedett szellemben és a kereszténység fejének állásához méltóan volt fogalmazva.

[1]) Eredetije Drezdában. (A régi ortographiát mellőztük.)
[2]) A latin nyelven szerkesztett emlékirat fogalmazatban van meg.

»Vettük — úgymond — leveleidet, melyeket hitvestársadnak Csehország trónjára emelt igényei tárgyában hozzánk intéztél. Hogy ilyen ügyben, a mint illő volt, hozzánk fordultál, dicséretre méltó. Mi azonban ilyen fontos és nehéz ügyben csak érett megfontolás és mindkét fél meghallgatása után határozhatunk. Követeidet, kiket hozzánk fogsz küldeni, szívesen meghallgatjuk. Egyszersmind arra kérünk, hogy most, mikor egyesült erővel a török ellen kell harczolnunk, jogaidat törvényes eljárással, nem pedig fegyver hatalmával igyekezzél megoltalmazni.«[1])

A drezdai levéltár megőrizte két római bibornoknak válasziratát is, arra a levélre, a mit Vilmos herczeg, támogatásukat kikérendő, hozzájuk intézett.

Az egyik (D'Estouteville Vilmos roueni bibornok-érseké) szintén csak a cseh koronára emelt igényekről szól. De a másikban Castiglione János paviai bibornok-püspök azzal kezdi, hogy vette a herczeg levelét, melyben arra kéri, hasson oda, hogy a pápa semmi olyast ne tegyen, a mi a szász herczegnőnek Cseh- és *Magyarországra* birt jogait sérthetné.[2])

Nehéz meghatározni, vajjon a szász herczeg azon levelébe, melyre ez a válasz szól, Magyarország tévedésből vagy czélzatosan került-e bele?

Mindkét bibornok válasza azt a jó tanácsot tartalmazta, hogy a herczeg nyugodtan és megadással várja be a pápának, a legigazságosabb birónak itéletét. Eszerint Vilmos herczeg a szent-szék részéről bátorítást nem nyert.

És nem is tett több kisérletet igényei érvényesítésére; sőt csakhamar szíves viszonyba lépett Mátyáshoz, ki őt leveleiben »szeretett nagybátyjának« (lieben Oheimen) czímezte.[3])

Anna hezczegnő már 1462-ben gyermektelenül húnyt el. És így Mátyás halála után a trónkövetelők sorában a szász herczegi család tagjai nem jelentkezhettek.

Fraknói Vilmos.

[1]) A május 22-ikén kelt pápai irat német fordításban van meg.

[2]) A május 22-ikén kelt levelek szintén német fordításban vannak meg.

[3]) Mátyás külügyi levelei. I. 274.

ADALÉKOK A »MAGYAR KURIR« TÖRTÉNELMÉHEZ.

(Kiadatlan okmányok alapján.)

Minő guny! Ép azon II. József alatt, ki a magyarok nemzeti nyelve ellen a leghevesebb irtó hadjáratot indította, keletkezik Bécsben egy magyar hírlap: a »Magyar Kurir«, mely ott majdnem félszázadon keresztül tartá fenn magát. Ennek, a magyar kulturális életre nézve annyira érdekes ujságnak alapítását és későbbi sorsát, a rendelkezésére állott források szabta keretben, Ferenczy József ismerteté meg, »a magyar hirlapirodalom történetéről« szóló művében.[1]) De az ő leirása kiegészitésre szoruló hézagokat tár föl. Kiadatlan, de egyúttal a »Magyar Kurir« műhelyébe mélyebb bepillantást engedő források nyomán megkisértjük Ferenczy leirásához pótlásokat szolgáltatni.[2]) Ez a hirlap — a második, mely a »Magyar Hirmondó« után, magyar nyelven napvilágot látott, — teljes mértékben megérdemli a behatóbb megfigyelést. Hisz, Rosenmann latin nyelvü és szintén Bécsben megjelent »Europá-«ja után, ez az ujság volt az, melyből a magyar olvasó közönség a világ-politikai helyzetére vonatkozólag legelőkelőbb értesüléseit merité. Egykoru adatok tanusága szerint, a hazánkban e század első tizedében megjelent német nyelvü és többnyire franczia ellenes irányú[3]) napilapok, mint a budai, pesti és pozsonyi ujság, inkább a városi lakosság körében valának elterjedve. Viszont a »Magyar Kurir« és »Europa«, a mindkettőt átlengő franczia baráti érzelmek miatt, nagyon kedvelt volt az igazi magyar körökben.[4]) »Mindenik falusi község lakosai« — úgy

[1]) Ferenczy József: A magyar hirlapirodalom története 1780-tól — 1867-ig. Budapest. 1867.

[2]) Ez az okmányanyag a bécsi cs. kir. belügyministerium levéltárában lelhető föl.

[3]) Tudvalevőleg a »Pressburger Zeitung« is néha franczia-barát szellemnek hódolt.

[4]) Esterházy Mihály gr. a nádorhoz. Kelet nélküli okmány, mely

szól egy 1809-iki jelentés — »az összes honorácziorok, a papság és köznemesség tagjai szorgalmasan olvassák széles Magyarországon a magyar és latin nyelven szerkesztett hirlapokat és jogosan elmondhatni, hogy ezeknek az ujságoknak választása és irásmodora dönti el, hogy minő ujdonságok és mily hangban terjedjenek el Magyarországon és Erdélyben és hogy végül mily benyomások keletkezzenek ugyanott.[1])

A »Magyar Kurir« megindítására 1787-ben nyert engedélyt Szacsvay. Ő, ki lapjában ismételten megtámadá a katholiczizmust, 1793-ban el is veszté privilegiumát, mert a császárra vonatkozó »Sie« megszólítást »kegyelmed«-del fordítá magyarra, a mely kifejezés alkalmazása a magyar kir. udv. kanczellária vélekedése szerint, »egy magas állású személyiség, sőt ép' a Felség irányában, mód fölött illetlen eljárás.«[2]) Utódja a szerkesztőségben Décsy vala, kivel 1798-ban Pánczél, a »Bécsi Magyar Mercurius«, kiadója szövetkezett, hogy, a mint mondá, a két ujság egyesítésével, a czenzor munkáját megkönnyítse.[3]) Bécs vált tehát a magyar hirlapirodalom középpontjává, Decsy és Pánczél pedig buzgón törekedtek arra, hogy ezt a sajátságos előjogot örök időkre fenntartsák. Nagy boszuságukra szolgált tehát, midőn Kulcsárnak, sok nehézség legyőzése után, sikerült 1806-ban Pesten is egy magyar nyelvű hirlap (a Hazai Tudósitások) megjelenését keresztülvinni. Mindent elkövettek, hogy az uj vállalatot kezdettől fogva veszedelembe döntsék. Mi egyéb czélzata is lehetett volna a hatóságokkal szemben támasztott abbeli követeléseiknek, hogy a pesti hirlapnak ne legyen megengedve külföldi hireket is közölni! De hiába fáradoztak azon, hogy pesti kartársukat, Kulcsárt tönkre tegyék. Sőt inkább 1809-ben ők maguk rohantak abba a veszedelembe, hogy lapjuk vezetésétől eltávolittassanak, amire Decsy szolgáltatott okot, ki gyorsan tudá saját szellemének bélyegét a Magyar Kurirra rásütni. Neki sikerült Pánczélt, ezt az állitólag »tehetségtelen és ilynemü vállalat vezetésére merőben képtelen«[4]) embert háttérbe szorítani. Igy tehát a lapnak oly irányt adott, mely neki magának volt legkellemesebb, — de nem egyuttal

azonban kétségkivül az 1809. évből származik. A nádor ezt az iratot, mint a magyar hirlapirodalom ügyére vonatkozó névtelen jelentést terjeszté az uralkodó elébe és az a Magyar Kurir iránya tekintetében beható vizsgálatra szolgáltatott okot.

[1]) U. o.

[2]) Ferenczy i. m. 45 l.

[3]) Teleki Sámuel gr., erdélyi udv. kanczellár jegyzéke az udv. rendőrségi hivatal elnökéhez, Hager báróhoz. Bécs 1810 április 13.

[4]) Hager Teleki Sámuel grófhoz, 1809. április. 18 » . . . . weil er ein Mann ohne Talente und Fähigkeiten zu diesem Geschäft war.«

a bécsi hatóságoknak. — — Décsy rajongott a franczia szabadságeszmékért és épugy mint Rosenmann lelkes bámulója volt Napoleonnak. »Ugy ír« — ezt jegyzi meg róla egyik vádlója, Esterházy Mihály gróf, — »mintha a francziák megfizetnék azért, hogy igy irjon.« Azzal a váddal is illeték őt, hogy Magyarországon sok bajt okoz, mert az emberek érzületét megmérgezi. És ez vajmi gonosz jelentőséggel birt 1809-ben, midőn a magyarokat a Napoleon elleni közdelemre igyekeztek föltüzelni. A cenzorok irónja szakadatlan munkásságban volt ellene, hogy lapjából a legveszedelmesebbnek tartott kijelentéseket kitörülje.[1]) A bécsi hatóságok saját álláspontjuknál fogva nem akarták türni, hogy Decsy a nemzet nyelvén hirdesse a magyaroknak, mikép Napoleon az a »nagy hős«, kinek szerencséjétől vagy balsorsától a világ jövő sorsa függ. Az sem tetszhetett nekik, midőn Decsy fennen hangoztatá, hogy még a spanyolok is örültek annak, midőn Napoleon a nép előtt gyülöletes és az országra nézve káros jogosítványokat eltörlé, a kolostoroknak és szerzeteseknek pedig uj szervezetet adott. »Már csak az« — eként hangzik egy 1809 márczius 30-ikáról kelt hivatalos fejtegetés — »hogy egyáltalában szóvá tétetik a népségre nézt gyülöletes jogok eltörlése, alkalmat szolgáltatott a magyar parasztnak is oly nemü kivánságok ápolására, hogy Magyarországon is ilyesmi kezdeményeztessék.« [2]) Csak akkor tartá Decsy az okosság követelményének eddigi hangja megváltoztatását, a mikor a hadi készülődések már nyilvánosan folytak és küszöbön állott a franczia háboru kitörése. Most már Napoleont dühöngő oroszlánnak, Európa telhetetlen ellenségének nevezé, ki az összes törvényes fejedelmeket lábaihoz vetni és az államokat leigázni akarja. Ugyde ez a köpenyegforgatás többé nem segített rajta. Mert a cenzor, ki e sorokat mint a háboru kitörése előtt elhamarkodottakat, szintén könyörtelenül törlé, ily itéletet mondott felőle: »Mindezekből kivehető, hogy Decsy ép ugy kész lapjában a francziák ellen írni, mint a hogy nem habozott azelőtt, más ujságoktól rájuk nézve kedvező czikkeket átvenni.« [3])

Az a sok panasz, mely Decsy ellen különböző forrásokból a császár elé került, utóbbit arra ösztönzé, hogy az irányadó udvari hivatalokat a tényállás beható kifejtésére utasitsa. Ez pedig távolról sem ütött ki az ő előnyére. A jelentések mint önfejü, makacs férfiut jellemzik, kinek a hazafiaság iránt

[1]) Lányi magy. udv. kanczelláriai czenzor jelentése, Bécs, 1809. márcz. 31.
[2]) Lányi, 1809. márcz. 31
[3]) Lányi, 1809. márcz. 31.

semmi érzéke sincs. »Ha valamely ujságíró« — igy szólnak róla — »a jó ügyet nem igaz szivből és meggyőződésből védelmezi, ha ő most, mikor az összes idegen hirlapok franczia befolyás alatt állanak, közleményeiket csupán lenyomatja, anélkül, hogy a dudvát kigyomlálja és csak az igazságot tartsa meg, ugy az ilyen férczmütől soh' sem lehet a közjóra nézt valami üdvöst várni.« [1]) Ez a legfőbb udvari hatóság támogatá a névtelen jelentésttevő abbeli kivánságát, hogy Decsy, Pánczéllal egyetemben a laptól, egyébkénti joguk épségben tartása mellett, eltávolittassék és annak szerkesztése Márton, Bécsben élő tanárra ruháztassék[2]) »Tudakozódásaim révén« — igy nyilatkozik az említett udvari hivatal főnöke Mártonról, ki akkoriban a bécsi egyetemen a magyar nyelvet tanitá, — melyeket Márton személyét illetőleg meginditottam, arról értesültem, hogy ő alkalmasnak látszik a szerkesztésnek a kormány megnyugvása mellett történendő átvételére, őt az itt tartózkodó emberek között a legügyesebbnek és legarravalóbbnak tartják, csakis azt a kivánságot hallám egy megbizható és szakavatott férfiu részéről hangsulyozni, hogy Mártonnak kifejezéseiben több melegségre és tűzre kellend törekednie, hogy az olvasó közönséget erőteljesebben fölvillanyozhassa.« Tényleg ebben az értelemben határozott, 1809 május havában Rainer főherczeg, mint a hadseregnél tartózkodó császár helyettese: »Föladatává teszem önnek,« — igy szól a magas intézkedés, — »hogy Mártonnak amaz ujság szerkesztését átadja és hogy Decsyvel a névtelen javaslata értelmében járjon el«.[3])

Midőn Decsy az érintett rendelkezésről a magyar udv. kanczellária utján értesült, féktelen haragban tört ki. Szenvedélyes indulatossága mindenkiben ellenséget láttatott vele. Gyülölete azonban legfőképen Márton ellen irányult.[4]) Ugyde Bécsnek a francziák részéről időközben bekövetkezett megrohanása utját állotta annak, hogy az udvari kanczellári rendelkezései végre is hajtassanak. Most már Decsy a Bécsben szervezett franczia hatóságokat ostromolta abbeli kéréseivel, hogy a »Magyar Kurir« szerkesztése továbbra is rábizassék. Ugy látszik, hogy magát francziabarát érzületének áldozataként föltüntetve, igyekezett a hatalom uj birtokosainak kegyét megnyerni. Tényleg ő csakugyan folytatta lapja kiadását franczia czenzura alatt,[5]) ami annyival meglepőbb, mert hisz ő jól tud-

[1]) Hager előterjesztése, 1809. április. 18.
[2]) Ez a névtelen Esterházy Mihály gróf volt.
[3]) Hager előterjesztése 1808 április. 18.
[4]) Ratoliska udv. tanácsosnak mint a beteg Hager helyettesének előterjesztése, 1810 febr. 14. [5]) U. o.

hatta, hogy ujsága soha sem kerülhet a fennforgó viszonyok között az osztrák hadsereg által megszállott Magyarországba. De ő csak arra fektetett sulyt, hogy a »Magyar Kurir« vezetése ki ne szakittassék az ő kezei közül és hogy az semmi áron se kerüljön Márton kezei közé, ki ellen ő boszut esküdött. Föl is használta ő mindjárt a legelső alkalmat, hogy gyűlöletét ellenfelével éreztesse és ezt a legkinosabb helyzetbe juttassa. Midőn ugyanis a francziák a Bécsben hátramaradt rendőri főigazgatóságtól egy, a magyar nyelvben jártas férfiu kijelölését kérték, ki képes volna Napoleon 1809. május 15-iki hirhedt proklamációját magyarra forditani, a nevezett osztrák hatóság Decsyhez fordult.[1]) Ez sulyos betegség ürügye alatt visszautasitá annak a proklamációnak leforditását, mely honfitársait a Habsburg háztól való elszakadásra hívá föl. Maga helyett azonban Mártont hozá javaslatba, ki már 1805-ben tolmácsolá Davoust proklamációját a magyarokhoz. Mártont még ugyanazon éjszaka folyamába Maret franczia miniszter színe elé idézék, ahol kénytelen volt nyomban munkához is látni. Csakhogy a francziák Márton forditását, mint nem elég erélyest, rossznak találák, mire ő kijelenté, hogy alattvalói kötelességénél fogva lehetetlen ugy irnia, amint ezt tőle kivánják.[2]) Decsynek pedig a béke helyreállitása után, 1809 októberben, nem volt sürgősebb dolga, mint Mártont a Napoleon proklamációjának forditásáért a magyar udv. kanczelláriánál följelenteni, mely tényt maga Márton, Ferencz császárhoz 1810 január 23-án intézett iratában e szavakkal erősitette meg:« »Ilyen rágalmazást az a férfiu merészkedik irányomban elkövetni, aki önmaga sodort engem abba a kellemetlen helyzetbe, hogy a franczia hatóságoknak dolgozni kénytelenittetém, mely alkalommal azonban hű alattvalónak bizonyitám be magamat.«[3]) Az engedélyt azonban nem kapta meg, sőt ügye egyáltalában rá nézve kellemetlen fordulatot vett. A császár ugyanis Decsyt, ki nem ügyetlenül utalt a Magyarországon uralkodó izgalomra, már 1810 januárban biztositá, hogy őt a szerkesztőségben meghagyja, — ha a magyar udv. kanczellária kedvezően fog felőle nyilatkozni.[4]) Ez pedig 1810 január 12-iki előterjesztésében igyekezett őt az összes ellene emelt vádak alól tisztázni. Ennek folytán a császár 1810 május 19-ikén a következő rezolucziót bocsátá ki: »Bár a »Magyar Kurir« czimü magyar lap szerkesztését Decsynek és Pánczélnak, ugy a mint azt egy-

[1]) Ratoliska előterjesztése, 1810 febr. 14.
[2]) U. o.
[3]) Márton előterjesztése Ferencz császárhoz, 1810 jan. 23.
[4]) Decsy, Ferencz császárhoz, 1810 febr. 14.

más között megosztak, meg akarom hagyni, de előbbi a szerkesztés körül elárult hazafiatlan érzületéért nyomatékosan megrovandó, oly figyelmeztetéssel, hogy ha jövőben hasonló hibába találna esni, ugy szerkesztői jogositványától könyörtelenül meg fog fosztatni. Az udvari kanczelláriának pedig kötelességévé teszem, hogy az ujságot szigoru czenzura alá vonva, nekem, mihelyt Decsy megint a fenntemlitett érzületet tanusitaná, haladéktalanul jelentést tegyen«.[1]) Hiába fejté ki tehát Márton a császárhoz intézett beadványában, azt az irányt és szellemet, melyben a »Magyar Kurirt« vezetni szándékozik, ha ennek szerkesztése rábizatnék. Hiába utalt ő arra, hogy czélja és igyekezete legfőképen, nemzetét czélszerű és a mostani kor viszonyainak megfelelő czikkek segélyével, hazafias cselekményekre buzditani, őket a hazai kultura folytonos tökélyesbitésére figyelmeztetni, a honi ipart példaadás és megfelelő oktatással élénkiteni és igy ezt az ujságot apránként inkább a közhasznú ismeretek tárházává, semmint gyakran üres, sőt néha bóditó politikai ujdonságok forrásává tenni.[2])« Az ő kivánsága csak 1827-ben mehetett teljesedésbe. Ebben az évben halt el Pánczél — Decsy már 1816-ban befejezé életét — és Márton rögtön kérelmezte e »Magyar Kurir« szerkesztőségét, melyet azonban nem eddigi, hanem a »Bécsi magyar ujság« czíme alatt akart folytatni.[3]) Az udvari kanczellária, »nehogy ez a Magyarországban sürüen olvasott lap fennakadjon«,[4]) tényleg megbizá őt annak ideiglenes vezetésével, a császár pedig, 1828 márczius havában, Reviczky gr. udvari kanczellár javaslatára az ideiglenes intézkedést megerősité.[5]) Jóllehet Ferencz császár a névváltoztatást jóváhagyá, a lap mégis a »Magyar Kurir« czime alatt jelent meg. Az ujság Márton vezetése alatt kezdetben virágzott, lassanként azonban elveszté a bizalmat. Hivatalos oldalról azt állitják, hogy a lap romlását Helmeczynek, a Pesten megjelenő radikális irányú »Jelenkor« szerkesztőjének áskálódásai idézék elő.

[1]) A császár rezolutiója Hager 1810 apr. 19-iki előterjesztéséhez.
[2]) Márton Ferencz császárhoz, 1810 jan. 23.
[3]) Reviczky gr. jegyzéke, 1827. decz. 27.
[4]) U. o.
[5]) U. o. 1828 május 9. »Se. Majestät haben mit allerhöchster Entschliesung über den beifolgenden allerunterhänigsten Vortrag der Königl. ungarischen Hofkanzlei allergnädigst zu gestatten geruht: das Josef Márton, ausserordentlicher Professor der ungarischen Sprache und Literatur an der hiesigen hohen Schule, die hier bischer unter dem Titel »Magyar Kurir« erschienene ungarische Zeitung, welche gedachter Professor seit dem Tode des vorigen Redakteurs, Daniel Pánczél, provisorisch herausgegeben habe, künftighin unter dem veränderten Titel: »Bétsi Ujság« herausgeben dürfe.«

Helmeczy, aki emelni törekedett lapja bevételeit, állitólag mindent elkövetett a bécsi versenytárs tönkre tételére.[1]) Ugy látszik azonban, hogy a rosz fordulat előidézésében más tényezőknek is részük volt. Márton, a ki lapját szigoruan konzervativ irányban vezette, nem volt képes a hazánkban megjelenő magyar lapokkal versenyezni. Utóbbiak, kevésbbé lévén a czenzura által feszélyezve, inkább megfeleltek a magyar olvasó közönség izlésének, mely 1825 után oly hangért lelkesedett, aminőt hiába keresett Mártonnál. Föl kell tételeznünk, hogy az előfizetők számát mind a két körülmény t. i. Helmeczy ármánykodásai és a ki nem elégitő politikai irány, egyaránt apasztá. Most már alig 150 példány akadt vevőre, mivel pedig ilyen csekély forgalom még a nyomtatási költségek födözésére sem volt elegendő, 1834 vége felé a bécsi magyar ujság közzétételét meg kellett szüntetni.[2]) Ámde ennek szomoru sorsa nem riasztá vissza az ujabb vállalkozókat. A »Magyar Kurir« jó vezetés mellett sokkal nagyobb hatalmasságnak bizonyult, semhogy annak ujabb kiadására ajánlkozók rögtön ne jelentkeztek volna. Egy különben jól értesült kortárs elbeszélése szerint Toldy — akkor még Schedel — és Bajza, kiket a »Jelenkor« bőséges bevételei csábitottak, azzal a tervvel foglalatoskodtak, hogy Bécsben hasonló vállalatot alapitsanak s a »Magyar Kurirra« akarák kezüket rátenni, hogy annak segélyével gazdag nyereségre tegyenek szert. Minthogy Schedel nem akart Pestről elköltözni, ugy tervezték, hogy Bajza menjen át Bécsbe, őt aztán társa majd kellőképen ellátja hazai hirekkel.[3]) Bajza csakugyan jelentkezett 1835-ben a »Magyar Kurir« átvételére. Kivüle még csatószegi Csató Pál magyar iró és Markovics József, Kassics Ignácz magyar udvari ügynök alkalmazottja pályáztak a szerkesztőségre. A bécsi kormánykörökre nézve, melyek a Magyar Kurirban mindig kormánylapot láttak, most, midőn Magyarországon erős ellenzéki áramlatok érvényesültek, kevésbbé, mint valaha volt közönyös, hogy a kormány hive, vagy ellenfele kerül-e a lap élére. El is voltak határozva, hogy a kiváltságot meg nem adják oly embernek, ki megbizhatóságáért mindenképen kezeskedni nem tud, Bécsben pedig mind a három pályázó teljesen ismeretlen volt s ezért Pestről igyekeztek kellő értesüléseket beszerezni. Minthogy Csató és Bajza az akkori magyar irodalmi mozgalmakkal a legbensőbb összefüggésben állanak, bizonyára érdemes

[1]) Amberg udv. tanácsos jelentése, Bécs 1836 okt. 30.
[2]) Amberg udv. tanácsos jelentése, 1836 okt. 30.
[3]) Ferstl Lipót rendőrigazgatósági adjunctus jelentése, Pest 1836. nov. 20.

lesz a Pestről szerzett adatokat, mint az akkori irodalmi állapotok jellemzésére szolgáló adalékokat, behatóbban is méltatni. Markovics fölött rögtön napi rendre tértek. Bajzáról Toldy igen kedvező képet föstött. Ámbátor elismeri, hogy Bajza a szerkesztésében megjelent »Kritikai Lapok« hasábjain folytatott heves tollharczával a katholikus papságot, a főrendeket és az egész lutheránus pártot az irók táborában ellenségeivé tevé, »de« — teszi hozzá — »birálatának bámulatos ereje nem a személyekben, hanem a nézet szigoruságában és a kiméletet nem ismerő következtetésekben rejlik, kicsinyes emberek ezt nem képesek megkülönböztetni és nagy pártot alkottak ellene az írók körében, tagadhatatlan azonban, hogy a valódi értelmiség tagjai és a nagy közönség igazsággal adózik ő neki.« E sorok vetnek fényt annak a körülménynek az okára, hogy miért van oly sok ellensége annak a Bajzának, aki mindaddig, mig csak dalköltészettel foglalkozott, közkedveltségben részesült. »Az ő erkölcsi jelleme — igy folytatja Toldy — tiszta és következetes, politikai iránya határozottan szabadelvű, barátja a nyugodt, természetes fejlődésnek, idegenkedik a forradalmi mozgalmaktól, mivel ezekben csakis az anyagi és nem a szellemi erőknek nyilvánulásait látja és azoktól különösen hazánkra nézve semmi üdvöst sem vár, szerinte a haza java a kormány és az ország együttes működésétől függvén. Irodalmi képességeiről csak egy és pedig a legkedvezőbb nézet uralkodik«.[1]) Egy másik pesti jelentés is dicsőiti Bajzát, őt egyik legjobb és legkedveltebb magyar irónak nevezi, aki jóakarattal sokat tehet és akinek lapját bizonyára örömest olvasnák. De hozzáteszi, mintegy óvó intést, hogy »manapság egyetlen literatorért sem lehet jót állani«.[2]) Ugy de már útban volt Bajza felől egy, Bécsben a legnagyobb tekintélynek örvendő férfiu jelentése, mely a költő tevékenységét sivár színekkel ecseteli. E jelentés őt Széchenyi István ismeretes ügynökének és Wesselényi Miklós tisztelőjének mondja s hozzáteszi, hogy: »kemény, durva, hajthatatlan és tudós képzelgések által fölfújt természetü, kinek szoros összeköttetése Helmeczyvel csak fokozza a politikai és nyelvészeti ujitásokra irányuló különczködő hajlamait, ki a mérsékeltek legkiméletlenebb ostorozója, amennyiben tolla alól hemzsegő sokaságban kerülnek ki azok a durva kirohanások, melyek a »Kritikai Lapokban« olvashatók, valóban borzalmas elbánásban részesitvén még egy Desseffy Józsefet, egy Majláth János grófot és másokat is«.[3]) Ugyanerről az oldalról, mely

[1]) Toldy Sedlnitzky grófhoz, Pest, 1836. okt. 16.
[2]) Steinbach ugyanahhoz, Pest, 1836 aug. 16.
[3]) Ferstl, Sedlnitzkyhez, Pest 1836. nov. 20.

Bajzát oly kedvezőtlenül ítélé meg, a legmelegebben ajánlák Csatót, ki még röviddel azelőtt a »Tudománytár« szerkesztője volt. »Ő« — így hangzik a jelentés — »nem vizsgázott ügyvéd, de mint csöndes, békés, erkölcsös és szorgalmasan dolgozó férfiú, általában kedvelt. A nélkül, hogy az ultranationalisok, mint pld. Kisfaludy, Helmeczy, Bajza ujitási dühét utánozná, tolla figyelemreméltó simasággal és világos értelemmel kezeli a nehéz magyar nyelvet; aminthogy dicséretes vallásos alapelvei, politikai magatartása a cs. k. kormányhoz és a legitimitás alapelveihez őt a kérdéses ujság szerkesztésére igen alkalmassá teszik«.[1]) Nem ily hizelgően nyilatkozik Csatóról Toldy, azt állítván felőle, hogy egész életpályája csupa »ingadozás és hálátlanság« volt. Vádolja őt azzal, hogy még minden eddigi alkalmaztatásában megszegte szavát. »Csatónak« — igy foglalja össze Toldy véleményét — vannak ismeretei és van jó tolla. Politikai jelleme nincs. Reggel republikánus, délben absolutista, estve pedig a még félóra előtt gáncsolt jezsuiták apologiáját írja meg, mindezt a szerint, hogy kivel áll szemközt. Megigér mindent, de igéretét csak a rá hárəmló haszon szerint tartja meg«.[2])

Még mielőtt ezek a pályázók jellemét érintő bizalmas értesítések Bécsbe értek, a magyar udv. kanczellária, mit sem tudva azokról, Csatót hozta 1836. május 9-iki fölterjesztésében a »Magyar Kurir« szerkesztőjéül javaslatba. Az a meleg ajánlat, melyet Csató az udvar bizalmi férfia részéről nyert, nagyon is az ő javára billenté a mérleget. Már-már készen voltak ilyes elhatározásra, amikor egy ujabb kombináczió fölmerülése a bécsi magyar lap sorsának eldöntését elodázta. Éppen ekkor léptek ugyanis Orosz Józseffel egy Pozsonyban megindítandó kormánybarát magyar lap létesítése érdekében alkudozásba. Orosz föladata lett volna, hogy a bécsi udvari körök nyujtotta hathatós eszközökkel a kormány czélzatait hazánkban elősegítse. A tárgyalások tényleg a kivánt eredményre vezettek. 1837. május 7-én Orosz engedélyt kapott az általa »Hirnök-«nek nevezett magyar ujság kiadására.[3]) Ez a hirlap, mely sikra szállt az ellenzék ellen, de koronként szabadelvü czikkeket is hozott, tulajdonképen a bécsi kormány organuma volt.[4]) Egy oly hirlap lévén már most Pozsony-

[1]) U. o.

[2]) Toldy Sedlnitzkyhez, Pest, 1836 okt. 16.

[3]) Sedlnitzky előterjesztésére, 1840. okt. 12.

[4]) Jelentés, Pozsony 1837. junius 6, »Jetzt ist in jedem Kaffehause oder sonstigen öffentlichen Orten, wo nur jemand die neu zu erscheinende ungarische Zeitung erwähnt, zum allgemeinen Gespräch geworden, Orosz habe einen von der Regierung besoldeten Redacteur, so wie er

ban, az országgyülés székhelyén mely a kormány minden szemhunyorgatására hűségesen figyelt, a »Magyar Kurir« további fenntartását Bécsben fölöslegesnek tarták. Sőt a »Hirnök« boldogulására nézve egyenesen veszélyesnek látszott versenytársának életben maradása.[1]) Ez volt az oka tényleg annak, hogy Csató sikertelenül fáradozott a »Magyar Kurir« elnyeréséért.[2])

Ezzel pedig ujabb anyagot nyer annak a kérdésnek története hogy ki is volt tulajdonképen Napoleon hirhedt 1809-iki proklamációjának forditója? Már 1883-ban nyomós okokat hoztam föl a »Budapesti Szemlében« a mellett, hogy Bacsányi a költő, kit mai napig is a forditónak tartanak, nem tekinthető a proklamáczió átültetőjének.[3]) Ki volt az tehát? Márton bizonyára nem. Hisz az ő művét a francziák elveték. Decsy sem végezhette a forditást, amivel szemben viszont nagyon valószinű, hogy ő, ki Maret figyelmét Mártonra fölhivá, volt egyuttal az is, ki a franczia minisztert a forditás gyöngeségeire figyelmezteté. A fölhasznált okmányok azt az egyet mindenesetre kétségtelenné teszik, hogy sem Márton, sem Decsy nem lehetett a proklamáczió forditója. Ezen okmányok megtagadnak azonban minden fölvilágositást annak kideritésére, hogy vajjon ki teljesitette a francziák részére a szóban forgó szolgálatot és ugy látszik, hogy az a homály, mely e kérdést körülveszi, talán soha sem fog eloszlani.

Decsy, ki saját előnyét sohasem téveszté szem elől, a francziák elvonulása után sem kimélt időt és fáradságot, hogy a »Magyar Kurir« szerkesztését megtartsa. Mintha semmi sem történt volna, mindjárt Bécs fölszabaditása után engedélyt kért Wrbna gróftól, a császári biztostól, lapja kiadásának folytatására.[5]) Kérésével az időközben székvárosába visszatért császárt

selbst sei ein Agent der geheimen Polizei, da man sich worstellt, dass er nachdem früheren Verhältnisse, wie er besonders bei den Malcontenten bei Gelegenheit seiner frühern Schriftstellerei in guten Credit gestanden ist, von allen Seiten des Landens Correspondenzen an sich bringen und dieselben der hohen Polizei-Stelle einliefern werde, während er in dem Zeitungsblatte keinen Gebrauch davon machen würde.« — Orosz. 1837. május 9-én 4500 frtot kapott gr. Sedlnitzkitől.

[1]) U. o. »Sollte aber auch eine ungarische Zeitung sich in Wien erhalten können, in diesem Falle dürfte durch ihr Bestehen dem Erträgniss der Zeitung Hirnök einigermassen Gefahr drohen, was der k. k. Staatverwaltung nicht genehm sein könnte, nachdem selbe für den Hirnök bedeutende Opfer gebracht hat und noch bringt.«

[2]) Ha Beöthy Zsolt Csató »Szépirodalmi munkáihoz« irott előszavában (XLIV l.) ugy nyilatkozik: »Igyekezete azonban, nem tudni mi okból, hajótörést szenvedett«, — ugy ennek oka tisztán kiviláglik a föltételekből.

[3]) Lásd erre nézve: »Napoleon viszonya Magyarországhoz« cz. értekezésemet a »Budapesti Szemlében 1883.

[4]) Ratoliska előterjesztése, 1810 febr. 14.

is közvetetlenül fölkereste.[1]) Egyidejüleg Magyarországon, hol a lap elmaradása nagy feltűnést keltett, erős agitácziót fejtett ki. Néhány vele barátságos viszonyban álló magyar tanárt fölkért ama hír terjesztésére, hogy Márton szövetkezve Engel udvari fogalmazóval (a történetiróval) és Pánczéllal, ellene komplottot forraltak, őt befeketiteni törekedtek, hogy lapját kézre keritsék.[2])

Ilyesmit közölt Kazinczyval is, ki neki szó szerint ezeket felelte: »A magyar lap kimaradását összes olvasói fájlalják. Mi itt (Zemplénben) nem érthettük, hogy a Kurir miért maradt el. Be kell vallanom, féltem, hogy ön oly viszonyok közé jutott, melyek mellett ki nem kerülhette, hogy félre ne értsék. Hogy ép dolgozó társa árulta el, ezt nem sejthetém és csodálkozom, hogy ez a Márton úr komplottot szőtt. A Zemplén vármegyei közgyűlés ideje még nincs megállapitva, reméljük azonban, hogy főispánunkat áprilban látni fogjuk. Akár jön ő azonban, akár sem, gyűlést nemsokára tartani fogunk és akkor mindazt keresztülviszem, a mit a jobbak tanácsolni fognak. Örömömet fogom abban föllelni, ha önnek továbbra is szolgálatára lehetek. Jó barátom Dessewffy (József) gróf jelen lesz a vármegyei gyülekezeten. Követ volt az országgyülésen és minden tekintetben tiszteletreméltó férfiu. Vele fogom az ügyet megbeszélni és előmozditani. Hogy ügyében Engelnek is része volt és hogy ő ön ellen dolgozott, ezt nem hittem volna. Olyan férfiunak ismertem Engelt, ki képtelen mások bevádolására és különösen *ilyetén* vád emelésére.«[3])

Midőn Márton értesült az ellene Magyarországon inditott hajszáról és Kazinczy leveléről, kényszerítő szükségességnek látta magáról azt a szégyent elháritani, hogy ő honfitársai ellen árulást követett el.[4]) Áthatva a vágytól, hogy »becsülete megmentése érdekében honfitársaihoz szólhasson,« engedélyt kért, hogy azt a való tényállást, mely Decsy elmozdittatásához vezetett, nyiltan kifejthesse, kimutatandó, hogy ő soha senkivel sem konspirált és soha sem járt az ujság megnyerése után.[5])

A végső pillanatban, midőn a Kurir megszüntetése már

[1]) Decsy Ferencz császárhoz, Bécs 1810 febr. 14.

[2]) Márton Hagerhez, 1810 május 11.

[3]) Ezt a német nyelven szerkesztett levelet Márton közli.

[4]) Márton Hagerhez, 1810 máj. 11. és Hager 1810 máj. 14-iki előterjesztése.

[5]) Hager id. előterjesztése: »Obgleich ich« — igy szól Hager — in dieses Gesuch (t. i. Márton kérvénye) nicht einwilligen zu dürfen glaube, weil es den Endzweck verfehlen würde, so nehme ich dennoch die ehrfurchtsvolle Freiheit, Eu. Majestät diese Berchwerde aus dem Grunde allerunterthänigs vorzulesen, dass sie einen abermaligen Beleg zu dem leidenschaftlichen und wirklich boshaften Charakter des Decsy . . . . . leistet.« Márton Hagertől oly nemű bizonyitvány kiállitását is kérte, hogy ő nem folyamodott a lapért.

el volt határozva, 1839-ben, egy uj pályázó jelentkezett. Ez dr. Órássy Ignácz volt. Azok az okok, melyekkel ő kérését támogatá, fölötte jellemzők. Az összes ujabb magyar lapok — ugymond — ellenzéki szellemben tartvák és aláássák a monarchicus-conservativ alapelveket. Ha pedig megakadályoztatnak a reformok megbeszélésében, ugy a világ legközönyösebb dolgairól beszélnek, minek következtében az olvasó közönség mohó kiváncsisággal kap ama külföldi lapok után, melyek a föloszlás csiráit terjesztik. »Hogy mily könnyen szerzik be Magyarországon« — igy folytatja fejtegetését — »azokat a franczia és angol lapokat, melyek »damnatur«-ral sujtvák, ezt mindenki igen jól tudja, ki Magyarországon a politikai vagy másnemü irodalommal foglalkozik. Ez okból a kor égető szüksége egy oly hirlap folytatása, mely a czenzura őrködése alatt évek során át bevált és az ujító szellemtől és annak zürzavaraitól távol áll«.[1]) A dicsekvés, melylyel Órássy szándékait kifejté, mit sem használt neki, mert Majláth gr. az akkori udv. kanczellár korántsem vélte benne azt a férfiut láthatni, kire a Kurir szerkesztése megnyugvással rábizható volna[2].) Miután ez az egész ügy 1836. óta függőben maradt, most — 1840. okt. 30-án — V. Ferdinánd, Majláth és Sedlnitzky grófok előterjesztésére, ugy határozott, hogy »egyelőre ennek a hirlapnak további kiadása abba hagyandó«.[3]) Ez az »egyelőre« pedig a »Magyar Kurir« halálos ítéletét foglalá magában, melyet sohasem követett a lap föltámadása. A Kurir, mely Magyarország politikai életében majdnem félszázadon át kiváló szerepet játszott, eltünt a föld szinéről. Az az idő, mikor a magyarok hangulatát Bécsben kiadott hirlappal lehetett irányozni, most már elmult. A »Magyar Kurir« lejárta magát, mert nem volt többé képes az uj nemzedék kitörő szükségleteinek megfelelni. Ránk utódokra nézve azonban különös érdekkel bir annak története, mint azon irányoknak, tükre melyek a magyar hirlapirodalmi ügy terén fölléptek. Mennyire megváltozott minden! Minő haladás az 1787-iki évvel szemben, mikor a Kurir az 1787. októberig fennállott Hirmondó[4]) mellett az egyetlen magyar hirlap volt és az 1840-iki évvel szemben, amidőn — és ez már sok volt — az egész országban alig öt magyar nyelven szerkesztett lap jelent meg. Aztán dicsőitse még valaki a régi jó időket az ő szükös művelődési forrásaival!

Wertheimer Ede.

[1]) Órássy kérvénye, Bécs, 1839. nov. 21.

[2]) Majláth jegyzéke, 1840. okt. 6.

[3]) »Ab editione vertentium in quaestione Ephemeridum tantisper praescindi volo«.

[4]) Ferenczy i. m. 38. l.

NÉHÁNY TÖRTÉNETI ADAT SOPRON- ÉS MOSON-VÁRMEGYÉKRŐL.

I.

Ha bár el kell ismerni, hogy az »Osztrák-Magyar Monarchia« azon magas pártfogás s előkelő írók közreműködése mellett nagy készülettel létesült munka alaposságára nézve, érett megfontolás nélkül kételyt támasztani a legkönnyelműbb eljárás volna, ugy más részről szorgos megfigyelés indokolt megjegyzései elől a munkát elzárni épen nem lehet: ez okból szándékozom ezen alkalommal, a nekem mint lelkiismeretes amateurnek, ki a történeti hűség megóvását mindenek fölé helyezi, az idézett nagy szabásu mű magyarországi IV. kötetében keresetlenül is szembe ötlött oly adatokra figyelmeztetni, melyeknek közlésénél igénytelen nézetem szerint részben az előhaladt történeti kutatás meggyőző eredményei kellő méltatásban nem részesültek, részben pedig egyes oklevél téves szövegmagyarázásából támadt nézet elfogadása által a történeti hűségre is némi homály borult; végre azonkivül a munkaadatai néhol még a mai tényleges állapotot sem tükrözik teljes hűséggel vissza. A mi fölött kisebb dolgozatnál talán könnyen napi rendre lehetne térni, azt egy nagy szabásu, széles körben elterjedt munkánál hallgatással takarni alig volna tanácsos, mert avval a mű célját, a monarchia alapos ismertetését elő nem mozdítanók; míg ellenkezőleg a kellő időben történt figyelmeztetés folytán az esetleges hiányt vagy tévedést a munka utolsó kötetében pótolni s helyreigazítani lehetne.

Látván, hogy a hivatott körökből senki sem emeli föl szavát, hozzáfogtam ezen közleményem megirásához, a melylyel talán minden igényeket kielégíteni nem fogok, de a czélt — az ügynek némi szolgálatot teljesíteni, még is elérni reménylem.

Első sorban a Fertő taváról szóló történeti adatokkal kívánunk foglalkozni. Ugyan is a mű 461. lapján azon passus köti le figyelmünket, mely így szól: »Egy fraknói oklevélből az olvasható ki, hogy itt (t. i. a Fertőnél) egykor Jakabfalva stb. nevű falvak is voltak, melyeket a Fertő hirtelen áradása pusztított volna el.« Ennek ellenében határozottan állíthatom, hogy az idézett oklevél Fraknón vagy Kismartonban soha sem létezett, s azért azt a legszorgosabb kutatás után is föltalálni nem lehet, de ez ügyben már 27 évvel ez előtt Sopronvármegye jeles történetbuvára Nagy Imre »A Fertő régi áradásai« cz. értekezésével véglegesen megállapítá, hogy az említett s soha nem létezett helységek elöntéséről szóló hir nem egyéb mesénél. Miután e koholmány ellen a régibb irók kifogást nem tettek, nem lehet csodálni, hogy az elöntött helységekről elterjedt hir is oly sokáig hitelesnek tartatott; ugy hogy a Fertő mellékének lakói, köztük e sorok irója is, mindaddig hittek benne, míg véletlenül a mi tudós irónk döntő itéletét olvasván, a tényállásról kellő fölvilágosítást nem nyertek. Az idézett munka ugyanazon lapján néhány sorral alább Sárrét nevű helység említtetvén, erre nézve csak mellékesen jegyzem meg, hogy ily nevű hely a Fertő vidékén ismeretlen, s bizonyosan nyomdahibával van dolgunk, mely alatt Sarród lappang.

És most áttérünk a munka 408. lapján a Fertőre vonatkozó azon passusra, mely — hivatkozva arra, hogy a XIII. és XIV. században ezen tó gyakran fluvius és aqua nevekkel jelöltetik, s kiemelve azon tényt, hogy rajta akkor vámot is szedtek, — azon következtetést vonja le mindezekből, »hogy akkor a forgalomnak igen élénknek kellett lennie a Fertőn keresztül, a mi csak ugy képzelhető el, hogy akkor a Fertő csakugyan keskeny viz volt; mert a legújabb megtelése után inkább akadályul szolgált a közlekedésnek.« Ez állítás ellen alapos észrevételünk van, a melyet a történeti kútfők, s a Fertő természeti viszonyai egyiránt támogatnak, de hogy az olvasó az általunk nem helyeselhető állítás genesisét megismerhesse, szükségkép kiterjeszkedni kell holmi előzményekre, melyeknek fölsorolása után lehet csak a kérdés eldöntéséhez megkivántató indokokat is a latba vetni.

A szerintünk el nem fogadható fentebbi nézet Nagy Imrének 1883. évben a Magy. Tört. Társulat Sopronban tartott gyülésén »Sopron multja« cz. értekezésében kifejtett véleményét visszhangozván, ki kell emelnünk, hogy a felejthetlen emlékű tudósunk, ki mint fennt érintettük, a Fertő árjai által állítólag eltemetett helységekről szóló hirt mesének mondta,

ez alkalommal maga is, s pedig egészen más helységek és birtokokra nézve azon meggyőződését fejezte ki, hogy azok a Fertő és részben a Hanyság nyugoti nagyobb mocsárai helyén hajdan mivelhető és használható állapotban fönnállottak. Ezen tekintélyes iró két állításával kell számolnunk:

Az egyik az, hogy szerinte a Fertő tava az Árpádok alatt és a XIV. század elején a jelenleginél sokkal keskenyebb volt, a mit a Fertőnek az oklevelekben előforduló stagnum, fluvius, aqua elnevezéseiből s a Fertőn gyakorolt vámszedésből vél bizonyíthatni. A Fertőn, mondja tovább, hol találunk ma olyan helyet, a hol vám szedetik vagy szedettethetnék; a Fertő kivált a közepe táján akkor inkább egy folyam alakjával birt, s egyedül ezen keskenyebb Fertő folyamon tarthatták fönnt a révet, s itt szedhették a kompokon átkelőktől a vámot.

A másik állítása abban központosul, hogy szerinte Rusztól kezdve a mai Fertő közepe táján feküdt Tard, ettől délre Vitézfölde alias Bánfalva, ettől ismét délre Keych, ettől végre szinte délre Pósatelek nevű helységek illetve birtokok egymással kapcsolatban egész Pomogy és Sarród közé nyulván le a Fertő déli felét foglalták el, s ezenkivül még néhány birtokot sorolván föl, azon következtetésre jut, hogy mindazok a XIV. század 2-dik felében és a XV. században a Fertő árjai által elöntettek.

Ily határozott hangu nyomós vélemény — melynek egyik része a másikával oly szoros összefüggésben van, hogy az egyiknek eleste szükségkép a másiknak elestét is maga után vonja, — csak hosszabb meggondolás után s csak akkor, midőn a hivatott körbül az idézett vélemény ellen senki sem szólalt föl, késztetett engem arra, hogy az ügy érdekében a legnagyobb óvatossággal és ildomossággal, melylyel megyém kitünő tudósa irányában viseltetni tartozom, ellenészrevételemet egy czikksorozatban megtegyem, mely a »Sopron« cz. lap 1884-i folyamában és a »Sopr. Rég. Társulat« 1891-i évkönyvében »A Fertő körül eltünt régi helynevek« címe alatt jelent meg, s már címe által is jelezni akarta azt, hogy a nevek eltűnhettek ugyan, de a birtokok maguk azért el nem tűntek a Fertő habjai alatt. Ezen dolgozatomból csak nagyjában fogom összegezni azon érveket, melyekkel az ellentétes nézetemet igazolni iparkodtam, itt ott azonban megtoldván azokat újabb érvekkel is. Megemlítem, hogy forrásaimat leginkább a Nagy Imre által saját állításai bizonyítására idézett oklevelek s a »Sopr. oklev. tár« adatai képezvén, azokat külön megnevezni nem fogom, de ha más forrást használnék, azt külön megnevezni el nem mulasztom.

II.

A fluvius, stagnum, aqua elnevezések ellenében ugyancsak a Nagy I. által vitatott korból, és a XIV. század utolsó feléből is, egyedül az osztr. sz.-kereszti apátság oklevéltárából magából számos adatott hoztam föl, melyek a Fertőt tónak nevezik; s így a folyóviz-féle értelmezést teljesen ellensúlyozzák, sőt a Nagy I. idézte 1318-i oklevél maga legjobban megmagyarázza a fluvius értelmét, midőn azt mondja »in fluvio seu lacu Fertő«; (megemlítvén e helyen, hogy a közölt oklevél szövegébe becsuszott »loco« csak is iráshiba lehet, mert így valóban nem volna helyes értelme.) Hogy egyébiránt a XII—XV. századig terjedő korban az oklevelek tanusága szerint a Fertő partján elterülő helységeink határai a tó irányába mindig a Fertővel, de soha sem valamely más helységgel érintkeztek, továbbá, hogy egyes helységek által a Fertő vizében gyakorolt halászat, például a Hidegség és Homok birtokokhoz tartozó régi »ab antiquo« halászati és vizi jog 1281. évben (Fejér) megemlíttettik: mindez tanuskodik a Fertő tavának existentiájáról. De hogy csak a keskeny vizen volna lehetséges a komppal való közlekedés s vámszedés, annak ellentmond ama tény, hogy a sokkal mélyebb és nagyobb vizü Balatonon is volt rév, sőt épen a rendesebb és magasabb vizállás okozta, hogy a vizi közlekedés itt mai napig föntartotta magát, s így nem fogok tévedni, hogy ha azt vitatom, hogy ellenkezőleg a Fertő régi rendesebb s talán állandóbb vizállása okozhatta részben azt, miszerint a vizijárművekkel illetve kompokkal való közlekedésről s a vizivám szedéséről gyakran beszélnek az akkori oklevelek. Az okot, mely a vizi vámok megszüntét előidézte, nem keresem tehát a viz bőségében, hanem ellenkezőleg azt hiszem, hogy ahhoz részben a vizállás szabálytalansága, gyakori apadása is hozzá járult, mert míg a XIII. és XIV. században a vizhíányról egyetlen oklevél se panaszkodik, addig Nagy I. szerint is a XVI. században annak már nyoma van, s az »Osztr. m. monarchia« (408. és 461. lap) szerint az időnként előforduló nagy áradások mellett később is nyomát találjuk annak, hogy a vizállás csekélysége miatt panaszok merültek föl; hanem azért nem kell azt hinni, hogy a révek egyszerre, talán a XVI. században már megszüntek, mert van reá bizonyíték, hogy például csak a sarródi Fertő-révet említsük, miszerint 1420-ban a Fertő vizén a vámot az Osli család, azután 1558-ban Sarródtól Pomogyig a vizi gázlót a Nádasdyak birták, a XVII. század vége felé pedig ugyan itt a kismartoni főlevéltár adatai szerint a komp az Eszterházy hg. tulajdona volt.

Tehát nem csak azt mutattuk ki, hogy a Fertő vize régente folyó alaku keskeny viz nem volt, hanem azt is bebizonyítottuk, hogy a Fertőn a XV., XVI. és XVII. században is, tehát akkor, midőn a téves állítás szerint a nagy viz miatt ottan rév nem létezhetett volna, tényleg a rév még fönnállott. Későbbi adatokat a Fertő réveiről nem tudok fölmutatni. Nem szenved kétséget, hogy addig, míg a régi időben a Bősárkánytól egész Sásonyig terjedő Hanyság és Fertő miatt éven át — a telet kivéve — rendes közlekedési kocsi-ut nem kötötte össze a mosonyi és soproni területeket: a Fertőn át a vizi közlekedést kellett igénybe venni, ha bár ennek a sekély viz időnkint némi akadályul szolgálhatott. De midőn az 1658-i hatósági vizsgálat szerint a Nádasdyak Sarródtul Pomogyig a hanyon át töltést emeltek, s rajta száraz vámot állítottak, magától következik, hogy ez a vizi közlekedésnek hátrányára vált; azonban a későbben átalakított pomogyi töltés a vizen való közlekedést még inkább megszorítá, ugy hogy a révek fenntartása a Fertőn csekély vagy semmi haszonnal sem járván, a vizi vámszedés gyakorlata is idővel megszünt.

És most legyen szabad a Fertő természeti viszonyainak megfigyelése alapján megítélni, hogy keletkezhetett-e a tó medrében olyan folyóalaku elegendő mélységű víz, mely a vízi közlekedésre s rendes kompjárásra alkalmas lett volna. E tekintetben hívatkozom Mayerhofer J. győri kanonokra, ki a Fertő mellett nevelkedvén föl, föladatának tartá a tónak sajátságairól tapasztalatokat gyűjteni, némely hasznos följegyzéseit egy füzetkében kiadván; ebből különösen a Fertőnek a 60-as évi kiszáradására s közlekedési viszonyaira vonatkozó egyes jellemző tűneteket kell kiemelnünk.

Forrásom előadja, hogy 1683-ban nagy szárazság lévén, a tatárok junius vége felé, miután Kapuvárnál ellentállásra találtak, lent a Hanyságon keresztül jöttek Mosonyvármegye területére. Ennek ellenében az »Osztr. m. monarchia« 461. lapján az mondatik, hogy azok a tó száraz medrén át nyomultak volna be. De megvallom az én forrásom adata azon okból, mert ha az alulról jövő tatárok Kapuvárnál ellentállásra találtak, lent a hanyon voltak kénytelenek ámenni, valószinübbnek látszik azt nem is tekintve, valjon a Fertő akkor teljesen kiszáradt-e? Szerző szerint az 1862 aug. havában Pátfalváról (Mosony m.) megindult dereglye a tónak akkori 2—3 lábnyi átlagos mélysége mellett az innenső parton fekvő Oka felé haladván, ennek partjától annyira távol a vizben kellett a megfeneklett dereglyével megállapodni, hogy az utazókat onnét a partig emberek szállitották ki; két évre reá, az az 1864 év

őszén a Fertő vizének mélysége mintegy 6—10 hüvelyknyire sülyedvén, 1865 junius közepe után már minden viz végképen eltünt. Ezután áttér forrásom az 1865—1871. tartó kiszáradási időszak leirására, mely idő alatt nem volt állandó viz sehol a Fertő medenczéjében, kivéve azt a rövid és keskeny szalagot, mely Bánfalvától (a keleti oldalon) Eszterháza felé látszott csillogni; itt ott a beömlő patakok kisebb nagyobb tócskákat, a Vulka pedig egy nagyobb mocsarat hoztak létre. Az egész tófenék sima és egyenes volt, legkisebb hajlás vagy mélyedés nélkül; mely megjegyzés különben az Osztr. m. monarchia 407. lapja adatával is egyezik. Az 1869 évben a Pátfalvától le Bánfalván tul junius végeig mutatkozott némi viz és mocsár később egészen kiszáradt. Még 1871-ben kezdődött a tónak vize gyülni, ugy hogy 1872 tavaszán a Fertő vizállása 1—3 lábnyira emelkedvén, husvétkor annyira volt, hogy már kisebb csónakok is járhattak a vizén.

Abból, mit most idézett forrásom a tó tulajdonságát jellemző viszonyokról szól, önként következik, hogy a mely arányban a Fertőben a viz fogyott, azon arányban a közlekedés rajta szinte nehezebb lett; de bebizonyul az is, hogy, mint általánosan ismeretes, a tónak csekély esése miatt a beömlő patakok csak lassan nyomulhatván előre, nem vájhatnak maguknak megfelelő ágyat, nem mélyíthetnek ki medreket, hanem, mint az utolsó kiszáradási időszak is tanusítja, a patakok és zápor-vizek tömegei — mintha a talajt akarnák kimélni — szétoszolva a Fertő üres medrébe behatnak s különféle irányba elterjedve csak tócskákat, mocsarakat hagynak hátra, de kellő mélységü mederrel ellátott s hajókázható folyó alaku vizet a Fertő természeti viszonyainál fogva teremteni se hogy sem képesek.

A most fölsoroltak indokolják azt, hogy Nagy I. véleménye első részét elfogadni nem lehet; s igy áttérhetnénk annak másik része ellenében oklevélileg igazolt észrevételeink megismertetésére. Mielőtt e sorok irója a részletekbe ereszkednék, előzményül megemlítenie kell, hogy ha csakugyan való lenne, miszerint Ruszttól lefelé a Fertő déli meder-része több századon át falvakkal lett volna benépesítve: akkor a Fertő medrének északi részét Ruszton felül Sásonyig szinte mint viz nélküli területet bizonyára betelepítették volna. Ez állitásra s föltevésre a történeti kutfőkben támpontot nem lelünk. Tájékozásul még megemlítendőnek tartom, hogy az oklevelek nem eléggé óvatos értelmezése mily meglepő állitásokat teremthet, azt épen a »Sopron multja« czimü jeles értekezés azon része is tanusítja, hol Sopronnak Bobet nevü régi külvárosa tévesen

a sopron-vármegyei Baboth helységgel azonosíttatik; mely nézet ellen már a »Sopron« czimü lap 1887-i folyamában fölszólaltam, s azóta még inkább meggyőződtem, hogy Sopron városának egyik külvárosát a XIII században Bobetnak nevezték, mert Fehérnél közölt 1270-i okirat szerint a soproni nyilasok az ő szőllőik után »in Bobut, Fertőfő et inter speculatores« a kórócsebert a soproni sz. János vitézeknek nem tartoznak megadni; a mely három dülőt t. i. a bobet-külvárosi, fertőmelléki és ugy hiszem lőveri dülőket csak is Sopron határában lehet keresni.

III.

Nagy I. véleménye 2-dik részére vonatkozva a fenntebbieket előre bocsátván, most a dolog lényegére térhetünk. Az 1344 évi oklevél szerint Rusztnak keleti szomszédja Tard nevü falu volt; de ebből nem lehet azt következtetni, hogy e két helység szárazföldileg érintkezett egymással, mert az oklevél határozottan kimondja, hogy Ruszthoz az evvel érintkező Fertő vize is tartozott. Tehát a két hely közt a Fertő feküdt. Tard nevét, mely a területén Selegd másképen Kis-Illmicz név alatt keletkező faluval az általam a »Sopron« 1889-i folyamában kifejtett nézet szerint egyesülten utóbb a mai Alsó-Illmiczre változott, mai nap is fönntartja a bánfalvi határ szélén elterülő Tar-só tava. Egy fentebb már idézett 1318 évi oklevélből látjuk, hogy Vitézfölde alias Bánfalva (a mai Bánfalu=Appetlon) az előbb érintett Tard s Keych nevü birtokok közt feküdt; azt már nevénél fogva sem helyezhetjük a Fertő medrébe, azután pedig azért nem, mert a szöveg azt mondja, hogy ezen birtoknak a Fertő tavában (in fluvio seu lacu) halászhelyei is voltak. Ha Nagy I. az általa idézett 1269-i oklevél teljes szövegét, mely Keych (=Keits) határát jelöli meg, figyelembe veszi: akkor a most említett három hely s ezek kapcsán több más birtok fekvésére nézve tévednie nem lehetett volna. A határleirás szerint Keych a Balláról Illmicz felé vezető ut által érintve Balla mellett feküdt; tehát Keych mint Ballának nyugoti szomszédja a mai Pomogy területének egy részéből állott, s tán a szomszéd Bánfalva mai határába is átcsapott; a mi avval is igazolható, hogy a birtok régi nevét a bánfalvi határban létező mai Götsch tava tartotta fönn. Keychnek déli részéhez csatlakozott Pósatelek, mely Pomogygyal (keleten) és a Fertővel (délen) volt határos az 1362-ben kelt oklevél szerint, s utóbb a pomogyi határba olvadt. Tehát Keych és Pósatelek nyugotról Bánfalvával, ez pedig nyugotról Tarddal tartott határt, s mindegyik a Fertő

medrének körén kivül feküdt. A mosonyi oldalon volt még Lobló birtok, mely Balla határában fekvő Lobló-tó környékén terült el; Martonháza alatt pedig, ha az, mint Nagy I. mondja, csakugyan e vidéken keresendő, valószinüleg a bánfalvi határban ma is ismeretes Martenthal nevü tó mellékén nyult el. De Bykiföldje, mint a »Sopr. okl. tár« adatai bizonyitják, a Büki nemesek földje volt, s távol a Fertőtől a sopronvármegyei Szántó (ma Ottova) helység határának egy részét képezte.

A sopronyi oldalon fekvő Urkony két részből állott: az egyik a lakatlan Urkony, a másik Egyházas-Urkony volt; s ezek határának viszonyai jó formán a szomszéd Sarródéval egyenlők valának, de ez utóbbinak belső területe mélyebben fekszik mint az egykori két Urkonynak belsősége, ugy hogy ha az utóbbiak határának nagyobb része a Fertő vizében és a Hanyban tűnt volna el: akkor már megelőzőleg Sarród helységet is e sors érte volna; de az utóbbira nézve tudjuk, hogy folytonosan fönnállott. Urkony elpusztulását talán tűz vagy ellenség okozhatta, de külső északi határrésze ha a Fertő áradása által szenvedett, bizonyosan nem károsodott többet, mint a hasonló fekvési viszonyok közt a szomszéd Sarród északi határrésze, vagy mint a Fertő és Hany szomszédságában fekvő több más helységek területei természetszerüen károsodtak.

Az olvasónak is alkalma volt az előadottakból meggyőződni, hogy Nagy I. véleményének sem első, sem második részét elfogadni nem lehet; s igy az »Osztr. m. monarchia« ezen alapuló ama passusát is, hogy a Fertő egykoron (az idézett századokban) csak keskeny viz volt, helyeselni nem tudjuk.

Ezzel a Fertőről szóló vitának is végét vethetnők, ha Nagy I. »A Fertő régi áradásai« cz. értekezésében azon tényre nézve, hogy 1842-ben nem messze Sarród helység határától észak felől a Fertő vize alatt egy régi temető körfalai s embercsontok fedeztettek föl, meg nem jegyezné, miszerint lehetséges az is, hogy ez a temető a sarródiaké volt, kik a Fertő hullámai elől régi helységüket s azzal temetőjüket is elhagyták, és mostani lakóhelyüket dél felé kiljebb épitették. Már fentebb kifejtettük, hogy a XIII. századtól kezdve a Fertő medrében egyes helységek nem létezhettek; de nincs kizárva, hogy egy pár éven át tartott kiszáradás esetében, ha mindjárt arra hiteles történeti bizonyitékra hivatkozni nem tudunk, ugy mint az a legujabb tókiszáradáskor is megtörtént, itt ott egyes kisebb épületek keletkeztek a Fertő medrében, melyek azonban csakhamar a beállott áradás következtében a hullámok által elmosattak. Sehogysem vitatható

tehát, hogy azon korban a Fertő medrében állott volna Sarród, mely már 1313-ban mint rendezett község bíróval bír, melynek földes urai az Osli család és a csornai convent már 1332. évben (Fejér) előfordulván, különösen az Osli családbeliekről szóló 1334., 1356., 1359., 1368. és 1386. évi adatok az ő itteni birtokukat, jobbágyaikat, s ezek telkeit, a családtagok közti pert, s osztozást érinték; utóbb pedig 1418-ban (Fejér) az Ostfyak közt Sarród iránt ujabb osztozásról olvasunk; 1431-ben a csornai convent, 1437-ben pedig ismét az Ostfiak itteni birtokáról van szó. Hanem legfontosabb reánk nézve az 1420. évben kelt oklevél, melyből tudomást szerezünk arról, hogy Ostfy Gergely az ő maglóczai birtokáért becserél a csornai prépost sarródi birtokából faluhelyül vagyis Ostfy Gergely jobbágyainak lakásul a másik Sarródon (t. i. Sarród azon részében, mely az övé volt) 60 hold szántót a Fertő vízvámjával együtt; a miből azonban az előzőleg fölhozott érveinkre támaszkodva nem következtethetjük, hogy Sarród akkor a Fertő medrében állott, s lakosai most onnét kiljebb költözködni kényszerültek; ellenkezőleg azt valljuk, hogy Sarród előbb is, akkor is már a Fertő partján fekvén, most az egyik birtokos, talán czélszerűségből, talán mivel jobbágyai telkeit szaporítani kivánta, a saját jobbágyai lakta régi faluhely nagyobbítását tervezte. Egyébiránt ez nem vonatkozik az egész Sarród helységre, itt csak Ostfy Gergely birtokáról s ennek jobbágyairól van szó (jobagiones Gregorii de alia Sarród); mert tudjuk, hogy az Ostfy Domonkos ágán leszármazók is az 1359. és 1418 évi oklevelek tanusága szerint Sarródon szinte földesurak lévén, ott jobbágyokkal is birtak; azonkívül a csornai conventnek is volt része a sarródi birtokból; tehát ezeknek faluhelyrészüket az Ostfy Gergely-féle uj faluhely terve nem érinti.

Különben abból, hogy az oklevelekben szokásos kifejezés szerint az idézett oklevél egy másik Sarródról, azaz másik birtokról szól, nem következtethető, hogy Ostfy Gergelynek egy másik Sarród nevü külön faluja lett volna; hanem az csak az ő részét a faluból vagy birtokból jelenti. De a Sarródra vonatkozó fentebb emlitett oklevelek sem tartalmaznak oly adatot, melyből következnék, hogy egynél több Sarród létezett volna.

Az 1842. évben lelt temető-körfal ismertetve nem lévén, arról határozottan itélni nem lehet; de hogy az a sarródiak temetőjének maradványa volna, azt a történet semmiképen sem igazolja, hanem kérdés tárgyát képezheti: valjon itt is — ugy mint a szomszéd Széplak határában »Az oszt. m. mon.«

410 lapja szerint a Fertő medrében előfordult — nem-e valami római téglasírral van dolgunk?, mert az kétséget nem szenved, hogy a Fertő, mielőtt a magyarok az országot elfoglalák, kisebb nagyobb mérvű apadásoknak, kiszáradásoknak kitéve lévén, medre néha annyira kiszáradt, hogy egyes helyein a több éven át tartó szárazság alatt a sírok keletkeztek.

Hogy végre semmit el ne hallgassunk, mi a fölvett tárgyunk keretébe tartozik, ismét a bizalmi férfiuhoz (M. J.-hez) kell fordulni, ki 1866. évi szept. havában a Fertő kiszáradt medrében Védenyből Oka felé megindulva, egy órai gyalogolás után egy, körülbelül 200 lépés hosszu és 60 lépés széles területre akadt, melyen mint valami leomlott alapfalak maradványai, épület-kövek hevertek szétszórva, a tó közepétől tekintve Széleskut irányában. Ezen rövid megjegyzés nem világítja meg kellően a tényálladékot, s ezért én csak sejteni tudom, hogy itt talán nem annyira épitmény maradványaival mint inkább időközi kiszáradás alkalmával épitkezés czéljából egybehordott kövekkel lehet dolgunk; noha az sincs kizárva, hogy a Fertőben elsülyedt hajókról vagy a jégen lemerült kocsikról széthányt kövek képezik ezen maradványokat. Különben a Fertő kiszáradása után a magyar-óvári gazdasági intézet tanárai és a régészek a tó medrét szemle alá vévén, a sarródi temető-fal és a most emlitett épület kövek az ő figyelmüket bizonyosan nem kerülték ki.

Meg vagyok győződve, hogy a hazai történetirók s a történetünk iránt érdeklődő olvasók a Fertő nevével számtalanszor találkozván, ez iránt mint valamely jó ismerős iránt a rokonszenv bizonyos nemét táplálják; s ez okból kiváncsian pillantanak a jövő elé, mely a tó teljes lecsapolására irányzott terveit a mostani nemzedéknek megvalósítani készül. A kik a Fertőben a természet alkotta nagy művet hámulják, sajnálni fogják annak eltüntét; azon practicus gazdák pedig, kiknek itélete szerint a nagyszerü terv keresztülvitele nem fizeti ki magát, sőt a nagy vizfölület lecsapolása a növény életre károsan hat, szinte nem fognak örülni annak, hogy ha a technikailag talán sikerült, de a nemzetgaszdászat szempontjából esetleg nem is hasznos lecsapolásnak tanui lesznek. Ezzel a Fertőre vonatkozó észrevételeink sorozatát befejezvén, az »Oszt. m. monarchia« még néhány adatára kell röviden reflectalnunk.

IV.

Nem vitatkozva azon még teljesen nem tisztázott kérdés fölött, valjon Kismarton az Árpádok alatt (428 lap) mint castrum szerepelt-e; s megnyugodva abban, mit egy 1870. évi

akadémiai értekezés mond, hogy t. i. (1117. vagy 1119. évben) Lipót osztr. őrgróf Sopronvármegyébe ütvén, Kismartont is — castrum quod ferreum vocatur — elfoglalá: én csak is arra nézve teszek megjegyzést, hogy a 162. lapon Kismarton vára mint a Nagymartoni család XIII. századbeli vára szerepel, a mi a történet forrásai alapján helyre igazítást igényel, mert ez a család a várat nem építette, és nem is bírta. Kismartont (=Szabómarton) a XIII. században a Guthkeled nemzetség birta, de várról az akkori oklevelekben még szó nincsen; csak utóbb, midőn a XIV. században a Kanizsaiaknak adományoztatott Kismarton, 1371-ben rendeli Lajos király, hogy a Kanizsai család Szarvkő várához tartozó Szabómarton nevü falu vagy mezőváros kőfallal erősítendő; a mit hogy a birtokos teljesített, sőt várat is építtetett, azt onnét tudjuk, hogy rövid idő mulva a Kanizsaiak itteni várnagyáról emlékezés történik. A Nagymartoniak birtak ugyan a mai kismartoni határból egy bizonyos részt, s pedig a Vulka partján elterülő és nyugaton Vulka-Pordánynyal szomszédos Temfeul (=Dümpfl, posványos nedves hely) nevü önálló birtokot, melyet 1335-ben kelt oklevél szerint (hol Fejér a nevet tévesen Theuselnek írja) a Guthkeledektől, talán csak egy részét, megszerezvén, tényleg az egészet folytonosan mint Fraknó várának tartozékát bírták; mig Fraknó és Kismarton várak osztrák kézbe kerülvén, a Temfeul nevü önálló birtok később, valószínüleg a XVI. században, Kismarton határába beolvasztatott.

A 164. lapon a szövegben Süttőr helynév után zárjel közé »Sarród« tétetett, a mi oda látszik czélozni, mintha a két név egy és ugyanazon helységre vonatkoznék; azonban nem csak ma, hanem már a XIV. században is a két helység mindegyike külön álló területet képezett.

A mi a mű 432. lapján Rusztra nézve mondatik, hogy hajdan egészen magyar város volt, s a XIV. század okleveleiben még Szil név alatt fordul elő, az némi magyarázatot igényel; mert azon oklevelekben, melyeket én ismerek, Ruszt a XV. század közepén tul többnyire Ruszt alias Szil név alatt mint egyszerű birtok vagy helység jön elő; 1472-ben mezővárosnak (oppidum) czímeztetik. 1512-ben pedig engedélyt kap a birtokosa Rusztnak megerősitésére. A hely magyar nevéből, s abból, hogy ott a XIV—XVI. században a Héderváryak, a Czirákiak ősei, a Szentgyörgyi grófok és Szécsi Miklós mint birtokosok fordulnak elő, a helység magyarságára nézve következtetést vonni alig lehet, mert e vidék sok helységeinek német neve helyett az oklevelek rendesen magyar nevet is használtak, s birtokos földesurai is magyarok voltak oly korban, midőn

tényleg a helységek lakói, német nevük után itélve, németek voltak. Ruszt birtokosai közül a XIV. és XV. században Erb fia Ingram, és Mischulbinger Vilmos, valamint a XV. században egy ruszti jószág-beiktatásra kijelölt négy idegen német királyi ember: Wolfgangus de Hof, Gasparus de Hurber, Stephanus de Hurber, Martinus de Schyed, is arról látszanak tanuskodni, hogy itt nem igen volt magyar világ. Ez oknál fogva tehát azt hiszem, hogy a magyar helynév egymaga, melyet különben is talán inkább az oklevélben mint a közéletben használtak, ha más határozottabb alapra nem építhetjük nézetünket, nem teljesen elégséges érv arra, hogy a helységnek magyar voltát kétségtelenül igazolni lehetne.

Fűles községre nézve a 434. lapon tett megjegyzést, hogy ott a Ják nemzetségbeli Niczky grófok kastélya van, nem lehet helyeselni, mert Fűlest tudtommal a Niczkyek soha se birták, s jelenleg is gr. Zichy Henrik jogutódai birtokát képezi.

Miután a 451. lapon a valóságnak megfelelően az mondatik, hogy a lébényi benczés monostort a Győr nemzetség tagjai alapították, föltünik, hogy a 463. lapon Poth főispán, ki a lébényi monostor előbb említett alapítóinak egyike volt, helytelenül a Héderváriak családjához számittatik.

A 404. és 405. lapokon a sopronvármegyei számos kőbányák közül a nevezetesebbek fölsoroltatván, épen nem képez hézagot azon körülmény, hogy a loretói kőbánya, melynek folytonos nyomára a község fönnállása (a XVI. század) óta ott lakó kőfaragók is emlékeztetnek, s melynek köveit a szomszéd Ausztriába is szállítják, — külön megemlítve nincs. Minthogy a bánya mivelésről csak általános képet nyujthat a nagybecsü mű, nem is lehet ebben minden egyes bányát fölsorolni, s ez oknál fogva az oszlopi kőbányából kikerülő nagyon szilárd és jól csiszolható köveket fölemlítve nem találjuk; ha bár azok Sopronvármegyében e nemű kemény kövek közt első helyen állanak, s kipróbált jó minőségük bebizonyítására hivatkozni lehet a kismartoni herczegi kertnek északi részén, körülbelül 25 év előtt fölállitott csiszolt magas obeliskre, mely azóta jelentékeny javitás nélkül az idő viharaival daczolva, az oszlopi szilárd kő jó minőségét fennen hirdeti; ezen kőből a többi közt a földtani intézet közlései szerint a bécsi Aspern-híd építéséhez 12,500. köb-láb szállíttatott. Ismételve kijelentem, hogy azért, mert az »Osztr. m. mon.« cz. munkában e bányák helyet nem találtak, a mű értéke — legcsekélyebb csorbát se szenvedett.

Igen sajnálni kell, hogy a történetiró a nagyszerü margitai s az egykori, ma már rendes mivelés alatt nem álló kismartonhegyi kőbányák régi multjára nézve hiteles irott kutfőkre nem

támaszkodhatik; mert a földtani intézet közleményei is csak arra hivatkoznak, hogy a kismartoni kőfaragómester Pongrácz Károly nyilatkozata szerint a kismartonhegyi kőbánya a legrégibb a Lajtahegységen s talán Sopronvármegyében is; a mi pedig azon állitást illeti, — mely azt vallja, hogy e bánya anyagából épültek egykor a bécsi István templom (részben) s ennek szobrászati művei, továbbá a pozsonyi főtemplom, soproni benczés egyház, a kismartoni templom és vár s. a. t. — az bizonyosan a kőanyag pontos összehasonlítása után az egyenlő minőség s jellemző tulajdonságból levont következtetésen s talán főleg szóhagyományon alapszik. Mindezt azonban egykoru hiteles irott adattal támogatni nem tudjuk!

Mi előtt teljesen megszakítanám dolgozatom fonalát, azt óhajtom ismét megjegyezni, hogy számolva a viszonyokkal, s csak a tárgyat tartva szem előtt, egyedül az ügy érdeke vezérlé tollamat. Régi törekvésem: a megyém története homályos helyeinek földerítésére csekély tehetségemhez képest — ha nem is szorosan a tudomány rendszeres modorában, de azért még is az általam választott kérdés tisztázására megkivántató kellő óvatossággal s legjobb szándékkal — hozzájárulni; s ezen irányu eddigi eljárásom által némi előmunkálatot végezni azon rögös ut egyengetésére, melyen a megye monografusa, midőn művét megirandja, haladni kénytelen. Ugy hiszem, hogy ily körülmények közt egy részt jó akaratu alapos figyelmeztetésem miatt senki se neheztelhet, más részt pedig közleményem az ügynek magának, ha nem is sok, de tényleg valami szolgálatot még is csak teljesit.

STESSEL JÓZSEF.

GARAM-MIKOLAI BÁS ORSZÁGBÍRÓ.

Dr. Pauler Gyula »A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt« című munkája második kötetének 322-ik lapján (V.) István társkirálynak »Bács« nevű országbíráját minden határozottsággal Csák-nemzetségbelinek nevezi; ugyanazon munka 685-ik lapján pedig mondja: »hogy Bács (Baas) Csák *lehetett*. Városi, 1889. Kol. Schematismus XI. kk.« Miután árpádkori multunk szereplő alakjainak genealogiai meghatározása a családtörténelmi kutatás egyik főfeladata, szabadjon nekem Bás országbiró meghatározását a következő sorokban megkisérelnem.

Bás (Baas) comes fia *Bás* legelőször tünik fel okiratilag 1251 sept. 2-án mint Trencsénmegye főispánja. Nevezett napon IV. Béla királytól engedélyt kap, hogy a valamikor a bányai várhoz tartozott és adományul nyert Szobotits nevű (ma Nyitramegyében fekvő) földjét az Aba nb. Aba fia Aba 40 finom ezüst márkáért eladhassa. Hogy mikor és minő érdemek alapján kapta Bélától e földet, azt az illető oklevél nem mondja;[1]) annyit tudunk azonban, hogy ez eladást csak pénzszüke miatt eszközölte és hogy akkor Béla király teljes kegyének örvendhetett.

1252 márcz. 26-án *Bács* (Baach) mester királyi biztosként a honti várhoz valamikor tartozott Hirsan földtér átadásánál működik, 1255-ben *Baas* mester királyi biztos Uj-Beszterczén; 1256 január 9-én pedig *Bash* mester a hontmegyei Viski Pétert a hontmegyei Ság birtokába királyi biztos minőségében iktatja be.[2]) Mindannyiszor pedig IV. Béla királytól kap megbizást.

1259 május 26-án már (V.) István ifjabb király tárnokmestere és Trencsénmegye főispánjaként szeperepel.[3]) Miután 1251 óta kivüle más trencsénmegyei főispánt nem ismerünk, biztosra vehetjük, hogy e méltóságot — habár IV. Béla

[1]) Wenzel XI. 375.
[2]) Knauz I. 390. 427. 433.
[3]) Fejér IV. 2. 484.

okiratai 1252-től 1256-ig ezt ki nem emelik — 1251-től 1259-ig félbeszakítás nélkül viselte.

Mindaddig, míg a két király között jó egyetértés létezett, Bás is IV. Béla kegyének örvendezett; 1260 márcz. 10-én Béla király hű Bás mesterének a trencséni várhoz tartozó *Orlócz* nevű helységben két hold földet adományoz, melyet Bás Pókától, György kikeresztelt zsidó vejétől, valamikor vásárolt és mely most Pókának magvaszakadta folytán vita tárgyává lehetett.[1]) Midőn azonban a tizenharmadik század hatvanas évei kezdetén a két király között az ismert viszályok kitörtek, Bást az ifjabb király pártján találjuk. 1262-ben Bás az ifjabb király országbírája, míg a trencséni főispánságot Herrand, Béla király lovászmestere kapta,[2]) s e tájt történhetett, hogy (a mit egy későbbi okiratból tudunk) Béla ellenei orlóczi birtokától megfosztották. 1263. május 3-án István királynak országbírói méltóságán kivül még a gömörmegyei főispánsággal fel van ruházva;[3]) 1264-ben pedig mint V. István országbírája több izben közös bizottságban királyi biztosként működik, utoljára május 28-án.[4])

1264 május 28 után azonban változott a pártállás. Azok sorában, kik V. Istvántól elpártolván IV. Bélához szegődtek, Bást is találjuk. 1265 május 31-én már Csák nb. István bán vasmegyei főispán és királynéi udvarbíróval, Benedek aradi prépositt al és másokkal együtt, mint Baas mester az öregebb királyné udvarán királybírói minőségben működik.[5]) E körülménynyel teljesen megegyezik, hogy 1267-ig fennebbi Herrand még mindig Trencsénmegye főispánja, míg V. Istvánnak gömörmegyei főispánjaként 1266-ben Tombold szerepel. Bás pedig 1268-ban Mária királyné kedvencz fiának, Béla tótországi herczeg udvarán dobiczai főispán minőségben működik.[6])

1270 nyarán szolgagyőri főispán és Benedek királyi alkorlátnokkal együtt V. Istvánnak követe cseh Ottokárnál.[7]) 1272 junius 17-én még szolgagyőri főispán.[8]) Ez pedig az utolsó róla szóló hir.

---

[1]) Wenzel II. 319. III. 135. (itt hibásan 1266-ra téve.)

[2]) Knauz I. 472. 477.

[3]) Knauz I. 485.

[4]) Knauz I. 504. Fejér IV. 3. 315. 385. Hazai oklevéltár. 41.

[5]) Wenzel II. 167. Az illető okiratnak nincs ugyan kelte; de miután István királynéi udvarbíró legelőször 1265 (sept. 9-én) tünik fel vasmegyei főispánként, világos, hogy ez okirat kelte az 1265 előtti időbe nem eshetik.

[6]) Wenzel VIII. 204. (tévesen Baag).

[7]) Pauler i. m. II. 363.

[8]) Tkalčić, Mon. eccl. Zagr. I. 163.

Fia *Péter* 1294-ben a Csák nb. Máté királyi lovászmester és pozsonyi főispánnal (a később Trencséni Mátéval) cserél. Odaadja neki a trencsénmegyei Ugrócz várát a hozzátartozó Podluzsán, Bán, Nastic, Ugrócz, Bánkócz, Zsitna, Radissa, Mocsonokváralja és Sonko nevű falvakat, melyekért Mátétól a Barsmegyében fekvő Tolmács, Bars, Mohi és Puth nevű helységeket kapta, mely cserébe Péternek trencsénmegyei szomszédai, a Zsámbokrétiak és Divékiek beleegyeztek.[1]) Máté 1295 október 10-én a Ludány nb. Szoboszló fia Péter által a csereszerződést az esztergomi káptalannal átiratta. Péter fia, Bas unokája, *Mikolai* Miklós 1297. junius 19-én azonban az esztergomi káptalan előtt Ugrócz várának eladása ellen óvást emelt, állítván, hogy Máté (1297-ben már nádor) őt is, atyját is halálfenyegetéssel és erőszakkal az eladásba való beleegyezésére rábirta. Ugyanazon év (1297) augusztus 6-án kiegyeztek a felek, a mennyiben Péter és fia Miklós az esztergomi káptalan előtt tanusítja, hogy Ugrócz várát Máté nádor pozsonyi főispánnak eladták.[2]) Péterről ez az utolsó hir.

Bás unokája, Péter fia Miklós tehát már 1297-ben viseli a Mikolai nevet. E Mikola — mint alább látjuk — megfelel pedig a mai barsmegyei Garam-Mikolának. Mikor és mily módon került Bás családjába, nem tudjuk; annyi azonban bizonyos, hogy IV. Béla már 1247-ben Mikolára nézve okmányt állított ki és hogy Bás unokája, Péter fia András IV. Bélának ez oklevelére 1356-ban hivatkozott.[3]) Mikolai Péternek tehát két fia volt: *Miklós* és *András*.

Mikolai András 1333 január 13-án Aba nb. Nekcsei-Lipóczi Demeter, kir. tárnokmester és Trencsénmegye főispánja előtt IV. Bélának 1251-ben kiállított okmányát bemutatja, melyből kitűnik, hogy IV. Béla a trencséni várhoz tartozott Orlóczi földet András nagyatyjának, Baas comesnek számos szolgálatai elismeréseül adományozta. Miután András előadta, hogy Béla király ellenei Baast az orlóczi birtokából kiszorították, Demeter tárnokmester fennebbi napon Orlóczy földtért Andrásnak visszaítéli, a mit Károly király 1333 január 14-én megerősített.[4]) 1336 sept. 20-án Nagymartoni Pál országbíró a sági konventet utasítja, hogy a Mikolai Péter fia András jobbágyain Pesteki Péter neje (hontmegyei család) által elkövetett több rendbeli hatalmaskodás dolgában vizsgálatot tegyen.[5])

---

[1]) Wenzel XII. 555. 556.
[2]) Wenzel XII. 570. 572. 639. 640.
[3]) Wenzel VII. 231.
[4]) Anjoukori okmánytár III. 1. 2.
[5]) Anjoukori okmánytár III. 287.

1342. julius 1-én Trencsénmegye alispánja és szolgabírái a Mikolai Péter fia Andrástól hat márka birság fejében elfoglalt orlóczi birtokrész kiváltását Orlóczi Lőrincz fia Bekének mint szomszédnak megengedik. Orlóczi Kristóf fia László és fia Márton, kik e birtokrészt szintén akarták kiváltani, ebbeli kérésükkel elutasíttattak, mert Orlóczi Bekének a rokonság révén ahhoz több joga volt. 1342 nov. 2-án pedig Miklós nádor fennebbi Orlóczi László özvegyének férje birtokából Mikolai Péter fia András által történt kizáratása dolgában a feleket új határnapra maga elé idézi.[1]) 1349 október 13-án Szécsényi Tamás országbíró Mikolai Andrást utasítja, hogy Szalka nevű birtok elfoglalása miatt perét ne Sztriczei András (trencsénmegyei család), hanem azon egyén ellen kezdje meg, ki azt birtokában tartja. A XIV. század ötvenes évei kezdetén, midőn Mikolai Péter fia András mikolai birtokának határjárását kérte, az illető okmányból határozottan tudjuk, hogy Mikola Barsmegyében Szodó mellett feküdt.[2]) 1355 okt. 13-án Szécsi Miklós országbíró az esztergomi káptalannak meghagyja, hogy Mikolai Péter fia Andrásnak és Szodói Bereczknek Mikola és Szodó nevü birtokaik között a vitás határt járassa meg, mire a káptalan 1355. nov. 12-én Lajos királynak jelenti, hogy az országbíró ítélete következtében a Mikolai András és Szodói Bereczk közt folyt perben kiküldött emberei Mikola nevű birtok határait megjárták ugyan, de a felek a vitás föld határai fölött megegyezni nem tudtak.[3]) Utoljára ráakadok Mikolai Andrásra 1356, (l. f.)

Mikolai András fia *János* 1378 április 5-én Sárói Péter fia Lászlóval kölcsönös örökösödési szerződést köt. Az illető okmányból[4]) tudjuk, hogy János »miles«, hogy neje van és hogy sem neki, sem Lászlónak fiörököse nincsen.

E Jánosnak vagyoni viszonyai már 1377-ben igen ziláltak lehettek, mert Lajos király már akkor megengedi neki és Fegyverneki Péter fia Lászlónak, hogy szegénységük miatt birtokaikat eladják.[5])

1391-ben Sárói Lászlót a fennebbi örökösödési szerződés értelmében a mikolai birtokba vezették be.[6])

---

[1]) Anjoukori okmánytár IV. 239. 271.
[2]) Anjoukori okmánytár V. 327. 422.
[3]) Anjoukori okmánytár VI. 377. 389.
[4]) Fejér IX. 7. 404.
[5]) I. h. 381.
[6]) Fejér X. 8. 338. 343.

Az eddigiek szerint a következő nemzedékrendi töredéket kapjuk:

I. Bás

II. Bás
1251—1268.

1251 Trencsénmegye főispánja, 1259 István király tárnokmestere és Trencsénmegye főispánja, 1262 István országbírája, 1263 a mellett Gömörmegye főispánja, 1264-ben csak István országbírája, 1268 Dobiczamegyének főispánja

Péter
1294—1297.

Mikolai Miklós
1297.

Mikolai András
1333—1356.

Mikolai János 1377.

Mindezekből pedig kitűnik, hogy Bás országbíró a barsmegyei (Garam) Mikolaiak őse, s hogy Garam-Mikola valószínűleg már 1247-ben Bás kezeiben volt. Trencsénmegyei birtokait fia Péter a Csák nb. Máténak barsmegyei birtokaival felcserélvén, utódai Trencsénmegyében csakis Orlóczczal rendelkeztek. Annak, hogy Bás a Csák nemzetség tagja lehetett, nyomát sem találtam. Van ugyan a Csák nemzetségnek egy Baarch vagy Baroch nevű tagja, kinek hasonnevű fia 1281 és 1292-ben előfordul, de ez a biharmegyei Selénd birtokosa.

Dr. Wertner Mór.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

»*A román nemzeti törekvések története és jelenlegi állapota.*« (Jancsó Benedek könyve: Budapest 1896, *Lampel* Róbert kiadása; I—VIII; 1—801 l.)

A román nép és nyelv származása, eredete, régi politikai és társadalmi viszonyainak a meghatározása a hazai történettudomány legérdekesebb feladatai közé tartozik. A nép történetében, nyelvében még sok a megoldatlan kérdés.

Mióta a román grammatikusok és történetírók egyhangu lelkesedéssel kimondották, hogy a románság nyelve, a románság története az övék, hogy tehát ők azzal, mint tulajdonukkal, tetszés szerint bánhatnak el; hogy saját izlésük, politikai s közgazdasági vágyaik szerint formálhatják mindkettőt, azóta, természetes, a kérdés még bonyolultabb lett, nem ugyan az elfogulatlan tanulmányozóra nézve, de a közvélemény előtt, a mely tudvalevőleg nem sokat bajlódik a tudomány kijelentéseivel, hanem szintén politikai hajlamai után indul s a rokonszenv, vagy az ellenszenv változó érzéseire alapítja tudását.

Ha valamely népnek a történetét el lehetne kezdeni úgy, hogy más szomszéd népek multjával érintkezése ne legyen, a mennyiben tehát más érdekeket nem sértene, még szabadjára lehetne engedni az ilyen felfogást; még meg lehetne engedni, hogy az ily módon bekertelt területen tetszés szerint dolgozzanak a munkások. A baj azonban az, hogy a mikor a román írók ezzel a felfogással saját történetüket saját ízlésük és hajlamuk szerint készítgetik, rosz izlésüknél fogva meghamisitják saját javukra azoknak a népeknek a történetét, a melyekkel századok folytán érintkezésük volt. A mig tehát a román történetíró a román nép történetét a magáénak hirdeti és abba beleszólást idegeneknek nem enged, addig a más népek történetét prédának tekinti, a melyben turkálni és rendetlenkedni lehet. Minden esetre igen sajnos, hogy ebben a kérdésben még mindig a napi folyó politika tekintetei határoznak és nem a való igazság, a tudomány érdekei.

A román történetíró természetesen leginkább a magyarok történetét szeretné megmásítani. Ezzel a néppel áll politikailag ellentétben; a felett a nép felett szeretné a multban s a jelenben a román faj fölényét kimutatni, hogy számára mint egyedül álló czivilizáló elemnek Keleten a jövőt biztosíthassa. Ez az igyekezet, törekvés mindenesetre dicséretre méltó, nagy önszeretetet és önbizalmat árul el, — de nem tiszteletre méltó; mert tisztult fogalmak szerint sem az egyes, sem a nemzet másoknak a megkárosításával meg nem gazdagodhatik. Meg vagyunk pedig győződve, hogy a románság Keleten e fogások nélkül is biztosíthatja jelentős pozicziójat s hogy ezt a pozicziót nem a meghamisitott magyar történet révén, hanem azon derék munka árán tarthatja meg, a melyet a valódi czivilizáczió, az igazság szolgálatában kifejtett.

Ezen törekvéssel szemben a magyar történetíró összedugott kézzel állott. Kicsinyelte vagy nem ismerte a mozgalmat. Sajnos, a magyar történetírás ma sem ismeri a román krónikásokat, pedig a két fejedelemség multja nagyon sokban érintkezik a magyar királyságéval. *Urechia* Gergely, *Miron* Costin, *Neculcea* s a többi román krónikás igen sok anyaggal tudnának szolgálni a magyar történetírásnak. A krónikások munkáiban sok a magyar vonatkozás. Háládatos dolog volna a román krónikákat, okirat-gyűjteményeket s egyáltalában a román kutforrásokat magyar szempontból revideálni, azoknak tételeit a magyar történetírással összhangba hozni. A krónikák magyar kiadása igen sok szempontból kivánatos volna. A fiatal nemzedék, elég különös, mindenfélére ráadja a fejét; távol eső cseremiz tudománynyal imponál; messze fekvő járatlan utakon törtet előre; de nem hadja magát reá venni egy kis román nyelv-, meg egy kis cyrill-betü tudományra, hogy az orra előtt levő népet, a melylyel a magyarnak annyi érintkezése volt s a jövőben még több lesz, valójában megismerhesse. Ezért nálunk a román történet- és nyelvtudomány magyar szempontból ellenőrizhetetlen. Igen későre jut a magyar valaminek a tudomására, rendesen a külföld útján, holott az a valami a saját országában vagy a szomszédjában fordult elő.

A román törekvésekről is először idegenek tájékoztatták a magyar világot. Ebben is német nyomokon haladt a magyar s a németek álláspontjához volt kénytelen csatlakozni. Kissé későn; a történetírás, a nyelvészet terén a dudva már annyira felszaporodott, hogy az az egy-két munkás, a ki dolgozni kezdett, annak a teljes kiirtására elégtelennek, képtelennek bizonyult.

Daczára a tárgy érdekességének és annak, hogy ezen törekvésekkel szemben ellen-mozgalmat megindítani és fenn-

tartani nem csak a tudomány, az igazság érdeke, de egyuttal nemzeti kötelesség is, a munkások száma nem hogy szaporodnék, de ellenkezőleg azt éppen apadni látjuk. *Hunfalvy* Pál halála után ez az irány képviselő nélkül állott. *Réthy* László, a hivatott örökös, hallgat; belefáradt, vagy beleunt a további kutatásba, holott az ő ismeretei, az ő munkája e téren megbecsülhetetlenek volnának.

Annál meglepőbb *Jancsó* Benedek fellépése. Egy életének delén álló férfiu nagy fáradsággal megtanulja a románok nyelvét, Romániában és itt szorgalmasan kutat, figyel és tanulmányoz s rövid néhány év alatt annyi ismerettel és tudással áll elő, minővel e téren senki sem dicsekedhetik. Mert ő nem egy pár román történetírót, annak egynehány munkájában lefektetett elveket, hanem ismeri az egész román literaturát, az egész történelmet, annak minden egyes alkotó részeit a legrégibb emlékektől, a krónikásokon át a mai tényezőkig mindent; a mi csak ugy volt lehetséges, hogy jól birja a nyelvet, s az egyes emlékekre, feljegyzésre vezető segédtudományok dolgában sem akadt fenn. *Jancsó* Benedek személyesen ismeri az élő jelentősebb irókat, előtte a román világ nyitott könyv, a melynek iróját, nyelvét, szellemét ismeri. *Jancsó*ról nem mondhatjuk, hogy poros könyvtárakban kutat ismeretlen adatok után, de a fáradhatatlan méh szorgalmával megnéz és összehord mindent, a mi tárgyára vonatkozólag bármely literaturában feltalálható, ugy hogy nem csak teljes képét tudja felmutatni, de kiváló judiciummal olvasóját kellőképpen tájékoztatja a helyzetekre és állapotokra nézve.

Ezen fáradhatatlan munkájában a szerző czélja: megismertetni a magyar olvasó közönséggel, hogy az átlagos román történetírás, a román nemzetiségi törekvések történelmi igazolásának czélzatától vezettetve, miként fogja fel és magyarázza meg általában a történelem, különösen pedig a magyar történelem tényeit; igyekszik ezzel szemben minden egyes esetben az igazságot kikutatni és megállapítani. Ez egy magában véve is dicséretre méltó törekvés. Szerző czélja azonban az is, hogy ezzel kapcsolatosan a román nemzetiségi törekvések fejlődésének történetét előadja, még pedig oknyomozóan, hogy e fejlődés történetének segitségével e törekvések jelenlegi állapota könnyebben megérthető legyen.

Az országos kérdések között nemcsak a legérdekesebb, de a legfontosabb a *nemzetiségi kérdés*. Államférfiaink szívesen nem foglalkoztak vele, mert nem ismerték annak sem keletkezését, sem fejlődését, sem mai állapotát. Sajnos, hogy a nemzetiségi törvény megalkotásakor sem volt e tekintetben

kötelességeivel tisztában a nemzet. Tullőtt a célon. A sötétben való ezen tapogatózás meghozta a maga igen keserü gyümölcsét, a mibe akarva nem akarva, előbb-utóbb bele kell harapni. Mert hiszen ez a kérdés egyes napi események, futó érdekek és holmi tekintetek következtében percznyileg szunnyadhat, tehát csendesebb, de mindannyiszor ki fog törni, még pedig a mulasztás tudatában erősebben mindig mint megelőzőleg. A nemzetnek nap-nap után a csendes időben nem elbizakodva, kötelessége szemet szembe kapcsolni össze, megerősitni önmagát s a nemzetiségeket lefegyverezni, hogy ez a kérdés végre-valahára megszünjék s mindannyiszor a fejét fel ne üthesse.

Jancsó ezen munkája láthatólag kettős hasznot hajt a nemzetnek. Egyfelől a gyakorlati politikus és államférfiu megismerkedhetik a nemzetiségi kérdés keletkezésével, fejlődésével, melyeknek tudása után biztosabb és szilárdabb alapon foghat a baj orvoslásához. A *történetiró* másfelől látni fogja, hol kell részletesebb buvárlattal világosabbá, teljesebbé tenni, vagy megigazitani azt, a mire szerző a munka folyamában a gondolkozó olvasó figyelmét, mint a magyar történelem egyikmásik érdekes problemájára, szándékosan vagy önkénytelenül felhivta. Igen helyesen jegyzi meg szerző előszavában: »*Kiczövekeltem az irányt, melyben a további kutatásnak haladnia kell.*« Bár uj elméleteket munkájában fel nem állit, sőt attól óvakodott is; bár eredetiséget sem hajhász s a felfedező tudós ambicziójáit is eldobja magától, szerző nevét mégis nemcsak az uttörők közé sorozzuk, de kimondjuk, hogy nálánál jobban a tért eddig be nem világitotta senki.

Rá térve a munka tartalmának ismertetésére, szerző egy előszó után négy terjedelmes szakaszba osztva adja elő tárgyát. Tárgyalja jelesen:

I. a román nép és nyelv eredetének kérdését,

II. a románság történetét Magyarországon a honfoglalástól a mohácsi vészig,

III. a románság állapotát az önálló erdélyi fejedelemség alatt,

IV. a románság állapotát a »Leopoldi diplomától« II. József trónraléptéig. Az innen tovább folyó eseményeket szerző »*Szabadságharczunk és a dáko-román törekvések*« czimü munkájában adta elő.

Szerző a munkát a román faj »*oklevelé*«-vel vezeti be. Ismerteti a román közfelfogást, köztudatot a román faj eredetéről, nyelvéről, dáczíai kontinuitásáról s jövőbeni hivatásáról Keleten. Nyelvben és vérben tiszta rómaiság, folytonos,

szakadatlan dácziai birtoklás: ez a román közfelfogás, a mit *Sinkaitól, Major* Pétertől kezdve minden valamire való román iró táplált s a mi ellen egy *Maiorescu* Titus hiában tiltakozott. Erdély román volt, »*Erdélynek románnak kell lenni*« — ez az alap, a melyre minden román épít. Ezen alapszik a köztudat, erre építi fel a románság egész jövőjét; ebből meríti minden vágyát, gondolatát.

»Az ország, — mondja *Cogálnicean* Mihály jeles történész, — melyet *Bălcescu* megénekelt, s a melyben Sinkai vérkönyeket sirva irta meg fajunk nemes hivatásának oklevelét; az ország, mely román maradt 1000 év leforgás alatt s a mely felett elviharzott és megállott mind az, a mit Ázsia a legbarbárabbat és legszörnyebbet Európára dobott, az az ország nincs másra rendeltetve, *mint hogy román legyen!*«

Major Péter a tiszta rómaiságot arra a képtelenségre alapítja, hogy *a rómaiak Dáczia elfoglalásakor az összes dákokat kiirtották*. Dáczia római koloniái igy maradhattak távol minden idegen befolyástól. Ez a tiszta rómaiság származásban s nyelvben. A koloniák utódai szakadatlanul itt laktak Dácziában, a föld az övék volt: ez a dácziai kontinuitás.

Szerző a *themára* vonatkozó összes anyagot bemutatja. Ismerteti a részben eltérő román felfogást is. *Tocilescu* Gergely nem irja alá egészben Major dogmáját. Dácziában maradvány lakosokat tételez fel, kiket a római koloniák románizáltak, a román nemzet szerinte ezen keverékből születhetett. *Xenopol* még engedékenyebb, a román népet római-dák keveréknek tartja. Az összevegyülésben a római nemzetiség volt a praedominans elem, a dákok a románok alakulásához inkább mint fizikai elem járultak, a gondolkozás, az érzés és a nyelv római volt. *Teoria lui Rösler* czimü munkájában Xenopol ugyanezeket vallja. »A dákok nem pusztultak ki teljesen Dácziából, ellenkezőleg nagy számmal maradtak ott és románizálódtak.« — »A dákok egész nemzete, mely a tartományban maradt, románizálódott, sőt még nyelve is hagyott hátra némi gyenge nyomokat a mai románság nyelvében.« De, szerinte, még egyebet is örökölnek a mai románok a dákoktól, igy: a hajviseletet, ruhájukat, házuk építési módját, sőt arczuk tipusát is, mely csalódásig emlékeztet a Trajan-oszlopra vésett dák alakokra.«

Xenopol szerint Aureliánnal csak a városi nép, az aristokráczia vonult ki Erdélyből, »a falusi népség, a parasztok és a pásztorok, kik a románizált dák néptől és a római legiók letelepített veteránjaitól származtak, nem vonultak ki.« Ez a népség pedig a hegyek közé vonult. A hegyek közé visszavo-

nult dáko-románok aztán szorosabb összeköttetésbe léptek a sarmatákkal, s miután a sarmát nép szláv nép volt, igy a román mindjárt nemzetiségének megalakulásakor *nyelvébe és vérébe szláv elemeket vett fel.* A románok a szlávokkal másodszor az avarok idejében vegyültek. A harmadik román-szláv vegyülés a bolgárok uralma idején volt s az a szlávokkal való vegyülés okozza, hogy a román népnél egyetlen politikai olyan intézmény nincs, melyet a rómaiaktól örökölt volna.

A Major-féle elméletet román felfogás szerint bonczolni nem volt szabad. *Demsusian* Áron igy ir a keletkező ellentétes áramlatról: »a jassyi egyetemi tanár (Xenopol) arra törekszik, hogy hamis elvekkel, képzelt dolgokkal kiirtsa az ifjuság szivéből a román nemzetiség igaz érzelmeit, megsemmisitvén azt az érzelmet, melyet fenntartott idáig az által, hogy ennek az ifjuságnak őseit lealacsonyítja a barbárság állapotába, barbároknak tulajdonítván müvelődésüket. — Azt kérdezzük, román egyetemi tanár-e az, ki először hinti el a szlávizmus magvait a mi országunkban! Hát a jassy-i egyetem történelmi tanszéke fegyver lehet hazánk és nemzetiségünk ellen?«

Azonban a hazugság, ha hazafiság szüli is, még nem igazság. A tudomány az embereket megtanítja arra, hogy az igazságot szeressék még akkor is, mikor hazafias és erkölcsi meggyőződésükkel ellentétesnek látszik. Bármily elfajultnak látszassék a hazafias felfogás e kérdésben a románok között, bár a kontinuitástól el nem térnek, a tiszta rómaiságot lassanként feladják. A *Mairescu* Titus által mutatott ujabb irány követőkre talált. A szlávoknak nagy befolyását a románság ethnikai egyéniségére a román történetirók kezdik elismerni. *Hasdeu* Bogdán, ki a sovinista történetirás legtanultabb nagymestere, »*Strat substrat*« czimü munkájában elismeri, hogy mig a Dunán tul a szlávok a román elemet elszlávositották, a Dunán innen a románok románizálták a szlávokat s hogy ennek következtében a viszony e két nép között a réteg és alapréteg kölcsönös viszonya.

Szerző kimutatja, minő uton került a kontinuitás elmélete az európai történetirásba és ismerteti a kisérleteket a kontinuitás valószinüvé tételére. *Bonfinius* ismert czélzatossággal irja meg Mátyás király családjának régi történetét. A román nyelv olaszos képe és hangzása eszébe juttatja a románok dáko-román származását. A Dácziában visszamaradt románság a barbár népekkel szemben Bonfiniusnál a római kultura képviselője. A dácziai kontinuitás humanista álmodozás eredménye. Itt szerző egy csomóba gyüjti Gibbont, D'Anville-t, Toppeltinust, a román krónikásokat, Thierryt, Ranket stb.,

levezeti a kérdést a »Supplex libellus Valachorum«-on át egész a mai napig, kimutatja a román álláspont tévességét.

A kontinuitás érdekében hosszu sora keletkezik a hamisításoknak. A beszterczei oklevél (1366) a szentpéteri oláhok birtoklását *ezer évnél* régibb időre vezeti vissza. Ennek hamis voltát Schuller Károly mutatja ki. Hamis a *rezsinári* oklevél. *a Hunel*-féle krónika, melyben a románság szervezete van előirva az Aurelian utáni időben, a *fogarasi krónika*. De meghamisították a *néphagyományokat*. De ugy Vulkán, mint Marianescu kisérletei kudarczot vallottak.

Az eredet kérdését illetőleg szerző tárgyával szintén tisztában van. *Lucio* (1666) nézetének ismertetésével kezdi; Benkő, majd Thunmann (1774) elméletét vázolja. Ez utóbbi a kérdés tudományos fejlődésére már hatással van. Sulzer határozott véleményt ad, hogy a román *népelem a Balkánfélszigeten született*. Engel közel áll a nézethez. A románság a dácziai eredetüség ügyét a Supplex libellus Valachorum czimü kérvénybe fekteti le, a melyre Éder és Balla kimerítően felelnek. A kérdés minden fázisában Hunfalvy Pálig és Réthy Lászlóig aprólékosan van tárgyalva. A dácziai és a balkáni eredetüség felett kemény viták indultak, a melyek a balkáni eredetüség győzedelmével végződnek. Nem csak a nép, de a nyelv maga is a balkáni eredetüség mellett szól. Egy külön fejezetet szentel szerző a balkáni eredetüségnek, kimutatja az időt, a mikor a románság a Duna balpartjára költözik.

»Joggal felvetheti azonban valaki azt a kérdést, hogy mi értéke van a gyakorlati politika szempontjából az ilyen régi dolgok fejtegetésének?« Jancsó kimutatja a hatást, a melyet a románok eredete felől felállított és fenntartott ezen elméletek a nemzeti öntudat felébresztésére is a politikai aspirácziók kifejlesztésére gyakoroltak; rámutat arra a kiegyenlíthetetlen ellentétre, mely a román és a magyar nemzeti törekvések között fennáll s a gyülöletre, melyet ezek kapcsán a románság táplál a magyarság iránt, a mik összevéve politikai komplikácziókra vezetnek. A románság nem csinál titkot belőle, ideálja: a *nemzeti egyesülés;* s csak egyet ohajtanak: *hogy Magyarország szétbomoljék* (Slavici). Egyiknek pusztulni kell s ez a magyar lesz, mert a románról fel van jegyezve, hogy *»a román nem vész el.«*

A könyv II-ik része a románság történetét foglalja magában a honfoglalástól a mohácsi vészig. A dáko-román követelések történeti alapja Anonymus elbeszélésén nyugszik. Tuhutum megverte Gelou-t, ki életét is veszté, emberei pedig *béke jobbot nyujtottak a magyaroknak*. Ebből a békejobb-nyujtás-

ból az összes román historikusok azt következtetik, hogy a magyarok nem hódították meg Erdélyt s a románokat, hanem frigyesültek velük Esküllőnél s hogy voltaképpen a román nép a magyarokat Erdélybe befogadta. Major Péter emliti, hogy Tuhutum vitézei vissza is vonultak s Erdély a románságé maradt. A mai Magyarország területén román fejedelemségek léteztek, a Bánságban Glad (Claudiu), Biharban Ménmarót (Mariat, Minor Marius) stb.; igy alakultak a későbbi herczegségek Fogarasban, Omlásban és a Maros mentén. A románok, *Bălcescu* szerint, megőrizték alkotmányukat, saját fejedelmeik alatt. A románok akkor társai voltak a magyaroknak, nem alattvalóik. Nemzeti féltékenységből, különösen azóta, a mikor a magyar fejedelmek királyi méltóságra emelkedtek, a magyarok behozták a jobbágyságot s ugy kezdtek bánni a románsággal mint meghódított néppel; a hódítás jogán megfosztották földjeiktől s azt maguk között felosztván, az ország birtokosait örökös jobbágyságra vetették. A románok azonban nem türték hallgatással a zsarnokságot, többször fellázadtak ősi jogaik visszaszerzéseért. Már Szent-István alatt Glád unokája, Optin, véres harczokat viv. Majd a XII., XIII., XIV. században próbálkoznak meg, hogy Erdély és Magyarország története tele van ilyen lázadásokkal.

Ez a román felfogás a románságnak a magyarokkal való első érintkezéséről s a hazai első politikai állapotokról, a mi által a románok harcza »*elrablott*« politikai jogaikért dokumentálva van.

Szerző ezzel szemben összehordja és elönkbe tárja az egész ismert anyagot annak bizonyítására, hogy román lakosság a honfoglalás idejében nem volt. Anonymus elbeszélése mese. A dáko-román historikusoknak (Demsusian) az az állítása, hogy a románok régi társadalmi és politikai organizácziója a régi római legionarius rendszeren alapul — képtelenség.

Innen Jancsó egyenként bonczolgatja a dáko-román történetirásban beékelt többi valótlanságokat is. A havaselföldi és a moldovai vajdaságok keletkezését a mesék országából a tények világításába helyezi; — részletesebben foglalkozik a románság állitólagos katonai szervezetével és az 1437-ki parasztlázadást s az ezzel kapcsolatos unióját a három erdélyi nemzetnek a történelmi adatok és tények igazolásával a maga valóságában mutatja be. Érdekes a románság erkölcsi állapotáról szóló fejezet a mohácsi vész előtt. Siralmas kép. Majd a törökök elfoglalják a Balkán-félszigetet; uj viszonyok és állapotok keletkeznek; a román fejedelemségek és a magyar királyság

szerepe a törökök elleni küzdelemben terjedelmesen van tárgyalva kitüntetésével Mátyás király keleti politikájának.

A könyv III-ik része a románság állapotával foglalkozik az önálló erdélyi fejedelemségek alatt. A dáko-román historikusok a mohácsi vész után keletkezett harczokból kiemelnek két egyént: *Rares* Péter vajdát és *Majláth* Istvánt; mind kettőt, mint a dáko-romanizmus hőseit magasztalják. Előbbi a régi Dáciát akarta volna visszaállítani, emez Erdélyből egészen önálló oláh vajdaságot készült teremteni török főhatóság alatt. Sok surlódás, viszály és harcz közben 1542-ben kezd a tordai országgyülés az önálló Erdély organizációjához fogni. A három nemzetnek 1437-ki unióját megerősítik; minden törekvés oda irányul, hogy Erdélyben egy külön, önálló állam létesüljön, a mi 1556-ban a kolozsvári országgyülésen, a hol az erdélyi fejedelemséget ujból szervezték, sikerül is.

Az erdélyi románságnak, mint nemzetnek, bár külön politikai szerep nem jutott, de kulturális szempontból az uj alakulás igen nagy fontosságu. Szász és magyar reformátorok a románsággal érintkezésbe kezdenek lépni. Jancsó részletesen foglalkozik a reformáczió hatásával ugy Erdélyben mint a szomszéd vajdaságokban. Nyomdák keletkeznek, román könyveket nyomtatnak és a szláv s görög nyelvet a templomból kiküszöbölik. Különösen érdekes Despot vajda szereplése e kérdésben, a kit protestánsnak tartanak.

Igy keletkezik Erdélyben az önálló keleti gör. román egyház is. Az erdélyi gyulafehérvári román püspökség eredetét a román historikusok szintén a mesék országába kergetik. E szerint az első román püspök *Ulfilas* lett volna, a ki tudvalevőleg a góthok püspöke volt. A bulgáriai románság az ochridai érsek alá volt rendelve. Ez a függőség még a megalakult román vajdaságokra is kiterjedt. Az erdélyi románok a bukaresti püspök hatósága alá tartoztak. A gör. keleti hierarchia Erdélyben a XV-ik század végével csak fejlődése csiráiból kezdett kibontakozni. Megalakulása csak a XVI-ik században s egyenesen a reformáczió következtében ment végbe. 1556-ig sehol sincs említés téve sem oklevelekben, sem országgyülési végzésekben román püspökökről. 1557-ben teszi Izabella királyné a felső-diódi kolostor igumenjét püspökké. A tordai 1579-ki országgyülés 3-ik artikulusa kimondja, hogy az oláh papok magoknak tetszés szerint választhatnak püspököt, a kit aztán a fejedelem is megerősít.

Popea Miklós azt mondja: azért volt az erdélyi gör. kel. román metropolitánnk székhelye Gyula-Fehérvár, mert Dáczia székhelye Ulpia Trajanából csakhamar áttétetett

Apulumba. (Gyula-Fehérvár). A mi szintén mese, mert Gyula-Fehérvár éppen az erdélyi fejedelmek itt lakása révén lett az oláh vladikák székhelye.

A következő fejezetben Moldva és Havasalföld története adatik elő az erdélyi eseményekkel kapcsolatban. Különösen Mihály vajda ideje és tényei vannak részletesen tárgyalva. Az időpont, melyben Mihály vajda elfoglalta Havasalföld vajdai székét, különben is nevezetes és nagy jelentőségü korszakra esett. Az európai közvélemény telítve volt egy nagy európai koaliczió eszméjével, melynek czélja a töröknek Európából való kiűzése volt. Bécsben nagy sulyt fektettek Erdélyre, de Havasalföldre is. Báthori Zsigmondot könnyü volt a szövetségnek megnyerni. Havasalföldet 64 évnyi nyomorult kormányzás a tönk szélére juttatta. Mihály nyomoruságából csak ugy szabadíthatta meg országát, ha csatlakozva Báthori Zsigmondhoz, támaszkodva a nyugoti hatalmakra a törököket országából kiűzi. Uralkodásának második évében a törököket országában lemészároltatta, ekkor Mihály már nem csak védelemre szorult, de támadnia is kellett. A román történetirók itt ismét felvetik a román nemzeti hadsereg kérdését. Báthori Zsigmond ura lesz az egész régi Dácziának. *Balcescu* román történetiró szerint Zsigmond ezt a czimet viselte: regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae et sacri Romani imperii princeps. »*Báthorinak ez a meggondolatlan nagyravágyása nyitotta meg a románok szemeit, őket arra emlékeztetvén, hogy nekik ősi örökségük a dácziai királyság.*«

Mihály vajda lelkében — a román historikusok szerint — a dácziai birodalom eszméjét Báthori Zsigmond költötte fel. Szerző Mihály vajda győzelmeit, képességeit tárgyilagosan méltatja. Érdemeiből mit sem von le, leszállítja azonban a nevéhez és korához füzött sok képtelenséget. Helyreállítja az igazságot, Mihály vajdát első sorban a székely hadak és vezérek tették nagygyá. A román historikusok elmélete szerint: A magyaroktól leigázott románság, mihelyt Mihály vajda Erdélybe tört a dácziai királyság megalkotása végett, azonnal fegyvert fogott s elhatározta, hogy a magyarságot őseinek földéről kiirtja. Mihály érdeke azt parancsolta volna, hogy az erdélyi parasztság e mozgalmát támogassa. Azonban ő helytelen politikát követve, a magyar nemességre támaszkodott, a mely őt, mihelyt alkalma nyilott, megbuktatta.

Bethlen Gábor s a két Rákóczi uralkodása román szempontból a legfontosabb s a legérdekesebb is. A román irodalom alapjait ők teszik le. A fejedelmek czélja volt iskola és irodalom utján reformálni a románokat. Kifogyhatatlan adat-

bőséggel és részletességgel tárgyalja szerző a kulturális és politikai viszonyokat, és állapotokat, Rákóczi tervezgetéseit, politikáját, a vajdákkal való összeköttetéseit, házassági terveit Vasilie Lupul leányával stb. A protestáns oláhok Erdélyben egyre szaporodnak ezen időben. A dákó-román historikusok az áttérést borzadalmas embertelenségekhez füzik; üldöztetés, kegyetlen kinzás eredményének tüntetik fel a protestantizmus eredményeit a románság között Erdélyben. »Nagyon sokat szenvedtek ezen időben — mondja Barnutz — a románok a magyaroktól és sok előkelő román hagyta el atyai hitét . . . az érsekeket arra kényszerítették, hogy kutyakölyköket kereszteljenek gyermekek helyett, s ha nem akarták megtenni, hát vesszővel vagy bikacsővel verték meg, mint Száva érseket.«

Egyáltalában ez a hang végig huzódik a román historián. Czélja nyilvánvaló, a gyűlölséget állandóan táplálni a két egymásra utalt nép között. Jancsó könyve ezen törekvéssel szemben mindenütt tárgyilagos, igazságos és határozott. A szeget mindig a fején üti s a valótlanság ködét mindenütt sikeresen oszlatja el.

Az utolsó részben a románság állapotával foglalkozik szerző a »Leopoldi diplomától« II-ik József trónra lépteig.

Papiu Ilárián nyomdokán *Bróte* Jenő kifejti azon nézetét, hogy Erdély Magyarországgal nem állott és nem állhat más kapcsolatban, mint a Habsburgok monarchiájának bármelyik örökös tartománya az uralkodó személyének azonossága által. A legujabb román nemzetiségi mozgalmak által termelt memorandumok is ezt az álláspontot foglalják el. Ezen tanítások szerint a Leopoldi diploma Erdély olyan magna chartája, mely nem csak tartományi autonomiát biztosított az országnak, de egyuttal oly elévülhetetlen jogokat is az erdélyi románoknak, melyektől őket csak is az ő akaratuk és beleegyezésük nélkül létre hozott unió fosztotta meg. Úgy tünteti fel Erdély tartományi autonomiáját, mintha az nem a magyar nemzeti érdekekből fakadt volna, hanem az lett volna a czélzata, hogy a magyar állami érdekek rovására a román nemzetiség külön jogait biztosítsa. Természetes, ez a felfogás a történelmi tényekkel, a magyar közfelfogással merőben ellentétben áll. Mert bár a bécsiek terve mindig az volt, hogy Erdélyt, mint fegyverrel elfoglalt és biztosított tartományt, belolvasszák örökös tartományok módjára az imperiumba, hogy így annál könnyebben keresztülvihessék Magyarország leigázását is, de az erdélyi államférfiak e törekvéssel szemben mindent elkövettek, hogy megmentsék Erdély lehető

legnagyobb foku önállóságát. A románság, mikor Erdély autonomiáját követeli, közjogi falsumot követ el, mert nem azt az autonomiát érti alatta, a melyet a Leopoldi diploma biztosított, hanem a melyet azon 1863-ki császári leirat helyez kilátásba, mely Erdély közjoga ellenére a hirhedt Landtagot N.-Szebenbe összehivta.

Szerző részletesen foglalkozik az erdélyi románság vallási uniójával. Az első lépés ebben a kérdésben Bécsből indult. A román politikusok fogása ebben a kérdésben úgy tüntetni fel a dinasztiát, mint a románság pártfogóját szemben az elnyomó magyarsággal. »A románság dinaszticizmusa — mondja Jancsó — első sorban abban az ellentétben birja egyik főforrását, mely a magyar nemzet és a Habsburg-dinasztia között időről időre felmerült.« Ez a dinaszticizmus a vallási unióval kezdődik.

Hogy az oláhokat katholikus hitre téritve, a diploma sérelme nélkül, miként lehetne a katholikus egyházat, hivei számát is tekintve, Erdély leghatalmasabb egyházává tenni, *Baranyi* Pál jezsuita (Gyula-Fehérvárt) vette észre és igy ő tekinthető a románok uniója megpenditőjének. — Már 1692-ben küldött I. Lipót egy rendeletet Magyarország kormányához, melyben kijelentette, hogy az ország minden gör. kel. papja, a ki elfogadja Rómával az uniót, teljesen egyenjogu lesz a katholikus egyház papjaival, — de ennek mi eredménye sem volt. *Teofil* román püspöknek Baranyi tudomására hozta, hogy ha azt a négy pontot, a melyet Rómában az unió feltételeül tűztek ki, elfogadja, nemcsak az egyesült papság lesz egyenjogu a kath. egyház papjaival, de a román nép anyagi és társadalmi helyzetén is javitni fognak. Az első egyházi zsinatot 1697 február havában tartották meg e tárgyban. Teofil halála megakasztotta az unió ügyet. Utána Athanazius püspök következett, a ki 1698 október havában uj zsinatot hivott össze. Ezen az áttérési nyilatkozat meg lett szerkesztve, a mit Baranyi Bécsbe terjesztett fel.

Az uniónak azonban csakhamar ellenségei támadtak. Ellenezte az egyesülést Brankován vajdával egyetemben a bukaresti metropolita is, a ki több kaluger társaságában Brassóba érkezett, hogy ottani hiveit a hitben megerősítse s ellenállásra buzdítsa. Ezen izgatásnak nemsokára eredménye lett. Nagyszeghi Gábort megbizták egy tiltakozás szerkesztésével. Ettől kezdve a kellemetlenségek, lázongások hosszu sora következett, a román püspökök egymás után következnek, de az egységet az egyházban helyreállitani képtelenek. A görög keleti és görög katholikus egyház híveinek egymás közötti villongása az államhatalom, a hadsereg beavatkozá-

sát vonta maga után. Visarion és Sofronius kalugerek izgatásai a csodákkal határos ellenállásra buzditották a görög keletieket, s bár püspökük nem volt, mindig akadt egy-egy vezető, a ki a harczot az unió ellen felvegye és folytassa. Első felszentelt püspökük az unió után a gör. keletieknek *Nikitics* Gedeon volt, akit 1783 november 6-án neveztek ki s a karlóczai patriarcha hatósága alá rendeltek. Bár a harcz a román egyház egész erejét lefoglalta, a görög katholikus püspökök, minő egy *Klein* Innocentius, *Aron* Péter és *Maior* Gergely, az adott uj viszonyok között igen sokat tesznek a román kultura érdekében. A balázsfalvi iskolák alapjai lerakatnak, a püspökség vagyoni viszonyai rendeztetnek s a románság Rómával szorosabb érintkezésbe jő az által, hogy a püspökség tanuló ifjakat küld a De Propaganda Fide collegiumba.

Igen érdekesen vázolja szerző a románság e korszakbeli vándorlását, a romániai fanarióta uralmat, a jobbágyság s a katonaság kérdését. Mindenütt rámutat a hibákra, az okokra, a melyek a románság eltérő felfogását a hazafiság kérdésében megteremtették.

A faji és nemzeti öntudat mind kezdett lassanként ébredezni. A katonai kormányzat készakarva emlékeztette a románokat arra, hogy a dicső rómaiak ivadékai, mert ily módon gondolták a népben a katonai erényeket kifejleszteni. A már gondolkozni kezdő papság s a lassanként mégis csak szaporodó intelligenczia a román granicsárokban mindinkább megszerette Traján legionariusainak utódait látni. *Mária Therézia* a II-ik román határőrezred zászlójára e jelszót iratta: »*Virtus romana rediviva.*« A román határőrezredekben a román tisztek egyre számosabbak lesznek, kiknek lelkében a dinasztikus érzelem mellett helyet találnak a politikai román aspirácziók is, melyeket a román intelligenciában Klein Innocentius ébresztett fel. 1791-ben nemcsak a két román püspök, hanem a két határőrezred tisztjei is kérvényeznek II-ik Leopold királynál, hogy az ország törvényhozása a román népet igtassa be negyedik nemzetnek Erdély nagyfejedelemségében.

Igy rakodtak le lassanként a románság politikai, társadalmi és kulturalis alapkövei.

* * *

Ez dióhéjban foglalatja *Jancsó* könyvének. Rengeteg anyag és tudás összeszoritotta, melynél csak a fáradság s a szorgalom volt nagyobb felkutatni a szétszórt anyagot.

Bevezető soraim után nincs mit mondjak, csak abbeli óhajtásomat fejezem ki: vajha *Jancsó* könyvéből a II-ik kötet minél előbb napvilágot látna. MOLDOVÁN GERGELY.

A magyarországi középiskolák multja és jelene. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbizásából az ezredéves ünnep alkalmára irta dr. Finánczy Ernő. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 1896.

Az ezredéves ünnep alkalmára számos kisebb és nagyobb körű közoktatási monographia készült, melyek között igen sok az értékes munka s a melyekben megbecsülhetetlen anyag került fölszinre. — Ilyenek például a pesti piarista gymnáziumról, a benczés és premontrei iskolákról, a debreczeni, sárospataki és nagyenyedi kollégiumokról stb. irt testes kötetek, melyeken a szerzők nagy gonddal dolgoztak s a melyeket az illető iskola-fentartók ritka áldozatkészséggel bocsátottak közre. — Mig igy szükebb körü, rendszerint csak egyetlen egy iskola életét felölelő monographiák készültek egyesek buzgólkodásából, addig a közoktatási kormány egész iskola nemek történetét foglaltatta össze a maga megbizott embereivel, külön-külön munkában tüntetvén föl a felső, a közép, a nép- és szakoktatási intézeteknek hazánkban végig kisérhető fejlődését.

Dr. Finánczy Ernőnek jutott feladatul középiskoláink multját vázolni és jelen képét bemutatni s valóban a miniszter keresve is alig találhatott volna alkalmasabb embert e megbizatásra. — A mai középiskolát bizonyára senki sem ismeri jobban, mint éppen Finánczy, a kinek vele jár hivatalos állásával, hogy ismerje személyes tapasztalatból és hivatalos iratokból Magyarország összes középiskoláit, külső és belső életüket, épületeiket és tanáraikat. — A ki előtt pedig annyira nyitott könyv középiskoláink jelene, az igyekezni fog a multba is behatolni, és minden valószinüség szerint meg fogja találni a fejlődés irányát legbiztosabban megjelölő utakat, egyszersmind helyesen fogja megitélni a fejlődés legfontosabb mozzanatait.

S valóban Finánczy könyvének mindkét része egyaránt értékes, de azért mi sokkal szivesebben időztünk első, bár kisebbik felénél, mert itt jóval több az érdekes, a sokunk előtt ismeretlen anyag, azonkivül a szerző is jóval többet nyilvánithat a maga subjectivitásából, mint középiskoláink jelen állapota rajzánál, a mikor a szerző alig megy tovább az érvényben levő törvények és rendeletek száraz ismertetésénél, lehetőleg tárgyias magyarázatánál.

A reformáczió korából, sőt egyenesen a reformácziótól származtatja Finánczy a magyar középiskolát, minél kevesebbet beszélvén a középkor iskoláiról, a melyek között bizonyára

nem volt gymnasium-formáju és rendeltetésű intézet. — A gymnasiumot másutt is, de nálunk mindenesetre a reformáczió teremti meg szövetségben a humanismussal.

Csak elismerés illeti Fináczyt, hogy művelődéstörténetünknek e nyilvánvaló igazságát kimondja nyiltan és minden habozás nélkül. — A mi kiválóbb reformátoraink egyszersmind első alapitói és szervezői a hazai középiskoláknak, mint pl. a bártfai Stöckel, a brassai Honter, a sárospataki Szikszai Fabricius. — Ez iskolákat még nem nevezik gymnasiumoknak, de már megtaláljuk bennök a gymnasium jellemző vonásait, a klasszikus nyelvek uralmát, a klasszikai képzéssel nyújtott magasabb műveltséget.

A katholikusok csak a protestánsok nyomdokait követték, midőn a középoktatás terén is versenyre szállottak ellenfeleikkel. Nem sokára tul is szárnyalták őket, hiszen a gymnasiumnak typikus alakját a jezsuiták formálják ki, a kik hazánkban is kezökbe keritik a középoktatás legnagyobb részét, ugy hogy virágzásuk idején, a XVII—XVIII. században több, mint negyven iskolában képezik az ifjuságot. — A jezsuiták iskoláit a protestánsok intézeteitől főképen az különbözteti meg, hogy a jezsuiták egységes tantervet, egyöntetü tanitói eljárást követtek, melyet a Ratio Studiorum szabott eléjük, továbbá, hogy az iskolai életet a legapróbb részletekig szabályozták, hogy kiváló gondot forditottak az előadó tehetség kifejtésére, a társadalmi illemnek, a nyilvános föllépés bátorságának elsajátitására, a mire eszközül szolgáltak a gyakori vitatkozások és a fényes szini előadások, — a tanulás kedvét a növendékek között megengedett versennyel (aemulatio) ébresztették és fokozták, a mely azonban gyakran kicsinyes versengéssé fajult. — A XVIII. században a jezsuiták mellett tekintélyes helyet foglalnak maguknak a piaristák, a kik csakhamar kedveltebbekké és kivált népszerűebbekké váltak jezsuita társaiknál, a mit leginkább annak köszönhettek, hogy jobban alkalmazkodtak a nemzeti szükségletekhez, a helyi viszonyokhoz és hogy szívesen belevegyültek a polgárok és nép életébe is.

A protestánsok intézetei a legnagyobb változatosságot tüntetik föl e századokban, nemcsak lutheránusok és kálvinisták különböznek egymástól, nemcsak Pápán tanitanak másképen, mint Nagyenyeden, hanem azon egy egyházkerület gimnáziumai között is fontos eltérések mutatkoznak. — Különösen érdekes az u. n. anyaiskoláknak, a központi kollégiomoknak a környékükbe eső fiók-intézetekhez, pártikulákhoz való viszonya. — De még érdekesebb az a sajátos diák-élet, mely kivált a kol-

legiomokban fejlődött ki, sok szabadsággal és félig-meddig alkotmányos önkormányzattal.

Több mint két századon át alig történt ez iskolák életében, kivált belső szervezetében nagyobb változás. Egyes intézetek fejlődtek, mások hanyatlottak, leginkább külső politikai események következtében, mig végre Mária Terézia korában meg nem születik az állami közoktatás gondolata. Két nagy esemény egészen megváltoztatja iskoláink külső képét és belső életét egyaránt. — A jezsuita-rend eltörlése (1773) az egyik, a *Ratio Educationis* kibocsátása (1777) a másik. — Ha a jezsuitákkal nem dőlt volna meg az ő rendszerök magától is, megdöntötte volna a *Ratio*, ez az első állami tanterv, mely egészen más szempontokból szabta meg az iskola tárgyait és teljesen eltérő felfogást követett a tanitás és nevelés módjában és eszközeiben.

Finánczy könyvének bizonyára a *Ratio*-ról szóló része a legérdekesebb, a mennyiben sok uj adatot felkutatva, hitelesen adja elő a *Ratio* létrejöttének körülményeit, és ha röviden is, de világosan ismerteti tartalmát és méltatja értékét. A *Ratio* a XVIII. századi fölvilágosodás eszméinek hatása alatt egészen újjá akarja teremteni a középiskolát, midőn belevisz élő nyelvet és reális tárgyakat is s, a midőn állami felügyelet alá rendel minden intézetet. — Érdekesen vázolja a szerző a *Ratio* életbeléptetésének számos nehézségét, a II. József által végrehajtott szabadszellemű módositásokat s végül a Ratiónak második kiadását (1806), mely ismét konzervativ felfogásnak hódol. Finánczyval együtt mi is a legteljesebb mértékben elismeréssel adózunk a *Ratio*-nak, e nagy szabású konczepcziónak, mely paedagogiailag is elfogadható munkálat, de a mely még jelentősebb politikai szempontból, midőn a közoktatást is a kormányzat feladatai közé sorozza s igy megindítja a magyar közoktatási politikát.

Mi azonban egy lépéssel tovább is megyünk Finánczynál, midőn a tanulságot is levonjuk a *Ratio* sorsából. — Mily végtelen kár, hogy a *Ratio* törvénytelen forrásból eredt és hogy erőszakos módon akarták foganatosítani.

Mennyire sajnálhatjuk, hogy alkotóinak paedagogiai tudásával és általános műveltségével nem párosult nemzeti érzés, a sajátos magyar viszonyok iránti érzék! De még inkább sajnálhatjuk, hogy protestáns intézeteink gyülölvén a *Ratio* forrását, a benne rejlő sok jóból, hasznosból és újból sem meritettek semmit is. — Hiába szállott sikra mellette egy Bessenyei, egy Beleznay, a protestánsok, kivált a minden felülről jövőt gyanuval fogadó, merev debreczeniek példájára, elzárkóztak a

Ratio elől, mondván: *Timeo Danaos et dona ferentes.* Csak lassan és nagy későn, midőn a kényszernek már látszata is elmult, kezdtek a protestánsok is középiskoláik megreformálásához, a Lipót és Ferencz idejében, akkor keletkeztek a debreczeni *Ratiók*, a sárospataki és nagyenyedi *Normák* (1806, 1810, 1820), az ágostai evangelikusok *Systemája* (1809) s későbbi tantervei.

A *Ratio*-nál is mélyebb és erőszakosabb rázkódtatást idézett elő a hazai középiskola történetében az *Entwurf*, a szabadságharcz leveretése után az abszolut kormánynak e hatalmas tanügyi alkotása. — Erről még inkább elmondhatjuk fentebbi sajnálkozó szavainkat! Igazán szerencsétlen végzete a magyar középiskolának, hogy a jót, a modernet mindig gyülöletes formában, nemcsak nemzeti érzés nélkül, hanem ellenséges érzülettel kinálták feléje és hogy hazai intézeteink, a gyülöletes forma miatt, eldobták maguktól a kivánatos tartalmat is.

Ez még inkább áll az *Entwurf*-ról, mint a *Ratio*-ról, mert az *Entwurf* szemben találta magával nemcsak a protestánsokat, kiknek felekezeti autonomiáját akarta megszüntetni, hanem a szerzetes és kir. kath. iskolákat is, melyeket nemzeti jellemükből akart kiforgatni.

Ma, midőn rég elnémult a politikai gyülölet hangja, már bátran bevallhatjuk — s ezt részben Finácz is megteszi, — hogy végtelen sokat köszönhetünk az *Entwurf*-nak, hogy összehasonlíthatatlanul magasabb szinvonalra emelte középiskoláinkat, hogy az *Entwurf* teremti meg hazánkban a modern, a tudományos, a pedagogiai belátáson alapuló középiskolát. — Hadd foglaljuk össze, hogy mi mindent tett vagy legalább rendelt az *Entwurf*. — Megállapítja a gymnasiumi évfolyamok számát — azóta nyolczosztályu a gymnasium, — létesiti az érettségi vizsgálatot, megköveteli a tanárok szakképzettségét, életbelépteti a szakrendszert, felállít szertárakat és gyüjteményeket, szervezi az iskolai életet, egységes rendet szab, az állami felügyeletet kiterjeszti bármilyen fentartó testület iskolájára is, a gymnasium mellett megteremti a reáliskolát. — Mindezen intézkedéseivel, de kivált tudományosan átgondolt tantervével és a pedagogiának megfelelő módszerével oly mély hatással volt egész iskolaügyünkre, hogy 1861-ben hiába szünt meg az *Entwurf* érvénye, hiába állt be ellene a nemzeti érzéstől vezetett reakczió, középiskoláink akaratlanúl is az *Entwurf* képére formálódtak, sőt midőn alkotmányunk helyreállításával hosszu vesződség után végre megalkothatjuk középiskolai törvényünket (1883: XXX), tulajdonkép alig

cselekszünk mást, mint törvényes formában és nemzeti szükségleteinknek megfelelően léptetjük életbe mindazt, a mit az *Entwurf* törvénytelen eszközökkel és nemzetellenes czélzattal erőszakolt reánk. — Politikai intézményeinknek a sorsa ismétlődik középiskoláink történetében. A mit II. József abszolut hatalommal parancsolt rá a nemzetre, közteherviselést, jobbágyváltságot, felekezeti türelmet, azt 40 - 50 évvel később önszántából, a maga belátásából valósitja meg a magyar nemzet.

Fináczy művének második és nagyobb felével (91—210 l.) rövidebben végezhetünk. Jó részt nem egyéb ez, mint a két középiskolai törvényünk (1883: XXX. és 1890: XXX.) értelmes kommentálása, valamint az érvényes miniszteri rendeletek és iskolaszabályzatok kivonatos ismertetése. E résznek mindenik lapja félreesen bizonyítja, hogy a szerző a lehető legvilágosabban érti és értelmezi középiskolai törvényeinket és hogy — a mi nagy dolog — egyaránt járatos az állami, a kir. kath., az autonom felekezeti és községi középiskolák külső, belső ügyeiben. — A ki tisztába akar jutni középiskolai törvényeink alapelveivel, a ki be akar hatolni tanterveink vezérgondolataiba és utasításaink szellemébe, a ki meg akar ismerkedni még mai nap is oly különböző foku, faju és jellegü középiskoláinkkal, az felvilágositásért sehová sem fordulhatna jobb helyre, mint Fináczy könyvéhez. A magunk részéről azonban szívesen fogadtuk volna, ha a szerző itt-ott jobban belevegyíti a maga egyéniségét és gyakrabban mutatkozik nemcsak kommentátornak, hanem kritikusnak is.

Annyit azonban minden tárgyiassága mellett is elárul, hogy föltétlen híve az állami, főkép a gymnasiumi tantervnek és hogy teljes bizalommal viseltetik a tantervekhez készült utasitások iránt. Csak dicséret illeti Fináczyt meggyőződésének őszinte nyilvánitásáért, mert utóvégre valljuk be már nyiltan, a mit úgyis mindnyájan érezünk, hogy középiskolai tantervünk nagyszabású konczepczió, a pedagogia magaslatán álló, a nemzeti szellemtől áthatott, a nemzeti czéloknak már eddig is végtelen sok szolgálatot tett nagy mű, s még több dicséretet érdemelnek utasitásaink, melyek új életet leheltek középiskoláinkba, melyektől kell datálnunk az igazi tanitás, a psychologiai törvényeket és ethikai elveket követő nevelve-oktatás korszakát. Ne vonjuk meg e helyütt sem magasztaló elismerésünket a tantervtől és utasitásoktól, sőt emlegessük dicsekedve alkotóikat, köztük a legfőbbet, Kármán Mórt.

Azt is elárulja a szerző, lépten-nyomon, hogy az egységes középiskola az ő ideálja, még pedig a görög nélküli, de

a latint annál inkább kultiváló régi magyar gymnasium. Ezen ideálja iránti szeretete végig vonul az egész munkán, kiérezhető még a középiskoláink multjára vonatkozó részből is. Ezért hangsulyozza pl. a szerző művének mindjárt első szakaszában, hogy a jezsuiták iskoláiban érvényes *Ratio Studiorum* nem ölelte föl a görög nyelvet, hogy a *Ratio Educationis* sem sorozta a rendes tárgyak közé; ezért emeli ki, hogy csupán az idegen szellemben fogant *Entwurf* tette általánosan kötelezővé a görög nyelvet, ezért tünteti föl a reáliskolát is, mint egészen importált csemetét, ezért sajnálja, hogy az alkotmányos idők visszatértével miért nem szüntette meg a magyar közoktatási politika a második középiskolát és miért nem állította helyre a reáliskola eltörlésével a régi, az egyedül való gymnasium jogfolytonosságát? A végszóban is kifejezi azon reményét, hogy előbb-utóbb eljő az egységes középiskola ideje, a midőn »ismét ugyanazon egységes művelődési tartalom körébe egyesíthetjük azokat, kik az intelligenczia eszközeivel határozzák el döntőleg a nemzet sorsát.« (210 lap.)

Legyen kinek-kinek saját hite szerint! Mi azonban nem habozunk kijelenteni, hogy az egységes középiskola idejét nem látjuk sokkal közelebb állónak, mint akár az *egy akol, egy pásztor* korát. Meggyőződésünkben csak megerősít a magyar gymnasiumnak hazai hagyománya és általában a középiskolának nemzetközi fejlődése. Hiába kivánkozik vissza a szerző az egységes régi magyar gymnasium korába! A magyar középiskola sohasem volt egységes, még tantervében sem, s a jezsuiták nagyszombati gymnasiuma bizonyára eltért annyira a debreczeni kollegiumtól, mint a mai középiskola két faja egymástól. A szerző maga említi, hogy kezdettől fogva volt görögös és görögnélküli gymnasiumunk.

Azonkivül, ha látjuk, hogy a reáliskola, a középoktatásnak e mult századi másodszülötte hogy erősödik, hogy ver mind mélyebb gyökeret, hogy terjeszti mind terebélyesebbre a koronáját, hogyan szerez mind több-több jogot, melyek eddigelé fen voltak tartva boldogabb elsőszülött testvérének, a gymnasiumnak, hogyan ösmertette el a maga törvényességét még Franczia-országban, a gymnasiumnak e kizárólagos területén is, bizonyára csak hiu ábránd, csak saját eszménk iránti rajongás hitetheti el velünk, hogy immár eljövend az egységes középiskola országa.

Ment maradt azonban a szerző a mi közoktatási politikusaink egy másik betegségétől, az államositó törekvésektől. — Ilyen hajlamokat sem nyiltan, sem burkoltan nem táplál s ez csak dicséretére válik. -- A magyar középiskola története a legjobb tanácsokkal szolgálhat e téren is. — Valamint tan-

tervi egységet nem találunk középiskoláink fejlődésének egyik fokán sem, ugy az adminisztrativ egyöntetüség, az azonos kormányzat, az egyenlő elbánás is hiu kisérlet maradt akár a mult századi *Ratio*, akár a Bach-korszakbeli *Entwurf* idejében. — Tartsa is távol a gondviselés a magyar középiskolától az egyformásitást, vonatkozzék az akár külső, akár belső szervezetére s jelentkezzék az bár az államositás formájában. — Az iskolák államositása még inkább kiszolgáltatná az állam gyámkodásának a mi ugyis önállótlan társadalmunkat, s — a mi még nagyobb baj — végkép kiszárítaná a mi közönségünk lelkéből a legfőbb kulturális intézmények, az iskolák iránti érdeklődést, nem is említve azt a bizonyára senkitől kétségbe nem vont igazságot, hogy szabadságot, változatosságot, önállóságot követel az iskolák egészséges fejlődése.

Szeretnők, hogy a mi elismeréssel adóztunk e könyv tartalmának, megtetézhetnők az előadás dicséretével. Finánczy stilusa elég értelmes, elég világos, de mi szeretnők, ha néhol-néhol melegebb, szinesebb és magyarosabb lenne. Kár, hogy nem tud szabadulni az ujabb magyar *stilus curialis*nak egy bosszantó betegségétől; ha kell, ha nem, majdnem mindig hátraveti az igét, a mi tekintve hosszadalmas, gyakran nehézkes mondatszerkezeteit, nem a legkönnyebb olvasmánnyá teszik a munkáját. (V. ö. mindjárt az *Előszó*nak első és második pontját, valamint a *Végszó*nak több kikezdését.)

A külsőnek e nem lényeges fogyatkozásai mellett is a legmelegebben ajánlhatjuk Finánczy könyvét nemcsak tanár és tanitó, hanem minden művelt ember figyelmébe, a ki érdeklődik kulturánk történeti fejlődése iránt és a ki meg akar ismerkedni egyik legfontosabb kulturális intézményünknek, a középiskolának mai szervezetével. KARDOS ALBERT.

Fejér vármegye története. A megye közönsége iránti tiszteletből. Irta *Károly János*. I. kötet. Székesfejérvár, 1896.

Alapos levéltári kutatásokon alapuló munka Károly János előttünk fekvő monographiája, mely mint egy három kötetre terjedő munka első kötete a millenium alkalmából nem rég hagyta el a sajtót. E kötet tartalma három részre oszlik, melyekben a megye természetrajzi viszonyaival, az őstörténettel és a magyarok korával ismertet meg minket a szerző. Nem csak a megye politikai alakulását, történetét, hanem kulturális és közgazdasági viszonyait is föltárja a szerző, ki nagy előszeretettel időzik minden egyes korszak művelődéstörténeténél, érdekes adatokat szolgáltatva az ipar-

kereskedelem és földmüvelés állapotáról is. Munkája irásánál némileg eltért azon tervrajztól, melyet a történelmi társulat kidolgozott volt monographiák részére, s a fősúlyt a községek multjának ismertetésére forditotta, azon gyakorlati czélt követve, hogy a megye közönségének első sorban saját megyéje községeinek történetével kell megismerkednie. Ebből folyólag a jelen kötet csak bevezetés gyanánt van tervezve, magában foglalva mindazt, a mi a községek történetének keretébe föl nem vehető, de a mely azok megértéséhez okvetlen szükséges, vagyis más szóval az általános részt tartalmazza. Munkájának végére a régi és ujabb birtokos megyei nemes családok jegyzékét és egy név- és tárgymutatót is igér, melyért bizony nagy hálára leszünk iránta kötelezve, mert már az első kötet használata is e nélkül nagyon meg van nehezítve.

Szerző munkája alaposságáról bizonyságot tesz az általa felhasznált levéltárak felsorolása az előszóban, melyből látjuk, hogy a nevesebb levéltárak közől egy sem kerülte ki figyelmét. A kötetet oklevéltár zárja be, mely már kiadott oklevelek mellett eddig közzé nem tett okmányokat is tartalmazza.

—A—

Keszthely város monographiája. Irta *Bontz József.* Keszthely, 1896.

A Balaton vidéke kies városának Keszthelynek a milleniumra megirt monographiája egy oly város történeti multjával ismertet meg, mely a jelen század elején alakult Georgikon gazdasági intézettel Magyarország gazdaság-oktatásában korszakot nyitott meg. Irója Bontz József a város történetével, kül- és bel életével kellemes olvasmány alakjában, vonzó előadásban ismertet meg minket.

Müve három részre oszlik. Az első részben a városról és vidékéről szól általában, megismertetve Keszthely történetének rövidre fogott, de jól megirt áttekintésével a legrégibb időktől kezdve a jelen időkig. E részben foglalnak helyet a város és vidéke földrajzi viszonyainak, vagyona és lakosságának mibenlétéről irt fejezetek is. A második rész a város erkölcsi, szellemi és anyagi müvelődésének tényezőiről szól. Ezekben főleg a keszthelyi híres gazdasági tanintézetnek a Georgikonnak leirása vonja magára figyelmünket, melynél szerző hosszabban időz. Nem kevésbbé érdekes és becses e rész azon fejezete is, melyben szerző a város és vidékén lévő könyvtárak- és levéltárakról szól, első sorban a világhirű grófi könyv- és levéltárról. A harmadik rész a város földesurai és kiváló embereiről szól, első sorban természetesen legbővebben a Fes-

tetich családról, melynek rövid történetét, kisérve a leszármazási táblától, adja, mig a város kiváló emberei között leghosszabban Vaszary Kolozs herczegprimással foglalkozik. Függelékben a millenium évbeli Keszthelyről szól.

Bontz munkáját első sorban a nagy közönségnek szánta, de a szakember is hasznát veendi, mert a munka nem csupán a már ismert, hanem főleg levéltári kutatások által összegyűjtött anyagon alapul, mi a munka majd minden sorából kitűnik. A munkát 33 részint szövegközti, részint külön mellékletű szépen kivitt kép disziti. —y.

»Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyüjteménye.« A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából szerkeszti Fayer László. I. kötet. Budapest, 1896.

Az országgyűlés képviselőháza 1896-ban 5000 frt segélyt nyujt a M. Tud. Akadémiának »az 1843/4-iki büntető javaslatok összes anyagának kritikai kiadása költségeinek fedezésére.« A M. Tud. Akadémia az anyag összegyűjtését s a mű szerkesztését Fayer Lászlóra bizta. E megbizásnak köszönhetjük, hogy a napokban az előbb jelzett czimű munka hagyta el a sajtót.

E mű nemcsak jogirodalomtörténeti, hanem magyar történelmi szempontból is kiváló jelentőségű, nemcsak a szakiróra, hanem a magyar történetiróra nézve is kútfői munkának jelezhetjük ezt. E javaslatban van legelőször letéve Magyarországon a törvény előtti egyenlőség alapeszméje, a testi büntetésnek, mint a földesuri jogosítvány egyik nemének eltörlése, az uriszéknek és halálbüntetésnek megszüntetése; oly törvényt volt hivatva statuálni, mely nemest, papi személyt, és nem-nemest egyaránt kötelezzen, s melynek hatálya az ország határain belül vármegyére, szabad kerületre, sz. kir. városra kiterjedjen, szóval ebben a rendiségből kivetkezett, uj, magyar nemzeti állam kezd megjelenni; culturai haladásunknak egy olyan utmutatója, melynél a 40-es évek történetirójának mint nyugvó és tájékoztató pontnál mindig meg kell állnia és foglalkozási körébe vonnia. E történeti érdekességnél fogva vagyunk bátrak e műre felhivni folyóiratunk olvasóinak becses figyelmét.

Nem tartjuk feleslegesnek e javaslat keletkezési körülményeit és közéletünk szabályozására befolyását egy kis vázlatban itt ezuttal felujítni. Ugyan is az 1791. évi országgyűlés elodázhatatlanul szükségszerűnek jelentette ki büntetőtörvényeink számtalan hiányainak pótlását és korszerű átalakítását,

e végett egy szakbizottságot küldött ki, mely javaslatával 1792-ben elkészült; de sem ez, sem pedig az 1827. évi hasonirányu büntetőjavaslat a hozzá füzött várakozásoknak, követelményeknek nem felelvén meg, az 1840. országgyűlés egy kinevezett országos választmányra bizta az előbb érintett reformintézmény megalkotását, mely 1843-ban elkészült javaslatával, melyben, mint egységes egészben, a büntetőjog összes köre: az anyagi, alaki jog, a börtönügy, és e mellett az esküdtszéki intézmény is bennfoglaltatik. E szerint az 1791-iki országgyűlésen nyilvánult közszükséglet kielégítésére irányuló törekvésnek az eredménye az 1843. évi javaslat, nem pedig gr. Széchenyi István, Deák Ferencz, Kossuth Lajos ágitálásainak folyománya. Deák Ferencz az 1844. országgyűlésen nem jelenvén meg, nem volt olyan országgyűlési tag, ki a főrendeknek a javaslatban foglalt két intézkedése, t. i. a halálbüntetés eltörlése és az esküdtszéki intézmény ellen támasztott aggályaikat eloszlatni tudta volna, és ez által annak közkötelezővé emelését sikerült volna elérhetni. Azonban mint javaslat is jogforrásaink közzé tartozott, erre emelte a törvényszéki gyakorlat, különösen 1864 évtől kezdve, midőn Pauler Tivadar »Büntetőjogtan«-ába felvette. Ennélfogva, leszámítva az osztrák uralmi időszakot, jótékonyan hatott a birói bölcs belátás irányítására hazánkban 1880-ig, a M. B. T. életbeléptetéséig.

A munka sokkal többet ad, mint a mennyit címe magában foglal, a mennyiben az anyaggyüjteményen kívül mást is tartalmaz. Feloszlik két részre. Az I. részben van a szerző bevezető tanulmánya, ebben kiváló szépen ismerteti azt az időszakot és azt az eszmekört, melyben a codificálók éltek, mozogtak, behatóan foglalkozik a javaslat irányelvei kifejtésével, az összehasonlító jogtudomány követelményei szerint tüzetesen tárgyalja a javaslatnak az anyagi jog körébe tartozó részét, melyben félremagyarázhatatlan érvekkel igazolja, hogy az eleitől végig Deák Ferencz fogalmazványa, alkotása, nem pedig a badeni codex átültetése; szépen vázolja a tárgyalás menetét is, egyúttal itt közli Pulszky Ferencz és Deák Ferencz levelezését Mittermaierrel, és ennek kritikáját egész terjedelmében, a külföldi szakvéleményeket a javaslatról, és megismerteti a javaslatnak hatását a külföldi törvényhozásokra. A II. részben tisztán az anyaggüyjtemény, t. i. az országos választmány jelentése s mellékletei, és a külön vélemények foglaltatnak.

Dr. Máté Sándor.

Johannes Höchsmann, Johannes Honter, der Reformator Siebenbürgens und des sächsischen Volkes. Wien. 1896.

Az erdélyi szász nemzet nagy ünnepre készül. Két év mulva 1898-ban négyszáz éves fordulója lesz a szász nemzet nagy reformatora, Honterus János születésének. Közadakozásból gyűjtött összegen tervezik szobrának fölállitását szülővárosában Brassóban az általa alapított s nevéről elnevezett gymnasium épülete előtt, s még mindig hijányzó, méltó életrajzának megirására pályadijat tüztek ki. Nem egészen eredménytelenül. Rövid két év alatt két életrajz jelent meg: az egyiket már ismertettük e folyóirat hasábjain,[1]) a másodikat, mely 1896 nyarán látott napvilágot, most szándékozunk bemutatni.

Honterus János, mint ő magát nevezte, vagy mint legujabb életirója röviditve nevezi Honter János, a magyarországi reformáczió történetének egyik kimagasló alakja. Egyszerű brassai polgárcsaládból származott, s tizennyolcz éves korában 1515-ben került a bécsi egyetemre, hol 1520-ig tartózkodott. Megszerezte a szokásos akadémiai méltóságokat, 1525-ben magister lett s miután még éveken keresztül külföldön, Krakóban és Bázelben tartozkodott, 1533-ban visszatért Brassóba. E külföldi tartózkodása alatt ragadta őt meg a XVI. század elején kitört hatalmas szellemi mozgalom s midőn a renaissance és a reformáczió eszméivel eltelve szülőföldjére visszatért, mint humanista, mint paedagogus, s első sorban, mint theologus, mint a reformáczió bajnoka, bámulatos sokoldalu tevékenységet fejtett ki. Általánosan ismert dolog, hogy ő állitotta fel hazánkban az első állandó könyvnyomdát, ő alapitotta a mai nap is virágzó brassói evangelikus gymnasiumot s ennek azóta, fájdalom, jó részben elpusztult könyvtárát és ő adott határozott irányt az erdélyi szászok között már korábban megindult, de czéltudatos és erélyes vezetés nélkül nem sok eredménnyel kecsegtető reformatiónak, mely aztán a szász nemzet politikai egységének is egyik legerősebb kapcsa lett. Művei, melyek a geografiát, a klasszikus studiumokat, a jogtudományt és a theologiát egyiránt felölelik, kora egyik legkiválóbb tudósának tüntetik fel, kinek érdemeit, mint tudósét többek között Verancsics, mint theologusét, mint reformatorét oly emberek, mint Luther és Melanchton a legnagyobb magasztalással emelik ki.

E sokoldalu tevékenység nem kis mértékben megnehezítette Honterus életiróinak feladatát s talán épen e körül-

[1]) Wolf Th., Honterus. Brassó. 1894. Ismertetve a Századok 1894. évfolyamában.

ményben kell keresnünk az okát annak, hogy több kisérletezés daczára is még ma sem rendelkezünk e nagy férfiu teljesen kielégitő életrajzával. Mert épügy mint elődei, ugy Höchsmann sem tünteti fel Honterust a maga teljességében. Épugy mint elődei, Höchsmann sem birta azt a nehéz feladatot megoldani, hogy tiszta képet adjon Honterusról, mint humanistáról és mint reformatorról egyiránt, hogy kimutassa, mit köszönhet az egyetemes európai miveltség és mit hazai mívelődésünk az erdélyi reformator sokoldalu tevékenységének. Sőt e tekintetben Höchsmann műve a Wolfé mögött marad. Az alkalom, mi a szerzőt e munka megírására vezette, t. i. Honterusnak, mint a szász nemzet reformatorának ünneplése teszi érthetővé, hogy Honterust kizárólagosan mint theologust, mint reformatort méltatja s tudományos működéséről alig hogy tudomást vesz. E szükebb keretben azonban derék munkát végzett. Részletesen, kiváló tárgyismerettel — bár itt-ott kétségtelenül felekezeti elfogultsággal — tárgyalja a reformatió előzményeit a Királyföldön, a brassói és barczasági szász községek reformatióját Honterus által s végre Honterus befolyását az egész szász nemzet reformatiójára. Ki kell emelnünk, hogy ha nem is először, de legjobban neki sikerült megragadni és tiszta világitásba helyezni a Honterus reformatori működése és az ebből az erdélyi szász nemzetre háramlott politikai és culturális hatások között fennálló szoros kapcsolatot. Tartozunk kiemelni azt is, hogy Höchsmann műve formai tekintetben, leszámítva az olykor-olykor előtérbe nyomuló kenetteljes hangot, elődeiét határozottan felül haladja.

Magyar szempontból kiemelendőnek tartjuk Honterus e legújabb életrajzából a következőket.

Höchsmann e műve is tanuságot tesz azon változásról, mely a legujabb időkben erdélyi szász testvéreink történelmi felfogásában bekövetkezett. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes évek szász történetirói csaknem kivétel nélkül annyira a nemzetiségi szenvedélyek hatása alatt állottak, hogy régi hazai közállapotainknak tárgyilagos méltatására teljesen képtelenek voltak. Mily egyoldaluan, helyesebben elfogultan itélték meg pl. a mohácsi vész után bekövetkezett politikai szakadást nemzeti történelmünkben. Minő sulyos vádakat emeltek a nemzeti vagy török pártra, midőn a 300 éves török uralom minden nyomorát János király nagyravágyásának, vagy a magyar nemzet német ellenszenvének tulajdonitották. Höchsmann munkája ment ez elfogultságtól s könyvének igen szép része, melyben Magyarország és Erdély állapotát tárgyalja a mohácsi vész után bekövetkezett évtizedekben. Könyve e részében teljes

igazságot szolgáltat János királynak és azon magyar politikusoknak, kik a Habsburg-házhoz épen azértvonakodtak csatlakozni, mert e csatlakozás az adott viszonyok között egyértelmű lett volna a haza teljes bukásával, a török uralomnak kiterjesztésével Magyarország egész területére.

Ellenben határozottan téves sőt igazságtalan az, a mit Fráter Györgyről mond, kinek jellemét és politikáját a legélesebben elitéli.[1]) Értjük azt, hogy a szerző, mint szász hazafi és buzgó ev. pap nem tudja a barátnak megbocsátani, hogy Honterus működését ellenszenvvel nézte s őt az 1543-ki országgyülésen felelősségre vonni akarta, de azt elvártuk volna tőle, hogy midőn Frater Györgyöt mindenféle kegyetlenséggel, sőt azzal vádolja, hogy a Honterus élete ellen tört, a bizonyitékokkal adós ne maradjon. M. S.

Középiskolák története.

I.

E czím alatt mondjuk el észrevételeinket több kiváló becsű monographiáról, a melyek épen nem utolsó emlékei hazánk ezredik évének. Egyik-másik a magyar művelődéstörténetnek parlagon hagyott részei között nem csekély figyelemre tarthat számot, annál inkább, mivel a szóban levő művek irói derekasan fogván fel megbizatásukat, az iskolák életét nemcsak külsőleg, hanem a nemzeti fejlődés nagy szervezetébe illesztvén, benső haladásában is vizsgálták. Nem is szabad azt hinnünk, hogy e monographiák tudományos czélt nem kivántak szolgálni, s hogy csupán a közoktatásügyi miniszter rendelete adott nekik életet, a mely épen ezért napi érdekü volna. Megengedjük, hogy találkozik ilyen is; de néhány, terjedelménél fogva is számot tevő munka valóságos tárháza a különféle műveltségtörténeti adatoknak, s némelyiknek feldolgozása is történetirói érzékre vall.

Ilyennek tekintjük *A főváros alapította budapesti piarista kollégiom története* czimű diszesen kiállított kötetet (nagy 8 r., 443. l.), a melyet *Takáts Sándor* irt s még 1895-ben került ki a sajtó alól. A budapesti piarista gymnasium több mint másfélszázados multjával s fontos szereplésével, mind a benne működő jeles férfiak hatásával egyaránt megérde-

[1]) Ime egy példa, miként ir róla: »Indessen hörte Martinuzzi nicht auf, aus der Ferne zu drohen oder seine Gewalt, soweit sie reichte, schrecklich genug zu brauchen. Die sächsischen Kirchen sind indessen von diesem Handwerksgenossen der Henker und aller Greuel, den der römische Bischof endlich doch zum Cardinal ernannte, verschont geblieben.« 79. l.

melte azt a gondos kutatást, a melylyel az iró lelkiismeretesen készült feladatának megoldására. S bárha felfogásának egyik-másik pontját kifogásoljuk is; ha adatainak összeállítását, illetőleg következtetéseit itt-ott nem helyeseljük is: elismerjük, hogy általánosságban hasznos és derekas munkát nyujtott a művelt közönségnek.

Azt rendén valónak tartjuk, hogy Takáts előbb az intézet alapításának ügyes-bajos történetét mondja el s aztán szól a tanítás rendszeréről, a tanárok hatásáról, tekintetbe véve a hazánkban divatozó tanítási rendszerek koronkénti fejlődését; de azt kevésbbé helyeseljük, hogy az intézet fontosságát egy jókora csoport nagynév előrebocsátásával igyekszik a szerző kimutatni, mint a mely nagynevek viselői az intézet fala között tanultak. Ennek történeti becse akkor lett volna igazán, ha az iró ez időpontot is megállapította volna, a melyben egyik-másik jelesünk ez intézetnek növendéke volt. Valamely intézet kiválósága nem mindig attól függ, milyen kitűnőségeket nevel, s pusztán így elmondva, hogy ennyi iró, költő, minister, stb. volt tanulója ez intézetnek, közeljár a puszta dicsekvéshez. Úgy véljük, a budapesti piarista gymnasium nem szorult arra, hogy fontosságát ezzel emeljük. Az iró felhozott adataiból minden elfogulatlan olvasó ítéletet alkothat arról a jótékony szerepről, a melyet ez az intézet, mint Pestnek sokáig egyetlen középiskolája hosszu időn át vitt. 1717 végén alapítva s a nyomasztó körülmények között is egyre fejlődve, a magyarság valóságos védvára volt annál a minden ízében nemzeti szellemnél fogva, a mely a piaristi rendet mindenha megkülönböztette a többi magyar szerzetes-rendektől, s annál a nagyobb körben is hatékony szerepnél fogva, a mely egy Koppi Károly, egy Dugonics András, egy Horányi Elek s annyi más ismert névhez füződik.

De mielőtt ez iskola történetéből egy pár kiváló adat iránt figyelmet kivánnánk gerjeszteni, nem hagyhatjuk említés nélkül az iró felfogásának azt a sajátos nyilvánulását, a melylyel a XVI. század vallási és politikai küzdelmeiben csak a rombolást látja s nem akarja észre venni, hogy e rombolás megtisztította az emberi gongolkodás egész világát. »A vallási és politikai reformok — irja (85. l.) — hatalmas lökést adtak ugyan az emberiség haladásának, de összezúzták a mult kedves emlékeit, gúny tárgyává tették ama magasztos tanokat, melyek félisteneket teremtettek; *lealacsonyították a vallást, mely másfél évezreden át volt az emberiség féltett kincse, menedéke, küzdelmeiben biztatója, bánatában vigasztalója.*« Ha így volna a dolog: akkor miképen haladhatott volna az embe-

riség, a mit a szerző is állít? S vajjon az előítéletek, azok a kedves emlékek, a melyeket az iró annyira sajnál, ha tovább is megmaradnak, mikép biztosítják a szellem szabad munkáját? Kár volna egyetlen szót is itt a protestantismus védelmére felhoznunk: az írónak ez a mondata elég, hogy felfogásának tarthatatlansága kitűnjék. Valóban kár volt erre a pontra kiterjeszkednie az irónak azért, hogy a Mária-társulatok erkölcsi hatását jelezze.

Más helyütt is megesik, hogy az iró mintha megfeledkeznék történetirói feladatáról, pusztán a maga állása szempontjából ítél s nem mutat elég körültekintést. Pl. a piaristák a várossal kötött egyesség szerint bizonyos időre követelték a pesti plébániát is. Igaz, hogy erre joguk volt s kétségtelen az is, hogy képesek is lettek volna a lelkészi teendők végzésére; de az is igaz, hogy a világi papok sohasem tudtak abba belenyugodni, hogy a szerzetesek időnként, ha csak régi alapítvány vagy rendelkezés nem kívánta, egy-egy plébániát vezessenek. A primás, Csáky Miklós is így fogta fel a dolgot, hasonlóképen Althan váczi püspök is. Lehet, hogy ez a felfogás nem volt helyes. De az irónak szükségtelen történeti munkában olyan hangot használnia, mintha csak valami mérges vezérczikket irna, midőn a váczi püspök jelentését *förmedvény*nek nevezi, a melylyel nem érdemes foglalkoznia.

Előadván a szerző, hogy az iskola mellett már 1719-ben befejezték a tágas színi terem építését s ugyanekkor játszották az első iskolai színjátékot, sajnálkozva említi, hogy a század első feléből egyetlen iskolai színjáték tartalma sem maradt fenn. Pedig — úgymond — Pesten ennek kiváló fontossága volt, mert a »piarista gymnasium volt az egyetlen intézet, mely a lakosság magyarosításában és a nemzeti érzés élesztgetésében fáradozott.« Ez mind igaz, de aligha az iskolai színjátékok voltak a magyarosítás eszközei, hiszen maga az iró bevallja, hogy »magyar nyelvű színművek főkép Mária Terézia uralkodása alatt, tehát a germanizálás korszakában kerülnek színre legsűrűbben.« Bizonyosnak vehető, hogy többször mégis latin nyelvű színjátékot adtak elő, mert ezek közül csak maradt fenn egy-két darab, míg magyar egyáltalán nem.

Nem is ebben látjuk a budapesti piarista gymnasiumnak a magyarság erősitésére tett hatását, hanem abban, hogy a hazai nyelv tanitását itt sokkal tudatosabban és sikeresebben végezték, mint az ország legtöbb más iskolájában, a minek gr. Gyulay Sámuel oly szép kifejezést is adott (253. l.). Igaza van Horányinak, midőn azt írja, hogy a piaristák tanítanak s művelik a tudományt — provehimur non praemio, sed patrio

amore. Ennek a törekvésnek egyébiránt nyoma van a nemzeti irodalom történetében is, és jól tette a szerző, hogy e fontos korszakot oly sokat mondó adatokkal még inkább tisztázta.

De nemcsak a nemzeti érzés ápolásában fáradtak a pesti piaristák. Bizonyára tanulmányi rendszerük a mult században a legjobbak közé tartozott, mert mindig alkalmazkodni tudtak a haladó kivánalmakhoz. A szerző külön fejezetben méltatja a piaristák általános tanitó módszerét és pedig nagyon tanulságosan. A humanus nevelés eszközeinek megválogatásában kétségtelenül nagyon előre haladtak már a XVII. században, midőn a piarista generalis a testi büntetést egyáltalán tiltja. Külön szabályzatok létesülnek a rend növendékei tanítására, s fődolog, hogy már a mult század közepén a philosophiát milyen felvilágosodott szempontból ügyekeznek tanítani. Cörver János bárónak elévülhetetlen érdemei vannak kivált a hazai nyelvek tanítása terén. S nem kevésbbé figyelemre méltó, hogy a *Ratio educationis* nagyjából épen a piarista intézetek tanitói módszerének igazolása, a mint Takáts igen jól kimutatja. Könyvének ezek a lapjai a legsikerültebbek közé tartoznak.

Az alapítástól több mint negyven év telt el, hogy a budapesti piaristák új épületbe költözködhettek, a melyet 1762-ben foglaltak el. Majd 1773-ban nagyobb változások történtek, a mult század végén s a jelen század negyedik évtizedében pusztító vízár a piaristák intézetét is megrongálta, míg nem 1843-ban körülbelül a mostani épület emeléséhez fogtak. Igy a mostani épületük (iskola és rendház) öt különféle részből épült össze időnként. Az iskola belső életében legfontosabb az, hogy a pesti piarista tanárok voltak hazánkban a reáliskola első szószólói és félig-meddig megtestesitői 1840 körül.

Nagyon sok érdekes és tanulságos adatot mond el Takáts úgy ebből, mint a legujabb korból. Mindenütt igyekszik a tanárok működését nagy vonásokban rajzolni, s ez az igyekvés a legtöbbször sikerül is; főleg egy-egy kor képének a vázlata találó rendesen, midőn a pesti piaristáknak kivált a magyarság érdekében tett mentő munkáját méltatja. Könyvének ezek a lapjai a legérdekesebbek. Sok helyen a fontos mozzanat elbeszélése közé csekélyebb fontosságút is beleszö, a mi néhutt egészen rendén van, de már a könyv vége felé a versírói szárnypróbálgatásokat bízvást elhagyhatta volna. Végül érdemes a megjegyzésre, hogy a művet több arczkép és műmelléklet díszíti.

Másnemü felfogással készült *A székely-udvarhelyi ev. ref. kollegium multja és jelene* című monographia, a melyet *Gönczi Lajos* állított össze. Az iró »Történeti vázlat«-nak

nevezi művét s nem is igen több annál, de mint ilyen teljes figyelmünkre méltó. A kiválóbb tanárok életrajzában tüntetni föl az intézet multját, kétségtelenül helyes eljárás, bárha úgy mindig csak egy-egy mozzanatát nyerjük az intézet történetének s az egészről az olvasónak kell képet alkotnia. Mi nagyon méltányoljuk az ilyen vázlatot, a mely történetíróink kezében értékes forrásgyűjteményül szolgál. Csakhogy ebből ügyes feldolgozó készíthet csak oly monographiát, a mely olvasásra számíthat. Gönczi műve — mondhatjuk — a szakembereknek való.

A székely-udvarhelyi ev. ref. kollegiumot gr. Bethlen János, Apafi kanczellárja alapította 1670-ben ezer darab aranynyal. Ő volt az intézet első gondnoka, kit aztán a Bethlenek családjának több nevezetes tagja követett, majd Ugron János, b. Dániel István s újra a Bethlenek következtek. Az intézet első szervezője Letenyei Pál, a ki tiz évig állt az intézet élén. A kiválóbb tanároknak fontosabb leveleit is közli az iró. Különösen Kis Gergely fáradozásai tünnek ki a levelekből, a ki az intézet épületének emelésére annyit tett; 1772-ben elkészült a megfelelőbb épület mintegy 16 ezer forintnyi költséggel.

A mi ez intézet szellemi életét illeti, erre nézve Gönczi latin és magyar nyelven közli az iskolai törvényeket, a melyek — véleménye szerint — a nagy-enyedi főiskola törvényeinek alapján készültek. E törvényekben jellemző, hogy a tanulók vétsége pénzbírságolással büntettetik, a mit az iró annak tulajdonit, hogy az igy begyűlt pénzekből szereztek jutalomkönyveket. De mi azt hisszük, hogy ennek nyilván más oka volt. Igy iparkodott az intézet előljárója mintegy folytonos érintkezésben lenni főleg az oly tanulók szüleivel, a kik vásottabbak voltak, hogy így a súlyos bírság révén a szülők is azonnal értesíttessenek fiaik rossz viseletéről.

A tanítás módszerére nézve előadja az iró, milyen tárgyakat milyen kézikönyvekből tanultak az iskolában. Sajnos, ezt csak a jelen század elejéről volt módjában előadnia; a régebbi korra vonatkozólag igen kevés adat állott rendelkezésére. A 246 lapra terjedő vázlat azonban így is számottevő forrása a magyar műveltségtörténetnek.

Dr. Váczy János.

The Hungarian Confession by the Rev. Sydney F. Smith. A *The Month. A Catholic Magazine and Review* (London) 1896-ki julius és augusztusi füzeteiben.

»A magyar hitvallás« alatt a külföldi irodalomban azt a vallástételt értik, mely »Confessio Novorum Catholicorum

in Hungaria« czím alatt tudtunkkal először hazánkfiának, Lányi Györgynek *Narratio Historica Captivitatis Papisticae* czimű munkájában jelent meg. E munka hely nélkül, de valószinűleg Lipcsében nyomatott. 1676-ki első kiadásában a 15 és köv. ll. megtalálhatja az olvasó e híres farrago-t az eredeti latin szövegben, Smith páter jelen értekezésében pedig angol fordításban. Maga a *Captivitas Papistica* több kiadást ért s kétféle német átdolgozásban is jelent meg a XVII. század utolsó negyedében. A »Confessio« tartalma közvetlenül nem tartozik a *Századok* érdekkörébe s azért csakis az elmondandók megértésére említek föl belőle annyit, hogy mintegy 21 pontot tartalmaz, melyekben a római katholika vallásra visszatérített protestáns lelkészek nyiltan elismerik az egész világ előtt, hogy az eretnekség utjáról a jezsuita atyák segélyével, még pedig minden erőszak és megfélemlités nélkül, visszatértek az egyedül üdvözitő útra, elismerik a pápa főnhatóságát és az ő tekintélyét a vallástan dolgában stb. stb. A czímből azt kellene gyanítanunk, hogy e hitvallást minden »uj-katholikus«-nak kellett elmondania. Lányi azonban az első kiadásban csak egyet emlit, t. i. Gressner Eliást Beszterczebányáról, kit a Szelepcsényi primás elnöklete alatt müködött pozsonyi rém-törvényszéknek sikerült szintén megingatnia protestáns hitében s kit a jezsuiták a kérdésben forgó hitvallásnak nyilvános letételére kényszeritettek.

A fiatal Lányit, ki csak nemrég érkezett volt haza külföldi tanulmányutjáról, több száz kollégájával szintén a pozsonyi törvényszék elé idézték 1674 elején, de miután rendületlenül megmaradt protestáns hitében, számos hasonlóan »konok« hitsorsosával együtt halálra itélték »lázadás« miatt. Az itéletet azonban egy-kettőnek kivételével nem hajtották végre rajtuk, hanem egyelőre »kigyók, békák közé« sötét tömlöczbe vetették őket. Ott poshadtak egy ideig. A haláltóli félelem, a rosz bánásmód, a hosszú koplalás, az undoritó szenny, betegség és nyomor még egynehánynak megtörte akaratát, de nagyobb részük állhatatos maradt s ezeket végre lánczra verve erős katonai födözet alatt forcirozott marsokban a nápolyi királyságba toloncozták gályarabságba. Az elbeszélés számos részlete Kennan munkájára emlékezteti az olvasót, melyben ez leirja az orosz kormány áldozatainak szenvedéseit Szibériában.

Lányinak azonban nemsokára sikerült megszöknie Németországba, Lipcsébe, hol megirta szenvedéseinek történetét. Utóbb tanárkodott ott 1684-től 1696-ig a hires »Nikolai Schulé«-n. Idő folytán azután visszavonult nyugdijjal és ugyancsak Lipcsében halt meg távol hazájától, még pedig köztiszteletben.

Csakhogy ezt nem páter Smith-től tudjuk meg, mert ennek nem áll az érdekében, hogy Lányit mint rokonszenves egyént mutassa be olvasóinak, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy befeketitse őt, ami legtöbb olvasója szemében bizonyára sikerült is neki.

Az ártatlan emberek elitéltetése, főleg a *Captivitas Papistica* megjelenése után persze óriási port vert föl széles Európában és a jezsuiták nem is maradtak sokáig adósok a felelettel. Már a megelőző 1675 évben (nem pedig 1676-ban mint páter Smith állítja) egy *Extractus Brevis* czimű vitairat jelent meg Nagyszombatban kétféle kiadásban, latinul és németül névtelenül, állitólag páter Labsanszkytól, a pozsonyi törvényszék jegyzőjétől — vagy talán egy más jezsuitától, mint egynémely egykoru protestáns iró gyanítja, — melyben a szerző azt igyekszik bebizonyitani, amivel Lipót császár is mentegetődzött a svéd király előtt, midőn ez az üldözött protestánsok érdekében fölszólalt, hogy t. i. Lányi és társai nem vallásuk, hanem lázadás miatt lettek elitélve. Ennek támogatására közli a hóbortos Wittnyédy hirhedt két levelét, melyek az 1677-ben megjelent *Apologia ministrorum*-ban koholmányoknak vannak bélyegezve. Még páter Smith sem meri határozottan azt állítani, hogy a levelek valódiságához nem fér kétely. De még azon esetben, ha e leveleket csakugyan Wittnyédy irta volna is, sem lehetne tartalmukból alapos vádat faragni a gályarabságba küldött protestánsok ellen vagy legalább a vádat elfogulatlan törvényszék előtt bebizonyitani, amint ezt ujabban Krones a jezsuitáknak Magyarországon viselt dolgaikról irt becses tanulmányában is hangsulyozta.

Lányit magát egy Heidelberger György nevű egyén — állitólag szintén jezsuita, ámbár Backer nem említi őt, Sommervogel műve pedig nincs kezemügyénél — támadta meg *Anti-Lanius*-ában, melynek azonban csak czimét ismerjük, és ezt is csak Lányi válaszából a *Funda Davidis*-ból, melyben védekezik támadója ellen. Legérzékenyebben azonban bizonyára azon *pasquillus* sérthette őt, melyet egy »uj-katholikus,« állitólag Sextius János, irt ellene, ki áttérése előtt protestáns lelkész volt Korponán és jól ismerte a fiatal Lányit, ki a *Captivitas Papistica*-ban igy nevezi meg magát »Rector: olim Gymnasii Carponensis in Hungaria.« Lányi ugyanis elég ügyetlenül megtámadta az »új-katholikus-«okat is, azokat t. i., kiket a jezsuitáknak, a német dragonyosoknak és a pozsonyi rém-törvényszéknek sikerült »megtériteni« és egy reverzális aláirására reábirni. Szemrehányást tesz nekik állhatatlanságukért, pseudoevangelicusoknak gúnyolja és jellemteleneknek nevezi őket.

E reversalis levelekből két féle állott a töredelmes protestáns rendelkezésére. Ha az országban akart maradni, ugy kötelezni kellett magát arra, hogy sem az osztrák kormány ellen nem fog többé izgatni, sem pedig eretnek tanokat nem fog többé terjeszteni. Ha pedig inkább ki akart vándorolni, úgy kötelezte magát az országot egy bizonyos határidő lefolyása előtt elhagyni. Az emlitett gunyirat szerzője is aláirt egy ily reversálist s azért önvédelemből *Animadversiones Theologo-politico-historico-criticae in narrationem Georgii Lani* czimű művében, mely hely nélkül szintén 1676-ban jelent meg, mérgesen megtámadja a *Captivitas Papistica*-ban elbeszélt dolgokat, és egy *Appendix*-ban egyszersmind neki ront »a Dávid parittyájával parittyázó ember« számos »ellentmondásainak,« »hazugságainak« stb. Szerző tagadja azt, hogy bárki valaha aláirta vagy elmondta volna a »magyar hitvallást.« Másrészt a protestánsok Lányinak fogták pártját, mint pl. a *Thraso-Papaeo-Jesuiticus* (H. n. 1677.) szerzője és az ugyazazon évben megjelent *Clypeus veritatis seu Vindiciae Narrationis Historicae Captivitatis Papisticae*, melyet Gassitius György és Mazarius Kristóf, Lányi két tanitványa, irtak. És evvel a sárral-dobálás elérte tetőpontját, melyből persze tapadt elég mindkét pártra. Az a pogány római ember, kinek mondását, hogy: »Lám ezek a keresztények mennyire szeretik egymást,« megörökitette a történelem, bizonyára megfordult a sirjában.

Ennyit mutatványul arra nézve, hogy mily téren mozog páter Smith értekezése. De mint már érintettem, ő nem a történelmi igazságot keresi, hanem minden áron, *per fas et nefas* azt igyekszik bebizonyitani, hogy a *Confessio* koholmány. E czélból több esetet idéz, melyekben különféle irók állítása szerint a római katholika vallásra áttért protestánsok csakugyan elmondották »a magyar hitvallást«. Lányi után már emlitettük Gressner Eliás esetét, a *Funda Davidis*-ben pedig ez fölhozza Fridvalszky Simon-ét »Deutsch-Leibau«-ból. Az előbbit az *Animadversiones* szerzője egyszerűen költött dolognak állítja, Fridvalszky pedig szerinte még azon órában is »Deutsch-Leibau«-hoz közel egy faluban békésen élt evangelikus hitében. Szerző idéz külföldről is több esetet, továbbá a XVIII. század elejéről 1715-ből egyet, mely bennünket is érdekel, t. i. a »Duke Maurice of Saxony-Zeiz« esetét, kit fivére »the Cardinal and Bishop-Coadjutor of Gran in Hungary« téritett meg a római katholika vallásra, de felesége, az uralkodó porosz király leánya, egy vakbuzgó kálvinista asszony, miatti félelmében csak titokban lett egy magyar klastromban (at the Convent of Tocksan,

in Hungary) a római egyházba fölvéve, mely alkalommal maga a biboros officiált.

Mindezeket az eseteket a Lányi-féle *Captivitas Papistica*-ra vezeti vissza s azután neki ront Lányinak s az ellenségeinek irataiból összeszedett-vedett adatokkal őt hazug, szavát nem hihető embernek bélyegezi. A protestánsokat szerinte is nem vallásukért, hanem lázadásért itélték el; a bujdosók, Bethlen Miklós s egyáltalában mindenki, kinek nem tetszett a magyar alkotmány eltörlése s a dragonyos- és jezsuitabanda garázdálkodása Lipót idejében — mind lázadó. Ezen azonban nem kell csodálkoznunk, mert a folyóirat szerkesztői hivatala a jezsuiták egyik londoni kolostorában van, maga a szerző is a szerzet tagja s még a nyomda neve (Manresa Press) is azon hely után van elnevezve, hol Loyolai Ignácz egy barlangban szokta volt végezni »szellemi gyakorlatait.«

Miután azonban »az ellenségtől is szabad tanulni,« jónak láttam történetiróink figyelmét e dolgozatra fölhivni. Már előtte egy szerzet-társa, Duhr Bernát is irt a magyar hitvallásról *Jesuiten-Fabeln* czimű művében, melyből szerzőnk meritett bőven. A *Captivitas Papistica* körüli toll-harczczal ujabban Krones is foglalkozott, de csak egész röviden végez vele, egy jegyzetben, emlitett dolgozatában. *(Archiv f. Oester. Geschichte* LXXX. 362.) Lányi Györgyről pedig egy igen rokonszenves dolgozat jelent meg Lipcsében 1884-ben »M. Georg Lani, Coll. Tertius der Nikolai Schule« czim alatt Dohmke Emil tollából a *Studia Nicolaitana* czimű kötetben. Ezeket azonban persze nem találjuk fölemlitve páter Smith dolgozatában. Azt sem emliti ő, hogy számos munka jelent meg nemcsak nálunk — mint pl. a Bethlen Miklós tollából eredő s fönebb már emlitett névtelen *Apologia*, — hanem a külföldön is, mint pl. a *Verhael van de Vervolginge tegens de Evangelise leeraren in Hongarien* (Amsterdam 1684) Bruyninx tollából, melyben a protestánsok hitsorosaik védelmére keltek. Ha nem csalódom, az utóbb emlitett szerző egy és ugyanazon egyén avval, kit a németalföldi kormány Magyarországba küldött oly megbizással, hogy az angol Stepney Györgygyel egyetértve közvetitőkként működjenek egy, a császári ház és Rákóczy Ferencz közt kötendő béke ügyében.

Ha, mint ezt szerzőnk el akarja hitetni olvasóival, Magyarországban a protestánsokat nem üldözték vallásukért, mire magyarázzuk Szavojai Jenő azon állitását, hogy »nem sokba mult, hogy a magyarországi jezsuiták részéről a protestánsok ellen folytatott üldözés folytán az osztrák ház elvesztette e (a magyar) koronát«? A herczeg inkább gyülölte őket mint a

törököket, kiknek erkölcstana az ő véleményében, legalább a gyakorlatban, a jezsuitákénál jóval magasabb szinvonalra emelkedett.

Szerzőnk szerint az elitélt protestáns lelkészek közt volt Otrokócsi Fóris Ferencz is, kinek a gályarabságban töltött rövid idő után a császár megkegyelmezett. Utjában haza felé elvetődött Rómába és az ottan tapasztaltak után nemcsak visszatért »a jó utra,« hanem egy *Roma Civitas Dei sancta* czimű munkában melegen irt a római katholika vallás védelmében. Szerző sajnálja, hogy e munka egy példánya nincsen meg a British Museumban. Azt, amit tud felőle, a dr. Woodroffe B. *Examen* czimű munkájában adott kivonatokból ismeri. Otrokócsi Fóris Ferencznek mintegy hét munkáját találjuk Szabó Károlynál fölsorolva, s miután valamennyiök a nagyszombati nyomdából került ki, egészen természetesnek találjuk azt, hogy páter Smith teljesen meg van elégedve az életének utolsó éveiben tanusitott magaviseletével.

KROPF LAJOS.

TÁRCZA.

BÁCS-BODROGMEGYE MONOGRAPHIÁJÁRÓL.

A »Századok« deczemberi füzetében Bács-Bodrog vármegye nemrég megjelent monographiája tüzetes ismertetés tárgyát képezte egyik vidéki derék történetíró részéről, a mely ismertetés alkalmával tett észrevételekre legyen szabad a következőkben nyilatkoznom:

A mi azon észrevételt illeti, hogy a bácskai u. n. *nagy római sánczok* (Ujvidék és B.-Földvár között) rómaiságához azért férne szó, mert eddig annak környékén római tégla avagy útjelző kő nem találtatott, általában téves állítás, mert nemcsak hazánkban, de hazánkon kívül is számos oly földmű létezik, a melyről be van bizonyítva a római eredet a nélkül, hogy ott római téglák és útjelző kövek találtattak volna. A sánczok rómaiságát egyáltalában nem a téglák és útjelző kövek állapítják meg, hanem egyéb körülmények, melyeket a bácskai nagy sánczról annak idején az e téren legnagyobb szaktekintély: dr. Römer, ujabban pedig e sorok írója bőven kifejtett.

Másik észrevétele czikkírónak az, hogy »tollcsuszamlást« követtünk el, midőn a monographia I. köt. 117. lapján a *pristaldus*-okat megkülönböztettük a *homo regius*-októl; mert szerinte (Bartal után) e két tisztség tulajdonképen egy volt. Ez is téves állítás. A pristaldus, mint tudva van, bírósági végrehajtó volt, tehát egyszerű tisztviselő. Erre nézve országos törvényeink is vannak, pl. Kálmán király I. decr. 29. fej. A homo regius vagyis *királyi ember* egészen más; ez a megyei birtokos urak sorából került ki és egyes birtokbaigtatási vagy egyéb (peres) ügyekben mint királyi megbízott szerepelt, rendesen csak az illető ügy rendezésével megbízott káptalan vagy convent társaságában. Erre is vannak országos végzéseink (pl. I. Lajos király I. decr. 22. fej. Zsigmond király VI. decr. 8. fej. és Mátyás király VI. decr. 10. fej.), itt is fölösleges tehát minden vitatkozás. Az pedig már egészen más kérdés, hogy volt-e idő és alkalom, midőn a homo

regius-t királyi pristaldnak is nevezték (pl. az Anjouk korában), a fő az, hogy hazai törvényeink e két tisztséget teljesen megkülönböztették.

Végül czikkíró még két kifogást emel, melyek egyike az, hogy a mi monographiánk a IX. században (Bácsmegye területén) »mit sem akar tudni« a *szláv* lakosokról; a másik pedig, hogy a *bunyeváczok*nak a török hódoltság korában nemcsak az általunk csupán per tangentem elsorolt községekben voltak telepei, hanem egyebütt is. Hát a mi az első megjegyzést illeti, annak semmi alapja nincsen, mert hogy a szlávok a Bácskát amaz időkben lakták, az a mű I. köt. 79. és 124. lapjain világosan meg van mondva. A mi pedig a bunyeváczokat illeti, ott, a hol azok telepeit említjük, egyáltalán nem mondtuk azt, hogy a megyében másutt nem laktak, mert épen monographiánk bőven elsorolja és feltünteti más helyütt (II. köt. 174—175. l.) a katholikus szlávok (tehát: bunyeváczok és sokaczok) által lakott helységeket.

Dudás Gy., s. k.
a monographia volt szerkesztője.

A M. TUD. AKADÉMIA UJABB KIADVÁNYAI.

— A MONUMENTÁK II-ik osztálya az Irók XXXIV-ik kötetének megjelenéséről (melynek *Theököly* Imre 1691—92-diki leveles könyve teszi tartalmát *Thaly* Kálmán gondos szerkesztésében) csak nemrég tettünk jelentést s ime már a XXXV-ik kötet is megjelent. Ebben a Czegei Wassok — György és László — naplói foglaltatnak 1659—1739 közti évekből. Ezt a vaskos, több mint 40 ívre terjedő kötetet *Nagy* Gyula szerkesztette a Tört. Bizottság megbízásából. E naplókból csak egyes, Papp Miklós által kiadott töredékeket ismertünk, melyek mutattak annyit, hogy e naplók Erdély történetének egyik előkelő forrását képezik. A most megjelent kötet, mely a német uralkodás előzményeit s első tizedeit mutatja be, igazolja a föltevést. A kötetet Nagy Gyula előszóval s kitünően összeállított név- és tárgymutatóval látta el. Maga a kiadás is legjobb editióink közé tartozik. Egyik közelebbi füzetünkben tüzetesen fogjuk ismertetni.

— A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEKBŐL Pauer Imre osztálytitkár szerkesztésében három füzet jelent meg: a XVI-ik kötet 8—10. számai. U. m.:

1. A jobbágy-adózás 1577—97-ben *Acsády* Ignácztól. E munka egyik része annak a nagy tanulmány sorozatnak, melyet szerző hazánk pénzügyi viszonyainak felderítésére szánt. E tanulmányoknak mintegy bevezetését képezte a régi magyar birtokviszo-

nyokról legnagyobb részben kézirati kútfők, regestrumok alapján írt dolgozata; a magyar állami pénzügyek és közadózás kútfőszerű megvilágosítására irányuló dolgozataiból ez már a negyedik. Az első Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, ezt követték a pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604, azután a jobbágyadózás 1564—76. Jelen tanulmánya a jobbágyadózás 1577—97-ben, mely a harmadik Habsburg-házi király Rudolf uralkodásának első felére esik, a meddig t. i. a régi adóalap érintetlen maradt. Mondanunk sem kell, hogy Acsády e munkáival igen hasznos munkát végzett. A pénzügyi viszonyok beható ismerete nélkül a politikai történetnek sok szála rejtve marad s fáradságos és sok kutatást kivánó munkát végzett Acsády annak felderítésével. Mint munkái sorozata mutatja, Acsády öntudatosan és tervszerűen jár el — a XVI-ik század legnagyobb részének pénzügyi viszonyait már tisztázta s örömmel várjuk megkezdett nagy munkájának folytatásait. Biztos kézzel rajzolt, tiszta, világos képet kaptunk tőle eddig is s várunk jövőre is. E kötet ára 1 frt 30 kr.

2. *Veress* Endre a lengyel levéltárakban tett kutatásait tette közzé »Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI - XVIII-ik századi történetéhez« czím alatt, melyhez van mellékelve Báthory Endre és Boldizsár kenotaphiuma. Báthory András bibornok életéhez gyűjt adatokat s felhasználta az alkalmat, hogy a lengyel levéltárakat más irányban is felkutassa. Kezdi a krakói levéltárakon (az egyetemi és Czartoryski) s némely collectióból regestákat is közöl, folytatja a varsóiakon (gr. Zamoyski és a császári egyetemi) s itt Báthory István hadseregének egész külön érdekes fejezetet szentel. Végül ismerteti az Ermeland földjén levő magyar emlékeket s a kenotaphiumot.

3. *Mátyás* Flórián az Árpádkori történeti források e kiváló kritikusa »Történeti egyezések és tévedések« czím alatt nehány adversariát tett közzé, melyeket a II-ik osztály okt. 12-iki ülésében felolvasott. Ily adversariákat ő két év előtt a Századokban tett közzé s ezek, mondhatni, azok folytatását képezik. Tulajdonképen forrás kritikai tanulmányok, melyeket a feldolgozók haszonnal s a nagy közönség élvezettel olvashat. Ez adversariák közűl legnagyobb hatást az élő ember sírba temetése okozott; merész, de nagyon plausibilis conjecturán alapuló combinatiója.

— Hampel József nagyszabású munkájából »A bronzkor emlékei Magyarhonban« megjelent a III-ik rész: az áttekintő ismertetés. Egy ezeréves, általában nem ismert kornak fejlődését, belső életét, történetét vázolja a legjobb és legmegbízhatóbb archivumból, a földből vett adatok alapján, s a mi fő, mindenki által megérthető vonzó előadásban. Hazánk praehistoriai múltját adja elő, beillesztve az általános középeurópai bronzkor leírásába. A

szövegben 34 ábra van, függelékét a munkának 73 tábla 1375 képpel teszi, melyek nemcsak a szöveg magyarázatául szolgálnak, hanem precis justificatives-ek is — mert szerző sok tekintetben új felfogással, de az eddig e tárgyban megjelent munkáknál sokkal szélesebb alapra fektetve tárgyalja a bronzkor kérdését.

— Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIX-ik kötete megjelent, mely az 1686—89 közti évek országgyűléseit, delegatióit foglalja magában.

— A könyvkiadó vállalatból egyszerre öt kötet jelent meg (XXV—XXIX.):

1. *Burckhardt* munkájának a »Renaissancekori műveltség Olaszországban,« fordította *Bánóczi* József, második kötete. A renaissance-kor van abban leírva úgy a mint élt és működött, a milyen volt társadalma és műveltsége, híven, igazán, előszeretettel, de túlzás nélkül — igazolva azt az előkelő, helyesebben első helyet, melyet Olaszország a culturtörténetben elfoglalt.

2. A vállalat következő két kötetének tartalmát egy eredeti munka teszi: *Radó* Antaltól az *Olasz Irodalom Története.* Radó hosszabb idő óta behatóan tanulmányozza az olasz irodalmat: felolvasásokat tartott s a folyóiratokban ismertette koronként egyes részeit. S azzal, hogy most az egész irodalmat felölelve kidolgozta, hasznos szolgálatot tett a közönségnek. Sok évi hosszas és gondos tanulmánynak gyümölcse ez a munka, mely azon hatásnál fogva, mit az olasz irdalom koronkint a mi irodalmunkra gyakorolt, tanúsággal is bir ránk nézve.

3. A XXVIII. kötet *Ribot* nagyhírű munkájának a Lelki Átöröklésnek bemutatása *Holló* István szabatos fordításában. Ribot világos és tisztafejű philosophus, kit kommentator nélkül is megérthetni; ez a nagyhírű munkája pedig általános érdekű, mely egyaránt érdekli az ethnographust és történetírót s kivált ez utóbbit, mert a lelki átöröklés az emberek s természetesen a történetben szerepet játszó emberek közt fontos szerepet játszik.

4. Az utolsó *Ruskin* híres munkájának »Velencze kövei« I. kötetét foglalja magában Geőczy Sarolta fordításában. Egy érdekes problemának kitünő megoldása: Velencze történetének psychologiáját Velencze építészetéből, művészetéből magyarázza ki, még pedig ezt a száraznak látszó tárgyat oly élvezetesen dolgozta fel, hogy azt mindenki élvezettel fogja olvasni.

A könyvkiadó vállalat eredeti czélja a magyar közönségnek a külföldi irodalom kiválóbb termékeit bemutatni. Évek óta áll e feladat szolgálatában s ma már egész tekintélyes könyvtárrá nőtte ki magát, mely Macaulay Anglia történetével (ford. Csengery)

kezdődött, s melyet a kiváló munkák hosszú sora követett. Fontos feladatot teljesít e vállalat, mely megérdemli a közönség bizalmát és pártfogását.

UJ KÖNYVEK.

— Tordai Szaniszló Ferencz váradi püspök szobrát a múlt hónapban leplezték le Nagyváradon, melynek 1850—68. években főpásztora volt. Ez alkalomra Lopussny Gyula Ágost tollából megjelent a főpap kimerítő életrajza, melyben bevezetés gyanánt még Miklósy Ferencz és Laicsák Ferencz váradi püspököket is jellemzi, kiknek méltó utóda volt Szaniszló püspök. Kimutatja szerző munkájában, hogy Szaniszló őse az 1699-ben nemességújítást nyert Tordai Szaniszló (III.) István, s tisztázza egyúttal a család régibb tagjainak kilétét is. Bebizonyítja ezzel azt is, hogy a Tordai Szaniszló család nem lengyel eredetű, mint eddig hitték, hanem magyar származású. A II. fejezetben már Szaniszló Ferencz életével foglalkozik s azt 1850-ig tárgyalja, midőn nagyváradi püspökké neveztetett ki. Mielőtt most áttérne működésére mint nagyváradi püspöknek az egyházmegye akkori állapotával foglalkozik, s csak aztán méltatja Szaniszló főpásztori működését, mely fényesen igazolja azon mondást: »minden Demosthenesnél szebben beszél a tett.« Ez a része a műnek, melyben Szaniszló főpásztori működése és jótékonyságáról számol be, a műnek legterjedelmesebb része. A könyv utolsó részében Szaniszló életének végét és lemondását a püspökségről, mely 1868-ban halála évében történt, írja le szerző. A munka az alkalomhoz méltó díszes kiállításban látott napvilágot.

— Káldy Gyula tagtársunk rendkivül érdekes hangversenye. melyben az ujabbkori történeti énekeket bemutatta, bizonnyal élénk emlékezetében van mindazoknak, kik azt hallották és élvezték. A felolvasások második füzete számot ád róla. Az akkor ismertetett és részben bemutatott történeti dalok igen díszes kiadásban jelentek meg következő czím alatt: A szabadságharcz dalai és indulói (1848—49.). A dalokat énekhangra és zongorakisérettel, az indulókat zongorára átírta Káldy Gyula. Ára 8 korona. Nagy negyedrét 83 lapra terjedő munka, összesen 54 dalt és indulót foglal magában, melyek közül a 7 első a 48 előtti időnek, 8—25. számok 1848-nak, 26—41. számok 1849-nek, 42—49. számok az 50—52. korszaknak s az 5 utolsó az 59—62. időnek van szentelve. A dalok és indulók teljes szövege van közölve. Az egészet becses történeti értekezés előzi meg, mely a dalok keletkezéséről, elterjedéséről nyujt felvilágosítást. Rendkivül becses és értékes gyüjtemény ez. melylyel sok történeti emlék van megmentve a

feledéstől s mely folytatását képezi Káldy 3 év előtt megjelent munkájának, a Tököly és Rákóczy dalok és indulóknak, melyet a közönség megérdemelt tetszéssel fogadott. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe e nagybecsű indulókat és dalokat, melyek Káldy Gyula művészi átirásában zenetörténeti irodalmunknak igen becses adalékát képezik.

— Osváth Pál, Biharmegye monographusa, kitől nehány év előtt a Sárrét leírása jelent meg, most Kismarja monographiájával örvendeztette meg e község lakóit »Biharvármegyében kebelezett Kis-Mária (Kismarja) nagy község és a nagy-marjai puszta leírása« czím alatt, mely valójában egy készülő nagyobb munkának részletét képezi, s a község által mint millenniumi emlék tétetett közzé. Kismarjának mai leírását és történetét közli az első időktől kezdve, midőn Miczbán birtoka volt. A Bocskay-féle forradalomban, mint annak tulajdona, fontos szerepet játszott s a Bocskaytól annak fejében nyert privilegalis levelét jó fordításban közli. A Bocskay-féle mozgalom leírása után következik egy fejezet, mely Kismarja önkormányzatának van szentelve, aztán Wesselényi Pál elfogatása Theököly által Kismarján, a nagymarjai puszta leírása s a Beöthy-család ismertetése, azután következik a mai Kismarja leírása. A munka hat rajzzal van diszítve. Ára egy példánynak 50 kr s csak a szerzőnél Nádor-utcza 24. sz. a. rendelhető meg.

— Békésvármegye monographiájának II. és III-ik kötete képekkel, térképekkel, facsimilekkel, pecsétrajzokkal, nemzedékrendi táblákkal illusztrálva elhagyta a sajtót. Az egész munkát együtt fogjuk ismertetni.

— Resiczának, a múlt év végén olyan szomorú nevezetességre szert tett bányavárosnak monographiáját elkészítette *Mihálik* Sándor s »Resicza jelene és múltja« czím alatt közzé tette. Az érdekes dolgozat első része a mai állapotokat vázolja: mező- és erdőgazdaságát, bányászatát, gyáriparát, lakosságát s egy virágzó jómódú szorgalmas községnek képét tárja fel. A munka második, nagyobb fele a község történetét vázolja. Felhasználta a resiczabányai vasmű levéltárát s ezek alapján írta meg Resiczabánya alapítását, fejlődését s a telepközség beléletét, a munka egyik legérdekesebb részét. A többire nézve a nyomtatott forrásokra volt utalva s ezeket gonddal, lelkiismeretesen dolgozta fel. Kezdi a praehistoricus koron, azonban vázolja az Árpádházi, a vegyes királyok s azután a török uralom alatt. Külön fejezet van szentelve Resiczának a szabadságharcz alatt s a kulturális és gazdasági viszonyok ismertetésének.

— Wiener Moszkótól »A Magyar Czukoripar Története« czímű münek első része elhagyta a sajtót, mely a magyar czu-

koripar történetét 1848-ig tárgyalja. A millennium alkalmából örvendetes tényként konstatálható, hogy a közgazdasági irodalmunk is új, élénk haladási lendületet vett, melynek egyik jele az itt emlitett mű, kettős szempontból bir kiváló becscsel reánk, egyfelől azért, mert hazánkra, mint agricoljellegű országra nézve nagy gyakorlati jelentősége van, másfelől pedig azért, mert mint megbízható forrástanulmányokon alapuló mű kulturtörténetünk előbbrevitelére van hivatva hatni, ez utóbbi okból méltán sorolhatjuk történeti forrásműveink közzé. E mű eddig megjelent első része 6 fejezetet foglal magában, melyben a czukoripar egyes fejlődési stádiumaiban igen szépen, tüzetesen, behatóan van tárgyalva. A munka ára 2 frt. Kapható a Magyar Czukoripar szerkesztőségében Dessewffy-utcza 45. — *r.*

— Mohl Adolf loretoi pap két sopronmegyei határszéli községnek történetét írta le: a Vimpáczét (németül Wimpassing) s a Stotzingét, mindkettőt német nyelven. Két kis füzetke ez, de érdekes tartalommal, kézirati és nyomtatott források alapján dolgozva. Mindkettő illusztrációkkal van diszítve. A két község történetét, viszonyait ügyesen irja le, s helyi monographiáink számát két érdekes munkával szaporitá, melyek röviden bár, de tömören adják elé az illető helységek történetét s nevezetességeinek sorozatát: a Vimpáczon őrzött nagy csodálatos byzanczi keresztet, s a híres stotzingi Mária képet s az alapító báró Stotzing leszármazását.

— Dr. Kvacsala János dorpati (Jurjevo) egyetemi rendes tanár, hazánkfia a poseni államlevéltárban nagybecsű egyháztörténeti okmányokat fedezett fel a Jablonsky-gyüjteményben, melyek a csehországi protestansok történetének egyes homályos részleteire derítnek világosságot. Ez okmányokat ki is adta »*Eine böhmische evang. Gesandtschaft in Berlin 1723*« czimen. A tizenhetedik századi szerencsétlen vallásháborúk után nemsokára elnémult minden tudósitás a cseh protestantismusról, daczára, hogy az országban számtalan protestans volt. Csupán a bécsi porosz követek jelentéseiben lehet erre vonatkozólag némi adatokat találni. A porosz királyok többször megpróbálták cseh hítfeleik érdekében közbejárni, de csakhamar meg kelle győződniök arról, hogy az osztrák örökös tartományokban ez hiábavaló s ekkor pártfogásuk a kivándorlók barátságos fogadására szorítkozott. Az elnyomottak azért nem adtak föl minden reményt, a mint a most kiadott okmányok bizonyítják, melyek Jablonsky berlini udvari lelkész saját elbeszélései. 1723. aug. 25-én 2 cseh ember kereste fel (Rochlicsek és Wydracsek) Jablonskyt, a kettő közül az egyik magyarországi lakos, s egy íratot adtak át neki, mely »*A csehek punctumai. micsoda nagy üldözést szenvedtek vallásuk miatt az odavaló pápis-*

táktól« feliratot viselt s kérvényt nyujtottak be a porosz királyhoz is sérelmeik orvoslásáért. Közli Kvacsala Metternich gróf porosz követ ez ügyben tett jelentését is, mely szeliden elutasító volt: »maradjanak csendesen és keresztyén türelemmel várják szabadulásukat.«

— A MAGYAR KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARÁK TÖRTÉNETE. Folyóiratunk mult november-havi füzetében a *Történeti Könyvtár* rovata alatt több oly közgazdasági, ipar- és pénzügy-történeti munka megjelenését jeleztük, melynek megírására és kiadására hazánk ezeréves fennállásának megünneplése adott serkentést és alkalmat. Az e nemű munkák sorában kiváló helyet foglal el azon közelebb megjelent díszes kiállitásu könyv, mely a magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének és fejlődésének történetét adja elő 1850-től 1896-ig. E munkát a czímlap szerint, melyen szerző vagy szerzők megnevezve nincsenek, a kamarák hivatalos adatai alapján a budapesti kereskedelmi és iparkamara szerkesztette, s talán nem csalódunk, ha azt hiszszük, hogy a szerkesztés fáradságában és érdemében *Lánczy Leo* kamara-elnöknek jelentékeny rész jutott. Az előttünk fekvő kötet az egész tervbe vett munkának még csak első részét foglalja magában s az iparkamarai intézmény keletkezésének és történeti előzményeinek elbeszélése után a magyar kamarák fejlődésének *külső* történetét adja pragmatikus szerkezetben, gazdag okirat-készlettel. Óhajtjuk, hogy a munka második része is, mely a magyar kamarák *működését*, tehát tulajdonképeni *belső* történetét fogja tárgyalni, mennél előbb napvilágot lásson.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TÁRSULATUNK múlt hó 20-dikán vasárnap d. e. 11 órakor a m. tud. Akadémia dísztermében *harmadik nyilvános felolvasó ülését* tartotta meg gr. Teleki Géza elnöklete alatt. Az ilyen felolvasó ülések kitűzött czéljának megfelelőleg, hogy ez által nemzeti múltunk hagyományai iránt a nagy közönségnél is minél szélesebb körben érdekeltséget keltsen és népszerűséget szerezzen, ez ülésnek *Káldy Gyula* társulati tag felolvasása és vezetése mellett *XVI., XVII. és XVIII. századi magyar történeti énekeink* nevezetesebb darabjai képezték tárgyát. A XVI. századi történeti énekek közül *Tinódi Sebestyén két históriás énekét* (Az vég Temesvárban Losonczi Istvánnak haláláról és Egervár viadaláról való ének) és egy *Karácsonyi éneket*; a XVII. és XVIII. századból *egyházi és virágénekeket, kuruczdalokat* (Anyaszentegyház siralma; Régi dal a rossz időkből; Rákóczy Sámuel (ballada); Rákóczy siralma, Balogh Ádám nótája, Rákóczy

kesergője) s záradékúl *Bihari János Requiemjét, Palotás és ugrós nótáit* mutatta be saját átírásában Káldy Gyula m. kir. operaházi igazgató és társulati tag az opera zene- és férfikara egy részének közreműködése mellett. A bemutatott énekdarabokat nagy tetszéssel fogadta a nagyszámú díszes és előkelő közönség, kiknek soraiban jól esett látnunk politikai és közéletünk kitünőségeit dr. *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi minisztert családjával, *Zsilinszky Mihályt* és másokat, kiket hosszú lenne rendre felsorolnunk.

— Bács-Bodrogh megye Történelmi Társulata mult évi deczember 27-én tartotta évi rendes közgyülését Zomborban, a megyeház termében, Schmausz Endre szabadkai főispán elnöklete alatt. A közgyülésen a szokásos titkári jelentés felolvasása, a számadások és a költségelőirányzat tárgyalása után, a társulat *Iványi István* ismert kiváló történész és alelnöknek, szembetegségére való tekintetből, elfogadta lemondását s helyébe a társulat alelnökévé Czirfusz Ferencz kir. tanácsost választotta, Iványi érdemeit pedig jegyzőkönyvileg megörökíteni és őt tiszteleti taggá való beválasztatásáról küldöttségileg értesíteni határozta. Iványi irodalmi dolgozatait a társulat meg fogja vásárolni és ki fogja adni. A közgyülés további folyamán *Czirfusz* Ferencz kir. tanácsos hosszabb értekezést olvasott fel »Bács-Bodrogh vármegye tagozata és két folyójának alakulása« czímen, *Dudás* Gyula titkár pedig felolvasta a megye helyneveire vonatkozó dolgozatát, mely a helységneveket rendező országos bizottság elé fog terjesztetni. Ugyanő bemutatta a megyében eddigelé fölfedezett legrégibb irott emléket, t. i. egy diplomát 1456-ból, továbbá bemutatta Zenta város uj czímerét és pecsétjét, mely a város 1506. évi királyi szabadalomlevele alapján most készült. Végül Schmausz főispán indítványára, a megyei monographia megirása és szerkesztése körül szerzett érdemeiért a társulati titkárnak a közgyülés elismerését nyilvánította.

— A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat f. évi deczember hó 13-án vasárnap tartotta meg tizenkettedik évi rendes közgyülését. A közgyülés tárgyai voltak: 1. *Patzner* István főtitkár jelentése az utolsó év folyamán kifejtett működésről és a muzeum számára befolyt adományokról. 2. Pénztárnoki jelentés. 3. Az 1895. évi pénztári számadás megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése. 4. Az 1897. évi előzetes költségvetés végleges megállapítása. 5. Elnökválasztás. 6. Indítványok. 7. Társulati ügyész jelentése. 8. Hitelesítő bizottság kijelölése. 9. *Dr. Berkeszi István »Az 1832'6-iki országgyülés második része és Temesmegye«* czímen tartott, nagy érdeklődéssel végig hallgatott s végül megéljenzett felolvasást.

— A POZSONYI TOLDY-KÖR mult évi szept. 26. és 27-én tartotta meg millennaris ünnepségeit s most ezek »Emléklapjait« dr. Schönwitzky Bertalan a kör főjegyzője egy diszes füzetkében közzé tette. Az első helyet az Emléklapokban az ünnepségek előzményei foglalják el. Az ünnepségek fénypontja Rákosinak az »Ezredév ünnepén« című látománya és Jókai »Hős Pálffy«-ja s a Fadrusz által rendezett nagy élőkép volt, melyekben a nemzeti szinház tagjai is részt vettek, s melyek a füzetkében részletesen le vannak irva. Ezt követi a díszközgyűlés leirása Schönwitzky, Plachy érdekes előadásaival s Gaal Mózes ünnepi ódájával. A millenaris ünnepségeknek becses és érdekes emlékei közé tartozik.

— A ZILAHI REF. COLLEGIUM mult évi decz. 15-én Wesselényi-ünnepélyt rendezett, melyen *Kincs* Gyula ottani tanár »A nagy Wesselényi és a zilahi gymnasium« czim alatt érdekes felolvasást tartott, mely külön füzetben is megjelent. A kegyeletes főiskola második alapítója születésének százados évfordulója alkalmából rendezte ez ünnepélyt, mely a millenaris évvel összeesett. A valóban »nagy« Wesselényi a sajtószabadság martyrja, a »Balitéletek írója, a rettenthetetlen politikai vezér, kiváló pártfogója a culturalis törekvéseknek megérdemelte, hogy megemlékezzenek róla. Nagy rázkodások után, mondhatni, újra alapította a veszélyben forgó zilahi iskolát, mely ott a hol áll, az ő lelkes hazafiúi tanári karával, fontos missziót teljesít. Ennek a hálának volt lelkes és meleg tolmácsa Kincs Gyula szép és tömör beszéde, mely a főiskola történetét röviden vázolja s átérzett szavakkal irja le, hogy mit tett Wesselényi ez iskoláért!

— GR. KUUN GÉZA, társulatunk alapító tagja a »*Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat*« elnöki állásáról leköszönt. Nagymérvü tudományos és irodalmi elfoglaltsága birta elsőrendü tudósunkat e lépésre, mi által a társulatot, melynek hosszu időn át vezető és éltető lelke volt, tagadhatatlan nagy veszteség érné, ha csakugyan nem sikerülne őt lemondása visszavonására birni. Kuun Róbert titkár is lemondott, ennek teendőit ideiglenesen Téglás Gábor vette át.

— A KEMÉNY ZSIGMOND TÁRSASÁG, mely hosszas szünetelés után ismét megkezdte a gyűlések tartását, nov. 29-én ünnepélyes közgyűlést tartott Marosvásárhelytt, mely Marosvásárhely legnagyobb büszkesége Bólyai Farkas világhírű mathematikus emlékének volt szentelve. Tudvalevőleg Bólyai az itteni ref. kollégiumban tanított 47 éven keresztül, itt irta világhírűvé vált, *Tentamen*-ét, mely franczia és német fordításban is megjelent s hírnevét megalapította s itt fejezte be munkás és eredménydús életét. Ez indította a Társaságot arra, hogy díszgyűlését az ő emlékével hozza kapcsolatba. Az ülés első felvasója, *Bedőházi János* Bólyai élet-

rajzát ismertette: utána *Lakatos Sámuel B. irodalmi érdemeit* méltatta; *Vass Tamás B. élete utolsó napjairól* beszélt el figyelemreméltó és érdekes részleteket. A programmba föl volt véve ezenkívül még *Koncz József* felolvasása *Bólyai könyveiről s tanítási modoráról*, mely azonban az idő rövidsége miatt elmaradt. Hogy a társulat e díszgyűlésének emlékét megörökítse, elhatározta, hogy az összes értekezéseket saját költségén ki fogja adni.

— Gyalui Farkas kolozsvári egyetemi könyvtári őr, tagtársunk az elmúlt november hó 23-ik napján »*Kolozsvár 200 év előtt*« czímen tartott felolvasást az iparos segédek és szakmunkások előtt. Gyalui előadása tárgyát a régi czéhek életéből merítette s azt mutatta be, hogyan éltek Kolozsvárott régi mesterembereink a czéhek szűk kereteiben a czéhmesterek felügyelete alatt, micsoda terheik vannak stb. Az érdekes tárgy s még inkább az ügyesen választott elbeszélői forma, mely e kor gondolkozásmódját, sőt beszédmodorát és kifejezéseit is hiven utánozza, egyaránt rászolgáltak, hogy a felolvasást különös tetszéssel fogadták s végül megéljenezték.

— Erdélyben ismét egy újabb üdvös mozgalom indult meg, a melynek czélja: emléktáblát állítani *Zágonban Mikes Kelemennek*, a hol II. Rákóczi Ferencznek e hű bujdosótársa, a »Törökországi levelek« halhatatlan nevű írója született. A »Mikes Kelemen-emlék« bizottsága, melynek élén Hatolykai Pótsa József Háromszékvármegye főispánja, gr. Mikes Benedekné stb. állanak, e czélból meleg hangú fölhívást bocsátott ki, mely Mikes érdemeit, páratlan hűségét s lángoló honszerelmét élénken ecseteli. Az adományok a zágoni Mikes Kelemen-emlék bizottságához czímen Zágonba küldendők, de e czélból adományokat az illető helyre eljuttatás végett mi is szíves készséggel elfogadunk.

— A »Nase dobci« (Korunk) czímű cseh folyóirat múlt évi 11. és 12. füzetében *dr. Makoviczky Dusantól* egy érdekes magyar tárgyú czikk jelent meg, mely *Nazarenové v Ukrách* czímen a magyarországi nazarenus vallási szekta keletkezését, szokásait és terjedését ismerteti.

— Gróf Zichy Jenö társulatunk alapító és vál. tagja decz. 11-én Stuttgartban a földrajzi társaságban felolvasást tartott, a melyben múlt évben a Kaukázusban tett expedicziójáról ismertette. Felolvasásában előadta, hogy azon adatok alapján, a melyek szerint a magyarok Kr. e. 150-ben a Fekete tenger, a Don és Káspi tenger között tanyáztak, indult el kaukázusi útjára és ott meglepő adatokat talált a lesghieknél és cserkeszeknél, melyek arra vallanak, hogy ezek a magyarok rokonai. A magyarok őshazáját az Azovi tengertől, az ókori Maeotistól a Kaukázusig nyúló területre helyezi. Az itt hátramaradt s most is élő törzsek magyar

eredetének bizonyítására több példát hozott föl, így egy czirkaszi ő előtte magyarnak mondta magát, Suchum-Kalehtől nyugotra egy folyót Madsarnak neveznek; a daghestani sirleletek, kardok, edények diszítései is meglepő egyezést tanusítanak stb. Előadását nagy tetszéssel fogadták.

— RENAN ERNÖ »*L'origine du christianisme*« czímü hires művének magyar forditására Balassa-Gyarmatról előfizetési felhivást kaptunk. A nagy munkából, mely a köv. hét kötetből áll: Jézus élete. — Apostolok. — Pál apostol. — Az Antikrisztus. — Az evangyéliumok és a második ker. nemzedék. — A ker. egyház. — Marcus Aurélius és az antik világ vége. — A két első Molnár Aladár fordításában, sőt az első ujabb fordításokban is rég közkézen forog, s most *dr. Kossaczky Arnold* az egész sorozatot közre akarja bocsátani két hetenként megjelenő 30 krajczáros füzetekben. Az előfizetés, mely havi-, negyed-, fél- vagy egész évi részletekben eszközölhető, a balassagyarmati könyvnyomda részvénytársaság igazgatóságához Balassa-Gyarmat (Nógrád m.) küldendő.

— KOLOZSVÁR TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGA mult évi május 17-én tartotta a millennium alkalmából dísz-közgyülését, melynek jegyzőkönyve diszes kiállitásu kötetben elhagyta a sajtót. A jegyző könyv az összes ez alkalommal tartott beszédeket egész terjedelmökben hozza s ezek közt tartalmánál és előadásánál fogva legkiemelkedőbb Márki Sándor beszéde Kolozsvár történetéről. Kezdi Napocával, melyet akkor midőn Róma ezredéves fennállását ünnepelte, megtámadtak a barbarok. Röviden felsorolja a legjellemzőbbeket, legfontosabbakat a város történetéből, annak fényes multját, kimagasló eseményeit, befolyását Erdély sorsára s mindezt művészi formába öntve adta elé s ez magyarázza meg azt a rendkívüli tetszést, melylyel e beszédet fogadták.

— GRÓF KUNN GÉZA alapitó tagtársunkat s a néprajzi társaság elnökét helsingforsi finn-ugor-társaság mult évi decz. 2-iki közgyülésében tiszteleti tagjává választotta.

— »CZENZURÁT KÉRÜNK.« Az *Ethnographia* mult évi nov.-decz. füzete egy kis ujévi meglepetést hozott a »*Századok*« szerkesztőségének. Említett füzetben u. i. az Ethnographia szerkesztője, Munkácsi B. arra hiv fel bennünket, hogy a *Századok*-ban megjelenő czikkekkel szemben amolyan czenzura félét gyakoroljunk, amilyet a Term. Tud. Közlöny szerkesztői üztek Horváth G. dr. bizonyos értekezésével szemben. Igy nem kapnánk — mondja édes naivsággal — megrovást azért, hogy »hajmeresztő névbonczolgatások és fejtegetések alapján *irtisi osztjákoknak* magyarázhatják a szkithákat (sic!), hunnokat, kazarokat etc.« folyóiratunkban.

Értjük a szive fájdalmát. Nagyon, de nagyon megfeledkezett Munkácsi ugy magáról, mint jelen támadása czélpontjául vett régi

vitájáról. Eszébe juttatunk egyet-mást. Mi ugy tudjuk, hogy azok a czikkek, melyekre itt oldallökést mér, éppen az ő nem igazolt ethnologiai tanitásai ellen irányultak. Munkácsi volt u. i. az, ki akkortájban a hunnok *mongolságát* legcsekélyebb igazolás nélkül, merőben saját *tekintélyére* alapítva nyakra-főre hirdette. Czikkirónk éppen azért hivta ki Munkácsit tanainak részletes megokolására, bizonyítékokkal való megerősítésére, hogy lássuk már valahára e dolgot tisztán és oldjuk meg a kérdést, mely történelmünknek oly sokat és sokfelé vitatott nyilt kérdése maig. Egyszersmind ellenérveit is nyiltan és őszintén állította ott Munkácsi rendelkezésére, bizonyítván bennök a hunnok osztják nyelvűségét.

A Munkácsi felelete és eljárása méltán meglepte a vita szemlélőit: egyetlen felelete volt t. i. a *mélységes hallgatás* és a vita teréről való *gyors elvonulás*. Mind a saját argumentumainak bemutatásával, mind az ellenérvek bármelyikéről, tarthatatlanságának meggyőző kimutatásával adós maradt. Ellenben czikkirónk mutatott ki M. tudományos tanitásaiból olyan részleteket, hogy a mi *»hajunk meredt égnek!«* Talán megismételjük?

És most, szinte két évvel amaz *eset* után, azon megrovással és felhivással fordul hozzánk, hogy az ő szaktekintélyének, melylyel szemben, ugy mondja, mindenki csak *»avatatlan«*, megvédésére, mi álljunk helyette elő és gyakoroljunk czenzurát munkatársainkkal szemben.

Mi a hunnok nemzetiségének kérdését nem tekintjük megoldott kérdésnek. Azt sem hiszszük azonban, hogy e kérdés csak a Fiók és Munkácsi magán ügye volna. Legkevésbbé vártuk pedig azt, hogy Munkácsi, ki szakértői mivoltára olyan frivol önérzettel mutat, hozzánk folyamodik, hogy érveinek gyengéit vagy inkább teljes hiányát, mi, letiltó czenzuránkkal, segitsük ki örök zavarából.

Nem értjük mi egymást! Tudomány terén nem az a szakember, a ki erről magának bizonyítványt állít ki, hanem az, a ki olyat tanit, a mit a világ előtt tudományosan igazolni is képes. Ezt kértük és *vártuk* is mi az Ethnographia t. szerkesztőjétől. Mi a puszta *tekintélyt* a legcsekélyebb *érvvel* szemben is gyöngének tudjuk. Ha nem birt állani igazságainak: akkor *»körültekintő buvárkodása nemes gyümölcseinek«* — mint szerényen mondja — melyeket mi igaz valóságukban megismertünk s jó részöket megigazítani kénytelenek voltunk — értéket nem tulajdonítunk. *»Avatatlan«* olvasóinkat olyan *avatott szakértő* tanitásaival jégre vinni nem óhajtjuk. *Szerk.*

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— BÉKÉSVÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepére Békésvármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta dr. *Karácsonyi* János, I. kötet. Gyulán 1896. 8.-r. II-ik k. 352 l. III. k. 264 l.

— BIHARVÁRMEGYÉBEN kebelezett *Kis-Mária* (Kismarja) nagyközség és a nagymarjai puszta leírása. Kis-Mária polgárainak emlékül írta *Osváth* Pál. É. és h. n. 52 l. Ára 50 kr.

— TORDAI SZANISZLÓ FERENCZ váradi püspök. Irta: Lopussny Gyula Ágost. Nagy 8.-r. 224 lap.

— RESICZA jelene és múltja. Irta: Mihalik Sándor. 8.-r. 198 lap. Resiczabánya, Hungaria-könyvnyomda (Weiss A.) 1896.

— A NAGY WESSELÉNYI és a zilahi gymnasium. Irta: Kincs Gyula főgymn. tanár. Nagy 8.-r. 33 lap. Zilahon, Seres Samu könyvnyomdája 1896.

— GESCHICHTE des Ortes und der Pfarre Stozing von Adolf Mohl, Pfarrer in Loreto. Mit 5 Abbildungen. Raab, 1895. Diözesan-Buchdruckerei. Preis: 20 kr. 33 Seiten.

— WIMPASSING. Geschichtlich dargestellt von Adolf Mohl, Pfarrer in Loreto. Eisenstadt, 1896. Druck von Eduard Dick. 31 Seiten.

— DAS ZEITALTER DER FUGGER. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert. Von Dr. Richard Ehrenberg. I. Bd. Die Geldmächte des 16. Zahrhunderts. Jena, Gusztav Fischer, 1896. 8-r. XV. 420 l. II. Bd. Die Weltbörsen und Finanzkrisen des 16. Jahrhunderts. Jena, 1896. 7-r. IV. 366 l.

— FÜRSTINNEN DES HAUSES HABSBURG in Ungarn. Zur Milleniums- und Huldigungsfeier. Von P. von Radics. Mit zehn Illustrationen. Dresden, Leipzig und Wien. E. Piersons Verlag. 1896. 8-r. 216 l.

— A MAGYAR KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARÁK KELETKEZÉSÉNEK, FEJLŐDÉSÉNEK ÉS MŰKÖDÉSÉNEK TÖRTÉNETE 1850—1896. A kamarák hivatalos adatai alapján szerkesztette a budapesti kereskedelmi és iparkamara. I. rész. Budapest, 1896. Nagy 8-r. 226 lap.

— BREVIS HISTORIA Archivi Archi-Abbatiae O. S. B. De S. Monte Pannoniae cum Brevi notitia illius alterius Archivi publici Regnicolaris ven. conventus S. Martini De S. Monte Pannoniae. In Memoriam monumenti millenaris a regno hungariae in s. monte Pannoniae hoc anno erecti. Concinnavit dr. Victor Récsey, 1896. Ex Typographaeo dioecesano Veszpremiensi. Nagy 8.-r. 115 lap, 2 melléklet.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi dec. 20-án d. e. 11 órakor a M. Tud. Akadémia dísztermében tartott rendkivüli nyilvános felolvasó ülésének

jegyzőkönyve.

Gróf Teleki Géza elnök az egybegyült társulati tagok és nagyszámú hallgató közönség jelenlétében az ülést megnyitván, felkéri Káldy Gyula tag urat, hogy a napirendre kitűzött előadását megtartani szíveskedjék.

83. Káldy Gyula felolvassa a *XVI—XVIII-ik századi magyar történeti énekek*-ről szóló értekezését, melynek illustrálására Kuliffay Izabella úrnő, Faludi Károly, Waldman Albert, Wilmouth Bódog tanár urak, Révi Aurélia zeneiskolai növendék, Payer Margit, Takács Mihály, Várady Sándor a m. kir. opera tagjai, továbbá Melczer Jenke (czimbalmon), Moshammer Román (hárfán) és Hikkisch Henrik (tárogatón), a m. kir. opera zene- és férfi ének-kara egy részének szíves közreműködésével a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt műsor darabjait adják elő.

Elnök a nagy tetszéssel fogadott előadásért mind Káldy Gyula úrnak, mind a közreműködő művészeknek a társulat hálás köszönetét nyilvánítja s ezzel — több tárgy nem lévén — az ülést berekeszti.

Kelt mint fent

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi jan. 7-én d. u. 5. órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza, utóbb Zsilinszky Mihály elnöklete alatt Bánó József, Barabás Samu, dr. Békefi Remig. dr. Borovszky Samu, Óváry Lipót, dr. Schönherr Gyula, Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Barabás Samu és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

A titkár távollétében —

1. az új tag-ajánlásokat a jegyző terjeszti elő. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1896-tól:* dr. Pongrácz Sándor ügyvéd Budapesten (aj. Debreczenyi Miklós); *1897-től:* Endrődi Sándor országgyűlési naplószerkesztő Budapesten (aj. Szilágyi Sándor). dr. Mihályfi Ákos cist. r. theologiai tanár Budapesten (aj. Békefi Remig), dr. Turchányi György jesuita Innsbruckban (aj. Szilágyi Sándor), Hübner Emil joghallgató Czegléden (aj. Szilágyi Sándor). a reál-iskola Sümegen (aj. Szilágyi Sándor), Seregély Béla főgymn. tanuló Sopronban (aj. Halász Lajos), dr. Nagy Benjamin cist. r. főgymn. tanár Pécsett (aj. Békefi Remig), Szabó Márton, Wodráska Venczel, Polgár József és Gombos Ferencz Albin tanárjelöltek Kolozsvártt (mind a négyet aj. Dékáni Kálmán).

Megválasztatnak.

2. Dézsi Lajos társ. tag adalékokat olvas fel Wertheimer Edétől *a Magyar Kurir történetéhez*, melyek —

a *Századok*-ban fognak közzététetni.

Gróf Teleki Géza elnök időközben távozván, felkérésére Zsilinszky Mihály vál. tag foglalja el az elnöki széket.

3. Áldásy Antal társ. tag felolvassa Sörös Pongrácznak *Forgách Ferencz kortörténelme* czimű dolgozatát, mely szintén —

a *Századok*-ban fog megjelenni.

4. Olvastatik a pénztárnok december-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... ... 9827 frt 31 kr,

» kiadás ... ... 6070 » 56 »

maradvány 1896. dec. 31-én ... ... 3756 frt 75 kr.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; egyúttal Bay Ilona úrnőnek a bevételek közt előforduló 100 frtos adományáért, melylyel ismét a *M. Tört. Életrajzok* költségeihez járult, a választmány hálás köszönetét nyilvánítja.

5. Napirenden lévén a f. évi r. közgyülés napjának és tárgyainak kitüzése, —

a választmány elhatározza, hogy a közgyülés a jövő február-hó 18-ra d. u. 5 órára hivassék össze. *Tárgyai:* 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. a titkár évi jelentése; 3. az 1896 évi zárszámadás és az 1897 évi költségvetés bemutatása; 4. az ig. választmányból szabály szerint kilépő és a mult év folyamán elhalt tagok helyének betöltése; 5. két rövidebb felolvasás, u. m. Karácsonyi Jánostól *Péter király és az ó-budai prépostság*, Kropf Lajostól *Jolán Aragonia királynéja.* Az ig. választmányból ezúttal az 1894—1896-ra megválasztott tagok lépnek ki, névszerint: dr. Ballagi Géza, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Hampel József, dr. Marczali Henrik, báró Nyáry Jenő, Pettkó Béla, Pór Antal, dr. Réthy László, dr. Szádeczky Lajos, Széll Farkas, dr. Szilágyi Sándor, Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János és gr. Zichy Jenő; ugyanezen cyclusból elhaltak: Balássy Ferencz és Kellemesi Melczer István; e szerint tehát 1897—1899-re 19 vál. tag helye lesz a közgyülés által betöltendő.

Zárt ülésben —

6. a Salamon-szobor bizottság előterjesztését tárgyalta a választmány, mely után —

több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent

Gr. Teleki Géza s. k.
Zsilinszky Mihály s. k.
elnökök.

Nagy Gyula
jegyző.

Hitelesítjük: *Barabás Samu* s. k. *Dr. Schönherr Gyula* s. k.

FELHÍVAS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.

Hihalmi *Harmos János*, eddig: *Budapest*, IV. Kossuth Lajos-utcza 9.

Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő.*

Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*

Malonyai Dezső, azelőtt: *Kolozsvár.*

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 49.

Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10. III. 14.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, Lyceum.

Zollner Béla, eddig: *Budapest*, Sándor-u. képviselőház.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

FORGÁCH FERENCZ KORTÖRTÉNELME.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Forgáchra vonatkozó tanulmányomat szándékozom a következő sorokban folytatólagosan bemutatni; Forgách történelmi művét veszem vizsgálatom tárgyául.

Mivel a forrástanulmány fontosságáról mindenki meg van győződve, s mivel ama panaszok, melyeket Wenzel Gusztáv e tér parlag volta miatt Verancsics kiadásában, Mika Sándor a Századokban, Erdélyi László Szerémijében emelt — bár azóta már szép eredményeket értünk el — még mindig jogosultaknak mondhatók: nem kell szót vesztegetnem a tárgy fontos voltát illető figyelemkeltéssel. E helyett inkább vegyük figyelembe, milyen alapunk van ahhoz, hogy Forgách művével foglalkozzunk. Azt ismerjük, hogy van a Horányi és az akadémiától eszközölt kiadás, ezek egyszersmind a kéziratok jelentékeny számáról is felvilágosítást adnak. De néhányról az említett kiadóknak nem volt tudomásuk s éppen ezekből kettőre akarnám felhívni a figyelmet.

Egyik a drezdai kir. könyvtárban van ily czimen: »*Francisci Forgách Archiepiscopi Strigoniensis, Primatis Hungariae, Historiarum Sui temporis Libri XXII.* (inediti, 1540—72). A mű 249 lapos XVIII. sz.-i másolat. Mivel mellékelve van benne Forgáchnak Bornemiszához irt levele és pedig ezzel a megjegyzéssel: *Descripsit* Epistolam ex authentico Forgachii A. 1742. d. 23. Sept. *Mathias Belius* manu sua — talán Bél másolata, mely esetben bizonyára lelkiismeretes munka volna. Az, hogy Forgách archiepiscopus Strigoniensisnek van decla-

rálva, igen valószinűleg csak a katalogus készítő rovására [1]) eső tévedés.

A másik kézirat, melyet kissé bővebben is bemutatok, Pannonhalmán a benczések központi könyvtárában van s Récsei Viktor dr. főkönyvtárnok szivességéből jutottam hozzá. Ez — minden melléklet nélkül — 299 számozatlan folio lapon mutatja be Forgách müvét ily czimen: *Francisci Forgách Episcopi quondam Varadiensis de Rebus suo tempore in Hungaria gestis Commentarium.* Különben szintén a XVIII. sz.-ban készült másolat, melyet négyen (sőt talán öten) készítettek ugy, hogy egy-egy kéz közbe-közbe különböző helyeken ujra másolt. Valószinűnek tartom, hogy a benczés növendékek másolták a könyvtár számára. Az első kéz végre átjavitotta a másolatot ugy, hogy a becsuszott hibákat a margón kijavította, illetve a kimaradt szókat pótlólag odajegyezte. Általában a jobb másolatokhoz kell sorolnunk, mert oly lectiones variantes vannak benne, melyek a legkétesebb olvasatoknál is megállnak. mint ezt alább egy-két példában látjuk.

Igy az *Istvánfi C.* igy ir: Comitia Colosvarum indicta. Eo convenere regina, Georgius et duces partium et in eadem primarius fit conventus. — *Eo* — in *ea*dem mutatják, hogy itt valami zavar van, melyből a *Pannonhalmi C.* kivezet, midőn igy ir: . . . . in aedem primariam fit conventus (a főtemplomba). Vegyünk egy más példát, mely még az *állitólag* eredetivel felérő *Pécsi C.*-ben is igy van: Simon Forgách exanguis, casside excussa, ac ense aurata propter reperta circum cadavera hostium est inventus.[2]) Ezt az érthetetlen helyet a

[1]) Franz Schnorr v. Carlsfeld, Katalog der Handschriften d. königl. Bibliothek zu Drezden . . . . I. k. F, 65. alatt.

[2]) Mellesleg éppen ez a hely nagyon is kétségessé teszi előttem az eml. codex azon állitólagos tulajdonságát, hogy magának Forgáchnak készült másolat, sőt ez átjavitotta. Mert ha a másoló oly ügyetlen lett volna, ki az ensis német sem tudja, kinek az ablativus causae-ről még fogalma sincs, nem valószinű, hogy azzal másoltat Forgách s még kevésbbé valószinű, hogy, ha átjavitotta volna a másolatot, mindjárt az elején ily hibákat meghagyjon. Különben ennek a pécsi könyvtárban kellene lenni, de vagy elveszett vagy lappang, mert az ottani könyvtár azt irja, hogy ott Forgáchtól és Forgáchról csak nyomtatott müvei vannak. Jelenleg az Egyet. Könyvtárnak Schwartnertől a Pécsi C.-szel collationalt Kaprinai-féle kézirata pótolja ezt a pécsi kéziratot.

Pannonhalmi igy adja: ense aurato prope reperto circum cadavera hostium est inventus.

Szóval érdemesnek látszó kézirat a pannonhalmi, melynek egy ujabb Forgách-kiadásnál jó hasznát vehetné a vállalkozó. Pedig nem lenne fölösleges munka az uj kiadás, mert Horányi kiadásában interpolalt helyek s fölötte megrontott nevek vannak, az akadémiaiban meg ügyetlennél ügyetlenebb sajtóhibák (pl. a 20., 39., 159., 440., — 77., 89., 136., 139., 289. (több is!), 330. l.), sőt — mint már Szilágyi Sándor megrótta az Erd. Országgy. Emlékekben — egész hosszú mondat is ki van hagyva (415. l.), mely pedig még hozzá igen jelentősen megmásítja a tényállást. Hozzá az is nagy baj, hogy nincs a kiadásnak indexe s igy szinte be kell tanulnunk a munkát, ha valamelyes áttekintést akarunk kapni; 522 lapos mű index nélkül igen nehezen használható. Maga a czím is hibás a kiadásban. Én Kortörténelem-nek neveztem. Az-e valóban? Hogy »Magyar Historia«-nak nem lehet nevezni, mint a Toldy-kiadás teszi, azon senki nem kételkedik, a ki tudja, hogy Forgách a hazai eseményekkel párhuzamosan művének harmadrészében egykorú külföldi eseményeket tárgyal. Az meg nyilván valószinűtlen, hogy czim lett volna, a mit az Istvánfi-codex akkor kapott, mikor az Eszterházy-könyvtárba került: Francisci Forgách de Ghimes, De Statu Reip. Hungaricae Ferdinando, Johanne, Maximiliano Regibus ac Johanne secundo Principe Transsylvaniae Commentarii. Quibus accessere nonnulla etiam aliorum principum gesta etc. Legokosabb lett volna megtartani a »Historia Sui Temporis« czimet, mely eredetileg volt az Istvánfi-codexben, mely mellett szól pl. a drezdai másolat s magának Forgáchnak öcscse, Imre, ki a szigetvári ostromról szóló művében (megj. Wittenbergben 1587) azt irja, hogy az anyagot Ferencznek »Sui temporis Historiarum commentarii«-jából meritette. Azt hiszem, helyesen járunk tehát el, ha magyarul Forgách művét egyszerűen *Kortörténelem* czimen emlegetjük.

I. A jellemzések Forgáchnál.

Ismeretes elv, hogy annak, ki pártszempontból ir, vagy gyanussá válik, hogy egyesekkel szemben nem tárgyilagos, hanem a személyes indító okok hatása alatt áll, csak akkor hihetünk, ha jót mond ellenfeleiről, közönbösen nyilatkozik pártfeleiről, szigoruan barátairól. Elfogadható itélet, ha hozzátesszük, hogy nem szükségképpen igaz állítás, hogy az ellenfélről mondott kedvezőtlen itéletek a priori visszautasítandók. Csak gyanakodással, erős fentartással kell ezeket fogadnunk s az egykoru forrásokkal való egybevetéssel helyes vagy tulzott, illetve igazságtalan voltukat beigazolnunk.

Ezen szempontokat ha szem előtt tartjuk, Forgách jellemzéseiből, melyek pedig igen nagy számmal vannak, csak három jellemzést fogunk visszautasítani, Oláhét, Delphiniét és Miksáét. Oláhot tulságos rossz szinben tünteti föl Forgách, pedig hogy nemesebb megitélés illeti meg, Kollányi sikeresen megbizonyította [1]) Forgáchcsal szemben, ki alacsony származású, megvesztegethető, másokat megrontó egyénnek tünteti föl (Forgách 55., 254., 302. és 343. l.). Delphini jellemrajzát sem fogadhatjuk el (301. l.), mert bár az országgyülések határozataiból világosan látjuk, hogy nem volt kedves ember s járandóságait is el akarták vonni, a róla irt sok erkölcstelenségnek azonban más forrásban nem találjuk igazolását. Miksáról bizonyos, hogy nemzetünk jóakarója nem volt s az országban kedvelt személy sem, de azért Forgách tulzásba esik, midőn az önzését rajzolni akarván birtokharácsolásokat vet szemére (v. ö. pl. 301. és 422. l.).[2]) Forgách életrajzában eléggé látjuk az okokat, melyek az írót e három személy éles, tulzottan, sőt igazságtalanul szigorú jellemzésére bírták.

Ha azonban a még Forgáchban levő nagy számu jellemzés mellett e hármat figyelmen kivül hagyjuk, egészen más megitélés alá kell vonnunk Forgách jellemzéseit, mint szokás; oly sok értékes dologgal, adalékkal találkozunk nála.

Összefoglalom előbb itéletemet s azután példákkal igazolom.

Nem befolyásolta Forgáchot a hála, nem a barátság. Nem irt pártszempontból. Tény ugyanis, hogy Forgách éppen oly szigorúan megrójja, a ki Erdélytől a Habsburgokhoz pártol,

---

[1]) A Kath. Szemlében (1888) közölte Oláh jellemrajzát, mely dolgozatával pályadijat is nyert.

[2]) Másrészt azonban bizonyos, hogy az országyülésen ismételten szóba került a Henningektől elvett Stubicza és Szomszédvár ügye. V. ö. Magy. Országgy. Eml. V, 228. és 237. l. l.; majd 1572-ben ujra szóba hozzák (u. o. 305. és 365. l.)

mint a ki megfordítva tesz; éppen oly élesen jellemzi János Zsigmondot, a ki őt, a hajléktalant födele alá fogadta, tanácsosává tette, falvakkal ajándékozta meg, mint Miksát, ki miatt czimeit, javadalmait oda kellett hagynia. Báthory Istvánról meg, a ki alatt rangban s vagyonban legmagasabbra jutott, sem jót, sem rosszat nem mond. Nem szükség említenem, hogy a törökhöz semmiféle szeretet, politikai barátság nem kapcsolta. Ha igy áll a dolog, ugyan mily pártnak szempontjából írt Forgách? Valóban különös, hogy pártembernek mondják azt az irót, ki a létező pártok mindegyikét leszólja, ha az erkölcs, a politikai tisztesség utjáról lelép, s e mellett uj pártszervezés, uj csoportosulás eszméje, ajánlása még csak nem is következtethető belőle. És, a mi figyelmen kivül nem hagyható, megrójja Erdély fejedelmeit, mikor Erdély nyujt neki menedéket, mikor Erdélyben írja művét. Ugyan hol keressük ennek a írónak a pártját?

Mit tartsunk Forgách jellemzéseiről? Uj Tacitus tünik föl Forgáchban, ki magas, korához alig-alig szabható erkölcsi mérővesszővel méri az események alakjainak tetteit s bizony a szereplők kárára üt ki a mérlegelés. De ebből nem következik, hogy a jellemzések *a legtöbb esetben* nem igazak. Igazak és azért becsesek. Önmagukban ugyan kevésbbé használhatók, mert Forgách az árnyékoldalt keresi, pedig az emberben fény is van az árnyék mellett. Magukban helytelen képet adnak, mert az író csak a gonoszt látja az emberekben, pedig hát az ember sem nem ördög, sem nem angyal, hanem oly összetétel, melyben az erény bünnel párosulva van jelen. *Forgách jellemzéseinek becse tehát az, hogy ellenörző adatokat nyujt* némely irónk (pl. Brutus, Bethlen) tulzó dicséretekkel teletömött jellemzéseihez; lehetővé teszi, hogy az elmult kor embereit ugy lássuk, a mint voltak, hibáikkal, erényeikkel. Azok dicsérete, Forgách korholása igen is harmonicus képet ad, mely igazán embert mutat a nézőnek.

A mit általánosságban, de az egyes jellemzések alapján elmondtam, szükséges, hogy beigazolást nyerjen.

Nem vezette Forgách tollát a hála Ferdinánd jellemzésében (272. l.), pedig ennek köszönhette mindenét, nincs magasztalás, sőt egyszerűen kijelenti, hogy a meghalt királynak, ki különben derék, becsületes ember volt, hibája volt, hogy kelleténél jobban hallgatott tanácsosaira s igy nem egyszer téves utra jutott.

Hogy a barátság sem vezette tollát, jól megmutatja *Nádasdynak* szinte életrajzzá bővülő *jellemzése* (241—244. l.). Miként már előbb (119. és 126. l.) magasztalva emlegeti a

nádor vitézségét, ugy itt nem hallgatja el a nádor sulyos erkölcsi tévedéseit. Barátsága csak annyit tesz, hogy végül megjegyzi: in cetera deinde vita modestiam atque morum elegantiam sectatus est, szóval utóbb tisztes életet élt. Ezt megtette, de a sulyos hibákat teljes részletességgel tárgyalja.

Említettem, hogy *Izabella s János Zsigmond jellemzéseiben* is szigorú. Izabellát irónk meglehetős könnyű vérű, élvezethajhászó, fia nevelését elhanyagoló s boszuálló nőnek mondja. Tudjuk, hogy biz ez igy volt s a franczia követek s az erdélyiek egyaránt ajánlották Izabellának, hogy fiára több gondja legyen, sőt el akarták tőle venni;[1]) sőt éppenséggel nem királyi gondolkodásmódra vall, hogy Martinuzzi halála után ócska bundájából s körméből kér »emléket«, vagyonából meg osztalékot;[2]) egyébként Verancsics, ki pedig jól ismerte, szintén nem valami kedvezően nyilatkozik róla.[3]) Bizony Brutus csak udvariaskodott, midőn Izabellát összedicsérte,[4]) s Bethlen sem tett egyebet, midőn e jellemzést átvette s megtoldotta azon epitaphiummal, mely szerint

Non potuit generi virtus praestantior addi,
Nec donis, quibus haec diva Isabella nitet . . .«[5])

Hasonlóképpen nem mondhatjuk helyesnek ama jellemzést, melyet Brutus János Zsigmondról nyujtott s melyet Bethlen őrzött meg;[6]) ezek a dicséretek éppen ugy nem állják meg helyöket, mint Sommer dicsérő rithmusai.[7]) Forgách — ki különben, ha az erő s tehetség megnyilatkozását látja a fejedelemben, nem mulasztja el megemlíteni[8]) — tehetetlennek, tudatlannak és vallástalannak mondja János Zsigmondot (459—463. l.). Nem akarok Forgách jellemzésének igazolására Istvánfira hivatkozni, ki természetesen nem sok jót mond róla,[9]) hanem hivatkozom egy éppen a fejedelem érdekében hozott törvényre.[10]) Az 1571-i kolozsvári országgyűlés határozatainak 16. pontjában kimondja, hogy mivel megholt kegyelmes urunkat rut szidalmakkal illetik, ezentul a ki ilyet tesz, 200 frtot fizet.

---

[1]) V. ö. Horváth, Magy. Tört.
[2]) L. levelét Utiešenovićnál (Lebengesch. d. Card. Utiešenović, Wien, 1881.); v. ö. Horváth, Kis. Tört. M. IV. k.
[3]) Magy. Tört. Eml. Irók, X. 363. l.
[4]) Magy. Tört. Eml. Irók XIV. 472.
[5]) Hist. de Reb. Transilv, I. 628.
[6]) II. 229—230. l.
[7]) Budai, Polg. Lex. III. 604—605. l.
[8]) V. ö. pl. 369. l.
[9]) Hist. XXIV, 319. l.
[10]) Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. II. 500. l.

Bizonyára nem a legszebb nyilatkozatok voltak azok, melyek miatt e törvényt hozták, melynél különben igen érdekes, hogy alatta Forgách Ferencz kanczellár ellenjegyzése diszeleg.[1]) Különben sem érdemel dicséretet e könnyelműen nevelt, minden komolyságtól ment — mutatják ezt egymás után megismételt vallásváltoztatásai — s iszákos fejedelem, kinek dorbézolások okozták kora halálát.[2])

Nem fog ártani, ha még néhány főbb jellemzés elemezésével foglalkozunk. Ilyenekül fölhasználhatjuk *Kendy, a Bebekek, Balassa s főleg Zrinyi Miklós jellemrajzát.*

Kendy Ferenczet hűségében megbízhatlan embernek rajzolja Forgách, ki idegen kincs rablásával gazdagodott meg (171. l.). Annyi bizonyos, hogy valami kedves ember nem lehetett, mert Bécsben, bár erdélyi vajdává tették, bizalmasan »akasztófát szántak neki s bestia néven emlegették;« [3]) hogy tényleg rengeteg pénztől fosztotta meg hitszegően Zokol szegény árváit, Istvánfi és Bethlen is bizonyítják.[4])

Bebek Ferenczre és Györgyre árulásaik, rablásaik miatt mondja ki Forgách a kárhoztató ítéletet (145. l., 171. l., 240. l.). Hogy a Bebekek nagy rablók voltak, bizonyítja, hogy országgyűlésnek kellett ellenök intézkedni.[5]) Ha azokat az életrajzokat; melyeket Budai ad,[6]) átfutjuk, szinte meglepő gonoszságot látunk. Györgyről elismeri Forgách, hogy kitünő katona, de hát egyéb róla mondott gonoszságait a komoly Forgách Simon is megerősiti, ki esküszegőnek mondja;[7]) Verancsics azt írja róla,[8]) hogy fogságból kiszabadulta után »mégis allam lator, mint azelett, kész terök, kész lator« — a mi bizony nem valami megtisztelő czímhalmaz. Mičőn egy másik ily hires vagy hirhedt embernek, Balassa Menyhártnak halálát Istvánfi leírja, akkor már csak vitézségét emlegeti,[9]) ekkor már elfeledte, hogy maga irta, hogy a nagyszombati gyűlés nyiltan tárgyalta éktelen rablásait s »Ferdinandus iusta ira exacerbatus .... omnium publicis suffragiis proscribendum curavit.«[10]) Vadsága ismert volt s Bethlen írja, hogy Miksa alatt is vádat emeltek e miatt

[1]) U. o. 508. l.
[2]) V. ö. Forgách és Horváth nyilatkozatait.
[3]) Szilágyi, Erd. országgy. Eml. I, 447—448. l.
[4]) Hist. XX. 239. l. — Hist. de reb. Transilv. I. 620. l.
[5]) 1556. Országgy. XXVI. art. (Magy. Országgy. Eml. III. 574—575.)
[6]) I. m. 321—329 és 329—336. ll.
[7]) Magy. Tört. Eml. Irók, XVI, 174—175. l. jegyzete.
[8]) Magy. Tört. Eml. Irók III. 112. l.
[9]) Hist. XXIV. 314. l.
[10]) U. o. 174—175. l.

ellene Pozsonyban.[1]) Mint Forgách, ugy Bethlen is tudja, hogy Zsigmond Ágost lengyel k. és János Zsigmond kénytelenek Balassa miatt követséget küldeni Miksához, hogy »sulyos vádakkal telt leveleiket« vegye figyelembe s tegye lehetetlenné Balassa istentelenségeit.[2]) Az emlitett íróknál gonoszabb vádakat Forgách sem hangoztat (377—378. l.).

Még egy jellemzéssel akarok foglalkozni, mely miatt Forgách sulyos támadásnak volt kitéve, Zrinyinek, a szigetvári hősnek jellemzésével (325—327. l.), ki mint magán ember éppen nem kedvező világitásban van Forgáchtól bemutatva. Jeles irónk, Salamon Ferencz, megkisérlette Zrinyit éppen Forgáchcsal szemben védelmezni, de Salamon sokkal inkább törekedett obiectiv lenni, sokkal nagyobb volt benne az igazságra való törekvés, hogy sem végeredményképpen más alakot tüntetne föl mint Forgách. Megkisérlem magával a védővel megbizonyítani, hogy a vádló nem állit hamisságot.

Forgách Ferencz, irja Salamon az első Zrinyiekben,[3]) »Zrinyi magánjellemét a legfeketébb szinben állítja elénk s kétségkivül igazságtalan e részben is.« És ugyan miért? Hisz Salamon maga mondja, hogy Zrinyiben a fény és árny volt összevegyülve s ugyan tesz-e mást Forgách, mint hogy kiemeli az árnyat? De ez nem befeketítés, nem igazságtalanság. Árnyék Forgách szemében Zrinyi birtokharácsolása. Zrinyi Miklós, irja maga Salamon, birtokszerzésbeli telhetetlenségét apjától örökölte, családja érdekében, hogy azt vagyonilag emelje, hajthatatlannak, sőt olykor szívtelennek ismerjük.[4]) — Vádolja Forgách Zrinyit, hogy Keglevics jószágát elvette. Salamon, ki Ferdinánd rendeletét akarja előtérbe állítani, megvallja utóbb, hogy Zrinyi föllépése nem hivatalos jellegű volt, hanem magán érdek, magán jog kérdése; Zrinyi kérte e vállalatot nyereségre, veszteségre;[5]) eljárása, mint Salamon mondja, olyan volt, hogy a törvényesség szinének tág határai közt semmi nemű tekintet vissza nem tartá őt az eszközök szabad s habozás nélküli használatában. — Fölhozza Forgách, hogy az Erdődyektől Zrinyi elfoglalta Monyorókereket. Salamon elismeri, hogy nincs bizonyíték, mely Zrinyi jogát védné, sőt azt is, hogy az Erdődyek kezdettől tiltakoztak e rablás ellen s 1613-ban vissza is nyerték birtokukat.[6])

---

[1]) Hist. de reb. Transsilv. II. 30—31. l.
[2]) U. o. 43. l.
[3]) Első Zrinyiek, 437. l.
[4]) U. o. 370. és 369. l.
[5]) U. o. 356. l.
[6]) U. o. 438. l. 2. jegyz. és 438. l.

Zrinyi megölte Katzianert. Szólnak erről Verancsics,[1] Istvánfi[2] s Ortellius is.[3] Ortellius szerint Katzianer árulásra akarta csábítani Zrinyit, ki azután ezért leszurta. — Tarthatlan nézet három iróval szemben, kik jól ismerhették az esetet, és Salamon is elveti e véleményt. Maga Salamon semmit sem hoz föl mentségül, mint azt a látszólag mentő véleményt, hogy »a tett gonosz volt, de egy merész s határozott politika szolgált indokául«, t. i. annak kijelentése, hogy Horvátország nem áll János pártján, hanem megvan és megmarad Ferdinánd hűségében.[4] Nos, ha ezt elfogadta Salamon, akkor legjobb lett volna, ha Ortellius nézetéhez csatlakozik. Mert hát különben mit számit ily czéltalan gyilkolás, mely csak azt alkalmas kifejezni, hogy Zrinyi Ferdinánd-párti, de nem, hogy Horvátország az. Különben maguk a történelemirók kimondták már itéletöket e tettre: Salamon maga orgyilkosságnak, máshol daemoni tettnek nevezi Zrinyi gyilkolását,[5] Fraknói is árnyéknak látja e tettet Zrinyi életén,[6] a kortárs Verancsics pedig ugy szól, hogy Zrinyi mordályul, nem jámborul cselekedett.[7] Tényleg ezt kell tartanunk. Ha az a Salamon fölvetette eszme mentheti, hogy Zrinyi leszurja Katzianert, kihez korábbi hála, politikai egyetértés, barátság és szoros családi szövetség kapcsolák, sőt esküvel erősített igéret biztosítá, hogy Zrinyinél bántódása nem lesz,[8] akkor elismerem, hogy Forgách legfeketébb szinben tünteti föl Zrinyi magánjellemét. Önzés volt itt is Zrinyi tettének rugója, hisz egy-két hónapra a gyilkosság után már lefoglalta s kierőszakolta magának Katzianer birtokait.[9]

Mint katonát dicséri Forgách Zrinyit, de élete bizony olyan volt, hogy oly rossz vélemény uralkodott róla, »akkora haraggal és ellenséges érzülettel voltak ellene életében, hogy dicső s legnagyobb dicséretre méltó halála sem engesztelte meg az ellene irányuló rossz véleményt,« sőt még fiát is elutasították, midőn apja érdemeiért kérelemmel állt elő (Forgách 352. l. V. ö. még 325. l.).

Forgáchnál Zrinyi sötéten, de nem igazságtalanul van jellemezve. Salamon és Forgách jellemzéseinek egyenlő a rövid

---

[1]) Magy. Tört. Eml. Irók, III, 40.
[2]) Hist. XIII, 135. l.
[3]) Salamonnál, i. m. 289. l.
[4]) U. o. 293. l., de szerinte is csak »némileg szépíti« e körülmény tettét.
[5]) U. o. 391 és 395. l.
[6]) Magy. Nemz. Tört. III. 56. l.
[7]) I. h.
[8]) V. ö. Salamon, 292 és 293. l.
[9]) U. o. 296—300. l.

foglalatja: Zrinyi hatalmas, vitéz, de erőszakos, az eszközökben éppen nem válogató oligarcha, ki azonban, midőn kell, életét szivesen adja a szeretett hazáért.

Ime az igazoló példák előre bocsátott rövides összefoglalásomhoz. Még csak azt említem, hogy vannak Forgáchnál dicsérő jellemzések is, melyek, ha nem oly számosak mint a gáncsolók, a korban kell az okát keresnünk s csak kis részben az iróban. Ilyenek például Losonczynak (38., 39., 40., 44. l.), Vas Mihálynak (45—46.), Mecskeinek (69., 71., 73. l.), Horváth Márk szigetvári kapitánynak (129. l.), a vitéz katonának, Forgách Simonnak (v. ö. pl. 175. l.) jellemzései s végül Thury Györgyé, melylyel Forgách műve végződik (522. l.).

Forgách egész jelleme, a mennyire művében s életében megnyilatkozik, bizonyos nyers őszinteség jellegével bir; oly benyomást tesz reánk, hogy nincs okunk megtagadni tőle a hitelt, midőn ezt olvassuk nála: »Akkora a szinte hihetetlen események száma, hogy majdnem elijeszt bennünket az irástól; nehogy valaki valahogy azt gondolja, hogy valami más a czélunk mint a történelmi hűségre való törekvés.« A bünnel telt kor eseményeiből sokat el is hallgat. »Mert lehetne, ugymond, sok és az elmondottaknál szörnyűbb dolgokat is elmondani, de a multnak még friss emlékezete be találná szennyezni az élőket.« [1])

Oly iró hangja ez, ki nem szivesen, hanem kényszerítve nyul a kor büneihez, hogy »nostro exemplo sibi omnes norint, velintque consulere« [2]), de még itt is, a mennyire lehet, kiméllettel jár el.

SŐRÖS PONGRÁCZ.

---

[1]) Forgách, 179. l.
[2]) U. o. 32. l.

BETHLEN GÁBOR DÉVA VÁRÁBAN.

Az 1611 év tavaszán közhirrel beszélték Magyarországon. hogy Báthory Gábor erdélyi fejedelem erőssen gyüjteti a hadakat s valami nagy dolgot akar ismét inditani a hajdukkal, a kik csak nem rég tértek vissza Havasalföldéről, de a helyett hogy a confoederatióhoz tartván magukat szép csendesen leszállottak volna, ujból rezgelődni kezdének és Debreczenhez gyülekezve a föld népét szüntelenül hódoltaták, s a környéken lakó urak és nemesek jobbágyait hajduságra eskették. *Nagy András* generalisnak — ugylátszik — nem volt elég az oláhországi zsákmány és még gazdagabb nyereséggel biztatván a vitézeket, *Bajom* várából nap-nap mellett csatázott azokra a pártos hajdukra, a kik nem akarván vele egyet érteni, a magyar király hűsége alá adták magukat és rendelt lakó helyükön csendességben maradtak. Többek között *Nagy Mátyást*, a polgári hajduk kapitányát egy alkalommal megtámadván, minden marhájában zsákmányt vetett, magát pedig a hadnagyokkal együtt elfogatta és Bajom várába záratta.[1])

Forgách Zsigmond felső magyarországi kapitány, meg Dóczy András a szathmári parancsnok nem győztek eleget panaszkodni a nádornak Báthory ellen, a ki mig egyfelől a békességen tanácskozik, másfelől ellenségképen viseli magát, és eszeágában sincs megzabolázni a hajdukat, ámbátor vakmerőségük már nem ösmer határt s a király birodalmában, a mint épen *Nagy Mátyás* példája bizonyítja, kényük-kedvük szerint garázdálkodnak. A nádor szemre hányást tett ezért a fejedelemnek, és tiltakozott Isten és világ előtt. hogy a mi történni fog, egyedül magának tulajdonitsa, mert ha Erdély fegyverkezik — ugymond — és a hajduk nyugton nem marad-

[1]) Forgách Zsigmond irja 1611. april 7-én Kassáról a nádornak: »Ugy vagyon, hogy *Nagy András* bizonyos számu hajduságot gyüjtött össze . . hogy *Polgárira* üssenek és Nagy Mátyást, egynehány hajdu hadnaggyal *elemeljék* onnan, kit meg is cselekettek és mindazokat mind ez óráig fogva tartják.« (Országos Levéltár. *Acta Thurz.* fasc. 60. nr. 16.)

nak, akkor Magyarország is táborba száll, hogy a király méltóságát és a maga szabadságát megoltalmazza.[1])

Báthory mentegetődzött, hogy ő nem oka semminek és nincs forróbb óhajtása, mint hogy a *szent békességet* hiven fentartsa; és igaz ugyan, hogy Erdély fegyverkezik, de korántsem Magyarország, hanem Radul vajda ellen, a ki visszafoglalta székét, kiverte az uj vajdát, az erdélyi csapatokkal együtt, Havasalföldéről, sőt azzal dicsekszik, hogy rövid időn őt magát is fölkeresi, hogy a kölcsönt visszaadhassa.

De Forgách Zsigmond levelére már keményebben válaszolt. A kassai kapitány igen szeretett pennával viaskodni és megirta Báthorynak, hogy üljön veszteg, ne gyüjtse a hadakat, mert különben baj lesz, sok felől fenik már a fogukat. A fejedelem erre azt felelte, hogy minden bizodalma az Ur Istenben vagyon, a ki igaz ügyében eddig is elő vitte és ha ellenségei fogat fennek reá, »*mi kardot fenünk* — ugymond — *elég csontot hagyánk az fogaknak, kinn rágjanak, ha ez nem elég . . több is következhetik.*«[2])

Forgách az egri pasát is megtalálta levelével, hogy szállitsa le a csavargó és utonálló hajdukat, a kik azt beszélik, hogy a török segitségével uj háboruságot inditanak, de nem teszi föl rólla, hogy »*mint olyan vén, okos, hadakozó ur*« a közönséges békesség ellen valamit cselekednék.[3]) Persze hogy nem is cselekedett, csak megbiztatta titkon a hajdukat, hogy ne tartsanak semmitől és legyenek készen, mert Magyarország rövid időn meg fogja támadni Erdélyt.

Báthory előtt sem volt ez titok, mert ha másfelől nem is, a portáról bizonyosan figyelmeztették, hogy a királynak a két oláh vajdával, meg a lengyelekkel kötött szövetsége egyenesen az ő megbuktatására irányul, — de nem akart tudomást venni róla, s mialatt Mátyás 1611. május 10-én kelt nyilt levelében, proclamálván a szomszéd országokkal fennálló véd- és dacz-szövetséget, fő és jószág-vesztéssel fenyegette azokat, a kik a hajdukhoz csatlakoznak,[4]) a nádor pedig a felső-magyarországi rendeknek *Eperjesre* gyülést hirdetett, hogy az istentelen hajduságot tüzzel-vassal elpusztítsa a földszinéről:[5]) az

---

[1]) A nádor levele Pozsonyban 1611. april 7. kelt (U. o. fasc. 96. nr. 8.)

[2]) A fejedelem hadba szálló parancsa Kraszna vármegyéhez 1611. april 14. kelt. Ugyanezen a napon válaszolt az alvinczi kastélyból Forgách Zsigmondnak. (U. o. fasc. 93. nr. 4. és 96. nr. 9.)

[3]) U. o. fasc. 77. nr. 8.

[4]) U. o. fasc. 89. nr. 24.

[5]) Thurzó nádor 1611. május 26-án hivta meg Lorántffy Mihályt az eperjesi gyülésre. (Történeti Lapok I. k. 710. l.)

alatt Báthory Nagy Andrást 8—10 ezer főnyi sereggel utnak indította *Brassó felé*, mert hire járt, hogy a moldovai vajda már a havasok alatt táborozik és Radullal együtt akar betörni Erdélybe.

A generalisnak — legalább a szász naplóirók igy adják elő a dolgot — az volt a feladata, hogy Brassót cselfogással vagy erőszakkal hatalmába kerítse, mert a fejedelem igen jól tudta, hogy ha a pártütő szászok a vajdával egyesülnek, abból komoly veszedelem származhatik. Nagy András meg is *próbálta* a várost, de csufos kudarczot vallott, mert a circumspectus polgárok kijátszották és bezárták orra előtt a kapukat. Annak utánna, hogy ne haragudjék, szép ajándékot küldtek neki és lőn nagy örömük, mikor a generalis felszedte a sátorfáját és seregével visszafordult Brassó alól. Később azzal vádolták, hogy megvesztegettette magát és elárulta a fejedelmet; de a dolog nem igy történt. A hajduk zugolódtak, mert nem volt mit enniök, s mert Imreffy — a kit különben is módnélkül gyülöltek — gyalázta és kisebbítette őket. Követeket küldtek tehát a fejedelemhez, s mig ezek oda jártak, az alatt érkezett a hir hozzájok, hogy az eperjesi gyülés határozata értelmében egész Magyarország ellenök készül, sőt még Báthoryt is segítség adásra szólították föl. Erre megzendültek a vitézek, s hogy otthon maradt családjukat oltalmazhassák, se napot se órát nem várván, tüstént megindultak haza felé. A fejedelem emberei az *Olt* partján érték utól őket, de már akkor nem lehetett velök birni. Mert utközben elfogták a magyarországi urak postáját s a Báthorynak szóló levélből alaposan megértették, hogy végső romlással fenyegetik őket.[1]) Hogy a fejedelemmel össze ne találkozzanak, kerülő utakra tértek, s junius 23-án már *Kolozsvárnál* táboroztak. Másnap a generalis meg a többi kapitányok levelet irtak Báthorynak és bőségesen felsorolván

[1]) A nádor 1611. junius 19-én értesítette Mogila Konstantin moldvai vajdát az eperjesi gyülés határozatáról: Diram etenim ac plane intolerabilem calamitatem ab impiis hajdonibus, fidelibus R. majestatis Ultra Tibiscanis injustam amplius ferre sua majestas nec debuit nec voluit. Idcirco ad benignam ejusdem deliberationem convocatis in hanc lib. regiamque civitatem Eperjes dominis et nobilibus harum partium Regni superiorum, publico suffragio sancitum est, ut contra servile genus hominum ex colluviae populi collectum gens hungarica ipsa nimirum nobilitas, heroica virtute toto orbe terrarum celebratissima personaliter in sui defensam intra quindenam insurgat ac ferro et igne coacervatas hajdonum vires retundat ac dissipet.« Figyelmezteti továbbá a vajdát, hogy a királylyal kötött szövetséghez tartsa magát, és akármi történik is, meg ne próbálja a magyar sz. koronához tartozó Erdélyt elfoglalni. (U. o. fasc. 88. nr. 10.)

visszatérésük okait könyörögtek, hogy bocsásson meg nekik, mert másképen nem cselekedhettek.

»Immár azt felséged is látja s nyilván érti, hogy egyáltalán fogva ránk akar az ország támadni . . . azért jól gondolkodgyék fsgd felőle, hogy ha minket megrontanak, bizony az fsgd birodalma is megromol . . . noha mi most fsgdtül eljöttünk, látja Isten, hogy fő oka ez volt, *hogy az reánk vont ijat szinte fejünkre nem akartuk várni,* mi is itt táborban szállottunk . . vagyunk Istennek segítségéből mind az kik itthon marattunk azokkal *tizennyolcz ezeren.* Mi senkit sem bántunk, de az ki reánk jő, egy lábig egy halomba rakatjuk magunkat . . . Mint szintég az előtt, most is az fsgd hűségéhez tartjuk magunkat. Az fsgd szép hirét, nevét viselljük fejünk fennállásáig és az fsgd czimeres zászlaja alatt vérünket sem szánnyuk kiontani.« [1])

Báthory Gábor nem nagy fontosságot tulajdonitott a hajduk vissza térésének; megiratta a nádornak a *bottfalvi* táborból, hogy viseljen gondot az országra, mert ő nem lesz oka, ha a pártos hajduk valamit inditanak [2]) és csak azon bosszankodott, hogy a brassai polgárok nem akarták őt bebocsátani a városba, pedig már hirül hozták, hogy Radul vajda közeledik Erdély felé.[3]) Tökéletesen bizott a maga erejében, és arra számitott, hogy bármennyire fenyegetőzzék *Molard* és *Forgách Zsigmond*, szükség esetén még is csak meg fogja őt segiteni a török. Nem vette, vagy talán nem is akarta észrevenni, hogy a hajduk elpártolása óta seregében nagy elégületlenség uralkodik, a székelyek zugolódnak és nap-nap mellett szökdösnek Moldvába; a vitézek fáradtak, kedvetlenek, mert a sok nélkülözés, az eleség hiánya fölöttébb megviselte őket.[4])

[1]) U. o. fasc. 96. nr. 12. Történetiróink az 1611. évi erdélyi hadjáratnak ezt a nevezetes episodját — az egykoru tudósitások, különösen pedig a szász naplók és évkönyvek nyomán tévesen adják elő s a hajduk elpártolásának, illetőleg visszatérésének valódi okát nem ösmerik. *Mika Sándor* p. o. azt hiszi, hogy Nagy Andrást *Weisz Mihály* brassai biró figyelmeztette a felső-magyarországi készületekre s a Báthory ellen alakult hatalmas szövetségre »*s ezzel az árulásra mindig kész, pénz sovár zsoldosezért rábirta, hogy a fejedelem elveszettnek látszó ügyét földadva azon párt szolgálatába lépjen, melynek a győzelemre kilátásai voltak s melytől átpártolásáért uj jutalmat reménylhetett.*« (Weisz Mihály, 127. l.) Ez azonban minden alapot nélkülöző combinatio.

[2]) Országos levéltár, Act. Thurz. fasc. 94. nr. 8.

[3]) Perneszy Gábor 1611. junius 20. irja Dóczynak, hogy Báthory elhagyta Szebent és Brassónak tart . . . »*ha lehet, áruló nevét kötik,* ha penig abban móggya nem lehet, minden hadait az székelységre szállitja, ott fog üstök vonások indulhatni.« (U. o. fasc. 88. nr. 11.)

[4]) Dóczy irja a nádornak, hogy Báthory hadának elfogyott az eleség, a vitézek szökdösnek Moldvába és Szathmár felé, hogy éhen ne

Igy történt aztán, hogy az 1611. julius 10-én vivott brassai csata, szerencsés kezdete daczára csufos kudarczczal végződött s a fegyelmezetlen, csak zsákmányra, nyereségre vágyó erdélyi hadat Radul vajdának erős, jól intézett támadása teljesen szétszórta.

De a szégyen sokkal nagyobb volt mint a veszteség. A vajda ugyan azzal dicsekedett, hogy 10 ezer embert vágott le a futókban, ennek azonban felét sem szabad elhinnünk. Nyilvánvaló, hogy őt magát is meglepte a diadal, nem bizott benne, és nem tudta kellőleg kizsákmányolni a győzelmet, mely sok oláh vérbe került.[1]) *Bethlen Gábor*, a ki Elek János hajdu kapitánnyal az erdélyi sereg jobb szárnyát vezényelte, »*futó harcz*«-nak nevezi a brassai csatát, gunyolja a sok és fővezérek bölcsességét és a szaladók nagy vitézkedését; sajnálja elveszett lovait, de máskülönben jelentéktelennek tartja az egészet és inkább csak a szégyenvallást. a *sok bűnért és felfuvalkodásért való Isten ostorát* látja benne.[2]) Nem tartották nagynak Báthory vereségét még a nádor környezetében sem és Forgách Zsigmond azon sajnálkozik, hogy nevezetes ember senki sem veszett közüllök »*több Imreffynél és egy Varkucs György nevűnél, az kiknél mind az egész Erdélyben sem volt talán rosszabb két ember.*«[3])

---

vesszenek. Perneszy tudósitása szerint *Balassy Ferencz* nevű fő székely két fiával, *Kálnoky János* »a derék székelységnek főkirálybirája«, Kendy Istvánnak hites barátja, *Bedeő István* és *Mátyus János*, »kinél fövebb kapitány Székelyországban nem volt,« elpártoltak Báthorytól s a vajdához mentek. A fejedelem igen busul rajta. *(U. o.)*

[1]) Ezt azonban bölcsen elhallgatja a nádorhoz julius 14-én irott levelében, melyben a csata lefolyását következőképen adja elő: »Nos itaque clementiae et protectioni Sacr. Reg. M., in quam nos jam receptos esse credidimus, fisi et innixi omnibus copiis et viribus nostris hinc et inde collectis, montes vicinos transcendendos in campo Brassoviensi et planicie optima, ubi tunc castra habebantur, hosti communi perturbatoriique tranquilitatis nos opposuimus, qui tandem *die decima mensis praesentis Julii*, nobis fortunae tesseram experientibus manusque adversas inter nos conserentibus divino adjuti auxilio hora ferme tertia pomeridiana mirum dictu horribiliter cum omnibus copiis fusus est, in tantum, ut ipso cum paucis fugae consulendo *usque ad decem millia hominum caesa sunt* stb. (U. o. fasc. 94. nr. 19.)

[2]) Érdekes, hogy *Mikó Ferencz*, a ki ebben az időben Bethlen Gábort szolgálta és maga is részt vett a csatában, egészen az ura szemeivel látta és itélte meg az eseményeket: »*igen felfuvalkodott állapottal valánk. elhittük vala magunkat. . . A jó Isten igy akará azért megesmertetni magát, és az utálatos, rossz oláh nemzetséggel igy büntete meg minket országostul.*« (Hidvégi Mikó Ferencz historiája. *Magyar tört. Emlékek.* Irók VII. k. 199—200 l.)

[3]) Forgách levele 1611. jul. 16-án. Varkucs, közönségesen *Rácz György*, e korszak hirhedt zsoldos vezére, ugyanaz, a ki a brassai harczon 1603. julius 17-én *Székely Mózesnek* fejét vette.

Bethlen Gábor a csata után Dévára vonult, azzal a szándékkal, hogy érintkezésbe lépvén a temesvári pasával sürgetni fogja a török segitséget, mi alatt Báthory Szebenből, fő és jószágvesztés terhe alatt ismét hadba szólitotta az országot. De a rendek csak lassan gyülekeztek, mert már akkor Forgách a *Meszes* alatt táborozott s az a hir, hogy *Nagy András* 10 ezer hajduval a király hűségére tért, nem csak az erdélyiek bátorságát csökkentette, de bizony még a töröknek is gondot okozott. — Báthorynak titkos ellenségei most nagy szarvat emeltek, és *Segnyey Miklós* volt az első, a ki a brassai csatából egyenesen Forgách Zsigmondhoz szaladt, és hálát adott az Istennek, kogy Radul megverte Báthoryt, mert — ugymond *»soha különben ők ettől az Istentelen embertől megnem menekedhettek volna;«* nagy kárörömmel beszélte, hogy a fejedelem hada egészen szét oszlott, ki erre, ki amarra szaladt és az erdélyiek *»felette igen nagy kivánsággal és óhajtással«* várják Forgáchot, a rendek örömest meghódolnak a királynak, csakhogy valahára megszabaditotta őket Báthory zsarnoksága alól.[1])

Annak utánna hűséget esküdött és erősen fogadkozott, hogy mialatt Forgách Erdélyt, az alatt ő, csak sereget adjanak mellé, Váradot és Ecsedet hódítja meg.[2])

A dolog nem egészen ugy állott, mint Segnyey előadta, mert a jó ur — a ki Forgách utján minden áron be akarta hizelegni magát a nádor és a király kegyelmébe — kissé elvetette a sulykot, mikor azt erősitgette, hogy a kassai kapitányt *Megváltó* gyanánt várják; de kétségtelen, hogy az erdélyieket a brassai vereség, a hajduk árulása és a magyarországi támadás hirére valósággal rémület fogta el s az első pillanatokban azt sem tudták, mi tévők legyenek. A kik ragaszkodtak Báthoryhoz, elvesztették fejüket és látván, hogy ki sem mozdul *Szebenből*, nem tudtak bizni benne; a kik pedig gyülölték, többé már nem féltek tőle, és nyiltan az ellen párthoz csatlakoztak. De hogy is ne ingadoztak volna hüségükben a kis emberek, hogy ne árulták volna el nyakra főre azok, a kik elvből vagy ösztönszerüleg mindig az erősebbel tartottak és árulásukért jutalmat vártak, mikor még az a sokat tapasztalt, bölcs államférfi és jeles hadvezér, Báthory trónjának leghatalmasabb oszlopa, — maga *Bethlen Gábor* is megtántorodott.

---

[1]) Act. Thurz. fasc. 50. nr. 21.

[2]) A nádor minden nagy maga ajánlását kész pénz gyanánt fogadta, hüségében sem kételkedett, mivel jószágai a királyi hadak által meghódított földön feküdtek, csak azt nem tudta neki elhinni, hogy Váradot Rhédey Ferenctől elfoglalja. V. ö. *Act. Thurz.* fasc. 50. nr. 21., fasc. 94. nr. 14.

Bethlen sok változást látott már életében; nyugodt vérmérsékletü, megállapodott elméjü s a körülményeket előre megfontoló s mint Szilágyi Sándor találóan jellemzi, eszményi célokért lelkesülő, de azért a fennálló viszonyokkal mindig megalkuvó ember volt. Mikor Dévába zárkózott, ellátta magát esztendőre való eleséggel, kétszáz főnyi őrsége volt a várban és saját személyére nézve nem lehetett oka veszedelemtől tartani.[1]) De az országot sem féltette, mert igen jól ösmerte a török politikáját és le tudta vonni magának a mult idők történetének nagy tanulságait. Bizonyosan tudta, hogy a török — a saját érdekében — meg fogja segiteni Báthoryt, és kitört belőlle az elkeseredés, mikor meghallotta, hogy Forgách Zsigmond már Erdély határához érkezett.

Fájt a szive arra a gondolatra, hogy a Habsburgok hagyományos politikája, mely már annyi temérdek magyar vérbe került, ismét testvérgyilkos harczba kényszeriti a nemzetet, mert nem birják belátni, hogy Erdély viszakapcsolása Magyarországhoz, mindaddig mig a török uralkodik Budán, csak egy szerencsétlen *rögeszme*, mely folytonosan ujabb meg ujabb áldozatokat kiván és utoljára is végromlásba dönti az erejében megfogyatkozott, egymás vérét ontó s az örökös hadakozásban kimerült, szegény magyar nemzetet.

»Hadgyanak békét Erdélynek — irja 1611. julius 19-én *Rhédey Ferencz* váradi kapitánynak [1]) — ne kapdossanak rajta, mert ha Ferdinánd császár az török ellen meg nem tudta tartani, ezek annál inkább meg nem tarthatják. Inkább békéljenek valóban meg az urunkkal, csatolják magokhoz, többet használnak igy ezzel, ha Erdélyben választott fejedelem lészen mind németre, törökre nézve. Az magyar nemzetnek is nagyobb becsületi lészen a némettől. Ha penig azt nem akarják, talám hirtelen mostan meglehet az, hogy Erdélyben bejöhetnek, *de csak Szent Mihál napig lészen az uram . . .*« Mert Báthory most örömest békét kötne a királlyal és követeket akar küldeni a nádorhoz, kijelentvén, hogy kész mindenben egyet érteni Magyarországgal. De ha nem kell a barátsága és azt tapasztalja, hogy erőnek erejével meg akarják fosztani fejedelemségétől. »*az törökhöz csatolja magát mingyárt, söt megesküdt rajta, hogy kész inkább ellenni minden javai nélkül s mind éltig ellenek lenni, rajtok élni, halni, hogy sem mint gyalázatosan megválni fejedelemségétől.*«

Vessenek számot magukkal a magyarországi urak és gondolják meg, hogy Báthory egyedül is veszedelmes ellenség,

[1]) Rhédey Ferenczhez irott levelét *l. alább.*

hát még a törökkel! Most az a föltett szándéka, hogy ha meg nem békélnek, minden pénzén hadat fogad és halálig oltalmazza magát és országát. Pénze pedig van elég, több száz ezer frtnál, ezenkivül a szebeniek is 50 ezer frtot adnak neki. Gyüjtött is már magának kevés hiján 2000 lovast, a kiket bőségesen fizet, és erős hittel megeskettette őket, hogy fejük fennállásáig vele együtt élnek-halnak. Ha az ellenség olyan gyorsan támad, hogy hadi készületeit be nem végezheti, ezekkel a vitézekkel *Lippára* megyen és onnét oltalmazza az Alföldet. Annak utánna megindítja a budai, egri és temesvári pasákat, a portai vezért és az egész tatárságot, maga áll a serég élére és bejön ismét Erdélybe.

»Mely ha igy fog uram lenni, megitélheti kgd, minémű nagy és utolsó romlás következzék reánk, *mert az török bizony mindent cselekedik uram* — ezt én jól tudom — *nem mi érettünk, hanem magáért.* Mert ő jól tudgya azt, hogy ha Erdély ő tőle elszakad, ottan az két Oláhország is elszakad és azokból az ő birodalmának romlása következik. És ha lészen penig uram az hadakozás, nem csak Erdélyben jőnek be, hanem az tatárt az hajduság városira, faluira bocsátják égetni, rablani ... ugy pedig egész az Tiszán innen való föld elpusztul.«

Lelkére köti sógorának, hogy gondolkodgyék ezekről az állapotokról és tanácskozzék különösen *Lónyay Istvánnal*, meg *Dengeleghy Miklóssal.* Ne engedgyék, hogy elvesszen a haza, »mert ha ezt elvesztjük, mi mást nehezen, avagy nem is találunk;« üljenek veszteg a magyarországi urak, mert gonosz kimenetele lesz a dolognak. A portai vezér pasa már megindult seregével, a fejedelem követe, Szombathelyi Márton deák Rácz-Bródnál találkozott vele; de a tatárok is készülődnek és visszahelyezték *Michne Radul* vajdát székébe. Jól meggondolja tehát Magyarország hogy mit cselekszik, mert Báthory »*iffju legény, bosszus legény, bizony uram annyi pogányságot hozhat ki, ha maga bemegyen, hogy Kassának is gongya érkezhetik.*[1])

Mikor Bethlen Gábor ezt a levelet irta, még nem tudta, hogy a magyarországi hadak *Kolozsvár* alatt táboroznak s mire Forgách beütésének hire Dévára érkezett, már akkor az erőssen szorongatott város föladta magát és a generalis nagy diadallal Gyulafejérvár ellen vezette seregét.

Egy történet irónk a kortársak itéletével s a régiek elavult fölfogásával szemben azt vitatja, hogy a nádor határozottan ellenezte az erdélyi expeditiót és legjobban szerette

[1]) Az egész Bethlen Gábor sajátkezü irása. Kiadatlan eredetije az országos levéltárban őriztetik. *Acta Thurz. fasc. 97. nr: 2.*

volna, ha az udvar megerősité a Báthoryval kötött második kassai szerződést.[1]) Ez azonban puszta föltevés, melynek Thurzó György jelleme és helyzete ad ugyan némi valószinüséget, de maguk a tények épen az ellenkezőt bizonyítják. — Mi legalább azt látjuk, hogy bár a főur rendes szokása szerint most is habozott, mert sohasem volt a gyors elhatározások embere, de azért tökéletesen egyet értett az udvari párttal arra nézve, hogy Báthory Gábort nem lehet megtürni tovább Erdélyben. Örömestebb elintézte volna ugyan a dolgot békességes uton, diplomatiai alkudozásokkal, mert attól félt, hogy a háboru esetleg csufos kudarcczal végződhetik; de mikor belátta, hogy Báthoryt jó szóval, igéretekkel körülvenni, fenyegetőzéssel elrettenteni hiába való fáradság: a fegyveres beavatkozást maga is elkerülhetetlen szükségnek tartotta.

És ugyan már hogy vádolhatta volna az udvar a nádort — ebben az időben — *Báthory pártolásával*, mikor épen ő volt az, a ki a brassai csata után kiáltványt intézett az erdélyiekhez, hogy kergessék el a zsarnokot és válasszanak maguknak olyan *vajdát*, a ki a magyar királynak hüséget fogadván, az ország belső nyugalmát és régi virágzó állapotát helyre állitja.[2]) Az eseményeket elfogulatlanul vizsgáló történetiró ilyen alaptalan föltevésekhez bizonyára nem folyamodik, ha tudja, hogy a nádor, Forgách szerencsés előnyomulásának és a hajduk meghódolásának hirére, egyenesen fölszólitotta Báthory Gábort, hogy mondjon le a fejedelemségről s a király lábaihoz borulván kérjen kegyelmet és bünbocsánatot.[3])

Igaz, hogy Thurzó György mindenkor bölcs mérsékletet, és az eszközök megválasztásánál — részint az ügy érdekében, részint előrelátásból — nagy óvatosságot ajánlott; az is bizonyos, hogy Forgách Zsigmond erőszakoskodásait föltétlenül kárhoztatta, mert ki akarta kerülni a sok vér- és pénzáldozatot, arra számitván, hogy utóvégre is elhiteti a rendekkel, hogy a királynak semmi felforgató, gonosz szándéka nincsen, hanem csak vele született kegyelmességénél fogva oltalmába és atyai pártfogásába kivánja venni a szerencsétlen országot:[4]) ámde mindezekből távolról sem következik, hogy a vállalatot czélszerütlennek tartván határozottan ellenezte volna, sőt inkább erős bizonyitékaink vannak arról, hogy a nádor — akár a Báthory

[1]) Angyal Dávid, Báthory Gábor uralkodása. (Századok 1896. évf. 115. l.)

[2]) Országos Levéltár Acta Thurz. fasc. 94. nr. 17.

[3]) A nádor levele a királyhoz Kassa 1611. julius 14. *U. o.* fasc. 94. nr. 13.

[4]) U. o. fasc. 94. nr. 17.

iránt érzet személyes gyülölet, akár más szempont vezette — nagy buzgósággal és nála szinte szokatlan lelkesedéssel karolta föl az udvarnak azt a régi tervét, hogy Erdély visszakapcsoltassék Magyarországhoz.

Csakhogy Thurzó György már természeténél fogva rendkivül óvatos, körültekintő, a mellett gyanakvó, bizalmatlan, minden erkölcsi felelősségtől ösztönszerüleg irtózó s épen azért gondolkozásában és cselekedeteiben egyaránt határozatlan, ingadozó s ha czéljai ugy hozták magukkal, ravasz és képmutató ember volt, helyzete és körülményei pedig még inkább ilyenné tették. Jó reménységgel nézett az erdélyi vállalat elébe, de azért egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy a hadi szerencse változandó és Báthory háta megett ott áll a török. Biztositani akarta hát magát arra az eshetőségre is, mikor majd a király és az országgyülés őtet vonják felelősségre a történtekért, és ez magyarázza meg, ez teszi érthetővé habozó, következetlen, gyakran kétszinű viselkedését. Mert valahányszor a csatatérről gonosz hirek érkeztek, mindannyiszor elő állott a maga »*Lám megmondtam*«-féle mentegetőzéseivel, rosszalván és kárhoztatván a kassai kapitány meggondolatlan vakmerőségét,[1]) de mikor az erősségek rendre meghódoltak, nem győzött elég hálákat adni az Istennek, magasztalta a király bölcsességét, gyalázta, kisebbitette Báthoryt és Erdély elfoglalását olyan bizonyosnak tartotta, hogy már jövendő kormányáról is gondoskodott.[2])

Valósággal nem birjuk megérteni, hogy miben nyilvánult hát a nádornak az udvar czéljaival *ellenkező* politikája és hogy akarta volna Thurzó György az általa czélszerűtlennek tartott vállalatot — bizonyára Báthory érdekében — *jó végre forditani* (i. h.)? mikor azt tapasztaljuk, hogy Erdélyt önállóságától és a rendeket a szabad választás jogától igyekezett meg-

[1]) A nádor 1611. julius 28-án még nem tudta, hogy *Kolozsvár* föladta magát és panaszkodik, hogy Forgách az ő határozott parancsa daczára erősen löveti és ostromoltatja a várost, ugy hogy az erdélyiek most már védelmükről gondoskodnak. Később — mikor *Nagy András* hajdu generalis Báthoryhoz pártolt — ismét Forgáchot vádolja, mentegetőzvén a király előtt, hogy ha a generalis Kolozsvárnál megállapodva a rendekkel békességesen tanácskozik, és Nagy Andrást eltéteti láb alól, egész Erdély kardcsapás nélkül meghódolt volna sat. *(U. o. fasc 94. nr. 16. fasc. 1. nr. 107.)*

[2]) *U. o. fasc 94. nr. 14. és 16.* Az erdélyi három nemzethez küldött kiáltványában biztositja a rendeket, hogy ő felsége szabadságukban sértetlenül megtartja őket; azt sem bánja, hogy ha az adót továbbra is megfizetik a töröknek, csakhogy a jövendőbeli vajda »*suam majestatem pro rege suo recognoscat, dependentiam illinc habeat et titulo vajvodae, non principis utatur.*« (U. o. fasc. 94. nr. 17.)

fosztani. Mert az oláh vajdákhoz induló *Caesare Gallónak* adott utasitásában leplezetlenül kimondja, hogy a meghódítandó ország vajdáját — a ki soha többé fejedelmi czimmel ne éljen és függésének elösmerése képen a magyar országgyülésre követeket küldjön, — a rendek által kijelölt 3—4 személy közül ezentul mindig a király nevezze ki, továbbá hogy az erdélyi várakba magyar őrséget rakjanak, az arany, ezüst és sóbányák jövedelméből pedig a királyi hadakat fizessék.[1])

Ezek után nem is lehet csodálkozni, hogy mikor a dolgok később szerencsétlen fordulatot vettek és Thurzó — természetesen minden baj és veszedelem okozójának Forgách Zsigmondot tartván — azt tanácsolta, hogy végkép le kell mondani Erdélyről:[2]) a király fölöttébb megütközött rajta, következetlenséggel vádolta a nádort, eszébe juttatván, hogy épen ő volt az, a ki leveleiben a háborúnak fényes sikert s az uralkodó háznak világra szóló dicsőséget jósolgatott.[3])

Az elmondottakból tehát láthatjuk, hogy Thurzó György Radul győzelme *után* nem is gondolt többé arra, hogy a kassai szerződés megerősittessék, valaminthogy merőben indokolatlan az a föltevés, hogy csak kényszerüségből hajtotta volna végre az udvar parancsait.[4])

Forgách Gyulafejérvár alól *Szeben* ostromára indult, azzal biztatván magát, hogy Báthory ijjedtében Temesvárra fog szökni előlle, mert a török segitséget hiába várja.[5]) Valóban a fejedelemnek igen rosszul állottak a dolgai, mert a basák —

---

[1]) Thurzó nádor utasitása *Caesare Gallo* számára 1611. julius 17-én Kassán kelt (U. o. fasc. 94. nr. 14.)

[2]) Kassa 1611. augustus 18. (U. o. fasc 1. nr. 107.)

[3]) A király válaszolván Thurzó levelére, hosszasan felsorolja azon okokat, melyeknél fogva az erdélyi háborut abban hagyni nem lehet. Többek között igy szól: »Et sane non levis consideracionis esse debet, ut cum frequentibus vestris litteris prosperos successus et victorias triumphosque perscribentibus nobis regnoque Hungariae interessatis provinciis et nationibus intimasse, tam videlicet in Romano Imperio, Hispaniis per Italiam quam etiam alia loca passim communicasse; unde ex remissione continuationis huius instituti maxime utique imminutio nominis et existimationis tam nationis Hungaricae quam etiam nostrae fieret.« (U. o. fasc. 18. nr 15.)

[4]) Angyal Dávid id. m. 116.

[5]) Forgách 1611. julius 25-én a kolozsvári táborból irja a nádornak, hogy *holnap* indul a pusztán hagyott Gy.-Fejérvár felé. A szászok *szeretettel* várják; »az egy *Szeben* vagyon nagy veszélyben az hitván Bátori Gábor miatt; most mind feleségestül, gyermekestül berekesztette őket, 100 ezer frtot kér rajtok, minden legkisebb ezüst müveket elé adnak szegények és ugy vernek pénzt neki, az kivel Temesvárra akar menni és *törökké lenni*, a hon lelkestül-testestül elvész az gonosz ember.« (Orsz. Levéltár, *Acta Thurz.* fasc. 52. nr. 14.)

ámbátor kijelentették, hogy a békességet megszegettnek tartván Erdély óltalmáról gondoskodni fognak — nagyon lassan készülődtek; a hajduk elárulták, az urak és nemesek meghódolván a királynak, mindenfelől Forgách táborába sereglettek, Radul vajda összes erejével közeledett, mialatt a nádor — a kiről Angyal Dávid fölteszi, hogy még akkor is örömest kibékitette volna Báthoryt az udvarral [1]) — szorgalmasan gyüjteté Magyarországon a hadakat és Bosnyák Tamás füleki kapitányt már utnak inditotta Erdély felé.[2])

Forgách Zsigmond augusztus elején egy derék csapatot Déva ellen küdött és megparancsolta a vitézeknek, hogy Bethlen Gábort akár élve, akár halva kézrekeritsék. A támadók, megtudván, hogy a főur a vár alatt lévő udvarházban tartózkodik, éjszakának idején meglopták az őröket, nagy véletlenül Déván termettek, rontani, vágni kezdették a kaput és mielőtt a katonák észbe kaphattak volna, már el is foglalták az udvarházat. De számitásukban csalatkoztak s a támadás kudarccal végződött, mert Bethlen, ki az éjszakát fönn a várban töltötte, hajnalfelé lövetni kezdé és hamarosan szétrebbentette az ellenséget.

Mialatt a portyázó sereg *Barcsa* ostromára indult, reggelre kelvén *Lónyay András* és *Monaky Miklós* Szántóhalomról beüzentek a várba, hogy ők a generalistól a közönséges jóról, a fejedelem és a nemzet jövendő megmaradásáról hoztanak volna követséget. Bethlen elfogadta s az udvar háznál tisztességesen látta őket. Ettek, ittak, sokáig beszélgettek, rájuk esteledvén ott éjszakáztak s másnapra virradólag azt végezték, hogy ilyen nagy dolgokra való nézve legjobb lessz még is, ha Bethlen személyesen keresi föl Forgáchot szerdahelyi táborában, addig pedig a követek, mint kezesek Déván maradnak. Ugy is lőn. A találkozás megtörtént és csakhamar országszerte beszéltek rólla. Némelyek azzal vádolták Bethlent, hogy eladta magát a németnek; mások mentegették, hogy megpróbálta ugyan Forgách Zsigmond, de bizony szégyent vallott; szóval az emberek jót is rosszat is beszéltek, a tanácskozás eredményét azonban voltaképen senki sem tudta.[3])

A kassai kapitány később azt hiresztelte, hogy Bethlen ez alkalommal hűséget esküdött a királynak s egy történet irónk hajlandó elhinni, hogy »*bizonyos feltételes kiegyezés*« csakugyan jött létre közöttük, de a főur átpártolását határo-

[1]) Századok 1896. évf. 117. l.

[2]) Hadtörténelmi Közlemények 1896. évf. Dr. Komáromy András, Báthory Gábor történetéhez.

[3]) Mikó Ferencz id. h. 203—205 l.

zottan tagadja.[1]) Báthory Gábor legujabb historikusa valószinünek tartja, hogy Bethlen csak ki akarta kémlelni Forgách szándékait, mert jó szerével maga is elvállalta volna a fejedelemséget, de látván hogy helyre akarják állitani a német uralmat, visszatért Dévára és megizente Forgáchnak, hogy elindul a török császár segitségének sürgetésére.[2])

Hát szó sincs róla, igy adja elő a dolgot a maga historiájában hidvégi *Mikó Ferencz*, a ki mint Bethlen Gábor inasa jelen volt a szerdahelyi táborban s mint szemfüles ifju legény pedig alkalmasint értett annyit az urak beszélgetéséből, hogy Báthoryt minden áron ki akarják vetni székéből, hogy helyette Homonnay vagy bárki más legyen fejedelem, a kit a császár részéről »*a német tanács rendel;*« de ne felejtkezzünk el arról, hogy az apród legfeljebb is csak annyit tudhatott meg a titkos tanácskozásokból, a mennyit Bethlen Gábor épen szükségesnek tartott vele tudatni.

Elbeszélése szerint Bethlen látván, hogy nem az ország és a fejedelem megmaradásáról, hanem inkább mind ellene tanácskoznak, bucsut vett az uraktól és nagy hamarsággal Dévára érkezvén, megajándékozta a tuszokat és minek előtte békességesen elbocsátotta volna őket, szóllott ekképen:

»Im kegyelmetek látják, lovaimat készitik, magam készen vagyok és váramat módjával hagyom, ezen mai napon kegyelmetekkel együtt indulok és ha török császárnak szolgáit, hadát találom, soha bizony Erdélyben békével való megmaradást nem engedek, sem itt benneteket Erdély országában nem szenvedlek.«[3])

Ez az üzenet, vagy is inkább fenyegetőzés — a mellett hogy határozottan szinpadias — önkénytelenül is azt a gondolatot támasztja bennünk, hogy a Forgách táborából visszatérő főur, a ki tudta, hogy minden szem reá figyel, a fejedelemhez való hűségével környezete előtt czélzatosan tüntetni s a gyanusitások ellen jó előre tiltakozni akart. De bizonyosra vesszük,

---

[1]) *Szilágyi Sándor:* Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 49 l.

[2]) *Angyal Dávid:* Báthory Gábor uralkodása. (Századok 1896. évf. 117—118 l.) Megjegyzendő, hogy Bethlennek az a fontos levele, melyre Angyal hivatkozik (u. o. 118. lap 1. jegyzet) nem más, mint rövid összefoglalása a főur első, *julius 19-én* kelt levelének, melyről már szólottunk; figyelmeztette is Bethlen Rhédey Ferenczet, hogy »*Ide be való állapotokról* — ugymond — harmadnappal *ezelőtt kgdnek . . . bőségesen írtam* stb.« (Megjelent a Kemény József gr. és Kovács István által szerkesztett »*Erdélyország Történetei Tára*« II. 189. lapján, azzal a megjegyzéssel, hogy maga az eredeti a kiadóknál van, de ez nem áll, mert a Bethlen által sajátkezüleg irt levél eredetije az Orsz. Levéltárban, *Acta Thurz. fasc 97. nr. 3.* őriztetik.)

[3]) Mikó id. h. 206. l.

hogy hatásos föllépése sokkal mélyebb benyomást tőn Mikóra, mint a követekre.

Bethlen Gábor beváltotta szavát és még azon este csakugyan elindult hazulról, hűséges apródját felesége mellett első gondviselőnek hagyván. Némelyek, a kiknek már a szerdahelyi találkozás is gyanusnak tetszet, a főur gyors elutazását nyilt árulásnak tartották. *Mikó Ferencz*, a ki ugyszólván Bethlen oldalánál nőtt fel és igaz szeretettel ragaszkodott ahhoz a férfiuhoz, a kivel egykor Básta és Székely Mózes idejében a bujdosás keserű kenyerét megosztotta, s a ki minekutánna fejedelemnek választották, bőségesen elárasztotta őt kegyelmével: méltatlankodva beszéli, »hogy az uramnak ő nagyságának — ugymond — Forgácchal való szemben lételét *gonosz akarói hamisan magyarázták*, de az eventus ismét különben lenni megmutatá és az ő irigyi hazugságban maradának, az uram nem kevés hirt, nevet, becsületet vőn belőle.«[1])

Már ez csakugyan igaz, de mielőtt Bethlen, török-tatár hadakkal, vissza tért volna, a szerdahelyi táborban olyasmi történt, a miről a hű szolga, a ki gyermekségétől fogva megszokta, hogy urának minden szavát szentirásnak tekintse, talán nem is álmodott. Mert nincs okunk feltenni róla, hogy az igazságot tudva elhallgatta, avagy pedig hizelkedésből meghamisitotta volna.

Van annak a levélnek, melyet Bethlen Gábor 1611. julius 19-én *Rhédey Ferencz* váradi kapitányhoz irt, éles elméjének és államférfiui bölcsességének örök bizonyságára, van a levélnek — mondjuk — egy pontja, mely pillantást hagy vetnünk az ország sorsán aggódó főur lelkébe és elárulja, hogy bármennyire bizott is a törökben, józan emberi számitás szerint lehetetlen dolognak tartotta, hogy a német megvethesse lábát Erdélyben; mindazonáltal gonosz sejtelmei támadtak és megrettent arra a gondolatra, hogy mi fog történni, ha Básta és Mihály vajda kora — habár csak rövid időre is — ujólag bekövetkezik? — Fölmerültek emlékezetében azok a szomoru napok, mikor futott, mint az üldözött vad és nem volt hová lehajtani fejét az országban; mikor a porta kegyelem kenyerén tengődött, mert őseitől öröklött, vére hullásával szerzett jószágait idegenek tékozolták.

»*Törődött és sokat bujdosott emberek vagyunk*, — irja a keserű emlékek hatása alatt sógorának — *én Törökországra soha többször nem megyek, inkább akarok meghalnom hazámban.*«[2])

---

[1]) Mikó id. h. 207. l.

[2]) Országos Levéltár Acta Thurz. fasc. 97. nr. 2.

Azóta alig mult el két hét és immáron mindenfelől csak veszedelmet látott. Jövendőlése, hogy a basák kiverik a támadókat Erdélyből, még mielőtt csak egy nevezetes helyet is elfoglalhatnának, nem teljesedett be; Kolozsvár, Brassó, Gyulafejérvár a kezükben volt; a székelyek ingadoztak, a szászok örvendeztek, hogy végre ütött a bosszuállás órája; Rhédey Ferencz hűségét kemény próbára tették:[1]) de azért a török még csak meg sem mozdult, mintha a basákat Thurzó és Molárd fenyegetőzései elrettentették volna.

Radul és Forgách hadai Szeben ostromára készültek. Bethlen jól tudta, hogy a város megvételétől függ a fejedelem és az ország jövendő sorsa. Nem habozhatott tovább; rá tört az ellenség és minden órán fejére gyujthatta a házat. Sajnálta elhagyni szép uraságát, boldog családi tüzhelyét, hogy ismét földön futóvá legyen. Nem volt kedve bezárkózni erős várába, hogy egy hosszu, kétes kimenetelű ostromot végig szenvedjen, de inkább módot és alkalmat akart szerezni magának a további cselekvésre, hogy megtudhassa, hányadán áll a dolog a törökkel, és az legyen előtte irányadó jövendő magatartására nézve.

Egyezségre lépett tehát Forgách Zsigmonddal. Szerződést kötöttek, melyben *igérte és fogadta,* hogy hüséget esküszik Mátyás királynak a következő feltételek alatt:

Vallásának szabad gyakorlatában senki sem fogja háborgatni és birtokain maga hite szerint való papokat tarthat.

Pénzen vásárolt és szolgálatával szerzett jószágait »*Liber Baronatus*« képen birhassa.[2])

Dezni vára, összes jövedelmével együtt, mindaddig kezén maradjon, a mig cserébe más, megfelelő jószágot nem kap.

A kis-selyki dézmát, valamint a Csik, Gyergyó és Kászony széki kapitányságot élte fogytáig birja.

A végekben lovas és gyalog őrséget tartsanak, Hunyadvármegye jövedelme is arra fordíttassék, főispáni tiszte után pedig illendő sallariumot kapjon.

Azon esetre, ha Erdély meg nem hódol és jószágait hűsége miatt elveszti: kötelezi magát a király, hogy kárpótlás

---

[1]) Forgách Zsigmond írja julius 25-én a kolozsvári táborból a nádornak: »Az Várad dolgát immár nem difficultálhatja Rédei uram, minthogy immár Kolozsvár is ide esküdt, kihez az egész ország tart és ez meghajolván, az többi is azt cselekeszi. Kegyelmed fogja keményen az dolgot, megijesztvén Rédeit, hogy proscribáltatja és jószágát elfoglaltatja, nem mer egyebet cselekedni benne, hanem megadja« (U. o. fasc. 52. nr. 14.)

[2]) »Si nimirum provinciales alios quoque dominos sustinuerint et pertulerint«.

képen összes elvesztett birtoka fele részének megfelelő javakat és azonkivül egy várat ad neki.[1])

Gondoskodott tehát magáról minden eshetőségre, de általában véve mérsékelt kivánságai voltak. Még azt sem kötötte ki, hogy ha a háboru kudarccal végződik, addigi állapotához méltó hivatalt és tisztességet kapjon. Mintha csak — a jövendőre való tekintetből — azt akarta volna documentalni, hogy nem árulta el fejedelmét haszonlesésből, jutalom és kitüntetés reményében, de meghódolt a királynak, mert helyzetében nem volt más menekvés számára.

Bethlennek érdekében állott titokban tartani a szerződést, és bizonyára Forgáchtól is titoktartást követelt, mig az udvar a föltételeket elfogadja és megerősiti; sőt ugy látszik azzal hitegette a jámbort, hogy *Lippát* és *Jenőt* a király hűségére hajtja. De a kassai kapitány fölöttébb nagyra volt ezzel az ujabb hóditásával és nem állhatta meg, hogy el ne dicsekedjék vele a nádornak, a ki azonban nem osztozott vérmes reményeiben, gyanakodott Bethlen Gáborra és megjósolta, hogy a dolognak utoljára is rossz vége lesz.[2])

Mialatt a király a szerződés megerősitéséről gondolkozott, Bethlen Gábor pedig, hitvesét, javait teljes biztosságban tudván, a temesvári basával Erdély és a maga jövendő sorsát forgatta: az alatt Báthory dolgai hirtelen és egész váratlanul jóra fordultak. Mert *Nagy András*, a kit a pártos hajduk, mikor a tisza-löki táborban 1611. julius 5-én lerakták a fegyvert, saját bőrüket és otthon maradt családjukat féltvén, kiszolgáltattak Forgách Zsigmond boszujának, a ki azonban ugy be tudta magát hizelegni a jó hiszemű ember kegyelmébe, hogy — a nádor határozott parancsa daczára — nemcsak szabadon bocsáttatott, de minekutánna menyre, földre esküdözött, hogy feje fennállásáig hive lessz a királynak, a generalis még hadakat is rendelt mellé: a legelső kedvező alkalommal beszökött Báthoryhoz Szebenbe, majd augusztus 15-én tönkre verte Bosnyák Tamás seregét, annak utánna fellázitván az egész hajduságot, megindult Erdély felé, hogy szembe szálljon a *foglaló* urakkal, a kiknek — ugymond — *minden czigánységát*

[1]) Országos Levéltár *Acta Thurz. fasc. 18. nr. 15.* A szerződésnek a király által megerősitett példányát a nádor részére megküldött másolatban ösmerjük. *Mikó Ferencz* elbeszélése szerint Bethlen Gábor »ugy forgódott, hogy a végekből mindjárást *husz nap alatt* közel 4000 vitézeket egybe gyűjtvén, a Vaskapun behozá« (id. h. 207. l) és már a Forgách által hirdetett medgyesi országgyülés előtt haza érkezett. Mindent összevetve, a szerdahelyi találkozás *augustus* 5-én történt.

[2]) Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 49. l. 3. jegyzet.

kitanulta, és számon kérje tőlük a sok ártatlanul kiontott *keresztyén* magyar vért.[1])

Mikor Nagy András árulásának hire az udvarhoz érkezett, és a feldühödt hajduk irgalmatlanul ölték, vágták, kinozták a Tiszántul lakó nemességet; mikor a nádor lemondván minden reménységről, attól félt, hogy ha a tüzet hamarosan el nem oltják, elvész az ország mint Bocskay idejében; mikor a Forgách által *Medgyesre* hirdetett fejedelem választó gyülésre az erdélyi rendek közül senki sem jelent meg, de a török segitség már utban volt: Mátyás király 1611. *augusztus 26-án* megerősitette a Bethlen Gáborral kötött szerződést, és hallani sem akart arról, hogy a háborut, nevének örökös gyalázatára megszüntesse. Mert ő — ugymond — nem hagyhatja cserben szövetségeseit, nem áldozhatja föl és nem fogja kiszolgáltatni az ellenség bosszujának azokat. a kiket egyszer hűségébe és oltalmába fogadott. De gondolja meg azt is a nádor, hogy miképen tarthatná meg Bethlennek adott hitét és fogadását, ha seregeit vissza parancsolná Erdélyből? Avagy nem kell-é attól félni, hogy ebben az esetben ismét Báthoryhoz pártol, melyből az ügynek kétszeres kára történhetik?[2])

Irta légyen bár a király e sorokat akár meggyőződésből, sok hasznot remélvén Bethlen Gábor támogatásából, akár pedig csak azért, hogy a nádort capacitálja: mindenképen elkésett vele, mert mielőtt a jóváhagyott szerződés Forgáchhoz, másolata pedig Kassára, Thurzó Györgyhöz érkezett volna, már akkor Bethlen, a ki az eseményeket feszült figyelemmel kisérte és egy perczig sem gondolt többé arra, hogy a királynak hűséget esküdjék, — a temesvári basa segédcsapataival a *Vaskapun* keresztül visszatért Dévára, és megbiztatta a fejedelmet, hogy semmitől se tartson, mert az Isten rövid időn megszégyeniti az ellenséget. Mikó Ferencztől levelet küldött Báthorynak, a ki megértvén a dolgok állását, mód nélkül örven-

---

[1]) Országos Levéltár Acta Thurz. fasc 50. nr. 20. Forgách *julius 5-én* irja a nádornak a hajduk hódolásáról, hogy *Nagy Andrást kézbe adták*, és a többi kapitányokkal együtt föl fogja vinni. Thurzó György levele a királyhoz *julius 6-ról u. o. fasc. 1. nr. 99.* A következő napon sürgeti, hogy küldje föl hát *Nagy Andrást* Kassára (u. o. fasc. 50 nr. 20.) A hajdu generalis, 1611. julius 25-én, másfélezered magával Forgách Zsigmond kolozsvári táborában volt. Ugylátszik, innen szökött be Báthoryhoz Szebenbe (u. o. fasc 52 nr. 14.) Thurzó Györgyhöz irott levele a *diószegi* csata után *u. o.* fasc. 36. nr. 10.

[2]) Mátyás király levele, melyhez a Bethlennel kötött szerződés másolatát is mellékeli, *1611. augustus 31-én kelt.* (Orsz. Levéltár Acta Thurz. fasc. 18. nr. 15.)

dezett, szolgálatát nagy néven vette és az apródot 50 képére vert aranyakkal megajándékozá.[1])

Ebből aztán kitalálhatta Bethlen, hogy ha szinte gyanakodott is rá a fejedelem, a történtek után bátorságosan megjelenhetik előtte. Annak okáért tüstént táborba szállott,[2]) gondot viselvén arra, hogy megröviditse Forgáchnak az Erdélyből kifelé vezető utakat, emlékül hagyván neki a király pecsétes levelét, tanulságképen pedig azt, hogy a *ki sokat hisz, sokszor megcsalatik.*[3])

Báthory le volt kötelezve Bethlennek, szüksége is volt rá, félt is tőle. Mindezeknél fogva eleinte ugy viselte magát, mintha a szerdahelyi végzésekről semmit sem tudna. — Titkon azonban bosszura gondolt, mert nem az az ember volt, a ki az ellene vétőknek valaha, szive szerint, megbocsátott volna, és minekutánna Magyarország és Erdély között békesség lőn, el akarta tétetni láb alól az »*áruló szolgát.*«[4]) Jó szerencse, hogy *Némethy Gergelyt* nem vitte rá a lélek a gyilkosságra. Ebből azonban Bethlen Gábor is megtanulhatta, hogy a kétszinü politika, — vagy a mint Erdélyben szokták volt mondani: a *kétfelé sántikálás* — ámbátor gyakran hasznos, mindazonáltal veszedelmes dolog.[5])

Dr. Komáromy András.

---

[1]) A király rendeletét a nádor Kassán, *september 11-én* vette kezéhez. *Mikó Ferencz* id. h. 209—211. l. Ha Mikó nem tévod a datumokban, akkor Bethlen már *augustus 25 előtt* vissza jött Dévára a temesvári basától, mert előadásából kitünik, hogy Forgách az nap vonult vissza *Szeben* alól, a mely nap ő ura levelét a fejedelemnek megadá. Tudgyuk pedig, hogy a generalis *augustus 24-én* már Medgyesnél táborozott.

[2]) Mikó id. h. 211. l.

[3]) Forgács Zsigmond jó hiszemüsége szinte az együgyüséggel volt határos és a királypárti urak között egész példabeszéddé vált. Sokszor kigunyolta őt ezért a nádor is, feleségéhez meg a királyhoz irott leveleiben. Mikor pedig Erdélyből kiverték, egész Magyarország nevetett rajta.

[4]) Igy emlegeti később a fejedelem Bethlent.

[5]) Mikor Bethlen végkép elszakadván a fejedelemtől a törökhöz menekült, 1612. október 13-án, többek között ezt irta a nádornak: »Forgách Zsigmond urammal való szemben létemért is Némethy Gergely által akart megöletni, mely dolgot nyavalyás Némethy, halála előtt három holnappal erős esküvéssel vallott meg előttem maga házánál.« *(Szilágyi Sándor:* Erdélyi országgyűlési Emlékek VI. k. 246. l)

SZÉKESEGYHÁZI ISKOLÁINK SZERVEZETE AZ ANJOU-KORBAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A középkorban a püspöki székhelyeken és a kolostorokban rendszerint szerveztek iskolát. Ezen utóbbiakat *kolostori*, az előbbieket *székesegyházi iskolának* nevezték el. Ezeken kívül voltak a *káptalani iskolák*, melyeket valamely káptalan kebelében, nem püspöki székhelyen, — teszem Budán — hoztak létre. Ezen két utóbbi egymással teljesen megegyezik, — különbözés csak a névben van. Miért is szervezeti kérdésök egybeesik s a székesegyházi iskola keretében megoldható.

Mind a három — kolostori, székesegyházi és káptalani — iskolát az Árpádoktól örökölték az Anjouk. Nem új intézménynyel állunk tehát szemben. Az idők és viszonyok a régi épületet tágították és fejlesztették, de alapjaiban föl nem forgatták.

Anjoukori székesegyházi (káptalani) iskoláink szervezetéről leginkább a zágrábi és a váradi káptalan statutumai és az 1397-iki esztergomi egyházi látogatás (canonica visitatio) jegyzőkönyve alapján tájékozódhatunk. A zágrábi statutum 1334-ből, a váradi meg 1374. okt. 31 — decz. 30. közötti időből való.[1]) Ezek teljesen megbizható kutfők. Mert a káptalan egyik tagja irta össze őket régebbi iratok, életben levő tények és az élet által[2]) igazolt hagyományok alapján. Ezután az egész káptalan előtt felolvasták, s ez helyeslésével a tartalmat magáévá tette.[3]) Igy azután a statutumokat a káptalan törvénygyüjteményéül tekinthetjük.

---

[1]) *Bunyitay Vincze:* A váradi káptalan legrégibb statutumai. V. l.

[2]) Hogy a váradi statutum irója, Imre olvasókanonok, irott forrásokat is használt, a statutumok közé szőtt okleveleken kivül bizonyítja a váradi és zágrábi statutumoknak szóról-szóra egyezése a lényeges dolgokban.

[3]) U. az u. o. IV. és VI. l.

A székesegyházi iskola tanárai. — A székesegyházi (káptalani) iskola élén Európaszerte a »scholasticus«[1]) állott, a kit eleinte »magister scholarum,« »didascalus,« »archimagister« és »capi scolus« (caput scholae) néven hivtak.[2])

A váradi és zágrábi statutumok a székesegyházi iskola élén a káptalan egyik tagját, a »lector«-t mutatják be.[3])

A helyes hangsulyozásra »lector,« avagy őt helyettesítőleg a »sublector« tanítja az iskolásokat. De a székesegyházban az istentisztelet alkalmával már csak a lector ügyel föl, hogy az evangéliumot, az epistolákat, a prophetiákat és a lectiokat helyesen éneklik-e; a rossz kiejtést vagy hangsulyozást szintén ő igazítja meg.[4])

A tanításban a lector helyettese a sublector. Vagyis, ha a lector a tanításra elégtelen, vagy pedig nem akar tanítani, sublectort fogad, kinevezi, s rábizza az iskolát. Mielőtt azonban ez működését megkezdené, a lector bemutatja és ajánlja az egymázmegye főpapjának (praelato), — Esztergomban az érseknek — és a káptalan tagjainak valamely káptalani helyiségben.[5])

Ha a lector maga tanít, őt egyedül saját lelkiismerete ellenőrzi. Ha azonban a sublector végezi a tanítást, az ő hivatalos ellenőre a lector.[6])

Esztergomban 1397-ben a sublector mellett több tanító is segédkezett. A »canonica visitatio« ugyanis elrendeli, hogy

---

[1]) Magában a váradi statutumban is előfordul a »noster scholasticus« és a »scholastico« kifejezés *(Bunyitay:* A vár. kápt. stat. 92. l.). — A zágrábi statutumban is találkozunk a »scholasticus« elnevezéssel *(Tkalčić:* Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis. Tom. II. 78, 79.).

[2]) *Specht:* Geschichte des Unterrichtswesens. 186. 187. l.

[3]) »Regere scholas, seu interessentes scholis nostris docendo.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 90. l. *Tkalčić:* Monumenta Hist. Episc. Zagrab. T. II. 77. l.). — Éppen igy nyilatkozik az 1397-iki esztergomi egyházlátogatási jegyzőkönyv is: »Item ad Officium ipsius Lectoris spectat, regere Scholas per se, sin est sufficiens et vult.« *(Batthyany:* Leges ecclesiasticae T. III. 310. l.)

[4]) »Item cantantes evangelium et epistolas, prophetias et lectiones in officio divino publice et ordinarie in ecclesia maiori attendere et corrigere in accentibus errantes ac male aliqua proferentes, qui prius in iis per ipsum vel sublectorem instrui debuerunt.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 90. l.)

[5]) . . . »sin autem debet, conducere unum Sublectorem et illum locare in Scholis, quem ipse debet primum praesentare Domino Praelato, postea Dominis de Capitulo in loco Capitulari, et illis commendare.« (Az 1397-iki canonica visitatio *Batthyánynál:* Leges eccl. T. III. 310. l. — . . . . . »sublector, qui ab ipso lectore denominatur.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagr. T. II. 79. l.)

[6]) »Spectat enim ad eius officium considerare subtiliter, qualiter amministratur doctrina.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legr. stat. 90. l. és *Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 77. l.).

az iskolaépületben lakó társak, vagyis tanítók közül senki se tanítson a saját szobájában, hanem alantosait kiki az iskolában oktatgassa. Ezen rendelkezés a sublector tekintélyét akarja biztosítani az összes iskolások fölött.[1]) Ugyancsak ide czéloz ezen intézkedés is: A társak közül senki se tanítsa rokonait, se a többi iskolásokat a magister (sublector) beleegyezése, vagy különös megbizása nélkül.[2])

A székesegyházi iskolában tanított a »cantor« (éneklő kanonok) és a »succentor« (alénekló) is. A »cantor« rendszerint a »succentor-«ra bizta a dolgot. Miért is ezzel találkozunk, amint a karba (chorus) járó clericusokat (növendékpapokat) zenére és az istenitisztelet énekeire oktatgatja.[3]) Az esztergomi »canonica visitatio«-ból is azt látjuk, hogy az éneket és zenét nem a cantor, hanem a succentor tanítja.[4])

A XIV. században tehát mind a lector, mind a cantor ritkán tanított személyesen. Ők ekkor már inkább a méltóságot, a czimet viselték, de nem a hivatalt, — legalább a tanítás terén. A lector már nem annyira tanár, hanem inkább az igazgatói czim birtokosa. A váradi és zágrábi statutum »scholasticus«-a[5]) és »magister«-e[6]) alatt tehát nem a lectort, hanem a sublectort kell értenünk.

A sublector képzettségét nemcsak tanároskodása, hanem az a kötelessége is bizonyítja, hogy a papságnak ő mond beszédet nagycsütörtökön, a zsinat első napján és midőn az officiumban az »O sapientia« fordul elő.[7])

---

[1]) »Ut autem scholares in scholis residentes sublectorem, sive magistrum, tanquam suum maiorem et caput recognoscant, hac regulatione in scholis manere debent: Quod nullus sociorum in scholis commorantium sive informatorum legere audeat lectiones in camera sua, sed omnes debeant docere in scholis eorum subditos.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 311. l.)

[2]) »Item nullus sociorum audeat nepotes, vel alios scholares recipere ad informandum sine consensu et speciali commissione magistri.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 311. l.)

[3]) »Officium autem cantoris, quod per suum succentorem exercere ut plurimum consvevit« . . . . . Cantor . . . . . »clericos chorum frequentantes instruat ad artem musicam et peritiam cantandi in divino officio, quamvis hoc per succentorem consveverit exerceri ex ordinatione et commissione cantoris.« *(Bunyitay:* A vár. kápt. stat. 95. l.) — Majdnem szóról-szóra így rendelkezik a zágrábi statutum is *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 82. l.)

[4]) »Item ipse succentor habet regere scholares in musica seu cantu.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 312. l.)

[5]) *Bunyitay:* A vár. kápt. legr. stat. 92. l. és *Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. 79. l.

[6]) *Bunyitay:* A vár. kápt. l. stat. 91. l. és *Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 77, 78. l.

[7]) »Item tenetur ipse sublector in die Caene Domini, in Synodo

Elv a tanításban. — Érdekes az elv, melyet a statutumok a tanításban zsinórmértékül megszabnak. E szerint az oktatás alakjának és anyagának az egyes növendékek szellemi erejéhez kell alkalmazkodnia. Vagyis nem mindegyik növendéket azonos módon és egyazon ismeretre kell tanítani. Hiszen az ügyes orvosok is a test különféle betegségeit más és más orvosszerrel gyógyítják; mert mindegyik bajnak megvan a maga orvossága. És már Szent Izidor megirta: Az okosság első erénye az, hogy megbecsüli az egyént, akit tanítani kell.[1])

Az egyediséghez alkalmazkodó oktatás — a statutumok szerint — az egyházra dicsőséget áraszt. Mert a tanulók ily vezetés mellett szépen fejlődnek és a magasabb tudományok megszerzésére is alkalmassá válnak; — s ennek birtokában úgy a székesegyházban, mint az egyházmegye egyébb helyein, vagy bárhol másutt, egyházi szónoklataikkal örökös csillagként ragyognak.[2])

Ily felfogás alapján érthető. hogy a statutumok szigorúan megkövetelik a »scholasticus«-tól a tanulók egyéniségének tekintetbe vételét. Aki ezen túltenné magát, elmozdítják a tanítástól.[3]) Sőt még a succentornak is erősen a lelkére kötik, hogy jól megnézze ám, vajjon az iskolások közül. kiket tanít reggel, délben és más alkalommal; s hogy megszivlelje és szem

---

prima die et in collatione pro O Sapientia facere sermonem ad Clerum.« *(Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 310. l.)

[1]) . . . . »annuncianda enim est et ministranda doctrina singulis discipulis pro qualitate et capacitate eorum diversa, non eadem, quoniam et periti medici ad varios corporis morbos diverso medicamine serviunt ita, ut iuxta varietates vulnerum medicina sit diversa; nam sicut scribit Ysidorus, prima prudentia virtus est, eam quoque docere oporteat, estimare personam« . . . . . *(Bunyitay:* A vár. káp. legrég. stat. 90. l.) — A zágrábi statutum a szöveget helyesebben tartalmazza: »annuncianda partim est et administranda doctrina discipulis singulis pro qualitate et capacitate eorum diverso, non eodem modo, ... scribit Ysidorus: prima quippe prudencie virtus est, eam, quam docere oporteat, estimare personam. *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc Zagrab. T. II. 77. l.)

[2]) . . . »per hec enim nostre ecclesie statui multum consulitur et honori, dum discipuli huiusmodi proficiunt, et ad maiores etiam acquirendas scientias redduntur habiles, quibus acquisitis in nostra ecclesia, eius dioecesis, et alias per verbi divini sermonem nec aliter fulgebunt, quasi stelle in perpetua eternitate.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. statut. 90. l.).

[3]) »Quicunque autem scholasticus . . . . . suos scolares non curaverit equaliter et sollicite in arcium sciencia, ad quam capaces eius scolares apparebunt, erudire, pro inutili habeatur et alter in eius locum, ipso obiecto, instituatur, qui potuerit et voluerit premissa omnia et singula adimplere.« *(Tkalčić:* Monum. Hist. Episcop. Zagrab. T. II. 78. l.) — *Bunyitaynál* (A váradi kápt. legrég. stat. 92. l.) a statutum egyik fontos helye — »iudicium sciencie« — hibás; helyesen így van: »in arcium sciencia«.

előtt tartsa mindazt, ami az oktatás szellemét és módját tekintve testületi törvénynyé lőn.[1])

Tantárgyak. — Kérdés most már, minő *tárgyakat* tanítottak a XIV. századi székesegyházi iskolában?

A statutum megköveteli, hogy a »lector«, vagy »sublector« az iskolásokat legalább is azon alapvető ismeretekre tanítsa meg, amelyeket hasonló helyeken, vagyis a székesegyházi iskolában törvény vagy szokás szerint elő szoktak adni.[2])

Ime, a mi iskoláink mily szigorúan követték a külföldi mintákat. Hiszen a székesegyházi (káptalani és kolostori) iskolákban Európa szerte voltak elemi osztályok. Ezekben a *latin olvasást, irást, számolást, gregorián éneket* és a *latin nyelvet* tanították.[3]) Az meg kétségtelen, hogy a statutum ezt az elemi oktatást érti, midőn alapvető ismeretekről beszél.

Az elemi tanulmányok befejeztével a hét szabad mesterség (septem artes liberales) tanítása következett. Ez két csoportra — trivium és quadrivium — oszlik. Amabba a »grammatica«, »rhetorica« és »dialectica«, emebbe meg a számtan (arithmetica), csillagászat (astronomia), zene (musica) és a geometria tartozik. Az első csoport tanításáról vannak adataink.

Az esztergomi »visitatio canonica« a sublectortól megvárja, hogy naponkint három előadást tartson.[4])

A váradi statutumból megtudjuk, minő előadásokról van itt szó. E szerint reggel előadták a *grammaticát,* és pedig oly keretben, amint a tanulók összessége[5]) (universitas) megbirta. Ezután mindjárt közetlenül, vagy — ha czélszerűbbnek mutatkozott — csak délben, a felnőttebbek és a tanulékonyabbak részére, bővebben értelmezték a grammaticai szabályokat, vagy

---

[1]) »Ipse vero succentor bene consideret, qualiter quos de suis scolaribus instruat de mane, meridie et horis aliis, et attendat racionem et sensum constitucionis superius de sublectore, que incipit: Ut modum docendi.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 82. l.)

[2]) »Item regere scholas, seu interressentes scholis nostris docendo utiliter in primitivis saltem scientiis, prout de iure et locorum solemnium, saltem nostro similium, de bona consuetudine requiritur, per se, vel per sublectorem.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 90. l.)

[3]) Ezen ismeretek közlésének módját részletesen ismertettem »Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése« cz. tanulmányomban (Századok. 1896. 213—214. l.)

[4]) »Item dictus Sublector tenetur regere Scholas, et omni die tres lectiones in Scholis legere, quibuscunque audire volentibus sibi subiectis.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 310. l.)

[5]) A zágrábi statutum ezt igy fejezi ki: . . . »grammaticalia pro capacitate plurium studentium necessaria.« *(Tkalčić:* Monumenta Hist. Episcop. Zagrab T. II. 78. l.)

pedig a *logicát* adták elő.[1]) Ezt a logicát a középkorban közönségesen »dialectica«-nak hivták.[2])

Az auctorok[3]) *rendszeres* olvasására az iskolában nem fordítottak nagy gondot. Ugy gondolkodtak, hogy aki az előbb érintett dolgokat megtanulta, a szöveg szellemét és értelmét magától is, vagy legföllebb kevés segítséggel felfogja, — a mint a tapasztalás igazolja.

A váradi statutumokból tudjuk, hogy itt voltaképen költői művekről van szó; hiszen a szövegben »Poeticalia«-t olvasunk.[4])

Délután Zágrábban a »Vesperae« után, Váradon meg a »Nona« és »Vesperae« között, vagy amikor alkalmasnak igérkezett, a *szónoklattal* foglalkoztak. Erre azért fordítottak gondot, hogy az elmét fejleszszék s a növendéket a helyes latin kiejtésre[5]) megtanítsák.[6])

A váradi statutum szabad kezet enged abban, hogy a scholasticus az elülirt órákon kivül, vagy énekes s ünnepnapokon bölcseleti vagy más ismeretekre oktatgathatja növendékeit, — a mint tudniillik alkalmasnak vagy szükségesnek látja.[7])

---

[1]) . . . »de mane legat grammaticalia pro capacitate universitatis studentium scholarium necessaria, et postea immediate, si fieri potest, vel in meridie adultis et docilibus logicalia, alias de regulis grammaticalibus exponendo, et intellectui audientium diligenter imprimendo.« *(Bunyit.:* A váradi kápt. legr. stat. 92. l.)

[2]) A grammatica és dialectica előadásának módját és eszközeit leirtam: *Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése* cz. értekezésemben (Századok. 1896. 215—219. l.)

[3]) »Auctores autem non videntur legendi ordinarie, quoniam in premissis eruditi per se, vel cum modico adiutorio ipsorum sensum et intellectum habere poterunt de facili, sicut hoc experiencia manifestat.« *(Tkalčić:* Monumenta Hist. Episc. Zagrab. T. II. 79. l.)

[4]) »Poeticalia vero non videntur esse legenda.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 92. l.)

[5]) . . »post vesperas immediate.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. l.) — . . . »inter nonam vero et vesperas, vel dum sibi opportunius videbitur, insistat declamationibus, ut pueri reddantur habiles ad intelligendum, recteque latine proferendum.« *(Bunyit.:* A váradi kápt. legr. stat. 92.)

[6]) A zágrábi statutum »declinacio«-ról beszél: . . . »ac post vesperas immediate declinacionibus insistat pro modulo singulorum.« *(Tkalčić:* Monum. Hist. Episc. Zagr. T. II. 78. l.) Részint a dolog természete, részint az egybevetés a váradi kápt. statutumaival meggyőz, hogy a szövegben a »declinationibus« iráshiba, s helyette »declamationibus«-nak kell lennie.

[7]) »Post hec tamen non precludimus viam scholasticis, quin ipsi scholares suos per se vel alios aliis horis vel diebus cantoralibus et festivis solemnitatibus in philosophicalibus vel aliis facultatibus instruant, prout fuerit expediens, seu etiam opportunum.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. statutumai 92—93. l.) A zágrábi statutum itt már sokkal szükebb szavu: »Per hec tamen non precluditur via scholastica, quin

A *zene* és *ének* — mint a cantor, de főleg a succentor teendőiből kiviláglik — szintén tantárgy; a *hittudomány* azonban nincs a tantárgyak sorában. Ennek egyszerű oka van. A középkor első részében a hittudományt külön egyáltalán nem tanították, hanem beleszőtték a többi tárgyakba. Hiszen ekkor minden tárgy a vallás szolgálatában állt. Az olvasást is a szentiráson kezdték s főleg a zsoltárokon gyakorolták be. Tárgyi olvasmányul meg, a klasszikusokon kivül, szintén a szentirást és az egyházatyák műveit használták.[1])

A IV. lateráni zsinat (1215) azonban már szakít a régi álláspontlal. Minden érseki székhelyre egy-egy theologust rendel, hogy ez a papokat a szentirás ismeretére, de különösen a lelkipásztorkodás teendőire megtanítsa. Itt találkozunk tehát először külön hittudományi szakoktatással.

Hihető, hogy ezen rendelet, legalább IV. Béla korában nálunk is életbe lépett. Az utolsó Árpádok zavaros kormánya, majd az örökös harczokban lefolyó interregnum (1301—1308) azonban az uj keletű intézményt kiszorította az életből. Bizonyítja ezt az 1309-iki budai zsinat, mely első sorban őszintén megvallja, hogy távol akarja tartani a lelkek veszélyeit, az egyházak nehézményeit és sérelmeit, melyek — miként a tapasztalás bizonyítja — tudatlanságból. s leginkább egyházjogi képzettség-hiányból keletkeznek. Majd meg, egészen a IV. lateráni zsinat hatása alatt, elrendeli, hogy mindegyik érseki egyháznál egy kánonjogilag képzett, a püspökségeknél pedig a grammatikai tanulmányokban (in grammatica seu logica facultate) jártas egyénről kell gondoskodni. Ezek azután az egyház növendékeit (clericus) és a szegény tanulókat tanítsák ingyen, — a többieket meg, amint telik. De hogy ezt megtehessék, az egyházmegye feje és a káptalan gondoskodjék részökre egy »prebenda« teljes jövedelméről, vagy ennek megfelelő értékről. S ezt mindaddig kapják, a mig csak tanítanak.[2])

scholares suos per se, vel per alios horis aliis instruat in hiis, que eorum verum profectum viderit expedire.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 79. l.) Hasonló értelemben rendelkezik az 1397-iki canonica visitatio: . . . . »Sublector tenetur . . . omni die tres lectiones in Scholis legere . . . . praeterquam in diebus festis et diebus, in quibus canitur Scholaribus per succentorem, nisi diebus festivis et aliis diebus de bona voluntate legere voluerit lectiones aliquas extraordinarias.« *(Batthyany:* Leges ecclesiast. T. III. 310. l.)

[1]) *Békefi Remig:* Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. (Századok. 1896. 26. l.)

[2]) »*VIIII. De magistris habendis in ecclesiis cathedralibus.* Volentes animarum pericula, ecclesiarum quoque gravamina et multiplices lesione«, que ob defectum sciencie, maxime iuris canonici, magistra rerum experientia docente, proveniunt, evitari, presenti constitutione

Nevezetes ezen határozatban, hogy a zsinat tanulatlanságot lobbant a papság szemére. S ennek a jövőben ugy akarja utját vágni, hogy az érseki székhelyre kánonjogtanárt, a püspöki egyházakhoz meg grammatikust rendel. Ebből tehát az következik, hogy a papoknak nálunk, ezen időtől kezdve, székesegyházi iskolát kellett látogatniok, a hol legalább a trivium tárgyait elsajátították. Nem irom alá tehát *Mihályfi Ákos* nézetét, a mely szerint: . . . . »ne gondoljuk azt, hogy minden papjelöltnek kötelessége volt valamely káptalani iskolát látogatni, vagy egyetemet hallgatni. Sőt valószinűnek tartom, hogy a papság nagy része e korban csak a falusi iskolában és a plébánostól nyerte összes kiképeztetését. A káptalani iskolákba, főleg pedig egyetemre, rendszerint csak olyanok mehettek, a kiknek vagyonuk vagy pártfogójuk volt. A többieket otthon a plébános tanította a latin nyelvre, a zsolozsna imádkozására, az egyházi kalendáriumra, a mise és szentségek szertartásaira.«[1])

Mihályfit ez a zsinati határozat tévesztette meg: Egy pap se misézzen egyedül, hanem legyen mindegyiknek »clericus«-a, vagy tanítója (scholaris), a ki neki a misénél válaszol, és a kivel, ha ugy akarja, a zsoltárokat elmondhatja.[2]) A »scholaris«-t ugyanis *tanulónak* vette; pedig itt *tanítót* jelent. S ez nem is egyedüli eset, a melyben a scholarisnak *tanító*, és nem *tanuló* az értelme; hiszen XV. századi, tehát teljesen egykoru okleveleinkben is olvasunk a »scholaris«-ról mint *tanítóról*, és *nem tanulóról*.[3])

---

sancimus, ut in qualibet metropolitana ecclesia nostre iurisdiccioni subiecta constituatur aliquis in dicto iure peritus, in ceteris vero ecclesiis cathedralibus magister idoneus in grammatica seu logica facultate, qui clericos eiusdem ecclesie et scholares pauperes gratis, ac alios etiam instruat iuxta posse; et sic demum legendi et proficiendi opportunitate captata, fructum in Dei ecclesia afferre valeant opportunum. Quibus a prelato et capitulo, seu maiori et saniori parte capituli, iuxta formam concilii generalis assumptis, cuilibet eorum unius prebende proventus integri, sive alias salarium competens a prelato et capitulo, seu maiori parte ipsius, communiter assignentur, quos tamdiu percipiat, quamdiu perstiterit in docendo. Publicata II. idus Julii.« *(Monumenta Vaticana Hungariae.* Ser. I. Tom. II. 282. l. — *Fejér:* Cod. Dipl. T. VIII. Vol. V. 49. l.).

[1]) *Mihályfi Ákos:* A papnevelés története és elmélete I. köt. 98 l.

[2]) Az 1382-, 1450-, 1489-, 1493-, 1494- és 1515-iki zsinat igy rendelkezik: »Nullus sacerdos solus missam dicat, sed unusquisque clericum vel scholarem habeat, qui sibi ad missam respondeat, et cum quo, si voluerit, psalmos dicat.« *(Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 270, 476 és 554. l. — *Péterffy*: Sacra Concilia Eccl. T. I. 209, 267 és 230. l. — Ezen utóbbi helyen a szöveg igy hangzik: »Nullus sacerdos solus, vel absque candelis accensis missam dicat,« etc.)

[3]) »Quia frequenter superiores per malos subditos solent pati iniurias, quod utique in nostra diöcesi maxime apud plebanos nostris iuris-

A felfogást, mely a papok oktatására nézve állításommal ellenkezik, még egyéb adatokkal is czáfolhatjuk. A budai zsinat — a mint láttuk — egyenesen gondoskodik a *szegény* sorsu tanulóknak ingyen oktatásáról. S fönmaradt káptalani statutumaink — a váradi és zágrábi — meg is követelik, hogy a »magister« a szegény tanulóktól mit se követeljen tandíjul.[1]) A szegény tanulók tehát tényleg látogatták a székesegyházi iskolát. Itt azután megtanulták a latin nyelvet, belejöttek a szónoklatba, megismerték az egyházi naptárt és beletanultak az éneklésbe és a zsolozsmázásba, — hiszen minden nap jelen voltak az isteni tiszteleten.

A mint ezeken túlvoltak, fölvették a kisebb rendeket. Most mentek plébános mellé, neki ministráltak, vele a zsolozsmát végezték s gyakorlati uton megtanulták a misézést, a szentségek kiszolgáltatását, szóval a lelkipásztorkodást. A mint ezen ismereteket lassan megszerezték, előzetes vizsgálat után fokozatos egymásutánban fölvették a nagyobb egyházi rendeket.[2])

A IV. lateráni zsinat álláspontja tehát még a XIV. szá-

---

dictionibus subiectos tolerare nequaquam volumus, vobis igitur universis et singulis sub poena excommunicationis firmiter precipimus, sicut et mediantibus aliis litteris nostris vobis superinde mandasse recolimus, quatenus a nunc et deinceps nullum *scholarem* vel campanatorem in vestris ecclesiis vel parochiis, qui praeter et absque consensu plebani loci illius esset receptus vel in futurum reciperetur, tenere debeatis, neque ad ministracionem altaris talem admittatis« .... Tales autem *scholares* vel campanatores huiusmodi nostrum mandatum non advertentes de dictis decanatibus omnino volumus expelli et excludi« 1438. év. ápr. 19-iki kelettel. — »Quia nos ex certorum veridicorum relatibus et nostra certa scientia sumus edocti, quomodo universi vestri parochiani seu plebani, in vestris plebanatibus ubilibet commorantes, ipsorum animarum salutem immemores, contra Deum et eius iustitiam, ac in contemptum clavium matris ecclesiarum, praeiudiciumque domini decani et plebani vestrum valde ingens, *proventus scolarium parochialium, seu scolasticorum ac servitorum ecclesiarum vestrarum parochialium* diminuere et debitam (sic) defalcationem ipsorum proventuum conarentur et facere praetendunt in ipsorum salutis animarum detrimentum valde magnum, sententiam excommunicationis de iure latam — minime formidantes; hoc etiam adiungendo, quod *magistros scolarum, seu scolasticos vel servitores ecclesiarum vestrarum parochialium* sine consensu et annuentia vestris eligere et praeficere nituntur in vestri dedecus et praeiudicium valde multum« 1439. jan. 23-iki oklevél. *(Teutsch:* Die ältesten Schulanfänge und damit gleichzeitige Bildungszustände in Hermannstadt, Archiv für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. X. B. II. H. 226—227. l.)

[1]) » . . . magister ipse . . . . de pauperibus scholaribus . . . . directe vel indirecte, etiam pretextu laboris vel servitii sui nihil petat.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 91. l.) — Majdnem szóról-szóra igy rendelkezik a zágrábi statutum is *(Tkalčić:* Monum. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. l.)

[2]) *Mihályfi Ákos:* A papnevelés története és elmélete. I. 98—99. l.)

zadban is érvényben volt az egyházmegyei papságnál. S mivel Várad nem érseki, hanem csak püspöki székhely, külön hittudományi tanára nincs is.

Ezeket tudván, nem irhatjuk alá *Bunyitay* véleményét, amely szerint »a *hittan* s legalább még a *lelkipásztorkodástan* semmiesetre sem hiányozhatott oly iskolából, mint a váradi, melynek első sorban az egyházmegye jövőbeli papjainak képzése volt hivatása« .... »az említett tárgyak előadása, s általában a papjelöltek nevelése sem az olvasó,- sem az őr-kanonokhoz vagy ezek helyetteseihez nem tartozott, hanem oly egyházi férfiakhoz, kik nem a káptalan, hanem egyenesen a püspök hatósága s rendelkezése alatt állottak, s ez okból nincs rólok és hivatalukról említés a Chartulariumban.« [1])

A budai zsinat (1309) szavaiból megtudjuk azt is, hogy a székesegyházi iskolába a papjelölteken kívül mások, vagyis világi elemek is jártak. S ez természetes is. Mert a kik egyetemi tanulmányokat nem akartak végezni, de az »artes liberales« hiával sem szerettek volna maradni, fölkeresték a székesegyházi iskolát. Sőt ezt még olyanok is látogatták, a kik az egyetemi előtanulmányokat nem az egyetem bölcsészeti facultásán (facultas artium),[2]) hanem itthon akarták végezni.

Az előadások ideje. — Előadás a trivium tárgyaiból az évnek minden napján van, — leszámítva az ének- és zene-tanításra szánt napokat és az ünnepeket, melyeket Isten és a szentek tiszteletére az egyházjog, vagy az egyházi hatóság állapított meg.[3]) Az éneket és zenét ezen napokon tanították: Karácsony és husvét előtt nyolcz nap, — ezen utóbbiba virágvasárnap, nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat nincs beszámítva; az öt [4]) Mária-ünnepet (Gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó, Havi Boldogasszony, Nagy-Boldogasszony és Kisasszony), a kereszt felmagasztaltatásának két ünnepét, Keresztelő Szent János, Szent Mihály arkangyal, Mindenszentek, Péter-Pál, Szent István és Szent László király napját és az oly ünnepeket megelőző napokon, melyeknek saját lectióik vannak; minden

[1]) *Bunyitay Vincze:* A váradi püspökség története. II. 19. l.

[2]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters. I. 97—98. l.

[3]) . . . »quolibet die anni, diebus cantui deputatis et feriis solemnibus, quas ob reverentiam Dei et sanctorum iura et etiam prelati nostri statuerunt solemniter venerandas, exceptis.« *(Bunyitay:* A vár. kápt. legrég. stat. 92. l.) — Egész hasonlóan beszél a zágrábi statutum is: Videtur ergo, ut noster scholasticus dierum quolibet cantui non deputato, non festivo aliquo per iura canonica, vel nostros prelatos venerari iniuncto. *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. l.)

[4]) A zágrábi statutum csak négy Mária-ünnepről beszél. *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 82. l.)

szombaton, — de ha ekkor ünnep van, pénteken. A napot itt azon pillanattól számították, a mint az első »Vespéras«-ra a harang megkondult. Tehát nemcsak a megszabott nap egészen, hanem még ez előtt is a nap egy kis része állt rendelkezésre. Ezen utóbbit arra használták, hogy a tanulók a tanítás napján szükséges ének szövegét és hangjegyeit leirták. Ez késő estéig is eltartott.[1])

Esztergomban a lector ügyelt föl, hogy a sublector az előirt előadásokat megtartsa és ezeket tanításra használja föl.[2])

Az előadás órájának megállapítását, sőt az egész napi rendet nagy mértékben befolyásolta azon tény, hogy az iskolások, élökön a sublectorral, minden nap jelen voltak a nagy misén és a »Vesperas«-on.[3]) Maga a káptalan is tudtunkra adja 1397-ben, hogy az iskolások tényleg eljárnak a templomba.[4])

Az iskola helyisége. — Váradon az iskolát külön épületben helyezték el. Ez káptalani birtokon emelkedett azon kanonoki lakás mellett, amelyet Báthori András püspök (1329—1345.) a Szent-András kápolna magisterségéhez kapcsolt.[5]) Bunyitay azt véli, hogy az iskolának a Hétközhelyen (a mai vásártér) kellett lennie.[6]) Itt több más ház is volt, melyek az »iskola-sor«-on (in serie Scholae) terültek el.[7])

---

[1]) »Dies autem musice artis predicte instruendi deputati sunt: primo ante festum Nativitatis Domini dies octo immediati, item ante diem resurrectionis Domini similiter octo immediati, scilicet preter diem palmarum, cene Domini, Parasceven et sacri sabbati; item una dies precedens, singula quinque festa beate Virginis, utriusque festa exaltationis sancte crucis, beati Johannis Baptiste, dedicationis sancti Michaelis archangeli, omnium sanctorum, beatorum Petri et Pauli apostolorum, sancti Stephani regis et translationis sancti Ladislai regis, item singuli dies precedentes festa, proprias habentes historias, et dies sabbati semper pro diebus dominicis, nisi tunc festum occurrat, pro quo feria sexta cedat cantorie; quilibet ex premissis a vesperis precedentis diei videlicet, quando prima campana sonare incipit ad vesperas vel pulsari; et sic usque sero vocabuntur scholares huiusmodi ad cantum scribendum pro die, vel diebus futuris, prout succentori videbitur expedire.« *(Bunyitay:* A vár. kápt. legrég. stat. 95—96. l.)

[2]) »Item D. Lector tenetur providere, ut ipse Sublector debitum faciat in legendo praefates praelectiones et informando Scholares.« (1397-iki Canonica visitatio *Batthyanynál:* Leges eccl. T. III. 310. l.)

[3]) »Item tenetur (sublector) omni die interesse missae maiori et Vesperis.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 310. l.)

[4]) *Batthyany:* Leges eccl. T. III. 329. l. nr. 34.

[5]) . . . »tertiam, que est prope scholas, Andreas episcopus applicavit magistratui capelle sancti Andree.« *(Bunyitay:* A vár. kápt. legrég. stat. 20. l.)

[6]) *Bunyitay:* A váradi püspökség tört. II. 18. l.

[7]) *U. az:* U. o. II. 184. és 223. l.

A váradi káptalan 1557-ben szünt meg, s vele együtt vége lett az iskolának is.[1])

Bunyitay a szegény tanulók convictusát ismeri föl azon ispotályban (hospitale), amelyet Wépi Péter váradi lector (1427—1448.) Váradon *az iskola mellett* emelt, s a mely egy régi kanonoki lakás telkén épült.[2]) Ez az intézet 1507-ben még fennállt. Később meg — Bunyitay szerint — valószinűleg »alapját képezte a protestansok hirre emelkedett váradi iskolájának.«[3])

Esztergomban az iskola nem volt benn a várban. Hisz' csak így van értelme azon rendelkezésnek, hogy a sublectornak a kenyeret, bort és hust télen, midőn a vacsora későn van, s így a *várban* nem jelenhetik meg, az iskolába szállítják.[4])

BÉKEFI REMIG.

---

[1]) *U. az:* U. o. II. 26. és 184. l.

[2]) *Bunyitay:* A váradi püspökség tört. I. 154. és II. 23. l. — *U. az:* A vár. kápt. legrég. stat. 20. l.

[3]) *Bunyitay:* A váradi püsp. tört. II. köt. 125. l.

[4]) *Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 310. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az Erdészeti Oklevéltár.[1])

Ha végig lapozunk e három termetes köteten, nemcsak az erdőbirtoknak, az erdőgazdaságnak és erdőkezelésnek, hanem magának az erdőnek még soha meg nem írt története elevenedik meg előttünk s vele a magyar erdő folytonos ritkulásának, pusztulásának, mondhatni évszázados szenvedésének szomorító képe. Csak későn lépnek fel az erdőnek hivatott védői, a gondosan előrelátó állam, az okszerű erdészeti tudomány s egy ezeknél is hatalmasabb tényező: a fa-drágulás, valamivel később mint a nyugaton. Hogy végzetesen el nem késtek ezek az igazi erdőóvók, ezt magának a bajnak orvoslást kereső hajlamának tulajdoníthatjuk, a mennyiben nem a gondviselésnek kell köszönnünk, mely pazarló nemzetünknél is pazarabb bőkezűséggel áldott meg bennünket a termékeny talajú erdők legkülönbözőbb nemeivel.

Hogy mennyi erdőséget találtak itt honfoglaló eleink, hogy milyenek voltak ez erdők fanemek tekintetében s hogy milyen állapotban voltak ezer év előtt, ahhoz legfeljebb hozzávetőleg lehetne szólani. Kétségtelen azonban, hogy sokkal több volt a mainál. Mert az erdők nemcsak a hegyeket borították, a Kárpátoknak ama hatalmas ívű galeriáját, mely a Tátráig emelkedő, onnan alászálló fokozatokban Dunánk két határpontját, Dévényt és Orsovát, mint húrt az ijja körülfogja, hanem elterültek túl a Dunán is, hol a Bakonyban és Somogyban felséges foszlányai maradtak, s buja tenyészetükkel ellepték az Alföldnek sok homokos rónáját meg ingoványos lápját is, leg-

[1]) *Magyar Erdészeti Oklevéltár.* Magyarország ezredéves fennállásának emlékére kiadja az országos erdészeti egyesület. Szerkesztette és történeti bevezetéssel ellátta az egyesület megbízásából *Tagányi Károly*, 3 kötet, Budapest, Pátria irodal. váll. könyvnyomdája, 1896. (I. köt., 1015—1742, LXVI+735 l., II. köt. 1743—1807, XIX+ 900 l., III. köt., 1808—1866, VIII+789. l.)

inkább pedig folyóink termékeny iszapú partjait, a nyirnek és juharnak, a szilfának, égernek és nyárfának, a rekettyének, borókának és a fűznek beláthatatlan tömegével;[1]) mai ember persze elrémülne annak a láttára, mily iszonyatos karban volt e mérhetetlen becsű kincs. De kár volna az embereket okolnia érette. Az akkori gyér lakosság szerény kulturigényeivel nem sok kárt tett az őserdőkben, s föl lehet tenni, hogy inkább szökött az erdő rejtelmes sötétje elől, semmint kereste. De pusztitotta magára hagyatott volta, pusztitották az árvizek, az orkánok és főkép a tűz, aztán a túlérett és esett fák temérdek sokasága, a parasita flóra, a rovarok végtelen falánksága és sok egyéb.

A magyarság megtelepedésével sem fordult jobbra az erdők sorsa. Csak több lett, a ki pusztítsa. Nagyon jellemző az a hagyomány, mely szerint a honfoglalók épen erdőket pusztítva vagy pusztittatva lépték át a mai Magyarország határát. »Et tria millia rusticorum anteire precipit, qui eis (a magyaroknak) per siluam Houos uiam prepararet usque ad confinium Ung.«[2]) Midőn pedig bevonultak a hazába, az erdő szabadjára volt hagyva, élt vele mindenki tetszése szerint, korlátlanul mint a lefolyó vízzel. Hiszen annyi volt belőle, hogy értékét nem fogta fel senki. Pocsékolták is derűre-borura, nemcsak szükségből, hanem gondatlanságból, sőt pajkosságból is. Még nagyobb veszély fenyegette az erdőket, midőn a törzsek állandóan elhelyezkedtek, midőn a gazdátlan erdőből, a res nulliusból res communis lett; midőn az erdő is felvette a tulajdon kezdetleges formáját, a birtokközösséget, szóval midőn a nomád barbárságot a primitiv kultura váltotta fel. Ilyen kezdetleges műveltségű népek, mivel kővel és fémmel még nem igen tudnak bánni, jóformán minden szükségletüket a könnyen idomitható fából fedezik. Igy minden kulturhaladásnak az erdő fizeti az árát.

S e sok pusztítás ellenében mi védte a magától védtelen erdőt? Eleinte legföljebb az ősmagyar pogány vallás, mely úgy látszik, ismert ligeteket és szent berkeket, hol az isteneknek

---

[1]) Ld. »*Das Pflanzenleben der Donauländer*,« írta Dr. Anton Kerner Innsbruck, 1862.

[2]) Anonymus, XII. fej. Marczali szerint valószinűleg reminiscencia a tatárjárás idejéből. Spalatói Tamás tényleg ezeket beszéli: »Vala pedig a tatároknak negyvenezer fejszésök, kik a sereg előtt járnak vala erdőket irtva, útakat egyengetve s minden gátat a bejárásoktól elháritva.« — A fejszét már századokkal a bevándorlás előtt ismerték az ősmagyarok. Már Maurikios emliti az ő Taktikájában, hogy minden magyar lovas tizednek meg volt a maga kaszája és fejszéje »különféle használatra.«

áldozni volt szokás,[1]) utóbb pedig, midőn a magántulajdon kezd meghonosodni, talán az a nehány nagyuri vadász, kit először fogott el az erdő vad poézise, vagy a ki — ha nem lett volna költői hangulatban — először féltette másoktól »a vadat, halat s mindent mi jó falat.« Csak ideig-óráig tartó védelem lehetett ez is. Egy részt a kereszt kiszorítja a pogány hitet s vele az erdőket védő babonát, másrészt a királyok oly gondtalan bőkezűséggel osztogatják egyeseknek a várbirtokokat, főkép a termőföldnél csekélyebb becsű erdőket, melyekben eladdig, úgy látszik, egyedül csak ők vadászhattak, hogy az erdők ettől a problematikus pártfogástól is elestek.

Idő közben a magyarság megtanulja a földművelést és mind nagyobb területeket fog eke alá. Elébb az alkalmasabb fekvésű, a biztosabb és termékenyebb földeket, majd a kevésbbé ajánlatosakat is. A hatalmas királyok teremtette rend, az addiginál állandóbb béke és fejlettebb biztonság kedvez a jólétnek s hatalmas lendülettel gyarapszik a lakosság és a közvagyon. De mi egyéb ez ekkori szegényes közvagyon, mint első sorban a nagy marhaállomány? Művelés alá kerülve a sok legelő, az erdőkbe szorul a pásztor. Az erdő pedig nem ujulhat, ha a fiatal hajtásokat a gulyák, nyájak, csordák és ménesek legelik, meg taposssák. Nem lehetetlen, hogy az alföldi erdők már ennek a fordulatnak estek áldozatul.

Majd más oldalról közeledik a veszély. Árpád királyi sarjainak egyik állandó törekvése, hogy az anyaország sűrű lakosságra tegyen szert. E politikának már mi sem állotta utját, mire a magyarság oly mély gyökeret vert a hazában, hogy uralmát nem kellett féltenie a tömeges bevándorlástól, s még kevesebb, midőn a külföldön is megszűnt a magyartól való babonás félelem s még a nyugati népek is szívesen keresik fel azt a »gyönyörű hazát,« melyet freisingi Ottó ez »emberi szörnyetegektől« megirigyelt. A vitéz lovagokat donatióval és magas állással, a mesterembert és kereskedőt szabadalmakkal, a parasztot pedig munkakinálattal, művelésre alkalmas földekkel csábitották ide. Parasztokat nem csak a király, de egyházi és világi urak is telepítettek benépesítendő birtokaikra, még pedig nem egyénenként, de gyakran faluszámra. Ezeket az idegeneket többnyire a leglakatlanabb vidékekre küldték, legszívesebben az őserdők közepébe, olyan környezetbe,

[1]) Igen helyesen jegyzi meg Tagányi bevezetése VIII. és XLI. lapjain. hogy az erdők ős állapotára nézve csak az erdészeti ethnographiától várhatni némi felvilágosítást. A szent berkekre nézve ld. például dr. Herrmann Antal, *A hegyek kultusza* cz. folklore-dolgozatát, Kolozsvár, 1893. 23., 27. és 33. l.

hol csak irtások révén juthattak művelhető földhöz. És hogy nagyobb kedvvel írtsanak, sok kedvezményt igértek a földesurak, az akkortájt legbecsesebb immunitásokat. Be kell népesiteni az erdőket: ez volt a gazdasági jelszó. E népek majd kiirtják a haszontalan fákat s busás hasznot fog hajtani az addigi vadon. Rég alkalmazták már ez elvet, midőn Kún László, elajándékozván egy erdőt, melyben azelőtt csak remeték laktak, azt iratta az adománylevélbe, hogy szívesen adja ez erdőt, mert: »silvam magis esse utilem populosam, quam desertam.« (I. köt. 52. szám.)

S megindul az irtás tűzzel-vassal, a szó igaz értelmében. Hogy mily rengeteg erdők tűntek el ily módon, azt egyebek közt a helynevek tanusítják, az a temérdek község, melynek nevében benn van a vágás szó vagy a német hau és häu vagy a szláv lehota meg szecs. Sok község, Tagányi finom megjegyzése szerint, még az irtás módját is elárulja. Igy a tűzzel való irtás emlékei: a szláv Pozsega, a Zsár meg Zser, a magyar Aszaló és Vész, a Vészveres; a fejszével való irtásé pedig: a vágáson kívül a magyar tőkés, a hau-on kívül a Stumpf (Stomfa), a szecsen kívül a Preszeka, Poszeka stb.

A földesúr is, meg a paraszt is, mindketten oly jól jártak ennél az erdő rovására történt telepitésnél, hogy kevéssel a tatárjárás után, a bevándorlások fénykorában, mint a határos lengyel és sziléziai vidékeken, úgy a mi északi megyéinkben is jelentkeznek vállalkozó szellemü üzletemberek, az ú. n soltészek, Schultheissok, kik a telepesektől előre kicsikart előnyökkel a zsebökben, oly alapon alkudtak meg nagyobb erdők tulajdonosaival, hogy a földesúrtól átvesznek termékeny talajú erdőket, azt a telepités végett összetoborzott családokkal kiirtatják s az irtványt a telepesek közt kimérik, ha a földesúr nekik bizonyos időre, például 15 évre, elengedi a censust s elengedi a többi szokásos tartozandóságot, megad oly szabadalmakat, minő a szabad biró- és papválasztás joga s ezenfelül megadja határos birtokain azokat a szolgalmi jogokat, melyek nélkül község ott nem is fejlődhetett volna, az út- és marhacsapás, faizási és legeltetési servitusokat. Igy alakultak meg azok a scultetiák, melyeknek tevékenységéről sohasem szabad megfeledkeznünk, ha erdeink multja kerül szóba. Mert míg a mindinkább terjeszkedő földmüvelés, melyre elébb utaltunk, az erdők széleit támadva meg, kívülről befelé ritkította az erdőséget, addig a sok soltészség s hasonló nemű erdőközponti telepítés, a körülöttük fejlődő élettel, éppen fordítva, belülről kifelé irtotta az erdei kincset.

A földmüvelés mellett s még elébb mint a földmüvelés,

a háború volt őseink főfoglalkozása. Már most az a kérdés, milyen volt a hadviselés visszahatása az erdei kulturára?

Az erdőnek igen lényeges a stratégiai fontossága, ez köztudomású. A milyen nagy előny a magát védelmezőre nézve, ép oly hathatós akadály a támadásban. A honfoglaláskori magyar, midőn támadnia kellett, erdőben nem fejthette ki erejét. Hogyan is fejthette volna, mikoron lóra ültetett nyilazó volt? Felszerelése nem erdőre, hanem sík és kopasz vidékre volt kieszelve; csak oly területen érvényesülhetett, hol háborítlanul nyargalhatott s jól láthatta a czélt, hová nyilát lőjje. Am a magyar hadviselésnek az volt az eredetisége, hogy mindig csak támadott. Miként a nagy elméjü Salamonunk azt annak idején kimutatta, a mozgékony magyar taktikának az volt a főssajátsága, az volt a főelőnye, hogy »még a defensivában is mindig támadó volt.« S ezért hisszük, hogy vezéreinknek mindaddig, mig a sereg ősi szerkezete, fegyverzete s vele az egész magyar taktika meg nem változott, nem volt okuk az erdőket hadi szempontból kimélni. De igenis kimélni kezdték akkor, midőn nemzetünk elvesztette expansiv erejét, nem támadott többé, hanem védelemre volt utalva. Ekkor megbecsülték az erdők nyujtotta oltalmat. Ez oklevéltár számos lapja bizonyitja, hogy a török ellenében az erdő természetes bástya volt, melyet mindenkor jó karban kellett tartanunk. Még a bánsági erdősitések is a török veszélylyel függnek össze. Országvédelmi szempontból különben régebben is kimélték az erdőt. Váraink legnagyobb részét kőfalak helyett fatörzsekből épült palánkok védték. Gondoskodni kellett tehát, hogy a várak közeléből valahogyan el ne fogyjon az erős szálfákat produkáló erdő. Erre nézve a XVI. század nehány törvényénél korábbi adataink ugyan nincsenek, de e gondoskodás annyira a dolog természetében van, hogy talán bátran következtethetünk visszafelé. Ezzel közel rokon az a másik feltevésünk, hogy a szorosok mentén is kimélték a faanyagot. Erre is égető volt a szükség amolyan nagy szabású torlaszok készitésére, minőkkel például Rogerius tanusága szerint IV. Béla akarta a mongolok elől elzárni a határt.[1]) Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez is csak combinatio, mert ezt egyenesen megerősitő adataink nincsenek.

[1]) Rogerius adatát spalatói Tamás is megerősiti. »A király végre nagy nehezen megmozdula . . . . és az ország valamennyi gyengébb bejárásait körülnézegetvén roppant erdőket levágatva, hosszú torlaszokat épittete, keresztbe döntött fákkal elzárván mind azon helyeket, melyek könnyebben járhatóknak látszanak vala.« XXXVII. — Torlaszokkal különben még a XV. és XVI. századokban is védekeztünk, persze nem ágyúk, hanem csak keletről érkező barbár lovas csapatok ellenében. Az erdélyi

A haramia is ellenség s ezért azok a szempontok, melyek a hadviselésre nézve döntők, a közbiztonsági szolgálatra nézve is azok. A rabló leshelyet és menedéket talált az erdőben. Hogy könnyebben lehessen üldözni és az nehezebben bújhassék el, irtani kellett és irtani kell még ma is a fontos forgalmi vonalok mentén elhuzódó sűrű erdőséget.« Et quia latrones huiusmodi — igy szól az 1548: XI. t. cz. 49. pontja — a quibus infestari solent itinera, in partibus illis sylvarum densitate solent delitescere, statutum est: ut huiusmodi sylvae per 200 cubitorum spatium, circumquaque penes vias, per colonos vicinorum comitatuum succidantur, ut commoditas illis latronibus sit sublata.« Másutt pedig — a helyet most nem találjuk — a martalóczok miatt történik hasonló intézkedés.

A hadviseléshez és földműveléshez nemsokára az ipar segődik harmadikul. Nem mintha addig is kézi ügyesség nélkül kinlódtak-vergődtek volna eleink. Még a lebediai ősmagyarokról sem szabad feltennünk, mintha minden ipari szükségletükkel a szomszéd népekre lettek volna utalva; annál kevésbbé a honfoglalókról, kik évszázados vándorlásaik idején annyi különféle keleti néppel kerültek közel érintkezésbe. S alig szenvedhet kétséget, hogy úgy a rendes fegyverzet készítéséhez, mint a népviselet főbb czikkeinek előállításához, valamint a kéziszerszám és szekérgyártáshoz kitünően értettek. Sőt mivel az gyakori jelenség a nomád népeknél, valószinű vagy legalább nem lehetetlen, hogy egyes iparágakban bizonyos művészi tökéletességre tettek szert. A görög irók például nagy dicsérettel emlékeznek meg szép hadisátraikról. A faiparhoz annál inkább kellett érteniök, mert ez olyan mint a fazekasság, ősipar a világ minden nemzeténél s egyúttal feltétele a többi iparnak is, mert hiszen fából készül a legtöbb szerszám, mely a különböző mesterségekhez szükséges.

De a mint állandóan letelepültek, már a megváltozott viszonyok következtében is óriási módon bővült a fafeldolgozás szüksége. Fel sem lehetne sorolni mindazokat az új szükségletű tárgyakat és czikkeket, melyeket már az első pár nemzedék csak faalkatrészekből állíthatott elő. S a mily mértékben művelődik s vagyonosodik ez a tanulékony fiatal nép, oly mértékben dolgozza fel a fát s készít belőle használati értékeket. Ha a vezérek korában sokat tanulhattak a meghóditott népek mesterembereitől, az Árpád királyok idején pedig a szerzetesek és bevándorolt iparosok révén directe a nyugattól: a XIV. és

gubernium a beszterczе-naszódi Rodnát Bukovina felől még 1717-ben is ily ácsmunkával akarta megvédeni a tatárok ellen. Ezuttal is sikertelenül. A tatárok ugyancsak betörtek.

XV. századokban hazánk, a faipar dolgában, úgy látszik, nem állhatott sokkal mögötte Európa bármely nemzetének. Elég, ha azt az egy tényt tartjuk szem előtt, hogy Zsigmond király idején parkettgyár volt Kassán.

Nos, ez a virágzó faipar az erdőn élősködött. Az erdő szolgáltatta azt az anyagot, melyből a sok ács, asztalos, bognár, pintér, kerékgyártó, kádár és esztergályos (fafaragó) századokon át épitette a házakat, malmokat, hidakat, hajókat, pajtákat, csűröket, hodályokat s karámokat, és készítette a háztartásnak, és még inkább a mezőgazdaságnak száz meg százféle szerszámát, edényeket és kézműveket, aztán a szőlőkarók milliárdjait. De sem ez a sok fa, sem az, mely nem a mesterember, hanem directe a fogyasztó közönség kezére jutott (főzésre, fűtésre, világitásra,[1]) temetésre, sövényekre stb.): mind ez, bár mekkora tömegre rughatott is, nem igen ártott az erdőnek, mert a mit emberi kéz feldolgozhat, nem vetekedhetik azzal a kincscsel, melyet az erdő a természet erejéből évenkint producált.

De ha az erdő a faipart nem sinylette is meg, legalább nem a középkorban, de igenis megsínylette az ipart a maga általánosságában, főkép attól az időtől kezdve, midőn háttérbe szorul a hideg kezelés a hővel dolgozó fejlettebb iparágak előtt. Ez volt, mint mindenütt, úgy nálunk is az erdők egyik megrontója. Fa kellett a fazekasnak, a serfőzőnek, a kovácsnak, bádogosnak, a tégla és cserépvetőnek (ennek csak Zsigmond kora óta), a harangöntőnek, utóbb, a XVI-dikban, a sok üveghutának, salétromfőzőnek, mészégetőnek (igenis mészégetőnek) s mit tudhatom ki mindenkinek, mikor még a pékek és kalácsosok fatékozlásáról is hallunk panaszokat![2]) A legtöbb fa azonban a bányáknak és kohóknak kellett, a tárnaépitésre és az érczolvasztásra. Sehol sem prédálnak annyi erdőt, mint épen a bányavárosok környékén. A faszén, melylyel már a XIII. században találkozunk, a XV-dikben, midőn az érczet már itthon kezdjük olvasztani, ép az ezüst, vas, réz és ólomolvasztók közelében igen keresett czikk. A XVI. században roppantul felszökik az ára, nem más okból, mint az erdők tulságos kihasználása miatt. Ezt egyenesen kimondja Selmeczbánya tanácsa a kir. bányabiztosoknak irt 1564-diki jelentésében, a Balassa, Dobó, Dóczy és Lipcsey családok tömeges

[1]) A gyantatartalmú szurkos fáklyakarókat helyenként még a mult század végén is használták. Ld. I. köt. 149. a., II. köt. 106., 116. és 168. a. okleveleit.

[2]) Például I. 72. l., II. köt. 525. l. stb.

erdőirtását okolván, a miért az utolsó félév alatt ismét kétszeresére szökött fel a faszén ára, sőt még ennél is többre. (I. köt. 69. l.) Hiába szabják meg hivatalosan egy *fueder* árát egy magyar forintban (I. köt. 87. l.), egy évvel később maga a kamara kohói számára 1 frt 60 fillért volt kénytelen fizetni (I. köt. 90. lap) s bár 1573-ban újabb árszabással találkozunk (I. köt. 189. l), abból az utasításból, melyet Rudolf császár a selmeczi bányapénztárnok részére kiadott, az tünik ki, hogy 1605-ben egy *fueder* faszénért már 4 frtot is fizettek. Szívesen kimutatnók itt magának a nyers fának áremelkedésén az erdők e rohamos pusztulását, hacsak a fanemek és mértékek nehéz megállapítása nem bonyolítaná annyira a számítást.[1])

Az a fadrágulás, mely a XVI. század derekán beállott, igaz, rendkívül emelte az erdők értékét, de másrészt újabb és újabb irtásokra csábította a birtokosokat. Az erdőt nem prédálják többé oly haszontalanul, mint eddig, de azért továbbra is irtják. A különbség az, hogy most czélzatosan teszik, mohón, lelketlenül s oly kevés számítással, oly kevés tekintettel a jövőre, oly kimeríthetetlen medenczének képzelve azt, mint teszem a modern részvénytársaságok a kőszénbányákat. Pénzzé convertálni az erdei kincset: ez volt az uralkodó irányzat, az általános törekvés. Ez oklevéltárunk számos lapjáról élesen kirí. Igy Nádasdy Ferencz gr. a XVI. század végén, 1597-ben azt az utasítást adja udvarbirájának, hogy »az mi hírűnk, akaratunk s parancsolatunk nélkül épületre való fát senkinek ne osztogasson, sőt mind épületre és tűzrevaló fából mi akaratunkból tőlünk értekezvén, mennél több költséget, pénzt szerezhet, azon legyen.« (I. köt. 270. l.) Báthory Erzsébet is szigorúan meghagyja szentgyörgyvári számtartójának, hogy »az erdők jövedelméből az idegenektől mennél több hasznot szerezhet, azon legyen.« (I. köt. 287. l.)

---

[1]) A fa mint adás-vétel tárgya okleveleinkben tudtomra csak a XIII. század közepe óta szerepel, valamivel később mint az erdőhasználat joga. De azért az I. köt. 11. lapján olvasható adat nem a legrégibb, mert a piaczi vagyis tüzifa már az 1255-diki pesti piaczi vámtarifában is előfordul, a szerszámfa, werchholtz pedig úgy a hainburgi mint a steini vámtarifában. Ára egészen a XV. századig igen csekély volt, alig drágább a fuvarnál (a faeladásnál a fuvart értékesítették) s innen van, hogy a budai törvénykönyv fakereskedőt nem is említ. A fa a XVI. században drágul meg hirtelen, előbb csak vidékenként. Ugyancsak a XVI. században, ennek utolsó negyedében kezdik a fát ölszámra árulni, természetesen folyó s nem köb- vagy normal öl szerint. (Az az *eulfa*, melyet az *Arp. Új Okm.* 1226. körüli latin oklevele említ, itt I. köt. 19. sz., annyi fát, tüzifát jelent, mennyit egy ember ölbe kaphat, felölelhet. Olyasféle kifejezés mint a mai nap is használatos: egy öl csutka, egy hát szalma, egy marok liszt.)

Az üzleti szellem, ha egyszer felébred, találékony. E korból datálódik egy új eljárás, mely a tüzelő anyag tetemes megtakaritásával jár (I. köt., 127. a. oklevél az 1561. évből.) A fürészmalmok — melyeket már Zsigmond kora óta ismer az ország — szintén ebben a korban, a XVI. közepén kezdenek elterjedni, nyilván mert deszka alakjában könnyebben szállítható a fa s jobban értékesíthető az erdő. Ezzel összefügg, hogy ugyancsak e korban szaporodnak fel a lécz és zsindely tömeges előállítására vonatkozó adatok. (Igy a munkácsi várba éppen csak a huklivaiak évenként 36,000 eresztett zsindelyt tartoztak beszolgáltatni (I. köt., 327. l.)

Az ipari termelés e korban már tullépi a házi szükséglet kielégítését s ezzel a kereskedelemnek keze alá dolgozik. S ezzel eljutottunk a negyedik tényezőhöz, mely a magyarországi erdők sorsára befoly.

A kereskedelem csak későn vetette magát az erdőre, csak a XVII. század vége felé, de aztán nem is eresztette el többé prédáját mind napjainkig. És nem éri be különösen becses szálfákkal, melyeket külföldre szállít, sem a szállítás megkönnyítése kedveért többé-kevésbbé feldolgozott faanyaggal, fürészárukkal, dongákkal meg faszénnel, hanem neki esik az erdő számos melléktermékeinek is. A hazai timárok és vargák már ősidők óta ismerik a cserző eljárást; legalább erre enged következtetni az az adat, mely szerint Segesvárott már 1367-ben létezett csertörő malom. Nos a cserfák hántása már a XVII. században, ugy látszik, óriási arányokat kezd ölteni a mint hogy a cserkéreg oly czikk, mely nem a termelés helyén fogyasztódik, javarésze szintén a kereskedelem kezébe kerül, mi ismét buzdítólag hat vissza a termelésre. E korban különben nem csak a cserfát, de a hársfát is hántják, kötélsodrás czéljából. (Ld. pl. I. köt., 453. l.) A XVIII. században fontos kereskedelmi czikké fejlődik a gubacs, sőt — ki hinné? — még a tapló is. A mult század végén évenként csakis a külföldre circa 300 mázsát szállitottak e pehely-könnyű portékából (Schwartner adata). A legbuzgóbban azonban a hamuzsírfőzésre vetette magát az üzleti vállalkozás. Mária Terézia buzdítására a hamuzsírfőzést országszerte kezdik üzni s a mi különösen a mi szempontunkból figyelemre méltó, e czikket jó soká nem a hitványabb fából vagy hulladék anyagból készítették, mint teszem a modern erdőtelepek készítik a celluloset, terpentint vagy tannint, hanem rendszerint a legértékesebb keményfa törzsekből gyártották. Hogy e lucrativ áru előállítására évenként mily temérdek faanyagot hamvasztottak el, ezt el lehet képzelni, ha tudjuk, hogy a mult század végétől

kezdve a 30-as — 40-es évekig legkevesebb 30,000, sokszor 60,000 mázsát szállítottak a külföldre. (Az 50-es években a kivitel már csökken, a miből okszerűbb fakimélésre lehet következtetni. A hamuzsír égetés tényleg csak primitiv gazdasági viszonyokkal igazolható pazarlás.)

De még a mult század sem látott olyan rablógazdálkodást, mint a mienk. Tudnunk kell ugyanis, hogy a birtokososztályt e században a gazdasági csapások egész sorozata a legválságosabb helyzetbe juttatta. Az ily gazdasági krizisek mindenekelőtt a tartalék tőkéket fogyasztják el. A mi birtokos osztályunk az erdőt tekintette ily tartaléknak s csak természetes, ha gazdasági életét és politikai uralmát legszivesebben erdei kincsének feláldozásaival váltotta meg. Ez a tulajdonképeni magyarázatja, miért kellett az országnak egészen 1879-ig, vagyis az erdő törvény életbeléptéig ölbe tett kezekkel nézni, miként tűnnek el az értékesnél értékesebb erdők. Még a jogilag lekötött vagy elidegeníthetetlen birtokok, miként a holt kézi, hitbizományi és községi erdők, még ezek is oly élelmes üzletemberek kezére kezdenek jutni, kik a közügy kiszámíthatatlan kárára, minden tekintet nélkül a jövőre, irgalmatlanul letarolták mindazokat az erdőségeket, melyek valamely folyam, vasút vagy jó karban levő ut mellett terültek el, akár alkalmas volt a talaj másféle termelésre akár nem. Az általános pusztulásnak nem állottak ellen, csak az állam, a maga hatalmas erdőbirtokával — bár a végvidéken az állam is sokat vétkezett — továbbá a forgalmi utaktól messzire eső erdők, meg végre azok a papiron legjobban szabályozott, de a valóságban leginkább elhanyagolt erdők, melyekben napjainkig fenmaradt a tulajdon régi formája, a birtokközösség. Ugyan azok az okok, melyek eleddig megnehezítették ezeknek az erdőknek okos kihasználását, most megóvták őket az oktalan fejszétől.

*

Tán felesleges külön kiemelni, hogy az eddigelé felsorolt factorok nem érvényesítették fesztelenül, minden korlát nélkül kártékony hatásukat. Hiszen ha ez igy lett volna, ma nem volna az egész országban egyetlen erdő, talán még facsoport sem. Mi több, ha tényleg semmi sem akasztotta volna meg ez ellenséges tényezők rombolásait, kétkednünk kellene, vajjon állami fennállásunk ezer évén át volt-e egyáltalán kormányzat és törvényhozás, volt-e kultura, mely ez elnevezésre érdemes? Hogy még mindig igen tekintélyes erdő területtel dicsekedhetünk, circa 15 millió holddal: ez a kulturkérdések iránt lehet hogy olykor tunya, de soha el nem szunnyadó érzékünknek köszönhető.

Itt nem terjeszkedhetünk ki mindazon intézkedésekre, melyekkel ugy az országos törvényhozás és közigazgatás, mint a megyék és városok, a községek, közbirtokosságok, maguk a nagyobb birtokosok, élükön a királylyal, aztán az erdészeti tudomány, szokás és gyakorlat minden egyes korban gondozták az erdőt s utját állották a pazarlásnak. Ez oklevéltárban elszórt ezernyi adatot kellene e végből összefüggésbe hoznunk s ezzel annak az erdészeti szakembernek mesterségébe kontárkodnunk, ki a magyarországi erdők történetét majdan meg fogja irni. Mi itt csak arra fogunk utalni, hogy nem volt történelmünknek oly szakasza, mely egészen elzárkozott volna az erdei kultura feladatai elől.

Nem akarjuk tulbecsülni azt a körülményt, hogy már árpádkori okleveinkben is előfordul a *foresta* szó, bár tudjuk, hogy ezt a merőben középkori elnevezést a külföldi (franczia-, angol-, német- és olaszországi) latin oklevelek csak administrált erdőkre alkalmazzák; mint annyi más franczia vagy olasz terminus, szintén II. Endre keresztes hadjárata után juthatott be latin stilusunkba.[1]) Fontosabb, hogy az óriási királyi erdőgazdaság gondozására már a XII. században fejlett szervezetre akadunk az erdő óvók, ezek decuriói és centuriói személyében (az erdő óvók első nyoma a I. köt., 9. számu oklevelében található 1156-ban), valamint hogy elvétve már ebben a korban (1258-ban ill. 1262-ben) helyhez kötött irtási valamint faeladási tilalommal találkozunk. Idővel persze mind jobban felszaporodnak a fa jogtalan vagy czélszerütlen irtására vonatkozó adatok.[2])

Az irtási és faárulási tilalom, a hol azt az érdekeltek szigoruan megtartatják és a hol széles körben alkalmazzák, az erdővédelemnek bizonyára igen radikalis módja, de kiméletlen a közgazdaság egyéb ágaival szemben. Kevesebbet vétettek ez utóbbiak ellen s mégis igen jótékonyan hatottak az erdészetre a védelem ujabb nemei, minők az erdőben való tüzelésnek és az avargyujtásnak tilalma, főkép pedig a kecskék és juhok erélyes kitiltása, mely utóbbival e gyűjteményben 1555-től kezdve legalább is száz alkalommal találkozunk. E tilalmak respectáltatására most már nemcsak a király, de a nagyobb

[1]) A foresta szót ld. pl. Fejér, *Cod. Dipl.* IV. köt. III. r. 43. lap. A foresta a latin *foris*, *foras*-ból származik, a kései latin *forasticus* (külső) szó révén. Eredetileg csak tilalmast jelentett, oly területet tehát, honnan valaki másokat jogosan kitilthatott, még pedig nem csak földet jelentett, de vizet is. (Innen aztán a franczia nyelv ez állandó összetétele: eaux et forêts.)

[2]) Pl. I. köt. 80. sz., 106. sz. stb.

erdőbirtokosok is külön felvigyázó személyzetet foglalkoztatnak (erdőmestereket, erdészeket, erdőkerülőket, u. n. Reiter-eket, I. köt. 68. l.) s e személyzet helyzetéről, szolgálatáról szintén sok felvilágositást nyújtanak az itt közölt, nagy részben kiadatlan oklevelek. Az erdőket különben nem egyformán, hanem jelentőségükhöz képest védték és gondozták. Jó sokáig az alsóausztriai kamara volt a legkülönb magyar erdő gazda. A bányaerdőségekre azért forditott oly éber gondot, hogy bányáinak és kohóinak zavartalan működését biztosítsa, a fraknói, kismartoni és magyaróvári uradalmak erdeire pedig (melyek közjogunk nagy sérelmére még továb neki voltak alávetve) már maguknak az erdőknek rendkivüli jövedelmezősége miatt.[1]) Minden jel arra mutat, hogy a XVI. és XVII. századokban ezek az erdők voltak hazánkban a legokszerűbben kezelt erdők. A XVIII-dikban ugyancsak idegen hatóság szerzette a legtöbb érdemet a magyarországi erdők körül. A bécsi udv. főhaditanács ez, mely várerődité és országvédelmi tekintetekből nagy körültekintéssel, buzgó ügyszeretettel és czéltudatosan ügyelt Délmagyarországnak a török háborúk alatt megritkult faállományára.

Lassan bár, de fennakadás nélkül fejlődött az a módszer is, melyen az erdőket »élik és hordják«. A haladottabb vidékeken, nevezetesen ott, hol sok épületfára volt szükség, a harácsoló rablógazdaságról elég korán térnek át arra a többkevesebb következetességgel alkalmazott elvre, melyből utóbb a szálerdőüzem fejlődött; a XIV. és XV. századokban pedig némely erdőken, úgy látszik, már a tarvágást is alkalmazzák, fokozatosan felujitó vágásokkal, ha ugyan szabad e modernebb és tiszta műszót e régi zavaros állapotokra alkalmaznunk. Igy Zsigmond király 1426-ban azt rendeli a zólyomi főispánnak, hogy a kir. erdőkből minden esztendőben folytatólagosan más és más részt jelöljön ki vágásra, s meghagyja egyúttal azt is, hogy az ily módon egyszer kijelölt erdőrész fái sorjában kivágassanak, valamennyien, végig, mert csakis ezután szabad váltakozva rátérni a más és más időközben kijelölt erdőrészre; ugyanott szigoruan tiltja az irtás felszántását, hogy újra erdő nőhessen fel a kopár helyen (I. köt., 87. sz.) Nem lehetetlen,

[1]) A fraknói várkapitány 1577-iki jelentése szerint »das fortsgeld, das trägt ein yahr über fünfhundert gulden« (I. köt., 192 l.) jólehet, hogy »die drei besten einkhommen den herrschaften entzogen und weil grosse verweisung auf den herrschaften liegen« (u. o. 198. l.) A tüzifa folyóölét idegeneknek 10—12 krért, az uradalom területén lakóknak 6 krért vesztegették; selejtes fát (windtfähl vagyis széldeszkákat és wüpfelholz-ot) 4 illetőleg 1 krért (u. o. 195 l.)

hogy már az 1362-diki oklevél kibocsátója is bizonyos sorrendben való vágást s ezzel erdőgazdasági turnust tartott szem előtt (I. köt., 77. sz.) Idővel aztán, midőn a cserkéreg termelése is nagyobb szerepet kezd játszani gazdasági életünkben, a sarjerdőüzemet is ösmerhették élelmesebb erdőbirtokosaink. De mig ez mégis csak feltevés, biztosra vehetjük, hogy már a XVI. században az okszerü erdőgazdálkodásnak sok fontos elve jutott érvényre. Igy a fafogyasztás nagyságát e korban — Tagányinak találó megjegyzése szerint — már kapcsolatba hozzák a különböző erdőrészek minemüségével. Pazarlás kerülésére osztályozni kezdik a letarolt fát, a szerint a mint a fa épületre, fürészárúra, szerszámfára vagy csak tüzelésre alkalmatos. Már előirányzatokat is készitenek a fogyasztásról, az évi erdei munkáról, a szükséges felszerelésekről. Abból az erdőrendtartás-féléből pedig, melyet Miksa király a magyarországi bányavárosok részére 1565-ben kiadott, kitünik, hogy mily nagy súlyt helyeztek már ebben az időben arra, hogy a fák a legalkalmasabb évszakban döntessenek, ne nyáron vagy ősszel, hanem tél utolján és kora tavasszal (I. köt., 163. l.) ügyelve a hold állására (162. l.), ügyelve hogy a törzsek a föld szinéhez lehetőleg közel vágattassanak (úgy, hogy az ökör átléphessen a megmaradt tuskón), ügyelve hogy a favágók a galyakat, kérget és forgácsokat összetakarítsák, hogy a fát kellő méretek szerint aprózzák és hasábolják, hogy a levágott fát kellő időben, ujulás előtt, szállitsák ki az erdőből, hogy a legszebb magtermő fákat a természetes fanevelés előmozditására bántatlanul hagyják (161. l.) stb. Ugy tessék képzelni, hogy ez a sok apróság mind megannyi vivmány, mely csak ebben a korban, azaz a XVI. század második felében kezd nálunk meghonosodni. Mert addig még ezekre a természetesnek látszó regulákra sem ügyeltek a mi gazdáink. A gazdasági procedurák mindenütt igen lassan alakulnak át s a nép, szívósan ragaszkodván örökölt rendszeréhez, csak nagy nehezen fogadja el a legokszerübb ujitásokat. Igy a fűrésztől, ugy hallom, még most is idegenkedik a föld népe, pedig ezt Geusau báró, ez okmánytár bizonysága szerint, már 1767-ben honosította meg a fejsze helyett (II. köt., 269. l.) Az uradalmak, valamint nagyobb gazdaságok, mind elfogadták, de a nép, mely naponként és legközvetlenebbül győződhetnék meg czélszerűségéről, még most is ragaszkodik primitivebb eszközéhez.

Erdészeink azonban nemcsak azzal a törekvésükkel szereztek érdemeket, hogy az erdőben rejlő vagyon el ne kallódjék s hogy a természet adománya a legjobban értékesittessék:

ők szerény erejükkel igyekeztek jóvá is tenni korábbi századok könnyelműségét s már régen azon fáradoznak, hogy befásítsák. erdősítsék, úgy a messze terjedő fátlan vidékeket, mint a más kulturára alkalmatlan területeket.

Ha hitelt érdemelne egy peres eljárásban tett allegatió, úgy hazánkban már a XIII. század elején értettek volna a mesterséges erdősítéshez.[1]) Csakhogy mi e perlekedő ifjak szavahihetőségében nem tudunk megbizni, bár megértettük. hogy csak magvetésről van szó és nem csemeteültetésről. Mi azt hisszük,hogy a mesterséges erdősítés minálunk a XV—XVI. század előtt egyáltalán nem volt gyakorlatban — legfeljebb kivételesen — nem lévén rá országos szükség. Ezzel a mi középkori kulturánk, nézetünk szerint, nem is vall szégyent. Elég dicséretes tőle, hogy pusztulófélben levő erdőket a természetes fanevelés kellő pártfogolásával már 1418-ban ismét jó karba tudta helyezni. (I. köt., 86. sz.) A mesterséges erdősítés legrégibb nyomait a XV. század vége felé kell keresnünk s a dolog természetében fekszik, hogy mindenekelőtt a füzfaültetés nyomai után kell fürkésznünk, mert hiszen valamennyi fa közt ép a különben is gyorsnövésü fűzfa szaporítása a legkönnyebb, a dugványozás lévén az erdősités legfoganatosabb módja. A faültetés legrégibb esete e gyűjteményben tényleg a XV. századból, 1486-ból való s éppen fűzfákra vonatkozik. (I. köt., 96. sz.) Fákat a XVI. és XVII. századokban is ültettek ugyan, de ekkor is csak a legjobb gazdák (mint például Teleki Mihály, az erdélyi kanczellár), mert hiszen e bizonytalan háborús idők nem kedvezhettek olyan későn jutalmazó költséges befektetéseknek, minő a mesterséges fanevelés. Sokkal égetőbb feladat volt a meglevő erdők fentartása. De alig hogy sikerül a törököt kiűzni, azonnal megindulnak az ültetések s nem szórványosan többé, hanem most már rendszeres módon, olykor bámulatos lelkesedéssel. A XVIII. század közepén a fásitás szinte országos mérveket ölt, előbb csak a fűz, majd az ákácz, utóbb az eperfa és más lombfanemek dolgában is, és mondhatni, hogy ez időtől fogva a fásitás, a háborús éveket kivéve, nem is szűnt meg többé az országos

[1]) Remig ispán fiai ugyanis 1262-ben a biró előtt azt állítják egy csallóközi 15 holdnyi erdőről, hogy ez az erdő »őseiké volt mindig« és »emberi kézből vetett magból keletkezett« (I. köt., 33. sz.) Hogy Tagányi ez adatban feltétlenül megbízik (Bevez. XV. l.), nemcsak azért feltünő, mert maga emliti, hogy a németek is a legrégibb magból való erdővetést a lombfánál 1491-ből, a tűlevelüeknél pedig 1368-ból tudják csak fölmutatni, hanem mert ez adatnak nem akadunk semminemü párjára egészen a XVIII. századig.

kormányzat gondja lenni. E gyűjteménynek egyik főérdekessége a tanácsoknak, utasításoknak és rendeleteknek az a valóságos özöne, mely a XVIII. század közepe óta a nagyobb és kisebb birtokosokra, a jobbágyokra, községekre s iskolákra zúdul s mely őket több-kevesebb sikerrel újabb és újabb fásításra buzdítja.

Kapcsolatban az eddig felsoroltakkal, illik legalább futólag megemlékeznünk hazai erdőrendtartásainkról is. Nem azért, mert ezek az erdőrendtartások a legérdekesebb és legmegbízhatóbb erdészeti kulturképek (pedig ebből a szempontból sem ajánlhatók eléggé a beható tanulmányozásra), hanem mert csak ezeken lehet kézzelfoghatólag kimutatni az általános erdészeti fejlődésnek legfontosabb oldalát: miként nyomul előtérbe és miként diadalmaskodik nálunk is az a felfogás, hogy az erdők conserválása a közügy érdeke.

Nem minden czélzat nélkül használtuk a diadal szót. Ezzel azt akarjuk jelezni, hogy a közfelfogásban beállott változást bizonyos harcz előzte meg, erős érdekküzdelem.

Az erdőbirtokos ugyanis jogára hivatkozik. Az erdő, úgy mond, az ő feltétlen tulajdona, melylyel korlátlanul rendelkezhetik. Hogy miként értékesiti, abba senkinek semmi beleszólása. Földjén, mig az övé, irthat és ültethet, vágathat és döntethet tetszése szerint.

A közérdek meghökken, s ez érthető. A tulajdon szentségéhez csak vonakodva nyúl. Követelni még nem mer, s ezért kérésre és tanácsadásra fogja a dolgot. Gondold meg, ugy szól, hogy a fa semmi más substantiával sem pótolható s ha elpazarlod, ugyan mivel él és dolgozik majd a jövő nemzedék? Ám tartsd meg erdődet és élvezd, de élvezd előrelátással, okosan, tekintsd mint hitbizományt, melynek állagát sértetlenül kell átengedned utódaidra.

Az én kezemet meg ne kössed, felel a birtokos. Az erdő tőke és érték, melyet nem szabályozhatnak, csak gazdasági törvények. A mily mértékben szükség lesz a fára, oly mértékben emelkedik az ára. Itt a correctivum. A fogyasztás a termelés szerint fog igazodni és a termelés a fogyasztás szerint. Érdekem gondoskodni róla, hogy a világ, mig arra szüksége lesz, fából soha ki ne fogyjon.

De a közérdek aggodalmát ez okoskodás el nem oszlatja. Gondosan figyeli országszerte az erdők sorsát s megfigyelése során egy nagy felfedezést tesz. Rájő, hogy az erdők helyzetétől és mennyiségétől függ a levegőnek és talajnak nyirkossága; rájő, hogy ily módon az erdőtől függ a helyi klima, minden

vegetatio, mezőgazdaságunk, egészségünk, egész jólétünk. S ennek tudatában most már egészen máskép lép fel.

Az erdő lévén minden termelés előfeltétele, az erdők kezelése sem lehet az összesség előtt közömbös. A legnagyobb érdeke követeli az erdőkben rejlő tőke állandó fentartását és ezzel a fatermelés szabályszerüségét. A közérdek ezt minden erdővel szemben megköveteli, mert minden erdő befoly a klimára, legyen az az államé vagy magánosé. Minthogy azonban valamennyi erdőt az állam ki nem sajátithatja — ez volna a megoldás legradikálisabb módja — nincs más mód. meg kell hajolnia a tulajdon elvének s a tulajdonosnak el kell tűrnie, hogy a közhatalom meggátolja nemcsak az irtást, de a magángazdálkodásnak jóvá nem tehető botlásait is. Ebből pedig az következik, hogy az egyes tulajdonosok alá vannak vetve a közhatalom főfelügyeleti jogának, ugy a productióra, mint a fogyasztásra és a reproductióra nézve. Nehogy azonban a közérdek a magánosok polgári jogait szükségtelenül károsítsa: az állami beavatkozásnak kell hogy határa legyen. E határokat szabja meg az erdészeti törvény.

Mint egész Európában, ugy nálunk is ez a fejlődés általános útja, s azok az erdőrendtartások, melyeket Tagányi gondos keze e gyüjteményben elrendezett, nem egyebek, mint ez út egyes emlékkövei.

A XVI. és XVII. századokban, sőt a XVIII. század első felében is még kizárólag az erdőtulajdonos dictálja az erdőrendtartást, ez határozza meg az erdő kihasználásának módját, egyéni haszna, belátása és tetszése szerint. A legelső, melylyel találkozunk, a hallstadti mintájára a magyarországi bányaerdők számára készült rendtartás 1565-ből. Ezt nyomon követik az egyes közbirtokosságok erdőrendtartásai (a Csicseri családé 1569-ből már magyarnyelvű), majd gyors egymásutánban a községek és székely falvak, aztán a nagyobb uradalmak, végre a városok erdő rendtartásai. Valamennyi kizárólag csak az erdő-birtokos személyes előnyét tekinti. A közügy érdekét már észre veszik ugyan, legalább a trón magaslatáról, de tényleg még nem védik. Rudolf király 1584-ben, midőn a Miksa imént említett erdő rendtartásának végrehajtását elrendeli, nagy nyomatékkal mondja e feltünő szavakat: Sintemahl gemainer nutzen jederzeit dem privat nutzen weit vorgezogen werden soll (I. köt., 241. l); ez üdvös elv consequentiáit azonban még ő sem vonja le.

Az erdők gondozása csak a XVIII. század közepén emelkedett a közügyek magaslatára. 1755-ből való a szlavoniai országos erdőrendtartás s már egy évvel előbb határozza el

magát a m. kir. kanczellária egy magyarországi erdő rendtartás behozatalára. De mivel a helytartótanács ebben, az ismét osztrák mintára készült rendtartásban veszélyeztetve látta a földesurak jogait s az urbériséget rendező Mária Terézia akarata elé a nemesi rend érdekében ugyis folyvást akadályokat gördített, az első országos magyar erdő rendtartás is csak 1770-ben léphetett életbe.

E rendtartásban még korántsem győzedelmeskedett a közérdek. Az erdők felügyelet alá helyeztettek ugyan, de e felügyeletet a nemesi megyére bízták, ezek pedig a földesuri jogok sértetlen fentartásában voltak érdekelve. Tagányi találóan jellemzi, midőn azt mondja róla, hogy »inkább jóakaró oktatás mintsem királyi rendelet« s azt hisszük, hogy a dolgok helyes megitéléséről tesz tanuságot, midőn hozzáteszi, hogy »az akkori birtokviszonyoknak éppen ez felelt meg. A tulszigoruság az erdők ügyére káros ellenállást szült volna, mig az oktatást, a mely a kor erdészeti tudományának szinvonalán áll, a törvényhatóságok örömmel fogadták.« A mérséklet valódi oka persze az, hogy e kor, mely különben is a physiokrata állásponton vesztegelt, még nem rendelkezett az igaz argumentummal az erélyesebb fellépésre.

A további fejlődést az 1791: LVII. t. cz. és az 1807: XXI. t. cz. jelzik, melyek az erdők devastatiójának országos törvénynyel s elég erélyesen állják utját s a futóhomok befásításáról gondoskodnak; aztán a négy országos fő-erdőfelügyelőség részére kiadott 1809. febr. 12-diki utasítás, az 1812. erdélyi országgyülés XXXIV. t. cz. az erdőlés rendjéről, az 1816. febr. 23-diki általános utasítás az összes kamarai erdőhivatalok részére, a mezei rendőrségi törvény 1840-ből, az 1857. cs. k. nyiltparancs, melylyel az 1852-diki osztrák erdőtörvény Magyarországra kiterjesztetett s végre az 1879: XXXI. t. cz., melynek uralma alatt állunk mai nap s mely bár igen üdvös compromissumnak bizonyult a közérdek és a magánosok jogai közt, még a legszigorubb kezelés esetére sem lehet a fejlődés zárköve.

*

Kettős sorozatot állítottunk fel. Az elsőben azokat a tényezőket emeltük ki, melyek károsan hatottak hazánk erdeire, a másodikban azokat léptettük el magunk előtt, melyek javára váltak az erdőknek. Directe véve, ez erdészeti oklevéltár inkább a második sorozatot illustrálja: a magyar társadalomnak és államnak erő megfeszítését az erdők lehető conserválására. De mivel minduntalan felsorolja az ujabb és ujabb mentő eszközöket, melyeknek üdvösségében az egyes korok biztak, következ-

tetéseket vonhatunk belőle a bajok keletkezésére és nagyságára.[1]) A realitásban persze e két sor tényező nem lépett fel egymástól különváltan, ugy mint azt mi előadtuk, nem is oly időrendben, a mint őket említettük. Sok közülök ép egy és ugyanazon időben volt hatékony s nem kevés közülük kölcsönösen paralysálta egymást. Azt tehát, a mit mi az előadás világossága kedveért és próbaképen ketté osztottunk, az erdők jövendő biographusának, ha chronologice járna el, ismét egyesítenie kell majd.

Hogy mikép oldhatja meg feladatát, arra nézve legjobb utmutatásul szolgálhat neki az a negyven s egynehány lapnyi bevezetés, melyet Tagányi az oklevéltár elé irt s melyben igen czélszerűen osztva be tárgyát, azzal a higgadt körültekintéssel meg önállóságra való törekvéssel, mely korábbi publicatióit oly előnyösen jellemzi, ecseteli ha nem is magának a magyarországi erdőnek, de legalább az erdőgazdaság fejlődésének főbb phasisait. Mi alig találtunk az egész oklevéltárban igazán tényleges adatot, melyet Tagányi e bevezető tanulmányában a kellő helyen és módon nem értékesített volna.

Ezzel nem mondjuk, hogy ez oklevéltár alapján és kizárólag csak ezen az alapon a magyar erdészet történetét teljesen meg lehetne irni. Nem tudjuk, mi minden rejtőzik még a levéltárakban s egészen illetéktelenek vagyunk megitélni, mennyiben volt szerencsés Tagányi a levéltári iratok óriási tömegéből való válogatásában. Szakértelmén bizonyára nem mult, hiszen e tekintetben nincs hazánknak nálánál nagyobb szakértője, de talán igenis az időn, melylyel rendelkezett. Az előszóból látjuk, hogy az anyag gyüjtésére és másoltatására mindössze csak két rövid évet adtak megbizói. Csoda volna, ha elég fontos dolgok nem kerülték volna el még oly éber figyelmét. Az időnek ez átkos rövidségét okolom azért is, hogy Tagányi a bureaucratikus századok okleveleit in extenso közölte. Hiszen érthető, hogy gondos excerptumokra nem futotta az idő, érthető, de sajnálatos. Mily rettenetes molestől szabadíthatta volna meg igy ez oklevéltárt, melyet bizony nehézkessé tesz a sok tárgyi és alaki ismétlés.[2]) Ha annyi időt szentelhetett volna munká-

[1]) Mellesleg említem csupán, hogy főkép a baj koronkénti mérveinek, az erdők mindenkori területének és minőségének pontos megállapítása okozza majd a legtöbb nehézséget annak, ki Tagányi munkája alapján a magyar erdők történetét meg fogja irni. Annál nagyobb nehézséget, mert nincsen országos felvételünk, mely régebbi volna II. József nagy kataszteri munkálatánál. E munkálatból már ezért is jó lett volna legalább tájékozásul egynehány táblázatot egybeállítani.

[2]) Igy például untató módon hasonlítanak egymáshoz a fernezelyi erdőbiró részére kiadott 1780-diki utasítás (II. köt., 432—437 l.) az ugyanaz

jára, a mennyit e munka megkiván (Tagányi 6—8 esztendőt említ), meg vagyunk győződve, hogy a középkori rész, mely kissé el van hanyagolva, legalább még egyszer oly bőven, a firkálni szerető XVIII. század pedig jóval rövidebben volna képviselve.

A legnagyobb dicsérettel kell megemlékeznünk a harmadik kötet végén fáradhatatlan lelkiismeretességgel egybeállított tárgy- és névmutatóról is. Alaposságáról és részletességéről fogalmat ad az a körülmény, hogy egymagában 85 lapra terjed. Olyan gondos, hogy bár sokat használtuk, még csak nyomdahibára sem akadtunk a lapszámok e tömegében. Még fokozta volna azonban a mutató használhatóságát, ha eléje kis szótárt szerkesztett volna a kiadó az oklevelekben előforduló latin, német és magyar terminus technikusokról, meg helynevekről.[1]) De hogy erre nem gondolt, nem nyomhat a latban s mit sem von le e nagy tudással és bámulatos rövid idő alatt megszerkesztett munka maradandó becséből s nem gátolhat meg bennünket abban, hogy az országos erdészeti egyesületnek áldozatkészségeért a magyar müveltség minden barátja nevében őszinte elismerést és köszönetet mondva, egyúttal ne gratuláljunk neki ahhoz a szerencsés inspiratiohoz vagy tán tanácshoz, hogy a legalkalmasabb historikusunkra, éppen Tagányi Károlyra támaszkodott, midőn a maga részéről egy nagyszabásu és mintaszerű kiadványnyal készült megünnepelni Magyarország ezeréves fennállásának emlékét.

LŐRINCZ BÉLA.

---

nap a felsőbányai erdőmester részére kiadott utasítással (II. köt., 440—445. l.) A szomolnoki főerdész részére kiadott szolgálati utasítás pedig (II. köt., 490—498 l.) talán szószerint megegyezik az ugyanazon nap ugyancsak az udv. kamara részéről a szomolnoki erdőmester részére kiadott utasitással (II. köt., 499—507. l.), éppen csak waldmeister áll waldbereiter helyett. stb. Igaz azonban, hogy Schmidt is mindkét variatiót közölte *Berggesetze* cz. gyüjteményében.

[1]) Mert bármily derék munka, mostani alakjában a tárgy- és névmutató e hiányt nem pótolja. A rovásnál pl. ott áll hogy = rabisch, de visszája nincs a mutatóban. Már most hogyan tudja az olvasó, mi az a rabisch, ha sem a jegyzetben nincsen megmagyarázva, sem a mutatóban a maga helyén elő nem fordul? — Blaufuss nevű falunál ott van a mutatóban zárjel közt — hogy Plofuss. Ez igaz. De mit érek vele, ha a szövegben nem a correct Blaufusst, hanem a korcs Plofuss-t olvasom, ezen fennakadok, a mutatóban pedig hiába keresem, hacsak hogy egészen véletlenül a b betünél a Blaufuss nem ötlik szemembe? Ha e példákat szaporítanám, még jobban kitűnnék, mily kár, hogy Tagányi ilyen kis szótárra nem gondolt.

Középiskolák története.

II.

Hlatky József és *Schröder Károly* a *körmöczbányai középiskola* történetét írták meg szorgalmas levéltári kutatások nyomán. A szerzők munkájáról, a mely a nevezett iskola előbbi értesitőiben jelent meg részenkint, alkalmilag már szóltunk e folyóiratok hasábjain. De jelenleg is érdemes a figyelmet e műre irányoznunk részint a monographia derék volta miatt, részint mivel a szerzők tetemesen megjavították, illetőleg átdolgozták régebbi munkájokat, a mely a felső-magyarországi középiskolák általános fejlődési menetére is vet némi világot. A protestantismus hazánk földjén sehol sem volt erősebb, mint a jobbadán németek lakta bányavárosokban; ez az oka, hogy ezekben a »latin iskola« történetét a XVI. század elejéig minden megszakítás nélkül visszavezethetjük. 1527-ből ismerjük az iskola első tanárát név szerint is, és innentől fogva lehetőleg az egymás után következő rectorok működése kapcsán kisérjük végig a körmöczbányai középiskolák történetét. Hlatky a XVI. századra vonatkozólag azt vitatja, hogy az itteni iskolában a theologiát is tanították, még pedig oly fokon, hogy az innen kikerült tanulók egyenesen papokká lettek. Ez a körülmény azonban, tekintve az akkori viszonyokat, még talán nem elég bizonyíték az iskola felsőbb foku jellege mellett. — A XVII. századnak mintegy a közepéről érdekes jelenség, hogy a nyelvtanításban *Ratichius* Farkas német humanista elveinek alkalmazását kivánják Körmöczbányán s ezért Comenius Amos iskolakönyveit óhajtották használni. De a város lelkészeivel szinte állandó ujjhuzásban élnek a tanárok, a mi a szabadabb fejlődésre csak károsan hathatott. A XVII. század második felében annyit szenvedt a protestáns intézet, hogy sem a város, sem az ev. egyházközség nem tudta anyagilag ellátni s az intézet nem sokára végkép meg is szünt. A mult században a ferencz-rendi szerzetesek állítottak ennek romjain uj iskolát, a mely, mint hat osztályu gymnasium 1852-ig állott fenn s helyét a reáliskola foglalta el négy év mulva. Jó szolgálatot tettek a szerzők a magyar művelődés ügyének azzal, hogy összeállították időrendben az 1768. évtől kezdve működő tanárok névsorát. A 217 lapra terjedő monographia sok tekintetben megérdemli történetíróink figyelmét.

Benka Gyula a *szarvasi főgymnasium* történetét 197 lapon tárgyalja az iskola keletkezésétől napjainkig. Első sorban az alapítás körülményeit mondja el, szószerint is idézve a fontosabb okiratokat, aztán a tanítás terveit s azok fokozatos át-

alakulását vizsgálja s végül a tanárok társadalmi és irodalmi működését vázolja mindenütt tetszetős előadásban. *Tessedik* Sámuel már 1779-ben gyakorlati irányu felsőbb népiskolát szervez Szarvason, a melyben az elemi ismereteken kivül a házi ipar és kézművesség ágai is taníttatnak. Tessediket azonban még nem értette kora, s azért a békés-bánáti egyházmegye egy latin iskola felállítását sürgette Tessedik ellenében. Az egyházmegyei közgyűlés ki is mondotta a gymnasium felállítása elvét s Mező-Berényben meg is nyitotta az iskolát részint a Wenckheim, Podmaniczky, Prónay és Földváry családok, részint a kisebb nemesség áldozó-készsége következtében. 1802-től 1834-ig volt e gymnasium M.-Berényben, akkor Szarvasra telepítették át. Ez évben gr. Bolza József, gr. Batthyány Istvánné, gr. Bolza Antónia és gr. Mittrovsky Vilmosné br. Schröffl Mannsberg Jozefa mint szarvasi nagybirtokosok 305 holdnyi szántóföldet, két száraz malmot s a tanárok lakására nyolcz házhelyet ajánlanak föl, ha a mező-berényi gymnasium Szarvasra helyeztetik át. A br. Wenckheim család, hogy az iskolát tovább is M.-Berényben tarthassa, szintén nagyobb alapítvány tett; de az egyházmegye Szarvas javára határozott s 1834 őszén tényleg Szarvason is folytatta további pályáját a gymnasium, a mely a negyvenes években kezdett fölvirágzani Vajda Péter, Ballagi Mór, Greguss Ágost jeles tanárok működésével.

A szarvasi főgymnasium irattára 1816-tól megőrizte a különféle tanterveket az egyes osztályokra vonatkozólag, a melyeket magyarázatos összeállításban közöl is a monographiaíró. E mellett nagy szorgalommal szedi össze az egyes tanárok életrajzi adatait, s abc-rendben állítja össze. Ez a rész különösen nagybecsű. Talán csak az országos hívű férfiak (Vajda, Ballagi, Greguss) életrajzi adatait hagyhatta volna el, mivel ezeket úgy is más forrásokban keresi a kutató; legfölebb szarvasi működésükre kellett volna bővebben kiterjeszkednie.

A *csurgói ev. ref. főgymasium* rövid történetét *Héjas Pál* írta (185 l.) »Rövid«-nek van ugyan mondva a dolgozat, mind a mellett elég részletesen kiterjeszkedik a szerző a gymnasium külső s belső életének fejlődésére. Gr. *Festetich* György vetette meg alapját a csurgói iskolának a mult század végén, midőn a belső-somogyi egyházmegye követei előtt kijelentette, hogy »az Isten dicsőségére, derék hazafiak nevelésére és a tudományosság emelésére« hajlandó egy gymnasiumot alapítani Csurgón. A nagynevű Sárközy István, Csokonai V. Mihály, pártfogója, Horváth Ádám és Kazinczy lelkes híve, Nagy-Bajomban szerette volna ez intézetet felállítani s igéretet is

tett, hogy e czélra elegendő telket ád a maga birtokán. De Festetich gróf alapítványa tetemesebb levén, az egyházmegye ezt fogadta el s már 1792-ben meg is nyilt az első grammatikai osztály. Hat esztendő mulva a lelkes Nagyváthy János buzgólkodása következtében elkészült az épület, s miután a királyi engedély is megérkezett, szervezték az iskolát. Ismeretes, a mit a monographia-iró is külön kiemel, hogy ez iskolában működött 1799 májusától 1800. febr. 21-éig Csokonai V. Mihály is, a ki egyebek közt két vígjátékát is előadatta a növendékekkel. Az intézet igazi lelke császári Losi Pál volt, a ki a grammatikai iskolát collegiummá fejlesztette. De még többször is igénybe kellett venni az ev. ref. hívek áldozó-készségét, hogy a gymnasium valódi hivatását betöltse. Az író részletes kimutatást közöl a nagyobb alapítványokról, a melyek lehetővé tették, hogy a mustármag terebélyes fává izmosodjék. Nem hagyja figyelmen kívül a tantervek s az iskolai törvények magyarázatát sem; emezek különösen élénk világot vetnek az iskola belső életére. Az 1849-ki gyász után négy osztályúvá sülyedt a gymnasium; a lelkes város minden művelt lakója küzdött a főgymnasium eszméje mellett, míg aztán a nyolczvanas évek elején sikerült annak testet öltenie. Maga az író is egyike volt a lelkes küzdőknek, s nála senki nem ismeri jobban a maga iskolája viszontagságos multját. Héjas Pál időrendi egymás utánban felsorolja az iskolai gondnokok, egyházi és világi felügyelők és tanárok névsorát; sajnos, hogy emezeknek életrajzi adatait nem közli. Úgy látszik, e hiányt a gymnasium részletesebb történetében pótolja, a melyet az új főgymnasiumi épület felavatására fog elkészíteni, s már meg is kezdette. Nemcsak a tanügy, de művelődésünk minden igaz barátja érdekkel várja ezt az új, nagyobb szabású monographiát.

Pacher Donát a *kőszegi gymnasium* történetét 158 lapon tárgyalja számos forrás alapján. A kőszegi gymnasium eszméje Pázmány Pétertől származott és Széchenyi György mint kalocsai érsek az eszme gyakorlati megvalósítója. Körülbelül húsz évig küzd e mellett s végre is győzelmet arat. 1680-ban készen volt a jezsuita-collegium épülete és Széchenyi előbbi nagy alapítványait újabb 50 ezer forinttal növelte, a melyet primás korában megint tízezerrel gyarapított. Már előbb megkezdték a tanítást, 1677-ben négy osztályban s 1692-ben teljessé lett a gymnasium. Azonban a politikai élet viszontagságai s a várost ért természeti csapások nem kedveztek békés megszilárdulásának. A II. Rákóczy F. mozgalma megszakította a gymnasium fejlődését, úgy hogy csak a XVIII. század harmadik évtizedében kezdhetett új életet s folytathatta jótékony munkáját a

jezsuiták eltörléseig. Erre egy átmeneti korszak következett, míg végre a piaristák foglalhatták el a jezsuiták helyét, tőlük a benczés-rend vette át az intézetet, a mely maig is vezeti azt. E nehány szóval említett változás természetesen maga után vonta a tanítás módszerének átalakulását is, a melyet az író mindenütt nagy szakavatottsággal magyaráz, s végül ő is összeállítja a tanárok névsorát időrendben s egyszersmind statistikai kimutatást közöl az intézet tanulóiról. A monographia kétségtelenül így is becses, csak még a kiválóbb tanárok főbb életrajzi adatait szerettük volna összegyűjtve látni, mint a hogy némely itt említett iskolai történetben találtuk.

Sok tekintetben elütő az előbbi monographiáktól a dr. *Farkas Róbert* műve, a *kassai főgymnasium* története (224. l.): az író hazánk történelmének tágas hátterébe állítja az intézet fejlődését a XVII. század első évétől kezdve egészen a jezsuita szerzet eltörléseig, a meddig a munka terjed. Ez az észrevétel nem épen megrovás számba esik, noha kissé szűkebb határokkal is megelégedtünk volna, mert így az intézet adatait a munka első felében úgy kell kiböngésznünk az összehalmozott anyagból, a melybe szinte el van rejtve az intézet multjának külső képe. A jezsuiták 1601-ben telepszenek meg Kassán: Pázmány Péter és Némethy Jakab; hogy ekkor még iskolát nem alapíthattak, annak a politikai állapotokban kell az okát keresnünk. A XVII. század első felében lezajló események legfontosabb színtere épen Kassa levén, nem csudálhatjuk, hogy békés fejlődésnek csak nehezen indulhatott az intézet s félszázadig tartott, míg a készülődések megtörténhettek. Legtöbbet szenvedtek a betelepített jezsuiták a Bocskay és Bethlen-féle mozgalom idején. Az utóbbi alkalommal Kassa híres prédikátora, Alvinczy — ha a szerző állításának hihetünk — szerette volna bosszúját kitölteni a jezsuitákon.

Az intézetet 1660 körül nyitották meg a Jézus-társasági szerzetesek, több előkelő férfiú (kivált Kisdy B. egri püspök) nagyobb alapítványa következtében. A nagyszombati egyetem mintájára alkották meg tanfolyamait, a melyeket idővel folyvást szaporítottak, ugy hogy ez az akademia hazánk északkeleti felében körülbelül olyan hivatást teljesített, mint a nagyszombati az ország északnyugati részében. Az író felsorolja a kisebb alapítványokat is, hogyan létesítettek egy-egy újabb tanszéket, stb.; de általában ez a rész valami sikerültnek nem mondható. Sokkal becsesebb a másik fele, a melyben a szerző az iskola belső életfejlődéséről gyüjtött adatait állítja össze; kivált a tanulmányi rendszerekről, szervezetről, a tanítás eszközeiről s az iskolai színjátékokról szóló fejezetek tanulságo-

sak. Helyes, hogy a monographia-író följegyezte az érdekesebb kérdéseket is, a melyekről akár a physikusok, akár a philosophusok, akár a theologusok vitatkoztak. Még helyesebb, hogy az iskolai színjátékoknak legalább címeit idézi; följegyzései között találtuk a többi közt azt az adatot, hogy 1760-ban »válogatott ifjak« játszották a Sedekias című iskolai drámát magyar nyelven. A rectorok, dékánok és tanárok névsora zárja be a monographiát; a jelesebb tanárok életrajzi adatai szintén előadvák, noha fölötte vázlatosan; hasonlókép a tanulók összes számáról is közöl kimutatást. A munka a jelzett észrevételek mellett is megérdemli, hogy tudósaink figyelmökre méltassák.

Dr. Váczy János.

Békefi Remig, A cziszterciek középkori iskolázása Párisban. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1896.

A művelődéstörténet, mely nálunk eddigelé meglehetős parlagon hevert, az utóbbi években egyszerre fellendült. Különféle folyóiratokban s önálló értekezésekben számos oly munka látott napvilágot, mely főleg a hazai művelődéstörténettel foglalkozik. Azonfelül minden nagyobb munkában, mely egyes korszakok történelmét öleli fel, a művelődéstörténetnek a neki megfelelő hely biztosíttatott. Szóval, hosszu évek mulasztását igyekeztek helyrepótolni, meggyőződvén arról, hogy kulturális multunk felderítése egyik legfontosabb szolgálat, mit historiairásunktól méltán megkövetelhetünk.

Az ujabb irók közül, kik a hazai művelődéstörténetet dolgozataikkal folyvást gyarapítják, kiváló helyet foglal el Békefi Remig dr., kinek működése, mint a cziszterczita-rend történetirója, e folyóirat olvasói előtt nem ismeretlen, hiszen elég dolgozata látott e lapokon napvilágot. Működése nem csak rendje történetére, hanem az egész magyar művelődéstörténetre is kiterjed. Számos tanulmány jelent meg már tőle e tárgyra vonatkozólag; elég legyen itt csak »Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpádházi királyok korában« és »Arpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése« cz. tanulmányaira utalnunk. Folyóiratunk jelen füzetében egy ujabb tanulmánya lát napvilágot az Anjou-korbeli székesegyházi iskoláink szervezetéről. Akademiai székfoglalójának tárgyát is rende történetéből vette, de ezuttal a rend művelődéstörténetének egyik fontos tényezőjével ismertet meg minket: a cziszterciek oktatásáról szól a középkor leghiresebb tudományos intézetén, a párisi egyetemen.

Hazai művelődéstörténetünktől első pillanatra távol álló-

nak látszik ugyan e tárgy. De ez csak látszólagos. Mert, a mint Békefi kimutatja, a párisi cziszterczi collegium hazai művelődéstörténetünk számos sötét pontjára vet világot. Hazai tárgyú különleges adatokat ugyan nem találunk, de azon szoros szervezetnél fogva, mely a cziszterczi rend minden egyes apátságát a citeauxi nagykáptalan határozataival egyesíti, minden egyes, s igy a magyar apátságokat is, azonos jogok s kötelezettségek csatolták a párisi collegiumhoz. A párisi apátság apátja Ubicellus pedig közte van azoknak, kikkel III. Béla 1183-ban a rend betelepítését illetőleg tanácskozik.

A párisi egyetemen a collegiumok két csoportra oszlottak, u. m. világi és szerzetesiekre. Utóbbiakhoz tartozott a cziszterczieknek collegiuma, a Bernardinum is, melynek tulajdonképeni alapítója gyanánt Alfonz, franczia királyi herczeget tisztelték. IV. Incze pápa buzdítására a citeauxi nagykáptalan már 1245. szeptember 12-én megengedi, hogy a párisi tanintézet fennmaradhasson, de kimondta, hogy a rendtagok idekülldése nem kötelező. Különösen IV. Incze pápa viseltetett nagy érdeklődéssel az uj intézmény iránt, s jóindulatát számos adományozással bizonyította be. A Bernardinum az egyetemmel szoros viszonyban állott, a nagykáptalan és Jó János franczia király az egyetem részének tekintették, tanárai az egyetem tanárai voltak, s magában a Bernardinumban nem egyszer tartotta az egyetem üléseit.

A nagykáptalan 1313-ban a Bernardinumnak uj szervezetet adott. Azonban köszönet nem volt ebben, mert már 1333 ban uj reformatorokat küldöttek ki, kik ismét egy uj szabályzatot dolgoztak ki az intézet részére. XII. Benedek pápa a Benedictinakban az egész cziszterczi rend tanulmányi rendszerét szabályozta, mely a legapróbb részletekre is kiterjed. Az 1350-ki nagykáptalan ujból rendezte a Bernardinum viszonyait, nemkülönben a következő nagykáptalanok majd mindegyike hozott több-kevesebb határozatot s rendszabályt.

Nem terjeszkedhetünk ki itt Békefi értekezésének minden egyes apróbb részleteire. Nem szólhatunk, bármennyire érdekes is az, a Bernardinumnak belső szervezetéről, a tanulmányi szabályzatról, az ottani életről, szóval minden egyes mozzanatról, melyről szerzőnk e munkájában beszámol. Műve a cziszterczieknek középkori párisi iskolázását, de főleg a Bernardinum monographiáját nyujtja, megismertetve bennünket a szerzetesi magasabb iskolázás összes körülményeivel. Hogy alapos, s az irodalmat körülményesen felhasználó munka, azt említenünk szinte fölösleges.

Művelődéstörténeti irodalmunk, a mily szépen fejlődött a

hazai művelődéstörténeté, ép oly szegény a külföldi művelődéstörténetet, vagy annak egyes részeit tárgyaló munkákban. Ep ezért nagy hálára kötelezte le Békefi a culturalis tényezők történetének barátait, megismertetve őket egy oly előkelő szerepü főiskola mellett létező collegium kül és bel történetével, minő a párisi egyetem és Bernardinum. Vajha mentől többen merítenének okulást s gyarapítanák ismereteiket a tudós szerzetes ezen legujabb művéből. —s—

Brevis historia archivi archi-abbatiae O. S. B. de s. Monte Pannoniae, cum brevi notitia illius alterius archivi publici regnicolaris ven. conventus s. Martini de s. Monte Pannoniae. In memoriam monumenti millenaris a regno Hungariae in s. Monte Pannoniae hic anno erecti. Concinnavit Dr. Victor Récsey archivarius archi-abbatiae et juratus conventualis ad locum credibilem regnicolaris archivi de s. Monte Pannoniae. Veszprém, 1896. 115 lap, *egy facsimile melléklettel.*

Magyarország leggazdagabb és legrégibb egyházi levéltárának történetét írta meg a millenium alkalmából Récsey Viktor dr., pannonhalmi benczés, a szentmártoni főapátság levéltárnoka. Már csak azért is érdemes e füzettel foglalkoznunk, mivel az egy mintaszerűleg rendezett levéltárat ismertet meg. Vidéki levéltáraink túlnyomó részben siralmas állapotban vannak; nincsenek szakértői kezekre bízva, vagy egyáltalában nincs is gondviselőjök. Récsey füzete utánzandó mintaképpen bemutatja a gazdag pannonhalmi levéltárat, mely szent István nagyfontosságú diplomájától kezdve a legújabb korig a történelmi kincsek nagy sokaságát foglalja magában. A pannonhalmi levéltárat Czinár Mór kezdte az újabb kor kivánalmai szerint rendezni. Czinár lajstromokat készített az oklevelekről s könnyebb kezelés czéljából a fiókokat jelekkel ellátta. 1884-ben két tágas terembe helyezték át a levéltárat és Haudek Ágoston levéltárnok a régebbi okleveleket fiókokban, az ujabbakat pedig csomagokban rendezte. Fehér Ipoly főapát 1897-ben Récsey Viktort nevezte ki főlevéltárnokká, s egyúttal megbízta annak teljes rendezésével. Récsey nagy buzgalommal hozzá látott a reá bízott feladat megoldásához s az okleveleket kronologikus sorban rendezte egészen a mohácsi vészig. Fáradozásának eredménye az, hogy ma a pannonhalmi levéltár nagybecsű oklevelei a jelzett időig a legtökéletesebb rendben vannak, úgy hogy a kutató azokhoz a legkönnyebben hozzá férhet. Récsey munkájában elősorolja mindazon fontosabb okleveleket, melyek a pannonhalmi benczésrend tulajdo-

nát képezik, megjelölvén lajstromában az egyes oklevelek keltét, szerzőjét, anyagát, pecsétjét és levéltári lelhelyét. Egyúttal betüsoros kimutatást ad az oklevelekben előforduló személy- és helynevekről, mi által a kutatók munkáját tetemesen megkönnyíti, mivel azok már előzetesen tájékozódást szerezhetnek a levéltár kincseiről. Továbbá rövid ismertetést nyújt azon legfontosabb oklevelekről, melyek hazai történelmünk szempontjából különös fontossággal birnak, milyenek pl. a pannonhalmi apátság alapító oklevele, a tihanyi apátság alapító levele; továbbá a »vörös könyv«, mely a pannonhalmi hiteles hely kiadványainak ősiratait 1000—1235. évig foglalja magában.

A könyv tartalma következő: 1. A levéltár rövid története. 2. A pannonhalmi országos levéltár, mint hiteles hely rövid ismertetése. 3. Az oklevelekben előforduló helynevek lajstroma. 4. A személynevek lajstroma. 5. Az oklevelek repertoriuma.

Érdemes munka e füzet, nemcsak azért, mivel a gazdag pannonhalmi levéltár rendezésével ismertet meg bennünket, hanem azért is, mivel a kutatót az anyag felől előzetesen tájékozza. A pannonhalmi levéltár adatait történetíróink már eddig is igénybe vették és több jeles munkában értékesítették, mint pl. Czinár Monasterologiájában, Wenzel Gusztáv az Árpádkori Uj Okmtr.-ban, Nagy Imre a Hazai Okmtr.-ban, Villányi a Menhelyek Történetében, Fejérpataky a Pannonhalmi Apátság Alapítólevele cz. tanúlmányában, Karácsonyi Szent-István Oklevelei cz. művében, Szamota »A tihanyi apátság alapító levele, mint a magyar nyelv legrégibb emléke« cz. értekezésében, stb. Azt hisszük, hogy Récsey ismertetése kutatóinkat még inkább fogja serkenteni a könnyen megszerezhető levéltári adatok felhasználására, s ha ezt elérte, valóban hasznos munkát végzett a füzet megírása által. Egyébként a füzetről legyen elég általánosságban annyit mondanunk, hogy az gonddal van összeállítva s Récsey ismeretes szorgalmát dicséri.

ÉRDUJHELYI M.

Der Ring des Frangipani. Ein Erlebniss von Henry Thode. Zweite Auflage. Frankfurt am Main. Verlag von Heinrich Keller 1895. Nagy 8-rét. VI+186. Számos metszettel és fény-nyomású mellékkelettel. Ára 12 márka.

Szerző 1892 február havában a velenczei Marciana könyvtárban Barbaro öreg krónikájának olvasásával vala éppen elfoglalva, midőn egy régi, német körirattal ellátott, szép

arany gyűrűt hoztak el hozzá megtekintés, illetőleg megvétel végett. A gyűrűt két olasz földművelő találta volt ásás közben, mintegy két méternyi mélységben Pratanál Pordenone közelében Friuliban. A német ember megvette a gyűrűt, félrelökte az öreg olasz krónikát és egész erélylyel fogott azon kérdés megoldásához, hogy ki volt az az előkelő német, — mert a gyűrű művészies kivitele miatt valami szegény »lanczkenet«-té csak nem lehetett, így okoskodik szerzőnk, — ki e gyűrűt Friuliban elvesztette; s hosszas keresés és megfontolgatás után azon meggyőződésre jutott, hogy a gyűrű tulajdonosa más nem lehetett, mint Frangepán Kristóf, ki I. Miksa császár zászlója alatt csakugyan küzdött Pordenone közelében és itt 1514-ben a velenczeiek fogságába esett. Szerző nagy lelkesedéssel írja le először is, mint jutott lassankint e meggyőződésre. Leírja továbbá Kristóf gróf fogságának történetét s a legnagyobb gonddal és hangyaszorgalommal összegyűjtött minden apróságot, a mi Kristóf és hű házastársának, a szép Apolloniának életére némi világot vet. Munkájának eredményét a jelen, rendkívül csinos kiállítású könyvben közölte, melyet nemcsak a történetkedvelő, hanem a régészet és művészet barátja is érdeklődéssel fog átlapozgatni. Sőt még a bibliographus is talál érdekes dolgot benne. Csak az a hibája, még pedig igen csúnya hibája a könyvnek, hogy szerzőt minduntalan elragadja lelkesülése a tárgy iránt és rhapsodikus, deklamáló hangon ír, a mi majdnem elrontja művének tudományos értékét. Szerencséjére közli a fölhasznált irodalom jegyzékét, és kivonatokat ad a velenczei levéltárakból és Marino Sanutoból, különben akárhány olvasója azon véleménynyel tenné le könyvét, hogy pseudo-tudományos mystificatiót olvasott, nem pedig valóságos történelmet. Épp e fellengző gondolatjárásnak eredménye valószínüleg maga a következtetés is, hogy a talált gyűrű valaha Frangepán Kristófé volt; de a fölkutatott tanúbizonyság értékének e vérmes túlbecsülése egy csöppet sem von le magának a könyvnek érdeméből, ha t. i. kellő óvatossággal olvassuk el azt.

Frangepán Kristóf fogságát már ismerik nálunk két változatban, t. i. Garay János költeményéből és Wenzel Gusztáv egy akadémiai értekezéséből. Az előbbi a Kisfaludy-Társaság *Évlapjai*-ban, a régi folyam VII. kötetében (1845—1846) jelent meg, Wenzel értekezése pedig eredetileg az *Akadémiai Értesítő*-ben, a legrégibb folyam X. kötetében (1850).

Nem tudom, Garay honnan vette az ő versioját »Frangepán Kristófné« című költői beszélyéhez. Alkalmasint csak az alapgondolatot találta valahol, talán Wagnernél s ezt a

sovány adatot a poéták módjára szépen kibővítette. A Kisfaludy-Társaság ugyanis Marczibányi Lajosné alapítványából egy költői beszélyre hirdetett pályázatot, »mely a hazai történetből vett jeles asszonyi tettben e nemnek valamely saját erényét dicsőíti« és tíz pályázó közül Garaynak itélte oda a dijat. Azonban már Wenzel is kétkedőleg csóválta fejét, hogy az, a mit a költő elbeszél, a hazai vagy bármi más történet lapjairól került volna. Mindenekelőtt nem igaz az, a mit Frangepánné Dobzse Ulászló szemére vet, hogy t. i. ő küldte volna Kristóf uramat a csatába s hogy elfogatása után nem tett volna semmit érdekében. Mert Ulászló király nem volt nyilt ellenségeskedésben a velenczei köztársasággal és Kristóf nem az ő érdekében, hanem teljesen a maga szakállára szolgálta I. Miksa császárt. Midőn pedig a gróf lépre ment, a magyar király »nyújtott felé kezet«, de persze nem tehetett sokat érdekében. A franczia trónon persze XII. Lajos és nem II. Lajos ült. A fogolynak nem Montebello, leghalálosabb ellensége volt őre, hanem meglehetősen jó barátja, Dandolo János Antal és a gróf meghiusult menekülési kisérlete után Daniel di Ludovici és Constantin Cavozo. Továbbá a szép asszony nem csellel, a porkoláb borába kevert álompor segélyével, került be férjéhez a velenczei börtönbe, hanem a köztársaság hivatalos nyilt engedelmével osztotta meg férjével a fogságot. A költői beszély továbbá azt regéli, hogy Kristófné utraquista volt,[1]) — a mit bajosan lehet neki elhinni, — hogy továbbá urának hosszú szakállát és szép bajúszát mintegy »másik Delilah« lenyírta és őt a magával hozott leányruhákba bújtatva, az Adrián szöktette meg haza, az ősi várba. Mindez ellen tények bizonyítanak, mert Frangepán nem a velenczei, hanem a milánói fogságból szökött meg, de nem feleségével, mert ez Milánóban még a szökés előtt halt meg. Ha továbbá a gróf bajúsza és szép hosszú szakálla árán szökött meg milánói fogságából, úgy a költőnek valószínűleg igaza van, hogy hazaérve, még szebb bajúszt eresztett, mint hajdanán és újabb szakállt s hogy szakállával nőtt szerelme is — csakhogy nem a porladozó szegény Apollóniáért, hanem Drágfi Annáért, Kanizsai László özvegyéért. *Rien n'est sacré* a levéltárak porában dolgozó *sapeur* előtt.

De azért ne búsúljunk, mert ámbár nem éppen úgy történt a dolog, mint azt Garaynál olvassuk, a szép Apollónia még a valódi történelem világánál is romantikus és rokonszenves alak marad; mert tény az, hogy ő önfeláldozó szere-

[1]) »Magához vette áhitattal Isten malasztját bor és kenyérben.«

lemmel elhagyta fényes kastélyát, fölkereste tömlöczében fogoly férjét s vele maradt barátai, jóakarói és az orvosok minden lebeszélése daczára, kik sürgetve kérték, hogy a penészes, zord börtön helyett száraz, verőfényes fürdőhelyre siessen, hogy ott megrongált egészségét helyreállítsa. S e szép magaviselete miatt még azt a kis botrányt is szivesen elnézzük neki, melybe őt még hajadon korában a szerelmes Miksa császár keverte volt. A gonosz nyelvek ugyanis hangosan rebesgették a hírt, hogy Miksa fülig szerelmes a szép Lang Apollóniába, hogy bárhova utazik a szép leány, nyomban követi őt a császári udvar és vice-versa, — ha t. i. akadt valami jó emberbarát, mint pl. Fugger, ki kifizette a szerelmes, de üres erszényű uralkodó számláját a szállodában — s hogy a gurki s utóbb salzburgi biboros, a híres Lang Máté ügyét azért vitte annyira a jó szerencse s azért állt oly magas kegyben a császárnál, mert ő az imádni való Apollóniának vala fivére. Egy más hír szerint Apollónia még György bajor herczeget is megigézte.

A Garay elbeszélte romantikus historiából csak annyi igaz, hogy Frangepán egy ízben csakugyan tett szökési kisérletet a velenczei tömlöczből, s hogy a szép Apollónia szerfölött kompromittálva volt a dologban; mert éppen a börtönben volt férjével, midőn az őrök egyike jelentést tett, hogy gyanús zörejt hallott bent; mire megvizsgálták a börtönt s azt találták, hogy a Piazzára néző kerek ablak vasrácsa teljesen át volt reszelve. Apollóniát erre rögtön kirendelték a börtönből és udvarhölgyeivel együtt magánlakásán szigorú fölügyelet alá helyezték. A fogolyt pedig ezentúl szintén szigorúbban őrizték.

Az időközben a köztársaság és a franczia király közt létrejött megegyezés folytán Kristóf grófot a velenczei Torresellából áthelyezték a milánói kastélyba. Apollónia ámbár nem juthatott ismét börtönébe, elment Milánóba s itt 1519. szeptember 4-én meghalt. Nemsokára ezután pedig, t. i. október 17-én, azt a hírt olvasták föl a velenczei tanácsban, hogy Frangepán Kristóf Monseigneur Mondragon, a várnagy, két szolgájának segítségével megillant fogságából, mely szökési kisérlet ez alkalommal sikerült neki, mert november 5-én szerencsésen elérkezett Postoynába, hol övéi ágyúdörgésekkel fogadták.

A tárgy irodalmának szentelt fejezetben szerző fölsorolja Wenzel értekezését is, de a magyar nyelv nem tudása miatt nem használhatta föl. De úgy látszik, bele sem pislantott, mert pl. egy Wenzel közölte latin levélből meggyőződhetett volna

arról, hogy Drágfi Anna csakugyan már neje volt Kristófnak, nem pedig még csak arája, midőn a gróf halálosan megsebesült Varasd vára ostrománál.

Wenzel egy másik akadémiai értekezésben, t. i. »Kritikai tanúlmányok a Frangepán család történetéhez« (1884) egy fejezetet szentelt a család »tudományos és irodalmi érdemeinek.« Ha még ide soroljuk a művészet körüli érdemeket, több dologgal pótolhatjuk Wenzel sorozatát az előttünk fekvő könyv kalauzolása mellett. Ilyen pl. a Karinthiában az obervellachi plébániatemplomban levő művészi kivitelű oltárfestmények Jan Schoreltól, melyekről Jaksch még 1890-ben bebizonyította, hogy ezek Frangepán Kristófunk és neje számára készültek. A triptychon közép darabja a Szent-Családot (Die heilige Sippe) ábrázolja, a két szárny pedig Szent-Kristófot és Szent-Apolloniát, melyek szerző szerint bizonyára arcképek akarnak lenni, ámbár ezen vélemény ellen chronologiai nehézségek merülnek föl.

Thode szerint Szent-Apollonia képe, Dürer Albrechttől egyenesen Frangepán Kristófné tiszteletére került I. Miksa császár jól ismert imakönyvébe.

Az irodalmi érdemek közé kell még sorolnunk azt a már sokszor leírt laicus-breviariumot (Das deutsch-römische Brevier von 1518) vagy német imakönyvet (petbuoch), is melyet Kristóf és neje saját költségükön latinból németre fordíttattak és 1518-ban (?) 400 példányban kinyomattak Velenczében a grófnak 5 nap hiján 53 hónapra terjedő fogságának emlékére, melyből »durch erlaubnüsz der herschafft zuo Venedig«, 22 hónapot Apollónia férjével töltött. Ez imakönyv egy példánya megvan a magyar nemzeti múzeumban.

Szerzőnk leírja továbbá azon ritka nyomtatványt is, melynek egy példánya a British Museumban van meg Londonban, t, i. »Oratio ad Adrianum Sextum Pont. Max. Christophori de Frangepanibus Veg. Seg. Modrusieque Comitis etc.« A könyvtár katalogusa párisi nyomtatványnak tartja és 1523-ba helyezi nyomtatását. Magam is megvizsgáltam. Mindössze négy kis negyedrétű, számozatlan levélből áll és nemcsak bibliographiai, hanem történelmi fontossággal is bir. Az oratiohoz van csatolva IV. Béla magyar királynak azon levele, melyben Segnia városát Frangepán Frigyes és Bertalan testvéreknek és utódaiknak adományozza. Az okmány így van keltezve: »Anno Domini 1260 regni autem nostri anno 20.«; melyeknek egyike — valószínűleg az első — persze hibás, mert Segniát már 1255-ben adományozta volt Béla a Frangepánoknak.

Wenzel utóbbi értekezésében azt is állítja, hogy I. Mátyás korában a grófok kénytelenek valának a várost a királynak átadni; de az átadás időpontját és okát nem vagyunk képesek szorosan meghatározni. Csak annyit tud, hogy 1468-ban a város még a grófok birtokában volt, de 1472-ben már a király birta. Ez utóbbi datum, melyre Wenzel okiratot idéz, homlokegyenest ellenkezik Fest Aladár azon okiratilag be nem bizonyított állításával, (*Századok* XXVII. 898) hogy Mátyás Zenget a Frangepánoknak 1470-ben visszaadta. Hogy miért vette el Mátyás a várost a grófoktól, azt Kristóf maga beszéli el az *Oratio*-ban. Szerinte a város kedvező fekvése miatt Mátyás, ki egynémely akkoron, a velenczeiek birtokában lévő sziget után vágyódott, arra a megegyezésre lépett Kristóf apjának, Bernátnak, nagyapjával, (Miklóssal? hisz ez még 1432-ben halt meg!!) kivel nagy barátságban állott, hogy a gróf a királynak átengedi Zenget, hogy ennek segélyével meghódíthassa az említett velenczei szigeteket. A király átvette a várost és soha többé vissza nem szolgáltatta azt a grófoknak s miután utódaitól sem kaphatták azt vissza szép szerével, Bernát erőszakkal kisértette meg visszafoglalni. A várost ostrom alá vette, de már az ostrom első napján egy ágyúgolyó fölrobbantott némi puskaport, mely a templom közelében vala fölhalmozva. A robbanás pedig csúnyán megrongálta a szent épületet, mely miatt a pápával gyűlt meg a bajuk a grófoknak.

Legyen szabad remélnünk, hogy a szép Apollónia önfeláldozásának történetét nem sokára új alakban fogjuk birni valamely koszorús írónk tollából, még pedig a Thode Henry könyvében közölt érdekes új adatok nyomán.

Kropf Lajos.

TÁRCZA.

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR A KÉPVISELŐHÁZBAN.

A képviselőházban, az Országos Levéltár költségvetésének tárgyalása alkalmából, jan. 29. és 30-án hosszabb, érdekes és behatóvita fejlődött ki. Mint várni lehetett, ez a tétel nem képezett pártkérdést, sőt örömmel láttuk, hogy épen a Kossuth-párt volt az, mely az Országos Levéltárnak fejlesztését sürgette. Igaz, hogy ennek a pártnak egyik vezérférfia *Thaly* Kálmán, egyik legrégibb bajnoka a magyar történetirásnak, ki 30 év óta kutat ebben a levéltárban, látta, hogy fejlődött a kamarai levéltár országos levéltárrá, hogy lett a legelőször általa úgynevezett »lymbus« a magyar történetírás aranybányájává, sőt erre a fejlődésre később, mint maga is jelzi, hogy befolyást gyakorolt, s már tiz év előtt sürgette a reformokat. Most is nagyszabásu beszéddel lépett a sorompóba.

A levéltár igazgatója *Pauler* Gyula. Tőle van a szervezés terve, valamint a tervnek végrehajtását is ő eszközölte. Ő állította össze annak személyzetét, s valóban oly éles látással, hogy ma a tudósok egész gárdája működik együtt, közösen, egy czélra. Azt mindenki látja, hogy mit köszön ezeknek a magyar történetirás: Nagy Gyula editiói, Csánki Magyarország földrajza a Hunyadiak korában, Tagányi Erdészeti oklevéltára s mindenek fölött Magyarország története az Árpádok alatt, valamint a többieknek irodalmi működése sokkal ismertebbek, hogy sem részletezni kellene. De a mit a nagy közönség nem tud, az, hogy, a hivatalos folyó ügyeken kívül, mennyire vannak a kutatók által igénybe véve a levéltár tisztviselői, hogy milyen készséggel és szakismerettel szolgálják ki azokat, adnak utasitást és utmutatásokat nekik, — szóval, hogy mit köszön ezeknek a történetirás.

S hogy e részben még Eötvös Károly sincs jól tájékozva, azt jan. 29-én tartott, különben igen jóakaratú beszéde is mutatja. Minő sötét kép az, melyet beszéde bevezetésében fest,

mely még a század elején való történetirásra sem illett volna. Eötvös igy szólt:

»Magasabb társadalmi osztályaink növendék-leányai és ifjai kezében, olvasmányul ezer és ezerszámra vannak idegen népek és nemzetek történelmi dolgozatai s idegen férfiak életrajzai és leirásai, a helyett, hogy kezükben a mi nemzetünk multjából vett költőileg is szép, történelmileg is kitünő rajzok és történetünk azon nagy alakjainak életleirásai, melyek nemzeti önérzetünket emelik, volnának egyedüli olvasmány gyanánt. Nem is irói geniusz hiányzik ma a magyar fajban.

Az önérzetes irói geniusz bizonyos félelemmel és aggodalommal kezd ahoz a tárgyhoz, mikor tudja, hogy a multunkra vonatkozó okiratoknak milliói a napvilág elől el vannak vonva, a melyekben csak a rendet és a sort felfedezni is egy emberélet szükséges.«

Qui nimium probat, nihil probat. A magyar történetirásnak megvan a maga fejlődése, s mikor valóban épen nem lehetett meríteni a levéltárakból, még akkor is volt magyar történetirás. Attól fogva pedig, hogy az Országos Levéltár és a családi levéltárak megnyíltak, történetirásunk mind nagyobb dimensiókat ölt. Csak nemrég irta meg Eötvös Károly — még pedig mondhatom igen szépen megirta — Zala- és Veszprémmegyék monographiáját az Osztrák-Magyar Monarchia számára; vajjon nem tett-e ő levéltári kutatásokat? Hát minden kutató és feldolgozó ezt teszi, mielőtt a munka megirásához fogna: átkutatja a levéltárakat, összegyűjti az adatokat. Az a kor, midőn »az önérzetes irói geniusz« már csak sajtó utján publicált anyagból fog dolgozni, soha sem fog bekövetkezni, de hogy a kutatók munkája meg legyen könyítve, azon az Akadémia, Történelmi Társulat s egyes családok s törvényhatóságok publicatioi segitnek. Ha azt mondta volna Eötvös, hogy nyujtson módot a kormány a magyar kutatóknak, hogy még több okmány-publicatiokat tehessenek, akkor teljesen egyértenénk vele.

Már nem a dilettans, hanem a szakember tudásával szólott Thaly e kérdésben másnap. Rendkivül tanulságos és érdekes volt beszéde, mely úgyszólva a kérdésnek minden részét megvilágositá. Kezdte a régi kamarai levéltárban szerzett tapasztalataival, azután vázolta, hogy az abszolut korban hogyan bántak a kibujdosott hazafiak levéltáraiból elkobzott s összehordott anyaggal, mintha a nemzet történetét akarták volna öntudatából kiszakasztani; azután vázolja a levéltár mai helyzetét, az országos levéltárral már egyesített s még egyesitendő levéltárak kérdését tüzetesen megvitatja, kész ivditvánnyal áll elő s beszédét következő nagy horderejü szavakkal zárja be:

»A müvelt külföldön minden közarchivum tudományos intézetnek tekintetvén, a közoktatásügyi miniszter hatásköre alá tartozik. Tudjuk, hogy a mi nemzeti muzeumunk levéltára is odatartozik. Ezen nemzeti muzeumi levéltárat, melynek nagyon szükre szabott személyzete van, egyesiteni

kellene az országos levéltárral, mert rokon szakok; a ki a nemzeti muzeum levéltárában dolgozik, az, tudjuk, hogy nem fog dolgozni például mineralogiai determinációkkal, és ha igy e két levéltár személyzete egyesittetik, megnagyobbodván a két létszám, mégis valamivel nagyobb lesz elöléphetési reményük is az ott levő tisztviselőknek és biztosak lehetünk arra nézve is, hogy azok szakemberek lesznek.« Ennélfogva inditványozza, hogy az Országos Levéltár — már csak az egyöntetű fejlődés szempontjából is — mint első sorban tudományos intézet, helyeztessék át a belügyi tárczából a közoktatási ministerium ügykörébe. A hiteles helyekre vonatkozólag megjegyzi, hogy a birtokviszonyokra vonatkozó levéltárak a káptalanok vagy konventnek kétségtelen tulajdonát képezik, de a többi ott elhelyezett iratokra az országnak kétségtelen joga van; s ezeket illetőleg azt a megoldást ajánlja, hogy minden káptalannál vagy konventnél alkalmazzanak levéltári szakvizsgát letett egyéneket, kik a szokásos taksa letétele mellett hiteles másolatokat adhassanak ki.

Thaly beszédét a ház osztatlan tetszéssel fogadta. Mi pedig örülünk, hogy az Országos Levéltár kérdése ismét felszínre került. Róma sem épült egy nap alatt, s hisszük, hogy a vita vége egy új s a nemzet méltóságához illő épület lesz. Szilágyi S.

»LEHEL KÜRTJE.«

A magyar tudós világ jó hírnevének érdekében legyen szabad remélnünk, hogy valamely régészünk nemsokára meg fogja vizsgálni a hires »Jászkürtöt« és szakértő véleményt adni róla. Mindaddig pedig függesszük föl véleményünket. A »kürtön« levő »tánczosok, kürtösök, gyalog és lovas harczosok« öltözetéből talán csak meglehet határozni a »kürt« korát. El lehet dönteni tovább azt is, hogy csakugyan kürt volt eredetileg és nem a mint ezt Vámbérynak Magyarország történetéről angolul irt kis könyvében olvasom — ivó szerszám.

Végleg nincs még eldöntve, hogy a munkácsi »ócska kürt« a jászberényi kürttel egy és ugyanaz. Mert, hogyan magyarázzuk meg azt, hogy míg 1688-ban a munkácsit csak 18 forintra becsülték, alig 15 évvel később a nádor, Eszterházy Pál herczeg, 1000 forintot igért a jászkunoknak a jászberényiért? Miután pedig Keresztelő Szent János fejét számos példányban őrzik az ájtatos hívők széles Európában, miért nem lehetne meg Lehel vezér kürtjének is több példánya a világon?

Nem szabad továbbá elfelednünk azt sem, hogy 955 óta 1688, illetőleg 1788-ig 733, illetőleg 833 év folyt le, s ezt az óriási idő közt azoknak kell betölteniök valahogyan a szigoru logika megelégedésére, kik azt állítják, hogy a jászberényi kürt Lehel vezér hagyatékához tartozik. Az *onus probandi* az ő vállukon nyugszik.

Megfejteni azt a talányt, hogy a jász kürt mint került

Munkácsba és onnan vissza Jászberénybe, az még csak gyermek játék volna. Sokkal komolyabb föladat vár az illető prókátor urak számára, t. i. megfejteni azt, hogy mily módon került a kürt eredetileg Ágostából vagy Regensburgból Jászberénybe? Ha az ágostai germán muzeumban a *bajorok* mutogatnák az őseik által zsákmányul ejtett kürtöt és nem a *jászok* az ő plébánia templomukban — az már más dolog volna, s méltó volna komoly figyelemre. Alig hihetjük el azt, hogy a győztes svábok ezüsttel, aranynyal töltötték volna meg a kürtöt s szépen elküldötték volna azt haza a jászoknak mint *captatio benevolentiae*. Még pedig kikkel? A bús »hetumoger«-ral? A hét magyarkával? Szegény lazaronikkal? *Credat Judaeus!!*

Az úgynevezett hagyomány kitünő *segéd* eszköz a történelmi kutatásnál, de történelmet kizárólag hagyományra alapítani fölötte veszedelmes dolog. Tapasztalásból tudjuk, hogy a hagyományt gyakran valamely vérmes amateur történetíróra vagy régészre lehet visszavezetni. Sok esetben pedig a legbadarabb anachronismusokat követi el a »hagyomány«, mint pl. a jelen esetben is, midőn Lehel vezérrel 955-ben Konrád császárt öleti meg. Hiszen I. Konrád még 918-ban halt meg és II. Konrád csak 1027-ben lett császárrá.

Ha már Kézai is kételkedett a Lehelről és kürtjéről szóló mende-mondában, úgy miért higyjük el *mi* azt mai napság alapos bizonyítékok nélkül?

KROPF LAJOS.[1])

EGY KIS HELYREIGAZÍTÁS.

A Századok f. évi I. füzetének 52. lapján azt olvasom, hogy »1556-ig sehol sincs említés téve sem oklevelekben, sem országgyűlési végzésekben a román püspökökről (t. i. Erdélyben).«

Ezzel szemben Mátyás királynak Budán, 1479 »sabbatho proximo ante dominicam Letare« — kelt oklevelében[2]) e szavakat olvasom: »ad humillimae supplicationis instantiam, fidelis nostri reverendi Joannithi methropolitani Albajuliensis etc.« — mi azt mutatja, hogy az erdélyi görög szertartásuaknak már a XV. század közepén nem csak püspökök, de érsekük is volt.

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

---

[1]) Közöljük e czikket, meglevén magunk is szerzővel együtt győződve arról, hogy ez érdekes emlékkel szemben. a hazai tudomány nem teljesítette kötelességét. Szerk.

[2]) Mészáros Károly: »A magyarországi oroszok története« 94. l.

NEHÁNY SZÓ A PESTI PIARISTA KOLLÉGIUM TÖRTÉNETÉHEZ.

A budapesti piarista kollégium történetéről irt ismertetésben Váczy úr egyes dolgokhoz oly magyarázatot fűzött, hogy megjegyzés nélkül nem hagyhatom azokat.

Először is kifogásolja, hogy én közöltem ama nagy férfiak névsorát, kik ez intézetben tanultak egykoron, s azt állítja, hogy ez határos a puszta dicsekedéssel. Meghagyom őt ebben a hitében, csak azt említem fel, hogy minden intézet a világon büszke nagy növendékeire s Francziaország legelső liceumában azzal is hatnak a növendékekre, hogy tudomásukra hozzák, a hazának mily kiváló fiai voltak valaha ezen intézetnek növendékei. De az még sohasem jutott eszükbe, hogy ezt dicsekedésnek tekintsék. Különben az általam közlött névsornak meg van a haszna, hogy ennek alapján anyakönyveinkből helyreigazithatjuk ama sok hibás adatot, melyekkel legkiválóbb iróink életrajzában is találkozunk.

A vallásos élet emelésére szánt egyesületekről irván azt mondom könyvemben, hogy a vallás-politikai harczok és reformok hatalmas lökést adtak ugyan az emberiség haladásának, de a hitet megingatták s az erkölcsöket elvadították. Váczy ur ezt nem akarja megérteni, s teljesen félremagyarázza nyilatkozatomat, mely sem a protestantizmus ellen, sem a katholicizmus mellett nem szól, hanem egyszerűen csak konstatálja a hit és erkölcs dolgában a mély hanyatlást. Már, pedig ennek szomoru rajzát megtaláljuk minden történeti kézikönyvben, annál inkább az egykoru protestáns és katholikus irók műveiben, a pápák bulláiban, maguknak a reformátoroknak, főleg Luthernek munkáiban. Ez utóbbi mély elkeseredéssel szól korának romlottságáról, s kedves városát Wittembergát Sodománál is rosszabbnak mondja. Minő állapotok uralkodtak a harminczéves háboruban — ismeretes dolog.

Kifogásolja azt is, hogy én a váczi püspök egyik fölterjesztését förmedvénynek mondom. A dolog úgy áll, hogy Pest város tanácsa és három egykorú levél mondotta annak, s én csak átvettem azokból, azért van a förmedvény s a pasquillus szó a hozzátartozó kifejezéssel együtt idézőjelben (115. lap.)

Váczy úr nem hiszi, hogy a pesti piaristák az iskolai színészettel is magyarosítottak volna. Hogy elhigyje, idézem Pállya Istvánnak egyik színművéből eme passust: »magyar komédiáknak tovább folytatására az is ösztönt adott, hogy az ilyetén iskolabéli magyar játékok által az ifjuság a magyar nyelvben gyakoroltassék« (1768.) A nemzeti érzés és hazafiasság hirdetését is megtaláljuk még a latin nyelvű darabokban is.

Takáts Sándor.

UJ KÖNYVEK.

— »TEMESVÁRMEGYE ÉS TEMESVÁR VÁROS TÖRTÉNETE a legrégibb időktől a jelenkorig« czimü műből egyszerre két kötetet kaptunk, u. m. az egész mű első és negyedik kötetét. Még Pesty Frigyes jeles történettudósunk kapta Temesvár megyétől a megbizást e monographia megirására, gyüjtötte is az ide vonatkozó anyagot lankadatlan buzgósággal, fáradni nem tudó szorgalommal és nemesen önfeláldozó odaadással s alig van köz- vagy magán levéltár, melyet e czélból át ne kutatott volna. Évtizedeket töltött el munkával, kutatással és másolással s olyan anyag készletet gyüjtött össze, hogy a legalaposabb monográphiát méltán vártuk tőle, s mikor az anyag csak nem teljesen össze volt gyüjtve, akkor jött közbe váratlan halála. A vármegye a m. tud. akadémiát kérte fel az iró megválasztására s ez Ortvay Tivadar ismert tudósunkat ajánlotta. Ő tőle vesszük e most megjelent két kötetet, melyek egyike *Temesvármegye őskorát a vidék földtani alakulásától a kelta-vaskor végéig* tárgyalja, másika (az egész munka negyedik kötete) *Okleveleket* közöl *Temesvármegye és Temesvár város történetéhez az 1183—1430. évekből.* E nagy munkának, melyre most előzetesen csak olvasóink figyelmét akartuk fölhívni, bővebb ismertetéséről is fogunk gondoskodni.

— A SZÉKELY OKLEVÉLTÁR V-dik kötete elhagyta a sajtót. A vállalat 1872-ben kezdődött meg s a három első kötetet Szabó Károly szerkesztette. A harmadik kötet 1890-ben hagyta el a sajtót; készen volt az anyag már a negyedik kötetre is, de Szabó Károly bekövetkezett halála miatt ezt az anyagot Szádeczky rendezte sajtó alá s 1895-ben közzétette. Időközben Szádeczky Lajos bizatván meg a székelyek történetének megirásával, körutat tett a Székelyföldön, átkutatta a bécsi udvari és kamarai levéltárakat, rendkivül gazdag és becses anyagot hordott össze s ennek egy részét az ötödik kötetben közzétette. E kötet előszavában székely történeti kutatásairól számol be. Egyenként felsorolja a magánosak és törvényhatóságok levéltáraiban tett kutatásait, melyben csakugyan igen becses adalékokat talált. Ezt a kötetet tüzetesen fogjuk ismertetni.

— KOLOSTORBÓL KOLOSTORBA czímen Dedek Crescens Lajostól egy kötet díszesen kiállított utirajz jelent meg, melyben szerző bolyongásait különféle kolostorokban a monarchián belől és kivül vonzóan s érdekesen irja le. A nagyközönséggel megismertetni törekszik a szerzetes rendek eredetét, régi és mai életének leirását. Orosz-Lengyelország, Galiczia, Morva-, Csehország és Bosznia legnevezetesebb kolostoraival ismerteti meg olvasóit, mely helyeken az utóbbi évek során tudományos buvárlatok czéljából meg-

fordult. Alkalmunk lesz ez érdekes munkára még bővebben visszatérnünk, addig is melegen ajánlva azt olvasóink figyelmébe.

— »A BUDAPESTI EVANG. REFORM. THEOLOGIAI AKADÉMIA MULTJA ÉS JELENE. TÖRTÉNETI VÁZLAT ÉS RÖVID JELENRAJZ« czímen Szőts Farkasnak, az akadémia jelenlegi érdemes igazgatójának tollából egy izléses kötet hagyta el a sajtót, mely méltán foglal helyet a hasonló irányu kiadványok sorában. E nagyhivatásu intézet multjáról Szőts, annak egykori növendéke és 19 év óta tanára vonzó stilussal s az intézet multján szeretettel és kegyelettel csüngő lelkesedéssel rajzolt hű képet. A munka beható ismertetését több felsőbb iskoláink történetével együtt fogjuk adni.

— AZ »IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT« kiadásában két díszes kötetet vettünk. Az egyik: »Évkönyv. 1897. Szerkesztik Bacher Vilmos és Bánóczi József«, a másik dr. Pollák Miksa műve: »*A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig*«, mely a társulatnak egy pályadiját nyerte el. Az alig egy pár év előtt alakult társulat kiadványainak ötödik és hatodik kötetét képezik e művek, melyeknek tartalma arra mutat, hogy az életrevaló társulat helyesen fogta föl czélját s olvasóinak nem csak kellemes, de hasznos olvasmánynyal is tud szolgálni. Eddigelé ezeken kivül két évkönyvet s *Alexandriai Philonak a Caius Caligulánál járt küldöttségről szóló jelentését* adta s tervbevette az *egész Ó-szövetség magyarra fordítását;* elhatározta egy *zsidó Oklevél- és adattár* kiadását, mely közölni fogja időrendben mindazt, a mi a honfoglalástól az emanczipáczióig a zsidók történetére vonatkozik s szerkesztésével már meg is bizta *Marczali Henriket* és *Kohn Sámuelt;* pályadíjat tűzött ki a *Budapest területén lévő községek történetére*, valamint *a zsidók fennálló községi szervezeteinek történeti alapon való ismertetésére;* felolvasásokat tart stb. A most említett két rendbeli kiadvány közül Pollák művét külön czikkben fogjuk ismertetni. Az Évkönyv tartalmából, mely millenaris kötet is egyszersmind, s a múlt évben tartott milleniumi díszülés tárgyait is magában foglalja, kiemeljük *Acsády Ignácz* czikkét »*A magyar zsidók 1735—38*-ban.« A mi a többi czikkeket illeti: szépirodalmi és ismeretterjesztő, hittani és történeti tárgyúak váltakozva alkotják érdekes és gazdag tartalmát.

— VÉCSEY TAMÁS, egyetemi tanár »A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem jog- és államtudományi karának ismertetése 1667—1896.« czímű munkában, mely a millenium alkalmával a vallás- és közokt. m. kir. minister jelentése számára készült s onnan 32 lapnyi különlenyomatban van kiadva, a jog- és államtudományi kar multját és jelenét főbb vonásokban mutatja be. E munka kis terjedelme daczára sokat

tartalmaz. A szerző benne mesteri kézzel vázolja a kar keletkezésének, első szervezkedésének körülményeit, a közel multban és jelenben pedig a karnak úgy külső állására, mint belső berendezésére vonatkozó, nevezetes momentumokat correcten ismerteti. A munka két részre van felosztva: az I. az 1867. előtti, a II. az 1867. utáni időszakot tárgyalja. Szerző az I. részt mindjárt azzal kezdi, hogy feltünteti a karnak 1667. évi megalakulását, első berendezkedését az ő négy tanárával, kik közül kettő a hazai jogot tanította, melylyel a jogtanítás tekintetében hazánk a külföldet 40 évvel megelőzte, — ezután vázlatos ismertetést ad a karnak Nagyszombatban, Budán és Pesten létezése alatt behozott új reformintézményekről, tájékozást nyujt arról, hogy alapitásától kezdve 1896-ig milyen volt a karban a tanárok állása, a tanmód, a tannyelv, a tanulmányi, vizsga- és szigorlati rendszer, a tanárok és hallgatók számszerű emelkedéséről statisztikai adatokkal beszámol, és a tanárok irodalmi munkásságait, érdemeit is mérlegeli. Szóval a jog- és államtudományi kar fokozatos fejlődése menetében előfordult minden nevezetesebb eseménynek vázlatos történelmét megtalálja az olvasó e munkában. —r.

— »A NYIREGYHÁZI KASZINÓ TÖRTÉNETE« czimű füzetet adott ki Nyiregyházán dr. Vietórisz József kaszinói tag, magyar hazánk ezeréves fennállásának emlékét — mint az előszó mondja — az által akarván az egyesület megünnepelni, hogy megiratta s ünnepi közgyülésén felolvastatta a kaszinó történetét. A nyiregyházai kaszinó egyike a legelsőknek; míg a debreczeni és bihari 1833-ban, a nyitrai 1836-ban alakult: Nyiregyháza intelligenciája már 1832-ben decz. 8-án megvetette a »Nyiregyházai Magyar Olvasó-Társaság« alapját 60 taggal 4 frt tagdijjal, mely azóta Olvasó-Egyesület, majd Kaszinó néven mint a szabad eszmék terjesztője és a közszabadság egyik hathatós előmozditója (hogy Széchenyi szavaival éljünk) fokozatosan és folytonosan fejlődött, s ma már 335 tagja 3206 kötetből álló könyvtára van és 11 ezer forintot meghaladó évi budgettel rendelkezik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYLET I. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZGYÜLÉSE. Az erdélyi muzeum-egylet bölcs., nyelv- és történettudományi szakosztálya f. hó 23-án a tagok élénk részvétele mellett tartotta meg szokásos évi közgyülését. Szamosi János elnök (kit épen 10 évvel ezelőtt választottak meg először elnökké) megnyitójában a szakosztály örvendetes gyarapodását vázolta. Szádeczky Lajos titkár a választmány jelentését olvasta fel a szakosztály mult évi munkálkodásáról, a mely élénk és eredménydús volt.

A tagok száma örvendetesen szaporodott, úgy hogy a szakosztálynak jelenleg m. e. 350 tagja van, míg 3 évvel ezelőtt alig volt 200. Az »Erdélyi Muzeum« megjelent 10 füzetben 510 lapon, nagyérdekű közleményekkel. Az elnök mint pénztárnok jelentése szerint a szakosztály mult évi bevétele volt 2208 frt 20 kr., kiadása 1992 frt 93 kr., a jelen évi költségelőirányzat 2230 frt. Ezután elnök tiszttársai nevében is leköszönvén, Fazekas József korelnök vezette a választást s Moldován Gergely, Török István és Czigler Ignácz számították össze a beadott szavazatokat. Megválasztattak 3 évre elnökké: Szamosi János, alelnökké Márki Sándor, titkár-szerkesztővé Szádeczky Lajos egyhangúlag. Új választmányi tagokká: Farkas Lajos, Nagy Károly, Schneller István, Schilling Lajos, Széchy Károly. 10 régi vál. tag nem esett választás alá. Ezek a következők: Fazekas József, dr. Ferenczi Zoltán, dr. Finály Henrik, dr. Gyalui Farkas, dr. Kanyaró Ferencz, dr. Lázár Gyula, dr. Moldován Gergely, dr. Szász Béla, dr. Török István, dr. Vajda Gyula. Végül élénk eszmecserét keltett Gyalui Farkas vál. tag inditványa, hogy az Erdélyi Muzeum és az Erd. Irod. Társaság között összekötő kapcsolatot kellene létesíteni. A vitában számosan vettek részt, de érdemleges határozatot nem hozhattak, mert az indítvány nem volt előre bejelentve. A szakosztálynak tagja lehet bárki. Évi tagdij 3 frt, melynek fejében az »Erdélyi Múzeum« havi füzeteit kapják.

— A MILLENIUM egyik legérdekesebb emléke a »Magyar Mese és Mondavilág« *Benedek* Elektől, melynek immár V-ik és utolsó kötete is elhagyta a sajtót az Athenaeum díszes kiadásában. Már a 40-es évek elején megindult a mozgalom a Kisfaludy-Társaság kezdeményezésből a magyar népdaloknak és népmeséknek maradványait összegyüjteni, s Erdélyinek három kötetes gyüjteménye volt ez irányban az első nagyobb szabásu vállalat. Arany Lászlónak, Krizának s másoknak gyüjteményei sok becses anyagot foglaltak magukban. De amint az idő haladt s új világ keletkezett, attól lehetett tartani, hogy a mi még a népmesékből a nép tudatában megmaradt, lassanként az is el fog kallódni. Benedek vállalkozott arra, hogy a mi még megmenthető, megmentessék a millenium alkalmából s nagy gonddal és fáradtsággal bevégezvén a gyüjtést, azokat közzé tette. Maga mondja el, hogyan eszközölte azt: »Megőrizvén a mesék s mondák igaz népi karakterét, irodalmi köntöst adni rájok, hogy bátorsággal léphessék át minden magyar ház küszöbét; hogy a honfoglalás ezeredik esztendejében átadjam a magyar nemzetnek a magyar nép ezer évi meseköltését; átadjam oly formában, hogy azt öregek, ifjak lelki haszonnal s gyönyörűséggel olvashassák; hogy a magyar népmese segítségére legyen az iskolai oktatásnak s kedves, szíve-

sen látott barátja a gyermekes házaknak.« A maga elé tűzött feladatot kitünően oldotta meg, s ma egy olyan gyüjtemény van az elkallódástól megmentve, mely a magyar nép szellemnek mindenkor becses emléke lesz. Hogy e gyüjtemény olyan fényes kiállításban jelenhetett meg, az az Athenaeum érdeme, mely annak gazdag illusztrálásáról gondoskodott. Ára egy kötetnek 3 frt.

— HENSZLMANN IMRÉNEK kassai szülőházát legközelebb emléktáblával fogják megjelölni. Az e czélból alakult bizottság élén Stöhr Antal dr., a főgimnázium igazgatója áll. Az emléktábla fekete vagy szürke márványlap lesz a következő felirással: »E házban született Henszlmann Imre, a magyar műtörténelem megalkotója szül. 1813. — megh. 1893.« Az eszme megvalósítása iránt Bubics püspök is élénken érdeklődik s tegnap 20 forintot küldött az emléktábla költségeire.

— A MIKES KELEMEN-EMLÉK számára Bay Ilona 15 forintot küldött be hozzánk, melyet azonnal rendeltetési helyére küldöttünk.

— A KOLOZSVÁRI BÁTHORI-HÁZ legendájáról Szádeczky Lajos az általa szerkesztett Erdélyi Muzeumban beható tanulmányt irt. A kérdést teljesen tisztába hozta. Levéltári adatokból, számadás könyvekből s más hivatalos iratokból, melyek részint a Kolozsvár városi levéltárban, részint a bécsi titkos levéltárban őriztetnek, hogy ez a ház csakugyan létezett Kolozsvártt, kimutatta, hogy ez a ház a Kakas Istváné volt, rendes szállása a Báthori fejedelmeknek s a néphagyomány ezt a házat nevezte el Báthori háznak. Kimutatta azt is, hogy hol van az: a piaczsoron a Szatmáry-féle ház, melyben több ajtó felett megtalálta a Kakasok czímerét s aztán Kakas levelein megtalálta ugyanezt a czímert, sőt ugyanott megtalálta a Kakasok czímerének rajzát is. Fáradságos munkával, de ügyes combináczióval jött erre az eredményre.

— AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYLET mult évi közgyülésében Teutsch Frigyes elnök által tartott megnyitó beszéd külön kiadásban megjelent. Érdekes füzetke ez, mely Erdély mult századi irodalomtörténetéhez becses adalékot szolgáltat. A beszéd eleje beszámol az egylet mult évi halottjairól s meleg sorokat szentel Reisenbergernek, a Bruckenthal muzeum custosának. Azután felemlíti, hogy boldogult dr. Teutsch Dániel püspök elődje az elnökségben utolsó elnöki beszédjeit az 1790/91 ki országgyülés történetének szentelte, s most, midőn ő a Schlözer-féle hires munka keletkezésének történetéhez szolgáltat adatokat, a boldogult által megkezdett munkát kivánja folytatni; mert Schlözer munkája ezen idők hatása alatt keletkezett. Érdekes maga a beszéd is, mert már abban is sok uj adat van, de kiváló fontossággal bir annak függeléke: Schlözer levelezése az erdélyi szászokkal a munka érdekében, uj világitásban mutatja be a munka keletkezésének törté-

netét. Különben a beszéd függelékével a »Vereins Archiv«-ban fog közzé tétetni.

— »ADALÉKOK ZEMPLÉN VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ« czím alatt 1895 végén füzetes vállalat indult meg Dongó Gyárfás Géza által szerkesztve, melyről annak idejében megemlékeztünk. A folyó irat a mult évben is havonként megjelent és az 1895/96. évfolyam képezi a vállalat I-ső kötetét; most már megjelent a II. kötet első száma is gazdag és változatos tartalommal, mely érdekes adalékokat szolgáltat az irodalom, politika és művelődés történetéhez, melyhez a megyének gazdag és fényes multja is becses adalékot szolgáltat. Ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára egy évfolyamnak 2 frt 40 kr., mely a változatos tartalmú folyóirat megszerzését a kevésbbé tehetőseknek és lehetővé teszi.

— AZ ÚJ AMERICAN HISTORICAL REVIEW 1896. októberi száma külön czikket szentel a vatikáni levéltárból merített forrásmunkák ismertetésének *The Vatican Archives* czím alatt, melyben egyebek közt fölemlíti a magyar főpapság részéről Fraknói püspök szerkesztése alatt kiadott *Monumenta Vaticana Hungarica*-t is és igen dicsérőleg nyilatkozik a vállalat értékéről a történetirás szempontjából.

— »COMENIUS PÄDAGOGIAI REFORMJÁNAK NÉMET MUNKATÁRSAI« czímen *dr. Kvacsala János* dorpat-jurjewi egyetemi tanár tagtársunk a »Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte« cz. folyóirat mult évi utolsó füzetében lelkes felhivást bocsátott ki Comenius nevezetesebb iratai és levelei kiadásának eszközlésére. Comenius művei — ugymond — még mindig nehezen hozzáférhetők, pedig pädagogiai műveinek kiadásai által állíthatnók nevének a legméltóbb emléket. Az előkészület ehhez már megtörtént az által, hogy a Comenius-társaság gondoskodott arról, hogy művei ugy összefüggésbe mint külön-külön méltatást nyerjenek, de még hátra van annak kikutatása, minő mozgalmat keltettek s minő hatással voltak Comenius iratai a különböző nemzetek tanügyére. S itt aztán Kvacsala felsorolja azok nevét, kik Comeniusnak munkatársai, műveinek fordítói, eszméinek terjesztői voltak; a magyarok közül ilyenek gyanánt Tolnait és Ladivért említi föl. A lelkes hangu felhivás végén, melynek sikerét mi is őszinte örömmel óhajtjuk, közli azon művek czimét, melyek e gyüjteménybe felveendők lennének.

Hibaigazitás. Folyóiratunk jelen évi első füzetében a *Wertheimer Ede* »*Adalékok a Magyar Kurir történelméhez*« cz. czikkébe hibás tördelés következtében az a hiba csuszott be, hogy a 18. lap 30 sora után (»Az engedélyt azonban nem kapta meg« stb. elibe tartozó »Ezzel pedig újabb anyagot stb.« kezdetű bekezdés tévedésből a 23. lapra vitetett át. Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek ezt igy kiigazítani.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Székely oklevéltár, kiadja a székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága. Szerkesztette dr. Szádeczky Lajos. V. köt. 1296—1603. Kolozsvárt, Ajtai K. Albert, 1896. 8-r. XII. 339 l.

— Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVII—XVIII. századból. Harmadik kötet. Czegei Wass György és Wass László Naplói 1659—1739. Közli *Nagy* Gyula. Budapest, 1896. (A Monumenták második osztályának XXXV. kötete.) Nagy 8.-r. XIV, és 632 ll. Ára 2 frt.

— A jobbágy-adózás 1577—97-ben Acsády Ignácz l. tagtól. A történeti tudományok, értekezések XVI. kötet 8. szám. 8.-r. 138 l. Ára 1 frt 20 kr.

— Lengyelországi Adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez. Irta Veress Endre. A történeti tudományi értekezések XVI. kötet. 9. szám. 8.-r. 48 lap. Ára 45 kr.

— Történeti egyezések és tévedések. Mátyás Flórián lev. tagtól. A történeti tudományi értekezések XVI. kötet. 10. szám. 8-r. 30 lap. Ára 30 kr.

— A renaissancekori műveltség Olaszországban. Irta: Burckhardt Jakab. A magyar tudományos Akadémia megbízásából fordította: Bánóczi József. (II. kötet.) A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-vállalata XXV. kötete. 8.-r. 387 lap.

— Az olasz irodalom története. Irta: Radó Antal. I. és II. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-vállalata XXVI. és XXVII. kötete. 8.-r 515 és 552 lap.

— A lelki átöröklés. Irta: Riboth Th. Az ötödik javított és bővített franczia kiadás után fordította Holló István. A magyar tudományos Akadémia könyvkiadó-vállalata XXVIII. kötete. 8.-r. 474 lap.

— Velencze kövei. Irta: Ruskin. Angolból fordította: Geőcze Sarolta. I. kötet. A magyar tudományos Akadémia könyvkiadó-vállalata XXIX. kötvte. 8.-r. 510 lap.

— A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. rész: Áttekintő ismertetés. Irta: Hampel József. Nagy 8.-r. 254 lap. 183—251 tábla. Budapest, az orsz. rég. és embertani társulat kiadványa. 1896.

— A magyar nemzet gondviselésszerű hivatása a lefolyt ezer év alatt. Ünnepi beszéd, melyet a ciszt. rend bajai kath. főgymnasiumának május 9-iki ezredéves ünnépélyén mondott Ledniczky Ipoly. Baja, Kollár Antal és fia könyvny. 1896. 19 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi febr. 4-én d. u. 5. órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gr. Teleki Géza elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, dr. Komáromy András, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Szinnyei József, Tagányi Károly vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv hitelesítőkül Bánó József és dr. Pauler Gyula vál. tagokat kéri fel.

A titkár távollétében —

7. a jegyző jelenti, hogy gróf Csáky Vidor, eddig évdíjas r. tag, 200 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Örvendetes tudomásúl vétetik.

8. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas rendes tagokúl 1897-től*: Barna Sándor megyei árvaszéki ülnök Makón (aj. Szilágyi Sándor), Bognár János kegyes-r. tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Gombos Ferencz Albin), Csathó Gábor főszolgabiró Radnóton (aj. Szilágyi Sándor), Dessewffy Marczel kir. táblai biró Budapesten (aj. Kende Béla és Thaly Kálmán), Gámán István számvezető Likéren (aj. Terray István), dr. Kunos Ignácz Budapesten (aj. Borovszky Samu), Matunák Mihály s. lelkész Körmöczbányán (aj. Karasszon József), dr. Moldován Gergely egyetemi tanár Kolozsvárt (aj. Márki Sándor), dr. Novotny Lajos főorvos Budapesten (aj. Karasszon József), Bizáki Puky József min. oszt. tanácsos Budapesten (aj. Pettkó Béla), Rosenfeld József tanuló Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Nádasdi Sárközy Imre mérnök Budapesten (aj. Jalsoviczky Sándor,) Szepessy Orbán Miskolczon (aj. Szilágyi Sándor), Valencsik Sándor tanitó Heves-Csányban (aj. Marmula János), a beregszászi áll. gymnasium (aj. Szilágyi Sándor), a deési casino (aj. Karasszon József), a kolozsvári ipar- és kereskedelmi kamara (aj. Márki Sándor), a miskolczi ev. ref. főgymnasium (aj. Karasszon József), a pásztói áll. polgári fiu-iskola (aj.

Karasszon József), a székesfehérvári tóvárosi olvasókör (aj. Szilágyi Sándor), a zsolnai kir. gymnasium (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

9. Dézsi Lajos társ. tag felolvassa Thúry József értekezését »a magyarok *szavarti-aszfali* nevéről«, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

10. Olvastatik a pénztárnok pót-jelentése a mult évről, mely szerint a január-havi ülés alkalmával kimutatott 3756 frt 75 kr maradványból még a mult 1896 évre eső, de csak januárhóban befolyt bevételek hozzáadása, illetőleg január-hóban teljesített kiadások levonása után felmaradó 352 frt 99 krhoz a P. H. E. Takarékpénztártól utólag beérkezett folyó számlákon 41 frt 43 kr követelés járulván, a zárszámadási maradvány 1896 végével 394 frt 42 krt tesz ki.

A jelentés tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

11. Olvastatik a pénztárnok január-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... ... 3166 frt 22 kr,
» kiadás ... ... 1557 » 53 »
maradvány ... ... 1608 frt 69 kr.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 269 frt 68 kr
követelést, 1897 jan. 31-én összesen ... ... 1878 frt 37 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

12. Olvastatik az 1896 évi pénztári számvitel és zárszámadások megvizsgálására kiküldött bizottság (l. 1896 évi 79 jk. p.) f. évi jan. 22-én kelt jelentése, mely szerint a bizottság ez évben is Strömpl János min. számellenőr, mint felkért szakértő segítségével, az 1896 évi összes számadásokat és pénztári könyveket, mellékleteket és számla-kivonatokat tételről tételre átvizsgálván, a pénztári kezelést és számvitelt rendesnek és szabályszerűnek, a kézipénztárt hiánytalannak, a törzsvagyon (értékpapírok) főkönyvét, valamint a külön rendeltetésű tőkék és alapok kimutatásait a P. H. E. Takarékpénztár számláival igazoltaknak, végül a pénztárnok zárszámadásait helyeseknek s az előirányzattól való itt-ott mutatkozó eltéréseket a körülmények által indokoltaknak találta; minél fogva a társulat pénztárnokának az elmult 1896 évre a szokásos fentartás mellett a felmentés megadását javasolja. Megemlítvén a bizottság a jelentésben azt is, hogy még mindig vannak oly alapító tagjai a társulatnak, kik alapítványukat sem be nem fizették, sem kötelezvénynyel nem biztosították, e körülményre az elnökség figyelmét ez alkalommal is felhívja.

A választmány a jelentést tudomásúl vévén:

a) a számvizsgálóknak beható és alapos munkálatukért köszönetét nyilvánítja;

b) Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1896 évi számadásokra nézve a felmentést a közgyűlés jóváhagyásának fentartása mellett megadja;

c) az elnökséget ismételve felkéri, hogy a még függőben levő alapítványok biztosításáról gondoskodni sziveskedjék.

A számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel együtt a folyó hó 18-ra kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

13. Olvastatik a gazdasági bizottság f. évi jan. 28-án tartott ülésének jegyzőkönyve, melyben a bizottság —

a) az 1897 évi költségvetésre vonatkozó javaslatát adja a választmány elé;

b) ajánlja, hogy a tagdíj-hátralékosokra nézve már a mult évben is javasolt intézkedések foganatosíttassanak;

c) indítványozza, hogy a *Történelmi Tár*-nak az iskolák könyvtárai számára való ajánlása végett kérelem intéztessék a vallás- és közoktatásügyi minister úrhoz; a belügy-minister úrhoz pedig az iránt tegyen felterjesztést a választmány, hogy mindazon törvényhatóságokat, melyek a társulat alapító tagjai sorába még be nem léptek, erre buzdítani s a társulatot figyelmökbe ajánlani méltóztassék; végül —

d) javasolja, hogy a zárszámadásban jövőre a befolyó tagsági díjak, hátralékok és előfizetések külön-külön tételek alatt számoltassanak el.

A választmány a bizottságnak minden irányban kiterjedő figyelmét köszönettel fogadván:

a) az 1897 évi költségvetést a javaslat szerint 13,537 frt 29 kr bevétellel, 13,532 frt kiadással és 5 frt 29 kr maradványnyal, illetőleg a *M. Tört. Életrajzok*-nál 6525 frt 43 kr bevétellel, 6175 frt kiadással és 350 frt 43 kr maradványnyal a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja s jóváhagyás végett a közgyülés elé terjeszti;

b) a tagdíj- hátralékosokra nézve utasítja a titkári hivatalt, hogy a javaslat értelmében, de kellő tapintattal járjon el;

c) elhatározza, hogy a bizottság indítványa szerint mind a belügyi, mind a vallás- és közoktatásügyi minister urakhoz felterjesztés fog tétetni, azzal a hozzáadással, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister úrnak nemcsak a *Történelmi Tár*, hanem a *Századok* is pártfogó figyelmébe ajánltassék; végül —

d) a mi a tagdíjak, hátralékok és előfizetések elszámolását illeti, miután ezek a rendes tagok, illetőleg az előfizetők törzskönyvében eléggé nyilván vannak tartva, a választmány nem látja

szükségét annak, hogy a zárszámadásban is külön-külön legyenek feltüntetve s ez által a pénztárnok nem okvetetlenül szükséges munkával terheltessék.

14. Olvastatik a kereskedelemügyi minister úrnak f. évi jan. 28-án 3974 sz. a. kelt levele, melyben felhívja a társulatot, hogy az 1900 évi párisi világ-kiállítás ügyeinek vitelére szervezendő országos nagy bizottságba egy tagot küldjön ki.

A választmány a minister úr szíves figyelmét köszönettel fogadja s gróf Teleki Géza elnök urat kéri fel, hogy a bizottságban a társulatot képviselni szíveskedjék; a miről a kereskedelemügyi minister úr hivatalosan értesítendő.

15. A *zágoni Mikes Kelemen-emlék* bizottsága 176 sz. alatt gyüjtő-ívet küldvén a társulathoz, —

a választmány megbízza a titkárt, hogy az ívet a tagok közt köröztesse s a gyüjtés eredményét annak idején a bizottsághoz juttassa.

16. Olvastatik gróf Zichy Jenő úrnak f. évi febr. 3-án kelt levele, melyben tudatja, hogy a honfoglalás történetére annak idején hirdetett, azonban eredménytelenül lejárt pályázaton ki nem adott 100 db aranyát (l. 1895 évi 90 jk. p.) a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ösmertetésére kívánná kitűzetni, még pedig nyilt pályázaton, melyen a f. é. september 30-ikán lejáró határidőn belül megjelent művek is részt vehetnének.

A választmány helyesléssel fogadja az adományozó gróf úr elhatározását s megbízza az elnökséget, hogy ő nagyméltóságával a pályázati határidő és feltételek végleges megállapítása végett sürgősen érintkezésbe lépve, a pályázati hirdetménynek a *Századok* még e folyó február-havi füzetében leendő közzétételéről intézkedjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k. *Dr. Pauler Gyula* s. k.

Az 1896 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

Megbízatván a t. választmány által azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1896 évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk, szerencsénk van eljárásunk eredményéről a következőkben jelentést tenni:

Eddigi eljárásunkhoz híven, a jelen évben is megkértük Strömpl János miniszteri számellenőr urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok úr által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat, számlákat, a P. H. E. Takarékpénztár, valamint a postatakarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait stb. tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről nekünk jelentést tegyen. Strömpl úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól a ·/. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E szakértői jelentés alapján a pénzkezelés és számadások megvizsgálását f. évi január hó 22-én, a társulati ügyész és pénztárnok urak jelenlétében, az említett szakértő úr közreműködésével ejtettük meg.

Elsőben is a *kézi pénztárra* terjedt ki vizsgálatunk. Ebben 321 frt 74 krt készpénzben, 87 frtot előlegnyugtákban, összesen tehát 408 frt 74 krt találtunk. Hogy ez összeg helyességét konstatáljuk, tételről tételre átvizsgáltuk a pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, 1897. január 22-ig terjedő tételeit, és összehasonlítottuk azokat az igazolásra szolgáló okmányokkal. Konstatáltuk, hogy az 1896 év végén mutatkozó maradvány és a f. évi jan. 22-ig befolyt pénzek összegei együttvéve 1759 frt 94 krt tesznek ki; ez összeggel szemben pedig 1351 frt 20 krnyi kiadás áll. s igy a pénztárban tényleg 408 frt 74 krnak kell lennie, mit meg is találván, a kézi pénztár rendes kezeléséről győződtünk meg.

Az 1896 évi *pénztári főkönyv* tételeit átvizsgálván és helyeseknek találván, azt 4 frt 94 krnyi készpénzzel és 348 frt 5 krnyi postatakarékpénztári folyószámla-fedezettel s igy összesen 352 frt 99 krnyi pénzmaradványnyal lezártuk. A kimutatott 4 frt 94 krnyi készpénzhez hozzáadva a postatakarékpénztárból f. évi január 3, 14, 18 és 21-én folyó kiadásokra kivett, összesen 1755 frtnyi összeget, e két tétel együttvéve adja azt az 1759 frt 94 krnyi összeget, melyet előbb a január-hó 22-ig terjedő bevételek összegéül megállapítottunk s mely összeg a kézi pénztár megvizsgálásánál alapúl szolgált.

A *törzsvagyon-főkönyv* átvizsgálása meggyőzött arról, hogy a törzsvagyon összege 53,700 frt. Ebből 50,500 frtnyi értékpapir és Bay Ilona 2000 forintos alapító levele a P. H. E. Takarékpénztárnál van letétben, mit ugyanazon pénzintézetnek hiteles formában kiállított és 2·/. alatt ide csatolt letétszámla-kivonata kellőkép igazol; 1200 frtnyi alapítvány pedig a kézi pénztárban őrzött és általunk darabról darabra átvizsgált alapítványi kötelezvényekkel van teljesen igazolva és fedezve. Megemlítendőnek véljük hogy a törzsvagyon 1895. deczember 31-dike óta 1300 frttal gyarapodott.

A P. H. E. Takarékpénztár a nála elhelyezett 52,500 frtnyi törzsvagyonon kívül a társulat nevén takarékpénztári könyvekben még 2567 frt 92 krnyi tőkét és letétképen egy darab millennáris aranyérmet őriz. Az említett, külön rendeltetéssel bíró és a társaság törzsvagyonához nem tartozó tőkék a következők:

1. Pénztárnok biztosítéka	353	frt	— kr.
2. Rodostói alap	1015	»	33 »
3. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap	227	»	61 »
4. Salamon szobor alapja	971	»	98 »
Összesen ...	2567	frt	92 kr.

Itt véljük megemlítendőnek, hogy tavalyi javaslatunk alapján hozott választmányi határozatból az addig természetben őrzött gr. Zichy Jenő-féle pályadíj (100 drb arany) a P. H. E. Takarékpénztár által beváltatván és gyümölcsözőleg kezeltetvén, annak 1896. decz. 31-diki mennyisége 586 frt 50 kr, mit a 3'/. alatt mellékelt folyószámla-kivonat igazol.

Átvizsgálván a *folyószámla-ellenőrző főkönyvet* és összevetvén annak adatait a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival, a könyv vezetését 30 frt 10 krnyi pénzmaradványnyal, a Történelmi Életrajzokét pedig 11 frt 33 krnyi pénzmaradványnyal helyesnek találtuk. (L. a 2'/. és 4'/. mellékletet.)

Az *alapító, évdíjas* tagok és az *előfizetők* törzskönyveinek helyes és pontos vezetéséről megtekintés és egyeztető próbák által győződtünk meg. Az alapító tagoknál arról győződtünk meg, hogy csak 6 oly alapító tag van (közülök kettő az 1896 évből) összesen 800 frtnyi alapítványnyal, kik alapítványukról sem kötelezvényt ki nem állítottak sem pedig alapítványukat be nem fizették. Tiszteletteljes indítványunk az, hogy ezek az alapszabályokban előírt alapítványi biztosításokra a t. elnökség által felhivandók volnának.

Az 1896 évi 5'/. alatt mellékelt *zárszámadásra* vonatkozólag a következő megjegyzéseket teszszük:

A *Bevételeknél* a tényleges eredmény általában az előirányzat mögött maradt. Eltekintve az alapítványi kamatoknál, az időközi kamatoknál és az előre nem látható bevételeknél mutatkozó lényegtelen kevesbletektől, kivált a tagdíjaknál és a Tört. Tári előfizetéseknél mutatkozik jelentékenyebb különbözet, a mennyiben az előbbi rovatnál 562 frt 39 krral, az utóbbinál 76 frt 73 krral kevesebb folyt be, mint az előirányzat. Ellenben egy tételnél, a »Századok régi füzeteinek és egyéb kiadványoknak eladásából« az előirányzott 50 frtnál tetemesen, 136 frt 18 krral több folyt be. A mily örvendetes ez utóbbi tünet, oly kevéssé elégít ki a tagdíjaknál elért eredmény, melynek magyarázata csak az lehet, hogy a lefolyt

mozgalmas évben a társadalom sok másféle irányban is igénybe volt véve. Az átfutó bevételek közt alapítványok fejében 500 frttal több folyt be, idegen pénzekül pedig 96 frt 65 kr. Úgy hogy ezeket beleértve, a bevételeknél elért eredmény 23 frt 87 krral haladja ugyan meg az előirányzottat, csakhogy az átfutó bevételekkel szemben az átfutó kiadások rovatánál megfelelő költségtöbblet állt be.

A *Kiadások* általában az előirányzott összegek mögött maradtak, mutatva ezzel a társulat t. elnökségének reális és körültekintő gazdálkodását. Egyes tételeknél a megtakarítás éppen tetemesnek is mondható. Igy czímszalagokra 53 frt 40 krral, írói tiszteletdíjakra (Századok és Tört. Tár) 334 frt 70 krral, irodai költségekre 113 frt 19 krral, előre nem látható kiadásokra 80 frttal, pénzkezelési díjakra 80 frt 62 krral kevesebb adatott ki az előirányzott összegeknél. Egyetlen egy tétel haladta túl nagyobb mértékben az előirányzatot. A Rendkívüli felolvasásokra ugyanis 63 frt 30 krral több adatott ki; e túllépést azonban alúlírottak igazoltnak és a társaság erkölcsi súlya érdekében történtnek tartják. Az átfutó kiadások közt a befolyt többletnek megfelelőleg természetesen az előirányzatnál tetemesen, és pedig 856 frt 82 krral több adatott ki; de mindent, rendes és átfutó kiadást összevéve, a tényleges eredmény mégis 128 frt 33 krral maradt az előirányzott kiadások mögött. Megjegyezzük, hogy a Zichy Okmánytár indexére felvett és annak idején az Okmánytár alapjából megtérítendő 250 frtnyi összeg ki nem utalványoztatott.

Az 1896 évi maradvány 16 frt 79 krral irányoztatott elő, a tényleges maradvány azonban 168 frt 99 kr; mi tekintve, hogy a nyomdai számlák mind kifizettettek, a tagdíjaknál mutatkozó kevesblet daczára örvendetes eredmény.

A *Történelmi Életrajzoknak* 6/. alatt mellékelt zárszámadására térve át, arról a következőket jelenthetjük:

A *Bevételek* rovatánál két tétel (Ráth Mór kiadó, és Előfizetések) tetemesen az előirányzat mögött maradt 483 frt 39 krral, minek oka az, hogy a költségvetés megállapításakor a Ráth Már kiadó által átveendő példányok száma pontosan tudható nem volt; az előfizetések kevesebb eredménye ugyanabban nyeri magyarázatát, a mi a társulati tagdíjakban is tetemes kevesbletet okozott. Ellenben örvendetesen haladják túl az előre nem látható bevételek az előirányzatot, a mennyiben itt 276 frt 68 krral több folyt be. A végleges eredmény szerint a bevételek csak 206 frt 71 krral maradtak az előirányzat mögött.

A *Kiadások* rovatánál néhány tétel tetemesen az előirányzat mögött maradt. Igy képek nyomására 265 frt 80 krral, festők

dijazására 298 frttal, vegyes kiadásokra 62 frt 20 krral kevesebb adatott ki. Ellenben a tételek legtöbbje túllépést mutat, minek természetszerű oka az, hogy 1896-ban volt fizetendő az 1895-ről elmaradt két, és az év folyamán megjelenő öt, összesen tehát *hét* füzetnek teljes kiállítási költsége. Ezért adatott ki a nyomdai költségeknél 753 frt 92 krral, az írói tiszteletdijaknál 126 frttal, a boritékoknál 50 frt 75 krral, az expediálásnál 30 frttal, cyncografiai költségeknél 34 frt 92 krral, könyvkötői munkáknál 34 frt 37 krral több, mint a mennyi elő volt irányozva. A tavalyi tetemes megtakarítás után (mikor csak három füzet költségei fedeztettek) a jelen évben mutatkozó túllépés, mely a tavalyi maradvány (874 frt 23 kr) felét sem éri el (397 frt 09 kr), teljesen indokoltnak tekinthető. Egészen érthető tehát, hogy az előirányzott 829 frt 23 krral szemben csak 225 frt 43 kr mutatkozik a Történelmi Életrajzok 1896 évi maradványa gyanánt, mely összeg az 1897 év javára lesz átviendő.

Végül megvizsgáltuk úgy a *Teleki Oklevéltár*, mint a *Zichy-Codex* alapjáról vezetett külön számadásokat, melyeket a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla kivonataival egybevetvén, rendben levőknek találtunk. Az előbbit 217 frt, az utóbbit pedig 5 frt egyenleggel lezárván, ennek igazolásául 7% és 8% alatt mellékeljük a nevezett takarékpénztár erre vonatkozó értesitéseit.

Az elmondottak alapján meggyőződésünk az, hogy a társulati pénztár és a pénzkezelés teljesen rendben, kifogástalanul vezettetnek és ezért a pénztárnok úrnak a felmentést az 1896 évre a szokásos fenntartással megadatni, az itt-ott mutatkozó, de a körülmények és a dolog természete által igazolt hiteltúllépéseket pedig jóváhagyólag tudomásúl vétetni javasoljuk.

Budapesten, 1897. január hó 22-én.

Boncz Ödön s. k.
számvizsg. b. tag.

Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tag.

2./. *mell. a számv. biz. jelentéséhez.*

Kimutatás

a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezett értékpapir-törzsvagyonról 1896 végével.

1.	Pesti Lloyd-épület kötvény	200 frt — kr.
2.	5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	400 » — »
3.	4·2%-os Osztrák járadék-kötvény	100 » — »
4.	4·5%-os m. regale-váltság kötvény	9,700 » — »
5.	4·5%-os Kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	15,200 » — »
6.	4·5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	20,800 » — »
7.	4%-os m. korona-járadék	4,100 » — »
	Az értékpapírok összege	50,500 frt — kr.
8.	Bay Ilona alapító levele	2,000 » — »
9.	Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,200 » — »
	Összesen	**53,700 frt — kr.**

Boncz Ödön s. k.
Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tagok.
Dr. Kovács Pál s. k.
társ. ügyész.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.
Sirmpl János s. k.
min. számellenőr
mint szakértő.

5./. *mell. a számv. biz. jelentéséhez.*

Pénztári zárszámadás 1896-ról.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1.	Pénztári maradvány 1895-ről	49 frt 59 kr.
2.	Alapítványi kamatokból	2,381 » 20 »
3.	Tagdíjakból	7,637 » 61 »
4.	Előfizetések a Tört. Tárra	707 » 27 »
5.	A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000 » — »
6.	Régi Századok s egyéb kiadványok eladásából	186 » 18 »
7.	Ideiglenes kamatokból	110 » 14 »
8.	A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 » — »
9.	Egyéb előre nem látott bevételek	184 » 02 »

B) Átfutók:

10.	Új alapítványokból	1,000 » — »
11.	Befolyt idegen pénzek	96 » 65 »
	Összesen	13,452 frt 66 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1.	Titkár fizetése	800 frt	— kr.
2.	Jegyző »	600 »	— »
3.	Pénztárnok fizetése	500 »	— »
4.	Segéd-személyzet: *a)* titkári segéd fizetése	300 »	— »
	b) corrector »	200 »	— »
	b) *Dologiak:*		
5.	Nyomdai költségek u. m.		
	a) a Századok 61 ív 2000 pl.	3,127 »	42 »
	b) a Tört. Tár 50 ív 26 frtjával	1,254 »	50 »
	c) Boríték a Századokhoz	199 »	— »
	» a Tört. Tárhoz	20 »	— »
	d) Expeditió: a Századoknál	200 »	— »
	» a Tört. Tárnál	— »	— »
	e) Czímszalagok és egyéb nyomtatványok	196 »	60 »
6.	Könyvkötői munkákra:		
	a) Századok 10 füzet *b)* Tört. Tár 4 »	224 »	80 »
7.	Postai költségekre:		
	a) a Századoknál	300 »	— »
	b) a Tört. Tárnál	37 »	66 »
8.	Irói tiszteletdíjakra:		
	a) a Századoknál	1,926 »	35 »
	b) a Tört. Tárnál	478 »	95 »
9.	Irodai költségekre	286 »	81 »
10.	Három szolga díjazására	187 »	— »
11.	Ujévi ajándékokra	70 »	50 »
12.	Előre nem látott kiadásokra	40 »	— »
13.	A M. Tört. Életrajzokat illető kamat-különbözet a 200 frtos alapítók után	240 »	— »
14.	Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjakra	119 »	38 »
15.	Helybeli tagoktól beszedett tagdíjak után az eljárónak adott %-ra	33 »	20 »
16.	Postai megbízásokra	161 »	38 »
17.	A rendkivüli felolvasásokra	423 »	30 »

B) Átfutók és rendkivülliek:

18.	Új alapítványok tőkésítésére	1,250 »	17 »
19.	A Zichy-Codex indexének előkészítésére	— »	— »
20.	Visszafizetett idegen pénzek	106 »	65 »
	Összesen	13,283 frt	67 kr.
	Összes bevétel	13,452 frt	66 kr.
	» kiadás	13,283 »	67 »
	Maradvány	168 »	99 »

Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.

Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k.
társ. ügyész.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Strömpl János s. k.
min. számellenőr
mint szakértő.

6/. *mell. a számv. biz. jelentéséhez.*

A M. Tört. Életrajzok zárszámadása 1896-ról.

I. Bevételek.

1.	Pénztári maradvány 1895-ről:	874 frt	23 kr.
2.	Ráth Mór kiadótól	2,210 »	— »
3.	Más könyvárusoktól	375 »	— »
4.	A M. T. Akadémia segélye	500 »	— »
5.	A társulattól járó kamatkülönbözet	240 »	— »
6.	Előfizetésekből	2,921 »	61 »
7.	A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 »	— »
8.	Előre nem látott bevételek	376 »	68 »
	Összesen	7,647 frt	52 kr.

II. Kiadások.

1.	Nyomdai költség	2,518 frt	92 kr.
	borítékokra	190 »	75 »
2.	Képek nyomására	334 »	20 »
3.	Expeditióra: *a)* bélyegekre	159 »	21 »
	b) expediálásra	105 »	— »
	c) czímszalagokra	33 »	92 »
4.	Írói tiszteletdíjak	1,126 »	— »
5.	A szerkesztő tiszteletdíja	400 »	— »
6.	Cynkographusnak	1,334 »	92 »
7.	Festőknek	602 »	— »
8.	Könyvkötői munkákra	184 »	37 »
9.	Vegyes kiadásokra	37 »	80 »
10.	Rendkívüli megtérítés képekért	400 »	— »
	Összesen	7,422 frt	09 kr.
	Összes bevétel	7,647 frt	52 kr.
	» kiadás	7,422 »	09 »
	Maradvány	225 frt	43 kr.

Boncz Ödön s. k.
Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tagok.
Dr. Kovács Pál s. k.
társ. ügyész.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.
Strömpl János s. k.
min. számellenőr
mint szakértő.

A M. Történelmi Társulat 1897 évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1.	Pénztári maradvány 1896-ról	168 frt	99 kr.
2.	Alapítványi kamatokból	2,498 »	70 »
3.	Tagdíjak *a)* 1604 tag után	8,020 »	— »
	b) hátralékokból	130 »	— »
4.	Előfizetések a Tört. Tárra 257 előfizető tag után	719 »	60 »
5.	A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000 »	— »
6.	Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából	100 »	— »
7.	Ideiglenes kamatokból	100 »	— »
8.	A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 »	— »
9.	Egyéb előre nem látható bevételek	200 »	— »

B) Átfutók:

10.	Új alapítványokból	500 »	— »
	Összesen	13,537 frt	29 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1.	Titkár fizetése	800 frt	— kr
2.	Jegyző »	600 »	— »
3.	Pénztárnok fizetése	500 »	— »
4.	Segédszemélyzet:		
	a) titkári segéd fizetése	300 »	— »
	b) corrector fizetése	200 »	— »

b) *Dologiak:*

5.	Nyomdai költségek, és pedig:		
	a) Századok 61 ív 2000 példányban	3,160 »	— »
	b) Tört. Tár 50 ív 26 frtjával	1,300 »	— »
	c) Boríték a Századokhoz, 10 ív 19 frtjával	190 »	— »
	» a Tört. Tárhoz, 4 ív 5 frtjával	20 »	— »
	d) Expeditio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200 »	— »
	» a Tört. Tárnál, 4 » 5 »	20 »	— »
	e) Címszalagok s egyéb nyomtatványok	250 »	— »
6.	Könyvkötő munkákra (Századok 10 füzet, Tört. Tár 4 füzet)	240 »	— »
7.	Postai költségekre:		
	a) a Századoknál 10 füzet 30 frtjával	300 »	— »
	b) a Tört. Tárnál 4 » 10 »	40 »	— »
8.	Irói tiszteletdíjakra:		
	a) a Századoknál (9 ív tárcza és hivatalos értesítő nem díjaztatván) 52 ív 40 frtjával	2,080 »	— »
	b) a Tört. Tárnál 44 ív 15 frtjával	660 »	— »
9.	Irodai költségek	400 »	— »
10.	Három szolga díjazása	192 »	— »
11.	Újévi ajándékokra	80 »	— »
12.	Előre nem látható kiadások	120 »	— »
13.	A M. Tört. Életrajzokat illető kamatkülönbözet ötvennégy 200 frtos alapító után	270 »	— »
14.	Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjakra	150 »	— »
15.	Helybeli tagoktól beszedendő tagdíjak után az eljáróknak adandó % ra	50 »	— »
16.	Postai megbizásokra	160 »	— »
17.	Rendkivüli felolvasásokra	500 »	— »

B) Átfutók és rendkivülliek:

18.	Új alapítványok tőkésítésére	500 »	— »
19.	A Zichy-codex indexének előkészítésére	250 »	— »
	Összesen	13,532 frt	— kr.

Előirányzott bevétel	13,537 frt	29 kr.
» kiadás	13,532 »	— »
Mutatkozó maradvány	5 frt	29 kr.

A M. Tört. Életrajzok költségvetése 1897-re.

I. Bevételek.

1.	Pénztári maradvány 1896-ról:	225 frt 43 kr.
2.	Ráth Mór kiadótól	1,620 » — »
3.	Más könyvárusoktól	300 » — »
4.	A M. T. Akadémia segélye	500 » — »
5.	A társulattól járó kamat-különbözet	270 » — »
6.	Előfizetésekből: *a)* 622 előfizetőtől 5 frtjával	3,110 » — »
	b) előfizetési hátralékokból	150 » — »
7.	A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 » — »
8.	Előre nem látható bevételek	200 » — »
	Összesen	6,525 frt 43 kr.

II. Kiadások.

1.	Nyomdai költség 40 ívre 44 frtjával	1,760 frt — kr.
	» » boritékokra	140 » — »
2.	Képek nyomása	600 » — »
3.	Expeditióra:	
	a) bélyegekre	150 » — »
	b) expediálásra	75 » — »
	c) címszalagokra	50 » — »
4.	Irói tiszteletdíjak	1,000 » — »
5.	Szerkesztői tiszteletdíj	400 » — »
6.	Cynkographusnak	1,000 » — »
7.	Festőknek	800 » — »
8.	Könyvkötő munkákért	150 » — »
9.	Vegyes kiadások	50 » — »
	Összesen	6,175 frt — kr.

Előirányzott bevétel	6,525 frt 43 kr.
» kiadás	6,175 » — »
Mutatkozó maradvány	350 frt 43 kr.

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

(l. 1897 évi 16 jk. p.)

Kívántatik a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ösmertetése.

Jutalma gróf Zichy Jenő adományából 100 db körmöczi arany.

A pályázat nyílt, melyen a határidőn belül *megjelent művek is* részt vehetnek.

A pályaművek (kéziratok lapszámozva és bekötve) *1897. september 30-ig* küldendők be a M. Történelmi Társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka — ha még meg nem jelent — a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Endrényi Antal árvaszéki elnök, eddig: *Nyiregyháza.*

Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.

Hihalmi *Harmos János*, eddig: *Budapest*, IV. Kossuth Lajos-utcza 9.

Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő.*

Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*

Szevéra János bölcsészet-hallgató, eddig: *Gödöllő.*

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 49.

Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10. III. 14.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, Lyceum.

Zollner Béla, eddig: *Budapest*, Sándor-u. képviselőház.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

GRÓF TELEKI GÉZA

ELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDE,

melyet az 1897. febr. 18-án tartott közgyűlésen elmondott.

—

Midőn szerencsém van mai közgyűlésünkön szép számmal megjelent tagtársainkat üdvözölhetni, nem szándékozom hosszabb beszéddel venni igénybe szíves türelmüket. Nem tartom szükségesnek a szavakat ott, a hol a tények beszélnek. Társulatunk a jelen évben fejezi be fenállásának harmadik évtizedét. Harmincz év alatt a Magyar Történelmi Társulat s annak minden egyes tagja, a magyar kultura megannyi napszámosai, miként teljesítették kötelességüket, mily szorgalommal és szakavatottsággal munkálkodtak kitűzött czéljaink elérésére: arról e helyen hosszasan szólani fölösleges volna. Az eredmény, mit elértünk, köztudomásu mindenki előtt. Tagtársaink ernyedetlen munkásságának köszönhető, hogy nemcsak a történetkedvelők szűkebb köre vesz tudomást a történetirodalom termékeiről, hanem a nagy közönség is mind nagyobb előszeretettel olvassa a történelmi műveket. Meg vagyok győződve a felől, hogy buzgóságunk a jövőben még nagyobb bőséggel fogja teremni ez irányban gyümölcseit. De van a történetirói munkásságnak egy ága, melynek művelésében meg nem fordítottuk a tőlünk megkívánható figyelmet. Azt hiszem, nem csalódom, ha társulatunkat látom leghivatottabbnak arra, hogy történelmünk egyes fontosabb eseményeit, a történelmileg kimagasló alakokat népszerű modorban írt apróbb értekezések révén tegye ismeretessé a közönség előtt, akként, hogy azok a magyar népnek tanúlságos olvasmányúl szolgálhassanak. A Magyar

Történelmi Társulat a tudományos téren a legnagyobb eredménynyel oldotta meg mindenkor feladatait; de működése még eredményesebb lesz, ha a magyar nép megismerkedve általa a történelemben rejlő nagy és szép tanúságokkal, az elődök nagy tetteiből nyer példát és buzdítást a hazaszeretetre. Ebben az irányban kell az új évtizedben fokozottabb erővel működnünk. Remélem, hogy e működés mikéntjére nézve az önök ügybuzgalma és szakavatottsága meg fogja találni az eszközöket és módokat. És ezzel ismételve üdvözlésemet a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

A TITKÁR JELENTÉSE.

Tisztelt közgyűlés! Jól illik társulatunk jelmondata mellé: »emlékezzünk régiekről« az a másik jelmondat, mit a reakczió sötét napjaiban a megtörni nem tudó rajongók kis csapata írt zászlajára: »peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit.« Ezalatt a jelmondat alatt vette fel a történetírás a megkezdett fonalat, hogy legalább a multnak emlékeit megmentse az általános vizözönből, hogy maradjon meg emléke annak, mit tett a nemzet közel ezredéves multjában az európai czivilisatiónak érdekében. Ez a nagy, lélekemelő emlék kitartásra ösztönözte a nemzetet s egyik faktorává lett az ujjá születésnek.

Akkor csak multunkra lehettünk büszkék, akkor a sivár jelenből reményt ha alig meríthettünk is, de legalább kitartásra ösztönzött. Akkor kezdődött, előbb az akadémián kivül, azután az akadémiában, majd később társadalmi uton is a régi emlékek összegyűjtése, értékesítése és biztosítása a jövőnek, hogy a magyar pragmatikus történetírásnak újabb phazisát képezze. Az előkészített talaj mintegy előzménye volt társulatunknak, mely úgy szólva a közszükségnek tett eleget.

De jelmondatával: »emlékezzünk régiekről« számolni kellett a lassú, fáradságos, nehéz munkával, hogy magából merítve erőt, a nemzettől nyerve támogatást, a kitartás, a »tranquilla potestas« erejével törekedjék a nagy czél felé, összehordani a köveket a nemzettörténet épületéhez s ébren tartani a közérdeklődést a multak emlékei iránt. És hogyan felelt meg ezen feladatának: erről a titkárnak volt kötelessége évről-évre hű, leplezetlen jelentést tenni a közgyűlésnek.

A »tranquilla potestas« lassan működik, az évről-évre

gyarapodó feladatokkal nem áll arányban, de az érdeklődés sem áll arányban a kitűzött czél horderejével. Gyarapodunk évről-évre, emelkedünk. Ma nagyobb társulatunk virágzása, mint régen volt, de abból, a mit elérni akartunk, még sok a jövő munkája. Vaj hányan vannak azok közül, kiknek ősei vérükkel vésték be nevüket nemzetünk történetébe s multunk kiemelkedő alakjaivá lettek, hányan vannak társulatunk kötelékében az utódok közül? ezeket az a mult, a melyben őseik szerepeltek, alig érdekli. Talán a korszellemében rejlik valami, talán némely külföldi történetírói iskolának is van része abban az irányzatban, hogy iróink magának a történetnek csak bölcsészeti irányzatát vizsgálják és dolgozzák fel — lehet, de a »tranquilla potestas«-nak küzdeni kell ez irányzat ellen a történet emlékeinek mennél több oldalú s tömegesebb napfényre hozásával.

Egy év kevés idő. Egy olyan zaklatott év, mint a mult év volt, csak tanulmányok befogadására alkalmas; de azért tettünk annyit, amennyit tehettünk.

Számoljunk be.

Miután 1895-ben egy év alatt három kötet Oklevéltárt adott ki társulatunk, a mult évben be kellett érnie azzal, hogy a jövő évi publicatiókhoz tegye meg az előkészületeket. A Teleki nemzetség liberalitása lehetővé tette, hogy a Teleki Mihály levelezéseinek összegyűjtésével megbizott Gergely Samu tagtársunk a párisi külügyminiszterium levéltárában s a bécsi állami- és hadi-levéltárban tegyen kutatásokat, s az ott talált rendkivül becses adatokkal egészítse ki sikeres gyüjtésének eddigi gazdag eredményét, mely valószínűleg még ez évben sajtó alá fog adatni.

A Zichy Okmánytár indexének elkészítése is munkába van véve Kammerer Ernő tagtársunk szerkesztése alatt, ki most már a IX. köteten is dolgozik, mely annyira elő van készítve, hogy még a tavasz folytán sajtó alá kerül s méltó párja lesz a VIII-iknak.

Nagy erkölcsi diadala volt népszerű felolvasásainknak; kettőt tartottunk a mult évben, s mindkettő Káldy Gyula tagtársunk felolvasása volt a magyar zenetörténetéből véve. Tanulságos felolvasását zenei előadásokkal kisérte, s ezek az előadások, mintha a rég letünt időknek visszhangjai lettek volna, nagy hatást tettek a hallgatókra; így szólalt meg nálunk először a régi bujdosók tárogatója, ez az elfelejtett hangszer, mely annyi dicső emléket vitt magával a sírba.

Társulatunk közlönye a »Századok« azon volt a mult évben is, hogy lehetőleg történetünk minden korához járuljon

czikkeivel és adalékaival. Természetes, hogy a legfőbb érdeklődés a bevándorlás és megtelepedés kora iránt mutatkozott; meglátszik ez a mi füzeteinken is. Thúry József hosszabb tanulmányt szentelt a magyarok eredetének, őshazájának és vándorlásainak. Fiók Károly a magyarok régi »szabartoiasfaloi« nevéről értekezett; Thallóczy Lajos két becses czikkel járult a régi történetek megvilágosításához: az ó-hit történetéről hazánkban és Diocleas krónikájáról; Jakab Elek pedig a Magyarországi székely telepekről értekezett; Valentinus Bujdosó egy szellemdús czikkel emlékezett meg »Lehel kürtjéről.« Korábbi, római korból vette tanulmányát Téglás Gábor az Alduna felső zuhatagjainak szerepéről a római történetben. Békefi Remig Árpádkori közoktatásügyünk történetének szentelt behatóbb tanulmányt; Stessel József újabb adatokkal járult a Németújváriak és Héderváriak leszármazásához; Gr. Wilczek Ede a Horváthi család lázadásáról értekezett tengerészet-történeti tanulmányainak kiegészítéseül; Áldásy Antal Mária királyné diplomatiai összeköttetéseiről, Pór Antal Kis Károly és Erzsébet utolsó éveiről értekeztek eddig nem ismert adatok alapján. Sok, becses történelmi részletet köszönhetünk a mi londoni barátunknak Kropf Lajosnak, ki fáradhatatlan buzgalommal gyűjti az adatokat a levéltárakban, buvárol a könyvtárakban s mindig tud valami újat és meglepőt feltárni a közönség előtt. Egész sereg birálaton kivül négy nagyobb értekezést köszönhetünk neki. Egy új író, Sörös Pongrácz, első munkájával Forgách Ferenczről keltett figyelmet. Angyal Dávid Báthory Gábor uralkodását mutatta be új feldolgozással új világításban, míg Thaly Kálmánnak az ónodi országgyűlésről írt magvas és beható tanulmánya az ide vonatkozó vitás kérdéseket végleg tisztába hozta; az 1807-iki országgyűlést, új adatok alapján egészen új világitásban mutatta be Wertheimer Ede.

Könyvismertetést és köztük több hosszabb bírálatot mintegy hetvenet közölt a »Századok,« tájékozva az olvasót a hazai termékek felől s a külföldi irodalomban megjelent hazai történelmünket érdeklő munkákról.

Választmányunk úgy találta, hogy társulatunknak le kell róni háláját a legnagyobb magyar iránt. Hiszen minden reformot, melyet oly büszkén, emelt fővel mutattunk be a milleniumon a czivilizált világnak, neki köszönhetünk; életrajzát egy páratlan szép, hozzá méltó tanulmányban már régen megírta Kemény Zsigmond, s ezt szépségben, tömörségben, igazságban megközelitni alig lehet, de ennek megjelenése óta az adatok oly rengeteg halmaza jött napfényre, hogy ezeknek feldolgozását a nagy közönség számára már nem lehetett elodázni.

Éppen azért vette fel társulatunk Széchenyi életrajzát a M. Tört. Életrajzok programjába s annak megírására Zichy Antal tagtársunkat nyerte meg. A munka, melynek 1-ső kötete már az olvasó közönség kezében van, a 2-ik kötettel a folyó évben fog befejeződni.

A Történelmi Tár kiváló becses dolgokat hozott a mult évben is, és bátran elmondhatjuk, hogy kútfőink számát nagybecsű adalékokkal szaporította. Thaly Kálmán két nagy fontosságú naplót közlött a kurucz világból, Thalóczy Lajos az olasz és magyar Frangepánok levelezését s Karaffa levelezését adta ki külföldi levéltárakból s egy kiválóan becses szép tanulmányban Gablmann Miklós történetíró emlékét újítá meg. Beke Antal az erdélyi káptalan levéltárából, Komáromy a báró Perényiek családi levéltárából, Karácsonyi a Pongrácz család levéltárából, ifj. Kemény Lajos a kassai városi levéltárból, Török István az erdélyi consistorium levéltárából hoztak becses adatokat napfényre. Áldásy Antal Telekessy István erdélyi püspök elmozdítását adta új világításban római levéltári adatok alapján. A művelődéstörténeti adatok becses és érdekes sorozatából ki kell emelnünk Kanyaró Ferencz nagybecsű értekezését a Brassai codex historiás énekeiről, melyek rendkivül becses adalékot képeznek Thaly Kálmán gyüjteményéhez: A régi vitézi énekekhez. A vegyes közlések rovatában is sok érdekes apróság közöltetett.

A törvényhatóságok részéről a mult évben is több megkeresést kaptunk, melyeket társulatunk sietett elintézni. Győr városa a város zászlajának, illetőleg czímerének heraldikai helyes megállapítását kérte. Breznóbánya város tanácsa ugyancsak a város színeinek heraldikai helyes megállapítása végett fordult társulatunkhoz; hasonló ügyben a város színeinek megállapítása kérdésében Pápa város polgármestere keresett meg bennünket; mind a három megkeresésre szakférfiakból álló bizottság véleménye alapján adtunk feleletet. Két vármegyei monographiának, t. i. Moson vármegye Iványffy által írt monographiájának, úgy szintén Csongrád vármegye Zsilinszky Mihály által írt monographiájának megbírálására bizottságokat küldöttünk ki. Mindkét munka határozott nyeresége lesz történelmi irodalmunknak.

A Nemzeti Muzeumban elhelyezett gyüjteményünk a mult évben Thaly Kálmán adományából ifj. Rákóczy Györgynek egy 1645. jul. 26. kelt eredeti becses oklevelével gyarapodott.

Választmányunk a Beszédes-féle hagyatékból a Rodostóra vonatkozó iratok és képek megvásárlásáról is intézkedett.

Budapest főváros árvaszéke Irányi Dániel hagyatékából

egy csomagot nálunk letéteményezett, mely csak 1914-ben lesz felbontandó.

Az elmult évben a halál több kiváló tagtársunkat ragadta el: Gróf Szécsen Antalt, több éven át buzgó és tevékeny elnökünket, kinek társulatunk ujjászervezése körül vannak feledhetetlen érdemei. Továbbá két választmányi tagtársunkat: Balássy Ferenczet, a hatvanas évek kiváló íróját és gyüjtőjét, és kellemesi Melczer Istvánt, ki családi levéltárának közrebocsátásával szaporitá történeti kútfőinket. Alapító és évdíjas tagjaink közül is többen hunytak el, kiknek necrológjait annak idejében névkönyvünk fogja felsorolni, kik közül legyen elég e helyen csak ifju Bölöni Sándort, a Biharmegyei muzeum őrét, Fekete Ferencz egri jog-akadémiai tanárt, Gervay Mihályt a főrendiház tagját, régebbi közgyüléseink hű látogatóját, Holdházy János apáturat, Kánicz Ákos egyetemi tanárt, a magyar botanica történetiróját, Lukács Ödön esperest, Nyiregyháza város monographusát és dr. Váli Bélát, a m. színművészet jeles történetiróját felemlítenünk.

A mult évben az alapítók száma hat taggal szaporodott. Alaptőkénk pedig 53,700, illetőleg a bejelentett, de még nem fedezett alapítványokkal együtt 54,500 forintra emelkedett. És ezzel tisztelt közgyűlés beszámolván multévi működésünk eredményével szavaimat azon kéréssel zárom be: társulatunk érdekeit méltóztassék továbbra is felkarolni, terjeszteni.

Szilágyi Sándor,
titkár.

FORGÁCH FERENCZ KORTÖRTÉNELME.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II. Az események Forgáchnál.

Rendesen azon kategoriákba foglalják össze a forrásbirálat szempontjait: megismerhette-e az iró az igazságot? meg akarta-e mondani, irni az igazságot? Nagyon helyesen mondja azonban Bernheim, hogy bajos mindazt, a mire tekintettel kell lennünk, e kategoriákba bele foglalnunk, mert e szempontokon kivül az iró egész egyéniségét, műveltségét, a viszonyok közt elfoglalt állását, személyes és politikai jó vagy rossz viszonyait — ez utóbbit főleg a jellemzéseknél — tekintetbe kell vennünk.[1])

Igy, ha elfogadjuk is, hogy Szerémi György őszinteségét nem lehet kétségbe vonnunk, mégis folyton tudnunk kell, hogy tudatlan, rövidlátó egyén, kinek járatlanságánál csak irói készsége bámulatosabb.[2]) Számba kell vennünk pór származását, mely irányzatossá teszi jellemzéseit. Vagy, ha a XVI. sz. hires diplomatájára, irójára, Verancsicsra irányul figyelmünk, tudnunk kell, hogy forrásai megválasztásában nem igen válogatós: egyszerű katonatisztek, papok, félműveit, inkább tudákos mint tudós emberek szépen megférték együtt, megférték a tudatlanok az eseményeket méltányolni tudó értesítőkkel, megférték magának az eseményeket kutató Verancsicsnak szép ismeretével, nagy világlátottságával.[3])

Ha ezen körülmények kapcsán Forgách hasonló viszonyaira gondolunk, akkor — mig a lelki tények vizsgálatában előzetes bizalmatlansággal fogtunk a munkához — addig a külső események birálatában némi előlegezett jóakarattal lehetünk

[1]) Bernheim, Lehrbuch d. hist. Methode (2. kiad. Leipzig, 1894), 390. s köv. l.

[2]) Erdélyi, Szerémi és Emlékirata, 118. l.

[3]) V. ö. Acsády, Verancsics Antal és Szerémi György (Irodalomtört. Közl. 1894.)

vele szemben s várhatjuk, hogy változatos s elfogadható képeket fog festeni, az események lefolyását, idejét, helyét jól megfontolva, pontosan adja elő vagy legalább sok és botrányos hibát nem fog elkövetni.

Természetes azonban, hogy a hibák a nagy terjedelmű műben nem hiányzanak. Vannak hibák s ezeket ily formán csoportosíthatjuk: tévedés a személyekben, eseményekben, számadatokban.

Ilyen tévedések, midőn Gregorianczi Pált mint győri püspököt szerepelteti a trienti zsinaton, holott akkor zágrábi volt (Forgách 76. l.);[1]) vagy midőn Babocsáról azt irja, hogy a Báthoriak építették (119—120 l.), holott ezen a Marczaliaktól épített vár csak Mátyás alatt lett a Báthoriaké;[2]) egy helyen meg Otho Henricus a Puecham szerinte a német gyalogok vezére, holott ez Ruber, a későbbi kassai kapitány volt.[3]) Azt hiszem, téved Forgách, midőn azt írja, hogy Henrik franczia király leányát ajánlotta János Zsigmondnak (164. l.). Mint Szilágyi Sándor valóbbszinűnek tartja,[4]) ugy mi is elhihetjük Bethlennek, hogy Henrik unokahúgát ajánlá nőül.[5]) Az meg nyilván tévedés, midőn azt irja (337. l.), hogy Granvella nevezte a németalföldiek követségét koldusoknak, mert ez Barlaimont gf. megjegyzése volt; különben is Granvella 1566. febr. 1-ről már Rómából irt levelet.[6]) Egyébként a külföldi eseményeknél pl. a lepantói csataleirásában (483., 489., 490., 491. l.) van még személyben való tévedés, de végtére ez csekélyebb jelentőséggel bir reánk nézve.

Az egyes események leirásában is van hiba. Igy egyszer azt irja (6.. l.), hogy János Zsigmondnak a szultán Zimonynál arany koronát készittetett; erről nem tudunk, sőt maga Forgách, mikor ezen eset tulajdonképpeni leirásához jut, mikorra már módjában állt pontosan értesülni, már nem ir erről (318. l.) Nem azért halt meg Gihanger (Dzsihangir, Verancsicsnál, M. Tört. Eml. Irók, IV, 165. Gziehangir), mert apját meg

---

[1]) Pallavicini, Vera Conc. Trid. Hist., Antwerpiae, MDCLII, Pars II, Lib. 13., Cap. 2., pag. 383. Gregorianczi 1553-ban volt győri püspök (v. ö. Katona, Hist. Crit. XXII, 446. l.), hova Zágrábból ment, hol 1550-től volt (Katona, XXIII, 868. l.)

[2]) Budai, Polg. Lex. II, 673—4. l.

[3]) Istvánfi XIX, 224. l. V. ö. Salamon F., Első Zrinyiek, 401. l.

[4]) Erd. Országgy. Eml. II, 34. l.

[5]) Hist. de reb. Transsilv. I, 616. l.

[6]) V. ö. Holzwarth-Szabó, Világtört. VI, 249. — Philippson, Westeuropa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth u. Heinrich IV. Oncken-nál. II. Haupabth. 2. Th. Berlin 1882, 105. l.

akarta mérgezni (Forgách 96. l.), hanem mert kimutatta fölháborodását testvére, Mustafa halálaért.[1])

Különben ez a méreg-keresés a haláleseteknél már a kor hangulatával járt s igy nem csoda, ha Forgách a spanyol infans, Károly halálakor is mérgezést keres (178. l.), pedig hát a velenczei követnek van igaza, ki a signoriához azt irta, hogy a királyi herczeget nem más mérgezte meg mint makacs, féktelen életmódja s nagyfoku kedélyizgatottsága s még a Fülöppel nem szimpathiáló Philippson sem okolja ezt.[2])

Egyébként ez is olyan mende-monda volt a maga idején, mint az, hogy Nádasdy, Bornemisza és Szalay Ferdinandnak adták át II. Lajos kincseit (F. 242. l.), vagy hogy a Dózsalázadást leverő Szapolyainak még életében azt igérte az ország, hogy királylyá teszi (452. l.).

Jelentősebb tévedése Forgáchnak, hogy a »fekete ember« (Karácsony) lázongásánál azt irja (451. l.), hogy ez Báthory M. engedélyével mozgolódott, mi éppen ellentéte Bethlen előadásának, ki Báthoryt mint a mozgalom elnyomóját mutatja. Ugy látszik, csak annyi igaz, hogy a mozgalom első idejében Báthory védelmébe vette Karácsonyt.[3]) Hasonlóan téved Forgách, midőn azt állitja, hogy a mozgalom a török beleegyeztével történt volna. Iróink mitsem tudnak erről, Forgách Simon meg egyenesen tagadja.[4])

Mindezen hibák azonban nagyon aprólékos dolgokra vonatkoznak és a mű általános értékét nem csökkentik. Jelentékenyebb hiba azonban Forgáchnál, hogy a seregszámot, a tábori készletet fölötte tulozza ugy, hogy még kétszeres számadatot is ad, sőt többszöröst.

Igy Forgách azon megjegyzéséhez, hogy Temesvár ellen Ahmetnek 160 ezer embere volt, már Istvánfi — ki pedig maga is 125 ezret emleget — azt a nem éppen udvarias megjegyzést füzi: Canis credat. Mindkettő tulzás, mert maga Losonczy jul. 19-i levelében nem teszi többre a sereget 50 ezernél: Hanc praesentem vim Turcarum credat Maiestas Vestra non esse maiori numero quam quinquaginta millia hominum .... et inter eos *vix quarta pars* est prompta et parata bello ac proelio ... ect.[5])

A Kazánál vivott csatában (174. l.) kétszeres számot ad: a törököt hat, a magyart három ezerre teszi, holott a vezérek

[1]) Lázár, A török birod. tört. 339. l.
[2]) Holzwarth-Szabó i. m. VI, 231 és 233. V. ö. Philippson i. m. 173. l.
[3]) Istvánfi, XXIV, 322.
[4]) Magy. Tört. Eml. Irók, XVI, 453. l. jegyz.
[5]) Bucholtz, IX, 606. l.

nevében Telekessytől Ferdinandhoz küldött levél a törököt három ezerre, a magyart 1200-ra teszi.[1]) Máshol meg (330. l.) Simon javítja meg öcscse tulzását s kijelenti, hogy az az állítólagos három ezer ember, kik Svendivel voltak, felére sem rugott.[2]) A lepantói csata leirásában is tulzott adatai vannak: 80 hajót említ (480. l.), pedig harmada felé járt a számuk,[3]) a cyprusi hadmenetkor sem 400 hajó volt, hanem Contarini szerint 348.[4]) — De az is megesik, hogy a valónál kisebb számot ad; pl. a jarnaci ütközet után azt irja, hogy: paulo post Bipontinus adfuit cum 7500 militum et 6000 peditum, holott tényleg 16,000 emberrel ment a zweibrückeni herczeg.[5])

Vizsgálva e hibákat a fontos dolgokban kevésbbé találunk hibákat. Az eseményeknek Forgách nem felszines, de pragmaticus rajzolója, ki az okok principiumán állva keresi és jelzi az események alapokát. Jelentősebb hibául a számadatok tulzását kell benne megrónunk, melyekben — a hazai eseményeknél — kevés utánjárással nagyobb pontosságra tehetett volna szert. De ha tekintetbe veszszük, hogy sok sajátos tudósítása van, akkor ujra kedvezőleg helyezkedik el Forgách számára a mérleg. Ilyenek Balassa Menyhártnak Frater Gy. elleni tervéről (24. l.), Frater Gy.-nek az uralkodás rendjét megváltoztató igyekezetéről (28. l.), Báthory Istvánról (159. l.), az erdélyi-franczia szövetség czéljáról (164. l.), Jakab moldvai despota segélyezésének megindulásáról (217 s köv. l.) szóló tudósítások. Igen becses az 1567-ki országgyülés leirása, melynek egyes részeiről (a német bevezető beszédről, a rendek propositiójáról, a rá adott feleletről 372—5 l.) — mint Fraknói V. irja[6]) — csak Forgách tudósit.

Az események részletes vizsgálata csak megerősíti, amit az usus már megbizonyított: Forgách megbízható adatokban gazdag iró.

III. Forgách chronologiai és földrajzi adatai.

A chronologiai és földrajzi adatokból látjuk meg az iró emlékezésének erős vagy gyönge voltát, forrásainak többé vagy kevésbbé alapos voltát, ismeretének alapvázát. Ez az alapváz kétségtelenül fontos; hisz erre jönnek, miként a csontvázra a

[1]) Az 1558. okt. 13-ról kelt levél Katonánál, XXIII, 86. l.
[2]) M. Tört. eml. Irók. XVI, 330. l. jegyz.
[3]) Hammer, Gesch. des osm. Reiches, III, 582.
[4]) U. o. 576. l. 2. jegyz. Hammer maga és Lázár (eml. m. 348. l.) 360-ra teszik.
[5]) Philippson i. m.
[6]) Magy. Országgy. Eml. V, 80. l.

formát adó hus, az események s igy kerekedik egészszé a történeti mű; ha az alapváz tökéletlen, akkor tökéletlen a körüle formálódó test.

Forgách chronologiai adatait már jelentékeny számuk is kiemeli. A közvetlen és közvetett nap és hónap adatok száma háromszáz s egynéhányra megy. Mig tehát Szeréminél — ki több évről (1456—1543 közti időről), de körülbelől Forgáchcsal egyenlő terjedelemben ír — 87 év történetében csak 208 adatot nyerünk, ha a távolabbi, hozzávetőleges adatokat is számbaveszszük,[1]) addig Forgách 1540, helyesebben 1549—1572 közt 300 s egynehány időmeghatározást nyujt. Leggazdagabb s legjobb chronologiája van az 1552. évnek, hol 38 jó adattal szemben 1 rossz áll, az 1556-nak, hol 36 jó adattal szemben 6 rossz áll, az 1566-nak, hol 46 jó s csak 3 rossz adat van, az 1571-nek, hol 30 jó adat mellett 2 rossz fordul elő. Leggyöngébb a chronologiája az 1554., 1558. és 1568. évnek, hol csak 1 közvetlen adat van s az 1553., 1555., 1559. éveké, hol közvetlen chronologiai meghatározás egyáltalán nincs s a közvetettek száma is csak 2—5 közt ingadozik. Az 1553—1559 közti gyönge chronologia abban leli magyarázatát, hogy Forgách kifogyott a munka írása közben Tinódiból, magának meg ezekre az első évekre részint távolléte miatt, részint mert rögtön haza jöttekor nem gondolt az irásra, nem voltak jegyzetei.

Általában azzal nyujthatunk a chronologicus adatok természetéről fogalmat, ha azt mondjuk, hogy *a közvetlen és közvetett jó adatok ugy aránylanak a rosszakhoz, mint 6·5 : 1, vagyis a jó adatok száma hat és félszer nagyobb mint a rosszaké.*

Hibáz Forgách, midőn 1550. jan. 1-én Kolozsvárott, febr. 5-én pedig Pozsonyban országgyűlésekről ír (5. l.), mert amott febr. 2-án, emitt meg jan. 6-tól volt gyűlés; néhány napnyi hibát követ el a Miksát és Máriát koronázó országgyűlés idejének jelzésében is (256. l.); rosszul értesült az 1569. és 1572-i országgyűlések idejéről (416. és 511. l.), mert az elsőt szerinte aug.-ra hivták össze és szept. 1-re halasztották, holott tényleg januárra hivták össze s aug. 1-re halasztották el, a másodikat meg nem augusztusban, hanem szept.-ben tartották. Frater Györgyről azt irja, hogy 1552. jan. 1-re hivott össze országgyűlést (25. l.), holott 1551. decz. 21-re.[2]) Egyébként Fraterről szóltában akkor is hibáz, midőn azt irja (26. l.), hogy decz. 17-én küldte előre csapatait, mert azt egy nappal

[1]) Szerémiről mindig Erdélyi eml. műve alapján szólok.

[2]) Szilágyi Sándor, Erd. Országgy. Eml. I. 354. Horváth, K. T. Munk. IV. 389.

előbb tette, s nem kevéssel ez előtt fogadta a neki bibort hozó követséget (u. o.), hanem még októberben.[4])

Temesvár alól nem 1551. nov.-ben vonult el a török (22. l.), hanem okt. 27-én.[5]) Petrovics Lugost és Karánsebest nem 1553-ban kapta a töröktől (89. l. v. ö. 43. l.), hanem 1554-ben,[1]) s nem 1556. márcz.-ban ment Erdélybe (113. l.), hanem februárban már ott volt.[2])

Az már valóban jelentős hiba, hogy szerinte Izabella 3 évig volt Szapolyai felesége, holott 17 hónap a helyes idő.[3])

Vannak kisebb-nagyobb hibák, midőn Szigetvár két ostromát leírja (115., 117. l. és 321. s köv.), de részint csekélyek, részint az írók eltérése miatt nehezen ellenőrizhetők s azért külön nem foglalkozom velök.

Ismét nagyobb hibába esik, midőn Kisvárda hódolását 1565. jan. 6-ára teszi (276. l.), pedig már az előző év okt. 19-én megnyitotta kapuit;[4]) Tokajt meg nem okt. 4-én szállta meg János Zsigmond (340. l.), hanem már augusztustól folyt az ostrom.[5])

Jelentős hiba az is, hogy Dobónak a fogságból való kiszabadulását 1559-nél említi (182. l.), mi pedig már két évvel előbb megtörtént.[6])

Vannak ugyan még hibák a németországi Grumbach-féle mozgalom tárgyalásakor (370., 371. l.), a németalföldi harcz megkezdése idejének megállapításában 387. l.), a st. denisi csata napjának jelzésében (398. l.), a longjumeaui-béke idejének meghatározásában (401. l.) s néhány a lepantói csatának s vele kapcsolatos küzdelemnek chronologiájában (434. l., 488. l.) s

---

[1]) Utiešenović i. m. 115. l. okt. 20-ra teszi; Horváth i. m. 368. l. s Szilágyi eml. h. bár határozott napot nem emlitnek, mégis eltérnek az okt. 20-tól.

[2]) L. erre egykorú okiratot Horváthnál i. m. IV. 368. V. ö. Tinódit (R. M. K. T. III. 48. l.); Forgách ettől vette a hónap-hibát, melyet Forgáchból magából ki lehet igazítani; v. ö. 18. és 22. l.

[3]) Verancsics levele és Zayé Ferdinándhoz — Verancsicsé Nádasdyhoz (M. Tört. Eml. Irók IV. 217. és 228.). V. ö. Szádeczky, Izabella és János Zsigmond Lengyelországban, 44—5. l.

[4]) Szilágyi i. m. I. 479. l.

[5]) 1539. febr. 23-tól (Istvánfi XIII, 139. l.) 1540. jul. 22-ig (Horváth, Magy. Tört. IV. 156. l.).

[6]) Bethlen okleveles alapon ide teszi (II. 41—42. l.). Katona (XXIV. 40.) ezt csak salvus conductusnak veszi, de bizony jól látja Szilágyi (Erd. Országgy. Eml. II. 241.), hogy itt hódolásról van szó.

[7]) Istvánfi, Hist. XXIII, 294. (M. Tört. Eml. Irók XXI, 63. l. v. ö. 45. l.), Bethlen, II. 140. De tényleg még okt. 4-én Tokajnál volt a fejedelem. Szilágyi i. m. II. 258. l.

[8]) Maga Dobó írja, hogy a fogságba kerülése utáni év, 1557. nov. 6-án kiszabadult (Pray, Epist. Proc. III. 129. l.)

néhány jelentéktelen a hazai eseményekben, de a főbb hibák jelzése eléggé magyarázó. Megmutatja, hogy Forgách chronologiája elég erős arra, hogy oly csekélyebb eltéréseket, melyeket gyönge chronologiájú írónál eléggé pontos vagy megközelítő adatnak veszünk, a rossz adatok közé soroljuk.

Feltünő, hogy oly sokszor vét az országgyülések idejének meghatározásában, de erre életviszonyai teljes magyarázatot nyujtanak.

Mielőtt rátérnék a jó adatok méltatására, néhány chronologicus meghatározással szükséges foglalkodnunk, hogy lássuk, miként rontják meg némely másolók az író szövegét, illetve mily eltérést okoznak egyes varians lectiók.

Forgáchban az van (39. l.), hogy VIII. Kal. Julii, Temesvár megszállásának 32. napján általános ostrom volt. Bizonyos, hogy itt hiba van (már a kéziratban), mert az ostrom kezdete jun. 24-én volt (36. l.), tehát 32 nappal utóbb jul. 25-e volt. Istvánfiban ez áll (XVIII, 201. l.): »ad sextum Kal. Sext., qui divo Jacobo sacer est« volt az általános ostrom. Ez megmagyarázza a hiba alapját (bár Istvánfi téved, mert Jakab nem VI., hanem VIII. Kal. Sext. van); Forgáchnál ugyanis eredetileg VIII. Kal. Sext. lehetett és a másolók kisütötték, hogy Sextilis=6. hónap, tehát junius. Persze arra nem gondoltak, hogy a Sextilis akkor volt augusztus neve, mikor jan. és febr. Rómában még nem volt.

A sajátos chronologiai adatokat nem akarom részletesen tárgyalni, hogy hosszadalmassá s unalmassá ne váljak. Rá kell azonban mutatnom, hogy Nádasdynak 1556-ban Szigetvár fölmentésére küldött expeditiója leirásában ugyszólván minden egyes nap helye megállapítható nála. A bőséges chronologia nem könnyen, de szerencsésen megállapítható közvetett adatokból ered. Salamon az első Zrinyiekben Forgáchból állapítja meg bőséges chronologiáját.[1])

Hasonlóan igen értékes az 1566-i hadjárat chronologiája, melynek becse annál nagyobb, mivel Forgách személyesen is részt vett Miksa táborozásában. Versenyez ezen adatokkal az a rész, mely János Zsigmond életének utolsó hónapjairól (jan. 1-től márczius 14-ig) szól, melynek adatai jórészt szintén közvetettek. Közvetlen adat a jan. 1., továbbá febr. 23., márcz 14.; a sor megállapításához segítségül kell vennünk, hogy János Zsigmond jan. 14-én erősítette meg az országgyülés határozatait.[2]) Ebből kiindulva, mivel János Zsigmond Forgách tudósí-

[1]) Első Zrinyiek, 397. s köv. lapok.
[2]) Szilágyi S., Erd. Országgy. Eml. II. 379. l.

tása szerint másnap indúlt vadászatra, a következő chronologiai sort kapjuk.

1571. jan. 1. János Zsigmond Székelyvásárhelyre gyűlésre megy (Forgách 457. l.)
» » 15. délben Vécsre megy.
» » 15—18. Vécsen beteg.
» » 19. föllábadva Görgénybe utazik.
» » 20-tól febr. 22-ig Görgényben betegeskedik.
» febr. 23-án (54 napra, hogy elment,) visszamegy Gyulafehérvárra.
» » 24., 25-én jól érzi magát; dolgozik.
» » 26-án munka közben ujra megkapja baját.
» » 27-től márczius 13-ig eszméletén kívül van.
» márcz. 14-én, éjjel 3 órakor meghal. (Forgách 458—9. l.)

Ráth azonban ezzel szemben a következő sort adja:[1])

1571. jan. 6. János Zsigmond országgyűlést tart.
» » 7. Vécs várába van.
» » 9. Gyalu várába megy.
» » 10. Görgényben van.
» márcz. 13. Gyulafehérvárott van.
» » 14. Meghal.

De Ráth adatai nem lehetnek ellenargumentum Forgách ellen és pedig azon egyszerű okból, mert nála a kiindulás sem jó; szerinte ugyanis jan. 6-án már befejeződött az országgyűlés, a mi nyilvánság tévedés. A jan. 9-i gyalui tartózkodás, melynek hitelességét Ráth a kolozsvári jegyzőkönyvvel igazolni tudja, nem ellenkezik Forgáchcsal, mert oda mehetett az országgyűlés tartama alatt. A többiben Kővárira hivatkozik, de ebben annyi hitelt érdemel Kővári Forgáchcsal szemben, mint mikor a Corpus Jurist Verbőczivel Vécs várában iratja.

Végeredményül a chronologiai adatok vizsgálatából is azt az eredményt kell levonnunk, hogy oly iró, ki a jó adatok egész tömegével compensálja hibás adatait, csekély kritika mellett a legbecsesebb források közé tartozik.

Bemutattam Forgáchot, kit magyar Tacitusnak mondnak, kit Tacitussal együtt vádolnak. Irónk érezte, hogy, ha olvasott lesz is, népszerűvé nem válik. Azért mondja panaszkodva: »Vereor, ne ullam vel minimam partem assequar eorum, quae omnes omnium aetatum, omniumque gentium scriptores assecuti sunt, qui inter ceteras eximias virtutes ea felicitate usi sunt,

[1]) A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, Győr 1861. 309. l. Mellesleg Ráth műve még mindig megérdemlené, hogy valaki szakértő szemmel átdolgozott, uj kiadását adja.

ut nihil tam triste, tam miserabile ad scribendum habuerint, quod non laeto ac iucundo stilo commutare potuerint .... At nobis omnino contraria eveniunt, qui uno ac perpetuo fato nostras calamitates lugere potius quam historiam scribere videmur.« [1]) Ha azt az irót, ki a szerencsétlen viszonyokon elkeseredve nyilt betekintést enged a kor sebektől marczangolt testébe, csuful hazudó, rágalmazó, a jeleseket megugató egyénnek tartjuk,[2]) legkevésbbé sem leszünk igazságosak. Igazságosabb itélet, hogy »nem kedvez senkinek, kit-kit a maga színével fest le és a magától készített köntösbe öltöztet.«[3]) Hogyha pedig néhány tulzott jellemzéséért valaki összes jellemrajzait el akarná vetni, annak jusson eszébe, hogy ritka iró oly obiectiv mint Forgách, ki a reformatio zavaraiban a legtárgyilagosabb kimélettel ir az ujítók harczairól; jusson eszébe, hogy teljesen obiectiv iró nincs s hogy maga a klaszikus történelemirás mintája, Thukydides, ki pedig valamely tényállást soha meg nem hamisított, ki alig engedte magát befolyásolni érzelmeitől valamely tény megitélésében, mondom, Thukydides sem állhatott ellen, hogy Antiphon, tanítója, iránt kelleténél elnézőbb, Kleon ellenfele iránt meg kelleténél szigorubb ne legyen.

Azt hiszem, hogy oly férfiu műve mint Forgáché nagy figyelemre méltó. Irója magas állásánál fogva az udvar helyén levő eseményekről, társadalmi összeköttetésénél, rokonságánál fogva az ország hangulatáról tiszta ismerettel birhatott; olasz iskolázása megszerezte számára a kellő ismeretet; utazásai alkalmával s a diplomatiai levelezések utján megismerkedett az európai helyzettel. Forgách ily alapon egyetemes szempontból foghatott főleg hazai eseményeket tárgyaló kortörténelmének megirásához, melyet joggal tarthatunk XVI. sz.-i forrásaink egyik legbecsesebb darabjának.

Sörös Pongrácz.

---

[1]) Forgách 32. l.
[2]) Weszprémi, Medic. Hung. et Transsilv. Biogr. IV. 348—55. l.
[3]) Bod, Magyar Athenas, 86. l.

SZÉKESEGYHÁZI ISKOLÁINK SZERVEZETE AZ ANJOU-KORBAN

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Fegyelem. — A sublector a tanulókkal egyetemben teljesen a lector joghatósága alatt áll. A fegyelmezés joga is egészen ezt illeti meg.[1]) De ha megtörténnék, hogy a lector a fegyelmezésben nem birna a sublectorral, akkor a lector az ügyet — Esztergomban — az érsek, vagy a vikárius, esetleg a káptalan elé terjeszti; s a büntetést ezek szabják meg.[2])

Mivel a lector a XIV. században nem igen tanított, nagyon természetes, hogy az iskolások fölötti fegyelmet is a tényleges oktató, a sublector, gyakorolta. S csak azon esetben, ha valamelyik növendék a sublectoron kifogna, kerül az ügy a lector, vagy a vikárius elé.[3])

A bennlakó iskolások közül — Esztergomban — senki sem hagyhatja el az iskola épületét a magister (sublector) engedélye nélkül. Amelyik tanuló még napnyugta után egy órával is az utczán kóborol, a magister elzáratja és belátása szerint bünteti.[4])

---

[1]) . . . . »sublectorem, quem cum omnibus scholaribus suis in quibuscunque causis specialibus corrigere ipse habet, quoniam iurisdictionem ordinariam obtinet supra illos.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 90. l.) — . . . . »per sublectorem, quem principalius corrigere ipse habet.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 77. l.) — »Cuius sublectoris condigna correctio spectat ad ipsum Lectorem, si contingit excedere.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 310. l.)

[2]) . . . »eo casu, quo Lector illum non valeret corrigere, dicere debet domino praelato, vel suo vicario, aut dominis de Capitulo, qui potestate sua ipsum corrigere debebunt, prout merebitur.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 310. l.)

[3]) . . . . »correctio scholarium spectat principaliter ad ipsum sublectorem, si autem ipse ad hoc non sufficeret, debet ducere ad lectorem vel vicarium.« *(Batthyany:* Leg. eccl. T. III. 310. l.)

[4]) . . . »nullus audeat exire de scholis, nisi cum licentia magistri« . . . . . »Item, quod nullus scholaris de nocte discurrat post unam ho-

Nehogy visszaélésre alkalom nyiljék, az esztergomi canonica visitatio nem engedi meg az iskolásoknak a hosszú kés, vagy más ártalmas fegyver viselését.[1])

Fenyítő eszköz a (plagáló) vessző és az ostor. Ha valamelyik tanuló ezen büntetést semmi áron nem akarja kiállani, a magister az iskolások közül szólit elő segítséget. S ha ezek megtagadnák a társuk elleni közreműködést, a magister ezzel egyetemben őket is elzáratja.[2])

Amely napon az iskolában éneket s zenét tanítanak, a fegyelmezés joga a succentorra háramlik át. Miért is, aki rászolgál, megbünteti. Ebben azonban — főleg az énektanításnál — mérséklet a jelszó, hogy botrány ne forduljon elő; s így a tanulókat inkább megnyerjék a tanulásnak, mint elriaszszák tőle.[3])

Az iskolások lelki ügyeiről Esztergomban a székesegyház gondoskodik. Itt azonban nincs egyetemleges lelkipásztorkodás, mert hozzája mindössze is csak a vár, a káptalan és az iskola tartozik. Miért is a nép számára soha, hanem bizonyos időben csak a papság részére tartanak szent beszédet. A szenségeket a szent-kereszt oltárának igazgatója (rector) szolgáltatja ki.[4])

Az iskolások évenkint legalább egyszer — husvét táján — gyóntak és az áldozáshoz a székesegyházban járultak.[5])

A tanárok ellátása és a tandíj. — Már a III. lateráni zsinat (1179.) elrendelte, hogy mindegyik székesegyháznál megfelelő javadalma legyen a magisternek, a ki az egyház clericusait és a szegény tanulókat ingyen tanítsa; így a tanító

---

ram noctis; contra facientes incarcerentur et puniantur ad voluntatem magistri« *(Batthyany:* Leges eccl. T. 311. l.)

[1]) »Item quod nullus scholarium in scholis, vel in ecclesia portare audeat cultrum longum, aut alia arma nociva ad offendendum.« *(Batthyany:* Leg. eccl. T. III. 311. l.)

[2]) »Item si magister scholae causa disciplinae, vel excessus aliquem scholarem flagello vel palmaterio corrigere voluerit, et ille contra magistrum rebellans se defensaverit violenter, et alii scholares vocati in adiutorium magistro non venerint, tam ille violentus, quam alii scholares in auxilium magistri venire recusantes, poenae subiaceant incarcerationis.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 311. l.)

[3]) . . . »quo die cantat in scholis, illo die habet iurisdictionem corrigendi scholares correctione dignos, quantum ad cantum moderate tamen et sine scandalo, ut ad studendum eos provocet et non ad aufugiendum.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 313. l.)

[4]) Batthyany: Leg. Eccl. T. III. 329. l. nr. 33.

[5]) . . . . . »habitantes in castro, in capitulo et in scholis, qui sunt de parochia castri semel in anno adminus confitentur et recipiunt sacramenta in dicta ecclesia cathedrali circa Pascha« *(Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 329. l. nr. 35.)

nem szenved szükséget, a tanulóknak meg a tudományhoz megnyílik az útjok.[1]) A IV. lateráni zsinat ugyanezt megismételte s még szélesebb alapra fektette.[2])

III. Incze erélyes keze életet adott ezen rendeletnek. A magyarországi káptalanok is meghódoltak előtte, s a »magister«-ről gondoskodtak. Káptalanainkat a nagy pápa szelleme járja át. Érzik, hogy a tanulókat édesgetni kell az iskolába, s az utból el kell távolítani minden akadályt. Nem akarják, hogy a növendékeket a lector vagy sublector kapzsisága elriaszsza az iskolától.[3]) Ezért szabályozzák a magister fizetését és a tandíjat.

A zágrábi statutum szerint a magister mindazt kapja, ami a kanonoki praebenda után pénzben, gabonában és borban egy-egy tagnak esik.

Ezzel azonban egyes magisterek nem elégedtek meg, s elkezdték az iskolásokat zsarolni. Zágráb szent életű püspöke, Agoston, azonban nem hagyta így a dolgot. Elejét akarja venni hasonló eljárásnak a jövőben. Miért is elrendeli, hogy a magister a kanonoki praebenda jövedelmét ezentúl is megkapja; de az olyan iskolásoktól, a kik koldulnak, vagy koldulnának, ha senki sem segítené őket, semmit sem fogadhat el a tanításért, — még munka, vagy szolgálat alakjában sem. Azon iskolásoktól azonban, a kik nem koldulnak, hanem szülőik vagy rokonaik látják el őket, — még ha ezeknek nincs is birtokuk, vagy olyan jövedelmök, hogy ebből kényelmesen tudnának élni, sőt saját kezök munkájával keresik kenyerőket, — követelhet a magister karácsonra egy kappant és négy rendes kenyeret; husvétra a négy kenyéren kivül még egy sajtot, vagy husz tojást; Szent-István napra meg a négy kenyérhez egy csirkét, más egyebet azonban semmi szin alatt sem.[4])

---

[1]) *Mansi:* Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio. Tom. XXII. 228. l.

[2]) *Mansi:* U. o. T. XXII. 999. l.

[3]) »Ut autem ad scolas nostras docendi facilius invitentur, nec formident se per lectorem sive sublectorem inordinatis vel indebitis solucionibus aggravari, attendant nostram constitutionem super his editam, cuius tenor de verbo ad verbum ecce sequitur.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 77. l. — A megokolás szóról-szóra igy hangzik a váradi káptalanban is *(Bunyitay:* A vár. kápt. legr. stat. 90—91. l.)

[4]) »Ab olim igitur premissis intellectis, nostrum commune, sicut obediencie filii, redditus unius canonicalis prebende in divisionibus pecunie et in blado ac vino, que ad nostrum cellarium deducuntur, prout hactenus extitit observatum, pro magistro huiusmodi deputarunt. Verum quoniam per tempora ipsi magistri interdum, sicut experiencia docuit, in extorquendo, non petendo a suis scolaribus aliqua, sunt inventi, ideo

Az olyan iskolás után meg, a ki az előbbi két csoport egyikébe sem tartozik, az emlitett ünnepek mindegyikére 12 denárt kérhet a magister; vagy megelégedhetik 6 denárral is, ha az iskolás a másik hatért megfelelő értékü ajándékot ad. A kivülről bejáró (forensis) iskolás meg, ha szülői módosak, 20 denárt fizet, vagy ugyanily értékü ajándékot ad a jelzett alkalmakkor. S ha az ilyen iskolás ezenfölül bármit ajánl is föl, a magister bátran elfogadhatja [1])

A váradi statutum szerint a magister részére már régi idő óta szintén egy kanonoki praebendát biztosított a káptalan. Az osztalékba azonban nem értette bele a jobbágyokat, vagyis a falvakat, a kanonoki szőlőket és hiteleshelyi kiadványok után esedékes jövedelmet. A magister megfelezte a lectorral mindazt, a mi gabonatized, földbér vagy áldozati adomány (oblatio) czimén ennek esett.[2])

---

venerabilis pater dominus Augustinus. sancte memoric, prius olim nostre ecclesie episcopus, sensum et intellectum statuti ipsius lateranensis concilii ad instruccionem scolasticorum, ne sibi usurpent illicita in eorum gravem consciencie lesionem, dudum apperuit et hoc modo, quod magister scolarium nostre ecclesie ita debet redditus unius canonicalis prebende percipere, ut predicitur, quod a pauperibus scolaribus, qui mendicant vel mendicarent, si ab aliis quibuscumque non sustentarentur, pietatis intuitu penitus directe vel indirecte, eciam laboris vel servicii nichil petat; ab illis autem singulis pauperibus scolaribus non mendicantibus, qui per suos parentes vel proximos tales, qui possessiones vel redditus proprios non habent, unde possent pro suo modulo comode sustentari, sed misere laboribus victum querunt, nutriuntur et conservantur, possit scolasticus petere ad festum nativitatis domini unum caponem et panes quatuor consvetos; item ad festum resurreccionis domini similiter quatuor panes et unum caseum vel ova viginti. Item ad festum beati Stephani regis pullum unum et panes, ut est dictum, et ultra hec nichil penitus quocumque ingenio vel colore.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 77—78. l.)

[1]) »De aliis autem singulis, extra premissos, ad predictas festivitates possit petere et exigere per duodecim denarios banales bonos, vel sex, si voluerit, ut pro aliis sex valencia sibi portentur munera per eosdem, prout per dictum dominum Augustinum extiterit diffinitum, nisi aliqui forenses de ipsis essent scolaribus, quorum patres, vel parentes in bonis temporalibus notabiliter habundarent, de quibus singulis possit scolasticus petere ad singulas festivitates predictas per denarios viginti et non ultra, munus quodcumque consimile, ultra hec ab eis quicquam liberaliter offeratur.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. l.)

[2]) »Ab olim igitur premissis consideratis nostrorum commune, tanquam veri obedientie filii, redditus unius canonicalis prebende, in quibuscunque rebus consistant, qui inter nos dividi solent, exceptis tantum iobagionibus et vineis canonicalibus, ac illis rebus, que canonicis sigillationibus interessentibus tribuuntur, pro magistro huiusmodi deputarunt, illis tamen computatis, que de duppla lectoris pro magistro eodem, ut sequitur, deducuntur« . . . . »illam tamen portionem, que sibi ex decimis frugum, terragiis et oblationibus predictis ratione lectoratus

Azért ily bőkezű a káptalan, hogy a magistert kielégítse, s így a szegényeket a tandíjfizetéstől megkimélje. Ki is fejezi tiltakozását az ellen, hogy a magister a mendikánsoktól, vagy a kik kénytelenek volnának koldulni, ha mások irgalomból nem segítenék őket, bármily alakban valamit is követeljen. Azt azonban megengedi neki, hogy a nem szegény iskolások mindegyikétől, — legyenek ezek benlakók, vagy kívülről bejárók — a kik szülőik vagy rokonaik költségén élnek, kérhet karácsonra egy kappant és két kenyeret, husvétra két kenyeret, egy sajtot és nyolcz tojást, Szent Gál napjára (okt. 16.) egy kakast vagy egy tyúkot, a circator részére havonkint egy denárt, télen pedig fűteni való fát, amint másutt szokás. Ha az iskolások maguk, vagy szüleik, esetleg barátaik saját jó szántukból valamit még ezenfölül adnak, nyugodtan elfogadhatja.[1])

A fűteni való fára nézve a zágrábi statutum már másként intézkedik. E szerint a scolasticus a tanulókat nem kényszerítheti, hogy az ő részére, vagy saját használatukra tüzelő fát hozzanak az iskolába. Ez nagyon érdekes adat; mert a fűtés egyáltalán tilos volt az iskolában, nehogy a tanulók a tüznél melegedéssel az időt elfecséreljék. Kivétel alá csak a fiatalabb tanulók estek, akik nem tudták a hideget elszenvedni. Ezek hozhattak magukkal fát az iskolába, amikor szükségesnek látták.[2]) Ebből tehát megtudjuk, hogy az iskolát csak a kicsinyek részére fűtötték.

---

provenit, cum suo equaliter dividet sublectore.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 91., 93—94. l.)

[1]) »Statuimus ergo, quod magister ipse, qui pro tempore fuerit, de huiusmodi redditibus unius canonicalis prebende contentus, de pauperibus scholaribus, qui mendicant vel mendicarent, si ab aliis pietatis intuitu non subveniretur eisdem, directe vel indirecte, etiam pretextu laboris vel servitii sui nihil petat. Sustinemus autem, ut a scholaribus tam indigenis, quam forensibus, non mendicantibus, qui scilicet per suos parentes vel proximos sustentantur, possit magister ipse licite petere ad festum nativitatis Domini unum capponem et duos panes; item ad festum resurrectionis Domini similiter duos panes, unum caseum et octo ova; ad festum vero Galli unum gallum vel gallinam; et mense quolibet a singulis singulos denarios pro salario circatoris, et tempore hiemali ligna ad calefaciendum scholas iuxta consvetudinem alias observatam et non amplius, nisi sibi ultra ista ab eis vel eorum parentibus seu amicis aliquid liberaliter offeratur.« *(Bunyitay:* A vár. kápt. legrég. stat. 91—92. l.)

[2]) »Addicimus eciam, quod nullus de dictis scolaribus ad scolas deportare ligna per scolasticum possit (cogi) non solum pro scolastico, nec audeant ea portare scolares, ne diem aliquem deducant inutiliter, calefaciendo se ad ignem, non studendo, nisi illi parvuli scolares, qui non valent sustinere frigus, qui possint, si voluerint portare lignula pro igne sibi necassario, quociens hoc videbitur expedire.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. l.).

A káptalanok erősen kötötték magukat a megállapított magisteri fizetéshez és tandíjhoz. Amelyik scolasticus ezeken túltette magát, hivatalát vesztette s helyét olyannak kellett átengednie, aki a káptalani rendelethez alkalmazkodik.[1])

Tanulságos most már, hogy az 1397-iki canonica visitatio az esztergomi sublector ellátásáról miként gondoskodik.

Ebédet és vacsorát az érsek asztalánál eszik. Téli időben meg, midőn a vacsora késő időre esik,[2]) s így a sublector a várba már nem mehet föl, az iskolába viszik neki a hust, a kenyeret és a bort. A sublector Egerben is a püspök asztalánál étkezett a XV. század végén. Én legalább a »Rector scholae«-ban a sublectort ismerem föl.[3]) A káptalantól — Esztergomban — kijár neki az esztergom-városi bortizedből, a két Szölgyén gabonájából, és a kis-barsi, honti és nyitrai tizedkerületek adójából a második rész. A lectortól meg kap rendes fizetést, a melyben előzetesen megállapodnak.[4]) S ez egészen természetes. Mert a tanítás eredetileg a lector kötelessége volt, s ennek fejében tényleg szép jövedelem folyt be részére.

A zágrábi statutum értelmében a lectort, ha kanonok, két kanonoki praebenda illeti meg. Ha pedig nem kanonok, neki, mint lectornak, az egy kanonoki praebenda után eső összes jövedelem kijár, — éppen úgy, mint a scholasticusnak, vagyis a magisternek, tehát a sublectornak.[5])

[1]) »Quicumque autem scolasticus ultra premissa quicquam sibi vendicare voluerit, ... pro inutili habeatur, et alter in eius locum, ipso abiecto, instituatur, qui potuerit et voluerit premissa omnia et singula adimplere.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. l. — Majdnem az utolsó szóig egyezik vele a váradi káptalan rendelkezése. *(Bunyitay:* A vár. kápt. legr. stat. 92. l.).

[2]) A szövegben »tempore vero ieiunii« van »tempore hyemis« helyett, — de hibásan. *(Knauz-Lányi:* Magyar Egyháztörténelem. I. 532. l.).

[3]) »Mensa dominorum presbyterorum, scilicet quatuor Capellani domini praelati, Rector Scholae, Succustos, Organista et Succentor.« *(Báró Nyári A.:* Registrum omnium rerum Episcopatus Agriensis. Archaeologiai Közlemények VII. 151—152 l.)

[4]) »Item dominus praelatus ipsi sublectori providere habet de prandio et coena; tempore vero ieiunii, quando tarde coenatur et interesse non valeret coenae in castro, tunc dari consveverunt sibi carnes, vinum et panis ad scholam. Domini etiam de capitulo dare tenentur ipsi sublectori de vino decimali civitatis Strigoniensis, de frugibus utriusque Zewden, et de dicis cultellorum minoris Barsiensis, Hontensis et Nitriensis secundam portionem« . . . . . »Item lector etiam consvevit dare sibi certum salarium, prout superinde cum eo concordare poterit.« (*Batthyány:* Leges eccl. T. III. 310. l.)

[5]) «Item pertinet ad lectorem una porcio canonicalis prebende de communibus redditibus nostris, sicut et scolastico, qui consveverunt inter nos in divisionem venire.« . . . . »lector, qui nunc est, et qui pro tem-

A lectort megilleti a negyed (quarta) Bačun, Szent-Simon, Štefanovec, Dešćevec, Critanovec vagy Vrhovec, Felső-Trnava, Bidrag (Bidrovec?), Vidovec, Felső-Jalševec, Dankovec, Velika dolnja falvak bortizedéből, továbbá az ugrai (Odra?), sópnicai, felső-blinjai, kraljeveci, mikulićii, pertovićii és slanoveci várnépek és praedialisok bortizedéből.

Ezt a negyedrészt azonban nem szabad egészen szószerint érteni. Mert a valóságban úgy volt a dolog, hogy a lector az említett bortizedek egynegyed részének a háromnegyedét kapta. A másfajta tizedből azonban, ahol — az említett helyek közül — a püspöknek járt a tized, a lector egészen megkapta a tized negyedét; de ha a káptalan volt a tized tulajdonosa, a lector ismét csak a csonka tized-negyedhez jutott, mert egy rész (sextadecima) a prépostnak esett.

A lectoré a Medvedička hegy másik részén levő Planina és Toplice bor és egyéb tizedének a negyede. Ezenkivül László zágrábi püspök 1334-ben Lukács lectornak megengedte, bogy a bogovićii és čučerjei tizedet élvezhesse. A Crog mezőn egész Kalinovicaig levő vetések tizedének teljes negyede, a görögök földjéről a gabonatized huszada és a zagorjei s a Száván túl eső tized huszada szintén a lectoré. A čučerjei Szűz-Mária, a zágrábi Szent-Imre és a hegyaljai Szent-Simon-Judás egyházak plébánosai meg karácsonkor, husvétkor és Szent-István napjára két-két kappant és annyi gyertyát adnak a lectornak, a mennyi a markába fér.[1])

---

pore fuerit constitutus, ultra ea, que actenus racione lectoratus percipi consveverunt de omnibus redditibus capituli, preter villas seu iobagiones, duplicatam in omnibus, dum tamen sit canonicus, percipiat porcionem.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 79. l.)

[1]) »Item debetur lectori de vino decimali magni cultelli, sive maioris konche porcio, que quarta vocatur, et illo modo, prout infra apparebit, percipitur de villis et earum territoriis, videlicet: de Bachun, de Sancto Symone, de Stephanouch, de Dezchouch, de Critanouch sive Verhouchi, de Tornaua superiori, de Bidrag, de Vidouch, de Jalseuch superiori, de Donkouch, de Wlkodolia, in parte de castrensibus et predialibus de Ugra, de Sepnicha, condam Perchini, de Blizna superiori, de Craleuch, de Mikulich, de Petrouch et de Zlaunouch. Que quarta talis est: quod primo tollitur pro cellario domini episcopi medietas tocius, alia medietas dividitur per medium, cuius medietatis pars dimidia cedit pro cellario capituli nostri pro plena quarta, de alia medietate partes tres cedunt lectori et quarta preposito Zagrabiensi. Pone exemplum, de sedecim cubulis vini cedunt pro cellario domini episcopi octo, pro capitulo quatuor, pro lectore tres et pro preposito unus; et sic habeatur racio de maiori et minori quantitate. In aliis autem rebus decimalibus de villis supradictis, de decimacione domini episcopi existentibus, lectori debetur plena quarta, sed de nostra decimacione non plena propter sextamdecimam prepositi. Debetur eciam lectori quarta de vino et aliis re-

A váradi statutum így részletezi a lectornak, mint ilyennek jövedelmét: A lector jövedelmét alkotja: Mindenből egy rész, a mi osztozkodás tárgya; a káptalan bortizedének tizede; a közös vámjövedelmek tizedrésze; a gabonatized, földbér és áldozati adomány (oblatio) egy része.[1]) Ezen jövedelmek összevéve fölértek egy kanonoki praebendával. Csakis ezen esetben van értelme, hogy a lectornak, ha egyuttal kanonok is, két része (dupplicata porcio), »duppla«-ja van.

A canonica visitatio (1397) szerint Esztergomban ilyen a lector jövedelme: A kisnyitra-vármegyei dézsma-kerület (cultellus)[2]) tizedéből a negyed (quarta). Ezen negyed és a prépostnak járó ötöd levonása után fenmaradó tizedből ismét a tizedrész. Ahol a prépost ötödöt (quinta) kap, ott a lectornak tized jár. A szakolyai bor és gabona-negyed fejében — amelyet a lector helyett a plébános kap meg — a szakolyai plébános minden évben Szent-Márton napján (nov. 11.)

---

bus decimalibus de Planina et de Thoplica ex alia parte montis Meduednicha existente. Concessit insuper dominus et prelatus noster dominus (Ladiz)laus episcopus, Luce, lectori moderno, ut habeat quartam de Chucheria et de Bokoucha, que concessio debet prodesse eciam preposito Zagrabiensi propter suam quartam quarte. Et hoc fuit anno Domini M. CCC XXXIIII.

Pertinet eciam ad lectorem quarta decimarum plena de conseminatis in campo, Crog vocato, usque Kalinouicha. Habet autem dictus campus pro meta fluvium nostrum Cirkuenicha, unde nunc currit violentatus per ortum Predicatorum, salvis ibibem terris ad nos pertinentibus; ex alia vero parte habet pro meta meatum directum eiusdem fluvii non violentati versus meridiem, per quem eciam nunc sepius tempore inundacionis aquarum descendit aqua. De campo grecensi pertinet ad lectorem de blado pars vicesima decimarum.

Similiter eciam pars vicesima decimarum de nostris decimacionibus de Zagorya et de campo ultra fluvium Zaue pertinet ad lectorem, quibus contentus suum adimplet officium in nomine Domini.

Ultimo est sciendum, quod sacerdotes rectores ecclesiarum sancte Marie de Chucherya, sancti Emerici de Zagrabia, sanctorum Symonis et Iude sub montibus singuli obligantur honorare lectorem ad festum nativitatis domini cum caponibus duobus et candelis, quantum pugnus capit, similiter ad festum sancti regis Stephani, et similiter ad festum resurreccionis dominice.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 80. l.)

[1]) »Pertinet etiam ad lectorem et . . . . omnium scilicet divisionum, decima pars decimarum vini ad nostrum commune quomodolibet spectantium, ac decima pars proventuum omnium tributorum nostrorum« . . . . . »Habet insuper portionem in decimis frugum, in terragiis et oblationibus.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 93. l.)

[2]) A cultellus nemcsak dézsmakerületet jelent — a melynek *Pór Antal* és *Karácsonyi János* is tartja, — hanem edény, mérték értelme is lehet. *Bartal Antal* úgy véli, hogy a cultellus jelenthet »cadum decimando musto destinatum«-ot. S ezt a felfogást igazolja az alább következő második jegyzet, a hol a cultellus egyenlő a nagyobb »konchá«-val melynek negyed (quarta) a neve.

egy ezüst márkát fizet. A damasdi puszta jövedelmének háromnegyed része szintén a lectoré, — sőt még a negyedik rész is, ha ő egyuttal kanonok is.[1])

Mivel azonban a lector a káptalani kiadványoknak az irója is, ezen a czímen is volt jövedelme. Igy Zágrábban minden oklevél után, amelyre a káptalan pecsétjét ráakasztotta, 12 denár, a nyilt levelek (litterae patentes) után 6 denár, a zárt levelek után pedig 3 denár járt neki.[2]) Váradon meg, ha a lector maga végezte a jegyzői teendőket, a nyilt és zárt levelek után esedékes összeg kétharmada (16, illetőleg 8 denár), a privilegialis levél árának meg egyharmada (egyharmad aranyforint) jutott neki. De ha a lector helyett a jegyző dolgozik, ezen esetben csak a nyilt és zárt levelek árából kap, és pedig csak a harmadrészt.[3]) Esztergomban mindenféle levél után az esedékes összeg fele a lectoré. A levelek ára pedig ez volt: A patens levélé 28 denár, a privilegialis levélé meg 90 denár. Ha pedig ez kiváló nagy fontosságu, az utána eső összegben külön állapodnak meg.[4])

A lector, mint földesur, birói jogot is gyakorolt. A damasdi jobbágyokról — 1376-ból — tudjuk a többek között, hogy — a tolvajlást, rablást és gyujtogatást leszámítva — minden peres ügyükben az esztergomi lector, vagy tisztviselője (officialis) s a helybeli biró és esküdtek biráskodtak. Ha pedig ezek felada-

---

[1]) »Item ex decimatione cultelli comitatus minoris Nitriensis ipse lector ante omnia habet integram quartam et praepositus quintam. Tandem lector iterum decimam. Alias etiam ubicunque praepositus habet quintam, statim post eum lector habet decimam.

Item plebanus de Zakolya ex antiqua dispositione omni anno in festo B. Martini episcopi et confessoris ipsi lectori tenetur solvere unam marcam argenti puri; et hoc pro quarta, quam lector habere deberet ex decimis vini et frumenti de dicta Zakolya, quam plebanus ipse percipit.

Item lector pro praedio tum pro lectoratu, tum etiam canonicatu habet totam villam Damos ita, quod tres partes habet pro lectoratu ratione decimae, quartam autem partem pro canonicali portione, si fuerit canonicus; alioquin nonnisi tres partes habebit, et non habet locum optionis in praediis canonicalibus, sicuti nec praepositus habet.« *(Batthyany:* Leges eccl. T. III. 311. l.)

[2]) *Tkalčić:* Mon. Hist. Episcop. Zagrab. T. II. 79. l.

[3]) *Bunyitay:* A vár. kápt. legrég. stat. 26. és 93. l.

[4]) A szövegben ez a kitétel fordul elő: »Item de Privilegio den. IC«. Kétségtelen, hogy itt iráshiba van. Helyesen így kellene lennie: »Item de Privilegio den. XC.« Batthyányi a hibás szöveget helytelenül értelmezi úgy, hogy itt »tiz«-et kell érteni. Mert ezen esetben a privilegialis levél után kevesebb járt volna, mint a patens és zárt levelek után. Ez pedig lehetetlen. *(Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 311. l.)

tuknak hanyagul felelnének meg, a királyi, nádori vagy országbirói törvényszék elé idézik meg őket.[1])

A XIV. században Esztergomban a prépostnak és a lectornak, méltóságuk czimén, külön kőházuk és kuriájok volt. Ők itt laktak és kötelesek voltak, magukra és hivatalbeli utódaikra való tekintetből. ezen épületeket jó karban tartani.[2])

A *cantor* (éneklő kanonok) jövedelme Zágrábban egy kanonoki praebenda összes bevételeivel, melyek a kanonokok között elosztásra kerülnek, — éppen ugy, mint a lectornak. A cantor kapja a bortizedből a csonka negyedet Glavnicáról s Arland fiainak vagy unokáinak birtokairól, melyek a Medvedička hegynek ezen részén terülnek el. Ezen helyeknek többi tizedeiből, a Medvedička hegyen túli valamennyi hely és Krapina — a meddig a zágrábi főesperességé, leszámítva Toplicet — összes tizedeiből szintén a cantoré a csonka negyed. Vagyis az összes tizedből háromnegyed rész a káptalané; a negyedik negyedből három rész a cantoré, egy meg a préposté.[3])

A váradi statutum már figyelembe veszi, vajjon a cantor kanonok-e, vagy nem. Ha kanonok, ezen a czimen egy praebendának összes jövedelmét kapja, s ezen fölül még a cantori illetéket. Ha nem kanonok, természetesen csak ezen utóbbira számíthat. Ezt pedig a következők alkotják: Egy kanonoki rész a bor- és gabona-tizedből, a földbérből, az összes vámokból — leszámítva a széplakit,— és az áldozati adományokból,

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IX. Vol. V. 88—89. l.

[2]) . . . »ita repertum est: Praeposituram et Lectoratum Strigoniensem habere domos et curias proprias ipsis dignitatibus annexas et liberas, quas tenentur conservare in bona fabrica Praepositus et lector pro se et successoribus, quae domus ambae sunt lapideae inhabitatae per eosdem Praepositum et lectorem.« *(Batthyany:* Leg. eccl. T. III. 330. l. nr. 48.)

[3]) »Redditus autem et proventus cantoratus consistunt in his: Primo enim una porcio canonicalis prebende de communibus redditibus nostris, qui consveverunt inter nos ad divisionem venire quibuscumque, debetur cantori eo modo, sicut lectori, de quo ibidem plenius cum descriptione; sed hoc ita intelligitur, si honera, que nostre communitati incumbunt, indifferenter de omnibus redditibus et proventibus supportentur.

Pertinet eciam ad cantorem de decimis vini magni cultelli, scilicet de Glaunicha et de possessionibus filiorum vel nepotum Arlandi ex ista parte montis Meduednicha, quarta, eo modo deducenda, sicut deducitur pro lectore de sub montibus. De aliis autem decimis de eisdem locis et de omnibus locis ultra montem Meduednicha, simul cum vino et de Crapina, quantam archidiaconatus Zagrabiensis concludit, preter Thoplicam, debetur quanta eidem cantori talis: primo enim deducuntur pro nostro capitulo partes tres, remanet quarta, de qua partes tres cedunt cantori et quarta preposito Zagrabiensi, et sic de sedecim partibus rerum decimalium veniunt pro nostro capitulo duodecim, pro cantore tres et pro preposito una.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 82—83. l.)

a melyek nagy csütörtökön, pünkösdkor és Szent László ünnepén az ő fejénél és két kezénél befolynak.[1]) A cantoré Volf falu is és egy szőllő, a melyek fejében köteles a naponkinti Mária-miséhez egy szerpapot és alszerpapot teremteni.[2])

Esztergomban 1397-ben a cantor részére is külön ház és kuria volt. Ennek a területén épült Szent-Erzsébet kápolnája, melyet János, a Szent-Istvánról nevezett prépost, ujjáépített és a honti főesperességhez kapcsolt,[3])

A cantori állás részére Lénárd zenggi püspök is odaadományozta a házát és kuriáját, mely a káptalanszeren volt, s a melyben 1397-ben János esztergomi érsek vicariusa s egyszersmind visitator lakott. Kikötötte azonban, hogy a házba és a kuriába a cantor csak az ő halála után költözködhetik be.[4])

BÉKEFI REMIG.

---

[1]) . . . . »in oblationibus diei cene Domini, festi Penthecostes et festi translationis sancti regis Ladislai offerendis — solum tempore earumdem festivitatum ad caput, ad utramque manum sancti regis.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 89. l.)

[2]) . . . . »si vero non fuerit (t. i. canonicus), pertinet ad eum ratione cantoratus tantum una portio canonicalis in decimis frugum, vini et terragiis, et in omnibus tributis nostris, salvo tributo de Zeplack, necnon in oblationibus. . . . . Item quedam villa Wolf dicta, et quedam vinea obligatur tenere diaconum et subdiaconum ad missam beate Virginis, que quotidie in ecclesia nostra ad maius altare celebratur.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legr. stat. 96—97. l.)

[3]) *Batthyány:* Leg. Eccl. T. III. 331. l.

[4]) *Batthyány:* Leg. eccl. T. III. 331. l.

ÁRPÁDHÁZI JOLÁN, ARAGON KIRÁLYNÉJA.

Ch. de Tourtoulon még a hatvanas években írta meg, még pedig eredetileg francziául, I. Jakabnak, Jolán férjének életrajzát,[1]) melyről egyebek közt a *Göttingische gelehrte Anzeigen* és a *Revue Critique* közöltek igen dicsérő ismertetéseket. A könyvet csakhamar lefordították spanyolra, melynek 1874-ben megjelent 2-ik kiadása fekszik előttem *Don Jaime I. el Conquistador, Rey de Aragon* czím alatt. E munka több érdekes dolgot tartalmaz, melyeket dr. Wertner Mór nem használt föl Jolán életrajzában az *Árpádok családi története* czímű kitünő munkájában s azért legyen szabad e helyen pótlásúl ama néhány adatot közölnöm.

Tudjuk, hogy Bertalan pécsi püspök négy ízben járt Aragonban és 5 ezer márka ezüstöt költött az úton. Első útja mindenesetre leánynézőben volt; második útjában talán már bővebb fölhatalmazással járt s végre harmadik útjában 1234-ben királya, II. András nevében megkötötte a házassági szerződést I. Jakab és menyasszonya, illetőleg ennek édes apja közt. Zurita és Gomesius Bernát, a két krónikás szerint egy magyar gróf, Beraldus Comes volt ez alkalommal útitársa. Zurita szerint továbbá a szerződés február 20-án (X. Kal. Martii) köttetett meg és a menyasszony hozománya gyanánt 10 ezer márka ezüstöt és 200 aranyat, melylyel az osztrák herczeg tartozott a magyar királynak, igértek II. András meghatalmazottjai. Földbirtok fejében említve van pedig »certa Nemorensis Comitatus in Flandria portio atque ea ditio, quam in Gallia puellae avi obtinuerant: et ea oppida quae in Hungariae regno Jolans ipsa possideret, et quae in Burgundia matris hereditate obvenerunt.« (Ad annum 1234.)

Gomesius szerint ellenben a szerződést febr. 22-dikén (VIII. Kal. Martii) kötötték meg Barcelonában és a menyasszony hozománya vala 12 ezer márka más 10 ezer márká-

[1]) *Études sur la Maison de Barcelone* főczím alatt.

val, »ex materna dote Jolanti accessuris«; továbbá »oppida... in Gallia, Hungaria, Burgundia.«

Tourtoulon az Archivos de la Corona de Aragon okirat gyüjteményéből közli az eredeti okmány szövegét (levéltári jegye Pergaminos de D. Jaime I., núm. 513.), melyben Bertalan (püspök) és »Bernardus Comes in Hungria« a mennyaszszony, »domina Yoles« hozományaképen a következőkre kötelezik magukat: »In primis decem mille marchas argenti, quas debet habere et recuperare pro dote domne matris suae. Et ducentas marchas auri, quas ei (regi Hungariae) debet dux Austriae. Item partem suam Comitatus Nemorensis in Flandria. Item terram, quae fuit generatorum suorum in Francia. Item joias, quas habet in Hungria et quas mater sua dimisit et in Burgundia et si qua alia juria competunt ei aliqua ratione. Datum Barchinone X. Kalendas Marcii Anno domini 1233.« (azaz 1234). Csak a »joias« szóra kell megjegyzést tennem. Ámbár »joyas« alatt mai napság különösen ékszert értünk, a szövegből teljesen világos hogy nem »arany, ezüst és drágakőmarhát« kell értenünk, de még »ruha-marhá«-t sem, hanem »ingatlan marhá«-t, azaz olyan jövedelmeket, melyeket Burgundia és Magyarországból nem lehetett átszállítani Aragonba.

Ez azonban csak provisionalis egyesség volt. Valószínűleg Jakab királynak nem tetszett az a gyanús tétel: »200 márka arany, melylyel az osztrák herczeg tartozik« a magyar királynak. Tudtommal az osztrák hitel már akkortájt is rosz lábon állt s miután a két nemes fém értéke akkortájt körülbelül 1:10 volt, a 200 márka aranyat megváltoztatták 2 ezer márka ezüstre, mely a már megegyezett 10 ezer márkával 12 ezeret tett ki s erről ujabb okiratot állított ki András király, melynek értelmében a kikötött összeg pontos kifizetésére lekötötte a harminczadot és esküvel kötelezte magát arra, hogy e jövedelmet más czélra nem fordítandja mindaddig, míg az aragoni király követelése teljesen kielégítve nincs. A király procuratorja, t. i. Bertalan pécsi püspök, továbbá a magyarhoni templáriusok nagymestere és a János-vitézek magyarországi nagyperjele föl lettek a két király részéről hatalmazva arra, hogy a harminczadot beszedjék s ebből az aragoni királynak évenkint 1500 márka ezüstöt fizessenek mindaddig, míg II. András tartozása teljesen le nem leend róva.[1]) Ezen intézkedést azután IX. Gergely jóváhagyta ugyan, de

[1]) Ezen okmányt (Pergamino D. Jaime I., 635., sin lugar, año 1235) Tourtoulon nem közli, de az Archivo general de la Corona de Aragon főnökének, don Francisco de Bofarull y Sans szíves előzékenységéből megvan nálam regestája spanyol nyelven.

szerény nézetem szerint nem állt jót a hozományért, amint ezt dr. Wertner a pápa 1235. aug. 9-ki leveléből kiolvassa.[1])

Jolán, mint tudjuk, a király procuratorjának Bertalan pécsi püspöknek és Dénes nevű rokonának [2]) kíséretében elment Aragonba és Barcellonában ünnepélyesen megesküdött Jakab királylylyal 1235. szeptember 8-án. A szertartás után a püspök ellátogatott saját hazájába, Burgundiába [3]) s időfolytában visszatért Magyarhonba. Dénes azonban a királynéval künt maradt Aragonban és családot alapított. Felesége donna Margarita de Cabrera volt [4]) és öt gyermekének neveit ismerjük. Két fiát Amort és Gabrielt már Zuritának *Annales*-eiből ismerjük. Francisco Diago, a krónikás szerint pedig volt egy leánya Jordana, kit a hires San Raimundo de Peñaforte-nak fivére vagy rokona, Don Bernardo [5]) vett el nőül. Bofarull még két más leányának neveire akadt az okiratokban, t. i. Isabeléra, Bernardo de Peratallada nejéére [6]) és Graciáéra, kit Eximen de Urrea [7]) vett el nőül. Mindezeket az aragoni királyok számos ajándékkal és birtokokkal halmozták el.[8])

Tourtoulon könyvében még több dolgot találunk Jolán további életére vonatkozólag, de ezek már nem érdeklik a magyar történetírást, kivéve egy, t. i. végrendelete, de ez is csak egyes részleteiben. Végrendelkezési helyének neve »Osca« (azaz Huesca) és ezen magyarázattal megérthetjük mit értett Zurita e passussával: »Jolans regina Octobri mense Oscae obsignato testamento ....« Végrendelkező magát »Yoles«-nek nevezi és az okmány 1251. október 12-éről (IV. idus octobris) van kiállítva, melyben ajánlja férjének gyermekeit és »comitem Dionisium de Ungria et comitissam uxorem ejus«,

---

[1]) Id. mű 445. l.

[2]) Dr. Wertner őt, miért, miért nem, Ompud fiának tartja. Ompud elvette Meráni IV. Bertholdnak, Gertrud magyar királyné (Jolán édes anyja) fivérének nővérét. L. *Turul* XIII. 91.

[3]) Bertalan fuit »frater Jocerani, qui erat Branceduni in Burgundia dominus et Stephani II. abbatis Cluniacensis consanguineus.« *Gallia Christiana* Tom. IV. col. 1146. No. XXII. Lásd Jos. Koller könyvét a pécsi püspökök történetéről. II. 23. és köv. ll.

[4]) *Gilaberto de Cruilles* por D. Franc. de Bofarull y Sans. 1885. pp. 16. és 17.

[5]) Okiratban említve 1278—1279-ben.

[6]) Okiratban említve 1277.

[7]) Okiratban említve 1276.

[8]) Bofarull id. m. — Persze sok más magyar ember kisérte el a királynét, kik közül többen Aragonban maradtak; ilyen volt pl. egy András nevű magyar ember, Éva a királyné dajkája, egy Márton nevű magyar, egy »Gil de Hungria« és felesége Milia és mások. L. *Complemento* Tourtoulon-nál II. 465.

kit azonban néven nem nevez meg. Magyarországi birtokait illetőleg elrendeli, hogy »item dimitto filiis meis Petro, Jacobo (et) Sancio comitatum de Posane (Pozsony), quem tenet rex Ungariae frater meus, quem dimisit mihi mater mea et ipsi solvant debita et restituant injurias,[1]) quae michi mandavit mater mea solvenda et restituenda sicut scit ea episcopus Quinqueecclesiensis.«

Királyi férje ugyanazon okmányban jóváhagyja neje valamennyi rendelkezéseit és a 12 ezernyi márka ezüst hozományt illetőleg egy nyilatkozatot tesz, mely jellemző II. András és utódjának a magyar trónon pénzügyi helyzetét illetőleg. Az illető passus igy hangzik: »et insuper promittimus (*értsd* Nos Jacobus rex) vobis (t. i. dominae Yoles uxori nostrae) quod davimus (*azaz* dabimus) duo millia marcharum ... argenti pro anima vestra de illis duodecim millibus marcharum, quae rex Ungariae frater vester promissit nobis in dotem pro vobis *si ea poterimus ab ipso habere.*« Tehát a királyné hozománya még 1251 végén sem volt kifizetve.

Szerző nagy gonddal megírta, a mit földerítenie sikerült Jakabnak donna Teresia Egidii de Bidaure-ral való viszonyát illetőleg, de ez szintén nem érdekli a magyar történetet. Annyit azonban legyen szabad megjegyeznem, hogy az egész ügy nem folyt le oly simán, a mint azt dr. Wertner könyvéből gyanítanók.

Egy öreg krónikás, Escolano, vagy Diago, vagy talán Alarca megírta, mint értesülök, a királyné hamvainak fölásásának történetét, de az illető passust még eddig nem sikerült fölkutatnom.

Arról is van tudomásom, hogy don Joaquin Casan y Alegre, a valenciai levéltár főnöke már hosszabb idő óta gyűjti az anyagot Árpádházi Jolán királyné életéhez.

KROPF LAJOS.

---

[1]) Jóváhagyó rendeletében a király megigéri a királynénak, hogy »faciemus, quae postulatis et debita vestra solvemus et injurias vestras restituemus et legata praedicta dabimus.«

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A honfoglalás és Erdély. Irta Dr. Karácsonyi János. Különlenyomat a Katholikus Szemle 1896. III. füzetéből 30. ll.

A gondolat, hogy Erdélyt nem mindjárt a honfoglalás-kor, vagy legalább nem egészen foglalták el a magyarok: nem uj. Hangoztatták már azt belföldiek, külföldiek, s nehéz is volna manapság, tudományos okokkal vitatni, hogy a szászok és székelyek földjét, Besztercze-Naszód vidékét már a honfoglaló magyarok is megszállották, birtokba vették. Legfeljebb azt ismerhetjük el, hogy Erdély egy részét a régi Doboka, Kolos, Torda, Alsó-Fehér megyék közepét foglalta el a magyarság szent István előtt, s némi birtoklást már a német irodalom is — mint p. o. Huber Alfons alapos művében Ausztria történetéről — megenged, de Karácsonyi János értekezésében, melynek czimét e soraink élére tüztük — még ennyit sem concedál. Felfogása szerint Erdélyt fokozatosan foglalták el a magyarok, a mi helyes, de e foglalás csak szent István idejében kezdődött, s ekkor csak a Szamos völgyére terjedt, ehhez a Maros és a két Küküllő völgye csak szent László korában járult, mig Nagyszeben környéke csak II. Géza korában, Brassó, Háromszék és Csik megyék területe 1211 után lett Magyarország kiegészítő részévé (30. l.), a mit így, egészében, helyesnek nem tarthatunk.

Karácsonyi János ujabb történettudósaink közt egyike a legélesebb elméknek. Nagy és alapos tudás mellett különös adománya van, hogy a legapróbb, legrejtettebb részleteket is észre vegye, és ezzel néha a leghomályosabb kérdésekre meglepő világosságot áraszszon. Alig is van czikke, a melyben ne volna valami, a mit a tudomány kisebb nagyobb vivmánynak ne tekinthetne, mi ismereteinket előbbre ne vinné; de ez éles látás, mintha a folytonos fürkészésben időnként beleláradna, eltompulna, néha elhagyja; nem lát vagy rosszul lát oly dolgokat, melyeket korlátoltabb elmék is észrevesznek. Mutatkozott ez mindjárt

első művében, szent Gellért életében, mely méltán feltünést keltett s legszebb történeti műveink közé tartozik; de szent Gellért nagy legendájáról felette gyarló nézeteket vall, s ez éles, de kifáradt, káprázó, majdnem eltompult szemmel találkozunk a jelen értekezésben is, melyről némely érdemes részlete mellett is alig tudjuk elhinni, hogy az a szent István okleveleiről szóló, s a maga nemében korszakos munka szerzőjétől származik.

Az okok között, melyeket szerző felfogásának támogatására felhoz, az első: biborban született Konstantin tudósitása az egyes bessenyő törzsek hollétéről. A császár leirván a magyarok régi lakhelyének, Etelköznek fekvését, melynek nyugoti részét a Dniester, a Prut és Szeret öntözték, az tehát a mai Bessarabiára és Moldvára esett, — azt mondja, hogy most, az ő idejében, a bessenyők lakják. Törzseik közül, melyek a Dniepertől nyugatra laktak, a Giazi-Chopon nevű Bulgariának, a Gyula törzse a turkoknak, magyaroknak szomszédja. A bolgárok és bessenyők közt fél napi járó föld van. Minthogy a bolgárok Bessarabiától, Moldvától délre a Duna jobb partján laktak: a fél napi határt s a Giazi-Chopon törzset a Duna torkolata táján kell keresnünk. A magyarok — irja ugyancsak a császár — a bessenyőktől négy napi járó földre, vagyis a rendes számítást véve 20 geographiai mérföldre estek; a Gyula törzset tehát a Szeret és Prut mentében kell keresnünk, ha csak a császár tudósítása ellenére Etelköz határain túl nem akarjuk helyezni. Konstantin elbeszélését eddig annak igazolására használtuk fel, hogy a magyarok már ekkor *birták* Erdély közepét, mert a Szeret völgyétől, p. o. Bakutól, a Maros völgyéig, Marosvásárhely vidékéig, az Erdély és Moldva közt levő hegyeknek, Csiknak, a Hargitának akkor még puszta területein át képzelt egyenes vonal körülbelül husz-huszonöt geographiai mérföld; szerző azonban ép ellenkező eredményre jut, olykép, hogy a Gyula törzsét nem a mai Moldvába, hanem a Szereten túl a mai Oláhországba, a Duna mellé helyezi, nem törődvén vele, hogy ezzel e törzset tulajdonkép nem a magyarok, hanem a bolgárok szomszédjává teszi, s hogy mégis szomszédságot süssön ki és Erdélyt vehesse a magyar és bessenyők közt levő intervallumnak, rézsutos vonalat kell képzelnie, nem tudni honnan? nem tudni meddig? melyre azonban semmiképen sem illik a császár négy napi távolsága, mert az minden esetre sokkal nagyobb távolság lett volna. Ezt a bizonyítékot tehát — melyről maga is belátja, hogy tulajdonképen nem is bizonyíték — megtoldja azzal az uj bizonyitékkal, hogy Magyarország keleti részén Erdély felé szintén voltak gyepük, gyepük pedig — okoskodik tovább, ha

nem is ezekkel a szavakkal — csak az ország határain voltak, tehát Erdély valamikor az ország területén kivül feküdt. Nem akarom itt bővebben fejtegetni, hogy az országos gyepű és kapu nem mindig volt szorosan a határon, hanem beljebb is esett, ha a fekvés ugy kivánta, mint teszem a főfontosságu soproni és mosoni kapuk, melyek e vármegyéknek majdnem egész területét kívül hagyták; arra sem fektetek nagy sulyt, hogy gyepük, őrök nemcsak az ország határán voltak, azért találunk p. o. Or földet Somogyban (1275-ben W. IX. 222.), Farkasgyepű nevű helységet Veszprémben, s nevezik még mai napig Zalában, Badacsonyban, a szőlők aljában levő eleven sövényt nem ritkán gyepünek: de ki kell emelnünk, hogy az Erdély felé eső gyepük legfeljebb azt bizonyitanák, hogy a Meszesen innen és tul eső részek elfoglalása, megszállása nem történt *egy versben,* de nem döntik el, hogy Erdélynek később történő megszállása nem már a vezérek korában, nem már szent István előtt is történt volna, a minthogy a névtelen jegyző csakugyan ugy is adja elő a dolgot, hogy a magyar vezérek először csak a Meszesig nyomultak, ott és Erdély felé gyepüket raktak s Tuhutum csak azután ment át, de még Árpád idejében, az erdélyi földre, és szerzett ott magának tartományt. (c. 22—27.)

Szerzőnek két első érve tehát nem alkalmas bebizonyítani állítását. De mondja szerző azt, hogy Erdély már szent István előtt lakott föld, s Magyarországnak hivatalosan elfoglalt része lett volna, egyetlen egykorú, szavahihető tanu vagy hiteles tanuvallomásból levont következtetés sem igazolja (14. l.), s a mit krónikáink István nagybátyjáról, Gyuláról mondanak, az csak a hildesheimi, vagyis, tehetjük hozzá, inkább, közvetlenül, az altaichi nagyobb annaleseken alapszik, melyek pedig szóval sem mondják, hogy Gyula országa Erdély volt. Ez igaz; de miért mondják krónikáink mégis országát Erdélynek? Miért mondják Gyula vezért erdélyi lakosnak ott is — a Képes Krónika XV. fejezetében[1]) — a hol nem a hildesheimi vagy altaichi évkönyvekből meritenek? Miért mondja ugyanezt a Névtelen jegyző? ki, mert Erdély leirásában szó szerint megegyezik a Képes Krónikával, holott egymást kölcsönösen nem ismerték, csak valami régibb forrásból merithetett, melyet a Képes Krónika is felhasznált! Itt tehát nem valami odavetett megjegyzéssel, hanem régibb történetirásunk bizonyos általánosabb felfogásával van dolgunk. Mennyiben érdemel ez hitelt? mily korra vezethető vissza? az e forrásaink általános hitelességének kér-

[1]) M. Florianus, Fontes Domestici II. 126.

désével függ össze, s annak fejegetése nagyon messze vezetne. Semmi esetre sem tagadhatunk azonban meg tőlük minden hitelt, legkevésbbé pedig oly esetekben, hol nem egyes részleteket, hanem oly nagy historiai tényt, mint valamely országrésznek birtoklását, tartották fenn, s ezzel talán megelégedhetünk, kivált szerzővel szemben, ki épen nem hyperkritikus kései források használatában, ugy hogy szent László XI. századbeli viselt dolgaira, sőt csodáira nézve egész lelki nyugalommal épen jelen értekezésében (21., 25. ll.) a XV. századbeli Temesvári Pelbárt egyházi beszédeire hivatkozik.

Kissé különös fogalmai vannak szerzőnek a sóbányászatról. Igaz, hogy Erdély földe sok helyt saturálva van sóval ugy hogy, lehet mondani, uton utfélen lehet a sót felszedni; de azért mégis az erdélyi sófejtést olyannak képzelni, hogy az emberek Erdélybe — a puszta földre mentek — mintha az erdőbe mennének galyat szedni, letörtek egy pár darabot, mint Jancsi és Juliska az operában a mézeskalács házból, és hazavitték; hogy valami bányatelep, valami állandóbb munkálkodás nélkülözhető volt, nem is létesült, s ha létesült, nem szorult valami védelemre: azt elképzelni kissé — hogy is mondjam csak? — nehéz dolog. Azt nem szabad felednünk, hogy a magyarság akkor egyedül Erdélyből kaphatott sót, mert a mármarosi, galicziai sóbányák még ismeretlenek voltak, és már csak azért se hagyhatta »ha nem is foglalta el hivatalosan« ez országrészt egészen szabadjára, s ezért olvassuk már I. Géza korában a garam-szentbenedeki alapitó levélben a tordai várról, a hozzá tartozó vámról, melyet Aranyos nevű helyen a sóért oly vidéken fizettek, melyet szerző felfogása szerint csak szent László tett Magyarország részévé. Erről az adatról, mely maga theoriájának jó részét megdönti, szerző hallgat, alkalmasint azért, mert Fejérpataky László szép tanulmánya szerint a II. István korabeli oklevelekről, ez oklevél igen gyanus társaságban, II. István és talán II. Endrének is meghamisitott átiratában maradt fenn; de maga Fejérpataky L. hozzá teszi, hogy Géza alapitó levele ellen alig hozhatunk fel kifogást,[1]) jelesen, tehetjük hozzá, annak érdemleges tartalma s ezek közt a sóvám adománya — s a mi ebből folyik — a tordai sóbányáknak mívelése ellen a XI. század derekán, mely a dolog természetéből következtethető, s a szent Gellért nagy legendája tudósítása nélkül is a Maroson lefelé szállított sóról — teljesen hitelt érdemel.

A Hartvik kérdést kellene recapitulálnunk, ha szerző ellenvetésére, hogy nem szent István alapította az erdélyi

[1]) Oklevelek II. István korából 30.

püspökséget, abból tehát Erdély lakott voltára következtetni nem lehet: tüzetesebben válaszolni akarnánk. Szerencsére azonban ez nem szükséges, mert szerző maga is elismeri, vagy legalább felteszi, hogy a tizedik püspökség, melyből terjeszkedés folytán az erdélyi fejlődött, létezett, csakhogy eleve az erdélyi püspökség magyarországi részeire: Ugocsára, Szathmárra, a Szilágyságra terjedt. De ha tekintetbe vesszük, mit szerző ugy látszik elfelejt, hogy Ugocsa szent István király korában, ugy tudták még a XIII. század második felében, vadon volt; Szathmárnak keleti részét, a mit szerző is tud, sőt emlit is (1. l.), még sürü erdő boritotta, nyugoti része pedig, az ecsedi láp környéke, csupa mocsár viz volt; a régi Kraszna, Kővárvidéke és Belső-Szolnok Erdély felé eső hegyes vidékeit sem lehetett valami lakott vidéknek képzelnünk: igazán nem könnyü dolog kitalálni, hol volt az a lakosság, az a népes terület, a melynek számára a szent király itt püspökséget alapitott? Azt is felhozza a szerző argumentumul, hogy az erdélyi egyházmegye védőszentje szent Mihály ép úgy mint a veszprémi egyházé, azt tehát szent István nem alapíthatta, mert: »Hihetetlennek látszik, hogy szent István két székesegyházat épített volna szent Mihály tiszteletére« (20. l.). Csakhogy erre — ez érvnek egyébiránt szerző maga sem tulajdonit valami fontosságot — azt felelhetjük: a győri, a váczi, az esztergomi, tehát három, egyházmegye védőszentje nem-e a Boldogságos Szűz? s lehetne-e abból argumentumot faragni az ellen, hogy ez egyházmegyéket szent István alapitotta? sőt ha okoskodni akarunk a védőszentekből kiindulva, épen Szent István élete magyarázza meg a két szent Mihályt, mert ép annak a két püspökségnek védőszentje az ördögöt legyőző arkangyal, a melyeknek területén kellett neki, mint szent Mihálynak az ördöggel, a pogánysággal — Koppánynyal, Gyulával, — igaz, hogy győzelmesen, megküzdeni.

Szerző okoskodásában nemcsak Temesvári Pelbártig megy le védő okokért, hanem még annak egyik tanitványára is hivatkozik, hogy szent László Váradon és Fehérváron püspöki székesegyházakat épített, tehát püspöki székhelylyé is ő tette e két várost. Nincs kezemnél a Biga Salutis, melyből veszi szerző ez idézetet; nem is keresem tehát, nem-e csak okoskodó reproductiója ez állitás szent László legendája annak az állitásának, hogy László két püspökséget alapított: a zágrábit, és a mint most már tudjuk: a nyitrait; de kérdem, nem olvassuk-e krónikáinkban, kik közelebb éltek az említettük eseményhez, mint Pelbárt tanitványa szent László korához, hogy Péter királyt Pécsett temették el, melyet — itt csak a székesegyházat ért-

hetjük — ő alapitott? s lehetne-e ebből helyesen következtetni, hogy a pécsi püspökség székhelyévé ő tette volna Pécset? Tanitványa után következik Pelbárt maga is, mint tanu. Beszédjében szent Lászlóról (25. l.) emliti, hogy a bessenyőket üldöző király seregével nagy szorultságba jutott, s már éhhalál fenyegette, mikor egyszerre bölény és szarvas csapat rohant el a tábor mellett s eledelül szolgált az éhezőknek. E legendaszerü epizódból szerző — helyes logicával — a következtetést vonja, hogy nagy pusztaságnak kellett lenni annak, a hol bölény van és hadsereget éhhalál fenyeget; de, hogy ez a pusztaság ép a Kolosvártól délre fekvő Erdély lett volna s ennélfogva ez szent László korában még lakatlan föld volt? azt már logice annál kevésbbé lehet következtetni, mert krónikáinkból tudjuk, hogy szent László harczai a bessenyőkkel, kunokkal Kerlésnél, majd a mai Temesmegyében, s — alig lehet benne kétség — Kis-Oláhországban folytak; ha tehát a kérdéses epizód való, szintere ép oly, ha nem több okkal mint Erdélyben, Orsován tul, Oláhországban keresendő. Hogy ily gyönge okoskodás mellett az értekezésben sok becses dolog is van: oly kiváló tudósnál, mint Karácsonyi J. szinte magától értetődik. Érdekes és tanulságos, mit az Erdély felé eső és erdélyi gyepükről mond (9. kk. ll. 22. l.), érdekes és elfogadható fejtegetése az Esküllő helynévről: de munkájának főtételét, mint már érintők, nem sikerült bebizonyitania. Ez azonban — ugy hisszük — másnak sem fog sikerülni, mert:

ha tekintetbe vesszük, mit biborban született Konstantin császár a X. század derekán a magyar-bessenyő határról mond, s melyet természetesen csak ugy lehet magyarázni, hogy a magyar megszállás a felső Maros völgyében, a Kis és Nagy-Küküllő felső vidékén kezdődött;

ha tekintetbe vesszük legrégibb krónikáink és iróink egyhangu tanuskodását, a Gyulák erdélyi birtoklásáról; ha tekintetbe vesszük, hogy szent István nagyobb legendája, Hartvik-féle életrajza, már szent István idejére emlitik Gyula-Fehérvárt, s ehhez hozzá adjuk, mit az erdélyi püspökségről, az erdélyi sóról visszafelé következtethetünk, s a mit az Erdély felé eső gyepük — szerzőnek legerősebb argumentuma — épenséggel nem rontanak le:

okkal nem vonhatjuk kétségbe azt, hogy Erdélynek legalább közepe, a vezérek korában már lakott föld volt, s a magyarok egy töredékét uralta. x. y. z.

A budapesti egyetem orvosi karának története.[1])

A budapesti tudomány-egyetem külső és belső életének multjával eddigelé már sokan foglalkoztak, általános és részszerű történetéről sokat irtak. Ez együtt véve egészen egy kis irodalomat képez. A tárgy történeti érdekességénél és fontosságánál fogva azokból egy kis könyvészeti egybeállítást nem tartok feleslegesnek ezúttal bemutatni:

I. Önálló művek:

1. Kazy Fr., Historia universitatis Tyrnaviensis soc. Jesu. Tyrnaviae, 1738. (A nagyszombati egyetem első századát 1635—1735. foglalja magában.)

2. Fejér G., Historia academiae scient. Pazmaniae archi-episcopalis ac M. Theresianae regiae litteraria. Budae, 1835. (Az egyetem alapításának kétszázados, 1836-iki ünnepére készült, alkalmi munka.)

3. Pauler T., A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem története I. köt. Budapest, 1880. (Az egyetem ujjáalakításának 1880-ban tartott, százados évfordulati ünnepére készült alkalmi mű, melyben az egyetem multja 1806-ig tárgyaltatik.)

4. Schönvisner St., Collectanea historica universitatis regiae scientiarum hungaricae. (Kézirat.)

II. Részszerű iratok. Közlemények:

1. »Merkur von Ungarn.« I. 1786: (66—122. 190—196. 207—209. 231—33. 259—63. l.) II. 1787: (41—82. 104—145. 600—767. 1004—1088. l.) E két évfolyamban az egyetem szervezetében, átalakitásában 1770-től 1787-ig történt intézkedésekre vonatkozó, legérdekesebb közlemények vannak közzétéve.

2. Towson R., Travels in Hungary in the year 1793. London, 1797. 4. r. (77—80. l. A pesti egyetem 1793. évi állapotát, különösen az intézetekét irja le.)

3. Schwartner M., Statistik d. Königreichs Ungern. III. Theil. Ofen, 1811. (364—390. l. Adja az egyetem történeti multjának rövid ismertetését és az 1810. évi állapotának rövid vázlatát.)

4. Dertsik J., Sermo, dum r. universitas hungarica bisseculare memoriam natalium suorum a Petro Pázmán . . . Tirnaviae 1635. acceptorum ritu solemni 26. jun. 1836. celebraret, habitus. Budae, 1836.

5. Podhradczky J., Pázmány esztergomi érseknek élete. Buda, 1836. (75—81. l. A nagyszombati egyetem megalapitásáról ir.)

6. Ocskovszky Fr., Aug. Historia urbis Tyrnaviensis. Tyrnaviae, 1843. (110—18. l. A nagyszombati egyetemről ir.)

7. Palugyay J., Buda-Pest leirása. Pest, 1852. (402—418. l. Leirja az egyetem rövid történetét 1848-ig, megérinti az intézetek akkori állapotát is.)

8. Pauler T. következő beszédei és különböző értekezései:

a) Emlékbeszéd Frank Ignácz felett. 1850. nov. 25. (M. Akad.

---

[1]) »Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány-egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. — Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával irta és szerkesztette dr. Hőgyes Endre, egyetemi ny. r. tanár és orvoskari e. i. dékán. 122 képpel és két szines táblával. Budapest, 1896.«

Ért. 1850: 296—304. l. Ebben az egyetem 1849-iki igazgatói állására és az egyetemi gymnasium történetére vonatkozó történelmi adatok foglaltatnak.)

b) Virozsil Antal magyar közjogának ismertetése. (Uj M. Muz. I. 464—468. l. Az egyetem ujjáalakitási ünnepeinek történetére tartalmaz adatokat.)

c) Emlékbeszéd Borsiczky Dénes felett. 1854. május 1. (M. Akad. Ért. 1854: 109—118. l. Ebben az egyetemi tanszékeknek betöltési módozatai vannak leírva.)

d) Bencsik Mihály jogtudós jellemzése. 1855. márczius 26. (M. Akad. Ért. 1855: 181—191. l. Ebben a nagyszombati jogtud. kar megalapitásának és az első jogi vitatkozásnak rövid története foglaltatik.

e) A nagyszombati törvénykar romanista irói. 1855. okt. 15. (M. Akad. Ért. 1855: 485—96. l. Ebben a nagyszombati és bécsi egyetem közötti összehasonlítás érdekes.)

f) Az egyetemi törvénykar jogirodalmi munkássága. (Pesti Napló 1855: 60. sz. Ebben a jogi kar történetének vázlata 1850-ig van közölve.)

g) Egyetemünk rectorai és cancellárjai. (Uj M. Múz. 1856. I. köt. 203—22. l.)

h) Emlékbeszéd gr. Cziráky Antal fölött. 1852. decz. 20. (M. Akad. Ért. 1859. III. k. 27—44. l. Ebben az egyetemi elnökség ismertetése van adva.)

i) Emlékbeszéd Récsi Emil fölött. (M. Akad. Ért. v. 1865: 421—34. l. Ebben az egyetem önrendelkezési jogának 1860. februárban visszaszerzése miként je van vázolva.)

k) Emlékbeszéd Virozsil Antal fölött. 1868. nov. 2. (Ebben az egyetem 1846—60. időközi történetére vonatkozó adatok vannak.)

9. Kátai Gábor, A kir. magyar egyetem története. (Magyar Ember Könyvtára. I. 1863: 233—82. l.)

10. Cserny J., Beszéd, melyet 1867. jan. 18-án a m. kir. tud. egyetem jog- és államtudományi kara megalapításának kétszázados évnapján mondott. Buda, 1867.

11. Rupp Nep. J., Beszéd, melyet a m. kir. tudomány-egyetemi orvosi kar fennállásának százados ünnepén 1871. május 13-án mondott. Buda, 1871.

12. Margó T., Az egyetem multja és jelene. Budapest, 1880.

13. Hajnik I., A jogtanítás multja és fejlődése egyetemünkön. Budapest, 1890.

14. »Magyar Történeti Életrajzok« 1886. évf. 273—280. l. az egyetemnek Pázmány P. által történt megalapitásáról értekezik.

15. Vécsey T., A budapesti királyi magyar tudomány-egyetem jog- és államtudományi karának ismertetése. 1667—1896. Különlenyomat a felsőoktatási kiállítással kapcsolatban kiadott jelentésből. Budapest, 1896. (E 32 lap terjedelmű munkában a jog- és államtudományi karnak a mult és a jelen állapota van bemutatva.)

Az irodalmi termékek, és közlemények e sorában foglaltak közül általában véve egyik sem képes oly nagy történeti becset, belértéket felmutatni, mint e közlemény czíméül vett munka. Épen ezért érdemes ezzel foglalkozni és főbb vonásokban megismerkedni tartalmával. E mű megjelenése a budapesti egyetem orvosi karának határozatán alapul és hazánk ezred-

éves fennállásának megünneplése alkalmára irta és szerkesztette dr. Hőgyes Endre.

A szerző mindjárt a munka elején közli Mária Teréziának az egyetem javára 1780. jun. 25-ről kiadott nagy szabadalomlevelét (inaugurale diploma), mely magában foglalja az egyetem kiváltságait, donátióit, az egyetem megalapítása előtt létezett egyetemekre rövid történeti visszaemlékezéseket, ennek a kezdő lapján levő hét egyetemi pecsétet is fényképmásolatban bemutatja.

Az idő, melyben a munka mozog, három részre, u. m. 1867 előtti, 1867-től a millenniumig terjedő, és a millennium tartama alatti időszakra, maga a mű pedig négy könyvre van felosztva, ezek közül a két első az egyetem orvosi karának multjával, a két utolsó pedig a jelenkori állapotával foglalkozik. E folyóiratot feladatánál fogva csak a két első könyv érdekli, ezért minden egyes részletében csak ezeket tüntetem fel a két utolsónak futólagos megérintésével.

Az első könyv két fejezetéből (1—63. l.) megtudjuk, hogy hazánkban az orvosi képzés milyen szégyenletes állapotban volt még a XVIII. század közepén is, orvosaink külföldön, különösen Bécsben nyerték kiképzésüket, nem voltak elegen, azért felszaporodott a kuruzslók száma. Ez a nyomasztó állapot, és azon körülmény, hogy a törvényhozás már az 1723: 70. t. czikkben kimondotta elvileg: »a hazai főiskolákban a hittan- és jogtudományon kivül a többiek is taníttassanak, mint külföldön«, inditotta Maria Terézia királynőt arra, hogy a nagyszombati érseki egyetemet, melyen csak 3 kar létezett, 1769. nov. 7-én kelt rendeletével királyivá tette és azt a 4-ik, az orvosi kar felállításával teljes egyetemmé szervezte. Szervezete a bécsi egyetemével csaknem ugyanazonos volt. Élére a királynő egy főigazgatót nevezett, ki egyúttal a helytartótanács tanulmányi bizottságának volt elnöke. A tanulmányi, igazgatási, fegyelmi ügyek vezetését az egyetem consistoriuma intézte, e testületet királyi kinevezéstől függő elnök és kari igazgatók képezték, ez képviselte az egyetemet minden hatósággal szemben. A kari igazgatók karuk ülésein, vizsgáin, szigorlatain elnökösködtek s vezették a kar tanulmányi, fegyelmi ügyeit, azokról a consistorium ülésén referáltak. E mellett még létezett egy akadémiai magistratus is, ennek nagyobb részint csak az ünnepélyes szertartásokra szorított hatásköre volt, tagjai a rector, — cancellár — és kari dékánokból állott. A rectort eleinte a dékánok, később a négy procurator, a négy procuratort az egyetem négy nemzete, a dékánokat pedig a saját karuk tanárai választották, a cancellári állás egyszersminden-

korra szóló, felsőbb kinevezéshez volt kötve, mig II. József azt 1784-ben eltörölte.

Ilyen szervezettel kezdette meg működését a nagyszombati m. kir. egyetem, benne az orvosi karral, 1770. november 7-én. Míg a királyivá tett egyetem Nagy-Szombatban volt, 1769—1777. augusztus 24-ig, és azután Budára áthelyezésétől kezdve itteni létezéséig, 1777. nov. 3-tól 1784. őszig, ez a hatósági szervezete, úgyszólva alkotmányi rendszere az egyetemnek megmaradt; mert az 1777-iki »Ratio educationis« lényegében meghagyta azt. Csak a nagyszombati »consistorium« név változott át az »egyetem királyi tanácsává« és az akadémiai magistratusba belejutott négy új elem, t. i. a négy kari senior. E szervezet II. József alatt változáson ment át, 1784-ben az egyetemi főigazgatóság a kari igazgatóságokkal együtt megszűnt, egyúttal az egyetem kir. tanácsa is, ennek helyébe lépett az egyetem magistratusa, mely intézte az egyetem ügyeinek közvetlen vezetését, tagjai lettek a kari dékánok és seniorok. A kari igazgatóságok beszüntetésével a karok igazgatása a tanárok által választott dékánokra ment át. II. József a kari igazgatóságok megszüntetése után nemsokára 1786-ban az orvosi karnak külön igazgatót nevezett ki, azonban ennek hatásköre a tanítás ellenőrzésére terjedt ki, a kar igazgatása a dékánnál maradt, e tanúlmányi igazgatóság 1849/50-ig létezett. A helytartótanács 1791. február 22-én 2880. sz. a. intézményével a régi rendszert visszaállítani akarta, de eredménytelenül; mert az egyetem consistoriuma az ő kari igazgatóival nem egyhamar éledt fel, az 1806-iki »Ratio educationis« is, mely 1848-ig irányadó volt egyetemünkön, meghagyta a magistratust az ő dékánjaival, kik 1802 óta a bekeblezett tudorok közűl is és általuk is választhatókká lettek. Csak az 1819/20. tanévben jőnek vissza az egyetemre a kari igazgatók, hogy jelezzék ezután az egyetem szervezeti rendszerének conservativ voltát 1848-ig.

Az egyetem 1848-ban történetének új korszakába lépett, a m. kir. miniszterium hatósága alá tétetett, a törvényhozás kimondotta a tanítási és tanulási szabadságot, az egyetem tanári kara pedig ezzel összhangzólag elkészítette a 295 §-ból álló szervezeti és tanúlmányi szabályjavaslatot. Azonban ez utóbbi csak reformkisérletezés maradt, mert az 1848—1849. években beállott háborús viszonyok miatt az egyetem az 1848/9. tanévben minden működését, leszámítva egy néhány viszsgát, beszüntette. Ekkor az orvosi kar a többi társkaraival még az 1847/8-iki igazgatási szervezetében maradt meg. Az egyetem alkotmányi rendszerén az 1848/9. tanévben csak

annyi változás történt, hogy a magyar kormány 1849. junius hóban Frank Ignácz egyetemi tanárt az egyetem végleges szervezéséig egyetemi igazgatónak nevezte ki, de ő is ez állást csak 1849. julius végéig tartotta meg. Ezután az ismert események következtében nem sokára bekövetkezett az az időpont, midőn — a költő szerint — »a temetkezés felett egy ország vérben állt«, és hazánkban az ostromállapot mondatván ki, az abszolutrendszer tétetett uralkodóvá. Ez abszolutrendszer cs. kir. közokt. miniszterének jutott a szerencse, hogy a magyar törvényhozás által 1848-ban kimondott tanszabadság elvét 1849/50. tanévben részben, 1850/1-ben pedig egészen megvalósítsa egyetemünkön. Szerző ez eseményeket alig érinti, a mi könyvének történeti becsét némileg csökkenti, egy kis kitéréssel az 1848-diki állapot vázolása közben mindjárt a cs. kir. közokt. miniszternek 1849. szeptember 30-án kiadott, az egyetemi hatóságok szervezetére vonatkozó rendeletének taglalására tér át, és kimutatja, hogy ebben az egyetem önkormányzati joga mennyire körűl van írva, milyen lényegesen átalakította ez az egyetemet, a mely csekély módosítással máig is érvényben van, s daczára annak, hogy ebben az egyetem önrendelkezési joga biztosíttatik, mégis 10 éven át ez csak papiron maradt jog volt, mert a cs. kir. kormány 1850-ben az egyetem élére rektort és dékánokat nevezett ki. Az egyetem saját sorsának intézését csak 1860-ban, az októberi diploma előtt nyerte vissza, a mit azóta megszakítás nélkül gyakorol.

Az egyetem 1849—1860. időközben oly nagy átalakuláson ment át, hogy történetében ahhoz csupán az 1769—70. évit lehet megközelítőleg hasonlítni. Épen ezért nem helyeselhetni, hogy szerző e reformidőszakkal oly röviden foglalkozik. Ki kellett volna terjeszkedni arra is, hogy az 1849. szept. 30-diki híres, szervezeti szabályrendelet után, mielőtt kiadatott volna 1850. márczius 31-én azon rendelet, melynél fogva a rektort és dékánokat a polgári ügyek igazgatásával megbizott teljhatalmú cs. biztos nevezi ki, már megelőzőleg 1849. november elején az egyetemi tanácsot az 1806-diki »Ratio educationis« alapján kinevezte, t. i. egy rektort, négy dékánt és négy seniort, mely kinevezett tanács nyitotta meg az egyetemet 1849. november 12-én; e tanácsot az 1850. márczius 31-diki rendelet csak fenntartotta, melyet az idő kedvező hatása és Récsi Emil egyetemi tanár befolyása emelt el helyéről 1860. februárban, hogy helyet csináljon a szabad választás útján megalakúlt egyetemi tanácsnak. — Érdemes lett volna itt megemlékezni arról is, hogy az egyetem az 50-es években

önrendelkezési jogának visszaszerzéséért milyen kitartással küzdött, ebben az orvosi kar is résztvett, és kifejteni, hogy e fontos jog gyakorlásába milyen körülmények között jutott vissza, mielőtt az ország hasonló jogát visszanyerte volna. Azonban leszámítva e kis hiányt, a szerző elég hűn és szépen írta meg 1769-től a legújabb időig az egyetem alkotmányrendszerének rövid történetét és ebbe mesterileg tudta beilleszteni az orvosi karnak úgy külső állására, mint belső berendezésére vonatkozó reformfejleményeket.

A szerző a kar történetében behatóan foglalkozik a bekeblezett tudoroknak a karhoz való viszonyaival is, miből megtudjuk, hogy a magyar kormány 1848-ban a kültagok intézményét, mely 1770—1848-ig sok visszavonást idézett elő a karban, megszünteti; ezen felül az I. könyvben érdekes történeti rajzát adja az orvosi oktatásügy fejlődésének a legújabb időig, ismerteti a különféle tanulmányi- és vizsgarendszereket, a tanárok állását, azok javadalmazását, özvegyeik ellátását, — továbbá ebben a tanításmód. tannyelv, tandíjrendszer a telő idő haladó menetében mindenféle változásaikban be van mutatva. Igy látjuk, hogy az orvosi kar rendes tanárainak száma 1770—1848. időközben ötről tizenötre emelkedett, a rendes tanár évi fizetését Mária Terézia 1200 frtban állapította meg, a rendkivüliét 600 frtban, a mely állandó maradt 1850-ig, mikor a cs. kir. kormány a rendes tanárét 1300 frtra és két 300—300 frt. tizedéves pótlékkal megnagyobbodható 1900 frtig emelte fel, a rendkivüli tanáré maradt 600 frt., mig 1872-ben a rendes tanár VI. rangosztályt, 2500 frt törzsfizetést az említett két évtizedes pótlékkal, a rendkivüli pedig VII. rangosztályt 1500 törzsfizetéssel kapott, e fizetési rendszeren csak az 1889. évi új rendezés változtatott. A tanárok egész nyugdíjigénye kezdetben 40 évre volt kiszabva, csak e század eleje óta van 30 évi szolgálatidőhez kötve, özvegyeik ellátásába kezdetben betudták magánjövedelmeiket, csak 1800 óta kapják magánjövedelmeik betudása nélkül az özvegyi ellátást teljes egészében; a tanítási nyelv 1860-ig általában a latin volt, a II. József kora és az osztrák uralmi időszak kivételével, midőn egy néhány tárgy németül adatott elő, — a tanpénzt II. József hozta be az egyetemre 1785/6. tanévben, mely az orvosi karban 15 frt volt; azonban II. József halála után, 1791-ben a tandíjfizetési kötelezettség eltöröltetett, csak az osztrák kormány hozta ujból be 1850. október 8-án. — Ezután szebbnél szebb részleteket tár fel az I. könyv az orvosi kar multjából, melynek tárgyalása e folyóirat körén kivül esik.

Szerző a II. könyv 1. fejezetében (65—69. l.) taxative elő-

sorolja az orvoskari tanszékeket, azokban történt változásokat, melyben kimutatja, hogy a kar felállítása óta 1896-ig 41 külön tanszék szerveztetett a kari első berendezés (1770) alkalmával rendszeresített öt tanszéken felül. Összehasonlító kimutatás alapján tünteti fel a 124 év letelése alatti időszakban a tanszéki változásokat, és az azokban mutatkozott pangást, fejlődést. A 2. fejezetben (70—85. l.) adja az orvostanári kar időrendi sorozatát 1770—1896-ig, mely idő alatt összesen 78 nyilvános rendes és 16 rendkivüli tanárból állott a személyzet. Tárgyalja a királyi kinevezéstől függő tanszékek betöltési módozatait is, mely különféle változásokon ment át. A kezdetleges időszakban a tanárok Van Swieten ajánlatára neveztettek ki, később a kar előtt letett pályázati vizsga után a kari igazgató vagy dékán előterjesztése alapján az egyetemi tanács tette meg a felterjesztést a felsőbb forumokhoz. A pályázati vizsga 1850-ben eltöröltetvén, a tanártestület ezután a pályázók közül 3 kijelölést tett, ezt az egyetemi tanács felülvizsgálván, terjesztette fel a helytartótanácshoz, vagy a közokt. ministerhez; ezen kivül még meghívás utján is tehetett a kar kijelölést; szerző a tanári kar ez utóbbi jogát a tanszabadság alapján szervezett egyetemi rendszer életbeléptétől számítja, noha ezt már Mária Terézia királynő 1774. nov. 4-én kelt udvari cancellariai rendeletében elvileg kimondotta, de benfoglaltatik az 1777-iki »Ratio educationis« 216. §-ában is, mely a meghivást nemcsak Magyarországból és az örökös tartományokból, hanem külföldről is megengedi; — ezek mellett itt a magántanári intézmény kifejlődését is röviden és szépen előadja, hogy 1850-ben honosult meg egyetemünkön, és 1867 után új lendületet vett. A 3. fejezetben (86—115. l.) táblázatos kimutatásban feltünteti 1770-től kezdve évenként a rendszeresített tanszékek előadóit, ezek tantárgyait és az egyetemen viselt hivatalaikat 1895-ig.

A II. könyv 4. fejezetében (116—22. l.) a szerző tárgyalja az előadási vezérfonalúl használható tankönyvek kötelező voltát, az erre vonatkozó hivatalos intézkedések, történeti események rövid összfoglalását és a köteles tankönyvek czímjegyzékét 1770-től 1848-ig adja. Ez a fejezet a mű történeti részének egy legszebb részlete, mely kellő tájékozást nyujt arról, hogy melyik tanár milyen tankönyvet tanított és milyen szellemű körben mozoghatott előadása; — különös fontossággal bir ez a tankönyvirodalom története szempontjából is. A szerző által itt nem érintett, azonban általam szükségszerűnek tartott hozzátoldásúl felemlítem még azt, hogy tanáraink közül többen már 1848 előtt, a 30-as évek végén és a 40-es évek elején a bécsi egyetemiek példáján felbátorodva, az előszabott tan-

könyvtől óvatosan eltérve tanítottak, sőt volt olyan tanár is, ki 1843-ben jeles tankönyvével a merev tankényszeren résttörőleg, nyilvánosan fellépett az irodalom terén is.[1]) — Az 5. 6. fejezetben (123—35. l.) chronologiai rendben feltünteti 1770—1895-ig a kar hallgatói- és gráduáltjainak számszerű viszonyait és az összehasonlító statisztika elvei szerint mérlegelve az adatokat, vonja le azokból a létszámingadozásra következtetéseit és két, szépen egybeállított graphicai táblázatban szemléleti a hallgatók és gráduáltak számbeli fluctuátióját. Szóval a mult és a jelen állapot közötti különbséget megérzékíti. A 7. fejezet (136—223. l.) adja az elhunyt orvostanárok rövid életrajzát arczképeikkel, ezen felül irodalmi munkásságaikat »irodalmi dolgozataik« czimmel közli. A szerző itt nem választja külön az önálló munkákat a kisebb dolgozatoktól, a mi az áttekintést nehézkessé teszi, e mellett még könyvészetileg sincsen helyesen leirva sem a munkák, sem a dolgozatok czimei, ehhez hozzászámítva még a könyvészeti adatok fogyatékosságát, elmondhatni, hogy e terjedelmes fejezet belértéke ezek által sokat veszít. A 8—10. fejezet (224—332. l.) tanévek szerint, névszerűleg elősorolja 1770/1—1894/5. időszak tartama alatt felavatottakat, a régi szigorlati rendszert és a legújabb tervezetet, e mellett az ösztöndíjak állását a multban és a jelenben tárgyalja. A 11. fejezetben (333—39. l.) Bókai János leirja hazánkban a gyermekgyógyászat fejlődését és oktatásának történetét a budapesti egyetemen, — a 12. fejezetben (340—55. l.) pedig Tauffer Vilmos széles látkörrel, nagy irodalmi ismerettel vázolja a »bába-tanítás történelmét egyetemünkön«, melyben egyebek között a múlt századból egy igen érdekes történeti jelenséget ad elő, t. i., hogy a bábák oktatása körül különösen a papok buzgólkodtak, megeskették őket tanúlmányaik befejezése után arra, hogy szerzett ismereteiket rosszra nem használják.

Azon gyakorlati tudományágak, melyek észleletekből élnek, kisérletezésen alapúlnak, 1867 előtt és ezután is még egy néhány évig fejletlen, hátramaradt állapotban voltak egyetemünkön; ezt okozta az intézetek, gyüjtemények felszerelésére, évi gyarapítására rendszeresített átalányok csekély volta, és az erről gondoskodó kormány szűkkeblűsége. E sötét képet mutatja be, erről értekezik a szerző a 13. és 14. fejezetben (356—93. l.), melyekben adja a kar régi intézeteinek helyrajzi leírását azok alaprajzával, és egyúttal a kar költségvetéseit, összehasonlítva több évről, 1895-ig közli, melylyel

[1]) M. Akad. Ért. 1854: 114. 116. l.

hűn kimutatja a kar fokozatos fejlődési menetét; pl. Nagy-Szombatban az évi költségvetés 7000 frt, a budai korszak alatt 1778-ban 8448 frt, a pesti korszak alatt 1795-ben 18,000 frt, 1870-ben 99,034 frt, 1895-ben pedig 285,850 frt összegben volt megállapítva. — A II. könyvet a 15. fejezet (371—93. l.) zárja be, melyben a szerző a kar történelmére fontosabb, nevezetesebb eseményekről időrendszerinti átnézetet nyújt.

A III. könyv négy fejezetben (395—861. l.) bemutatja a kar jelenkori állapotát; ez a műnek a legterjedelmesebb és leghasználhatóbb része, melyben a jól berendezett kari intézeteket, klinikákat igazgatóik alapitásuktól kezdve napjainkig leírják és képekkel, alaprajzokkal illusztrálva, szemléltetik, — továbbá a jelenkori tanszemélyzet rövid életrajzát, irodalmi munkásságát, és az orvoskari alapítványokat tárgyalja. E mű utolsó része, a IV. könyv (863—992. l.) a karra kötelező erővel biró törvényeket és szabályrendeleteket foglalja magában. Végül 3 lapnyi befejező közlemény után egy betűrendes tárgymutató fejezi be az 1003 nagy nyolczadrétű lapnyi terjedelemben megjelent művet.

A tudós szerző és részben szerkesztő munkájában kettős feladatot tűzött maga elé: megírni egyfelől az egyetem orvosi karának külső történetét, másfelől pedig bemutatni az orvosi szaktanításnak, az orvosi tudományszakok mívelésének, önálló fejlesztésének itteni állapotát a multban és a jelenben. E kettős czélt — leszámítva az említett hiányt — szépen érte el, tanúskodik erről mindenkor ez emlékkönyv, melylyel nevét a magyar irodalomban emlékezetessé tette.

Dr. Máté Sándor.

Czegei Vass György és Vass László naplói 1659—1739. Közli Nagy Gyula. Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály. Irók. Harminczötödik kötet. Budapest, 1896.

Erdély történelmének forrásgyüjteménye és hazai napló-irodalmunk ismét egy értékes művel gazdagodott az Akadémia egyik legujabb kiadványában, mely Czegei Vass György és Vass László naplóit tartalmazza.

Czegei Vass György nem tartozik, mint mondani szokták, történelmünk kiváló alakjai közé, nevével korának nagy eseményei nincsenek összekötve. A család, melynek ivadéka volt, törzsökös főuri család a régi Doboka-megyéből, mely eredetét a XII. századig viszi vissza, közel rokonságban állott a legelőkelőbb erdélyi főuri családokkal, a Bánffyakkal, Bethle-

nekkel, Keményekkel és Telekiekkel s egyik ágában 1744-ben grófi méltóságot nyert. A naplóiró Vass György, Vass László és Teleki Anna fia, saját feljegyzése szerint 1659-ben született s miután atyját már három éves korában elveszítette, nagybátyja, a hires Teleki Mihály gyámsága alatt nevekedett fel. Tizennyolcz éves korában a nagy-enyedi collegiumból kikerülvén, erdélyi szokás szerint Apafi Mihály fejedelem udvarában házőrző inas lett. Mint huszonegy éves ifju elhagyta a fejedelem udvarát s megházasodva dobokamegyei birtokain gazdálkodott, de mint Doboka és Kolozsmegyék táblabirája és mint regalista élénk rész vett a közügyekben is. Buzgó protestáns ember, kinek kedvelt olvasmánya a biblia s ki egyháza ügyei iránt mindig a legmelegebben érdeklődik, a politikában pedig conservativ, körültekintő férfiu, igazi hive Teleki Mihálynak. kinek halála hirét következőképpen jegyezte fel naplójában:

»Anno 1690. die 21. Augusti esett nagy változás, jaj, mely nagy kár szegény hazánkon, mert elveszett és elesett szegény megnyomorodott hazánknak és hazánkban levő majd csaknem elpusztult ecclesiánknak amaz nagy oszlopa, a nagy hirrel-névvel minden nemzetek között tündöklő nagy tekintetü ur, Széki Teleki Mihály.«

Teleki Mihály halála után Teleki politikájának örököséhez, Bánffy György gubernatorhoz, csatlakozott s mint ennek bizalmas embere többizben forgott országos kiküldetésekben. A német katonai megszállás után ismételten volt hadibiztos, igy 1695-ben Veteráni tábornok mellett jelen volt a szerencsétlen lugosi ütközetben, mely alkalommal szinte életét veszitette. »Az ki közülünk merre szaladhatott, szaladott — irja ez alkalommal naplójában — én is az többi szaladókkal velem levő comissariusokkal és szolgáimmal szaladtam az Vaskapura, ott hagyván és vesztvén számtalan sok egyetmásomat és javaimat, kilencz rakott társzekeremet, egy rakott hintómat, két török sátoromat, egyik kopiás, négy lovamat, két öszvéremet. minden konyhára való réz edényeimet és asztalhoz való friss készületeimet; ezeken kivül nyereségre vivén hatszáz sajtomat, másfélszáz köböl zabomat, száz köböl árpámat.« Nem is vállalt e keserü tapasztalat után többé hadibiztosságot, de másnemü kiküldetésekben elég gyakran látjuk. Országos megbizásból, mint az erdélyi deputatió tagja a partiumbeli jószágok dolgában, a református egyház érdekeinek védelmezésében és a terhes katonatartás és adók leszállítása ügyében három izben fordult meg Bécsben, hol második követsége alkalmával (1698—1700) másfélesztendeig tartózkodott.

Jelentékenyebb szerep várt rá II. Rákoczi Ferencz fel-

kelésében. Mindjárt a kurucz háboru kezdetén, mivel Bánffy György gubernátor »itt Kolozsvárat kapitányi tisztiben nem fungálhatott az ő felsége másutt levő nagyobb szolgálatja miatt,« a gubernium őt bizta meg a kolozsvári viczekapitánysággal. Vonakodva, kedve ellenére foglalta el nehéz hivatalát, mely őt igen nehéz viszonyok közé sodorta. A német hadak főparancsnoka Rabutin tábornok és a kolozsvári német őrség parancsnoka nem biztak benne, lépten-nyomon gyanusították, a kuruczok pedig doboka-megyei birtokait elpusztították, udvarházait felégették. Mindazáltal mig Kolozsvárt német csapatok tartották megszállva, Vass György »a kurucz atyafiak«, Teleki Mihály. Pongrácz György, Toroczkai István és a többiek kéréseivel és fenyegetéseivel daczolva hű maradt a Lipót király ügyéhez. Csak midőn 1704-ben Rabutin a német őrséget Kolozsvárból kivonta és a város falainak egy részét felrobbantotta, hódolt meg ő is a várossal együtt a fejedelemnek s csatlakozott a kuruczokhoz. A kolozsvári kapitányságot elveszítette, nagy megbotránykozására, katholikus ember Csáky László nyerte azt el, őt magát a fejedelem maga mellé táborba szólította. A következő 1705. évben visszatért Erdélybe s épen midőn az Erdélybe készülő fejedelem fogadására tett előkészületeket, november 11-én a szerencsétlen zsibói csata napján Kolozsvárt elhalt.

Még kevésbbé jelentékeny a második naplóirónak, Vass György fiának, Vass Lászlónak élete. 1696-ban született s tanulmányait — melyek elég jellemzően az atyjáétól főképpen abban különböznek, hogy már németül is tanul — a kolozsvári collegiumban elvégezvén, czegei birtokára visszavonulva gazdálkodott. Néha-néha megjelent a szebeni gyüléseken, a vármegye székén és a református egyház consistoriumán, de tevékeny részt a közügyekben nem vett s naplója sem tanusít ezek irányában semmi kiváló érdeklődést. 1738 őszén az akkor Erdélyben dühöngő pestis sirba vitte s két nappal később követte őt a halálba egyetlen öt éves fiacskája is. Naplóját bánatos özvegyének néhány megható sora fejezi be. »Elpusztítád Uram az én házamat, ugy maradtam mint az takarodás után az tarló és mint az megszedett szőllő.«

E rövid életrajzi vázlatok előre bocsátását szükségesnek véltük annak feltüntetésére, hogy e naplók, mint az irók személyes élményeinek feljegyzései, Erdély politikai történelmére elsőrangu források nem lehetnek. De a két napló között is e tekintetben nagy a különbség: az első sokkal több és sokkal becsesebb anyagot nyújt, mint a második. Vass György ha nem is vált ki mint politikus, mégis tevékeny részt vett kora moz-

galmas közéletében s mindenek fölött igen figyelmes szemtanuja és higgadt észlelője volt azon eseményeknek, melyek a XVII. század végén Erdély önálló állami életének bukására vezettek. Naplója igen érdekesen világítja meg az erdélyi közvéleményt az ezen országot érdeklő nagy eseményekkel szemben. Látjuk az erdélyieket, miként gondolkoztak 1683-ban a német és török között kitört nagy tusában az egymással szemben álló két nagyhatalomról s ez mindennél jobban megmagyarázza nekünk Erdély óvatosan körültekintő, hogy ne mondjuk kétszinü magatartását a tizenhatéves felszabadító török háboru első éveiben. Erdély önálló állami élete e két nagyhatalom egyensulyán alapult; egyiknek határozott felülkerekedése Erdély önállóságának bukását jelentette. Sem a török, sem a német nem dicsekedhetett az erdélyiek rokonszenvével, de mindeddig a török erősebb volt s bármily lealázónak tünt fel a pogánytól való függés, a dolgok természete szerint jobbnak tartották azt a biztos romlásnál. Innen érthető, hogy az erdélyiek — bár épen nem szerették a töröket — még a keresztény hadak első győzelmei után is vonakodtak nyiltan a bécsi udvarhoz csatlakozni. Ezt a gondolatmenetet Vass György az 1685-ki országgyülésen beadott és naplójában megőrizett voxában igen jellemzően igy fejezi ki: »ez dologban inkább láttatik én tőlem állani szegény hazánknak végső pusztulása, mintsem megmaradása; ugy annyira, hogy elől tűz s hátul viz, ha az felséges mindenható isten, az ki ekkédiglen csudálatosképen gondot viselt reánk, nem könyörül rajtunk; mert bizony dolog, keresztyénekkel confoederálni s megegyezni s pogányokra támadni szép dolog s jó is volna, csak szegény országunknak nagyobb igája, terehviselése ne következnék belőle, mert ugy látom, bár ne menjünk idegen példákra, példák ezen alkalmatosságra az mi magyar eleink s atyáink; legközelebb példa erre Várad, miképen vesze el az német segitség miá, melyet nagyságtok kegyelmetek én nálamnál jobban tud. Azért, hogy most mingyárt az hatalmas nemzettül elpártoljunk és az némethez holdoljunk, holott még minden dolgok csak in principio vannak, sine conclusione, én az én csekély elmém szerint, semmiképen nem javallom; isten ő felsége az mint ekkédiglen csudálatosképen ez világnak ilyen felháborodási között is, mint az Dánielt az oroszlányok vermiben, az három ifjakat az égő tüzes kemenczében, az mi keresztyén Dávidunkat nagyságtokkal, kegyelmetekkel s mivelünk érdemetlen szolgáival megtartotta, ennekutána is azon kegyelmes isten ő felsége megtartja; mutathat isten ő felsége oly útat-módot, ha ő felségének tetszik, mely ezután sem lesz késő, hogy az hatalmas nemzetnek igá-

jából is megszabadít, az keresztyénekkel is confoederatiót, egyességet tehet nagyságtok kegyelmetek; correspondentiát penig az némettel hogy nagyságtok kegyelmetek tegyen s tartson, az én vékony elmém szerint javallom s hasznosnak is itélem.«

Hogy az erdélyiek félelme a német uralomtól nem volt alaptalan, kitünt akkor, midőn Buda visszavétele után a német hadak Erdélyt csakugyan megszállották. Török, tatár nem pusztított kegyetlenebbül, mint ez a felszabadító keresztény hadsereg, melynek viselkedéséről Doboka megyében Vass György is feljegyzett egy pár jellemző adatot. »Ugy bántak a föld népével, — irja — hogy pogánytúl is pogányság lett volna azt cselekedni. A falubelieket és az abban levő futott népet csaknem mind levágták, nem választván ki sem asszonyembert, sem leányt, sem kicsiny gyermeket.« Fel is fohászkodik — jó labancz létére — midőn 1704-ben Rabutin a német őrséget Kolozsvárból kivonta: »Gondolatunk és reménységünk felett isten tőlök megszabadított és óltalmazott, kiért istené a dicsőség és dicsértessék szentsége! Tizenhét esztendeje egy hét hiján, hogy a kolozsvári kapukat és azoknak kulcsait a magyaroktól elvették.«

Vass György naplójának becses részei a német katonai megszállástól a Rákóczy felkelésig terjedő évekből nagy számmal közölt oklevelek, nevezetesen patensek és resolutiók, melyeket egész terjedelmökben naplójába iktatott. Általában az 1685—1703-ig terjedő időszak történetére, mint másodrangu forrás jól felhasználható. Elbeszélései e korból (pl. II. Apafi Mihály beiktatása, menyekzője, a lugosi veszedelem stb.) mint szemtanué hitelt érdemlők és sokban kiegészítik, sőt némelykor helyreigazítják Cserei Mihály kortörténetét és Bethlen Miklós önéletirását. A kurucz felkelés kezdetére és első éveire Erdély északnyugoti részeiben pedig e napló határozottan első rangu forrásmunka.

Sokkal kevesebbet, sőt szinte mondhatnók, semmit sem nyujt korának politikai történelmére Vass László naplója. Azonban hangsulyoznunk kell, hogy ugy a Vass György, mint a Vass László naplójának igazi becse nem a politikai vonatkozásokban, hanem a culturhistoriai adatok rengeteg halmazában rejlik. E naplókat olvasva érdekes bepillantást nyerünk az erdélyi urak életébe a XVII. század végén és a XVIII. század elején. Látjuk őket a köz- és magánéletben, látjuk mint ifjakat az iskola falain belül és kivül, később mint felnőtt embereket látjuk miként gazdálkodnak, hogyan szórakoznak, minő könyveket olvasnak, miképpen utaznak, vendégeskednek stb., s

azon benyomásokból, melyeket e két erdélyi ur naplóikban megörökítettek, érdekes — habár nem is mindig örvendetes — képet nyerünk az akkori idők miveltségi viszonyairól.

Mindazoknak, kik e nemrég letünt idők igazi képét akarják látni, melegen ajánljuk e naplókat, melyeknek kiadásáról csak azt jegyezzük meg, hogy azt Nagy Gyula a tőle már megszokott szakértelemmel és pontossággal végezte.

M. S.

Székely oklevéltár. Kiadja a székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága. Szerkesztette dr. *Szádeczky* Lajos. V. kötet. 1296—1603. Kolozsvártt, 1896. 8-r. XII és 339 lap.

Szabó Károlynak 1890. aug. 31. történt halálával a székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága 1892. nov. 13-án *Szádeczky* Lajost bízta meg a székelyek történetének megírásával. Az oklevéltár IV. kötetét, melynek anyagát még Szabó Károly gyűjtötte össze, már ő rendezte sajtó alá s azt 1895-ben ki is adta. Szabónak az első négy kötetben foglalt 897 okíratát Szádeczky ez ötödikben 136-tal 1033-ra növelte. A négy utolsó okírat azonban majdnem a kötet felét (177—321. l.) teszi, magában foglalván Kézdi-, Orbai-, Sepsi-, Kászon-, Csik-, Gyergyó-, Maros-, Udvarhely- és Keresztúrszék 1602. és Marosszék 1603. évi összeírását.

Az Árpádok korából a kötetnek csak egy 1296. évi oklevele van, melyben Makó fia, Miklós Heim Jánosnak és rokonainak és Kilián mester telegdi főesperes rokonainak az eladott Hődvására két része helyett Ana nevű birtokának egy részét adta. Ezzel épen 30-at tesz ki az Árpádok korából a jelen gyűjteményben közölt oklevelek száma, a mi maga is elég figyelmeztetésül szolgálhat majdan, mily sok nehézséggel kell megküzdenie Szádeczkynak az összefüggő történelem feldolgozásában.

A kötet a Hunyadiak korától fogva nagyon becses adatokkal járúl a köztörténelemhez. Így megtudjuk Segesvár tanácsának egy leveléből, hogy a Kápolnán 1454. szept. 1. tartott országgyűlést, melyen *Hunyadi János* (János beszterczei gróf) 500 lovas kiállítását kívánta, két héttel azért kellett elhalasztani, mert Brassó nem képviseltette magát. Nagyon érdekes, hogy a követküldésre Brassót most az országgyűlés megbízásából a segesvári tanács szólította fel. Igen nagybecsű az erdélyi három nemzetnek 1459. decz. 3. Gyulafehérvárott a medgyesi országgyűlés határozata alapján írásba foglalt *védő- és daczszövetsége*, mely szerént hét pontban fogadták,

hogy megtartják és kölcsönösen megoltalmazzák egymás jogait, szabadságait és kiváltságait; hogy fegyverrel fékezik meg, ki az uniót megszegné, vagy annak ellene szegűlne; hogy tudatnak egymással minden elnyomatást, zaklatást és zsarolást s 8 nap alatt megsegítik egymást; hogy a királynak Erdélybe küldött követeihez senki se csatlakozzék s nekik senki se tanácsolja szokatlan adók beszedését; hogy a törököknek gyakran ismétlődő beütései s a belső zavargások esetében a nemesek és a székelyek a szászok városaiba menekűlhetnek, ekkor azonban kötelesek a város védelmére; s végre hogy fő- és jószágvesztéssel bűnhődjék, ki a szövetség pontjait megszegné, maradékait pedig száműzzék s vérdíját 3 dénárra szállítsák le. Ez az oklevél kétségkívűl nagy világosságot vet a három nemzet szövetkezésének természetére. Jellemzi különben a székelyeknek és szászoknak egymáshoz való viszonyát az is, hogy noha Zsigmond király 1419-ben biztosította a szászoknak a Székelyföldön átmenő szabadkereskedését, Mátyás királynak a székely részekbe kiküldött ítélő-bírái, Mátyásnak egy rendeletére támaszkodva, ezt 1462. nov. 21. annyiban korlátolták, hogy vasat és fegyvert nem engedtek kivinni Moldvába. A székelyek erőszakoskodásai miatt 1491-ben a szászok s a szászok erőszakoskodásai miatt 1493-ban a székelyek ismételten panaszkodtak, a mi nem igen bizonyítja a három nemzet szövetségének nagy őszinteségét, vagy azt, hogy ez a szövetség minden részletében ki lett volna dolgozva; 1503. január 22. a székelyek mégis a három nemzet tordai országgyűlésére felebbeznek, midőn tisztázni akarják magukat azon vád alúl, hogy ők a vajda sanyargatását nem tűrve, fellázadtak volna a király ellen.

Különben is izgatottak voltak a kedélyek. 1505-ben eláradtak a Székelyföldön a hamispénzverők; az 1509. évi marosvásárhelyi országgyűlés a szászok részvétlensége következtében csonka maradt, mire a magyarok és székelyek a szászokra hárították a felelősséget; II. Ulászló 1510-ben erélyesen szólalt föl az ellen, hogy a szászok jogait csorbítják; 1513-ban a királynak *Székely János* ellen, ki lázadó módra több szász királybíróságot elfoglalt, Bornemisza János alatt tábori hadakat kellett küldenie; Thuróczy Miklós erdélyi vajda pedig Dévárról 1514. junius 7. a szászokat már a *Székely* (Dósa) *György* kuruczairól érkező hírekkel rémítette. A török háborúk idejében különösen a határszéleken való csempészetet kellett gátolni, 1545-ben pedig a marosvásárhelyi országgyűlés külön is összeíratta a székelyek közt lakó jobbágyokat, a szász falvak erődeit leromboltatni s a szász városokat ezek romjai-

ból megerősíttetni, a tolvajokat, gonosztevőket üldöztetni rendelte, a székely lófők fegyverzetét pedig megállapította. Lovon, sisakkal, pánczéllal, dárdával kellett megjelennie annak, kinek 50 frt vagyona volt; lovon, pajzszsal és dárdával, kinek csak 12 forintja s egyszerűen lóháton, kinek ennél kevesebbje, vagy semmije sem volt.

1547-ben hosszas határjárások után *Fráter György* a királyné helytartója úgy ítélt, hogy az Olt mentén a Bárczaságban lakó szászok és székelyek közt mindenkor az Olt legyen a határ, ha változnék is a folyó medre. Ugyanekkor-tájban (1548.) állapítják meg, a székelyek hat neme (Halom, Örlik, Jenő, Medgyes, Adorján s Ábrány) s azok 4—4 ága közt hogyan következett egymásután Marosszékben a bíróság és a hadnagyság tisztje.

Ebben a kötetben a reformáczió terjedésének jele az a magyar bizonyítvány, melyet Mihály csíkszentkirályi plébános 1555-ben arról állít ki, hogy Demeter esperes *káplánját*, Mihály papot összeeskette Veronika asszonynyal, kitől már volt is egy Gergely nevű fia. *Boné* Jánosnak a Bodó Dénes lányával való házasság viszont 1582-ben a lófőséget szerezte meg, apósa őt mint családjának valamely patriarchája önként befogadván vejéül, az örökség egyharmadába és a lófőségbe, »hogy szolgáljon róla és jámbor legyen, kedvünkkereső.« Sőt 1591-ben Zsigmond fejedelem is osztogatta a lófőséget, 21 embert lófőkké tevén meg azon érdemekért, a miket a csíki vasbányák mívelése körül szerzettek. Az is jellemzi a viszonyokat, hogy 1577-ben Bodó Ferencz a halálos ítélettől, Csurra Mihók pedig 1587-ben egy más büntetéstől szabadúlni vágyván, Lázár Farkas jobbágyául szegődött el olykép, hogy törvénylátás nélkül azonnal kivégezhessék őt, a mint tőle megszöknék. Viszont 1580-ban Báthory Kristóf néhány sepsiszéki parasztot székely gyalog-puskásokká tett, kiemelvén őket eddigi állapotukból. Ellenben 1593-ban Zsigmond fejedelem Erestevényi Balázs és Mihály *nemeseket* azzal vette ki a *gyalog-puskások és parasztok* állapotából, hogy őket *primipilusokká* tette. Ez az egy-két példa is mutatja, hogy a történetíró számára nem könnyű feladat az ennyi árnyalatú székely társadalom képének megrajzolása. Ide járúl, hogy egyesek a szabad székelyek közűl nem ritkán szegődtek el jobbágyokúl, de az is, hogy a jobbágyból nemes vagy lófő lett, mely esetben azonban a károsodott földesúr a fejedelemtől rendesen másik jobbágyot kapott. Hogy a jobbágyok és közszékelyek a faluban és a mezőn maguk közt milyen rendet tartottak, arra nézve tanúlságos példa Gyergyó-Ujfalunak 1581. évi törvénye.

De legjobban jellemzi a székely társadalmat az az összeírás, melyet Básta 1602—1603-ban a császár hűségére felesketett székelyekről készíttetett. E szerint esküt tett 162 nemes, 2172 lófő, 630 drabant, 5633 szabad székely és 861 jobbágy, összesen 9458, kik mind névszerint vannak felsorolva. Ezek Kézdiszék 33, Orbaiszék 18, Sepsiszék 45, Kászonszék 4, Csíkszék 37, Gyergyószék 8, Marosszék 130, Udvarhelyszék 94, Keresztúrszék 38 helységében és 2 városában, összesen tehát 409 helységben laktak s tőről-metszett magyar neveket viseltek. 1601-ben Medgyes városa mégis hiában tüzelte őket a haza nevében a »zsarnok« »oláh fáraó«, Mihály vajda leverésére; ellenben ugyanazon év utolsó napján Zsigmond fejedelem méltán magasztalhatta a havasalföldi hadjáratban s máskor is megmutatott vitézségüket, melylyel bebizonyították, hogy *még mindig virágzik köztük a régi hún erő és dicsőség.* Meg is erősítette a marosszékiek kiváltságait, Liber Regiusában pedig 1601—2-ből még 68 adománylevele és egyéb okírata tanúsította a székelyek iránt való jóindulatát.

A kötetnek körülbelül 73 oklevele tisztán birtokügyekre (adomány, beiktatás, eladás, határjárás, tiltakozás, egyesség, csere, osztály, leánynegyed, hatalmaskodás, jobbágyszegődés, végrendelet) vonatkozik. A kereskedelem és közlekedés, különösen a csempészet kérdésével 14, az iparral pedig 3 oklevél foglalkozik. Ez utóbbiak sorában 1614-ben Székelyország (regnum Siculorum) nemesei kimondták, hogy »valamint a varga nem ért a kovács- vagy szabómesterséghez, sem ezek amahoz, tehát nem mívelhetik, azonképen ne mívelje a szabóságot Bárdossy Péter vásárhelyi polgár sem, mivel nem ért hozzá.« Annál jobban értett Budai János, kit szabó létére Báthory István lengyel király 1576-ban megnemesített.

Ezek a példaképen felhozott adatok is eléggé igazolhatják a kötet gazdagságát és becsét. A legközelebb sajtó alá adott hatodik kötetben kétségkívül csak kis részét lehet közölni annak a sikeres gyűjtésnek, melyet — mint Szádeczky a mostani kötethez írt előszavában mondja — különböző levéltárakban végzett s valóban lehetne még 2—3 kötetet szánni a közérdekű székely oklevelek közlésére. De ez a vállalat úgy is gazdag tárháza a székelyek múltjának, melyhez ez a mostani szépen kiállított ötödik kötet szintén kitűnő adalékokkal járult.

Márki Sándor.

Az esztergomi érsekség Uj-Vára 1545—1580. A honfoglalás ezredik évében napfényre hozta *Fábián János* érsekujvári plébános, t. k. Esztergom. Buzárovits Gusztáv könyvny. 1896. 8-r. 45 l. Ára?

Régen vártam oly nagyon valamely irodalmi mű megjelenését, mint a jelen füzetet. Hogy is ne, mikor ez elmondandó volt azon Érsekujvár csecsemőkorát, mely Pálffy Miklós báró kapitánysága — (1581.), illetve főkapitányságától (1591.) egészen 1710 végeig oly fontos szerepet játszott nemcsak hazánk, hanem Európa történetében is, hogy bukására 1663-ban félelmében megrázkódott a keresztény föld Nápolytól Hamburgig, visszafoglalásakor 1685-ben pedig Európa szerte tartottak »Te Deum«-ot s örömünnepségeket.

Ennek a várnak története mind eddig nem volt megírva; sőt történetének első korszaka, az első Ujvár története egész a napjainkig jó formán teljesen ismeretlen volt. A kik irtak is valamicskét Ujvárról (l. Szinnyei Repertoriumát), az mind a második, az 1580-ban felépült Ujvárra s annak is csupán a XVII — XVIII. századbeli történetére vonatkozik.

A mint azonban Fábián János Érsekujvárba jött lelkésznek 1880-ban s már akkor régi munkása lévén a történetirodalomnak, (műveinek jegyzékét l. Zelliger A.: Egyházi irók csarnoka. Nagyszombat, 1893. 116—117. ll.), tanulmányozni kezdte Érsekujvár multját is.

Mint uttörőnek természetesen nehezen ment a munka, mert sokoldalu elfoglaltsága mellett a vidéken ritkábban is jutott egy-egy jó tört. adat birtokába — tanuja voltam 10 éven át — s igy csak 1888-ban tehette közzé Ujvárról szólló első kisebb, de becses tanulmányát a M. Sion ezévi folyamának jan. füzetében: »Az érsekujvári erőd alapítása« czimen.

Fábián ekkor az alapítást illetőleg azt döntötte el, hogy az első Ujvárt Várday Pál prímás alapította s a vár építése szerinte Esztergom bukása után (1543.) kezdődvén, 1546. okt. 2-án már készen volt. Csekélységem 1889-ben az »Érsekujvári Lapok« 1—3. számában az építési időt 1546. okt. 2. és 1545 tavasza, vagy legkésőbb 1544 ősze közé húzta össze, megjegyezvén, hogy »*lehet, hogy a munka 1544 őszén indult meg, de valószinübb, hogy a közeledő téli időszak miatt csak 1545 tavaszán kezdődött* s ez év folyamán és 1546 októberéig a vár elkészülhetett.« Végre a »Századok« 1896. áprilisi füzetében sikerült kimutatnom, hogy *az építés csak 1545-ben kezdődött s hogy a vár első kapitánya Zolthay Lőrincz volt.*

Ezek után jelent meg 1896 novemberében Fábián ismertetendő műve.

A mű a bevezetőn (4. l.) és a végén közölt idézeteken (41—44.) kivül 8 fejezetre oszlik.

Az I. szól a vár építéséről (5—11.), a II. a vár építőjéről és föntartóiról (12—16.), a III. Verancsics — és az esztergomi bégről (17—18.), a IV. az érsekség katonái — és a várőrség zsoldjáról (19—22.), az V. Ujvár kapitányairól (23—24.), a VI. a várőrség portyázásairól (25—32.), a VII. »Keresztények segítségéről« (34—35., a lepantói győzelem örömére Ujvárban is tartottak Te Deumot 1571-ben), végre a VIII. »Neuhäusel«-ről (36—39.), intézkedésekről a második Ujvár alapítására nézve.

A szerző becses művével mint történész szép emléket emelt a nyomát is vesztett első Ujvárnak s hőseinek, mint lelkipásztor pedig kedves »nefelejcs szálat« hagyott híveinek. Felhasznált minden — erős kritikájával megrostált adatot, melyhez 10 év alatt csak juthatott s elbeszélte azokat oly nyelven, amilyenen egy tőzsgyökeres magyar és sokoldalu iró szokott irni.

Mindazáltal megbocsát a nagyrabecsült és érdemes szerző, ha művére, illetve adatainak kiegészítésére néhány szerény megjegyzést teszek.

A szalkai ütközetről (1544.) szólló I. §-ban szerző Husszein *oldalbasát,* vagy odalbasát valóságos *basának,* generálisnak nézi; pedig ő csak *odabasa, tizedes* volt. Esztergomban basák, generálisok nem székeltek, hanem csak *bégek, ezredesek.* Basájuk Budán lakott. Az esztergomi 1500 főnyi iszpahi- és 400 jenicseriből álló csapat Istvánffy és Tinódi Sebestyén (»Az szalkai mezőn való viadalról.«) szerint Sában bég, Ramadán, Deli Kubát, Ajvát, Musz és Nazuf agák, századosok vezetése alatt vettek részt a lévai expedicióban. Zolthay lovaskapitány tehát vele nem egyenrangúval verekedett meg. Mi azonban mit sem von le vitézségéből, mert Husszein tizedes katonai erényeivel bizony felülmulta bég és aga feljebbvalóit.

A II. §-t illetőleg, hogy Verancsics érsek, a vár egyéb megerősítésén kivül, az őrség lakásait és istállóit zsup helyett deszkával takartatá, annak klasszikus czáfolatára felhozhatjuk a magy. kir. kamarának Pozsonyban, 1574. április 3-án — tehát majdnem egy évvel Verancsics halála után — kelt s Turóczvármegyének szóló levelét, melyben a kamara Ujvárról azt mondja, hogy »belső épületekkel, ugy mint házakkal és istálókkal, oly rosszul van ellátva, hogy a várban minden csupán szalmával van födve s tűznek kitéve, mely vagy belül törhet ki véletlenségből, vagy pedig kivülről az ellenség dobhatja be. Azért ő felsége a király elhatározván, hogy a vár minden

épülete deszkával födendő be, nevében a kamara megkeresi Turóczvármegyét, hogy a mondott czélra egész területén vágasson minél nagyobb számu deszkát s szolgáltassa át Dávid Jánosnak, az árát majd megkapja a megyei tized bérbeadásából.« (Latin eredetije Turóczmegye levéltárában. Közölte Sasinek F. V. Slovensky Letopis. III. évf. 18. lapján.)

Az 5. §-ban szerző Ujvár kapitányai közül csak hármat említ: Zolthay Lőrinczet 1545—1552, Csömöry Imrét 1552—? és Ghiczy Györgyöt, ki 1557-ben jön elő először mint ujvári kapitány s szerzőnk szerint kapitánya volt úgylátszik egész 1580-ig, noha már 1571-ben annyira gyengélkedett, hogy csak széken ülve végezhette kapitányi teendőit. — Lányi-Knauz: Magy. Egyháztörténelme II. köt. 104. lapján mint Ghiczy utódai 1565-ben Lóránt Péter és Illésházy György is említtetnek, hivatkozással a primási levéltárra. Tekintetbe véve azt, hogy Ghiczy 1566. májusában még Ujvárban van (Fábián jelen műve 43. l. 35. jegyzet), sőt mint már tudjuk, még 1571-ben is ujvári kapitány, noha már ekkor betegsége miatt csak széken ülve kapitánykodhatott: vagy azt kell mondanunk, hogy Lóránth és Illésházy Ghiczynek egymást követő helyettesei, tehát alkapitányok voltak, vagy pedig az 1565. Lányi megjegyzése, hibás szám s akkor az említettek 1571-től kezdve voltak Ghiczy utódai; mert — valljuk be — Ghiczy csupán széken ülve nem parancsolhatott sokáig s 1580-ig meg éppen nem. Zserotin Frigyes ujvári főkapitány ugyanis 1580. szept. 14-én kelt levelében maga mondja, hogy a második Ujvár építésének művét sok baj között ő vitte végbe s a várat ugyan ő okt. 2-án a komáromi és veszprémi kapitányok, mint vendégek jelenlétében ünnepélyesen fel is avatta, mely alkalommal az óvár ágyúi utoljára, az új vár ágyúi pedig először dördültek meg. Az erről tárgyaló czikkem különben a »Haditörténelmi Közlemények« 1897-ik évi első füzetében fog megjelenni »Érsekujvár második alapítása« czimen. Már most nézzük csak, mikor kezdődött a második Ujvár építése? Ezt megtaláljuk szerzőnk művének 36-ik lapján. »Verancsics beszéli 1571. jul. 7-én kelt levelében, hogy midőn ő Ujvárba jött az erődítés (az első Ujvár erődítésének) megkezdésekor, a király biztosai: Salm Miklós gróf, *Zserotin Frigyes* és Proznowsky Primiszló is megjelentek itt, és magának az érseknek és társainak jelenlétében *egy ujabb vár terepet jelöltek ki. Két év mulva* aztán, a már megerősített Ujvár háta mögé bujva (fedezete mellett), *meg is kezdték az új erődépítését és 1580-ban be is fejezték azt.*« — Ime tehát 1573-ban kezdődik a második Ujvár építése, és pedig — amint már tudjuk — Zserotin

Frigyes újvári főkapitány felügyelete és védelme alatt, s az építés 1580. okt. 2-ig folyt, mely napon aztán megtartották a bokréta-ünnepet, és nem 1581-ben, a mint szerzőnk állítja (37. l.). A »Neuhäusel erbaut 1581« feliratú érmeket csak akkor verethették, midőn már a vár temploma is, a mostani érsekújvári plébánia-templom, felépült, mert 1580. okt. 2-án Zserotin még csak a helyét jelölte ki s ez évi télen a »német« őrség csak deszkabódéban vett részt az isteni tiszteleten. Egyébiránt a vár készen volt, sőt Zserotin idézett levele szerint az őrség már augusztus havában volt a második Ujvárban.

Mindebből csak azt akartam kihozni, hogy Zserotin Frigyes is volt az első Ujvár kapitánya, és pedig 1573—1580. okt. 3-ig, mit a szerző nem tudott. E napon a bokréta-ünnep után (okt. 2.) a főkapitány utoljára hált az ó várban. Másnap, okt. 3-án jelentést tett a vár elkészültéről a Surányban lakó Forgách Simon kerületi főkapitánynak, majd átvevén ennek parancsait s kiosztván azokat az újvári őrségnek, a kapitányságot kielmannseggi Kielmann András, eddig komáromi főkapitánynak és az újvári hadi nevelésű Görögh Jánosnak adta át s még az nap búcsút vévén Ujvártól Semptére utazott Salm Gyula grófhoz s onnan haza Morvaországba.

Arról is kételkedem, hogy Ghiczy 1571—1573-ig csupán széken ülve parancsolhatott oly exponált vár felett, mint aminő Ujvár volt, ha ugyan egyátalán élt is addig. Ha pedig feltesszük, hogy Ghiczy 1571 végén vagy meghalt, vagy a főkapitányságról lemondott: akkor a Lányi-Knauznál Ghiczy utódainak mondott Lóránt és Illésházy nagyon szépen beillenek a 2—3 évbe. De mindez csak bizonytalan feltevés.

Végre kár, hogy szerzőnk az első Ujvár fekvéséről határozottabban és pontosabban nem ir. Kivüle senki sem ismeri ezt oly pontosan és ha most ő pontosabban, kézzelfoghatóbban meg nem határozza az első vár fekvését, később utána még emléke is elmosódik.

Ennyit tartottunk szükségesnek a történelmi igazság kedvéért megjegyezni. Ismételjük, hogy Fábián kanonok érdemes munkát végzett, midőn az első Ujvár történetét oly szépen megirta és hálára kötelezte le a magyar történetirodalmat, hogy az annyira nevezetes vár első multja felett lebegő homályt eloszlatta.

MATUNÁK MIHÁLY.

Középiskolák története.

III.

A gymnasium története a debreczeni ev. ref. kollégiumban.[1]) Régi keletü mondás Debreczent magyar kálvinista Rómának tette meg. A ki e mondást legelőször világgá eresztette, elfelejtette hozzátenni, hogy a kollégium a Vatikánja. Tény, hogy miként a Vatikán története a keresztyén Rómáéval, ugy összeolvad e kollégium története a városéval, valamint az is, hogy ez a kollegium a város legfőbb nevezetessége és büszkesége.

A mostani ref. kollegium helyén régen ferenczrendi kolostor állott, melyet 1326 körül Debreczeni Péter fia, Jakab alapított. A reformáczió befogadásával ez a kolostor prot. tanintézetté alakult át, mely átalakulás 1551 táján fejeződött be, megszilárdulása pedig Melius Péter debreczeni papsága idejére esik. Szervezeténél a wittenbergi magyar bursa szolgált mintául, melylyel szoros összeköttetésben is állott. Miként annak, saját autonomiája volt neki is s a szavazással választott széniorral élén a coetus (e nevet adta magának, mint testületnek a tanuló ifjuság,) maga ügyelt fel törvényeinek szigoru megtartására, maga kezelte vagyonát, könyvtárát s pénztárát, maga választotta többi hivatalnokait, a tanárok, a papok és a városi tanács legfeljebb csak ellenőrző joggal birtak. Miként a többi prot. (sárospataki, váradi stb.) tanintézet, a kor szükségeire tekintettel feladatául ez is a papi és tanitói képzést tekintette, bár az előbbire nézve a tanulmány befejezéséül a külföldi egyetem látogását is megkivánták. Volt e czélra a coetusnak külön pénztára (bursa nigra), ebből segélyezték a külföldi akadémiákra menő tanulókat, a kik azután, mihelyt állásra tettek szert, tartoztak ez összeget megtéríteni; az academica promotio is e czélra szolgált; a jelesebb pályavégzett, vagy ahhoz közeledő tanulók vidéken 2—4 évre iskolai tanitóságot vállaltak s ott megtakarított jövedelmükből azután külföldi egyetem hallgatására mentek, ennek azután az a jó oldala is volt, hogy a vidéki iskolákban is meghonosították a debreczeni s közvetve a külföldi tanítási módszert.

A tanuló ifjuság nagy szabadsága többször féktelenségre is vezetett, sőt sokszor valóságos fegyveres összeütközésre került a sor a diákok és a polgárság között. 1648-ban az iskola rektora (Szokolai István) ellen lázadtak fel. A városi tanács hiába követelte a lázadás főkolomposainak kiadását, be kellett a

[1]) A debreczeni ev. ref. főgymnasium értesítője az 1894—95. iskolai évről. Közli Dóczi Imre, igazgató. Debreczen, 1895. 8-r. 427+CXLVI lap.

schola ajtaját törni s csak több tanuló megsebesítése után foghatták el azokat. Ez összeütközés után mintegy 110-en elhagyták az iskolát s csak két év mulva az erdélyi fejedelem, s a superintendens közbenjárására állott vissza a rend és a béke, a mikor a megsebesített tanulóknak a városi tanács pénzbeli kárpótlást nyujtott, de egyszersmind a coetus jogait is korlátozta. A rektorral még más alkalommal is összeütközésbe jött az ifjuság s a városi asszonyok sirása között ekkor ismét kivonult a városból s a szomszéd városokból folytatott tárgyalásokat a visszatérés feltételeiről. Más alkalommal (1657.) este a városházára törtek s az ott talált városi tanácsosokat, ezek között a város krónikását, Bartha Boldizsárt is megverték és süvegétől megfosztották. Minden ilyen összeütközésnek ismét csak a törvények szigorubbá tétele lett az eredménye.

Az iskola fenntartói a városi tanács, a város közönsége s az erdélyi fejedelmek és más bőkezü protestáns főurak voltak. A városi tanács fizette az iskola rektorát; a városi czéhek és kereskedők, az ugynevezett áros nép, is évenként bizonyos összeggel segéyezték; Bocskay István végrendeletében a debreczeni harminczad jövedelméből 200 forintot hagyományozott, Bethlen Gábor a tokaji hegyen két nagy szőlőt adott az iskolának. I. Rákóczy György elrendelte, hogy egy tanár fizetését az erdélyi fejedelem szolgáltassa, a mit Barcsai Ákos is megerősített, Apaffy Mihály (1664.) a dézsi sóaknákból évenként 2000 kősót, II. Rákóczy Ferencz (1707.) 1000 kősót adományozott. Ez alapítványok és adományok legfontosabbikának, az Apaffy-alapítványnak kieszközlése a Mártonfalvi György nevéhez füződik, a ki az iskolai fegyelem helyreállítása és megszilárdítása által is maradandó érdemeket szerzett.

E pártfogás mellett nehéz időket is nem egyszer kellett a tanintézetnek megérnie. 1564. és 1802-ben tüzvész pusztitotta el az iskola épületét, 1706-ban két izben, szintugy 1708-ban menekülni kellett az ellenség elől az iskola összes tanulóinak és tanárainak s Beregszászon és Nagybányán meghuzódniok, mig a veszély elmult, a mikor Rabutin német katonái csak az üresen hagyott főiskolán tölthették ki boszujokat, összetördelve butorait, szétszórva iratait és könyveit stb. 1752-ben a kormány részéről fenyegette a várost komoly veszedelem: megtiltatott a városnak, hogy a tanárokat és tanítókat a város pénztárából fizesse s az iskolának külföldi (holland, schweizi és angol) segélyadományokból kellett magát fentartania. Szerencse volt, hogy ez időben oly tanárai voltak, kik az anyagi veszteségért szellemi téren gadagon kárpótolták: Maróthi György, a kinek tanterve és sokoldalu mű-

ködése a főiskola egész oktatásügyére átalakító hatással volt s utódai Hatvani István, Sinai, Budai stb., kik azt az általa kijelölt irányban fejlesztették tovább. A mult század végén és a jelen század elején a »Debreczeni kör« tette tevékeny, habár a nyelvészet terén ferde irányu irodalmi működés központjává, a mely körnek a főiskola tanárai közül is voltak tagjai.

A tanítás nyelve ez időben, miként a többi iskolákban mindenütt, általában latin volt, bár a magyar nyelvü tanítással már a 17-ik században próbát tettek. Mártonfalvi György a bibliai történelmet a tanulók kívánságára magyarul adta elő, 1797-ben az egyházkerület rendelte el, hogy »minden tudományok magyar nyelven taníttassanak«, de ez ujítás csak pár évig tartott, visszatértek ujra a latin nyelvhez, mivel az intéző körök Sinai Miklós nézetét osztották, hogy a magyar nyelvü tanítás: »Via ad barbariem« s ez volt a nézetük 1833-ig, a mikor az egyházkerület ujolag elrendelte, hogy a tudományok a hazai törvényeken kivül magyarul taníttassanak.

Ez a kollégium külső történetének vázlata 1848-ig, melyet e monographiában alaposan és behatóan, tömör, magyaros stylussal *Géresi Kálmán* irt meg, a ki mintegy 20 év óta foglalkozik ez iskola történetével s a protestáns közoktatás történetének kétségtelenül egyik legalaposabb ismerője.

A Géresi tanulmányát kiegészíti az utána következő tanulmány *Sinka Sándortól*, mely *A gymnasiumi oktatásügy története 1848-ig* czimen az iskola tantervi fejlődésével s fegyelmi állapotával foglalkozik s ha történeti szempontból nem oly érdekes is, mint az előbbi, de nem kevésbbé becses és alapos, szakszerü ismertetése e tárgynak. A terjedelmes (102 lapra terjedő) tanulmány négy részre oszlik: 1. A legrégibb időktől Maróthiig. 2. Maróthi György reformjai, hatása s az 1775-iki methodus. 3. A Ratio educationis hatása alatt keletkezett reform-mozgalmak 1817-ig. 4. Az 1817—1820-iki tanterv.

Utána ismét *Géresi Kálmán* rajzol *általános képet az iskolai életről 1848 előtt*, melyben a tanuló ifjuság egyenruháját, erkölcseit, mulatságait, játékait, az iskolai hivatalnokokat s azok munkakörét, a coetus háztartását s az ifjuság szellemének ujabb fejlődését ismerteti. A legrégibb egyenruhát, melyről biztos tudomás van, 1624-ben Bethlen Gábor fejedelem megbizásából Rákóczy György rendelte el s az a következő volt: bokáig érő kapcsos dolmány, ezen felül zöld tóga sárga zsinóros kihányással, a fejre nyestes sinkó, vagyis hosszu magyar süveg, tetején zöld foszlánynyal. Ezt 1775-ben fekete tóga és háromszegletes kalap váltotta fel s a következő években még sokszor változott. A törvények szigoruan tiltották a tanulóhoz

illetlen haj,- kalap,- gallér- és keztyüviseletet, a fejnek török módra való borotválását, a hegedüvel és lanttal való visszaélést, a tánczot stb. Nem kevésbbé érdekes a coetus háztartásának ismertetése a XVII. század második felétől kezdve fenmaradt számadás-könyvek alapján. A coetusnak volt földbirtoka, szőlője, magok szüreteltek be s bor állandóan volt pinczéjökben, olykor lakomákat is adtak tanáraik tiszteletére. Magok költségén több tanár (Mártonfalvi, Szilágyi Márton, Lisznyai Kovács) műveit adták ki, azonkivül könyveket is vásároltak, egy bizonyos összeget könyvkötésre fordítottak, továbbá megszerezték Coccejus és Des Cartes arczképeit. Sok pénzt kiadtak a coetus korbácsának javítására is: 1708. 27 dénárt, 1711-ben csak a nyeléért 24 dénárt, tehát valami diszes korbács lehetett. A coetus loyalitására nézve is több példát találunk. Egy kolduló szerzetesnek, a ki a coetust alázatosan köszöntötte, 13 dénárt, a coetust énekléssel megtisztelő németeknek 1 frt 20—30 dénárt adtak.

Az ifjuság vállalkozási szellemének sajátszerü nyilvánulása az ugy nev. *Machinistatársaság*, mely felsőbb tanulókból állott, s nagy botokkal, fejszékkel, lámpással s fecskendővel felszerelve egészen a legujabb időkig dicséretesen töltötte be a tüzoltók szerepét.

Mivelődéstörténeti szempontból is érdekes a másik czikk, melyben *Dóczi Imre* igazgató a *debreczeni rézmetsző diákokat* ismerteti. Az első diák, kiről tudjuk, hogy már az iskola kebelében foglalkozott a rézmetszéssel, *Karacs Ferencz*, később hirnevessé vált rézmetsző volt. Utána egész kis rézmetsző társaság alakult, a melyet különösen Buday Ézsaiás pártfogolt és gyámolított tanácscsal és anyagi segedelemmel. Közülök Erős Gábor, Halász István, Papp József és Pethes Dávid váltak ki. Két *Oskolai Atlas* (egy kisebb és egy nagyobb), Szentgyörgyi József illusztrált *Állattana* s egy földgömb, melyet szintén magok készítettek, hirdeti ügyességüket. Szoros barátságban állottak Csokonaival s egyikük (Erős Gábor) *Anakreoni dalai*-hoz (1803.) czimképet is metszett.

A *nevezetesebb tanárok életrajzát és irodalmi müködését Dr. Gulyás István* ismerteti, *Bakóczy János* a *tanárok névsorát, Sinka Sándor a publicus praeceptorok névsorát, Dr. Gulyás István, Kulcsár Endre* és *S. Szabó József az 1848 előtt használt tankönyvek jegyzékét* állította egybe.

Ezek után ismét egy nagyobb tanulmány következik »*Az ujkori gymnasium*«ról *Dóczi Imre* tollából. Dóczi a gymnasium fejlődése szempontjából három korszakot különböztet meg: Az Entwurf főgymnasiumát, a hat osztályu gymnasium uj

korszakát 1861—1873-ig, s a főgymnasium ujabb korszakát 1873—1894.

Külön czikkek, melyek egy része komoly tanulmányszámba mehet, foglalkoznak a Gymnasiumi önképzőkör *(Kulcsár)*, a Főkönyvtár *(Géresi Kálmán)*, a Physikai szertár *(K. Kiss József)*, a Természetrajzi muzeum *(Kovács János)* s a kollégium épületének történetével *(Dr. Varga Bálint)* s végül a tanulók ellátásának és segélyezésének *(Elek Lajos)* s a tanulói létszám hullámzásának *(Dóczi Imre)* ismertetése fejezi be az alapos, változatos és kimerítő monografiát, melynek létrehozása és szerkesztése első sorban *Dóczi Imre* ügybuzgóságát és szorgalmát dicséri s egyszersmind arról tesz élénk tanubizonyságot, hogy az intézet tanárai a multak tisztes hagyományait kegyeletes érzéssel ápolják.

Még megemlítjük, hogy képeknek és arczképeknek egész sorozata diszíti a kötetet: A *debreczeni ev. ref. kollégium, A kollégiumi könyvtár északi hajója, A nyilvános olvasóterem, Részlet a gymnasium physikai szertárából, A physikai tanterem, Részlet a kollégium állattani gyüjteményéből, A kollégium ó épülete s környezete az 1802-iki tüz előtt, Ugyanaz 1869. évben a lebontás előtt, A kollégium oratoriuma* (az 1849-iki országgyülés szinhelye), *A kollegium udvara, A lépcsőház* (Huszár Adolf Petőfi-szobrának eredeti mintázatával), *A kollegium diszterme, A tornaterem, A tápintézet ebédlője;* továbbá *Péczely József, Maróthy György, Budai Ézsaiás, Sinay Miklós, Sárvári Pál, Kerekes Ferencz, Szoboszlai Pap István, Hatvani István, Andaházi Szilágyi Mihály* s az *iskola egyik mult századi szeniorának* arczképe.

Ha azon benyomásról akarunk számot adni, melyet ránk e mű elolvasása tett, az iskola régibb történetéből különösen két jellemző vonás domborodott ki előttünk, melyek részben ugyan a többi protestáns iskolák életében is nyilvánultak, de egyikében sem oly praegnans módon, oly változatosan, és annyi eredetiséggel. Első, a mi mindjárt feltünik, az ifjuság csaknem korlátlan autonomiája: maga választja előljáróit s hivatalnokait, saját vagyona van s korlátlanul rendelkezik vele s az e felett való rendelkezésben s annak folytonos gyarapításában ügyes gazdálkodási szellemet s meglepő józanságot tanusít. A másik jellemző sajátsága az a puritán szellem, mely a tanítási rendszerben és az iskolai fegyelemben egyaránt nyilvánult. Az a »maradi« szellem, mely a kor eszméit nem fogadja azonnal be s a rideg, tulszigoru és tulerkölcsös életfelfogás által olykor ennek szabad szellemével is egyben-másban ellentétbe jön. Ennek a puritán szellemnek egyik oka talán a kálviniz-

musban van, mely az iskolai nevelésre is rányomta szelleme bélyegét, s azon kivül a történetben is gyökerezik: a viszontagságokból, miket kiállott s melyek többizben teljes pusztulással fenyegették, azt a tanulságot merítette, hogy ragaszkodjék azon irányhoz, melynek fenmaradását köszönhette akkor is, mikor már nem fenyegette veszély. És e szellemnek voltak jó oldalai: mély vallásosság, komoly erkölcs, kötelességtudás, és alapos tudás, mély gyülölettel minden léhaság és felületesség iránt, mely részben azokat jellemezte, kik vele ellentétben állottak.

A keszthelyi kir. kath. gymnasium történetét, mely már az 1890/91-iki tanévi értesítőben is megjelent, a millenium alkalmából ujból feldolgozta *Györffi Endre* csorna-premontrei kanonok s főgymn. tanár. Művét két részre osztotta föl: Az elsőben az iskola külső történetére vonatkozó adatokat állítja egybe, a másodikban az iskola szellemi életét visszatükröző tanterveket, iskolarendet, osztályokat, tantárgyakat, vallás-erkölcsi ügyet, fegyelmi állapotot, egyleteket, az eddig kiadott értesítők tartalmát, a tanárok és tanulók számát, az alapitványokat, a felszerelést ismerteti, s végül az 1809—1819-ig évenkint megtartott Helikoni ünnepély leirásával s azon neves emberek (Fejér György, Deák Ferencz, Vaszary Kolos) életrajzával fejezi be a kötetet, a kik több-kevesebb ideig a keszthelyi gymnasium növendékei voltak.

A keszthelyi gymnasiumot 1772-ben *gr. Festetics Pál* alapította, saját költségén rendezte be s növendékeinek tanítását a ferenczrendi áldozárokra bizta. A kezdetben három osztályu tanintézet 1789-ben öt osztályuvá emeltetett s lassankint eredeti jellegéből mindinkább kivetkőztetve állami intézetté lett. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a ferenczrendiek nem láthatták el elegendő számu tanárral s az intézetben működésük 1796-ban teljesen megszünt s helyüket az 1808/9. tanévtől kezdve a csorna-premontrei kanonokok foglalták el. Az áthelyezés vagy megszüntetés veszedelme több izben fenyegette a gymnasiumot, igy 1794-ben Somogymegyében erős mozgalom indult meg, a melynek vezetői Kaposvárra vagy Nagy-Atádra akarták áthelyeztetni, s tervük, melyet a helytartótanács is pártolt, sikerült volna, ha Festetics György gróf, a Georgicon alapítója, közbe nem veti magát. 1887-ben a megszüntetés kérdése ujra napirendre került, a mit a város uj iskolai épületemelése és a gymnasiumnak 8 osztályuvá fejlesztése által hárított el.

Ezeket beszéli el bőven és részletesen a terjedelmes, 260 lapra terjedő kötet, melyet két fénynyomatu kép *(A régi gymnasium és rendház s az uj főgymnasium),* s több arczkép

(Fejér György, Vaszary Kolos és *Deák Ferencz)* diszíti. Kifogásunk csak a stylus és a szövegbe iktatott oklevelek közlési módja ellen van: Az ilyen frázisok: »Villámsebességel terjedt el ama megdöbbentő hir, hogy a magas közoktatási kormány a gymnasium megszüntetését szándékolja. A hir mód nélkül felizgatta és aggodalomba ejtette városunk közönségét. . . A megdöbbentő hir hatása alatt stb. inkább a zsurnalisztika terére valók, s az ily rövidítések: Dvrae Ssmae Eppi Proae proalis a hüség rovása nélkül feloldhatók.

Dr. Dézsi Lajos.

Nagy-Kőrös város monographiája. Régi és ujkori ismertetés. A magyar nemzetnek 1896-iki évezredes ünnepe alkalmából több munkatárs közreműködésével irta és szerkesztette Galgóczy Károly. Kiadta Nagy-Kőrös város közönsége. Budapest, »Pátria« irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság. 1896. 8-r. XIX+643 lap.

Alig van magyar város, melynek lakosságában a történeti érzék annyira ki volna fejlődve, mint Nagy-Kőrös városa hazafias közönségében, mely multja emlékeinek kegyeletes ápolását mindig kötelességének tekintette s ennek érdekében áldozatkészségének több izben meglepő tanujelét adta. Az absolut korszakban, történelmünk e gyász időszakában, mely sajátságos véletlen következtében Nagy-Kőrös főiskolájának fénykora volt, a mennyiben egy gymnasiumnak sem volt még olyan tanárkara, abban az időben, mikor a jelen kétségbeejtő sivárságában oly szivesen fordult a nemzet a multba vigasztalásért s az akadémia munkássága, mely az ily tárgyu művek kiadásával a nemzet kivánságait kielégíteni hivatva lett volna, megbéníttatott, Nagy-Kőrös lelkesedése és anyagi segélyezése lehetővé tette a »*Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből*« című vállalat megindítását, melynek első kötete gyanánt *Balla Gergely* »*Nagy-Kőrösi krónikája*« jelent meg, két akkor még csak nagyreményü ifju, nagykőrösi történettudós Szabó Károly és Szilágyi Sándor kiadásában. Később, midőn a nemzet a nyomasztó igától megszabadult s a magyar tudományos Akadémia is lassanként megkezdte munkásságát, azzal igyekezett megkönnyíteni a kezdet nehézségeivel küzdő társulat szerepét, hogy pártfogása által lehetővé tette a »*Török-magyarkori emlékek*« megindítását kétszáz példányt rendelve meg egyszerre belőle, mint a melyhez ugy is az okmányok egy tekintélyes részét gazdag és jól rendezett levéltára szolgáltatta. A város közönségének lelkesedését, melyet multja iránt érzett, a millenium ismét lángra gyujtotta, s ennek impozáns módon

adott kifejezést a *tétlenül emlék* fölállításában s a *város monographiája* megiratásában, mely csak a napokban hagyta el a sajtót.

Végig lapozva a vaskos kötetet, ugy találtuk, hogy a szerkesztőn, *Galgóczy Károlyon* kivül a város közönségének képviselői: polgármestere, mérnöke, tanácsnoka, továbbá papjai, tanárai, tanítói vetekedve nemes ambitiót helyeztek abba, hogy nekik is maradandó részük és érdemük legyen e monographia létrehozásában; különösen áll ez *Póka Kálmánról*, a város hazafias polgármesteréről, kinek a mű létrehozását is első sorban köszönhetjük, a ki azonkivül, hogy több fejezetet irt, bevezetéssel látta el, pótlékokkal és igazításokkal egészítette ki a művet.

A mi magát a város történetét illeti, ez is ugyanazt a fejlődést tünteti föl, mint a legtöbb alföldi városé: Eredetét homály borítja; legrégibb történetéről vagy egyáltalában nincsenek, vagy nagyon fogyatékos adatok maradtak fen; a város okleveleinek nagy részét előbb a tatárok, azután törökök pusztítása semmisítette meg, s igen természetesen a részletes történet csak ezután kezdődik. Ugyanazért a megelőző korszakból *Galgóczy* is, a ki a *város régi általános történetét mostani alakulásáig* megirta, kevés bizonyost tud mondani. Elmondja, hogy a magyar honfoglalás első nagy döntő csatája a honalapító Árpád és Zalán bolgár fejedelem között a Nagy-Kőröshöz közel eső Alpár mezején folyt le, hogy valószínüleg a tatárfutáskor már Nagy-Kőrös is megszállott község volt, hogy a pusztulás daczára, mely érte, soha sem pusztult el egészen, hanem mindig megmaradt a magva, a melyből ujra kiépülhetett és folyton gyarapodva az elpusztult szomszéd községekből, melyek lakosságát fölvette magába, tovább fejlődhetett. 1541-ben Buda elestével Nagy-Kőrös is török uralom alá jutott s ennek igáját nyögte 145 éven át. Egyetlen szerencséje volt a szerencsétlenségben, hogy közvetlen a török császár városának jelöltetett ki, védelemlevelet nyert s a szabad sarcztól meg volt kiméive s adóban is főképen csak salétromot kivántak tőle, a melyre a puskapor csináláshoz nagy szükségük volt. A török uralom alól való felszabadulás után még sok sarczoltatást kellett a német katonaságtól, majd a kuruczoktól szenvedni, s a város krónikása szerint egy izben annyira kipusztult, »hogy az egész városbeli nép keze alatt nem maradt több egy fekete tehénnél, mely is az ekklésia pinczéjében tartatott, és csak ugy lett megmaradása«. Minél közelebb jön a jelenkorhoz, a részletek tárgyalására annál inkább alkalma nyilik a szerzőnek, a ki kiváló tárgyszeretettel mélyedt el a város történetének nyomozásába, sok érdekes és uj adatot hozott felszinre s ügyesen csoportosította azokat.

A monographia többi részei: *Földrajzi viszonyok* (E rész anyaga *Somogyi Károly* városi mérnöktől;) *Társadalmi tényezők és intézmények, szervezet és viszonyok Galgóczy Károlytól; Az ev. református egyház Filó Lajostól; Az ev. ref. fögymnasium 1850-ig Ádám Gerzsontól; A fögymnasium története az ujjászervezés kora óta 1851—1896-ig Joó Imrétöl; A Nagy-Körösi ev. reform. tanitóképezde H. Kiss Kálmántól; Községi iskolák, különféle tan- és nevelő intézetek Mészöly Gáspártól és H. Kiss Kálmántól; A római kath. egyház Gyurinka Antaltól; Zsidó vagy izraelita hitközség Salamon Sámueltöl; Közegészségügyi, jótékonysági, közmivelődési, társadalmi tényezők, egyeletek s intézetek Vass Samutól, Mészöly Gáspártól és Molnár Gedeontól; Közgazdasági viszonyok és tényezők Galgóczy Károlytól és Szappanos Sándortól; Ipar, kereskedés, közlekedés, forgalom Somogyi Károlytól és Póka Kálmántól; Pótlék és igazitás* (16 fejezetben) *Póka Kálmántól.*

Ezek képezik a kötet gazdag és változatos tartalmát, melynek szerkesztője semmit sem hagyott figyelmen kivül, a mi a város általános történetében, közgazdasági és művelődési viszonyaiban nevezetesebb vagy érdekes, fontos mozzanat s benne talán az egyetlen, a minek hiányát sajnáljuk: egy *Tárgymutató*, a mi a mű használatát nagyon megkönnyítené s a mely hiányt még utólagosan is pótolni kellene.

Egyébiránt gratulálunk Nagy-Kőrös városának e diszes monographiához. Kettős emlék ez: Nagy-Kőrös városa a mult idők emlékének állitotta, de emléke egyszersmind a város közönsége hazafiasságának. Tanulják meg belőle utódaik hasonlóan szeretni városukat s lelkesedni szülőföldjükért, e szükebb hazájukért! D. L.

TÁRCZA.

LEHEL KÜRTJE ÉS A JÁSZOK.

Mikor e folyóirat mult évi deczemberi füzetében (492. l.) nehány történeti adatot soroltam fel a jász kürthöz fűződő mondáról, legfőképpen dr. Szendrei Jánosnak »Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves orsz. kiállításon« cz. munkájában — alighanem Tóth Bélának a Lehel kürtjéről a Pallas Lexiconában (XI. 358.) foglalt czikke után — nyilvánított azon véleményét igyekeztem megczáfolni, hogy a jász kürtöt a Lehel mondával legelébb Molnár Ferencz hozta kapcsolatba a kürtről írt és 1788-ban megjelent, a rá következő években pedig magyar és latin nyelven több kiadást ért munkájában. Az én adataim tulajdonképen támogatni akarták Valentinus Bujdosónak ugyancsak e folyóirat mult évi folyamában Szendrei munkájáról írt helyreigazításait, mely czikk a Lehel kürtről jó részt ugyanazt tartalmazza, a mit Thaly Kálmán bővebben már elmondott szintén e folyóirat 1886-ik évfolyamának első lapjain »Hagyományos ősmagyar emlékek régi nagy családaink kincstáraiban« cz. értekezésében.

Mikor én a tárgyhoz hozzá szólani bátorkodtam, nem tartottam lehetetlennek Valentinus Bujdosó azon állítását, hogy a most jásznak nevezett kürt azonos azzal a régi magyaros vadászkürttel, mely a Rákóczi árvák ingóságairól 1688-ban összeírt leltárba Lehel vezér tulajdona gyanánt vétetett föl. De már akkor kétkedésemet fejeztem ki V. B. magyarázatai felett, melyekkel a Lehel kürtnek a jászok birtokába visszajutását megfejteni igyekezett. Hogy nem Rákóczi Ferencz adta vissza a jászoknak, azt felhozott adataim — úgy hiszem — kétségtelenné teszik. A másik föltevés ellen, t. i. hogy a kürt visszaadományozója Kollonics Lipót bibornok, esztergomi primás lett volna, nem mertem egész határozottsággal kikelni, csupán kételyemet fejeztem ki benne.

A dolog nem hagyott nyugodni. Kezdtem a jászkunok régebbi történetét lapozgatni, hátha sikerülne a »megfejtésre váró talányt« megoldani? És csakugyan Gyárfás Istvánnak »A Jászkunok története« cz. nagy munkájában, a IV-ik kötet végén (407. l.) ide vonatkozólag egy kétségbe vonhatatlan adatot talál-

tam. Mikó János, a fel-csiki hadak hadnagya, a ki a török segítségére Magyarországba kiindult Apafi fejedelem táborával a Tisza mentén eső helységekben megfordult, naplójában *1682.* évről ezt irja: »*28. aug. voltam a jászberényi templomban* és ur Haller Pál uram ő nga és Apor Lázár is jöttek, ott ettünk fölöstököt, *ott láttam az Leend kürtjét, melylyel megölte volt a királyt.*«

Ez az adat két szempontból becses. Először: a Lehel mondának a jászkürthöz fűződését egy teljes századdal régebbé teszi, mint Molnár munkája. Másodszor: azt bizonyítja, hogy a kürt ekkor a jászok birtokában volt. Tehát a Rákóczi árvák kincstárában talált Lehel kürt nem lehet azonos a jászberényi Lehel kürttel. Az idő, a viszonyok összevetése ezzel az adattal kizárja a két kürt azonosságát,[1]) megmagyarázza egyszersmind azt: miért nem hozakodtak fel a jászok a német lovagrend képviselőinek a birtokbaigtatás és helyszíni szemlék alkalmával, hogy miképpen jutottak a kürt birtokába? Nem hozakodtak, mert nem hozakodhattak fel; levén ők a kürtnek folytonos, szakadatlan birtokában.

A jászok birtokában volt a kürt nemcsak ekkor, de még régebben is. Emlékeztek egy régi versre, melyet Thaly Kálmán adott ki 1864-ben »Vitézi énekek és elegyes dalok« cz. becses gyüjteményében. (I. kt. 279. l.) E versben az ismeretlen poéta ekép kesereg:

Nemes Jászság,
Híres Kunság,
Nagy jajra jutott;
Csendessége,
Békessége
Mert felbontatott,
Boldogsága elfogyott,
Szabadsága megromlott,
Hire s neve
Szép czímere
Béboritatott stb. stb.
Ezt gyászolja,
Tapasztalja
Berény városa;
Nemes Jászság,
Hires Kunság
Régi lakosa.
A kürtöt ritkán fujják
Bú és bánat közt dugják,
Mert már magok
Nyájasságok
Nem nyugtathatják sat.

A vers keletkezésének ideje ismeretlen. A tudós kiadó a XVII. század első felébe teszi. Szeretném, ha igazán ugy volna, de — megvallom — én nem merem ilyen réginek becsülni. Hangja, kifejezései, technikája inkább a »Hej Rákóczi, Bercsényi« korára utalnak. Hiszen az a másik siralmas ének, melyet a »Hajdani emlékezetes nemes Nagy Kunságnak, vitézek anyjának nagy romlásáról« czímmel a Szencsei codex tartott fenn, csak 1680—90. közt irathatott, a tatár pusztítás szomorú emlékére, mégis jóval

[1]) *Még nem egészen:* mert a válságos év, a mikor Thököly a féltett kincset biztosb megőrzés végett Munkács várába vitethette, 1684—85. *Szerk.*

ódonabb, mint az imént közölt vers és a XVI. századi jeremiádok komorságát inkább megközelíti.

De talán nincs is helye irodalomtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni. Iratott bár az a vers a XVII. század elején vagy végén, azt a kérdést, hogy a kürt mikor került a jászok birtokába? úgyse dönti el egyedül. Mert szerencsére más adatok is állanak rendelkezésünkre, melyekből megállapíthatjuk, hogy a Lehelének tulajdonított kürt a XVII. század elején már a jászoké volt.

A kürt, tudvalevőleg, megtalálható a Jászkunság címerében, melyet Mária Terézia adományozott 1746. márczius 29-én, midőn a kerületek a rokkant katonák pesti házának urasága alól magukat megváltották s mely czímert mindaddig használták, mig, mint kiváltságos kerületek megszűnvén, a mai Jász-Nagy-Kun-Szolnok, illetőleg Pest-Pilis-Solt-Kis Kun vármegyékbe be nem kebelezettek (1876: XXXIII. t.-cz.). A vizszintesen ketté szelt s felső mezejében ismét három felé osztott pajzs alsó részét egészen a Jászság czímere foglalja el. Ezt az adománylevél szószerint így irja le: Pars scuti inferior caerulea cursitantem equitem instructum ostentans, equo albo rectum amictum sindone et ocreis aureis, caput galea redimitum phaleris et sago militari a tergo fluitante, rubeis; dextra tenentem *cornu quasi venatorium* et sinistra clypeo munitum argenteo. (Orsz. Ltár. I. oszt. Lib. reg. 40. kt. 278. l.)

Ugyanezt a czímert megerősítette V. Ferdinánd Bécsben 1839. jan. 10-én abból az alkalomból kiállított diplomájával, hogy a kerületek pecsétjükön magyar körirat használhatását kérelmezték. Ez a megerősítő diploma annyiban különbözik az 1746-kitól, hogy a czímerképen ábrázolt három folyó egyikét nem Marosnak, hanem a változott területi viszonyoknak megfelelőleg, Zagyvának nevezi és hogy a czímer leírása bővebb; magát a kürtöt úgy irja le, hogy a fehér lovon vágtató vitéz »dextra (manu) *cornu venatorium* ostentare . . . visitur.« (Orsz. Ltár. I. oszt. Lib. reg. 66. kt. 754. l.)

Hogy a Jászságnak volt valami köze ahhoz a kürthöz, azt tehát czímere is tanusítja. De ez ellen azt vethetné valamelyik akadékoskodó »prókátor ur«, hogy az a czímeradományozás nem olyan régi dolog s abba a kürtnek fölvétele csak afféle »captatio benevolentiae«, a minek, a hiuságon kivül, egyéb alapja nincs. Hanem az a prókátor ur alaposan csalódik, mert ahhoz a kürthöz, mint czímermotivumhoz, régi használaton alapuló köze van a Jászságnak. Nagyon régi időről, sajnos, nem szólhatunk, de azt határozottan állíthatjuk, hogy a XVII. században majdnem valamennyi jász község pecsétjén föllelhető a kürt. Meg van Jász-Felső-Szent-György, Dósa (1699), Árokszállás (1671), Kisér (1670)

pecsétjein. Jászberénynek 1671. aug. 10-én kelt levelén keresztet tartó kart ábrázol a pecsét, a kereszt bal ágára kissé görbült kürt van, kerek fülénél fogva, felakasztva. A város pecsétnyomója elveszhetett, mert hat évvel később újat, kisebbet használ, a melyen a kar kürt nélkül tartja a keresztet. Ennek a körirat nélküli kisebb pecsétnyomónak a használata nem tartott sokáig; a város nem feledkezett meg a kürtről, ujból fölvette czímerébe s úgy használja azt manapság is. (Ez a czímer látható a Pallas Lexiconában is IX. 864.)

Különösen érdekes Palla Gergely jász ispán pecsétje, mert azt bizonyítja, hogy a kürt öblös száján levő ékalaku csorba már akkor meg volt. Az 1668. évi levélen fennmaradt pecséten balról telő hold, alatta csillag, jobbról egyenes kürt, végén letöredezve s közepén gömbölyü akasztó karikával, továbbá egyenes kardot tartó kar látható. (L. Gyárfás István pecséttani czikkeit a Századok 1870., 1871., 1874. és 1883. évfolyamaiban.) Palla uram, úgy látszik, Jász-Kisér pecsétjével élt, legalább Jász-Kisér czímere ma is: akasztó zsinórral ellátott görbe kürt, felette egyenes kardot tartó kar, jobbról hold, balról csillag.

Az imént felsorolt adatok azt tanusítják, hogy a XVII. század végén és közepén a jász községek széltire használták a kürtöt ábrázoló pecsétnyomókat, a melyek vésetésének idejét nem jelzik ugyan évszámok, használatukat mégis korábbi időre kell szabnunk, mint a mikor a ránk véletlenül fennmaradt levelek, amelyeken lenyomataik láthatók, keltek. Az egyetlen kürtös pecsétnyomó, amelynek készülési idejét tudjuk, a jászberényi ref. egyházé, mely egy kürtöt tartó vitézi kart ábrázol; ezen az 1642-ik évszám határozottan olvasható.

Ez volna eddig az évszám szerint pontosan meghatározható legrégibb nyom, mely a kürt és a Jászság közti kapcsolat homályába elvezet. De hogy ez a kapcsolat 1642-nél jóval régibb, abból is következtethetjük, hogy a multban, mint a jelenben oly kiválóan *róm. katholikus* városban, mint Jászberény, bizonyosan nem a *református* hitközség honosította meg a kürt kultuszát; mely kultusz, hogy mennyire átment a jászok vérébe, mutatja az, hogy a régi jász kerület 11 községéből hétnek (u. m. Jászberény, Alsó- és Felső-Szent-György, Dósa, Jákóhalma, Kisér, Árokszállás) czímerében ma is szerepel kegyelet jeléül a kürt.

Meghiszem, hogy az afféle szigoru történetírót, mint Kropf ur, nem elégíti ki nyomozásom eddigi eredménye. Az ő igényei oly nagyok, hogy azok kielégítésére a zivataros multból megmentett, aránylag csekély számu »alapos bizonyítékok« aligha lesznek valaha elégségesek. Azok a »prókátor urak« az ő professori figyelmeztetése nélkül is jól tudják, hogy a jászkürt kérdésének tisz-

tázása körül a hazai tudomány még nem teljesítette minden kötelességét. Éppen azért szivesen vették volna, ha Kropf ur jó példával jár elől, az onus probandi egy részét magára veszi s megkisérti a több évszázados időköz kitöltését. Mert néhai való jó Horvát Péter is azt mondja a jász kürtről irtában, hogy »neganti sufficiet continuam traditionem obvertere«.

Egyébiránt itt nem is arról folyt a szóbeszéd, hogy Lehel vezér ölte-e meg Konrád császárt, vagy pedig egy másik Lehel nevű vitéz? nem is azt vitattuk, hogy Konrád császárt vagy Konrád herczeget ütötte-e agyon? sem azt nem, hogy a hét gyász magyar (hisz ez is monda!) hozta-e a kürtöt haza, vagy pedig mint zsákmány, mint hódolati vagy kedveskedő ajándék került később vissza? — hanem arról disputáltunk, hogy a jász kürthöz mióta fűződik Lehel mondája és csak másodsorban: hogy a jász kürt és a Rákóczi kincsek közt leltározott Lehel kürt azonosak-e? Kropf ur szeretné a vitát más irányba terelni (l. f. é. 171. l.), de csak jó tanácsokat osztogat, a helyett, hogy a setétségben maga mutatná az utat. Felhivja a régészeket, hogy a jász kürtöt tudományosan vizsgálják meg s korát, eredetét állapítsák meg. Bizonyosan ügyet se vet arra, hogy Molnár Ferencz, Decsy Antal, Jerney János már megpróbálkoztak ezzel a kemény dióval. Bele haraptak Pulszky Ferencz és Ipolyi Arnold is és éppen Ipolyi véleménye nyomán kerülhetett Vámbéri angol könyvébe az az állítás, hogy a jász kürt nem egyéb ivószerszámnál; a mely vélekedés onnan eredhet, hogy a jászkun kerületek tisztujitások, főleg főkapitányi beiktatások alkalmával — legalább az utóbbi időkben tényleg — kézről-kézre járó áldomásserlegül használták, mert a repedt kürt úgy se volt arra használható, a mire ép állapotában használhatták.

Hozzá szólott a kérdéshez Thaly Kálmán is a már idéztem értekezésében s figyelmeztetett, hogy a külföldi, pl. müncheni muzeumokban a jászkürthöz hasonló anyagu és kiállítású lovagkürtök léteznek, melyeknek kora a X—XII. századra tehető. »Tehát a mi Lehel kürtünk is mért ne származhatnék a X. századból? S ha igen: akkor nincs benne lehetetlenség, hogy Lehel vezéré ne volt légyen.« Dr. Illésy János.

AZ ÉLVE ELTEMETÉS BÜNTETÉSE.

Veterán tudósunk, Mátyás Flórián, egy az akadémiában nemrég tartott fölolvasása alkalmával ugy nyilatkozott, hogy nagyon lekötelezve érzené magát, ha az élve eltemetés büntetését illetőleg valaki a világtörténetből több adattal szolgálhatna neki, mint a mennyit »olvasottsága csekély volta« miatt ő idézni tudott.

Szivesen szolgálok velük. Ily esetben persze az ember első helyen azonnal Döpler Jakab könyvéhez fordul, mely németül jelent meg Sondershausenban 1693-ban német czímen. De latin czíme is van, még pedig ez: *Theatrum poenarum, suppliciorum et executionum criminalium.* Ennek második részében a 39. fejezet az élve eltemetés büntetésének 32 példáját idézi, melyeknek éppen fele az ó-korból van véve, másik fele a közép és ujkorból. Ezekből a legelső eset bennünket magyarokat közelebbről is érdekel. Szerző »*Gottefrid*, in der Hist. *Chronic.* part. 5. pag. 485.« után idézi, hogy midőn a magyarok 955-ben másod izben Bajorhonba rontottak, Ottó császár egy csatában legyőzte őket. A hadi foglyokat ezután lemészároltatta, de miután katonái végre belefáradtak a mészárlásba, nehány százat a foglyok közül élve temettetett el.

Döpler szerint továbbá V. Károly császárnak »Peinliche Hals Gerichts-Ordnung«-ja (art. 131) a gyermek-gyilkosnőket karóra (Pfälen) és élve eltemetésre itéli.

KROPF LAJOS.

A PRISTÁLDOKRÓL.

Azon kritikára vonatkozólag, melyet Bács-Bodrogmegye monographiájáról irtam, a Századok január havi füzetében Dudás Gyula, a monographia tudós szerkesztője megtette ellenészrevételeit. Nem akarom, hogy aprólékos dolgok miatt hosszadalmas polémia keletkezzék, azért még egyszer s utoljára csupán a pristáldok kérdésére óhajtok visszatérni. Én is csak azért teszem, mivel a pristáldok működési körét — kik Árpád-kori történelmünkben sűrűn szerepelnek — szabatosan még senki nem írta körül.[1])

Való igaz, hogy a pristáldok a peres eljárásnál végrehajtják a birói itéletet; mégis leggyakrabban mint hiteles ténytanusítókat látjuk őket szerepelni. Ámde nagyon csalódnék az, a ki a jelzett kor peres eljárását a mai minta szerint contemplálná s a pristáldokat a mai bírósági végrehajtók hivatali elődeinek tartaná. A mohácsi vészt előző korban, úgy az Árpádok idejében, mint a későbbi századokban, ott látjuk a hiteles helyi személyeket is a végrehajtásoknál. Már pedig ezeket senki sem mondhatja végrehajtóknak. Hogy a hiteles helyi személyek tényked ése ugyanaz volt a XV. században, mint a XIII-ban, ez iránt nem szabad kétséget támasztanunk. Már pedig XV. századbeli törvényeink az ő kiküldetésöket állandóan végrehajtásnak nevezik. Ezekkel együtt

[1]) A pristáldokról irtak: Kollár, Historia juris publ. r. Hung. — Szegedy, Rubr. titul. jur. — Kovács P. A magyar törvényhozás. — Miller, Pristaldus. — Bartal, Comment. ad. hist. stat. jurisque publ. hung. — Századok. 1876. évi f.

végrehajtásokra kirendelik a királyi embereket is. Ott van az 1435. évi VIII. t.-cz., melynek 6. §-a birságot ró azon királyi emberre, ki a királyi levéllel kirendeltetvén, a végrehajtásban nem akar eljárni.[1]) Az 1486. évi X. t.-cz. panaszolja, hogy a káptalanok és conventek végrehajtásokra (executiones) káplánokat, sőt tanulókat és kolduló szerzeteseket küldenek ki, a kik könnyen megvesztegethetők. Azért elrendeli, hogy csupán kanonokokat, illetőleg conventuális szerzetes-papokat alkalmazzanak végrehajtásokra (ad executiones mittantur). Az ezekkel kiküldött királyi emberek szintén megbizható és lelkiismeretes férfiak legyenek.[2]) Az 1492. évi XLIII. t.-cz. ismét a királyi embereknek s a hiteles helyi bizonyságoknak a végrehajtásokra való kiküldetését szabályozza.[3]) Bizonyos tehát, hogy törvényeink értelmében úgy a hiteles helyi, mint a királyi emberek eljártak a végrehajtásokban; ámde azért senki sem állíthatja rólok, hogy ezek a mai bírósági végrehajtókhoz hasonló tisztviselők voltak.

De térjünk tulajdonképpeni tárgyunkra.

Bizonyos, hogy a pristáldok többször mint bírósági végrehajtók szerepelnek; de legtöbbnyire tényt tanusító hiteles személyek szerepkörében látjuk őket. Állításom bizonyítására idézek néhány szembetűnő adatot hazai oklevélgyüjteményeinkből:

A pristáldok az ajándékozásoknál, birtokadományozásoknál, erkölcsi testületek alapításánál és javadalmazásánál mint tényt tanusítók szerepelnek. II. Géza 1150. évi oklevele szerint a király a szent-mártoni apátságnak egy udvarnokot átengedett; a tényt Vörös pristáld tanusította.[4]) — A pristáldok tanusítják a birtokmegállapítást. Pl. 1233-ban Dömötör országbíró a Nádasd nemzetségiek között vita tárgyát képező Nádasd-falu $^1/_4$ része felett ítél. Levelében azt mondja a nádor, hogy az ügy pristáldságát (pristaldia) Tibor királyi étekfogóra bízta. A pristáldot, ki mindkét fél cselekedeteit tudta, a kérdéses faluba elküldötte, ki visszatérvén, a birtokcsere tárgyát képező földek határjeleiről jelentést tett.[5]) — A pristáldok mint közhitelességü személyek tényt tanusítanak határjárásoknál. Pl. Tamás nyitrai ispán 1208-ban Cybrun királyi pristáld által határjárást eszközöltet.[6]) Pristáldok tanusítják a birtokbaiktatások tényét. Pl. 1237-ben Dénes nádor a kapornaki apátságot Lánc nevű birtok tulajdonjogába bevezetteti

[1]) Corpus Juris Hung. Anni 1435. Art. VIII. §. 6.
[2]) U. ott. Anni 1486. Art. X. Ezen törvény LXXIV. czikkelye bekezdésében az összes ily nemű kiküldetéseket végrehajtásoknak nevezi.
[3]) U. ott. A. 1492. Art. XLIII.
[4]) Árp. Uj. Okmtr. I. 60.
[5]) Hazai Okmtr. VII. 22.
[6]) U. ott. VII. 4.

Jakab pristáld által.[1]) — Pristáldok voltak az elörökítések tanusítói. Pl. 1226-ban Váti István bizonyos földet elörökít Hermáni Hercenignek és Ditherének. A tényt Farkas pristáld tanusítja.[2]) A tulajdonjog átruházásának szintén ők a hiteles tanui. Pl. 1233-ban Apáthi Andornak társai a Pölöskén túl lévő földeit átengedik. Apáthi pristáldjával, ki a tulajdonjog átruházásánál jelen volt, megjelent a veszprémi káptalan előtt.[3]) — Pristáldok tanusítják az adásvevési szerződéseket. Pl. 1237-ben a felek bizonyos szőlő eladása ügyében Bálint pristáld jelenlétében egyezkednek a fejérvári convent előtt.[4]) — Előttük történik a birtokfelosztás ténye. Pl. 1237-ben az Aracsa nemzetségiek Orbán birtoka felett egy pristáld jelenlétében megegyeznek.[5])

Mindezekből látható, hogy a pristáldok a peres és peren kivüli eljárásoknál közreműködtek, részint mint a bíróság itéleteinek végrehajtói, részint mint ténytanusító személyek. Az adományozásoknál, birtok-megállapításnál, szerződéseknél stb. ők a tény, illetve jogi ügylet tanusítói. Kétségtelen, hogy az ő megjelenésök adta meg a jogi ügyleteknek a közhitelesség jellegét. Ezen minőségben nem mint helyettesek szerepelnek, hanem mint rendes uton és szokott módon kiküldött hatósági közegek, kik midőn tényt, illetve jogi ügyletet tanusítanak, pristáldi functiót (pristaldia) teljesítenek. Ha tehát a végrehajtói teendőket azon értelemben vesszük, a mint azt a hiteles helyi bizonyságok is végezték, akkor igenis birósági végrehajtók voltak a pristáldok; de téves felfogás volna oly végrehajtóknak képzelni őket, a milyenek a mai birósági kiküldöttek. Világos az idézett adatokból, hogy a pristáldok épp oly szerepkörben működnek a XI., XII. és XIII. században, a milyenben a következő századokban látjuk ügyködni a királyi embereket. Ez utóbbiak is, mint az előbbiek végrehajtók- s tényt tanusító hiteles személyekként eljárnak az ajándékozási ügyleteknél, birtok-megállapításnál, határjárásoknál, elörökítésnél, tulajdonjog átruházásánál, adásvevési szerződéseknél, birtokbaiktatásoknál, birtokfelosztásoknál stb. Kitetszik ez úgy az oklevélgyüjteményekből, mint tételes törvényeinkből.[6])

De vajjon csakugyan különbséget tesznek-e törvényeink a pristáldok és a királyi emberek között? Érdekes, hogy a XIII. század végeig, míg törvényeink a pristáldokkal foglalkoznak, a

---

[1]) Zala vármegye története. I. 11.
[2]) Hazai Okmtr. VI. 19.
[3]) U. ott, VI. 1.
[4]) U. ott, I. 20.
[5]) Zala vármegye története. I. 13.
[6]) L. anno 1435. art. VIII. §. 5. — 1486. Art. VIII. és Art. X. a. 1492. art. XLIII.

királyi emberekről szóval sem tesznek említést; viszont a későbbi századokban, midőn a királyi emberek neve feltünik törvénykönyvünkben, a pristáldokról többé említést sem találunk azokban. Mindenesetre feltünő jelenség, hogy míg a XIII. század végéig törvényhozásunk csupán a pristáldok tevékenységét szabályozza bizonyos esetekben, a királyi emberekről egy szót sem szól; a következő századokban csupán a királyi emberek számára ír elő szabályokat, a pristáldokat pedig hallgatással mellőzi. Különben mellesleg legyen megjegyezve, hogy előbb említett törvényeink nem írják körül a pristáldok egész működési körét, csupán a felmerült szükséghez képest bizonyos teendőiket szabályozzák; s épp ama teendőikről, melyekkel okleveleinkben legtöbbször találkozunk, mit sem szólnak. Ha már a királyi emberek, mint ilyenek csakugyan tényked tek az előbbeni századokban, törvényhozásunk nem ignorálhatta volna őket. Viszont, ha a pristáldok a királyi emberektől csakugyan megkülönböztetett hivatalt viseltek, úgy későbbi törvényhozásunk azokat nem mellőzhette volna hallgatással. Már csak azért sem, mivel a pristáldok intézménye a XIII. században fejlődésének tetőpontját érte el; hogy tehát hasonló működési körben egyik a másik vetésébe sarlóját ne vágja, óvatos körültekintéssel szabályozni kellett volna úgy az egyik, mint a másik jogait s kötelességeit, mivel a hatáskörök összeütközése elkerülhetetlen lett volna. Ámde ez nem történt. Tehát ezen körülményből is azt kell következtetnünk, hogy a két hivatal azonos; vagy hogy precisebb kifejezéssel éljek, a pristáldok hivatala, kik a XI., XII. és XIII. században e név alatt működtek, a következő századok folyamán módosított kiadásban a királyi emberek szerepében tünik fel.

Törvényeink, melyek e kérdésre vonatkoznak, következők: Szent László király törvényeinek I. könyve 39. fejezete szerint (1. §.) tizedszedés alkalmával, ha vitás esetben hamis eskü gyanuja forog fenn, a püspök pristáldján kivül a király és ispán pristáldja is jelen legyen.[1]) Ugyancsak szent László törvényeinek II. k. 18. fej. szerint az idegenből jövő lóvásárló az illető hely ispánjának hiradásával menjen a királyhoz s a lóvásárlást a királyi pristáld jelenlétében ejtse meg.[2]) Kálmán király törvénye a pristáldoktól oly tulajdonságokat követel, a milyeneknek a tanúknak kell lenniök.[3]) Ezeken kivül még több törvényünk is szabályozza a pristáldok eljárását, melyek azonban ügyünkre nem birnak vonatkozással.[4]) Utolsó törvényünk, mely a pristáldokra vonatko-

[1]) Corpus Juris Hung. S. Ladislai R. Decr. L. I. c. 39. §. 1.
[2]) U. ott. S. Ladislai Decr. L. II. c. XVIII.
[3]) Colomanni R. Decr. L. I. c. XXIX.
[4]) S. Ladislai Decr. L. III. c. 12. c. 13. — Colomanni R. Decr. L. I. c. 28., 30., 31. — A. 1222. Art. IX.

zik, II. Endrének 1231. évi decretuma. E szerint a törvénybeidézések jövőben csakis a megyés püspökök, vagy káptalanok tanusítványai mellett eszközölhetők. A kisebb peres ügyekben elegendők a szomszédos conventek, vagy kolostorok hiteles iratai is. A hamisításról gyanusított pristáld köteles magát a püspök jegyzékével igazolni.[1]) Ez az utolsó törvényhozási intézkedés a pristáldok ügyében. Okleveleinkben találkozunk ugyan velök még a következő században is; de a törvényhozás nem foglalkozik velök. Ezen reformmal megkezdődött azon processus, mely a hiteles ténytanusítást egy század alatt átalakította. Az idézett törvény szerint ezentúl a pristáldok nem járhatnak el egyedül, hanem a püspöki, káptalani, vagy conventi levéllel kell a perbeidézést, vagy ténytanusítást eszközölniök. Ebben van csírája a következő századok közhitelességü ténytanusításának, midőn a királyi emberek a káptalani kiküldöttekkel együttesen járnak el a végrehajtásokban s ezek jelentése alapján állítja ki a hiteles hely jegyzője az okiratot. Ezen átalakulási folyamatból lehet kimagyarázni azon hallgatást, melylyel törvényhozásunk a pristáldokat mellőzi. — Kétségtelen mindenek előtt, hogy az idézett törvény, mely a pristáldok ténytanusításánál kötelezővé teszi a hiteles helyek levelét, primitív alakban magában foglalja a királyi emberek eljárását. Tehát a pristáldok intézménye kezd kivetkőzni eredeti formájából. A metamorfosis akkép mutatkozik, hogy a pristáldok a hiteles helyi bizonyságokkal együtt mennek ki a ténytanusításra. Pl. 1239-ben a veszprémi káptalan előtt több Ajkai családbeliek bizonyos közös birtokra nézve osztályt eszközölnek. Az ügyletnél jelen volt Péter pristáld és a káptalan embere, kiknek együttes jelentése alapján állította ki a káptalan a hiteles levelet.[2])

Ez már teljesen azonos a későbbi eljárással; csupán az elnevezésben van a különbözet. Itt ugyanis a pristáld megy ki a káptalan emberével, néhány évtized mulva pedig a királyi ember a hiteles helyi bizonysággal. — Hogy az átalakulást még kézzel foghatóbbá tegyem, idézek a XIV. század első feléből egy okiratot, melyből a királyi emberek intézményének a pristáldságtól való egyenes leszármazása nyilvánvaló lesz. I. Károly király 1338-ban Laki Salamon királyi embert a perbeidézésekre, vizsgálatokra, tiltásokra, határjárásokra s minden egyéb törvényes eljárásra, melyek az ország szokásai szerint hasonló végrehajtások alá esnek, egy évre pristáldul kirendelte. Ezen királyi pristálddal, mint királyi emberrel együtt végezte Domonkos kanonok, a pécsi káptalan kiküldötte, Cyko fiainak Papi és Hetes nevü Bodrog vármegyei

[1]) Kovachich J. N. Sylloge decretorum comitialium. I. 7.
[2]) Hazai Okmtr. III. 4.

birtokain a határjárást, melyről a káptalan a királynak jelentést tett.[1]) Ime itt a király pristáldja királyi ember nevet visel. Ez utóbbi elnevezés kezd előtérbe tolulni; néhány év mulva már a törvények is e néven említik a káptalani kiküldöttel együtt szereplő világi hiteles személyt, kit előbb mindig pristáld neve alatt ismertünk. Az 1351. évi törvényhozás már ismételve foglalkozik a királyi emberekkel. A X. t.-cz. 2. §. említi először a királyi embernek a hiteles helyi bizonysággal való együttes eljárását.[2]) A XXII. szakasz szerint a királyi embernek ama vármegyéből valónak kell lennie, a hol történik az idézés, vagy vizsgálat.[3]) Később a vármegyék közönsége a megyei birtokos nemesek közül választotta a királyi embereket; de még az ide vonatkozó törvényes intézkedéseken is meglátszik a királyi embereknek a pristáldoktól való származása. Ugyanis az imént idézett 1338-iki oklevél szerint a király emberét egy évre pristáldul rendelte ki a káptalani bizonyság mellé határjárásokra stb., igy az 1486. évi VIII. t.-cz. is elrendeli, hogy a vármegyék közönsége a főispánnal egyetemben saját kebeléből válaszszon 8, 10, vagy 12 nemest, kik mint királyi emberek a hiteles helyi bizonyságokkal kötelesek birtokbaiktatásokra, végrehajtásokra stb. kimenni. Megbizatásuk egy évre terjed.[4])

A mondottakból immár könnyű levonni a következtetést. A XI., XII. és XIII. században a pristáldok előbb egyedül, később a hiteles helyi bizonyságokkal együtt a felek meghivására, vagy pedig a biró meghagyására kimennek a hely szinére és constatálják a tényt, mint hiteles személyek. Azután együttes jelentést tesznek a hiteles hely előtt, melynek jegyzője az ő jelentésök alapján és arra való hivatkozással kiállítja a közhitelességű okiratot. Természetesen a pristáldoknak egyéb teendői is voltak: mint a hatóságok megbizottai a végrehajtások minden nemét végezték. Hogy különben hivatások nagy részét nem csupán azon kötelességek képezték, melyekről törvényeink szólnak: ennek tanubizonyságai nagyszámú okleveleink. Később a pristáldok a hiteles ténytanusításra egyenes megbizatással hosszabb időre ki lettek rendelve. Ekkor felveszik a királyi ember czimét. Ezen szerepök túlnyomóvá kezd válni s ezen jelleggel együtt kizárólagos lesz a királyi ember elnevezése, a pristáld czím pedig eltünik. Ez az oka, hogy régebbi törvényeink csupán a pristáldokkal, a későbbiek pedig kizárólag a királyi emberekkel foglalkoznak; de e két tisztséget sem együtt nem említik, sem egymástól nem különböztetik meg.

[1]) Anjou-kori okmtr. III. 481.
[2]) Corpus Juris Hungar. Anni 1351. Art. X.
[3]) U. ott. Art. XXII.
[4]) Corpus Jur. Hungar. Anni 1486. Art. VIII. §. 1.

Röviden körvonalozni akartam a pristáldok működési körét. Csupán a historiai tényt akartam kideríteni vázlatos előadásommal. A vitatkozási szándék teljesen távol áll tőlem. Részemről e kérdés fejtegetését teljesen befejezettnek nyilvánítom. Hogy enyém lesz-e az utolsó szó, vagy másé, az reám nézve egész közömbös.

ÉRDUJHELYI MENYHÁRT.

MEGJEGYZÉSEK A BETHLEN GÁBOR DÉVA VÁRÁBAN CZIMŰ CZIKKRE.

Komáromy András czikkében puszta föltevésnek nevezi azt az állítást, hogy Thurzó határozottan ellenezte Forgács expedicióját és legjobban szerette volna, ha az udvar megerősíti a Báthoryval kötött második kassai szerződést. Van ugyan ebben némi valószinűség, mondja a czikk szerzője, de a tények épen az ellenkezőt bizonyítják.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a Magyar Nemzet Története 88. füzetének 97. lapján a megtámadott állítás máskép van fogalmazva, mint a Századokban közzé tett tanulmányban. Ott csak annyi van mondva, hogy Thurzó nem volt barátja az Erdély ellen tervezett háborúnak. De maradjunk az első fogalmazás mellett. Erdély megtámadásának, vagyis Báthory elüzetésének gondolatával Thurzónak nem 1611-ben kellett először foglalkoznia. Mikor Kendi kiszökött Erdélyből, Forgács Zsigmond mohón kapott az alkalmon, de Thurzó ellenezte a dolgot. 1610. áprilisában a nádor ezeket írja a királynak: Praeterea etiamsi absque ullis laboribus, expensis et difficultatibus quod fieri nequit, mutabilis illa provincia manibus Vrae Mtis traderetur, non video modum quo apprehendi deberet, mert a birtoklás több bajt okozna, mint a mennyi hasznot hajt az ország. (Act. Thurzó fasc. 1. nr. 57.) Igy gondolkozott Thurzó e válságos időben s igy is cselekedett. Erdélyi politikája folytonos ellentétben volt az udvaréval, 1610-ben ép úgy, mint 1611 végén s később is egész haláláig. Makacs ellenzése annyira elkeserítette az udvart, hogy Mátyás király abban a nevezetes levélben, melyet 1613. október 27-én Ferdinánd főherczeghez írt, az udvari politika bukását Báthorynak s a nádornak tulajdonítja (und allso seine des Bathori und Palatini consilia, correspondentzen, intentionen und Practickhen numehr mit schaden und verderben diser Lande vor augen sehen, welcher also in grundt von den Bathori und Palatino herflüesset. Hurmuzaki: Documente Vol. IV. Part. 1. 521. l.) Mindenki tudja, hogy a bécsi miniszterek mennyire gyűlölték e nádori praktikákat, Homonnay mozgalmai idején. Nem feltűnő-e tehát, hogy Thurzó ép az 1611-ik évnek egy részében változtatta

meg különben állhatatosan védelmezett politikáját? A Báthory ellen érzett személyes gyűlölet nem sokat magyaráz, mert a nádor máskor sem szerette Báthoryt. Arra kellett tehát gondolnunk, hogy van valami különbség az udvar és Thurzó politikája közt 1611-ben is, noha a nyilvánosság előtt úgy látszott, hogy Thurzó örömmel hajtja végre Mátyás parancsait. E föltevésünket okirat is támogatja. Thurzó 1611. aug. 19-én megbízta Keczer Andrást, hogy a király előtt így beszéljen; »Recordatur benigne Sua Regia Majestas me Palatinum S. Mtis fidelem servitorem demisse semper institisse, ut dispersis hajdonibus cum Bathoreo *non armis*, sed per *compositionem* omnia transigantur . . . Verum dum Suae Mtis express voluntas accessisset, crebrisque mandatis injunctum fuisset . . . *parendum fuit* mandato S. Mtis. (Acta Thurzó fasc. 1. nr. 108.) Thurzó ezt akkor írja, midőn még Forgács Erdélyben »jó állapotban vagyon«, mint ugyan e napon kelt levelében mondja. (Történeti Lapok I. 740. l.) Az igaz, hogy Nagy András elpártolása vészes jel volt s nagyon megijesztette Thurzót. Tehát a Keczertől küldött izenet a *lám megmondtam* bölcseség számba menne. Annál is inkább, mert az udvar is vádolta azzal Thurzót, hogy előbb helyeselte a hadjáratot s utólag el akarta magától hárítani a felelősséget.

Hanem gondoljuk meg, hogy az udvar titkos rebellis törekvésekkel is vádolta a nádort. Az udvari vádakat nem vehetjük igazságnak. S másrészt föltehetjük-e, hogy Thurzó merő hazugságot merészelt izenni a királynak? Nem valószínűbb-e, hogy mind a két félnek állítása részben igaz? Hiszen Thurzó kötötte meg Báthoryval 1610. augusztusban a második kassai szerződést. Feleségének írt leveléből látszik, hogy örömmel kötötte meg. Higyjük-e, hogy úgy szólván minden kardcsapás nélkül adta fel nézetét, mielőtt megnyugodott az udvar harczias szándékában? Ezt annál kevésbbé hihetjük, mert miután már beléegyezett a kassai szerződés változtatásába s midőn már az udvar akarata szerint megtette az előkészületeket Báthory megejtésére, még mindig a béke mellett beszélt. Junius 10-én ugyanis Wesselényi és Fráter, Báthory követei megjelentek Eperjesen azzal a hírrel, hogy Báthory elfogadta a megváltoztatott kassai szerződést. Arra kérték a nádort, hogy ajánlja a királynak a szerződés megerősítését, mivel úgyis neki van legnagyobb része annak megkötésében. Hoc negotio — írja Thurzó — cum Dno Comiti Sigismundo Forgács communicato, nullam difficultatem in confirmatione interponendam esse demisse arbitror, praesertim cum S. M. V. per speciales literas suas benigne pollicitus sit, quod si per Principem et Status Transylvaniae articuli confoederationis confirmabuntur, Vram quoque Mtem paratam fore ad ratificationem, ego pariter

atque praelibatus D. Judex Curiae *idem promisimus*, in quo non *personae ipsius*, sed totius *Transylvaniae ratio est habenda.*

Ugyancsak junius 10-dikén ezeket írja a királynak: Habent autem (legati) quaedam sub juramento sibi commissa, ne quispiam praeter Vram Mtem et me revelent, quae S. M. Vra ab ipsismet intelligeret, benigne eosdem admittere, dignaretur itaque V. Mtas conclusionem illam Cassoviensem clementer confirmare, atque cum optato responso eosdem dimittere. (Act. Th. fasc. 1. nr. 96.)

A követek titkos izenete valószinűen a török támadás eshetőségére vonatkozott. Azt hisszük, a nádor nem ajánlhatta volna határozottabban a kassai szerződés megerősítését s így Keczertől küldött izenete egészen más színben tünik fel, mint a hogy az udvar fel akarta tüntetni. Tehát nem mondhatjuk puszta föltevésnek azt az állitást, hogy a nádor ellenezte az erdélyi expedicziót, sőt azt sem, hogy legjobban szerette volna, ha az udvar megerősíti a Báthoryval kötött második szerződést. Tények is szólnak e föltevés mellett.

Nem mondottuk azt, hogy Thurzó Radul győzelme után akarta megerősíteni a szerződést, sőt határozottan megemlítjük, hogy Radul győzelme előtt (115.).

Mintegy válaszul eddigi fejtegetéseinkre Komáromy azt mondja: »(A nádor) örömestebb elintézte volna ugyan a dolgot békességes úton, diplomácziai alkudozásokkal, mert attól félt, hogy a háború esetleg csúfos kudarczczal végződhetik; de mikor belátta, hogy Báthoryt jó szóval, igéretekkel körülvenni, fenyegetőzéssel elrettenteni hiába való fáradtság: a fegyveres beavatkozást maga is elkerülhetetlen szükségnek tartotta.« Megengedjük, hogy Thurzó nem Báthory érdekében diplomatizált, de jegyezzük meg, hogy a fegyveres beavatkozás már el volt határozva junius előtt s mivel a király meg nem erősítette a kassai szerződést, Thurzó nem azért tartotta szükségesnek a fegyveres beavatkozást, mivel Báthoryt diplomácziájával meg nem buktathatta, hanem mivel az udvar makacssága következtében el nem térhetett az előre megállapított tervtől.

Nagyon rossz néven veszi Komáromy ezt az állítást, hogy az udvar Thurzót Báthory pártolásával vádolta ebben az időben. Pedig ez épen nem alaptalan föltevés. Ha meggondoljuk, hogy a második kassai szerződésre nézve 1610-ben s 1611-ben is az udvar véleménye eltért a Thurzóétól, ha figyelembe vesszük a junius 10-diki levél azt a helyét: »in *quo non personae ipsius*, sed totius Transylvaniae ratio est habenda« s ha a későbbi vádakra gondolunk, közvetlen bizonyíték nélkül is feltehetjük, hogy a pártolás vádja már fölmerült Forgács elindulása előtt. Incriminált megjegyzésünk erre az időre vonatkozik s nem a brassai csata után következő időre. Különben a Magyar Nemzet Története id. helyén

elhagytuk a Báthory pártolására vonatkozó észrevételt, mert úgy hittük, hogy elég, ha a dolgot az 1613-diki események elbeszélése közben említjük meg.

»Valósággal nem birjuk megérteni, — mondja Komáromy — hogy miben nyilvánult hát a nádornak az udvar czéljaival ellenkező politikája és hogy akarta volna Thurzó György az általa czélszerűtlennek tartott vállalatot — bizonyára Báthory érdekében — jó végre fordítani?«

Talán nem szükséges bővebben fejtegetnünk, hogy a protestáns s magyar érzelmű nádor és az udvar czéljai mégis csak különböztek az erdélyi kérdésben. Nem tagadjuk, hogy Báthory eltávolítása egy ideig közös czél volt, de az ellenkezést a módra nézve Komáromy is elismeri. Többször is említjük, hogy felfogásunk szerint Thurzó minő véget óhajtott a háborúnak. Elmondjuk (116. l.), hogy az eperjesi határozatok értelmében akarta korlátozni a háború czéljait. E határozat értelmében a személyes felkelés és a megyei katonaság a hajdúk s nem Erdély ellen szállott volna táborba. Megemlítjük ugyane lapon, hogy Várad elfoglalását a nádor is helyeselte s a 117. l. az van mondva, hogy »a Thurzótól kapott utasítás szerint Forgáchnak Kolozsvárnál meg kellett volna állapodnia. A nádor talán úgy számított, hogy a Kolozsvárra összehívott országgyűlés beleegyezésével vagy az új fejedelem, vagy Báthory oly feltételeket fogadna el, melyekbe az udvar is megnyugodhatnék.« Azt akartuk mondani, hogy Thurzó nem volt megelégedve a hadjárat vezetésével. Úgy hittük, hogy elégségesnek tartotta a hajdúk megfékezését, az Erdélyhez tartozó magyar megyék visszafoglalását s esetleg Báthory letétele árán is oly szerződést az erdélyi fejedelemmel, mely az udvarnak is tetszenék. Tehát Báthory érdekének megóvásáról mind ebben egy szót sem szóltunk.

Abban teljesen igaza van Komáromynak, hogy közleményeit még nem ismertük. Nagyon sajnáljuk, mert igen fontos közlemények. Ezeknek alapján szabatosabban ismerhettük volna Thurzó 1611-diki szereplését. Több dolgot másképp mondottunk volna s biztosabban beszélhettünk volna arról, a mit csak jelezhettünk.

Megmaradtunk volna a mellett, hogy Forgách hadjáratát nem tulajdoníthatjuk Thurzó kezdeményének s még inkább a mellett, hogy Thurzó személyes gyűlöletének nincs nagy része az 1611-diki eseményekben. Nem azért kötötte meg a kassai szerződést, hogy háborgassa az erdélyi fejedelmet. De az udvar nem akarta a békét. Talán erősebb lett volna a nádor ellenállása, ha Báthory nem nyugtalankodik. Báthory azonban növelni akarta hatalmát s hozzá még a hajdúkra is támaszkodott. Ez nagyon bántotta a nádort, mert ha Báthory tervei sikerülnek, hová lesz akkor az

annyira szükséges »szent« béke? Thurzó különösen a hajdúk hatalmát akarta megtörni, ezzel Báthorynak is szárnyát szegte volna. De azt sem bánta, ha egyúttal Báthory is elpusztul. Óhajtotta a négy megye visszakapcsolását s arra is gondolt, hogy a béke állandóbb lesz, ha Erdélyben vajda uralkodik, a ki a királytól függ. Kivált, ha Erdélylyel együtt Moldva és Oláhország is Mátyás országainak szövetségéhez csatlakozik. De aggodalmai voltak arra nézve, hogy a török nem torolná-e meg a béke megszegését? S mit mondanak majd a rendek e támadásról, mely az ellenreformáczió érdekeit látszott szolgálni? A nádor is érezte, hogy a protestantizmusnak kára lesz, ha az egész vállalat ugy sikerül, mint a hogy tervezve volt.

Midőn látta, hogy Báthory megerősítette a kassai szerződésnek az udvartól elfogadott szövegét, azt hitte, hogy egy csapással megnyugtathatná aggodalmait s az udvart is kielégíthetné. A szerződés értelmében felszólíthatta volna Báthoryt, hogy segítse a magyar királyt a hajdúk megfékezésében. Ha Báthory ezt nem teszi, meg van a törvényes alkalom s a kellő ok Erdély megtámadására. Ha megadja a segítséget, könnyebben el van érve a főczél, a hajdúk hatalmának megtörése. Igaz, hogy Radul s a szászok ez alatt elbánhatnak Báthoryval, de ez nem a nádor dolga, sőt annál jobb volna.[1])

A király tagadó válasza után Thurzó már el nem hárithatta a támadást. De érezte, hogy szóval és tettel oly kalandot támogat, mely sokat koczkáztat, s a melynek sikerében is van valami nyugtalanító. Nem győzte eléggé ajánlani az óvatosságot. Nagyon izgatott volt, a mióta Forgách elindult. Erősen remélt, majd hirtelen elcsüggedt a különböző hírek hatása alatt.

Nagyon örült, ha az erdélyiek önkénytes hódolatáról szólt a hír, s az ellenállás legkisebb jele is nyugtalanította. De leginkább akkor ijedt meg, midőn Nagy András elpártolt s Magyarországba sietett. Úgy érezte, hogy vége van a fegyverkezés tulajdonképi czéljának, mert a hajdú veszedelem a küszöbön van. A távoli czél pedig mintha számára elveszítette volna már értékét. Thurzó ekkor Forgách visszahívását ajánlotta. Nem tudjuk, hogy megmaradt-e következetesen ez ajánlat mellett, de a midőn a kudarcz teljessé lett, kapott az alkalmon, hogy békét köthessen Báthoryval, pedig sokan folytatni akarták a háborút. A négy megyének visszacsatolását később is kivánta, hanem az Erdélylyel való szövetséget mind nagyobb erővel védelmezte.

Körülbelül így óhajtottuk volna felhasználni Komáromy köz-

[1] Itt használjuk fel a már fent idézett június 10-diki levél egy részét. Mert midőn előbb idéztük, csak annyit akartunk bizonyítani, hogy nem alaptalanul beszéltünk a kassai szerződés megerősítéséről.

leményeit. Mindig örülünk, ha Komáromy nevét olvassuk valami közlemény alatt. Előre tudjuk, hogy élénk fejtegetései s adatai kiváló érdekű kérdésekre uj világot vetnek. Nagyon jól teszi, hogy a Thurzó levéltár kincseit ismerteti. Milyen jó volna, ha valakinek kedve támadna olyanforma könyv szerkesztésére, minő Szalay Eszterházy Miklósa. Nagy szolgálatot tehetne történetirásunknak az az iró, a ki Thurzó Györgyöt választva központul, a Thurzó levéltár anyagát úgy dolgozná fel, mint Szalay tette az Eszterházy levéltár okirataival. Vajjon igazolná-e a könyv Komáromynak azt a felfogását, hogy Thurzó »gyanakvó, bizalmatlan, minden erkölcsi felelősségtől ösztönszerüleg irtózó s épen azért gondolkozásában és cselekedetében egyaránt határozatlan, ingadozó ember volt?« — nem merjük eldönteni. (Századok 1897. februári füzet 126. l.) Vagy talán inkább Komáromynak azt a másik véleményét igazolná, mely szintén az 1611-iki események szemléletéből indulva ki így hangzik: »Thurzó inkább kitette magát annak, hogy ellenségei rágalmazzák, gyanusítsák; elviselte barátjai, rokonai nehezteléséit, az udvar elégedetlenségét, a király roszszul palástolt gyanuját: még sem állott el attól, a mit hazájára nézve jónak, üdvösnek tartott?« (Hadtörténelmi Közlemények 1896. juniusi füzet 277. l.) — azt sem merjük eldönteni.

Angyal Dávid.

TORMA KÁROLY,

szül. 1829 † 1897

Anzioból Olaszországból vettük a gyászhírt, hogy Torma Károly elhunyt. Ismét egygyel kevesebb van azok közül, kik társulatunk első megalapítói közzé tartoztak. A Torma család Erdély ősrégi nemes családai közzé tartozik, kik annak történetében századokon át folytonosan szerepet játszottak, mint előkelő hivatalnokok, diplomátiai ügyvivők a külföldi udvaroknál. Torma Károlynak az atyja is szenvedélyes történetbuvár volt. Rendkivül nagybecsü gyüjteményt hagyott hátra. »Oklevélészeti naptára,« melynek kiadására társulatunk adta meg az impulzust, az első ily nevü munka volt nálunk. Atyja mellett magyar történeti emlékek közt nőve fel, kapott kedvet a történelmi tudományok miveléséhez s lakó helyén, mely telve volt római emlékekkel, kezdte meg a római Dáczia történetét tanulmányozni még abban az időben, midőn a politikai működéstől el volt zárva a nemzet. De, midőn a politikai működés tere megnyilt, a családi traditiók őt is rábirták a

politikai szereplésre. Kezdetben ő is részt vett az első politikai küzdelmekben. De azután visszatért régi szerelméhez, a történethez. Mommsen nagy munkájában a dácziai epigraphiának összeállításánál ő volt a nagy német tudós főmunkatársa. Már akkor ismert neve volt külföldön; az ilosvai castrumot nagy áldozatok árán saját költségén ő ásatta fel. Társulatunk működésében kezdettől fogva élénk részt vett. A kolozsvári albizottságnak előadója, lelke volt, s az a fényes siker, melyet az első kirándulásunk elért, jobbára neki köszönhető. Még emlékünkben lehet a lelkesedés, melylyel a régi Aquincum felásatására vonatkozó mozgalmat felkarolta. Magának az ásatásoknak lelke volt. Kezdeményezte az acquincumi muzeumot, s midőn az amphiteatrum a maga egészében feltárult, megírta róla nagy alapvető munkáját. Széleskörü, eredményekben gazdag s nagy irodalmi munkásságot fejtett ki, mely történetirásunkban felejthetetlen nevet biztosit neki. Erős judiciummal bírt, minden szép és nemes iránt fogékony lélekkel, stiljének nemes egyszerüségével a legabstractabb tudományos kérdéseket is tiszta világításba tudta helyezni. Betegsége már évek előtt a politikai és tudományos szerepléstől visszavonulásra késztette. Társulatunknak kezdettől fogva választmányi tagja volt. Az akadémia 1861-ben levelező s 81-ben rendes tagjává választotta. Tagja volt a bécsi régészeti bizottságnak s a római archaeologiai intézetnek. 1879 óta egyetemi tanár volt, eleinte Kolozsvárt utóbb Pesten. Halálának híre egész váratlanul jött. Szenvedéseinek, küzdelmeinek, ugylátszik, gyors halál vete véget. De mi emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

— — — —

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A KIRÁLY tudvalevőleg egy telket ajándékozott a Csepelsziget közönségének egy millenáris emlékoszlop felállítására. Az oszlop felirata, melyet Thaly Kálmán készített, igy hangzik: »Ez emlékoszlopot itt, a honfoglalás történetében sokszor emlegetett »nagy szigeten,« a hazaszerző, nagy s dicső Árpád vezérnek kedves pihenő tanyáján, — hol a harczok zajának szünetei közt és a kiküzdött győzedelmek után diadalkoszoruzta fejét szeretteinek ölén édes nyugalomra lehajtá — az ő örömének, boldogságának földjén, és méltó fiának Zsolt vezérnek születése helyén, hol egykor a honszerzette hős daliák és deli ifjaik vidám torokat, vitézi harczjátékokat tartanak vala, — a honfoglalás emlékére, az ősök iránti kegyeletből Árpád vérének, dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József ap. királynak nagylelkü ajándékából e szent czélra örök időkre általadott telken állították Ráczkeve község közönsége s

a Csepelsziget lakói 1897. évben. Állj, emlékkő, időtlen időkig, állj, mig az ezeréves imádott haza áll!«

— MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK RÓMÁBAN. A vatikáni könyvtárban, mint a Zágrábban megjelenő »Katolički Listi« irja, Fraknói cz. püspök vezetése mellett három fiatal magyar történész tesz történelmi kutatásokat: *Kollányi* Ferencz, a M. Tud. Akadémiának megbizásából, kikeresi és összeállítja a XVI. század egyháztörténelmére vonatkozó okmányokat; *Csaicz* Gilbert, a XV. század végén megjelent pápai bullákat és egyházi iratokat tanulmányozza és végre *gróf Széchényi* Miklós, III. Károly király korára vonatkozó egyháztörténelmi kutatásokkal foglalkozik.

— MERZA GYULA az Armenia cz. folyóirat 1893. évfolyamában azt az eszmét pedítette meg, hogy a hazai örménység Szamosujvár alapításának 200-ados évfordulójára, mely 1900-ban fog bekövetkezni, állitson emlékszobrot Verzár vagy Verzereskul Oxendiusnak, az utolsó örmény kath. püspöknek, kinek 1715-ben bekövetkezett halála után az örmény autonom kath. egyház az erdélyi latin szertartásu püspökség ideiglenes fenhatósága alá helyeztetett s az alatt áll mind e mai napig. Merza Gyula most »*Örmény püspökség*« czimü röpiratot bocsátott közre, a melyben az emlék-szobor felállításán kivül a magyar örmény autonom kath. püspökség visszaállítása mellett száll sikra s meggyőzően kimutatja ez intentio jogosultságát s püspöki székhelyül Szamosujvárt ajánlja.

— AZ EZREDÉVES KIÁLLITÁSRÓL megjelent legjobb szakmunka jutalmazására kitüzött 500 koronás pályadíjat, melyet e czélra az »Oesterr. Fachschriftsteller-Verband« ajánlott föl budapesti látogatása emlékéül a m. kir kereskedelmi ministernek, *Szendrei János* tagtársunk »*Hadtörténelmi emlékek*« czimü műve nyerte el. A biráló bizottság, mely Rákosi Jenő elnöklete alatt az »Otthon« irói kör tagjaiból (György Endre, Edvi Illés Aladár, Gelléri Mór, Falk Zsigmond, Szilasy Zoltán) alakult, egyhangulag ajánlotta a Szendrei művét a jutalomra.

— DR. HORVÁTH GÉZA »A HONFOGLALÓ MAGYAROK TERMÉSZETRAJZI ISMERETEI«, czimü felolvasása, melyről folyóiratunk mult évi deczemberi füzetében a 950. lapon röviden mi is megemlékeztünk, érdekes vitát idézett elő a »Természettudományi Közlöny«-ben, a hol először megjelent. *Szily Kálmán* ugyanazon folyóirat 327. füzetében azt a megjegyzést tette rá, hogy a honfoglaló ősök természetrajzi ismereteinek kutatásánál a fősulyt az állatok és növények nem mostani magyar neveinek nyelvészeti rokonságára kellett volna fektetni, hanem össze kellett volna állítani az őshaza, a Volga és Jajk vidékén élő állatok és növények jegyzékét s azután reá mutatni, hogy az ősmagyaroknak mindezeket ismerniök kellett. Horváth Géza a 328. füzetben »*A magyar állat- és nö-*

vénynevek bizonyító ereje« czímü czikkében válaszol ez ellenvetésekre, melyet külön lenyomatban hozzánk is beküldött. Válaszában hangsulyozza a különbséget az ősmagyarok és a honfoglalók természetrajzi ismeretei között s fentartja amaz állítását, hogy a mely állatnak vagy növénynek nevét nem hozták magukkal az őshazából, hanem az uj hazában szerezték, ez annak a bizonyítéka, hogy magát a kérdéses tárgyat a honfoglalás idejében, tehát a honfoglaló magyarok tényleg nem ismerték. Nem tartozik feladatunk körébe a vita részleteit kimerítően ismertetni, csupán a kérdés történeti érdekénél fogva fel akartuk rá hivni olvasóink figyelmét.

— A »SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« évkönyvéből a VIII. évfolyam is megjelent, a melyet a választmány megbizásából *Sváby Frigyes* ideiglenes társulati titkár szerkesztett. Tartalma: 1. *Titkári jelentés*, 2. *Társulati névkönyv*, 3. *A pénztár számadási kimutatásai 1892—1895-ig.* A titkári jelentésből kiemeljük a következőket: A társulat kiadásában eddig megjelentek: *I. A társulat 12 évi működésének ismertetése; Szepesvármegye történelmi irodalmának bibliographiája; A Szepesség őskora. II. A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története. III. A lándzsások története. IV. Szepesvármegye történeti térképe.* Továbbá sajtó alatt vannak: *V. Lőcse város története* 2 kötet; *VI. A szepesi prépostság története; VII. A szepesi bányavárosok története.* A társulati tagok mind a már megjelent köteteket, mind a sajtó alatt levőket tagsági dij fejében kapják. A magyar történetirással szemben már eddig is kiváló s maradandó érdemeket szerzett társulatot ajánljuk olvasóink jóakaró figyelmébe és pártfogásába.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT« Értesítőjéből a 2—4. füzetet kaptuk, melylyel immár a XII. évfolyam is befejezést nyert. A 2—3. füzet helyét most is az »*Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*« foglalja el, melyet dr. Baróti Lajos szerkeszt, s melynek első kötete jelen füzettel szintén befejeztetett. A 4. füzet tartalmából kiemeljük a következőket: *Versecz vidéke a középkorban, Milleker Bódogtól: Tervezet a Temesvár sz. k. város területén levő történeti nevezetességü helyek, épületek stb. emlékezetes megjelölésére vonatkozólag, Patzner Istvántól: A néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából megvásárolt aranyérmek jegyzéke* szintén *Patzner*től. A gondosan szerkesztett folyóiratot a társulat tagjai tagdíj fejében kapják.

— A MAROSVÁSÁRHELYI FÜZETEK, melyet a 60-as években Mentovics Ferencz szerkesztett, mint a »Kemény Zsigmond társaság« kiadása ujra életre kelt. Hosszabb szünet után a társaság ujra megkezdette működését 1888-ban, tartott felolvasásokat s Maros-Vásárhelyt ismét pezsgő irodalmi életet ébresztett. Most megujítván ezeket a füzeteket közlönyt alapított, melyben a fel-

olvasások világot lássanak. Im már három füzet fekszik előttünk, melyek közül az első a társaság milleniumi díszgyülésének van szentelve, melyben Petelei István elnök lendületes megnyítója s gróf Kuun Géza ünnepi beszédje jelentek meg. Ez utóbbi a maros-vásárhelyi irodalmi életet vázolja tömören, s biztos kézzel állítván össze az erre vonatkozó adatokat. A füzet többi czikkei szép irodalmi tartalmuak. A második és harmadik füzet a »Bolyai ünnep« alkalmával tartott előadásokat foglalja magában. Bedőházi János lendületes és meleghangu emlékbeszédét, Lakatos Sámuel felolvasását Bólyai költői működéséről. S hogy Bolyait minden oldalról bemutassák, Koncz József igen sikerült jellemzést ád Bolyai tanári működéséről, s egy másik czikkben könyvei bibliographiáját állította össze. Bolyai utolsó napjairól tanitványa Wass Tamás ad egy érdekes rajzot.

— Gyalui Farkas felolvasása, melyet az iparos segédmunkások szórakoztatására a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara által rendezett ingyenes előadások sorozatában tartott, s a melyről annak idején mi is megemlékeztünk, külön lenyomatban is megjelent *A régi jó világból (Kolozsvár 200 év előtt)* czímen s Kolozsvárt a szerzőnél megrendelhető.

— Szélt Farkas kir. táblai tanácselnök, társulatunk igazgató választmányának tagja, kit történeti közleményeiről olvasóink is jól ismernek, ujabban Debreczen sz. kir. város régi jegyzőkönyveit vizsgálta át, melyek 1547-től kezdve megőriztettek s a város közlevéltárának díszét képezik. Kutatásai becses eredményének egy részét immár közzé tette, s ezek közül azokat, a melyeket belőle kézhez kaphatunk, érdekes tartalmánál fogva érdemesnek tartjuk röviden felemlíteni. Széll F. fáradhatatlan kutatási kedvén kivül egyszersmind arról tanuskodnak ezek, mennyire jogosult volt azon felhivásunk, melyet Debreczen város közönségéhez siker nélkül intéztünk, hogy ne hagyja tovább felhasználatlanul heverni levéltári kincseit s a millenium alkalmából bocsássa közre azokat. Széll F. előtt kutatásai közben, mint ezt közleményei mutatják, több szempont lebegett. Igy külön kiirta a jegyzőkönyvekből a nyelvészeti szempontból becses és érdekes szavakat, szólásmódokat s »*Nyelvtörténeti adatok*« czimen közölte a *Nyelvtudományi Közlemények* XXVI. kötetének 3. füzetében. A jogtörténeti adatokat a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain, a magyar protestáns egyháztörténeti adatokat a »*Debreczeni Protestáns Lap*« két számában (1893. márcz. 4. és 1897. jan. 23.) tette közzé. Ez utóbbi közleményében, mely »*Magyar református lelkészek a XVI. és XVII. században*« czímen jelent meg, ötvenöt egyház történetéhez szolgál adatokkal, mely egyházak a következők: Apagy, Asszonyvásárhely (ma Asszonyvására), Báránd, Báthor, Belényes, Berczel, Beregszász.

Bihar, Boldogfalva, Boros-Jenő, Böszörmény, Csenger, Debreczen, Derecske, Ecsed, Erdő-Száda, Ér-Adony, Füred (Tisza-), Gyula, Henczida, Hosszu-Pályi, Kaba, Kálló (Nagy-), Kálló-Semlyén, Kántor-Jánosi, Ladány, Laskód, Mada, Marja (Nagy-), Matolcs, Nagy-Károly, Nyiregyháza, Orosz, Oroszi, Pele, Poly, Roff (Tisza-), Sámson, Sáránd, Sárospatak, Szalacs, Szathmár, Szászfa, Szent-Imre, Szent-Mihály, Szoboszló, Szováth, Tas, Téglás, Tépe, Thoronya (Nagy-), Udvari, Ujlak (Zemplén-), Várad, Vásárhely. Természetesen ez adatok között mind terjedelemre, mind becsre nézve az első hely a debreczeni egyházra vonatkozókat illeti meg, melynek legrégibb homályos korszakának tisztázásához mindenesetre hozzá járulnak. Ezeken kivül érdemes tudósunk Széll Farkas külön kiirta a városi jegyzőkönyvek azon adatait, melyek köztörténeti érdekűek s ezeket felhivásunkra a *Történelmi Tárban* fogja közzé tenni. (d. l.)

— »Magyar Gyüjtők Lapja« czímmel f. év. február 15-ikén uj folyóirat indult meg, mely havonként kétszer (1-én és 15-ikén) jelenik meg s programmja szerint a magyarországi régiségek, természetrajzi tárgyak, okmányok, könyvek stb. gyüjtői számára közlönyül kiván szolgálni. Kiterjed mind arra, a mi a komoly gyüjtés keretébe vág, a hazai vonatkozások kiváló figyelembe vételével s czikkeket fog hozni a kiválóbb hazai- és magánkönyvtárakról, kéziratgyüjteményekről, növény-, állat-, ásvány-, érem-, kép-, régészeti és levélbélyeggyüjteményekről, ezeknél is a magyar vonatkozás különös szemmel tartásával. A most megjelent első füzet tartalmából felemlítjük a következő czikkeket: *Régi magyar könyvgyüjtők, Erdős Miksától; Magyar Könyvgyüjtők exlibrisei, Schwarz Ignácztól; Pusztadörögdi (zalavármegyei) római castrum, Darnay Kálmántól; XV. és XVI. századbeli magyar érdekü fa- és rézmetszetek, Somogyi Károlytól; Egy régi magyar vegyész arczképe S. J.-től; A gyüjtés lélektana Bustin S.-től.* A Tárczában *Kossuth Lajos 1837. perének vallatási jegyzőkönyvének*, az Irodalom rovatában Jamniczky Lajos könyvtárának ismertetését találjuk. Ezeken kivül több apró czikkek, Vegyes közlések, Folyóiratok szemléje stb. vannak még a változatos tartalmu mutatványszámban, melyet több kép is diszit. Előfizetési ára egész évre 6 frt.

— Dobrowsky Ágost ismert nevü antiquarius egy könyvjegyzéket küldött be hozzánk, mely Jamniczky Lajos közelebb elhunyt épitész könyvtárának magyar vonatkozásu részét foglalja magában. A nagybecsü könyvgyüjteménynek a magyar történetre vonatkozó részéből felemlítjük Hartmann-Schedel krónikáját, Heltai Gáspár krónikájának egy csonka példányát (ára 250 forintra van téve), Krekwitz, Beschreibung dess gantzen Königreichs Hungarn 1686 czimü művét, Székely István krónikáját (1559) stb. Szép gyüjtemény van a kalendáriumokból, melyek között a könyvjegy-

zék szerint eddig ismeretlen kiadások is fordulnak elő. Ajánljuk e könyvjegyzéket könyvgyüjtő tagtársaink figyelmébe.

— Kandra Kabos tagtársunk, kit magyar történetre vonatkozó munkásságáról bizonyára olvasóink is ismernek, előfizetést hirdet »*Magyar Mythologia*« című munkájára. A mű irányáról és tartalmáról a következő fejezetek nyujtsanak tájékozást:

Ipolyi és Csengery. Őshaza és az atyafi-népek. Az őshaza első hitregéi. A két ugor hitrege, szövege szerint. A két ős hitrege egybevetése. A vogul teremtés-monda átmeneti változatai. A magyar nép élő teremtési hagyományai. Turán és a szküthák nemzetisége. A vallások eredetének kettős elmélete. A magyar ősvallás többistenhivése. Az őshit istenhagyományai. Mythologiánk istencsaládai. Boldog-asszonyok. Magyarok istene. Nagyboldogasszony. A magyar Olympus. Herodotosz a szküthák isteneiről. Sámánismus. A sámán kis-istenek kettős tábora. Milyen foku volt ősvallásunkban a sámánismus? A Nagyasszony és tündérei. Tündérek, tündérbirodalom. Meséink állatkirályai. A kik Jók is, Rosszak is. Az elemek félig ártalmas szellemei. Egészen Rosszak. Ünnepek és jeles napok. Szent helyek. Az istentisztelet szentélyei. Áldozatok és áldomások. Védekezés a Rosszak ellen. Az ősvallás táltosai. Javasok, és orvosi szereik. Voltak-e az ősvallásnak papnői? Ős-gyógyszertár. Recipék. A bűbájoló ős gyógyitásmódok nyomai. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai. Kenő-fenő gyógyitó módok. Rontás. Fetis-tá gyak és jelvények. Jóslás és a bűbájosság elbirálása. Teremtés. Az ősmagyar csillagos ég. A föld, mint lakóhely. Az emberi lélek hite az ősvallásban. Az ősvallás tulvilága. Az ősvallás erkölcstana. Ősvallási nyomok a népéletben.

A mű nagy 8⁰ alakban 30—32 ívnyi terjedelemben, finom chamois szemkimélő papiron nyomva, junius hóban fog megjelenni. Előfizetési ára 2 frt 50 kr., díszes kiállításu félbőrkötésben pedig 3 frt 50 kr. Az előfizetési pénzek, valamint a gyüjtőívek legkésőbb ápril hó közepéig Beznák Gyula egri könyvkereskedőhöz, mint bizományoshoz, Egerbe küldendők.

Pályázat. A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház egyetemes közgyülése 4000 koronából álló pályadíjat tűz ki 20—25 nyomtatott ívnyi terjedelmű könyv megirására, melynek tárgya »a protestantismusnak befolyása és jelentősége a magyar állami életre.« A pályázó művek jeligés levéllel ellátva, idegen kézzel irva 1898 deczember 31-ig küldendők főtiszt. és mélt. Gyurátz Ferencz püspök urhoz Pápára. A díjat csak olyan mű kaphatja meg, mely a mai történetirás szinvonalát megüti. A nyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, de művét félév alatt tartozik kiadni; ellenkező esetben a tulajdonjog átszáll az evang. egyetemes egyházra. A szerző kiállítási áron tartozik művéből 100 példányt az egyetemes gyülés rendelkezésére bocsátani. Szentmártoni Radó Kálmán elnök. Gyurátz Ferencz, a bizottság egyh. elnöke. Veres József s. k. a bizottság jegyzője.

Igazítás. A Századok mult évi 375-ik lapján Ombrovics helyett Ondrovics (az az Andrásfia) olvasandó.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A CZISZTERCZIEK KÖZÉPKORI ISKOLÁZÁSA PÁRISBAN. Székfoglaló értekezés dr. Békefi Remigtől. A történet tudományi értekezések XVI. kötetének 11. száma. Budapest, 1896. 8-adr. 87 lap. Ára 80 kr.

— A ROMANISMUS ILLYRICUMBAN. Székfoglaló Réthy Lászlótól. A történet tudományi értekezések XVI. kötetének 12. száma. Budapest, 1896. 8-adr. 27 lap. Ára 25 kr.

— KOLOSTORBÓL KOLOSTORBA. Uti rajzok. Irta Dedek Crescens Lajos. Budapest, 1897. 8-adr. 201 lap. Ára 3 frt.

— A KASSAI DÓM RÉGI SÍREMLÉKEI. A kassai sz. Erzsébet-egyház megujíttatásának és felszenteltetésének emlékére kiadja dr. Récsey Viktor. Budapest, Athenaeum, 4-r. 16 l. XXXIV táblával.

— LA HONGRIE LITTÉRAIRE et scientifique par J. Kont. Paris, Ernst Leroux, 1896. 8-r. VII. 459 l.

— A KANNENGIESER. Juifs et catholiques en Autriche-Hongrie. Paris, P. Lethielleux, 1896. 8. r. II. 363 l.

— MONUMENTA HISTORIA liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Collegit et sumptibus ejusdem civitatis edidit Johannes Bapt. Tkalčić. Volumen primum. (Diplomata 1093—1399). Zagrabiae, C. Albrecht, 1889. 8-r. CCXX. 519 l. 1 tervrajz. — Volumen secundum. (Diplomata: 1400—1499) Zagrabiae, 1894. 8-r. CCXLIV. 588 l. — Volumen tertium. (Diplomata: 1500—1526). Zagrabiae, 1896. 8-r. CXX. 368 l.

— A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENCZ-JÓZSEF-TUDOMÁNY-EGYETEM története és statisztikája. Az I. részt egybeállította dr. Márki Sándor; a II. részt dr. Pisztóry Mór.

— A KEGYES TANITÓRENDIEK debreczeni társháza- és gymnasiumának története 1719—1896. Irta Cserhalmy József. Debreczen, 1896. Csokonai nyomda. 8-r. 111 l.

— A LÉVAI KEGYES-TANITÓRENDI GYMNASIUM története 1815—1895-ig. Irta dr. Tóth György. Léva, 1896. Nyitrai és társánál. 8-r. 383 X. l.

— A BETHLEN-KOLLEGIUM LEGUJABB TÖRTÉNETE. Magyarország ezeréves fennállásának ünneplése alkalmából kiadta a főiskolai elüljáróság. Nagyenyed. Cirner és Lingner, 1896. 8r. 268. l.

— A ZSOLNAI KIR. KATH. GYMNASIUMNAK a Magyar Haza ezeréves fönállása alkalmából kiadott Értesitője 1895—96. tanévben. Közli: Csáka Károly. Turócz-Szt.-Márton. Magyar nyomda, Moskóczi Ferenczné, 1896. 8-r. 251 l.

— A KEGYES TANITÓRENDIEK vezetése alatt álló nagykanizsai kath. főgynm. történelmi vázlata az értesítőben (1895/96) megjelent. Közzéteszi dr. Pachinger Alajos igazgató.

— A PÁPAI KATH. FŐGYMN. TÖRTÉNETE A PÁLOSOK IDEJÉBEN. (Megjelent a pannonhalmi szent Benedek-rendiek vezetése alatt álló pápai kath. főgynm. értesítőjében.) Közzéteszi Pető Menyhért igazgató.

— AZ ERD. RÓM. KATH. STATUS fenhatósága és a minorita rendiek vezetése alatt álló kézdivásárhely-kantai róm. kath. gymnasiumnak 200 éves és a magyar haza ezeréves fennállása alkalmából kiadott értesítője 1895/96. tanévben. Közli Hassák Vidor igazgató-tanár. 1896. 274 lap.

— A KASSAI KATH. FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETE. II. befejező rész. Irta dr. Farkas Róbert. (Megjelent a jászóvári prémontrei kanonokrend kassai főgymn. évi jelentésében 1895/96.)

— A GYŐRI KATH. FŐGYMN. TÖRTÉNETE. (Megjelent a pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgymn. értesítőjében 1895/96.) Közzéteszi Acsay Ferencz igazgató.

— A KÖZÉPOKTATÁS TÖRTÉNETE NAGYBÁNYÁN. Irta Morvay Győző. Vida Aladár m. kir. áll. főgymn. igazgató előszavával. Nagybánya, 1896. Molnár Mihálynál. 8-r. XII. 311. l.

— A SELMECZBÁNYAI KIR. KATH. GYMNASIUM története. Irta Szártorisz Ferencz. Selmeczbánya, 1896. Joerges Ágost. 8-r. 73 l.

— A BELÉNYESI GÖR. KATH. FŐGYMNASIUM története (1828—1895). Összeállította Farkas Traján. Belényes, 1896. Todorán Endre »Aurora« nyomdája Szamosujvártt. 8-r. XXXV 139 l.

— A SZEGEDI FŐGYMNASIUM LEGUJABB TÖRTÉNETE. Irta Magyar Gábor. Szeged, 1895. Bába Sándor. 8-r. 105 l.

— A GYULAFEHÉRVÁRI RÓM. KATH. FŐGYMNASIUM története 1579—1896. Irta Csiky Miklós. Gyulafehérvárt, 1896. Papp Györgynél. 8-r. 95 l.

— A KEGYES TANITÓRENDIEK temesvári társházának és a főgymnasiumnak története. Irta Pfeiffer Antal. Temesvárott, 1896. Csanádegyházmegyei könyvsajtón. 146 2 l. 2 tervrajz.

— A NAGY-SZALONTAI gymnasium története 200 éves multjáról. Irta Gere Ferencz és Katona Mihály. Nagy-Szalonta, 1896. Reich Jakab. 8-r. 118 l.

— A SZATMÁRI KIR. KATH. főgymnasium története. Irta Sarmaságh Géza. Szatmár, 1896. Pázmány-sajtó. Kiadja a szatmári kir. kath. főgymnasium. 8-r. 243 l.

— AZ EPERJESI EV. KER. COLLEGIUM TÖRTÉNETE. Irta Hörk József. I. füzet 8-r. 88 lap. Ára 1 frt 50 kr.

— AZ ÉRSEKUJVÁRI KÖZS. KATH. GYMNASIUM TÖRTÉNETE. A millenium emlékére irta Marsovszky János. Érsekujvár. 1896. 152 l.

— Az aradi királyi főgymnasium története. Közzéteszi Himpfner Béla. Arad, 1896. Gyulai István. 8-r. 246 l.

— A kis-szebeni kegy. rendi gymnasium története. Irta Viszolajszky István. Kassa, 1896. Ries Lajos. 8-r. 85 l.

— A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Irta Bakonyvári Ildefonz. Pápa, 1896. Főiskolai nyomda. 8-r. 90 l.

— A brassói róm. kath. főgymnasium története. 1837—1896. Irta Vargyasi Ferencz. Brassó, 1896. »Brassói Lapok« nyomdája. 8-r. 123 l.

— A kalocsai főgymnasium története a milleniumi évre. 1766—1896. Irta Komárik István. Kalocsa, 1896. Werner Ferencz. 8-r. 193 l.

— A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-károlyi róm. kath. főgymnasium története 1727—1895. Irta Czirbusz Géza. Nagy-Károly, 1896. Róth Károly. 8-r. 296 l.

— A szentesi városi községi főgymnasium története. Irta Berecz Sándor. Szentes, 1896. »Szentesi könyvnyomda részvénytárs.« 8-r. 124 2 l.

— A csiksomlyói róm. kath. főgymnasium története. Irta Bándi Vazul. Csik-Szereda, 1896. Györgyjakab Márton. 8-r. 439 l.

— A munkácsi magyar királyi állami főgymnasium története. Közli Fankovich Sándor. Munkács, 1896. Grünstein és Kozma J. 8-r. 154 l. 1 tabella.

— A beregszászi m. kir. állami középiskola története. Irta Orlovszky István. Beregszász, 1896. »Haladás« könyvnyomda. 8-r. 146 l.

— Az esztergomi káptalani iskola és gymn. története II. rész megjelent a milleniumi értesítőjében 1895/96. Közzéteszi Vojnits Döme igazgató.

— A keszthelyi kath. főgymn. története. Irta Győrffi Endre. (Megjelent a keszthelyi kath. főgymn. 1895/96 évi értesítőjében. Közzéteszi dr. Burány Gergely igazgató.)

— A pozsonyi kir. kath. főgymn. története. Irta dr. Schönvitzky Bertalan főgymn. tan.

— A nagyváradi róm. kath. főgymn. története. Irta Cséplő Péter.

— A nagy-károlyi r. kath. főgymn. története 1727—1895. (Megjelent a kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-károlyi róm. kath. főgymn. millenniumi értesítőjében.) Közli Hám József igazgató.

— A temesvári magyar királyi állami főreáliskola története. Több tanártársának közreműködésével irta Dr. Berkeszi István. Temesvár, Uhrmann Henrik, 1896. 8-r. VII. 340 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi febr. 18-án d. u. 5 órakor tartott r. közgyülésének

jegyzőkönyve.

Gróf Teleki Géza elnök üdvözölve az egybegyült tagokat, rövid visszapillantással a társulatnak immár harmincz esztendőt meghaladó multjára, a közgyűlést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor rendes, és Szinnyei József vál. tag urakat kéri fel.

17. Jegyző felolvassa Szilágyi Sándor titkárnak a társulat mult 1896 évi működéséről szóló jelentését, mely —

köszönettel tudomásúl vétetvén, eredetiben a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.[1])

18. Előterjeszti az ig. választmánynak folyó hó 4-én tartott r. ülésében az 1896 évi számadásokra és számvizsgálati jelentésre vonatkozólag 12/b. jk. p. alatt hozott határozatát, mely szerint a választmány a számvizsgálók jelentését tudomásúl vévén, Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1896 évi számadásokra nézve a felmentést a közgyűlés jóváhagyásának fentartása mellett megadta.

A választmány határozata jóváhagyatik.

19. Előterjeszti az ig. választmánynak ugyancsak a folyó hó 4-én 13/a. jk. p. alatt kelt határozatát, melylyel a társulat 1897 évi költségvetése a gazdasági bizottság javaslata szerint megállapíttatott.

Hasonlóképen jóváhagyatik.

20. Napirenden lévén az ig. választmányból 1896 végével kilépő és időközben elhalt, összesen tizenkilencz (19) tag helyének választás útján való betöltése, —

elnök a szavazatok beszedésére Széll Farkas vál. tag elnöklete alatt Mayer Gyula és Horváth Sándor r. tagokat küldi ki.

A szavazó lapok beadatván, mialatt a szavazatszedő bizottság a szavazatokat összeszámlálja, —

[1]) A titkári jelentés az elnök megnyitó beszédével együtt füzetünk elején olvasható.

21. Schönherr Gyula felolvassa *Karácsonyi János* társ. tagnak *Péter királyról és az ó-budai prépostságról* szóló értekezését, mely — a *Századok*-ban fog megjelenni.

22. Dézsi Lajos felolvassa *Kropf Lajos* társ. tagnak *Jolán Aragonia királynéja* című dolgozatát, mely — szintén a *Századok*-ban fog közzé tétetni.

A felolvasások után —

23. Széll Farkas, mint a szavazatszedő bizottság elnöke jelenti, hogy az ig. választmányban betöltendő tizenkilencz (19) helyre beadott 47 érvényes szavazatból Boncz Ödön, Hampel József, Réthy László, Szádeczky Lajos, Széll Farkas, Szilágyi Sándor, id. Szinnyei József és Váczy János 47—47, báró Nyáry Jenő és Thallóczy Lajos 46—46, Bánó József, Békefi Remig és Pór Antal 45—45, Ballagi Géza és Pettkó Béla 43—43, gróf Zichy Jenő 39, Marczali Henrik és Áldásy Antal 37—37, Illéssy János 32 szavazatot, ezeken kivül id. Daniel Gábor 30, Bárczay Oszkár 8, Dézsi Lajos 4, Mika Sándor 3, Fiók Károly 2 szavazatot s többen 1—1 szavazatot kaptak; a minek alapján — elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint 1897—1899-re: dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Géza, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Hampel József, dr. Illéssy János, dr. Marczali Henrik, báró Nyáry Jenő, Pettkó Béla, Pór Antal, dr. Réthy László, dr. Szádeczky Lajos, Széll Farkas, dr. Szilágyi Sándor, id. Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János és gróf Zichy Jenő választattak meg az ig. választmány tagjaivá.

Ezután, több tárgy nem lévén, elnök a gyülést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k. elnök. — Nagy Gyula s. k. jegyző.

Hitelesítjük: *Daniel Gábor* s. k., *Szinnyei József* s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

folyó évi mart. 4-re hirdetett ig. választmányi ülése közbejött akadályok miatt nem volt megtartható.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elnöksége, tiszti kara, ig. választmánya és bizottságai 1897-ben.

Elnök: Gróf Teleki Géza

Első alelnök: Pulszky Ferencz

Második alelnök: Thaly Kálmán.

Titkár: dr. Szilágyi Sándor — *Pénztárnok:* Karasszon József

Jegyző: Nagy Gyula — *Ügyész:* dr. Kovács Pál.

Igazgató választmány:

dr. Áldásy Antal
dr. Ballagi Aladár
dr. Ballagi Géza
id. Bánó József
Barabás Samu
dr. Békefi Remig
dr. Boncz Ödön
dr. Borovszky Samu
Bunyitay Vincze
dr. Csánki Dezső
Csaplár Benedek
dr. Czobor Béla
Dedek Crescens Lajos
Emich Gusztáv
gr. Esterházy János
dr. Fejérpataky László
dr. Fraknói Vilmos
Géresi Kálmán
dr. Hajnik Imre
dr. Hampel József
dr. Illéssy János
Jakab Elek
dr. Kammerer Ernő
dr. Károlyi Árpád
dr. Komáromy András
Lehoczky Tivadar
Majláth Béla
dr. Marczali Henrik
dr. Márki Sándor
Nagy Gyula
Nagy Iván
Nátafalusy Kornél
Némethy Lajos
b. Nyáry Jenő
hg. Odescalchi Arthur
dr. Ortvay Tivadar
Óváry Lipót
dr. Pauler Gyula
Pettkó Béla
Pór Antal
b. Radvánszky Béla
dr. Réthy László
dr. Schönherr Gyula
dr. Szádeczky Lajos
Széll Farkas
dr. Szendrei János
Szilády Áron
dr. Szilágyi Sándor
id. Szinnyei József
Tagányi Károly
dr. Thallóczy Lajos
dr. Váczy János
Véghely Dezső
Villányi Szaniszló
gr. Zichy Jenő
Zimmermann Ferencz
Zsilinszky Mihály.

Gazdasági bizottság:

Hegedüs Sándor biz. elnök
dr. Borovszky Samu biz. jegyző
Szabó Albert
Emich Gusztáv
dr. Pauler Gyula.

Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság:

dr. Fejérpataky László
dr. Boncz Ödön.

Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

id. gr. Teleki Géza (a család részéről) biz. elnök
dr. Szilágyi Sándor biz. előadó
Barabás Samu
dr. Fejérpataky László
dr. Gergely Samu
dr. Schönherr Gyula
dr. Szádeczky Lajos.

A gróf Zichy-Okmánytár szerkesztő bizottsága:

dr. Kammerer Ernő biz. elnök
dr. Áldásy Antal
Barabás Samu
dr. Fejérpataky László
dr. Illéssy János
Nagy Iván
Novák Sándor ltárnok
Pettkó Béla.

A rendkivüli felolvasásokat rendező bizottság:

Az ügyvezető elnök elnöklete alatt

dr. Boncz Ödön
dr. Fejérpataky László
dr. Pauler Gyula
Tagányi Károly

Hivatalból: a titkár és jegyző.

Az 1896. év folyamán elhalt tagok:

Andrasovszky Adolf Kolozsvárt,
Angyal Gyula Budapesten,
Balássy Ferencz Makláron,
Baruch Mór Nyiregyházán,
Berghoffer József Fiumeban,
Boros Béni Aradon,
Bölöni Sándor ifj. Nagyváradon,
Detrich Péter Nyitraszegen,
Deutsch Leo Budapesten,
Dosztál Gaudencz Budapesten,
Dulánszky Nándor (alap. t.) Pécsett,
Erdődy István gróf (alapitó t.) Budapesten,
Esterházy Miklós Ernő gróf Pozsonyban,
Fekete Ferencz Egerben,
Fojthó Mátyás Sajó-Vámoson,
Gervay Mihály Budapesten,
Herbszt János Lovász-Patonán,
Holdházy János Győrben,
Horváth Lipót Világoson,
Kanitz Ágost Kolozsvárt,
Károly Lajos főherczeg ő fensége (alapitó t.) Bécsben,
Kerekes Sámuel Marosvásárhelyen,
Kun Pál Miskolczon,
Lestyán József Brassóban,
Lukács Ödön Nyiregyházán,
Melczer István (alap. t.) Budapesten,
Migazzy Vilmos gróf Aranyos-Maróton,
Molnár Károly Hajmáskéren,
Nemes Vincze gróf Bécsben,
Odescalchi Gyula herczeg Budapesten,
Ónody Zsigmond Komárom-Szentpéteren,
Pálfy Sándor (alapitó t.) Aradon,
Pálmay János Szegeden,
Petrovich Ferencz Nagyváradon,
Piringer József Hátszegen,
Popovics Jenő Budapesten,
Radvánszky György Sztárnyán,
Szécsen Antal gróf Bécsben,
Szentpétery János Tordán,
Sztáray István gróf Sztárán,
Szüllő Géza Turócz-Szentmártonban,
Teleki Ede gróf Budapesten,
Tompa József Budapesten,
Tóth Antal Debreczenben.
Váli Béla dr. Budapesten,
Vay Géza Tisza-Lökön,
Zichy István gr. id. Kis-Jenőn.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Endrényi Antal árvaszéki elnök, eddig: *Nyiregyháza*.
Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.
Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.
Krausz Arthur dr. orvos, eddig: *Visegrád*.
Láng Menyhért dr. orvos, eddig: *Kecskemét*.
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin*.
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10. III. 14.
Vikár István ügyvéd, eddig: *Győr-Szentmárton*.
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zollner Béla, eddig: *Budapest*, Sándor-u. képviselőház.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

PÉTER KIRÁLY ÉS AZ Ó-BUDAI PRÉPOSTSÁG.

Az ó-budai prépostságról számos történetírónk megemlékezett már, de a nélkül, hogy annak valódi alapítóját, vagy legalább is kezdeményezőjét fölismerte s másokkal közölte volna.

Első ezek között a Képes-Krónika 1358-ban élt szerzője. Ez műve 39-ik pontjában ezt irja az ó-budai prépostság keletkezéséről: Azután a szent király (Szent-István) fiával, Szent-Imrével és a királynéval együtt azon városba jött, mely Ó-Budának hivatik. S mivel itt nem talált semmiféle, Krisztusra vonatkozó ájtatos művet, melyben Mindenek Alkotója dicsérhető lett volna, a szent király a tőle legyőzött Keán bolgár és szláv herczegnek kincseiből a város közepén rögtön nagy monostort kezdett rakatni Péter és Pál apostolok tiszteletére, s sok birtokkal gazdagítá azt. Továbbá a tőle személyesen meglátogatott római udvar emlékére és tiszteletére a római egyháznak (a székes-fehérvári hoz) hasonló szabadalmával támogatá. Mikor tehát építették (a monostort), a kőfaragó mestereket Görögországból hozatták és a szent király s a királyné ájtatosság okáért ott tartózkodtak. A királyné pedig a keresztekről, ereklyékről (tabulae) és diszítményekről gondoskodott. Mivel pedig ez elkezdett, nagy mű befejezése sok évet követelt, azért Szent-István életében nem készülhetett el, hanem Isten is úgy akarván sok idő mulva ugyanazon Szent-István unokája, Szent-László király fejezte azt be, hogy így dédatyjának (proavus) fogadását betölthesse, a mint azt alább bővebben elmondom.[1])

[1]) Hist. Hung. Fontes Dom. II. 141—2.

A Képes-Krónika szerzőjét követték aztán összes történetíróink egész Salamon Ferenczig.

Azonban (egészen eltekintve e helyütt Salamon éppen nem döntő, csak kissé valószinű okoskodásától,) négy dolog teljesen halomra dönti a Képes-Krónika szerzőjének jólértesültségét. Az első az, hogy köztudomásúlag az ó-budai prépostság egyházának védőszente nem volt Szent-Péter és Pál, hanem csak Szent-Péter [1]; a második az, hogy az ó-budai prépostság nem volt fölékesítve a római egyház szabadalmával, vagyis nem tartozott (mint a székesfehérvári) közvetetlenül az apostoli szentszék joghatósága alá [2]; a harmadik, hogy a Képes-Krónika nem váltja be igéretét, s Szent-László élettörténetének leírásában az ó-budai prépostság befejezéséről néma halként hallgat; a negyedik végre ugyancsak a Képes-Krónika szerzőjének következő nyilatkozata: »Tehát (I.) Gyécse király alapította a váczi egyházat (püspökséget) és sok birtokkal s faluval javadalmazta azt; de nemcsak ezen egyházat, hanem a budait is ő alapítá s ennek adta a pesti vámot, továbbá Somogymegyében 3 falut és értékes diszítményeket.«[3])

Olyan tanu, ki még az egyház védőszentét és jogi állását sem tudja (pedig ezt könnyen megtudhatta volna), a ki határozott igéretét sem váltja be, a ki egyik (XXXIX-ik) fejezetben Szent-Istvánt, másik (LIX-ik) fejezetben I. Gyécsét mondja az ó-budai egyház alapítójául, hitelt nem érdemel.

Viszont azonban Salamon Ferencznek sincs igaza, mikor az ó-budai prépostság keletkezését II. Gyécse (Géza) korára teszi. Ő ugyanis azon analogiából indul ki, hogy a szepesi és n.-szebeni prépostságok a szász-flamandok beköltözése után keletkeztek, tehát az ó-budai is. Ennélfogva aztán hamisnak hirdet minden oly adatot, melyből az ó-budai prépostság korábbi keletkezésére lehetne következtetést vonni.[4]) Ez túlzás.

---

[1]) Wenzel: Árpádk. okm. VII. 196. 351. »terra canonicorum ecclesie sancti Petri Budensis.« 1245-iki okl. »Capitulum ecclesie sancti Petri Budensis.« 1253-iki oklevél. Fejér: Cod. Dip. VIII. 2. 523. Knauz: Mon. Strig. II. 635. »Ego lector ecclesie beati Petri de Buda veteri.« 1311-iki okl.

[2]) Monum. Vatic. S. I. T. IV. 28. T. V. 199. Knauz i. m. II. 156.

[3]) Hist. Hung. Fontes Dom. II. 187.

[4]) Budapest története. III. k. 3—18. ll.

Az analogia csak eszköz a történeti igazság földerítésére, de nem bizonyíték. Különösen túlzás Salamon részéről az, hogy hamisítványnak mondja II. Gyécse (Géza) 1148-iki oklevelét is csupán azért, mert az ő elméletével nem vág össze. Holott ezen oklevél hiteles; II. Gyécse (Géza) többi okleveleivel, azok szerkezetével, a másutt is előforduló személyekkel annyira egyezik, hogy olyat később hamisítani nem is lehetett, nem is tudtak. Maga Fejérpataky László és Pauler Gyula, kik értenek legalább annyit az árpádkori diplomatikához, mint a mennyit Salamon értett, az ő gyarló kifogásainak megjelenése után is hitelesnek, valódinak tartják ezen, az ó-budai prépostságra vonatkozó oklevelet.[1])

Ezen 1148-iki oklevél pedig először is azt adja tudtunkra, hogy az ó-budai egyháznak már Szent-László nyújtott a királyi kincstárból 360 pénz évi segedelmet.[2]) Ebből tehát elvitázhatatlanul következik, hogy az ó-budai prépostság már Szent-László korában létezett. Éppen nem következik azonban az, mintha valóban Szent-László alapította volna.

De hát akkor ki alapította vagy legalább is ki kezdette alapítani?

Mikor az ó-budai prépostság somogymegyei birtokait kutatgattam, föltünt nekem, hogy 1444-ben a somogymegyei főispánok iródeákja az egyik, Galambok közelében eső pusztát »*Ba*davari-deuch«-nek írta ki. A »deuch« helynévnél mindjárt tudtam, hogy e helyütt az »u« »n« helyett áll, s így ott »dench,« vagyis a maig meglevő Dencs helynév értendő. Ezt tehát a másik Dencs helységtől vagy pusztától »Badavári« másutt »Budavári« előnévvel különböztették meg. Eszembe jutott, hogy ha a magyar iródeák tolla is rámegy a »Badavari« kiírásra, mennyivel könnyebben eltéveszti vagy elferdíti e nevet »Budavár« a külföldi író.

E gondolattól vezettetve kezdtem vizsgálgatni, hogyan irták ki a külföldiek e szót »Budavár«. S ime látom, hogy Gentilis pápai követ pénztárnoka számadásaiban (az 1309—

[1]) V. ö. Fejérpataky: Kir. kanczelláriа az Árpádok korában. 14. Pauler: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. 657. 446.
[2]) Fejér: Cod. Dip. II. 129. V. ö. Magyar Történ. Tár. XII. 6.

1311 években) majdnem minden lapon »Bedoara«-nak írja Budavárt. Igy például az ezüstmárkát »al peso di Bedoara«-nak, a budavári Mária-egyház plébánosát »piovano di Santa Maria di Bedoara«-nak nevezi.[1]) Mivel pedig a duna-földvári apátot »abate di Feldoara«-nak irja,[2]) látjuk, hogy egész következetes, mikor Budavárt Bedoara-nak nevezgeti. Ennél jóval előbb 1223-iki eseményt elbeszélve irja a trois-fontaines-i (Belgium) szerzetes, Alberichus »In Ungaria ignis *Boduariam* devastavit.«[3]) Legjellemzőbb azonban, hogy 1318-ban egy velenczei másoló a hires budai várkormányzót Vernerfia Lászlót: »Ladislaus Cuuarnerii de Baduaria«-nak irja.[4])

Ezt tudva, nem lesz nehéz az ó-budai prépostság alapítóját vagy kezdeményezőjét megállapítani. Tudjuk, hogy a lengyelek úgynevezett Gallus-krónikájának szerzője olasz vagy legalább is délfranczia volt s 1112—3-ban Magyarországon is járt.[5]) Ez irja könyve első részében eme, tárgyunkra nézve döntő szavakat: »*Quo (sancto Stephano) de hac vita migrante. Petrus Veneticus Ungariae regnum recepit, qui ecclesiam sancti Petri de Bazoario inchoavit, quam nullus rex ad modum inchoationis usque hodie consummavit.*«[6])

Az e mondatban előforduló *Bazoario* és a fentigazolt Baduaria, Bedoara és Boduaria annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy nem lehet kétség azonosvoltuk iránt. Tehát valamint Baduaria, Bedoara és Boduaria Budavárt jelent, éppen úgy Bazoario is. Neveli ennek bizonyosságát az, hogy az ó-budavári prépostság egyházának védőszente is csupán Szent-Péter volt, s így nemcsak a helynév hasonlatossága, hanem a védőszent azonosvolta is követeli, hogy a »Bazoario« helynév alatt Budavárt értsük.

E szerint a Gallus-krónika idézett helye ekként fordítandó le: »Szent-István halála után, országát Péter, a velenczei, kapta meg, a ki Szent-Péternek budavári (de Bazoario)

[1]) Monum. Vatic. S. I. T. II. 434, 444, 460, 462, 421 stb.
[2]) U. o. 425.
[3]) Pauler i. m. I. 280.
[4]) Anjoukori Dipl. Emlékek. I. 211.
[5]) Migne: Patrologia Latina. CLX. 835—6.
[6]) U. o. 863.

egyházát kezdte el építtetni, de ezt maig (1118) a megkezdett módon még egy király sem fejezte be.«

Hogyan s miért ferdítette el a Gallus-krónika szerzője Budavárt Bazoario-ra (vagy, ha e Bazoario a »de« előszótól követelt távolító esetben áll, Bazoarium-ra)? azt megmondani ma már bajos s talán nem is hozzám, hanem inkább a nyelvészhez tartozik. Én legfeljebb gyanításképen mondom, hogy abban az időben talán a Budavár szóban a *d* betü *gy*-nek hangzott (v. ö. gyió = dió, Gyömsöd = Dömsöd) s igy a Gallus-Krónika szerzője azt még Bugyavár-nak hallotta kiejtetni. E Bugyavár névben aztán a velenczei tájszólás szerint (v. ö. Giorgio = Zorzo, Giovanni = Zovan) a *gy* betüt *z*-nek irta.

Tudom nagyon jól, hogy a Gallus-Krónika idézett adatát nem én fedeztem föl; tudom, hogy ismerték azt már Katona és követői is egészen Pauler Gyuláig. Ők azonban a »Bazoario«-helynevet, mintha az tulajdonkép »Pécsvár« ferdítése volna, Pécsre értették s igy az egész adat értékét megsemmisítették. Hogy miért magyarázták »Bazoario«-t éppen Pécsre, abban megint a Képes-Krónika szerzője a hibás. Ő volt az, ki egyrészről megakadályozta történetiróinkat, hogy a Gallus-Krónika idézett adatát Budavár-ra vonatkoztathassák, mert egész jogtalanul az ó-budai prépostság védőszentjeiül Szent-Pétert és Szent-Pált tette meg; másrészről meg határozottan Pécs felé irányozta történetiróink figyelmét, mert Péter királyról utoljára ezt irta: »Eltemették a pécsi egyházban (Quinqueecclesiis), melyet ő alapított Szent-Péter apostol tiszteletére,« úgy, hogy szinte kénytelenek voltak történetiróink Bazoar = Pécsvár-féle gyarló egyeztetésen kapkodni, pedig tudvalevőleg Pécset sohasem nevezték Pécsvárnak és Pécsnek volt a külfölditől nagyon jól használható latin neve.

Ma már tudjuk, hogy a Képes-Krónika állitásai az ó-budai egyház védőszentéről és Péter királynak Pécshez való viszonyáról egyszerű valótlanságok. Addig azonban, mig ez ki nem derült, egyik tévedés a másikat szülte, s igy nem lehetett meglelni a Gallus-Krónika adatának helyes magyaráza-

[1]) Hist. Hung. Fontes Dom. II. 158.

tát. Ha azonban a Képes-Krónika tévedéseiből kibontakozunk; ha az ő tudósítását a pécsi egyháznak Péter királytól való alapíttatásáról mint határozott tévedést elvetjük; ha az ó-budai prépostság valódi védőszentét megállapítjuk: azonnal előttünk áll a tiszta történeti igazság, s ez az, hogy az ó-budai vagy ó-budavári Szent-Péter tiszteletére avatott és sokáig félbenmaradt egyház alapítója Péter király vala.

Péter királynak még az élete is olyan jól illik ezen egyházhoz, hiszen az is — félbenmaradt.

A Gallus-Krónika nem mondja, de nem is kell mondania, hiszen ugy is tudjuk, miért nem fejezte be egy király sem az ó-budai prépostsági egyházat. Átok füződött az alapító emlékéhez; a magyar nemzet átka az elűzött királyfiak s az ország szabadságának elárulása miatt. Szent-László könyörületes szive is csak az egyház szolgálatára rendelt (s különben is Péter bünében ártatlan) kanonokokon segített az évi 360 pénz-segedelemmel. A királyi kincstár kezelői azonban — mint II. Gyécse levele őszintén megvallja — sokszor elvonták ezt a segedelmet, ugy hogy e király kénytelen volt valami biztosabb, állandó jövedelem-forrást nyujtani a kanonokoknak, igy pl. többek közt a pesti vámot.[1]) Ebből értjük meg aztán azt is, miért nem dicsekszik soha az ó-budai káptalan az ő alapítójával! Idegennek kellett azt följegyeznie, a ki előtt Péter uralkodása és emléke egészen közönbös vala.

De vajjon mi lesz már most a Képes-Krónika XXXIX-ik, művészet-történelmi szempontból eddigelé annyira kihasznált s az ó-budai egyház alapításáról szóló fejezetével? Hová lesznek a »magistri lapicidae de Graecia adducti«? Hát bizony elpattannak mint a szappanbuborék. Legfeljebb azt tehetjük meg, hogy e fejezet adatait nagy óvatossággal másutt használjuk fel. Ha egy összetört feliratos táblát akarunk helyreállítani, s látjuk, hogy egy kis darab sehogy sem illik sem alakjánál, sem értelménél fogva az első sorba, semmiesetre sem erőltetjük a dolgot, hanem kisérletet teszünk, hátha beillik a második vagy harmadik sorba. Tegyünk igy itt is.

[1]) Fejér: Cod. Dip. II. 129. V. ö. M. Történelmi Tár. XII. 6.

Említők már, hogy a Képes-Krónika más helyütt (LIX. fej.) I. Gyécse királyt mondja az ó-budai prépostság alapítójának s az állítja, hogy ő adta ugyane prépostságnak a pesti vámot. Az 1148-iki oklevélből kétségtelen azonban, hogy a pesti vám nem I., hanem II. Gyécse ajándéka.[1]) Az LIX. fej.-ben tehát a Képes-Krónika szerzője I. Gyécsét II. Gyécsével téveszti össze. Ha ezt alkalmazzuk a XXXIX. fejezetre, akkor az tünik ki, hogy ott meg I. István királyt II. Istvánnal zavarta össze s I. (Szent) Istvánnak tulajdonítja azt, a mi II. István műve vala. Ennek idejében már kedvükre jöhettek a görög kőfaragók, (hisz akár Szent-László leánya is küldhetett akárhányat) s akkoriban már volt elég ereklyetartó (tabula) is Magyarországon, ugy hogy kedvére osztogathatott ilyeneket a királyné kedvelt egyházainak.

Ha itt előadott fejtegetésem nem hibás, s ha, mint remélem, később még több adattal is kimutatható lesz, hogy a Gallus-Krónika »Bazoario« helyneve alatt Budavár, vagyis Ó-Buda rejlik, akkor van legalább mégis egy — igaz, — csak egyetlenegy pont a hazában, melyhez Péter király emléke füződik s hazánk székes-fővárosának története is jóval világosabb leszen.

Dr. Karácsonyi János.

[1]) U. o.

SZÉKESEGYHÁZI ISKOLÁINK SZERVEZETE AZ ANJOU-KORBAN.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A *succentor* részére külön megjelölt javadalom nem volt; mert ha a cantor nem akart tartani succentort, nem tartott. Ugy látjuk azonban, hogy — legalább a XIV. században — rendesen volt succentor is. Ez a cantorral — Váradon — mindabban osztozott, a mi a cantorság czimén járt, — leszámítva a cantori malmot, mely a Körös vizén Henczhida közelében volt; azonkivül Volf falut és egy szőlőt.[1]) Természetesen a cantortól függött, hogy mennyit juttat a succentornak.[2]) A szokást legföllebb csak irányadónak tartották.[3])

Mindemellett voltak a succentornak biztos jövedelmei is. Igy Zágrábban azon iskolások, a kik a lectornak karácsonkor, husvétkor és Szent István napján 12, vagy több denárt fizettek, a succentor részére — ugyanezen alkalmakkor — négy denárt, vagy ezzel egyenlő értékü ajándékot adnak, ha a succentor ugy akarja.[4]) A succentoré azon áldozati adomány

[1]) »Succentor autem cantoris non habet aliquos redditus sibi appropriatos, ex quo cantor succentorem non indiget. quia potest, si vult, suum personaliter exercere officium: nihilominus tamen cantor semper consvevit habere succentorem, participans cum eo in redditibus solum, qui sibi debentur ratione cantoratus, preter villam et vineam predictas et preter molendinum cantoratus, quod erat super fluvium Crisii supra pontem Henczida nuncupatum, quod tamen a multis annis retroactis est destructum.« *(Bunyitay:* A vár. k. legr. stat. 97. l.).

[2]) . . . »participans cum eo suos redditus, pro libito voluntatis.« *(Tkalčić:* Mon Hist. Episc. Zagrab. T. II. 83. l.).

[3]) (Cantor) »debet sibi providere de salario, prout consvetum est, aut superinde cum eo concordare poterit,« — mondja az 1397-iki Canonica visitatio. *(Batthyány:* Leges eccl. T. III. 312).

[4]) »Succentor autem nichil amplius potest petere a scolaribus, qui ab eo in ante predicta instrui volunt, nisi munus quatuor denarios valens, vel ipsos quatuor denarios pro munere in festivitatibus singulis, in quibus et qui sublectori per duodecim vel supra denarios obligantur.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 82. l.).

fele, a mely virágvasárnap és nagypénteken a feszületnél befolyik, s azon élelmiszerek és egyéb tárgyak fele, melyeket az asszonyok a sirhoz vagy a halottak vigiliáin áldozati czélból egybehordanak. Az uj kanonokok, főesperesek és más méltóságban levők, a kiket a karba a succentor iktat be, kisebb-nagyobb értékü ruhát vesznek neki, — méltóságuk fokának megfelelőleg.[1])

Hasonlólag van a dolog Váradon is. A nagykoru iskolások, ha nem koldulnak, 12. — a benlakó és kivülről bejáró iskolásgyermekek meg, a kiket a szülők, rokonok vagy jó barátok tartanak, négy denárt kötelesek fizetni advent első vasárnapjára a succentornak, ha ez kivánja.[2])

Ezen rendelkezés alá azonban nem esnek a »clericus«-ok. Ezek alatt pedig értik a statutumok a kanonokokat, a prebendás papokat, az oltárok és kápolnák igazgatóit, a káptalan tagjainak unokaöcscseit, mindazon iskolásokat, a kik a káptalan vagy egyes káptalani tagok költségén vagy ellátásából élnek, ha ezek az isteni tiszteletre eljárnak.[3])

A succentort megilletik azon kisebb áldozati adományok, melyek olyan heteken folynak be, midőn ő végezi az isteni tiszteletet.[4]) Ezen hetek pedig: a nagy hét, a pünkösdöt megelőző és követő és a Szent László ünnepe előtti hét.[5]) Azon

[1]) »Item medietas offertorii ad imaginem crucifixi oblata seu offerenda in die palmarum et die parasceuen, cum medietate eorum, que in victualibus vel aliis portantur per matronas ut plurimum ad sepulchrum vel alias in vigiliis mortuorum. Item consveverunt honorare succentorem cum aliqua veste secundum maius et minus hii, qui per eum installantur ad chorum facti de novo canonici, archidiaconi et alii quicumque, quasi per ipsum introducti in possessionem suorum beneficiorum vel dignitatum.« *(Tkalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 83. l.).

[2]) »Sustinemus autem, ut succentor a singulis scholaribus adultis, non mendicantibus, qui ab eo in arte musica instrui volunt, singulos duodecim, a pueris vero indigenis et forensibus, qui parentum vel cognatorum aut amicorum sumptibus sustentantur, quatuor denarios usuales petere possit ad primam dominicam adventus Domini, exceptis clericis ecclesie nostre, atque, nostris, qui supra sub titulo: De lectore, capitulo secundo describuntur.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 97. l.).

[3]) »Clericos autem ecclesie, de quibus habetur in dicto concilio, intelligimus esse non solum canonicos vel prebendarios, aut altarium seu capellarum rectores ecclesie nostre, sed et nostros nepotes aut etiam alios scholares, qui ubicunque versentur, ex nostris vel alterius ex nobis expensis seu victualibus sustentantur, dummodo divina frequentent, sicut fuit alias consvetum.« *(Bunyitay:* A vár. kápt. legr. stat. 92. l. és *Thalčić:* Mon. Hist. Episc. Zagrab. T. II. 78. l.).

[4]) »Habeat quoque in hebdomadis servandis per eum oblationes illas, que supra in capitulo: In nostra continentur.« *(Bunyit.:* A vár. k. l. st. 97. l.).

[5]) »Intermittitur autem ordo iste in ebdomada sancta et in ebdo-

áldozati adomány is a succentoré, melyet a hivek valamely halott halála napján vagy évfordulóján a második halotti mise alatt felajánlanak.[1]) Váradon is megvolt, hogy a kanonokok vagy más méltóságban levők beiktatásukkor adtak ajándékot a succentornak, a ki a beiktatást végezte; de az ajándék nemét nem nevezik meg a statutumok.[2])

A succentornak Váradon meghatározott lakása is volt. Ezen a czímen illette meg azon kőépületnek a fele, mely a várban, Szüz-Mária kisebb egyháza mögött, az éjszaki kapunál volt; a ház déli része azonban, mely a püspöki kuria mellett esik, a subcustos részére épült.[3])

Esztergomban 1397 előtt a succentor az érsektől naponkint hat darab marhahust,[4]) az érseki pinczéből meg két pint bort kapott. Ez az illeték azonban időközben elmaradt; miért is az egyházi látogatás alkalmával felujítását kérte.[5])

A világi papok tanultsága[6]) *a székesegyházi iskola keretében.* — Mielőtt a pap az egyházi rendeket fölvette, az 1382-iki esztergomi zsinat határozata szerint megvizsgálták, vajjon tud-e jól

---

mada precedente et sequente festum Penthecostes, et in ebdomada proxima ante festum translationis sancti regis Ladislai.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 83. l.).

[1]) . . . »necnon oblationes, que proveniunt infra secundam missam defunctorum, si eam die sepulture vel anniversarii aliquorum celebrari contingat.« *(Buny.:* A vár. kápt. legr. stat. 97. l.).

[2]) »Consvevit etiam succentor honorari ab illis, qui de novo in nostra ecclesia canonias vel dignitates obtinent, quique per ipsum more solito installantur et in corporalem possessionem suorum beneficiorum inducuntur.« *(Bunyitay:* A váradi kápt. legrég. stat. 97. l.).

[3]) Debetur etiam succentori dimidia pars domus lapidee, que est in castro retro minorem ecclesiam beate Virginis a porta septemtrionali consistens, nam alia pars eiusdem, que est a meridie, idest iuxta curiam episcopalem, debetur succustodi, ad usum enim succentoris et succustodis ab initio domus illa est constructa.« *(Buny.:* A. vár. k. legr. stat. 97—98. l.).

[4]) A bonitost *Batthyany* (Leges Eccl. T. III. 325. l.) kenyérnek gondolja (Bonitos quocunquae modo legatur aut scribatur, panes intelligendi sunt). *Bartal Antal* pedig igy vélekedik: »*Bonitus*« ha nem méték, akkor valami élelmiszerre kell gondolnunk. Erre legjobban kinálkozik mind alakjára, mind jelentésére nézve a görög βωνίτης, mely marhahusfélét jelent. E szerint bonitus annyit jelent, mint marhahús darab, (1896. nov. 4-i... szives közlése.)

[5]) »Item succentor alias singulis diebus de cellario domini archiepiscopi habuit duas pintas vini et sex bonitos, quae praebenda nunc non datur et petit, ut reddatur.« *(Batthyany:* Leges. eccl. T. III. 325. l.)

[6]) E helyütt csak a világi (egyházmegyei) papság tanultságáról szólok, mert a szerzetesek iskolájának és szellemi fokának ismertetése értekezésem keretén kivül esik. Sőt még a világi papság képzettségének kimerítő tárgyalása sem volt feladatom; mert ezt csak az egyetemek történetével kapcsolatban oldhatom meg.

olvasni, hangsulyozni.[1]) Az 1397-iki canonica visitatio is elrendeli, hogy a lector, vagy az ő helyettesitésében a sublector, vagy a magister, vagy a kit az érsek — Esztergomról van szó — kijelöl, vizsgálja meg a fölszentelendőket, mily erősek az olvasásban. Abból meg, hogy az éneklésben és hangsulyozásban mennyire vitték, a cantor, vagy helyette a succentor, továbbá a vicarius, lector és sublector előtt állják ki a vizsgálatot.[2])

S tényleg látjuk is, hogy a lelkipásztorkodással egybekötött javadalomnál a XIV. század végén tényleg megkövetelte az egyház a jó éneklést, miként a következő eset mutatja.

Pachensteyni Albert halálával egy egri és freisingi kanonokság és az ujvári (egri egyházmegye) főesperesség megüresedett. Hartmann fia Miklós IX. Bonifácz pápát arra kéri, hogy az említett javadalmakat adományozza neki. A pápa 1391. jan. 21-én a bécsi skót benczések apátját küldi ki az ügy elintézésére. Utasításában meghagyja, hogy, ha Hartmann fia Miklós nem tud jól énekelni vagy nem teszi le az esküt, az ujvári főesperességet ne ruházza rá, hanem csak az egri és freisingi kanonokságot.[3])

Az 1450-, 1489- és 1493-iki esztergomi, az 1494-iki nyitrai és az 1515-iki veszprémi zsinat is a fölszentelés előtt álló paptól megköveteli, hogy jól tudjon olvasni és énekelni és az elemi ismeretekben (in primitivis) ugy a hogy jártas legyen.[4])

Itt, midőn a fölszentelésről van szó, a kisebb rendeket értik. S igy a vizsgálatnál szokásos követelmény, vagyis ez a minimum is azokat érinti, a kik a kisebb rendeket veszik föl;

---

[1]) Constituimus etiam, ut hi, qui sunt ad sacros ordines promovendi, nobis, aut suffraganeo nostro ante diem ordinationis suae debeant per suos praesentatores praesentari, examinandi prout esse solet, et tales, qui . . . . . bene sciant cantare et legere. *(Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 276. l.).

[2]) »Item tenetur ipse Dominus Lector per se, vel per suum Sublectorem, vel Magistrum, vel alium, aliquem Dominus Archi-Episcopus deputaret, ordinandos in lectura examinare« . . . . . »Item ipse Cantor per se, vel suum succentorem habet examinare ordinandos in cantu et accentu cum Dominis Vicario, et Lectore aut Sublectore.« *(Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 311—312. l.).

[3]) Mon. Vat. Hung. Scr. I. T. III. 132. l.

[4]) . . . . . »qui bene sciant legere et cantare, et in primitivis sint aliqualiter instructi.« (*Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 483 és 559. l. és *Péterffy:* Sacra Concil. Eccl. T. I. 214, 235 és 273. l.). A veszprémi zsinat határozataiban (235. l.) ugyan »in praemissis« kifejezést olvasunk, de ez sajtóhiba az »in primitivis« helyett. Ugyszintén a Batthyánynál (483. l.) olvasható »in primitiis« is valójában és helyesen »in primitivis«.

de korán sem vonatkoztatható az alszerpapok, szerpapok- és áldozópapokra (presbyter). Ekkor ugyanis a papi rendeket (ordines) nagy időközökben vették föl egymásután.[1]) S ezen idő alatt a papjelölt valamely plébánosnál gyakorlati uton tanulta meg a lelkipásztorkodás teendőit, szóval mindazt, a mire egy papnak szüksége volt. Ez pedig jóval több volt az imént hangsulyozott minimumnál.

Még a XV. században is szokás volt, hogy kanonoknak nem fölszentelt papot is megtettek. Stock János szepesi prépost halála után a káptalan Beréndi Back Gáspárt választotta meg. (1478.) Ez azonban még ifju ember volt — és pedig a kellő képzettség hijával. Miért is jogi tanulmányokra Bolognába ment s itt jogdoctor (decretorum doctor) lett. Ezután Rómába megy s itt mondja el uj miséjét. Hosszabb itt tartózkodás után kieszközli a főpapi süveg (infula) és pásztorbot viselését. [2])

A katholikus egyház fölszentelt papjaitól a feddhetetlen életen kivül az állásukhoz mért tanultságot is mindig megkövetelte. Az 1382-iki esztergomi zsinat szerint is illik, hogy a papot a tudomány ékesítse. S a kinél ez nincs meg a kellő mértékben, majd feléje hangzik a próféta szava: Te a tudományt megvetetted, én is megvetlek téged, papként ne szolgálj nekem. Semmit sem érő az, a ki nem válik ki tudományával. ha méltóságban nagyobb. S a próféta szerint is a pap ajkai őrzik a tudományt és a törvényt az ő szájából várják, mivel a seregek Urának angyala. A ki a szentirást nem tudja, főleg ha egyház szolgája, — magáról Krisztusról nincs tudomása. Miért is helyesen mondja a biblia: Aki tanulatlan, maga is tudomáson kivül marad. Az evangélium szerint meg, ha vak vezet világtalant, mind a ketten verembe esnek. Nektek adatott az Isten igéjének megismerése; a többieknek csak példabeszédben szólt az Úr, — mert nektek mindenki előtt be kell számolnotok, a ki csak a hitről kérdez benneteket.

A zsinat azonban nem elégszik meg az ily általános kijelentéssel; elmondja részletesen is, mi szerinte az ajánlatos tudomány. Ezt négy csoportba foglalja össze: A szentségek kiszolgáltatása; a szentségek gondos őrzése; az isteni tisztelet végzése és az egyház kormányzása.[3])

Szóról-szóra igy rendelkezik az 1450-iki, 1489-iki,[4]) és

---

[1]) *Mihályfi Ákos:* A papnevelés története és elmélete. I. k. 99. l.
[2]) *Wagner:* Analecta Scepus. T. I. 348—349. l.
[3]) *Batthyany* Leg. Eccl. T. III. 259—260. l.
[4]) *Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 467 és 547. l.

1493-iki esztergomi,[1]) az 1494-iki nyitrai[2]) és az 1515-iki veszprémi zsinat is.[3])

Ez a követelmény rövidre fogva semmivel sem kevesebb, mint a mit a papnak ma is kell tudnia a *gyakorlati* lelkipásztorkodásból.

De módunkban áll a teljes részletezés is. Az említett zsinatok bámulatos egyformasággal megjelölik, hogy valójában mit is kell a papoknak tudniok. Értsék a papok és fejből tudják a mise oratióit, praefatióit és canonját, Szent Athanáz symbolumát (Quicunque vult), a hét bűnbánati zsoltárt, a só és viz exorcisálását, a feloldozás és az utolsó kenet formuláját és módját, a temetésre szóló oratiót és egyéb könyörgéseket. A híveknek vasár- és ünnepnapokon a szent leczkéből, vagy az evangéliumból, vagy a szentirás más helyéből egyet-mást okosan fejtegessenek. A szent leczkét és az evangéliumot tudják jól olvasni és a népnek betűszerinti értelemben megmagyarázni. Gondjuk legyen arra is, hogy a zsoltárokat, verseket (versus), ezeknek változatait s a szokásos Canticumokat tudják,[4])

Iróink a kisebb és nagyobb rendekhez füződő követelmények különbözőségét nem igen vették tekintetbe. S éppen ezért azon hitben éltek, hogy a zsinatok az áldozópappá szentelés előtt követelik meg a jól olvasást s éneklést és az elemi ismeretekben jártasságot. Ezenkivül nem hasonlították össze a különböző századok zsinatainak rendelkezését. Ez a körülmény tévesztette meg Fraknóit, s az ő nyomán Bunyitayt[5]) és Molnár Aladárt is.[6]) Az előbbi szerint a papság műveltségi állása »a XVI. század elején a hanyatlás szomorú jeleit tünteti föl« . . . . . »az *alsó papság* nagy tömege culturai tekintetben teljesen elhanyagoltatott. Bizonyitja ezt azon tény, hogy az egyházi pálya jelöltjei irányában emelt igényeket a legszerényebb mértékre látjuk leszállítva.«[7])

Hiszen ezen sorokból az érzik ki, hogy a papságnak azelőtt többet kellett tudnia, s csak később — bizonyára a Hunyadi Mátyást követő korban — szállott le a tudás mértéke. De ez tévedés. Mert az említett zsinatok 1382-től kezdve

[1]) *Péterffy:* Sacra Concilia Ecclesiae. T. I. 203. l.
[2]) *U. az:* U. o. 254. l.
[3]) *U. az:* U. o. 222. l.
[4]) *Batthyany:* Leges Eccl. T. III. 270—271, 476—477, és 554. l. — *Péterffy:* Sacr. Conc. Eccl. T. I. 210, 231 és 267. l.
[5]) *Bunyitay Vincze:* A váradi püspökség tört. II. köt. 17. l.
[6]) *Molnár Aladár:* A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. 3. l.
[7]) *Frankl Vilmos:* A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 3—4. l.

1515-ig mindig egyenlően, sőt szóról-szóra egyezőleg intézkednek a papságnál szükséges tudásra nézve. Nincs tehát se emelkedésről, se hanyatlásról szó a követelmény minimumát tekintve.

De meg egy más dolgot sem szabad szem elől téveszteni. Felötlő nagy volt ezen korban a különbözőség a *városi* és a *falusi papság* műveltsége között. Az imént részletesen kifejtett minimumban tehát csak a falusi (ruralis) papság tudását ismerjük föl. Ezen kivül volt nálunk a XIV. század első felében, ugyan még kevés, de később szép számú tanult papság is, mely a hazai és külföldi egyetemeken gyüjtögette ismereteit. Már maga az a tény, hogy a papok közül itthon és a külföldön sokan voltak egyetemi hallgatók, világos bizonyíték a tanult papság létezése mellett.

De megjegyzem, hogy a papság képzettsége nem a szó szoros értelmében vett theologiai (hittudományi), hanem *jogi* volt. Míg jogdoctorral gyakran, theologiaival már csak elvétve találkozunk. A következő esetek papjaink *felsőbb hittudományi* tanultságát sötét szinekben mutatják be.

Az ágostonosok (Eremitae Ordinis Sancti Augustini) között a XIV. században országos, sőt európai hirre *Szigeti István* tett szert. Nagy Lajos király és felesége, Erzsébet, ugyanis 1345-ben VI. Kelemen pápát arról értesítik, hogy az országtanácsban az ügyek intézésénél igen sokszor szükségök van theologiai képzettségű férfiakra. Hiszen benn magában az országban, meg az ország határai körül is, sok a schismaticus és a pogány, akik hamis véleményökkel és téves okoskodásaikkal gyakran kelletlenkednek. Ezeknek választ a hitbeli dolgokban csak a hittudományokban kiválóan jártas emberek tanácsából adhatnának. De ilyenek oly csekély számmal vannak, hogy *Magyarország világi és szerzetes papsága között már régóta egyetlen egy hittudományi magister* (magister theologiae) *sincs.*[1])

Éppen ezért hivják föl a pápa figyelmét *Szigeti Istvánra*. Ez az ember az ágostonosok magyar rendtartományának lectora; már husz évet töltött el tudományos tevékenységben. Tanult Párisban, tanított a toulousei és a magyarországi rendi főiskolákon (studia generalia).[2]) Tanultságával és erényes

[1]) 1300-ban ajánlja az ágostonosok nápolyi nagykáptalana a párisi egyetemen — és pedig első sorban — magistersége a magyarországi *Sándor* fratert mint baccalaureust. 1325-ben meg *Vasasi Péter* (Petrus de Vasas) mestert, a theologia doctorát látjuk a párisi egyetemen. (*Denifle:* Chartularium Univ. Paris. T. II. Sec. I. 85. és 287. l.)

[2]) Ezen »studia generalia« alatt azonban nem egyetemeket, hanem

életével annyira kivált, hogy az 1343-iki nagykáptalan három évre szólólag őt is kijelölte a párisi rendi studium generaleba a »Sententiák« tanárává.[1]) Miért is a rendnek az volt a terve, hogy ő a licentiát a toulousei egyetemen szerezze meg; itt azonban nem nyilt alkalom. Miért is Nagy Lajos király és a királyné arra kérik VI. Kelement, engedje meg, hogy Szigeti Istvánt a római kúriában János mester ágostonos, vagy más tagja a rendnek vizsgálja meg; s hogy ennek alapján az Isten dicsőségére, az ő és országuk díszére és a keresztény vallás javára magisteri czimet kapjon mindazon kiváltságokkal és előjogokkal, melyekkel a párisi egyetemen szerzett magistérség jár. S ebben ne képezzen akadályt se a párisi egyetemnek, se az ágostonos rendnek ellenkező joga és szokása.[2])

---

rendi főiskolát, és pedig hihetőleg *rendtartományi iskolát* (studium provinciale) kell érteni. Hiszen 1345-ben és előtte nálunk egyáltalán nem létezett studium generale, egyetem.

[1]) *Denifle:* Chartul. Univ. Paris. T. II. Sec. I. 535—536. l.

[2]) Significant sanctitati vestre devoti filii vestre beatitudinis Ludovicus Dei gratia rex et Elizabeth eadem gratia regina Ungariae, quod peritia doctorum in sacra scientia theologie in ipsorum et regni eorumdem consilio sepe se sentiunt indigere, maxime in his, que fidei veritatem magis de propinquo respiciunt, quia scismaticorum et infidelium, quibus vallantur ex giro et etiam inhabitantur. assidue falsis commentis et rationibus perversis multotiens habent obviare: quare cum tota communitas cleri cuius(vis) conditionis et status regni predicti careat et caruerit ab antiquo honore magistrali theologice facultatis, supplicant prefati rex et regina, quatenus specialem eis gratiam facientes in personam religiosi viri fratris Stephani de Insula, lectoris provincie Ungarie, Ordinis fratrum Heremitarum sancti Augustini, eorum fidelis et devoti, quem nunc inter alios religiosos ipsorum regnicolas labor studii (et) exercitium continuum jam per viginti annos, tam studendo Parisius, quam legendo per diversa studia generalia in regno Ungarie et Tholose in ipsa sacra sciencia profecisse famat uberius et nobis cum morum eiusdem et conversationis honestas acceptum et commendabilem prestiterunt, qui etiam olim in generali Capitulo sui Ordinis Mediolani celebrato per generalem et diffinitores ipsius Capituli pro successivis temporibus ad legendum Sententias Parisius fuit ordinatus, Tholose etiam primus licentiandus ipse frater per suum ordinem extiterat diffinitus, si Universitas ipsa in dicta facultate processum habuisset. predicti fratris examen in curia sanctitatis vestre sub magistro Johanne Ordinis predicti, penitentiario vestre sanctitatis vel sub aliquo alio magistro eiusdem Ordinis, sicut vestre beatitudini placuerit, committere, et eundem ad laudem Dei ipsorumque et totius regni Ungarie honorem ac in christianae religionis profectum magistralis honoris titulo insignire de plenitudine benignitatis sedis apostolice dignemini, omnes eidem immunitates, privilegia, beneficia et gratias largiendo, quibus gauderet, si fuisset in Parisiensi studio magistratus, non obstantibus quibuscunque Universitatis memorati studii et Ordinis privilegiis apostolicis seu aliis consuetudinibus et statutis in contrarium editis confirmatione sedis apostolice, juramento vel quacunque firmitate alia roboratis. — Examinetur per cardinalem Tusculanum

VI. Kelemen meghallgatja a magyar királyi pár kívánságát. 1345. szept. 26-án Ceccanoi Hannibalt a Tusculanumról és Curti Vilmos cziszterczit, a »Sanctorum Quatuor Coronatorum«-ról nevezett biborost küldi ki vizsgálókul. Meghagyja, hogy a vizsgálat sikeres lefolyása esetén Szigethi István magisteri czimet kap.

Igy is történt; mert decz. 9-én már mint hittudományi magister viszi a palliumot a kalocsai érsekhez. Rövid idő alatt magas állásra emelte tudománya és a királyi kegy. 1350. jan. 11-én nyitrai püspök, 1367. febr. 11-én meg kalocsi érsek lesz.[1]) Ezen utóbbi méltóságában a jeruzsálemi patriarcha czímet is megszerzi s mindkettőt viseli haláláig, a mely az 1382-ik év első negyedében következett be.[2])

Szigeti Istvánon kivül még egy másik magyar ember, *Miklós* ágostonos érdekében is tesz lépést Nagy Lajos király, továbbá édesanyja Erzsébet, és felesége Erzsébet. VI. Incze pápa előtt 1353-ban elmondják, hogy Magyarországban sok a pogány és a schismaticus; a hitetlenek megtérítésére, az eretnekek megczáfolására és a katholikus vallás terjesztésére hivatott tudományos és tanult — vagyis hittudományi (theologiai) képzettségü — ember meg kevés van. Hittudományi magister (magister theologiae) Szigeti István nyitrai püspökön kivül egyetlen egy sincs. Ez ugyan a katholikus vallás ügyében eleget serénykedik, de micsoda ő egy maga ily nagy feladat megoldásához. Miért is kérik a pápát, engedje meg Miklós váradi egyházmegyei ágostonosnak, a ki már több főiskolán (in aliis studiis) tanított és jelenleg párisi lector, hogy a rend által már kiszemelt egyének után közvetlenül előadhassa a »Sententia«-kat és hogy ugyanazon kiváltságoknak legyen ő is tulajdonosa, mint a melyek a többi párisi baccalaureust megilletik.[3])

---

et Sanctorum quatuor Coronatorum et si inventus fuerit sufficiens, fiat. R. — Et quod transeat sine alia lectione. — Fiat. R. — Dat. apud Villamnovam Avinionens. dioc. VI. kal. Octobris, anno quarto. (*Denifle:* Chartularium Universitatis Parisiensis. T. II. Sec. I. 570—571. l.)

[1]) *Denifle:* Chartul. Univ. T. II. Sec. I. 571. l. jegyz.

[2]) *Katona* Historia metropolitanae Colocensis Eccl. T. I. 391. l.

[3]) »Supplicant, quatenus cum regnum Hungarie, multis paganis et scismaticis inhabitatum, literatis et eruditis viris ad conversionem infidelium et hereticorum computationem ac ad dilatationem fidei catholice plurimum indigeat, nullumque pro nunc magistrum habeat theologie preter magistrum Stephanum episcopum Nitriensem, qui in eorum negociis plurimum occupatus, prout necesse esset, ad predicta solus non sufficit, in personam dilectissimi capellani et familiaris eorum, fratris Nicolai ordinis Heremitarum S. Aug. de dicto regno oriundi, Varadiensis dioecesis, lectoris Parisiensis et in aliis studiis exercitati specialem gratiam facien-

A pápa meghallgatja a magyar király szándékát. 1353. okt. 31-én ir János (de Aciaco) párisi kanczellárnak; tudatja vele a dolgot és felszólítja a kérés teljesítésére, ha Miklóst Párisban alkalmasnak találják.[1])

Szigeti István fenkölt szellemű és hazája ügyét szivén viselő ember volt. Csakis ily lelkületű embertől telik ki az, a mit Verebéli Péterrel tett. Ez mint magyar ágostonos s Nagy Lajos magyar királynak és feleségének udvari káplánja, a párisi egyetemen lector volt. Szigeti István V. Orbán pápát arra kéri, gondoskodjék ezen férfiunak hittudományi magisterré avatásáról.

A pápa 1366. jun. 12-én el is rendeli, hogy Rajmund frejusi (forojuliensis) püspök és legalább négy másik magister vizsgálják meg Verebéli Pétert Avignonban. S ha itt megállja a sarat, hittudományi magisterré (magister theologiae) kell avatni.[2])

A falusi plébánosról a XIV. században nem sokat tételeztek föl, miként az 1397-iki canonica visitatio mutatja. Arról volt ugyanis szó, hogy a plébánosokat a mise alatt végbemenő átlényegülés szavaiból[3]) ki kell kérdezni. A kanonokok kinyilvánítják, hogy az esztergomi plébánosra nézve ez egészen fölös-

---

tes, ut post iam (l. postquam) per ordinem diffinitos immediate Parasius auctoritate Vestra, prout moris est, sententias legere possit, de benignitate apostolica liberam concedere dignemini facultatem et quod gaudeat gratiis . . . quibus bacalarii Parisienses per ordinem diffiniti gaudent et fruuntur, etc. *(Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters I. 415. l.)

[1]) »Innocentius VI. (Johanni de Aciaco) cancellario Parisiensi, petentibus Ludovico rege Hungariae eiusque matre Elizabeth et consorte Elizabeth (propter quod regnum ipsum viris litteratis et in sacra pagina eruditis plurimum noscitur indigere, praesertim cum in ipso regno nullus ad praesens in theologia magister maneat, nisi Stephanus episcopus Nitriensis, qui etiam aliis frequenter occupatus negociis non sufficit), ut Nicolaus Nicholai Ord. Eremit. S. Augustini, de regno Hungariae oriundus, lector in Parisiensi et etiam aliis studiis exercitatus, si idoneus repertus fuerit, omnibus privilegiis gaudeat, quibus alii baccalarei Parisienses.« *(Denifle:* Chartularium Universitatis Parisiensis. T. II. Sec. II. 20. l.)

[2]) »Stephanus episcopus Nitriensis, unicus magister theologiae in Hungaria, supplicat, ut Petrus de Verebel, Ord. Eremit. S. Augustini, lector Parisiensis, capellanus Ludovici regis Hungariae Elizabethque reginae, ad magisterium in theologia promoveatur. Quod Urbanus V. concessit an. 1366. Jun. 12. fieri Avenione, si per examinationem Raymundi episcopi Forojuliensis et aliorum saltem quatuor magistrorum in civitate Avenionensi existentium sufficiens repertus fuerit.« *(Denifle:* Chartularium Universitatis Paris. T. II. Sec. II. 20. l. jegyz.)

[3]) »Hoc est enim corpus meum«, és »Hic est enim calix sanguinis mei novi, et aeterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum«.

leges, hiszen *ez annyi tudós ember* között él; a falusi plébánosoknál azonban elkel a kikérdezés.[1])

E szerint maga a káptalan fölteszi, hogy a falusi plébánosok esetleg még az átlényegülés formuláját sem tudják, vagy nem értik; de másrészről hangsulyozza, hogy Esztergomban sok a *tudós* egyén, — természetesen pap.

Szóval a XV. század végén és a XVI. század elején élő papságot nem szabad alsóbb szinvonalon látni, mint a XIV. századi volt. S ezt meg nem ingatja az a panasz sem, melylyel a nyitrai zsinat (1494) a plébánosok egy részének vékony tanultságát felhányja.[2])

Dr. Békefi Remig.

---

[1]) »Responderunt, quod talis interrogatio non est hic (Esztergomról van szó) necassaria, ubi plebanus est inter tot doctos viros, bene tamen posset interrogari ruralis Plebanus« *Batthyany:* Leges eccl. T. III. 330. l. nr. 42.)

[2]) . . . quae (verba) tali tempore periculose dicerentur, maxime ab illis, qui non adeo docti sunt, Plebanis, quales hoc nostro tempore (pro dohlor) fere aliqui sunt, ut puta.« *(Péterffy:* Sacra Concil. Eccl. I. 258. l.).

ADALÉK A WESSELÉNYI-ÖSSZEESKÜVÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Sir William Hedges.

Midőn Bukováczky, Zrínyi Péter követe, a portán járt, több tollforgató angol ember tartózkodott Törökországban. Maga az angol követ, Sir Daniel Harvey, nem küldött haza nagyon sürün hivatalos jelentéseket, mert akkortájt irt egyik levelében [1]) mentegetődzik hosszas hallgatása miatt az angol kormány előtt. Annál sürűbben firkált a követség káplányja, dr. Covel, csakhogy ő, sajnálatunkra, nem sokat törődött a politikával, hanem inkább a régészetre fordította figyelmét. Irományainak maradványai megvannak a British Museumban [2]) s naplójából már adott ki részleteket a londoni Hakluyt Society.[3]) De ezekben alig van egy-egy csekély adat, mely érdekelné a magyar történetirást.

Ott volt azonkivül Sir William Hedges is, ki mint a Levant Society pénztárnoka hivatalosan tartózkodott Törökországban. Ez egy angol kereskedelmi társulat volt, melynek főszékhelye London volt és mely majdnem a legújabb időkig virágzott. Hedges szintén vezetett naplót, mely azonban elkallódott. Egy töredékét nehány év előtt födözték föl egy antiquáriusnál és ezt a Hakluyt Society szintén kiadta.[4]) De a töredék nem érdekel e helyen bennünket, mert jóval későbbi időből való, a midőn t. i. a naplóíró Kelet-Indiában, Madrasban hivataloskodott.

Ott volt végre a nálunk is jól ismert Sir Paul Rycaut,

[1]) Kiadatlan. Public Record Office. Foreign Correspondence. Turkey. Bundle nro 18.

[2]) Add. MS. nro 22912.

[3]) *Early Voyages to the Levant* edit. by Th. Bent.

[4]) *The Diary of Sir William Hedges* edit. by Colonel Sir Henry Yule; 2 vols.

ki mintegy hét évig 1661-től 1668-ig mint az akkori angol követ, Lord Winchelsea titkára, s további tizenegy évig mint smyrnai angol consul tartózkodott török földön. Több fontos munkát birunk az ő tollából, melyek többnyire a törökök történetével vagy intézményeivel, szokásaival stb. foglalkoznak. Ilyen például a Londonban, 1687-ben megjelent *History of the Turkish Empire from 1623 to 1677.* E mű előszava szerint szerzője az 1660-tól 1677-ig terjedő időközre nézve az adatokat saját tapasztalásából merítette, s miután az ezen évekre eső események leirásánál nagyon keveset használt föl más irók munkáiból, könyvének e részletét külön al-czimmel látta el és saját *Memoirs*-jainak nevezi el. A mit Sir William Hedgesnek Törökországban viselt dolgairól tudunk, azt majdnem kizárólag Rycaut följegyzéseinek köszönhetjük.

Szerző szerint [1]) Lord Winchelsea halála után Sir Daniel Harvey lett portai angol követnek kinevezve, s ez még 1668 végén érkezett meg a török fővárosba, de egy évig kellett várnia, míg a szultán ünnepélyes audientiában fogadta őt. Történt pedig ez 1669 végén Salonikiban, hova a szultán vadászat czéljából érkezett meg, és a tél hátralevő részét vala töltendő. Az angol követ utasítást kapott éjfélkor, hogy nagyon korán jelentkezzék reggel, mert a nagy úr a kihallgatás után azonnal vadászatra fog indulni.[2])

Hogy a kihallgatás mely napon történt, azt Rycaut nem említi s csak annyit jegyzett föl, hogy a szultán saját megérkezése utáni napon fogadta az angol követet, s hogy ez 1669. decz. 30-án [3]) már ismét készült elindulni Salonikiból, s hogy e napon alkalma lévén Hedges és a dragoman, signor Antonio Perone [4]) társaságában látogatást tenni a reisz-efendinél, ez azon szavakkal fogadta őket, miszerint reméli, »azért jöttek, mivel ők is mozlimekké, igazhivőkké akarnak lenni. Mert az ő nagy bajnokuk Szerini Ogli (azaz Zrínyi) is meghódolt a portának, ennek hűbéresévé vált és a nagyúr pártfogása alá helyezte magát. Éppen tegnap este történt (tehát

[1]) Id. m. 208, 222 és 230 ll.

[2]) L. másképen Pauler Gyulánál *Wesselényi összeesküvése.* I. 313.

[3]) Angol ember létére persze Rycaut még az ó-stylt használta, de a dátumokban nem járt el következetesen. Némely izben így adja a dátumot (1669.) »szeptember 27/17-én, egy pénteki napon, a török sereg bevonult a várba« (Kandia szigetén). Más izben azonban sem a hét napját nem adja, sem azt nem említi föl, hogy az új vagy az ó naptárt érti-e, és azért combinatiora vagyunk utalva. Egyelőre azért elmondatjuk vele a mondókáját és csak azután fogunk a dátumaival foglalkozni.

[4]) Ez valószinűleg azon »angol tolmács«, kit Pauler említ id. m. I. 316. l.

1669. decz. 29.), hogy Zrínyi gróftól és párthiveitől követek érkeztek a portához[1]) oly kijelentéssel, hogy készek a nagyúrtól zászlót elfogadni és neki adót fizetni oly czélból, hogy ez fegyvereinek erejével oltalmazza meg őket a (német) császár ellen.« Ámbár ezen ajánlat fölötte előnyösnek látszott, sem a kajmakám, sem pedig maga a nagyúr nem voltak hajlandók azt elfogadni, vagy pedig a gróf követeinek bármi választ adni, a nagyvezér véleményének megkérdezése nélkül, kinek tekintélye Kandia szigetének elfoglalása óta rendkivül fölszökött. Időkimélés czéljából tehát a gróf követeit még azon éjjel két hadi gályával elküldötték Kandiába, hogy ott a dolgot a nagyvezérrel megbeszéljék s az ő beleegyezését kikérjék. A két gálya épp oly gyorsan visszaérkezett a nagyvezér jóváhagyásával, de úgy látszik józanabb megfontolás után a törökök megváltoztatták véleményüket és oly »finyásan kezelték ez ügyet« (touched this cause so tenderly), hogy az összeesküvés fölfedeztetvén, Zrínyi és társainak terve dugába dőlt és az összeesküvők »érdemszerűen meglakoltak érte«, a mint ezt Rycaut később el is beszéli.

Hogy mennyire volt a bécsi tanács ez időtájt e fondorlatokról értesülve, azt az angol szerző nem tudja, annyiról azonban bizonyos, hogy a legelső megbízható hirt Hedges vitte el nekik. Ez azonban még egyelőre Salonikiban maradt és csak január 13-án érkezett Konstantinápolyba, hol továbbutazása ujabb késedelmet szenvedett, mert saját hivatalos ügyeit vala kénytelen lebonyolítani, mielőtt haza utazhatott volna Angliába. Végre február 14-én elutazott a török fővárosból szárazföldi úton, és a következő márczius 29-én már Győrött járt, hol Eszterházy altábornagynak ő födözte föl az egész összeesküvést. A magyar tábornok fölötte előzékenyen fogadta őt, de egyelőre nem adta meg neki a továbbutazásra való engedélyt, hanem irt Montecuccoli tábornoknak Bécsbe s ennek utasitására azután Hedges erős katonai födözet alatt — melyre abban az időben védelmére nagy szükség volt — elment az osztrák fővárosba, hol Capelliers gróf előtt ismételte vallomását, a gróf további kérdéseire megfelelt és tanuvallomását esküvel megerősítette.

Rycaut szerint, továbbá, erre azonnal kiadatott a parancs Zrínyi várának elfoglalására s a kirendelt csapatok még jókor érkezvén meg, egy pár órával megelőzték az ugyanolyan szándékkal érkező félben lévő törököket. Zrínyi és Frangepán

[1]) A »követ« szót mindig többes számban használja e követség elbeszélésénél.

eleintén Erdélybe készültek menekülni, de az őket Bécsbe idéző császári parancs útközben utól érvén őket, Kéry ezredes (Colonel Carei) házánál elfogták és Bécsbe kisérték őket, hol egy irlandi [1]) szerzetes, névszerint páter Donilard Miklós klastromában, egy külvárosban lettek egyelőre elhelyezve. Hedges itt meglátogatta és csevegett Zrínyi gróffal, ki úgy nyilatkozott előtte, hogy »ha a törökök megtartották volna adott szavukat, ő bizony nem volna most fogoly.«

Az angol szerzőnek két dolog tünik föl furcsának. Először is az, hogy a törökök, ámbár megvallja ez szokásuk, oly fönhangon és nyiltan kipapolták a titkot. Másodszor pedig az, hogy a császári rezidens a portánál nem vette neszét a dolognak és nem irta meg azt haza, hanem egy teljesen idegen ember révén, hosszú kerülő úton jutott az összeesküvés hire először a bécsi kormány füleihez.

A kérdés már most először az, hogy Rycaut dátumait mely naptár szerint kell értenünk? Másodszor pedig, hogy csakugyan Hedges vitte-e meg az első hírt Bécsbe Zrínyi átpártolásáról a törökhöz?

Rozsnyai Dávid nem találkozott Bukováczkyval; saját utját illetőleg pedig két ellentmondó dátumot ad. Önéletirásának egyik helyén ugyanis azt irja, hogy »anno 1670, circa dimidium Februarii válaszom lőn az fővezértől (*értsd* nagyvezértől) és Isten kegyelméből megindulék Kandiából. 16 nap jövén az vizen és kiszállánk Thessalonicanál« (azaz Salonikinál).[2]) Más helyen azonban [3]) azt irja, hogy (1669) november közepe felé ért »az Fekete városba« (Negroponte), s onnét megindulván 16 napig tengeren ment és deczember 1-én ért Kandiába, »melyet volt már másfél hónapja, hogy megvett volt a török«.[4]) Elbeszéli továbbá, hogy bent a várban Panajotti házánál hat hétig volt szálláson,[5]) és »anno 1670. január 18-án« indult vissza. A »Zrínyi Péternek követe által az fővezérhez küldött postulatumi«-ról pedig »Ibrahim pasa fővezér titkos tanácsa« révén értesült. »Tött-e hozzá, vett el benne, ő tudja.«[6]) Tehát nem találkozott magával a horvát

[1]) Tehát nem spanyol ember volt, mint ezt Pauler gyanitotta.

[2]) *Mon. Hung. Hist.* Script. VIII. 340.

[3]) U. o. 308. — 310. ll.

[4]) Kandia vára szeptember utolsó napjaiban hódolt meg. Hammer szerint (franczia kiadás XII. 329) a nagyvezér napi parancsa, melyben a török seregnek köszönetet mond, 1080. dsemázi-ül-evvel 7-éről, tehát október 3-ról (vagy 2-ról) van keltezve.

[5]) Id. m. 337. is hat hetet emlit.

[6]) U. o. 428. A kelet »1669. okt.« persze okvetlenül hibás, mert Dávid deák még akkor csak Erdélyben járt.

követtel s nem volt alkalma az ő ajkairól hallani a »postulatum«-okot. Ezt a következtetést különben még az a körülmény is megerősíti, hogy Rozsnyai maga is azt állítja az 1712-ben a Regia deputatiohoz intézett kérvényében, hogy Kandiában »az fővezérrel szemben lévén« ez azt adá tudtára neki, hogy »Zrínyi Péternek Dalmadi *(értsd* Bukováczky) nevü követje tegnapelőtt méne el« tőle, »ki Magyarországot hatalmas (török) császárnak hódolásra igéri.«[1])

Ha már most további fölvilágítás végett Pauler Gyula idézett munkáját fölütjük, azt találjuk, hogy szerinte Bukováczky deczember 19-én érkezett Salonikiba,[3]) január 14. és 23-ka közti időben Kandiába [2]) és február közepe táján ismét visszaért Salonikiba és onnan tovább utazott.[4]) De mint ez az itt adott jegyzetekből látható, nemcsak Hammer, hanem Pauler dátumai is fölötte gyanúsak.

Végre az angol »Public Record Office«-ban kutattam adatok után, de ott is csak keveset találtam. Mindössze t. i. csak egy levelet. Sir Daniel Harveytól, melyben azt irja haza »Pera of Constantinople«-ból 1669. jan. 31-diki kelettel (azaz 1670. febr. 10-én), hogy Hedges Vilmost szárazföldi uton (overland) küldi haza Angliába. Továbbá egy levelet »Febr . . . 1669« kelettel (igy! a dátum számára hagyott üres helylyel), melyben Hedges Vilmos mint »e sorok átadója« van megemlítve. Mint látjuk tehát *habent sua fata* a dátumok is, s hogy a rendelkezésünkre álló anyaggal alig bontakozhatunk ki a dátum zavarból. Rycaut, ugy látszik, az ó-naptárt használta s azért azt szabad következtetnünk, hogy Bukováczky már 1670. január 8-án járt a reisz-efendinél és nehány nappal később a nagyvezérnél volt kihallgatáson, s hogy tehát Rozsnyai nem »circa dimidium februarii,« hanem már január 18-án indult el Kandiából. Másrészt azonban nagyon föltünő dolog az, hogy

---

[1]) Id. m. 397 l. — Tehát aligha valószinű az, hogy Dávid deák mint ő a kérvényben említi (u. o. 396 l.) »kivált októberi és novemberi tempestások között« sajkázott Negropontéból Kandiába.

[2]) Pauler idézi Panajotti levelét (ki Kandiában tartózkodott) 1670. feb. 15-éről Casanovahoz (ki Salonikiban időzött), de ebből ugy látszik, nem a megérkezés dátumát lehet megtudni. Hammer még furábban ad egy kivonatot egy olasz levélből, melyet két dátum közé ékel. Az elején »Rapport de Casanova, en date du 15 janvier 1570«; a végén pedig »Panajotti, 15 février 1670.« A kivonat beltartalmából azonban világos az, hogy egy Kándiában s nem Salonikiban irt levélből van idézve.

[3]) Id. m. 317. 2. jegyzet.

[4]) A 318. l. levő jegyzet szerint »febr. 19. Bukováczky már Salonikiban volt ismét.« A 319. lapon azonban evvel ellentmondólag az áll, hogy B. már febr. 17-én hagyta el Salonikit.

Rozsnyai nem találkozott Zrínyi követével, jóllehet több napot töltöttek egyidejűleg Kandia szigetén a török főhadi szálláson.

A második fölvetett kérdésre, hogy t. i. csakugyan Hedges vitte-e meg az első hírt Bécsbe, határozott nemmel válaszolhatunk. Ha Rycaut az ó-naptárt használja, ugy Hedges csak április 8-án ért Győrbe. Már pedig Pauler kimutatta elég adattal, hogy akkortájt már jól tudták Bécsben, hogy Zrínyi és társai miben törték fejüket, s hogy az összeesküvésről szóló hirek sűrün érkeztek a kormányhoz számos forrásból. Azért Hedgesnek egyedüli érdeme valószinüleg csak az volt, hogy ő volt az első, kitől mint hiteles szem- és fültanútól először értesült élőszóval a bécsi kormány arról, hogy Bukováczky mit végzett a portán.

Rycaut mesél azonkivül valamit a bujdosó magyarok egy követségéről, mely 1670—71. febr. 11-én érkezett *Drinápolyba*. A követek kihallgatása külön e czélra egybehivott divánban történt, mely alkalommal a mufti és Vanni efendi szólaltak föl; az előbbi a béke föntartása mellett, az utóbbi a bujdosók ajánlatának elfogadása érdekében. Elég furcsán, ha ismét Pauler könyvéhez fordulunk fölvilágosítás végett, azt találjuk (I. köt. 314. l.), hogy Vanni, a »Hofprediger« magatartását illetőleg Casanova két levelét idézi: az egyiket az 1669. év végéről, a másikat pedig 1671. elejéről. Talán ez is hiba a chronologiában? Mert csak nem hihetjük el azt, hogy Sztambulban még nem tudták volna 1671. elején, hogy már késő volt akkor azon tanakodni, hogy »el kell-e fogadni Zrínyit« vagy pedig nem.

Jellemző a mit az angol szerző állít a Vanni efendi követte politikáról. Szerinte a prédikátor ur hevesen ellenzett mindent, a mit a mufti helyeselt és azért gyors véleményváltozását könnyen megérthetjük. KROPF LAJOS.

II.

Nyilt levél.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Kropf Lajos úr az angol Rycaut Pál History of the Turkish Empire-jeből, mely 1687-ben látott napvilágot, adalékokat keres és talál a Wesselényi-összeesküvés történetére. Azt az »adalékot« ugyan, »hogy a császári rezidens nem vette neszét,« hogy Zrínyi Péter követe a portán jár és segítséget szorgalmaz a császár ellen s »csak egy idegen ember« — Sir William Hedges által — kinek neve a czikk élén pompáz — »jutott hosszú kerülő úton, az összeesküvés első híre a bécsi kormány füleihez« nem fogadja el, de Rycaut *naiv* elbeszélését elégnek tartja, hogy a Bukováczky, Rozsnyay

követsége idejéről való adatainkat ingatagoknak tartsa, s azok chronologiáját egészen más rendben próbálja megállapítani.

Naivnak mondtam Rycaut elbeszélését, ámbár meglehet, hogy e naivitás csak Kropf úr kivonatának tulajdonsága: mert a portán folyó diplomacziai alkudozásokat olyformán adja elő, hogy Zrínyi követei decz. 29-én érkeztek Salonikiba, *azonnal* előterjesztek kívánságukat, a porta *azonnal* határozott, hogy elküldi őket Kandiába, a követek azon két hadi gályán el is utaztak, s minderről a reisz effendi már másnap, deczember 30-dikán értesíté Hedgest; »a két hadi gálya ép oly gyorsan visszaérkezett«, — teszi hozzá Kropf úr — bár nem egészen világos, vajjon ezt is már decz. 30-án mondá a reisz effendi angol ismerősének? Különben Kropf úr nincs tisztában azzal, mikor él Rycaut — kinek műve, ismétlem, 17—18 évvel az események után jelent meg — a Gergely-féle uj? mikor az ó-naptárral? s mégis az efféle dátumokra támaszkodik: mikor az események chronologiáját Casanova császári követnek, Panajotti portai tolmácsnak leveleiből, melyek ma is megvannak Bécsben a titkos levéltárban, állapíthatjuk meg úgy szólván napról napra.

Én munkámban a Wesselényi-összeesküvésről főleg ezekre a levelekre támaszkodtam. Kropf úr azt találja, hogy időmeghatározásaim ingadozók. Erre talán elég volna munkámra utalni; a ki figyelmesen elolvassa illető részeit, az — úgy hiszem — magától is rájő, mit tartson Kropf úr ujabb adalékairól? Minthogy azonban nem mindenkinek van kedve vagy ideje munkámban utána nézni, szerkesztő úr szíves felszólítására és a történeti igazság érdekében, néhány megjegyzést teszek Kropf úr czikkére, annyival is inkább, mert munkám illető részében két sajtóhiba van; mindegyik ugyan olyan, hogy száz olvasó közül kilenczvenkilencz a hibát észreveszi és magától kijavítja, de — úgy látszik — Kropf úr éppen ez a századik, a miről egyébiránt nem tehet, a mihez joga van, s az legfeljebb az én bajom, de nem ment fel a kötelezettség alól, hogy, ha már egyszer szót emelek, nehézségeit a menynyire tőlem telik, elenyésztetni iparkodjam.

Munkám I. 313. lapján azt írom, hogy Zrínyi követei 1669. decz. 19. érkeztek Salonikiba. Kropf Lajos úr azt hiszi, hogy ebben Panajotti 1670. febr. 15. kelt levelére támaszkodom, de ezt a levelet csak egy közbeneső kérdésre — mit kívántak Zrinyi követei első fellépésükkor? — idézem; a követség egész lefolyásáról szóló forrásaimat a 315. lap 2. jegyzetében sorolom fel; ezek közt van Casanovának 1670. márcz. 9-dikén kelt levele is, s ebben említi a követ — a ki, a mint a Zrínyi-féle követség titkába mindjobban behatott, későbbi

leveleiben is többször visszatér a dolog kezdetére, — hogy Zrínyi követei decz. 19. érkeztek Salonikiba, s már 1669. decz. 26-án írja, hogy kérelmüket 1669. decz. 24-én tárgyalták a divánban és ezt még aznap este megmondta neki a portai tolmács helyettes. Ezt a datumot, úgy hiszem, hitelesebbnek kell tartanunk, mint a melyet Rycaut memoirjaiból Kropf Lajos úr kiolvas.

A mi az időpontot illeti, mikor érkezett meg Bukováczky Candiába? én január közepére tettem azért, mert Panajotti, a ki Candiában volt a nagyvezér mellett, 1670. január 14-dikén kelt levelében még nem tud semmit Bukováczkyról, 1670. január 23-dikán azonban már írja Casanovának, hogy Zrínyi maggiordomoja megérkezett. Ez is, úgy hiszem, világos.

A mi Bukováczky visszatérésének idejét illeti, a 318. lapon 1. jegyz. idézem Casanova 1670. február 19-diki jelentését, mely szerint Bukováczky 14-dikén érkezett Salonikiba, 17-dikén pedig elutazott. A *jegyzetben* tehát a febr. 19. *sajtóhiba*, február 14. helyett, mit egyébiránt abból, hogy a *szövegben* Bukováczky elutazása február 17-re van téve, könnyen észre lehet venni; s époly könnyen felismerhető, úgy vélem, ha az 1669-ik év végén történt tanácskozmányra vonatkozólag Casanova 1669. deczember 26. és 1671. február 1. kelt leveleire hivatkozom, hogy az 1671. itt sajtóhiba 1670. helyett; különben, ha a levél 1671-ből való volna is, abban se volna semmi furcsaság, s a józan kritika akkor is látná, hogy régibb eseményről van szó, a mint hogy én 1669-iki eseményre vonatkozólag idézem, s legfeljebb azt kellene gondolni, hogy Casanova e levelében is régibb dolgokat recapitulál, mond el bővebben, a mire van is példa, mint már érintém, jelentéseiben.

Végre még Rozsnyairól kell megemlékeznem, ki — Kropf úr felfogása szerint — 1670. jan. 18. indúlt vissza Kandiából. Igaz, hogy Rozsnyay önéletirásában és 1712-diki memorandumában e tekintetben ellenmondás van, mert egyszer január, másszor február közepére teszi visszaindulását. Én elutazását február 15-dikére tettem, mert e napon írja Panajotti Casanovának, »hogy az erdélyi ma utazik el«, s e felfogásomat támogatja, Kropf úr felfogását pedig megdönti, Rozsnyaynak *kandiai tartózkodásáról szóló* az a jelentése, melyet a gr. Teleki levéltárban őrzött *eredetiből* Lénárt József — *ezelőtt már 15 évvel* — (Történelmi Tár 1882. 332. kk. ll.) kiadott, s a mely 1670. február 6-dikával, még Kandiában, végződik.

Tisztelt Szerkesztő Úrnak

Budapest, 1897. jan. 30.

kész szolgája

Pauler Gyula.

A MAGYAROKNAK »SZAVARTI-ASZFALI« NEVE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Biborban született Konstantinusz császár »A birodalom kormányzásáról« szóló nagy becsű munkájában (38. fejezet) a a következő tudósítást adja a magyarokról:

»A turkok nemzete régen Khazariához közel szerzett magának lakást azon helyen, mely *Lebediá*-nak neveztetett .... S nem nevezék őket az akkori időben turkoknak, hanem valami okon *szavarti-aszfali* (az eredetiben *Σαβαρτοιάσφαλοι*) vala nevök .... A kangarnak nevezett patzinakiták a khazarok ellen háborút inditván és meggyőzetvén, saját földüket elhagyni s a turkok földét megszállani kénytelenittettek. S háború ütvén ki a turkok és az akkor kangarnak nevezett patzinakiták közt, a turkok serege meggyőzetett és két részre szakadt; *egy részök kelet felé, Perszisznek egyik részében telepedett meg,*[1]) kik a turkok régi nevén *mai napig is szavarti-aszfali néven neveztetnek;* a másik rész pedig nyugot felé telepedett meg első vajdájokkal és fővezérükkel, Lebediászszal, az Atelkuzu nevezetű helyekre .... Bizonyos idő mulva a patzinakiták megrohanván a turkokat, kiűzék őket fejedelmökkel, Arpadészszel, együtt. A turkok tehát .... Nagy-Moraviába .... telepedének .... A turkoknak azon, föntebb említett nemzetéhez pedig, *mely kelet felé, Perszisznek bizonyos részébe telepedett,*[2]) *mai napig ügyvivöket küldöznek ezen, nyugat felé lakó turkok és meglátogatják őket s gyakran hoznak tölök választ magokhoz.*«[3])

[1]) Az eredetiben: πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατώκησεν. A latin fordításban: eorum una quidem versus orientem, *partem Persiae* incoluit.

[2]) A latin fordításban: ad Turcos vero ortum versus in *Persidis partibus* habitantes.

[3]) L. az eredeti szöveget magyar fordítással Szabó Károlytól: Bíborban született Konstantinusz császár munkái. Magy. Akad. Értesítő. Szerk. Csengery A. Pest, 1860. I. köt. 106—121. l.

A császári írónak eme nagy fontosságú tudósitása a múlt század közepétől fogva [1]) egészen a múlt esztendeig [2]) úgy szólván szüntelenül foglalkoztatta történetiróinkat és nyelvtudósainkat, sőt külföldi történetbúvárokat is; de mind amellett rejtély maradt előttünk úgy a furcsa hangzású szabartoi aszfaloi, vagy helyesen szavarti-aszfali nevezet, valamint a kelet felé, Perszisbe költözött magyarságnak hol léte és további sorsa. A sikertelenség oka abban rejlik, hogy az e kérdéssel foglalkozó valamennyi tudós belenyugodott abba a gondolatba, hogy a *szavarti-aszfali* nevet a régi irók közül egyedül csak Konstantinus császár ismeri s hogy a Perszisbe költözött magyarokról éppen csak ő neki van tudomása. Pedig hát voltaképpen úgy áll a dolog, hogy a magyaroknak ezt az egyik régi nevét *négy,* illetve *öt nemzet* irodalma ismeri; a X. század elejétől fogva a jelen század első feléig összesen *tizenegy történetíró* beszél a Perszisben megtelepedett töredékről; s ennek lakhelyét és történetét a IX. század közepétől fogva a XIII. század második feléig ismerhetjük az egykorú írók tudósításaiból.

A kutatás eme nevezet és az elmaradt magyarság után, annál könnyebb lett volna tudósainknak, mert hiszen éppen magában, Konstantinusz császár tudósításában benne van az útmutatás arra nézve, hogy *hol* kell tovább kutatnunk. A császári író szövegéből ugyanis kétségtelenül kitünik, hogy nem magok a magyarok nevezték magukat *szavarti-aszfali*nak, hanem más népek adták reájok ezt a nevet. Ennélfogva legelőször is arra gondolhatnánk, hogy a görögöktől származik ez az elnevezés, mivel éppen csak görög embertől tudtuk eddigelé, hogy így is nevezték egykor a magyarokat. Ámde mind e mai napig nem került elő olyan bizánczi író, a ki, Konstantinuszon kívül, ismerné és emlegetné a *szavarti-aszfali* nevet, mely körülményből világosan kiderül, hogy Konstantinusz császár nem az ő előtte élt görög írók útján tud erről a névről, hanem valamely idegen néptől hallotta; vagyis nem a görögök nevezték el a magyarokat *szavarti-aszfali*nak, hanem valamely más nép. Melyik nép?

A magyarság zömétől Lebediában elszakadt töredék Perszisznek, vagyis a régi persa birodalomnak egy bizonyos részében telepedett meg, — s ennek a körülménynek azt a gondolatot kell támasztani bennünk, hogy a *szavarti-aszfali* el-

[1]) L. Pray György: Annales veteres Hunorum, Avarorum et Hungarorum. Vindobonae, 1761.

[2]) L. Pecz Vilmosnak két czikkét a Philologiai Közlöny 1896. évf. májusi és novemberi számában s Fiók Károly czikkét a Századok mult évi szeptemberi füzetében.

nevezés bizonyára olyan néptől származik, mely a régi persa birodalom területén szomszédja és ismerőse volt a magyaroknak s hogy e szerint a régi Perszisz népeinek irodalmában kell kutatnunk a *szavarti-aszfali* nevezet és az e néven szereplő magyarok után. Igy maga a császári író mutatja meg azt az útat, melyen elindulva föllelhetjük az elszakadt és keleten elmaradt magyarokat s ez által megtudhatjuk a *szavarti-aszfali* névhez fűződő rejtélyt.

A magyarságnak két részre válása Lebediában — mint alább be fogom bizonyítani — Kr. u. a *830.* év táján történt; s Konstantinusz cs. azt állítja, hogy a két különvált rész még a 950. évben is (mikor ő föntebb idézett sorait írta) fentartotta az összeköttetést az egymáshoz gyakran küldött követei által. Alig hihető, hogy éppen a 950. évben Persziszben járt követség lett volna a legutolsó; de még ha az lett volna is, már maga az a körülmény, hogy a Pannoniát elfoglalt magyarok az óriási távolság daczára 120 éven, vagy másfél századon keresztül folytonosan érintkeztek a keleten lakó testvéreikkel: kutatásra serkenthet bennünket azon a tájon, hova a bizánczi császár szavai irányozzák figyelmünket. Én kutattam ezen a tájon, a régi Perszisz lakóinak történeti irodalmában és kutatásom nem volt eredménytelen. A következőkben tehát beszámolok kutatásom eredményeiről; el fogom mondani, hogy hova költöztek a Lebediában elszakadt magyarok; mit tud róluk a történelem a XIII. század második feléig; mely néptől származik a *szavarti-aszfali* nevezet és mi a jelentése.

Mindenek előtt azt kell megállapítanunk, hogy a Konstantinusz szövegében levő nevet nem *szabartoj-aszfaloj*-nak kell ejteni, mint eddig gondolták, hanem *szavarti-aszfali*-nak. Bizonyítja ezt először az a köztudomású tény, hogy a görögök a *β* betűt a X. század közepén, azaz Konstantinusz korában, már *v*-nek hangoztatták; az *οι* betűket pedig nemcsak a mai görögök ejtik *i*-nek, hanem már a IX. századtól fogva *i*-nek ejtették.[1]) Ezért írta éppen Konstantinusz cs. is a *vojvoda*, *Száva*, *Moravia* stb. szavakban levő *v* hangot *β*-val (t. i. *βοέβοδος*, *Σαβα*, *Μοραβια*). Bizonyítja másodszor és csalhatatlanul az a körülmény, hogy a magyaroknak ez a neve a latin nyelvű irodalomban *savorti* (többes számban *savortii*), az arab irodalomban *sziavordi*, az örmény történetíróknál pedig *szja-*

[1]) L. erre nézve Pecz Vilmos czikkét: Phil. Közl. 1896. évf. 388. 389. és 801. l. Továbbá Télfy János: A classica philologia encyclopaediája. Pest, 1864. 43. lap. Az V. századbeli Sidonius Apollinaris a görög μοῖραν, μέτοικοι, ἑκατόμβοιον szavakat így írja át latinul: *miram*, *metici*, *hekatombion*. U. o.

vorti (ujabbkori kiejtéssel *szjevorti, szevorti)* alakban található. Konstantinusz tehát éppen úgy *β*-val írta át ebben az örmény szóban levő *v* hangot, mint Armenia egyik kerületének, *Vajoczdzor*-nak nevében, mely ő nála *Βαιτζὼρ* alakban található[1]) ugyan, de helyesen *Vajczór*-nak ejtendő. Ennek a kétféle argumentumnak ilyen találkozása tehát egészen meggyőzően bizonyítja, hogy a görög írónál levő *Σαβαρτοι* nevet is *szavarti*-nak ejtették. Továbbá ennek a névnek abból az alakjából, melyet a latin, arab és örmény irodalomban találunk, nem különben a *persa* fordításából (t. i. *sziābecse;* l. alább), még az is világossá lesz előttünk, hogy maga, a tulajdonképpeni népnév csak *szavarti,* nem pedig az egész *szavarti-aszfali* (a mint Konstantinusznál láthatjuk); s hogy ez a *szavarti,* vagy bár *szabartoi,* nem görögös pluralisa egy *szavart,* vagy akár *szabart* névnek, hanem egyes számú alak, úgy hogy a pluralisa latinul *savorti-i,* örményül pedig *szjavorti-k.*

Időrendben legelső történetíró, a ki a *szavarti-aszfali* népről beszél, az örmény *János patriárkha,* melléknevén *Badmapan,* azaz historikus.[2]) Abban az időtájban született, mikor a magyaroknak egyik felekezete Lebediából Perszisznek bizonyos részébe költözött s mint kortárs, sőt befolyásos szereplő éppen azon eseményekben, melyekben a szavarti-aszfaliknak is volt részük, a *854.* évtől kezdve emlegeti ez utóbbiakat.

Második történeti kútfőnk szerzője az arab *Maszúdi,* kinek állandó lakhelye Bagdad volt s ott írta 943-ban »Murúdszezzeheb« cz. munkáját, melyben megemlékezik a szaavrti-aszfalikról is.

Csak ezek után következik *Konstantinusz* császár, mint a ki János patriarkha után 25, Maszúdi után pedig 8 évvel írta munkájának azt a fejezetét, melyben a magyarokról beszél.

A többi örmény írók, a kik részint mint kortársak, részint János patriarkha és más régi források nyomán beszélnek a *szavarti-aszfalik*ról, következők: a) *Aneczi Sámuel* a XII. században (a 854—855. évekre vonatkozólag; Chronologiáját 1179. írta); b) *Partzerperteczi Vártán,* a ki 1267—1270 közt írt (a XI. század első felére vonatk.); c) *Orpelián István* a XIII. század második felében (írt 1287-ben; egykorú); d) *Csámicsián Mihály* a mult század közepén (a 854—856. évekre

[1]) Mémoires historiques et géographiques sur l'Armenie. Par M. J. *Saint-Martin.* Paris, 1818. I. köt. 143.

[2]) Született Traszkhanagerdben, Tovin városa közelében. Meghalt 925-ben. Patriarkha volt 897—925-ig. Munkája: Armenia története. Megjelent Jeruzsálemben 1843. Terjed a 925. évig. L. Saint-Martin id. m. I. 439.

vonatk.); e) *Indsidsián Lukács* a jelen század első felében (a X. századra vonatkozólag). Az arab írók közül a XIII. századbeli *Ibn-Al-Athir* emlékezik a Perzsiszben lakó magyaroknak viselt dolgairól a 854. és 910. évekből (műve: Kamil-et-tevárikh; írta 1230-ban). Végre az európai tudósok közül a XVII. század közepén élt *Buxtorf János* bázeli tanár tartozik, ebben a tekintetben, az említett keleti írók csoportjába.[1])

Lássuk már most a felsorolt kútfők nyomán, hogy hova költözött és *hol lakott* a *szavarti-aszfali* nevű magyarságnak Lebediában elvált része?

Konstantinusz császár — mint tudjuk — erre a kérdésre nagyon határozatlanul felel, azt mondván, hogy az említett töredék kelet felé, Perzisznek egy részében telepedett meg. Bizáncztól — hol a császár lakott és írt — az egész Perzisz, vagyis a persa birodalom, kelet felé esik s így nem tudjuk, hogy ennek melyik vidékét akarja értetni.

Közelebb vezet bennünket egy lépéssel *Buxtorf János* tudósítása. Ez ugyanis a XII. században élt Jehuda ha-Levinek »Kozri« cz. vallás-philosophiai munkáját »Liber Cosri« czímen 1660-ban Bázelben kiadván, közli benne latin fordításban József kozár királynak (960) és Khászdái ben Jiczkhák ibn Sáprutnak levelezését. S mivel a kozár király levelében — mint ismeretes — Thogarmának 10 fia között említve van a *Szavir* név is, a szerző, illetve kiadó e név magyarázatául ezt a megjegyzést teszi: »*Savortii Armeniam incolentes* et Savir decimus filiorum Thogormae.« — A *szavortik*, vagy Konstantinusz írása szerint *szavartik*, tehát Perzisznek észak-nyugoti részében laktak, minthogy annak idejében Armenia is része volt a persa birodalomnak. — De még Armenia is nagy terület; annyit azonban már tudunk, hogy ebben az országban kell tovább kutatnunk s az örmény írókhoz kell fordulnunk.

Csámicsián Mihálynál egy, alább majd szóról-szóra idézendő helyen — hol az arabok harczát beszéli el (János patriarkha nyomán) a *szjavorti* néppel a 854. és 855. években — azt olvassuk, hogy ez utóbbi nép *Udi* tartományában lakott. Ezzel egyezőleg továbbá *Indsidsián* is azt írja,[2]) — szintén János patriarkhára hivatkozva — hogy »*Udi* tartomány lakói . . . . . *szjevortik*nak [vagy *szevorti*] hivattak.« *Udi* tartomány pedig Armeniának északi részében esik, a Kúr folyó alatt, úgy hogy határai északról a Kúr vize, délről a

[1]) Buxtorf János 1599-ben született Bázelben és 1664-ben halt meg ugyanott. 1630-tól fogva a héber, illetve sémi nyelvek tanára volt Bázelben.

[2]) Archaeologia. Velencze, 1835. I. köt. 262.

Szevan-tó, vagyis a Gökcse-Deniz és Ardzakh tartománya, nyugotról Kukar tartomány, keletről pedig Seki és Phaidagaran tartományok.[1])

Ugyanezen a területen ismeri az elszakadt magyarokat, *sziavordi* néven, *Maszúdi* is, a ki következőleg határozza meg lakhelyüket:

»A *Kúr* folyó a khazranok tartományában, a georgiai királyságban ered és keresztülfolyván az abkházok területén, elérkezik *Tiflis* városához, melyet két részre oszt. Azután áthalad a *sziavordi*-k, egy örmény nép, országán, mely vitéz és hatalmas nép, miként a történetükben mondottuk. Ezektől nyerték nevüket ama balták, melyeket sziavordi-iknak neveznek s a milyeneket a *sziábecsék* és más barbar seregek használnak. A Kúr folytatja irányát ama helyig, hol elérkezik 3 mérföldnyi távolságra Berdahtól és elhalad Bardads előtt; majd Szanareh mellé érve fölveszi magába az Araxest«.[2])

A *sziavordi*k tehát a Kúr folyó mentén, a Tiflisz és Berdah (azaz Bardav, vagy Partav, Parta)[3]) között levő területen laktak Maszúdi korában, azaz a X. század közepén, — a mely terület nem más, mint északi Armeniának *Udi* nevű tartománya.

Ime Konstantinusz császárnak két kortársa, János patriarkha és Maszúdi, ugyanazon időben ismernek egy *szjavorti* vagy *sziavordi* nevű népet kelet felé, a régi Perszisben; nem kézzel fogható-e tehát 1. az, hogy Maszúdinak *sziavordi* s az örmény íróknak *szjavorti* vagy *szevorti* nevű népe azonos a bizánczi császárnak *szavarti* nevű népével; 2. az, hogy »Perszisznek egy része« alatt (mint Konstantinusz mondja) egész világosan Armeniának Udi tartományát, vagyis a Kúr folyó mellékét Tiflisz és Berda között, kell értenünk?

Maszúdi — mint látjuk — azt mondja a *sziavordik*ról, hogy örmény nép [nev' min el-ermen]. De egy arab és mohammedán írónak ilyenféle állításán nem ütközhetünk meg, mikor látjuk, hogy a *sziavordi* nép Armeniában, örmények között lakott; s ha továbbá tudjuk, hogy ez abban az időben már keresztyén vallású volt, éppen úgy, mint az örmények, — a mint majd alább látni fogjuk. Hogy egyébiránt Maszúdinak említett kifejezését csakugyan így kell értenünk, bizonyítja az

[1]) Saint-Martin: Mémoires sur l'Armenie. I. 86.

[2]) Les prairies d'or. Par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Paris, 1863. II. köt. 74—75.

[3]) Ez hajdan Udi tartomány fővárosa: még a X. század közepén is legjelentékenyebb helye volt Aran tartománynak. (Saint-Martin: Mémoires sur l'Armenie. I. 88.)

a körülmény, hogy magok az örmények a saját nemzetüktől egészen különböző népnek tartják a *szjavortikat* vagy *sziavordikat* és csak a 854. évtől kezdve emlegetik őket mint jövevényeket. Khorenei Mózes tudvalevőleg így vezeti le az örmények származását: Jáfet fia volt Gómer, ezé Thirász, ezé Thorgom, ezé *Hajk*, az örmények ősapja. S valóban az örmé, nyek magokat *hajk*-nak, hazájukat *Hajaszdan*-nak nevezik. Ellenben Khám ivadékai — szerinte — sorrendben: Khús-Mesztrim, *Nebróth*, azaz Nembrót, Nimród. János patriarkha aztán a szjevortikat Khústól származtatja: »Udi tartomány lakóinak ősapja volt Kámnak fia Kus, kit János patriarkha *Szjev*-nek nevez; honnan Udi lakói *kus*-oknak, vagy — a mi egyet jelent — *szjevorti*-knak hivattak.«[1]) Magának, János patriarkhának szavai: »A *szjevorti*-k ősapjuk *Szjev* nevéről vették nevöket.«[2])

Maszúdi azt is említi, hogy ő megírta a *sziavordi* nép történetét. Ez a munkája azonban, fájdalom! mind e mai napig ismeretlen. Hihető, hogy eme szavaival az »Akhbar-ez-zemán« cz. történeti munkájára céloz, melyet sokszor emleget, de a melynek eddig csak első kötetét találták meg 1849-ben Aleppóban.

Maszúdi kora után egy fél századnál hosszabb idő múlik el, mikor a XI. század első felében a *szavarti* névvel úgy találkozunk, mint a mely már Udi tartományának, vagy legalább egyik kerületének nevévé vált, — nagyon természetesen az ott lakó népről. Partzerperti Vartán ugyanis az 1267. évig terjedő egyetemes történetében ezt írja *I. Kakig* fejedelemről (a ki 989—*1020*-ig uralkodott Armeniában):[3]) »Kakig meghalt, királyságát három fiára: János, Apasz és Asodra hagyván. Jánosra hagyta a koronát, továbbá Ánit és Sirágot, Anpertet, Ararádot, Gajant, Gajdzont, Davust és *Szevortik kerületet;* a fenmaradt részt pedig felosztá Asod és Apasz között.«[4])

Gajan városa az Uditól nyugotra eső Kukark tartomáyá-n ban van, észak-nyugotra Lorhi, vagy Loritól. — *Gajdzon* ugyanazon tartományban, Loritól délkeletre, Udi határa felé. Végre a *Szevortik* kerület mellett említett *Davus* már *Udi* tartományában, a Kúr folyóba ömlő Taus-szu partján.[5]) — Világ-

[1]) Indsidsián Archaeologiája, Velencze, 1835. I. köt. 262.

[2]) Arménia története (Jeruzsálem, 1843) után idézve Lukácsy Kristófnál: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Kolozsvár, 1870. II. rész 157. lap.

[3]) Csámicsián szerint Saint-Martin id. m. I. köt. 421.

[4]) P. Vártán munkája franczia fordításban: Histoire universelle. Edit de M. J. B. Emin. Moscou, 1861. a 125. lapon.

[5]) Saint-Martin id. m. I. 85.

gosan érthető tehát eme felsorolásból, hogy a *Szevortik* nevű kerület is Udi tartományában esett.

A *Szevortik* helynév magyarázatául megemlítem, hogy ez többes száma a *szevorti* vagy *szjavorti* szónak; s hogy az örmény nyelvben valamely nép nevének többes száma jelenti az illető népnek országát is. Pl. *Hajk* = örmények és Arménia; *Virk* = georgiaiak és Georgia; *Khazirk* = khazarok és Khazaria; *Aghovank* = albánok és Albania, stb.[1])

A Kúr folyó mentén, Udi tartományában lakó magyarságot csak a XIII. század második feléig tudjuk szemmel kisérni a történeti följegyzések segítségével, azon túl aztán elvesztjük őket szemeink elől. T. i. ebből az időből is maradt fenn egy helynév Arméniának ugyanazon vidékén. még pedig nem a *szjavorti* vagy *szevorti*, hanem egyenesen a *magyar*, illetőleg *madsar* névből képezve.

Tudjuk Örményország történetéből, hogy Udi tartománya idővel az Orpelián herczegek birtokába került egyéb tartományokkal együtt. Ez az előkelő család a mongol hódítás korában ezeknek pártjára állt és részt vett hadjárataikban. Eme családnak egyik jeles tagja, *Libárit*, éppen a mongoloknak segítve lelte halálát 1243-ban egy vár vívása alkalmával. Ennek egyik fia és utóda volt Szempad, a ki a saját seregével szintén részt vett a mongol had harczaiban s e szolgálata jutalmául tetemesen gyarapította addigi birtokait, ugy hogy Armeniának csaknem egész északi része az övé lőn. Utóda volt a fejedelemségben, *1265*. évtől fogva, testvére, *Darszaids*, a ki hasonlóképpen elődeinek politikáját követte.[2]) Erről a Darszaidsról az ugyanezen század második felében (1287-ben) író Orpelián István egyebek közt a következő adatot jegyezte föl: »Libárit fia, Darszaids, a halacz-kari kolostornak egy szőllőt adományozott a *Madsarok völgyében.*«[3]) — E helynév örményül, az eredetiben, *Madsaraga-dzor*, melynek előrészében első pillanatra fölismerhető a *magyar*, örményül *madsar* név (többese: *madsar-k* és *madsaragan)*; az utótagja pedig az a *dzor* szó, mely az eredeti »völgy« jelentésén kívül egyszersmind a »canton, kerület« kifejezésére is használtatik, éppen ugy. mint a *for* szó.[4]) Ennélfogva a *Madsaragadzor* név nem csupán s itt bizonyára nem azt jelenti. hogy »magyarok völgye«, hanem

[1]) L. erre nézve: Grammaire de la langue arménienne. Par J. Ch. *Cirbied*, Arménien. Páris, 1823. a 40. és 67. lapokon.

[2]) L. Saint-Martin: Mémoires sur l'Armenie, I. köt. 386.

[3]) Idézve Lukácsy Kr. munkájában: Eredeti örmény szövegek XXI. lap. 118. jegyzet.

[4]) L. erre nézve Saint-Martin id. m. I. köt. 35.

inkább: »magyarok *kerülete*, vagyis ugyanaz, a mi a XI. századbeli »Szevortik kerülete«.

Ez a szőllő-adományozás természetesen csak *1265 után* történhetett (l. föntebb); Orpelián István pedig, a ki Sziunikh érseke volt, 1287-ben írta meg a történetét[1]) éppen ennek a tartománynak, mely délről és délkelet felől határos Udi tartományával; — mely körülmények összetalálkozásából világosan kitűnik, hogy a *Magyar-völgy* vagy *Magyar-kerület* csakis az említett két tartomány (Udi és Sziunikh) tájékán kereshető.

Miután már tudjuk, hogy a magyarságnak Lebediából kelet felé visszaköltözött része a Kúr folyó mentén, északi Armeniának Udi nevű tartományában lakott *szjavorti* vagy *sziavordi*, illetve *szavarti*, *szavorti* név alatt: áttérhetünk ama tudósítások felsorolására, melyeket történetükre vonatkozólag az örmény és arab íróknál találunk.

Az örmény irodalomban a Kr. u. *854.* évben tűnnek fel legelőször, mint az örményektől teljesen különböző eredetű és tőlük független nép, mely már ekkor *Udi* tartományában lakik; honnan ettől az időtől fogva az *udiaczik* (azaz Udibeliek) nevezeten is őket értik az örmény történetírók.

A 850. évtől kezdve Armeniának a khalifa által kinevezett kormányzója a török származású *Buga* vagy *Bula* volt, a ki rabszolgából emelkedett erre a magas polczra. Ez a 854. évben be akarván fejezni egész Armenia meghódítását, elindult hadseregével Tovinból északkelet felé, hogy a khalifa hatalma alá hajtsa a Kúr és Araxes folyók közt eső területet, mely feladatát végre is hajtotta.[2]) E hadjáratról *Csámicsiánnál* a következőket olvashatjuk:

»Bula Kacsentől[3]) *Udi* tartományába folytatta útját. Itt ostrom alá vette a főnök várát Karicsot és elfoglalta, a főnököt pedig lánczra verve magával vitte. Hasonlóképpen foglyul ejtette *Istvánt*,[4]) a *szevortik* főnökét, kinek másik neve *Kon*, és lerombolta *Tusz*[5]) nevű városát. Bula azután az alánok országa felé ment . . . . . Innen Tifliszig nyomúlt elő . . . . . Mikor az örmény főnökök és a többi foglyok a khalifa elébe vezettettek Bagdadban[6]) . . . . . a khalifa itélete értelmében

[1]) Megjelent Párisban 1859. és Moszkvában 1861-ben.

[2]) János patriarkha, továbbá Áneczi Sámuel és Ibn-Al-Athir nyomán: Saint-Martin id. m. I. 347.

[3]) Arczakh tartományban, a későbbi Karabagban, Gandsa vagy Gendsétől délnyugot felé. Saint-Martin I. 152.

[4]) Az eredetiben örményül *Stefannosz*.

[5]) Vagy pedig: *Dusz*.

[6]) T. i. a következő 855. esztendőben.

csak eme kettő között választhattak: megkínoztatás és halál, vagy pedig a keresztyén vallás elhagyása és áttérés az ő vallására. Sokan megtagadták a keresztyén vallást; mások — a szilárdabb lelkűek — dicsőségesen haltak meg hitük védelmezésében. Emez utóbbiak közt főleg *Kon István* tűnt ki rendíthetetlen bátorságával«.[1])

Ezen idő után, a mikor a Pakradúni-házból való fejedelmek kezdtek uralkodni Armeniában, az Udi tartományában lakó *szjevortik* igen gyakran beütöttek az örmény területre s ott raboltak és pusztítottak. Ennélfogva *I. Asod* (a ki 859—890. uralk.) a *886.* évben ama barbar népek ellen indult hadsereggel, a kik északi Armenia völgyeiben, Kukar és *Udi* tartományokban s a Kaukazus szorosaiban laktak. Több csatában legyőzte őket, véget vetett rablásaiknak, elismertette velök felsőbbségét és kormányzókat nevezett ki közéjök.[2]) De két év mulva, 888-ban, fellázadtak az elnyomatás ellen s most Asod a legidősebb fiát, *Szempadot,* küldé ellenük örmény és georgiai csapatokkal. Ez több kemény csatában leverte őket s azután Arménia északi részében maradt közöttük, mint al-király, apja haláláig, a 890. évig; ekkor pedig helytartókat hagyván maga után, eltávozott átvenni az uralkodást.[3]) — I. Asodról még azt tudjuk, hogy a 888. évben Bizánczba ment Bölcs Leo császár látogatására, ki őt a legnagyobb kitűntetéssel és tisztelettel fogadta.[4])

Fia és utóda *I. Szempad* 893-ban megujította azt a szövetséget, melyet apja kötött volt Bölcs Leóval az arabok támadásai ellen.[5]) Uralkodása alatt az Udi tartományában lakó *szjavortik* ismét föllázadtak, de Szempad szerencsével harczolt ellenük; mert János patriarkha azt írja róla, hogy hódításait a Kúr vize mellékén Tifliszig, *Udi* tartományában pedig *Hunaragerd,*[6]) *Dusz*[7]) és *Samkhor* városokig terjesztette.

---

[1]) History of Armenia, by Father Michael *Chamich.* Translated from the original armenian, by Johannes *Avdall.* Calcutta 1827. I. köt. 411—412. l. — Az eme munkához mellékelt térképen jelölve van a szjavortik lakhelye (»*Sevordies*«) a Kúr folyó déli partján, Tiflisz és Samkhor közt. — Az eredeti munka 1784—1786. jelent meg Velenczében három kötetben.

[2]) János patriarkka után: Saint-Martin id. m. I. 226—227. és 350.

[3]) János patriarkha és Aneczi Sámuel után: Saint-Martin I. 351.

[4]) Saint-Martin id. m. I. 350.

[5]) U. o. I. 352.

[6]) *Hunaragerd* igen régi város; a Szevan-tó tájékán, ettől észak felé feküdt. L. Saint-Martin id. m. I. 90.

[7]) Ugyanaz a *Dusz* vagy *Tusz* város, melyet — Csámicsián szerint — Bula a 854. évben elfoglalt Kon Istvántól, a szjavortik főnökétől.

De a szjavortik semmi áron sem akarták elismerni az örmények felsőbbségét s inkább az arabokat segítették támadásaik alkalmával. A 909. évben *Juszuf* (Azerbajdsán tartomány kormányzója 901-től fogva) dúlni és pusztítani kezdte Arménia nagy részét. A következő évben Szempad sereget küldött ellene, melynek egyik hadosztályát a *szjavortik* alkották, fiainak, Asodnak és Musegnek, vezérlete alatt. Szempad serege Dzegnavadsar (Nik tartománya)[1]) mellett, a Huraszdan folyóhoz közel találkozott az arabokkal. A két ellenséges hadsereg igen nagy hévvel támadott egymásra s a harcz eredménye az lőn, hogy az örmény sereg teljesen megveretett; mert *Udi* tartomány lakói, a *szjavortik*, az ütközet tartama alatt átmentek az arabok soraiba. A két vezér közűl az egyik, Asod, elfutott, Museg pedig mint fogoly Tovin városába vitetett.[2])

Thury József.

[1]) *Nik* tartománya: a Szevan-tó nyugoti oldalán, Erivántól északkelet felé.

[2]) János patriarkha és Ibn-Al-Athir után: Saint-Martin id. m. I. 358.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az erkölcsi törvény alkalmazása. Irta Bodnár Zsigmond, egyet. magán tanár. Budapest. Singer és Wolfner, 1897. Ára 3 korona.

Első közlemény.

Bodnár Zsigmond fáradhatatlan buzgalommal adja ki az ő könyveit és füzeteit, hogy hirdesse »az ő törvényét«, (melyet állítólag ő fedezett föl vagy öt évvel ezelőtt), tárgyilagosabban szólva: az erkölcsi világ törvényét. Alig jelent meg »Az erkölcsi világ« című, jó vastag kötete a mult esztendőben, melyben az erkölcsi világ fejlődésének törvényét fejtegeti, a gondolkodás és lét legkülönbözőbb kérdésein igyekezvén kimutatni annak érvényesülését: nem sokára követte ezt az a másik kötet, melynek címét föntebb leirtuk s mely tárgyára nézve amaz elsővel megegyezik. Valami parancsoló benső szükség kényszeríti, hogy hirdesse folytonosan ezt az ő felfogását, alkalmatos és alkalmatlan időben, mig idő vagyon rá, a mint azt maga is említi az előszóban. Minden esetben tiszteletre méltó törekvés, akármi legyen is az eredménye különben, s a hozzászólást megérdemli, már csak azon nagy és fontos kérdéseknél fogva is, melyeket Bodnár könyvében érint s melyekre vonatkozólag elég kiméletlen őszinteséggel mondja el véleményét.

De mielőtt magának a könyvnek tartalmáról szólanánk, előbb egy pár szóval meg kell ismertetnünk ezt az erkölcsi törvényt, melyet az iró egyszerűen csak »a törvény« névvel nevez munkáiban, oly parancsoló biztonsággal, mint a hogy a szentírók egyszerűen *βύβλιον*-nak, »könyv«-nek nevezték azt a könyvet, mely szerintük mind a többinél fontosabb vala. Meg kell vizsgálnunk, hogy mennyi abban az iró felfedezése, és mennyi már régóta tudott dolog.

Az emberiség haladása — tanítja B. — szabályos, hullámszerű mozgásban történik; s egész fejlődésünk nem egyéb, mint ezen hullámvetéseknek folytonos ismétlődése. A hullámvetés elején az emberiség látó köre kiszélesül, gondolkodása

megnemesül és egyetemessé lesz, az egyén felolvad a közben, az új eszme megszületik s hódításra indul. Útjában találja a meglevőt, a régit és azzal élethalál harczot kezd; az új a régit megnemesíti, emez pedig amazt beviszi az életbe; a kettő egymásba olvad s az emberiség haladásában egy új lépcsőfokot képez. (A czél betöltve.) De egyúttal az egyetemes és általános mind szűkebb körre szorul össze s lassanként megsemmisül s helyét a részleges, majd mint annak legkisebb paránya, az *egyén* foglalja el, mely az egyetemessel szemben teljes érvényre jut, de egyszersmind teljes felbomlást is idéz elő, úgy hogy egy új hullámvetésre van szükség, mely az emberiséget ismét összefoglalja az egyetemesben. S ekkor az bekövetkezik s fejlődésében ugyanazt az utat teszi meg újra és újra. A forma ugyanaz marad, csak a tartalom lesz más. A hullámvetés eleje az *idealismus* kora, a közepe, a két elem küzdelme és összeolvadása az *ideál-reálismusé;* s a vége, a haladás a szétbomlás felé, a *reálismusé.* Mindenik fejlődési foknak egymástól eltérő s világosan felismerhető tünetei és jelenségei vannak, melyek nyilatkoznak az emberiség összes, *vallásos, erkölcsi, politikai, társadalmi, művészeti és közgazdasági* életében; a megfelelő fokokon egymáshoz hasonlítanak s a multnak történelmében világosan felismerhetők, a mint azt szerzőnk többször igyekszik is kimutatni. S az uralkodó eszme nyomása olyan egyetemes és kötelező, hogy annak hatása alól nem vonhatja ki magát azon kor egyetlen szereplője s egyetlen alkotása sem; s az emberek élnek mindég az akkor uralkodó áramlat hatása alatt, a nélkül, hogy tömegükben sokat tudnának róla, vagy törődnének vele. Egy-egy hullámvetés tartama, az idők szerint, különböző nagyságu lehet; a leghosszabb életű hullám a középkorban, 500 évig tartott; az újabb korban átlag 100 év alatt jut el a fejlődés a szélső idealismustól a legszélsőbb realismusig. A mi hullámunk 1815 táján kezdődött s most járunk a vége felé.

Azt hisszük, elég jól vázoltuk Bodnár felfogásának eszmei részét; legalább igyekeztünk rajta. Hogy a három fejlődési fok tüneteit is ismertessük, a mint ő azokat elég érdekesen össze állítja több czikkében: arra itt nincs terünk, inkább a felfedezés lényegéhez egy pár szót.

Hogy az emberiség fejlődése bizonyos *törvények* szerint történik, azt minden gondolkodó tudta ezelőtt is, különösen tudták a világtörténelem tanulmányozói. *Hegel* az ő fejlődési elméletével e század elején Európaszerte óriás feltünést keltett s kiváló tanitványokat hódított minden országban. De a ki Hegelig el nem jutott is, ismerte azt az érvényesülő törvényt,

melyet *actionak* és *reactiónak* neveznek s egy rendes élettartamu ember észlelhette annak érvényesülését saját korában. Egy eszme föllép és győzedelmeskedik bizonyos fokig, a mikor az ellentétes eszmét provokálja s annak az uralma következik be. És igy tovább, a végtelenig. Gondolkodó embert a történelem tanulmányozásában sokkal jobban érdekli az eszmei fejlődés vizsgálata, mint magok a tények; ez utóbbiakat is csak amazért becsüli; s az ilyen olvasó, még ha a történetíró nem kalauzolja is, meglátja a fejlődés törvényét s nem *„sejti"*, mint B. mondja, de *tudja*, hogy nem a véletlen szövi az emberi élet eseményeit.

Hogy az emberek a fejlődési vagy erkölcsi törvénynek *szükségszerüen engedelmeskednek*, annak hatalma alatt állanak, hogy tehát mindannyian gyermekei vagyunk *korunknak*, a melynek eszme-világából táplálkozunk; s a midőn azt képzeljük, hogy szabadon cselekszünk, tényleg a különböző hatásoknak engedelmeskedünk: ez sem új dolog. A vallás-erkölcsi téren a szükségszerűség törvényét a szabad akarattal szemben már *Szent Ágoston* megállapította az V-ik században; *Kálvin* még erősebben a XVI-ban. A bölcsészek közt a legmerészebben és következetesebben *Spinoza* fejtette ki a kényszernek ezen tanát, a történetirók közt az angol *Buckle;* a művészettörténet terén pedig *Taine* mutatta ki fényes tehetségével, hogy minden művészi alkotás annak a kornak s a fizikai és erkölcsi talajnak, a mely azt szülte, oly *szükségképeni* terméke, mint például a papyrus növény vagy a krokodilus a Nilusé. S a *korszellemről*, a melynek hatása alatt állunk s a mely az embereket mozgatja, még a legközönségesebb hirlapolvasó is tud. Tehát a kényszer eszméje sem új B. fölfedezésében.

A mi végül az *idealismus, realismus* és *ideal-realismus* elnevezést s azok jelentését illeti: ezek, mint a *művészi alkotás* különböző módosulatai, az aeszhtetikában régóta használt fogalmak és kifejezések (magyar aeszthetikát is ismerünk, a hol a három módozat röviden meg van magyarázva); s általános szokás az ideal-realismus vagy real-idealismus alkotásait tekinteni legkiválóbbaknak s azokra például az angol Shakespearet s nálunk Aranyt felhozni, a kik Bodnárnál is tényleg az ideal-realismus nagy költői közé tartoznak. Sőt *saját egyéni fejlődésünkben* a legkézzelfoghatóbban tapasztalhatjuk, hogy az idealismusból mint megyünk át fokozatosan a legteljesebb realismusba. Fiatal korában minden ember idealista, legalább annyiban, hogy eszmékből táplálkozik, ha másutt nem, az iskolában. Az így beszerzett eszmei kincset (kinek mennyi van) értékesíti *az élet harczában* (ez a B.-féle ideal-realismus kora az egyénnél) s

öreg korára minden ember realistává lesz. S B. tényleg az egyén fejlődésének törvényét alkalmazta az egyetemesre (az emberiségre) s abból alkotta elméletét. Nem baj, csak igaz legyen. Az expansio és összehuzódás törvényének érvényesülését is mindannyian tapasztaltuk saját lelkünkön, akárhányszor. Épen azért talán egy kissé túlkövetelő szerzőnk, mikor Kállay Bénitől azt kérdi: »Szeretném tudni, kitől tanulta K. *a politikai idealismus fogalmát.* Ha valaki oly kifejezéseket használ, minőket K. elég sokszor, melyeknek csak az én philosophiámban van értelmük (?), meg szoktuk nevezni a mestert is.« Ez egy kissé sok. Ha meg volt a *művészeti idealismus* fogalma B. könyvei előtt, bizonyára meg volt *a politikaié* is s azt nem kellett tőle tanulni.

Micsoda tehát Bodnár fölfedezésében az eredeti? Megmondjuk. Annak kijelentése, hogy *az emberiséget mozgató eszmék mindég következetesen az idealismus, ideal-realismus és realismus hármas fokozatán át ismétlődnek;* a fokozatok tüneteinek csoportosítása és végül *megjelölése a határpontoknak az emberiség történetében, a hol egy-egy hullám kezdődik és végződik.* Nem kicsinyeljük ezt a fölfedezést sem; s ha sikerülni fog *neki vagy másnak* ezen eszmei mozgás érvényesülését *világosan bebizonyítani* az emberiség történelmében: bizonyára igen sok dolognak más szine lesz, mint eddig volt s sok dolgot meg fog érteni a filozof-olvasó, a mit eddig nem, vagy csak félig értett. De még a legjobb esetben is ez csak a *megértést* mozdítja elő; a fő dologra, a *cselekvésre* nézve, a mi minden komoly lélekre nézve a legfőbb kérdés s a mit már Jézushoz fordulva igy fejezett ki a kérdező ifjú: »Mester, mit cselekedjem, hogy az örök életet elnyerhessem:« semmi választ nem ád. E nagy kérdéssel szemben, a szegény halandó, »a törvény« felfedezése után is csak ott van, a hol azelőtt volt; s a *tout comprendre c'est tout pardonner* nemcsak a legszomorúbb igazság az életben, hanem egyszersmind teljesen erkölcstelen is.

Bodnár könyve 41 hosszabb-rövidebb czikket foglal magában, melyek a társadalom, politika, tudomány, vallás, közmívelődés legkülönbözőbb kérdéseivel foglalkoznak, felölelve még olyan nagyon kényes thémákat is, mint »Mária-Dorothea jövője« s »I. Ferencz József«. A nem rég férjhez ment főherczegnő jövőjét biztatónak látja s nem tartja lehetetlennek, hogy még a franczia trónon fog ülni. Még egy restaurálását a franczia monarchikus kormányformának mi sem tartjuk lehetetlennek, de azon esetben sokkal valószinűbbnek tartjuk a Napoleonidák valamelyikének trónra jutását, a kik mellett a nagy császár emléke szól, a melyet éppen napjainkban oly erősen kezdenek

ismét kultiválni. I. Ferencz-Józsefet kiválóan szerencsés és boldog uralkodónak nevezi, a mit, saját bölcseségén kívül, főként annak köszönhet, hogy uralkodásának java része a realismus fénykorába esett. Ugyanez volt egyik szerencséje Mátyás királynak is. Általában az uralkodóknak a realismus korában van a legjobb dolguk, mert akkor alattvalóik is elégedettek (s ebben sok igazság van!); sőt *élni* is, az óriás nagy számra nézve, legérdemesebb abban a korban; mig az idealismus kora rendesen sok elégedetlenséggel, bajjal, szerencsétlenséggel jár. Az elmult esztendő változatos, gazdag eseményei igen sok tárgyat adtak Bodnárnak, hogy azok felől elmondja a maga nézeteit. A legtöbbször egy alkalmi esetből indul ki s azt az általánosság körébe emeli, igyekezvén azon bebizonyítani »a törvény« érvényesülését s nem a legudvariasabban bánván el a szereplő egyénekkel. E czikkek, alkalmasint, szétszórva már megjelentek a hirlapokban s csak innen származhatott az, hogy Bodnár ugyanazt a magyarázatot az ő törvényéről, csaknem teljesen ugyanazon szavakkal, számtalanszor ismétli, mint a tanító a nehéz fejü gyermek előtt a leczkét, mintegy bele akarva azt verni. Kissé több tisztelettel viseltethetett volna olvasói értelmi tehetsége iránt s az iránt a kiadás előtt a törlésre felhasználhatta volna.

Mindjárt a második czikk Kállaynak ismeretes felolvasását birálja, melyet az a mult év májusában a m. t. Akadémiában tartott, a király jelenlétében, az Árpádokról. Ez a czikke is, mint csaknem valamennyi, vegyüléke a helyes megjegyzéseknek és legalább is különös állitásoknak. Mindjárt az elején azzal kezdi, hogy most, az idealismus hajnalán, a történelemben is nemcsak azt kérdezzük, *hogyan* történt valami, hanem azt is, hogy *miért?* Boldog Isten, még csak most kezdenénk ide jutni? Nem hallott B. a pragmatikai történetirásról? nem ismer e századból egyetlen, valamire való történetirót sem? Vagy az elmaradottságot csak mi ránk értette? De ott sincs igaza, a mit rögtön észre fog venni, ha csak Szalay László nagy történelmét, vagy például Horváth: Huszonöt évét olvassa is el. Hogy a *miértet* nem abban találták, a miben B., az nem ok arra, hogy tőlök még a keresést is megtagadjuk s őket egyszerü krónikásokká tegyük. A másik merész állítása az, hogy államalkotó képességről beszélni henye kérdés, mert ez a képessége minden népnek megvan. Ha egy pár évtizedre, vagy mondjuk, egy pár századra terjedő együttélés kivivását érti alatta, talán igaza lehet; de az államalkotó képesség alatt valami mást, ennél többet szoktunk érteni. Különben, szerinte, Kállaynak már van fogalma az eszmei fejlődés törvényeiről, de az eseményeknek

csak egy részét magyarázza azokból, a másikat a közvetlen okokból. B. szerint az, hogy itt hazát tudtunk alapítani, első helyen annak a szerencsés körülménynek köszönhető, hogy a realismus idejében vándoroltunk be, a mikor a nemzetek is rendesen békésebb hajlamúak, s ha csak lehet, nem kezdenek vérengzést s arra az ellenfelet sem provokálják. A nyugothoz való nagy átalakulás az idealismus felébredtével történt, mely magas polczra helyezi a vallást és a királyi tekintélyt s igy Géza és Szent-István mindkettőnek szükségképen apostolaivá válnak; s Szent-István nem politikai okokból kéri a koronát a pápától a császár helyett, hanem azért, mert az idealismus napjaiban az egyházi fők tekintélye kiválóan megnövekedik; s Kálmán király is nem az ország közvetlen java érdekében mondott le a koronának némely jogairól a pápával szemben, hanem mert az egyház még ekkor nagyon erős volt arra, hogy vele szembe szállni merészeljen. És igy tovább, jóformán napjainkig, végig tekint történelmünk forduló pontjain, sok helyes megjegyzéssel, de olykor túlzással is. Igy p. o. azt, hogy Szent-István a magyar szellemet »*gyökeresen* át akarta alakítani«, ekkora távolságból bebizonyítani nagyon nehéz s elhinni is bajos. Hasonlókép az, hogy a töröktatár eredetü magyar jó részben árjává lett, nem az Árpádok alatt történt, hanem sok százados fejlődés után, közelebb a mi korunkhoz. »A tudomány érdekében« czimű dolgozatában a Diplomatikáról azt mondja, hogy az »nem is tudomány, csak egy kis ügyesség, melyet mindenki könnyen elsajátíthat«. Ezt is csak olyan ember állíthatja, ki a diplomatikát csak madártávlatból nézte s azzal soha részletesen nem foglalkozott.

A *tanügyi* kérdéseket több czikkben fejtegeti Bodnár, leginkább a mult évi tanácskozásokkal kapcsolatban. A tanítás nagy hanyatlását látja az utolsó két évtizedben, mert a tanárok külsőségekkel, apróságokkal vesződnek, a helyett hogy lelket tudnának önteni az ifjuságba; nem tudnak, vagy nem mernek elég szigorúak és követelők lenni a tanulóval szemben, és mégis minden tanuló egy-egy öngyilkos-jelölt s teljes a fegyelmezetlenség, ugy hogy a tanulók a szigorúbban osztályozó tanárt lelövéssel fenyegetik. Mindez jó részben igaz, de okát megmondja maga szerzőnk, hogy mind a szülők, mind a *gyermekek,* mind a *tanárok* a közáram (a realismus) nyomása alatt állanak. Azután ez a hanyatlás is csak relative igaz, mert a realismus emberiesebb bánásmódjának s részletező tanításának is megvan a maga méltánylandó oldala. Különben B. itt is, mint minden czikkében, erősen túloz, a midőn valamennyi tanárt egy kategoriába ránt le, s az ország összes iskoláit egy-két fővárosi iskola után itéli meg, melyek *mati-*

*néék*kel és szini előadásokkal pótolják a tanítás és fegyelem komolyságát. Birálja a tanügyi kongressus lefolyását, annak szónokait s határozatait. A vezér-szónokokban nem talál vezető gondolatot, az előadókban kellő értelmet és belátást, a határozatokban haladást; s az egészet egy mesterségesen készített szini előadásnak nevezi, melyben a szerepek ki voltak osztva s melyhez ötezer tanító szolgáltatta a tapsoló kart. E czikksorozatban is sok igazság foglaltatik, elhagyva az összefoglaló általánosítást, a miben B. nagy mester; s p. o. a tanügyi congressusról irott czikk egyike a legjobban irottaknak az egész könyvben. Hogy a szerepek előre ki voltak osztva, az is igaz: de ez talán nem is lehet másként ilyen nagy tanácskozásoknál; s nem értjük, miért irigyli a szegény ötezer tanítónak azt az örömét, hogy másfél héten keresztül ők is kibeszélhették és kitapsolhatták magukat, mikor egyebet nem is kivántak. Mert a dolog lényege az, hogy azok mind csak platonicus értékű beszédek és határozatok voltak, melyek teljesen feledésbe mentek a következő hetekben. Mert *itt is, mint mindenütt*, a dolgok állapota nem a *beszédeken* fordul meg, hanem egészen máson. E czikkek egyikében felveti Bodnár azt a kérdést is, hogy vajon a keresztyénség képes lesz-e továbbra is az emberiség vallás-erkölcsi vezetője lenni s nem mer rá igennel felelni. Tehát a keresztyénség nem volna absolut vallás. Nem egyik-másik positiv vallást zavarta-e össze a keresztyénség lényegével? Különben ez egy rettenetes mély kérdés, a melyet mi is csak érintünk.

A *nő* helyzetével is több czikk foglalkozik (Az asszony joga. Az asszonyi logika. A házasság. A hitves hűsége. A leánygimnázium stb.), melyekben a realismus hatását mutatja ki a nő helyzetében és szerepében, mint teszi szétszórva egyéb czikkeiben is, s melyekkel a fő dolgokban egyetértünk. De nem mindenben. A mult évben megnyilt fővárosi leánygimnáziumról például azt jósolja, hogy öt év mulva be fogják zárni, mert nem lesz tanítványa, miután az azon idő alatt bekövetkező idealismus a nőt ismét természetes helyzetébe fogja visszaszorítani: az otthonba. Szerintünk ennek a dolognak a nyitja sem ebben van. Annak, hogy a nők kenyérkereső pályákra sietnek s maguknak új utakat akarnak törni, a legfőbb oka az, hogy nem minden nő mehet férjhez; s maguknak némi függetlenséget és megélhetési módot igyekeznek biztosítani *minden eshetőségre*. Hogy némelyeknél az erős ambitio is közre munkál, elhisszük, de ezek száma oly elenyészően csekély, hogy a megitélésnél számba sem jöhet. Meglehet, hogy a megjósolt idealismus bekövetkezésekor nagyobbá lesz a férfiakban a nősülési kedv: de

azért akkor is marad egy csomó hajadon férjtelenül, s miután egy leány sem biztos a férjről, mig az meg nem jelent, akkor is meglesz az eshetőségről való gondoskodás s így a leánygimnázium nem félhet attól, hogy akármely »ismus« alatt is tanitványt nem kap. »Az asszonyi logika« czímü czikkben szerző felkiált: »Idáig senki sem tudta, hogy az idealismus kitörésekor kiszélesedik az ember látköre, nagy egységben látja a szép, jó és igaz eszméjét, rajong az egyetemesért, hódolattal hajlik meg az isteni előtt, vonzódik a tekintélyi vallás és idealismorálhoz, nagy tiszteletet mutat minden jogos tekintély iránt.« A mennyiben az egyén fejlődéséből következtetést lehet vonni az egyetemesére, engedje meg a szerző, hogy tételét igy módosítsuk: idáig is mindenki tudta, saját tapasztalásából; mindenki, a kinek a közönségesnél gazdagabb lelki világa volt és saját fejlődését megfigyelte. Mert ifjuságunk idealismusát éppen azon vonások alkották, melyeket szerző a népek idealismusának tulajdonít. —R.—R.—.

Heves vármegye története. Irta *Balássy* Ferencz, a m. tud. akadémia lev. tagja. Kiadja Heves vármegye közönsége. I. kt. Eger, az érseki lyceum könyvnyomdája. 1897. XI+331 l.

Heves vármegye 1886 jul. 26-án tartott közgyülésén elhatározta, hogy hazánk ezredéves ünnepének emlékére a vármegye történetét megiratja. A munkára két iró vállalkozott: Balássy Ferencz maklári esperes-plebános és Szederkényi Nándor, Eger városának volt országgyülési képviselője; amaz a mohácsi vész előtti, ez az azutáni időket vállalta magára. Szederkényi — bár három kötetet összeirt — előbb lett kész feladatával (a II—IV. kötet megjelent Egerben 1890., 1891. és 1893-ban.) Időrendi tekintetben, tehát az I-ső kötet legutoljára látott napvilágot.

Azt lehetett hinni, hogy szerzője a nonum praematur in annum elvét követi, a mely elv követése — a már megjelent kötetekről itélve, kivánatosnak is mutatkozott. Most tudjuk azonban, hogy Balássyt az öregséggel járó folytonos betegeskedés késleltette munkájában. Az okozta, hogy feladatának feléből — harmadából tudott megfelelni s kéziratát csak a vármegye többszöri sürgetése következtében bocsátotta nyomás alá. Közben az elerőtlenedett iró a mult év okt. 4-én megszünt élni. A nyomdai felügyelet terhét, a tartalomjegyzék, a név- és tárgymutató elkészítését Szederkényi vette át.

Igy jelent meg a könyv post tot crimina rerum. S most, hogy a nagy közönségnek és a történet tudománynak kellene

hogy hasznára legyen, sajnálattal tapasztaljuk, hogy ezt a hasznot sehol se látjuk. Tisztelettel viseltetünk a szerző érdemes emléke iránt, de midőn az embert megkülönböztetjük a tudóstól, nem habozunk megvallani, hogy a most megjelent könyv a keserü csalódás érzelmét keltette bennünk. Kár, hogy a vármegye erről a kötetről is ki nem kérte a történelmi társulat véleményét. Bizton hisszük, hogy akkor ez a könyv — ugy, a mint most van — meg nem jelenik. Át kellett volna azt alapjából gyurni, hogy a tudomány mai követelményének megfeleljen.

Mert a Balássy munkájának egyik lényeges baja: az ósdiság. A történettudomány rohamos fejlődése mintha észrevétlenül suhant volna el az öreg esperes ur feje fölött. Az események előadásában most is ugyanazokkal az eszközökkel él, melyeket a hetvenes évek elején irt értekezéseiben használt; a melyek akkor helyesek lehettek s az irónak még akadémiai tagságot is szerezhettek. Az ujabb forrásmunkákat, oklevél publicatiókat elvétve ismeri, a Tudományos Gyüjteményre, Palugyai Imrére, általában az ötvenes évek előtti, sokszor jelentéktelen munkákra, apró-cseprő értekezésekre hivatkozik, azokból merít.

Van bizonyos eszmeköre, mihez szivósan ragaszkodik, mihez ujra meg ujra visszatér, önmagát ismételve, variálva. Ilyen pl. a vármegyék keletkezésének kérdése, a miről a Századok 1872—73. évfolyamaiban Botkával, Pesty Frigyessel vitatkozva, untig kifejtette nézeteit. S ime mégis azt látjuk, hogy ugyanazt a vitát ujból fölmelegíti Heves vármegye történetében s 40 lapon (a könyv $^1/_4$-ed részén) keresztül váltig erősködik a mellett, hogy várispánság és vármegye két különböző institutio. Föltesszük róla, hogy nem konokságból, hanem azért ragaszkodik a saját theoriájához, mert a kérdést annyi meggyőző okoskodás után se találta végképen tisztázottnak, mégis kifogásolnunk kell, hogy a mi egy specialis értekezés keretében megjárta, ugyanazt per longum et latum ismételni helyén valónak látja monographiában is, melynek czélja, feladata egészen más. Furcsa volna bizony, ha ezt a themát a többi vármegyék monographusai is hasonló modorban pro et contra feszegették volna; pedig ugyan azzal a joggal, a mivel Balássy, ők is tehették volna.

Általában Heves vármegye történetének I-ső kötete alig egyéb, mint ugyanazoknak az ismétlése, a miket a szerző itt-ott más alkalommal már megirt. A miket tőle a Századokban 1869-től 1884-ig, a miket akad. értekezéseiben, az egri egyházmegye történetéről összeböngészett adataiban s egyéb tanulmányaiban

már olvastunk, ugyan azokat bő kivonatokban megtaláljuk Heves vármegye történetében is. Ekép az egész monographia azt a látszatot kelti bennünk, hogy az elvállalt terhes feladattal megbirkózni nem képes, kedvevesztett író a türelmetlenkedő vármegyét a már korábban megirt s csak itt-ott rövidített vagy bővített, de ujabb adatokkal nem igen erősbített értekezéseivel, tanulmányaival igyekezett kielégíteni.

Igy kerülhettek a monographiába olyan dolgok is, a melyek oda egyátalában nem, vagy csak per tangentem tartoznak. Pl. ha az író munkája terjedelmének s a történelmi anyagnak arányában röviden előadja azt, hogy a jászok a vármegye területének egy részébe letelepíttettek s ez által az a rész, mint kiváltságos kerület a vármegyétől elszakadt, ezt értjük; de miért kell ezzel az eseménynyel kapcsolatban a jászok eredetéről, vándorlásairól, letelepítéséről, a jászokról mint népfajról, nevök eredetéről és jelentéséről, a jászok földjének illetékességéről (?) sat. 15 lapon keresztül összehordani és czáfolgatni mindazt, a mit egy rakás író elmondott? — azt igazán nem értjük. A nyitja ennek és több, oda nem illő excursionak alig egyéb, mint az, hogy az író ezt a themát is kifejtette már egy korábbi értekezésében s hogy végkép feledésbe ne menjen, ujból fölmelegíti.

Nem csuda tehát, ha a monographia teljesen nélkülözi a rendszerességet. Az író az eseményeket nem kiséri lépésről lépésre, az anyagot nem csoportosítja korok és tárgyak szerint, hanem kikap belőlök egy-egy részletet, a felett hosszan elelmélkedik; felsorolja a különböző írók — gyakran figyelmet se érdemlő — véleményeit, azokat czáfolja vagy elfogadja a szerint a mint a maga fixa ideájával ellenkeznek vagy megegyeznek. E vitatkozásokban rendszerint a dolog felületén marad, külsőségekbe kapaszkodik s nem ritkán mulatságos etymologiákból farag magának döntő érveket.

A ki Heves vármegye politikai, közigazgatási, nemzetgazdasági, müvelődéstörténeti szerepét, fejlődését az Árpád-s a vegyes házból származott uralkodóink korában, a Balássy könyvéből reméli megismerhetni, szomoruan csalódik. Egyes események képét töredezett tükördarabok vetik vissza, sohasem teljesen, hanem a tükördarab nagysága szerint kisebb-nagyobb fogyatékossággal. Még legtöbbet az egyházi életről tudunk meg. A szerző, maga is pap, irodalmi működését egyházmegyéje multjának földeritésével kezdte s vele később is kedvteléssel foglalkozott. Az egri egyházmegye történeti adatait 3 kötetben bocsátotta közre. külön czikkeket irt annak alakulásáról, az egykori kemeji főesperességről, Ludányi Tamás egri püspökről;

ismertette a váradi regestrumot s a pápai tizedlajstromokat. Mindezeket rendszer, összefüggés nélkül, csak amugy epizódszerüleg egymás mellé és egymásután fűzve, bőven megtaláljuk Heves vármegye monographiájában is; rajtok kivül ujat, jó formán semmit. A mit a közigazgatásról, az igazságszolgáltatásról egy-egy rövid fejezetben elmond, ugyanazt minden jóravaló köz- és magánjogi tankönyvben megtaláljuk; a mit tudni szeretnénk, azoknak a hevesmegyei viszonyokra alkalmazását nem leljük sehol.

A tulajdonképeni történeti rész a 166-ik lappal véget ér; azután az okmánytár következik. A ki már látott valaha okmánytárt, bizonyosan nem győz eleget csudálkozni azon a beosztáson, a melyet Balássy követett. Okmánytárát 3 fejezetre osztotta. Az első a megye régi nemzetségeire és helységeire vonatkozó okleveleket tartalmazza, nem sorrendi számmal, hanem §-sal jelezve. Szeretnénk tudni, hogyan foglalnak itt helyet, mindjárt az 1. §-ban a XIV. századi pápai tizedlajstromok? — A 2—8. §. az Aba nemzetségről és annak ágairól tartalmaznak nem okleveleket, hanem rövid, zavaros ismertetéseket. A tulajdonképeni oklevél publicatio a 9. §-sal kezdődik; az Aba nemzetségről két, mondd két oklevelet tud felmutatni, abból is az egyiket azért közli, mert az Árpádkori Uj Okmánytár XII. 156. lapján hibákkal közölt példányt helyesbíteni akarja, miközben az a furcsaság esik meg vele, hogy alig van sora, melyben még több hiba ne volna. Azután a Rhédey családra vonatkozó oklevelek következnek, 1340-től 1523-ig, szám szerint 38 darab, melyeket a családi levéltárból másolt le.

A második fejezetben a Kompolthy és Csobánka nemzetségre vonatkozó oklevelek foglaltatnak. A Kompolthiakról 7 oklevelet közöl egész terjedelemben, a már máshol publikáltakat regestákban adja. A rövid ideig szerepelt Chúbankák viselt dolgairól 4, korábbi publikatiokból már ismert oklevelet olvashatunk.

A harmadik fejezet csak 5 oklevelet tartalmaz az egri püspökség birtokviszonyainak megvilágítására. Az egyes okleveleket magyarázatok kisérik, melyekkel az előforduló helynevek helyrajzi fekvését igyekszik az iró meghatározni.

Miként látjuk, az oklevéltár se nem teljes, se nem rendszeres; szerettük volna pedig, ha az első rész gyarlóságát a második ellensúlyozza. De hát az oklevelek közlésében ugyanazt az egyoldalúságot, ötletességet látjuk, a mit feldolgozásukban. Csak szeszélynek tulajdoníthatjuk, hogy a nemzetségből kihajtott ágakat (családokat) szintén nemzetségnek nevezi, mert

nála az Aba ép ugy nemzetségnév, mint a belőle származott Patha, Kompolthi, Rhédey, Csobánka, Solymosy, Bodonyi családok neve.

Egyoldaluság, hogy az Abán kivül több nemzetség létezéséről tudomást se vesz, legfeljebb a Tomaj nemzetségről szól egyszer-másszor. Pedig Heves vármegyei törzsökös nemzetségek voltak még a Bő, Kathyz, Ratold, Szalók, Tomaj nemzetségek, nem is említve az egy-két birtokkal rendelkezőket, pl. Ákos, Bogát Radvány.

Az is különös, hogy az oklevél publicatiók helyes, kipróbált módszerét, a chronologikus módszert mellőzve, nemzetségek, vagy családok szerint csoportosítja. A chronologiának annyira ellensége, hogy még az egyes családokra vonatkozó okleveleket is össze vissza, keletkezésük idejére való tekintet nélkül adja. A modern oklevél publicatiók követelményeire rá se hederit. Az oklevelek tartalmát terjengősen — lényegest lényegtelennel zavarva — kivonatolja; a dátumokat se végül se közben fel nem oldja; a későbbi átiratokba beszőtteket nem választja külön s nem osztja be az időrend szerint megillető helyre; nem jelöli meg pontosan az oklevél minőségét, levéltári jelzetét és lelhelyét. A technicus terminusok magyarra fordításában bizonytalan; nála a ki cum procuratoriis litteris jelenik meg = ügyvéd, a prothonotarius = jegyző, magister Albertus de Bellyen personalis praesentiae regiae majestatis prothonotarius, necnon vicecomes (et judex nobilium comitatus Hevesiensis etc.) = Bélyeni Albert, a királyi személynök jegyzője és Heves vármegye alispánja (egy személyben?!).

És a mi csaknem teljesen élvezhetetlenné teszi az egész könyvet, az a fogyatékos nyomdai technika és a szemünket lépten-nyomon botránkoztató sajtóhiba. De már ez nem a Balássy hibája; ezért már az feleljen, a kinek kötelessége lett volna a nyomdára felügyelni. Több figyelem, több gond, egészben véve felfért volna. A nagy sietés megboszulta magát. Ha már a milleniumi ünnepségeken ugy se jelenhetett meg méltó pompájában a vármegye, a történet-tudomány szivesen várakozott volna még, csak hogy több dicsősége, nyeresége legyen, mint ebből a monographiából. I. J.

Tolnavármegye története. Kiadja a vármegye közönsége. I. rész: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. 1. 2. k. Irta Wosinsky Mór, szegszárdi esp.-plébános. Budapest. A magyar nemzet honfoglalásának ezredik évében. 8-r. 1055 lap, háromezerhatszáz ábrával és három térképpel.

Egyik-másik vármegyének az a szerencse jutott osztályrészül, hogy már e század elején megkapta a maga monogra-

phusát, mint Zemplén, Szatmár, Ugocsa s még néhány más; vagy ha monographusa nem akadt is, volt legalább vállalkozó történetbuvára, a ki a levéltáraiban szerteszét szórva heverő történeti okmányokat összegyüjtötte és ezáltal megkönnyítette egy későbbi monographus munkáját mint Wagner Károly, Bárdossy és Schmauk a Szepességre vonatkozó becses kiadványaikkal; több vármegye a jelen században saját önállósága érdekében folytatott küzdelem s az ezáltal története iránt fölébresztett érdeklődés, sőt lelkesedés folytán igyekezett jóvátenni a mult idők mulasztásait. Tolnavármegye nem részesült sem egyik, sem másikfajta szerencsében, monographiáját a millenniumi lelkesedés hozta létre. 1885 évi január 20-án a vármegye törvényhatósági bizottságának Szegszárdon tartott rendkivüli közgyülésén tették azt a nevezetes inditványt, hogy »a honfoglalás ezredéves ünnepélye fényének emelésére és ezen ünnep örök emlékének ajánlva« irassék meg a vármegye története. Ez az indítvány visszhangra talált s a közgyülés egy külön bizottságot küldött ki e czélra, a mely bizottság *dr. Kammerer Ernő* ismert nevü történetirónkra bizta a munka megirását, kinek eddigi történetirói működése elég garantiát nyujtott a feladat sikeres megoldására nézve. A vármegye közönsége a mult idők mulasztásait még azzal is igyekezett jóvá tenni, hogy annak olyan terjedelmet szabott s olyan diszes kiállítását tett lehetővé, a mint ezt a most megjelent két kötetből már megitélhetjük, hogy az eddig megjelent monographiák közül e tekintetben egy sem versenyezhet vele.

Kammerer Ernő ugy vélte feladatát sikeresebben megoldhatónak, ha munkáját megosztja *Vosinszky Mór* archaeologussal, a ki Tolnavármegye egyes részének régészeti multját már több műben ismertette, s reá bizza a történelem és a honfoglalás előtti kornak megirását s magának csak a magyar történelmi részt tartja fent.

E czélszerüen megosztott munka egyik részének eredménye a most megjelent két kötet. Mennyi fáradtságba került ennek megirása, maga beszéli el a szerző Előszavában. Arra számított, hogy az akkor épen az alakulás stádiumában volt Tolnamegyei Régészeti Egylet támogatásában részesül, ha másnál nem, legalább az ásatások és kutatások vezetésénél, de az e czélból megindult mozgalom csak szalmatűz volt s maga az egylet meg sem alakult. Igy aztán a szerzőnek, Wosinszkynak nem maradt egyéb hátra, mint hogy »községről községre, dülőről dülőre barangolva« egymaga kutassa át az egész vármegyét s gyüjtsön anyagot a megye őskorához. Hogy fáradtsága nem volt hiábavaló, annak e két kötet ékesen szóló tanubizonysága,

melyek leleteinek anyaggyüjteményét nyujtják a feldolgozással együtt.

A *Bevezetés* a régészet különböző korszakaival, a geographiai viszonyokkal s az őskori népvándorlással és településsel ismertet meg, az első szakasz a *kőkort* tárgyalja. A kőkor régibb szaka, a paleolith-kor, összeesik a diluvialis, kihalt állatok korával s Tolnavármegyében is előfordulnak e kor állat- és növényvilágának maradványai, itt is több helyen találtak diluvialis kavicsréteg közé temetve mammutcsontokat. A neolith kornak, melyben az ember is a művelődésnek egy bizonyos fokán jelenik meg, e vármegyében a különböző alaku méhkashoz és a görögországi kupola sirokhoz hasonló lakások, sirok, hasogatott és csiszolt kőeszközök, csont- és agancsszerszámok, egyszerü és festett agyagedények és ékszerek hirdetik emlékét. A megye első telepesei délkeleti irányból Kis-Ázsia, Görögország s a görög szigetekről jöttek, legalább culturájok erre mutat s megtelepedésük ideje a Kr. e. második évezredbe teendő.

A *bronzkor* culturájának ismertetésénél, mely kor a Kr. e. VI. századig terjed, nem fogadja el Pulszky Ferencz ismeretes theoriáját, hogy a réz »az emberiség fejlődéstörténetében egy általános culturfokot jelez« s igy természetesen a magyarországi rézkor felvételének helyességét sem ismeri el. A bronzcultura hozzánk a Középtenger partvidékén, Olaszországon, Görögországon és Kis-Ázsián keresztül jutott el és sok évszázadon át tartott, a mit a vármegyében talált leletek nagy száma is bizonyit, sőt nálunk önállóan is fejlődött, erre mutat az, hogy nálunk olyan fibulákat és kardokat találtak, melyek Magyarországon kivül nem fordulnak elő. A bronzkori lakások közül itt sem volt, épenúgy nem, mint az ország egyéb részeiben a czölöpépitményeknek semmi nyoma, de több helyen talált a szerző terramare-nek nevezett lakásokat, valamint földvárakat és védvonalokat, melyeket nálunk e korszakban kezdtek először épiteni. Az előbbi egy-egy törzs, ez utóbbi már egy nép erődítménye volt. E vármegye földvárait már Römer Flóris is ismertette, csakhogy mig ő csupán nyolczat ismert s ezekből is csak kettő származik történelem előtti időkből, addig itt 55-nek találjuk leirását. A védvonalak (»ördögárkok«) felsorolásánál ismét Römer Flórisnak több tévedését igazitja helyre. E kor temetkezésének, fegyvereinek és más eszközeinek, ékszereinek és edényeinek részletes ismertetése zárja be e szakaszt.

Mindinkább érdekessé válik a mű, a mint közeledik a történelmi korhoz; szorosan véve ugyan ez a korszak ránk nézve csak a honfoglalással kezdődik, de tágabb értelemben azon

időtől számítjuk, mikor a történelemben ismert nevü nép először jelenik meg területén. Ezek a *vaskorban* a kelták, kikről már a görög történetirók (pl. Herodot) is megemlékeznek. A kelták törzsekre oszoltak, kiknek külön területük s külön fejedelmük volt. Ilyen székhely lehetett a leletekből következtetve a vármegye területén Regöly. Ugyanitt sok emlék őrzi a kelták kereskedelmi összeköttetését az etruszkokkal és görögökkel, a milyen a kurdi lelet, egy etruszk kazán 14 cistával, melyet a Kapos csatorna medrében találtak; a görög összeköttetésről az itt talált pénzek tanuskodnak. A kelták már városokat építettek s a Báta helyén állott Lugio, a Szegszárd helyén állott Alisca városnevek kelta eredetre mutatnak. A kelták számos törzse közül az araviskoktól maradt itt fenn több emlék, igy egy sirkő, melyen két ember alakja látható, melltü stb. Nagy számmal fordulnak elő továbbá kelta fegyverek, eszközök, ékszerek, edények, sirok; sőt Regölyben pénzöntőde is volt, erre mutatnak az itt talált pénzminták s a halom számra talált pénzek.

A *rómaiak korszaka* czimü fejezet először a pannonokat, azután a római társadalmi élet felosztását, kormányzatát és közigazgatását, a hadügyet s az itt talált feliratos köveket, castrumokat, katonai obsitos leveleket; továbbá a közlekedésügyet és úthálózatot, sirokat és siremlékeket, melyből egy a bölcskei ref. templomba van befalazva, sirmellékleteket s a római pogány-vallás emlékeit (a kömlődi Jupiter dolichenus, a Szegszárdon talált két római fogadalmi oltárkő stb.) ismerteti. A keresztyén vallásnak Szegszárdon (a római Alisca) a IV. századból maradtak fenn emlékei: egy diszes sarcophag a benne talált bronz és üveg edényekkel, egyen görög felirattal.

A *népvándorlás korszakánál* már bővebb adatok állottak a szerző rendelkezésére, ennek következtében egy külön részben foglalkozik a góthok, hunnok, gepidák, longobardok s avarok történeti adataival, a melyeket Thierry »Attilá«-jából vett s ezeket szépen kiegészíti a régészeti leletekből vont következtetésekkel. A felsorolásnál itt is ugyanaz a sorrend, mint az előbbi fejezetekben. Ezen népek lakásainak természetesen semmi nyoma, mert faházakban vagy sátrakban laktak s a sirokból s az ezekben talált fegyverekből, használati eszközökből, ékszerekből és edényekből is csak fogyatékos s kevés változatosságot feltüntető képet alkothatunk magunknak e kor népeinek miveltségi fokáról.

A *Befejezés* a magyar vezérek korából származó leleteket sorolja föl. E korból maradt aránylag legkevesebb emlékünk fenn nemcsak Tolnavármegyében, hanem általában az

egész országban. Vosinszky ilyenek gyanánt sorolja fel a következő leleteket: A kajmádi pusztán egy lovas sirban talált boglárokon és szíj végeken alkalmazott rózsákat, az ugyanott talált diszített csontlapokat, a ráczegresi és nagy-doroghi sirokban talált szivalaku csöngőket és pitykéket, a közép-hidvégi pusztán talált két ezüst karpereczet, a duzsi sirok mellett lelt hegyes szegben végző nyilcsúcsokat és a több helyütt talált nyitott karikákat, nyakpereczeket s az egyik végükön *S* alakuan hajlított fülönfüggőket vagy hajgyürüket.

Minden korszak után betürendben felsorolja a vármegye összes lelhelyeit a leletek ismertetésével. Ha a fejlődés olyan fokán állana régészeti irodalmunk, hogy az ország minden nevezetesebb leletei már fel volnának dolgozva, egy megye monographiája keretében a lelhelyek és leletek ilyen kimerítő ismertetése aligha volna helyén s teljesen elég lett volna azok közül a jellemzőbbeket kiválasztani és ismertetni, mivel a történelem előtti korszakok képe különben sem megyék szerint változik, de igy — örülünk, hogy legalább egy vármegye őskori multjáról összefüggő s világos képet nyerhetünk.

Az egész munkáról általában csak dicsérőleg nyilatkozhatunk. Nem lelhelyek és leletek száraz imertetése van e lapokon, hanem az ős idők egyszerü gyermekének egész életrajzát egy elbeszéléshez vagy utleiráshoz hasonló formában irta itt meg a szerző, s a ki a hasonló irányu művekkel szemben gyakran indokolt félelemmel vette ezt kezébe, attól tartva, hogy unalmas, száraz régészeti névsort talál benne, kellemesen fog csalódni. Ügyesen használja fel a szerző a régészet egész irodalmában való meglepő otthonosságát, hogy minél élénkebb és mégis hű képet fessen e korszakok culturájáról. Stylusa (ha helylyel-közzel dagályos is) világos és élvezhető. Magyartalanságok (mint pl. szabadjon stb.) csak ritkán fordulnak elő nála.

A mi az illusztrációt illeti, 3600 ábra s három térkép disziti a két kötetet s a képek gazdagsága és sikerült kivitele tekintetében eddigelé páratlanul áll a vármegyei monographiák között. Nevesebb művészeink: *Benczur Gyula*, *Dörre Tivadar*, *Cserna Károly*, *Hirsch Nelli* stb. vetekedve látták el szebbnél szebb rajzzal s nekik is kiváló érdemük van abban, hogy Tolnavármegye ilyen diszes millennaris emléket állíttathatott multjának. D. L.

A nagybányai kerület bányatörténetéből.

A nagybányai m. kir. bányaigazgatósági kerület monographiája, a m. kir. bányaigazgatóság megbizásából és a belső oldalon elősorolt tisztviselők adatainak felhasználásával a millennium alkalmára szerkesztette Woditska István m. kir. mérnök. 5 bányatérképpel, számos szövegképpel és melléklettel. Nagybánya, 1896. 1—318. lap. Molnár Mihály könyvnyomtató intézetéből. Bittyánszky Ede, miniszteri tanácsos arczképével. Ára?

A nagybányai m. kir. bányaigazgatóság kerületének tisztviselői olyan monographiával szentelték meg a millennium évét, melyért a hazai irodalom is köszönettel tartozik nekik. a kiknek buzgóságát Lukács László pénzügyminiszterünk elismerése a nyilvánosság előtt épen e napokban tüntette ki.

A történelmi és közgazdasági tekintetből egyaránt fontos bányaigazgatóság körébe tartoznak: 1. a nagybányai magyar kir. vegyelemző hivatal, 2. a *kereszthegyi*, 3. a veresvizi bányamű, 4. a nagybányai elektrolit rézmű (épen szerző vezeti), 5. a fernezelyi kohóhivatal, 6. a *felsőbányai* m. kir. bányahivatal, 7. a kapniki bánya- és kohóhivatal, 8. az oláhláposbányai bánya- és kohóhivatal, és 9. az óradnai m. kir. bánya- és kohóhivatal. A Gutintől a Petroszon át az Ünőkőig terjedő erdős nagy vidék éltető elemét tehát ez a szép multu bányászat képezi.

Nagybánya bányaipara a mesés hajdankorra utaló nagy üregesedéseket mutat a Kereszthegyen. Nevét is a Kereszthegyen részben a rómaiaknak tulajdonitott *Nagy-Verem* nevű külvájától nyerte. A Gizella királyné által betelepített első lakosság Asszonypatakának (Rivulus dominarum, Fraeunbach) nevezte. A kunok 1086-ban elpusztítván, II. Géza 1141-ben uj szász telepeseket hozat, 1241-ben a tatárok ujból megsemmisitették. Nagy Lajos 1347-ben szabad *bányavárossá* emelte Asszonypatakát s az évenkint választott *bányamester a városi bíróval és* esküdtekkel biráskodott, mig a kir. bányabért (urbura) a *bányafelügyelők* (scansores) kezelték a »*régi szokott mértékek szerint.*« A biró az esküdtekkel a kamara gróf jogainak érintése nélkül aranypróbamestert (auri toctorem) választott. A város területét 3 mérföldre szabta a király s a szomszédos kővári koronaerdőkből biztosította a bányafát, mig a meszet magánosoktól szerezhették be. A városi ügykezelésből azonban a bányabértisztek (scansores) ki valának zárva.

Zsigmond 1409-ben a kamara gróf mellé bánya bérszedő grófot (Comes urburariorum) is rendelt; de 1411-ben Belgrád váráért *Brankovics György* szerb fejedelemmel *Asszonypatakát* és *Felső-Bányát* (Mons medius) arany-ezüst érczeikkel s a

pénzverés szabadságával, valamint összes haszonvételeikkel elcserélte. Oly népes vala akkor N.-Bánya, hogy 1422-ben az egri püspök a plebanust nem kevesebb mint 11 segédlelkész és egy felvilágosodott predikator *tartására* kötelezte. 1445-ben Brankovics egyéb javaival ez is *Hunyadi Jánosra*, majd *Mátyásra* szállott. Utóbbi 1468-ban *13 ezer* arany forintért a *Fuggereknek* haszonbérbe adta. 1490-ben Albert lengyel herczeg, II-ik Ulászló fivére, az egész vidékkel elpusztitotta. 1508-ban a pénzverővel együtt Thurzó János nyeri. 1521-ben a nagybányai és felsőbányai *56 §-ból álló bányarendtartást léptetik* életbe. (Bergordnung Neustadt und Mittelberg.)

A mohácsi vész után e bányák sorsa is bizonytalanná vált s majd az erdélyi fejedelmek, majd a császári tisztek rendelkeztek ott; 1553-ban Ferdinánd a várost visszafoglalván, a bányák állapotáról jelentést adatott, mely a 674 öl altárna mellett több oldalvágatot a Neu-Kirchen, Gans-Schwalben, Nonnen ein Steindruth nevű aknákkal és a szellőztetésre valamint a bányavizek elvezetésére szolgáló vágatokkal és aknákkal mind felsorolja. A 3—4—8 lábnyi főér olyan *aranyat, veres, fekete* és *hamuszinü ezüst* érczeket szolgáltatott, *melyek mázsája 100 lat ezüstöt, a márkája* 100 aranyat adott. A *Zazarviz* alatt 80 ölnyire (mai 4 folyosó) folyt a mívelés, s a fernezelyi völgyön *14 zuzmü* (206 nyillal) *s öt kohó* működött.

Csakhogy gyorsan változtak *N.-Bánya* urai. 1560-ban *Balassa Menyhért* kapta, attól *1564-ben Báthory István*, majd 1565-ben *Schwendi* Lázár császári tábornok foglalta el, *1567-ben János Zsigmond* veszi birtokába s *Bornemisza Benedekre* bizza, a ki török katonáival a bányaépületeket felgyujtatta, a bányákat betömette és viz alá meríttette. 1571-ben 447 ölre kitakarítják s 1573-ban a hátralevő *224 ölet* is hozzáférhetővé teszik. 1580-ban *Báthory István* kezére jutott, kinek utóda, *Báthory Zsigmond* az összes kerületi arany- és ezüstbányászatot 3 évre *33,160 tallér*, majd ujabb 6 évre *9000 tallér* ellenében Herberstein Feliczián bárónak haszonbéresitette ki. 1601-ben 81 bányászt telepitnek be s Lissabona Gerard főtiszt oly eredményesen vezette a munkálatokat, hogy Báthori Gábor *Alsó-* és *Felső-Fernezelyt* jutalmul neki adományozta, habár a városi feljegyzés 1612-ből *rideg, kapzsi magyarellenségnek jellemzi* a kitüntetettet s Felsőbányának majdnem végpusztulását okozta.

1620-ban évi 2000 tallérért a város vette bérbe a *Nagy-Verem* (Kereszthegy) bányát *Laczfalu, Oroszfalu*, Sürgyefalukkal (ma Dióshalom). 1634-ben jobbnak látja felhagyni a káros vállalkozással s Rákóczy fejedelemre száll. *II. Rákóczy György*

biztosai 1648-ban a Kis-Gepely és gentzvári akna bérlőjét dr. Gattyt rablómiveléssel vádolván, a régi bányagyámok kivágását a fejedelem halálos büntetés terhe alatt eltiltja. 1664-ben a vasvári béke erejével Lipótra száll a bánya; ez csak 1673-ban veheti zavartalan birtokába s a szepesi kamara 1674-ben a bányahatóságot ujjászervezi, a bányászat és pénzverő oltalmazására katonai őrséget rendelt. De *1677-ben Wesselényi István* a várost elfoglalja s a tisztviselőket bebörtönzi s csak 1685-ben áll helyre a nyugalom. 1689-ben 25,420 frtért a várostól *Felső-Bányát* a kincstár megveszi s ujjászervezi a bányászatot. Közbe Rákóczy Ferencz kuruczai alatt ujból hanyatlás áll be, mig 1700-ban a pestis a bányászokat megapasztotta.

A kincstár a bérlők káros rendszerével 1748-ban szakítva királyi felügyelőséget (Inspectorat, Oberamt) szervezve, s 1765-ben a várossal kezet fogva a Kereszthegy alá a Lobkovitz altárnát kezdeti, mellyel 1795-ben a régi vájatokba jutottak. A város azonban 1784-ben saját bányáit beszüntette s veresvizi és fernezelyi zuzóit 11,387 frt 34 denárért a kincstárnak engedte át. Ekkor még a kereszthegyi bányában birt 10 részvénye is oly értéktelenné vált, hogy 1786-ban a 2250 frtnyi pótköltség (Zubusse) fejében sem sikerült eladni azokat.

Nagy küzdelmet okozott az uj altáró alatti régi evések vize, s 1845-ben a Werner aknával vették munkába a délnyugati nagy üregek lecsapolását. A munkálatokkal felmerült költségeket a részvényesek nem birván, 1854-ben az egész Kereszthegy bánya kincstári tulajdonná vált. A romanai völgyből kiinduló s 29 alaguttal 16 kilom. hosszusságban vezetett Thurzó-féle vizvezeték segitségével 1864-ben egy vizoszlopos vizemelő gépet állitottak fel, s a kormány nagy áldozatokkal igyekszik folyvást biztosítni hazánk eme nevezetes bányájának további jövőjét.

A veresvizi bányamü N.-Bányától É.-Ny. 3·5 km. a Kőalja, Szükölő, Dongás, Szarkarét és Morgó hegyek által köritett völgyben nagy multját a vésővel eszközölt evések és a vasékkel hajtott a 2000 m. hosszu *Sarlós-Boldogasszony* altárnával is igazolja. Történelmileg azonban mégis 1764-ben szerepel először, a mikor a város a *Maria Heimsuchung, Szt.-Lipót, Szt.-József, Szt.-Háromság, Szt.-Márton, Szt.-Ferencz, Szt.-Miklós, Szt.-Zsuzsánna, Salvator, Providentia, Szt.-János Evangelista, Szt.-Mihály, Szt.-Lőrincz* nevű régi felhagyott bányákat ismét mívelés alá vette. 1779-ben a zuzművekhez szükséges tavat megépitteté. 1785-ben a misztbányai társulat, a negyvenes évektől a kincstár vette át.

Felsőbánya a 729 m. Nagybányahegyben már a XIV. században virágzó bányászatot üzött. Nagy Lajos több kivált-

sággal emelte a várost, mely pallosjoggal birt. 1452-ben Hunyadi János a Zólyomba szállított orgonáért a bányavám engedélyezésével kárpótolja a *római kath. templomot.* Ezt az adományt 1465-ben Mátyás, 1523-ban II. Lajos, 1565-ben *Zápolya János*, 1585-ben Báthori István és 1601-ben *II. Rudolf* megerősítette. 1508-ban Thurzó János lett a bányák ura, 1530-ban Zápolya János; 1563-ban rövid ideig Ferdinánd birja, a ki tekintettel a vidék terméketlenségére s a háboruskodás pusztítására, 1 márka ezüst árát 6 frt kedvezményes árban szabta meg. 1589-ben Báthory István vette át s Nagy-Bányával közös sorsban osztozott mindig. 1661-ben Szejdi Achmet budai basa, az egész környékkel, 10 ezer tallérig megsarczolta. 1716 és 19-ben *az utolsó tatár becsapások pusztitották.* 1689-ben gróf Brenner udvari kamarai alelnök, Mednyánszky Pál udvari kamarai tanácsos, Fischer Mihály szepesi kamara administrator, Szentiványi László titkárral helyszíni szemlét tartván, 1690-ben 25,420 frt s a város adóinak elengedése feltételével a kincstár átvette a bányászatot. 1725-ig a N.-Bányahegy nyugati oldalán a *Lissabona* család mívelte még a *borkuti* bányát, de akkor azt is átvette a kincstár s a magánbányászatnak csak a felső terület jutott oly feltétellel, hogy *a főéren egy tized*, a *melléktellérek* száraz sulyából $^1/_{15}$, nedves súlyából $^1/_{17}$ rész haszonbér illeti a róm. kath. egyházat, a mint Hunyadi János megszabta volt. Az ötvenes években hosszu tárgyalások folytak a hirhedt panszláv Dobransky Adolf udvari tanácsos elnöklete alatt a jogviszonyok tisztázására; de a megoldást csak a magyar kormány foganatosította.

A *fernezelyi* kohók történeti adatait már előre bocsátottuk. A régi felhagyott bányák közelében ott működött rendesen az olvasztó is. A régi kohászat nem concentrálta ólmos terményeit haszonnal. Csakis 1760-tól biztosítja ezt is a n.-bányai bánya- és pénzverő igazgatója (Gerstorf Ferencz inspector) a selmeczi beváltási árszabály életbeléptetésével, 1774-ben gróf Stampfer uj szabályzatot ad ki; de alig 2 év mulva *Delius Draugott Christóf udvari tanácsos* azt is módositja, 1794-ben a tulságos hőkorlátra való tekintettel ismét változtatják az árszabályt.

Kapnikbánya Hunyadi Jánosnak Felsőbányával emlitett 1455-iki adománylevelében jő először emlitésbe, a mikor is *Felsőbánya* régi szabadalmait megerősítve megengedi: »hogy bárki más, bányászok hegyi *lakók szokása szerint Kapnikon* ásatásokat lapályi vagy hegyi *aknát nyitni*, vagy bányát feltárni és mívelni akarandnak, vagy kezdendnek, a munka megkezdésének napjától számítva *8 évi oly szabadalmat adunk, a milyennel más bányászhelyeken* élni szokás.«

Végre, midőn előmenetelt tettek, eredményt értek el és jövedelemre tettek szert, a mutatkozó jövedelmeikből, bányáikból a rendes szokás szerint a mi (királyi rész) jövedelmünket is azokból kiadni és pontosan beszolgáltatni tartozzanak.«

Igen érdekes történeti adalék a harmadik tárnabejáró-jánál »Hier hats s erschlagen Jakob Huber anno 1511« emléksor. Mily sok időnek kellett lefolyni, mig a két felső tárnát kivésheték! 1553-ból »Kapnik helyzete az ellenség (Rebellen) miatt bizonytalan.« 1555-ben bélteki Drágfy György magtalanul elhalván, Kapnik a kővári jószágokkal a Báthoryakra iratik; Ferdinánd Izabellával kiegyezvén, Feigl Pál 1556-ban ezeket jelenti: »vannak régi és egészen kivágott bányák, melyek erei *aranyat*, ezüstöt, ólmot tartanak, de teljesen viz alatt állanak . . . bemenetelre sem volt nyilás (tehát beomlottak). Kivülről mindazonáltal észleltük s mind a sok jelekből, mind az itt-ott elszórt érczekből megértettük ama bányák gazdagságát. Vannak, kik ezeket örömest mívelnék, de Báthory György, ki mostoha atyja *Drágffinak*, nem engedi, magáénak mondja. A felsőbányaiak *tulajdonukat* királyi levéllel igazolják.« A határokat 1560- és 1576-ban először a Láposnak a Kapnikpatakkal összefolyásánál, majd a Gutinkőnél megállapították; »az oláhoknak is megparancsoltatik vala: hogy ama bányák művelőit szabadságban hagyják és senkit ne akadályozzanak.« Csakhogy Báthory György szatmári főispán, illetőleg a császár és az erdélyi fejedelem egyként jogot formálván a bányához, 1560-ban a császár Balassa Menyhértnek adományozta. Ezután Báthory István, a Schwendi Lázár háboruskodásait s a hegyi oláhok rablásait szenvedte. 1570-ben a békeegyezség szerint Miksa kapta ezt a bányavidéket, s 1571. augusztus 31-iki rendeletével ujjászervezteti a vezetést. De Szatmárért cserébe csakhamar Báthory István veszi át s 1588-ban báró Herberstein *Feliciánnak* kihaszonbéreli.

N.-Bányával együtt 1591-ben, majd 1612-ben megujitják ezt a haszonbért is. A gazdálkodás mind rosszabbra válván, 1620-ban Bethlen Gábor ifjabb báró Herbersteintől visszaveszi az egészet. Azonban halála után a két Rákóczy ismét bérlőkre szorult s Apaffy Mihály megbizottjai avatatlanságukkal majdnem tönkreteszik Felső-Bányát. 1693-ban a császári bizottság jelentése *elhagyatottnak* jelzi; a zuzóházak lerombolva, a kovácsok tárnája (ajtópárkány 1677. vésettel) feltörve. Ettől 100 m. fennebb a nagy *altárna*, melynek ácsolatán 1644 évszám jelezte a kezdetet. Alig pár bányász tengődött akkor ott. 1711-el jobb idők kezdődtek. 1717-ben a tatárok betörését a bányászok ébersége és vitézsége szerencsésen meghiusitá

•s méltó büszkeséggel vésték a diadal helyén a Tatárkőbe »*Anno 1717.* usque huic *fuerunt tartari.*« 1723-ban a déli oldal bányáit még fejedelmi bányáknak nevezték. 1727-ben a zalatnai bányaigazgatóság kerületéből a nagybányai felügyelőséghez osztatott át s 1735-ben önálló plébániává alakulva, a nagybányai jezsuiták hatósága alól kikerült. 1744-ben 1 gondnok, 1 bányairnok, 1 bányafelőr, 1 kohófelőr *(a ki egyszersmind érczmérő és tanitó is volt)*, 1 lelkész összesen 1080 frt fizetéssel valának alkalmazva, s Lanszky Mátyás szomolnoki főiszapolót *30 kr. napidijjal* zuzási kisérletekre átrendelték. 1753-ban a régi altárnát József néven ujból megnyitották s 1810-ben a bányaközségben megfordult Rainer főherczeg nevén folytatták. 1761-ben még bányatörvényszéket is szerveznek. 1763-ban a Magyar bányatársaság nevében Geramb Ferencz a »Handel« közepén nyitott tárnát kéri. A bányászat 1766-ban szépen virágozott. 1784-ben a patak megáradása az Érczpatakér felfedezésére vezetett. 1786-ban a minden oldalról elzárt bányahelység Felsőbányára szekérutat nyert. Századunk elején a pénzdevalvatio, az 1816—17. terméketlenség s a hibás bérrendszer a bányászatot majnem végromlásba döntötte. 1845-ben végre a Rainer altárna alá a Nándor altárna megnyitását elhatározták s a »Magyar«, »Tever«, »Péter Pál« társulat javait 20 ezer forinttal a kincstár átvette s ezzel jobb idők következtek be.

Oláh-Láposbányát a hagyomány 1308—1342-ben a Bánffy családnak tulajdonitja. Hiteles adatai csak 1769-től kezdődnek, a mikor a kapniki bányahivatal gondozása alatt állott. Önálló művezetőt csak 1787. április 18-án kapott. Aranyon kivül ezüst, réz, kevés ólom, antimon és czink fordul elő. Régi vájatok tanuskodnak különben a bányászat több százados multjáról. Az óradnai bányászatot *Rogerius* apát siralmaiban említi. Akkor 25—30 ezer lakosság talált itt megélhetést, a kiket a tatárok leöltek. Ma alig 4000 megy a népesség. A *Bányahegy*, Bényes, a Kuratzel hegyek lejtően mutatkozó salakhalmok, vájatok V. István elnevezés jelzik a régi műveletek helyét, irott adataink hallgatnak egész 1766-ig, a mikor a Deschan Prunetz és Schirding nevű társulatok nem birván a költségeket, részvényeik felét a kincstárnak engedték át. Igy nem boldogulhatván, 1795-től $^3/_4$ részt bir a kincstár a boitzi és Kuratzel hegyeken folyó bányászatban. A bányászat 12·7 km. távol foly a községtől. A kincstári kohászat 1796-tól kezdődik; de a jelenlegi kohó 1832-ben épült a bényesi bányák ólomérczének feldolgozására s ennél működött *Debreczeni Márton*, »A kiovi csata« hirneves szerzője is, sőt nagy műve egy részét is Radnán irta.

A szakbeli adatok mellett a bányamérnökség fejezetéből kivánjuk kiemelni még, hogy a *Markscheiderek* régóta használják a compasst. 1180-ból említi egy *norvégiai okmány* először *a mágnes polaritását*, megjegyezve, hogy már 1068-ban zsinórra függesztve használták a mágneskövet. A bányászatnál Beyer Ágoston 1749-ben Schnebergben kiadott bányamértana a XIV. századig viszi a compass alkalmazását. De a bányamérést titokban üzték s a térképre átvitel kisebbitését nem ismerték a XIV. században. Igy Hallstadtban Tirolból vitt mérnökök a *befagyott tó jegére* rajzolták a szükséges szerkesztést s az igy nyert *szögek segitségével tüzték ki a bányában az irányt.* Agricola György *De re metallica cz.* könyve (1521) bevezető részében a mai compass használati utasitását adja. 1524. a Hallstadt, 1548. a joachimsthali bányaosztályzatok a bányamérnököket az órák pontos levételére utasitották. A tiroli Hallban 1525-beli térképek is láthatók.

Nagybánya vidékén 1737. Hammerschmidt János mérnök készítette az első bányatérképet magyar és latin felirattal. 1782—91. Pelorgai József Antal, 1791—95. Wagner Antal kerületi mérnökök az egész bányavidékről részletes és átnézeti térképeket dolgoztak ki s ezek már tudományosan képzett bányamérnökök valának. Utóbbi tán már Selmecz neveltje lehetett.

A hazai történelem szempontjából is figyelemreméltó munkának épen történeti adataiban nélkülözzük az egységes kidolgozást. Az adatok ismétlődését több munkással nehéz elkerülni; de a hivatolt okmányok közléseivel a felesleges ismétlődések önkényt elmaradnak vala. Kivánatos lesz vala néhai *Péch Antal Alsó magyarországi* bányavárosok bányatörténetének analogiáit, Wenczel Gusztáv igen becses történeti kutatásainak eredményeit is felkarolni. Mindezt a történeti oklevéltárral, az ez irányban még eszközölhető kiegészitésekkel, a telepitések, a robbantási technika helyi történetével egy második kötetben pótolhatná N.-Bánya szakférfiainak valamelyike. Hisz a hol annyi lelkesedéssel munkálják szakjukat. ott ez a feladat is megtalálja bizonyára — és pedig tán nem is oly sokára — maga emberét! Addig is követendő például ajánlhatjuk e derék munkát többi bányakerületeinknek.

TÉGLÁS GÁBOR.

Histoire des relations de la France avec Venise du XIII-e siècle à l'avènement de Charles VIII, par P.-M. Perret; précédée d'une notice sur l'auteur par M. Paul Meyer, de l'Institut. — Nagy 8-rét, 2 kötet, XXXII+596 és 470 ll. (Velencze XV. századbeli látképének fény-nyomatú másolatával) Páris H. Welter 1896. Ára 20 frank.

VIII. Károly franczia király 1483-ban jutott a trónra, a könyv első fejezete pedig az 1230-ik év történetével kezdődik. Az ezen két év közé eső harmadfél évszázad történetével foglalkozik tehát szerzőnk, ki még 1893-ban halt meg, s kinek rövid életrajzát Meyer Pál a munka elején közli. A kéziratot, ugy látszik, változatlanul nyomtatták ki, mert nem akadtam sehol javitásokra vagy pótlásokra, s erről meg kell emlékeznünk a mű megbirálásánál, mert a történetirás mai rohamos haladásánál három év lényeges különbséget tesz.

A korán elhunyt fiatal szerzőt jól ismerik olvasóim közül mindazok, kik a velenczei köztársaság és franczia királyság közötti viszonyok történelmét tanulmányozták, mert nevével 1888 óta gyakrabban találkoztunk a franczia Académie des Sciences morales et politiques közleményeiben, továbbá a *Bibliothèque de l'École des Chartes* köteteiben és egyéb franczia történetirási folyóiratokban. Mindezen dolgozatai, ugy látszik, előtanulmányul szolgáltak jelenlegi két kötetes munkájához.

Az első kötet elején szerző összeállította az általa felhasznált (majdnem kizárólag nyomtatott) források jegyzékét, mely mintegy 17½ oldalra terjed. A hazai forrásokból azonban csak keveset használt föl, mindössze t. i. Hammert, Theinert, a *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera* idevágó köteteit, Fraknóinak Mátyás királyról irt életrajzát és Ljubić *Monumenta*-inak egy kötetét. A 34. lapon azonfelül két izben, a jegyzetekben, idézi »Ouvary, *Op. Cit.*,« de mindeddig sem a bibliographiai jegyzékben, sem máshol a két kötetben nem sikerült e szerző kilétét vagy az illető munka czimét fölfedeznem.[1])

Magyarország nevével a jelen munkában legelőször az 1374. év eseményeinek elbeszélésénél találkozunk, midőn t. i. I. Lajos magyar és V. Károly franczia királyok követséget menesztettek egymáshoz az orleansi herczeg (a király második fia) és Katalin magyar királyleány között tervezett házasság ügyében. A magyar udvarnál járt franczia követség tagjai, Jarry szerint, a következők voltak: Milon Comte de Joigny,

[1]) Alkalmasint Óváry Lipótnak *A Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottságának Oklevél-másolatait* érti I. Budapest 1890. II. Budapest 1894.

Raoul de Rayneval, Pierre de Bournefel és Aleaume Boistel. Mindkét nemzetbeli követség Velenczén utazott át és a köztársaság a legnagyobb előzékenységgel fogadta őket és saját gályáin szállíttatta őket Zengbe és vissza, a miért V. Károly 1377. február 20-án fejezte ki köszönetét. Mint tudjuk, a magyar királyleány halála miatt az egész házassági terv füstbe ment.

Nemsokára ezután egy más franczia-magyar házasság terve merült föl, t. i. Mária, Lajos király második leánya és »Louis de Valois« közt. Szerző el nem árulja seholsem, hogy a vőlegény ugyanaz volt mint Kataliné, ámbár V. Károly idejében őt helyesen a király második fiának, VI. Károly idejében pedig ismét egész helyesen a király öcscsének nevezi. Szerző az illető helyen továbbá említi, hogy a franczia királyfi első arájának neve Katalin volt; de teljesen megfeledkezik e körülményről és egy pár lappal odább azt a furcsa dolgot állítja, hogy a Louis de Valois és *Mária* közt 1376-ban történt jegyváltás óta egészen megfeledkeztek Franciaországban a menyasszonyról, mig 1385. szeptember havában, az időközben özvegységre jutott Erzsébet magyar királyné követséget nem küldött VI. Károlyhoz, hogy a »Valois gróf«-fal való házasság megkötését sürgesse. Sajnálattal tapasztaljuk továbbá azt, hogy azt a kérdést, hogy a Louis és Mária között tervezett házasság miért nem jött létre, szerzőnk sem oldja meg, hanem a megoldását egyszerüen elkerüli. Velencze ebben az esetben is a legnagyobb előzékenységgel segítette elő a tervet.

A köztársaság azonban nem volt mindig ily szivélyes, jó hangulatban a magyar uralkodó irányában. Igy pl. szerzőnk elbeszéli a Durazzói Károly és Anjoui Lajos, Nápolyi Jankának fogadott fia, közötti ellenségeskedéseket. Mindketten — irja — követséget küldöttek Flórenczbe — Cipolla szerint véletlenül egyidőben — de a köztársaság semleges állást foglalt el. Velenczében sem ért el többet az anjoui herczeg, mert a köztársaság alig egy év előtt kötött volt békét Turinban a magyar királylyal és persze óvakodott minden lépéstől, mely a békét megzavarhatta volna. Másrészt azonban a magyar királynak is csak kitérő választ adott a ravasz köztársaság, sőt 1382. szept. 21-én pláne megtagadta neki az általa Durazzói Károly érdekében ujabban kért segélyt. Nehány hónap mulva pedig — irja szerzőnk — »t. i. 1384. április 27-én« elutasította az Anjoui Lajos kérelmét, hogy a köztársaság engedje meg neki három fegyveres gálya fölszerelését. Mint látjuk, a chronologia szerzőnknek is, mint egyáltalában honfitársainak, nagyon is gyönge oldala.

Szerzőnk érinti továbbá röviden Craon Péter és fogoly-

társainak sorsát is Ragusában, melyről Áldásy Antal csak nemrég közölt bő részleteket a *Századok*-ban (junius 1896). A két szerző elbeszélése azonban annyira különbözik egymástól, hogy az idézett források áttanulmányozása nélkül bajos eldönteni, hogy melyiküknek van igaza Áldásy avval vádolja Craon Pétert, hogy az Anjoui Lajos részéről reábizott »pénzt tele marokkal szórta« (értsd oktalanul elpazarolta) és azonfelül még egy kis kalózkodást is gyakorolt a tengeren. Perret szerint ellenben Péter uramat egy követség alkalmával csipték el a raguzaiak. Luccari, egy XVII. századbeli iró, kit Áldásy idéz, azt állítja, hogy a foglyok érdekében nemcsak a vertusi gróf, hanem még VI. Orbán pápa, Durazzói Károly, ennek nyilt ellensége Anjoui Lajos, továbbá Visconti Bernabo és VI. Károly franczia király is közbenjártak. De okleveles bizonyítékaink, Áldásy szerint, csak a vertusi gróf és a legutóbb nevezett két egyén eseteiben vannak. Perret még a burgundi herczeget is említi. Szerinte továbbá a pénz-szórásról költött vád nincs bebizonyítva. Ez csak Berry herczegének vádaskodásán alapul, és Monthenault d'Egly még 1741-ben a Jean le Fèvre naplójában közölt adatok megvizsgálásából azon meggyőződésre jutott, hogy a vádnak nem vala semmi alapja. Perret különben nem ismeri ez ügy lebonyolódását. Csak annyit tud, hogy Mária magyar királynő elrendelte a foglyok szabadon való bocsáttatását és hogy Craon Péter 1385. május havában visszatért Franciaországba. »C'est tout ce que nous savons à ce sujet.« Áldásy továbbá a franczia király követeit Frenell Péternek és Mauvinet Vilmosnak nevezi, kiknek számára VI. Károly a meghatalmazást Párisban 1384-ben julius 23-án állította ki, de Jean le Fèvre naplója szerint a szerződés-kötésre való meghatalmazást 1385. január 13-án Mauvinet Vilmos és »maistre J. du Fresne« részére állították ki. Nem lehet földadatom e helyen az ellentmondásokat tisztázni.

Az 1396-iki nikápolyi katasztrófával végződött »keresztes hadjárat«-ot csak mellékesen érinti szerzőnk; először azért, mert szerinte inkább a burgundi, mint a franczia történetirást érdekli; másodszor, mert Velencze a franczia és burgundi foglyokért fizetett váltságdíj kifizetésénél csak mint közvetitő szerepelt; s végre harmadszor mivel J. Delaville le Roulx már elég részletesen irta le ezt az ügyet. Teljesen azonban mégsem képes mellőzni azt a szerző, mert a Zsigmond királyunk és a híres Dino Rapondi közt lefolyt ezen kis pénzügyi operáczió folytonos surlódásra adott alkalmat Velencze és Burgundia közt, melyeket Franciaország nem nézhetett közönyösen. Véglegesen e fontos ügy csak 1425-ben lett elintézve.

Bonyolult volta miatt azonban nehány sorban nem lehet a dolog lefolyását elbeszélnem, s azért Delaville le Roulx idézett munkájára *(La France en Orient au XIV. siècle)* kell utalnom az olvasót, hol e tárgynak külön fejezetet szentel a szerző a »Nikápoly«-ról tárgyaló szakaszban.

Az első kötet második fejezetének végén szerző végre röviden leirja VI. Károly sikertelen kisérletét a Zsigmond és a velenczei köztársaság között Zára és más dalmácziai területek elfoglalása miatt kitört viszályt kiegyenlíteni. Magát »a dalmácziai viszályt« már leirta részletesen nálunk Óváry, *(Századok* 1889.), de a franczia király föllépését csak futólagosan érinti. Az általa említett »egy burgundiai kalmár« nem más mint Dino Rapondi. VI. Károly első izben 1410. decz. 11-én (levelét közli Ljubić) szólította föl a köztársaságot a magyar királytól elidegenitett dalmácziai terület visszaadására, melyre Velencze gőgösen azt felelte, hogy azon területeket törvényes uruktól Nápolyi Lászlótól szerezte meg, s hogy különben is Zára, mielőtt magyar birtok lett volna belőle, mintegy 325 évig Velenczéhez tartozott volt. Mely állitás ellenében szerzőnk idézi az idősebb Sanuto munkáját annak bebizonyitására, hogy a köztársaság nagyon messzire elvetette a sulykot. A franczia királyt azonban nem riasztotta el a gőgös felelet, hanem másod izben küldött követséget a lagunák városába, melynek tagjai »l'abbé de Saint-Jean d' Écouen« és Philippe de Poitiers voltak. Sokat azonban ezek sem végeztek. A velenczei tanács 1412. julius 11-én (l. Ljubić) kissé udvariasabban felelt ezúttal és nemsokára ezután (1413. április 17-én) a Cilleyeknek sikerült öt évre szóló fegyverszünetet kötni a vetélkedők közt, melyet a köztársaság arra használt föl, hogy Visconti Fülöp Máriával szövetkezett Zsigmond ellen. Ez utóbbi pedig a köztársaság befeketitésére azon hirt terjesztette el a keresztény fejedelmeknél, hogy Velencze volt az, mely a törököket a magyar végvidék és Illyria elfoglalására unszolta. Mely rágalom ellen azután a köztársaság kénytelennek érezte magát körlevél utján a franczia, angol és aragoni udvaroknál mentegetni. Még az ugyanaz nap (1415. aug. 30.) tartott ülésben a tanács külön levelet is intézett a franczia királyhoz, melyben elősorolja mindazon lépéseket, melyeket azon időpontig a török hatalom terjeszkedésének meggátlására jó vagy balsikerrel tett. Szerző szerint nem tudjuk, hogy e levéllel czélt ért-e a tanács és sikerült-e VI. Károlyt a tanács jóhiszeműségéről meggyőzni. Elég furcsán szerző Zsigmondot folyton »Sigismond d'Autriche«-nek nevezi. Az Óvárynál szereplő »Pásztóczy Lőrincz« pedig, ki szerinte

azon ürügy alatt járt 1413 első havában Velenczében, hogy »régiségeket és templomokat jött szemlélni,« nem volt más mint a Szent-Patrick purgatoriumában járt Pászthói Rátholdi Lőrincz, s ő nem régészeti hajlamból, hanem állítólag szintén zarándoklás czéljából járt ott.

A fegyverszünet leteltével újra kitört a háboru, és Velencze, fölhasználva Zsigmond távollétét, ki Csehországban időzött az ottani zavarok lecsillapitása végett, elfoglalta Friulit és Dalmáczián. De mindkét fél idő folytán beleúnt a háborúskodásba, mert mindkettőjüknek más iránybeli terveik voltak. Hogyan, hogyan nem történt — mert nem tudjuk, melyik fél kezdeményezte a dolgot, ámbár Perret alkalmasint jól sejti, hogy Zsigmond tette az első lépést ez irányban — 1425. április 14-én a velenczei tanács elfogadta Carmagnola gróf ajánlatát, hogy ez Szavója herczegének nevében a békekötés közvetitését elvállalja. Az uj franczia király, VII. Károly is 1424. decz. 31-én elküldötte Zsigmondhoz »l'abbé de Saint-Antoine de Vienne«-t [1]) és Alain Chartier-t (latin okmányokban »Alanus Auriger), kik előtt — szerzőnk sejtelme szerint (selon nous) — a magyar király nem titkolta el azt, hogy béke után vágyódik. A két követ azután elment Velenczébe, hol a tanács az 1425. május 3-án tartott ülésben hallgatta ki őket. A francziák ez alkalommal előadták azt, hogy uruk nevében kérik Velenczét, miszerint békét kössön Zsigmonddal és hogy VII. Károlytól teljes fölhatalmazásuk van a békekötés föltételeit illetőleg tárgyalásba bocsátkozni. A tanács feleletében mindenekelőtt megköszönte a franczia király szives fáradozását és kijelentette, hogy a köztársaságnak mindig hő óhajtása volt valamennyi keresztény feledelemmel, különösen Zsigmonddal, békés egyetértésben élni. Ez okból készséggel elfogadja a franczia király közvetítését, ha szövetségesük, Milano herczege, is bevonatik a békébe. Elrendelték ennek folytán, hogy ezen határozatukat Corrario Pál, a milanói udvarnál székelő követük közölje ama herczeggel. Az ennek bizonyítékául szolgáló tanácsvégzés szövegét szerzőnk a *Revue Historique* 45. kötetében közölte. A mit ezután beszél el, azt szintén a velenczei levéltárból meritette, de az eredeti szöveget nem közli, s azért — experto crede — elbeszélése a legnagyobb óvatossággal veendő.

Alain Chartier neve ezután nem fordul elő többé az okiratokban s azért, úgy látszik, Grandval abbé ezentúl egye-

[1]) Neve Artaud de Grandval volt, ámbár a velenczei tanács hivatalos jegyzőkönyvében »Bertrandus«-nak van elkeresztelve.

dül járt el a követség dolgában. Mindenekelőtt fölkereste Zsigmondot Budán július vége felé vagy pedig augusztus folyamában. Mint előre látni lehetett, a magyar király teljesen egyetértett franczia kollegájának tervével és késznek nyilatkozott a köztársasággal hosszabb időre terjedő fegyverszünetet kötni. De az általa szabott föltételek némelyikét túlszigoru voltuk miatt Velencze el nem fogadhatóknak jelentette ki. Föltételei röviden a következők voltak: 1. Véd és dacz-szövetség a törökök ellen, Zsigmond a szárazföldön, Velencze a vizen (a Dunán) támadandja meg őket. 2. Velencze megengedi Zsigmondnak, hogy ez vasasokat (gens d'armes) és szerszámijjasokat toborozzon a köztársaság területén, valahányszor ezekre a török háború fejlődése szerint szüksége van. 3. A köztársaság Zsigmondnak *kölcsön ad* 200 ezer aranyat s ez utóbbi nem visel háborút Velencze ellen mindaddig, míg adósa marad. 4. Szükség esetén Velencze hajó-gyártókat küld Zsigmondnak. 5. Milano herczege a fegyverszünetbe vonatik. 6. Zsigmond számíthat Velencze és Milano jó szolgálataira megkoronáztatása czéljából teendő olasz útja alkalmával. Mint látjuk, Zára sorsát, minden félreértés elkerülése végett, szánt-szándékkal említetlenül hagyta a király. Az irásba foglalt föltételekkel azután Grandval abbé, és a magyar király kanczellárja — kinek nevét nem említi — elindultak Velenczébe, hol a franczia ember október 23. vagy 24-én kapott kihallgatást.[1]) A köztársaság hallani sem akart a *compensatio* fejében (mint láttuk előbb csak *kölcsön*-nek nevezte szerzőnk) fizetendő 200 ezer aranyról, mert eltekintve az összeg óriás voltáról Velencze már elvben sem ismerheti el és soha sem ismerte el a magyar király jogát *compensátiót* követelni. Miután azonban a franczia király követe úgy kivánja, hogy Zsigmond követe meghallgattassék, engedélyt adnak a magyar kanczellárnak eljönni Velenczébe; azonban csak oly föltétel alatt, hogy ezen engedély és meghallgattatása semmi előitéletre okot nem ad. Különben is minden Zsigmonddal kötendő szerződés végérvényességre csakis a milanói herczeg jóváhagyásával és hozzájárulásával juthat. Mint látjuk, tehát a milanói herczeg szerzőnknél teljesen más politikát űz mint Óvárynak idézett czikkében.

A magyar követ előterjesztését a tanács október 26-án hallgatta meg a franczia követ jelenlétében. Az albizottság azonban csak ugyanazon hó 30-án készült el jelentésével, melyben a 2., 4., 5. és 6. számú pontokat elfogadhatóknak találják.

[1]) A király azonkivül Grandval abbé utján levélben fölkérte a köztársaságot, hogy egy Rómába küldendő követség számára védlevelet adjon, mely kérésének a köztársaság szept. 3. helyt adott.

Az első pontot illetőleg az albizottság azt ajánlá, hogy be kell várni a velenczei tengernagy jelentését, ki azon időpontban éppen alkudozásban volt a törökkel a békekötés ügyében. Ha e tárgyalások czélra nem vezetnek, úgy a köztársaság fogadja el az ajánlott szövetséget oly föltétel alatt, hogy Zsigmond személyesen vezet hadsereget Görögországba. Velencze hajóhaddal támogatandja őt és megengedi csapatainak a szabad átvonulást velenczei területen. A kért kölcsön élénkebb vitára adott alkalmat, s végre abban állapodott meg a tanács, hogy ámbár elvben nem ismeri el Zsigmond *követelését* (így!), a franczia király kedvéért a köztársaság szakit eddigi szokásával és Zsigmondnak kölcsön ad 50 ezer aranyat, elfogadván az ajánlott föltételt, hogy a fegyverszünet időről időre meg lesz hosszabbítandó mindaddig, míg a köztársaság teljes követelése ki nincs egyenlítve. E határozatot nagy többséggel szavazta meg a tanács.

Zsigmond e föltételeket — irja szerzőnk — úgy látszik, visszautasító feleletnek tekintette és miután nem volt reménye a köztársasággal megegyezkedhetni, elejtette a tárgyalások fonalát és tovább folytatta a háborút. VII. Károly közvetítési kisérlete tehát ép úgy mint elődéé a trónon meghiusult.

Ezután hosszabb ideig nem találkozunk a magyar király nevével, míg t. i. eljutunk Hollós Mátyás uralkodásához. Itt elbeszéli szerző (a VI. fejezetben), hogy 1461. okt. 20-án jelentés érkezett a velenczei tanácshoz, hogy a törökök legyőzték, »Oussoun-Rhassun«-t, »le futur souverain de la Perse« és elfoglalták Trapezuntot. E hir ürügyül vagy okul szolgált arra, hogy a köztársaság teljes figyelmét a keleti kérdésre fordítsa. Elbeszéli továbbá Perret a különféle keresztény fejedelmek magatartását és politikáját, egyebek közt azt is, hogy mint sikerült II. Pius pápának Mátyás királyt III. Frigyes császárral kiengesztelni, melynek eredménye gyanánt jött létre »le traité de Varadin« (t. i. Pétervárad), mely békéről a 381. lapon hibásan az állíttatik, hogy 1464. (a 396. lapon azonban helyesen 1463.) szept. 12-én köttetett meg Velencze és Mátyás között. És így tovább több-kevesebb botlással kevés újat beszél el szerző.

De mégis akadunk a sok polyva közt egy szemre, t. i. az első kötet 409. lapján, hol Nicolo de Canalle követjárásáról beszélve a jegyzetben figyelmezteti az olvasót, hogy a magyar akadémia által kiadott *Acta Extera*-ban a szerkesztő (Nagy) közli az (1463.) nov. 16-án tartott velenczei tanácsülés jegyzőkönyvét, de elmulasztotta közölni az utóiratot (Arch. de Venise, *Senato, Delib. secr.*, XXI. fol. 201. verso post

scriptum), melyben ha jólértem meg, a velenczei tanács tudtára adja a pápának, hogy Nicolo de Canalle oly megbizatással indul el XI. Lajos franczia királyhoz, hogy őt a pápa, Jó Fülöp és Velencze részéről kötött török-ellenes ligába való lépésre rábeszélje.

Még kétszer találkozunk a munkában (a második kötethez) Mátyás király nevével, de újat nem tanulunk.

Szerző egy függelékben közöl egy igen érdekes régi értekezést »Traité du Gouvernment de la Cité et Seigneurie de Venise« czim alatt és a »Pièces justificatives« szakaszban több mint száz lapon számos eredeti okírat szövegét a velenczei, párisi és milanói levéltárakból, melyek közt itt-ott akadunk egy-egy érdekes adatra, különösen a törökök ellen tervezett több rendbeli coalitiók történetét illetőleg, melyekre nézve elmondhatjuk az angollal, hogy *History repeats itself* (a történelem önmagát ismétli). Mert ezek a tervezett coalitiók nagyon hasonlítanak egymásra az unalmasságig. Mindenki lelkesül eleinte az eszméért, de legvégül mégis csak egyik keresztény nemzet a másikkal tűz össze és a szaraczénoké helyett egymás torkát szelik.

KROPF LAJOS.

Das Zeitalter der Fugger. — Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert von Dr. Richard Ehrenberg. Zweiter Band. *Die Weltbörsen und Finanzkrisen des 16. Jahrhunderts.* Jena, Verlag von Gustav Fischer. 1896. 8-rét. IV. és 368 ll. Ára 7 márka.

Dr. Ehrenbergnek a *Századok* 1896-ki november füzetében ismertetett munkájának második és befejező kötete csakhamar követte az elsőt. Az alczímmel egyezőleg szerző egy főszakaszban a XVI. századbeli világ-börzékkel foglalkozik, t. i. Antwerpen és Lyonnal és egy másikban az ugyanazon századbeli pénzügyi válságokkal. Végre egy harmadik szakaszban »Vom Zeitalter der Fugger zur Gegenwart« röviden ecseteli egy-két európai ország állam-adósságainak és a modern értéktőzsdék (Fonds-börsen) némelyikének történelmi fejlődését. A kötet legvégén azután van egy gyarló index.

Magát a magyar történelmet közvetlenül érdeklő dolog e kötetben alig van; de közvetett érdekénél fogva épp oly érdekes, vagy talán még érdekesebb mint előd je.

A XVI. század folyamában lényeges változáson ment át a világ kereskedelem. Hogy csak egy eseményt említsek: Velencze csillaga lassankint leáldozott és Lyon és Antwerpen vették át helyette a vezérszerepet. Ezért történt azután pl. az, hogy a magyar réz zömét ezentúl Németalföldre kellett szállítani eladás végett, nem pedig mint eddig a lagunák városába.

KROPF LAJOS.

A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban. Irta Szederkényi Nándor. Budapest, Athenaeum r. társulat bizománya. 1896. 8-r. VIII+183 lap.

Nagyon természetesnek tartjuk, hogy történetíróink bizonyos előszeretettel foglalkoznak történetünk azon jellemvonásaival, a melyekre a nemzet méltán büszke és hogy minél részletesebben s minél több oldalról megvilágítva igyekeznek bemutatni a magyar nemzet azon tulajdonságait, a melyekkel más nemzet előtt hiressé tette nevét s a szomszéd nemzetek fölött kitünt. Hogy a hadi rendszer és vitézség ilyen nemzeti sajátság s történetünk jellemvonásai közé tartozik, felesleges bizonyítgatnunk. *Kollár* Ádám is ezért adhatott »Historiae iurisque publici regni Ungariae *Amoenitates*« czímet azon művének, melyben a régi magyarok hadirendszerével is behatóan foglalkozik. Kollár értekezését rég elfeledték, Szabó Károly idevonatkozó tanulmányai érdeklődést keltettek ugyan, de valójában Salamon fejtegetései irányozták először e tárgyra a nemzet figyelmét.

Szabó és Salamon műveivel a magyar haditörténet ismertetés csak megkezdetett s most Szederkényi jelen művében czélul tüzte maga elé a magyar hadi intézménynek nemcsak ősi szervezetét, hanem további fejlődését és alakulásait egész 1848-ig, történeti és közjogi szempontból ismertetni.

Szerettük volna, hogy ha már e tárgyról ír, ha annál *Salamon* alapvető művét több figyelemben részesíti, mivel szerintünk ebben több oly dologra nézve kaphatott volna elfogadható feleletet, melyet igy nyilt kérdésnek hagyott, pl. az ilyenekre: Volt-e s milyen magasabb czél a hadi portyázásokkal s katonai excursiókkal Árpád, Zsolt és Taksony fővezérek s a nemzetségek egyetemes gyülése előtt összekötve? Másként szólana a »nemzetségekről« is, s nem fogadná el minden kételkedés nélkül Kézai adatát a nemzetségek fegyverképes tagjainak számáról stb.

Szintén hiány, hogy nem ismeri *Meynert* 1876-ban megjelent művét »*Kriegswesen in Ungarn,*« melyet egy és más fogyatkozásai daczára a magyar történetirás is örömmel üdvözölt. Egyéb műveket, melyek a magyar hadi intézményt katonai szempontból ismertetik, a milyenek többek között a Ludovica Akadémia Közlönyében s a Hadtörténelmi Közleményekben jelentek meg, nem is említünk.

A vármegyék képződéséről tudvalevőleg egész irodalom keletkezett (Bottka és Pesthy, Balássy, Hajnik és Pauler stb.) s többféle elmélet áll egymással szemközt, Szederkényinek figyelmét, ugy látszik, ez is kikerülte. Szerinte »vármegyéink több-

nyire a honfoglaló vezérek vagy azok fiai után nyerték nevöket, a mi azt mutatja, hogy azok ekkor alapíttattak.« »Kezdetben nem volt az egyéb, mint a letelepedett nemzetségeknek hadi kerületei. Történeti adatok vannak például a XIII. és XIV. századból is, hogy egyes vármegyék területe még akkor is jóformán egyes nemzetségek vagy még akkor hadak tagjainak birtoka volt. Még ma is észlelhetjük egyes vármegyékben a régibb nemzetségek atyafiságos csoportját« stb. Ilyen fejtegetések aligha oldanak meg olyan bonyodalmas kérdést, milyen a vármegyék alakulása.

Épen olyan kevéssé sikerült a megye szó etymologiája is: »Ha a kerület a körit igéből, a járás a járból származik, a megye a *megy* igéből származtatható s e szerint a kerület, járás vagy megye, a vár körül fekvő területet jelenti, mely a várhoz tartozik, azzal megy. Régi magyar fogalomképzés és kifejezés például: a földdel jár vagy megy annak terhe is. Ma is kérdezzük: »mi megy vele,« azaz, a mi bizonyos tárgynak hozzátartozandósága. A várnak megyéje, a vele járó, hozzá tartozó terület. Régen ugy, mint ma is, divatos kifejezés például »a Duna mentén« »Vág mentén,« melyből látszik a »megy« szónak variálása a fogalmak képződésénél. A »megyek« szó idegenségét eddig senki sem állította« stb. Ilyen délibábos nyelvészkedéssel még sok vitás eredetű szavunkat meg lehetne fejteni A *megy* igéből ad formam: kerület, alighanem menet képződött volna! De nem folytatjuk tovább.

A mű tartalmáról a következő négy rész tájékoztat: 1. *Az ősi hadrendszer kora a tatárdulásig, illetve az Anjou-házbeli királyokig 889—1300.* 2. *A tatárdulás folytán meglazult ősi hadiintézmény keretében a banderialis és zsoldos csapatrendszer fejlődésének s a telekkatonaság képződésének kora. Átmeneti kor a gyalogrendszerhez 1300—1526.* 3. *Az önvédelmi hadrendszer változatai a mohácsi vész után, a török hódoltság idejében, az álló seregről szólló 1715. évi VIII. t.-czikk megalkotásáig 1526—1715.* 4. *Az álló seregről szólló törvény megalkotása után, a magyar hadi intézmény közjogi küzdelmének kora s befejezése az 1848-iki alkotásokban 1715—1848.*

Végül a mű hiányainak mentségére sietünk fölemlíteni, hogy a szerző művével még a millenniumra el akart készülni. Az előszóban maga is felemlíti, hogy ez irányban munkája csak a szerény uttörő szerepében jelenik meg. Míg másfelől készséggel elismerjük, hogy a közjogi világítás a történetinél sokkal sikerültebb, inkább is ez a terrenum az, hol a szerző teljesen otthonosnak érzi magát s közjogi fejtegetései egészben véve széles politikai tájékozottságra vallanak. Stylusa is könnyed, folyékony és élvezetes. —i—s.

TÁRCZA.

A BERZEVICZYEK LEVÉLTÁRA KAKAS-LOMNICZON.

A berzeviczei és a kakas-lomniczi Berzeviczy család szepesmegyei ágának levéltára Kakas-Lomniczon (a mostani hivatalos elnevezés szerint Szepes-Nagy-Lomnicz) egyike a leggazdagabb és legrendezettebb nemesi levéltáraknak Felső-Magyarországon. Van benne 8 árpádkori okmány, számos eredeti okmány a 14-ik századból, megerősitése és átirata az eredeti 1209. évben kelt donatiónak, azután I. Ferdinánd idejéből a család vagyoni viszonyaira vonatkozó királyi kiadványok, megerősítése a régi czimernek, továbbá régi perek, levelezések, végrendeletek sat. Mind ezen iratok felől egy, a mult század végéig terjedő, latin nyelven szerkesztett. Elenchus van, mely körülbelől 2700 számot foglal magában, és melyet Czebányi György lőcsei ügyvéd az 1825—1835 években nagy lelkiismeretséggel szerkesztett özvegy Berzeviczy Gergelyné megbizásából.

Említendő a számos közérdekű irományok közt a Berzeviczy Mártonra vonatkozó iratcsomag, ki Báthory István lengyel királynak kanczellárja és stargardi főkapitány volt; azután Berzeviczy Gergelynek, a hires nemzetgazdászati irónak levelei az édes anyjához özvegy Berzeviczy Sándorné született Sztancsics Horváth Borbálához az 1784—1787 évekből, mi alatt a göttingeni egyetemet látogatta és Franczia- meg Angolországba utazott, és melyek nagyon sok érdekes korrajzi adatot tartalmaznak.

Mutatványképen ösmertetünk ezen levéltárból egy pár magyar nyelvű közérdekü levelet, mely a nagy közönséget is érdekelni fogja.

Az első egy 1607 január 26-án kelt levele az 1606 deczember 29-én Kassán elhalt Bocskay István fejedelem tisztjeinek, név szerint a híres pater Alvinczy Péternek, Eörvendi Pál kincstárnoknak és Péchy Simon titkárnak mint a fejedelem végrendeletének végrehajtóinak — Berzeviczy Miklóshoz, melyben őt mint »vér szerinti atyafit« a Kassán januarius 30-án tartandó teme-

tésre meghijják, honnan február 1-én »Ő Felsége becsületes testével« Gyula-Fehérvárra Erdélybe indulni fognak.

A levél szószerinti tartalma a következő:

Generose domine, Amice nobis observande, Servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

Áldja meg az szent Isten kegyelmedet kivánsága szerint sok jókkal. Elhittük ez ideig lehetett kegyelmednek értésére, az mi kegyelmes üdvözült Urunknak fejedelmünknek mindnyájunknak nagy keserüségére ez árnyékvilágbul való kimúlása, kinek tartozásunk szerint utolsó tisztességére és becsületes temetésére gondunk levén a miképen eő felsége testamentumban annak helyütt Erdélyben, mint kedves hazájában Gyulafejérvárott, ugy mint az régi boldog emlékezetű fejedelmek temetkező helyeiket, rendelte hogy legyen. Szándékunk az, hogy ez jövendő februáriusnak első napján innen Kassáról az eő felsége becsületes testével meginduljunk. Tudván azért, hogy kegyelmed is az eő felsége familiájának nem idegen, hanem eő felségének vér szerint való atyafia, akarók kgdnek is bizonyosan értésére adni, és megtalálni, intvén felette szeretettel, kgd ad 30 diem Januarii, ugymint igaz vér és atyafi az eő felsége becsületes testével, az eő felsége házából az templomban kiindulván, harmad napján ugyanannak az templomból ugymint februariusnak első napján az utnak indulhassunk, a hol az eő felsége becsületes testének méltó tisztességére ékesitse meg ngd is jelenlétével, kit mi is állapotunk szerint kgdnek minden időben igyekezünk megszolgálni. Hogy pedig ez ideig kegyelmednek tudására nem adhattuk, semmi nem egyébb volt az oka, hanem az időnek rövid voltának, és az országnak sok külömb külömbféle szükségének, és az szent Istenben boldogult kegyelmes Urunknak utolsó tisztességének előttünk állt foglalatosságának tulajdonitsa. Bene valeat. Datum Cassoviae 26 Januar. 1607.

Servitores et Amici
Petrus Alvinci m. p.
Concionator,
Paulus Eörvendi m. p.
Thesaurarius,
Simon Pechy m. p.
Secretarius
Suae Serenitatis Testamentarii.

Külczím: Generoso domino Nicolao Berzeviczy domino et amico nobis observandissimo. *(3 kis pecséttel.)*

Feljegyzés a boritékon: Anno 1607. die 26 Januarii hozták Cassáról az Bocskay István fejedelem temetésére való levelet.

A családi levéltár feljegyzése fasc. 138. N. 1. 1607. 26 Januarii.

A 2-ik egy levele Thurzó Szaniszló grófnak, Szepesmegye főispánjának 1625. julius 9-ről, melyben Berzeviczy Pál szolgabirót értesíti, hogy julius 28-kán Lőcsén megyei tisztujitó közgyülést tartand.

Egregie Domine Amice Honorande, Salutem et benevolentiam commendamus. Kegyelmedet mostani irásom által erről kelletik megtalálnom: mivelhogy vitze Ispán Uramnak esztendeje eltölt, az mint kegyelmednél is nyilván vagyon, kihez képest szükséges provideálni, hogy abból is az nemes vármegye meg ne fogyatkozzék. Azért kegyelmed az nemes vármegyének hirdessen Generális gyülést ide Lőtsére ad diem 28 praesentis mensis Julii pro futura dominorum Judicum electione vel vero moder-

norum confirmatione. Kit kegyelmednek értésére akartam adni az mint több biró uraméknak is megirattam, hogy igy kiki az eő processusában more solito procedáljon. Isten éltesse kegyelmedet sokáig jó egészségben. Datum Leutschoviae die 9 Julii 1625.

Egregiae D. Vestrae

Amicus benevolus
Comes Stanislaus Thurzo m. p.

Kívül: Egregio Domino Paulo Berzeviczy Judlium Comitatus Scepusiensis etc. Domino Amico honorandissimo.

8-ad rét papiron, zárlata Thurzó zöld pecsétje czimerrel, és körirattal: Comes Stanislaus Thurzo.

A kakas-lomniczi levéltárban fasc. 547. N. 22.

A 3-ik egy a késmárki várból 1654 majus 11-én kelt levele Tököli Istvánnak, melyben szomszédját Berzeviczy Pált a majus 6-án született fiának keresztelőjére meghíjja. Ezen fiu gyermek a hires Tököly Imrének, ki 1657-ben született, egy idősebb testvére volt, ki azonban korábban meghalt.

Generose Domine Vicine observandissime. Isten Szent Felsége maga nagy jó voltából az édes atyámfiával együtt megáldván bennünket egy szép fiu magzattal ez jelenlévő hónap hatodik napján, kinek Isten akaratjából való megkereszteltetését ő Szent Felsége rendelése és szüléi kötelességünk szerint rendeltem ugyan ez hónak tizennegyedik napján, mely napon reggeli kilencz órakor hogy kegyelmed az késmárki házamnál Asszonyommal ő kegyelmével kedves vendégül jelen lenni ne neheztel-jen, szeretettel kérem kegyelmedet.

El is várom kegyelmeteket kivánván, hogy Isten sokáig éltesse szerencsés egészségben kegyelmeteket.

Datum in Arce Kesmark die 11. Maji, anno 1654.

Gen. Don. Vest.

Vicinus ad Serviendum
Paratissimus
Stephanus Theokeoly m. p.

(Eredeti levél 8-ad rét papiron.)

Kívül: Generoso Domino Paulo Berzeviczy de eadem Berzevicze etc. domino vicino observandissiimo. (Zárlat: veres pecsét Teököly czímer.)

Eredeti papiron, a kakas-lomniczi levéltár fasc. 138. N. 3 alatt.

Berzeviczy Egyed.

A »POTH« NEMZETSÉG.

— Helyreigazitás. —

Az »Anjoukori Okmánytár« V. kötetének 499-ik lapján olvassuk, hogy a Poth nb. Lukács fia: Tádékai Apor és neje: Kórógyi Lőrincz leánya, továbbá két fia: Péter és János a Baranyamegyében lévő Patacs helységben fekvő, Telekszőlő nevü vételutján szerzett szőlőföldjüket a patacsi pálosi kolostornak adományozták. Ez az egyedüli adat, mely egy Poth nevü nemzetségről szól. Jelen soraimmal be akarom bizonyítani, *hogy ily nevü*

nemzetség nem létezett és hogy e »Poth« alatt egészen más, különben jól ismert nemzetség értendő.

* * *

Tátika jelenleg Zalamegyének keszthelyi járásában fekvő puszta, az Árpádok korában azonban vár volt. Első ismeretes tulajdonosa, Tádéka fia Tádéka, mert a veszprémi püspök birtokain garázdálkodott, nevezett várát 1245 után a püspök, Kaplyon nb. Zland birtokába bocsátotta. Zland püspök 1257-ben a várat és a hozzátartozó szántói birtokot a veszprémi püspökségnek adományozta, mely adományozást IV. Béla király ugyanazon év végén helybenhagyott.[1])

1291 január 2-án Rád nb. Benedek veszprémi püspök óvást tesz az ellen, hogy *Lukács* Zalamegye főispánja és testvére *Apor* Tádékavárt elfoglalja.[2]) E körülmény képezi bizonyításom kiinduló pontját, miért is szükséges, hogy Lukáccsal és Aporral közelebbről ismerkedjünk meg.

Apor 1283-ban erdélyi vajda és szolnoki főispán,[3]) 1284 nov. 26-án azonban csak czimzetes vajda (mert ez év augusztus 1-seje óta Borsa nb. Roland a tényleges vajda), mely minőségben a király tanácsadói sorában foglal helyet.[4]) Azon tul sem az országnagyok sem a királyi tanácsosok sorában nem találjuk, mert a Güssingiekkel együtt a királyelleniek pártját fogta. 1286 végén a pozsonyi várat elfoglalván, innen a királyi hívek birtokait pusztította, mignem általuk legyőzetvén, megsebesült és futásnak indult. Az erre vonatkozó okiratok egyike Pécz nembeli embernek nevezi.[5])

III. András uralkodása kezdetén Apor mester a zalamegyei Keszthelynek birtokosa és mint ilyen egyuttal a hozzátartozó Zsid helység tulajdonosa,[6]) a mi az 1291-iki okirat adatával, hogy Lukács főispánnal együttesen Tádékavárt elfoglalta, teljesen egyezik.

III. András alatt ismét országnagy. 1291 október 9-től 1292 márczius 23-ig Pozsonymegye főispánja,[7]) 1293 julius 11-től 1297-ig országbiró,[8]) 1299 május 2-tól október 18-ig pedig nádor.[9]) Utoljára ráakadunk 1304 augusztus 24-én, midőn mint czimzetes nádor Károly király pártfogóival egyetemben Rudolf osztrák herczeggel szövetségre lép.[10]) 1304 után elvész a nyoma.

---

[1]) Fejér IV. 2, 429.
[2]) Zalamegyei Okmtár. I, 101.
[3]) Wenzel IV, 262.
[4]) Wenzel IX, 385.
[5]) Fejér V. 3, 344; Wenzel XII, 451.
[6]) Hazai Okmánytár VII, 344.
[7]) Knauz II, 318; Wenzel X, 31, 70; XII, 510.
[8]) Hazai Okmánytár VI, 443; VII, 211; Wenzel X. 197., 261., XII, 569.
[9]) Fejér VII 5, 502 (tévesen 1292); Hazai Okmánytár VIII, 380.
[10]) Fejér VIII, 1, 160.

Lukács 1289-től 1291 julius 10-ig Zalamegye főispánja és (1291 jul. 10-én) királynéi tárnokmester,[1]) 1291 október 19-én csakis királynéi tárnokmester.[2]) 1291 január 2-án (l. f.) arról értesülünk, hogy mint Zalamegye főispánja Aporral együttesen Tádékavárát elfoglalta. — 1291 október 9-én bizonyos Gergely váltja őt fel a zalamegyei főispánságban, 1298 julius 29-én azonban megint csak ő a főispán,[3]) de ez az utolsó róla szóló hir.

Térjünk már most át Lukács és Apor családi viszonyaira.

Pálóczi Mátyás nádornak 1435-ben kiállított, gyüjteményemben lévő itéletlevele[4]) adatai szerint a veszprémi káptalan 1289 szept. 17-én arról tesz tanuvallomást, hogy Gergely, István, *Lukács* és *Apor* a Pécz nb. Márk comesnek a fiai; a győri káptalan pedig tanusítja 1341 aprilis 20-án, hogy Pécz nb. *Lukácsnak* öt fia volt, u. m: Dezső, Miklós, István, Egyed és *Apor;* végre pedig tanusítja Szécsényi Tamás országbiró 1353 ápr. 19-én, hogy Pécz nb. Lukács fiai: Devecseri Miklós, István és Egyed, továbbá *Apor fiai:* Szentgyörgyi *János* és *Péter* egy és ugyanazon nemzetségből származó emberek.

Bizonyítgatásomra — azt hiszem — ez elég. Ha összegezem, a következő eredményre jutunk:

1. Az 1240-ben előforduló Pécz nb. Márk comesnek többi között két fia volt: Lukács és Apor.

2. Az 1289-től 1298-ig szereplő Lukács, Zalamegye főispánja és a királyné tárnokmestere azonos Pécz nb. Márk hasonnevü fiával és ennek következtében az 1283-tól 1304-ig ismert Apor mester, erdélyi vajda, országbiró és nádor e Lukácsnak fivére, kivel együttesen 1291-ben a zalamegyei Tádékavár elfoglalója.

3. Lukácsnak többi között egy Apor nevü fia is van, ki 1351-ben még a »Tádékai« melléknevet viseli. Ez évben van neki két fia is: János és Péter; de ezek 1353 április 19-én már »Szentgyörgyiek.« Miután azonban bebizonyított tény, hogy Lukács fia Apor és ennek fiai János és Péter a Pécz nemzetség ivadékai, ennélfogva kézzelfogható, hogy az Anjoukori Okmánytár V. kötetének 499-ik lapján közzétett okiratban előforduló »Poth« nemzetség olvasási, nyomdai vagy esetleg az eredeti okiratba belecsuszott irási hibán alapszik és *hogy a nevezett Tádékaiak nem Poth, hanem Pécznembelieknek* tekintendők.

Dr. Wertner Mór.

[1]) Hazai Okmánytár VI, 346. VII, 220. Zalamegyei okmtr. I, 101.
[2]) Wenzel XII, 510.
[3]) Fejér VII, 5, 502 (tévesen 1292.): Wenzel XII, 510.
[4]) Azt hiszem, hogy példányom Gyurikovics Györgynek azon példányával azonos, melyről Nagy Imre »a Pécz nemzetség örökösödési pere« czimü akadémiai értekezésének 26-ik lapján joggal sajnálja, hogy mindeddig ismeretlen.

VÁLASZ ANGYAL MEGJEGYZÉSEIRE.

Sohasem kételkedtünk abban, hogy t. barátunk őszintén keresi és — hozzá tehetjük, legtöbb esetben — meg is találja a történeti igazságot. Most pedig örömmel konstatáljuk, hogy nem tartozik azok közé a saját csalhatatlanságukban rendületlenül hivő tudósok közé, a kik bizonyos képzelt magaslatról mindent lenéznek, a mi az ők egyedül idvezítő felfogásukkal ellenkezik, s épen azért tévedésüknek beismerését szégyenletes dolognak tartják.

Világos bizonysága ennek a következő példa.

Angyal Dávid »*Báthory Gábor uralkodása*« czímü közleményében szóról-szóra ezeket mondja:

»Történetirásunk felfogása szerint Forgách támadása jórészt Thurzó Báthory ellen érzett személyes gyülöletének tulajdonítható. Pedig a dolog nem ugy áll. *Thurzó határozottan ellenezte az Erdély ellen tervezett háborut, ugy hogy az udvar Báthory pártolásával vádolta.* (Századok, 1896. évf. 115. l.)

A *Magyar Nemzet Története* 88. füzetének 97. lapján ezen — »Bethlen Gábor Déva várában« cz. tanulmányunkban puszta föltevésnek nevezett — állítását azonban már lényegesen módosította, vagy ha ugy tetszik — saját szavait használván — máskép fogalmazta, mondván, hogy »*Thurzó nem volt barátja az Erdély ellen tervezett háborunak.*« A Báthory pártolására vonatkozó vádat pedig az 1611. évi események tárgyalásánál — bizonyos okokból egyszerüen elhagyta.

Legutóbb a *Megjegyzések*-ben őszinte vallomást tesz arról, hogy miképen gondolkodott és irt volna ő abban az esetben, ha a mi közleményeinket ismerte volna.

»Megmaradtunk volna — ugymond — a mellett, hogy Forgách hadjáratát nem *tulajdoníthatjuk Thurzó kezdeményének*, s még inkább a mellett, hogy Thurzó személyes gyülöletének nincs *nagy része* a 1611-diki eseményekben.« (Századok, 1897. évf. 275. l.)

Véleményének ez a fokozatos átalakulása a mi szemünkben mindenek felett azt bizonyítja, hogy sokkal lelkiösmeretesebb történetiró, sem hogy valamely állításához, csak azért mert már kimondotta, a megismert igazság daczára is makacsul ragaszkodnék.

A fődologgal tehát tisztában volnánk, mert már abban mi is tökéletesen egyetértünk Angyal Dáviddal, hogy a hadjáratot nem Thurzó indítványozta. Talán mondanunk sem kell, hogy ilyen nagy felelősséggel járó elhatározásra nem tartjuk őt képesnek, még ha lelkiismeretével, mely a keresztyén vér ontását országvilág tudása szerint égre kiáltó bűnnek tartotta, szinte meg is alkudott volna.

Lesz alkalmunk még ezzel a kérdéssel bővebben is foglal-

kozni, most tehát csak a következőket tartjuk szükségesnek megjegyezni.

Nagyon jól tudjuk, hogy a nádor 1611. junius 10-én a kassai szerződés megerősítését ajánlotta a királynak, ámde még akkor nem forogtak fenn azok a nevezetes okok, melyek későbbi elhatározására döntő befolyást gyakoroltak s ugyszólván felbátorították őt arra, hogy Forgách expeditióját nemcsak helyeselje, hanem legjobb igyekezetével elő is segítse. Már pedig junius 10-diki fölterjesztésének csak is akkor volna valami fontossága, ha be lehetne bizonyítani, hogy a hajduk leszállítása, vagy a brassai csata után, egyszóval a megváltozott viszonyok között is a béke mellett nyilatkozott volna. De nem lehet és semmi sem igazolja azt a föltevést, hogy Thurzó csak azért egyezett bele az erdélyi vállalatba, mert »az udvar makacssága következtében« máskép nem cselekedhetett. Sőt ellenkezőleg épen azt tapasztaljuk, hogy mikor a hajdu veszedelem nem fenyegetett többé, nem parancsra, kényszerüségből, hanem meggyőződése szerint támogatta az udvar törekvéseit.

Lelkébe nem láthatunk, érzéseit, titkos gondolatait nem ismerhetjük, de cselekedetei nyilvánvalók. Ezeket kell tehát vizsgálnunk, hogy politikája felől helyes itéletet mondhassunk, mert a legszebb okoskodásnál, a legelmésebb következtetéseknél is jobban bizonyítanak maguk a tények.

A kérdés tehát azon fordul meg, hogy mit művelt a nádor 1611. julius 5 után, mikor már a hajduság lerakta a fegyvert s a kapitányok elfogadván az elibök szabott kemény feltételeket Nagy Andrással együtt hűséget esküdtek a királynak és az oláh csapatok Erdély határaihoz érkeztek? Micsoda reményekre jogosította, milyen intézkedésekre bátorította őt Radul győzelme, Kolozsvár és a többi kulcsos városok meghódolása, a török látszólagos semlegessége, az erdélyiek rémülete s a Szebenbe zárkózott fejedelemnek desperatus állapota?

A tiszalöki táborban történt események után a nádor egyelőre várakozó állást foglalt el. Nem bízott a hajdukban s attól félt, hogy kiszabadulván a veszedelemből ép oly könnyen cserben hagyják Forgáchot, mint a hogy elárulták Báthoryt. Megparancsolta tehát a generalisnak, hogy Kállónál vagy Szathmárnál tovább egy tapodtat se mozduljon addig, »valamig az négyezer pártos hajdukkal is bizonyost nem végez« és a mig Oláhországból megnyugtató hirek nem érkeznek. *(Act. Thurz. fasc. 50 nro 20.)*

De aggodalmait csakhamar remény és bizodalom váltotta föl. Julius 9-én — feleségéhez irott levelében — még erősen gunyolja Forgáchot, hogy a hitszegő hajdukkal nemcsak Váradot, hanem Erdélyt is el akarja foglalni és nagy veszedelemtől félti az

országot s másnap, a tokaji tanácskozáson, mikor megtudja, hogy Nagy András vitézei serényen forgolódnak a király hűségében, már maga is ugy gondolkodik, hogy kár volna elmulasztani a jó alkalmat s a szerencsés kezdeten felbuzdulva megindítja a hadakat Erdély felé.

»Cum animadvertissem — irja 1611. julius 14-én a királynak — castella Zaka, Keresztzegh et Kereki Varadino adjacentia ad rationem ditionis Vestrae Majestatis per Andream Nagy reductosque hajdones jam esse occupata *intentum nostrum foeliciter procedere*, vajvodas item Moldaviae et Valachiae Transalpinae cum numeroso Polonorum Transsylvaniae appropinquare, ne ab his vel turcis provincia occupetur et ab hoc Regno Majestatis Vestrae avellatur, memoratum dominum Comitem cum exercitu . . Transsylvaniam versus expediendum existimavi.« *(Act. Thurz. fasc. 94. nro 13.)*

Látni való tehát, hogy nem ugy áll a dolog, a mint Angyal a *Magyar Nemzet Története* 88. füzetének 98. lapján előadja, mondván, hogy a nádor, a tokaji összejövetel alkalmával, a hajdu segitségben elbizakodott Forgách Zsigmondot mérsékletre és óvatosságra hiába intette.

Idézett tanulmányunkban már említettük, hogy Thurzó a brassai csata után fölszólította az erdélyieket, hogy szakadjanak el zsarnokuktól, Báthorynak pedig lemondást és bünbánatot tanácsolt. De mint fontos momentumot meg kell jegyeznünk, hogy datum nélkül való nyilt levele *julius 14 előtt* kelt, a mikor még Radul győzelméről semmit sem tudott.

A patensnek magyar nyelvű fogalmazványában igen tanulságos dolgokat olvashatunk. Nevezetesen, hogy a magyarországi koronás királyok mindenkor jó szivvel és szeretettel voltak Erdélyhez, sok költséggel és fáradtsággal keresték annak javát és megmaradását. — A nádor tehát megértvén, hogy II. Mátyás király, elődjeinek dicséretes példájára, a megnyomorodott provinczia felépítéséről és boldogításáról gondolkodik, Forgách Zsigmondot bocsátotta hozzájuk, hogy a nagy inségből és igából megszabadítván Erdélyt, a király atyai oltalma és gondviselése alá vegye. Buzdítja tehát őket, hogy kapjanak a szép alkalmatosságon és maguk, feleségük, gyermekük megmaradását tekintvén fogadják *jó kedvvel* a generalist, »ne kellessék — ugymond — ő felségének, ha kgtek ellene tartana atyai ajánlásában és kegyelmességében, másképen gondolkodni felőle, ki kgteknek nem kevés kárára, nagyobb romlására és veszedelmére következhetnék.« *(Act. Thurz. fasc. 94. nro 18.)*

A fejedelem elüzéséről és a rendek által választandó jövendőbeli vajdának a magyar koronához való viszonyáról, a töröknek

járó adó fizetéséről stb. a patensnek latin nyelven szerkesztett példányában van szó, melynek másolatát Thurzó a királynak is megküldötte.

Előbb említett julius 14-iki jelentésében többek között még azt is tanácsolja, hogy a Báthory zsoldján szolgáló magyarországi nemeseket jószág vesztés terhe alatt kényszerítsék, hogy az expeditióban részt vegyenek és nagyon sürgeti a pénzt, nehogy a szerencsésen kezdett vállalat — úgymond — a katonák fizetetlensége miatt, ő felsége tekintélyének sérelmére, Magyarország veszedelmére s a külső nemzetek előtt való gyalázatára — kudarczczal végződjék. Biztosítja a királyt, hogy minden tehetségével és erejével éjjel-nappal azon fáradozik, hogy ő felsége méltósága kisebbséget ne szenvedjen, birodalma pedig növekedjék.

Nem tudjuk, hogy e levelek irása közben, vagy később, mikor Radul győzelmének hatása alatt Caesare Gallónak azt a nevezetes utasítást adta, érezte-e Thurzó, hogy *»szóval és tettel oly kalandot támogat . . melynek sikerében is van valami nyugtalantó?«* — Nem tudjuk, gondolt-e arra, hogy a támadás az ellen-reformatio érdekeit szolgálja s a protestantismusnak kárt okoz? *(Századok*, 1897. évf. 276. lap), de ha csakugyan voltak aggodalmai, nagyon jól elrejthette azokat lelke fenekén, mert sem szavaiban sem cselekedeteiben nem nyilvánulnak.

Borus sejtelmeinek, vallásos és hazafias aggodalmainak csak azután adott kifejezést, miután meggyőződött arról, hogy Erdélyt elfoglalni, Báthoryt megbuktatni a hajduk segitsége nélkül, illetőleg azok ellenére a protestans érzelmű, elégületlen megyei hadakkal s a fizetetlenségük miatt zugolódó végbeliekkel — teljes lehetetlenség. De tartozunk neki azzal a satisfactióval, hogy mikor ezt belátta, nem is támogatta tovább a szerencsétlen kalandot.

Arra vonatkozólag, hogy a nádor előbb helyeselte a hadjáratot és utólag el akarta hárítani magáról a felelősséget, Angyal megjegyzi, hogy az udvari vádakat nem vehetjük igazságnak, mert hiszen az udvar titkos rebellis törekvésekkel is vádolta Thurzót *(i. h. 273. l.)*

Meglehet, nem tudjuk, nem is vitatkozunk rajta, de az már bizonyos, hogy a nádor 1611. augustus 15 *előtt*, — hogy saját szavainkat ismételjük — nagy buzgósággal és nála szokatlan lelkesedéssel karolta fel Erdély meghódításának tervét, ugy annyira, hogy bizonyos kérdésekben — szinte hihetetlen — magának a királynak kellett őt — az ügy érdekében — mérsékletre inteni.

Thurzó György, könnyen érthető okokból, különös sulyt fektetett arra, hogy az erdélyiek Báthory helyébe mennél előbb uj vajdát válaszszanak. Azt már tudjuk, hogy értelmezte a *»libera electio«*-t: A rendek kijelölnek a vajdaságra tetszésük szerint

3 vagy 4 személyt és ezek közül a király szabadon választ.[1]) A Forgáchtól érkezett szerencsés hirek hatása alatt többször s legutóbb aug. 13-án kelt jelentésében is fölhozta ezt a királynak, de Mátyás tanácsosabbnak tartotta arra az időre halasztani a dolgot, mikor már az egész ország meghódol, de akkor is a legnagyobb óvatosságot ajánlotta s a nádor levelének erre a pontjára következőleg válaszolt:

»Quoniam vero universa provincia devotioni nostrae adhuc se se non submiserit, non videmus, factionibus nonnullis vigentibus, quonam pacto tam festinenter de vajvodae constitutione quippiam faciendum possit? Hoc tamen si foret, quod nempe provincia tota jam ad obsequium nostrum deducta esset, neque formido ullius periculi amplius subesset (id quod nobis perscribentibus non illibenter cognoscerемus), eatenus non deessemus, ut de vajvodae quoque electione et confirmatione nos benigne resolveremus. *Curandum itaque sollicite erit, ut tali cautela hic procedatur, praecipue vero circa obsequia per transsylvanienses turcis praestanda, ne quod articulis pacificationis Viennensis de eadem provincia cum Bocskay factis praejudicaret, aliquid concludatur, neve turcis minimum offeratur.*« (Act. Thurz. fasc. 18. nro 14.)

Tökéletesen rendben találnók a dolgot, ha ezeket a sorokat Magyarország nádora irná a királynak, de hogy Prágából adjanak leczkét a bécsi békekötése megtartásának szükséges voltáról s maga az uralkodó figyelmeztesse a törvény és alkotmány legfőbb őrét, hogy a Bocskayval kötött szerződésnek s a török és Erdély között fennálló viszonynak megsértése könnyen bajt okozhat: ez annyira példátlan és meglepő, hogy az ember szinte hajlandó hinni, hogy az udvarnak egyedüli czélja Báthory megbuktatása volt.

Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy a nádor kezdetben mindent elkövet, hogy a vállalat sikerüljön és folytonosan jó reménységgel tartja s fényes kilátásokkal biztatja ugy magát mint az udvart, de egyszerre csak hirtelen megváltozik, elcsügged, fél, mentegetőzik, majd annyira kétségbe esik, hogy Forgáchot a király tudta nélkül vissza akarja hivni Erdélyből:[2]) be kell vallanunk, hogy — bármilyen komoly és általunk teljesen méltányolt okai voltak politikájának megváltoztatására — még is csak rá szolgált az augustus 26-iki leiratban olvasható szemrehányásra, tehát az udvari vádak — ebben az esetben — korántsem alaptalan ráfogások.

Le is tehetnők a tollat, ha t. barátunk Thurzó Györgyről egyszer egész általánosságban jellemzésére, másszor bizonyos kérdésben való eljárásáról mondott szavainkat nyilván azzal a czélzattal nem állítaná szembe, hogy rá olvastassa fejünkre a követ-

---

[1]) A Caesare Gallónak adott utasitásban olvassuk: »Transsylvani . . . ad bene placitum suum nominent 3 vel 4 personas pro Vajvoda, quibus S. M. eliget, quem voluerit.« (Act. Thurz. fasc. 94. nro 14.)

[2]) Országos Levéltár Act. Thurz. fasc. 1. nro 107.

kezetlenség vádját. Mintha bizony lélektani absurdum volna, hogy egy gyanakodó, bizalmatlan, felelősségtől félő, határozatlan és ingadozó ember annyira szerethesse hazáját, hogy annak javáért és megmaradásáért ellenségei rágalmát, barátjai neheztelését, sőt még a király »rosszul palástolt gyanuját« is elviselje. És vajon micsoda psychologiai törvények parancsolják, hogy az emberek minden egyes cselekedeteiben jellemüknek összes sajátságai szükségképen nyilvánuljanak?

Angyal nem magyarázza meg, hogy voltaképen miről is van hát szó s röviden csak annyit mond, hogy második nyilatkozatunk szintén az 1611. évi események szemléletén alapul.

Elismerjük, hogy az ilyen *féligazságok*, melyekről mindnyájan tudjuk, hogy az irodalmi vitatkozásoknak ősidőktől fogva használt s épen azért már eltompult fegyverei közé tartoznak, nagyon alkalmasak arra, hogy a tájékozatlan olvasót megtéveszszék, de a ki nem sajnálja a fáradságot és utánna néz a dolognak, tüstént tudja magát mihez tartani.

A »*Hadtörténelmi Közlemények*« 1896. évfolyamának 277. lapjáról kikapott szavaink arra az időpontra vonatkoznak, mikor már Nagy András a Forgách segítségére küldött hadakat szétvervén sok ezred magával ismét Báthoryhoz pártolt, a török segitség megérkezett és a támadókat csufosan kiüzték Erdélyből. A között kellett tehát választani, hogy vagy tovább folytatják a háborut és felbontják a békét a törökkel, vagy pedig leteszik a fegyvert és bele nyugosznak Báthory fejedelemségébe.

Az udvar nem akarta, nem tudta belátni, hogy más megoldása nincs a dolognak és arra számítván, hogy a portát okkalmóddal semlegességre birhatja, végső eszközhöz nyult, rá erőszakolta az országra a gyülölt német hadakat. De Thurzó jobban ismerte a viszonyokat s ennélfogva világosabban is látott. Nehezen határozta el magát, mert nem mert nyiltan daczolni a király akaratával. Mikor azonban tapasztalta, hogy a török már megszegettnek tekinti a békét, a külső segítség beavatkozása pedig országszerte nagy felháborodást okoz, alkudozni kezdett Báthoryval, mert hazájához való szeretete erősebb volt a fejedelem iránt érzett személyes gyülöleténél, de attól is tarthatott, hogy a rendek őt vonják majd felelősségre a történtekért. Csakhogy nehezen ment a dolog, mert a fejedelemnek minden nyilt és titkos ellensége föltámadt, sőt saját rokonai és barátai is azon igyekeztek, hogy lebeszéljék a nádort békességes szándékáról stb.

Erre következnek azok a sorok, a miket Angyal Dávid jónak látott ellenünk fordítani. Nyugodt lélekkel várjuk azt a Szalay Eszterházy Miklósához hasonló könyvet, mert elfogulatlan,

igazság szerető, józan itéletü történetiró sohasem fogja szemünkre vethetni, hogy Thurzó Györgyöt félre ismertük, vagy akár egyéni, akár politikai jellemét hamis világításba helyeztük volna.

Dr. Komáromy András.

»LEHEL KÜRTJE.«

(Válasz dr. Illésy János urnak.)

I.

»*Nemes Jászság, híres Kunság . . . .*« Ily kezdősorú történeti éneket tettem volt közzé még 1864-ben »*Régi Magyar Vitézi Énekek*« czímü, azóta sokat idézett gyüjteményem I-sö kötete 279—282. lapjain. Dr. *Illésy János* ur most a Századok f. é. martius-havi füzetében (261 l.) a »Lehel kürtje és a jászok« cz. czikkében szintén idézvén ezen ének két versszakát, megjegyzi: »A vers keletkezésének ideje ismeretlen. A tudós kiadó a *XVII. század első felébe teszi.* Szeretném, ha igazán ugy volna,» stb.

Erre tartozom némi helyreigazítással. Ha a t. czikkiró említett könyvem szerkezetének kissé jobban utánanéz, meggyőződhetett volna, hogy én azon vers keletkezését *a XVIII-ik*, s nem (mint sajtóhibából áll) a XVII-ik század első felére teszem és tettem már akkor is. Hiszen könyvemben *az énekek korrend szerint közölvék*, s ezt a verset egy 1740 és egy 1751-ben szerzett ének *közé* sorozám, — ezzel jelezvén időpontját. Továbbá nem Illésy ur most, hanem én jegyeztem meg már 1864-ben az ének végén, hogy annak »*versmértéke nagyon hasonlít a híres Rákóczi-nótáéhoz,*« a mely pedig tudvalevőleg 1708-ban keletkezett. Ugyanott. a 281. lapon elmondom a kuruczvilágból még fenmaradt tárogatók hatósági eltiltatását, s hogy azoknak megégettetését rendelték el, stb.

Mindezekből egészen világos, hogy én *a szathmári béke utáni időkről beszélvén* és a verset 1740—1751 közti évekről közölvén, nem tartottam azt a XVII., hanem a XVIII-ik század elejéről származónak. Az ének homlokán látható »XVII.« tehát nyilvánvaló sajtóhiba.

Thaly Kálmán.

II.

A vitát, ugy hittem, már dr. Szendrei terelte az uj mederbe. Teljes joga volt ehhez, volt volna nekem is, ha meg nem előztek volna; mert hát a Lehel monda még mindig csak mese-monda, és még nem dogma, melynek birálgatása anathemát von a vakmerő fejére.

Ha a jász kürt hasonlít »hasonló anyagú és kiállítású lovag kürtök«-höz, melyeknek kora a XII. századra tehető, ugy aligha

volt Lehel vezéré. Ha pedig csakugyan a X. századból való, »akkor« — megengedem — »nincs benne lehetetlenség, hogy Lehel vezéré nem volt légyen«, de még mindig nincsen bebizonyítva az, hogy csakugyan Lehel vezéré *volt*. Dura lex, sed lex a logikában, hogy az *esse* nem szükségképeni folyománya a *posse*-nak. Ezt az alapelvet kritikusomnak nem volt volna szabad szeme elől tévesztenie az én »professori figyelmeztetésem« nélkül sem.

Nem értem, hogyan pirongathat engem azért, hogy »az onus probandi egy részét« nem vállalom magamra. Mit vár tőlem? A régi mese-monda helyébe eszeljek-e ki ujat? Vagy pedig utra keljek és mint a mesebeli vándor zsidó bekóboroljam széles Európát adatokért, melyekkel a Lehel mesének történelmi valóságát bebizonyíthatom és a jász kürtnek — ha t. i. kürt — a Lehel kürtjével való azonosságát minden kételyen felül helyezhetem?

Ha az említette őt régésznek nem sikerült a kürt korát megállapítani, ugy eredetének stb. kérdése csakugyan kemény dió. Részemről, mindaddig míg több ezer kilometer választ el Jászberénytől, már csak tanácsot osztogathatok, autopsián alapuló fölvilágosítást nem.

Még egy »professori figyelmeztetés.« Az, hogy a XVII. században majdnem valamennyi jász község pecsétjén látható *egy* kürt vagy *a* kürt, csak annyit bizonyít, hogy a kürt jelvénye, vagy pedig valószinüleg maga a berényi kürt nagy szerepet játszott a jászok történetében; de még korántsem tanuskodik a mellett, hogy a Lehel-féle mese-mondát már 1682. előtt octroyálták a berényi ereklyére. A heraldikából vett tanubizonysággal finyásan bánjon kritikusom. Igy pl. Liverpool város nevében a *Liver* szó a történetirók — vagy jobban mondva történet-hamisítók — tanítása szerint egy kihalt gémfajnak a neve volt és ámbár a természettudósoknak még eddig nem sikerült a madár egyetlen egy apró csontocskáját sem fölfedezni, ott ragyog a mesés gém a város czímerében és bádog képe minden városi rendőr gallérján, süvegén; ámbár legujabban bebizonyították, hogy a *liver* szó, ép ugy mint *pool* tócsát jelent, pocsolyát. Ilyen a heraldikában megörökített mesemondának még több példájával is szolgálhatok, ha kell. De *ex uno disce omnes*.

London, 1897. márczius 21-én.

Kropf Lajos.

EGY BETHLEN GÁBOR KORABELI PASQUILLUSRÓL.

A »Századok« 1875. évfolyamának 382—396. lapjain egy Bethlen Gábor korabeli igen érdekes gunyverset közöl Szilágyi Sándor, ki az 53 strophás pasquillt báró Révay Simon styavnyicskai levéltárában találta. A terjedelmes bevezetés és a nagyszámu jegyzetek teljesen megvilágítják a gunyvers keletkezésének korát s egyes vonatkozásait; csakis az író személyiségét nem lehetett megállapítani. »Csak egy látszik bizonyosnak« — ugymond Szilágyi Sándor — »hogy szerző dunántuli ember volt . . . . Az is valószinű, hogy Eszterházy környezetének valamelyik tagja, vagy a Nagy-Szombatból menekült írók egyike készíté, mert az egész ének szerkezete, stylja, verskezelése gyakorlott tollra mutat, s aligha egyetlen, legalább nem első munkája volt szerzőjének.«

Szilágyi Sándor ezen feltevéseinek helyességét és jogosultságát egy eddig figyelembe nem vett, kétségtelen adattal igazolhatom.

A Bethlennel, Alvinczi Péterrel és Kassával is foglalkozó, s igy engem igen közelről érdeklő gunyverset erős vizsgálat alá vettem, minden oldalról megforgattam, mert igen szerettem volna valami módon a szerzőnek nyomára jöni. Próbát tettem a versfejekkel, vagyis a strophák kezdőbetüivel. A próba először semmivel sem biztatott, a mennyiben a következő értelmetlen betüsor jött ki:

idnemkörlusacsellebersusrevdaeairabasispircsmeriotoeg.

Már-már felhagytam a reménységgel, hogy magából a versből valami ujat tudhatok meg, midőn eszembe ötlött, hogy *visszafelé*, hátulról kezdve is megpróbálom e betük olvasását, hátha a szerző ilyenformán ád tudtomra valamit. És nem is csalódtam, mert a fentebbi kezdőbetük, visszafelé olvasva, a következő szavakat adják:

geo tairem scripsi sabariae adversus rebelles casu l rökmendi;

ha pedig az első, második és utolsó szóban pár betüt felcserélünk, a következő, még értelmesebb sort nyerjük:

ego merito scripsi sabariae adversus rebelles casu l. körmendi.

Kétségtelen tehát, hogy e gunyvers *Szombathelyen készült a »rebellisek« ellen.*

Az »l. körmendi« szavak pedig valószinüleg a *szerző nevét* adják. Azért irom: valószinüleg, mert ez időszakból nem ösmerek *Körmendi* nevü r. katholikus, illetőleg jezsuita írót.

Mindenesetre érdemes lesz azoknak, a kiknek módjokban áll, utána nézni, nem volt-e a Nagyszombatról Dunántulra menekült s ez időben épen Szombathelyen tartózkodó jezsuiták vagy papok közt egy Körmendi nevü? mert ha csakugyan volt, akkor a gunyiratnak szerzőjével is tisztában vagyunk.

Révész Kálmán

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT mult hó 10-ikén tartotta meg rendes közgyülését *Sólyom-Fekete Ferencz* elnöklete alatt. A gyülésen *Kun Róbert* a megyei monographiának reá eső részéből a bevezető fejezetet olvasta fel, melyben a mohácsi vész okairól s a megyéből ott elveszettekről értekezett. *Szinte Gábor* bemutatta a lerombolt Bethlen-kapunak uj tervrajzát s egyszersmind előterjesztést tett a dévai várhegy belső udvarának kitakarítására vonatkozólag. *Téglás Gábor* a nemsokára megjelenendő társulati Évkönyvről tett jelentést. A gyülés megnyitásánál az elnök *Torma Károly* társulati tag elhunytáról emlékezett meg, s indítványára érdemeit jegyzőkönyvbe iktatták s emlékbeszéd tartására *gr. Kuun Géza* elnököt kérték föl.

— A »BESZTERCZEBÁNYAI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT«, mely csak ujabban alakult, a mint értesülünk, már meg is kezdte működését. A társulat czélja a történeti és régészeti emlékek összegyüjtése, irodalmi ismertetése s a történet és régészet iránti érzék ápolása és fejlesztése. Tagjainak száma immár felülhaladja a százat. Van külön történelmi és természettudományi szakkönyvtára, melyben a legszükségesebb történeti, régészeti és bibliographiai szakművek megvannak. Van múzeuma, mely három helyiséget foglal el, egy szobája 1848-as ereklyék számára szánva. A múzeum az ezredéves kiállításon is bemutatta műkincseit s a kiállított tárgyakért a kiállítási nagy érmet nyerte el. Ez évben a társulat a régészeti ásatásokat is meg fogja kezdeni, s e czélra először a tufnai barlangot szemelte ki. A társulat megalakulása körül, mely immár ministeri megerősitést is nyert, mások között különösen *dr. Hazslinszky Rezső* tanárnak vannak érdemei. Örömmel üdvözöljük az uj társulatot munkássága kezdetén. Ennek megalakulása legélénkebb bizonysága annak, hogy a hazai történelem és régészet iránt való érzék, melyet egykor a Radvánszkyak és Ipolyi, Beszterczebánya halhatatlan emlékü püspöke ápoltak és fejlesztettek, ma is élénken él a város mivelt és hazafias közönségében. Crescat et floreat! Ad multos annos!

— A »HUNYADVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« Évkönyvének VIII. kötete (az 1893—1896 évekről), melyet az igazgató választmány megbizásából *Kun Róbert* és *Téglás Gábor* szerkesztettek, a napokban hagyta el a sajtót s gazdag és változatos tartalma élénk tanuságot tesz a társulat nagy munkakedvéről, valamint arról, hogy teljes tudatával bir a reá váró feladatoknak, a melyeket eszközeihez mérten megoldani törekszik. Jelen kötet tartalmát főleg azon millennáris emlékünnepélyek alkotják, melyek a vármegye területén tartattak, a milyenek a vul-

káni és vaskapui emlékoszlopok leleplezésénél (1896. szept. 4 és 5-én), Hunyadmegye második millenniáris és a Pataky László által festett Hunyadi János kép leleplezésével egybekötött közgyülésén, a társulat millennaris közgyülésén stb. tartattak, a mely beszédek közül különösen kiemelkedik *Gróf Kuun Géza* beszéde: »*Gondolatok a magyar faj hivatásáról az uj ezredév küszöbén,*« és *Márki Sándor* felolvasása »*Európa pol. constellatioja a honfogla'ás idejében 896-ban*«. A kötetben foglalt többi értekezések közül felemlítjük: *Gróf Kuun Géza* két elnöki megnyitóját, melyek közül egyikkel 1893-ban a vajdahunyadi vár lovagtermében tartott társulati gyülést nyitotta meg; *Márkup Ferencztől:* A vajda-hunyadi és gyalári vasbányák fejlődése; *Szinte Gábortól:* Hunyadmegye czímere, továbbá ugyancsak tőle: Sarmizegetusa, Ulpia Trajana (Várhely) amphitheatruma; *Kolumbán Samu*-tól: Lozsádi népdalok és tánczszók; *Téglás Gábortól:* A két Küküllő völgyfejénél látható római végvárak és határtöltések viszonya Dácia katonai és tartományi székhelyeihez vagyis Apulumhoz (Gyulafehérvár) és Sarmizegetusához (Várhely) stb. A gondosan szerkesztett kötetet tagtársaink figyelmébe mi is a legmelegebben ajánljuk.

UJ KÖNYVEK.

— Krones Ferencz tollából egy uj nagyszabásu munka jelent meg, mely főleg jogtörténeti szempontból érdekes. A steyer határgrófság és herczegség alkotmányát és közigazgatását tárgyalja e munka a legrégibb időktől a Habsburg-házig. Hozzájárul még egy külön kitérés a styriai »mark«-ról, nemkülönben az 1246—1283. évekre terjedő regestaközlemény. A széles alapon mozgó, önálló kutatásokon alapuló munkára legközelebb még visszatérendünk.

— H. Kiss Kálmán lendületes beszéde, melyet a kecskeméti ev. ref. egyházmegyei tanító-egylet 1896. aug. 20-án Nagy-Kőrösön tartott közgyülésén mondott, nyomtatásban is megjelent »*Visszapillantás a magyar nemzet ezeréves multjára*« czímen.

— Régi Magyar Könyvtár czímen egy nagybecsü irodalmi vállalatot indított meg a Franklin-társulat, melynek czélja »nemzeti irodalmunknak régi, ritka, vagy eddig nyomtatásban meg nem jelent termékeit« betűhü kiadásban, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közrebocsátani. A rég érzett hiányt pótló vállalatot *Heinrich Gusztáv* szerkeszti, a mely vállalkozását bizonyára irodalmunk minden barátja örömmel fogja üdvözölni. A szerkesztő neve a szerkesztés gondosságára és a közlendő művek helyes megválasztására nézve elég garantiát nyujt, a mint erről a most megjelent négy kötet is tanubizonyságul szolgál. Az I. kötet *Aranyos-Rákosi Székely Sándor* »A székelyek Erdélyben« czimü, 1823-ban a Hébé-ben megjelent

hőskölteményét foglalja magában, terjedelmes bevezetéssel s jegyzetekkel magától a szerkesztőtől; a II. kötetben *Bayer József* a m. tud. akadémia könyvtárában lévő XVIII. *századi két magyar pálos iskola-drámát* közli, melyek közül egyiknek *Omnia vincit Amor, Polydorus et Cassandra*, a másiknak *Bakhus* a címe; a III. kötetben *Fülöp Árpád* a csiksomlyói Ferencz-rendi zárda tulajdonában levő négy misztérium-drámát közöl »*Csiksomlyói nagypénteki misztériumok*« czímen. Végül a IV. és legterjedelmesebb kötetben *Heltai Gáspár* meséi jelennek meg *Imre Lajos* bevezetésével és magyarázataival. A vállalat egyszersmind egész sorozatát igéri régi irodalmunk nevezetesebb alkotásainak. Itt találjuk: »*Comedia Balassi Menyhért árultatásáról (1569), a Comico-Tragoedia (1683), Poncianus historiája (1573), Magyelona historiája (1676), Bessenyei György, Agis tragoediája (1772), Lais, ugyanattól (kézirat), Dugonics András, Az arany pereczek (1790), Fazekas Mihály, Ludas Matyi (1815), Balog István, Ludas Matyi, énekes bohózat (kézirat), Ferenczy János Naplója (kézirat).* Ugy a most megjelent köteteket, mint az egész vállalatot a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— A Pallas-Lexikonából legközelebb megjelent a XIV. kötet is, mely a *Pillera-Simor* szavakig terjed. A kötet történeti anyagából, mely az előző kötetekhez hasonló gonddal és szakértelemmel van szerkesztve, fölemlítjük a következőket: *Poroszország, Portugalia, Pozsony, Pray, Pulszky Ferencz, Rákóczy-család, Rákóczy Ferencz, Rákóczy György, Rákóczy József, Rákóczy Zsigmond, Reformáczió, Róma, Római birodalom, Románia, Salamon Ferencz, Sárospataki ref. főiskola* stb. Ezeken kivül még hosszú sora van e kötetben a történeti vonatkozásu czikkeknek, melyeket lehetetlen volna felsorolni. Az e kötetben foglalt családok közül, melyeknek története ismertetve van, fölemlítjük a *Podmaniczkyakat, Prónayakat, Rádayakat, Radvánszkyakat, Sennyeieket* stb.

— Ráth György nyugalmazott kir. táblai tanácselnök, társulatunk alapító tagja, a kitől a magyar reformáczió történetére vonatkozólag már több sikerült dolgozat jelent meg, ujabban ismét egy hasonló tárgyu tanulmányát tette közzé az »Irodalomtörténeti Közlemények«-ben, mely »*Bullinger Henrik és a magyar reformáczió*« czímen most különnyomatban is megjelent.

— Sörös P. Pongrácz tagtársunk »*Forgách Ferencz élete*« czímű tanulmánya, melyet folyóiratunkban tett közzé, különnyomatban is kapható s megrendelhető a szerzőnél Pápán.

— Jedlicska Pál »Adatok erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajz- és korához (1552—1660.)« czimű nagy munkája, melynek segélyezésére a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága 300 forintot szavazott meg, díszes kiadásban megjelent.

A mű tetemes részét a Pálffyra és korára vonatkozó oklevelek s a kevésbbé fontosoknak kivonatai teszik. Az okmánykivonatok száma 1200-ra rug s ezek legnagyobb része olyan, mely még eddig sehol sem volt közölve s igy e munka valóban forrásmű értékével bir. A mű elején közölve van Pálffy Miklós életrajzi vázlata az adatok chronologikus sorrendje szerint összeállítva. Két kép: *Pálffy Miklós arczképe* és *Vöröskő vára délnyugoti részének rajza* diszíti a 820 lapra terjedő kötetet. E mű, melynek ismertetésére még visszatérünk, Egerben az érseki lyceum könyvnyomdájában nyomattatott s megrendelhető 3 frt 50 krért a szerzőnél Felső-Dióson.

— A SZÉKELY NÉP régi hagyomány szerint hazánk keleti részét az ezer évet jóval meghaladó időben foglalta el, azóta ezt hősi vitézségével mindeddig megtartani sikerült, és az itt kifejlesztett, a magyartól sok tekintetben eltérő köz- és magánjogi intézményét 1848-ig lehozta, sőt ma is vannak elegen, kik székely jogon gyakorolják politikai jogukat. Azonban a mindent nivellirozó ujabbkori jog- és kötelességegység uj irányt adott társadalmi életünknek. Ezt a székely hazát és népet ismertető munka jelent meg a napokban a könyvpiaczon »Székelyföld, irta Hankó Vilmos dr., 115 képpel, Budapest,« (Ára 3 frt 50 kr.) czímmel, mely az »Erdélyrészi Kárpát-Egyesület« kiadása. E mű röviden vázolva a székely nép történetét, a székelyföld geographiáját, beható ismertetést nyujt a székelyföld természeti ritkaságairól, kiválóan szép és szakszerü leirását adja a székelyföldi fürdőknek. E szempontból mint nagybecsü irodalmi termékre felhívjuk olvasóink figyelmét.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† ID. GRÓF TELEKI DOMOKOS társulatunknak, tagja, a gróf Teleki család szeniora, márczius 21-ikén 74 éves korában elhunyt várhegyi kastélyában. A boldogult 1823-ban született Maros-Vásárhelyen. Részt vett mint őrnagy az 1848/9-iki szabadságharcz küzdelmeiben, harczolt Komáromnál, hol meg is sebesült. Világosnál az oroszok, majd az osztrákok fogságába került s két évig volt elzárva Arad, Buda és Pest börtöneiben. A szabadságharcz leveretését követő években birtokain visszavonulva családjának és a gazdálkodásnak élt; az alkotmány helyreállítása után képviselőséget is több izben viselt. A történet iránt meleg érdeklődéssel viseltetett, s ujabban különösen az a gondolat foglalkoztatta, hogy emlék állíttassék Teleki Mihálynak a zernesti sikon, hol elesett.

— SZABÓ FERENCZ német-eleméri plébánost, az ismert nevű történészt, kinek nagybecsü kiadványáról, a »Történeti és földrajzi könyvtár«-ról mi is többször elismerőleg megemlékeztünk, a földmivelésügyi minister, mint kegyúr nagybecskereki plébános-

nak nevezte ki. Mi is örömmel gratulálunk e kitüntetéshez, melyben egyszersmind a jeles iró és könyvkiadónak a történetirás körül szerzett érdemei elismerését is látjuk.

— KASSA VÁROS közönsége elhatározta, hogy lovas szobrot állít II. Rákóczy Ferencznek, s erre nézve a gyüjtést már meg is indította. Hogy ez eszme milyen népszerü, az is bizonyítja, hogy Abauj-Torna vármegye legközelebb 1000 forintot szavazott meg e czélra. Kassa története sokfélekép áll összeköttetésben a Rákóczyakkal: I. Rákóczy György a linczi békében külön kikötötte, hogy ez a város kezén maradjon; I. Rákóczy Ferencz itt temettetett el; II. Rákóczy Ferencz is kiváló sulyt helyezett birtoklására s egyike volt ez azon városoknak, melyeket legutoljára bocsátott ki kezei közül. Ha azért valahol, ugy Kassán első sorban indokoltnak látjuk egy Rákóczy-emlék fölállítását.

— SCHÖNHERR GYULA a m. tud. akadémiában f. hó ápr. 5-én tartotta meg a székfoglalóját »*Nápolyi László trónköveteléséről*« szóló értekezésével. A részben ismeretlen és még fel nem használt források alapján irott tanulmány, mely mutatvány a szerző egy nagyobb művéből, nagy figyelmet keltett s a fiatal irót többször meg is éljenezték.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II-ik osztályában megüresedett helyekre az idén a következők ajánltattak tagokul: Tiszteleti tagul: *Szilágyi Dezső* képviselőházi elnök; a bölcsészeti és társadalmi alosztályba levelező tagokul: *Bokor József, Csiky Kálmán, Mariska Vilmos;* a történeti alosztályba *Hörk József, Lánczy Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly, Wosinszky Mór.*

— CSEPEL KÖZSÉG határában magán kezdeményezésre ásatás eszközöltetvén, ott egy ősrégi jellegü erős falra és különféle régi tárgyakra, ezek között II. Endre király idejéből való pénzdarabra akadtak, mely utóbbi tárgyakat a községi előljáróság őrizete alá helyezték.

— HÖRK JÓZSEF pozsonyi ev. theol. tanár, kinek »*Eperjesi ev. ker. Collegium története*« czimü művének 1. füzetét legközelebb »*Középiskoláink története*« czímen ismertetjük, egy fölhivást küldött be hozzánk, mely műve második és harmadik füzetének megjelenési idejéről tájékoztatja előfizetőit. E füzeteknek a mult év végén kellett volna megjelenni, de a késedelmet a kiadó könyvnyomdatulajdonos halála okozta s most, midőn a munka folytatása ujra folyamatban van, a szerző arra kéri azon előfizetőit, a kik nem nála rendelték meg a művet, hogy czimükről és arról, mikor és hogyan rendelték meg a művet és mennyi összeggel fizettek előre, őt (Pozsony, Donner utcza 16. sz. czimen) értesíteni sziveskedjenek. Az egész mü ára 5 frt; az első füzet 1 frt 50 kr, második 2 frt, 3-ik 1 frt 50 kr. Füzetenként is elő lehet a müre fizetni.

— NYILT KÉRELEM. Szorgalmasan gyüjtöm 24 éves életkoromtól kezdve, tehát 14 év óta az adatokat egy családtani munkához, melynek czélja a különböző Takács nemesi családok ismertetését egy csoportban összehozni s ujabb nyomozások alapján igaz eredetöket feltüntetni. E gyüjteményben fel lesz tüntetve az első ismert törzstől időrendben a család kihalásáig vagy korunkig a Takács családok minden férfi- és nő-tagja, a szerint, a mint az irodalom vagy hazafias áldozataik, nemes tetteik emléküket a multból fentartják. A kik a mult századok nemzeti küzdelmeiben hazánk történelmére s társadalmi viszonyaira befolyással voltak, s bezárja az ismertetést a család czímer rajza és a nemzedékrend. E munka összeállításában azonban egy nagy akadályra találok és ez az, hogy azok is, a kik talán csak névrokonok és viszont magok a rokonok, a kik évtizedeken át Magyarország területén belül léteznek ugyan, de az én őseim elszakadt ágával minden összeköttetést megszakitottak és megtagadnak, megtagadnak minden felvilágosítást, mert jogkereső egyént látnak bennem. Pedig csupán őseim iránti kegyeletből párosult tudvágyam vezérel a családtani munka megirására, s evvel egyetemben névrokonaim családja történetének megirására és nem más. Midőn tehát a nagyérdemü közönség becses figyelmébe ajánlanám szerény művemet, egyuttal tiszteletteljesen esedezem főurtól és mindenkitől, és különösen a Takács nevet viselő urak és hölgyektől, ne gördítsenek irodalmi czélom utjába akadályt; közöljenek velem minden adatot, a mit a Takácsokról tudnak, támogassanak törekvésemben, hisz ezzel mindannyian az őseink iránti kegyelet adót rójjuk le. Munkám teljessége érdekében felhasználás végett a legkisebb adatot, nemzedékrendi adatokon kivül, történeti és életrajzi adatokat, czímerrajz vagy tiszta pecsét lenyomatot, leveleket, okiratokat, hozzám küldeni ne terheltessenek vételre, vagy visszaküldés kötelezettsége mellett. — A legkisebb adatot hálás szivvel fogok a közlők neve alatt értékesiteni. Zólyom, 1897. február 21-én. Takács Béla.

Felhivás a Scitovszky János herczegprimás emlékére tett alapitvány érdekében.

A Forster Gyula által fenti névre tett alapítványnak 1897. évi, 675 frtot kitevő kamatjai a Fraknói Vilmos által Rómában alapított történelmi intézetbe küldendő, és magyar egyháztörténelmi kutatásokkal foglalkozó történetbúvárok ösztöndíjára lévén fordítandók: felhivatnak mindazon történetbuvárok, kik erre igényt tartanak, hogy ez iránt való óhajukat, legkésőbb április hó 28-ig, egyháztörténelmi kutatásaik irányának megjelölésével, *Fejérpataky László* r. taggal, a Történelmi Bizottság előadójával (Budapest, VIII. Nemz. Muzeum) közöljék.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— BARANYA MULTJA ÉS JELENJE. Szerkesztette és kiadta *Várady* Ferencz. I. kötet. Baranya földleirása, természetrajza, népeinek ismertetése, közművelődési, közgazdasági és népesedési viszonyainak leirása. Két szinnyomattal és százhatvankilencz képpel. Pécs, 1896. A pécsi irodalmi és könyvnyomdai részvénytársaság nyomása. N. 8-rét. 4 lev.+700 lap.

— RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR. Szerkeszti *Heinrich* Gusztáv. I. kötet. A székelyek Erdélyben. Irta Aranyos-Rákosi *Székely* Sándor. Kiadta Heinrich Gusztáv. II. kötet. *Pálos iskola-drámák* a XVIII. évszázból. A magy tud. akadémia gyüjteményéből kiadta *Bayer* József. III. kötet. *Csiksomlyói nagypénteki misztériumok.* Kiadta *Fillöp* Árpád. IV. kötet. *Heltai* Gáspár esopusi meséi. Kiadta *Imre* Lajos. Budapest, Franklin-társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda 1897. 8-r. 122+79+242+304 lap.

— HEVES VÁRMEGYE Története. Irta: Balássy Ferencz a m. tud. akadémia lev. tagja. Eger, 1897. Nagy 8-adr. I. kötet 331 lap. Ára 2 frt.

— SZÉCSÉNY és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban. Irta *Pintér* Sándor. Losoncz, nyomatott Losonczi S. könyvnyomdájában. 1897. 8-r. 91 lap 13 képestábla melléklettel.

— HUNYADVÁRMEGYEI történelmi és régészeti társulat VIII-ik évkönyve az 1893—1896 évekről. Az igazgató választmány megbizásából szerkesztették *Kun* Róbert és *Téglás* Gábor társulati titkárok. Kolozsvárt, Ajtai K. Albert könyvnyomdája. 1897. 8-r. 152 l.

— CARLYLE TAMÁS társadalom-politikai rendszere. Székfoglaló értekezés. Dr. Gaal Jenő l. tagtól. A társadalmi tudományok köréből értekezések XII. kötete 1 szám. Budapest, 1897. Ára 75 kr.

— VISSZAPILLANTÁS a magyar nemzet ezeréves multjára. Irta: Kiss Kálmán. Nagy-Körös, 1896. 8-adr. 15 lap.

— ADATOK ERDÖDI BÁRÓ PÁLFFY MIKLÓS, a győri hősnek életrajza és korához 1552—1600. (Eredeti történeti forrás munka.) A magy. tud. Akadémia történelmi Bizottságának segélyezésével irta *Jedlicska* Pál. Eger, az érseki lyceum könyvnyomd. 1897. N. 8-rét XI+820 lap. Ára 3 frt 30 kr.

— FORGÁCH FERENCZ ÉLETE. Irta *Sörös* P. Pongrácz. Budapest, 1896. 8-rét 57 lap.

— AT TIZ PARANCSOLATNAC, Ah hit agazatinac, am mi at'a'ncnac, aes ah hit petsaetinec röviden valo mag'ara'zatt'a. *Mat'as Devai.* Kiadja a magyar tud. Akadémia. Budapest, Franklin-társulat nyomdája 1897. 8-r. 142 lap. [Szilády Áron jegyzeteivel.]

— A ZSOLNAI KIR KATH. GYMNASIUM története. Irta Bakó István. Turócz-Szt.-Márton, 1896. 8-r. 196 l. (Magyar nyomdában.)

— Bullinger Henrik és a magyar reformáczió. Irta *Ráth* György. Budapest, az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája 1896. 8-rét 36 lap.

— Nagy-Körös város monographiája. Régi és ujkori ismertetés. A magyar nemzetnek 1896-iki ezredéves ünnepe alkalmából több munkatárs közreműködésével irta és szerkesztette: *Galgóczy Károly*. Kiadta Nagy-Körös város közönsége. Budapest (»Patria« irodalmi vállalat és nyomdai részvény társaság), 1896. 8.-r. XIX+640+3 lap.

— A nagy-körösi és dunamelléki ev. reform. tanitóképzőintézet monographiája. Irta Hegymegi Kiss Kálmán ev. ref. tan. képezdei igazgató. Kiadta a két fenntartó testület. 1896. 41 lap.

— A miskolczi kir. kath. gymnasium története. (Az 1896-iki milleniumi évre.) Irta Bajay Amand. Miskolcz, 1896. Forster Rezső. 8-r. 216 l.

— A sümegi áll. segélyezett közs. reáliskola története 1857—1895. Irta Kellemen Károly. Sümeg, 1896. Horvát Gábor 8-r. 67 5 l.

— A pesti polgári kereskedelmi testület alsófokú szakiskolájának története és jelen állapota. A Magyar Állam ezredéves ünnepének alkalmából irta Névy László. Budapest. Pesti Lloyd-társulat. 1896. 8-r. 48. l.

— A budapesti országos rabbiképző-intézet története. A tanári kar megbizásából összeállitotta Schill Salamon. Budapest, 1896. 8-r. 45 l.

— A magyar zsidó felekezet elemi és polgári iskolájának monographiája. Hazánk ezredéves ünnepének és a zsidó vallás reczipiálásának kegyeletes emlékére kiadja az »országos izraelita tanitóegyesület.« Szerkesztették Barna Jónás és Csukási Fülöp. I. kötet. Budapest, 1896. 428 lap. II. kötet. Budapest, 1896. 428 lap.

— A kassai állami főreáliskola története. Irta Szabó Cyrill. Kassa, 1896. Ries Lajos. 8-r. 136 l.

— Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis magnovaradinensis latinorum pro anno domini et millennari 1896. 8-adr. 458 lap. Mellékletként 96/97. évkönyve és az index 23 lap.

— Geschichte des Schässburger Gimnasiums von Dr. Richard Schuller. Schässburg, 1896. 176 lap.

— Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolf's 1632. Zweite Ausgabe des Werkes »Tilly im dreissigjährigen Kriege« von Onno Klopp. Dritter Band, Zweiter Theil. Die Jahre 1531 bis Ende 1632. Mit zwei Portraits und Aufriss und Grundriss von Magdeburg. Paderborn, 1896. 8-adr. 875 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi mart. 9-én d. u. 5 órakor gróf Teleki Géza elnöklete alatt rendkivüli vál. ülést tartott, melynek alkalmával:

24. Thaly Kálmán alelnök előterjesztést tett II. Rákóczi Ferencz fejedelem párisi tartózkodása helyének, a *rue de Varenne* 59 sz. alatt lévő egykori Tessé-féle, jelenleg Galliera Antal herczeg tulajdonát képező palotának, hol a bujdosó fejedelem 1713—1717 közt lakott, az 1900 évi párisi világkiállítás alkalmából emléktáblával való megjelölése ügyében.

25. Tárgyaltatott Herman Ottó úrnak *az ősfoglalkozások kérdéséről* irt s a Budapesti Szemle f. évi martius-havi füzetében megjelent czikke kapcsán az ősfoglalkozási tárgyak sürgős összegyüjtése érdekében a társulathoz intézett beadványa.

26. Tárgyaltatott a *Kossuth Lajos emlékének megörökítésére alakult országos bizottság* végrehajtó bizottságának a gyüjtött emlék-alap további kezelése ügyében a társulathoz intézett átirata.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi apr. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének **jegyzőkönyve.**

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, dr. Csánki Dezső, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, b. Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Illéssy János és dr. Áldásy Antal vál. tagokat kéri fel, s mindenekelőtt —

27. fájdalommal emlékezik meg néhai Torma Károlynak, a

társulat alapító s egykor tevékeny vál. tagjának f. évi mart. 1-én, távol a hazától, Porto d' Anzioban történt gyászos elhunytáról.

A választmány a nagyérdemű tudós halálán érzett fájdalmát jegyzőkönyvébe iktatja.

A gyöngélkedése miatt távollevő titkár helyett a jegyző —

28. előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas rendes tagokúl 1897-től:* dr. Chorény József esperes-plebanus Illaván (aj. Janovszky László), Freyseysen Boriska úrnő Budapesten (aj. Kende Béla), Kossuth Ferencz orsz. képviselő Budapesten (aj. Thaly Kálmán), Kovách Aladár gyámpénztári könyvelő Szegszárdon (aj. Csánki Dezső), dr. Meskó László Nyiregyházán (aj. Wouvermans Ferencz), Pastinszky József áll. polg. iskolai tanár Csáktornyán (aj. Szilágyi Sándor), Almási Siskovics Tamás orsz. képviselő Bács-Almáson (aj. gr. Teleki Géza), dr. Soerensen Asmus tanár Chemnitzben (aj. Szilágyi Sándor), Szentpály Miklós főszámvevő Nagy-Szőllősön (aj. Komáromy András), dr. Takács György áll. felső leány-iskolai tanár Trencsénben (aj. Janovszky László), Ábránfalvi Ugron István consul Tiflisben (aj. Ugron Miklós), Vojnich József gymn. tanuló Szabadkán (aj. Szilágyi Sándor), Zsigárdy Gyula orsz. képviselő Budapesten (aj. gr. Teleki Géza), az ág. ev. főgymnasium »Arany János« önképző-köre Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), az angol kisasszonyok »Sancta Maria« intézete Eperjesen (aj. Thurinszky Károly), az áll. tanitóképző intézet Iglón (aj. Szilágyi Sándor), a gymnasium igazgatósága Nagy-Szalontán (aj. Karasszon József), az Ugocsa-megyei ált. néptanitó-egyesület Nagy-Szőllősön (aj. Komáromy András).

Megválasztatnak.

29. Dézsi Lajos társ. tag felolvassa »*Szenczi Molnár Albert ifjusága*« című dolgozatát, mutatványúl a *M. Tört. Életrajzok*-ban megjelenendő munkájából.

Köszönettel fogadtatik.

30. Jegyző előterjeszti a pénztárnok február és martius hónapokról szóló kimutatásait, melyek szerint februáriusban volt

összes bevétel	4239	frt 19	kr,
» kiadás	3752	» 58	»
maradvány	486	frt 61	kr;
martiusban összes bevétel	4118	frt 66	kr,
» kiadás	3064	» 18	»
maradvány	1054	frt 48	kr:
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	5669	frt 68	kr
követelést, 1897. mart. 31-én összesen ...	6724	frt 16	kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban a február

havi kimutatás szerint Tisza Kálmánné nevére 200 frt, gr. Csáky Vidor nevére 100 frt, összesen 300 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatások tudomásúl vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak; a tőkésítendő 300 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4·5%-os kisbirtokosok földhitelintézete-féle záloglevelek vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez.

31. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesület és az Első magyar ált. Biztosító Társaság — mint más években is — a társulat czéljainak előmozdításához 100—100 frttal, a Salamon Ferencz szobor-alaphoz pedig 50—50 frt adománynyal járultak.

Hálás köszönettel fogadtatik.

32. Jelenti, hogy dr. Áldásy Antal, dr. Illéssy János és dr. Thallóczy Lajos urak, ig. választmányi tagokká való megválasztatásukért levélben fejezték ki köszönetüket a társulatnak.

Szives tudomásúl vétetik.

33. Jelenti, hogy az *Ugocsa-megyei általános néptanitó-egyesület* elnöksége f. évi 42 sz. alatt a titkári hivatalhoz intézett levelében az egyesület könyvtára számára a társulat eddigi kiadványainak megküldését kérvén, a titkár a választmány utólagos jóváhagyása reményében a *Századok* és *M. Tört. Életrajzok* nehány évfolyamából, továbbá *Balassa Bálint* költeményeiből egy-egy példányt küldött az egyesületnek.

Jóváhagyólag tudomásúl vétetik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. *Illéssy János* s. k., Dr. *Áldásy Antal* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Endrényi Antal árvaszéki elnök, eddig: *Nyiregyháza.*
Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.
Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő.*
Krausz Arthur dr. orvos, eddig: *Visegrád.*
Láng Menyhért dr. orvos, eddig: *Kecskemét.*
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10. III. 14.
Vikár István ügyvéd, eddig: *Győr-Szentmárton.*
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zollner Béla, eddig: *Budapest*, Sándor-u. képviselőház.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

TERDSÜMAN MURÁD.

Lewenklaw azt irja egy helyen,[1]) hogy midőn Törökországban járt, az ozmán birodalom történetének megirására szükségelt irodalmi anyag összegyüjtésénél nagy hasznára volt neki az öreg Murád bég, évek előtt a portánál főtolmács (Oberster Dragoman).[2]) Az öreg ur szerinte születésére nézve magyar volt, tapasztalt ember, ki sok nyelvet beszélt, mint pl. az arabs, persa, török, latin, magyar és horvát nyelveket, A latinsága nem volt ugyan valami finom classicus, mert még kora ifjuságában esett török fogságba, magas életkort ért el a törökök közt és persze azt kell gyanítanunk, hogy latinságát nem a régi classicusok mintájára idomította. Lewenklaw »naponkinti« ajándékokkal reávette az öreg urat, hogy a török és más irókból egyetmást lemásolgatott, lefordított számára; munkáját jól végezte, »aber barbarisch.«

Lewenklaw életiróinak eddig tudtommal még nem sikerült megállapítaniok, hogy ő mikor járt Törökországban,[3]) tehát azt sem határozhatjuk meg, hogy mikor találkozott ott Murád béggel. Csak annyit tudunk meg Hammerből (német kiadás IV. 111.), hogy az öreg tolmács 1581-ben még élt. Mint azonnal látni fogjuk, ekkor ő 72. évében volt.

Nemrég a British Museumban Murád bégnek egy, ugy látszik, sajátkezű kéziratára akadtam (könyvtári jegye Add. MS. 19,894.), mely vallásos vitairat ugyan, melyben azonban

[1]) *Neuwe musulmanische Histori türckischer Nation* (Frankfurt, 1590.) 8. lapján.

[2]) Terdsüman = dragoman = tolmács.

[3]) L. pl. *Deutsche Biographie* a »Leunclavius« név alatt.

az öreg tolmács több életrajzi adatot ad magáról. Igy pl. elmondja, hogy ő magyar születésű, a mohácsi hadjárat alkalmával elfogták őt a törökök és rabszolgaságba czipelték magukkal alig 17 éves korában Törökországba. A szokás szerint persze visszanyerhette volna azonnal szabadságát, ha a mozlim vallásra áttért volna, de erre a lépésre csak sok tépelődés, habozás és lelkiismereti furdalás után szánta el magát. Utóbb valahogyan mint mozlim ismét a keresztények fogságába esett, — nem beszéli el, hogy mikor vagy mily módon — kik őt 30 hónapig sötét börtönben tartották elzárva. Fogsága idején számos keresztény hittudós kereste föl őt és vitatott meg vele vallástani dolgokat. Végre a »boldogult« Rusztem pasa nagyvezér közbenjárására visszanyerte szabadságát, ki őt a »boldogult« Szulejmán szultánnak bemutatta és ez megtette őt portai tolmácsnak a latinul és magyarul irt dolgok lefordítására.

Nagyon furcsa az a körülmény, hogy ámbár Murád magyar születésünek vallja magát és eredelileg kereszténynek, mégis apját »Abd-Ullah«-nak nevezi (»Murát bin Abd-Ullah«-nak nevezi magát). Azt is említi, hogy míg fogságba nem esett, otthon Magyarországban a latin nyelvet tanulmányozta, de megvallja, hogy sokat elfelejtett abból, amit tanult és hogy latinsága nem a legjobb. Ebben vele egyetértünk és Lewenklawnak is igazat kell adnunk.

A tömlöczben a keresztény hittudósokkal folytatott vitatkozásai arra indították őt, hogy a kérdésben forgó vitairatát megirja, még pedig eredetileg török nyelven *Tezvijet-üt-Tevedsdsuh ile al-hakk* czímen, az izlám védelmére a keresztény hittudósok vádjai ellenében. A munka megirása, melyet a hidsre 963. évében »azaz a Krisztus születése utáni 1556. évben kezdett meg, egy teljes évet vett igénybe. Hogy pedig a törökül nem értő keresztény hittudósok is vehessék hasznát a könyvnek, ő maga lefordította azt — saját nézete szerint is rossz latinra. A fordítást, mint maga följegyzi, megkezdette a hidsre 974. (»azaz a Krisztus születése utáni 1567. évben«) és befejezte a következő 975. év sabán holdjában, »azaz 1569. február havában«. Csakhogy ez utóbbi év mindenesetre hiba 1568 helyett.

Latinul a könyv czímét »Coequalitas faciei versus Deum«-nak fordítja.

A British Museumban levő példány teljes, török szöveggel; s a latin fordítás a lapok hosszában, tehát a török szövegre merőlegesen, a széles margóban van irva. A munkának egy rövid csonka másolata a Flügel-katalogus szerint (III. 130.) meg van Bécsben is. Az angol példány azonban III. Murád idejében készült, mert a bevezetésben őt dicsőíti szerző mint uralkodó szultánt.

Befejezésül legyen szabad még egy conjecturát tennem. A Fráter György megöletése ügyében tett (1553-ban) tanuvallomások közt Péchy Gáspár egyéb dolgok közt azt vallotta, hogy épp a barát megöletése idején (tehát 1551. végén) Haly csausz és vele egy török pap érkeztek meg a szultántól. Maga a csausz Oláhországban állapodott meg és a török papot előre küldötte Erdélybe. Maga is eljött volna nehány nap mulva, ha időközben Fráter Györgyöt meg nem gyilkolták volna. A török papot nyilvánosan lehetett Fráter György társaságában látni, de egy a beglerbégtől érkezett csauszt a boros pinczében tartogatta elrejtve a barát. Midőn ez utóbbit meggyilkolták, a csauszt elfogták s még 1553. április 27-én is fogságban volt.[1]) A török pap sorsáról nem tesz említést a tanu, hanem bizonyosra vehetjük, hogy Castaldo őt is a hűvösre tétette, nehogy haza szaladjon és kipapoljon valamit az Erdélyben tapasztalt dolgokról. Igy például 1552. jan. 20-án azt irja Ferdinándnak, hogy a török foglyokat gondosan őrizteti. A »fő csausz« (principalis chiaius t. i. valószínűleg az, a kit a boros pinczében rejtegetett a barát) Gyula-Fejérvárott őriztetik; a többi török rab nála, Castaldonál, van Szebenben, de köztük csak egyetlenegy van, ki valamire való (alicujus conditionis). Ez előbb keresztény volt, de most a legkonokabb módon (obstinatissime) a mohamedán vallást vallja.[2]) Ebből azt gya-

[1]) Pray, *Epist. Procerum* II. 414.

[2]) *Történelmi Tár* 1891. 452. Ezt a rabot Castaldo maga is kikérdezte, mert ki akarta tőle puhatolni, hogy Fráter György miben törte fejét. Sokat azonban nem tudott meg tőle, s azért azt javasolja, hogy Ferdinánd engedelmével a kinpadra vonatja »őket.«

níthatjuk, hogy a nagy-szebeni papok, minden uton-módon igyekeztek e pribéket régi vallására visszatéríteni, de nem sikerült őt uj hitében megrendíteni.

Dr. Márki Sándor továbbá azt irja, hogy a baráthoz érkezett »dervis« tudott magyarul és latinul, de — kár! — forrást nem említ.[1])

Tudjuk továbbá azt is, hogy 1553-ban Rusztem pasa, a nagyvezér, több izben sürgette Ferdinánd királynál a keresztény fogságban levő török rabok kiadását.[2])

Mindebből fölötte valószínű az, hogy a barátnál járt török pap nem volt más, mint pribék hazánkfia, a fogságából való kiszabadulása után portai tolmácsnak kinevezett Murád bég, Lewenklaw irodalmi munkatársa.

KROPF LAJOS.

[1]) *Arad története* I. 542.
[2]) L. pl. Pray. id. m. II. 343., 352., 367.

A MAGYAROKNAK »SZAVARTI-ASZFALI« NEVE.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Az örmények és arabok harcza folyt még nehány évig s 914-ben I. Szempad fogságával és halálával végződött.[1]) Ekkor az arabok még kegyetlenebbül dúlták és pusztították egész Armeniát tűzzel-vassal; s azonkívül az *Udi* és Kukar tartományokban, meg a Kaukazus alján lakó népek is, megszabadulva minden félelemtől, szintén felhasználták a jó alkalmat a rablásra. Eme csapások közepette János patriarkha a 920. évben levelet kapott a bizánczi patriarkhától, melynek tartalma az volt, hogy Konstantinus Porphyrogenitus császár, értesülvén Armenia elfoglalásáról az arabok által, nagy sajnálatát fejezi ki a szomorú eseményen; egyszersmind felszólítja az örmény nemzetet, hogy a belviszályokkal felhagyva szövetkezzék a georgiai és abkhaz fejedelmekkel; végre, hogy ő maga is nem sokára nagy sereget fog küldeni segítségükre. E levél következtében a király, *II. Asod*, 921-ben Konstantinusz cs. meghivására Bizánczba ment, honnan jelentékeny *görög segélyhaddal tért vissza* s a lázadókat megfenyítvén, ura lőn a helyzetnek Armeniában.[2]) Még ebben az évben egy *Mózes* (örményül *Movszisz*) nevű embert nevezett ki *Udi* tartomány kormányzójának. Ez azonban már a következő esztendőben föllázadt királya ellen, úgy hogy II. Asod kénytelen volt megfenyítésére sietni seregével. Miután egy heves ütközetben megfutamította a *szevortikat* és Mózest elfogta, Udi tartomány kormányzását *Amram Czlig*-re bízta. De ezzel sem volt szerencsésebb; mert ez is föllázadt ellene s Kurkennek, az abkhazok fejedelme, vazalljának nyilvánította magát, a ki küldött is neki segítséget, hogy megmérkőzhessék az örmény királylyal. Asod

[1]) János patr. után: Saint-Martin I. 227.
[2]) János patriarkha után: Saint-Martin I. köt. 227. és 361.

most Colchis királyához fordult segélycsapatokért, de nem hogy le tudta volna győzni ellenfelét, hanem inkább minden ütközetben ő veszített s maga is majdnem Amram kezébe került.[1] — *Udi* tartomány lakói ettől az időtől fogva függetlenek voltak az örmény fejedelmektől s II. Asodnak nem volt többé alkalma az engedelmeskedésre kényszeríteni őket; mert még 925 előtt ismét az arabok ellen kellett harczolnia.[2]

Úgy látszik, hogy a X. század közepén Udi tartományát és ennek környékét az imént említett Mózesnek fia birta, a Pakradúni királyoktól függetlenül; mert *Ibn-Haukal*, egykorú arab író, a *955.* évből egy *Vaszgian ibn Musza*, azaz V., Mózes fia, nevű fejedelmet említ éppen Armenia északi részeinek birtokolói között.[3] Látnivaló, hogy ez a *Vaszgian* az örmény *Vacsagan* név elferdítése; s ez az utóbbi név tényleg gyakran fordul elő Armeniának ebben a részében.[4]

Az Udiban lakó *szjavortik* nem sokára ismét az örmény királyok hatalma alá kerültek. Már *Kurken*ről (III. Asodnak harmadik fia) ugyanis — aki 982—999. uralkodott — tudjuk, hogy testvére, II. Szempad, adományából ő birta Dasir, Gajan, Gajdzon, Dzorojked, Khorhagerd, Pazgerd s Davus városokat és más tartományokat a Kúr folyó partján, köztük természetesen *Udi* tartományát is.[5]

Az ő halála után Armeniának ez az északi része — mint a föntebbiekből tudjuk — *I. Kakig* birtokába került, a ki halálakor, 1020-ban, a Kúr mellékét *János* nevű fiára hagyta a *Szevortik* nevű kerülettel együtt. Udi tartománya később más tartományokkal együtt az *Orpelián* család birtokába jutott s mint ilyent ismerjük a XIII. század vége felé.

Az itt felsorolt történeti adatokból világossá lesz előttünk, hogy úgy Maszúdi, mint Konstantinusz császár milyen útonmódon szerezték értesüléseiket a Kúr mellékén lakó magyarokról. Megmagyarázza ugyanis ezt a tudomást egyrészről a magyaroknak harcza az arabokkal (854-ben), később pedig gyakori szövetkezésük velök az örmények ellen; másrészről az a körülmény, hogy egy ízben (t. i. 921-ben) az örmény király éppen a Konstantinusz császártól küldött görög sereg segítségével győzte le a *szavartik*kal szövetkezett arabokat.

Mikor ilyen módon egykorú, sőt szemtanú írók bizonyít-

---

[1]) János patriarkha után: Saint-Martin I. 227—231.
[2]) János patr. után: Saint-Martin I. 231.
[3]) Azt mondja róla, hogy ez »száhib-i-Harar« صاحب حرر volt.
[4]) L. Saint-Martin id. m. I. 231.
[5]) Saint-Martin id. m. I. 422.

ják, hogy a magyarságnak az a része, mely a besenyők támadásakor Lebediában elszakadt, már a *854. év előtt* Armeniának északi részében, a Kúr vize mentén eső Udi tartományában lakott: többé nem tartható fenn az a vélemény, hogy a magyaroknak kiköltözése a Maeotis fölött s a Don és Dneszter közt elterülő Lebediából, a *889.* évben történt volna, a mint eddigelé Regino tudósítása alapján hitték. Regino igen távol lakott Lebediatól és Atelkuzutól, minélfogva értesüléseit a magyarokról csak másod, harmad kézből vehette s a dolog természeténél fogva hibásan és elferdítve. Vele szemben határozottan hitelesebbek a bizánczi, örmény és arab írók, kik a szóban levő eseménynyel egy időben s annak színhelyéhez közelebb éltek. Azok a tények ugyanis, hogy a magyarok *862*-ben már Germániában kalandoztak; hogy ugyanezen időtájban a magyar fejedelem az Al-Duna mellékén találkozott Methodiusszal; hogy a magyarok *839*-ben az Al-Dunánál a bolgárokat segítették maczedón foglyaik ellen; s hogy *Szarkel* vára a Don bal partján már a besenyők ellen épült *835*-ben: Regino tanúskodásánál sokkal ékesszólóbban bizonyítják, hogy a magyaroknak már a *835. év előtt* el kellett hagyniok Lebediát. Ezen argumentumokhoz járul most az az ujabb történeti adat, hogy az örmény irodalom már a *854.* évben Armenia északi részén ismeri a magyaroknak Lebediában elszakadt részét.

Azt hiszem tehát, kétségbe vonhatatlanúl kitűnik a történelemből 1. az, hogy a magyarság a *835. év előtt* szakadt két részre Lebediában a besenyők támadása következtében, 2. az, hogy a keleten maradt töredék már *854 előtt* a Kúr folyó mentén lakott. Igy már most érthetővé válik az egyik bizánczi kútfőnek, t. i. *Theophanes folytatójának* egyik adata, melyet eddig vagy éppen nem, vagy pedig hibásan értelmeztek. A szerző ugyanis — a ki 961-ben írt — elbeszéli, hogy a *840 v. 841.* évben a szaraczénok fejedelme, vagyis a khalifa háborút viselt Theophilus bizánczi császár ellen *Kis-Ázsiában* s egészen Amorium városáig [1]) nyomult elő, melyet el is foglalt. A khalifa hadserege az arabokon kívül örményekből és *turkok*ból (számszerint 10.000) állott s a csatát az arabok javára éppen a turkok döntötték el kitünő nyilas voltukkal.[2])

Ezek a *turkok* semmi esetre sem lehettek mások, mint azok a magyarok, kiket Konstantinusz cs. *szavartik*nak (illetve szavarti-aszfali-nak), Maszúdi *sziavordik*nak s az örmény írók *szjavortik* vagy *szevortik*nak neveznek. Mert hiszen a *840.*

[1]) *Amorium:* Kis-Ázsia közepén, a Szakaria felső folyása mellett feküdt, Angorától délnyugot felé.

[2]) L. idézve Gr. Kuún Géza: Relatio stb. I. köt. 105—107. lapokon.

év — melyben Kis-Ázsiában szerepeltek — közből esik a *835.* és *854.* évek között; továbbá mert éppen örményekkel együtt szerepeltek mint az arabok szövetségesei, s végre mert tudjuk, hogy Theophanes folytatója szintén *magyar*okat ért a *turk* nevezeten, turkoknak nevezvén a magyaroknak másik, nyugot felé jött részét is a bolgár magyar háború elbeszélése közben. — Mindössze tehát csak négy-öt évnyi hézag, 835-től 840-ig, marad a történelemben; de ez a rövid idő nem lehet akadálya annak, hogy össze ne kapcsolhassuk a Persziszbe költözött töredék történetét a Lebediában még együtt lakott egész magyar nép történetével.

Konstantinusz császár, az elül idézett soraiban, két dolgot állít, t. i. hogy az egész magyar népet, mikor még Lebediában lakott, *szavarti-aszfali*-nak nevezték, s hogy a lebédiai magyarságnak az a töredéke, mely Persziszbe költözött, az ő korában (950. év) *szavarti-aszfali*-nak neveztetett. — Könnyű belátni, hogy a császári írónak ez a két állítása nem lehet egyenlő értékű a kritikával dolgozó történetíró előtt. Mert ő azt a körülményt, hogy az a nép, mely az arabokkal több ízben szövetkezett az örmények ellen s melyet 921-ben éppen az ő hadserege segített leverni, *szavarti* nevet visel: tudta az örmények révén; arról pedig, hogy ezek a *szavartik* testvéreik a Pannoniában lakó *turkok*nak s ezektől Lebediában szakadtak el: hitelesen értesülhetett nemcsak a testőrségében szolgáló, magyar származású altisztektől s a nála hosszabb ideig volt magyar kezesektől, vagy Árpádnak egyik unokájától és Bulcsútól (a kik 950-ben vendégei valának), hanem egyenesen a Pannoniából Persziszbe járó követektől is, a kik bizonyára nem nagy kerülő úton s az ellenséges besenyők földén és a Kaukázuson keresztül szoktak járni a keleti testvérekhez, hanem rövidebb úton, a bizánczi birodalmon keresztül. Konstantinusznak ama két állítása közül tehát az utóbbi teljesen hiteles; először azért, mert ő ezt mint jól értesült *kortárs* mondja; másodszor azért, mert ezt az állítását megerősítik, tőle függetlenül, a vele egykorú és később élt örmény és arab írók is. Ellenben az első állítása, hogy t. i. az *egész magyarság*, Lebediában lakása idején, *szavarti-aszfali*-nak neveztetett, — tudtommal mindeddig egymagában áll a világirodalomban. Éppen négy emberöltő folyt le (830—950) Konstantinusz munkájának iratásáig attól az időtől fogva, mikor a magyarok elhagyták Lebediát; tehát az írónak ama régebbi korra vonatkozó állítása nem lehet egyenlő értékű azzal, a mit saját koráról mond. Azonkívül egy nemzetnek irodalma sem tud arról, hogy a lebediai magyarokat *szavarti-aszfali*-nak nevezték volna s az

örmény és arab írók is *csak a Kúr mellékén, felső Armeniában megtelepedett magyarokat* illetik a *szjavorti* vagy *sziavordi* névvel. Úgy kell tehát a dolognak lennie, hogy Konstantinusz császár a jelenből (t. i. 950. évről) visszafelé következtetett a a multra; tudta, hogy az Armeniában lakó *szavartik* és a Pannoniában lakó turkok Lebediában egy nemzet voltak s abból a körülményből, hogy a keleten maradt magyarság az ő korában *szavarti* néven volt ismeretes, azt gondolta, hogy ezt a kétfelé vált részt egysége korában is *szavarti*-nak nevezték.

Miután már tudjuk, hogy hol laktak a Lebediából Perszisbe költözött magyarok és sorsukat is ismerjük nagyjában a XIII. század második feléig: még a nevükkel kell tisztába jönnünk.

A Konstantinusz császárnál található *szabartoi-aszfaloi*, illetve *szavarti-aszfali* nevet többféleképpen igyekeztek megfejteni. Legáltalánosabb az a vélemény, hogy e szónak első részében a bizánczi íróktól emlegetett *szabir*, *szabeir*, *szauar* vagy *szavir* népnév lappang, utórésze pedig a »biztos, állhatatos, erős« jelentésű görög *ασφαλής* szónak *ασφαλοι* többese volna.

A mi az első szót illeti, arról teljes bizonyossággal tudjuk, hogy vele a görög írók határozottan *más népet* jelöltek, nem a magyarokat, úgy annyira, hogy mikor legelőször találkozunk a görög irodalomban a *szabir*ok és *magyar*ok (t. i. *onugur*ok) nevével, már akkor azt olvassuk, hogy az onogur nevű magyarokat a *szabir*ok szorították ki a Kaspi-tenger fölött levő hazájukból; s később is valamennyi bizánczi író megkülönbözteti a magyarokat a *szabirok*tól, legfölebb annyit mondanak, hogy egymás szomszédságában laktak hosszabb ideig.[1])

A *szavarti*-val (*Σαβαρτοι*) azonos *szjavorti* vagy *szevorti* név kétségbe vonhatatlanul tiszta örmény szó s többes száma *szjavorti-k* vagy *szevorti-k*. Tökéletesen olyan összetétel, mint a következők: *Szgaj-orti*, Armenia egyik királyának neve a Hajkan dynastiából Kr. e. 765—748;[2]) továbbá *Arkhaj-orti*, II. Asod örmény király neve János patriarkhánál;[3]) végre *arevorti*, többesben *arevortik*, egy vallásfelekezet neve Armeniában.[4]) Látnivaló, hogy az ezekben levő *orti* utótag

[1]) L. erre nézve »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat a Századok 1896. évf. 9. füzete 787., 789., 790., 791. és 792. lapokon.

[2]) Saint-Martin: Mémoires sur l'Armaine, I. köt. 408.

[3]) U. o. I. 228.

[4]) U. o. I. 15. és Csirbedián örmény nyelvtana 73. lap.

azonos a *szjavorti* név utórészével és pedig nem más, mint az örmény *orti* szó, melynek jelentése »fiu, filius«; s hogy továbbá ezekből éppen olyan világosan kiválik az összetételnek *szgaj* (= óriás), *arkhaj* (király) és *arev* (nap, sol, Sonne) előrésze, mint a *szjavorti*, *szevorti* névből a *szjav*, *szev* szó. Ez szintén örmény szó s ezt jelenti; »fekete, feketés«. Eredetileg *sziav* vagy *szjav*-nak hangzott,[1]) később és ma *szjev*, illetőleg *szev*-nek ejtik.[2]) Megfelel neki az osszét nyelvben *szav*, *szau*, a georgiaiban *savi*,[3]) a persában *szijāh*, *szija*, *szije* (fekete). E szerint a *szjav-orti* vagy *szev-orti* név ezt jelenti: »fekete fiú«. többese *szjav-ortik*, *szevortik* = »fekete fiak« s mint ilyen csakis az örményektől származhatott.

Az örmények tehát az országuk északi részén, a Kúr folyó mellékén megtelepedett magyarokat *szjavortik*-nak, azaz »*fekete fiak*«-nak (vagy bár: fekete emberek, fekete nép) nevezték el. Erről önként eszünkbe juthat nemcsak az, hogy az oroszok »fekete ugorok«-nak nevezték a magyarokat, legalább Nesztor krónikás *černii ugri* névvel illeti őket (szemben a kozárokkal, kik nála »fehér ugor« néven szerepelnek), hanem az is, hogy nyugot-európai írók is ismerik a *fekete magyar* (nigri Ungri) és *Fekete Magyarország* (Ungria nigra) nevet. Szent Bruno ugyanis az 1006. év körül II. Henrik római-német császárhoz intézett levelében azt irja, hogy ő egy évig tartózkodott Magyarországban, honnan előbb a *ruszok*hoz majd azoktól a *besenyők*hez ment, kik között öt hónapig időzött. Innen visszatért a *ruszok*hoz, azoktól pedig a poroszokhoz ment. Itt folytatva azt mondja, hogy hallott valamit *fekete magyarok*ról (de nigris Ungris), a kiknél már járt Szent Péter követsége s a kik mindnyájan keresztyén vallásra tértek.[4]) — Bruno leveléből nem tünik ki, hogy kik voltak és hol laktak ezek a *fekete magyarok*, annyi azonban kétségtelen, hogy nem Szent István alattvalóit érti ezen a néven, még az Erdélyben lakó magyarokat sem, mint a kikről nem tudjuk, hogy már *1006 előtt* keresztyének lettek volna. Ellenben az örményektől *szjavorti*-nak nevezett armeniai magyarokról hitelesen tudjuk, hogy már a *854.* évben legalább egy

[1]) L. erre nézve *Csirbedián* örmény nyelvtana 68. l. Továbbá: *Nuovo Dizionario* italiano-francese-armeno-turco. Compilato dai Padri della congregazione Mechitaristica. Vienna 1846. Végre: Essai d'un système de linguistique. Seropé *Tacvorian*. Constantinople, 1881. 30. l.

[2]) *Nuovo Dizionario* ellenico-italiano-armeno-turco. Compilato dai fratelli Aristace e Stefano *Azarian*. Vienna, 1848.

[3]) Klapróth: Voyage au mont Caucase et en Georgie. Paris, 1823. II. köt. 494.

[4]) L. Árpádkori Új okmánytár. 1860. I. köt. 15—17.

részük, kivált az előkelők, a keresztyén vallás hívei voltak s hihető, hogy az 1000. év táján már mindnyájan.

Az 1030 táján író *Ademár* szerzetes Brunónak ezen utazásáról beszélve azt mondja, hogy elment *Fehér-Magyarország*ba (Alba Ungria), melyet így neveznek megkülönböztetésül a másik, t. i. *Fekete-Magyarország*tól (Ungria nigra), melynek lakói fekete színűek, mint az aethiopok.[2]) Hogy hol képzelte Ademár ezt a *Fekete-Magyarország*ot, eme soraiból nem érthetjük ki. Azonban egy másik helyen, hol Szent Istvánnak győzedelméről beszél Gyula erdélyi vajda fölött 1002-ben, már határozottan *Erdélyt* nevezi *Ungria Nigra*-nak, — mely eljárására Pray György és Katona István azt jegyezték meg, hogy *tévesen* és *helytelenül* (per errorem és male) nevezi így Erdélyt.[3]) Egyébiránt a mi szempontunkból mindegy, hogy Brunó és Ademár kiket értett *fekete magyar*okon; nekünk elég annyit tudnunk, hogy az oroszok Árpád magyarjait *fekete* ugoroknak nevezték s hogy nyugot-európai írók is nevezték magyarokat »*fekete*« *magyar*oknak; mert ez a körülmény mutatja, hogy nem csupán az örmények adták a magyarokra a »*fekete*« elnevezést.

Maszúdinál — mint föntebb láttuk — a *sziavordi* név mellett előfordul egy másik, ugyanígy kezdődő népnév, de így írva: سیابکه azaz *sziābehe*. Ennek előrészében első pillanatra fölismerhető a persa *szijāh, szija* (= fekete) szó, mely az összetételekben így is hangzik سیا *sziā*. Azonban a szó utórészének, a *behe*-nek, semmi értelme sincs. De ha föltesszük, hogy Maszúdi kéziratának másolója gondatlanságból elhagyta a középső betű alól a pontozást, akkor a *h* helyett *ds*-t, illetve *cs*-t kell olvasnunk, vagyis بکه *behe* helyett بجه *bedse*, illetve بچه *becse*-t. Igy már van értelme az egész szó-nak, minthogy بچه *becse* persául ezt jelenti: »gyermek, fiú«; úgy hogy a *sziābecse* e szerint szószerinti persa fordítása az örmény *szjav-orti* névnek, mind a kettő azt jelentvén: »fekete fiú, fekete gyermek.« Maszúdi tehát az Armeniában lakó magyaroknak *sziavordi* nevét (= örm. *szjavorti*) az örményektől, *sziābecse* nevüket pedig a persáktól hallotta. Maszúdinak föntebb idézett szavai világosan mutatják, hogy ő a سیابکه *sziābehe* néven ugyanazt a népet érti, melyet másként *sziavordi*-nak nevez; miből kétségtelenné lesz, hogy a nála található *sziābehe* nevet valóban *sziābecse*-nek kell olvasnunk.

[2]) L. idézve Gr. Kuún Géza: Relatio stb. I. köt. 122.

[3]) Pray: Annales regum Hungariae. Vindobonae 1764. I. 17. És Katona: Historia critica. 1779. II. 104.

Az a körülmény, hogy a magyarság eme, keleten maradt töredékének neve az örményeknél egyszerűen csak *szjavorti* vagy *szevorti*, az araboknál *sziavordi*, a latinúl író Buxtorfnál *savorti* s a persáknál *sziābecse:* elég meggyőzően bizonyítja azt, hogy Konstantinusz cs. tudósításában is maga a népnév csak *Σαβαρτοι*, azaz *szavarti*, míg a végén olvasható *ασφαλοι* szó nagyon mellékes benne.

A mi a császári írónál található névnek ezen utórészét illeti, nézetem szerint két eset lehetséges. T. i. az *ασφαλοι (aszfali)* csakugyan az *ασφαλής* szó többes száma az ó-görög irodalmi, illetőleg attikai *ασφαλεῖς* alak helyett; — mely fölvételt azzal a három ténynyel lehet támogatni, hogy Konstantinusz császár valóban használt népnyelvi alakokat is; hogy továbbá az új-görög népnyelvben minden ó-görög, *ής* végű, *σ* tövű melléknév átment *ος* végbe; s végre, hogy a középkori görög irodalomban tényleg előfordul az *ἄσφαλος* egyes számú alak, melynek aztán csakugyan *ασφαλοι* a pluralisa.[1]) — Vagy pedig az *aszfali* éppen úgy örmény eredetű szó, mint a névnek előrésze, illetőleg maga a népnév, a *szavarti*, csakhogy már a fölismerhetetlenségig eltorzítva. — De ha a *szavarti-aszfali* név utórészében csakugyan a görög *ασφαλοι* melléknév lappang is, ezt a nevet — mint most már tudjuk — semmi esetre sem lehet így értelmezni: »szavartik, *azaz állhatatosak*«, hanem csakis úgy, hogy: »állhatatos vagy erős« szavartik. Vagyis az *aszfali* szó nem görög fordítása a *szavarti* népnévnek, hanem egyszerűen jelzője »valami okból«, mint Konstantinusz mondja.

Befejezésül még azt akarom megemlíteni, hogy némely *krónikáink* szintén tudnak valamit a Perszisbe költözött magyarságról s hogy azoknak egy-két helyét csak most, a *szavartik*nak ilyennemű ismerete után, tudjuk helyesen megérteni és kellőleg méltatni.

Konstantinusz császár — mint tudjuk — azt írja, hogy a pannoniai magyarok még a *950.* évben is állandóan összeköttetésben voltak a Persziszben, vagyis északi Armeniában lakó, *szavarti* nevű testvéreikkel. Nem tudjuk, hogy ezután még meddig tartott a két nép érintkezése, melyik volt az utolsó év, melyben követeket küldtek egymáshoz; de abból a körülményből, hogy elszakadásuk után legalább is *másfél századon* át folytonosan érintkeztek és tudtak egymásról: jogosan következtethetjük, hogy ennek a huzamos összeköttetésnek emlékezete a kölcsönös követség elmaradása után is még jó

[1]) L. erre nézve Pecz Vilmos czikkét a Phil. Közl. 1896. évf. 801, 802. és 804. lapokon.

ideig fenmaradt s a későbbi nemzedék is tudott még homályosan valamit az Armeniában lakó testvérekről. Eme következtetésünk helyes volta világosan kitűnik abból a tényből, hogy az armeniai testvérek emlékezete csakugyan meg van örökítve a latin nyelvű magyar irodalomban. Mert Kézai Simon, továbbá a Budai és Pozsonyi krónika, vagy helyesebben ezeknek közös forrása azt mondja, hogy a magyarok testvérei *még ma is* (t. i. az ő korukban) *Perszisben* laknak. Ha nevezett krónikáink nem régibb forrásból vették volna is ezt az állítást, hanem Kézai mondaná legelőször *1282*-ben, még akkor is igaza volna; mert kortársa, az örmény Orpelián István, csak nehány évvel később írta azt a munkáját, melyben megemlékezik a Kúr folyó mellékén lakó magyarokról.

Kézai Simonnál s a Budai és Pozsonyi Krónikában ugyanis a következő följegyzést olvashatjuk: A hunok és magyarok ősapáinak, Hunornak és Magyarnak (Mogor, Magor) szülőföldje *Eviláth* földe volt, a mely ma (t. i. krónikáink idejében) *Persis*-nek neveztetik és szomszédos *Maeotis tortományával.*[1]) Hunor és Magyar később elköltöztek a Maeotis ingoványai közé, de Nimródnak (Nemróth, Menróth) többi fiai s ezeknek utódai *megmaradtak Persisben és ma is ott laknak;* testalkatra és szinre nézve hasonlók a hunokhoz s nyelvük is csak annyiban különbözik ezekétől, mint a szászoké a thüringiaiakétól.

Nevezett krónikáink tehát — mint látjuk — Eviláth földét, illetve Persist tartják a hun-magyar nép őshazájának; nagyon természetesen azért, mert arról volt biztos tudomásuk, hogy ott laknak a keleten elmaradt magyarok. Ez a körülmény kétségbe vonhatatlanul bizonyítja, hogy közös forrásuk legkésőbben a XII. századból való, vagyis abból az időből, mielőtt Julián szerzetes magyarokat talált a Volga középső folyása tájékán; mert hiszen Julián után s kivált Rubruquis utazása óta már a Volga és Ural-hegység között gondolták a magyar nép bölcsőjét, nem a Kaukazus alatt.

Mint tudjuk, Josephus Flavius, Hieronymus és Izidorus *Mágogtól, Jáfet fiától* számaztatják a *scythákat* s krónikáink legtöbbje alkalmazkodik is ehhez a régi nézethez, pl. Anonymus, a Képes Krónika és Dubniczi Krónika stb. E felfogástól eltérőleg Kézai s a Budai és Pozsonyi Krónika Khus fiát, *Nimródot*, vallják a hunok és magyarok ősének, — jóllehet Kézai, mindjárt könyve elején, kutforrásaiként említi Josephus Flavius és Izidorus munkáit. Sőt, a mi még feltünőbb, annyira megy eme három krónikának ragaszkodása *Nimród*hoz, hogy

[1]) Az eredetiben: Regio quidem Maeotida Perside patriae est vicina.

ámbár tudják, hogy kutfőik szerint a scythák Jáfet ivadékai, Nimród pedig, Khus fia volt, mégis — a biblia ellenére — Nimródot inkább megteszik *Jáfet* fiának, de nem mondanak le róla!

Mi ennek az oka? Ezt a rejtélyt nem az a hypothesis fejti meg, hogy Kézai és a vele egy nyomon járó krónikák azért választották volna ki éppen Nimródot a hun-magyarok ősapjául, mert a biblia azt mondja róla, hogy ez »hatalmas vadász« volt. Mert hiszen ha ebben a tekintetben a bibliát követték, nem elfogadták volna-e azt az állítását is, hogy Nimród *Khus fia* volt? Nem a biblia volt tehát eme nemzetség-tábla szerzőjének szemei előtt, hanem egy másik forrás.

A krónikaíró tudta, hogy a magyarok testvérei Persisben laknak s ebből a tényből továbbá azt következtette, hogy egyszersmind ez volt az összes magyarság bölcsője. Már most *Isidorus* munkájában azt olvasta, hogy Nimród (Nemroth vagy Nembrod) óriás a bábeli torony építése és a nyelvek összezavarodása után *Persisbe* költözött és ott alapított birodalmat.[1]) Ha tehát a bibliai szereplők közül éppen *Nimrod* volt az, a ki *Persisben* lakott és uralkodott, s ha a magyarok őshazája éppen Persis volt: nem maga, a mostani tudomásnak (t. i. a krónikairóé) és az egyházi írók tanúskodásának ilyen összetalálkozása hirdeti-e ékesszólóan, hogy csakis a Persisben uralkodó Nimród lehetett az őse az ottani magyaroknak?

Hogy pedig csakugyan ennek a két tudomásnak combinálása tétette meg az első krónikairóval Nimródot a hun-magyar nép ősapjává, világosan kitűnik a három krónika szövegének egyezéséből Isidorussal. Ugyanis Isidorus szerint a bábeli tornyot Nimród építette (a biblia még nem ennek tulajdonítja), — éppen így krónikáink szerint is; Isidorus szerint ez után költözött ki Nimród Babylonból, — valamint krónikáink szerint is; Isidorusnál ez a kifejezés olvasható: »Nemroth Gigas ..... post linguarum confusionem«, — s ezt a kifejezést szóról-szóra megtartják krónikáink is. — Kézzelfogható tehát, hogy mikor az első magyar krónikaíró ősapát keresett a magyarok számára a bibliai személyek között, Isidorus könyve volt kinyitva előtte s a mint ebben megpillantotta Nimród neve mellett Persis, illetőleg a persák nevét: rögtön eszébe jutottak a Persisben lakó magyarok s gondolatában azonnal összekapcsolta őket.

Megemlítem, mint feltünő találkozást, azt a körülményt, hogy már a legelső örmény író, a ki a szavartikról beszél, t. i. János patriarkha, szintén *Kustól,* Nimród apjától származtatja az Armeniában lakó magyarokat.

[1]) Isidorusnál: Hanc turrim Nembrod Gigas construxit, qui post confusionem linguarum migravit inde ad Persas. (Az 1617. kiadás 262. l.)

A bibliában ugyan az mondatik, hogy Nimród Babylonból *Ašūr*ba, azaz Assyriába költözött s e helyett Isidorus azért mond *Persiát*, mert az *Ašūr, Assyria* néven, e birodalom bukása után, ennek egykori tartományait értették, így többek közt Persiát is.[1]) Pl. Esdrás könyve VI. részének 22. versében Darius persa király »Assyria királyá«-nak neveztetik.

Egészen természetes észjárás művének tarthatjuk aztán azt, ha egy olyan krónikaíró, a ki tudja, hogy a magyarok testvérei még az ő korában is Persia észak-nyugoti részén laktak, Isidorusnak *Persis* nevezete alatt a persa birodalomnak *éppen északnyugoti részét* érti. Ezt annál inkább tehette, mert Lucanus, a Pharsaliaban, a Tigris, Eufrates és Araxes forrásvidékét is *Persis*nek nevezi; s mert még a későbbi Bonfini is *Persis*nek mondja a Kur és Araxes mellékét is.[2])

Továbbá az is természetes észjárás műve, hogy a krónikaíró ezt a Persist *Eviláth* földével azonosítja. Ez az *Eviláth* név ugyanis — mint ma már mindenki kénytelen belátni — nem egyéb, mint a régi bibliafordítók és szentirás magyarázók *Eviláth, Heviláth* szava, mely szóalakokkal a bibliában található héber *Chavílāh* tartomány-nevet írták át latinra. Akármi legyen az oka annak, hogy a héber szónak utolsó *h* hangja helyett *t*, illetőleg *th* fordul elő a latinos átírásban, annyi tény, 1. hogy a Genesis II. részének 11. versében emlitett *Chavílāh* név több bibliai codexben *Hevilath* vagy *Evilath* alakú;[3]) 2. hogy a Hieronymus által fordított biblia (a Vulgata, 385. év körül) a héber *erecz ha-Chavílāh* kifejezést »*terra Hevilath*« kifejezéssel adja vissza;[4]) 3. hogy a Heyse kiadású latin bibliában szintén »terra *Hevilath*« olvasható, és pedig eme jegyzet kiséretében: »*Evilath,* alias Evila, vel Hevila«; 4. hogy az örmény, olasz és franczia irodalom is *Hevilath,* illetőleg *Evilade*

[1]) L. erre nézve: M. N. Ph. *Sander* et M. J. *Trenel:* Dictionnaire Hébreu-Français. Paris 1859, a 47. lapon: »*Ašur* = Assyrie. Aprés la destruction de l'empire d'Assyrie, on désigne par ce nom, outre les anciennes provinces de cet empire, Babylone et quelquefois la *Perse.*«

[2]) Bonfini ugyanis mindjárt könyve elején ezeket írja: »Scythia .... terminatur *a meridie* Danubio, item Ponto, Hiberia, Albania et *Perside.*«

[3]) L. *Ethnographia,* 1896. évf. 334. lap.

[4]) Nomen uni Phison, ipse est, qui circuit omnem terram *Hevilath,* ubi nascitur aurum; et aurum terrae illius optimum est. — Ismeretes dolog, hogy a bibliában a *Chavilah* név négyféle jelentésben fordul elő, u. m. 1. Khús fiának neve (I. Mózes 10:7); 2. Joktán fiának neve (I. Mózes 10:29); 3. az Izmaeliták országának neve (I. Mózes 25:18); 4. mint egy másik tartomány neve a Fizon folyó mellett (I. Mózes 2:11). Ez a név a héber szövegben mind a négy helyen egyformán *Chavilāh*nak van írva s íme mégis a Vulgata a három első nevet latinosan *Hevila*-nak, ellenben a negyediket — s csak éppen ezt — *Hevilath*-nak írja át!

alakban ismeri ezt a nevet,[1]) — még pedig természetesen nem Kézai krónikája után, hanem a régi bibliamagyarázók irataiból.

Arra a kérdésre tehát, hogy honnan került krónikáinkba az »*Eviláth* földe« elnevezés, csakis azt lehet felelnünk, hogy *a keresztyén egyház által használt bibliafordításból, a Vulgatából.* Mert hiszen azt csak nem tehetjük föl sem Kézairól, a ki tudvalevőleg pap volt, sem az ő forrásának szerzőjéről, — a ki bizonyára szintén papi ember volt — hogy ne ismerték volna azt a bibliát, melyet az ő korukban az összes, latin szertartású keresztyénség használt!

Kétségtelen immár, hogy krónikáink *Eviláth* szava azonos a régi bibliafordítók *Heviláth*, *Eviláth* nevezetével s hogy ez utóbbi ugyanazt a földet jelenti, melyet a bibliai *erecz ha-Chavílāh.* Lássuk tehát, hova helyezi ezt a *Chavílāh* nevű tartományt a bibliai hagyomány, hogy megtudhassuk, vajjon ez csakugyan *szomszédos-e Maeotis tartományával,* a mint krónikáink állítják?

A Genesis II. részének 10—14. verseiben ezeket olvashatjuk: Az Éden-kertben van egy forrás, melyből négy folyó ered. Az első a *Fizon,* mely megkerüli *Chavílāh*nak egész földét, hol a legjobb arany terem; a második folyó *Gikhon,* mely megkerüli *Khūs* földét; harmadik a *Hiddékel,* mely Assyriának keleti részén foly; negyedik pedig az *Eufrates.*

Eme négy folyó közül semmi kétség sem férhet az Eufrateshez és *Hiddékel*hez, mely utóbbinak neve az akkádi nyelvben *Tiggar* és *Idikla* volt.[2]) — A két első fölött már sokat vitatkoztak a tudósok, pedig hát emberi józan ész, magának a bibliának imént idézett leirásából, nem érthet mást, mint azt, hogy a *Gikhon* és *Fizon* név az *Araxest* és *Kúrt,* vagy ez utóbbi helyett a *Phasist* (Rioni) jelenti.

A *Tigris* forrása — mint ismeretes — Kharput városától délre van; az *Eufratesé* Erzerumtól északkeletre, a Kirecsli-Dag nyugoti részén; az *Araxesé* Erzerumtól délre, a Bingöl-Dag északi oldalán; végre a *Kúr* folyóé Karsztól nyugotra, körülbelül olyan távolságban az Eufratesétől, mint ezé az Araxes forrásától. Úgy, hogy eme négy folyó forrása Karsztól délnyugot felé Kharputig egyenes vonalban esik s a két végső forrásnak (Kúr és Tigris) távolsága egymástól csak *50* német mérföld. Ellenben a *Phasis,* vagyis Rioni a Kaukazus közepéből ered, nem messze Kazbektől és a Dáriel szorostól, de annál nagyobb távolságban ama négy folyó forrás-

[1]) L. erre nézve Giovanni de *Serpos:* Compendio storico. Venezia, 1786. I. köt. 87. Továbbá *Csirbedián* örmény nyelvtana 709.

[2]) *Vigouroux F.:* A biblia és az újabb fölfödözések. Ford. Schmidt József. Nagy-Becskerek, 1894. I. köt. 172.

vidékétől, minélfogva ennek a négy folyó közé számítása nem egyeztethető össze a biblia leírásával. Ha ehhez a helyrajzi meghatározáshoz még hozzávesszük a római írók, pl. Sallustius, Plinius, Strabo és Lucanus amaz állítását, hogy a Tigris, Eufrates és Araxes folyók *egy és ugyanazon hegységből* erednek:[1]) legkevésbbé sem kételkedhetünk azon, hogy a bibliai hagyomány *észak-nyugoti Armeniában* képzelte az *Éden* kertjét s hogy az Édenben levő közös forrásból eredő négy folyón világosan a *Kúr, Araxes, Tigris* és *Eufrates* folyókat akarja értetni.[2]) E mellett szól továbbá az a körülmény is, hogy a két-két folyónak, t. i. egyrészt a Kúr és Araxesnek, másrészt a Tigris és Eufratesnek egymáshoz viszonyítva igen hasonló pályájuk van; hogy mind a két folyam-pár hasonló folyamközet (mesopotamia) alkot; s hogy mielőtt az Araxes a Kaspi-tengerbe ömlenék, éppen úgy fölveszi magába a Kúr vizét, mint az Eufrates a Persa-öbölbe szakadása előtt a Tigrist. Az ilyenféle körülményeket pedig az ősi hagyományt firól-fira szállító nép képzelete erősen meg szokta ragadni s a mondák szövésében is mindig törekszik az alakítások hasonlóságára.

Abból a körülményből pedig, hogy a Genesis szerzője — mint a ki természetesen *dél felé* lakott az említett négy folyó vidékétől — a mint eléggé észrevehető, északról kezdve s dél felé haladva számlálja fel a paradicsomi négy folyót: jó okkal hihetjük, hogy nála az elül nevezett *Fizon* éppen a legészakibb folyót, t. i. a *Kúrt* jelenti. Továbbá ez az a folyó, mely — az ő szavai szerint — »megkerüli Chavilāhnak egész földét«, hol a legjobb arany terem; — s éppen a *Kúr* vize az, melynek felső folyása csakugyan megkerüli *Colchis* tartományát, mely a hajdan korban éppen nagy bőségben termő s legjobb minőségű aranyáról volt híres. Tehát ezt a földet, t. i. Colchis tartományát és a Kúr folyó mellékét, vagyis a Kaukázus nyugoti ága alatt eső földet értette és értelmezte a legelső magyar krónika szerzője *Chavilāh*, illetve *Eviláth* földének s csakis erről mondhatta, hogy szomszédos *Maeotis tartományával*, a mely nem lehet más, mint a Maeotis-tó mellékén, a Kaukazus nyugoti hegyláncza fölött elterülő vidék.

Thúry József.

[1]) L. idézve Lukácsy Kristófnál 153—154. l.

[2]) Ezzel a bibliai hagyománynyal bámulatosan egyezik a *zend* népek traditioja is, a mennyiben Zoroaszter szent könyvei s főleg a Vendidad szerint *Armenianak északkeleti része, a Kur és Araxes alsó folyásának vidéke* (a régi *Aran* tartomány, mely magában foglalta *Udi*, Arczakh és Sziunik tartományokat is) volt a földön a legelső lakott hely, vagyis az emberiség bölcsője (a paradicsom, a héberek Édenkertje). L. Saint-Martin: Mémoires sur l'Armenie. I. köt. 270—273. l.

ROU VÁRA ÉS A GATHAL NEMZETSÉG SOPRONVÁRMEGYÉBEN.

I.

A hazánkba beköltözött idegen nemzetségek közül Kaal nevü nemes sz. István idejében, Gottfried és Albrecht német vitézek II. Géza alatt, a Nagymartoniak ősei pedig Imre király idejében telepedtek le Sopronvármegyében, sőt még a többi bevándorolt, de közvetlenül nem a megyénkben települt nemzetségek nagy része: a Hunt-Pázmán, Ják, Héder, Guth-Keled és Buzád utódai is ezen megyében a birtokosok sorában szerepeltek.

Ilyen beköltözött jövevények voltak, véleményem szerint, a Gathaliak, kik Sopronvármegyében telepedvén le, itt az ország határszélén Csákánt, Rou várát sat. hosszu időn át birták. Ezekről és birtokaikról óhajtanék ez alkalommal az oklevelekből merített adatok alapján időrendben rövid vázlatot közölni, melyben ezen családot első föllépésétől kezdve egészen annak letüntéig az olvasóval megismertetni fogom. Tagjai nem viseltek országos méltóságot, magyar főrangu nemesekkel nem álltak rokonságban, birtokuk kiterjedésre nézve nem vetélkedett nagy birtokosaink jószágaival. Megyénkben hirtelen föltüntek, hirtelen elmultak.

A Gathal nemzetségből eredt, véleményem szerint, azon Csákányi Miurk, a kit Kézai az idegen nemzetségü nemesek sorában fölsorol; de ha, mind a mellett hogy a név, birtok, származás s egyéb körülmény az én nézetemet támogatják, mégis a Gathal nemzetség s Kézai Miurkja és a testvérei közt semmi rokonsági kapocs sem volna, azért azon kitüzött föladatomnak, melynek czélja a Gathal nemzetséget röviden megismertetni, jelen közleménynyel kitelhetőleg megfelelni el nem mulasztom.

Kézai krónikájában ugyanis a bejött idegeneket előszámlálván, az utolsó tételben fölsorolt jövevényekről azt mondja:

»Csákányi Miurk (=Márk) is, Venczel és Jakab testvéreivel Magyarország fejedelmeitől veszi eredetét. Magyarországnak uj lakosai IV. Béla királylyal sógorsági összeköttetésben vannak.« Szabó Károly erre vonatkozó megjegyzésére, hogy Csákán nevű hely Vasvármegyében van, s hogy a hazánk első századaiban beköltözött idegen nemzetségek többnyire a Dunántul kaptak birtokokat, továbbá hogy ezen család sógorsága IV. Bélával III. Béla leánya Constantia által történhetett, a ki I. Ottokár cseh király neje volt: csak annyit válaszolhatok, mikép magam is azt tartom, hogy Miurk, kinek nevét, mint látni fogjuk, különféle variatiókban irták, Cseh- vagy Morvaországból vette eredetét, de hogy ő vagy utódai a vasmegyei Csákánt birták volna, annak sehol nyomára nem akadtam, ellenben az bizonyos, hogy a Gathaliak a sopronvármegyei Csákánt tényleg birták. A mi azonban a királyi családdal való közeli rokonságot illeti, ezt a sógorságot az irók ez ideig még nem tudták megfejteni, de erről az előttem ismeretes oklevelek is mitse tudnak, hihetőleg azért, mert az állítólagos rokonság nem oly közeli. Egyébiránt ki kell azt emelni, hogy Kézai a Csákáni Miurkot és testvéreit mint legkésőbben bevándoroltakat sorolván föl, ezek az ő korához legközelebb estek, s igy módjában is állott magának ezen jövevények családi viszonyairól tudomást szerezni, a kik ha IV. Bélával közvetlen sógorsági, vagy mondjuk csak távoli rokonsági viszonyban álltak, mint ennek kortársai, hihetőleg az ő uralkodása alatt jöttek hazánkba. Csak azt lehet sajnálni, hogy Kézai állitását a rokonságról más kutforrás meg nem erősiti.

Mielőtt a Gathal nemzetség ismertetését folytatnók, megemlékezni akarunk Rou váráról, melyet Roy, Rov, Rovo és Row alakban is irnak az oklevelek. Hogy Sopronvármegyében állott, azt az oklevelek kivétel nélkül megerősitik, csak egyik mondja róla, hogy »sub comitatu Mosoniensi;« Fejérnek pedig azon tévedését, hogy ő azt a várat Zalavármegyében kereste, Nagy Imre már kiigazitá. Noha bizonyosan tudjuk, hogy e sok izben emlegetett vár megyénk határ-szélén a Lajtahegység vonalán állott; noha később, midőn azt Szarvkő várának tartozékai közt találjuk, az utóbbi vár körül csoportosult helyek sorában első helyen is Rou neve szerepel: még is sajnálattal kell megvallanunk, hogy régi hely- s földirati viszonyaink hiányos ismerete miatt eddig még nem sikerült megjelölni a községhatárt, melynek területéhez egykor Rou vára tartozott. Ennek egyik lényeges oka azonban az is lehet, hogy a Kismarton várához tartozó birtokok a XV. században osztrák kézbe kerülvén, az azokra vonatkozó iratok nagyobb része később az

ausztriai udvari kamarai levéltárba vándorolt; a Szarvkő tartozékairól szóló birtokügyi iratok egy része pedig a Kanizsaiak, azután később meg a Nádasdyak után szintén Bécsbe került, egy része el is veszett, s igy a Kismarton és Szarvkő tájékára vonatkozó iratokból nem sok lehetett az, a mi az országban visszamaradt.

A tájékra nézve, hol Rou várát keresni kell, többféle nézetek lehetnek. Tudjuk, hogy a Gathal nemzetség birtoka mellett, a mai osztrák határ szomszédságában fekvő Purbach (Feketeváros) helységet, mely várkastélylyal is birt, s a közlekedési ut mentében terült el, az oklevelek a XIII. és XIV. században keveset emlegetik; a miből annál is inkább gyanítható volna, hogy Rou neve alatt talán Purbach rejlik, mert a térképen ugyancsak annak határában egy Rou-graben nevű düllőt találtam. De tekintve, hogy az osztrák források a »Magy. tört. életrajzok« 1886. évi folyama szerint 1273. évben Purbachot (Feketeváros) említik; s egy ez időbeli kismartoni levéltári adat is (melyből tudjuk, hogy a feketeházi várkastély ostroma alkalmával tanusított vitézségért egy Milei családbeli jutalomban részesült) Purbachnak nevezi a helyet: nem lehet azt Rou várával azonosnak tartani, s pedig annál kevesbbé, mert Purbach aránylag igen távol fekszik Szarvkő várától és ennek tartozékaitól.

Ismeretes lévén előttünk, hogy Zaka, Zoszlop nevű helyekből származott a mai Oka és Oszlop, sejteni lehetne azt is, hogy Rou vagy Rovo később elvetve az R betüt, belőle eredt Ou, Ove, a mi az Austriában fekvő, de egykor Magyarországhoz tartozott Au helység régi irásmódjanak felelne meg. Ehhez hozzáadhatnók azt is, hogy midőn 1383-ban (Sopron. oklev.-tár) Mária királyné Hof és Mannersdorf nevű most ausztriai, de akkor sopronvármegyei birtokokat átvette, az említett Au, mely később és ma is a mannersdorfi uradalomnak tartozéka gyanánt szerepel, külön megnevezve nincs; de ennek ellenében föl kell hozni, hogy Au bizonyosan azért nincs megnevezve, mert rendes tartozékát képezte Hof községének, s igy külön fölsorolni a fönforgó körülményeknél fogva felesleges lett volna. A »Sopr. okl.-tár« 1409. évi 411. számu okleveléhez kapcsolt jegyzet szerint Sárfeneki Frigyesnek megengedtetik, hogy az ő Manersdorf és Hof helységeit Mosonvármegyében (sic), melyeket az osztrák rablók elpusztitottak, benépesithesse. Itt sincs Au külön említve, bár már akkor hozzátartozott az uradalomhoz. Utóbb, midőn 1451-ben Széchi Miklós és Elderbach Berthold Mannersdorf sat. javaikba visszahelyeztetnek, Au (talán akkor már önálló község) külön is megemlíttetik. Mint-

hogy egyébiránt, mint látni fogjuk, 1420. és 1457-ben Rou birtok nevével még mindig találkozunk, világos, hogy Rou várát Au határában sem kereshetjük.

Végre miután Rou várát a Gathal nemzetség többi birtokának, s a Szarvkőhöz tartozó birtokoknak szomszédságában, a Lajtahegy vonalában, közel az ország-határhoz kell keresnünk, véleményem az, hogy valószinübb, miszerint a mai Stoczing és Loretto, mint később keletkezett helységek, területén állott a kérdéses vár, melynek erődítési jelentősége azon időtől fogva, midőn Laczkfy István 1340 körül Szarvkő várát fölépíté, teljesen megszünt.

II.

Most áttérve a család történetének közlésére, megjegyzem, hogy fölhozandó adataimat a »Sopr. várm. okl.-tárból« meritém; hol pedig más forrást használtam, azt idézni el nem mulasztom. A Gathal nemzetség, mely nevét személynévből vette, mint látni fogjuk, nemcsak Sopronvármegye határszélén telepedett le, hanem s pedig közvetlenül beköltözésekor Nyitramegyében is kaphatott telepet. A leszármazásról azonban még töredékes nemzedékrendet sem tartottam czélszerünek egybeállítani, mert néhol a »frater« szóra nézve nehézségbe ütköztem, nem tudván elhatározni, valjon fivér vagy unokatestvér értelemben veendő-e? Hibás családfa pedig csak a tévedések számát szaporítja.

»Magy. orsz. helynevei« I. k. 176. és 177. lapjain Pesty Frigyes Fejér után fölhozza Kolon nyitrai falu alatt, hogy egy Janur nevü szabados Kolon faluból, hol a zobori apátság is birt s mely falunak nevét a Gathal nemzetség némely tagja előnevül is használta, említtetik a nyitrai káptalan 1251-i oklevelében Gerencsér és Pográny nevü falukkal; hátrább a 263. lapon ugyanazon oklevél alapján azt mondja a szerző, hogy Janur az esztergomi érseknek egy Pográny falubeli szőllőgazdáját ölte meg. Ez a Janur azonos lehet azon Janur vagy Gyanurral, a ki feje volt a Gathal nemzetség egyik ágának, melyet Gyanur ágának nevezhetünk, s melynek birtokai a Lajtahegység vonalán terültek el.

Kézai a hazánkba bevándorolt idegeneket, mint tudjuk, nemeseknek nevezi; minthogy pedig a Kolon falubeli Janur a szabadosok sorába tartozott, azon kérdés merül föl, hogy a »szabados« szó értelme összeegyeztethető-e a »nemes« fogalmával? Tekintve, hogy a várszolgálat alól fölmentettek alatt Pesty Frigyes szerint (Várisp. története 60 l.) azon fölmentett várszolgák vagy várnépbeliek értendők, kik szintén a várjobbágyok sorába tartoztak; s hogy általában (idézett mű 69. l.) a

várjobbágyok osztályában, kik a várföldek nagy részét birták s azonkivül saját földeket is birhattak, comesek fiait sat. »de genere« megnevezésével is találunk; sőt (73. lap) IV. Béla maga a pozsonyi várjobbágyokat 1244-ben »nobiles jobbagyones castri« czímezi: azért azt hiszem, hogy a most idézett definitio alapján a szabadosságot a nemességgel jelentőségre nézve egyenes ellentétbe nem helyezhetjük. Föltéve, hogy a kritika is helybenhagyja azt, miszerint Kézai idézett jövevényeit csakugyan az általam itt bemutatott Gathaliak őseiben fölismerhetjük, a mondottak alapján ugy vélem, hogy a szabadosok sorából eredt nemzetségi tagok és a királyi család közti rokonság lehetőségében is talán könnyebben megnyugszunk.

Hogy Gyanur fia Merk-Miurk (ki forrásomban Myrkur alakban iratik) Sopronvármegyében ez időben szerepelt, azt nagyon valószinünek kell tartanunk, mert itt feküdt a vára és a többi birtoka. Tudjuk, hogy IV. Béla halála után ennek leánya Anna az Árpádok kincsével Ottokárhoz menekült, a hová az elégedetlenek, köztük Merk is futottak; 1271-ben Fejér szerint pedig V. István és Ottokár közt a béke megköttetvén, az utóbbihoz szökött Németujvári Henrik és Iván sat. urak váráról is említés történik, melyek sorában Gyanur fiának Merknek Roy vára is előfordul. Itt helyén látom azt megjegyezni, hogy éppen az 1273—1297. időközben a sopronvármegyei Rou, a győrvármegyei Ráró és ausztriai Rorau várakról az oklevelek gyakran emlékeznek, s többnyire leirási hiba következtében ugy elferdülnek s összezavartatnak ezek a nevek, miszerint alig lehet kitalálni, hogy tulajdonkép melyik várról van szó; ezért a legnagyobb figyelemre van szükség, hogy ily kétes helyzetben tévedésbe ne essünk. A »Magy. Tört. tár« IX. k. 108. lapján a mondott Rou várra vonatkozólag azt olvassuk, hogy Herbord és testvérei a Row vára megvivása alkalmával tanusított vitézségért az Albert hg elleni hadjáratban 1293-ban vasmegyei Geru földjét kapják.

A Gathal nemzetségnek ez időben egy másik ágával is találkozunk megyénkben, melyet azon okból, mivel Gathal volt az első ismeretes tagja, Gathal ágnak lehetne nevezni. Ezen ágból valók, Fejérnél közölt adatok szerint (1278.), Ivánka és László Gathalnak fiai, a kik 1296-ban, mint sopronvármegyei birtokosok, a megye birái előtt meg nem jelenvén, Majádi László ellenében perüket vesztik.

A győri káptalan 1327. évi jelentéséből kitűnik, hogy a Gathal nemzetségből való Ganur fia Jakab s ennek fia Petheu a Felcsákán és Szék nevű sopronmegyei birtokukat nem hűtlenség miatt vesztették el, hanem azokat Iván nádor erőszak-

kal foglalta el, s ez okból Pető (serviens Pauli dicti Magyar [1]) azoknak jogos örököse. Felcsákán a mai Fejéregyháznak hegyes része, mely egy oldalon Austriával is határos. Sajátságos, hogy Csákánnak alsó határrészét, mely lapályosabb s a Fertő mellett terül el, nem nevezték sem Alsó-, sem Tó-Csákánnak, hanem Tótcsákánnak. Szék a mai Sércz határában keresendő, csak teljes kiterjedése iránt nem vagyunk tisztában; róla alább még megemlékezni fogunk. Ezen adat személyei a Gyanur ágához tartoznak.

Koloni Pető, kinek őse Gyanur, mint fentebb láttuk, nyitramegyei Kolon faluban lakott, 1332. évben az országbiró előtt megjelenvén, Gathal fia László s ennek fiai Gergely és Miklós, továbbá Ivánka fia András elleni ügyében fölhozza, hogy noha Myrkur fiának Jakabnak részbirtokai Szék, Szentpéter és Csákán nevű birtokokban, melyek őt illetik, ezen Myrkur fia Jakab mint unokatestvére által a fennemlített Gathal fiának Lászlónak és Ivánkának elzálogosíttattak, még is mivel azoknak összes birtokaik Myrkur és fia Jakab közt, azután Gyanurnak fia Jakab (Petőnek atyja) s ennek testvérei Winchló és János közt osztatlan állapotban voltak, azért Myrkur fiának Jakabnak részbirtokaira ennek testvére (frater eius) Miklós, s Winchlónak Mihály, Miklós és Detrik nevű fiai is igényt tarthatnának. Erre László fia Gergely a maga s atyja László, és testvére Miklós, azután András nevében is állítá, hogy Myrkur az ő fentemlített testvéreivel az ő birtokaikban megosztoztak. Minek következtében határoztatott, hogy Koloni Pető, az ő testvére (frater suus) Miklós, ugy Mihály, Miklós és Detrik azt, miszerint ők és az atyáik, Myrkur testvérükkel s ennek fiával Jakabbal az ő birtokaikban egyenlően meg nem osztozkodtak, esküvel bizonyítsák. Erre csak azt jegyzem meg, hogy Myrkur fiának Jakabnak e szerint Miklós nevű testvére volt, de ugyanott egy pár sorral alább ez a Miklós Petőnek szintén testvéreül lévén megnevezve, az oklevél tartalmából nem lehet arra nézve teljes meggyőződést nyerni, valjon ez a Miklós melyiknek volt fivére?; de ettől eltekintve, Gathal fiai: László és Ivánka s fiaik a Gathal-ágból, a többi itt fölsorolt családtagok a Gyanur-ágból valók. A kérdéses birtokok közül Szék = Sércz helység, Csákán = Fejéregyház egymás tőszomszédságában vannak; Szentpéterre nézve, melynek neve ma már ismeretlen, csak annyit lehet állítani, hogy az az említett két birtoknak szinte szomszédja volt, de fekvését határozottan megjelölni ez idő szerint nem birjuk.

---

[1]) Magyar Pál ekkor gimesi várnagy volt. Lásd Győri tört. s rég. füzetek II. k. 17. l.

Koloni Petőről Fejérnél is vannak adatok, azonban miután ezen okmánytár nem áll rendelkezésemre, csak annyit mondhatok, hogy a többi közt egy 1343-i oklevél szerint (IX. 1, 213.) az ő garázdasága megfenyíttetett; továbbá hogy nyitramegyei birtokán Gerencséren 1364-ben határjárás tartatott (IX. 3, 447.); de hogy ő vele az 1343. évben egy másik oklevélben említett Petheu de Saiberfalva (= Saibersdorf Ausztriában) azonos volna, azt vitatni nem tudom.

Koloni Pető, ki 1355-ben semptei alvárnagy volt, de a kit Pesty a »Várispánságok történeté«-ben e minőségében föl nem sorol, a maga s fia László, és leánya Erzsébet, továbbá az ő unokái, és pedig Gyula fiának Andrásnak fiai, Miklós és Péter nevében Royi Miklós fiait Mihályt, Wynchlót és Lászlót, azután Detrik fiait Jánost és Istvánt, ugy másik Miklós fiát Istvánt a Roy, Tótcsákán, Szentpéterteleke és Zaka nevű birtokokban és másutt Magyarországban lévő birtokrészüknek eladásától, elzálogosításától, Höfleini Beledet pedig azoknak megszerzésétől tiltja. Hogy mennyire elágazik a család, mutatják Pető unokái, kik Gyulától származnak s kikkel ezután már nem találkozunk; ezek külön ágat képeznek, mert a többi ágakkal kapcsolatba hozni nem lehet; a folytatólag megnevezett többi családtagok a Gyanur ághoz számitandók. Szentpéterteleke a már előbb is idézett Szentpéterrel azonos, mely ugy látszik Zaka (= Oka) falutól nem meszsze feküdt.

Hogy Koloni Pető Fejéregyház alsó részében is birtokos volt, azt bizonyítja egy 1358-i oklevél, mely szerint ő Sopronvármegye közgyülésén Felcsákáni Jensult (Jánost) Tótcsákán nevű birtokán egy malom használatától, mely után semmiféle tartozást sem fizet, eltiltja. Vajon Jensul nem-e a Gyanur ágból eredő Detriknek a fia? azt nem lehet vitatni; de hogy az említett malom a Fertő partján ma is létező ugynevezett tó-malommal azonos, az kétséget se szenved.

III.

A Gathal nemzetség sopronvármegyei jószága ez időben pusztításoknak is ki volt téve. Szomszédjuk oszlopi Trochmann Bertalan idegen rabló népekkel 1375-ben, megfeledkezve minden isteni félelemről, Roui Detrik fiának Jánosnak s Koloni Petőnek, és ezek fiainak Rov, Szék és Edemeuch nevü birtokaikat elpusztitván, azoknak ménesét is elrabolta. Edemeuch ma ismeretlen, de a megelőzőktől bizonyosan nem messze feküdt.

A »Sopr. okl. tár«-ban közölt 1390. évi oklevél után egy jegyzetben az mondatik, hogy 1382-ben Royi Miklósnak fia László az ő roui birtokrészét »in castro et villa Roy sub

comitatu Mosoniensi« Szentgyörgyi Tamás grófnak eladta; de azért 1390-ben Zsigmond k. még is elrendeli, hogy Row vára Sopronvármegyében, melyet előbb Rovi Henslin, Mihály, István és László birtak, de hűtlenség miatt elvesztettek, a Kanizsaiaknak birtokába iktatandó, a mi akkor tényleg meg is történt. A most nevezett családtagok a Gyanur ágához tartoznak. Ezen beiktatás 1390. és 1406. években kir. megerősítést nyervén, 1401. és 1409-ben Rov vára, mely a németek birtokában volt, a király részéről külön adomány-levelekben a Kanizsaiaknak adományoztatott. A Kanizsai család 1420-ban a kismartoni minoritáknak a Rovo sat. birtok után a földadót ajándékozá, 1457-ben pedig a Szarvkő várához tartozó Rowo, Pordány, Cseky, Zarvkőalja, Büdöskut és Milidorf birtokokat Pottendorfi Györgynek elzálogosítá. Ezen időn tul a Rou névvel, mely 1420. és 1457-ben csak mint birtok van már említve, többé nem találkoztam; a vár hihetőleg akkor már elpusztult, s miután nevét veszté a birtok is, most nehéz a sokszor emlegetett várnak a helyét, a hol az annyi ideig állott, meghatározni.

Koloni Pető 1388-ban ugy látszik már nem élt, mert akkor fiának Lászlónak a birtokait, s pedig Kovachi és Peschen összes birtokait, Kolon és Gerencsér részbirtokait Nyitravármegyében, azután Zaka = Oka, Zeky = Szék részbirtokait pedig Sopronvármegyében, a melyeket hűtlenség miatt elveszte, Koloni Miklós fia Mihály a zálogból kiváltotta. Gerencsér faluban már a család élén álló Gyanur is előfordult. A most nevezett családtagok, valamint az alább még megnevezendők, mind a Gyanur ágához tartoznak.

A Gathaliakra ezután válságos idők következnek. Birtokaik elzálogosítás és eladás utján lassankint idegen kezekbe jutottak. Igy 1393-ban a győri káptalan a Kanizsaiakat Oszlop várán kivül még a sokszor idézett Szék és Oka részbirtokokba is beiktatta, melyeket vétel és zálog czimén szereztek. Az oklevélben hibásan áll »Zaka et Oka«; e helyett olvasandó »Zaka *vel* Oka.« Ezen beiktatással áll kapcsolatban ugyan azon évben kelt oklevél, mely szerint Szentgyörgyi Tamás gróf az általa Roy Lászlótól és Széki Mihálytól zálogban birt, most nevezett Szék és Oka összes részbirtokokat a Kanizsaiakra átruházta. A »Vatikáni okirattár« egy oklevele továbbá bizonyítja, hogy a Kanizsaiak 1400. évben ezen Szék nevű falujok után, melyet ekkor talán csak zálogban birtak, a papi tizedet a csornai convent egyházának adományozták; s miután 1411-ben (Magy. tört. tár IX. 52. l.) Széki Mihály s fia Péter Szék, Oka és Szentpéter birtokaikat Sárfenéki (= Scharffenecki)

Frigyesnek eladni szándékoztak, ez ellen a szomszéd Kanizsai család óvást tett.

Széki Miklós fia Mihály s ennek fia Péter sopronvármegyei Schaka = Zaka »alio nomine Oka« birtokrészüket 1402-ben a visszavételi jog szokásos fentartása mellett Sichisdorfi Siebenhirter Gangelnak és Welnek, ezek azt megint 1415-ben a Kanizsai családnak eladták. 1404. évben Széki (németül akkor Pirichendorfi) Sberczer Konrád s neje most említett Széki Mihály és fia beleegyezésével Szék nevű birtok felerészét t. i. a Lajtahegység vonalába eső 26 fél-telket, két féltelek kivételével, azután két egész telket a mezőn Kishöfleini Beled fiának Gergelynek elzálogosítják. Ebből tehát kiviláglik az, hogy Széknek nagy része a Lajtahegyen terült el, a miért is a németek Pirichendorfnak (= Bergdorf) nevezték. Szék a mai Sércz határában foglalt helyet. Sérczet, mint mondják, előbb Lövőnek is nevezték, de ez állítást még teljesen igazolva nem látom.

A most említett Széki Mihály és fia Péter 1408-ban a sopronvármegyei Szék birtokhoz való Horros és Romsau nevü erdőrészüket, az ezen Romsauban fekvő szőllők hegyvámjával együtt, mely birtokok Hof, Felcsákán és az érintett Szék birtokok között feküsznek, Scharfienecki Frigyesnek elzálogosítják. Ebből kitűnik először, hogy ezen széki birtokrész az osztrák Hoffnak szoros alkatrészét képező Au határával, azután Csákánnal, nyugoti és déli oldalon pedig Széknek többi részével határolt; másodszor, hogy e szerint a nevezett erdők és szőllők a Szék nevű birtoknak egy részét képezvén, azok a mai Sércz határa azon részének felelnek meg, mely főkép a Lajtahegyen s ennek alján terült el. 1415-ben pedig Höfleini Hagenauer Bertalan fiát Miklóst a pozsonyi káptalan megintette, hogy azon széki részbirtokot, melyet ő Széki Mihálytól (dictus gróf de Szék) vett zálogba, Kanizsai Miklós özvegyének és fiának bocsássa vissza; a mibe, föltéve hogy Széki Mihály is ahhoz megegyezését adja, a megintett fél bele is nyugodott. Szék 1464. évben már több oly helységek sorában fordul elő, hol Unyomi Miklós, illetőleg szántói Botka István mint birtokosok szerepelnek; nevét később már nem olvastam.

1429. évi oklevél tanusítja, hogy a csornai convent Troismaurer Péter soproni polgárt és nejét Hedvig nemes asszonyt, — ki Rovi (az oklevélben hibásan »Rarow«) Lászlónak lévén leánya, az okai jószágrész örökségét képezhette, — azután György, Anna és Orsolya nevű gyermekeiket Oka részbirtokukba beiktatta.

A Gathaliak családtörténetére vonatkozó s időrend szerint

összeállított adatok sorának végére érvén, egyuttal a vázlatos ismertetésemet is befejezni készülök; csak egy pár sor van még hátra, melyek dolgozatom utóhangját képezik.

Hogy a tárgyalt nemzetség birtokai: Rou, Szék, Oka és Csákán idegen kezekbe kerültek, arról részint már jelen czikkemben foglalt adatok, részint a Fejérnél (X. 7, 926.) közölt oklevél is tanuskodnak, mely utóbbi szerint 1436-ban Csákán egyike volt azon birtokoknak, melyek Zsigmond király által tényleg Albert osztr. herczegnek zálogba adattak. Szentpéter és Edemench nevü birtokok külön eladásáról, zálogosításáról vagy adományozásáról azért nem olvasunk semmit okleveleinkben, mert azok hihetőleg praedium természetével birtak, s az előbb megnevezett helységek egymással szoros kapcsolatban lévő határainak egyikéhez vagy másikához tartozván, a megfelelő helységgel együtt kerültek idegen kezekbe. Csak azt sajnálom, hogy oly források nem álltak rendelkezésemre, melyek segítségével a nemzetségnek Nyitravármegyében való szereplésére és birtokviszonyaira is kiterjeszkedhettem volna.

Zárás előtt még egyszer ismétlem: először, hogy Kézai jövevényeit a Gathaliakkal azonosoknak tartom, másodszor, hogy azok már IV. Béla alatt letelepítve voltak, de azért nincs kizárva, hogy őseik már előbb is Magyarországban tartózkodtak.

Forrásom ugyan 1429. éven innen a Gathal nemzetség tagjairól többet nem emlékezik, hanem azért, ha Sopronvármegyében nyomait is vesztjük, nem következik, hogy a nemzetség, melyből már szereplése kezdetén több ágat ismertünk, az ország más vidékén nem folytatta életét.

Stessel József.

ELPUSZTULT HELYSÉGEK A SZEPESSÉGEN.

A mult századokban nagy és hathatós eseményekkel találkozunk, melyeknek az egyes helységek nem mindég birtak ellentállani s melyeknek pusztításai alatt gyakran el is tüntek a létezők sorából ugy, hogy tüzhelyei felett ma a gyep zöldül, az eke barázda huzatik, vagy a zöld erdő égfelé emelkedik.

Oly pusztitó hatásu esemény volt a vizáradás, mely a Magas-Tátra tavaiból megeredvén, óriási sebességgel lezuhanván, a völgyben csak ugy seperte magával a fákat, házakat, sziklákat, mindent, mi utjában állott. Az utolsó ily nagymérvü vizáradás 1662-ik évi aug. 12-én észleltetett. mely különösen Késmárk és Béla városokban nagy pusztitásokat okozott.[1])

A rablóbandák garázdálkodásai a jó rejtekhelyekkel kinálkozó Tátra vidékén nem csekély befolyásuak valának egyes faluhelyek és telepek elenyészésére. Klein Ferencz p. o. a Koszielisko völgy vasgyárának igazgatója elbeszéli, hogy még 1805-ben háromszor támadtatott meg dühös rablók által, kik vagyonát és életét mindannyiszor veszélyeztették.[2])

Meg sem kell említeni, mily pusztítólag hatott a tatárjárás a Szepességre is. Nem egy faluhely perzseltetett fel a lakókkal együtt annyira, hogy sohasem épült fel többé, míg a városbeliek biráikkal, jószágaikkal együtt Menedékszirtre — Lapis Refugii — menekültek és mint uj vetése a polgári életnek fennmaradtak.[3])

A dühöngő pestisek borzasztó módon pusztították a helységek lakosságát. Már az 1334-ik évről mondja a krónika: »ist so ein gros sterben gewest, dass auch die Lebendigen

[1]) Bredeczky S., Topographie des Königreichs Ungarn IV. 43.

[2]) Fremdenbuch der 1806—1827. zum Groszen-Fischsee reisenden Touristen, verfasst von Franz Klein, Eisenwerker-Direktor in Koszielisko. A kézirat Kretschmann Árpád sajátja Szepes-Szombaton.

[3]) Szepesi vagy Lőcsei krónika, kivonata: Wagner, Analecta Scepusii . . . II. 8.

kaum die Todten begraben konnten.« És még 1710-ben volt elég község a Szepességen, mely 600—700 embert veszített az elterjedt pestisben.[1]) Az ugynevezett puszta házak elég nyomatékosan hirdették a község pusztulását.

Az évtizedekig elhuzódó háboruskodások és az azzal járó portyázások és fosztogatások, a husziták garázdálkodásai, kurucz-labancz kicsapongások alatt a községeken oly sebek verettek, melyek néha feloszláshoz és halálhoz vezettek.[2])

Néha az üzleti viszonyok is kedvezőtlenül befolytak a helység életére; p. o. a vas- és érczipar hanyatlásával a község életfeltétele és szükségessége megszűnvén, a lakók is nem sokára távoztak, puszta házakat hagyván magok után, melyek az idő pusztító fogának nem soká állhattak ellen. Még ott, hol ma csak a tourista lába jár, a Magas-Tátrában hajdan élénk érczbánya foglalkodtatta a lakosságot és pezsgő életről tanuskodott.[3])

Mindezek az okok többé-kevésbbé befolytak a Szepességen is arra, hogy több helység virágzó állapotának daczára az idővel elenyészett és kipusztult.

Rutker — Rüdiger, Rudgerus comes — már a XIII. század elején Gertruddal II. András király nejével Tirolból jött Magyarországba. Ezen Rutker család, melyből a Berzevicziek származnak, a nevezett királynak fontos szolgálatot tevén, nagy birtokot nyert a Poprád vize mellett a Magas-Tátra alatt. Ezen birtokon épültek a még most is fennálló Nagy-Lomnicz, Hunfalu és Oleszna. Még valamivel feljebb elterült *Mekler* faluhely is, melynek lakói gazdászattal és marha-tenyésztéssel foglalkoztak. Ezen *Mekler* falu 1360 körül vizáradások folytán elpusztult és lakói a szomszéd falvakba települtek le. Barázdák, kőfalmaradványok még most is jelzik a régi *Mekler* helyét, melyen most Makárháza nyaraló és Tátra-Lomnicz telep terülnek el.[4])

A Hernádvölgyben Káposztafalva — vasuti állomási hely — közelében a »Zelena Hura« hegy tetején *Marcellvár* emelkedik fel, mely Marcellus comestől kapta a nevét. Bizonyos, hogy már 1250-ben okt. 9-én IV. Béla Marczellvárát a hozzá tartozó helységekkel együtt a szepesi káptalannak adományozta.[5])

[1]) Geschichte der Stadt Bela v. S. Weber 1892. S. 321 . . . .

[2]) Merckwürdigkeiten der Stadt Kesmark v. L. Genersich I. 152 . . . . Szepesi krónika idevágó részei.

[3]) Magy. orsz. Kárpátegyesület évkönyvében 1876. VI. k. Weber Samutól: Bányászat a Tátrában.

[4]) Makárháza a történelmi Meklertől kölcsönözte elnevezését. Sárosmegye leirása . . . . Potemkin Ödöntől 1863. 80. l.

[5]) Wagner, Analecta Scepusii. Viennae 1774. I. 297. Ezen adományt László király is helybenhagyta 1278-ban.

Ezen vár körül sok major és kisebb hely terült el, mely Marczell birtokát képezte. Ezen a hegyekben elszórt majorságok a rablók pusztításainak annyira ki voltak téve, hogy Marczell parancsára elhagyattak és a lakók a szomszédban a »Zelena-Hura« közelében alapítottak maguknak uj tűzhelyet.

Igy keletkezett Káposztafalva — villa Compositi. — A latin elnevezés, mint látjuk, az uj alapítás körülményeit megmagyarázza. A régi majorok eltűnése azonban hirdeti a rablók pusztításait a XIII-ik évszázadban is.

Az ujabb időben nagyon felkapták nemcsak a Magas-Tátrát telepeivel együtt, de a Tátravidéket is, melyhez a szép kilátásáról hires Kereszthegy — Gehol 1060 m. — is tartozik Ruszkin város közelében. Ha a Kereszthegyről a nevezett város felé ereszkedünk le, a hegy lejtőin érdekes meglepetés vár ránk. Itt húzódnak el *Sanct Merten*, Szt.-Márton nevű falu romjai. A község alapítója Márton comes nagyobb lakása pinczéivel és erősebb falazatával, valamint a *Sanct Merten* templom még világosan kivehetők; az utóbbinak a hossza 16, szélessége 7 méter s a főoltár sanctuariumával kelet felé irányult. E virágzó községet a tatárok perzselték fel. Épen — így beszéli a hagyomány — össze volt gyűlve a kegyes nép, hogy buzgó imájával eltávolítsa a pusztító pogány veszélyeit. E pillanatban rohanták meg a tatárok a községet, eltorlaszolták a zsufolásig megtelt templomot és nagy famennyiséget rakván körülötte, felgyujtották. Még a lángból is hallatszottak a szerencsétlen áldozatok hő imái. Még manapság is mindég szt. Márton napján az esti órákban a népképzelem papot lát a romokból kiemelkedni és misézni. E puszta templomból — wüste Kirche — nyugot felé emelkedett ki a kelta *Kappenvár* (Kappenburg), melyben Rusquin kelta lovag székelt és melynek nevére emlékeztet Ruszkin városa.[1])

Ha Poprádról Hozelecz felé indulunk, a két helység között, közel az országuthoz, egy falromra akadunk, mely szintén puszta templomnak — wüste Kirche — neveztetik. Ezen templomban valaha *Steoiszdorf* — Stoysdorf, Stoyan, Stilzendorf, Stösschen, Stojdorf, Stoyanföld — faluhely lakói emelték fel sziveiket a mindenhatóhoz. Ezen elpusztult faluhelyről következő tanuságot hagyott maga után a történet: Stoyanföld már 1292-ben mint önálló község említtetik.[2]) Gyengült azonban, midőn legbefolyásosabb tagjai birtokaikat idegeneknek eladták. Igy p. o. 1316-ban quinta proxima ante

[1]) Különlenyomat a Turisták lapja II. évfolyam 5. számából: Kirándulás a Kereszthegyre . . . . Weber Samutól.

[2]) Szepesi tört. társ. évk. 1888. 25. l.

festum beati Georgii Cunchmann de villa Stoyan az ő földeit, réteit és egész nyolcz holdból álló birtokát 14 márkáért örök időkre Nycolaus comesnek adta el, mely adás-vevéshez a savniki, szüz Máriáról elnevezett klastrom adta beleegyezését, miután neki is jogai voltak a faluhoz. Ily adás-vevéssel találkozunk 1328-ban feria proxima ante festum Ascensionis Christi napján, a mikor Cunzmann de villa Stoyon 80 márkáért épen oly viszonyok között eladja a birtokot Joannes comesnek. Mindazonáltal még 1398-ban Stoyanföld szabad önálló falu. Önállóságán nagy csorbát ejtett Zsigmond király, ki 1411-ben feria quarta proxima post festum beatorum Viti et Modesti martyrum napján Stoyanföldet Szepes-Szombatnak adományozta, melynek szántóföldre nagy szüksége volt. Schavnik klastrom azonban kárpótlásul Primfalu lőcsei falut kapott, mely csereért Szepes-Szombat évenként Lőcsének 27 aranyforintot volt köteles fizetni. Ezen csereviszony elismeréseül Szepes-Szombat mai napig is fizet Lőcsének egynehány aranyat.[1]) 1497-ben még említés tétetik Stojanföldről mint létező községről.[2]) Ugyanaz történik még 1548-ban is. Ez évben Topperczer Antal a 24 városi lelkészek főesperese Szepes-Váraljáu tartotta az esperességi gyülést és Szaniszló szepes-szombati plébánost kérelmével elutasítja, ki Stoyanföldtől szintén cathedraticumot, párbért kivánt, holott addig az csak Antalnak a poprádi lelkésznek fizettetett, ki alkalmasint a lelkészi teendőket is végezte e falucskában. Vannak, kik mondják, hogy Stoyanföld a husziták által pusztíttatott el, de ez nem valószinű, miután ezen fanatikusok garázdálkodásai egy századdal előbb történtek. És így tehát biztosabb azon feltevés, hogy az ugy is eladások következtében elgyengült község lakói az oly gyakran dúló pestisek folytán kihaltak. Arra mutat egy néphagyomány és monda is, mely szerint a haldoklásból csak egy kisasszony maradt fenn, ki az egész fennmaradó birtokot egy pár sárga csizmáért és 7 kenyérért eladta.

Ha az okokról beszélünk, melyek befolytak a helységek pusztulására, nem szabad megfeledkeznünk az érczipariól sem, melynek pangása és bomlása sok telep pusztulását vonta maga után. A Nagyszalók és Tátrafüred közötti lejtőkön az érczhámor kongása a Kárpát bérczein visszhangzott. A földmivelő ekéje most is szántja fel a salakot mint a mult idő tanuit. Nagy-Szalók neve pedig tulajdonképen *Schlackendorf* = Salakfalu volt. Szálljunk le a poprádi kies *Virág-völgybe;* ott több századon

[1]) Wagner, Anal. Scep. I. 422. l. Az adási-vevési szerződéseket Poprád városa levéltárában találtam és másoltam le.

[2]) Szep. tört. társ. évk. 1888. 25. l.

át bányászati élettel találkozunk. Az ott felemelkedő »Silberberg« nem ok nélkül viseli nevét és 1562-ben szt. Mihály ünnepe körül maga Fabianus Vitus a XIII város grófja kezdte meg a bányamivelést az ottani vidéken. A nagy aknák most is láthatók.[1]) A szomszédos *Szepes-Szombaton* két hámor még 1580 körül telepszerű minőségben dolgozott és jövedelmezett a városoknak. Ma a puszta név hirdeti a mult idő dicsőségét. *Leibitz* közelében szintén két hámor dolgozott, az egyik a Ruszkin felé vezető uton, a másik Késmárk mellett. A bányászat külön bányamester alatt állott. 1669-ben még »magister fodinarum« czimű hivatalnokot választottak.[2]) *Késmárk* városához két hámor tartozott. Még 1651-ben a Tökölyi család és a város között létrejött »bécsi szerződés« (Wiener Contract) czímű okmányban az egyik hámor mint létező említtetik.[3]) Mint magán-vállalkozó, Rauter kapitány a késmárki *Kiálló* = Stösschen nevű hegy nyugoti oldalán 1513·5 méternyi magasságban bánya-telepet alapított több részvényessel együtt. Még 1805-ben megfigyeltettek a telep maradványai, most már moh és gyep fedi azokat. E tájon még dolgoztak a zúzóművek, hol most a *bélai Pachwerk* nevű erdőrész terül el; a hozzá tartozó aknát még saját szememmel láttam. Folytatólag a Poprád völgyben még 10 év előtt használatban volt a *buschótzi* és 25 év előtt a *mniseki* hámor. *Gnezda* város területén kohótelepek léteztek e század elejéig; a »die alte Mast« — régi kohó — elnevezés egy egész határrészre kiterjed.[4])

Az üzlet felbomlásával nemcsak egyes hámorok és telepek megsemmisültek, hanem egy egész község is elhagyott rommá lett. Ezen község alapításáról következőket tudunk:

1320-ban Drugeth Fülöp volt a Szepesség főispánja, ki Csák Máté felkelései ellen győzedelmesen küzdött. Ezen főispánhoz Kis-Lomniczi Péter fia István — Stephanus — oly kéréssel fordult, engedné meg neki egy erdő irtását és az irtott helyen egy falu alapítását. A főispán teljesítette a kérelmet és a felek következő tartalmú okmányban állapodtak meg: Az irtandó erdő elterül a Poprád folyó jobb partján Gnezda város és Uj-Lubló között. Az alapítandó falu neve *Stephanihau* = Istvánvágás lesz. A lakók szászjog szerint 16 évig adót nem fizetnek, azután mint földadót $^1/_2$ fertál, azaz $^1/_8$ márka tiszta ezüstöt szolgáltatnak be, birót és papot szabadon választa-

[1]) S. Weber, Zipser Gesch. u. Zeitbilder 1880. S. 201.
[2]) S. Weber, Gesch. der Stadt Leibitz, 1896. S. 40.
[3]) Christ. Genersich, Merkwürdigkeiten der Stadt Kesmark 1805.
[4]) Kárpát-egyesületi évkönyv 1879., bányászat a Tátrában. Karpathen-Post 1893. III. szám.

nak, ki a tizedet élvezi. A föld, viz, erdő, legelő használata teljes jogukban áll. Az első birónak Istvánnak mint alapítónak adományoztatik három telek, egy malom és sörfőzde. Kisebb itéleteknél egy márkán alul ő szedi az egészet, nagyobb esetekben a birság egy harmada neki, két harmada a főispánnak itéltetik oda. Nagyobb hiteléül az okmány Drugeth Fülöp főispán által 1320-ban az Invocavit utáni 4-ik vasárnapon iratott alá és saját pecsétével láttatott el.

Hogy meddig állott fen ezen bányafalu és telep, nem lehet tudni. Bél Mátyás »Compendium Hungariae Geographicum 1777.« és Windisch Károly Gottlieb »Geographie des Königreichs Ungarn 1788.« czimű földrajzi műveikben mitsem tudnak már *Stephanihau* létéről. Annál biztosabban visszaemlékezik még a népszáj és hagyomány. *Stephanihauon*, Uj-Lubló és Gnezda között elterülő vidéken, még most is észrevehetők a volt szántóföldek barázdái és a lejtők még most is Stephani-Grube, Grüberchen, Istvánbánya nevet viselnek, mely a bányászat életfeltétele megszüntével maga is elpusztult.

Az előbbiekben láttunk több falvat és telepet, melyek vizáradás, rablás, tatárjárás, pestis, háboruskodások és üzleti pangások miatt elpusztultak és eltüntek a föld szinéről. De ismerünk olyan helyeket is, melyek egészen ismeretlen okokból pusztúltak el és melyekről csak azt tudjuk, hogy léteztek valaha és most már nincsenek. Hol lehetséges, az évszámot is felemlítendem, melyben alapíttatott és említtetett az elpusztult helység.

Alchno, Savnik környékén 1294.

Aranyass, 1478.

Ballistárius, Schützenfeld néven Csötörtökhely környékén még 1310-ben fenállott.[1])

Bozafalva, 1526.

Bremfeulde, 1263., Odorin község határán.

Csetenye, Csetenyetelke vagy haereditas Chetene[2]) 1308., Gerlachfalva és Stóla vidékén feküdt.

Cyserfalva, 1361.

Deutschenhau 1408., Lublóvár tartozékai közt említtetik.

Dolina, 1360.

Felső-Szék, Felzek 1401., Székfalvával volt azonos.

Fladdánfalva, villa Fladáni 1348.[3])

Guznuthfalu, Leibitz mellett 1293.

Gyenk, Gyerimg a lublói vár birtoka.

[1]) S. Weber, Zips. Gesch. u. Zeitbilder 1888. S. —.
[2]) Suppl. Anal. Scep. II. 29. l.
[3]) Wag., Anal. Scep. I. 322. l.

Gyuk, Gyukfalu [1]) 1295.

Gyurkháza a Hernád mellékén 1358.

Helembach-Réth, 1443.

Hench, Grenicz vidékén 1320.

Heynburg, Lechnitz mellett 1320.

Jazurmegy, 1343.

Jánosfalva — Johannsdorf — 1312., Szepes-Olaszi határán.

Kázmérfalva, Kobulyan 1388.

Klossdorf, Jankfalva, Nameszke 1294.

Kromlow, Kis-Lomnicz táján 1392.[2])

Kis-Tamásfalva, 1328.

Kymnitku, Késmárk mellett 1269.

Lagyna, Lagyina, Jankfalva.

Leányfalva 1456., Markus- és Csépánfalva között fekhetett.

Ludvig, Lwdwyg 1408., Krompach, Kolcsó stb. községekkel együtt említtetik.

Margitzán, Olsavitza határán 1316.

Mártonfölde, Sz.-László város birtokai között Csötörtökhely.

Milay 1360—64., 1487., Vitkóczczal együtt említtetik, ma puszta Vitkócz és Körtvélyes között.

Pinchfalu, Csötörtökhely határán 1403.

Plicno = *Ujvágása* 1404.

Pokaj — Klein-Eisdorf — 1278., Zsákócz környékén.

Rikolfalvát 1378-ban kapják I. Lajostól a tótselymesi apródok; 1382-ben megerősíttetnek e birtokban. E birtok Béla névvel is fordul elő. Szepes-Iglótól délkeletre feküdt és Mátéfalvának egy részét képezte a Hernád folyó közelében.

Schewerberg 1414., a Sváby család birtokában. Ófalu vidékén.[3])

Sterkfalva.

Szaloba 1456., Wagendrüssel, a mai Merény vidékén feküdt.

Sz.-Erzsébet, Zenthelsebeth Duravicz kerületében, 1439., Krempach és Laps helységekkel együtt soroltatik fel.

Tóbiásfölde, Tabyasfelde 1410., Csötörtökhely táján feküdt.

Ujvágás 1344., Ófalu és Lechnitz környékén merül fel. Ily nevű falu szerepel Richnó- és Kluknóval együtt a Perényiek birtokában.

Urbánfalva, villa Urbani 1343., 1475., 1494-ben; szomszédosai: a csontfalviak, sz.-andrásiak, erdősfalviak és mahal-

---

[1]) Suppl. Anal. Scep. II. 20. l.

[2]) Wag., Anal. Scep. I. 137. l.

[3]) Szep. tört. társ. évk. IV. 68. l.

falviak; határos volt még Létán- és Káposztafalvával, tehát az u. n. Kismegyében keresendő.[1])

Velkenye = Wlchna 1346., 1349., 1350., 1351., 1431., 1479-ben Szepesvár és Mindszent között.

Vicknyiche — Danisócz — 1349.

Vinyecz, Vyhnech 1331., Semnik határában sorolják fel mint határos falut.

Zabsfalva, Zabschfalva 1326., Kakas-Lomnicz és Izsákfalva között keresendő.[2])

Ha elpusztult helyekről beszélünk a Szepességen, okvetetlenül a klastromokra is visszaemlékezünk, melyek fennállottak és az idővel romba dőltek.

A szepesi krónika felemlíti az apácza kolostort Késmárkon 1190-ben, a klastromot Hunfalván 1222-ben, azután Gölniczen 1288-ban, Nagy-Előrön és Reichenauban 1261-ben, melyek nyomai azonban ma már nem látszanak.

A történetben hosszabb ideig szerepeltek:

1. A Boldogságos Szűzről nevezett *savniki* cziszterczita klastrom, melynek alapítási éve 1216 vagy 1222. Az 1543-ik évben a klastrom utolsó perjele literatus Blasius szerepel és azután végképen elpusztíttatott a sz. hely mint ilyen.

2—3. A jeruzsálemi sz. sirról nevezett keresztes urak *Keresztfalván* és *Landeken* tartották fel klastromaikat 1313—1593-ig, tehát 280 éven keresztül. Elpusztulásuk alkalmával a palocsai Horváth földes uri család vette meg a birtokot.

4. *A karthausiak klastroma a Menedékszirten* — Lapis Refugii — 1299-ben alapíttatott meg. Boze Mátyás 1534-ben kirabolta és megsemmisítette a telepítvényt.

5. Ugyanazon rend a Dunajecz mellett, a sz. Antal völgyében Kokos által alapított egy fiók klastromot 1319-ben *Lechnitzen*. Az alapítvány 1431 és 1433-ban rommá lett a husziták pusztításai folytán.

6. *Daróczon* a sz. Antalról nevezett keresztes rendház állott fel 11 perjel alatt 1288—1555.

7. *Stólán*, a Boldogságos Szűznek szentelt benczés klastrom 1314-ben alapíttatott meg. A romok még most is hirdetik az épület tekintélyes voltát.

---

[1]) Anal. Scep. Supp. II. 92. l.

[2]) U. o. 69. l. V. ö. Szepesi emlékkönyv 1888. 325. l. Szep. tört. társ. évk. 1888. 25. l. és a Hunyadiak kora Magyarországon. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, a M. T. Akadémia bizottságának megbizásából irta dr. Csánki Dezső. I. köt. Bpest. Kiadja a M. T. Akadémia.

8. *A paulinusok klastroma Mihályhegyen Késmárkon* 1433-ban a husziták által romba dölt.[1])

A romokká lett várak a Szepességen következők:

1. *Szepesvár* 1120—1710 megfelelt feladatának mint erődített hely, most csupa rom hirdeti a nevezetes hely jelentőségét.

2. *A késmárki vár* a Tökölyi család sorsával esik össze. Midőn 1702-ik évi febr. 17-én az erődített hely Késmárk városának adatott át, sorsa el volt döntve. Az öt tornyos vár megszünt lenni. Most romok jelzik helyét.

3. *Lubló vár* a XIV-ik században alakult meg és 1777-ig hadi céloknak szolgált. A lengyel starosták hajdani erős fészke most romló falaival az éji madarak fészke.

4. *Friedmann* régi várhely, hol a Bialka a Dunajeczbe szakad.[2])

5. *Nedecz* vár 1319-ben alapíttatott meg. Egy része még lakható, a többi védő tornyaikkal rom és enyészet.

6. *Gölnitz vára* különösen a XV. és XVI-ik században szerepel. Romjai még ma is látszanak.

7. *Podolin* várából uj városi épületek keletkeztek az utolsó években. 1449-ben a csehek kezén — Komorovszki — találjuk, különben Lublóhoz tartozott.

8. *Richnó vár* a Perényieké volt, mikor Giskra elfoglalta.[3]) Csak 1462-ben veszik vissza a csehektől. 1478-ban Szapolyai Imre mondja a magáénak. Később hadi jelentőségét veszítette. A sárosi birtokon kivül tartozott 1460-ban Richnó várhoz: Richnó, Olegnó, Kályó, Ridócz, Folkmár, Krompach, Klukno, Székelyfalva, a két Szlovinka és Margitfalva egy része.[4])

Ezen tárgyalás értelmében tehát az évszázadok folyama alatt elpusztult a Szepességen 46 falu illetőleg telep és hámor, 8 klastrom és 8 vár, melyek romjai többé kevésbbé mai napig látszanak és melyekről a történet lapjai még tanuskodnak. Ezek a számok is sokat mondanak!

WEBER SAMU.

---

[1]) V. ö. S. Weber, Zips. Gesch. u. Zeitbilder 1888. S. 99. Wagner, Anal. Scep. III. feries praepositorum stb.

[2]) Sydow, Die Beskiden u. Centralkarpathen 1830. S. 231.

[3]) Wagner, Anal. Scep. II. 100. l.

[4]) S. Weber, Zips. Gesch. u. Zeitbilder 1888. S. 218 . . . Bohusch, Descriptio Scep. 1722. Kézirat. Wagner, Anal. Scep. III. Dr. Csánki, A Hunyadiak kora I. k.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyarság őskora.

(A honfoglalás története. Két térképpel. Irta Rohonyi Gyula. Budapest. Athenaeum. 1896. 8-r. XII+183. l. Ára 2 frt.)

— Első közlemény. —

I.

A magyarság őstörténelmének földerítésére élénk munkálkodás indult meg az utóbbi nehány esztendő alatt. Gróf Kuun Géza nagyszabású és Vámbéry Ármin terjedelmes művei mellett Borovszky Samutól, Fiók Károlytól, Munkácsi Bernáttól, Thury Józseftől és másoktól részint önállóan, részint egyes folyóiratokban (Századok, Ethnographia sat.) egész sorozata látott lapvilágot azon kisebb-nagyobb tanulmányoknak, melyek ezzel a rendkivül homályos és szövevényes kérdéssel foglalkoznak. Egy jóravaló munkával Rohonyi Gyula könyve is gyarapította e sorozatot. Nem tartozik ugyan azon művek közé, melyek akár ujabb anyag bevonásával vagy eddig nem ismert adatok felkutatásával bővítik ismereteinket, akár pedig az ismert anyagnak ujabb szempontból való vizsgálatával igyekeznek megmagyarázni a homályban levő kérdéseket; de ez utóvégre nem baj, mert a tudomány sokféle követelményének nem csupán azok tesznek szolgálatot, a ki minduntalan valami uj dologgal állnak elő, hanem azok is, a kik a különböző elméletek támogatására felhozott adatokat csoportosítják, összefoglalják és levonják az egymással szembe állított elméletekből és következtetésekből a legfontosabb s legelfogadhatóbb eredményeket. Rohonyi derekasan megfelelt ennek a feladatnak s arra a művelt nagy közönségre, mely a szakkérdések sokfelé ágazó részleteiben való járatlanságánál fogva ugy sem képes megbirálni a különböző elméletek helyességét vagy helytelenségét, az olyan minden merészebb következtetésektől tartózkodó művek, melyek csak a kész eredményeket foglalják össze, ha szerzőjük különben lelkiismeretesen végzi kitűzött feladatát s a szétszórt adatokat világos és élvezhető formában adja elő,

talán még tanulságosabbak, mint a többé-kevésbbé egyoldalú s az előadásban a vitatkozást soha ki nem kerülhető munkáknak ama másik csoportja, melyekre fönt céloztunk.

Rohonyi a magyar történelem biztosan megállapítható kezdetét a IX. századra teszi, a korábbi időkre nézve az eddigi kutatások adatainak alapos kritikai feldolgozását tartja szükségesnek, mielőtt összeállíthatjuk nemzetünk őstörténelmét, mely az Etil partján végződik azzal az évvel, melyben őseink honfoglaló utjokra kiindultak. De bármint óvakodik is annak a darázsfészeknek a megbolygatásától, mit a magyar eredet, őshaza és őstörténelem kérdése rejt magában, nem kerülhette ki, hogy bizonyos fokig állást ne foglaljon az egymással szemben álló vélemények között. Nem a szaktudós állás-foglalása ez, kinél minden egyes adat száz másnemű adattal füződik össze s ezért minden ujabb szempont az egész rendszert megzavarja, melyet valamely kérdés felől alkotott magának: hanem az olyan sokat olvasott és világos fejü müvelt emberé, ki ismeri ugyan a különböző elméleteket, a támogatásukra felhozott bizonyítékokkal együtt, de a kérdés sokfelé ágazó szálait már tovább nem nyomozza s nem magából a tárgyból állapítja meg a saját következtetéseit, hanem csupán az egymással szembe állított elméletekből igyekszik valami közép igazságot levonni.

Igy jutott arra az eredményre, hogy a magyarság az ural-altáji népcsaládban külön ágat alkot, mely közös eredetü ugyan ugy a finn-ugor, mint a török-tatár ággal s nyelvileg mindkettővel rokonságban áll, de ez a rokonság egyenlő foku ugy az egyik, mint a másik ághoz, p. az emberi test részeinek elnevezése részben a finn-ugor, részben a török-tatár tőszavakhoz hasonló, másfelől pedig a magyarban oly eredeti szavak, szótők vannak, melyek sem a finn, sem a török nyelvekben elő nem fordulnak s viszont a török-tatár és finn-ugor tőszavak is mutatnak egymás közt rokonságot oly sajátságokban és tőszavakban, melyek a magyar nyelvben nincsenek meg. Ugy képzeli tehát az ural-altáji nyelvcsoport alakulását, hogy egy közös főből 3 ág fejlődött ki; egyik volt a finn-ugor, mely észak felé terjedt, másik volt a török-tatár, mely délnek tartott s a kettő között terjedt el a magyar, melynek voltak közelebbi testvérei is, de a mely testvérnépek nyelvei ma már nem élnek többé. Azok a népek, melyek az ural-altáji nép-csoport középső ágához tartoztak, történelmi adatok alapján a kazarok, avarok, bolgárok és magyarok voltak, olyan népek, melyek nevei mind »*ar*« képzővel végződnek; ezek egymásnak legközelebbi rokonai, valóságos testvérnépek lehettek a nélkül, hogy egy nyelvüek is lettek volna, mert nyelvük különböző volt,

csakhogy ez ugy egymáshoz, mint különösen a magyar nyelvhez közelebb állott, mint a finn-ugor vagy török-tatár nyelvek állottak s állanak a magyarhoz.

Őshazájukat valahol Perzsia szomszédságában, a hagyomány által említett Eviláth földén keresi Rohonyi, mert az emberiség Előázsiából terjedt el északnak, utóbb nyugotnak és keletnek. Ez lehetett az az idő, midőn a magyarok népe, fejlődése, alakulása első stádiumában az iráni népekkel, perzsákkal, médekkel sat. érintkezett. Ekkor kerültek a magyar nyelvkincsbe a perzsából kölcsönzött szavak. Csak ezután kerültek az Altáji hegység vidékére őseink, hol nevüket a »Madsar-dagh« (Magyar hegy) s más helynevek máig fentartják. Itt érintkezhettek a mongolokkal, s itt vehették föl nyelvükbe a mongol szókat. Utolsó ázsiai lakásuk Scythia volt a Volga, Káma, Ural folyók és az Ural hegység között (Baskardia, Magna Hungaria), hol a kutatások mai eredménye szerint a magyar nép története kezdődik s a hol őket, mint az Ethil (Volga) partján lakó nomád népet a történetirók először említik. A Volgavidék régebbi népnevei közt pedig már a Kr. u. I. században feltünik a magyaroknak az a két neve, a *turk* és *madsgar* = magyar, a hogy a IX—X. századbeli byzanci és arab irók nevezték őket, midőn ép e tájról honfoglaló utjukra indultak. A *turka* nevü vadász-népet Plinius és Pomponius említi, mint a szarmaták egyik ágát, mely a Tanaison (Don) túli rengeteg erdőségekben a tussageták vagy thyssageták szomszédságában, a Riphaeus vagyis Uralhegy melléki arimphaeusokon innen a szikes pusztaságig tanyázott. A II. századbeli Ptolemaeus azon a tájon, hol a turkák kereshetők, helyettük egy más népről tesz említést, ezek a *Matêrok*, *Ματῆροι* (Lib. V. c. 8.), kik a maeotis-melléki jaxamatákon sat. túl a Volgától (Rha) keletre a királyi szarmaták és phtheirophagok (budinok) szomszédságában laktak. A Rohonyi által idézett Moletius, Eichwald, Ukert, Spruner-Menke és más német irók a Ptolemaeus geografiájához szerkesztett térképeken a matêrokat a Közép-Volga keleti oldalára helyezik, a hol a Volga és Don egymáshoz legközelebb esnek. Korántsem alaptalan tehát Rohonyi azon föltevése, hogy a turkák és Ptolemaeus matêr nevü népe egy-ugyanazon népet jelentik s ezen nép alatt a magyarokat kell értenünk.

II.

De hát csakugyan igaz-e, hogy a matêr=magyar? S ha a név egy is, igaz-e, hogy itt tényleg magyarokat, a magyar nyelvü nép egyenes őseit kell értenünk? Mikép magyarázható

meg az a feltünő körülmény, hogy a név Ptolemaeustól az arab irókig hét századon keresztül soha nem hallatszik, bár a magyarság a kelet-európai népek történelmében ezen hét század alatt nem a legutolsó szerepet vitte? Miért emlegetik őket a byzanciak onogur, unugur néven, a mi nemcsak a szlávoknál, hanem a nyugoti népeknél is a rendes neve lett a magyarságnak? Hogy van az, hogy a népvándorlás korában szabirok, jászok, bessenyők, kunok, avarok, bolgárok nevei is szerepelnek magyarfajta, magyar nyelvü elemek, csak épen a magyar név alatt nem?

A mi az első kérdést illeti, legyen szabad e sorok olvasójának figyelmét felhivnom a »magyar« névről a Századok mult évi márcziusi füzetében (232. l.), valamint az Ethnographia 1890. évfolyamában (150. l.) közölt magyarázatra, a hol azon véleménynek adtam kifejezést, hogy a *magyar*, *magyari*, *moyyer*, (moger), *megyer* (megerê) név az ősibb *mad-eri*, *mad-erje*, *mad-erge* összetett szóra vezethető vissza, melynek értelme a. m. »a föld,« »a mezőség« vagy »sikság,« »pusztaság embere«; a név előrésze, a *magy-* ugyanis megfelel a vogul *má* (máh), *mó*, *mê*, osztják *my*, *myv*, *mú*, *mu*, *meg*, *mekh*, a permi *mu*, cseremisz *mü-*, *me-* (mülände, melyände), finn *maa*, mordvin *moda* az az »föld«, »ország« szónak s bármikép magyarázzuk is eredetét, minden esetre összefügg a szumir-akkad *ma*, *mada*= föld, tartomány, ország, a szanszkrit *madhya*, pehlevi vagyis parthuskori perzsa *matá* (kerület, tartomány, vidék), meg aztán a Bálint G. által említett mongol *modsi* (tartomány) szóval, a mely szó a mai magyar nyelvben a *viz* és *ügy* (folyó nevekben: Fekete-Ügy=fekete-viz, Egr-ügy=eger-patak, Kengyel-ügy=kengyel-viz) szó kettős alakjához hasonlóan részint *mezö*-nek, részint *megyé*-nek (tartomány, kerület) hangzik; a név utórésze pedig ugyanaz az ősi *er*, *erj*, *eri* szó, a mely a »fér-fi«, »férj« az az »fi-er«, »fi-erj« és »emb-er« szavak összetételéül szolgál s megfelel a csud nyelvek *yrkö*, *irke*, *örgö* (férfi, legény), a török-tatár nyelvek *er*, *ir*, csuvas *ar* (férfi, him), a mongol *ere* (férfi, ember) szavának, valamint a Herodotus által említett szkitha *oior* (férfi) szónak.[1])

A *magyar* név e szerint ugyanolyan jelentésü, mint a nagy közép-ázsiai pusztaság mai lakóinak, a kirgizeknek a neve, melynek előrésze nyilván a. m. török-tatár *kir*=pusztaság, evező, utórésze pedig a szibériai tatár törzsek nevében levő *kisi*=ember szóval egyezik. Ezzel ellentétben az északi néptörzsek »vizmelléki,« »folyómelléki embernek, népnek« nevezik

[1]) Οἱ γὰρ καλέουσι τὸν ἄνδρα. Herod. IV. 110.

magukat, igy p. az osztyákok az Ob vagy Ász, Irtis vagy Tangat és Konda folyókról »asz-jah-«, »tangat-jah-« és »khanda-khú-« vagy »khondi-khuj«-nak, a votjákok a Vjatka vagy Ud folyórul »komimort«-nak, a szibériai tatárok apró törzsei a Tobol, Csaris, Csolysman sat. folyókról »tubol-«, »csaris«-, »csolysman-kisi«-nek (jah, khu, murt vagy mort, kisi a. m. ember, férfi, nép.) Az »ezer tó« országának lakói, a finnek és lappok is nyilván a finn »suo = mocsár (tó)« szó után nevezték magukat »szuo-mi«, »szab-me,« »sa-ma«-nak az az »tavi embernek.« Másfelől pedig az erdős hegyvidék népei közt az »erdei,« »hegyi ember« jelentésü népnevek használatosak; a cseremiszek közép-volga melléki szomszédaikat, a csuvasokat »kuruk-mari«= hegyi embernek nevezik, Szibériában a Katunja és teleczki tó közt levő erdős hegység tatárai pedig »jis-kisi«= erdei ember néven hívják magukat.

Ha helyes a »magyar« névről adott magyarázatunk: akkor az ősibb formának fölvett *maderi*, *mader*, meg a Ptolemaeus által említett *matêr* (matêroi) alakok a legpontosabban egyeznek egymással, melyekhez csatlakozik az Altaji mellékén visszamaradt s később a mongolok által meghódított *metrit* vagy *mekrit* néptörzs többesszámu *-it* végzettel ellátott neve.[1]) De kitünik e magyarázatból az is, hogy a név utórésze nem egyéb mint az *er*, *eri*, csudosan *yrkö* (finn), *irke* (lapp), *örgö* (cseremisz, a pörgö azaz pü-örgö=férfi összetételben) szó. Vagyis a Herodotus-féle *jyrka* népnév, melyet Plinius és Pomponius Mela talán iráshibából, talán a Jajk-Daikhoz [2]) hasonló hangváltozással egyező okból *turcának tyrcá*-nak mond, a legszorosabb kapcsolatban van a matêr névvel, a mi ezek szerint igy is magyarázható: »siksági jyrka«. A jyrka, vagy pontosabban jürke (a Herodotus-féle *ἱύρκαι* többes számban van, ennek egyes számban jyrkês felel meg) a csúd ürkö, irke, örgö alakokhoz csatlakozik, úgy látszik tehát, hogy az ókori írók csak a csúdok közvetítése utján szereztek tudomást a jyrka népről.

De akárhogy tekintsük is a jyrka (jürke) nevet, a mi alakját illeti, akár csúdos szinezetü, akár nem, egy bizonyos: olyan népről van itt szó, mely az »ember,« »nép« fogalmának megjelölésére nemzeti nevében s bizonyára más népnevekben is az *er*, *erje*, legősibb alakjában az *erge* szót használta. E tekintetben tehát kiválik azon akár rokon, akár nem rokon népek csoportjából, melyek, mint azon vidék egykori vagy mai lakói,

[1]) Gr. Kuun G., *Relationum Hung. Historia Antiquissima.* 20, 151.

[2]) Daixnak nevezi az Ural vagy Jajk folyót Ptolemaeus, Daichnak a VI. századbeli Zemarchos. (Kuun G. id. m. 26, 42.)

hol a jyrka=matêr nép feltünt, ugyanazt a fogalmat más szóval fejezték vagy fejezik ki. Egyik ilyen csoport neveiben a *mata* (a finn nyelvekben: miehe, miesz, misz, mész=férfi, férj) szót találjuk, minők: szauro-mata, szyr-mata, jaza- vagy jaxa-mata, agamata sat. népnevek; e szóra vezethető vissza a suo-mi (finn), szab-me, sa-ma (lapp), maa-miesz (észt), zar-misz. csere-misz nevek végzete. Egy másik csoportnál a *geta* vagy *kith* szó fordul elö, a mi talán az osztyák *khu, khoj, khuj* (férfi, ember) szó többes számu alakjának (khuj-t. khu-t) felel meg, ilyenek: thyssza-geta (más változat szerint: thyssza-mata), massza-geta vagy masz-kith, masz-kuth, myr-geta; az egyes számu *khu, khui* ma is használatos a Felső-Ob melléki osztyákoknál, a kik khanda-khu- vagy khondi-khuinak nevezik magukat, míg a voguloknál a tovább képzett *khum* alak járja p. manyszi-khum (vogul-ember), má-khum (föld férfia, köznép). A mai kelet-európai népnevek közt külön csoportot alkotnak a *murt, mort* szóval képzett nevek; a már említett ud-murt és komi-mort neveken kivül ide tartozik a mord-vin vagy a középkori iróknál burt-asz, merd-asz is. A cseremiszek a *muri* szót használják az »ember,« »nép« megjelelölésére; igy nevezik magukat és a csuvasokat, kiket kuruk mari=hegyi ember névvel különböztetnek meg; a szarmysz nevet, melyből lett az oroszos cseremisz s a tatár czirmes elnevezés, a csuvasok adták rájuk. A permi népek közt a zürjéneknél a mort vagy murt szón kivül még a *jasz* is előfordul a népnevekben, p. komi-jasz (kámai nép, zürjén), jögra-jasz (jögra-nép vagyis vogul és osztyák.) Az osztyákok szokottabb népnév-képzőjét, a *jah*-ot (aszjah, tangatjah), valamint a szibériai tatár *kisi*-t (telenget-kisi=teleut tatár, altaj-kisi=altaji tatár, sat.) már föntebb emlitettük; valószinűleg az előbbihöz tartozik a népvándorláskori tarniakh (tarn-jah) név, melyet a byzanciak és József kozár király mint avar és kozár törzsnevet említenek.[1]) A népvándorláskori népnevek közt különben a *-gur* végűek a leggyakoribbak, mint: utur-gur, kutur-gur, szara-gur, unu-gur, bittu-gur stb., melyek mint hunn törzsnevek fordulnak elő az egykoru iróknál; bármilyen hasonlónak látszik is e népnév-képző a magyar, moger név végzetéhez, különösen az olyan változatoknál, minők: kotza-ger, kotra-ger, hun-gar (V. ö. a magyar névre mads-gar), attól mégis különbözik s mint Munkácsi B. tüzetesen kifejtette az Ethnographia 1895. évfolyamában (373. s köv. ll.), melyhez aztán a kellő historiai előzményeket Thury J. nagybecsü tanulmánya adja meg (Századok. 1896.

[1]) Gr. Kuun G., Relationes. 153. 154.

10. füz.), ez a gur végzet nem egyéb az ogur, ugur népnévnél s pontosan megfelel a keleti török oghuz, ghuz névnek, mely szintén előfordul összetételben is, minő: alti-oghuz, tokuz-oghuz vagy tagaz-gaz.

Az ősi *yrka* név és változatai, melyekről alább szólunk, valamint az *erje, eri, er* népnév-képző ezek szerint szorosan egy népséget jelölnek, melyet egyenesen a magyarság őstörzsével kell azonosítanunk, mert egyfelől ez a képző alkotja úgy nemzeti nevünk, mint az általánosabb jelentésü ember, férj és fér-fi szavunk egyik elemét, másfelől mind közelebbi, (vogulok és osztyákok), mind távolabbi nyelvrokonainknál (csud népek), mind pedig az ethnikai alakulásunkra befolyással volt népeknél (hunugurok) más szavak használatosak akár saját maguk, akár pedig általánosságban az ember fogalmának megjelölésére.

III.

A föntebbiekben azon nyelvi okokat adtam elő, melyek arra a következtetésre vezettek, hogy a »magyar« név ősibb alakját »maderi«- vagy »madergé«-nek tekintsem, jelentését »siksági ember«-nek, »siksági ergé«-nek magyarázzam s ezen az alapon a Ptolemaeus-féle matêrokat és a Herodotus-féle jyrkákat vagy inkább jürkéket az ősmagyarokkal vegyem egyazon népnek. A további kérdés az, történelmileg igazolható-e ez a föltevés?

Itt mindjárt megjegyzem, hogy a jyrka nevet, meg azon változatait, az urgot (οὐργοι), turcát, tyrcát, urógot (οὔρωγοι), melyek Strabotól kezdve Priskus Rhetorig használatosak, nem akarom összezavarni az ugor, ugur vagy ogor névvel. Azt ma már bebizonyított ténynek vehetjük, hogy ez utóbbi elnevezés attól a csuvasos nyelvü népvándorláskori törökségtől indult ki, melynek uralkodó törzse az Altaji vidékéről, a Tula, Szelenga és Orkhon folyók mellől költözött a II. század első felében a kelet-európai pusztaságra s a khinaiaknál hiungnu, hüngnu, a görög, római és örmény iróknál pedig khun, hunn, hunk név alatt lett ismeretes. Az is bizonyos, hogy az onogurok vagy unugurok ennek a népségnek alkották egyik ágát s mint Thury József kimutatta, a Kr. u. I. század végső éveiben vándoroltak az Irtis mellékére, az Irtis folyó és Balkhas tó közötti pusztaságra, honnan a II—IV. század folyamán terjeszkedtek tovább nyugot felé, úgy hogy az V. század derekán már a Volga és Jajk között tanyáznak. De a történelmi események alakulása s az ethnikai keveredés bármennyi okot szolgáltatott is arra, hogy a jyrka=urg és ugur nevek összefolyjanak, meg kell vonnunk köztük a határt s a kutatások mai álláspotján meg

is vonhatjuk. Történelmileg a köztük levő időbeli különbség adja meg az elválasztó vonalat: a jyrka, urg, tyrk nép a Kr. e. V. századtól kezdve ismeretes az európai geographusok előtt, az ugurok egész a Kr. u. I. század végéig Ázsia belsejében, a mai mongol pusztaság nyugoti részében, a Karakorum, Thien-San, Tangnu-Óla és Altaji hegység közt tanyáztak s a nyugotiak ilyen néven csak a Kr. u. V—VI. században vesznek róluk tudomást. Ha pedig történelmileg elválasztható egymástól a két név, az ethnikai határ megvonása már semmi nehézségbe sem ütközik; a magyarság ethnikai egyénisége semmi esetre sem vonható a törökség keretébe, egyes részeinek története kiindulhatott a törökségből, mint a hunuguroké, azok egy ideig a felszinen lehettek, de az ethnikum a maga egyetemlegességében az, hogy a felszinen levő török elemek produktumának eredménye, a mai magyarság nem török, még kevésbbé lehetett török olyan korszakban, midőn a történelem tanusága szerint azok a török elemek, melyek a magyarság ethnikumába nyomultak s annak további alakulására befolyást gyakorltak, még az Altaji vidékén tanyáztak. Ha tehát a jyrka, jürke olyan név, mely úgy nyelvi alapon, mint a népnevek legáltalánosabb jelentése szerint a csúd-magyar ürkö, erge, erje=ember szónak felel meg; ellenben az ogur, ogor, ugur a keleti török oghuz névnek »r«-es jellegü változata, a mely »r«-es jelleg a népvándorláskori hunn-bolgár nyelvnek, ma pedig a csuvasnak a sajátsága s e nyelvi jelenséggel egyezően az ogur név a hunnok terjeszkedésével egyidejüleg tünik föl: akkor még a közbüleső urg és uróg alakok daczára is megvonható az ethnikai határ a két elnevezés között s ezzel sokféle zavarnak elejét veszszük.

A *jyrkákat* vagy *jürkéket* (Ἴυρκαι) legelőbb Herodotus említi (IV. 22.) Kiindulva a Tanaistól vagy Don folyamtól, mely határt képez a szkithák és szarmaták közt, a következő rendben sorolja el az egyes népeket. A Maeotis öblétől kezdve fölfelé északnak (és észak-keletnek) 15 napi járó földre szarmaták laknak, kiknek egész területén nem található fa; a szarmata föld tehát kétségkivül a Dontól és Azovi tengertől keletre fekvő és az alsó-volga-melléki pusztaság. A szarmatákon túl következtek a budinok, egy nagy világos-kék szemü és vörös haju nagy és népes nomád nép, mely fenyőtobozt használt eledelül (Her. IV. 108—109), földjük mindenfelé sürü erdővel volt borítva, a legnagyobban egy nagy és széles tó, mocsár s körülötte nádas volt, hol vidrát, hódot fogtak; a budinok földjén mindenesetre a Közép-Volga melléki erdős területet kell érteni, különösen a csuvasok és mordvinok mai föld-

jét, mely nyugot felé oly messze kiterjedt, hogy a Tyras (Dnyszter) és Hipanis (Bug) mellékéről ismert neurusok földjével is valahol a Felső-Volga vidékén, körülbelől a mai moszkvai kormányzóság területén érintkezett (Herod. IV. 105.) A budinoktól északra (vagy észak-keletre) hét napi járó földre terjedő pusztaság következett, hol semmiféle ember nem lakott; a pusztaságon túl kissé keletre fordulva a thysszageták tanyáztak, egy nagy és különleges népfaj, mely vadászatból élt. Országukból négy nagy folyó eredt, melyek a maieták földjén át a Maiotisba folytak; e négy folyó a Lykos, Oaros, Tanais és Syrgis (Her. IV. 123.) Ezek közül ismeretes a Tanais; a Syrgist egy más helyen (IV. 57.) Hyrgisnek nevezi Herodotus s ott azt mondja, hogy a Tanaisba szakad s az alábbi sorok szerint még szkitha földi folyónak veszi föl, tehát nyilván a mai Donec, a sorrend szerint tehát az Oaros a Volga, Lykos a Jajk vagy Ural folyó, bár ezek nem a Maeotisba, hanem a Kaspi tengerbe szakadnak. Pontos adatokról azonban semmi esetre sem lehet szó, annyival kevésbbé, mert a Donec egészen szkitha földi folyó s a Don vagy Tanais is nem hogy thysszageta földről eredt volna, de még a budinok földjének is legfölebb ha a délnyugoti csucsát érintette. Mindössze annyi lehet alapja e tudósításnak, hogy a thysszageták földjén is volt egy Tanais vagy ehhez hasonló nevü folyó, hiszen ez az irán eredetü név egyszerüen folyót jelent s a négy folyó a mai Baskiria s talán Perm nagyobb folyóival, az Urallal, Bielajával, Kámával, Vjatkával azonosítandó. Mindenesetre a thysszageták földje a mai Baskiriába teendő, mert ilyen formán délkelet felé megtaláljuk a területi összefüggést köztük és törzsrokonaik, az Aralig és Jaxartesig terjeszkedő massageták közt, a kik Herodotus szerint a Kaspi tengertől keletre eső végtelen és beláthatatlan pusztaságnak nem kis részét tartották megszállva (Herod. I. 204.); másfelől pedig észak vagy észak-kelet felé eljutunk a magas hegyek azaz az Ural aljában lakó kopasz, pisze orru és nagy állu bűbájoskodó argimpaiokig, tehát az osztyákok és vogulok által ma is jargan, jaran, jóren név alatt ismert szamojédekig, akik kelet felé messze kiterjedtek, úgy hogy Herodotus szerint az altaji-vidéki isszedónokkal érintkeztek. (Her. IV. 25.)

Ebben a környezetben említi Herodotus a jyrkákat, még pedig oly módon, hogy mindjárt a thysszageták mellett laktak ugyanazon a vidéken, fában bővelkedő területen, a kik a thysszagetákhoz hasonlóan vadászatból éltek. Kitetszik ebből, hogy a thysszageta és jyrka terület közt sem lakatlan pusztaság nem volt, mint p. a budinok és thysszageták közt, sem valami

geografiai határ, hegy vagy nagy folyó nem volt a két nép között, hanem földjük összefüggő területet képezett, melyen tul északra a királyi szkitháknak egy elszakadt ága tanyázott.

Ha a thysszageta föld a mai Baskiria volt kelet felé a Tobol vidékére is kiterjedve, akkor a jyrkák földje a mai Szibéria délnyugoti s a kirgiz pusztaság észak-nyugoti részében érintkezett ezzel. A pusztaság délnyugoti részét a massszageták foglalták el, ezektől keletre a Thien-Sanig és az Altajiig az isszedonok tanyáztak, a kik a szkithák régebbi lakhelyét foglalták el (Her. IV. 13.), a királyi szkitháktól azonban elszakadt egy csapat, ezekről azt mondja Herodotus, hogy a jyrkáktól északra fordulva laktak. (IV. 22.) Ha számba veszszük, hogy az u. n. szkitha leletek egységes jelleget tüntetnek föl azon az óriási területen, melynek nyugot felől Pannónia és Alsó-Luzáczia az egyik véghatára, aztán a Pontus mellékén át benyulva a kirgiz pusztaságra, központjuk a Jeniszei vidéke s a Baikal tóig követhetők: [1]) a szkitha népáramlat kiindulási pontját is e vidékre kell helyeznünk s azok a jyrkáktól észak felé lakó visszamaradt királyi szkithák valahol itt tanyázhattak. Csakugyan a közép Jeniszei és Baikal vidékétől észak-keletre a Lena mellékén van egy nép, mely magát még napjainkban is a szkithák eredeti nevén szakhának vagy többes számu raggal ellátva szakhalárnak nevezi. Ezek a jakutok, a törökségnek az az ága, mely nyelvében a legtöbb ősi formát őrizte meg s azon fölül nyelvi sajátságaira nézve épen azzal a másik különleges török néppel, a közép-volgai csuvassal mutat közelebbi rokonságot, mely Kelet-Európában a legrégibb török népség s át meg át van hatva csúd elemmel. Maga a szakhalar névalak is arra vall, hogy a királyi szkithákkal közelebbi kapcsolatba kell hoznunk a jakutokat. A szaka név a görög világ előtt a szakit-féle többesszámu alak után lett ismeretessé, ebből lett a hellenizált szakitész, szkythêsz, holott a királyi szkithák szkolotnak vagyis nyilván szokolotnak nevezték magukat, a mely névalak aligha lesz egyéb, mint a szakhalar ősi alakja. Mindez arra mutat, hogy a jakutokban kell keresnünk a Herodotus által említett északkeleti királyi szkithák ivadékait; akkor pedig a jyrkák területét legalább is az Irtis forrásvidékéig, de talán az Obig ki kell terjesztenünk, a mely a török források szerint különben is az a terület volt, hol az unugurok vadászatra és halászatra adták magukat vagyis a török ogurok egyik ága a jyrkák vadász-népével, a magyarokkal már

[1]) Reinecke Pál. *Die skythischen Alterthümer im mittleren Europa.* (Zeitschrift für Ethnologie. 1896. 1. füz. 19 l.) és *Magyarországi skytha régiségek.* (Arch. Ért. XVII. 1897. 6, 13. l.)

az Irtis mellékén összekeveredett, úgy hogy, midőn a Kr. u. II—IV. század folyamán Kelet-Európába jutott, már nem volt tiszta török, hanem keverék nép, mely aztán idővel teljesen összeolvadt a magyarsággal.

A jyrkák előnyomulása azonban már jóval előbb megkezdődött. Az a nyomás, melyet a Maotu (Kr. e. 209—174) által alapított hungnu hatalom terjeszkedése gyakorolt a nyugot-ázsiai nomádokra, mint a Századok mult évi márcziusi füzetében utaltam rá, a kelet-európai néprajzi viszonyokat is megváltoztatta. Attól fogva, hogy Maotu utóda Laoshang vagy Lao-khán Kr. e. 165. a felső-hoangho-melléki jüecsiket leverte s az usziunok kiszorultak az Ili völgyeiből a Tula, Szelenga és Orkhon mellől Bisbalikig terjeszkedő ujgurok nyomása következtében, körülbelől egy századig tartó népvándorlás eredményeivel kell számolnunk. Ezzel függ össze, hogy a szarmaták még a Kr. e. II. század folyamán a Tanaistól keletre eső földjükről átcsaptak a déloroszországi pusztaságra s elhatalmasodtak a szkithákon. A jatok vagy jazygok az Aral vidékéről a Maeotis mellékére hatolnak s egyik águk valószinűleg Kr. sz. előtt, Magyarország területére az Alföldre is benyomul. Az alánok és masszageták a kirgiz pusztaságról egész a Maeotisig és Kaukázusig terjeszkednek. A tyrigeták vagy tussageták Baskiriából a Don vidékére szállnak le, ugy hogy Augustus kortársa, Strabo szerint a jazygokkal szomszédosak [1] s mindjárt utánnuk következnek a basilokkal (βασίλειοι) együtt az urgok (οὖργοι) vagy turkák (turcae, tyrcae). [2]

A jyrkák tehát Krisztus születése körül már a Volga és Jajk közti vidéken laktak s ha Plinius (Hist. Nat. VI. 7.) azon meghatározása, hogy földjük a sziksavas (saltuosis) mélyedésektől érdes pusztaságig, tehát az Ural déli nyulványainál kezdődő mai kirgiz földig terjedt, csak pontosabb körülírása a Herodotus azon szavainak, melyekkel a budinok, thyssagéták és jyrkák földjéig terjedő vidéket sikságnak és kövérnek, azon túl pedig kövecsesnek és durvának mondja (Her. IV. 23.):

---

[1]) Ha szó szerint veszszük Strabot, a tyrigeták tartománya nyugotra a Borysthenes (Dnyeper) és Ister (Al-Duna) közt elterülő geta pusztasággal érintkeznék. Ez azonban nyilván tévedés, melyre a *geta pusztaság* adott okot: a kirgiz pusztaság is geta, t. i. masszageta pusztaság volt. Strabo forrásában erről lehetett szó s ő ezt félreértette.

[2]) A thyssagetákkal együtt említett urgok vagy turkák kétségkivül Herodotus jyrkái. De midőn azt mondja róluk Strabo, hogy némelyek közülük földműveléssel foglalkoznak s állítólag az Ister két oldalán is megfordulnak, a miben már egész jogosan kételkedik: bizonyára olyan zavaros forrásból merített, melyben a Herodotus által említett dnyepermelléki földműves szkithákról (σκύθαι γεωργοί) volt szó.

maga a tény megmarad, hogy a turka föld ezen sziksavas pusztaságon innen, tehát az Uraltól nyugotra eső vidéken terült el.

Ugyanezen vidékre helyezi Priskus Rhetor az urógokat (οὖρωγοι), a kik az onogurokkal és szaragurokkal együtt, mielőtt a szabirok az V. század derekán kiüzték őket régi hazájukból, a Volga és Ural folyók között tanyáztak. A bizonyítékokat elmondta Thury J. a Századok mult évi novemberi füzetében (789. l.)

Itt tűnik föl most még egymás mellett az urog, urg és ogur (az onogurok és szaragurok nevében.) Munkácsi B. (Ethn. VI. 367.) abban a véleményben van, hogy az urog iráni hangalakulattal az ugur név változata. Kétséget sem szenved, hogy az urg, urog nem az eredeti alak, hanem az, mely a pontusmelléki városok irán és görög lakosságánál volt használatban; az *ö*—*ü* hangot mindegyik *o*—*u*-ra szokta változtatni, igy lett a türkmenből a perzsáknál turkomán s a türkből a byzanciaknál turk; ugyanez történt a jürke, ürkö névvel is, mely az irán-görög kiejtésben jurkává (turka), urgová (urgoi) s uróggá változott.

Priskus Rhetor együtt említi az onogurokat és urógokat, bizonyos tehát, hogy a két nép között szorosabb kapcsolat volt, bár épen az a körülmény, hogy egymás mellett szerepelnek, a köztük levő — már akármilynemű különbségre is utal. De kitünik ebből egy más dolog is, az t. i., hogy a jyrkák nevét még a Kr. u. V. században sem feledték el, még ekkor is ismertek egy ilyen nevü népet, jóllehet a II. századbeli Ptolemaeus, a ki ismeri a tőlük északra lakó szabirokat vagy mint ő irja, a szavarokat, hallgat róluk.

De említi helyettük a *matêro*kat (V. 8.), a kik a maeotismelléki népeken, mint a sirakênokon és jaxamatákon túl a Rha vagy Volga folyótól keletre a fenyőtoboz evő budinok phtheirophagok mellett laktak! Egy más helyen (III. 5.) beszél a Felső-Volga vidékétől az Ural hegységig tanyázó népekről s ezek közt említi az agathyrsokat, ezeken túl az aorsokat és parygitákat, majd a savarokat (σαύαροι) és boruskokat egész a Ripaios (Ural) hegységig. Az agathyrsokat némelyek a Dnyeper és Desna közé, boldogult Fröhlich pedig a Ladoga és Onega körüli vidékre helyezte (Arch. Ért. 1884. 181.); bizonyos azonban, hogy jóval keletibb vidéken, legalább is a Közép-Don mellékén tanyáztak, a Nagy Sándor korabeli Ephorus a maeotismelléki népek közt említi őket s ez inkább is megfelel V. századbeli lakhelyüknek, a mikor akatir és akatzir néven Priskus Rhetor szól róluk, mint a szaragurok és onogurok szomszédai-

ról, a kik által az Alsó-Volga mellékére szoríttattak. Ha az agathyrsok azon az erdős vidéken laktak, mely a Don közép folyásától a Volgáig terjed, ugy hogy északnyugoton Jordanis szerint már a lettekkel (aestusok) érintkeztek, akkor az aorszok, a mai mordvinek elei észak-keletre estek tőlük, a kik az Oka, Felső-Volga és Közép-Volga közti szögletet már nagyon régen megszállták. A parygita népben, ha nem egy külön törzse volt a thysszageta-masszageta népnek, talán a thyszageták vagy tyrageták nevének valamely korrumpált alakját kell keresnünk; mindkét esetben a Közép-Volga vidékére esnek. Azután jönnek a sauarok és borúskok; az utóbbiak nevében a csúdos varuszki, varukszi, az az Var- vagy Rhavo-melléki, volgai elnevezés rejlik; a Volga-Káma vidéki törzseket kell tehát itt érteni s ezek és a Ripaios, Ural hegység közt laktak a szauarok, ugyanott, a honnan később az avarok a szabirokat, ezek pedig a tőlük délre lakó onogurokat szorították ki.

A matêrok lakhelye és szomszédsága ezek szerint igy állapítható meg: Tőlük délre estek a maeotisi jaxamaták, nyugotra a Volgán innen a Közép-Don mellékén az agathyrsok, valamivel északibb vidéken szintén nyugot felé a Közép-Volgánál a parygiták (talán tyrageták) s aztán az aorszák, északra az Ural hegységig különböző volgai törzsek, a boruszkok s mellettük a szauarok vagyis a későbbi szabirok, ugy hogy, mig ezek a Közép-Volgától a Tobol folyóig terjedő vidéket, nagyjában a mai Baskiriát, a középkori Nagy-Magyarországot foglalták el, a Volgától keletre a Jajk folyó és Volga torkolat közt a matêrok laktak.

A matêrok és jyrkák, urgok vagy urógok földe tehát, a mennyire a korántsem szabatos leirásokból megállapítható, egészben véve összeesik; ez a föld pedig az, honnan az V. század derekán az onogurok a Maeotis és Kobán mellékére nyomultak s igy a történeti alap is megvan arra, hogy a matêr-jyrka népben az ókori magyarságot kell tekintenünk. —y —a.

Az erkölcsi törvény alkalmazása. Irta Bodnár Zsigmond, egyet. magán tanár. Budapest. Singer és Wolfner, 1897. Ára 3 korona.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

A társadalmi és bölcsészeti kérdések egész sorozatát veszi birálat alá szerző, az általa hirdetett fejlődési törvény világánál vizsgálva azokat, megérintve a legmagasabbat is: *Istent.* Mindezeket itt, nem lévén bölcsészeti szaklap, nem

tárgyalhatjuk; csak érinteni fogjuk egyiket és másikat. Hogy korunk egész életében az »anarchia« uralkodik, nemcsak a gondolkodás, hanem a politika, közgazdaság, az egész anyagi és szellemi élet terén: azt a gondolkodók már régóta látják. *Carlyle* több mint 50 éven át hirdette, egész haláláig, hogy az európai civilisatio az anarchia örvényében vitetik a belátlan katasztrófa felé s jóslata még teljesedésre vár. Bodnár civilisationkat az idealismus felébredésétől félti, a mely rendesen nagy anyagi és szellemi bajokkal jár s kiszámíthatatlan nyomort rejthet méhében. A szellemirány átalakulása minden esetben nagy bajokkal fog járni, de attól művelődésünk vivmányait félteni, azt hisszük, felesleges. Annyival inkább, mert az átalakulás nem egyszerre történik s az emberiségnek csak egy rétegét érinti és sohasem az egészet. Don Quijote mellett, minden áramlat idejében ott van Sancho Panza is; s ha bekövetkeznék a mostani civilisatio veszedelme, vigasztaljon bennünket az, hogy majd lesz helyette jobb. A sok idegességet, megőrülést, öngyilkosságot szerző a realismus bomlasztó erejének tulajdonítja, midőn az egyén a maga énjét teljesen érvényesítvén, erkölcsi támaszt sem magában sem másokban nem talál; az emberiség kivetkőzik normális természetéből, s hogy Shakespeare-Othello szavaival éljünk: »ilyenkor mind megvész az ember«. Bodnár felfogásának helyességét a fő dologra nézve itt is elismerjük, valamint a *Luegerről* szóló czikk azon állítását is, hogy a hires bécsi agitátor és pártja győzelmének Ausztriában *egyik* oka az ébredező idealismus is, mely rendesen új életre kelti az antisemitismust s gyülöli a zsidókat, mint a realismusnak *par excellence* képviselőit a társadalomban. A *demokrácziával* egy rövid czikkben röviden végez Bodnár, bejelentvén annak közeli halálát, — remélhetőleg csak erre az idényre. Igaz, hogy ő a demokrácziát úgy határozza meg, hogy az »nem egyéb, mint a realismus szétmállása«, a melynek természetesen halál a vége. Azonban mi a demokráczia alatt valami mást értünk, a mely nem fog meghalni még vagy egy pár ezer évig, mig valamely formában meg nem valósul. A kiállításokon, s közelebb a mienken, a tavalyin is végig ver Bodnár, s a »vak realistával« szemben, ki abban nagy, idealis vonásokat keresett és talált, hangsúlyozza, hogy a legkiemelkedőbb vonása volt a rengeteg sok evés-ivás és bankettezés; a mire a jószívü keresztyén azt kérdezi, hogy hát mikor mulassa ki magát a szegény halandó, ha nem a realismus napjaiban? Ez az egyetlen időszak, Bodnár szerint is, az emberiség életében, mikor egy kissé örülhet az életnek, a többi mind siralom és nyomorúság.

Irodalmi, részben aeszthetikai kérdéssel csak 4 czikk foglalkozik: Dumas: A dráma törvénye; A modern magyar dráma s Az irodalom nagy tükre. Az elsőben azt magyarázza, hogy miért szállanak alá folyvást a tetszésben és becsülésben az ifjabb Dumas drámái? Mert ő az uralkodó realismusnak volt egyik kiválóbb képviselője, a melytől ma már kezd elfordulni az emberiség. Ezt másként így is mondhatnók, hogy a közízlés megváltozott. Az utóbbiban Beöthynek »A magyar irodalom kis tükre« című munkáját, irodalomtörténeti felfogását s azzal együtt többi irodalomtörténetiróinkét is birálja, egyúttal végig futva irodalmunk fejlődésén s közbe vegyítve saját magyarázatát. Mindkét czikkben van sok megfigyelésre méltó helyes megjegyzés, de egyoldalúság és tévedés is; s az utolsón — a mely különben gazdagabb és érdekesebb — látszik némi animositas. Beöthy könyve ellen az az egyik kifogása, hogy »csak a közel fekvő, közvetlen okokkal tud előállani. Lehet-e ilyenekből elméletet, philosophiát alkotni? Nem lehet«. Igaz. De a távolabbi okok magukban épp oly kevéssé elegendők a tünemények megfejtésére. Mindkettőnek ismerete s egyesítése az ítéletben, adja a helyes philosophiát. Bodnár erősen hajlik a másik egyoldalúság felé. Ugyanezen czikkben *Kölcseyt*, a Hymnus, Elfojtódás, a Vanitatum vanitas s a Zrinyi dala irójáť; s *Vörösmartyt*, a Merengőhöz, a Szózat, Az uri hölgyhöz, a Keserű pohár költőjét *hideg* költőknek nevezi, csak azért, hogy elméletébe beilljenek. Igaz, hogy van sok hideg, pompázó versük is, de gyakran melegítenek, néha olvadnak a benső tűzben. A két középső czikk kevesebb értékü, rövid elmefuttatás. Két czikk foglalkozik a róm. kath. egyház uj erőre ébredésével és aktiv fellépésével a politikában (A papság politikai szerepe. A szentszék rendelete.), melyekben Bodnár szintén az ébredező idealizmus jeleit látja, mely az egyház tekintélyét ismét magas polczra fogja emelni. Mindkét czikk érdekes és tanulságos. Ezekben számoltunk be röviden, a fővonásokban, Bodnár könyvének tartalmáról, s mielőtt fejlődési elméletéről nézetünket elmondanók, frazeologiájának egy tulajdonáról kell megemlékeznünk. Kétségtelen, hogy Bodnár a fejlődés három fokozatát jelentő szónak, az *idealismus*, *ideal-realismus* és *realismusnak* a közkeletűnél sokkal gazdagabb, konkrétebb jelentést ád, a mi könnyen megtévesztheti a laikus olvasót. Különösen áll ez az idealismusra nézve. Ugy látszik, szerző maga is érezte ezt és könyvének utolsó czikkében (Tolstoj Leó: Az állam és a kereszténység) igyekszik a szó és fogalom jelentését teljesen világossá tenni. Mert Tolstoj, B. szerint, daczára nemes szivének, önzetlenségének, nagy emberszeretetét-

nek, szintén realista, csakhogy a nemesebb fajból való. Realista azért, mert az egyetemes ellenében az egyénért lelkesedik s annak nyomorán óhajt segíteni. Mondhatnók úgyan, hogy a szegény, nyomorult muzsik-osztályt épp ugy lehet *egyetemesnek* nevezni, mint a katonai, papi és hivatalnoki kart (a tekintély képviselőit), sőt több joggal, mert többen vannak. De Bodnár világosan szól; az egyetemes alatt a hatalmat érti; a *tekintély képviselőit*, az egyházat és államot, s az idealismus napjaiban ezekért kell rajonganunk; meg kell alázkodnunk előttük, kivált az egyház előtt. *Ez* az idealismus legfőbb ismertető jele. Ezzel tehát tisztában vagyunk. De hogy értsük azt, midőn azt mondja: »Pedig minden forradalom a realisabb elemek lázadása az idealisabb gondolkodásúak uralma ellen.« Igaz, Bodnár csak következetes, mert az ő idealistája, a ki a hatalom képviselőiért rajong, nem kezdhet forradalmat. De nézzük a kérdést a történelem világánál. Az emberiség történelme *négy* nagy forradalmat ismer, melyek kihatottak az egész világ fejlődésére. Az elsőt csinálták Krisztus, az apostolok és az első keresztények, a láthatatlan isten eszméjéért, a pogányság és a római társadalom ellen. A másodikat Luther és társai a vallási igazságért az uralkodó római egyház tévedései és csalása ellen. A harmadikat *Cromwell* és a puritánok, a XVII. század derekán, a lelkiismeret szabadságáért, melyet a Stuártok az állam-egyház (s háttérben a pápistaság) nyügével fenyegettek, de egyszersmind a politikai önkormányzati jogért is, melylyel szemben a királyi önkény állott. S végül a negyediket, a nagy franczia forradalmat (1789.), előkészítették a gondolkodók: Montesquieu, D'Alambert, Rousseau stb. s végre hajtották Danton, Saint-Just, Robespierre s az éhező franczia nép, a törvény előtti egyenlőségért, meg azért, hogy a szegény ember se haljon éhen, mikor az urak torkig lakomáznak. Mind a négy forradalom főként szellemi javakért történt; a két utóbbiban szerepelt ugyan már az anyagi is, de csak másodrendűleg. Nekünk ugy tetszik, hogy ezen forradalmak kezdeményezőire a »realisabb elemek« nevet, s viszont az akkori tekintély képviselőire az »idealisabb gondolkodásúak« jelzőt alkalmazni a legnagyobb képtelenség. S Bodnár föntebbi állítását, mint az igazsággal homlok-egyenest ellenkezőt vagyunk kénytelenek tekinteni, míg annak igazságáról meg nem győz.

Mi tehát Bodnár tana? *Egy bölcsészeti rendszer* az emberiség fejlődéséről, a melyben sok a tetszetős, sőt a valószínűnek látszó is, de a melynek bizonyossága az emberiség multjában *még bebizonyításra vár* s egy ember által alig is végre hajtható. Mint bölcsészeti rendszer, a legjobb esetben is csak a

megértést mozdítja elő, de, ismételjük, a *cselekvésre* nézve — a mi az emberre nézve a legfőbb — semmi utasítást nem ád. De hát ez is valami; bár, ha engem a realismus kora boldogtalanná tett, kevés vigasz az nekem, ha tudom is, hogy ezt annak köszönhetem, mert testi és lelki szervezetem nem egyezett a realismus törvényeivel. Körülbelül annyi, mint az akasztásra ítélt emberre nézve az, hogy előtte az indokolt ítéletet a végrehajtás előtt felolvassák.

Mint rendszernek, szerintünk egyik gyengéje az, hogy az *egyént* igen kevésre, jó formán semmire sem becsüli. Az egyén érvényesülését a realismus legnagyobb elfajzásának nevezi. Mi szerintünk pedig minden korban az egyén a fő; minden nagy dolgot a világon *egy* egyén hajtott végre. Az egyén érvényesül az idealizmus korában is; ott is az a vezető, csak a czél és a forma változnak. S az uralkodó eszme érvényesülése sem *föltétlenül általános*. Sem a nemzeteket nem érinti egyforma erővel, sem az egyéneket. Egy rész hódol neki egészen, a másik félig, a harmadik még kisebb részben; s kiválóan erős egyéniség semmit. Erre érdekes példa *Carlyle*, a »hősimádás« apostola. Irodalmi működése jóformán az egész századon végig nyúlik (1820-tól haláláig, 1881-ig), s kora ifjuságától fogva mind végig a *tekintély* tiszteletének apostola volt (Bodnár szerinti idealista), mint a mely egyedüli feltétele a nyugodt, biztos haladásnak; s erős kárhoztatója a modern liberalismusnak és parlamentarismusnak, mint ezen tekintély *tökéletlen képviselőinek*, hozzájuk véve az *egyházat* is, mint a melyek *nem képesek a köznek anyagi és erkölcsi jólétéről csak megközelítőleg is gondoskodni;* s csaknem állandóan hadi lábon állott kora irányával. Igaz, hogy nem is volt boldog; óriás tehetségével megmaradt irónak; csak kevesekkel érintkezett: de nem adta meg magát haláláig.[1]) S azt is aláirjuk, hogy igazán boldog csak az lehet, ki az uralkodó irányhoz teljesen alkalmaz-

[1]) Érdekes, hogy *Carlyle* éles szeme a társadalom fejlődésének egymásutánjában két áramot különböztet meg: a *positiv* korét és a *negativ* korét. Amazt a hit jellemzi, emezt a hitetlenség, s mint annak egyik nyilatkozati formája: a *jezuitismus*. Az elsőben az *egésznek* életműködése erősebb, mint a *részeké* s az uralkodik az egyes fölött. A másodikban az egész lassanként elveszti uralmát a részek fölött és az individualismus kerekedik felül s beáll a társadalom bomlása. A mi korunk ebben az állapotban van. — Feltünő, mennyire hasonlít a két áram jellemzése B. idealis és realis korának jellemzéséhez; a mi nem azt teszi, hogy B. C.-tól vette a magáét; de az is bizonyos, hogy C. még kevésbbé vette B.-tól. A ki különben Carlyle nagy számú köteteihez nem férhet: társadalom-politikai nézeteit elég jól és világosan megismerheti dr. *Gaal Jenő* nem rég tartott akad. székfoglalójából. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XII. k. 1. sz.)

kodni tud; de egy résznek már csak azért sem szabad alkalmazkodnia, mert akkor hol találna a fellépő új áramlat talajt és apostolokat? Általában, meggyőződésünk szerint az emberek nagy része *minden korban realista*, és csak a felsőbb, vezető rétegek alakulnak át teljesen, az eszme hatása alatt; és egy kis rész *minden korban idealista*, a tekintély legerősebb lehanyatlásának napjaiban is. Az *altruismus* és *socialismus* megítélésében sem értünk egészen egyet Bodnárral, de ennek kifejtése messze vezetne.

Azonban teljesen igazat adunk neki két dologban. Az egyik, hogy a realismus szinte korlátlanul érvényesült nálunk az utolsó két évtized alatt. Igazában jelentkezett mindjárt a 70-es évek elején, mikor a kiegyezéssel hatalomhoz, nagy mérvű rendelkezési joghoz jutottunk s megkezdődött a hajsza az »állásokért«. De igazi erejét a 80-as években nyerte meg, a mikor teljes diadalt ült a zsákmányon való osztozkodás elve és a korláttalan élvezet. Az emberek érdek-csoportokká alakultak s a különböző intézmények (egyház, állam, iskola stb.) köré csoportosúlva; hatalmukba kerítve részben az irodalmat is, azokat a saját erkölcsi és anyagi érdekükben kihasználták. S mindenik érdekcsoport csak arra ügyelt, hogy a másik többet ne kaparítson ő nála. De legcsodálatosabb volt az átalakulás tüneménye az iskolákban. Még a 70-es évek elején lelkes, tanulni vágyó ifjuság töltötte meg a gimnáziumokat s ez a lelkes fogékonyság eltartott egy jó évtizedig. Azonban a 80-as évek közepén bámulva vette észre a tanár, hogy egy egészen más nemzedék tölti meg az iskolák padsorait, a mely közönnyel, szinte gyűlölettel viseltetik minden eszmei dolog és tanulás iránt. Léhán, érzéketlenül ült ott a padban s beszélhetett neki akár az angyalok nyelvén: arra egy hajszálnyi hatással sem volt. Ezek voltak a realista szülők gyermekei, a kik hazúlról nem hoztak semmi eszmei tartalmat magukkal, s a társadalomban még azt is elvesztették, a mit az iskolában kaptak. A régibb nemzedék előtt határtalan kilátás nyilott fel az iskolában a jövőt illetőleg; ennél már a VI-ik osztályu tanuló azt számítgatta, melyik életpálya az, a melyiken legkevesebb tanulással kenyeret s leghamarabb nyugdíjat kap. Ferenczy meg is irta számukra az »Életpályák« czimű könyvét, a melyben mindezekre utasítást kapnak, s egyik legkapósabb könyvivé lett ez a szülőknek és tanulóknak egyaránt. Az iskolába járás egyetlen czéljává az *osztályzat* lőn s megkezdődött egy felháborító hajsza a szülők részéről, tudatlan fiaik osztályzata érdekében, segítségül hiva a társadalom minden tényezőjét, gyakran fel a minisztériumokig s segíttetve igen gyakran maguk az iskolai hatóságok által, ugy hogy annak a

nyomásnak ellentállni szinte lehetetlen volt. És ez így tartott és tart jóformán mostanáig s alig egy-két éve, hogy az ifjúság egy kis része ismét érdeklődni kezd valamennyire az ismeretek iránt.

A másik, a miben Bodnárnak teljesen igaza van, s a mi az elsővel szorosan összefügg: a *nőnek* megdöbbentően előtérbe lépése és uralkodása a realismus ezen napjaiban. A nő természeténél fogva realista; a természet arra szülte, az élet arra nevelte. Az élet harczát a férfi vívja s ahhoz mindég jó adag idealismus kell, hogy azt elbirjuk és ki ne dőljünk alatta. A nő mindezt csendesen nézi, annak gyümölcseit élvezi, biztos kényelemben. S mikor a férfinél is előtérbe lép a realismus, a nő ösztönszerűleg megérzi, hogy most az ő napja jött fel; kifejlésre jő egész rejtett egyénisége, ellenállhatatlan varázsával hat a férfira; ő lesz a vezető, az ur s kettőjük ily módoni egyesülése adja a realismus korának azt a bomlasztó, varázsos, édes és mégis csodálatosan megfélemlítő vonást. Talán nem volt kor az emberiség történetében, a melyben a nő olyan egyetemes kultusz tárgya lett volna, a szó jobb, de rosszabb és legrosszabb értelmében is, mint az utolsó 20—30 év alatt. Tolstoj borzadva jegyzi meg, hogy az emberiség kilencz-tized része a nők számára dolgozik. Nem *szükséges* tárgyakat; azoknak száma csekély; de csupa fényűzési czikkeket, drága selymeket, csipkéket, himzéseket, az ékszereknek kimeríthetetlen garmadáját s ezeknek előállításában évenként százan és ezren vesztik el életüket, egészségüket, szemük világát, Biz ez elég borzasztó, ha komolyan vesszük. Az irodalom $^9/_{10}$-ed része a nővel foglalkozik, kezdve a nő fiziológiáján s végezve olyan műveken, a melyeket csak titokban szoktak olvasni. Az ezen időszak drámájának, elbeszélésének csaknem egyetlen tárgya a házasságtörés, a nő elesése. A szobrászatnak és festészetnek legkedveltebb tárgya a félig, néha egészen mezitelen női alak. Akármerre tekintünk, mindenütt a nő, hogy szinte szúrja szemünket. Az angol alsóháztól már kierőszakolták a szavazásjogot a választásoknál. A társaságban együtt szivaroznak, kártyáznak a férfiakkal: csak éppen a párbajozás hiányzik még. A nő az ur otthon a családban, a társadalomban, igen magas intéző körökben, ugy hogy napjainkban igazán elmondhatja, hogy a világ kizárólag az ő kedviért teremtetett.

És talán igaza van abban is szerzőnknek, hogy az idealismus felébredése közeledik, habár nem egészen olyan alakban is, mint ő képzeli. Ebben az irányban már csakugyan nem mehetünk tovább; és mintha valami szélcsend forma állott volna be. Az emberek az egymással való dula-

kodáson a zsákmány felett s az élvezeten kivül, mintha kezdenének gondolkodni. Mintha a szemérem-érzet egy neme lepte volna meg őket, férfiakat és nőket egyaránt.

A mi Bodnár előadásmódját (stil) illeti: az nem egyforma. Néhol lendületesebb, meggyőzőbb; másutt, kivált az apróbb czikkeknél, ellaposodik és szinte triviálissá lesz. (Legjobban vannak irva: Tolstoj. Lueger. Jókai Mórnak. A tanügyi congresszus. Erkölcsi sülyedésünk.) Itt-ott kivillan egy kis affectatio és képmutatás is. Izlése is megbotlik elég gyakran. Igy például a 219. lapon a »vak realistáról« (egyik ismert bölcsészeti irónk) azt mondja, hogy »történeti tudománya is *csámpás lábon* állhat oly férfiunak« stb. Egy magát idealistának nevező írótól jobb példát várnánk e tekintetben is. A realista, vagyis korunknak jóformán minden szereplő embere, nála, — a jelzők súlyosbodásával, — »jámbor«, »vak«, »buta« vagy éppen »zsebelő«, ki mire rászolgált. Pedig velök szemben is igazságtalan. Azok az emberek, fiatal korukban legalább, mindnyájan ideálisták voltak, s csak később, a lelki fejlődés törvényeinél fogva, s az eszme nyomása alatt, — melynek kényszerítő voltát B. erősebben hangsúlyozza mint mi, — lettek realistákká.

Különben Bodnár említett két könyvét, hiányai s hibái mellett is, őszintén ajánljuk közönségünk figyelmébe. Ha meg tudott birkózni a sok fölösleges ismétlés unalmával; ha hozzá törődött a fennhéjázó lenézéshez, melylyel az iró, az uralkodó családját kivéve, minden mai szereplő iránt viseltetik; ha meg tud bocsátani néhány izléstelenséget: sok érdekeset, figyelemre méltót, tanulságost fog azokban találni, melyeket haszonnal olvashat. Bodnár széles látkörű, sokat olvasott iró s néhol igen jó megfigyelő. Túloz, torzít, fitymál, de sok igazat is mond. Társadalmi kérdésekkel nálunk, tudományosan, alig foglalkozik valaki. Ha egy-két ilyen tárgyú akad. értekezés megjelenik olykor, az nem igen jut tovább nehány szakember tudomásánál. Bodnárnak meg van az az érdeme, hogy vastag ecsettel dolgozván, felkölti az érdeklődést ezen fontos kérdések iránt, szélesebb körökben. Ereje az általánosításban van; a bizonyításban, a részletezésben jóval gyengébb. De olyan kérdéseket vet fel s e kérdések olyan oldalaira fordítja az olvasó figyelmét, melyeket eddig nem igen látott meg s a mely irányban érdemes tovább menni *a maga erején*. Nagy erkölcsi bátorsága van az általa ugy hitt igazság kimondásában, s az ilyen mindég tiszteletre méltó, különösen nálunk, a hol az igazságot az emberek suttogva is alig merik kimondani.

S végül még egyet. Bodnár az előszóban panaszkodik,

hogy műveinek kiadása neki nagy anyagi áldozatába került. Elhisszük. De a ki az igazságot *a maga meggyőződése szerint* hirdeti, legyen készen rá, hogy szegény marad. Az ugy volt a világ kezdetétől fogva s ugy lesz alkalmasint annak végéig. Mert az emberek, a *sok ember*, csak azt fizetik meg, a minek anyagi vagy szellemi szükségét érzik. Az *igazságra* pedig annyira nincs szükségük, hogy annak birtokában meg se tudnának élni. Ez is egyike az élet szomoru igazságainak.

—R.—R.—.

Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban. Irta *Pintér Sándor*. Losoncz, 1897. nagy 8-adrét, 1—91 ll. I—XIII Rajztáblával.

A szép Ipolyvölgy legérdekesebb pontja, Szécsény őskorát ismerteti a kis könyv szerzője, melyet — mint az előszó mondja — tanúlmány tárgyává eddig senki nem tett, róla senki nem írt, oly rendszerrel, mely nálunk még ismeretlen. Nyilt, egyenes beszéd s bátor állítás mindhárom, de igaz és komoly férfitól jő, a kit szakismerete és tudása méltóvá tesz arra, hogy meghallgattassék s műve olvastassék.

Pintér Sándor ügyvédi elfoglaltatása mellett, a mit hazafias irányban, egészen puritán elveket követve folytat, Szécsényben a tudományoknak él; gazdag könyvtárral bir, kedvencz tudományi tárgyai a történelem, geologia, régészet; gyönyörű geologiai, érmészeti, ethnographiai és oklevélgyűjteménye van; kedvelője a természetnek, a palócz földet és népet rajongásig szereti; élete delén túl van s Szécsény földét és szomszédainak határát évtizedek szenvedélyes tanúlmányozása alapján tökéletesen ismeri. Rendezte a palócz kiállitást 1885-ben és 1896-ban s ez utóbbi alkalmával határozta el magát, sokak kérésére, hogy e munkát megírja.

Itt egy tárgyát teljesen ismerő, nagy előkészületű s gyakorlott tollú író munkájáról van szó, melynek részei: I. *A tűzhely* 1—15 ll. II. *A hely rajza* 16—26 ll. III. *Dolyán mint szomszéd* 27—32 ll. IV. *A hullámzó nép és vásártere* 31—42 ll. V. *Irott és élő oklevelek* 43—64 ll. VI. *Zechen* 65—73 ll. VII. *A várak* 75—80 ll. VIII. *Záró rész* 81—85 ll. *Szécsény és vidékének képe a honfoglalás napjaiban* 86—91 ll. I—XIII szövegvilágosító *Rajztábla.*

A figyelmes olvasó a tartalom áttekintéséből azonnal megitélheti, hogy az író tárgya ismertetését az ős ember korán kezdi, átviszi a kő-, bronz-, réz- és vas-korszakokon, az írott történelem korszakáig; leírja az első települők tűzhelyét, adja

Szécsény őskori helyrajzát, észleleteit s ásatásait kiterjesztve a vele határos falvakra, pusztákra; elmondja a népek hullámzását, s hogy miként lett Szécsény a hadak és kereskedelem átmenő útjává, pihenési pontjává és vásárterévé; ezután az írott oklevelek történelmét és az élő nép beszédét ismerteti meg s belőlük elvont tanúságait adja elő; csak ezután szól tüzetesen *Zechen*-ről; elmondja véleményét az ipolyvölgyi nagyszámú várakról, s zárószavában saját nézetei szerint a végeredményeket összegezi, saját gyűjteményében levő régészeti és ethnographiai tárgyairól vett eredeti rajzokkal győzve meg az olvasót állításai igazságáról.

Szenteljen az olvasó néhány perczet e könyvnek, pillantsunk bele annak érdekesebb részeibe, hogy ismeretünk teljes s meggyőződésünknek szilárd alapja legyen.

Az első ember *tűzhelyéről* így ír: Ma tudjuk, hogy kiszáradt lecsapolt tómedenczék partjain s az azokat szegélyező magaslatokon vannak legsűrűbben a régen élt emberek tűzhelyei. S bár történetüket írásban nem hagyták fenn, itt hagyták tűzhelyöket, kezdetleges eszközeik töredékét, húseledeleik csonthulladékát s csecsebecséik el nem porlott részeit. Ezek azon kor írásjelei, melyek segélyével ős időkben élt ember rokonaink életviszonyai, foglalkozásuk, szellemi fejlettségök mérvét fáradsággal ugyan, de mégis kibetűzhetjük. Bizvást kimondhatjuk, hogy ős ember elődeink tűzhelye ugyanott volt, a hol a mienk van ma, hogy őseink sok századon át ugyanazon földdarabon éltek, küzdöttek, örültek és búsúltak, a hol mi ezer év óta élünk, küzdünk, örülünk és búsúlunk. (10. l.)

Szécsény helyrajzáról írja, hogy az újhegyi szőlők dombsorán szakadatlan sora van az ős ember telephelyeinek. A tűzpadokat vastagon befedő hamurétegben szemetes homokkal vegyesen, tűz mellett szárított cserépdarabok, kagylók, hal és kisebb állatok csontmaradványai, itt-ott agyag gyöngytöredék, ős szarvasagancsból kőeszközökkel idomított kalapácsok fordúlnak elő. Itt tehát halászattal és vadászattal foglalkozó ős embereknek kellett tanyázni, még pedig a hamuréteg vastagsága s egyéb hulladékok sokasága után ítélve, hosszú ideig; s minthogy itt eddig sem csiszolt kő, sem bronz vagy réz eszközök elé nem kerültek, úgy kell lenni, hogy az öbölnek e partos részén *halászok voltak az első települők.* (17. l.)

A szőlők dombsora *Öreghegy* nevű részében oly sírokra akadtak, melyekben a csontvázak mellett bronz ékszerek fordúltak elő; de ezek már a római ipar jellegét viselik magukon, tehát az írott történelem korszakába esnek. (17. l.) A *Köhegyen* előfordúl a *hamuveder*, rosszúl égetett vastag falu

szemcsés gyúrmából készítve; bennök égetett emberi csontmaradvány s vaskéspenge. Az itt temetkezett őslakók tehát már a vaskor kezdetén éltek, de elhamvasztva temetkeztek. (16. l.) A *Kerek dombhegyen* vastag és több rétegű hamuban és hamurétegekben az embernek a csiszolt kőkorszaktól kezdve a XVI-ik századig terjedő ékszer s eszköz maradványai találhatók. Az *Almás* fennsíkon szintén változatos edény töredékek, kova- és obszidián szilánkok, bronz eszközök, vaspengét rejtő urnák fordúlnak elé. (19. l.) Ezek mutatják, hogy e helyeket már akkor a *halászok* korszakát meghaladott műveltségű, csiszolt kő- és csontszerszámokat használó *bronzkor*, végül a *vaskor* emberei foglalták el állandó lakhelyül. (20. l.)

Amint szerző a nép között forgott s velük régi dolgokról beszélgetettt, egész sor történeti vonatkozású mondát és regét tudott meg tőlük, a mikkel műve érdekességét nagyban emelte. Ezek egyikének tárgya azon gazdag palócz főúr, a ki elvesztett kedves ikergyermekét arany, ezüst, vas hármas koporsóba temetteté, visszaemlékezésül Attila hármas érczkoporsóba temettetésére, a mi a palóczok balladáiban és szomorú dalaiban gyakran fordúl elő. (25—26. ll.)

Érdekest jegyez fel szerző a *Majorhegyről*, melynek megszaggatott déli oldalát záporesők alkalmával a falu aprajanagyja csaknem ellepi, s ott szedik fel a legbecsesebb bronz tárgyakat, ékszereket, ipari és fegyver-szerszámokat, csiszolt kőeszközöket, melyekből szerzőnek is van értékes gyűjteménye, s a bécsi cs. kir. múzeum régiség-osztályába is a Bach-korszakban számos becses darab került. Az itt napfényre került tárgyak mutatják a régente itt élt emberek fokozatos mívelődését. Van itt kőkorba illeszkedő arany-karika, kőfejszét utánzó rézfejsze, kezdetleges bronz eszköz és ékszer, a legfiligránabb mívű bronz- és arany ékszertöredék, sőt ló- és kocsiszerszámtöredék is, bronz rög, arany golyócska, érczolvasztó tégely, öntő minta, őrlőkő stb. A hegy alsóbb részén ezüst tárgyak: hajkarikák, fülfüggők, pénzek, vastárgyak. Itt az ember története megtanúlható a csiszolt kőkorszaktól egészen a vaskorszakig, az átmenetel a kőkorból a rézkorba s így tovább. Szécsényben, a *Várdomb* azon részében, hol az úgynevezett *tömlöcztől* lefelé a hidig házak s beltelkek vannak, a kastélykertre véggel járó kertekben a hatvanas évek elején emberi csontvázakat rejtő sírokat találtak, melyek egyikében görög rézérmet, a másikban ezüst kelta érmet, a harmadikban egy velenczei doge arany érmét, a negyedikben IV. Béla rézérmét találták különböző bronztárgyak kiséretében, a mi arra mutat, hogy a szécsényi várdombon egykor görög telepítvényesek is

lehettek. Ez elősorolt érmek szerző birtokában vannak, s az érdeklődők pénzgyűjteményében mindenkor megtekinthetik. (32. l.)

A különböző fejlettségű és különböző időkben élt népek temetkező helyei azt mutatják, hogy Szécsény az ős időkben megálló vagy pihenő hely és vásártér volt. (34. l.)

Szerző súlyt helyez az oklevelek bizonyságtételére; de a hagyományok, a népmondák, a hely-, hegy- és folyónevek tanúságát szintén nagy becsben tartja. A Szécsényt környező faluk dülő neveit mind vizsgálat alá veszi, s összehasonlítva az oklevelek tartalmával, tételeit azokból állítja fel s így alkotott véleményéhez erősen ragaszkodik. A palóczok őseleit *óz-úz*-oknak és jázyg-eknek tartja (48., 86. ll.), a kik a magyar honfoglaláskor már mai lakhelyökön voltak, s hegyeiknek, folyóiknak az előtt századokkal már nevet adtak. (84. l.)

Itt — úgymond a tudós szerző — ideje Szécsény nevéről is szólni. Ennek őskori neve *Zechen* (Terra Zechen). Szép és gazdag termésű a földje, a *Kathyz, Ákos-, Zaah* nemzetség királyi vérbe olvadó leszármazói voltak a főbirtokosok, azután Watha, Chák Máté, a hős Zaah Feliczián, s az annak nemzetségéből származó s maig fenn levő Usa család. (67. l.) Változtak a birtokosok, de a föld megmaradt történeti nagy emlékeivel, a mikre mai lakosai méltán büszkék lehetnek.

A régészetet kedvelő olvasókat érdekelni fogják a rajzban adott tárgyak nevei.

Az I. *tábla* kézzel idomított agyagedényeket, agyag gyöngyöt, amuletet és szűrő edénytöredék ábráját mutatja.

A II—IV. *táblán* szintén kézzel idomított agyagedények, csücskés, füles agyagkancsók öblös alrészei.

Az V. *táblán* kettős fülű kis agyagedény, szarvas agancsból készült átfúrt kalapács, szarvas oldalbordából készült, kővel csiszolt tű.

A VI. *táblán* csontár, szarvas oldalbordájából kővel csiszolt metsző eszköz.

A VII. *táblán* a Kerekdombon föltárt *Katlan sírból* kerültek elő: bölényszarv, ős szarvasagancs, kecskefej szarvaival együtt.

A VIII. *táblán* az urna temetőben talált hamu, égetett csontmaradványokkal tele hamvedények, bronz ékszertöredékek.

IX. *táblán* Szécsény határában talált népvándorláskori csontváz mellén volt ékszerek, nyakban függő szarvasfog, üveg, borostyánkő gyöngy, gömbölyü arany sodronyból háromszorosan körbe hajlított kézúj gyűrű, ezüstből vert mellcsatt, ezüst melltű, vas tőrpenge.

X. *táblán* Szécsény közvetlen határszélén fölfedezett soros

sírban talált női ékszerek: üvegszerű, sötétkék pasztából készült karpereczféle, nyakék, részint pajzs, kagyló, bronz sat. a csontváz lábánál talált sirány (könytartó), homlokán volt négy ezüst hajkarika, jobb kezében szorítva II. Endre király ezüst-érme.

E rajzokból, a neolit kőkortól kezdve, II. Endre király koráig láthatja az olvasó azon népektől hátrahagyott tárgyak milyenségét, melyekből megismeri a honfoglalást megelőzött időben már itt lakott népek eszközei és ékszerei között levő megszakadás nélküli egymásutánt, s meggyőződik róla, hogy a honfoglaláskor Szécsényben és közvetlen vidékén lakott népek temetkezési szokásai, úgy a vándorlók, mint a honfoglalók temetkezési szokásaitól, úgyszintén ékszereiktől különbözők voltak, s hogy a *Kunhalom*-ból alakúlt a *Sírhalom*, s a sírhalmokból lett a *Temető*. (72—73. ll.)

Szerző egészen önálló itéletet mond az Ipolyvölgy őskori várairól. Nevetségesnek mondja azok állítását, a kik azt mondják, hogy e várak a XII-dik század után épültek s rablófészkek voltak. Vegye magának azt a fáradságot — mondja a szerző — s vizsgálja meg ezeket a többnyire iszonytató magasságokban s tömör kősziklákra épített várakat. Vannak nyomai bővítésnek, átalakításnak; de az eredeti falaknak aránya és technikája az előtt sok századokra mutat; míg az ujabbak bonthatók, az ősrégieket sziklaerőseknek és szétválaszthatlanoknak fogják találni. Ez építéshez népes lakosság, sok munkaerő, virágzó baromtenyésztés és fejlett szakértelem kellett. Ez hazánkban a XII—XIII-dik században nem volt.

E várak belterülete a tulajdonos javait sem, a vidék népét annál kevésbbé volt képes befogadni. Rablófészeknek igen sok volt e majdnem egymást érő vár; Salgó, Sámson, Hollókő mutatják. Oda felczipelni a rablottakat dolgot adott. Szerző szerint különczködő büszke nagyok kedvtelésére épült családi nyári lakások, mulató helyek és vadásztanyák voltak azok, csaknem mind azonos stílben, vadregényesen, de valamennyi oly szűken s borzasztó meredélyeken építve, hogy hadi vagy népmenekülési czélokra valók nem voltak. (76—77. ll)

Szécsényben is volt ily ősszerkezetű vár — mondja szerző — alapja ma is felismerhető, sőt csonkán tornya is fennáll. (76. l.)

Szerző meg van győződve róla, minden művében írja s állhatatosan hirdeti, hogy a palóczok a honfoglaláskor már mai földjükön laktak. Az itt ismertetett könyv *Záró* szavában is így buzdítja palócz véreit: Ne rejtőzködjünk álszemérem mögé, mondjuk ki, a mit valónak tartunk, hogy nyelvünk, test-

alkatunk, ősi szokásaink szintúgy, mint a föld, melyen lakunk, ősi elnevezéseivel mellettünk bizonyít; mondjuk ki büszkeséggel, hogy e vidéken honfoglaló magyar őseink azon bátor és vitéz rokonfajjal egyesültek, kik az *Ostoros*-t, *Sajót* (Sojow), *Zagyvát* (Zogov), *Ipolyt* (Ipul) és *Szécsényt* már a magyarokat megelőző századokban elnevezték, velök mint vérrokonok egy nemzettestté egyesültek s az Ipolyon és Dunán túl már velök együtt harczoltak a közös hazáért. (84. l.)

E rövid kivonatból látható, hogy Pintér Sándor könyve valóban eredeti és egészen önálló alkotás, sok olvasás, tanulás, évekig tartott ásatások és komoly elmélkedések gyümölcse. A figyelmes olvasó sok hasznost és érdekest fog találni benne, a mi idejéért kárpótolja. Én gyönyörködve olvastam el és sokat tanúltam belőle. Az oklevéli bizonyítást erősebbnek szerettem volna látni. De hiszen ez az őskorban felette gyér, s főleg nem a központban élő írónak igen nehéz. Betű, nyomás, papir igen szép, díszére válnék bármelyik fővárosi nyomdának. Ára nincs táblján, de Losonczon megszerezhető, s én ezt történetünk kedvelőinek jó lelkiismerettel ajánlom.

Jakab Elek.

Középiskoláink története.

IV.

A pozsonyi kir. kath. főgymnasium történetét dr. Schönvitzky Bertalan főgymn. tanár irta meg, a ki a II. Sylvester bullájáról irt alapos tanulmányával vonta először magára a figyelmet. E műve is, mely gondos és beható levéltári kutatás alapján készült, mind adatainak érdekessége és változatossága, mind a kidolgozásra fordított gond miatt nem csupán a szakférfiak, hanem a nagy közönség érdeklődésére is méltán számíthat.

A legelső iskolák Magyarországon köztudomás szerint a plébániai iskolák voltak, melyeket az egyház a plébániák mellett tartott fön. Pozsony területén is több ilyen iskoláról van említés: Szent-Lőrincz, Szent-Mihály egyháza mellett levő iskola, de ezeknek csak neve maradt fent s ezek, ha egykoruak vagy régibbek voltak is, csakhamar háttérbe szorultak a Szent-Márton egyháza melett alapított káptalani iskolával szemben, a milyennek felállítására zsinati végzések is kötelezték a káptalanokat. »Minden főpap — mondja a 4-ik lateráni zsinat (1215) egy végzése — káptalanja székhelyén és ha a jövedelmek megbirják, más egyházaknál is nyelvtanítókat tartson.« Mikor e végzést hozták, hihetőleg már volt a pozsonyi káptalannak iskolája, melyben a leendő papokat képezték ki.

1302-ben kegyúri jogot kap a város, s ez által jogot nyert az iskolaügybe való beavatkozásra is, a mely jog csak lassan érvényesülhetett s kezdetben csak annyiból állott, hogy a polgárság vagy a tőle választott plébános közbenjárására a káptalan világi embert is választott iskolatanítóvá. A tanítóválasztás joga miatt többször összetüzött a polgárság a káptalannal; igy egy izben (1452) a biró és a tanács az ünnep-esti istentisztelet alatt a templomba rohanva, a káptalan által választott tanítót és tanulókat kikergette onnan, azután meg a városból is s a Széchy Dénes érsek közbenjárására volt szükség, hogy a kedélyek legalább egyidőre lecsillapodjanak. Az idők szelleméből és az érsek beavatkozásából természetesen következett, hogy a per a káptalan javára dőlt el. Gyorsabban érvényesült a kegyúri jogból folyó kötelezettség, hogy az iskola fentartási költségeit a város pénztára viselje.

A reformáczió elterjedésével az iskola életében nagy változás állott be, nem azért, mert az eddig főképen vallásos nevelés mellett a classicismusnak is hely jut, hanem mivel átalakul a város lakosságának vallása, a hatóság és a tanács is tulnyomó részben protestáns lesz, s ezek iskolái indulnak virágzásnak. Külsőleg ugyan amaz is emelkedett, e század közepe táján már gymnasium czímével is illetik, de belsőleg fokozatosan annyira legyengült, hogy a XVII. század elején »katholikus ember nem iskoláztathatta gyermekét Pozsonyban saját felekezetü iskolában.«

Az iskolaügy ismét életre keltője *Pázmány Péter* volt, czéljához alkalmas eszközül a *jezsuiták* szolgáltak. Először (1622) csak két jezsuitát telepített Pázmány a nagyszombati collegiumból Pozsonyba, papi teendők, gyóntatás, prédikálás végzésére. Négy évvel később pedig 1626. szept. 11-én kelt alapító oklevéllel 50 ezer rhénusi forintot adományozott egy Pozsonyban építendő jezsuita collegium számára, hogy annak kamatait az intézet fentartására fordítsák, s külön 4000 forintot adott azonkivül még épitésre. Az épület helyéül a kath. iskola s a mellette fekvő őrkanonok-ház jelöltetett ki. Az igy alapított collegiumhoz II. Ferdinánd parancsára a város is hozzájárult és egy javadalmas házát adta az őrkanonoknak a tőle átengedett házért. Az élelmes jezsuita főnöknek még ez is kevés volt s kapzsisága Pázmányt is kihozta a türelemből s ilyen levéllel vette el kedvét a további zaklatásoktól: »Megkaptam Atyaságod levelét a pozsonyi házról. Egyébiránt én a házak és azon épület ügyében a mit tehettem, már megtettem. Bizonyos lehet Atyaságod, hogy többé semmit se akarok tudni sem az épületről sem új házakról. Ezt Atyaságodnak egyszer s mindenkorra

tudtára akartam adni.« De azért midőn 1635-ben még egy új részt akartak hozzá építeni, ismét 4500 forintot adott az építkezésre. Érdekesen rajzolja Schönvitzky az 50,000 forintnyi alapítvány sorsát, mely a bécsi fővámhivatalhoz lett utalva, hogy a kamatokat évenként ez fizesse utána. De rendesen vagy csonkán vagy nagyon nehezen, sok utánjárás és sürgetés után juthattak a pénzhez, gyorsabban csak akkor ment a fizetés, »si unguntur et benevoli conservantur.«

1672-ben ismét egy ujabbal, a pozsonyi ev. collegiummal gyarapodott a rend vagyona, melyet az ev. templommal együtt katonai erőszakkal foglaltak el a protestánsoktól. E templom- és iskolafoglalást egy egész külön fejezetben tárgyalja a szerző s számos eddig ismeretlen adatainál fogva, melyeket az egyetemi könyvtár egy kéziratából merített, nemcsak e kötetnek, hanem a magyar történetnek is egy érdekes fejezetét képezi. Az egész fejezet részrehajlatlanul és elfogulatlanul van megirva, kivéve egy helyét, melyben a jezsuitákat tulságosan mentegeti. Ez a passus, (105. lap.) a mely előtt arról van szó, hogyan aknázta ki az »alkotmányunkra és politikai függetlenségünkre éhező bécsi áramlat a Wesselényi-féle összeesküvés által teremtett helyzetet s hogyan készült hazánk politikai szabadságával együtt, a protestánsok vallásszabadságát is eltiporni s a protestánsoktól eddig kivívott jogokat rövid uton elkobozni« igy hangzik: »E politikai és felekezeti törekvést a katholicismusért küzdő collegiumunk természetesen a maga javára igyekezett felhasználni; és ezt elismerhetjük a nélkül, hogy abból a jezsuiták ellen vádat formálnánk.« Ha a rend egyebet nem tett volna is, mint csupán egy alkotmányellenes és »szabadságtipró« politikai törekvést a maga javára kizsákmányolt, már ez alapon is »illetheti némi vád.« De aligha lehet a rendet ez ügyben olyan ártatlannak tartani. Maga a szerző is irja (51. l.), hogy mikor a rend a collegiumi épületet szüknek találta s istállót akart berendezni, a bajon segités végett Lipót Vilmos főherczeghez, II. Ferdinánd király fiához, fordult, a ki érdekükben azonnal intézkedett ugyan, »ügyükön azonban véglegesen csak az 1672. év segített, a mikor megkapták az ev. gymnasium épületét.« Aligha volt tehát meglepetés a Jézus-társaságabeli atyáknak az ev. collegium átadása, melyet, »az 1673-diki év első napja kellemes újévi ajándékul« adott.

A templom- és iskolafoglalás szellemi intézője Szelepcsényi György esztergomi érsek volt, a ki erőszakos föllépésének okául azt adta, hogy ezek királyi telken épültek s igy jogilag nem a protestánsok, hanem a király birtokai. 1672. febr. 3-ikán egy értekezletet hivott össze palotájába s itt megállapodtak abban,

hogy a foglalást hogyan hajtják végre. Egy küldöttséget választottak, mely a városi tanácsot ez épületek átadására felszólítsa. Már előbb gondoskodtak megfelelő katonai erőről, melyet a lakosság megrémitése végett a város főterén állítottak föl. A városi tanács a küldöttség felszólítására azt felelte, hogy ez ügyben a polgárság megkérdezése nélkül nem határozhat s nyomban közölte is az érseki üzenetet a polgársággal, mely tudomással birt már arról, hogy valami erőszakos tény van ellene készülőben s az utczán összegyülekezve izgatottan várta a történendőket. A polgárság ekkor két pártra szakadt, a katholikusoknak nem volt szava ez ellen, de a protestánsok hevesen tiltakoztak. E tiltakozó üzenet után az érseki tanács azt határozta, hogy a küldöttség most már arra szólítsa föl a polgárságot, hogy névszerint jelentkezzenek, a kik az átadást ellenzik. »*Egy mindnyájunkért, mindnyájan egyért!*« kiáltották oda a Vitnyéditől vezetett protestánsok. E szerint ez ujabb felszólításnak sem lévén semmi eredménye, az értekezlet most Vitnyédi elfogatását határozta el. De ez sem ment könnyen. Vitnyédi idejekorán értesült arról, hogy el akarják fogni, egy csolnakba ugorva ama küldöttség után evezett, melyet az evangelikusok Bécsbe a császárhoz menesztettek. Az üldözők utána. Regelsbrunnál elérték őket, s ott a birótól kapott segitséggel elfogták s vissza vitték. A pozsonyi polgárság előre neszét vette ennek is, s tömegesen ellepte a partot, készen a veszélyben forgó vezér kiszabadítására. A mint a Vitnyédit hozó csolnak feltünt, egy mészáros legényei az elfogatásra kirendelt katonákat a jégárba dobták, a nép a kisérő katonára vetette magát s vezérét körülfogva diadaltól ittasan kisérte a városi tanácsházhoz. A városi tanácsban nem volt meg az a lelkesedés, a mi a népben, s kiszolgáltatta Vitnyédit üldözőinek, a kik azonnal a várba kisérték fogságba. A polgárság erőszakos mentési kisérlete ismét ujabb vád-ok lett a protestánsok ellen, e föllépésüket az érsek és társai hazaárulásnak, felségsértésnek igyekeztek föltüntetni. E forradalmi állapotnak ujabb folytatása volt márczius 18-án. Az érsek a népcsoportosulásokat és összejöveteleket be akarta tiltani, s megbizta a pozsonyi kanonokot és Vattay királyi ügyigazgatót, hogy a nép előtt olvassák föl erre vonatkozó rendeletét. Az iskolaépületet, hol fel akarták olvasni, nagy néptömeg őrizte. Mikor Szomolányi kanonok oda be akart menni, az őrök a kaput oly erővel csapták be, hogy keze két helyen is eltörött, Vattayt pedig, még mielőtt a rendeletet fölolvasta volna, kidobták. A nép lázongott, nők, férfiak botokkal felfegyverkezve lepték el az utczákat s a katonasággal is összeütköztek. Ujabb elfogatás történt, de a nép az elfogottat

kiszabadította. Végre 1672. május 23-án Szelepcsényi érsek a nagyszombati kir. táblánál megindította a pert. A kir. tábla hamar készen volt az itélettel, a vádlottak közül azt a négy evangelikus polgárt, a kik áttértek, felmentette, a többieket fej- és jószágvesztéssel büntette, a templomot és iskolát a királyi fiscusnak itélte oda. Az itélet végrehajtása julius 8-án ment végbe, katonai részről gr. Nigrelli, a fiscus részéről Kollonich kamaraelnök vezette a templom- és iskolafoglalást. A templom kulcsát az iskola rectora nem tudván, vagy inkább nem akarván oda adni, baltával törték be annak főkapuját. Ezután az iskolára, a másik evangelikus templomra, több házra került a sor, a lelkészeket letartóztatták s az érseki kuriába kisérték; szeptember 8-án azután nagy pompával fel is szentelték a templomot (Salvator-templom), mely ettől kezdve a jezsuiták gondjára bizatott. A rendé lett az iskola, a könyvtár, a lefoglalt házak, stb.

E templomfoglalási jelenetet tartjuk, mint már említettük, Schönvitzky művében a legérdekesebb és legjobban megirott résznek, a melynél a szerző új és ismeretlen adatokat is használt föl, a budapesti egyetemi könyvtár egyik kéziratából.

Szintén nevezetes történeti adatok vannak feldolgozva azon fejezetben, mely a collegium anyagi gyarapodását, birtokait és jövedelmi forrásait, a nevezetesebb alapítványokat stb. ismerteti, s ebből különösen a *Gyulaffy-féle alapitvány* története különösen érdekes, a mely még sötétebb szineket ad ahhoz a képhez, melyet a történet Listi Lászlóról festett. Gyulaffy Zsuzsánna, a ráthóti Gyulaffy-család sarja, első férje Wesselényi Pál halála után báró Listi Ferenczhez ment nőül s tőle született Listi László, a »Magyar Mars« czímü versezet irója. Wesselényi Ferencz nádor és neje Széchy Mária 1651-ben 40,000 forintot vett föl kölcsön Gyulaffy Zsuzsánnától, s e végre zálogba adták Lubovnik nevü birtokukat. Kevés idő mulva Wesselényi és neje a szerződést felbontották, a zálogul lekötött birtokot visszavették, a nélkül, hogy a kölcsönzött összeget megfizették volna. 1658-ban Gy. Zsuzsánna ez összegről fia Listi László javára lemondott. A következő évi pozsonyi országgyülés Listi László ellen, a kit okirat, pecséthamisitás, méregkeverés, gyilkosság stb. vádja terhelt, vizsgálatot rendelt el. Listi abban a reményben, hogy a büntetést ez által könnyebben elkerüli, ez összeget a pozsonyi jezsuita collegiumnak ajándékozta, azt a titkos feltételt kötve az ajándékozáshoz, hogy a nevezett törvényczikk végrehajtását befolyásukkal megakadályozzák. Két év mulva a vizsgálat kimondotta bünösségét s most Listi kétségbeesésében ugyanezt az összeget Wesselényi

Ferencznek ajándékozta, a mi által annyit sikerült is kieszközölnie, hogy pere egy időre felfüggesztetett. Igy esett el ettől az összegtől a collegium. Egy másik alapitványtól Szelepcsényi György érsek fosztotta meg. Listi László egy György nevü fiut hagyott hátra, a kiről birói vizsgálat folytán kiderült, hogy csak becsempészett gyermek s nem a Listi fia. A gyermeket a még életben levő Gyulaffy Zsuzsánna pártfogásába vette s végrendeletében többek között 5000 forintot hagyott arra a czélra, hogy annak kamataiból a jezsuita atyák a gyermeket felneveljék s azután, ha felnő, a pénzt neki kiadják; ha pedig a gyermek időközben elhalna, az egész összeg a rendé legyen. Gyulaffy Zs. halála után Szelepcsényi a gyermek gyámjául tolta föl magát s a pénz felől is maga rendelkezett. A rend nem mert ellenszegülni s a később börtönbe jutott örökös a Szelepcsényi halála után is sikertelenül perelt az összegért. Könnyebben jutottak a harmadik Gyulaffy-féle alapítványhoz (2000 frt), melyet ez az urnő végrendeletében egyenesen a pozsonyi collegiumnak hagyományozott.

Az ezután következő fejezetből, mely a collegiummal kapcsolatos vallásos egyesületekről, emberbaráti és művelődési intézményekről szól, különösen becses a *collegium könyvtárának története.*

Egy külön fejezet szól a *collegium feloszlatásáról*, mely XIV. Kelemen pápa ismeretes bullája következtében 1773. okt. 2-án következett be. E napon megjelentek a collegium épületében a helytartótanács és udvari kamara kiküldöttei, lefoglalták annak minden vagyonát, pénz- és levéltárát, könyvtárát stb. Lefoglalt vagyonuk több mint negyedmillióval gyarapította a tanulmányi alapot. Levéltára az udvari kamara irataival később az országos levéltárba, könyvtára az egyetemi könyvtárba került.

Szinte érdekes az a fejezet, mely az *intézet belső életével és szervezetével* foglalkozik. A tanulmányi szervezet, fegyelmi, vallás-erkölcsi állapotok, versenyzések, tantárgyak, tanulmányi idő stb. ismertetésén kivül bővebben kiterjeszkedik az iskolai drámákra, és a tanárok irodalmi működésére. Az ifjuság iskolai szinjátékait többször számos és előkelő közönség előtt adta elő; igy 1630-ban Szent-Czeczilia életét *Pázmány Péter*, 1634 ben Mauritius imperator-t *Brandenburgi Katalin* előtt; a következő évben Constantiá-t Pázmányon kivül végig nézte a nádor, számos főur s mintegy háromezer főnyi közönség. Tanárai közül hirnevesebbek voltak: *Káldy* György, *Sámbár* Mátyás, *Kazy* Ferencz, *Péterffi* Károly, *Faludy* Ferencz, *Pray* György, *Szerdahelyi* György, *Rainis*, *Koller* stb. Az intézet

tanári személyzetének névsorát is 1627—1896-ig külön összeállítva találjuk.

A jezsuita-rend feloszlatása után a collegium további történetét a következő négy rész keretében tárgyalja a szerző: *III. A gymnasium állami vezetés alatt 1773—1812. IV. A szent Benedekrendi tanárok idejében 1812—1850. V. Az önkényes uralom idejében 1850—1861. VI. Az alkotmányos ébredés idejében 1861—1867 és az alkotmány visszaállítása óta máig 1867—1896.* Ez utóbbi részbe van beillesztve a *könyvtárak, pénz- és éremgyüjtemény, szertárak, önképzökör, ujabb alapítványok, gymnasiumi épület és templom* és az 1642-ben Lósy Imre esztergomi érsektől alapított *Emericianum* (papnevelő intézet) ismertetése és története.

A *Függelék* az intézet történetére vonatkozó fontosabb okleveleket, a főnemes származásu, a közélet terén kiváló, vagy egyébként érdemes tanulók névsorát, a jezsuita-iskolák órarendjét, a tanulók létszámát s az ösztöndíjas tanulókat feltüntető statisztikai táblázatot foglalja magában.

A művet több arczkép és rajz diszíti, melyek egy része ismert művekből mint Ortvay Pozsony város történetéből és a Magyar Történeti Életrajzokból van ugyan átvéve, de van több kép és hasonmás, mely e mű számára készült, tehát itt jelenik meg először. Ilyenek: *Mutius Vitellescus bullájának pecsétje a jezsuita-rend czímerével. A gymnasium alapítólevele, II. Ferdinánd király pecsétje, Pázmány egyik levelének hasonmása, Salvator-collegium.*

Kissé hosszasabban időztünk talán e műnél, mint a meddig egy történeti folyóiratban egy iskolatörténetnél szabad lenne, de több okunk volt erre. Azon kivül, hogy beható tanulmányon alapuló s gondosan megirott monographiának tartjuk, mely megérdemli a vele foglalkozást: a pozsonyi jezsuita collegium története hű képét nyujtja a jezsuita tanintézetek külső és belső életének, a rend által életbe léptetett tanrendszernek, fegyelmi szabályzatnak stb., ép ugy mint pl. a debreczeni a többi református tanintézetének. A sokféle vonatkozás, mely közte és a politikai, valamint a művelődéstörténet között van, azokat világosítja vagy tőlük világosíttatik, még inkább emeli becsét; példákban látjuk bemutatva a katholikus reactio szenvedélyességét, sőt ezek alapján többször az események okaiba is bepillanthatunk; azonkivül nem egy érdekes és hű vonást találunk benne nagy szerepet vitt férfiak, Pázmány, Szelepcsényi, Kollonich stb. jelleméhez. Ezekért ajánljuk Schönvitzky e jeles művet a történetkedvelő közönség figyelmébe.

Dr. Dézsi Lajos.

Krones, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger. Graz, 1897.

Krones Ferencz az ismert történész, ki hazánk történetének is alapos ismerője, ezen ujabb munkájával az osztrák jogtörténeti irodalmat rendkivül becses munkával gyarapította. Nem organikus, egyöntetü munka ugyan, hanem logikailag egymásba fűződő külön-külön kutatások gyüjteménye, melynek jellegén azonban e körülmény alig vehető észre. Magában foglalja Stájerország alkotmány és közigazgatási történetének minden ágát, melyen egy nevezetesebb momentum sem kerülte el figyelmét.

Három részre oszlik Krones munkája. Az első részben Karantánia és annak markai alakulásával ismertet meg az 1172—1192-ig terjedő időszakban. 1192-ben veszik fel a stájer őrgrófok a herczegi czímet s ilyformán nevezett év önkényt kinálkozott záró év gyanánt. A második 1246-ig terjedő időszak a Babenbergi család három utolsó sarjának időszakát foglalja magában. A harmadik rész a Habsburgház koráig 1283-ig vezet. Ezen aránylag rövid időköz a legérdekesebb ideje a stájer alkotmánytörténetnek, melyre nézve elég bő források állanak a történetíró rendelkezésére, bővebbek, mint az előző két időszakra.

Főleg a két első időszak tárgyalásánál szerző kimerítően tárgyalja a stájer tartományi fejedelemség keletkezését s annak egész lényegét. Szorosan véve, szerző csak azt merte adni, a mi a forrásokból mint teljesen kétségbevonhatatlan valóság kitűnik, s úgy látszik, óvakodott hypothesisektől, melyeket esetleg később revocálni kellene. Fölösleges tán azt még külön kiemelnünk, hogy szerzőt munkájában a legszigorúbb tárgyilagosság, a kútfők és forrásoknak a lehetőségig teljes felhasználása jellemzi. Ép úgy mindazon helyeken, hol Magyarország történetéről szól, a legjobb informatiok alapján teszi azt, mit Kronestől magától érthetőnek találunk.

Krones ezen munkája mintául szolgálhat az osztrák jogtörténészeknek. Nincs a stájer alkotmány és közigazgatásnak egy oly része a jelzett időben, melyet ő tárgyalás alá ne venne, s meg nem világítana. Hogy a rationarium Styriae 1265—1267-ig terjedő adatai szerző munkájában bő méltatásban részesülnek, ez a nevezett munkának a stájer alkotmánytörténetre vonatkozó fontosságánál fogva magától értetődik. Külön fejezetben foglalja össze szerző vizsgálódásainak eredményét, mely után még egy külön értekezés következik a stájer

»mark«-ról. Végül az 1246—1283-ig terjedő időszakból okmányok regestáinak kivonatát közli, melyek igaz ugyan már ismertek, de egyesítve eleddig nem voltak, s Krones jó szolgálatot tett az alkotmánytörténettel foglalkozóknak, midőn azokat így összefoglalva egy helyt közli. Név- és tárgymutató zárja be a kötetet, megkönnyítve annak használatát.

Krones munkáját az osztrák jogtörténetre nézve elsőrangu nyereségnek nevezhetjük, melyet hasonló irányu munkákra mintaképül lehet venni. De az egyetemes jogtörténetre nézve is gyarapodásnak nevezhető e munka, melynek eredményei remélhetőleg általános elfogadásra találandnak. Hazai történetünk s jogtörténetünk főleg azon helyeknek fogja hasznát venni, hol az Árpádok uralmának megalapításáról Stájer fölött, IV. Béla idejéről van szó. Hogy ez sine ira et studia, a tényeknek teljesen megfelelőleg van tárgyalva, arra Krones neve elég biztositéknak tekinthető. —s—

Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis latinorum pro anno domini et millenari 1896. Nagyvárad, 1896.

A rendes sablonos formától eltérőleg ünnepiesebb alakban jelent meg a nagyváradi latin szertartásu egyházmegye mult esztendei schematismusa. Okot erre a millenáris ünnepély adott, melyhez ezen dicső multu s fényü egyházmegye e szerény, de becses munkával járult hozzá. A kötetet a váradi püspökség történetének vázlata nyitja meg magyar s latin nyelven. Szerzője a váradi püspökség történetének irója Bunyitay Vincze, ki történeti irodalmunkat ép a püspökség története körül oly becses munkákkal gyarapította. Csakugyan senki oly hivatott a püspökség történetének kérdéseiben felvilágositást adni, mint épen ő. Mesteri keze kilátszik e schematismusnak is minden egyes adatából és sorából. Részint már megjelent, részint még kéziratban lévő s kiadatlan források alapján állította egybe a jelen munkát is, mely valóban nem egy helyen valóságos forrás számba megy. A bevezető történeti vázlat egy rövid, de szellemesen s a mellett alapos tudással megirt abrégé, melynek szűk keretében szerző mesterileg említi föl a püspökség történetének minden fontosabb, nevezetesebb mozzanatát. Követi ezt a váradi püspökök névsora, rövid életrajzi adatokkal ellátva, majd ép igy a prépostoknak névsora, majd a kanonokoknak századok szerint összeállított, életrajzokkal kisért névsora. Ezen, hogy úgy mondjuk, történeti rész után következik a schematismusok szokott tartalma, az egyházmegye állapotának kimutatása, a plebániák, egyházak stb.-ről szóló hivatalos ada-

tok. Ezen rész főleg az egyes plébániák, egyházak történetét nyujtó rövid adatok miatt bir nagy becscsel, a mennyiben dióhéjba szorítva adja a legfontosabb tudnivalót az illető hely történetéről. A díszesen kiállított munkának, melyet a védszent, szt. László képén kivül három kép, a bibornokpüspök, a székesegyház és a püspöki residentia képei ékesítenek, becse nem fog egyhamar elévülni, s a benne foglalt, főleg a személyekre vonatkozó, történeti adatok miatt a történész gyakorta fogja igénybe venni. —Á—

Le P. Pierling S. J. *La Russie et le Saint-Siège.* Études Diplomatiques. 8-rét. Második kötet. XII és 416 ll. Rettenetes Iván czár réznyomatú arczképével. — Paris, Librairie Plon 1897. — Ára?

Páter Pierlingnek a *Századok* tavalyi évfolyamában ismertetett munkájának második és utolsó kötete szintén megjelent. Mindazt, a mit a mű érdemeiről és hiányairól elmondottam, illik a jelen kötetre is. Szerző szorgalmasan kutatott ezúttal is különféle olasz, franczia, német és spanyol levéltárakban kiadatlan történelmi anyag után. Kutatott továbbá — ámbár mint látni fogjuk nem nagyon szorgosan — Bécsben is, továbbá Vilnában és Raguzában; sokat is olvasott, de másrészről sok más dolgot kellett volna elolvasnia, mielőtt a könyv megirásához fogott volna. Igy például, ámbár bőven foglalkozik a Báthori család tagjaival és Erdély történetével a XVI. század befejező éveiben, a magyar történelmet érdeklő nyomtatott irodalomból alig ismer többet Fessler és Hammer elavult munkáinál s csak elvétve kerül könyvébe egy-egy újabb adat a Hurmuzaki neve alatt megjelent rumén gyüjteményből.

Mint már előbbi czikkemben említettem, szerző megigérte volt, hogy a kiadatlan történelmi anyagot majd »máshol« fogja közölni. Ezen igéretét még be nem váltotta, mert a jelen kötet végén csak két okirat szövegét közli.

Possevinonak *La Transilvania* című kéziratának eredetije — most úgy értesülünk — megvolt »ezelőtt« (autrefois) Rómában a jezsuitáknál (au Gesù de Rome); másolata megvan szerzőnél, de hogy az eredeti hova lett, azt szerzőnk el nem árulja, de leirja e »kommentár«-t. Szerinte, midőn Possevino a lengyel udvarnál járt, Báthori István megmutatta neki udvari történészének, a velenczei Bruti (azaz Brutus Mihály) történetét, ki az inquisitio elől és »eretnek« nézeteinek szabad fitogtatása miatt kénytelen volt vala hazájából megszökni. Szabadelvű eszméi persze átszivárogtak az Erdély történetéről irt munkájába is, s e miatt, ez persze nem igen tetszett a

jezsuitának, ki azért azonnal hozzáfogott az említett kommentárnak megirásához. A nyers anyag nem hiányzott hozzá, mert kezeügyénél voltak az eredeti okiratok, a király is közölt vele sok bizalmas dolgot és minden egyes részletet a helyszinén vala neki lehetséges meglatolni.

A kommentár czélja vala Brutus pápa-ellenes befolyását ellensúlyozni; továbbá Báthori Istvánt és a szentszéket a további teendőket illetőleg fölvilágosítani és a fiatal Zsigmondnak, az erdélyi fejedelemnek hasznos és mulattató olvasmányt nyújtani. A munka nehány hónap alatt elkészült és öt részből állt. Az első két rész magában foglalja az ország leirását és történetét a XVI. század közepéig; a harmadikban az Ausztriával folytatott harczok leirását, a különféle »eretnekségek«, különösen az »arianismus« elterjedésének történetét adja; továbbá Báthori István trónrajutását és a jezsuiták bejövetelét. A negyedik könyv kizárólag Báthori Istvánnak van szentelve, s végre az ötödikben a jövő programja volt körülvonalozva, fejtegetve, t. i. hogy mint lehetne a keresztény hitet Erdélyben és az anyaországban, továbbá Moldvában és Oláhországban tovább terjeszteni. A munka kinyomtatása esetén ez ötödik résznek bizonyos expurgálással és a megnevezett személyek neveinek elhallgatásával kellett volna megjelennie.

Báthori azonkivül megmutatta Possevinonak Heidenstein Reinholdnak kéziratban készen levő egy munkáját. Ez sem tetszett a páternek és folyvást faggatta a királyt, hogy engedje meg neki a művet »revideálni.« De Báthori kérlelhetlen maradt és a munkát Possevino előleges censurája nélkül nyomatták ki s csak azután küldötték meg neki egy példányát. Ez adomácska eléggé jellemző a lengyel királynak vallás dolgábani dicséretes türelméről; s ha nem volt volna benne *a fair play* — mint az angol nevezi — érzéke oly erősen kifejlődve, ma csak annyit ismernénk Heidenstein munkájából, a mennyit páter Possevino engedett volna kinyomatni. Fölötte fontos továbbá az is, hogy Possevinonak Erdélyről irt munkáját — a milyen olyan — szintén eredetiben ismerjük, nem pedig csak annyit a mennyit páter Pierling majd jónak lát belőle közölni. Ajánlom e dolgot Rómában dolgozó honfitársaink figyelmébe.

Szerző sok helyen érinti a magyar történelmet, de előadása vagy dátumai nem mindig egyeznek meg a magyar történetiróknál található adatokkal.

Igy pl. Cumuleus[1]) erdélyi küldetésének elbeszélésénél

[1]) Cumuleus, Comuleus vagy mint szerzőnk irja nevét Komulović Sándor 1542-ben Spalatoban született szerzőnk szerint, ki röviden közli életrajzát, melyet eredetileg bővebben közölt a *Starine* XVI. és már

azt állítja, hogy ez a nuntius »1594. január 15-e körül érkezett meg a Maros partjához, Károlyvárra.« Kútfőt nem idéz. Ha azonban fölütjük Szilágyi Sándor kitünő értekezését *Carrillo Alfonz*-ról, ott azt találjuk eléggé világosan kimutatva, hogy Kiss Mátyás hamarább érkezett Gyula-Fejérvárra mint Comuleus; már pedig ő is csak febr. 6-án érkezett oda. A mit szerző ezután tovább regél, hogy t. i. Komulović mily szigoruan megőrizte incognito-ját, hogy mily titokban szürték össze a levet ketten Báthori Zsigmonddal stb. stb., az csak mosolyra fogja fakasztani azt az olvasót, ki a magyar történelmet magyar forrásokból ismeri. És alig várhatja el tőlünk páter Pierling, hogy az ő forrásidézetek nélküli versióját fogadjuk el az oly magvas és meggyőző munka ellenében mint pl. az *Erdélyi Országgyülési Emlékek*. Az ezen munkában közölt okmányok nagyrészét szerző még hirükből sem ismeri, és ámbár kutatott Bécsben, nem látta Carillonak ott őrzött leveleit sem. Erre aztán felkiálthatunk Voltaire-ral: *Voilà comment on écrit l'histoire!* A magyar történelembe avatott olvasó előtt tehát páter Pierling szembekötösdit játszik az adatokkal. Ha véletlenül akad egy adatra, arra elmondhatjuk *better luck than management*, azaz hogy vak tyúk is talál szemet.

Meg kell említenem még munkájának azt a hibáját, hogy czikornyás, dagályos, keresett irályban ir, mely rendkivül fárasztja az olvasó figyelmét. De elégedjünk meg a kevéssel és köszönjük meg szerzőnek, azt a keveset is, a mit nyujt.

KROPF LAJOS.

Les Suisses dans les guerres d'Italie de 1506 à 1512. par Ch. Kohler. — Genéve, J. Jullien (és) Georg et Cie. libraires éditeurs. 1897. — 8-rét XVI+716 ll. Ára $12^1/_2$ frank.

E munka, mely a Société d'histoire et d'archéologie de Genève *Mémoires et Documents*-jainak 24. kötete gyanánt jelent meg az idén, nem egészen uj. Összesen egy bevezetésből és öt fejezetből áll, melyeknek négy elseje még 1879-ben mint thesisek a franczia École des Chartes-nak valának proponálva; az ötödiknek megirásához pedig még 1885-ben fogott a szerző.

---

előbb Rački-val együtt u. o. a XIV. kötetben. Külön lenyomatban is megjelentek e czikkek Zágrábban 1882-ben, illetőleg 1885-ben, *L. Komulovića Izvjestaj i Listovi* illetőleg *Novi Izvori o L. Komuloviću* czím alatt. — VIII. Kelemen pápa őt négy, 1593. nov. 13-áról kelt levelében »Alexander Comuleus Illyricus, presbyter ... et familiaris noster-«nek czímezi. Theiner, *Vet. Monum. Poloniae* III. 210., 211. — Instructióját közli Hurmuzaki, *Documente priv. la istoria Romanilor* III., part. II., p. 36.

A hosszú, majdnem húsz évre terjedő időszaknak daczára, melybe a könyv végleges befejezése került, meglehetős jó munkával van dolgunk, melyet a czímlapon jelzett hét év történetének tanulmányozója haszonnal fog forgatni.

Mint tudjuk, a svájcziak a két ellenséges pártra bomlott Európának majd egyik majd másik felével szövetkeztek a szerint, a mint az egyik vagy másik fél ajánlott nekik előnyösebb föltételeket, vagy pedig egyik vagy másik hadakozó félnek kifogyott a pénzmagja. *Kein Geld, keine Schweizer.* Ha nem volt pénz, nem volt svájczi zsoldos, nélkülök pedig bajos volt boldogulni abban az időben, ha fegyverre került a dolog.

Azt, a mi legjobban érdekli a hazai történetet jelen könyvben t. i. a cambrayi szövetségnek és az ezt követő »szent ligá«-nak (lucus a non lucendo) történetét már elbeszélte nálunk Fraknói a *Századok* 1882-ki folyamában, és ujat, mely Magyarország akkori politikájára több világot vetne, maga Kohler sem tud sokat hozzá tenni, hanem csak rendesen idézgeti szépen történetirónk munkájának német fordítását.

A munkának egyik főérdeme az, hogy szerző mindenhol sürűen idézi forrásait, s evvel lehetővé teszi a nyomdokában követő kutatónak bővebb anyagot fölkereshetni, ha a szerzőénél még nagyobb részletességgel akarna a tárgyalás alatti időszak történetébe merülni. Szerző ugyanis a könyv végén közli valami hatvan kiadatlan okmány szövegét, de mint értesít, sok érdekes okmányt nem nyomtatott ki, ezek közt sok olyant, mely csak a svájczi levéltárakban található.

Van a könyvben meglehetősen jó index.

KROPF LAJOS.

A Sajógalgóczi Galgóczy család munkácsi, ecsegi, nagytályai, bilkei négy ága, a pókai Szikszay, telegdi Csanády és nagyfalusi Bajza család ismertetése, nemzedékrendekkel. A magyar nemzet 1896-dik évi ezredéves ünnepe alkalmára unokáinak Galgóczy Károly, Budapest, »Pátria« irodalmi vállalat r. társaság könyvnyomdája 1896. VIII + 204 lap.

Ily czím alatt jelent meg egy igénytelen családtörténeti munka, mely tulajdonképen nem a nyilvánosság elé van szánva. Szerző, a mint műve ajánlásában irja, gyermekei és unokái számára irta, azzal a czéllal, hogy ismerjék, tudják azok neveit, a kiktől származtak, hogy a családtörténetében példákat tüntessen föl előttük a követésre s egyszersmind millennáris emlékül szolgáljon az nekik, mint »a családi szeretet könyve.« Hogy mind ennek daczára is rövid ismertetésére vállalkozunk,

ennek oka az, hogy az itt ismertetett családok több tagja a multban is kitünt, és mert nagy gonddal és szorgalommal irott családtörténeti műnek tartjuk, melyhez a fáradhatatlan szerző levéltári adatokat is gyüjtött és használt föl.

A Galgóczy család nevét szerző szerint a Borsodvármegyében fekvő Galgócztól vette, melynek várát Hunyadi Mátyás idejében Valgatha és Komoróczi husszitavezérek építették. A *Galgócz* szónak etymonját is adja a szerző: Gál keresztnév kicsinyített alakja Gálka, Gálkó, egyenlőbb hangzás végett Galga, Galgó, — ad normam Pál, Pálka, Palika, Palkó, János, Janika, Jankó, melyekből Palkócz, Jankócz stb. Galgócz községnevek származtak Ez legalább is érdekes magyarázat. E mellett teljesen felesleges az, a mit a szerző ezután mond, nyilván azzal a szándékkal, hogy a kinek az első nem tetszik, válassza a másodikat: »Gócz, magyar gyökszó, mely ragképen az előtte álló mássalhangzó után elvetvén első betűjét, azzal összeolvad s annyit tesz, mint tűzhely, tüzelőhely, — szorosabban: a tűzhely közepén levő tűzfészek, melyben tüzet raknak, katlan; átvitt értelemben: központja valaminek, a hol az eső összegyülekszik.«

Ez ártatlan szófejtés kisérletnél többet érnek azon családtörténeti okmányok, melyek itt közölve vannak. Ilyen a Galgóczy család három czímeres levele, mind a három III. Ferdinánd magyar királytól. Az elsőt 1649. május 16-án adományozta Galgóczy Mártonnak, a másodikat 1651. decz. 9-én Galgóczy Istvánnak és gyermekeinek, a harmadikat 1656. május 5-én Orbán István, később királyi personalis és fia s ennek felesége, Galgóczy Anna s testvére Galgóczy Mihály részére. A család név szerint ismert első őse a közbül említett nemesség- és czímerszerző István volt, a kinek életével ugyanezért bővebben is foglalkozik a szerző. G. István 1618-ik évben a sárospataki ref. főiskola tanulója, 1622-ben neve azok sorában fordul elő, a kik Bethlen Gábor fejedelem 1622. május 11-én elhunyt nejének Károlyi Zsuzsánnának emlékezetére latin verseket irtak; 1622. évből kéziratban maradt tőle egy szakácskönyv, melyet Barcsay Sándor, a Barcsay Ákos fejedelem apja számára gyüjtött össze. Micsoda viszontagságokon ment még ezután keresztül, arról hiányzanak az adatok egész 1651-ig, a mikor mint debreczeni birtokos lakos kapta III. Ferdinándtól a czímeres levelet. A család tagjai közül *Pál* 1703-ban a Rákóczy-féle fölkelésben szerepel, I. *István* 1731-ben tanuként szerepel egy Rákóczy József javára forralt összeesküvésre vonatkozólag. *Sándor* Szathmár vármegye utolsó másod-alispánja a 40-es években és a forrada-

lom alatt is szerepelt stb. A műben közölt életrajzok közül felemlítjük még a Galgóczy Antal táborszernagy s a szerző, a más családok tagjai közül a Csanády János kuruczkapitány és Csanády István a Rákóczi-féle fölkelés részese, továbbá Bajza József és Beniczkyné Bajza Lenke életrajzát.

Még két czímeradományozó levél van a fentieken kivül egész terjedelmében és magyar fordítással közölve: az egyik a *telegdi Csanády Márton* részére 1582-ben s másik a nagyfalusi Bajza Pál részére 1792-ben adományozott czímerlevél.

E rövid kivonat is meggyőzhet arról, hogy e műnek más szerepe is van, mint a családi hiuság kielégítése, mivel vannak annak érdekes köztörténeti vonatkozásai is.

A mű Bajza Józsikának, Elemérkének és Lenkének, a szerző unokáinak van ajánlva parainesis alakjában, a nagyapai szeretet szívből jövő és szívhez szóló meleg hangján.

—i —s.

TÁRCZA.

A PRISTÁLDOKRÓL.

Érdujhelyi Menyhért jeles történészünk a »Századok« f. évi márcziusi füzetében ugyanezen czím alatt megjelent czikkében azt állítja, hogy a pristáldok és homo regiusok tisztsége körülbelül ugyanaz volt és hogy a homo regiusok csak jogutódai a pristáldusoknak. Okadatolja pedig ezen állítását azzal, hogy hazai törvényeink a pristáldokról már Kálmán király korában (Decr. I, cap. 29.) megemlékeznek, ellenben a királyi embert első izben I. Lajos király 1356. évi törvényének 22. szakasza említi. Ebből tehát szerinte az következnék, hogy a hazai judicaturában a pristáldokat az Anjouk korában a homo regiusok váltották fel s ezek teljesítették amazok kötelességeit is.

Mindenekelőtt ki kell jelentenünk, hogy bár a homo regiust törvényeink első izben 1356-ban említik, az oklevelek tanusága szerint ezek már a XIII. században is széltében szerepeltek.[1] Másrészt az is történeti tény, hogy a pristáldokat még a XIV. század közepén nem látjuk megszünni, mert éppen É. M. szerint 1338-ban is nevezett ki egyet a király. Ebből tehát az is bizonyos, hogy e két tisztség egymás mellett egy és ugyanazon korban megvolt, s bár a pristáldi intézmény mindenesetre régibb keletü, az is bizonyos, hogy nem is szünt meg soha létezni, mert ma is meg van a birói végrehajtó alakjában.[2]

Hogy a homo regius nem volt végrehajtó, ezt talán kár lenne fejtegetni, hiszen benne van a törvényben, hogy mi az ő dolga (1356: I. t.-cz. 22. fej.), holott a pristáld mindig ugy szerepel mint a »biró szolgája« (servus judicis) és mint a »birói itéletek végrehajtója« (executor sententiarum judicis).[3]

[1] Igy az 1270., 1272., 1283. évi oklevelekben. (Zichy Okmtr. I. 28., 29., 53.)

[2] Az, hogy a későbbi törvények nem említik, nem bizonyít semmit létezésök ellen, mert hisz az alispánokat és szolgabirákat sem említik törvényeink, mégis mindig léteztek.

[3] Corp. Jur. Hung. Tom. II. p. 315. (1751.).

Ha tehát a pristáldi tisztség idő folytán megszünt volna, ugy ki végzi a végrehajtást peres ügyekben? mert mint az oklevelek ezrei igazolják, a homo regius mindig csak mint királyi kiküldött tanu szerepelt a vizsgálatoknál, birtokbaigtatásnál s általában oly ügyekben, melyekben a király (vagy nádor) intézkedett.

Kérdem azonban, ha 1338-ban maga a király nevez ki egy homo regiust pristálddá, mint azt az É. M. által idézett eset tanusítja, vajjon azt jelenti-e ez, hogy a pristáldság már megszünt? Éppen ellenkezőleg azt mutatja, hogy a rendes pristáldokon kivül királyi pristáldra volt szükség.

Hiszen a homo regius, mint tudva van, csak királyi megbizás alapján járt el, mit gondol tehát É. M. ur, hogy a nádori, országbirói, megyehatósági és községi ügyekben is ő szerepelt? Mint végrehajtó *soha*, ha csak erre külön felhatalmazást nem kapott.

Valamint a káptalanok és konventek emberei, úgy a királyi emberek is az egész középkorban csak vizsgálatokat teljesítettek, birtoküggyeket intéztek, de a perbeli itéleteket mindig csak a pristáldok hajtották végre, a kik nem bizalmi emberek, hanem közönséges tisztviselők voltak, s a megyékben a megyei törvényszéknek épp oly közegei valának, mint az alispán s a szolgabirák.

D. Gy.

VÉGHELY DEZSŐ

sz. 1841. † 1897. apr. 22-én.

Tegyünk koszorut a korán elhunyt férfiu koporsójára, ki ezelőtt harminczegy esztendővel társulatunk bölcsőjénél állott, egy sorban, együtt lelkesedve és munkálkodva azokkal, kik a Magyar Történelmi Társulatot létrehozták, megalakították. Jól ismertük tagjait annak a kicsiny, de lelkes körnek, mely a hatvanas évek elején a *dunántuli történetkedvelők* szerény nevezete alatt a történeti anyag-gyüjtés komoly munkájához látott s nehány rövid évi működésével, barátságos összejöveteleivel oly eredményt ért el, a mi az országosan szervezendő társulatot is a legszebb siker reményével biztathatá. Ennek a körnek volt talán legfiatalabb, de tudományos készültségben és buzgó ügyszeretetben bizonyára nem utolsó tagja Véghely Dezső társunk, a kinek nehány heti betegeskedése után halála hírét vettük a távol Abbáziából, hol megrongált egészségének javulást keresve, a mult aprilis-hó 22-én váratlanul, java férfikorában elhunyt. Véghely Dezső 1841-ben

Veszprémben született. Gymnasiumi tanulmányait a pápai ref. collegiumban végezte, jogot a pesti egyetemen hallgatott; amott Molnár Aladárral, Thaly Kálmánnal tanult egy időben, itt Hajnik Imre, Pauler Gyula voltak jogász-társai; szorosabb barátság fűzte az akkor theologiát hallgató Géresi Kálmánhoz, kivel együtt gyakorolta a régi oklevelek olvasását, a miben később méltán *mester* nevet érdemelt. A történelmi tanulmányok s különösen a levéltári kutatások iránt korán kifejlett élénk hajlama soha egész élete pályáján el nem hagyta őt; mint ügyvéd, mint Veszprém városának, majd Veszprém vármegyének főjegyzője s végül alispánja, sok hivatalos elfoglaltsága mellett is mindég örömest áldozott időt és fáradságot, hogy a dunántúli összejöveteleken s utóbb társulatunk gyűlésein munkás részt vehessen. Midőn a Magyar Történelmi Társulat 1867-ben Horváth Mihály, Csengery Antal, gróf Mikó Imre, Toldy Ferencz, Wenzel Gusztáv, Pesty Frigyes, Thaly Kálmán s mások fáradozásával megalakult, a dunántúli történetkedvelők csoportja nem késett a maga tevékenységét a társulat munkakörének szentelni, és a társulat junius 13-án tartott második közgyűlésében örömmel iktatta igazgató választmánya tagjai sorába azokat, kik a kezdet nehézségeinek leküzdésében addig is segítségére voltak működésökkel. Horváth Elek, Nagy Imre, Ráth Károly, Rómer Flóris társaságában ott találjuk Véghely Dezsőt is, ki mind azóta állandóan tagja maradt ig. választmányunknak. Munkássága főleg az anyag-gyüjtésre és oklevél-publicatiókra terjedt ki; e téren ritka jártasság és lelkiismeretes pontosság jellemzik közleményeit; a *Hazai Okmánytár* kiadásában, melyet még a dunántúli kör indított meg 1865-ben, valamint a *Zichy-Codex* négy első kötetének szerkesztésében kiváló részt vett Nagy Imrével együtt, kihez nemcsak rokon tudományos czélok, nemcsak egyéni barátság, hanem az oklevél-publicatiókban követett közös traditiók is csatolták. A gyüjtés valódi szenvedélye volt; a társulat vidéki kirándulásain, melyekről alig egyszer vagy kétszer maradt el, naphosszat fáradatlanul írt és másolt, hogy anyagot és adatokat gyüjtsön szülő városa és vármegyéje majdan megírandó monographiájához. Sajnálhatjuk, hogy e munkájából csupán a Veszprém városára vonatkozó résznek egy töredéke jelent meg, melyet *Emléklapok rendezett tanácsu Veszprém város közigazgatási életéből* czím alatt 1886-ban adott ki. Ezenkívül nehány értekezése és a vidéki kirándulások alkalmával átkutatott levéltárakról szóló jelentései a *Győri tört. és rég. füzetek*-ben és a *Századok* régebbi köteteiben láttak napvilágot. Általában keveset dolgozott fel, de gazdag gyüjteményében, mely nemcsak másolatokból és kivonatokból áll, hanem több százra menő eredeti levelet, okiratot és nagybecsű könyvtárat is foglal magában, bizonyára kincset hagyott a magyar

„történettudománynak, és mi reméljük, hogy e kincs nem fog elveszni reánk nézve, a mint az ő emléke soha el ne enyészszen körünkből.

SZILÁGYI ISTVÁN

1819—1897.

Szilágyi István társulatunk első tagjainak egyike, akadémiai levelezőtag, kit az Akadémia épen a mult évben üdvözölt megválasztása ötvenedik évforduló alkalmából, mult hó 12-én elhunyt Máramaros-Szigeten. Boldogult nemcsak a közéletnek volt tiszteletre méltó alakja, de a hazai tanügy és irodalom egyik elsőrendü munkását gyászolja benne.

Szilágyi 1819. január 7-én született Nagy-Kállóban. Az alsó és középiskolákat Nagy-Kállóban, a felsőbb tanfolyamot Debreczenben végezve 1840-ben esküdt felügyelő és publicus praeceptor lett s e tisztet viselte 1842. márczius 20-ig, a mikor Nagy-Szalontára hivták meg rektornak. Még mint debreczeni tanuló tett a költemények irásával kisérletet s első versei a Péczelytől kiadott »Lant«-ban jelentek meg. 1840-ben a Kisfaludy-társaságnál *Árpád*, a következő évben *Csák és a király leánya* czimü költeményeivel nyert pályadijat, *Emlékbeszéd* czímü költeményét pedig dicsérettel tüntették ki. Szintén ő nyerte el a m. tud. Akadémiánál (akkor még M. Tudós Társaság) a *Magyar szókötés* czímü művével az e kérdésre kitüzött 100 aranyat (Megjelent Pest, 1846); egy másik pályázaton *A magyar ékes szókötésről* irott műve dicséretet kapott.

Nagy-Szalontáról egy szepességi utazás után, a hol Hunfalvy Pállal kötött barátságot, Pestre ment s itt Petőfivel ismerkedett meg; innen Bécsbe utazott, azon szándékkal, hogy az orvosi szakot végzi, de erre nem lévén semmi hajlama, a következő évben visszatért Pestre s egy félévet az egyetemen töltött. 1845-ben a máramaros-szigeti ev. ref. lyceum hittani és természettani tanszékére tanárnak hivták meg s ez időtől fogva előbb mint tanár, majd mint igazgató egész élettevékenységét és képességét ez intézet felvirágoztatásának szentelte s annak fejlesztése körül igen nagy érdemeket szerzett. 1885-ben ünnepelte meg tanári működésének negyvenéves jubileumát, a minek emlékére tisztelői egy *Szilágyi Albumot* adtak ki.

Debreczenből távozása után hütelen lett a költészet muzsá-

jához s ez időn tul irodalmi munkássága inkább az oktatásügy, irodalomtörténet és a magyar történet terére szorítkozott.

Nevezetesebb művei: *A máramaros-szigeti helv. hitv. tanoda történetének rövid vázlata.* (Máramaros-Sziget, 1858); *A gymnasiumi oktatásügy története a magyarországi helv. hitvallásuaknál* (Sárospatak, 1861). Történeti közleményei közül megemlítjük a következőket: *Alversáriak Csereihez 1609—1704:* 1. Szász János szebeni biró. 2. A Rákóczy mozgalmak eleje Erdélyben. 3. Conditiók distinctiói (Uj M. Muzeum 1855). *Adalék Pázmány Péter római követségéhez* (U. o.); *A magyar nyelv közügyi kelete Moldvában a XVI. században* (U. o. 1856); *Nevezetes adalékok a magyar hierarchiához* (U. o. 1859) stb. *Az utolsó tatárjárás* a *Szigeti-Albumban*, melyet a tüzvész áldozatává lett máramarosszigeti ref. templom és iskola javára P. Szathmáry Károlylyal együtt szerkesztettek és adtak ki. Egyik társkiadója volt Lugossy József, Szabó Károly és Szilágyi Sándor mellett a *Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből* című magyar történeti forráskiadványnak, melyből 1856—61 években három füzet jelent meg. Szerkesztette az 1876-ban kiadott *Máramaros vármegye egyetemes leirása* című megyei monographiát, s sok ideig a *Máramaros* című heti lapot, melyet Várady Gáborral, Jura Györgygyel ő alapított 1864-ben. A Magyar Történelmi Tárban a *Szatmári békepontok szövegének egybehasonlító vizsgálata* jelent meg tőle (1860); 1871-ben kiadta *Váradi Gábor országgyülési levelei 1865—68.* című művet két kötetben. Tevékeny és jelentős irodalmi működéséért a m. tud. Akadémia még 1846-ban levelező tagjává választotta.

Irodalmi munkásságánál még sokkal nagyobb jelentőségü az a hatás, melyet Arany Jánosra gyakorolt. Debreczenben együtt tanultak s később Nagy-Szalontán ismét összetalálkozva bizalmas barátság fejlődött ki közöttük. Aranyt könyvekkel látta el, az angol nyelv tanulására, majd a görög tragikusok fordítására buzdította s később is egyes műveihez mint pl. Toldihoz a történeti forrásművek és adatok összekeresése által sokban megkönnyítette Arany munkáját. (V. ö. *Arany J. hátrahagyott iratai és levelezéseiben* kül. III. kötet 92., 93. és 95. sz. leveleket.) Petőfi azt irta róla egy Aranyhoz irott levelében: »Szilágyi Pistával levelezel ugy-e? ird meg neki, hogy eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönzött téged az irásra.« Ha tevékeny munkássága miatt elég jogczíme nem volna reá, az irodalomtörténet már ezért is kegyelettel őrízné emlékét!

D. L.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

1. *Arkiv* za povjestnicu jugoslavensku. Knjiga I. Okmánytár a délszláv történethez. Első könyv. Szerkesztette Kukuljevics Iván. Kiadatott a délszláv történelmi és régészeti társaság költségén. Zágráb, 1851.

A) Kronika hrvatska iz XII vieka. Horvát krónika a XII-ik századból. Ezen krónikát a XV-ik század végével Dmne Papalics gróf találta egy Markovics nevü faluban Bar vára környékén. Ennek egy másolatát megkapta Marulics Márk hires spalatói iró és azt Papalics kérelmére 1510-ben latinra forditotta: ezen latin forditást 1660-ban Lucius (Lucics) Iván kiadta (De regno Dalmatiae et Croatiae, Francofurti) és Schwartner »Scriptores rerum hungaricarum, Tomus III.« A forditás kézirata megvan a Velencze melletti Murana szigeten levő könyvtárban a 721. és az 1116. sz. a. — 1546-ban az eredeti horvát krónika Kaletics Jeromos kezébe került, kitől Lucius kapta. Lucius Rómába vitte az eredeti horvát kodexet a latin forditással együtt, halála után a két kézirat a vatikáni könyvtárba került, a hol ma is 7019. sz. a. megvan. — A krónika kritikai értéke nagyon kevés, és valóban csodálatos, hogy két hires tudós Marulics és Pejacsevics valódi horvát történelemnek vették és az utóbbi az egyes uralkodókat chronológiai rendbe foglalta, pedig tulajdonképen csak három horvát királyról és bánról van benne szó, a többi mind szerb, narentai, humi, zetai stb. uralkodó, a mi Pejacsevicset arra vitte, hogy valamennyit szerb uralkodónak nevezte. A krónika maga az Arkiv I. kötetének 4—37-ik lapján van közölve és pedig úgy, hogy a Papalics-féle régi helyesirásu szöveg mellett lateralis sorrendben a mai horvát helyesirással és nyelvvel van együttesen adva. Az egész szöveg 1158 sorból áll. A krónika Zvonimir halálával, illetőleg szent László és Kálmán magyar királyokkal végződik. Többször van benne említés téve Atilláról, a hunokról, avarokról, magyarokról, ezeknek a délszlávok vidékére való beütéseikről, olyanokról is, melyekről a magyar történelem nem tesz említést, érdekes, hogy a hunnokat, avarokat, magyarokat mindig az »ugri« (magyar) névvel nevezi. A szövegkiadást 58 jegyzet kiséri, mely a horvát szöveg egybevetése a Marulics-féle latin forditással és több helyütt helyreigazitja a latin forditó tévedéseit a helynevek forditása tekintetében, majd megvilágositja a horvát helynevet a latin forditó helyes nézetével.

B) Ilir családok a velenczei nemességben. (Ilirske porodice u Mletačkom plemstvu). Arkiv I. 38—54. lap.

Kukuljevics Iván a »Danica Ilirska« czimű folyóirat 1842. évf. 2—5 számában elősorolja azon ilireket, kik a római császárságnak szolgáltak; a »Luna« 1844-ik évfolyamában elősorolja azokat, kik az ottomán birodalomban hirnévre vergődtek; itt velenczei és bécsi okmányok alapján elősorolja azokat a délszlávokat, kik részben Velenczébe költöztek, részben honukban maradtak és a Velenczének tett szolgálatokért a velenczei nemességet kapták. A bevezető értekezés jegyzeteiben megnevezi az olasz okmányokat, melyből merített és megjegyzi, hogy minden család mellett annak szines czímere és rövid története is megvan. Értekezésében rövid történetöket közli czímereik nélkül és megjegyzi, hogy nevöket a velenczeiek olaszositották. Itt közlöm azon családok neveit, kik a magyar történelemben is szerepeltek. *Badoeri*, Magyarország Prága városából (de Ongaria della citta de Praga), 703-ban költöztek Velenczébe, családjokból több doge volt (Badoer ditto Poretha) és oly büszkék voltak, hogy e méltóságot családjukban örökölhetővé akarták tenni. *Castrioti*, Albániából; a nemességet Kasztriota György 1465-ben nyerte, utódai Velenczébe költöztek, hol családjuk még a XVI-ik században virágzott. *Cernovichi*, Zetából, Montenegróból költöztek Velenczébe, a nemességet Crnovics Iván 1470-ben nyerte. Neve igy van bejegyezve: »Il magnifico e potente Giovanni Zernovich, signore nelle parti di Zenta superiore e vajvoda.« A család egyik ága a törökök elől menekült ide. Czímere kardos kéz, mely a félholdat átszurja. *Kossazza* (Koszacsics), Herczegovinából költöztek Velenczébe 1455-ben. Az aranykönyvben: L' illustre don Stefano duca di Santa Sava, gran vajvoda del re della Bossina.« *Dandolo* (Ipato) Dalmácziából, Velencze harmadik dogeja Orso (726—736) az Ipato családból való, mely 1181-ben a Dandolo nevet vette föl. Sok doge volt köztök. *Frangepani*, az aranykönyvben 1386. jul. 7-ével ez áll: »il magnifico et egregio signor Giovanni (Anzello Michieli) conte di Segna di Frangepani.« Ez összeveszett Mátyás királylyal és Veglia (Krk) szigetét átadta Velenczének és családjával oda költözött, 20.000 aranyat hozva magával. Fia Miklós velenczei asszonytól született, kinek nemességét 1443-ban ujból megerősitették. Ennek fiai öregapjuk keresztnevét Michieli vették fel s ezen néven virágzottak tovább. Kettős czimerük volt, a Frangepanok ismert czímere és az uj velenczei czímer fehér és kék mezőben arany karikák. *Gradenigo* (Gradenics) Aquilejából menekült, részt vett Velencze alapitásában, soraiból több doge volt. *Morosini* dusgazdag dalmácziai család, sok vár urai. Mikor jöttek Velenczébe nem tudjuk, mert erről csak ez van az okmányban: alla venutta de uno Papa (egy pápa látogatása alkalmával), czímerök arany mezőben kék csikok, Alberto Moro-

sini, kinek nővére, Morosini Tomasina III. Endre anyja volt, ennek alkalmából czímerébe fehér keresztet vett fel. Tomasina férje István, II-ik Endre fia volt. A hires Morosini család most is virágzik. III-ik Endre anyjának a »horvát és dalmát« herczegnő czímét adományozta. *Polo* Dalmácziából, 1381-ben kapta a nemességet. Ezen családból való Marcó Polo is. Czimerök kék és arany mezőben két fekete tyuk piros lábakkal. *Prelli*, Atilla elől Isztriából menekültek. *Ragogio* (Ragozzi, Raguzeo, Ragusin, Ragusoni) Raguzából költöztek Velenczébe, a család kihalt 1252. Sándor Ragozzi kitünt egy zárai lázadás alkalmából, Iván Kandia szigetén senator volt. *Sagredo*, Sebenicót velenczei kézre juttatták, ezért 1297-ben nemességet kaptak. *Trandomenego*, Pólából. Péter Trandomenego doge 862-ban a narentai horvátok ellen sikertelenül harczolt. *Vukovics* uralkodó család Herczegovinában, Boszniában és Maczedóniában, rokonai a bizanczi császároknak. Vukovics György, Iván trapezunti czár sógora 1433-ban Velenczében mint követ időzött, ekkor kapta a nemességet. Családja Bizancz bukása után Velenczébe költözött. Ők alapitották Velenczében az első ciril nyomdát. — Külföldi fejedelmek közt velenczei nemesek: *Tvartko*, Rascia, Bosnia és a dalmát tengerpart királya. 1383. jul. 30-án. — *Dabissa* Rascia és Bosznia királya 1391. — *Tvartko II.* az előbbinek fia, Rascia, Bosznia és a dalmát tengerpart királya 1404. aug. 7. — *Szandal-Hranics*, Bosznia és a tengerpart nagyvajdája. 1410. — *Vuk* (Folko), Lázár Szlavónia grófjának fia 1410. aug. 13. — *Possilovics* György vajda 1404. — *György* (Brankovics) Rascia deszpotája és Szerbia ura. 1435. — *Tamás* István Bosznia királya 1444. *Korvin János* 1497. Teljes czime: L' illustre signor Don Giovanni Corvini, figliuolo del serenissimo re Mathia d'Hungeria, duca di Schiavonia, e Liptovia e Opavia.

C—L.) Latin okmányok 1248—1455 évekből a melyek között több magyar vonatkozásu is van. Arkiv I. k. 55—85. lap.

M). Tündérek (Vile) a szláv mythologiában. Értekezés horvát nyelven. Arkiv I. 86—104 lap. Kukuljevics ezen tárgyról a Danica 1846-ik évfolyamában is értekezett. A délszláv mythologia forrásai a népdalok és népmondák. Vannak légi tündérek (vila oblakinja), hegyi tündérek (vila planinkinja, podgorkinja) és vizi tündérek (vila vodena, podvodkinja, morska diklica). Vannak jó és rossz tündérek. A légi tündérek mindig jók, a földiek hol jók, hol gonoszak, a viziek mindig gonoszak. A »vila« szép, örökifju, halvány arczu, fehér ruhás nő, haja szőke, hosszú és vállaira omló. Ha egy hajszálat elveszt, azonnal meg kell halnia: hajában rejlik ereje, ettől függ élete. Teste sugár, mint a fenyő, könnyü, mint a madár és némelyiknek arany szárnya van. Szeme csillog, mint a

villám, hangja bájos s a ki egyszer hallotta, szive olvadoz a kéjtől és nem kiván többé emberi hangot hallani. Ki egyszer látta, annak többé nem tetszenek a földi nők, és a vila utáni epedés kora sirbá viszi. Csak kevés és jámbor férfi érintkezhetik velök veszély nélkül, és az ilyen tőlök bölcseséget és művészetet tanul. A ki velök frigyben van, az győzhetetlen, mert minden bajból kisegítik. Kraljevics Márkó különös kegyeltjök volt. Jeszenica hegyén tánczolt velök és kidőltek mellőle, azóta mind segítője; szerb dalok szerint 90 vila segítette Szvilain bán ellen; mind bajtársai, kivéve az egy Ravijóila tündért. Mindenféle alakot vehet magára, jós, bölcs, orvos, mindenkit legyőzhet, minden jót adományozhat. A népdalok szerint csak két hős volt erősebb náluk: Kraljevics Márkó és Szekula bán, Szibinjáni Jánkó nagybátyja. A vilák minden művészetet és mesterséget tudnak: oly kardot készitenek, mely vasat, követ hasit, szélgyorsaságu hajót készítenek, csodálatos várakat épitenek, tündéri lovakat ajándékoznak, valóságos táltosokat, szelet, vihart, esőt, jégesőt stb. támaszthatnak. *I. Légi tündérek.* Vagy a csillagokban, vagy a felhőkben laknak. Varasd körül a nép a plejad csillagokat (Vlasicsi) tündéreknek tartja, a kik énekelve, tánczolva a levegőben repkednek: ezért őket utánozva a horvát lányok hetesével (vile ladarice) szent György naptól szent Iván napjáig énekelve-tánczolva körüljárnak. A többi légi tündér a felhőkben arany, bibor és gyöngy palotákban laknak (Montenegrói népdal); a felhőkkel, villámmal játszadoznak, ha a földre szállnak, jövendőt mondanak és az embereket minden rossztól megvédik. Egy zágorjei népdalban óvják Márát, hogy fiacskájával ne menjen a hegybe, mert ott zsidók vannak és elragadják fiacskáját: nem hitt nekik, baj érte. Pártfogoltjukat figyelmeztetik, ha veszély fenyegeti, igy a vila a garacskai hegyen figyelmezteti Lazarovicsot, hogy az albánok támadásra készülnek (montenegroi népdal.) Kraljevicset a légi vila figyelmezteti, hogy a vizi vila vizéből ne itassa meg lovát, a hős nem hallgat rá, a vizi vila megtámadja s csak ugy menekül meg a bajból, hogy a légi vila fényáradattal elkapráztatja a vizi vilát. (Szerb népdal.) Kőrös megyében regélik, hogy minden hónapban az ujhold előtti pénteken a légi vila lejő a földre és a javas asszonyokat a gyógyfüvek használatára oktatja. *II. Földi tündérek.* Virágból teremnek, vannak jók és gonoszak, hegyiek és mezeiek. A gonoszaknak kecskevagy lólábuk van, melyet hosszu fehér ruhájukkal takarnak. A hegyiek vadásznak, azért vannak nyilaik, énekelnek, tánczolnak, jövendőt mondanak, gyógyitanak, szarvasokon nyargalnak, ifjakat pásztorokat, vadászokat körükbe csábitanak s hol boldoggá, hol boldogtalanná tesznek. Néha földi emberhez férjhez mennek s gyermekeiket más asszonyokhoz becsempészik, az ilyen tündér ivadék való-

ságos ember, de eszesebb a szokottnál. Ha rossz kedvüek, bajt okoznak: igy midőn Skutari vára épült, a mit nappal felépítettek az emberek,azt a vilák éjjel lerombolták. Orfeus és Linus is vilák fiai voltak. Minden kiválóbb hősnek és erényes embernek megvan a maga testvér vilája (posestrima vila). Midőn Novák hőst a párbajban Gresics Manujilo legyőzte, Novák vilája Gresics nyaka köré tekerődzött s szemét kiszurta, ugy hogy Novák megölhette. (Szerb népdal.) Janko kolarai knezt megölte Nukics török zászlótartó, egyéves kis fiát Jankovics Nikoliczát a vila elvitte, felnevelte és midőn felnőtt a vilától kapott lovon és fegyverrel megölte Nukicsot (Szerb népdal). Egy primorjei leányka kérte Daniczát (az esthajnali csillagot), hogy ékesítse fel szépségével és fiatalságával s az fejét megsímogatva, kivánságát teljesítette. (Primorjei népdal.) Egy serajevói lányka kérte a vilát, hogy kedvesét óvja meg az esőtől s az zöld sátorral takarta be, midőn a mezőn elaludt. (Boszniai népdal.) Zágorjében egy him szarvas kesereg elvesztett párjáért; a vila vigasztalja. (Zagorjei népdal.) A vilák beszélnek sasokkal, madarakkal. (Montenegroi, szerb, szlavon népdalok.) Egy vak gyermeknek a vila vizzel megmosta szemét és az látott. (Montenegrói népdal.) Kraljevics sokféle adományt kapott tőlök. (Szerb népdal.) A ki a vilának valami szolgálatot tesz, például ha alszik, virág- és galysátorral a nap ellen megvédi, vagy ha találkozik vele, szépen üdvözli, azt szerencséssé teszi, ha nem szól hozzá, az szerencséjét eljátszotta. A leányok a dalmát partokon és a katonai határőrvidéken a sziklán ajándékokat hagynak a vilák számára (virágot, szallagot) azt mondva: »fogadd vila, a mi kedves neked« (Uzmi vilo, što je tebi milo). A vila rendszerint erdei keresztutakon szokott pihenni. A hegyi vilák palotája barlangokban van. Tündérhegyek Montenegróban: Koma, Vrmos, Žurim, Kčev; Dalmácziában: Dobrota és Lovčen; Szerbiában: Miroč és Avala; Szlavoniában: Fruškagora; Horvátországban: Velebit, a szamobori, krapinai és vinicskai hegyek; a Fekete tenger mellett Urvinhegy. Dalmácziában Dobrota (jóság) hegyén egy vörös barlangban laknak a jó vilák; közel ehhez Kattaro felé egy fekete barlangban laknak a gonosz vilák. Ezen barlangokba nem szabad embernek belepillantani. A barlangon belül tündéri virágos kert van, ebben kristály palota, melynek padlója gyöngygyel van behintve, teritett asztalán az étel szinarany edényekben áll. Ha ebbe a barlangba emberi szem bepillant, minden puszta kővé válik; a ki belépett a barlangba, az ott eltéved és meghal. A Lovčen hegyére a nép a Szpasz térségre évenkint Krisztus mennybemenetele napján (szpaszovo) kirándul és kolót tánczolva ősrégi dalokkal ünnepli a vilákat. Montenegróban Obod vár romjai alatt van egy barlang, abban a néphit szerint ősük Crnojevics Iván alszik, a

vilák őrzik és akkor fogják álmából felébreszteni, mikor a délszlávok egyesülésének órája elérkezik. A szamobori hegységben Horvátországban van a Placsanik barlang, ebbe a vilák egy szép parasztot bevittek, oly szép volt ott, hogy szebbet képzelni sem lehet: kényszerítették, hogy felséget válasszon köztök, ő nem akart, mert már házas volt. Két nap mulva haza szökött, az uton sz. Leonhard templománál fergeteg érte, de mégis szerencsésen haza ért. A varasdi hegységben Vocsánál van egy csepkő barlang, itt is vilák laktak: benne sok római pénzt találtak Marcus Aurelius korából; a nép tudott ezekről, de a viláktól való félelmében nem merte elvinni. A krapinai hegyben, Strahina hegy mögött a régi »zsidóvár« aljában van egy barlang »Vilinska jama«, ide menekült a monda szerint Vulina, Cseh és Leh nővére, midőn elárulta őket szeretőjének, a római főurnak; a fivérek nővéröket egy aranyos szarvu ökrön, melynek szarvai közt arany almát tartó kisded ült, váltották ki és az árulót befalazták a Krapina vár kapualjába. A varazsdi fürdő mellett a Ljublje hegyének barlangjaiban is vilák laknak, bejáratuk oly kicsiny, hogy kigyó alakban bujnak be, de mihelyt belül vannak gyönyörü hölgyekké változnak. Ezen vilák egy Ljubescsicei parasztnak egy könyvet adtak át (vilinska knjiga), melyben meg volt irva minden betegség orvossága; de megtiltották, hogy nem szabad nősülnie, mikor megnősült, elveszett a könyve és nyolczadnapra meghalt, a vilák ütötték agyon. — A mezei vilák mindenben hasonlók voltak a hegyiekhez, általában jók voltak, most ritkán mutatkoznak, mikor állandóan láthatók voltak, az volt a boldogság aranykora. Ha tánczolnak, félkörben összefogózva lejtenek, az ujhold alakjára. Tánczhelyöket könnyü megismerni, mert azon a tisztás helyen sürü gombák sarjadzanak és ilyen helyre nem szabad lépni. Szlavon népdal szerint Szibinyani Jankó (Hunyadi) a Száva mellett ilyen helyen akarta sátorát felhuzni, de a vila megfenyegette: »Hallod e te Szibinyáni Jankó! Ne vonjad fel fehér sátorodat az én ékes körtánczom helyére, az én ékes éneklőhelyemen, ha megteszed, lenyilazom sorban lovaidat és jó hőseidet.« A mezei és erdei vilák nagyon szerelmesek és szeretik a szép férfiakat elcsábítani. *III. Vizi tündérek.* Vannak tengeriek, ezek félig halak, félig szép leányok (morske device, tengeri szüzek) és olyanok, a kik kutakban, forrásokban, folyókban és tavakban laknak, ezek szép fehér szüzekhez hasonlók. (Povodkinje vile). Ezek mind gonoszak, az ifjakat a vizre csalják és befulasztják. Holdvilágkor a partokra kijönek; ha a tulsó parton férfit látnak átnyulnak érte. A vizeket megrontják és a ki iszik belőle, meghal. Sok népdal beszél arról, hogy bűnhődtek hősök, kik a vila vizét felzavarták. Szeretik az embereket összeveszíteni és örülnek bajukon. Egy montenegrói népdal szerint Mujó és Ali

két török testvér egy tavat felzavartak és azon egy aranyszárnyu utva madarat fogtak és azután a tó partján elaludtak. A tó vilái összebeszéltek, hogy elviszik őket. A legszebb vila Mujó fölé hajolt és sirt, forró könnyei az alvót felébresztették, midőn maga mellett a gyönyörű leányt meglátta, felkeltette fivérét, hogy haza induljanak. Midőn ez felébredt, ugy látszott neki, hogy fivére mellett két szép leány áll és vele czivódni kezdett, hogy neki két szép leánya van s ő neki egy sincs. Mujo handzsárjával fivérét leszurta s a leánynyal tovább lovagolt. Utközben egy fekete hollót láttak, melynek jobbik szárnya hiányzott. Mujó megkérdezte tőle: »Hogy érzed magad jobb szárnyad nélkül?« »Ugy mint a testvér, ki testvérét elvesztette. Most Mujó keseregni kezdett azon, mit tett fivérével és a leány vigasztalta, hogy térjenek vissza, ő ért a gyógyításhoz. Midőn Alijához értek, ez kilehelte lelkét — és a tündér eltünt. Erre Mujó handzsárával életét vette. Varasdi népdalok szerint éjjel énekszóval fürdőznek ezek a vizi vilák és ha valaki csónakon közeledik hozzájuk, annak vége. Dalmácziában éneklik, hogy a parti sziklákon hármasával járják a villi tánczot, viharokat kavarnak fel, a hajókat felforgatják és habról-habra ugrándoznak. Stubiczánál Horvátországban van egy hegyi forrás, melynek kőmedenczéje teknőalaku (neve: koritnjak), ide járnak esténkint a vilák fürdeni — azért a leányok este oda vizért nem mernek menni. Közel hozzá van egy Melinec nevű forrás, melyből nyáron hideg, télen meleg viz csörgedez: ide járnak a vilák lábaikat mosogatni. A cseh vizi vilák (Panna) magas termetű, halvány arczu, gyönyörü hölgyek, légies ruhájuk zöld, melyet gyöngygyel átszőtt fehér fátyol takar, arany palotájok a viz alatt van. Tulajdonságaik egyezők a délszláv vilákkal. A pogánykori mythologia ezen alakjai a mai délszláv népdalokban is élnek és a nép ma is hiszi létezésöket. Kukuljevics a jegyzetekben elősorolja azon munkákat, melyek ezen érdekes tárgyról szólanak.

Közli: Dr. Margalits Ede.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat XII. évi (1896) rendes közgyülésének jegyzőkönyvét külön is kiadta, a mely jegyzőkönyv is élénk bizonysága a társulat tevékenységének s a tagok ügybuzgó és sikeres munkásságának. Tartalmából felemlítjük a következőket: Több történeti becsü tárgygyal és kiadványnyal részt vett a társulat az ezredévi kiállításon s azokkal itt kiállítási érmet nyert; Téglás Gábor dévai főreáliskolai igazgatónak, a ki a Temesvármegyén végig huzódó római sánczok helyszini kutatásán és megállapításán fáradozott, segélyt

szavazott meg s azonkivül kieszközölte számára Temes- és Torontál vármegyék hathatós támogatását; a Temesvár sz. kir. város területén levő történeti nevezetességü helyek, épületek, szobrok stb. megjelölésére nézve részletes tervezetet nyujtott be a város közönségéhez; elhatározta a Délvidék teljes lelethelyrepertoriumának és egy pontos lelethely-térképnek készitését; kiadta Lendvai Miklós családtörténeti czímertani nagyművének: »*Temes vármegye nemesi családai*« első kötetét.

UJ KÖNYVEK.

— Bunyitai Vincze fáradhatatlan tevékenységü történettudósunk ujabban *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis latinorum pro anno dom. et millenari 1896.* czimű művet adott ki. Örömmel látjuk őt e téren a boldogemlékű Ipolyi Arnold nyomdokaiba lépni, mert ha valaki, ugy bizonyára első sorban ő volt hivatva e feladatra. Senki sem ismeri ugy a megye területén eső egyes kath. egyházak történetét, keletkezési idejét, és általában történetét, mint Bunyitay, a ki élete egész tevékenységét ez egyházmegye multjára vonatkozó adatok fölkutatására és földolgozására szentelte, melynek eredményeit e művében is sikeresen használja föl. Különösen növeli ennek becsét a műhöz bevezetés gyanánt szolgáló értekezése: *A váradi püspökség történetének vázlata*, melyhez már a reformáczió korára vonatkozó nagybecsü okmánygyüjteményét is felhasználta.

— Bessenyei Szell Farkastól társulatunk ig. választmányi tagjától »*A becstelenités és a biróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban*« czimen egy érdekes és értékes értekezés jelent meg, melyhez forrásul az érdemes szerzőnek a város régi jegyzőkönyvei szolgáltak. Az alapos tanulmány, mely nem csak jogtörténeti, hanem nyelv- és mivelődéstörténeti szempontból is érdekes adatokat tartalmaz, *Erdély Sándor* igazságügyministernek van ajánlva 1897. január 2. és 3-ik napján Debreczenben való időzésének emlékéül.

— Két anya harcza a xvii. században czimen egy érdekes egyháztörténeti rajzot kaptunk *Kovács Sándor* pozsonyi theologiai akadémiai tanártól, melyet az ev. egyház vallásos estéjén olvasott föl 1896. november hó 29-én. A harczban Thurzó György nádor férfias lelkü neje Czobor Erzsébet volt az egyik, Thurzó Imre özvegye Nyáry Krisztina volt másik fél. A küzdelem a nagyanya részéről az unokákért az anya részéről a gyermekekért folyt s az anya jogos diadalával végződött. Czobor Erzsébet vallási fanatismussal és olyan szenvedélyességgel, a milyenre csak nő lehet képes, küzdött a gyermekekért, kiknek protestáns vallását féltette a katholizált Nyáry Krisztinától. A két nőről rajzolt

képet, valamint az egész küzdelem ismertetését sikerültnek tartjuk, ügyes csoportosítással, könnyed elbeszélői stilusban szépen van megirva.

VEGYES KOZLÉSEK.

† Kun Róbert, a dévai állami főreáliskola tanára, a hunyadmegyei történeti és régészeti társulat titkára, társulatunknak is tagja, kinek történetirói tevékenységéről e rovatban mi is több alkalommal megemlékeztünk, a mult 14-ikén Déván elhunyt. A boldogult nemcsak a társulatnak volt ügybuzgó titkára, s mint ilyen a társulat közlönyének szerkesztője, de azonkivül ugy a »*Hunyad*« czimü lapban, melynek szintén szerkesztője volt, mint több más lapban és folyóiratban sokat tett a magyarosodás elősegítése érdekében, a mire e románságtól lakott vidéken égető szükség volt. Számos történelmi dolgozatai is jelentek meg.

— Szinnyei József, a magyar nemzeti múzeum hírlapkönyvtárának őrét, társulatunk buzgó tagját könyvtári és irodalmi érdemeiért Ő Felsége mult hó 29-én királyi tanácsosi czimmel tüntette ki. Az általános örömben, melyet a kinevezés országszerte keltett, mi is őszintén osztozunk és szivesen gratulálunk fáradhatatlan tevékenységü és tudós tagtársunknak a megérdemelt kitüntetéshez!

— Tagányi Károlyt a m. tud. Akadémia e hó 6-án levelező tagjává választotta. Őszinte örömmel gratulálunk Társulatunk e tevékeny munkásságu tagjának e kitüntetéshez, mely a történetirás terén szerzett érdemeinek legszebb elismerése, valamint az akadémiának is, mely tevékeny és alapos képzettségü tagot nyert benne!

— Gróf Zichy Jenő orsz. képviselőnek, társulatunk alapító tagjának, kinek kaukázusi és középázsiai utjáról magával hozott nagybecsü ethnographiai gyüjteménye a millennaris kiállításon is feltünést keltett s jelenleg a Nemzeti Muzeumot gazdagítja, a vallás és közoktatásügyi m. kir. minister köszönetét és elismerését fejezte azért az ujabb nemes elhatározásáért, hogy *Posta Béla* n. muzeumi régiségtári őrt s *Jankó János* m. n. muzeumi segédőrt, a néprajzi osztály vezetőjét az archaeologiai és ethnographiai gyüjtemények tanulmányozása czéljából 2000—2000 frt költséggel Oroszországba küldi ki. A nagylelkü tudománypártoló gróf egyszersmind kötelezte magát, hogy az összes műtárgyakat, melyeket utazásuk folyamán szereznek, a Magyar Nemzeti Muzeumnak fogja ajándékozni.

Ez utazás előkészitőül szolgál egy nagyobb útra, melyet a gróf a jövő években szintén tudományos kutatás czéljából tenni szándékszik.

A meleghangu ministeri iratból közöljük a következőket:

»Nagyméltóságu gróf úr! E hónap 10-én kelt nagybecsü soraival Nagyméltóságod egy oly hazafias és nagylelkü elhatározásáról méltóztatott

értesíteni, mely a legrokonszenvesebb visszhangot fogja ébreszteni az egész országban, a kik a magyar nemzet eredetének földerítésével tudományosan foglalkoznak, mely tudományos törekvésnek Nagyméltóságod oly lelkes önzetlenséggel s oly nagy áldozatokkal állott élére.

Nagyméltóságod már két izben kereste föl Oroszországnak európai és ázsiai területeit, melyek a magyarság ősi tartózkodásával állnak vonatkozásban. Ez utazásainak eredményét, nagy áldozatokkal szerzett gyüjteményét a Magyar Nemzeti Muzeumnak ajándékozta. E gyüjtésnek még gondosabban előkészített folytatása lesz a jövő évre tervezett utazása, a melynek kiváló becset és várható eredményének még nagyobb jelentőséget fog kölcsönözni az, hogy egyrészt a kiséretére kiszemelt szakférfiaknak az utazás czélja érdekében és eléggé nem méltányolható áldozatkészséggel megelőzőleg hosszabb időn át Oroszországban archeologiai és néprajzi tanulmányokra egyenként kétezer forint segélyt biztosítani, másrészt a gyüjtés egész anyagát előre a Nemzeti Muzeumnak fölajánlani méltóztatott.

A tisztán hazafias és eszményi törekvésnek ily lelkes és egyszersmind mélyen átgondolt nyilvánulása minden magyar embert tiszteletre gerjeszt s fényes példát szolgáltat; és nemesitő hatását nem fogja csökkenteni még az sem, ha a magyar nemzet ősi származását borító homályt még e nagyszabásu és tudományosan előkészített vállalkozás sem fogja teljesen földeríthetni. Annyi azonban kétségtelen, hogy a nagy nemzeti czél elérésére ily következetes törekvés eddig nem érvényesült, s hogy a siker iránt fölébresztett jogosult remény Nagyméltóságod lelkes kitartására, fáradhatatlan buzgalmára és bőkezüségére irányozza az egész nemzet hálás érdeklődését.

Kétségtelen továbbá az is, hogy Oroszország európai és közép-ázsiai vidékein kell keresnünk különösen a népvándorlás korszakából a hazai kutatások nagy részéhez szükséges archeologiai és etnographiai magyarázatot: tehát az e tájakon folytatott tudományos gyüjtés föltétlenül nagy értékkel és fontossággal fog birni ránk nézve.

Hálás köszönettel tartozom Nagyméltóságodnak azért is, hogy kiszemelt kisérői közé kettőt a Nemzeti Muzeum tisztviselői sorából választott s ugy a hazai tudományosság szempontjából általán, valamint különösen a Nemzeti Muzeum érdekében is készséggel járulok ahhoz a megegyezéshez, a melylyel e két tisztviselőnk közreműködését Nagyméltóságod jóváhagyásomról föltételesen biztosítani méltóztatott.

Egyidejüleg értesítettem a Nemzeti Muzeum igazgatóját, hogy Posta Béla dr. régiségtári őrt és Jankó János dr. segédőrt, a néprajzi osztály vezetőjét, ez évi julius hónap 15-étől kezdve a Nagyméltóságod által tervezett utazásból s az azt előkészítő tanulmányozásból reájuk ruházott föladatok teljesítésére 1898. évi augusztus hónap végéig kirendelem.«

— A Magyar Néprajzi Társaság elnöksége előfizetési felhivást bocsátott ki a társaság kiadásában megjelenendő *Bolgár néphit*, czimü műre: melynek szerzője Strausz Adolf, a ki Bulgáriáról eddig is több becses művet adott ki. Ez uj műve mintegy eddigi munkáinak kiegészítéséül a bolgár nép régi mythologiai emlékeivel, babonáival, szólásmódjában és más nyelvemlékeiben fenmaradt néphitével foglalkozik. A mű előfizetési ára társulati tagoknak 2 frt, nem tagoknak 3 frt. Az előfizetési összeg dr. Zolnai Gyula tanárhoz a társulat pénztárnokához küldendő.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Codex Diplomaticus Comitum de Blagay. A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmánynyal a család történetéhez. A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága megbizásából szerkesztették *Thallóczy* Lajos és *Barabás* Samu. Térképpel, két leszármazási táblával és 11 pecsétrajzzal. Budapest, 1897. Kiadja a M. Tud. Akadémia. N. 8-r. 3 levél + CCXCIV + 597 lap. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. I. Osztály. Okmánytárak XXVIII. kötet.)

— A székes-fehérvári reáliskola története 1854—1894. Irta Borostyán Sándor. Székesfehérvár, 1896. »Székesfehérvár és vidéke« nyomdája. 8-r. 187 l.

— A verseczi m. kir. állami főreáliskola története. Összeállította Buday József. Versecz, 1896. Özv. Kirchner J. E. 8-r. 146 l. 2 tervrajz.

— A nagy-kállói magy. kir. állami reáliskola története. Irta Schurina István. Nyiregyháza, 1896. Jóba Elek. 8-r. 92 l.

— Az aradi áll. tanitóképző-intézet rövid története 1873—1894/5. tanév végéig. Szerkesztette Szabó József. Arad, 1896. Aradi nyomda. 8-r. 132 l.

— A székelykereszturi állami tanitóképző intézet 25 éves története s az 1894—95. iskolai évi állapota. Irta Borbély Sámuel. Székely-Udvarhelyt, 1896. Betech Pál, 8-r. 136 l.

— A nagyváradi állami főreáliskola története (1873—1895.) Irta Bach Nándor. Nagyvárad, 1896. Láng József. 8-r. 87 l.

— A temesvári magy. kir. állami főreáliskola története. Több tanártársának közreműködésével irta Berkeszi István. Temesvár, 1896. Uhrmann Henrik. 8-r. 340 l.

— A soproni magy. kir. állami főreáliskola története. A vallás- és közoktatási magy. kir. minister és a soproni áll. főreáliskolai tanártestület megbizásából nemzetünk milleniumára irta Kárpáti Károly. Sopron, 1896. Romwalter Alfred. 8-r. 268 4 l.

— A Budapest fő- és székvárosi VIII. kerületi községi főreáliskola első huszonöt évének története. Irta Felsmann József. Nyolcz képpel. Budapest, 1896. Pesti könyvnyomda-részvény-társaság. 8-r. 129 l.

— Programm des evangel. Gymnasiums A. B. und der damit verbundenen Realschule, sowie der evangel. Elementarschule A. B. zu Herrmannstadt für das Schuljahr 1895/96. (Inhalt: 1. Geschichte des evangelischen Gymnasiums A. B. in Herrmannstadt. 2. Schulnachrichten.) Herrmannstadt, 1896. Buchdruckerei W. Kraft. 4-rét. VIII + 258 lap.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi május 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, dr. Áldásy Antal, Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, dr. Marczali Henrik, Nagy Iván, báró Nyáry Jenő, dr. Schönherr Gyula, Szilády Áron, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula, jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Tagányi Károly és dr. Békefi Remig vál. tagokat kéri fel.

34. Szomoruan jelenti be a kettős veszteséget, mely a társulatot az elmult április-hó folyamán két kiváló tagjának: Szilágyi Istvánnak apr. 12-én és Véghely Dezsőnek apr. 22-én történt gyászos elhunytával érte.

A választmány a szomoru jelentést mély fájdalommal veszi tudomásúl s elhatározza, hogy mind a két elhunytnak családjához részvétirat intéztessék; továbbá Véghely Dezső felett, ki kezdettől fogva állandóan tagja volt a választmánynak, emlékbeszéd tartására Géresi Kálmán vál. tagot kéri fel.

35. Braun Sándort a Budapesti Napló felelős szerkesztőjét Budapesten, 1897-től kezdve évdíjas r. tagúl ajánlja Bartha Lajos.

Megválasztatik.

36. Dr. Békefi Remig felolvassa »*Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete*« című dolgozatát, mely —

a *Századok*-ban fog megjelenni.

37. Jegyző előterjeszti a pénztárnok április-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 2250 frt 66 kr,
» kiadás ... ... 1738 frt 02 kr,
maradvány ... ... 512 frt 64 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 5062 frt 92 kr
követelést, 1897. ápr. 30-án összesen ... ... 5575 frt 56 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

Tudomásúl vétetvén, a kimutatás a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

38. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi ápr. 17-én 10720 sz. alatt kelt értesítése szerint 300 frt alapítvány a f. évi 30 jk. pontban hozott vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

39. Jelenti, hogy Hunyad vármegye alispáni hivatalától f. évi 220. kgy. sz. alatt érkezett értesítés szerint a vármegye törvényhatósági bizottsága mart. 30-án tartott közgyülésében, a belügyminister jóváhagyásának fentartása mellett, 100 frtot szavazott meg a néhai Salamon Ferencznek állítandó szobor költségeire.

Hálás köszönettel vétetik tudomásúl.

40. Jelenti, hogy Sasinek Ferencz úr cserébe a Századok nehány évfolyamáért:

a) egy 1541-ből való tanukihallgatási jegyzőkönyvet s más egyéb iratokkal egy XVII-ik századi leveleskönyet, továbbá —

b) saját gyüjteményéből 106 darab, legnagyobbrészt Besztercebánya város levéltárából vett okirat-másolatot küldött a társulat számára.

Köszönettel fogadtatván, a másolatok a Történelmi Tárban való felhasználás végett a titkárnak, a többi kéziratok pedig Tagányi Károly vál. tagnak adatnak ki azzal a kéréssel, hogy azokat átvizsgálni s tartalmukról a legközelebbi ülésen jelentést tenni szíveskedjék.

41. Jelenti, hogy Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város közönségétől meghivás érkezvén a két törvényhatóság által Széchenyi István gróf emlékére emelt szobornak folyó május-hó 23-án tartandó ünnepélyes leleplezésére, az elnökség a társulatnak az ünnepélyen való képviseletével — minthogy ez iránt ápr. 25-ig intézkedni kellett — Szabó Károly soproni kir. tanfelügyelő urat bizta meg.

Helyeslőleg tudomásúl vétetvén, a választmány felkéri még

dr. Fejérpataky László vál. tagot, hogy az ünnepélyen mint a társulat küldöttje szintén részt venni s ottan Szabó Károly urral együtt a társulatot képviselni sziveskedjék; elhatározza továbbá a választmány, hogy a leleplezendő szobor talapzatára a társulat nevében is koszorú tétessék, mire nézve a szükséges intézkedések megtételével az elnökséget bizza meg.

Zárt ülésben —

42. a II. Rákóczi Ferencz párisi tartózkodása helyén állítandó emléktábla, és

43. a Szilágyi Sándor tiszteletére veretett emlékérem ügyében tanácskozott a választmány.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük *Tagányi Károly* s. k. Dr. *Békefi Remig* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.
Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő.*
Krausz Arthur dr. orvos, eddig: *Visegrád.*
Láng Menyhért dr. orvos, eddig: *Kecskemét.*
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10. III. 14.
Vikár István ügyvéd, eddig: *Győr-Szentmárton.*
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zollner Béla, eddig: *Budapest*, Sándor-u. képviselőház.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

PAULUS DIACONUS.

Cividale, a régi Forum Julii (Friaul) polgármestere, Morgante Rogerio, mint egy tudósokból alakúlt bizottság elnöke, 1896. deczember elején kelt levelében értesítette az egyetemeket, tudós társaságokat és tudósokat, hogy Cividale városa 1899. szeptemberében űli meg a longobardok történetírója, Paulus Diaconus halálának ezerszázadik évfordulóját; fölhítta tehát őket, hogy az emlékünnep fényének emeléséhez a nagy történetíróra vonatkozó irodalmi munkálatokkal, vagy pedig személyes megjelenésökkel, — a mi azonban legkívánatosabb, mind a két módon járúljanak.

Olasz- és Németországon kívűl ennek a felhívásnak talán Magyarországon kellene keltenie a legerősebb érdeklődést. Paulus Diaconusnak családja a mai Magyarországból vándorolt ki Olaszországba s azt a 42 esztendőt, a melyet a longobardok mai hazánk terűletén töltöttek, Paulus Diaconus teljes élénkséggel, a családi és nemzeti hagyományok ismeretével és bizonyos melegséggel ecseteli.

Általában véve senki sincs, ki jobban összegyűjtötte volna azokat a mondákat, melyekben ennél a népnél egy nemzet sem gazdagabb, mint épen ő. Akárhol szállásoltak, akárhol telepedtek is meg, a longobardok mindenütt zárkozottak maradtak; de ebben a zárt körben igazán üdén őrízték meg mondáikat és költészetöket. Ezeknek a munkáknak, ennek a költészetnek kincses tára Paulus Diaconus könyve.

Való dolog, hogy *Secundus* trienti apát († 612) már ő előtte megírta a longobardok történetét; ez a történet azonban elveszett s az egészből csak az a hír maradt fenn, hogy Paulus bizonyos megengedett mértéken túl használta. Ez az íróra némi árnyat vethet; de tisztán történeti szempontból a legnagyobb hálával tartozunk, hogy becses adatait a mulandóságnak teljesen át nem adta. Egyébiránt Secundus valószínűleg csak egyszerű annalista volt, míg Paulus már a feldolgozás művészetéhez is értett. Érdemeit nem kisebbíti, hogy ismerhette a longobárd nép eredetéről szóló rövid történetet, mely »a mi Urunk Jézus Krisztus nevében« kezdi a »mi« longobard népünk ősidejének elbeszélését. Ezt hibásan tartják

Rotharis törvénykönyve előszavának, valami olyan történeti tájékoztatásnak, a milyet pl. Verbőczy függesztett a Hármaskönyv elé. Valószínűleg 669-ben, az állam alakítása után mintegy száz évvel keletkezett s nem lehetetlen, hogy ezt a sovány szöveget szélesítette ki Paulus hat könyvvé, melynek gazdag a tartalma, vonzó az előadása.

Paulus előkelő longobárd családból a 720—25. év táján született; ős, *Leupchis*, egyenesen Pannoniából vándorolt be. Gondos neveltetésben részesítette tanítója *Flavianus*, sőt valószínű, hogy Paulust egyenesen a friauli herczegi udvarban (a mai Cividale dal Friauliban) nevelték, s még görögül is tanították, ha tökéletesen meg nem tanították is. A classicusokkal mindvégig szorgalmasan foglalkozott.

Első irodalmi kisérlete, mely reánk maradt, érett férfikorából, 763-ból való, midőn *a világ hat koráról* szóló költeményét írta. Ekkor már s még évek múlva is, ő vezette az utolsó longobard király, Desiderius leányának, *Adelpergának* tanúlmányait, még pedig oly komoly szellemben, hogy Eutropiusnak a rómaiak történetéről írt tíz könyvét is olvastatta vele. Szép tanítványa azonban, kit Beneventoba követett, midőn a herczegnő Arichis herczeg felesége lett, panaszkodott, hogy Eutropius semmit sem szól a kereszténységről s Paulus kötelességének tartotta, hogy Eutropiushoz folytatásúl még 6 könyvet írjon, melyben a gótok uralmának bukásáig történt dolgokat beszéli el.

Mint költőt is becsülték. 768-ban pl. szent *Mercurius* csontvázának Beneventoba való áthozatala alkalmával, hymnust írt, melyet Beneventoban az évfordulón még most is énekelnek; s az egész kath. egyházban el van terjedve a longobardok védőszentjéhez, *Kereszt. Sz. Jánoshoz írt hymnusa.* Ez is mutatja, hogy Arichis udvarában már mint pap szolgált; sőt Montecassinoban, hova talán trónról lemondó urát, Arichist követte, nem tudni mikor, de kétségtelenül 782 előtt, egyenesen benedekrendi szerzetes lett.

Talán népe és családja szomorú sorsa késztette rá. Nagy Károly 776. húsvétján Friaulban elnyomván *Hrodgaud* lázadását, egyebek küzt Paulus testvérét, Arichist is fogságba hurczolta. Sógorasszonyának s négy gyermekének sorsán megesvén a szíve, 782-ben Paulus Nagy Károlytól *elégiában* kérte testvére szabadonbocsátását és vagyona visszaadatását; sőt az év végén maga is Frankországba utazott, hogy ezt személyesen kérje Nagy Károlytól. A király s az urak Metzben szívesen látták a longobard tudóst, ki ott a benedekrendiek vendége volt. A frankok a *legtudósabb költőnek* nevezték; Homérnak a görögben, Virgilnek a latinban, Philonak a héber-

ben, Tertullusnak a művészetekben, Horatiusnak a verselésben, Tibullusnak a kifejezésekben; s a király talán csak azért halogatta testvérének szabadon bocsátását, hogy megnyerje őt udvari tudósának. Midőn megnyerte, Arichison kivűl, az ő kedvéért más longobard rabokat is hazaeresztett.

A király ezóta valóságos költői versengésbe bocsátkozott vele s különféle költemények, síriratok szerzésével bízta meg. Paulus csakhamar átnyújtotta neki *Festus*nak »*De verborum significatione*« című könyvéből tett kivonatát, *Angilram* metzi püspök kívánságára viszont a metzi püspökök történetét állította egybe, megtoldva azt Nagy Károly őseinek történetével. Mivel a király hiányosaknak és hibásaknak találta az éjjeli istenitiszteletek alkalmával olvastatni szokott szövegeket, az egyházatyák írataiból összeszedett anthologiákat, megparancsolta Paulusnak, két kötetben állítsa egybe az egyházatyák legszebb prédikációit és homiliáit (a szentírás valamely tételére alapított beszédeiket). Paulus ezt a feladatot, 787 elején a montecassinoi kolostorba visszatérve, oly sikerrel hajtotta végre, hogy a király országszerte elrendelte homiliáinak használatát.

A király folytonosan a legnagyobb figyelmet tanúsította iránta s így alaptalan a salernoi barát elbeszélésében fenntartott az a hagyomány, mintha Desiderius longobard királyhoz húzva, háromszor is Nagy Károly élete ellen tört, miért ez őt egy szigetre száműzte volna, honnan csak nagy-nehezen szökhetett vissza Arichis beneventoi herczeghez. Vele különben szintén jó viszonyban élt egészen 787-ig, midőn a herczeg elhúnyván, emlékére szép sírverseket írt.

Metzből hazatérve, életének hátralevő részét Paulus *Montecassinoban* töltötte, melynek főiskoláján nagy hallgatóságot tanított. Midőn 787-ben maga Nagy Károly is meglátogatta a híres kolostort, hol már annyi bukott fejedelem keresett nyugalmat, annyira megszerette az ott tapasztalt rendet, hogy visszatérése után erre a mintára akarta berendezni a frank kolostorokat. *Theudemar* apáttól elkérte a rend eredeti alapszabályait, melyeket az apát Paulus útján küldött el hozzá.

Ezekben az időkben írta Paulus a maga legfőbb művét, a *longobardok történetét*. Azonban már be sem fejezhette, mert a VIII. század végén, közhit szerént 799-ben, — az évet nem tudjuk, csak a napot, április 13-át ismerjük, — a halál megakasztotta munkájában. Sírkövére tanítványa, *Hildrik* ezeket a verseket írta:

»Jámbor társulatunk vezető példádra emitten,
Mint ragyogó csillag, fényleni kezde legott;
Isteni félelem és szeretet töltötte be szíved,
Béke, szelídség és győzni tudó türelem;

Szorgalom, és a keresztény egyszerüség, az alázat
S minden jó megvolt benned, atyánk, vezetőnk!
Mostan azért odafönn, ragyogó égben lakozol s ott
A csillagkoronát mindörökön viseled!«

Ez a vers csakugyan illik Paulusra. Alkalma lett volna nagy dolgokban forgolódni, de sokkal többre becsülte kolostorának csendes nyugalmát s azt, hogy tudományának, könyveinek, tanítószékének éljen. Nála jobban kevesen tartották szemelőtt Szent-Benedek jeligéjét: »Ora et labora!«

A longobardokról hat könyvben latinúl írt története szintén szorgalmas és lelkiösmeretes munka eredménye, ha nem is önálló; mert ép úgy compilatio, mint a középkornak majdnem minden krónikája. Tisztelendő Bedából, Toursi Gergelyből s valószínűleg Secundusból stb. néha hosszabb czikkeket is szóról-szóra kiírt és forrásainak használatában egyáltalán nem volt válogatós. Chronologiája sokhelyütt egészen bizonytalan s évszámok helyett akárhányszor beéri a »pár év múlva«, »ez időkben« stb. féle kifejezésekkel.

Jellemzi azonban az igazságnak keresése, a népe iránt való lelkesedés, mely mégsem teszi elfogúlttá s a közvetlenség, melyet annak köszönhet, hogy a longobardok hagyományait élesen megfigyelvén, részletesen följegyezte. Ez elbeszélések valóban melegek s már nem egy ballada, románcz és históriás ének megírására lelkesítették a költőket. Hiszen csak Alboinnak a mai Magyarország területén töltött ifjúsága, első vitézi tettei, lovaggá üttetése, Rosamundával való házassága elbeszélésére kell emlékeztetnünk, hogy nyilvánvaló legyen, ezen epizódoknak megőrzésével Paulus mily szolgálatot tett költőknek, történetíróknak egyaránt! Lehet, hogy midőn Nagy Károly a német vitézi énekek gyűjtését elrendelte, Palus is a munkatársak közt volt s így jött arra a gondolatra, hogy ezeket longobárd-történetében feldolgozza, még pedig a középkor íróinál páratlanúl álló tiszta, érthető, vonzó és népies előadásban. Éppen ez utóbbi érdemének köszönheti, hogy műve a középkor legolvasottabb könyvei közé tartozott, miről az is tanúskodik, hogy száz kéziratos példánya maradt reánk.

A hol azonban már teljesen közvetlen s az írott forrásoktól független lehetett volna, saját kora eseményeinek elbeszéléséhez fogva, a 744. évvel szakad meg. Ha még oly visszavonúltan ügyekezett is élni, kétségtelen, hogy rendkívül becses adatokat jegyezhet vala fel Paulus, kit saját népének fejedelmein kívül Nagy Károly is nagyrabecsült. Pótolhatatlan vesztesége a történetírásnak, hogy művét be nem fejezhette. De valóban hálások lehetünk azért is, a mit adott.

Az első könyvben éjszakon, ott keresi föl a longobardokat, vagy — a hogy ottan még nevezték — a *winnileket*, hol a hó és a jég, szerénte, olyan egészségesekké teszi az embereket s annyira elősegíti számuk növekedését; míg a déli nap heve betegségeket okoz. Innen van, hogy éjszakon oly nagy néptömegek keletkeztek. A terület éjszakibb helyzetét megértetni akarván, figyelmeztet reá, hogy míg Itáliában karácsonykor délben csak 9 láb hosszú az emberi test árnyéka, ő belga Galliában, Totonisvillában (a Mosel mellett levő Thionvilleben) $19^1/_2$ lábnak találta saját árnyékát. (A miből kiszámították, hogy Paulus $5^1/_2$ párisi láb magas volt.)

A longobardok nevének keletkezését (8. fej.) úgy beszéli el, hogy egyszer a vandálok Godanhoz fordúltak s kérték, adjon győzelmet a winnilek fölött. Az isten azt felelte, hogy annak adja a győzelmet, kit napkeltekor először pillant meg. Akkor Gambara (a winnileket Skandináviából kivezető Ibor és Ajo anyja) Godan feleségéhez, Freához fordúlt, hogy őket engedje győzni. Frea azt tanácsolta, hogy a winnil asszonyok arczukra úgy függeszszék hajukat, mintha szakálluk lenne s aztán még pitymallatkor uraikkal együtt álljanak sorba; Godannak észre kell őket vennie, ha — szokása szerént — reggel ablakából keletre néz. S úgy is történt. Mikor Godan reggel megpillantotta őket, megkérdezte, kik azok a hosszúszakállúak? Ekkor Frea figyelmeztette, hogy azoknak kell adnia a győzelmet, kiket most elnevezett s ezt Godan meg is tette. »Ez a mese azonban — teszi hozzá Paulus — nevetséges és semmit sem ér; mert a győzelem nem áll az ember hatalmában, hanem az égből jön.« De megjegyzi, hogy a longobard név mégis a winnilek hosszú szakálláról van véve. Máshol is gyakran utal a történet valószínűtlen voltára, a mire a régmúltnak elbeszélésében elég alkalma kínálkozott.

Hazánk történetére nézve Paulus könyve ott válik kiváló fontosságúvá, a mint a bolgárok ellen való csatában elesett *Agelmund* longobárd király utódává lett *Lamissio*-nak a bolgárokkal való csatázásait, majd a longobardoknak az Odoakar népe kivándorlása következtében megürült Rugilandban való megszállását, a herulokkal vívott csatáit beszéli el; legfőkép pedig a 22. fejezetben, hol megemlíti, hogy *Audoin* király vezette a longobardokat Pannoniába, hol — mint a 23. fejezetben elbeszéli — 551-ben már hevesen küzdöttek a gepidák ellen. Ez időtől fogva az első könyv elbeszélésének középpontja *Alboin*, Audoin fia, ki az első nagy csatában megölte *Turismodot*, Turisind gepida király fiát, mire a gepidák megfutottak. Nagyon ösmeretesek, de éppen Paulus után ösmeretesek

azok a részletek, mint tagadja meg Audoin saját fiának a királyi asztalhoz való ültetését mindaddig, míg ez egy idegen nép királyától nem nyer fegyvert; 40 ifjúval mint megy azután Alboin magához Turisindhez, kinek még életben levő másik fiával az ebédnél gorombáskodni kezd; de Turisind nemcsak megölni nem engedi vendégét, hanem a nekihevült gepidákat s longobardokat lecsendesítvén, jókedvvel folytatja az ebédet s annak végén megölt fia fegyverzetét Alboinnak — magának a gyilkosnak — ajándékozza, mire atyja is asztaltársává teszi visszatérő fiát. Közbevetvén Justinianusnak és Szent-Benedeknek, mint Alboin kortársainak jellemzését (25—26. fej.), az I. könyv utolsó, 27. fejezetében előadja, hogy Audoin halála után Rodelindától született fia, *Alboin* lett a longobardoknak — sorrendben immár tizedik — királya. Már híres ember lévén, Chlothar frank király feleségül adta hozzá leányát, *Chlotsuindát,* kitől csupán egy *Albsuinda* nevű leánya született. Ekközben Turisind halála után fia, *Kunimund* lett a gepidák királya; ugyanaz, ki egyszer az ebédnél majdnem levágta őt s most felbontotta a vele való szövetséget. Ellene Alboin a hunokkal szövetkezett, kiket *Avar* nevű királyukról most *avaroknak* neveztek. A mint Alboin a gepidák ellen nyomúlt, ezek viszont a seregtől elhagyott *Gepida-országba* rontottak. Kunimund nem tért vissza, hanem először a langobardokkal akart végezni, kik azonban megverték őt, úgy, hogy hírmondó is alig maradt. Őt magát is levágta Alboin s koponyájából ivóserleget, vagyis — ahogy a longobardok nevezik — skalát (latinúl paterát) csináltatott. Leányát, Rosimundát, rabúl ejtette s mivel Chlotsuinda meghalt, feleségül vette, mi később vesztére szolgált. A longobardok oly nagy zsákmányt ejtettek, hogy a legnagyobb mértékben meggazdagodtak; ellenben a gepidák tönkre mentek, több királyt nem választottak, hanem vagy a longobardoknak hódoltak, vagy a hunok rabjai lettek, mert ezek foglalták el országukat. Alboin pedig úgy elhíresedett, hogy a bajorok, szászok és más népek most is népdalokban dicsőttik s most is beszélnek azokról a fegyverekről, melyeket maguk a longobardok kovácsoltak.

A *második könyv* azzal kezdődik, hogy *Narses* Olaszországba hítta a longobardokat, velök együtt küzdvén *Totilas* gótjaival, kiket tökéletesen meg is vert. »A míg csak Pannóniában laktak, mindig is védték a longobárdok Rómát ellenségeivel szemben.« Leírja Narses nagy érdemeit, de azt is, hogy Justinianus halála után kegyvesztett lett. *Sophia* császárnéval való heves szóváltása után gyűlöletből s félelemből Nápolyba ment (567) s »követeket küldött a longobardokhoz,

hagyják oda pannóniai szegényes földeiket s foglalják el Itáliát, mely minden kincsben gazdag; mutatóban s hogy kedélyeiket jobban felizgassa, különböző gyümölcsöket és terményeket küldött nekik.« A longobardok szívesen fogadták a jó és kívánatos követséget s a jövő iránt nagy reményekkel teltek el. Itáliában éjjelenkint azonnal rémítő jelek látszottak; tüzes hadsorok jelentek meg az égen, előre jelentvén azt a sok vért, a mi nem sokára ömleni fog.

Mikor azonban Alboin Itália ellen akart vonúlni, régi barátjaitól, a szászoktól kért segítséget, hogy nagyobb számmal vehesse birtokba Itáliát. Kívánsága szerént 20,000-nél több férfi, nő és gyermek csatlakozott hozzá. Ezt hallván *Chlothar* és *Sigipert* frank királyok, a szászoktól odahagyott helyekre svábokat s más népségeket telepítettek le.

Most Alboin *saját hazáját, Pannóniát barátjainak, az avaroknak engedte át*, de oly feltétel alatt, hogy ha a longobardok valaha visszatérni kényszerűlnének, régi hazájukat ismét követelhessék. Erre a longobardok elhagyták Pannóniát s feleségeikkel, gyermekeikkel, javaikkal és vagyonukkal Itáliába vonúltak, hogy azt birtokba vegyék. »42 éven át laktak Pannóniában és április hónapban az első indictioban, a szent húsvét ünnepe után vonúltak ki, mely, számítás szerént, abban az évben épen április elsejére esett, mikor az Urnak emberrélétele után 568 év telt el.«

Innentől (a 8. fejezettől) kezdve jóval beszédesebb Paulus Diaconus, ki részletesen elmondja Alboin tetteit, csak itt-ott tesz kitéréseket, pl. a 13. fejezetben, melyet egészen *Fortunatus* püspök és költő ismertetésére szán. Közben felsorolja s röviden ismerteti Itália 16 tartományát. Elbeszéli (27. fej.), hogy midőn háromévi ostrom után Ticinus városát Alboin végre bevette, bevonúlásakor lova a keleti Szent-János kapunál felbúkott s nem állott talpra, akárhogy sarkantyúzta. Ekkor figyelmeztette egy langobárd, milyen fogadást tett, hogy t. i. tűzzel-vassal pusztítja el az engedetlen várost; ha azonban megszegi kegyetlen fogadását, azonnal bevonúlhat oda, mert valódi keresztények laknak benne. A mint tehát Alboin megszegte fogadását s kegyelmet igért a polgároknak, lova azonnal fölkelt s a király bevonúlván, megtartotta szavát. Ekkor a nép mindennünnen özönlött palotájához, melyet Theuderich építtetett s annyi nyomorúság után ismét bízni kezdett a jövőben.

Alboin három évig s hat hónapig tartó (itáliai) uralkodása után felesége bosszújának esett áldozatúl. Ezt (a 28. fejezetben) így beszéli el:

»Mikor Veronában a szokottnál tovább vígan ülne egy lakománál, előtte azzal a serleggel, melyet apósának, Kunimund királynak koponyájából csináltatott, megparancsolta, adjanak bort a királynénak is és ő maga szólította fel, igyék vígan az apjával. Ha ezt valaki lehetetlennek tartaná, én Krisztusban az igazat mondom, és magam is láttam ezt a serleget, mikor Ratchis herczeg egyszer a kezeiben tartotta s vendégeinek megmutatta. Mikor Rosamunda ezt hallotta, mély fájdalom támadt szívében, a mit többé nem tudott elnyomni: s égett attól a kívánságtól, hogy ura meggyilkolásával álljon bosszút apja haláláért. Csakhamar azután Alboin megöletésére összeesküdött Helmechisszel, ki a királynak skilpora vagyis pajzshordója és tejtestvére volt. Helmechis azt tanácsolta a királynénak, hogy a tett kivitelére Peredeot használja, ki rendkívül erős ember volt. De mikor Peredeo nem akart beleegyezni oly súlyos tettbe, a királyné éjjel belefeküdt az ágyába azon udvarhölgyének, kivel Peredeo fajtalankodni szokott s mikor Peredeo jött, a nélkül, hogy tudta volna, a királynéval hált. De mikor a bűnt elkövették, megkérdezte, kinek tartja őt; ez barátnéját nevezte meg, a kinek tartotta. Ekkor azonban közbevágott a királyné s mondta: Nincs úgy, mint hiszed: én Rosamunda vagyok. De most, óh Peredeo, oly tettet követtél el, hogy Alboint vagy meg kell ölnöd, vagy pedig kardjától kell elesned.« Most látta ez csak, mit vétett s így kényszerítve beleegyezett a király megöletésébe, a mit szabad akaratjából meg nem tett volna. Rosamunda most, mikor Alboin délután nyugalomra tért, a palotában mindenkinek csendet parancsolt, a fegyvereket eltávolította a király kardjával együtt, melyet ágyafejéhez erősen odakötözött úgy, hogy sem föl nem emelhette, sem ki nem húzhatta hüvelyéből; és akkor a természet ellenére kegyetlen asszony Peredeo tanácsára behítta a gyilkost, Helmechist. Alboin, szunnyadozásából hirtelen fölébredve, fölismerte a veszélyt, mely fenyegette s gyorsan kardja után nyúlt, de az oly erősen le volt kötve, hogy nem tudta elszakitni; ekkor egy lábzsámolyt kapott fel s egy ideig azzal védte magát. De ah, a legharcziasabb és legbátrabb ember semmit sem tehetett ellensége ellen s mint valami gyöngét végezték ki: ő, a ki oly sok ellenség legyőzésével a legnagyobb hadi dicsőséget aratta, egy asszony bosszúja következtében esett el. Holttestét hangos jajgatás és panasz közt temették a longobardok a palotába fölvezető lépcsőzetnek egyik foka alá. Termetére nézve karcsú s egész testében harczratermett volt. Sírját a mi napjainkban Giselbert veronai herczeg fölnyittatta s abból elvitette a kardot s az ott talált ékszereket s azután szokott hiúságával dicsekedett a műveletlen emberek előtt, hogy ő látta Alboint.«

A második könyv (a 32. fejezetben) a herczegségek (mintegy a köztársaság) megalapításának elbeszélésével végződik.

A *harmadik könyv* a longobard herczegeknek Galliába való betörésével s az ezt megjósoló nizzai szent *Hospitius* életének leírásával, majd a szászok galliai pusztításainak följegyzésével kezdődik. A visszatérő szászok régi lakóhelyeiken találták a svábokat s egyéb népségeket. Ezek hiában ajánlották föl nekik az elfoglalt föld felét, majd kétharmadát, végre pedig összes marháikat, a szászok háborút akartak s már előre megegyeztek egymás közt, hogyan oszszák szét a sváb asszonyokat. A harczban azonban 20,000 szász és csak 480 sváb esett el. A vesztesek közül megmaradt 6000 szász megfogadta, hogy

addig nem nyiratja le sem szakállát, sem haját, míg bosszút nem áll; újabb vereségök után azonban békét hagytak a sváboknak. (7. fej.)

Hasonló módon tér ki Justinus és Tiberius császár történetére is, míg a 16. fejezetben ismét fölveszi a longobardok történetének fonalát s elmondja, hogy a herczegeknek tíz évig tartó uralma után 584. a longobardok mint választották királyukká Kleph fiát, *Autharit*, kinek Flavius melléknevet adtak s ezt azóta minden longobard király szerencsésen viselte. Nemcsak hadi tetteit örökíti meg, hanem az uralkodása alatt történt egyéb nevezetességeket is; pl. az 590. okt. 17. olaszországi nagy árvizet, »melynél nagyobb nem volt Noé idejétől fogva.« A megáradt Tiberisen akkor nagy csapat kígyón kívül egy csodálatos nagyságú sárkány is úszott a tenger felé. A harmadik könyv a jelesen uralkodó Autharinak 590. szept. 5. Ticinus városában, mérgezés következtében történt halálával (a 35. fejezettel) s azzal végződik, hogy erre a frankok békét igértek a longobardoknak, kik Authari özvegyét, Theudelindát továbbra is királynéúl ismerték el, de azzal a kikötéssel, hogy férjül egy longobardot válaszszon, ki a kormányt erős kezekkel vezesse. A királyné ekkor magához hivatta Agilulf turini herczeget s félúton maga is eléje ment. Találkozásuk alkalmával pár szót váltott vele, bort hozatott, előbb maga ivott s azután Agilulfot is megkínálta. Ez elvette a serleget s tisztelettel csókolta meg a királyné kezét. A királyné elpirúlva s nevetve jegyezte meg, hogy nem kell kezét megcsókolnia annak, kinek száját is megcsókolhatja. Erre megparancsolta, keljen föl és csókolja meg őt; azután a lakodalomról és a királyságról beszélt vele. »Mit mondjak tovább? Az eljegyzést nagy vígsággal ülték meg s Agilulf, ki anyai részről rokona volt Authari királynak, 590. november elején elnyerte a királyi méltóságot. Későbbb 591. májusában azonban a longobardok egy országgyűlésben Milanóban a királyi trónra emelték.«

A *negyedik könyv* 51. fejezetében az 591-től 662-ig történt eseményeket tárgyalja. Nagyon fontos része ennek, a melyben Agilulfnak és Theudelindának az új pápához, Gergelyhez való viszonyát ismerteti (5—9. fej.) »Theudelinda királyné által Isten temploma sok előnyhöz jutott. Mert a longobardok, míg elfogódtak a pogány hitetlenségben, az egyháznak majdnem minden vagyonát birtokba vették; de az ő sikeres könyörgésére hajtva, a király szilárdan ragaszkodott a kath. hithez, Krisztus egyházát sok jószággal ajándékozta meg s a püspököknek, kiket idáig elnyomtak és megvetettek, visszaadta régi, tisztelt állásukat« (6. fej.). Közli azt a leve-

let, melyben a pápa kéri Theudelindát, vegye rá férjét, hogy »ne tartsa magát továbbra is távol Krisztus közösségétől.« A királyné 602. táján már fölszentelte a keresztelő Sz. János tiszteletére a Milanótól 12 miliára (2 mfdre) eső Monzában emelt templomot, melyet arany és ezüst tárgyakkal ékesített, s Theuderich gót királynak ott levő palotáján kívül maga is építtetett egy másikat, melynek falait a langobardok történetéből vett képekkel festette tele. »Ezeken a képeken — ú. m. Paulus a 22. fejezetben — jól lehet látni, akkor hogyan nyíratták hajukat a longobardok s milyen volt a viseletök és külsejök. Nyakukat és fejök búbját ugyanis kopaszra nyíratták, hajuk többi része pedig arczukra lógott szájukig s hajukat homlokuk közepén választották el. Ruházatuk bő volt s többnyire lenből készült, mint az angolszászoknál, díszül másféle színű széles szalaggal beszegve. Bakancsuk fennt nyitva volt majdnem hüvelykújjokig s azt keresztülhúzott bőrszíjakkal fűzték össze. Azután azonban [1]) nadrágot kezdtek hordani, a melyre a lovaglásnál gyapott gombos harisnyát húztak; ezt a viseletet a rómaiaktól kölcsönözték.«

E könyvben bővebben szól már az *avarokról* is és (a 37. fej.) bőven elbeszéli, hogy mikor Gizulf friauli (forojulii) herczeget longobardjaival az avarok már felkonczolták, özvegye, *Romilda*, a menekültekkel s az elesettek feleségeivel és gyermekeivel miként készült védeni Friault. Példáját követték a szomszédos várak is. Mikor azonban Romilda egyszer meglátta a falakról, hogy az avarok kagánja a legszebb férfikorban van, »fölébredtek a becstelen asszony szenvedélyei« s megizente neki, hogy ha feleségül veszi, kezébe adja az egész várost. Pedig két felnőtt szép s egy kisebb fia és négy leánya volt már. A barbárok királya színből megigérte, hogy csakugyan elveszi. Az avarok bevonúltak tehát a megnyitott kapukon, a várost feldúlták, fölégették s lakosait fogságba vitték, azt állítván, hogy majd Pannoniában, régi lakóhelyükön telepítik le őket. Tovább vonúlva azonban, az ú. n. Szentmezőn le akartak vágni minden felnőtt longobardot, az asszonyokat és gyermekeket pedig szétosztották egymás közt. *Taso*, *Kakko* és *Radnáld* azonban, Romilda fiai, korán észrevevén az ellenség szándékát, lóra kaptak s menekültek; legkisebb öcscsüket, *Grimuáldot* az egyik, mivel nem hitte, hogy megülje a lovat, le akarta szúrni, hogy az ellenség kezébe ne jusson. Ez azonban sírva fogadkozott, hogy nem esik le a lóról, mire bátyja feldobta a lóra, hogy szőrén ülje hát meg, ha tudja. Meg is

[1]) Úgy látszik, Adaloald király (616—626) idejétől fogva.

ülte s bátyjaival együtt elvágtatott. Az avarok azonban utánuk rohantak, de csak a gyermeket foghatták el. Nem ölték meg, hanem lovát kantárszáron vezették a táborba. A gyermek azonban kirántotta kis kardját s olyat vágott az avar fejére, hogy az lefordúlt lováról, mire a gyermek testvérei után vágtatott s be is érte őket. Utóbb a longobárdok királya lett belőle. — Anyját, az árúló Romildát, a longobard férfiak levágatása után a kágán, adott szavához híven, az első éjjel felesége gyanánt tartotta magánál, azután azonban átengedte 12 avarnak, kik egész éjjel egymást fölváltva kínozták kedvök töltésével; majd nyilt mezőn karót veretett be a kágán s belehúzatta, miközben gúnyosan jegyezte meg: »ez az a férj, a kit érdemelsz.« »Ilyen halál érte a becstelen *hazaárúlót*, a ki többre becsülte a kéjt, mint polgártársainak és rokonainak javát.« Leányai, hogy szűzességöket megőrízzék, nyers tyúkhúst dugtak derékfűzőjük alá mellökre, hogy az a hőségben megrothadván, kiállhatatlan bűzt terjeszszen. Az avarok azt hitték, természettől fogva oly rosszszagúak s undorodva vonúlván vissza, elhíresztelték, hogy »minden longobard asszony büdös.« Később különböző országokba adták el őket s utoljára is születésökhöz méltóan mentek férjhez; az egyik az alamannok királyához, a másik a bajorok herczegéhez.

Méltó függeléke ennek *a történetíró dédapjáról szóló szép mese*. Ez, *Lopechis*, mint fogoly jutott Avarországba. Kezében egy íjjal, pár csonttal és egy darab kenyérrel megmenekűlt ugyan új gazdáitól, de nem tudta, merre tartson. Ekkor egy farkas szegődött hozzá s hűségesen vezette. Mikor azonban Lopechisnek már minden elesége elfogyott s jártányi ereje sem volt, kétségbeesésében le akarta lőni a farkast, hogy húsát megegye. Az állat azonban eltűnt s Lopechis kimerűlten rogyott össze a vadonban. Álmában egy férfi megintette, hogy arra tartson, a merrefelé lábai vannak fordúlva. Felugrott, elindúlt s nemsokára szlávok közé ért. Egy idős asszony pártját fogta, házához vette, enni adott neki, előbb keveset, majd — midőn javúlt — többet, lábra állította s pár nap múlva, eleséggel ellátva, útbaigazította. Friaulban mindent elpusztúlva talált. De házat galyabított magának, majd megházasodott s tőle származott *Arichis* (Henrik), kinek fia volt *Warnefrit*, ezé pedig *Paulus Diaconus*, ki dédapjáról ezt a mesét fenntartotta.

Az *ötödik könyvet* az oly csodás módon megszabadúlt *Grimuald* trónraléptével (662.) kezdi. Elmondja, hogy a beneventi sereg segítségével elűzvén s megölvén Aripert király Godepert longobard királyt, Ticinusban annak trónjára ült s

feleségül vette a megölt király hugát. Ennek testvére, *Perctarit*, az *avarokhoz* menekült, honnan azonban Grimuald kívánságára kiutasították. Paulus hosszasan beszéli el azután, mily veszélyeken ment keresztül Perctarit s mint szabadult meg végre, Konstans császár miként ment Itáliába, mint ostromolta Beneventot s mint gyilkolták meg 668. júl. 15. Majd szól *Lupus* herczegnek az *avarokkal* való harczáról s haláláról, a beneventi hadjárata alkalmával tőle elpártolókon bosszút álló Grimualdról s haláláról, a most már királylyá lett Perctaritről, a zsarnok Alahisről, ki trónjáról letaszította Kuninkpertet, ki azonban legyőzte s megölte Alahist.

A *hatodik könyvben* a 678—744. közt történteket érdekes fejezetekben bővelkedve adja elő. Szól a beneventoi és friauli herczegeknek egymáshoz való viszonyáról, az olaszországi roppant dögvészről, a Konstantinus görög császár halála után kitört trónvillongásokról, Kuninkpert király haláláról (700.) s kis fiának, Liutpertnek királylyá tételéről, Monte Cassino helyreállításáról, a friauliaknak a szlávokon vett boszszújáról, Liutprand hódításairól, Nagy Károlylyal való szövetségéről s Liutprandnak 744-ben történt halálával végzi történetét. »Nagy bölcsességű férfiú volt, okos a tanácsban, igen istenfélő, a béke barátja, harczban hatalmas, hibások iránt szelíd, szűzies és szemérmes, az imában kitartó, bőkezű a szegényekkel szemben, a tudományokban járatlan ugyan, de a philosophusokkal egyenlő tiszteletet érdemlő, népének atyja, a törvények javítója. Uralkodása kezdetén Bajorországnak sok erős városát foglalta el, de e mellett erősségét inkább az imádságban, mint fegyvereiben kereste. A legszorgalmasabban ápolta a frankokkal s avarokkal való békét is.«

Paulusnak meg lehetett az a vigasztalása, hogy hazája történetét egy derék ember uralkodásának elbeszélésével rekesztette be. S kétségkívül a magyar történetírás részéről is meg lesz az az elégtétele, hogy annyi adalékkal szolgálván a magyarországi longobardok és avarok múltjához, a cividalei emlékünnepen a magyar tudósok is lerójják iránta a hála és tisztelet adóját. A kolozsvári tudomány-egyetem már ez évben pályázatot hirdet Paulus Diaconus magyarországi vonatkozásainak kútfő-bírálati ismertetésére, a középkor történetének tanára a jubileum évében külön előadásban fog foglalkozni a pannoniai Longobardia történetével s hiszszük, hogy ez években tudósaink általában véve gondosabban foglalkoznak azzal a nagyérdemű krónikással, ki hazánk népvándorlás-korabeli történetét annyi becses adattal gazdagította.

Dr. Márki Sándor.

BETHLEN GÁBOR KIRÁLY KÖRMÖCZBÁNYÁN.

Ismeretes dolog, hogy a tizenhetedik évszázad második tizedének vége felé Bethlen Gábor, Erdélyország fejedelme, síkra szállott Magyarország polgári és vallási jogainak védelmére, a mely jogokat a bécsi kormány kényuralma megtámadott és mélyen megsértett az ország mindazon részeiben, a melyeket a török addig meg nem hódított. Bethlen azonban csak akkor nyúlt fegyverhez, midőn minden a jogtiporlás ellen emelt panasz és az általános bajok orvoslására vonatkozó kérvény hiábavalónak bizonyúlt.

Bethlen fellépése az ország felső, éjszaki részeiben is előkészített talajt talált és mikor még elődjének, Bocskaynak, fegyverrel kellett előre nyomulnia s a falvakat, városokat és vármegyéket meghódítani és mikor a mellett sem sikerült neki ezeket őszinte és hű szövetségeseinek megnyerni: most már Bethlenhez, alig hogy ez kibontotta a felkelés zászlaját, szivesen csatlakozott az éjszak-nyugati vármegyék összes lakossága.

Az úgynevezett alsó-magyarországi bányavárosok, úgymint Körmöcz-, Selmecz-, Beszterce-, Baka-, Uj-, Béla- és Libetbánya akkori, még legnagyobb részben németekből álló lakossága örömest nyitotta ki kapuit Bethlen seregének, mi azelőtt sohasem történt.

Ugyanezt tették Breznóbánya, Zólyom és a félnémet Korpona szabad királyi városok is.

A bányavárosokat Szécsy György, Murány várának hatalmas ura hívta fel, hogy csatlakozzanak Bethlenhez, és már 1619. évi szeptember hó 20-án vette át tőlük Gyürky Benedek, mint Bethlen Gábor megbizottja, az erre vonatkozó okmányt. A körmöcz-, selmecz- és beszterczebányai királyi kamarák főnökei is elismerték uruknak Bethlen Gábort.[1])

[1]) Körmöczbányai városi levéltár, Stadtbach ex 1426-dik évből, 224 folio: »Den 20. September haben die Pergstädt vnd die drey Camern, auf begern herrn Georgen Setschy im nahmen des Fürsten aus-

Két nappal ez után maga Szécsy György, Bethlen hadainak főparancsnoka vonúlt be személyesen Beszterczebányára s ott ajándékozták meg a bányavárosok két darab új ágyúval, valamint ezüstből készült és dúsan megaranyozott borkannával és serleggel és az őt elkísérő hadseregnek jó lakomát készítettek.[1])

A következő napon Zólyom városa és a zólyomi vár őrserege hódolt meg.[2])

Maga Bethlen nem ment Gyürky és Szécsy után, hanem a Szepességből vonúlt Liptón át Turóczmegyébe és október hó 5-én dél táján érkezett Znió-Váraljára, a hol megebédelt és két órányi pihenés után haladott tovább Tót-Prónára.

A znióváraljai fejedelmi ebéd számára a bányavárosok küldtek bort és különféle élelmi czikkeket és követeik már ott akartak ugyanazon bányavárosok és kamarák nevében Bethlennél tisztelegni, azonban ebédközben nem bocsátották őket a fejedelem elé. Azért siettek utána Tót-Prónára és itt már este felé intézett Budner Illés, körmöczbányai főjegyző s születésére s érzésére nézve valódi német, Bethlenhez egy magyar beszédet, a melyben felkérte, hogy a bányavárosokat és kamaráikat védje meg és pártfogolja, el nem felejtvén azt is hozzá tenni, hogy fogadja el szivesen a bort és élelmi czikket is, melyekkel ugyanazon bányavárosok a znióváraljai ebédhez kedveskedtek.

Bethlen, megköszönvén az ajándékokat, megigérte a bányavárosok követeinek, hogy a menedékleveleket majd kiállíttatja a bányavárosok számára, és Péchy Simon, a fejedelem kanczellárja, kérdezte először azt, hogy hogy híják a kamarai egyes hivatalnokokat, azután hogy mily hasznot hoznak évente az arany-, ezüst- és rézbányák és végre azt, hogy az általános felkelés alkalmával mennyi hadképes embert állíthatnak ki a bányavárosok. Egyelőre azt kivánta a fejedelem, hogy küldjenek neki 300 darab puskát és evvel elbcsátotta békében a követeket.[3])

Sybenbürgen herrn Gabrielis Bethleen ein Vndergebungsschreiben mit gewissen Condition dem Guirkhi Benedikh Zum Neusol übergeben müssen. Zue ableinung den bedroeten verwüstung der Camer Stadt vnd Pergwesens.«

[1]) *Ugyanott:* »Den 22. September Ist ernenter herr Setschy Georg als general Capitan des Fürstlichen Volkhs Zimblich starkh ins Neüsol angelangt, daselbst von den Städten vnd Camern empfahen. Auch Ir Gnaden Zwey newgossene Feldtschlangen, Ein silbern ubergoldt gieszfasz vnd Pekhen, vnd ander mehrs verehrt, vnd mit seinem Volkh frey gespeiset vnd tractirt worden.«

[2]) U. o.: »Den 23. September Ist herr Setschy von Neüsool aufs Altsol Zuegeraist, das sich sambt dem Schlosz auch ergeben.«

[3]) U. o.: »Ady den 5 tag October Ist der Fürst Bethleen Gabriel

Bethlen tehát első útjában nem érintette a bányavárosok területét, miért is a bányavárosoknak a szomszédos Turóczmegyében kellett nála tisztelegniök.

Nemsokára azonban a pozsonyi országgyűlésen Magyarország kormányzójává választották s csak mint olyan ment el a bányavárosokba is, a mi 1620. évi január hó 26-án először történt.

E napon és pedig délutáni negyedik és ötödik óra közt vonúlt be nagy és fényes kisérete élén Beszterczebányára s leszállott az úgynevezet felső kamarai házban, mely valaha ott állott, a hol most a székesegyház fekszik.

Jó darabig mentek kocsin, lóháton és gyalog elébe Körmöcz, Selmecz és Beszterczebánya, valamint az e városokban létező kamarák számos követei és polgárai s illetőleg a városok és kamarák részéről e czélra kirendelt bányamunkások és ezek nevében megszólította a kormányzót a fentebb említett körmöczbányai főjegyző először kint a határban, másnap pedig szállásán és itt nyújtották át neki a bányavárosok ajándékát, t. i. két darab ezüstből készült és megaranyozott borkannát, melyeknek megszerzési ára 110 frtra rúgott, és e mellett egy külön folyamodványt.[1])

---

mit einer anzahl ausgepuczten Volkhs vmb mittag. in das Kloster nicht weit vom warmen baad gelegen. ankhomen, daselbst bald anfangen Zue essen, über Zwo stund lang alda nicht verblieben, Vns gesandten von den Camern vnd Städten auf Windischproben gewiesen, dahin man nachgezogen, Allda gegen abent seyn wir fürgelassen. Vnd Ich Elias Buedner als erbetner im nahmen der Cammer vnd Pergstädt Ir Fürstliche Durchlaut (da Sy vns die handt gereicht) auf hungerisch salutirt vnd empfahen, mit vermelduug, was wir wenig von Wein vnd Victualien im Kloster offerirt vnd hingeben haben, Daneben vmb schucz vnd literas Protectionales angehalten. Darauf der Fürst selbsten mündlich vmb die empfahung sich freindtlich bedankht vnd die Protectionales Zuegesagt. Darnach hat der Fürst durch den Canczler Simon Pechy Zue wissen begert 1. wie die Ambtleüt bey den Camern heissen? 2. Was die Goldt, silber vnd Khuepfer Pergwerkh ein Jahr lang für nucz tragen? 3. Wie viel Volkhs die Pergstädt in generali insurrectione auszgefertiget haben? 4. Mehr hat der Fürst 300 Rhor bald nachzueschikhen begert. Darauff ist schrifftlich khurcz eine antwort geben worden.«

[1]) U. o., 227 folio: »Anno 1620 den 26 Januarij Ist der Fürst Gabriel Bethleen von Preszpurgerischen Landtag als ein Gubernator Regni, im Neüsol Zwischen 4 vnd 5 abendts im Neüsol eingezogen, vnd im Camerhoff einlosirt, deme ist von den drey Cammern vnd drey greszeren Pergstädten Zue Rosz, Gutschi vnd Zuefnsz stattlich entgegen gezogen da hat der Stadtschreiber von Crembnicz Ir Fürstliche Durchlaut am feldt, des andern Tags widerumb in losiment, im nahmen der Städt salutirt vnd empfahen, darczue Zween silbern vnd vergulte Hooffpecher per fl. 110 verehrt, Ein Suppliciron Zuegleich eingereicht, darauf einen gnagiden freindtlichen beschaidt bekhomen.«

Ez volt legelőször, hogy Bethlen Gábor személyesen látta Beszterczebányát.

És meg is tetszett neki.

Még ugyanazon év nyarán egybehívta az országgyűlést Beszterczebányára.

Januárius havában úgy szólván váratlanúl jelent meg ezen városban, azért alig is volt idejük a bányavárosoknak, hogy fényes fogadtatásához a szükséges előkészületeket megtegyék. Most azonban, midőn az országgyűlést egybehívta, megtudták jó korán, mikor jön megint Beszterczebányára, azért jó korán is gondoskodtak az ismételt fogadtatása és megvendégelésére szolgáló intézkedések megtételéről, valamint az országgyűlésre érkezendő főurak és követek mindennemű kényelméről.

E czélból tűzte ki Körmöczbánya az 1620. évi június hó első napjára a bányavárosok közgyűlését és meghívta ezen közgyűlésre a kamarák főnökeit is.

Ezen közgyűlés a fölött tanakodott, hogy miképen tehetné lehetővé azt, hogy az országgyűlés tartamára Beszterczebánya láttassék el élelmi czikkekkel elegendő mennyiségben és miképen történjék Bethlen Gábor, az ország kormányzójának fogadtatása és megvendégelése és a következő határozatokat hozta:

1. Az országgyűlés tartama alatt a bányavárosok egyikében sem legyen a katonaság elszállásolva, hogy annak élelmezésére ne kelljen az élelmi czikkeket fordítani s ne szenvedjen kárt a bányamívelés, sőt hogy az élelmi czikkekkel a bányavárosok Beszterczebányát támogathassák és kisegíthessék; az erre vonatkozó parancs kieszközlését a kormányzótól Zmeskal Jaroszláv, főkamaragróf vállalta magára.

2. Kieszközlendő, hogy ne legyen szabad senkinek az élelmi czikkeket a bányavárosokból és a szomszédos vidékekből máshová szállítani, hanem mindenki az eladó czikkeit csakis Beszterczebányára hozza s ott árusítsa el, valamint az is kieszközlendő, hogy azok, a kik élelmi czikkeket fuvaroznak, semmiféle fizetésekkel meg ne terheltessenek és a főkamaragróf gondoskodjék, hogy az országgyűlés tartama alatt a vámszedők senkit se háborgassanak.

3. A kormányzó-fejedelem fogadtatására köteles Körmöczbánya 50 gyalogost, Selmeczbánya 40 lovast, Libetbánya 100, Breznóbánya 200, Úrvölgy 300, Beszterczebánya 300 gyalog embert, a körmöcz-, selmecz-, és beszterczebányai kamarák a bányamunkásait és Tribell Gáspár, a lipcsei vár ura, egy lovasdandárt kirendelni.

4. Mind a hét bányaváros költségére kirendelendő Körmöczbányáról egy és Selmeczbányáról két német trombitás.

5. Miután széna és szalma nehezen szerezhető meg, a főkamaragróf küldje azt a fejedelem kisérete számára és kérelmezze egyuttal azt is, hogy a fejedelmi lovasságot a szomszédos vármegyékben szállásolják el, hogy azok miatt a bányák kárt ne szenvedjenek.

6. Az első vacsorát készek a bányavárosok saját költségükön megrendelni, és midőn Unverzagt úr (ez volt a bányavárosok közgyülésén Selmeczbányának képviselője) kiolvasta a dekretumokból (=a törvényekből), hogy az kötelességük, tehát az ebédet is kellő bőségben (készek megadni), ha a fejedelemnek úgy tetszenék.[1])

Ezen tanácskozások- és határozatokról értesítette a körmöczbányai biró ugyazon hó 4-én a város tanácsát és képviselő testületét, az úgynevezett választott községet, hozzá adván, hogy a főkamaragróf követeli, hogy a bányavárosok a kormányzó számára diszebédet is készittessenek. A főkamaragróf ezen kivánalmának teljesítése azonban Körmöczbányának lehetetlennek látszott, miért is elhatározta, hogy ily diszebéd helyett adnak a bányavárosok négy ökröt, két szekér bort és más élelmi czikkeket és ajándékoznak a fejedelemasszonynak 200 darab ezüst tallért.[2])«

Bethlen junius hó 10-én délutáni 3 és 4 óra közt vonult be Beszterczebányára feleségével, valamint számos és fényes kiséretével együtt[3]) és mindjárt a következő napon a körmöczbányai főjegyző a bányavárosok szövetségének nevében magyar beszédet intézett hozzá. Érkezésekor Gruber János, körmöczbányai várkapitány vezette a körmöczi csapatot és e czélra 2 frnyi összeget kapott a város pénztárából.[4])

Az ajándék, a melylyel a bányavárosok ez alkalommal a kormányzónak kedveskedtek, négy ökörből, 2 fuvar borból, 50 mérő zabból és némely élelmi czikkekből állott.[5]) Feltünő, hogy a fejedelmi konyha számára Körmöczbányáról hagymát, foghagymát és petrezselymet szállítottak; mig most épen Beszterczе-

[1]) Körm. vár. lev., 1620—1622. évi kuriális jegyzőkönyv, 94. és 95. lap.

[2]) U. o., 95. és 96. lap.

[3]) Körm. vár. lev., Stadtbuch ex 1426, 227 folio: »Den 10 Juni Zwischen 3 vnd 4 Vhr nach mittag Ist der Fürst Bethleen mit der Furstin mit grossem statlichen comitat in die Stadt Neüsol eingezogen.«

[4]) Körm. vár. lev., 1620. évi pénztári napló, június hó 13-dikán: »Als herr Hannsz Gruber mit denen Burgersleüthen nach Neüsoll verraist, daselbst Ir Fürstl. Durchlaucht da er mit seiner Gemahlin ankhomen, vnd Ime entgegen gezogen, auf Zehrung geben fl. 2.«

[5]) U. o.: »Dito mehr alsz man auf begern in Ir Fürstl. Durchlaucht hoff Kuchl an Wein, Eszig, Knobloch Zwiffel vnd Petterszily geschickt, und durch herrn Stadtrichter dafür Zalt worden fl. 11 den. 64.«

bánya és vidéke látja el Körmöczbányát ilyen és hasonló dolgokkal. Feleségének, azaz Bethlen Gáborné született Károlyi Zsuzsanna fejedelemnőnek egyidejüleg három darab ezüstből készült és dúsan megaranyozott 225 frtnyi értékü nagy serleget adtak át.[1])

Nemsokára ezután megkezdte tanácskozásait a beszterczebányai országgyülés, melynél II. Ferdinánd császár megbizottjai valamint cseh, alsó- és felső-ausztriai, morvai, sziléziai, lengyel és török követek is megjelentek és a mely országgyülés Bethlen Gábor, Erdélyország fejedelmét Magyarország királyává választotta.

Mindeddig az összes bányavárosok közül egyedül Beszterczebánya volt szinhelye az egymást követő zajos és fényes ünnepélyességeknek és az ország lakossága virágának gyúpontja, a hol az élet forrt teljes erejével. Körmöczbánya, ámbár a bányavárosok szövetségének feje, vezére és szószólója volt, félre maradott és csak nagyszámú küldöttsége révén vett részt a beszterczebányai ünnepélyességekben és az országgyülés munkálkodásában.

De csakhamar neki is jutott osztályrésze az ünnepélyekből és ő is a pezsgő életbe egészen belevonatott.

Az első, a ki ezen bányavárost is meglátogatni s nevezetességeit megtekinteni kivánta, maga az ujonnan megválasztott királynak felesége, Zsuzsána fejedelemnő volt és magától értetődik, hogy abbeli kivánalma azonnal is teljesült.

Július hó 7-én hirdette a körmöczi vár és bástyái ágyuinak dörgése a királynénak érkezését és a vár magas tornyának csucsán Heipel Péter, városi ácsmester állott, lobogtatta a város zászlaját és lövöldözött puskából,[2]) miközben a város összes lakossága az új uralkodónő elébe sietett.

A királyné, kisérve udvari hölgyei, számos főúr, lovasság és gyalogság által, nagy pompával vonult be Körmöczbányára s szállásául a kamara házát, vagyis a pénzverdét választotta; kisérete pedig valamint a katonaság magánházakban szállásoltatott el.[3])

---

[1]) U. o., Stadtbuch ex 1426, 227 folio: »Den 11. Junii Ist der Fürst durch den Stadtschreiber von Crembnicz im nahmen der Städt hungerisch empfahen, Ir Fürstl. Durchlaut 4 Oxen, 2 Stukh wein vnd 50 Viertl habern verehrt. Also auch der Fürstin drey silbern vergulte grosse Pecher per fl. 255 Presentirt worden, dafür Sy sich gancz freindtlich bedankht.«

[2]) Ezen merész tettéért Heipel a pénztári napló szerint július hó 18-án 2 frtnyi jutalmat kapott.

[3]) Körm. vár. lev., Stadtbuch ex 1426, 227 folio: »Den 7. Julii Ist die Fürstin frau Susanna von Neüsol auf Crembnicz khomen, mit fürnemen

Itt Körmöczbányán nemcsak magát a várost nézte meg, de kiváltképen a pénzverést és a vele összefüggő különféle munkákat, azután a nemes fémek olvasztását, az arany és ezüst választását s végre a zúzdákat s ott kiváltképen az érczek felaprítását s az aranypor kimosását, valamint egynéhány bányatelepet is; sőt Budner feljegyzése szerint be is ment egy tárnába, hogy a földalatti bányamunkákat is saját szemével láthassa.

A királynénak és kiséretének megvendégelése Körmöczbányának 203 frt. 23 denáriusba került.[1]) Ez alkalommal $14^1/_2$ akó vagyis $684^1/_2$ pint bort és 272 itcze sört ittak ki.[2])

Bethlen Gábor királyt akkor fontos és sürgős dolgok visszatartották Beszterczebányán; mihelyt azonban ezek elintéztettek, ő sem tagadhatta meg magától, hogy meg ne látogassa Körmöczbányát, a melynek nevezetességeiről oly sok szépet mesélt neki a felesége.

Annak híre, hogy Körmöczbányát meglátogatja, ide csakis augusztus hó végén érkezett és élénk tevékenységet okozott.

A város tanácsa ez ügyet augusztus 30-án tárgyalta, miután a város bírája azt már megelőzőleg Lienpacher János, körmöczbányai alkamaragróffal tárgyalt.

A közös megállapodás értelmében most maga Lienpacher akarta ellátni a királyi udvart borral és élelmi czikkekkel és a városnak csak a király kiséretét kellett megvendégelni.

A magas vendég fogadtatása s a tisztelgés tekintetében azt határozta a város tanácsa, hogy a város összes lakosságának elébe kell mennie s hogy a város bírája, körülvéve a város tanácsa által, fogadja a királyt az alsó kapu alatt kellő beszéddel. Winkelmüller János és Raffl György tanácsnokok lettek megbízva a közrend fölötti felügyelettel és tiszti kötelességökhez tartozott mindenkinek kijelölni azon helyet, a hol a király bevonulásakor állnia és várnia kellett.

A lövöldözésről sem feledkeztek meg,[3]) sőt miután Heipel

landtfrawen, vnd etlichen herrn, In Camerhoff einlosirt, vnd daselbst tractirt, die herrn aber vnd nas Khriegszvolkh in andere heüser quartirt. In diesem Einzug hat Peter Heipl Zimerman auf dem höchsten Thurmb an der spitz des Knopfs den Stadtfahn herumb lang geschwungen, vnd etlich schuesz aus der Püxe geschossen.«

[1]) Az 1620. évi pénztári napló szerint, július hó 11-én, augusztus hó 1-én és október hó 17-én.

[2]) U. o.

[3]) U. o., 1620. évi október hó 3-án: »Item denen Schüczen so damals auf dem Schlosz vnnd andern Türmen die groszen Stuckh abgeschossen, vnnd freüden schüsz gethan, Zu uertrinckhen geben worden 1 fl.«

merész tette a királyné s kisérete tetszését megnyerte, felhívták az ácsmestert, hogy a királyt is várja a magas torony csúcsán és fogadja a város zászlaja lobogtatásával és lövöldözéssel, mit Heipel azután tényleg meg is tett.[1])

Miután a város tanácsa mind ezt elhatározta, azonnal egybehívta az összes polgárságot és közölvén vele fogadtatás megállapított tervezetét, felszólította, hogy mindenki tartózkodjék az iszákosságtól, nyájas legyen az idegen vendégek irányában, teljesítse híven kötelességeit, ne kezdjen czivakodásokat és verekedéseket és őrködjék szorgalmasan, hogy a város és lakossága tiszteletet és dicséretet nyerhessen a vendégek szemében. Végre megintették a polgárokat, hogy azután, midőn az ágyúk dörgése meg fog szünni, tartózkodjanak a lövöldözéstől és ne zavarják ez által a városban a nyugalmat és a csendességet.[2])

Ezen tanácskozást megelőző napon Körmöczbánya város a főpiaczon külön konyhát építtetett, melyben főzték a király és kisérete számára az ebédet és az ezen munkával megbizott ácsoknak, kőmiveseknek, kovácsoknak, fuvarosoknak és napszámosoknak egészben 20 frt 86 denáriusnyi összeget fizetett ki.[3])

Ily előkészületek után érkezett Bethlen Gábor király szeptember hó 1-jén délutáni 1 és 2 óra közt Körmöczbányára és ünnepélyes fogadtatása után megszállot Winkler Mátyás, most a körmöczi takarékpénztár tulajdonát képező s 13 összeirási szám alatt a főpiaczon fekvő házában.

Nagyszámú és fényes kiséretében sok főúr s magas rangú katonatiszt is volt s az udvari hölgyekkel voltak mágnásnők is. Névleg említtetnek Illésházyné és Ordódyné, a kik a királylyal együtt Winkler házában, de két külön asztalnál ebédeltek. Ezen úrnőket a város és nem Lienpacher alkamaragrót vendégelte meg.

Még az nap az ebéd befejeztével megnézte a király a pénzverést, az arany és ezüst olvasztását és egymástól elkülönítését vagyis választását és egyéb magában a városban

---

[1]) U. o.: »Alsz Ihr Khönigl. Mait. mit seinem Volckh Zue Rosz vnnd Fuesz von Neusoll alhero komen, ist dem Petter Heipl, Zimmermann, vmb das er mit dem Stadt Fahn Zu Obrist auf dem Schlosz Turn, gestanden, ausz hennden herrn Stadtrichters verert worden fl. 2.«

[2]) Körm. vár. lev., 1620—1622. évi kur. jkv., 125. lap.

[3]) U. o., 1620 évi pénztári napló, augusztus hó 29-én: »Mehr denen Zimmermaister vnnd Gesellen, welche den 29 dits auf befelch Ain Neüe Kuchl Innerhalb der Stadt, aufgeschlagen, da man für Irer Khönigl: Mait: vnd derselben Lanndt: vnnd Freiherrn, so anhero komen, die speisen Zue richten sollen, allem alda aufgangen .... fl. 20 den. 86.«

látható nevezetességeket; másnap azonban a bányatelepekhez lovagolt és megtekintette előbb a zúzdát és működését, azután pedig egy tárnába is leszállott, hogy a földalatti bányamunkákat is láthassa.[1])

A pénzverési és a bányamunkákat és berendezéseket Bethlen Gábor nagyon jól megfigyelte s czélszerűknek találta és mint praktikus ember később ki is használta erdélyi fejedelemsége érdekében, Körmöczbányáról és a többi bányavárosokból az 1621-ik év végén sok pénzverőt, bányászt, bánya- és pénzverdei tisztet, valamint különféle iparost is meghívott Erdélyországba.[2])

A mint előbb a királyné, úgy most a király maga is meg volt elégedve körmöczbányai kirándulásával, a körmöczbányai népséggel és az ezen városban szerzett tapasztalataival s mindezeket meleg szavakkal köszönte meg a város tanácsának és a kamarai algrófnak, midőn innen Pozsonyba távozott.[3])

A király kisérete megvendégléséről szóló számadásokat több oknál fogva érdekeseknek tartom és feltéve, hogy mások előtt sem lesznek értéktelenek, közlöm azokat magyar fordításban az 1620-ik évi pénztári napló nyomán, a hol szeptember 5-én ezek fel vannak jegyezve:

»*Költségek.* Azután, midőn Bethlen Gábor úr, ő fejedelmi fensége és Magyarország megválasztott új királya az ország főurai és nemeseivel együtt ide érkezett és azok több helyen elszállásoltattak és a körmöczbányai kamaránál a pénzverést, item a választást és aranycsinálást a zúzdán megtekintették, azután az udvari konyhába szállított élelmi czikkek és italokért »in specie« kiadatott és pedig az ilyen ebédhez a konyhába adatott és könyvecskéje szerint kifizettetett a városi bíró úr által:

---

[1]) U. o., Stadtbuch ex 1426, 227 folio: »Den ersten tag September ist der erwölte hungerische Khönig Gabriel Zwischen 1 vnd 2 Vhr nach mittag auf Crembnicz khomen, in das Winklerishe Hausz einlosirt, Nach dem essen in Camerhoff gangen, die Müncz vnd ander sachen besichtigt, des angern tags auf den Perg ausgeritten, in einen Stolln eingefahren, wie auch Zuvor die Fürstin.«

[2]) U. o., 229 folio: »Den 18 vnd 19 December seind auf Khöniglichen Befelch viel Münczer, Pergheyr, Cimenter vnd allerlei Ambtleüt von den Camern vnd andern Handtwerkhsleüten mit weib vnd khindern in grosser frost vnd kelt von dannen in Sybenbürgen gezogen.«

[3]) U. o., 227 folio: »Die Khönigliche Taffl hat herr Camergraff, die andern herrn vnd hoffleüt aber Gemeine Stadt mit speisz, trankh vnd fueterey versehen. Da Ir Khönigliche Würden verraiset von dannen nach Preszpurg, haben sich gegen Richter vnd Rath wie auch herrn Camergraffen freindtlich vmb die Tractation bedankht.«

$2^1/_2$ font borsért (»Pfeffer«) 1 frt. 35 dénáriusával	frt	3.37
4 lat hazai sáfránért (»Lanndt Safran)	»	4.—
1 font szegfűért (»Negel«)	»	4.50
$^3/_4$ font muskát virágért (»Plie«)	»	4.37
$^3/_4$ font fahéjért (»Cimeth«)	»	3.—
$^1/_2$ font gyömbérért (»Imber«)	»	—.40
$^1/_2$ font szőlőért (»Wein Perl«)	»	—.32
$^3/_4$ font manduláért	»	—.60
8 lat mazsola-szőlőért (»Zwibeben«)	»	—.20
$1^1/_2$ font finom czukorért 150 dénáriusával	»	2.25
8 lat ánizsért (»Aneisz«)	»	—.16
3 vad galambért	»	—.15
28 itcze boreczetért 20 dénáriusával	»	5.60
Hagyma, káposzta és petrezselyemért	»	1.59
Faolaj, ugorka, remes (»Remesch«), kömény és sóért ...	»	1.20
10 darab articsokaért (»Artitschokern«)	»	—.50
10 itcze zsírért (»Schmalz«) és friss vajért	»	1.45
Mézért	»	—.90
Tojásért (»Aier«)	»	—.60
Pecsenye (»Pachfleisch«) és fiatal malaczért	»	2.23
Különféle konyhai szerszámért	»	2.—
Fehér lisztért lett Praynénak kifizetve	»	1. 5
Winkler Mátyásnál vett 9 meszely borért a szakácsok számára 8 dénáriusával	»	—.72
Salzer András, helybeli mészárosnak a konyhába adott fél ökör vagy baromhúsért, melynek súlya 284 font húst tett ki 3 dénáriusával 8 frt 25 den., item bélért (»Eingeschneidt«) 58 den. és egy borjuért 2 frt. fizettek annyi mint	»	11.20
Hammer Mátyásnak 10 font baromhúsért, melyet ő adott, 3 dénáriusával	»	—.30
Dávid mészárosnak sertés-húsért és kolbászért fizettek	»	4.22
Több Pachmann Péternek, helybeli péknek, zsemlyéért a királyi asztalra	»	2.10
Rauscher Jánosnénak 9 db kenyérért 7 den.-val	»	—.63
Roser Gergelynének 10 » » 8 »	»	—.80
Hloss Jakabnénak 7 » » 7 »	»	—.49
Goldberger Jánosnénak 13 » » 8 »	»	1. 4
Salzer Andrásnénak 6 » » 8 »	»	—.48
Span Boldizsárnénak 10 » » 10 »	»	1.—
Weinzierl Ádámnénak 2 » » 10 »	»	—.20
Velisch Mátyásnénak 20 » » 9 »	»	1.80
Schusterné Magdolnának 9 » » 8 »	»	—.72
Schix Andrásnénak 2 » » 10 »	»	—.20

Item Kolb Jónásné asszonynak három darab sárga rézből való gyertyatartóért, mely a királyi táblánál elveszett » 1.50
25 darab pohárért (»Trinckh gläszer«) 10 denáriusával » 2.50
Konyhai szerszámok és tálokért, melyek eltörtek és elvesztek ... ... » 1.60
Azután öt öreg nőnek, kik a konyhában segédkeztek és mostak, fizettek ... ... » 2.50
Épúgy adott a városi biró úr feljegyzése és könyvecskéje szerint a nyerges és vonó lovak számára $57^1/_2$ mérő zabot 60 denáriusával és fizettek ... ... » 34.50

Tekintetes Verni Ferenx (így!) ő kegyelmének, midőn Beszterczebányáról ő királyi felségével ide érkezett és lovaival, szekereivel és szolgáival Zackhlné Reginánál elszállásoltatott; itt ételek, széna és alomszalmáért czédula szerint elköltöttek frt 7. den. 60. Item azelőtt, midőn a fejedelemné zenészei ide érkeztek és itt voltak elszállásolva, maradott hátralékban frt 2 den. 49 és most lett mind a két tétel kifizetve ... ... » 10. 9

Több, midőn június hó 27-én Winkler Mátyás úrnál a török követek szolgáikkal és lovaikkal együtt lettek elszállásolva, itt költöttek étkezésért 12 személy 23 itcze bor 16 denáriusával, 18 itcze sör 3 denáriusával és széna, alomszalmával, $^1/_2$ mérő zabbal együtt, mind azért ... ... » 6.91

Item ő fejedelmi kegyelmük költsége, midőn Illéshazyné (»Eliasz Hazin«) asszony és Ordódyné (»Orttetin«) asszony udvari hölgyeikkel és udvari cselédjeikkel Winkler úrnál, minden ebéd két asztalnál, ebédeltek, kiadatott étek és italokért frt 7 den. 71 és az istálló, széna és alomszalmáért 48 denárius, azaz ... ... » 8.19

Aztán július 25-én is, midőn a török küldöttség Csehországból megint visszaérkezett és Winkler úrnál elszállásoltatott, itt az ételre és italokra költöttek és adó fejében elszámoltak ... ... » 5.82

Az említett királyi ebédnél megint költöttek és az országos és szabad uraknak (= főurak és zászlósok, »Landt vnnd Freiherrn«), valamint a nemeseknek, huszároknak és csatlósoknak (= gyalog testőröknek) lakásaikba, a hol el voltak szállásolva, adtak Mittenhofer János, városi bíró úrnál feljegyzése és könyvecskéje szerint $19^1/_4$ akó bor 7 frtjával azon boron kivűl, a melyet a kamarai algróf úr a maga pinczéjéből adott, mit magyar (t. i. forintokban) annyi mint ... ... » 118.25

Több a városi bíró úrnál feljegyzése és a királyi

emberek jegyzeteik szerint adatott $3^1/_2$ akó bor, mérték szerint 153 itcze 16 denáriusával, annyi mint ... ... » 21.42

Winkler Mátyás úrnak a városi bíró úr fizetett 22 itcze borért 16 denáriussal, melyet a szolgáknak adott ... ... » 3.52

Item $7^1/_2$ hordócska (»Legl«) sör, mérték szerint 1124 itcze 3 denáriusával, vétetett a városi bíró úrnál, annyi mint magyar ... ... » 33.72

Azután az ő királyi felségének konyhamestere (»Kuchlmaister«) el volt szállásolva lovaival és szolgáival együtt Stirbitz Jánosnál, itt költöttek étkezésre 1 frt. 30 den., 22 itcze sörre 66 den., item széna, alomszalma és istállóra 55 den. és okmányok szerint kifizettek » 2.51

Item az ő királyi felségének trombitásai lovaikkal együtt, elszállásolva Faschang Andrásnál a felső kapu előtt; itten költöttek és elszámolás útján kifizettek ételkért 74 den., 20 itcze sörért 60 den., $1^1/_2$ mérő zabért 90 den. és széna, alomszalma és istállóért 34 den. » 2.59

Ajándékok. — Midőn a fejedelmi fenség, »Bethlemb Gabriel,« Magyarország megválasztott új királya, főurai, zászlósai és nemeseivel együtt ide jött, akkor Mitterhofer János, városi bíró úr a város nevében az udvari és nemesi szolgáknak adott és kész pénzben fizetett következő ajándékokat úgymint

a gyalog testőröknek ... ... » 2.—
konyhamester úrnak ... ... » 3.—
a szekerek mesterének ... ... » 2.—
az ajtóőröknek ... ... » 2.—
a gyalogság főnökének ... ... » 2. —
a kocsisnak ... ... » 1.—
a »turnereknek« (= toronyőrök és egyszersmind zenészeknek) és azoknak Selmeczbányáról ... ... » 3.—
item a kamaragrófné szakácsnénak ... ... » 2.—

Végre fizetett a város pénztára még október hó 17-én a királynéért 16 frt 94 den. és a király és kiséreteért 8 frt 90 dénáriust és így Bethlen Gábor király és kiséretének megvendégelése ha a török követek miatt kiadott, mint ide nem tartozó, összeget a fenti számadásból levonjuk, Körmöczbánya városának egészben 334 frt 95 denáriusába került, mely összeg mainap csakugyan nem látszik nagynak, de azon időben, mikor Körmöczbánya évi jövedelme csakis 20,000 frtra rúgott, mindenesetre elég tekintélyes volt. Magasságáról meglehetős hű fogalmat nyerhetünk, ha a kenyér, hús, bor, sör és egyéb mindennapi dolgok akkori árát ugyanazon tárgyak mostani áraival összehasonlítjuk.

Bethlen ekkor dicsőségének tetőpontján állott; szerencséje kedvezett és hadseregei úgyszólva röpültek győzelmes utjaikon Bécs felé, hatalmas árvizként maga előtt hajtva II. Ferdinánd császár csapatait.

De a hadi szerencse, a mint tudjuk, nem szokott állandó lenni s ezt kellett Bethlen Gábornak is tapasztalnia.

Még ugyanazon évi november hó 15-én szólította fel Pozsonyból a bányavárosokat, hogy küldjenek neki 1000 jó lövészt,[1]) új legénységgel igyekezvén kitölteni a hadserege soraiban keletkezett hézagokat; ámde akkor az ügyek már olyképen állottak, hogy jónak látta feleségét onnan biztosabb helyre elküldeni.

Ez november hó 18-án már Beszterczebányán volt, magával véve Körmöczbányáról, midőn itt keresztülutazott, a helybeli pénzverdéből aranyat, ezüstöt és kész tallérokat tetemes mennyiségben s nem sokkal utóbb ment tovább Kassára.[2])

Bethlen maga, midőn értesítették, hogy seregeinek egy részét megverték, körülbelül ugyanazon időben elhagyta Pozsonyt és egyelőre Nagyszombatba ment,[3]) a magyar koronát azonban a zólyomi várba küldte.[4])

Nemsokára ezután bekövetkezett a tél és félbeszakította a hadi műveleteket. De a telet követő tavasz sem hozott Bethlennek jobb szerencsét. Egy ideig csakugyan még az ország éjszak-nyugati részeiben tartózkodott, de csakhamar kénytelen volt visszavonulni s ez másod izben vezette őt Körmöczbányára.

Az 1621. évi április hó 25-én délutáni 5 órakor vonult be seregének egy részével megint ezen városba, hogy azonban most is oly fénynyel és pompával fogadták volna, mint a mult év szeptember havában, annak nincs a jegyző- és számadási könyvekben vagy más iratokban nyoma.[5])

Križko Pál.

---

[1]) Körm. vár. lev., Stadtbuch ex 1426, 227 folio: »Den 15 November ein befelch von Preszburg an die Syben Pergstädt von Ir Khöniglichen Würden Khomen, das Sy Ein Tausent guetter Schüczen abfertigen solten, welches nachmals durch herrn Hieroszlaum Zmeszkal ist vermittelt worden.«

[2]) U. o.: »Den 18 dito Ist die Khönigin Susanna ins Neüsol khomen dahin von alhiesiger Camer von goldt Silber vnd Tallern ein Zimbliches gebracht, das Sy mit sich auf Caschaw gefüert.«

[3]) U. o.: »Der Khönig hat sich von Preszpurg nach Thyrnaw begeben, wie die traurige Post khomen, das die Vngern geschlagen, vnd die Behemben abgefallen waren.«

[4]) U. o.: »Den 28 November Ist die heilige Cron hungern von Preszpurg auf das Altsohler schlosz geflehent von vnd daselbst verwahrtworden.«

[5]) U. o., 229 folio: »Anno 1621 den 25 tag Aprilis nachmittag vmb 5 Vhr Ist der erwölte Khönig in hungern Bethleen Gabor mit einer starkhen Guardy Zue Rosz vnd fuesz auf Crembnicz khomen, des andern tags eine fleiszige errinderung gethan Zur fidelitet, Vns den Pergstädten schucz Zuegesagt, vnd guete vertröstung gethan.«

TVRTKÓ BÁN ÉS JÁNOS KANONOK CSELSZÖVÉNYE.

Nagy Lajos politikai terveinek gyakorlati szempontból leghasznosabb része volt Magyarország hatalmi állásának megszilárdítása a Balkán félszigeten. Nagy Lajosnak a balkáni országok vallási ügyeibe való beavatkozása nem ürügy volt a hatalmi terjeszkedésre, hanem alkalom, melyet a kényszerítő szükség provokált. — Csalódnék az, a ki azt hinné, hogy a balkáni államokban mutatkozó vallási viszonyok fluctuatiója s azoknak a közéletre való hatása felekezeti rajongásban leli alapját. Ellenkezőleg, azon korban a vallás sehol sem szolgál annyira a hatalmi érdekek palástolására, mint a Balkán félsziget országaiban. Egyszer a bogomil, máskor a görög-keleti, harmadszor a katholikus vallást használják a hatalom-sóvár főemberek aspiratióik érvényesítésére. Dusán czár a délszláv császárságot a szerb patriárkátussal kapcsolatosan alapítja.[1] Ugyan ő, midőn a magyar hadak közeledtének hírét hallja, a pápához fordul segitségért, követeit Rómába küldi, kik a szent atyának arany pecsétes levelet visznek, a szerb császár a katholiczizmus védőjének vallja magát s a pápát arra kéri, hogy a katholikus egyház, az ő édes anyja, őt a törökök ellen vivandó harczok fővezérévé avassa fel.[2] — Bosznia történetét Kulín bán uralkodásától a királyság bukásáig örökös felekezeti villongások, illetve ezek köpenye alatt rejtegetett hatalmi aspiratiók szakadatlan sorozata jellemzi. Attól az időtől fogva, midőn Kulín bán a katholikus vallásról 10,000 bosnyákkal együtt a bogomil hitre tért át, Boszniában a vallás csere-bere tárgya volt a viszonyok változása szerint. Kulín maga a magyar király befolyásától akart menekülni a vallás-változtatással.[3] Ninosláv bán viszont a magyarok beavatkozását akarta el—

[1]) Thim, A szerbek története. I, 88.
[2]) Theiner, Monum. Hung. Illust. II, 11.
[3]) Klaić, Poviest Bosne do propasti kraljestva. 59.

hárítani, midőn a katholikus vallást felvette.[1]) Kotrománics István, midőn a bogomil urak lázadásától tartott és a szerb király segitségét reméllette, elhagyta a katholikus vallást.[2]) Midőn a pápa követe megigérte neki a szentszék védelmét s a magyar király segítségét, ismét visszatért a katholikus hitre.[3]) — A fejedelmek példáját követték az alattvalók, nemesek és a köznép. Hol egyik, hol a másik vallás jut túlsúlyra; a háttérben mindig könnyű megtalálni a politikai motivumot.

A vallással üzött spekulációnak legtipikusabb alakja Tvrtkó bosnyák király. Terve volt, a Nemanyák hanyatló birodalma helyébe új délszláv birodalmat alapítani, melynek súlypontja Boszniára esnék. Tvrtkó eltulajdonította Dusán czár ideáját. Egyik is, másik is a saját főhatósága alatt akarta nagy délszláv birodalommá egyesiteni az apró balkáni országokat. Dusán ideája volt a Velika Szrbija, melynek az utolsó szerb kunyhóig kell terjednie;[4]) Tvrtkó terve a Velika Boszna. — Tvrtkó terveinek létesítésére kedvező alkalom kinálkozott, midőn Szerbiában a Dusán czár uralkodása után beállott belviszályok közepett Uros gyenge kormányzata alatt Dusán alkotása szétzüllött. Az Uros halála után bekövetkezett zürzavar pedig éppen Tvrtkó malmára hajtotta a vizet. Azt mi nagyon természetesnek találjuk, hogy a tetterős és hatalomvágyó Tvrtkó, látván szomszédjának gyengeségét, idegen hatalmak segitségével iparkodott saját uralmát kiterjeszteni a szomszéd rovására s nem volt hajlandó magát a gyengébb Uros czár főhatósága alá vetni. Nem tehette ezt már csak azért sem, mivel ő épp úgy akart foglalni Uros-birodalmából, a mint annak atyja foglalt Herczegovinában. Sőt Tvrtkó ugyanazon szláv elemekből akarta birodalmát megalkotni, melyekből Dusán a szerb császárságot alkotta. Tehát nincs igazuk a szerb történetiróknak, — köztük Ubávkicsnak, — midőn hibáztatják a bosnyák fejedelem eljárását, mivel a magyar király segítségére támaszkodott hatalmi törekvéseiben. Hibáztathatják eljárását a szerb érdekek szempontjából; de a tárgyilagos kritika, midőn a bosnyák fejedelem tettei felett itél, azt, mint következetes eljárást, csak helyeselheti.

Más elbirálás alá esik Tvrtkó politikai morálja, melylyel eszközeit megválogatta. Ezuttal csupán a vallással üzött játékát akarom illusztrálni. Tudjuk, hogy Nagy Lajos király azon veszedelmek elhárítása czéljából, melyek a különböző nevek alatt terjedő patarén felekezet részéről fenyegették birodalmát,

[1]) U. ott 68.
[2]) U. ott 118.
[3]) U. ott 122.
[4]) Thim i. m. I, 112.

szövetséget kötött Tvrtkóval, Bosznia ifjú bánjával; ki azon időben a bogomilek ellenséges indulata miatt nagyon rá volt utalva a magyar király segítségére. A bogomilek Dusán czártól támogattatva, fenyegető állást foglaltak Tvrtkóval szemben. A viszonyok alakulása tehát a magyar királyt s a bosnyák bánt egymásra utalta. A szövetség létrejött s Tvrtkó uralkodásának elején üldözte a bogomileket. Dusán halála után nagy fordulat állott be a Balkán félszigeten. A szerb császárság darabokra hullott, Tvrtkó látta a szomszéd gyengülését; elhatározta magában, hogy a balkáni szláv országokat saját koronája alatt egyesíti. Ámde ez országok lakossága tulnyomó részben görög-keleti vallású volt.[1]) Tvrtkó hajlani kezd a szerbek felé. Az Uros halála után beállott fejetlenséget felhasználja; megszerzi Szerbia királyának czímét s 1377-ben Milesevóban, szent Száva, — a szerb nemzeti egyház alapítójának — sírján Szerbia és Bosznia királyává koronáztatja magát.[2]) Nem ok nélkül vette fel Tvrtkó éppen szent Száva sirján a szerb királyi czímet; sőt nagyon is világosan felismerhető ezen tényében azon czélzata, hogy a szerbeket magának megnyerje. De nem csupán a nemzeti szent iránt való külső kegyelettel tűntetett, hanem azon időben valóban a görög-keleti vallás követője is volt. Világos ez V. Orbán 1369-iki bullájából, melyben a pápa Tvrtkót schismaticusnak nevezi. A pápa bullájában különbséget tesz a görög keletiek és a bogomilek között, mivel az előbbieket schismaticusoknak, az utóbbiakat pedig eretnekeknek nevezi s Tvrtkót a görög-keletiekhez sorozza.[3]) Tehát nem lehet kétségünk az iránt, hogy Tvrtkó azon időben, midőn magát Szerbia és Bosznia királyává koronáztatta, a görög-keleti vallást követte. Bizonyára azon okból, mivel Szerbiának majdnem egész lakossága, Bosznia lakosságának pedig nagy része görög-keleti vallású volt.[4])

Ámde Tvrtkó czéljainak elérésére nem sokáig találta alkalmasnak a görög-keleti vallást. Délkeleten már erősen kezdett tért foglalni a török hatalom. Szerbiában a bosnyák király szilárd positiót nem remélhetett. Ha nem csupán czímzetes, hanem tényleges ura is lett volna Szerbiának, szüntelen harczokat kellett volna vívnia a törökökkel. Azért megelégedett a szerb királyi czímmel s a jobb idők reményében Szerbia tényleges urával, a szerb fejedelemmel szövetséget kötött. A hatalmi terjeszkedésre sokkal kedvezőbb tér kinál-

[1]) Theiner i. m. II, 87.
[2]) Klaić i. m. 155.
[3]) Theiner i. m. II, 91.
[4]) U. ott 91., 117.

kozott neki a magyar korona szláv népességű társországaiban. Tvrtkó éber szemekkel figyelte Magyarország erejének folytonos fogyatkozását a női kormányzat alatt. Felhasználta az alkalmat s a tenger felé kezdett gravitálni. Azonban ezen céljainak elérésére a görög-keleti vallás nem volt alkalmas. Szövetségese: Velencze katholikus volt; Horvátország s a tengervidék lakossága katholikus; a horvátországi fölkelők s ezek feje: János vránai perjel, mind katholikusok. Pedig főképpen ez utóbbiak segitségével reméllette a tengermellék elszakítását s hatalmának az adriai tenger partjáig való kiterjesztését; mivel a fölkelők leghívebb szövetségesre benne találtak, kihez szorultságukban menekültek.[1]) Végül megjegyzendő, hogy első nejének halála után a Habsburg ház egyik sarjával kötendő házassági frigy utján is tervezte hatalmának növelését.[2]) Ily körülmények közepett Tvrtkó céljainak elérésére sokkal alkalmasabbnak találta a katholikus vallást, mint a görög-keletit. Azért át is tért a katholikus hitre, a mint ez hatalmának terjesztésére czélszerűbbnek mutatkozott. 1390-ben levelet intéz Gualdó András spalatói érsekhez, melyben magát a katholikus egyház fiának vallja.[3]) Ugyan ezen levelében az érseket hív tanácsadójának és lelki-atyjának nevezi.[4]) Mindezekből kétségtelenül kiviláglik, hogy Tvrtkó a legutóbbi időben katholikus volt.

Hogy Tvrtkónak a vallással üzött speculátióit teljes világításba helyezzük, még csak azt kell kimutatnunk, hogy egy időben, — midőn czéljai úgy kivánták — a bogomilek felekezetéhez tartozott, vagy legalább azok pártján állott, s a katholikus vallással ellentétes állást foglalt el. Tvrtkó uralkodásának első éveiben Lajos király szövetségese volt és üldözte a bogomileket. Azonban mig Lajos a dalmát háborúval volt elfoglalva, Tvrtkó a napról-napra terjedő bogomilekhez szegődött és titkos terveket szőtt szövetségese, a magyar király ellen. Hogy mint szőtte a bosnyák bán alattomos terveit, ezt nehéz megállapítani; csupán némileg vagyunk képesek azt felfedni. A veszprémi püspöki levéltár egyik oklevele valamennyire tájékoztat bennünket Tvrtkó fondorlatai felől. Az oklevél szavai szerint 1358 évi szeptember hó 21-én Bácsban összejött néhány egyházi és világi országnagy, Miklós kalocsai és kinevezett

---

[1]) L. a Századok XXX. évf. VII., VIII. és IX. füz. Wilczek Edegr. értek, »A Horváthy család lázadása.«

[2]) Ljubics, Monum. Slav. Merid. IV, 285.

[3]) »Per eum regnamus, qui fidei catholicae, cuius plantulam merecolo fundatur, caput et rector est.« — Kukuljevics, Jura Croatiae. I, 498; Farlati, Illyr. Sacr. III, 334.

[4]) U. ott.

esztergomi érsek, István nyitrai, Péter boszniai, Tamás veszprémi, János tinnini püspökök és György váradi őrkanonok; továbbá Szécsi Miklós országbiró és Miklós macsói bán, kik ez alkalommal az ország állapotáról és ügyeiről tanácskoztak. A nevezett főurak előtt megjelent János, a boszniai káptalan olvasókanonokja és előadta, hogy ő — maga sem tudja, mily lélektől indíttatva — püspöke, Péter ellen való gyülöletből, boszúálló terveket forralt főpásztora ellen. Ezek kivitelére *szövetkezett Tvrtkó bosnyák bánnal, kit akkor királyi trónkeresőnek és az eretnekek nyilt védőjének ismert;* egyszersmind tudván, hogy titkos ellensége a püspöknek, ki a vallás érdekeit és a magyar király ügyeit különféle módon előmozdította, elment a bánhoz és vele bizalmasan értekezett; nem különben *közölt vele oly dolgokat, melyek a kereszténység terjedését akadályozták, a magyar király érdekeit sértették* s a püspöknek nagy veszedelmére lehettek volna. Mindezek kétségtelenül kiderültek egy levélből, melyet a kanonok a bánhoz saját kezével irt és megpecsételt, valamint egy másikból, melyet a bán irt ennek, melyek véletlenül a püspök kezeibe kerültek. Az elfogott leveleket a püspök magánál tartotta s a kanonokot szobafogságba zárta mindaddig, mig Bácsban az imént említett főurak előtt az összeesküvést fel nem fedezte, kiknek az elfogott leveleket megmutatta. Ezek után a kanonok a főurak előtt nyilvánosan bevallja bűnét; beismeri, hogy gonoszúl cselekedett, hogy mindazon kellemetlenségeket, melyeket a fogságban szenvedett, megérdemelte — t. i. hogy őt a püspök a fogságban testileg megfenyíttette, — sőt még sokkal nagyobb büntetésekre is méltónak vallja magát. Egyuttal kijelenti és esküvel igéri, hogy a szenvedett büntetésekért magának semmiféle biróságnál nem fog elégtételt keresni. A mint hogy a fönnebb leirt büntényekhez hasonlókat többé nem akar elkövetni, javulást fogad és igér. Ha pedig jövőben ismét hasonló sérelmeket követne el, tekintessék esküszegőnek és örökös gyalázattal legyen megbélyegezve; a boszniai székeskáptalanban, vagy bárhol birt javadalmát veszítse el és minden további peres eljárás mellőztével zárassék el. Végül a püspök, a királyi felség levélbeli közbenjárására s a fönnebb említett főurak kérésére, megbocsát a kanonoknak. Az okiratot a bácsi káptalan állította ki, a jelenlévő főurak pedig pecsétjökkel megerősítették s Diakovári Barnabás és Veronai Bonaventura közjegyzők meg hitelesítették.[1]) — Az idézett oklevélből kiderül, hogy Tvrtkó

[1]) Nos capitulum ecclesiae Bachiensis, universis quibus expedit. significamus, praesentium per tenorem, quod convenientibus ad nostram ecclesiam praelibatam et tractantibus de quibusdam regni statibus ac

már 1358-ban óhajtozott a királyi czím után és szövetségeseket ott keresett, hol ezen óhajainak valósítására támogatást reméllett. Azért látjuk őt egyszer a magyar királylyal, máskor

negotiis venerabilibus in Xto patribus ac dominis: Nicolao archiepiscopo Colocensis, praelato nostro, aulaeque regiae cancellario, in Strigoniensem archiepiscopatum postulato; Stephano Nitriensis, sacrae paginae magistro, Petro Bosnensis, Thoma Vespremiensis et Johanne Tininiensis ecclesiarum episcopis ac magistro Grégorio custode Varadiensi, decretorum doctore; item magnificis viris comitibus Nicolao de Zech judice curiae regiae, Nicolao Ugrini bano de Machow, fidelibus ac consiliariis regiae majestatis, accedens ad eorundem et nostram, notariorumque subscriptorum praesentiam vir discretus magister Johannes lector ecclesiae Bosnensis praedictae, confessus extitit in hunc modum: quod cum ipse pridem nesciens quo ductus spiritu, concepto odio contra praefatum venerabilem patrem dominum Petrum, suum dominum ac praelatum, et ulcisci modis omnibus cupiens, de eodem ac ad id perficiendum et complendum vias et modos machinationis praevie et dampnose studiosa sollicitudine procurans invenire cum viro magnifico domino Tvrthcone bano Bosnensi, quem noverat pro tunc aemulum regium et fautorem haereticorum manifestum, ac ejusdem domini episcopi, qui sacra fidei et negotia regia per diversos tractatus promovebat, petiens ipsum occultum inimicum, familiariter consulere voluisset, sibique suggessisset aliqua, quae profectui christianitatis et honori regiae majestatis poterant esse obvia et in ejusdem domini episcopi periculum redundare poterant valde grave, prout etiam tenòr quarumdam continebat litterarum, unius videlicet scriptae manu sua propria et suo sigillo signatae, directae per ipsum bano antedicto et alterius receptae ab eodem viceversa, quae tamen casualiter in manus domini episcopi devenerunt antedicti, quas et nos, exhibente eas eodem domino episcopo, fide vidimus oculata, et ob hoc, ne ipse huiusmodi sui propositi perniciosi effectum consequeretur praeconceptum, per eundem dominum episcopum detentus extitisset et camerali custodiae mancipatus ac ab inde usque ad nuper conservatus est in eadem. Ne igitur idem dominus episcopus, qui eum sola corporis castigatione emendatum libere dimisisset et suas manus a suorum privatione beneficiorum immunes observasset, ulterius reminiscetur quoad vindictam praedictorum, sed ut sibi omni rancore evulso, ex toto corde offensas indulgeat praelibato, ipsumque sincero foveret et tractaret cum affectu, eisdem venerabilibus patribus ac dominis supradictis ad intercedendum pro se, idem lector humiliter supplicavit, asserens ac recognoscens, omnes poenas et injurias, quas passus fuit in captivitate supradicta, juste et debite se passum fuisse et multo majores illis se asserens pati debuisse, reddensque eundem dominum episcopum et quoslibet alios, qui de suo mandato tunc quidpiam facere praesumsissent contra eundem, liberos ac penitus et per omnia absolutos, simul ac omnibus dampnis, quae ipsum medio tempore incurrere contigisset, renunciando omni juri ac actioni et cujuslibet juris ac legis beneficio, si quae sibi competerent, aut possent competere, contra jam dictum dominum episcopum, aut alium aliquem praedictorum, occasione praedicta, aut alicujus praedictorum, assumens insuper et obligans, ac juramento ad sancta Dei evangelia corporaliter praestito se adstringens, voluntate spontonea et ex certa scientia, ullo unquam tempore dicto domino episcopo, ... non moturum . . . . . per viam accionis, vel querelae aliquam quaestionem. stb. — Veszprémi püspöki levéltár. Capsa 109. Miscell. nro 30.

Velenczével, Szerbiával, a bogomilekkel stb. szövetségben. Péter bosnyák püspök a magyar királytól támogattatva küzdött a bogomilek ellen, kikről tudjuk, hogy épp azon időben voltak leghatalmasabbak Boszniában.[1]) Ezen körülmény, hogy a bán a püspök és Lajos király ellen foglalt állást, kétségtelenné teszi azon föltevésünket, hogy a bán a patarénokkal kezd czimborálni, kiket a római kúria következetesen »eretnek« névvel különböztet meg a görög-keleti szerbektől. A bácsi káptalan levelében tehát a bogomilekről (»eretnekek«) van szó. Minthogy az ország lakosságának zöme a bogomil felekezethez tartozott, a bosnyák püspök pedig a magyar király hive volt, Tvrtkó czéljainak megvalósítására a katholicismustól nem remélhetett támogatást. Mint a hiteles levél is mondja, a püspök a vallás érdekeit és a magyar király ügyeit különféle módokon előmozdította. A bán tehát felhasználta a boszniai káptalan egyik előkelő tagját, ki a püspök és a magyar király terveit vele közölte. A kanonok személyesen értekezett a bánnal s vele oly dolgokat közölt, melyek a kereszténység, t. i. a katholicismus terjedését akadályozták s a magyar királyságnak evvel azonos érdekeit sértették. Ezekből teljes joggal azt következtethetjük, hogy a bán János kanonokot a bogomil felekezetnek akarta megnyerni; mivel máskép érthetetlen volna közös terveiknek a katholiczizmus és a magyar királyság érdekeivel való ellenkezése. Jól tudom, hogy a patarén vallásnak eredetileg nem volt hierarkikus szervezete; mindazáltal idők folytán a felekezet e tekintetben is változott. Épp úgy mint dogmáik ridegsége a főrangúaknak a felekezethez való csatlakozása folytán sokat enyhült, akképp a hierarchiára vonatkozó tanaik is átalakultak. Igy a XII. század krónikáiban olvassuk, hogy azon időben püspökök is csatlakoztak a felekezethez. Párizsi Máté elbeszélése szerint a jelzett korban a patarénok független egyházfő alatt állottak, ki püspököket ordinált, épp úgy mint a pápa, vagy a katholikus érsekek.[2]) Föltehető tehát, sőt valószínű, hogy Tvrtkó, ki akkor a patarénokhoz szított, János kanonokot meg akarta nyerni a »bosnyák hit«-nek, vagyis autokefál nemzeti egyházat akart alapítani bosnyák főpap kormányzata alatt. Ezt annál több okunk van állítani, mivel Tvrtkó magatartásában a gyors fordulatot épp akkor észleljük, midőn Lajos király Szerbia ellen megindítja a hadjáratot, Dalmáczia a magyar király joghatósága alá került; Szerbia félig-meddig ugyis Lajostól függött. 1358. év őszén a magyar király megindítja a háborut Szerbia ellen, hogy ez országot

[1]) Theiner, Monum. Slavor. Merid. I, 240.
[2]) Pray, Specimen Hier. Hung. II, 403.

még szorosabb függésbe hozza a magyar koronához. Tvrtkó ily körülmények között sem jobbról, sem balról nem remélhetett szövetségest saját terveinek létesítéséhez. Csupán a patarénok részéről kínálkozott a támogatás. Ezektől azonban csak úgy remélhetett segitséget, ha úgy a görög-keleti vallásu Szerbiától, mint a katholikus magyar királytól elfordúl. Tvrtkónak ezen helyzetéből meg lehet immár magyarázni, miért fordúl most egyszerre, rögtön a Lajossal kötött szövetség után a patarénokhoz, a bosnyák hit követőihez, hogy ezek segitségével megalkossa a független bosnyák királyságot. Ezt csakis a szomszédok elfoglaltsága idején tehette; akkor midőn Boszniában a patarénok teljesen elhatalmasodtak, úgy hogy az országban ők voltak a számot tevő tényezők.[1]) Ezekből megérthetjük Tvrtkónak czimborálását János kanonokkal; mely a veszprémi püspöki levéltár oklevele szerint épp akkor történt, midőn a magyar király Szerbia ellen a háborut megindította s az összeesküvés akkor került napfényre, midőn a délvidék ügyeiben érdekelt főrendek az ország ügyeiről, — magától értetődik, hogy a szerb háború felől — Bácsban tanácskoztak. Az oklevél világosságot vet Tvrtkó politikájának egyik ismeretlen oldalára. A bán nem volt válogatós az eszközökben, a patarén vallást is felhasználta czéljaira, a mint azt hatalmi aspirácziói nak elérésére alkalmasnak találta.

Ezen czikkelyemmel ujabb adalékot akartam szolgáltatni Bosznia török-hódoltság előtti történetének legfeketébb oldalához. Erkölcsi lazaság jellemzi azt. Az erkölcsök zilált ságát észleljük a közéletben, politikában, fejedelmeknél, nemeseknél és a köznépnél. Vallás-változtatások politikai okokból, felekezeti fondorlatok napirenden voltak. A közerkölcsök lazasága egyre ijesztőbb módon terjedt és megásta a bosnyák királyság sirját. Igaza van Račkinak, midőn azt mondja, hogy Bosznia nagyon beteg volt, még csak vitézül el sem eshetett. Ezen betegségnek oka volt a hitbeli erkölcsi ziláltság, mely az ország testébe több évszázadon által teljesen beleette magát.[2]) Valóban beteges viszonyok. zilált állapotok voltak Boszniában; nem csoda, hogy ez ország még csak ellenállásra sem volt képes az előrenyomuló török hatalommal szemben. A fejedelemnek imént vázolt cselszövénye egy egyházi férfiuval, figyelemre méltó tünete az erkölcsök romlottságának. mely Boszniában a török hódoltság előtt elharapózott.

ERDUJHELYI MENYHÉRT.

[1]) Klaić i. m. 147.

[2]) Rački, Fr. Bogomili i patareni. (Rad jugoslavenske akademije. VIII, 173.).

A HORVÁTIAK ELEI.

Bácsmegyében már az Árpádok korában találkozunk, Báncza vagy Báncsa (Bancha) nevű helységgel, mely a hasonló nevű nemzetségnek és a szorosabb értelemben veendő Bánczai családnak eredetét adta. Báncza nemzetséget azonban még Esztergom-, Bars-, Pozsega- és Valkóvármegyében is találjunk.

I. Beke és I. Orbász nevű fivérek (atyjuk nevét nem ismerjük) e nemzetség első tagjainak tekintendők. *Benedek*, vagy rövidítve *Beke* kiről nevén kivül mit sem tudunk, két fiut hagyott maga után: Dénest és Lambertet. *Dénes* 1256-ban az esztergomi egyházmegyéhez tartozó Polozsán (kétségkivül a barsmegyei Garam-Podluzsán) nevű helységben szt. Erzsébet tiszteletére templomot épített; azonkivül még azt tudjuk felőle, hogy 1265. szeptember 22-én barsmegyei Priba nevű birtokot vétel útján szerezte. Kétséget nem szenved azonban, hogy ő azon Beke fia Dénes comes, ki 1269-ben Barbata (Perbete?) nevü földjét a garammelletti sz. Benedek monostornak adta. (Wenzel VIII, 241). Fia II. *Beke* 1283-ban még fiatal ember, ki Esztergomban súlyosan megbetegedvén, pribai birtokát az esztergomi káptalannak adományozta; megjegyzendő, hogy az illető okirat őt bácsmegyei embernek nevezi s emliti, hogy betegségéből kigyógyult.[1])

*Lambert*ről csak azt tudjuk, hogy Esztergommegyében fekvő kürthi birtokát 1255. nov. 24-én Pózsa nyitrai főespereesnek eladta.[2])

I. *Orbász* 1213-ban a kalocsai érsekkel és több más előkelőkkel Vilmos erdélyi püspöknek egyik adományozási levelén mint tanú szerepel.[3]) Meghalt 1252. előtt; tetemét az esztergomi főtemplom előcsarnokában temették el. Emlékét fentartá a bácsmegyei Orbász vagy Orbászpalotája nevü

[1]) Knauz II, 169., 170. Wenzel II, 273.
[2]) Knauz I, 428.
[3]) Fejér III. 1., 146.

helység, mely miként Báncza és más Horváti-féle birtokok 1387-ben és 1395-ben a Garaiak kezébe jutottak.[1]) Fiai közül egész biztosan csak I. István, Vincze és I. Péter ismeretesek.

I. *István* 1237-től 1240-ig titeli prépost, 1237—1238. azonkivül még bácsi prépost és kir. korlátnok, 1240—1242. váczi püspök és kir. korlátnok, 1242-ben Dalmátia helytartója, 1243—1252. esztergomi érsek, 1252-ben biboros és praenestei püspök, meghalt 1266-ban.[2])

Vincze (= Benczencz) neje révén a Kórógyiak őseivel jutott sógorságba. Fülöp, a Kórogyiak egyik oldalőse, a pozsega-megyei Orjava tulajdonosa, fiutódok hátrahagyása nélkül halt meg, mire IV. Béla király a koronára szállt birtokot Fülöp fivérének, Kelednek adta. Keled az orjavai birtok felerészét vejének, Báncza nb. Vinczének adta, a nélkül, hogy unokahugainak, Fülöp leányainak örökösödési követeléseit kifizette volna; azért kénytelen volt a vejétől a neki adott birtokrészt elvenni és Fülöp leányainak adni, továbbá Vinczének a tőle elvett birtokrész fejében száz márkát fizetni. A tatárjárás azonban más fordulatot adott a dolognak. Fülöp leányai és maga Keled a tatárok gyilkos kezei alatt elvérzettek és az akkori helyzet nem igen kedvezett a birtokügyek rendezésének. Csak 1243. okt. havában lehettek rajta az érdekeltek, hogy ügyüket tisztázzák. Keled özvegye Macha és fiai László, Fülöp és Gergely kinyilatkoztatták a pécsi káptalan előtt, hogy a Fülöp leányai és saját atyjuk Keled után rájok esett orjavai birtok feléről sógoruk, Vincze, javára száz márkányi ellenérték mellett véglegesen lemondanak, és azt átengedik. a birtok másik felét pedig hatvan márkáért akarják eladni. Vincze a nevezett káptalan előtt negyven márkát bizonyos Joákim comesnek, kinek Keled örökösei ezzel az összeggel tartoztak, a hátralékos husz márkát pedig készpénzben Keled fiainak adta át. Béla király 1244. márcz. 21-én megerősítette Vinczét, akkoron Esztergommegye főispánját, az orjavai birtok tulajdonjogában.[3])

Vinczéről azonkivül még azt is tudjuk, hogy 1253-ban a Garam folyó mellett birtokolt[4]); utódjairól egyenes határozott adatunk nincs, de mindamellett felismerjük őket a következő közvetett adatok alapján:

1. IV Orbán pápa 1263-ban István pápai káplánt és pozsonyi prépostot István praenestei püspök unokaöccsének mondja.[5])

[1]) Csánki, Hunyadiak kora VII, 172.
[2]) Hazai okmánytár VI. 35; VII, 25. Knauz I, 349. Wenzel II. 90.
[3]) Fejér IV, 1., 341.
[4]) Knauz I, 412.
[5]) Wenzel III. 45.

2. Egy évnélküli okiratból [1]) tudjuk, hogy Kehedin Fülöp, László és Gergely comesek képviselője bizonyos peres ügyben a biró előtt megjelent, ellenfele pedig: *a kalocsai érsek és fivére Keled* nem jelent meg.

3. Egy szintén évnélküli okirat mondja, hogy az ország egyik birája előtt Gutkeled nb. Apaj bán fia Apaj Keled fiai László, Fülöp és Gergely ellen a somogymegyei Neszde és Köröshegy birtokok tulajdonjogának bebizonyítása végett az okiratok felmutatására határnapot kap. Keled fiainak képviselője: Kuhedin; ugyanazon perben Okori (Baranyamegyében) Máté fia, Ehellős a Keled fiainak érdektársa.[2])

Miután már most tudjuk, hogy István pozsonyi prépost, későbbi kalocsai érsek, Báncza nb. István praenestei püspöknek az unokaöcscse, — továbbá, hogy ama bizonyos perében Kehedin által képviselt ellenefelei Keled fiai Kórogyi László, Fülöp és Gergely, — továbbá, hogy Báncza nb. Vinczének neje Keled leánya, Kórogyi László, Fülöp és Gergelynek nővére: biztosra vehetjük, hogy a Kórógyiakkal perben állt kalocsai érsek és fivére Keled a Báncza nb. Vincze esztergomi főispánnak a fiai; egyikük, a későbbi érsek, megkapta hires nagybátyjának, *István* bibornoknak, másikuk pedig anyai nagyatyjának, Kórogyi *Keled*nek a nevét.

II. *István* 1262-ben pozsonyi prépost; midőn őt 1263-ban zágrábi püspöknek jelölték, még nagyon fiatal volt; 1264-től 1278-ig kalocsai érsek; 1266-ban pápai káplán; 1267—1272 V. István korlátnoka.

*Keled*ről ugyan semmi bizonyosat nem tudunk, de azt hiszem, hogy későbbi nyomára is akadtam. Találjuk ugyan (Fejér IX, 6., 83.) hogy Rosd nb. Kis Mihálynak két neje volt; az elsőtől, kinek nevét nem ismerjük, egy névleg szintén ismeretlen leánya született, ki *Benczencz fia Keled*-hez ment férjhez, második neje Hontpázmán nb. Bazini I. Kozmának a leánya, ki férje halála után (Kis Mihály még 1270-ben él) Berenthei Köke Jakabbal (a Lónyaiak ősével) második házasságra lépett. Berenthei Jakabnak e (második) neje Benczencz fia Keled nejének hozományát és menyegzői költségeit sajátjából fedezte, minek fejében IV. László király 1285-ben (akkor már Köke Jakabné volt) neki és férjének, Berenthei Jakabnak adományozta. Kis Mihály és kiskorú, akkor már elhalt, fiának, Mihálynak, bereg- és ungmegyei birtokait Köke Jakabnak 1285-ben következő fiai voltak: *a)* első nejétől: Pózsa,

[1]) Wenzel XII, 678.
[2]) Hazai okmánytár VII, 331. Wenzel XII, 680.

b) második nejétől: Benczencz, Kozma, Jakab és Miklós. Köke János 1296-ban (Forrói) Aladárral szemben a beregmegyei Kölcsin helységre igényeket támasztván (Wenzel X, 218.) többiek között *Keled nb. Péter* Jakab bizalmi férfiaként szerepel. E Péter tehát Benczencz fia, Kelednek a fia.

Mielőtt Vincze fivérére, Péterre, áttérnénk még ki kell emelnünk, hogy István biborosnak még egy másik unokaöcscse, *János* győri főesperes, nagybátyjától 1264. jan. 1-én kapja[1]) a zalai főesperességet. Vinczének vagy Péternek fia volt-e? nem tudjuk.

I. *Péter* 1253-ban fivérével, Vinczével, együttesen, szintén garammelletti birtokos.[2]) Két fiát ismerjük: II. Orbászt és Tamást.

II. *Orbász* 1280-tól 1286-ig egyházjog-doktor, pozsegai prépost, Erzsébet anyakirálynő kanczellárja és (1286-ban) pápai káplán.[3])

Tamás, ki az »*Aranyas*« melléknevet viseli,[4]) 1283-ban merül fel, midőn Orbász prépost beleegyezésével, fivérének, a részint Bars, részint Esztergommegyében (ma csakis az utóbbiban) fekvő farnadi birtokát cserébe adja az esztergomi érseknek s azért az esztergommegyei Sasal, Lóta és Parasztalnok nevű jószágokat kapja.[5]) Utoljára találkozunk vele 1297-ben, midőn fiával, Pállal, együttesen valkómegyei (ma szerémmegyei) Szot nevű helységét rokonának, Zsámboki Ajnard fia Jánosnak eladja.[6]) E rokonság csakis anyai ágra vezetendő vissza. Tamás 1299-ben már nem él.

Fia *Pál*, kivel már 1297-ben találkoztunk. 1299-ben Gutkeled nb. Lotárd fia Dénes és ennek fivérének, Endre bánnak, fia Mortun ellenében a Baza mentén fekvő Meszeföldnek birtokáról és a csütörtökhelyi vásári jogról lemond. Atyja, Tamás, azt állította, hogy nevezett helységek ősi birtokaihoz tartoznak, Pál azonban elismeri, hogy az ellenfél ősi birtokát képezik.[7]) Utoljára ráakadunk Pálra 1317-ben, midőn más valkómegyei nemesekkel[8]) együttesen a pécsi püspöknek valamely birtokperében választott bíróként működik.

---

[1]) Wenzel III, 110.

[2]) Knauz I, 412.

[3]) Fejér V. 3., 324. Hazai okmánytár VIII, 235., 273. Wenzel IV, 267. XII. 302.

[4]) Anjoukori okmánytár V, 517.

[5]) Knauz II, 172.

[6]) Wenzel XII, 603.

[7]) Wenzel X, 343.

[8]) Ezek: Zsadány nb. Tamás (a Velikeiek őse), Garai Sándor fia Miklós, Csák nb. Czimba István, Dénes fia János, Gutkeled nb. Mortun, Polgári Pál, Szentemágocs nb. Márton bán fia Imre. Fejér VIII. 2., 77.

Fia II. *Horváti Péter* 1351. szeptember 24-én a Bács város mellett tartott megyei közgyűlésen a valkómegyei nemesség képviselője; 1355-ben pedig Hermann nb. Laczkfi András királynéi tárnokmester nejét, Gutkeled nb. Mortun leányát, Erzsébetet, bizonyos örökösödési perben képviseli.[1])

E Péter fiai: *Pál*, *János* és *László*. II. *Pál* 1379-től 1385-ig zágrábi püspök. *János* 1376. január 25-től 1381-ig macsói bán. Ő az, ki fivéreivel, Pál püspökkel és Lászlóval nápolyi Károly pártját fogván, annak halála után az ismert nagyjelentőségű szerepet játszotta. Miután azonban jelen soroknak csak az a feladata, hogy a Horvátiaknak még nem eléggé tisztázott eredetét a lehetőség keretében tisztára hozza, ennélfogva János bán működéséről és családjának későbbi sorsáról e helyen már nem szólok.

Az eddigiek alapján a következő nemzedékrendet kapjuk:

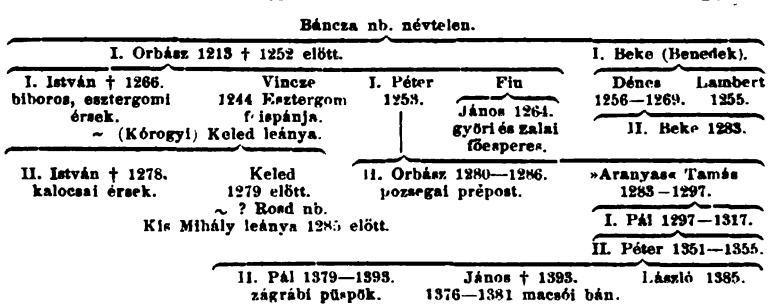

DR. WERTNER MÓR.

[1]) Anjoukori okmánytár V. 517; VI, 263.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Csongrád vármegye története. Irta Dr. Zsilinszky Mihály. I. rész. Budapest, 1897. Kiadja Csongrád vármegye közönsége. 8-r. VIII+284 lap.

Mintegy negyedszázaddal ezelőtt a Magyar Történelmi Társulat megbizásából Pesty Frigyes és Fraknói Vilmos tervrajzot dolgoztak ki a vármegyék történeti monographiájára vonatkozólag, melyet a társulat el is fogadott s a »helytörténetírók« figyelmébe ajánlott. E tervrajz egy alapos monographia kellékét a következő tiz pontba foglalja össze: 1. Források fölsorolása. 2. A vármegye földrajzi és helyirati ismertetése. 3. Kültörténete. 4. Belső története, helyhatósági élete. 5. Egyházi és vallási 6. Kereskedelmi állapotok. 7. Gazdaság, kereskedés, ipar. 8. A birtokos családok. 9. Melléklendők. 10. Okmánytár. Egész könyvtár lenne azon monographiákból, melyek ezen tervrajz megjelenése óta irattak, de ezek között alig egy párt találhatni, mely szorosan ehhez tartotta volna magát. És ez helyesen is van igy. Alig képzelünk únalmasabb dolgot, mint egy rakás monographiát, egy chablon szerint, egyenlő beosztással, egyforma tárgyalási módszerrel. Sőt azt hisszük, hogy a Történelmi Társulatnak sem az lehetett e tervrajzzal a czélja, hogy azt azután a monographusokra erőszakolja s az iró gondolkodását békóba verje, — talán csupán azon szempontokra kivánta figyelmöket fölhivni, melyek egy monographiánál sem mellőzhetők. Már csak azért is czélszerű volt nekik e tekintetben szabad kezet engedni, mivel majdnem minden vármegye fejlődése más-más irányban történt; más volt az élete egy felvidéki, más egy alföldi, ismét más egy erdélyi vármegyének, e szerint multja is különböző tárgyalási módot kiván. Egyik vármegye csaknem állandóan békés fejlődés szintere volt, ellenséget is alig látott, másiknak folyvást mozgalmas élete volt, sokszor az ország sorsát területén döntötték el, vagy századokon keresztül harcz, villongás fészke volt, és egy megye monographusának művében mindezt kifejezésre kell juttatnia.

Örömmel látjuk Zsilinszkyt, a ki régóta foglalkozik Csongrádvármegye történetével s e vármegye főispánjairól irott nagybecsű tanulmányát épen e folyóirat 1891—92. évfolyamaiban tette közzé, belépni most a vármegyei monographusok tisztes gárdájába, mivel ő eddig is úgy volt ismeretes történetiróink között, mint a ki mindig magasabb szempontból nézte az eseményeket, módszeresen ír s a mellett még azzal ritka jó tulajdonsággal is bir, hogy élénk és szép az előadása. Ennek elég bizonysága az, hogy még az országgyülési végzések száraz tömegébe is életet tudott önteni. Készséggel jelentjük ki, hogy mindezen kiváló irói sajátságai e művében is kifejezésre jutottak.

Műve beosztásában önállóan járt el s erre nézve igen igen helyesen a vármegye különleges történeti fejlődését vette irányadóul s ezt folyton szem előtt tartva, világos és összefüggő képet rajzolt a vármegye történetéről.

Megpróbáljuk a megye területén lefolyt főbb eseményeket röviden vázolni utána.

A mű most megjelent *első része* a megye történetét a *legrégibb időktől a szathmári békéig* tárgyalja. Zsilinszky ez időszakot két részre osztja: *I. Csongrád vármegye a mohácsi vész előtt* és *II. Csongrád vármegye a török hódoltság korában.*

A két első fejezet a vármegye földrajzi fekvését, természeti és földtani viszonyait, az ős-, kő-, réz-, bronz- és vaskort, a római és népvándorláskori műveltséget s a magyarok bejövetele előtt itt lakott népeket ismerteti röviden, kellő arányban, igen helyesen inkább csak a nevezetesebb régészeti leletekre szorítkozva, melyek közül a legbecsesebbek a szegedöthalmi ásatások alkalmával kerültek napfényre. A hunnok korából fölemlíti, hogy itt Szeged vidékén volt Attila főhadi szállása, úgy a mint azt Salamon Ferencz Desiricivel, Révész Imrével stb. szemben kifejtette.

A harmadik fejezettel: *a magyarok bejövetelével* kezdődik tulajdonképen a vármegye története s itt mindjárt kedvező alkalom nyilik a szerzőnek »a Körtvélytó közelében, a Gyümölcsös-erdő árnyékában« *Pusztaszeren* tartott országgyűlés és a Csongrád név etymologiájának ismertetésére, melyet már Anonymus »nigrum castrum«-mal jól fordított latinra. A honfoglalás után a vármegye tiszántuli, a Körös és Maros vize közé eső részét az Ajtony nemzetség vette birtokába, később pedig, midőn Szent-István a lázadó nemzetségfőt leverte, a Csanád nemzetségé lett az. Itt telepedett le az Ond vezértől származó Kalán nemzetség is. Az első telepedés emlékét őrzik a Puszta-Ülés, Puszta-Sasülés, és Lajos-Szállás nevű puszták.

E terület apostola Szent-Gellért, az Ajtonytól elfoglalt

Marosvár területén alapított csanádi püspökség első birtokosa volt. Ő vitt hét benedekrendi szerzetest Marosvárra s ezek közreműködésével térítette és keresztelte meg az itt lakó pogány magyarokat. Mint a többi ősvármegyét, úgy ezt is Szent-István alapította, midőn a Tisza két partján fekvő királyi uradalmak középpontjává a csongrádi földvárat tette.

A vármegye területe különben sokszor változott. Szent-István idejében a Tiszaparton Alpártól Zentáig, Szelevénytől a Marosig terjedt, tehát Hódmezővásárhely és vidéke már nem tartozott hozzá. A középkori vármegyének kisebb része esett Tiszántúlra, főtömege a Duna és Tisza közé Alpártól Perlek faluig nyúlt el, központja ekkor már nem a csongrádi, mely a tatárjáráskor elpusztult, hanem a szegedi királyi vár lett, részint hadászati jelentősége miatt, részint mint a vármegye területén fekvő királyi birtokok gazdasági középpontja.

A mi a vármegye további történetét illeti, 1241. április második felében a tatár hordák ezt is elözönlötték. Hiába menekült a nép Csongrádra, az ottani királyi várba, Szer falu benczés monostorába: mindezek egymás után tüz és kard áldozatai lettek. Hasonló sors Csanád várost és Pereget, hová 70 falu népe menekült hiába. Szeged, melynek lakói mocsarakba, nádasok közé bujtak el, egy ideig a tatárok hadiszállása volt, innen küldözgetett Bathu khán leveleket IV. Bélának, melyekben hódolásra szólította föl. A tatárok kivonulása után a kunoktól szenvedett sokat a vármegye. A Tisza két partján és a Hódtó környékén sok kun szállás volt, a honnan sok ideig fosztogatták a szomszéd falvakat, mig a hódmezei csatában (1280) meg nem törettek. A Dózsa-féle parasztlázadás alkalmával Mészáros Lőrincz és Nagy Antal keresztes seregeitől szintén sokat szenvedett a vármegye. Ezek vezetése alatt Szegednél ütött tábort a pórhad, de a fölfegyverzett polgárságtól védett várost meg sem merték támadni. Majd Cserni vagy Fekete Iván, a hirhedt kalandor szereplésének szintere lett a vármegye, különösen Szeged, melyet 1527. rácz csapatával elfoglalt és kirabolt. Még szomorubb helyzetbe jutott ez a terület akkor, midőn török csapatok szállották meg. Ettől kezdve török császár és magyar király mindenik egyformán sarczolta, adóztatta a lakosságot. Különösen a töröknek egész rendszere volt a nép teljes kiszipolyozására, a fej-, kapu-, fa-, szén, méhkas-, olaj-, mátkaadóval, buza-, árpa-, köles-, lencse-, haltizeddel és vámmal. Nem segített, sőt rontott a helyzeten a szegedi főbiró Tóth Mihály kisérlete, melyet 1552-ben Szeged visszavételére a hajdukkal tett, a melynek eredménye az lett, hogy Ali basa a várost felgyujtotta és kirabolta s diadala emlékére 4000 levágott orrt

és 8000 fület, 40 zászlót és számos foglyot küldött Konstantinápolyba.

A vármegye folytonos zsarolás, rablás és öldöklés folytán lassanként annyira elpusztult és elnéptelenült, hogy területe önállóságát is elvesztette, 1635. Szeged városával együtt Pest, 1647. Heves, 1649. Borsod vármegyéhez csatolták.

Az volt a szerencséje mégis a szerencsétlenségben, hogy a török vallási tekintetben türelmes volt. A mint Gyalui Torda Zsigmond Melanchtonnak irta: »Ha a magyarok testileg szolgálnak is a töröknek, de lelkük teljes szabadságban él, melyet a mi királyunk (t. i. Ferdinand), ha ezen résznek t. i. a török hódoltságnak hatalmában volna, tűzzel-vassal akadályozna.« A török fenhatósága alatt épen olyan háborítlanul folytathatták hiveik lelki gondozását a ferenczrendü szerzetesek, mint a milyen szabadon terjeszthették a református vallást Szegedi Kis István, a vármegye első reformátora és Abádi, mely vallás Fráter György, Tóth Mihály és mások üldözése daczára is nagy elterjedést nyert.

A török kiűzése után következett német uralom nem volt jobb a törökénél. A különben is nagyon meggyérült s vagyonilag is elgyengült magyarságnak keseredett szivvel kellett látni, hogy a bécsi kormány az 1691-ben Csernovics patriarcha vezetése alatt bevándorolt s nagyrészben Csongrádban, különösen Szegeden és vidékén letelepített szerbeket és a ráczokat a magyaroknál többre nézi s nagyobb kiváltságokban részesíti. A szerbeknek nem kellett adót fizetniök, világi és egyházi ügyekben egyedül a szerb patriarchától függtek. Hasonló előnyben részesültek a ráczok, kikből 1700. Lipót király a marosmenti határőrvidéket szervezte, felettök sem volt a vármegye tisztviselőinek semmi hatalma. Ehhez járult az is, hogy a szegedi katonai parancsnok báró Globitz kiméletlenül zsarolta a népet, melyet az adó, élelmiszer stb. beszolgáltatásán kivül a vár javitására és erődítésére is berendelt. Az elkeseredett nép hiába várta megszabadulását Rákóczy Ferencztől, kinek badai több izben is táboroztak Csongrádban: boldogabb idők csak a szathmári béke után következtek.

Ime, ezek a vármegye történetének kiemelkedő pontjai, melyeket Zsilinszky a részletekkel együtt, szépen és gondosan kidolgozva tüntetett föl, a kültörténet keretébe ügyesen beillesztve a vallási, művelődési, kereskedelmi, közigazgatási, gazdasági stb. állapotok, a vármegye városai, várai, falvai, nemesi családai, plébániái, zárdái, építészeti emlékei, papjai és tisztviselői ismertetését.

Van Zsilinszky művének még egy kitünő tulajdonsága,

a mit említés nélkül már azért sem hagyhatunk, mert az eddig megjelent monographiák közül nem ismerünk egyet sem, a mely ezzel ily mértékben dicsekedhetnék.

Zsilinszky nem elégszik meg azzal, hogy a vármegye történetével kapcsolatban közigazgatási, törvénykezési és birtokviszonyait is rajzolja, hanem egyszersmind részint bevezetőül, részint az ismertetésbe beleszőve, a jogszokás, intézmények stb. keletkezésével, jelentőségével, fejlődésével, valamint a törvénykezési élet kifejezéseivel, ezek értelmével is megismertet, szem előtt tartva, hogy nem a történettudósok, hanem a vármegye közönsége számára ir, melynek minden tagja nem birhat az ezek megértéséhez szükséges jogtörténeti ismeretekkel. Igy aztán művében nem csak a vármegye beléletének, hanem a régi magyar törvénykezési, közigazgatási életnek is hű és világos képét nyujtja.

Hasonló czélból, t. i. hogy a közönség érdeklődését ez is még inkább fokozza, számos sikerült kivitelü *kép* (csatajelenet, arczkép, viseletkép, tájrajz, autograph) egy *czimerrajz* (1731-ből) és egy *térkép* (1827-ből) dísziti e művet.

Vannak monographiák, melyek lexikonhoz hasonlítanak, a vármegye s a területén fekvő városokra, falvakra, családokra vonatkozó adatok betürendes gyüjteményei, bennök a fától nem látjuk az erdőt. Sok monographuson megesik, különösen olyanon, a ki müve megírása előtt messzemenő levéltári kutatásokba merült, hogy másképen érdekes és becses, de a vármegye történetével nagyon távoli vagy semmi összefüggésben sem lévő adatokat is felhalmoz művében, a mi mind zavarja az összhangot s nem engedi, hogy egységes képet alkossunk magunknak a vármegye multjáról.

Valahol olvastuk, hogy egy jó történeti munkának vagy monographiának olyannak kell lenni, mint egy operakivonatnak, mely zongorára vagy hegedűre van téve. Számtalan hangcsoport (clarinette, oboe, fagott, kürt stb. hangja) elmarad belőle, de az mégis szép és hű, ha az opera tartalmát folytonos összefüggésben és összhangzatosan, arányos rövidségben visszaadja. Mi a jó monographust inkább a zongoraművészhez szeretnők hasonlítani, a ki az egymás mellett fekvő billentyükből csak azokon játszik, melyek egy zenedarab összhangzatos előadásához okvetlenül szükségesek. Zsilinszky művét olvasva jutott ez eszünkbe: ajánljuk leendő monographusainknak követendő példányképül!

D. L.

Codex Diplomaticus Comitum de Blagay. A Blagay-család Oklevéltára. Bevezető tanulmánynyal a család történetéhez. A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága megbizásából szerkesztették *Thallóczy* Lajos és *Barabás* Samu. Térképpel, két leszármazási táblával és 11 pecsétrajzzal. Budapest, 1897. Kiadja a m. tud. Akadémia. (8-r. CCXCIV+597 lap.) A Monumenta Hungariae Historica, vagyis a *Magyar történelmi emlékek* első osztálya, az *Okmánytárak* 28. kötete.

A magyar tud. Akadémia jeles munka kiadásával gazdagította történelmi irodalmunkat. Jól mondám: *gazdagította*, mert ilyen munka minden tekintetben kincset ér. Végre van tehát könyvünk, mely mintául szolgálhat arra, hogyan adjuk ki okiratainkat.

Thallóczy Lajos, Barabás Samu és (szivesen soroljuk őt melléjök) Hodinka Antal, kik e művet összeállították és megirták. Thallóczyé az eszme, a directiva, a rendezés és földolgozás; ő gyurta át a történelmi nyers anyagot Bevezetésében csaknem 300 lapon át élvezetes tanulmánnyá, melyet a történetkedvelő mohó vágygyal lapoz végig. Nagy segítségére volt *Hodinka* Antal, ki a helyrajzi adatokat állította össze oly geographiai tudással, melyről midőn azt állítjuk, hogy a Csánkié mellé helyezhetjük, legnagyobb elismerésünket akartuk kifejezni. Harmadik a szövetségben *Barabás Samu* a Teleki Oklevéltár szerkesztője, a »paleographus.« 265 oklevelet, melyek elseje (noha ez első kétségtelen hamisítvány) 1200-ban kelt, utolsója pedig 1578 november 23-án keletkezett, tartalmaz e gondosan megállapított kiadás, melyekhez adandó még a Függelékben (CLXXXIV—CCXX lap) közölt tizenöt oklevél és 28 regesta. Befejezésül szolgál a mintaszerű név- és tárgymutató (522—597. lap.)

Történelmünkben nevezetes szerepet játszott Blagay család fiágon immár kihalt. Utolsó sarja, gróf Blagay Lajos, egy talpig nemesérzésű férfiu, kiben rendíthetetlenül élt annak a százados kapcsolatnak emléke, mely családját a magyar korona birodalmához füzte, ki a M. T. Akadémia megkeresésére páratlan liberalitással rendelkezésre bocsátotta az eredeti okleveleket, hogy kiadásukat kellő gondossággal és ne sebtében lehessen eszközölni, — annak végleges elkészülte előtt, folyó évi februárius 26-án Laibachban elhunyt.

A családi levéltárat, mely mindössze pár száz darabból áll, a család weissensteini kastélyában Krajnában, hova a Blagayak a török foglalások elől, visszahagyván ősi birtokaikat, menekültek, őrizik. A szerkesztők mindenek előtt arra

törekedtek, hogy e rendelkezésre álló weissensteini levéltárból mindazt, a mi a családra vonatkozik, annak legrégibb okleveleitől kezdve addig, mig a család megszünik magyar lenni, teljesen adják. Ezen, időközben megfogyott anyagot aztán kiegészítették a budapesti Országos Levéltár, a bécsi titkos és pénzügyi levéltár és több más gyüjtemény anyagával. Mihez képest bátran állíthatni, hogy megközelítőleg teljes képet adnak és hogy a históriai vezérfonalat e gyüjteményben megtalálja a történeti kutatás.

Anyagát tekintve három szempontból érdekes e levéltár: forrása az a szlavon báni méltóságot viselt család származása rendjének; családtörténetileg is tartalmazza a vezérokiratokat, és — a mit legelől kellett volna említeni — számos uj adattal gazdagítja tudásunkat.

E három irányban kalauzul kinálkozik Thallóczy Lajos kitünően megirt bevezetése, mely a Blagay család eredetéről, származási rendjéről, történeti szerepléséről, birtokairól és czímeréről behatóan értekezik. — Ezen uton haladva, miután az Orsini-féle származás legendáját kellő világításba helyezte, kimutatván, hogy ez állevelekből keletkezett, vagy állevelek gyártására szolgáltatott alkalmat, azon eredményre jut, hogy a Blagayak a Goriczai nemzetségből, melynek 1243-ban öt ágát ismerjük, származnak; a XII. század folyamán, midőn Dubicza megye közvetlen szomszédságában gyökeres földbirtokosokká lesznek, Vodicsaiak (Vodicsányok, vodicsai főispánok), majd a XIV. században (Dumitól kezdve) Blagay (Blagaj, Blágay) lesz a családi nevök.

E család érdekes történetét adja elő okirattára nyomán Thallóczy Blagay Ferenczig, ki Nádasdy Tamás által neveltetvén, immár tisztán magyar. Vitézül harczol a török ellen, de elvégre is kénytelen Krajnában fekvő birtokában, keresni biztos menedéket, melyet 1540 körül még atyja vett meg Ungnad Jánostól.

Megelőzi e történeti rajzot két terjedelmes leágazási tábla, melyek elseje a Blagayak leszármazási rendjét adja elő Nicolotustól a fennevezett Ferenczig, ki 59-dik a sorban. A másik tábla a Blagay család krajnai ágának stemmáját tartalmazza Lauer Hugó bárónéig, született Blagay Matild grófnőig, ki még egyetlen élő tagja a híres nemzetségnek. Mellékelvék a bizonyító adatok.

A család történetének előadása után egy térképvázlat jelöli, hogy uj szakaszhoz érkezünk, mely a Blagay oklevéltár helyrajzi adatai megállapítását és magyarázatát nyujtja. Ez azon szakasz, melyet tizenhét felosztásban Hodinka Antal készített, kinél senki az anyagba jobban nem hatolt.

A Bevezetés ötödik és utolsó fejezetét Thallóczy igen sikerült, tíz pecsétrajzzal élénkített tanulmánya fejezi be a Blagay család czímeréről.

Áttérve magára az oklevéltárra, melyet tartalomjegyzék előz meg, ki kellett emelnünk, hogy ezen oklevelek átlag igen becsesek. Talál köztök minden korszak specialistája újat, érdekest. A magyar történelem nem egy részletében bővül, világosodik általa.

Nem lehet föladatunk, hogy állításunk bebizonyítására minden adatot fölmutassunk; de azt se tagadhatjuk meg magunktól, hogy az Anjoukorra vonatkozó két adatot elhallgassunk. Az egyik ezek közűl I. Károly király levele, melyben Radoszlófia Istvánt és Duimot, amannak főleg a Bazarád oláh vajda ellen vezetett hadjáratban tanusított vitézségeért, mindennemű birtokaiban megerősíti, sőt új birtokokkal megajándékozza. A nagy fontosságu részlet a következő: ». . . dum nos. . *propter occupationem terrarum et confiniorum regni nostri*. . illum saevum Bozorad, voyvodam volahorum, rebellem et notorium emulum nostrum diffidassemus et congregato nostro valido exercitu in terram suam Transalpinas (?), gentibus nostris ignotam, nostro regio culmini *subiiciendam* se transtulimus, ubi certis diebus sine prelio inter alpes et montes per latibulas se moventes fere omnibus edilibus hominum et equorum destituti laborabamus, *facta treuga* cum predicto Bozorad, *data fide sua perfida* ut nobis uti regi pareret ac securum exinde redeundi simul cum exercitu nostro iter preberet, confidentes . . revertebamur et cum gentibus nostris in quedam via . . *ex utraque parte ripis preeminentibus circumclusa et ante, unde patentior erat, in pluribus locis indaginibus fortiter circumsepta et volahorum pugnatorum gentium dicti Bozorad multitudine obsessa*, asperrime circumquaque rabide et vehementi impetu in nos et nostrum irruendo exercitum, diversis modis (h)orrendis caninosis insultibus, *fundarum iaculis* et aliis crudelibus verberum ictibus afficiendo gladiis feriunt turmas nostras, sagittas lanceasque suas inebriant sanguine occisorum undique, ut muro obstructi momordivis verberum plagis, ubi *nec ultro procedere nec fuge locum habere poteramus* . . cum paucis nostris colletaralibus . . *scutis desuper facto velamine*, creberrimos in ex hoc ictus gladiorum, sagittarum, lancearum et aliarum nonnullarum iacularum super se tollendo velut imbres pluviarum, vitam a mortis impetu arctius evitare cogebamur, ubi prefatus Nicolaus iuvenis adleta et tiro fortis, fidelis noster vehementi spiritu et mentis nostre intuitu leonina ferocitate, viribus resumptis in virtute sui mili-

taris brachii, *cunctis tamen suis feramentis de suo ad terram ruptis corpore, scuto et acutissima sua vibrata lancea* rursum in aciem offensorum nostrorum se viriliter contulit pugnaturus, caput nostrum priusquam suum fideliter defendendo, *coram oculis nostris quinque fortiores volahorum pugnatores, qui pre cunctis caput nostrum regium orbare festinabant,* sua veloci agilitate *occisit et preceps in terram* vita exutos prostravit, ubi et ipse Nicolaus miles ex adverso sex vulnera ad caput et humera tulit non modica sat.« (111—2. lap.)

Ezen okirat, mely közvetlenül I. Károly királynak a harcztérről való visszaérkezte után iratott, az összes, eddig ismert leirások közt a legkimerítőbb. Világos képét adja az oláhok ellen vívott kétségbeesett harcznak és helyszín jelzésével, talán módot nyujt annak meghatározásához.

A másik okirat, melyet kiemelünk, 1352 febr. 26-án kelt. Ebben Nagy Lajos király II. Endre királynak a Vodicsai Baboneg és István szabad ispánságáról szóló levelét Blagay István ispánnak főleg azért, mert mindkét apuliai hadjáratban részt vett, átirja. Az okirat ide vonatkozó igen érdekes helye így hangzik: ». . . in regno Apulie, cum nos ipsum regnum ad vindictam . . necis . . Andree fratis nostri . . *per Johannam eius conthoralem et quosdam sibi confederatos scelerose ac inique commisse* . . insiluissemus, Nicolaus et Johannes *banderio eorum proprio, familiaribus suis, viris . . notabilibus, armis condecenter munitis, adornato in propriis sumptibus et expensis sumpmo virtutum studio ad nostrum decus, minime per nos angariati, sed proprio nutu, zelo pure fidelitatis instincti sedule, prefatis geminibus vicibus procedendo,* ibique sub urbibus Apulia et Aversa . . vulnera gravia . . acceptasse, ubi Petrum filium dicti Johannis et quosdam nobiles eorum familiares . . *vorago mortis* absorbuisse novimus . . .« (129. lap.)

E szövegből (mellékesen mondjuk csak) nem okvetetlenül következik, hogy Jánosfia Péter és a Blagayak csatlósai »elestek.« Ellenkezőleg, ha Nagy Lajos kanczelláriája írmodorát vesszük, a *vorago mortis* kifejezés arra enged következtetni, hogy a fekete halálnak lettek áldozatai.

Pór Antal.

A millennium lefolyásának története és a millenniáris emlékalkotások. Irta Kőváry László. Budapest, 1897. Athenaeum r.-társulat 8.-rét. VII+320 lap.

A nagy és lélekemelő millenniáris ünnepségek zaja immár elhangzott s csupán nehány vármegye és város díszgyűlésén mondott beszédek utólagos megjelenése, egy-két elkésett szobor-

leleplezés emlékeztet még arra, hogy az még nem is olyan régen volt, máskülönben a millennárium is immár a történeté. Sőt ime már történetíróját is megtalálta veterán tudósunkban Kőváry Lászlóban. Nincs kifogásunk e sietés ellen, sőt több tekintetből helyesnek tartjuk azt és pedig első sorban azért, mivel igy mindenki saját tapasztalatai alapján ellenőrizheti adatai és leirásai teljességét, pontosságát és megbizhatóságát.

A millennium ünnepségeinek leirása, melyet a szerző sikerült phrasissal a millenniumi »*közhangulat emlékiratá*«-nak nevez, mint a mű Előszava mondja, kivonata a napi sajtónak »mely a közhangulatot epikus magaslaton tartotta« s igy a munka érdeme főleg az anyag összegyűjtésében, a fontosabb események kiválogatásában, rendszerbe foglalásában, s arányos beosztásában van. Ily szempontból vizsgálva a művet, el kell ismernünk, hogy a terjedelmes anyag gondosan mindenre kiterjedő figyelemmel van összeállitva s csak néhol vettünk bizonyos aránytalanságot észre benne: ilyennek tartjuk, hogy egy pár példát is említsünk, azt, hogy a bécsi magyarok báljának tánczrendje bővebben van leirva, mint Kállay Bénjamin akadémiai nagy beszéde, a belőle adott idézettel együtt, valamint a gr. Festetich Taszilló, Dániel Ernő és gr. Apponyi Lajos estélyeinek a vendégek teljes névsorával több hely jutott, mint a történeti kiállitásnak.

A rendszert is, a melybe a millennium eseményeit foglalja, hasonlóképen sikerültnek tartjuk. A mű a következő tizenegy fejezetre van osztva: 1. A megnyitás előtt. 2. Az egész ezerév ünneplése, programmba vétele szobrok, festmények, emléktárgyakban. 3. Az országos ünnepélyek, a kiállítás megnyitása s a hálaadó isteni tisztelet. 4. A korona ünneplése, a diszországgyűlés s a hódoló felvonulás a király elé, junius 8-án. 5. A honfoglalás, a hét törzs, a hét vezér ünneplése hét országos emlékmű felavatásában. 6. A haza a falu, városok, vármegyék ünneplése, emlékoszlopokban, millenniáris alkotásokban, felavatásokban. 7. A művészet és tudomány ünneplése. 8. A jelenkori Magyarország millennaris alkotásai. 9. Az ezredévi országos kiállitás. A kiállitás látogatása s a hazai congresszusok. 10. Európa a millenniumon, s a világsajtó elismerése. 11. A kiállítás berekesztése. A millenniumi ingó emléktárgyak s azok elhelyezése.

Történeti szempontból a műnek kétségtelenül legbecsesebb része az V. fejezet, mely szép »képmagyarázat« a hét Árpád-emlék felállításához és a II. fejezet, a mely *Árpád s a honfoglulás, Szent István. Szent László, Az utolsó Árpádok, Hunyadiak emlékezete, Verbőczi és Mohács, Mohács után a törökök kinyomásáig, Thököly, Rákóczy kuruczvilága, Újjá-*

születésünk úttörői, *Negyvennyolcz után*, *A megifjodott Magyarország* czímek alatt történeti visszapillantás keretében egyszersmind a millennium történeti emlékalkotásait is felsorolja. Ezt így összeállitva szerző nem találtá meg a napi lapokban, ennek ügyes összeállitása, kizárólag az ő érdeme. Egy pár tévedést (talán tollhibát) itt is találtunk ugyan, a mit nem hagyhatunk felemlítés nélkül. Ilyen a 41. lapon az a passzus, melyben Verbőczi Tripartitumáról az mondatik, hogy az »Veress *Bálint* 1567-ki, Heltai 1571-ki, Laskai János 1581-ki fordításában a nemzet bibliájává lett.« Veres *Balázs* (és nem Bálint!) csakugyan fordította Werbőczyt, de az 1571-iki kiadásnak Heltai csak kiadója és nyomtatója és nem fordítója. Maga mondja az előszóban: »Nem lón üdőm hoza, hogy az egész könyvet wyonnan à Deákbol megtolmaczolhattam volna Magyar nyelwre« s a czímlapon is csak ennyi van: »Heltai Gaspartol wyonnan megnyomtattot.« Itt-ott sajtóhibák és magyartalanságok is fordulnak elő, igy ugyanezen lapon három helyen 1414 és 1405 áll, 1514 és 1515 helyett; »A történet *fel-* és hozzászólása (3. l.), Feszty Árpád körképe elkészült, *kinyilt* (7.), Komjáti Benedek Szent Pál levelei 1535-ből stb. Nem megfelelő kitételek szerintünk az ilyenek sem: »A király és királyné szinte lesték a főpap ajkáról a szót,« »az új országház *tündéries* benyomást tesz« stb.

Érdekes a mű utólsó fejezete, a melyben a szerző többek között egy *millennium-múzeum*, egy *Árpád-múzeum*, s egy *millennaris könyv- és levéltár* létesítését ajánlja. Az előbbibe kellene elhelyezni szerinte a kiállítási aranypavillon arany könyvét, melybe a látogatók irták neveiket, a jun. 8-iki díszfelvonulás egyenruháit, a Vágó-féle történeti felvonulás vázlatait stb. A honfoglalási vagy Árpád-múzeumban a honfoglaláskori sírleletek anthropologiai maradványok, ősi fegyverek, III. Béla és neje megmentett földi maradványai, gr. Zichy Jenő őshazai, Hermann Ottó ősfoglalkozási gyüjteménye, Feszty-féle körkép stb. A könyv- és levéltárba a millenniumi országos bizottság munkálatai, a millenniumot szervező törvényczikkek, a jún. 8-iki díszülés jegyzőkönyve, az országos hét emlék felavatásának hivatalos leírása, a kiállítási katalogusok, pásztori levelek, vármegyei monographiák, millenniumi díszgyüléseken tartott beszédek, az összes hirlapok 1896. évi folyama, zeneművek stb. A múzeum és könyvtár számára Kőváry a kiállítási Vajda-Hunyad épületét is alkalmasnak gondolja. Szintén érdekes, habár nem valami szerencsés az a gondolata, hogy a múzeumot és könyvtárt fogadalmi templom jellegével kell felruházni s az háromszor nyiljon meg egy évben: május 3-án újjászületésünk, jún. 8-án

újraföltámadásunk s aug. 8-án Szent István szent lelkének megnyilatkozása napján! Az Árpád-múzeum helyéül a munkácsi, vagy a vajda-hunyadi várat ajánlja, ezt meg fel kellene ruházni a »Janus templom jellegével«, s időközben csak egyszer nyitni meg, a mohácsi vész napján.

Az egész általában s nem annak egyes részleteit tekintve, mint már említettük, az adatok szorgalmas összegyűjtéséért, az művet összeállításnál alkalmazott s első tekintetre szembeötlő világos rendszerért s az egész művön elömlő lelkes és hazafias hangért, a mit különben természetesnek is találunk, elismeréssel adózunk szerzőnek, s örömmel üdvözöljük őt a történetirás terén azért, hogy oly sokáig pihentetett történetirói tollát a millennium dicsőségének rajzolására ismét fölvette.

—zs—

A budapesti kir. m. tud. egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780—1895. Ezredévi emlékkönyvül a kar megbizásából egybeirta Horváth Ignácz. Budapest, 1796. IV + 455 lap.

Milyen nagy lendületet adott a magyar irodalom egyes, bár nem minden ágának a millennáris lelkesedés, annak egyik szembetünő bizonysága az, hogy egy meglehetősen elhanyagolt irodalmi ágra a bibliográphiára is kiterjedt és e téren is két figyelemreméltó műnek adott életet. Az egyiknél: az orvosi kar történeténél, a bibliographia ugyan csak másodrendű szerepet játszik, a mennyiben a tanárok életrajza mellett röviden felsorolja azok műveit; de a másik, Horváth Ignácz műve, tisztán bibliographiai célokat tűzött maga elé, t. i. az egyetem újjáalakításának esztendejétől 1780. évtől mostanáig »a kar irodalmi munkásságát ezredéves fennállásunk emlékére megörökíteni.«

Horváth az e czélból összegyüjtött anyagot három részre osztotta: az első korszak 1780—1849-ig, a második 1850—1867-ig s végül a harmadik 1868—1895-ig terjed s e három korszak keretén belül a tanárok nevének betürendje szerint vannak felsorolva a művek czímei, a beosztásra nézve a nyilvános rendes tanároknál a kinevezés, a magántanároknál a képesités évét vevén irányadóúl. Véleményünk szerint ez a korszakokra osztás az egyetem történetének tárgyalásánál mindenesetre helyén való, de itt bátran elmaradhatott volna, mivel több tanár működése különben is átnyúlik egyik korszakból a másikba, és mivel a tanárrá kinevezés vagy képesítés évét (a mi pedig e beosztásnál irányadó volt) kevés ember tudja kivülről, s igy a háromszor ismétlődő betürend inkább zavarja, mint megkönnyíti a keresést. Mindezt Horváth is még elég jókor belátta és egy névmutató hozzá-

adásával igyekezett segíteni e bajon, a mi által művét tényleg sokkal használhatóbbá tette.

Ellenben csak helyeselni tudjuk azt az eljárását, hogy a tanárok neve után közli a születési és a tanszékre kinevezés évét, valamint azt is, ki meddig volt tanár; többnek neve mellől vagy az egyik, vagy a másik adat elmaradt ugyan. de ez többnyire olyanoknál történt, a melyeknél ez adatok utánjárás után sem voltak megszerezhetők.

Végig lapozva e művet, kétszázhetvenöt tanár nevével találkoztunk benne. Kétszázhetvenöt egyetemi tanár, kik a szaktudományt irodalmi téren is a kor színvonalán képviselik! Szép dolog lenne, de különösen az egyetem régibb korszakából, fájdalom, nagyon sok kivétel van: a 275 közül mintegy harmincz tanár van, a kitől semmi mű, még czikk sem jelent meg nyomtatásban, ezeken kivül soknak egész irodalmi működése néhány szaklapba irott czikkből, másoké befolyásos püspökökhöz és más nevezetebb egyéniségekhez intézett gratulációkból áll. Az is érdekes jelenség, hogy a magyar nyelv és irodalom tanára a helytartótanács parancsolatára egyszer olyan művet fordít, mely arról szól: »Hogyan lehessen a jávorfa leveléből czukrot csinálni« máskor meg »Hogyan lehessen a kukoriczaszár leveléből gyümölcse megszedése után szirupot?«; hogy a széptan tanára mindenről ir, csak a széptanról nem, hogy a német nyelv és irodalom tanárának egész irodalmi működése egy prédikációs könyv magyarra fordításából áll stb.

Ez és hasonló szomorú jelenségek mellett jól esik látni a viszonyok javulását a második korszakban, kivált ha ekkor meg egy csomó német professor nem rontaná örömünket, kizárólag német nyelvű irodalmi munkásságával; — de főkép a harmadik korszakban, melyben a legtöbb tudományágnál elismert irodalmi névvel biró embereket látunk.

Egyik-másik tudományág különben mindjárt kezdetben méltó képviselőre talált, így a történet és segédtudományai Katona Istvánban, Cornidesben, Prayban, Schönwisnerben, Schwartner Mártonban, később Horváth Istvánban stb.

Mint fáradságos munka és gondos gyüjtés eredményét ajánljuk e bibliographiai segédkönyvet az egyetem és az irodalom történetével foglalkozók, valamint történészeink figyelmébe is: benne sok neves és jeles történettudósunk irodalmi működésének teljes és pontos bibliographikus összeállítását fogják megtalálni. D.

Középiskoláink története.

V.

Sárospataknak már a XVI. században legfőbb nevezetessége gyanánt említi Dudith András, az egykori pécsi püspök, reformatus kollegiumát. Egyik levelében ez a passzus áll: »Az egész Patak és csaknem egész szomszédsága a helvét vallástételt követi. Van Patakon egy híres iskola is, ennek tudós férfiak szoktak élén állani«. Egy másik levele szerint: »jeles képzettségű ifjak szoktak onnan akadémiákra menni«. Kitünő tanárok és jeles képzettségű tanulók, mindig e kettő által juthatott valamely iskola hívnévhez, a minthogy ma is e kettő valamely iskola virágzásának kétségtelen bizonyítéka. És e tulajdonságokra nézve egy ideig hasonlíthatatlan előnyben volt Sárospatak a többi protestáns városok fölött, sőt volt idő, mikor olyan világhirű paedagogus állott az iskola élén, a kit külföldi híres egyetemek is méltán irígyelhettek tőle. Hogy a virágzás e korszakát hanyatlás, sőt egy ideig pusztulás kora váltotta föl, az mit sem von le e dicsőségből; azon igazság sulyát, hogy a benső erő magában nem elégséges a virágzás állandósítására, ez intézetnek is éreznie kellett s addig élte fénykorát, mig a fejedelmi kegy napja sütött reá.

Van még ez iskolának egy másik, újabb keletü dicsősége is, melyre nem kevésbé méltán lehet büszke: iskolája történetét nem miniszteri rendelet, nem is a millenniumi lelkesedés hozta létre: egy buzgó tanára már akkor megirta azt, mikor egyebütt alig gondolt valaki ilyesmire, s a millenniumra már egész kis irodalmat mutathatott fel a multjával foglalkozó művekből és czikkekből. Első érdemes monographusa *Szombathy* János sárospataki tanár már 1788-ban megszerkesztette az iskola történetét. *Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis* czímen, mely 1860-ban az iskola háromszázados ünnepén látott napvilágot s azonkivül magyarul is megirta s kétszer is kinyomatta (1809 és 1827-ben) *A sárospataki reform. kollégiomnak rövid historiájá*-t. Ezeket vette alapul *Szinyei Gerzson* iskolatörténeti tanulmánya is, mely az akadémia és gymnasium 1894/5-ik évi együttes értesítőjében bevezető gyanánt jelent meg.

E főiskola történetére vonatkozólag aránylag elég sok hiteles és részletes adatok maradtak fent, a minek oka abban keresendő, hogy a veszedelemmel szemben, mely mind a királyi kincstár, mind a jezsuiták részéről a régi időben többször fenyegette, csak ugy védekezhetett, hogy történeti okmányokkal és adatokkal igazolta jogait.

A ref. főiskola alapítója a mohácsi vész után *Perényi*

Péter koronaőr, Abaújvármegye örökös főispánja; az ő védelme és pártfogása alatt szervezték azt *Kopácsi István* és *Sztáray Mihály* az ott levő ferenczrendi zárdában, bizonyára nemcsak annak épületében, hanem egyszersmind annak lefoglalt birtokaiból és javaiból is. Az iskola magyar szelleméről ez időben Kapi Miklós lőcsei tanulónak 1543. sept. 6-án kelt, András bátyjának irott levele is tanuskodik, melyben többek között ez áll: »Asszonyom ő kegyelme irja, hogy ha rá gondolnám, ha jobvóna, hogy Patakra küldene, minthogy itt Mester nincs, én bizony nem tudom, mert az mi a tanulást illeti, talán jobvóna, de ezért eni ideig való fizetés mind hiában lenne, anibul, hogy valamit a német szóban kaptam is, mind elfelejteném . . .«

Perényi Péter fia, *Gábor* halála után, a ki az iskola pártfogolását atyjától örökségben kapta, sokszor változtak az iskola patronusai. Fénykora a *Lorántfy Zsuzsánna* korára esik, ekkor nevezték el azt a *Rákóczyak iskolájának*, ekkor laktak itt a Rákóczy-fiak is: II. György és Zsigmond, ekkor hivták meg az iskola szervezésére *Comenius Ámos Jánost* a hírneves és nagy paedagogust, a ki az alatt a négy év alatt, mig itt tanított, tanrendszere által újjá alakította az iskolát, s megalapította jó hírnevét. Szerencsétlenségére megirígyelték tőle s nem vehette sokáig hasznát.

Lorántfy Zsuzsánna halála után, a ki saját nyilatkozata szerint »mint az édes anya magzatit, a dajka az ő kicsindedit: úgy igyekezett nevelni ez intézet növendékeit istennek és szegény hazánknak szolgálatjára«, zord idők következtek az iskolára. II. Rákóczy György özvegye a r. katholikus vallásra tért Báthori Zsófia előbb jezsuitákat telepített a várba, azután lefoglalta ezek számára az iskola birtokait, később ezzel sem elégedve meg, elűzte a tanárokat és tanulókat s a »*bujdosó schola*« Debreczenben, majd Gyulafehérváron volt kénytelen hajlékot keresni. Ettől kezdve nehéz idők következtek. Midőn Thököly serege Sárospatakot hatalmába kerítette, a tanulók egy része ismét visszavándorolt ugyan, de csak azért, hogy a felkelés leveretése után megint vándorbotot fogjon kezébe. Az újra bújdosó csapatnak most *Csécsy János* tanár volt a vezére, ő vezette az összetartó kis iskolát Gönczre, s midőn a jezsuiták innen is elűzték, Kassára, és egy e czélra épített faházban itt tanította azokat mintegy hét éven keresztül. Sajátságos, hogy ismét újabb fölkelésnek kellett jönni, hogy a számkivetettek visszatérhessenek. II. Rákóczy Ferencz tábornoka, Orosz Pál adta vissza 1703-ban a tótoktól és ruthénektől lakott megromladozott sárospataki collegiumot a reformátusoknak,

s midőn ez a szécsényi országgyűlés kiküldött bizottságától is megerősítést nyert (1707.), a vándorló iskola nagy örömmel haza költözött. A nyugalmas évek ezzel még nem következtek be, sok zaklatást és üldözést kellett az iskolának még ezután megérnie egész 1790/1-ig, de azért tanulóitól sem ármány, sem erőszak nem volt többé képes megfosztani, ellenségei a jezsuiták bármint mesterkedtek is. Ezek 1714-ben ismét kieszközöltek egy rendeletet, mely szerint az iskola minden javait nekik át adni. A rendelet végrehajtására kiküldött bizottság katonaság és hajduk assistentiája mellett, dobszóval ment az iskola elfoglalására. Tanulók, tanárok a kaput bezárva szivszorongva várták bent a dolog kimenetelét. Az erőszak sem késett sokáig: a hajduk puskatusával, az oda rendelt molnárok fejszékkel döngették a kapukat. Már-már betörték, mikor a nép, mint a pozsonyi iskolafoglalásnál, itt sem nézhette végig tétlenül, beavatkozás nélkül az erőszakoskodást; az asszonyok szénvonóval, lapáttal és kövekkel az áldatlan munka félbeszakítására kényszerítették az ostromlókat s a bizottság eredmény nélkül tért vissza a jezsuiták lakására. Qui habet tempus, habet vitam: ez a mondás illett ezúttal az iskolára. Előjárósága egy folyamodványnyal felküldte *Monokit* Bécsbe III. Károlyhoz, s ott, főleg külföldi prot. hatalmak közbenjárására királyi rendeletet eszközölt ki, mely megtiltotta, hogy »a panaszló tanárokat és tanulókat templomuknak, iskoláiknak birtokában háborgassák.«

Mindezeket, valamint a későbbi időből a tanárok torsalkodását részletesen és az események ügyes csoportosítása által Szinyei érdekesen irja le a már említett források alapján.

»*Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbeli életéből* czímmel az előbbinél háromszorta nagyobb terjedelemben s itt már önálló kutatás alapján, külön fejezet ismerteti az iskola kétszázadi belső életét, a tanárok viszonyát Kazinczyhoz; Kövy Sándor, Rozgonyi, Láczay ellenséges magatartását a nyelvujítással szemben, főleg Kazinczy levelezése alapján, mely ismertetésnek irodalomtörténeti becse is van; továbbá a sajátságos nevek alatt alakult ifjusági egyletek életét, a milyen volt pl. az 1813—1822-ig fenállott *Pánczél vármegye* (regnum Páncél), melynek népe, tisztviselőkara a joghallgató ifjuságból telt ki s volt felső- és alsóháza, fő- és alispánja, esküdtje, ügyvédje, levéltárnoka, országgyülést, tisztujítást tartottak, szónokoltak, megtagadták az adót és újonczokat stb., s nem egyszer viharos országgyülést tartottak. Hasonló czélja és iránya volt az 1832—1836-ig fenállott *Nándor-vármegyének*, melynek egy izben Kazinczy Gábor volt a főispánja.

Mindent összevéve, mint azt némileg e rövid ismertetés is sejteti, Szinyei kis munkája az érdekesebb tartalmu és jobb monographiák közé tartozik: érdekes, változatos és jellemzetes események ügyes csoportositással, élénk, a figyelmet lekötő előadásban: Szombathy János előmunkálatai után a sárospataki főiskoláról még egy ilyen monographiára volt szükség, Szinyei jól fogta föl feladatát s készséggel elismerjük, hogy azt sikeresen is oldotta meg. Dr. Dézsi Lajos.

A magyarság őskora.

(második közlemény.)

IV.

A hunnok nyugot felé való terjeszkedése után, a mi a Kr. u. II. században következett be, midőn a khinaiak 91. körül megdöntötték a hungnu államot, a magyarság egész a honfoglalás koráig a törökség alá került.

Eddig rokonaitól a finn-ugor népektől még nem volt elszakítva, bár a a törökökkel is érintkezett, a kik már a szkitha mozgalmak idejében előnyomultak a Pontus vidékére.

Már föntebb utaltam rá, hogy ezek a törökök a szkithák vagy szakák voltak, kiknek nevét ma is viselik a jakutok, a legészakibb s a többi közül nagyon rég kivált törökök. A jakutok nyelvében maradt fenn az az eredeti *t* betü, a mit én a szkolot (szokolot) névben vélek megállapíthatónak a későbbi szakalar alak helyett, melynek a csuvasban *r*, a törökségben *j* felel meg. A szkithák vagy szkolotok törökségét látom az *arima*=egy szóban, mely a mai törökben *bir, ber, per,* a régi bolgár nyelvben azonban még megvolt a *vereni,* tehát a képzős alak is.[1])

A szkitha Poseidon neve, a *Thamimasadas* (tör. tengizata=tenger atya) neve is törökös, mert a »tengiz« (tenger) szó, bár a magyarba és mongolba is átment, csakis a törökségnél keletkezhetett a »ting« (igen, nagyon) és »szu« (viz) elemekből vagyis szó szerint azt jelenti: »nagy viz.«

Kétséget sem szenved, hogy a szkithaságban csak az uralkodó törzs volt a török, a nagy tömeg pedig abból a finn-ugor elemből állt, melyet a szkolotok a Baikal vidékéről való kivándorlás alatt magukkal ragadtak. Innen magyarázható, hogy általános elnevezésük nem a szkolot, hanem a finn-ugor többes

[1]) A bolgár fejedelmi lajstromban van ez a számnévi alak: »verenialem«, mely Radloff szerint a. m. a török »bir«, »ber« és »elli«, csuvas »alla« (ötven.) V. ö. Kuun G. Relationes. II. 13.

raggal (-t) ellátott szakit alakjában terjedt el a Pontus vidékén, melyből lett a hellenizált szakithész, szkythész. Ebben a finn-ugorságban, úgy látszik, a vogul-osztyák-téle elemek voltak tulsúlyban; erre vall a szkitha Hestia, Vesta, a tüz istennőjének neve, a *Tabiti,* melynek mai alakja a vogulban »taut,« osztyákban »tút«, »túget« a. m. tűz. De ezen elemeken kivül még egy ősrégi szumir-akkad rétegnek is kellett járulni a szkithasághoz, mert a szkitha *oior-pata* az az férfi-ölő név csakis a szumir-akkad »uru-bata« (u. a.) szóval magyarázható.

A szkithák mögött, a Tanaison túl egy másik rokon, de tőlük dialektusilag különböző rokon népség foglalt helyet: a szarmaták. Ezek már erősen vegyültek csud elemekkel, vagyis a monda nyelvén szkitha ifjak és amazon nők ivadékai (Her. IV. 110—116.), nevük is a csúdos jellegü *mata* (ember, férfi) képzővel ellátva vált ismeretessé a Pontus vidékén. Valóságos összeolvadásról van itt szó, nem pedig arról a népkeverékről, mely a szkithaság neve alá van foglalva, de ahol az egyes ethnikai elemek közt legalább is megvolt az a különbség, hogy a szkolotok az uralkodó néposztályt képezték, a többi pedig a meghóditott alsóbb néposztályt.

A szarmatákról azt irja Herodotus, hogy szkitha nyelven beszélnek, de mivel az amazonok nem tanulták meg jól a szkithák nyelvét, hibásan ejtik ki a szókat. (Her. IV. 117.) Világosan kitünik ebből, hogy itt dialektusi különbséget kell érteni a szkitha és szarmata nyelv között; csak az lehet kérdés, hogy melyik az a szkitha réteg, melynek nyelvével rokon volt a szarmata. Egy pár nyom, de maga a monda is arra vall, hogy a királyi szkithák, a szkolotok értendők. A két nyelv között pedig egyik különbség az lehetett, hogy a szarmata r-ző volt; erre mutat, hogy a szkitha *tamimasz* (tengiz, tenger) szó akkor, midőn a szarmaták már elhatalmasodtak, a Maeotis akkori szkitha neve, a Temerinda vagy Temarunda azaz »mater maris« (tör. tengiz-ana, tenger-anya) tanusága szerint *temir*, *temar* alakban tünik föl. Ugyanezen időtájban kezdik használni a görög irók a *tyrageta, myrgeta* neveket a *thysszageta, masszageta* helyett. A szkitha *kszaj.* szaka *kozol*=fejedelem, uralkodó szó a szláv és litván nyelvekbe *kral, karálus* alakban ment át, a magyarban is *király.* A szkitha *kannabisz* szó csakis egy közbeeső szarmata *kendebir*, *kendevir* alakból válhatott a magyarban és törökben *kender-*, *kendirré.* Egy más sajátság a szóközépi *nn* átalakulása *nd*-vé, a mit a most említett *kannabisz-kender*, aztán a Temerinda névben levő *inda* tüntet föl a tör. *ana*, szumir: *anna* (magy. anya) helyett. Maga a *szarmata, szauromata* név egy harmadik hangsaját-

ságra mutat. Elhagyva a csúdos *mata* végzetet, tiszta nemzeti névnek a *szaur* marad meg, melynek ezt a magában álló alakját megkapjuk a *szauarok*, *szavirok* vagy *szabirok* nevében. Ha a szkolot (szokolot) név a. m. szakalar, miként a jakut atakh (láb) a. m. csóvas ora (u. a.), továbbá ha a török oghul (fiu), aghiz (száj) a csuvasban úwĕl, śúvar: a szaur, szavir névalak sem lehet más, mint: szakit, szaghit azaz szkythês.

Mindezek specialis csuvas hangsajátságokat tüntetnek föl. a szarmaták török nyelve tehát a mai csuvasnak az őse s ezzel nagyon megegyez az a körülmény, hogy miként a szarmaták szkithák és csudok vegyülékéből alakult nép, ugy a csuvas nyelv és ethnikum is tele van csúd sajátságokkal. S itt nem hallgathatom el azt a mindenesetre jellemző dolgot, hogy a csuvasok és cseremiszek a nyelvi különbség ellenére is annyira egy népnek tartják magukat, hogy a csuvasok a saját ősi nevükön, a szarmatán nevezték el emezeket, mert hiszen a szarmisz, cseremisz egyenesen a. m. szarmata, mig a cseremiszek marinak hivják magukat is, a csuvasokat is.

A szkitha és szarmata nyelv közti viszonyt tehát a jakut és csuvas közti hangsajátságokkal jellemezhetni. Mindkettő *sz*-t használt a szók elején a déli törökség *j* betüje helyett, mint a jakut és csuvas, ezt látjuk a »szaka«, »szkolot,« »szavar« nevekben, a mi helyett a »jűetzi,« »javut« névben a *j* tünik föl; a szókezdő sziszegő jellemzi más északi török népek nyelvét is, mint a baskirokét (ds), kirgizekét (zs). sórokét (s) s kisebb mértékben, a *j*-vel váltakozva, a kazáni tatárokét, ezeknek nagy tömege tehát szintén ilyen szkitha-féle elemből állt, a melyet azonban áttört a *j*-s déli törökség. Az ismert *z-r* hangváltozás, a mi a magyar nyelv török elemeit s aztán a csuvast jellemzi a többi törökséggel szemben (ökör, csuv. vigur, tör. öküz), a szkitha és szarmata nyelv közt is megkülönböztető jegyül szolgált, a magyarba azonban nagyobbára nem a szarmata, hanem egy *j*-s törökből kerültek ezek a *r*-s szavak (a csuv. szjürő a magyarban gyürü, a köztörökben jüzük.) A szkitha megtartotta a szóközépi torokhangot (szaka, szokolot), a csuvas *v*-vé változtatta. A szkithában megvolt az az ősi foghang *(t)*, a mit nagyobb mértékben csak a jakut, kisebb fokban a kojbal-karagasz (néha *z*-vé fejlesztve) tartott fenn, mig a törökségben általában *j*-vé, a csuvasban pedig *r*-ré változott (jakut: atakh, kojbal: azak, csuvas: ora, török: ajak=láb.)

Ez a török elem, a szkitha-szarmata azonban teljesen el volt szakítva a törökség zömétől. Kelet felé a vogul-osztyák és magyarfajta masszageta, thysszageta és jyrka népség zárt

tömege ékelődött közéjük s magának a szkithaságnak és szarmataságnak sorait is megbontották a köztük élő finn-ugor elemek, úgy hogy egyáltalában nem lehet csodálni a csuvas nyelvnek azt a minden tekintetben különleges helyzetét, a mit ilyen fejlődés után a törökségben elfoglal. Még nagyobb kavarodás állt be a belső-ázsiai jüecsik és usziunok kivándorlása által előidézett népmozgalmak alatt. A thysszageták és jyrkák a Dontól északkeletre tanyázó szarmatákat ketté vágták; a szauarok fölszorultak egész a Káma vidékéig, míg a masszageták benyomulásával annyira átalakult a szarmaták déli ágának ethnikuma, hogy a vogulos sajátságok épúgy jelentkeznek a tiszamelléki jazygok törzsneveiben (limi-gant, arkara-gant, v. ö. khânt=had), mint a parthus hadsereg hajitó dárdával fegyverkezett szarmata-alán csapatainál, a kiket Arrianus szerint tarentinoknak neveztek, nyilván jellemző fegyverük, a hajitó dárda után. (V. ö. vogul: téren=fegyver. oszty. tárn, csakis a »tárnen ára«=hadi ének kifejezésben.)

Ugyanezen szarmatáktól származik a »kengyel« magyar elnevezése, mely a vogul »khangil«=felhágó szónak felel meg; régészeti leleteink tanusága szerint a kengyel legelőbb abban a népvándorláskori leletcsoportban tünik föl, mely a déloroszországi szarmaták III—IV. századbeli beáramlásával van kapcsolatban. A Kaukázustól északra elterülő vidéken való tartózkodásuk nyomait pedig a kaukázusi nyelvekben fennmaradt vogul elemek mutatják.[1]) A mi pedig azon szarmatákat illeti, a kik a Don és Dnyeper közé nyomultak, oly sok csud elemet vettek magukba, hogy nevük is, a roxolán, csúd eredetü, a. m. ravokszalan=ravo melléki, volgai.

Mindez megváltozott a Kr. u. II. századtól kezdve, midőn a hunnok kiszorultak Belső Ázsiából s előcsapataik már Ptolemaeus idejében a Volgáig, a roxolánokig, sőt talán azon túl is előre nyomultak.[2]) Ettől fogva több mint ezer esztendőn át tartott a török elem áramlata Kelet-Európába, mely előbb a hunn, aztán az avar, bolgár, majd az altaji turk (kozár), később a bessenyő, uz vagy kun s legutoljára a tatár törzs neve alatt és vezérszerepe mellett a legkülönbözőbb politikai alakulásokat hozta létre, melyekben, mint harczoló elem a magyarság is részt vett, de annyira szétszórva az egyes

[1]) Ilyenek p. cserkesz *khulakh*=vogul *khulakh* (holló), cserkesz *sugho*, kabard *sugh*=vogul *säk*, *säkh* (só), osztyák *kuns* (karom)=kabard: *kunc*. (Munkácsi. B. Nyelvtud. Közl. 1893. XXIII. 119.)

[2]) Ptolemaeus legalább azt mondja (III. 5.), hogy a hunnok, Χοῦνοι a kárpátmelléki basztarnok s a déloroszországi roxolánok közt laknak, rajtuk túl pedig az amadokok (mordvinok) és nauarok (neurok.)

politikai nemzetek keretében, hogy a felszinen levő török elemek mögött, mint külön nép, egészen eltünik.

Ez adott okot arra a sokféle zavarra, hogy minden olyan népvándorlási nép, melynek neve alatt kisebb-nagyobb alapossággal a magyarságot keressük, tüzetesebb vizsgálat után vezérlő eleme után török eredetünek bizonyul.' Ez tévesztette meg Rohonyit is, midőn az avarokat, bolgárokat és kozárokat a magyarokkal együtt egy az ural-altajiságban szorosabban összetartozó s testvérnépeket alkotó önálló csoportnak veszi föl. Magukat az egykoru irókat is zavarta hozta az az ellenmondás, a mi a keleteurópai népeknél politikai csoportosulásuk és ethnikai összetartozásuk közt jelentkezett, a mit röviden úgy fejezhetünk ki, hogy különböző török törzsek vezérsége alatt a kelet-európai magyarfajta elemekből különböző politikai nemzetek alakultak. Csakis abban jelentkezett a szabatosabb megjelölés utáni törekvés, midőn a politikai nemzet keretén belől a vezérlő törzs s a körüle csoportosuló elemek közt észlelhető ethnikai különbséget azzal igyekeztek feltüntetni, hogy beszéltek p. fehér és fekete hunnokról, fehér és fekete kozárokról, fehér és fekete ungrokról sat. De még igy is tele vannak ellenmondással. Egyik arab utazó a kozárhoz hasonlónak találja a bolgár nyelvet, másik meg egészen különbözőnek. Konstantin szerint, mai nyelvünk a kozár kabaroktól eredne, mert Árpád népe eltanulta a kabarok nyelvét s azt használja, a magyarság ethnikuma e szerint a kozárokra vezethető vissza, míg Árpád népe turk volt, a korábbi bizanczi irók szerint azonban épen a kozárság vagyis vezérlő eleme volt az, melyet »keletről jött turkoknak« ismertek s kétségkivül azon altaji turkoknak az ivadékai, a kik a VI. század végén a Maeotisig terjeszkedve a VII. század elején az alsó-volgai szaragurok és akatirok közt egy külön államot szerveztek.

De e sokféle zavar és ellenmondás természetéről mindjárt tisztább fogalmunk lesz, ha meggondoljuk, hogy Európa nyugoti részén, hol a román és germán elem közt a keleteurópai hunn-török és finn-magyar népekéhez hasonló jellegü politikai és ethnikai kapcsolatok jöttek létre, az egyes adatokban ép olyan zürzavaros ellenmondásokra bukkanna a kutató, ha az ethnikai átalakulás folyamatának részleteiről nem volnának pontosabb értesüléseink. Vegyük p. az angolokat, kikről a nyelvész annyit állapíthatna meg, hogy kelta talajon meghonosodott s igen erős franczia hatásnak kitett germán nyelvü nép. Mi minden vitára szolgáltatna okot az angolok és normannok közti viszony ethnikai tisztázása, mikor az adatok a normannokat majd franczia nyelvü román népnek, majd pedig

északi germánoknak tüntetnék föl. Hogy össze-vissza zavarná nyelvész, történész és ethnologus a X. századbeli skandináv normann befolyást Hóditó Vilmos elfrancziásodott normannjainak befolyásával! Mennyire növelné a homályt annak a megállapítása, hogy a frankok, kik között a normannok elrománosodtak, maguk is germánok voltak! Mily képtelenségnek tünnék föl az a tény, hogy az angol nyelv román elemei túlnyomó részben nem Britannia római gyarmatosaitól, hanem egy az angolokat meghódító rokon eredetű germán törzstől származnak! Vegyük ehhez, hogy magában Franciaországban is egy sereg népnév szerepel s az mind más, csak nem franczia, csak nem román. A frankok, a góthok, a burgundok germánok voltak, ezek Galliát, a gallok országát foglalják el, holott a gallok megint nem voltak románok, hanem kelták. S az ethnikai produktum e történetileg konstatálható elemek egybeforrása után mégsem germán, mégsem gall, hanem román.

Mindezek némi fogalmat nyújtanak arról, miféle nehézségek tartóztatják fel Kelet-Európa ethnikai történelmében a kutatót. A magyarsággal is körülbelül olyanformán vagyunk, mint a francziák románságával. A hogy ezeknél, a magyaroknál is a felszinen levő népnevek a népvándorlás korától kezdve a honfoglalásig egészen máshova vezetnek, csak a magyar ethnikumhoz nem. Csupa török törzsnév szerepel, a mely mellett egészen eltünik az ősi »magyar«, »maderi« és »erje«, »erge« »jürke« név. De a magyar ethnikum a török törzsnevek alatt sem vált törökké, az megmaradt magyarnak, sőt az ősi név sem veszett ki, mint népies elnevezés a különböző politikai csoportosulások mögött is életben maradt, s a mint a honfoglalás után a magyarfajta elemek kiválva a különböző török-magyar keverékü politikai csoportokból, önálló politikai nemzetté tömörültek, az ősi népies elnevezés is elfoglalta megillető helyét s a magyarfajta elemekből magyar nemzet alakult.

NAGY GÉZA.

A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az izr. magyar irodalmi társulat által jutalmazott pályamű. Irta *dr. Pollák Miksa*, soproni rabbi. Hetvenöt kiadatlan okirati melléklettel. Budapest, 8-r. 1896, 379 lap.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY —

Dr. Pollák Miksa a magyar történelemnek egy igen érdekes, igen mozgalmas s eleddig jóformán ismeretlen fejezetét mutatja be e takarosan kiállított könyvben. A rajznak ugyan, melyet nyújt, nincsen merészebb liniamentuma, nincsenek nagy contourjai, de úgy hiszem, nem is volna illő ezt

tőle megkövetelnünk. Localis történelemnek bajos dolog megadni azt, mit a franczia une galbe superbe-nek nevez, a mire pedig a szerző vállalkozott, még csak nem is localis történelem, hanem csak egy felekezeté egy helység történetének keretében. Igy aztán természetes, hogy országos ügyek, magas politika, egyetemes történet, mind ez a háttérnek kissé el is hanyagolható homályába szorul vagy legfeljebb mint staffage bir jelentőséggel. A mivel a szerző előáll, az nem politikai, hanem művelődési történetünkhöz adalék, s minthogy a kulturára nemzeti történelmünk eseményei nem directe, hanem csak közvetve szoktak hatni, be kell érnünk, ha a szerző e visszahatást jól meg tudja érzékiteni az előtérbe állitott, e mellett jellemzetesen megválogatott, híven ábrázolt és lehetőleg tetszetősen bemutatott detailokon. Örömmel konstatáljuk, hogy a könyv, melylyel a következőkben foglalkozni fogunk, e követelésnek minden tekintetben megfelel. Erről meg fog győződni mindenki, ki e könyvet kezébe veszi. Lehet ugyan, hogy az olvasónak nem fog mindenkor tetszeni az a mód, melyen a szerző egyes viszonyokat és jellemeket megvilágít, lehet hogy nehány itélet ildomtalanságán mosolyogni is fog — a mi nélkül mi sem tudtuk megállani — de bizvást állithatni, hogy ha van érzéke régi korok társadalmi küzdelmei vagy egyáltalán az emberi balsors formáinak változatossága iránt, okvetlenül érdeklődéssel fogja elolvasni e kis zsidó község viszontagságoktól duzzadó történetét.

Mert piczike a község. Míg országos kereskedelmünk egyéb emporiumában mindenütt sok a zsidó, addig a gazdagságáról híres Sopronban ma sem él több ezerhatszáz ezerhétszáz izraelitánál. A multban még ennyien sem voltak soha. A XIII. század derekán (a tömeges városalapitások korában) telepedtek oda, alighanem a legközelebbi vidékről. Még a XIV. század elején is oly gyér volt e zsidókkal együtt e fontos határszéli város lakossága, hogy Róbert Károly oda újabb bevándorlást tervezett s e czélból egy 1324-ben kelt oklevelével ujabb polgárokat csalogatott oda, nem csak keresztyéneket, de expressis verbis zsidókat is.[1]) Hogy hány zsidóvallású költözködött akkor oda, azt nem tudjuk. De tekintve, hogy a kései középkorban ritka nép vándorolt oly könnyen és oly szívesen, mindjárt az első hivó szóra, mint a mindenfelől üldözött zsidóság, valószinű, hogy már Róbert Károly idejében laktak ott legalább is annyian, mint a hányan voltak pár évvel az első soproni diaspora után, úgy 1380 körül.

[1]) Ld. az I. sz. mellékletet a 253. lapon.

Ekkor pedig százan lehettek. Egy teleklajstrom szerint ugyanis, melyet még ma is őriznek Sopron városában, a mondott időben tizenhat zsidónak volt Sopronban háza. Minden házra külön családot és minden családra öt-hat tagot számítva, nyolczvanra vagy százra kell tennünk a zsidó lakók számát. Ez a lakosság aztán, főkép ha sanyaru viszonyait vesszük tekintetbe, elég gyorsan szaporodott. 1521-ben már négyszázra rugott a száma (49. l.). Többre aztán nem vitte. Nem vihette, mert a mohácsi vész esztendejében — mikor különben már csak 350-en voltak (99. l.) — a soproniak minden zsidót kikergettek, be sem várva a székesfehérvári országgyűlés hasonló rendelkezését. 1526-ban tehát a zsidók száma zérusra reducalódott. Ettől fogva Sopron nemcsak a XVI. és XVII. századokban, de majdnem az egész XVIII-ban is tisztán keresztyén város volt s lakói mentek maradtak attól, mit ők akkoriban a »perfidissimorum Iudeorum quottidiana pestis«-nek neveztek. A soproni antisemitismus ez első áldozatai a közeli főuri dominiumokon huzódtak meg s két-három századon keresztül Kis-Martonban, Fraknóban, Lakompakon, Kaboldon s egyéb ilyen kis falvakban éltek, éppen nem lappangva, bujkálva, mint sokan hihetnék, hanem élénken sürögve-forogva s a mi fő, sokkal nagyobb biztonságban, mint régebben a város falai közt.

De a könnyebb megélhetés vágyától hajtva, mégis szüntelen a közel városba kivánkoztak. A város élénkebb kereskedelme oly vonzalommal csábítja őket, hogy megfeledkeznek a multakban szenvedett gyötrelmekről és szinte tolakodnak oda, honnan őket minden áron elriasztani igyekeztek. A XVIII. század közepén kezdenek mint »tűrt zsidók« Sopronba visszaszállingózni. Elébb csak bizonyos vásáros napokon léphettek a városba, akkor is csak külön engedelemmel és rendes útlevéllel, azután is csak nappal időzhettek ott, bemenetelükért taksát, ott tartózkodásukért óradíjakat fizetve, később kivételesen az éjjelt is ott tölthették, elébb csak egy, utóbb két erősen megadózott és szoros felügyelet alatt álló zsidó-szállóban, a mig végre a mikor liberálisabb lett a kor, másrészt meg ők is mind több és több concessiót vásároltak meg, szépecskén végleg odaszokhattak. A mult század végén ugyan (II. József türelmi pátense után vagy tíz évvel) csak két zsidó család lakott ott állandóan (226. l.), de már 1830-ban 37 főre rúg számuk (229. l.), 1855-ben pedig már többre mint 180 lélekre (236. l.) Az a rohamos szaporodás, mely azóta beállott, úgy a vidék beözönlésének, mint az alkotmányos szabadságnak és az 1867: XVII. t.-cz.-nek tulajdonítandó.

E kis zsidógyarmat szenvedéseivel ismertet meg bennünket e hitközség érdemes lelkipásztora, Pollák Miksa úr. A zsidók jogi, politikai, társadalmi és gazdasági helyzetéről voltakép kevés újat mond, tán semmi lényegest, mit az olvasó az eddigi irodalomból, nevezetesen Hajnik Imrének és Kohn Sámuelnek alapvető munkáiból nem ismerne. E művek révén nagyon jól tudjuk, hogy azokban a századokban, melyekben még anachronismus lett volna az általános vallásszabadságért lelkesedni, a zsidóknak ugyancsak pogány volt a sorsa minálunk is, habár Magyarországon, legalább koronként, sokkal jobb volt a helyzetük, mint a legtöbb nyugati államban. De hát mint kisebbség, mint a keresztyén közösségen kivül élő, fajban, szokásban idegen elem itt is sokat szenvedtek, gyakran igen igaztalanul. Mert úgy van, hogy bár türelmes ember a magyar, azért a zsidót lelkiismeretének különös furdalása nélkül is bántalmazta. Ütötte, ha el volt keresedve, ütötte ha széles kedvében duhajkodott. E szegény pariákat nem védte meg komolyan senki a hatalmaskodók galád támadásai ellen, még a király sem, illetőleg a kir. kamara, vagy az a földesúr, kinek alá voltak vetve. A mikor mégis védték, nem humanitásból tették, hanem érdekből: mert hiszen ha más fosztja ki őket, akkor a szegényekkel nem fizettethetik meg kellően úri protekciójukat.

E könyvből most két dolgot tanultunk, két olyan dolgot, melyet idáig is sejtettünk, de még sohasem láttunk ily positive demonstrálva. Az egyik az, hogy hazánkban mindenki, kezdve a királyon, nádoron és tárnokmesteren, ki sokáig főbirájuk volt, végig a főuri renden, a papságon, a megyén, le egészen a jobbágyig meg az utolsó zsellérig, mindenki méltányosabb és humanusabb volt a zsidókkal, mint a városok. Sehol sem szenvedtek annyit, mint ép a városokban, még pedig főkép a legnémetebb városokban, Pozsonyban, Nagyszombatban, Sopronban, Budán. Az a kedélyesnek és korlátoltnak hiresztelt német nyárspolgár, az a »purger« volt a leggonoszabb és legleleményesebb, ha arról volt szó, miként kell a zsidót kinozni, sanyargatni, kifosztani. Erre nézve e könyv megdöbbentően igaz bizonyitékokkal áll elő. Nemcsak hogy megfosztották e nyomorultakat sok oly jogtól, melyet törvény, szokás és országos privilegium nekik meghagyott, megszégyenítették és kárositották őket minden kigondolható módon (egyebek közt pl. megvámolták őket a sorompón, mint a marhákat) de minduntalan terrorizálták őket, fogságba vetve, halállal fenyegetve csak azért hogy adósaik javára megpuhitsák őket. Igen jellemzően mondja egy alkalommal a szerző: »A soproni zsidók

úgyszólván nem tesznek egyebet, mint börtönből ki, börtönbe be.« Hozzá kell tennünk, hogy nem önhibájukból.

A másik tanulság, melyet most már jóformán bebizonyítottnak látunk, a zsidóüldözésre, nevezetesen a zsidók kiűzésére vonatkozik.

Sopronból kétszer űzték ki a zsidókat. Első ízben nem a néptől indult ki a mozgalom, hanem a királytól. Maga Nagy Lajos kergette ki az apja által behivott zsidókat. De ekkor hamarosan jöttek vissza. Ez mindig így volt, valahányszor az egész országból űzték ki őket. Mintha közgazdaságunknak tényleg szüksége lett volna reájok. Nélkülök mintha beteggé vált volna a kereskedelem, a hitel hiánya pedig tűrhetetlen. Csak ennek tulajdonítható, miért kellett őket mindenkor visszahívni vagy helyesebben szólva, miért kellett mindig ismét beereszteni a maguktól is bekivánkozókat. Egészen másként állott a dolog, midőn 1526-ban Sopron nem országos intézkedés alapján, hanem a maga akaratából űzi ki a zsidókat. Sopronnak megvolt a maga keresztyén kereskedő eleme, igy tehát nem szorult a zsidókra, sőt ezekben kereskedőire nézve kényelmetlen, gyakran illoyalis versenytársakat látott. Innen van aztán, hogy midőn maga Sopron zavarja ki őket, a zsidók harmadfél századon át nem térhettek vissza régi hajlékaikba. Olyan alaposan kergették ki őket, hogy ha a nagy franczia forradalom eszméi nem hatottak volna el mihozzánk is, nem volna csodálatos, ha ez a város még ma is erélyesen tiltakoznék e gyülölt lakók letelepedése ellen.

E monographia révén most minden részletében ismerjük a körülményeket, melyek közt a zsidókat Sopronból kétszer is kiűzték, s most már a maga való értéke szerint itélhetjük meg e mozgalmak erkölcsösségét. Mindkét esetben azonos a város viselkedése. Alig hogy sikerül a zsidókat kituszkolni, a polgárok mindkétszer neki esnek a zsidók házainak, azokat alaposan kifosztják, azután pedig az ingatlanokba elhelyezkednek örökre.[1]) De azzal nem érik be a polgárok, hogy ingó és ingatlan dolgaiktól fosztják meg őket, egyéb jogaikra is szomjuhoznak, nevezetesen azokra a követeléseikre, melyeket kiűzésük persze meg nem szüntethetett. Nosza meg is indul a sok könyörgés,

[1]) E házakból az egyháznak is szokott jutni egy-két telek. Talán ez magyarázza, miért találunk majd minden középkori város zsidóutczájában templomot, klastromot, káptalani házat vagy hasonlót. Igy a budai zsidó-utczában a XV. sz. elején egy Szt-Zsigmond kápolnára, egy prépostsági épületre és több kanonoki házra u. n. Domerey-ra akadunk, Sopronban a minoriták klastromára és valami győri püspök házára (18. lap), Esztergomban Demetrius bibornok házára, melyen utóbb kápolna épült, másutt meg egyebekre.

folyamodás és agyarkodás, hogy a zsidókat összes követeléseiktől elüssék. Igy midőn első ízben kergetik ki a zsidókat, a soproniak kiviszik Rudolfnál, Ausztria uránál, hogy érvényteleneknek jelentette ki mind azon zsidók adósleveleit, a kik az ő fenhatósága alá (Német-Újhelybe) menekültek s kik ott indítanának törvényes keresetet; kiviszik, hogy Rudolf csak az esetben ismerte el e követeléseket perelhetőknek, ha a zsidók minden adósságra nézve külön elismerő nyilatkozatot hoznak — ép attól, ki őket hontalanná tette: Nagy Lajostól, a kinek országába lábukat be sem tehették!

L. B.

Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople par le Marquis de Bonnac. Publié avec un précis de ses négociations à la Porte Ottomane par M. Charles Schefer, Membre de l'Institut. (Société d'histoire diplomatique.) Paris, Ernest Leroux. 1894. — 8-rét. LXXVIII és 287 ll. Több műmelléklettel. Ára 9 frank.

Szerzőnk, Jean-Louis Dusson, Marquis de Bonnac, még 1714-ben kapott rendeletet, hogy Konstantinápolyba utazzék s az ottan székelő franczia követség vezetését az öreg és betegeskedő Des Alleurs gróftól átvegye. De hosszas huza-vona után csak két év mulva, 1716. junius havában utazott el a török fővárosba. Ide érve első gondjai közé tartozott az, hogy a követség irattárát áttanulmányozza, nem annyira történetirói szempontból, mint inkább oly czélból, hogy elődeinek viselt dolgaiból és a portával való sűrű érintkezéseiből és tegyük hozzá, csetepátéiból és kellemetlenségeiből a maga számára zsinórmértékül bizonyos szabályokat vonjon le, hogy hasonló esetben miféle magatartást foglaljon el a török hatóságokkal szemben. Csakhamar azonban azt a fölfedezést kelle tennie, hogy a konstantinápolyi franczia követség irattára fölötte szegény vala, mert egy tüzvész alkalmával sok irat elpusztult; ami pedig megmenekült a tüztől, az fölötte elhanyagolt és rendetlen állapotban maradt reá. Ily körülmények közt 1718-ban haza fordult M. Pecquet-hez, »premier commis des affaires étrangères«-hez oly kérelemmel, hogy ez kutattassa át otthon a királyi levéltárt a szükséges adatok után; ki fölötte udvarias levélben — megtagadta kérelmét. Ez azonban nem kedvetlenítette el Bonnac-ot és megirta a követség történetét; de persze fölötte hézagosan, a mely hézagokat maga a mostani kiadó Schefer sem igyekszik kitölteni. Miután pedig alig lehet egy könyvismertetés czélja az, hogy önálló kutatás alapján meg-

irja mindazt, a mit szerző és kiadója megirni elmulasztottak, az olvasónak egyelőre meg kell elégednie azzal, a mit szerző nyujt.

Bonnac *ab ovo* kezdi történelmét t. i. Remete Péter idejével a XI. századdal; de csakhamar eléri azon időpontot, midőn a páviai csatavesztés után I. Ferencz a törökhöz fordult és fölajánlotta szövetségét. Nagy volt persze a szörnyüködés Európában. A franczia királytól ép oly zokon vették, mint I. János magyar királytól, hogy a kereszténység legveszedelmesebb ellenfelével czimborál. Egy fél évszázad folytán azonban hozzá szokott a világ a gondolathoz s ime létrejött a fura hármas szövetség a pápa ő szentsége, Erzsébet a protestáns királynő és a pogány török szultán közt.

I. Ferencz király első portai állandó követe Jean de la Forest volt, ki 1534. febr. 11-én kapta megbizó levelét és 1537-ben Konstantinápolyban halt meg. De róla Bonnac csak keveset tud, közvetlen utódairól pedig még kevesebbet, sőt több követről éppen semmit; és azért a legelső követ, kinek működésével szerzőnk részletesebben kezd foglalkozni, az ifjabb M. de la Haye Vantelay, ki M. de Césyt-t váltotta föl, mint franczia követ 1665-ben a portánál.

Ez azonban a fiatal De la Hayenak nem volt az első megjelenése a török fővárosban, mert már előbb édes apja követsége idejében ennek betegeskedése alatt, mint helyettese működött és egy alkalommal csunya kellemetlensége volt a törökökkel. Édes apja magára vonta volt a nagyvezér, az öreg Mehemet Küprüli neheztelését, ki azonban egyelőre eltitkolta nemtetszését, várván egy kedvező alkalomra, mely csakhamar kinálkozott neki bosszújának kitöltésére. Egy franczia áruló, névszerint Vertamon, alattomban bevádolta a franczia követet a nagyvezérnél, hogy titkos összeköttetésben áll a velenczeiek fővezérével, kikkel a porta azon időtájt háborúskodásban vala. A Konstantinápolyban betegen fekvő franczia követ erre meg lett idézve, hogy jelenjen meg Drinápolyban, hol az udvar azon időben tartózkodott s hogy tisztázza magát a vádtól és fejtse meg azon titkos jelekkel irt és hozzá intézett levelek tartalmát, melyeket éppen maga Vertamon hozott részére Velenczéből, de nem neki adott át, hanem a török kormánynak szolgáltatott ki. Miután nehéz betegsége miatt a követ el nem mehetett, elküldötte maga helyett fiát, ki Drinápolyban a kihallgatás alkalmával — bizván királyi ura hatalmában — fölötte gőgösen felelt az anélkül is már dühös nagyvezér kérdéseire. Mire ez teljesen magán kivül lett mérgében és parancsára a csausz basi a fiatal francziát több izben száján ütötte, kivervén két fogát. A nagyvezér rendeletéből továbbá őt és később apját,

a követet, is börtönbe vetették. honnan csak hosszabb idő lefolyása után került ki mindkettő. A törököknél elméletben egy követ személye sérthetetlen ugyan, de a gyakorlatban nem, a mire van elég példa a történelemben.

E kemény bánásmód nagy port vert föl széles Európában, hol azt a hirt terjesztette el némely író, hogy magát a követet botozták meg a törökök. A franczia király azzal felelt a portának, hogy követét visszahívta és öt évig képviselő nélkül maradt Sztambulban, hol az elkerülhetetlenül szükséges teendőket a követségnél egy Roboly nevű franczia kalmár végezte. Francziaország végre csakis oly föltétel alatt egyezett a portával való diplomatikai összeköttetés ujonnan való fölvételébe, ha a porta késznek nyilatkozik magát a meggyalázott fiatal embert, M. de la Haye-t franczia követül elfogadni. Igy került ez vissza Konstantinápolyba, hol időközben meghalt volt az öreg Küprüli és ennek fia, egy egészen fiatal ember lett helyébe nagyvezérnek kinevezve.

De la Haye a mondottak folytán nem volt *persona grata* a török udvarnál. mert eltekintve a rajta esett botránytól, a porta ez időtájt neheztelt a franczia kormányra, mivel ez elfoglaltatta volt Gigerit Berberiában és mivel XIV. Lajos segélyt küldött a német császárnak, kinek vezére Montecucculi Szent-Gotthárdnál érzékeny veszteséget okozott a törököknek. De, mint tudjuk, a portának sikerült oly előnyös békét kicsikarnia I. Lipóttól, a milyennel még akkor is megelégedhettek volna a törökök, ha a szent-gotthardi csatát ők nyerték meg volna.

De la Hayenak követ korában is volt több apróbb patvarja a nagyvezérrel s végre anélkül, hogy valami hasznos dolgot végzett volna a portánál, maga a franczia kormány viszahívta őt 1670-ben. Visszahivattatása után beadott jelentésében a császár rendkívüli követének, Leslie grófnak, továbbá Lord Winchelsea-nek és a genuai bailo áskálódásainak tulajdonítja követségének sikertelenségét és azonkívül a hollandiak és a velenczeiek ellenszenvének.

Utódai a követségben M. de Nointel (1670.okt. vége óta), továbbá M. de Guilleragues (ki gutaütéstől halt meg), M. de Girardin (rövid betegség után szintén Konstantinápolyban halt meg) és M. de Chateauneuf voltak, ki 1689. szept. 28-án érkezett a török fővárosba. Sőt, hogy teljesen adjuk a névsort, föl kell említenünk azt is, hogy Guilleragues halála után az új követ megérkeztéig özvegye vezette nagy ügyességgel a követség ügyeit, mely felelősséget egyenesen a konstantinápolyi franczia lakosok kérelmére vállalta

magára s M. de Nogues-ot, a követség kanczellárját, ki megtagadta neki az engedelmességet, elfogatta és egy franczia hajón hazaküldötte, mely erélyes fellépéseért őt kormánya még meg is dicsérte. Girardin halála után ismét a franczia »nemzet« kérte föl ennek özvegyét, hogy mint előtte madame Guilleragues, a követség ügyét az új követ megérkezéseig tovább vezesse, de ő a hivatalos ügyek elintézésével sógorát, Girardin abbét bizta meg.

Az ekkép lefolyt húsz év folyamában azonban Bonnac nem beszél el semmit, a mi történetirásunkat közelebbről érdekelné, kivéve talán azt az egy körülményt, hogy midőn Nointel egy izben nagyon hangosan beszélt a nagyvezérnek a franczia királynak a porta irányában viselt jóindulatáról, ez ismét a szent-gotthárdi csatára czélozva azt a megjegyzést tette, hogy a franczia király nagy barátsága daczára segélycsapatait mégis a porta ellenségeinek táborában lehet találni.

Chateauneuf 11 évig, tehát 1700-ig maradt meg állomásán. Követségének végén az elfogadott szokás szerint egy emlékiratban számot adott királyi urának a portánál való sáfárkodásáról. Ebben különösen az a passus érdekel bennünket, melyben előadja, hogy hazulról vett utasitás folytán mily módon igyekezett a német császár franczia-ellenes politikáját ellensulyozni. Ezt ő két úton törekedett keresztülvinni. Egyfelől megkisértette a törököt a lengyel királysággal kiengesztelni, de ezen kisérlete a király makacsságán hajótörést szenvedett. Másfelől pedig pártolta Tököly gróf pártütő üzelmeit Erdélyben. 1690-ben a porta a franczia király biztatására a grófot erdélyi fejedelemnek tette meg és fegyveres erővel vezette be az országba, de Tökölynek új alattvalóin gyakorolt zsarnokoskodása (ses concussions tyranniques sur ses nouveaux sujets) és a törökökön elkövetett rablásai miatt (ses pilleries sur les Turcs) általános gyülöletet vont magára és oly rosz hirbe került, hogy teljesen haszontalanná vált a nagyur szolgálatában.

Chateauneuf annyira otthon érezte magát Sztambulban, hogy törökösen kezdett öltözködni. Ezt a gyöngéjét fölhasználták roszakarói és bevádolták őt királyánál, hogy egészen törökké lett, még pedig nemcsak ruházatában, szokásaiban, hanem még vallásában is. Lajos király fölötte megharagudott azért, hogy követe nem viselte franczia öltözetét és az udvaránál működő ármánykodókra hallgatva, a hóbortos Ferriolt nevezte ki utódjának a portai követségben.

Ferriolnak szerelmi kalandja volt otthon egy előkelő leánynyal és emiatt el kellett hagynia Franciaországot. Vándorlásai közben elvetődött Lengyelországba, hol egy főurral

(»M. Krazciniski, Starosta de Varsovie et depuis palatin de Polocs«) volt kellemetlensége. Nagy játékos volt és egy nagyobb összeget nyert el a lengyeltől, ki gyanakodván, hogy Ferriol hamisan játszott, nem akarta az elvesztett összeget neki kifizetni. Midőn tehát egy későbbi alkalommal a lengyel főur a királyi teremben kivette zsebéből arany óráját, Ferriol kikapta azt kezéből követelése fejében. A franczia követ, (Béthune őrgróf, a lengyel király sógorának) parancsára azonban vissza kellett adnia az órát tulajdonosának, magát Ferriolt pedig elküldötték Magyarországba, hol fölcsapott Tököly katonájának. Miután némi ideig ily minőségben szolgált vala, otthont barátainak sikerült keresztülvinni, hogy franczia ágensnek nevezték ki Tököly mellé, bizonyos tekintetben Chateauneuf, a franczia portai követ, főnöksége alatt. Több évet töltött e hivatalában, mely idő alatt nagyon megbarátkozott Fontonnal, a franczia követség dragomanjával, ki a nagyvezért rendesen elkisérte hadjárataiban s igy gyakrabban akadt alkalma Feriollal Tököly hadi szállásain érintkeznie. Chateauneuf emiatt féltékenykedett tolmácsára, kivel rosszúl bánt (maltraita) és ki emiatt kénytelen vala vissza térni Franciaországba. Az ő áskálódásainak bizonyára nagy részük volt Chateauneuf bukásában, és jó barátjának Ferriolnak előléptetésében, kit a király 1698. decz. 6. nevezett ki portai követének. Saját emlékirata szerint Ferriol összesen hét magyar hadjáratban vett volt részt; ezek közül a négy elsőt Musztafa szultán idejében a nagyvezér alatt.[1])

Ugy látszik nem utazott Magyarországból egyenesen Törökországba, mert azt irja, hogy Párisból 1699. junius 10-én indult el és deczember 12-én érkezett Sztambulba. 1700. január 5-ére volt kitüzve a szultán előtti ünnepélyes kihallgatás, melyre Ferriol egy hatalmas fringiával jelent meg. Miután azonban a kardviselés kihallgatás alkalmával a török etiquette ellen volt volna, az udvaronczok figyelmeztették a követet, hogy a kardot oldja le, mit ez kereken megtagadott. És volt azután olyan skandalum, mely az öreg Hammer szerint, hallatlan volt az európai diplomáczia évkönyveiben. Csakhogy ő nem ismerte Sir James Bowes, Erzsébet angol királynő követének esetét Rettenetes Iván czár udvaránál.

Ferriolnak még több kellemetlensége volt a török hatóságokkal s végre, midőn nehány év mulva örjöngési rohamai mindinkább komolyabb jelleget öltöttek, a Konstantinápolyban

[1]) Igy! Talán II. Akhmet szultánt értette. »Les quatre premières (campagnes en Hongrie) avec le grandvizir de (du?) sultan Mustapha.«

lakó francziák gyülést tartottak, melyben »a nemzet« abban állapodott meg, hogy a követet ágyba kényszerítették és ahhoz lekötözték s egyúttal a franczia kormánynak hivatalosan tudomására adták a követ elméjének állapotát. A futár a nálunk is jól ismert le sieur Brüe dragoman vala, ki különben már régóta áskálódott volt Ferriol ellen és jó barátját. Des Alleurs grófot, a Rákóczy mellett tartózkodó franczia ágenst több izben biztatta volt, hogy a portai követséget elnyerni igyekezzék. A mint megérkezett Párisba Ferriol megtébolyodásának hire, madame des Alleurs kettős erélylyel látott hozzá a férje melletti korteskedéshez, s végre is sikerült kineveztetését keresztülvinni s őt a kinevezési oklevéllel Konstantinápolyba vinni, mielőtt az időközben kijózanodott Ferriol barátainak a kineveztetést meghiusítaniok sikerült volna. A hivatalát elvesztett követ kénytelen vala tehát a török fővárost elhagyni. Hivatalos jelentését 1711. augusztus 10-éről keltezi. Ebben legérdekesebb azon részlet, melyet a magyar ügyeknek szentel. Szerinte a Rákóczy-mozgalom, melyet tehetségéhez képest folyvást szított, rendkivül zsibbasztotta a német császár erejét; mert ennek legjobb katonáiból mintegy húsz ezeret vett igénybe és pénzben évenkint körülbelül »8—10 milliójába« került. Ferriol annak megitélésére, hogy a magyar elégületlenek forrongása mily fontossággal birt Francziaország külső politikájára nézve, hivatkozik Montecucculinak, a haditanács elnökének egy elfogott levelére, mely Leslie grófhoz, a magyar insurgensek ellen működő hadsereg fővezéréhez vala intézve. Ebben a levéliró szivére köti a hadvezérnek, hogy a magyar fölkelést leverje és minél hamarább vessen véget a háborunak, különben a császár kénytelen lenne Francziaországgal békét kötni. Ez Tököly idejében volt, kinek alig vala 10—12 ezer embere a háboruban s ki Felső-Magyarországnak csak egy igen kis részét tartá elfoglalva. Mig ellenben Rákóczy fejedelemnek zászlói alatt egy időben mintegy 80 ezer ember szolgált és ő a felső Duna mindkét oldalát tartotta megszállva. Ő bátor katona, jeles hadvezér és ügyes pártvezér és azért azt a körülményt, hogy mind ama jeles tulajdonságok daczára mégis megesett rajta az a szerencsétlenség, hogy legyőzetett, nem neki, hanem azoknak kell betudni, kik a közjót magán érdekeiknek alá rendelték.

»Mindaz« — igy folytatja a volt követ jelentését — »a mit a magyarok rosszul végeztek, csak a maguk kárára volt; a mit jól végeztek, nekünk vált hasznunkra. Csak hizelegni kellett nekik s azután megengedni nekik, hogy az ősapjaiktól tanult saját módszerük szerint verekedjenek meg az ellenséggel.

nem pedig vesződni avval, hogy fegyelmezett hadsereggé alakitsák őket, mi merő lehetetlenség.« És igy tovább.

Des Alleurs őrgrófot portai követté való kineveztetése Rákóczy udvaránál érte. Midőn 1703-ban a fejedelem a franczia kormányhoz fordult oly kérelemmel, hogy neki egy ügyes hadvezért küldjenek, Torcy őt ajánlotta ez állásra, mely alkalommal őt »maréchal de camp« rangjából al-tábornagynak léptették elő. Durazzónál kötött ki és Albánián át érkezett Magyarországba 1704-ben. Ámbár Rákóczy elvesztette volt a trencsényi csatát,[1]) szerencséjének csillaga még nem kezdett leáldozni és Bonnac véleménye szerint Des Alleurs grófnak sikerült volna jobbra vinni a fejedelem dolgát, ha a magyarok és a franczia tábornok közt nem volt volna annyi és oly komoly véleménykülönbség és egyesült akarattal kissé simábban működtek volna együtt. E helyett azonban féltékenyek voltak egymásra, folyvást zsörtölődtek, a mi rossz vért szült mindkét félben. Ennek azután az volt a következménye. hogy Rákóczy elvesztett mindent, a mit birt Magyarországban és Erdélyben és ámbár egyidőben több mint 100 ezer embere volt hadilábon, végre csatát csata után vesztett és kénytelen volt Lengyelországba menekülni. Magyarhonban nem lévén többé semmi teendője, Des Alleurs folyamodott a portai franczia követség elnyeréséért, miután értésére esett volt, hogy Ferriolon kitört az őrültség. Magyarországból tehát elindult Sztambulba még pedig Benderen át, mely várost azért érintette, mivel tudomására jutott volt, hogy a megbukott XII. Károly ott tartózkodott.

A török fővárosba érkezve Des Alleurs grófnak is, ép ugy mint elődeinek, sok kellemetlensége volt a török kormányférfiakkal, különösen a nagyvezérrel és azonkivül Brüe-vel, a már említett dragomannal. A követ öreges ember volt és lassankint komoly idegbaj vett erőt rajta úgy, hogy nem volt többé képes a követség ügyeit vezetni és azért fölmentetéséért folyamodott haza és kormánya éppen szerzőnket, Bonnac őrgrófot nevezte ki utódává.

Konstantinápolyból 1716. okt. 7-én kelt hivatalos jelentésében megemlékezik a jellemtelen Brüe sorsáról is. Szerinte a hűtelen dragoman olyan Fráter György-féle politikát űzött. A legnagyobb barátságot szinlelve ámitott, megcsalt mindenkit, saját fölöttvalóit, a törököket, a császári rezidenst. Mindenkinek ügyébe beleártotta magát. Ezért mindenki gyülölte őt és gyanakodott reá. Bonnac szerint Des Alleurs csak alkalomra várt, hogy őt valami ürügy alatt fölakasztassa, de végre meg-

[1]) Bizonyára a nagyszombatit érti. A trencsényit 1708-ban vesztette el Rákóczy.

lakolt galádságáért. Ép ugy mint előképét Fráter Györgyöt, orozva gyilkolták meg őt, Belgrádban. Des Alleurs azt jelenti haza, hogy a nagyvezér is föl akarta őt akaszttatni, de a higgadtabbak tanácsára nem nyilvánosan, hanem titokban ölette meg őt. Senki sem siratta meg és persze a franczia követnek nem volt sem inyére, sem érdekében, hogy a halálosan gyülölt tolmács meggyilkoltatása miatt lármát csapjon.

Azt is említi a hivatalos jelentés, hogy a törököket mennyire meglepte az, hogy Szavojai Jenő miért nem tartott egyenesen Belgrádnak a péterváradi fényes győzelem után és hogy időt engedett a török seregnek a Száván átvezető hidat kijavítani. Belgrádban nem volt sem elég őrség, sem elég ágyu, eleség vagy puskapor, mert a nagyvezér kivett volt belőle mindent oly czélból, hogy saját seregének erejét mindinkább növessze. Ha tehát a herczeg kellően fölhasználta volna a kivivott előnyt és üldözőbe vette volna a félelemtől teljesen eszüket vesztett törököket, a várat készületlenül találta és könnyű szerrel elfoglalhatta volna. Péterváradnál ágyukban és más hadi szerekben annyi zsákmány jutott kezeibe, hogy akár három Belgrádot is ostrom alá vehetett volna vele. Tétlenségét az első ijedtségükből időközben fölocsudott törökök fölhasználták arra, hogy szétugrasztott hadseregüket összegyüjtsék és rendbe hozzák ismét és Belgrádot egy esetleges ostromra előkészítsék. Már 45 nap múlt el a győzelem óta a nélkül, hogy Jenő tett volna valamit. Hir szerint Temesvár ostromára készül, a mi kárbaveszett erőlködés volna, mert ha előbb Belgrádot elfoglalta volna, a bánáti vár maga magától kénytelen lett volna meghódolni.

A Bonnac követségének szentelt rész persze a legteljesebb a kötetben; de, fájdalom, nincs benne semmi, a mi a magyar történetirást közelebbről érdekelné.

A mi a kiadó-szerkesztő a munkába való osztályrészét illeti, Schefer annyira elkényeztetett bennünket eddig kitünő dolgozataival, hogy ismerve tehetségét és bő ismereteit, lehetetlen észre nem vennünk azt, hogy csak kevés figyelmet fordított a jelen kötetre, melynél talán egyetlent sem adott ki gyarlóbban. Csak arra a meggyőződésre juthatunk, hogy miután megirta bevezetésül Bonnac életrajzát, többet nem törődött a kötettel s más valaki rendezte az imigy-amugy össze férczelt kéziratot sajtó alá. Még index sincs s igy a *pigra massa*-ból nagy fáradsággal kell az olvasónak kikeresnie az őt közelebbről érdeklő adatokat.

Kropf Lajos.

TÁRCZA.

A MURÁNYI VENUS.

Acsádinak »Szécsy Mária« című monographiájában, mely a Magyar Történeti Életrajzok 1885-ik évi folyamában jelent meg, említve van, hogy Gyöngyösi István hires Murányi Venus hős. költeményének, mely a Szécsi Mária és Wesselényi Ferencz murányi regényét tárgyalja, első kiadása, mely 1664-ben Kassán lett nyomtatva, csak egyetlen példányba maradt fel, és pedig a budapesti reform. főiskola könyvtárában. Ugyanis Acsády nevezett művébe a 93. oldalon ezen első kiadásnak czímlapja is hasonmásban közölve van; Mársal Társalkodó Murányi Venus, avagy annak emlékezete, miképen az Méltóságos Groff Hadádi Wesseléni Ferencz, Magyar Ország Palatinusa akkor Füleki főkapitány, az Tekintetes és Nagyságos Groff Rimaszécsi Szécsi Mária Asszonyal jövendőbeli titkos házasságukról való titkos végezése által csudálatosképen megvette az hires Murány Várat. Iratok ugyan az ő Nágok komornikja Gyöngyösi István által, Nyomtatták Kassán 1664. Esztendőben.

A Berzeviczy Egyed szepes-nagy-lomniczi családi könyvtárában (az ottani családi levéltár helyiségében), ezen első kiadásnak egy másik példánya van, egész jó ép állapotban, és a tulajdonos által múlt alkalommal a kassai püspök Bubics Zsigmond ő nagyméltóságának és Fraknói püspök ő méltóságának is be lett mutatva. A boriték belső oldalán ezen feljegyzés olvasható: Haec Venus Murany dono data mihi Petro Landvanski a S. et Ngo Domino Sigismundo Tökolyi in Arce Csavnik. Anno 1668. Hogy miképen került a könyv a Berzeviczy család birtokába, arról tudomásunk nincs.

Az Acsádi könyvének 4-ik oldalán az 1 sz. jegyzetben említetik, hogy Gyöngyösi Murányi Venusának első kiadásából összesen 2 példány maradt reánk, mig a 93. oldalon reproducált czímlapnál mondatik, hogy csak egyetlen egy példány maradt fel. A szerint tehát az általunk ismertetett, a Berzeviczy család birtokában lévő példánya a Murányi Venusnak, a 2-ik vagy esetleg 3-ik megmaradt ép példány volna.

Berzeviczy Egyed.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

a) Önálló munkák.

Fabarius, Die Schlacht bei Riade. Halle, Anton. 1896. 47 l. 1 térképpel, 1 M. (Különlenyomat a Neue Mittheilungen des thüringisch-sächsischen-Geschichts- und Altertumsvereins).

Meier W., Kompositions u. Successions-Verhandlungen unter Kaiser Matthias während d. Jahre 1615—18. (Bonn, Cohen. 1896. 76 l. 1 M. 50).

Wahl Ad., Kompositions u. Successions-Verhandlungen unter Kaiser Matthias 1613—15. (Bonn, 1896. 49 l.)

Zsigmond király korának története a valahára megjelenő konstanzi zsinat aktáinak kritikai kiadása által nagyban bővült. Mostanig megjel. az I. köt. *Acta concilii Constanciensis.* I. Akten zur Vorgeschichte des K. Konzils 1410—14. (Münster, Regensberg. VIII, 424 l). Kiadja Finke H. Már ez a kötet is 93 eddig ismeretlen oklevelet tartalmaz.

Ugyancsak a másik reform-zsinatról, a báseli zsinatról is indult meg fontos vállalat: *Concilium-Basiliense.* Studien u. Quellen zur Geschichte des Konzils von Basel. Kiadja a báseli történeti társulat, *I. köt. Studien u. Dokumente.* Kiadja *Haller J.* (Basel, Reich. 1896. XII. 480 l. 16 M.) Az oklevelek közül a 26—27. sz. alatt közlött Zsigmond királynak IV. Jenő pápával folytatott alkudozásaira vonatkozik. Raguzai János követségéről is találunk okleveleket.

Angeli M., Erzherzog Karl von Österreich als Feldherr u. Heeres-Organisator. (I. köt. Bécs, Braumüller. IX. 179 l. tervrajzokkal. 7 M.).

Attlmayer Ferd., Der Krieg Österreichs in der Adria im J. 1866. (Pola és Bécs, Gerold. 1896. VIII. 206 l.; több táblával, tervrajzzal és képekkel. 10 M.).

Höchsmann J., Johannes Honter, der Reformator Siebenbürgens u. des sächsischen Volkes. (Bécs, Graeser 1897. III. 124 l. 2 M.).

Friedjung, der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland. (I. köt. 1859—66.) Bécs, 1897. 6 forint.

Krones Ferencz tiszteletére (születésének 60. évfordulója alkalmával) barátai és kartársai: *Bauer* A., *Gurlitt* V., *Loserth* J., *Schönbach* A. E., *Seuffert* B. és *Zwiedineck* H. emlékkönyvet szerkesztettek, mely Gráczban jelent meg, Leuschner — Lubensky kiadásában (1895. 103 old.) Tartalma az osztrák és a stiriai történetre vonatkozik. (V. ö. Histor. Jahrbuch 1897. 259 l.).

Kretschmayr H., *Das Leben Ludovico Gritti's.* (Bécs, Gerold. 1896. V. ö. Histor. Zeitschr. 1896. 77. köt. 547 l.)

Schwalm J., Die Chronica Novella des Hermann Korner. (Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht. 1895. XXXVI és 659 l. 24 M.).

Mayer A., Quellen zur Geschichte der Stadt Wien, I. sorozat. Regesták kül- és belföldi levéltárakból). Bécs, Konegen. 1895 VIII. 338 l. 20 M. *Uhlirz* rendkivül kedvezőtlenül birálta meg ezt az oklevél-gyűjteményt, mire Mayer külön kis füzetben replikált.

Wilding A., Metternich und Bismarck. Eine Studie nebst einer Charakteristik des österr. Staatskanzlers. (Ziegenrück, Thamm. 1895. 46 l. 1 M.).

Helfert báró, Gregor XIV. und Pius IX. Ausgang und Anfang ihrer Regierung. Okt. 1845 bis Nov. 1846. Mit Benutzung der Metternich'schen Schriften u. k. k. Botschaftsberichten aus Rom. Prága, Bursik. 1896. 189 l. 3 M. 20.

Ljubsa M., Thomas de Cilia, (Perlower, Prilokar), der Erzieher Kaiser Maximilians I., erster Dompropst von Wien u. Bischof von Konstanz. (Graz, Styria. 1897. VIII. 62. 8°. 1 M. 20).

Meyer Chr., Österreich und die Aufklärung des XVIII. Jahrhunderts (Hamburg, Verlagsanstalt 1897. 44 l. 80 Pf. A Sammlung gemeinverständ. Vorträge 250. füzete.

Franz J., Das Lehrbuch der Metaphysik für Kaiser Joseph II. (I. kiadás sajtó alá rendezte *Wehofer* F. T. (Paderborn, Schöningh. 1896. IX. 168 l. 2 M. 60. A Jahrbuch für Philosophie u. spekulative Theologie vállalat pótfüzete.)

Az osztrák hadi levéltár igazgatósága kiadta az *Österreichische Erbfolgekrieg* II. kötetét (Bécs, Seidel. 1897), mely az 1740—48. évek történetét öleli fel.

Strakosch-Grassmann munkájáról: *Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn* (I. 1895/a Histor. Zeitschrift (1897. 78. köt. 303) szintúgy a Deutsche Litter. Zeitung (1896. 20 sz. igen éles birálatot közöl. Ugyanott (78. köt. 277 l.) kifogásolják, hogy Altmann Zsigmond királynak 1410—37 okleveleit tartalmazó gyüjteményéből a Magyarországra vonatkozó oklevelek kiadásától eltekintett, jóllehet »Zsigmond király Magyarországot tekintette mindvégig országai magjának és középpontjának«.

Sckulj Stepjan, die Entstehung der ältesten russischen sogenannten Nestor-Chronik. Pozsega és Lipcse, Voss. 1896. 57 old. 1 M. A füzet a kútfő-kritikán kivül kül. Szvatoszlav herczeg hadjáratával foglalkozik.

Beidtel J., Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1540 bis 1848. (Insbruck, Wagner. 1896). Kiadja *Huber Alfons.*

Finkel L. és Starzynski St., Historya Uniwersytets Lwowskiego. (A lembergi egyetem története. Lemberg 1894. 351 és 422 l.).

Sachse Richard, Das Tagebuch des Rectors Jacob Thomasius. (A lipcsei Thomas-Gymnasium 1896. programmjában 36. l.). A híres

pädagogus naplója az 1683. évi török hadjáratáról is közöl híreket; Thomasius azonfelül a földönfutó magyar protestáns lelkészek segélyezése körül szerzett érdemeket, mint ezt naplója is tanusítja.

Goetz Lipót Károly, Geschichte der Slaven-Apostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius. Quellenmässig untersucht. (Gotha, Perthes. 1897. 6 M.

Sypniewski Alfr. lovag, *Geschichte der neuesten Zeit vom J. 1816. bis auf die Gegenwart, mit besonder. Berücksichtigung Österreich-Ungarns.* (4. kiad. Bécs, Braumüller. 1896, VIII. 300 l. 3 M.).

Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. (III. köt. Számadások (1475), 1541—50. (1571). Brassó, Alexi. 1896. X. 1124 l. 6 táblával. E fontos vállalat 3. kötetéről a lipcsei Centralblatt (1896. 1500. hasáb) igen elismerően nyilatkozik. *Hirsch Ferd.* is ismertette a munkát a Mittheilungen aus der histor. Literatur-ban (1897. 2. füz. 186 old.).

Krobath Károly, Die heil. Elisabeth von Thüringen. Klagenfurt, Raunecker. 20 old. 1897.

Lowell, A. Lawrence, Governments and parties in continental Europe. (Boston, Honghton. 1896. 2. köt. — Az osztrák és magyar monarchia alaptörvényeit, alkotmányát és a politikai pártokat is ismerteti.

Maendl Miksa, kapitány, Geschichte des k. u. k. L. J. R. 51. (Kolozsvár. I. köt. 1807.). Ez a hires ezred (légion infernale) 1702. alapittatott s ilyformán a legrégibb magyar ezred. Mint *Bagosy Gyula-, Splényi-ezred* csodákat müvelt kül. franczia háborúkban.

Brote Eug. La questione rumena in Transilvania ed Ungheria. (Torino, 1896. 347 l. 4 M.)

Baudin d'Allauc P., La Turquie et les Ottomans. (Paris. 1896. 7 M. 50.).

Festschrift zur 50. jährigen Doctorjubiläum *Karl Weinholds* von O. *Brenner* u. Anderen. (Strassburg, Trübner. 1896. VI. 170 L. 4 M. 50.) Bennünket érdekel *Zingerle Oswald* értekezése: *Etzels Burg in den Nibelungen.*

Matschey Antonio, Storia politica di Europa dal cominciare del regno di *Maria Theresia* allo sciogliersi della convenzione di Kleinschnellendorf. (Belluno, Deliberali. 1897. 548 l.).

Ketter Emil, Die österreichische Nibelungen-Dichtung. (Berlin Weidmann. 1897. 7 M.).

Groener Gustav, The Nibelungenlied and Sage in modern poetry. (Baltimore, 1897. 38 l.).

Cichorius C., Die Reliefs der Trajanssaüle. I—II. köt Együttesen 54 Mark. (Berlin, Reimer. (1896). A II. kötet ára egyedül 6 M. Ez a kötet csupán a szöveget tartalamazz.

Müller- Guttenbrunn A., Deutsche Culturbilder aus Ungarn. (1896. Lipcse, Meyer. VIII és 184 l. 9 képpel. 3 M.).

Cumont Ferencz nagy művéből: *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra* megjel. az utolsó (4.) füzet, mely a tartalomjegyzéket és a Pótlékot is hozza. (Brüssel, Lamortin. Összesen VIII. és 554 l.).

Schuller G., Der siebenbürgisch-sächsische Bauernhof u. seine Bewohner. Eine kulturhistor. Skizze (Nagyszeben, Michaelis. 1896. 41 l., képekkel. 80 Pf.).

Zahn J., Styriaca. Gedrucktes und ungedrucktes zur steiermärkischen Geschichte. (Graz, Moser. 1896. V. 283 l. 4 képpel 3 M.).

100 Jahre sächsicher Kämpf Hundert Jahre aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. (Nagyszeben. Krafft. VI. 344 l. 3 M.). *Tartalma: 1) Schuller Fr.*, Die Reaction gegen die Josephinischen Reformen und die Regulation 1790—1805. 2) *Teutsch F.*, Stille Jahre 1805—30. 3) *Schuller A.*, Neues Leben 1830—40. 4) *Wittstock O.*, Das litterarische Leben der 40 ger Jahre. *5) Teutsch F.*, Die S.-Sachsen im J. 1848—49. 6) *Schiller V.*, Die Revolution im J. 1848—48; *7) Briebrecher*, Unter dem Absolutismus 1850—60. 8) *Bruckner V.*, Die politische Entwicklung von 1860—1876. 9) *Schullerus A.*, Unsere geistige Entwicklung seit den 50-ger Jahren. 10) *Teutsch F.*, Um-und Vorschau.

Kaindl R. F., Geschichte der Bukovina. I. rész. 1342-ig. (2. kiad. Csernovicz, Pardini. 33 old. 9 képpel és 2 táblával 1 M.).

Weiss A., Die allgemeine Schulordnung der Kaiserin Maria Theresia und Felbigers Forderungen an Lehrer. (Lipcse, Richter. 1896. 79 l. O. 80 Pf. »Neudrucke pädagogischer Schriften«. Kiadja Richter A. XV. füzet.

Thode Henrik, Der Ring des Frangepani. (Majnai Frankfurt. 1896.) V. ö. Századok 1896. 846 l.

Browning H., miss, *A girl's wanderings in Hungary* (Lond. Longmann-Green). Ismertetést l. a N. P. Journal-ban, 1896. nov. 25.)

Finke Edm., ezredes, *Das k. u. k. ungarische Lin.-Infanterie-Regiment N. 37. Erzherzog Josef.* (2. köt. 1896). Ismertetést. l. a P. Lloydban, 1897. jan. 10.).

Geschichte der Eisenbahnen in Österreich-Ungarn. Kiadja az osztrák vasuti tisztviselők egyesülete. Megjel. füzetekben (40 füzet á 50 kr.), Prochaska kiadásában, Bécs és Teschenben

A »Short histories of the litteratures of the world« című vállalatban, melyet *Gosse Edm.* szerkeszt és a londoni Heinemann czég ad ki, a magyar irodalomtörténet is meg fog jelenni *Beöthy Zsolt* tollából.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs (1895. évf. utolsó füzet). Tartalmából *Kienast* főhadnagy czikke érdekli hazánkat. Czíme: *König Friedrich II. von Preussen und Ungarn.* Elmondja, hogy a brandenburgi választó fejedelmek először is (1685 óta) a magyar protestánsok vallásszabadsága érdekében szólaltak fel Bécsben, II. Nagy Frigyes pedig politikai okokból kereste a magyarok barátságát. 1742-ben egy, Schwerin által írt nyilt levélben fordult Pálffy János nádorhoz, kinek nagyban bókolt s kit a maga részére iparkodott megnyerni. Azt irta, hogy Magyarországot nem fogja bántani, ha a nemesi insurrectió az ország határát át nem lépi. Midőn ez a manifestum elhangzott, Frigyes Marwitz tábornok által 1744. szeptemberben a berlini udvari nyomdában latin pátenst nyomatott, melyben még élesebben tett különbséget Mária Terézia mint császárné és mint magyar királynő között és hangsúlyozta hogy ő csak a császárnéval és annak országaival visel háborút. Ezt a pátenst dohány csempészek utján terjesztette hazánkban, de hatást ez sem idézett elő. Az 50-es években a vallási érdekeket kezdte hangoztatni. Ekkor, 1756. nyarán, csakugyan azt tervezte, hogy 20,000 emberrel, továbbá a porta és a magyar protestánsok segélyével Magyarországot hatalmába keriti és titkos kémeinek s regensburgi követének (Plotho) hamis hírei a magyarok elégületlenségéről ebbeli szándékában még megerősbitették. Koch, Mária Terézia titkára e terv hallatára azt sürgette, hogy a protestáns és görög-keleti vallású magyar vidékeken kellő számu lovasságot helyezzen el a kormány. 1756. jun. II. Frigyes latin röpiratot terjesztett Magyarországban »Az osztrák ház méltatlan eljárása a magyar protestánsokkal szemben.« Ez a röpirat (Frigyes megbizása szerint) sok malitiával készült és Odera melletti Frankfurtban nyomtatott. A felvidékre Bahil Mátyás, az eperjesi evang.-protest. hitközség volt lelkésze csempészte be a pamfletet. De ennek sem volt hatása. Azontúl a porosz király leginkább titkos ügynökök utján iparkodott hazánkban hangulatot kelteni; ily ágens vala Bode, azelőtt hollandi őrnagy (1757), továbbá *Rebentisch*, azelőtt osztrák alezredes. Egy csomó állítólagos porosz katonaszökevény is működött az osztrák határon. A porosz kormány azonfelül a Halle- és Wittenbergában gyülekező magyar ifjakra is kivánt hatni. — Frigyes főfigyelme elvégül arra irányult, hogy magyar huszárok mintájára porosz huszárezredet létesítsen. E czél elérésére huszár szökevényekre volt szüksége. Dohna, bécsi követe, fáradozott ez ügyben, szintugy Bornstedt porosz ezredes, aki Mária Terézia engedelmével mint önkéntes harczolt az osztrákok soraiban a bajorok ellen. Bornstedt több száz osztrák tisztet bírt arra, hogy porosz szolgálatba lépjenek igy t. k. dabasi Halász Zsigmond huszár kapitányt, a kit Frigyes rögtön ezredes rangjára emelt. Halász

volt az, a ki a részben magyarokból alakított 7. sz. vörös huszárok élén 1745. máj. 4. Kriegau-nál fényes rohamot intézett a szászok ellen, és elfoglalván azoknak ágyúit, ezeket rögtön a szászokra irányozta. Győri Péter huszárkapitány szintén átpártolt a poroszokhoz. 1759. Halász ezredében 500 magyar szolgált, Kleist ezredes pedig, a zöld huszárok vezére, négy szakaszt alakitott magyar szökevényekből. *Babocsay* alezredest a Baranyai huszároktól is nógatta a porosz király: de ez hű maradt zászlajához. Utóbb eljött ugyan Berlinbe, de mint ellenség, Hadik oldalán. A városba való belépésekor egy porosz golyó leteritette. Halász ellenben csak akkor hagyta ott a porosz szolgálatot, midőn idegbaja folytán szolgálattételre képtelenné lett. Ekkor haza jött s mint titkos kém barangolt az országban. Midőn pedig nyugdijat és ezredesi rangot mert kérni a bécsi kormánytól, Gráczban internálták. (Meghalt 1792.) *Werner Pál* osztrák altábornok, a ki a mollvitzi csatában a már elfogott Frigyest szökni engedte, nehány héttel később nyiltan pártolt át a porosz királyhoz. Őt szemelte ki II. Frigyes arra a szerepre, hogy a krimi tatárok khánjával kötött szerződések értelmében a Moldvából Magyarországba érkező tatár sereggel a felvidéken egyesüljön. A tatár khán székhelyén egyébiránt *Sómogyi* volt osztrák huszár-őrnagy is szerepelt. A hubertusburgi béke megkötése után a magyar szökevények nagy része kilépett a porosz hadseregből és midőn Károly, braunschweig-wolfenbütteli herczeg II. Frigyest arra kérte, engedné át neki a szökevény magyar huszártiszteket, Frigyes lebeszélte őt erről, azt mondván, hogy nem lehet azokban megbizni és hogy többnyire nyugtalan és tékozló elemek.

Bright J. F., Joseph II. (London, Macmillan. 1897. XI. 222 l.).

Bright J. F., Maria Theresia (ugyanott. X. 224 l.

Nagl J. W. és Zeidler Jak., Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. Ein Handbuch. (Bécs, Fromme, 1897. I. füz. 60 krajczár. 14 füzetre van tervezve. A maga nemében úttörő munka.

Balzer O., Genealogia Piastów (A Piasztok genealogiája). Krakkoi akadémia 1896. 574 l. E fontos munkáról több birálat jelent meg külföldi lapokban, igy *Kaindl*-től a Mittheilungen aus der histor. Litteratur cz. folyóiratban (1897 XXV. évf. a 172—175 lapon). Kaindl kül. az Árpádházzal való rokonsági összeköttetéseket vizsgálja. Kifogásolja nevezetesen Balzer abbeli adatait, hogy Sarolta, Géza fejedelem első neje már 972 előtt elhunyt és hogy Géza még ugyanabban az évben vette volna nőül Adelheidot, Mieszko hugáját, Balzer szerint Szent Istvánnak anyját. Részletesen szól a magyar-lengyel krónikáról és annak jelentőségéről. Gézát Dewix-szel azonosítja, Prokui-t ifjabb Gylas-szal, Sarolta testvérével. Összeállitotta: Mangold Lajos.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

B) Szent Jeromos illir hospiciuma és temploma Rómában. (Arkiv II. I-r. 105 l. — 120 l.)

Ezen intézet a délszlávok művelődési történetében nagy szerepet játszott, mert nemcsak a Rómába zarándokoló horvát hivek látták hasznát, hanem számos hirneves délszláv tudós is, kik Rómában tudományos czélból időztek. 1450-ben V. Miklós pápa idejében néhány szent Jeromos rendü délszláv remete Rómába jött és a pápától engedélyt kért és nyert, hogy a Ripetto utczában elhagyottan álló Mária kápolnát elfoglalhassák és annak telkén rendházat és sz. Jeromosnak tiszteletére templomot építhessenek, valamint egy hospiciumot is a délszláv zarándokok számára. Az épületek kegyes adományokból csakhamar fel is épültek, mert 1479-ben már e templomban temettek el egy Paulina nevü bosnyák asszonyt, ki Katalint, az utolsó boszniai királynőt, Rómába kisérte; sirköve ma is megvan. Az épületek kezdetben igen igénytelenek voltak, de az intézet hathatós pártfogót talált V. Sixtus pápában, a ki a templomot 1588-ban díszesen ujból felépítette, azon alakban, a melyben az ma is fennáll és gyönyörü festményekkel ékesítette jeles mesterek által, igy a szláv apostolok Ciril és Metod képét Benigno Vangjelini festette. V. Sixtus a hospicium javára egy nagy alapítványt is tett egy archipresbiter, hat szerzetes és négy illir laikus eltartására. Első archipresbiter a spalatói Kamulovics (Comuleo) Sándor volt, ki mint illir iró ismeretes és kit VIII. Kelemen pápa pápai következik diplomaiai kiküldésekre alkalmazott több államnál, igy az orosz udvarnál is. A szép templom megvolt, de az egy emeletes hospicium csakhamar igen szük lett, mert sok délszláv zarándok kereste fel — ezért az archipresbiter a zágrábi püspökhöz segélyért fordult. Ezen ügy az 1609-iki horvát országgyülésen tárgyaltatott, azonban a rendek közül egy kijelentette, hogy egy év előtt Rómában járt és a hospiciumot nem tartja támogatásra érdemesnek, mert egy idő óta eredeti czéljának sehogy sem felel meg: egy idő óta egy pár dalmatát kivéve csupa idegenből áll a személyzet és ellátásban is nem délszlávok, hanem idegenek részesülnek, nem használják az isteni szolgálatnál a szláv liturgiát és az utas horvátokra semmi tekintettel sincsenek. Erre a horvát rendek Rómába irtak, hogy küldjék meg nekik ezen intézet alapításának történetét, irják meg, mi volt vele az alapítók szándéka, van-e belőle a horvát népnek valami haszna és hogy készek azt támogatni, ha attól nemzetöknek valami hasznot remélhetnek. 1609 aug. hóban már megjött erre

a kedvező válasz Rómából. Georgius (Gyorgyics) Simeon archipresbiter latin levélben válaszol és megczáfolja a vádakat: ezen intézetben, ugymond, minden dalmácziai, horvát, isztriai, boszniai zarándok három napi ellátásban részesül, sőt ha kell, hosszabb ideig is. A következő okmány részben latin, részben olasz nyelven szól. Az eredetiek a zágrábi káptalan levéltárában vannak. — Hogy a horvát rendek ezután ezen ügyben mit végeztek, arról a jegyzőkönyvekben nyomra nem akadunk, annyi azonban bizonyos, hogy kevéssel utóbb a hospicium három emeletes, három utczára néző tekintélyes épület lett: ez az épület most is megvan. VIII. Orbán pápa legkedvesebb embere két délszláv tudós, Benes Péter és Gradics István voltak, hihetőleg ezek birták rá, hogy az illir hospiciumot pártolja; Orbán sok drága festménynyel ékesítette, igy megfestette sz. Jeromos életnagyságu képét József de Pola festővel; felépítette dalmácziai sz. Kajus kápolnáját, diszítette a sz. Konstantin császár nevének szentelt baptisteriumot és sok szláv könyvet ajándékozott az intézetnek, melyeket Levakovics és Terlecki Metod felügyelete alatt a római propaganda saját költségén adott ki — a miért is a hálás illirek ennek a pápának egy szép emlékoszlopot állítottak fel a templomban, miben őket Cesarina Sándor cardinális támogatta (1630). A fent érintett okmány szerint a hospiciumban nemcsak horvátokat, szerbeket, dalmatákat, szlavonitákat, bosnyákokat, hanem krajnai szloveneket is befogadtak, főkép Laibachból. Minthogy sok szloven zarándokolt Rómába, 1651-ben kérdés támadt, tartoznak-e ezek a délszlávok közé? Az intézet igazgatója 1651. decz. 30 án kérdést intézett Laibachba, nyilatkozzanak maguk a krajnaiak, hogy ők délszlávoknak tartják-e magukat vagy sem? A krajnai urak között akkor német világ lehetett, mert erre a kérdésre 1652 április. 15-én azt válaszolták, hogy Krajnát nem illir, hanem német földnek kell tekinteni. 1654-ben ujra felmerült ez a kérdés Rómában és akkor is ezen értelemben döntötték el, és a határozatot a krajnai országos kormánynak megküldötték. (L. a szövegét a latin okmánynak Arkiv I. 113—115. lap). Ekkor ugy kezdették az illir szót értelmezni, hogy az kizárólag Dalmácziára vonatkozik. Az értekezés végén a templomban levő latin feliratok és siriratok, számszerint 18, közöltetnek 1479-től 1779-ig. (Arkiv I. 117—120. l).

Közli: Dr. Margalits Ede.

ADALÉK A WESSELÉNYI-ÖSSZEESKÜVÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

(Válasz Pauler Gyula urnak.)

Kérem Pauler Gyula urat sziveskedjék megmondani, hogy könyvében hol vannak közölve azok az adatok, melyekből »könnyen észre lehet venni,« hogy »febr. 19 sajtóhiba február 14. helyett« és hogy époly könnyen fölismerhető, hogy a két ellentmondó dátum közül (febr. 19 és febr. 17) melyik hibás melyik nem.[1]) A másik sajtóhibát illetőleg Pauler az egyik lapon most azt állítja, hogy száz olvasó közül csak egy nem veszi észre azt, hogy az 1671 hiba 1670 helyett; a következő lapon azután meg azt tartja, hogy »abban sem volna semmi furcsaság, ha a levél 1671-ből való volna.«

*Naiv*nak mondja Ryçaut[2]) elbeszélését azért, mert az angol szerző szerinte »olyformán adja elő« a dolgot, »hogy Zrinyi követei decz. 29-én érkeztek *Salonikiba*, *azonnal* előterjesztek kívánságaikat« stb. De »száz olvasó közül kilenczvenkilenczen« ugy értették bizonyára a dolgot, hogy decz. 29-én a *portához* érkeztek, más szóval, hogy az nap kihallgatták őket. Miután pedig kétszer említém a czikkben, hogy pl. Rozsnyay esetében 16 napig tartott az ut Saloniki és Kandia szigete közt, csakis fölületes olvasó olvashatja előadásomból azt, hogy egy éjjel folyamában válasz érkezhetett a nagyvezértől.

Mint Pauler ur most maga bevallja, Rozsnyay elutazását február 15-dikére tette, azért, mert e napon irja Panajotti Casanovának, hogy »az erdélyi ma utazik el.« Ha jól emlékszem, Lauka Gusztávval történt meg az eset, hogy értesülvén miszerint Abdul Aziz szultán el vala *menendő* Gül Baba sirjához, szépen megirta előre az egész czeremoniát, és elküldte a kéziratot a nyomdába. A szultán pedig *nem ment* el. de az ünnepély leirása azért mégis

[1]) Pauler Gyula úr feleletéből az olvasó azt következteti, hogy ő a szövegben helyesen idézte febr. 14-dikét és csak a jegyzetbe csuszott be sajtóhiba. De azt, hogy Bukováczky mely napon érkezett Salonikiba, csak most tudjuk meg *először*. — Én a febr. 17-ki dátumot gyanítottam hibásnak, mert ha mint Pauler irja Bukováczkyt a nagyvezér »február elején« visszaküldte Salonikiba — honnan tudja ezt? — és ha mint Rozsnyai irja, 16 napot vett igénybe az ut, valószinűnek látszott, hogy Bukováczky nem utazott tovább Salonikiból febr. 17-én, hanem ugy véltem, talán csak 27-én. Egy más lehetséges kombinácziő az volt, hogy ő február 17-én érkezett meg és 19. indult tovább.

[2]) Rycaut a következő szavakat adja a nagyvezér szájába: »It was but the night before that certain Messengers from Count Serini, and his adherents arrived at this Court.« Elbeszéli továbbá, hogy a törökök szokásos serénységével (according to the usual expedition of the turks) a követeket még azon éjjel két gályán elküldötték Kandiába és azután hozzáteszi, hogy »with like speed the gallies . . . returned«. Ha Pauler ur resteli Rycaut művét fölütni, nincs joga fordításom hűségét kétségbe vonni.

megjelent másnap Lauka lapjában. Tehát az is lehetséges, hogy »az erdélyi« az nap még sem utazott el.

Pauler úr továbbá azt irja, hogy én azt hiszem, hogy ő Panajotti 1670. febr. 15. kelt levelére támaszkodik Zrínyi követei megérkezésének dátumát illetőleg. Pedig én azt irtam, hogy abból a levélből »ugy látszik nem a megérkezés dátumát lehet megtudni.«

Panajotti, mint éppen Pauler könyvéből láthatni, nem az az egyenes gondolkodásu, nyilt jellemű ember, kinek szavában oly föltétlenül megbizhatnánk, mint megbizik benne kritikusom. Ez volt egyik oka annak, hogy más önálló források után kutattam, mert eddig főleg a ravasz görög ember szaván alapul Bukováczky krétai követjárásának története. Hogy Rycautnál többet eddig nem találtam, az nem az én hibám. Angliában nem bugyognak oly bőven a források mint Bécsben. Tanácsosnak találtam azonban a talált csekély eredményt is közölni, még pedig oly czélból, hogy megkiméljem más irónak a fáradságot. Különben Rycautban csak azért nem bízik Pauler, mert műve 17—18 évvel az események után jelent meg. Ha az angol szerzőre alkalmazott kérlelhetlen kritikát egyébb forrásainkra is alkalmaznók, de szegény volna a magyar történelem! Mily keveset tudnánk pl. az Árpádok koráról. Persze, ha egykorú és a helyszinén jelen volt tanutól van dátum, azt »hitelesebbnek kell tartanunk« annál, melyet én »Rycaut memoirjából kiolvasok,« — ha bizalmunkat ellentmondó dátumok meg nem ingatják.

Nyiltan bevallom, hogy Lénárt József közlése »Rozsnyay egy ismeretlen követjelentéséről« teljesen elkerülte figyelmemet; de a mulasztás mint látjuk, nem volt komoly.

London, 1897. ápr. 23.

Kropf Lajos.

PAULER LEVELE A SZERKESZTŐHÖZ.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Köszönettel veszem szíves felszólitását, hogy Kropf Lajos úr válaszára esetleg valamit feleljek, de azt hiszem, nem szükséges, de talán nem is szabad se most, *se máskor* a Századok hasábjait igénybe venni, oly kérdésben, a melyben minden olvasó, kit a dolog érdekel, már az eddigiekből teljesen megalkothatta véleményét. Csak egy megjegyzést teszek még. Teljesen igaza van Kropf Lajos urnak, hogy a Wesselényi összeesküvésnek Angliában nem bugyognak oly bőven a források, mint Bécsben. De a kinek forrás nem bugyog: ne áruljon friss vizet.

Teljes tisztelettel

Budapest, 1897. jun. 2.

kész szolgája
Pauler Gyula.

És ezzel a vitát befejezettnek tekinthetjük. *Szerk.*

UJ KÖNYVEK.

— Turchányi Györgytől »Tabellae chonographicae ad solvenda diplomatum data« czimen igen figyelemreméltó munka jelent meg Innsbruckban a Wagner-féle könyvkereskedésben, mely első sorban a levéltári kutatókat fogja kiválóan érdekelni. A szerző kitüzött czélja, hogy a különféle bonyodalmas kortani számitási módok, valamint az ujabban elfogadott kortani kézikönyvek helyett, a mely utóbbiaknak is meg van az a hátrányuk, hogy terjedelmes voltuk miatt a kutató nem hordhatja mindig magával: olyan táblázatos összeállitást nyújtson, mely a számitás egyszerűsége és a kezelés könnyűsége által egyformán segit mind a két hiányon. Ezt a szerző az által gondolta elérni, hogy két táblázaton összeállította a mozgó, egy táblázaton az állandó ünnepeket s egy negyediken a vasárnapi betüket és holdkulcsokat, és pedig 100—1900 évig az ó-, 1500—2000 évig az új naptár szerint is. A mindenesetre érdekes kisérletre felhivjuk történészeink figyelmét.

— Cantú Caesar, az 1895. márczius 11-én elhunyt európai hirű történettudós fölött Óváry Lipót ig. választmányi tagtársunk a m. Tud. Akadémia márczius 8-án tartott ülésében mondott emlékbeszédet. A szépen megirott jellemrajz becsét emeli, hogy részben személyes benyomások alapján, van irva s benne a nagy olaszbarát áldoz a nagy magyarbarát emlékének, a ki iránt unk mindig élénk rokonszenvvel viseltetett s a legnagyobb előzékenységgel fogadta a milánói levéltárban megforduló tudósainkat. A szép jellemrajz »A Magyar Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek« között jelent meg s mellékletül a 91 éves tudós arczképét is közli.

— Bodnár Zsigmond egyetemi magántanár, kinek egyik könyvét és bölcsészeti rendszerét a Századok legutóbbi két füzetében ismertettük: »Erkölcsi kérdések« czimmel ismét egy kötetet adott ki. Ebben is, mint előző köteteiben, leginkább a társadalom erkölcstanával foglalkozik, most már olvasóink előtt is ismert felfogása szerint. Az egyes fejezetek czimei: Erkölcsi sülyedésünk. és okai. Az elvek szüksége. Legfőbb elv az Isten. A szocializmus. A nő. A jogi élet. Politika és morál. Deák Ferencz, Renán Ernő stb.

— A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat ez idei évkönyvének első és második része megjelent. Az első rész a következő közleményeket tartalmazza, Repertorium a Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat Évkönyvének 1885—1896-ik évfolyamaihoz, összeállitotta *a titkár*. Néhány szó Bács-Bodrogh megye tagozatáról és két nagy folyójának fejlődéséről. Irta *Czirfusz* Ferencz. Bács-Bodrogh vármegye helynevei. A Bács-Bodrogh vármegyei tört. társulat tagjainak névsora az 1897. évre. — A második

rész tartalma: Hegyes község története. Irta *Iványi* István. Adatok Bezdán község multjához. Irta *Czirfusz* Ferencz. A Becsei család és birtokviszonyai Bodrogh vármegyében. Irta *Dudás* Gyula. Bácskai földesurak. Irta *Muhoray* Alfonz. Zombor város multjából. Irta *Buday* Gerő. Vármegyénk birtokadományos nemessége 1699—1848-ig. Tárcza. A czikkek érdekes sorozatát a társulat legutóbbi közgyülésének jegyzőkönyve rekeszti be, mely a titkári jelentést is magában foglalja, s melyből örvendetesen látjuk, hogy az egyesület jó uton halad s gyüjteményei napról napra gyarapodnak. A tagok száma azonban még mindig igen csekély, s a mi a társulat támogatását illeti, az az ország e nagy és gazdag megyéjében sokkal nagyobb és intensivebb is lehetne.

— Az »Eperjesi Széchenyi-kör« évkönyve az 1896-ik évre dr. *Horváth* Ödön jogkari dékán, titkárnak szerkesztésében e napokban hagyta el a sajtót. A gondosan egybeállított és érdekes adatokat tartalmazó évkönyv élénk világot vet a felvidéke oly fontos kulturális hivatást betöltő közművelődési egylet viszonyaira s örvendetes képét tárja elénk a viszonyok fejlődésének és virágzásának. Az egylet múlt évi zárszámadásai 3987 frt 4 kr. bevételt igazolnak, bele nem számítva az egylet népnevelési szakválasztmányának 6749 frt 15 krnyi vagyonát. Az egyletnek közel 1200 tagja van s a kulturtörekvésekkel sikerült az egyletnek — vidéki választmányainak működése folytán — behálóznia az egész vármegyét. Az évkönyv Szmrecsányi Jenőnek a kör elnöki állásáról szóló lemondó levelén kívül Láng Mihálytól és dr. Horváth Ödöntől részletes czikkeket közöl a volt »Sárosvármegyei magyar közművelődési egyesület« multjáról s annak a »Széchenyi-kör«-rel való egyesüléséről, majd közli a Nemzeti-Kaszinónak alapító oklevelét, melylyel a millennium alkalmából 700 frtos alapítványt tett, továbbá az egylet működésére vonatkozó részletes jelentéseket, az egylet közgyülésének jegyzőkönyvét, az egylet 1896-ik évi naplóját s pénztári állapotának kimutatásait, végül a tisztviselői kart és a tagok névsorát. A 115 oldalra terjedő füzet híven ecseteli az életképes és szépen virágzó egylet állapotát. Megjegyezzük, hogy az »Eperjesi Széchenyi-kör« védnöke: dr. Berzeviczy Albert v. b. t. t., elnöke: Szinyei Merse István s titkára: dr. Horváth Ödön.

— Munkácsy Mihály Emlékiratai-ból (Souvenirs) megjelent az első rész franczául Párisban, Calmann Lévy kiadónál, a művész arczképével. Boyer d'Agen irt a műhöz előszót. A jelen kötet az irónak csupán »gyermek-korára« (l'enfance) terjeszkedik ki.

— A »Bibliothèque de l'histoire contemporaine« czímű vállalatban Bérard Victornak koszorúzott munkája *La turquie et l'hellénisme contemporain* immár harmadik kiadásban is megjelent.

— Az Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez című havi folyóirat III. évfolyamának most megjelent 2. füzetéből felemlítjük a következő czikkeket: *Történeti jegyzetek Zemplén-vármegyéről* (Ford. *Kapás* L. Auréi); *Adatok a zemplénmegyei báró Sennyei-család történetéhez (Lojda* József); *Tarczal város törvényei 1606-ból (Hubay* Kálmán); *Szirmay András Naplója (Karsa* Ferencz); *Báthory Zsófia fejedelemnének egy adománylevele 1660-ból (Dongó* Gyárfás Géza szerkesztő).

— Dr. Kvacsala János tagtársnak, a dorpáti egyetem tanára, az »*Acta et Commentationes Universitatis Jurievensis* című folyóiratban ujabban értékes közleményeket tett közzé »*D. E. Jablonsky's Briefwechsel mit Leibniz* nebst anderem Urkundlichen zur Geschichte des geistigen Lebens in Berlin« czímen. Bennünket azért is közelebbről érdekelnek a Jablonskyra vonatkozó okmányok, mert e nagy tevékenységü prot egyházi férfiu volt az, a ki a porosz kormány megbizásából egy időben tárgyalásokat folytatott II. Rákóczy Ferenczczel, a melyre vonatkozó okmányokat részben szintén Kvacsala fedezte föl s másoltatta a m. tud. Akadémia számára.

— Dr. Wertheimer Ede, tagtársunk, a ki nagy szerencsével és kiváló sikerrel kutatja az ujabb magyar történet külföldi vonatkozásait, a »*Revue Historique*« mult évi május-juniusi füzetében »*Un projet de divorce entre Louis Bonaparte et la reine Hortense* czim alatt értékes dolgozatot tett közzé; ugyanezen folyóirat ezen évi folyamában pedig I. Napoleon fiának a reichstadti herczegnek betegségéhez és halálához közöl érdekes, eddig kiadatlan okmányokat. A becses közleményben van többek közt Mária Luiza 1832. jul. 28-án Salzburgban kelt levele estei Ferdinánd főherczeghez, melyben fia elhunytáról tudósítja. E levél eredetije a Magyar Nemzeti Muzeum kézirattárában őriztetik.

— Alsófehér vármegye monographiája című négy nagy kötetre tervezett műből, melynek megirását és kiadását a vármegye lelkes közönsége 1892. okt. 26-án tartott gyűlésében határozta el, most jelent meg az I. kötet első része. Ez a vármegye földrajzi és földtani viszonyai, növény- és állatvilága, éghajlata ismertetését foglalja magában Herepei Károly, Gáspár János, Csató János és Ávéd Jákó tollából. Részletes és beható ismertetését akkorra halasztjuk, midőn az egész munka befejezve kezeink között leend.

— »A magyar iparművészeti társulat« tagjainak egy páratlan diszű és tartalmilag is nagybecsü millenniumi emlékkönyvvel kedveskedett, mely *Ráth* György és *Györgyy* Kálmán szerkesztésében nem rég hagyta el a sajtót. Az emlékkönyv czíme »Az iparművészet 1896-ban« s a czímnek megfelelőleg beszámol a mult évi

kiállítás eredményeivel. Már maga a könyv is illustrátióival, heliogravurejeivel, színnyomataival és díszes kiállításával oly fényes eredményeket tüntet fel, mely méltó feltünés kelthet. Ráth rendkivül izléssel tudta beosztani az egészet, kiváló szakismerettel állította össze a czikkeket, szóval a mult év nagy eredményeinek könyve méltó emlékét képezi. Gondolhatólag a históriai anyag is gazdagon van benne képviselve, kitünő szakembereknek alapos, de nem szakemberek által is megérthető élvezetes dolgozataival. A kiállítás történelmi főcsoportját 4 czikk ismerteti Diner, Ráth és Czobor tollából, melyben mind azt, mit a Corvincodexekről mondottak, ujabb vizsgálat tárgyává tette, egészen uj szempontokat állít fel s a kérdést, nem csak előbbre vitte, hanem sok tekintetben el is döntötte. A millenniumi emlékművek összeállítása és illustrálása a szép könyv egyik igen becses részletét képezi. A jelenkori iparművészetet kiváló szakirók mutatták be, s még a külföldi kiállítások ismertetésére is jutott hely. Szóval méltán ajánljuk e rendkivül becses munkát olvasóink figyelmébe.

— A »JAHRESBERICHTE DER GESCHICHTSWISSENSCHAFT« cz. nagybecsü folyóiratból, melyet a berlini »Historische Gesellschaft« megbizásából Berner Ernő ad s 1878 óta évről évre megjelenik, most jelent meg a XVIII. kötet, mely az 1895. év történeti irodalmáról számol be. Magyarország történeti irodalmát e kötetben is, mint az előzőkben dr. *Mangold Lajos* gondos, lelkiismeretes és kimerítő összeállításában kapjuk.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— III. BÉLA KIRÁLY ÉS NEJE HAMVAINAK ELTAKARÍTÁSA. A történeti jogfolytonosság, melynek tudata mindig élénken élt a magyar nemzet szivében, s a melynek nemzeti önállósága fenmaradását s legujabban is fenyegetett alkotmánya visszaállítását köszönhette, nemes és megható módon nyert ujabban elismerést felséges királyunk egy nemes ténye által, midőn »*elődei emléke iránt*« érzett kegyeletből elrendelte, hogy III. Béla király és neje, antochiai Anna királyné tetemei a koronázási templomban helyeztessenek el s a fölé állítandó síremlék költségeit magánpénztárából fogja viselni. A miniszterelnökhöz intézett legfelsőbb kézirat igy hangzik:

»Kedves báró Bánffy!

Azon kegyelet által indíttatva, melylyel elődeim emléke iránt viseltetem, fölhivom Önt, hogy boldog emlékü III. Béla király és hitvestársa antiochiai Anna királyné tetemeinek az itteni koronázási templomban czélba vett nyugalomra helyezése, valamint ugyanott egy méltó síremlék fölállítása iránt haladéktalanul intézkedjék, megjegyezvén, hogy a síremlék költségeit magánpénztáramból viselendem.

Kelt Budapesten, 1897. május hó 25-én.

Ferencz József s. k.

B. Bánffy s. k.«

A lovagias király e nagylelkü s a nemzet részéről őszinte hálával és lelkesedéssel fogadott elhatározása által sokféle hányatás után végre méltó pihenő helyet nyernek a magyar nemzet egyik nagy királyának s nejének hamvai. Az 1848-ban Székesfehérváron fölfedezett sirból a királyi hamvak Budapestre hozattak föl s egy ideig a nemzeti múzeum régiségtárában, majd a budavári Mátyás templomban őriztettek. A templom restauratiója miatt az embertani intézetbe szállíttattak s itt vannak ma is.

A királyi kegyelmes kézirat azon passzusára vonatkozólag, mely az *elődök emlékét* említi, egy nagyérdekü és nagybecsü közleményt tett közzé *Thaly Kálmán*, társulatunk alelnöke az Egyetértés jun. 3-iki számában, melyben azt mutatja ki, hogy »e nemes érzelemtől sugallt szép sorokban az Árpádok vére nyilatkozott meg,« mivel ő Felsége, nem csak koronás utóda, hanem két ágon is vérbeli leszármazottja III. Béla királynak és nejének antiochiai Annának. Actualis jellegénél fogva érdemesnek tartjuk rövid kivonatban az egész czikk tartalmát a következőkben közölni:

A byzanti császári trón örökösének szánt és nevelt III. Béla, Árpád-házi királyainknak kétségkivül egyik legjelesebbike vala, a ki különösen az ország pénzügyi viszonyainak beható, bölcs rendezése által tünt ki. Hamvai, valamint első nejének, antiochiai (családi néven: chatilloni) Ágnes Anna királynénak földi maradványai még 1848-ban fedeztettek föl és teljes biztossággal konstatáltattak a tudós dr. Érdy János, akkori nemzeti muzeumi ör által, a székesfehérvári királyi sirbolt romjai között.

Azóta e királyi hamvak, mint ismeretes, — nem kis szégyenünkre! — ide-oda hányódtak. Minden igaz magyar hálás szivvel üdvözli tehát fölséges királyunknak I. Ferencz Józsefnek Budapesten, 1897. május 25-ikén kelt legujabb nemes elhatározását, a melylyel ezen említett fejedelmi hamvaknak a budavári koronázási templomban leendő, méltó fényü eltakarításáról s díszes siremlék fölállításáról gondoskodik.

A magyar királyban, mikor ezen kegyeletes, nemes érzelemtől sugallt szép sorokat irá, — talán tudva, talán öntudatlanul, — de Árpád vére nyilatkozott meg. Bátran és joggal oda irhatta volna ugyanis III. Bélánál és hitvesénél az »elődeim« szó elé az »őseim«-et is. Mert a leszármazási táblák, melyeket ime a legbitelesebb kutfőkből összeállítottunk, kétségtelenül bizonyitják, hogy III. Bélában és antiochiai Annában I. Ferencz József a saját egyenes ősapját és ősanyját — nemcsak királyi elődjeit — tisztelte meg méltó kegyeletével és temetteti el királyi díszszel.

III. Béla király † 1196.
(Antiochiai Ágnes Anna, † 1184.)

II. Endre kir † 1235.

IV. Béla kir. † 1270.

Anna, † 1271. után.
(Rasztislaw, halicsi herczeg † 1264.)

Kunigunda, † 1285.
(II. Ottokár cseh kir. elesett a Morva mezején, 1278.

Konstanczia † 1240.
(I. Ottokár cseh király. † 1230.)

I. Venczel cseh király, † 1253.
(Hohenstauffeni Kunigunda.)

II. Ottokár cseh király, † 1273.
(Halicsi Kunigunda : l. tovább az első vonalon.)

I. Venczel cseh király † 1305.
(Jutta, Habsburgi Rudolf császár leánya, † 1297.)

Erzsébet † 1330.
(Luxemburgi János cseh kir. † 1346.)

IV. Károly császár † 1378.
(Pomerániai Erzsébet, † 1393.)

Zsigmond császár magyar kir. † 1437.
(Czilley Borbála, † 1451.)

Erzsébet, † 1442.
(Habsburgi Albert cs., magyar kir., † 1439.)

Erzsébet, † 1505.
(Jagello IV. Kázmér lengyel kir. † 1492.)

II. Ulászló magy. és cseh kir., † 1516.

Anna, † 1547.
(Habsburgi I. Ferdinánd cs. és kir. † 1564.)

Károly stájeri herczeg † 1590.
(Bajor Mária.)

II. Ferdinánd cs. és kir. † 1637.

III. Ferdinánd cs. és kir. † 1657.

I. Lipót cs. és kir., † 1705,

III. Károly cs. és kir., † 1740.

Maria Terézia királynő, majd császárné, † 1780.
(Lotharingi Ferencz hg., majd császár, † 1765.)

II. Lipót cs. és kir.

I. Ferencz cs. és kir.

Ferencz Károly fhg.
(Bajor Zsófia főherczegnő.)

I. Ferencz József cs. és kir.

Az utóbbi nemzedékeket — mint a kiknek leszármazása már közismeretü — csak rövideden jeleztük.

E föntebbi — pedig minden izében hiteles — táblázat világosan beszél. Látjuk belőle, hogy dicsőségesen uralkodó monarchánk két ágon is vérbeli egyenes ivadéka III. Béla Árpádházi néhai királyunknak s első hitvestársának antiochiai Ágnes-Annának; nevezetesen, 1-ször mint az ő másodszülött fiuknak, jeruzsálemi avagy II. Endre királynak, és 2-odszor mint ifjabb leányuknak Konstánczia herczegnőnek s cseh királynénak dédunokája. Ezen Árpád-ivadékok azután ismét egybeházasodának; név szerint III. Béla leányának Konstancziának unokája, a hősies, de tragikus végü, mert a morva-mezei csatában Kun László magyarjainak kardjai alatt elvérzett II. Ottokár cseh király nőül vevé Kunigunda halicsi herczegasszonyt, IV. Béla királyunk unokáját, vagyis III. Béla szépunokáját; e kettőnek fia II. Venczel cseh király pedig habsburgi Rudolf leányát birta hitvesül s igy még egy harmadik rokonsági ágazat is előáll.

Thaly érdekes czikket következő szavakkal fejezi be:

»De nem akarunk további genealogiai fejtegetésekbe bocsátkozni, miután czélunk ezuttal egyedül annak kimutatása vala, hogy I. Ferencz-József nem csupán trónutódja, hanem egyenes leszármazottja III. Bélának és hitvesének, a kiknek a legfelsőbb nemes elhatározásából elrendelt királyi temetési ünnepélyöknél, tehát az udvari szertartások idevonatkozó szabályainak e családtörténeti s vérségi kötelékek követelményeinek teljes figyelembevétele mellett kell kifejezésre jutniok.«

— Áldásy Antal tagtársunk a m. kir. tudományegyetemen a középkor történetéből magántanárrá habilitáltatott. Próbaelőadását »*Nyugoti egyházszakadás és békitési kisérletek a pisai zsinat előtt*« czimen a mult hó 18-án tartotta meg. Örömmel kivánunk szerencsét tehetséges és szépreményü fiatal tudósunknak ez uj munkatérhez!

— Árpád sírja. Budapest székesfőváros tanácsa megbízta Kuzsinszky Bálintot, a ki az aquincumi ásatásokat vezeti, hogy kutatásait terjessze ki az Árpád-fürdő környékére is, a hol Árpád sírját gyanítják. A mint halljuk, társadalmi uton is mozgalom indult meg a sír felkutatása és e czélból gyüjtés rendezése ügyében.

— Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai utazásai czimü nagy díszmunkára kaptunk előfizetési felhivást, mely a nemes gróf két izben tett kaukázusi, káspitengeri, bokharai és szamarkandi utjának tudományos eredményeit fogja megismertetni a közönséggel. A két kötetre tervezett nagy díszmunka következő

tartalommal jelenik meg: Bevezetésül *Zichy Jenő gr.* elmondja azon elveket, melyek tanulmányaiban s utazásában vezérelték s összeállítja azon adatokat, a melyek arra indították, hogy az őseinkre vonatkozó emlékeket a Kaukázusban és az ezzel határos vidékeken kutassa. Utána *Jankó János* a Kaukázus jelenlegi ethnographiai állapotát s e vidékekről hozott ethnographiai gyüjtemény egyes tárgyait ismerteti. A mű harmadik részében *Pósta Béla* a gyüjtemény archaeologiai részét irja le. A díszesen kiállított, magyar s franczia nyelven megjelenő, gazdagon illusztrált mű II. Miklós orosz czárnak lesz ajánlva, a ki az ajánlást el is fogadta.

— A Mária Terézia pozsonyi emlékszobrának ünnepélyes leleplezése, mely a nagy királynőt lóvon ülő alakban a Dunára tekintve ábrázolja s *Fadrusz János* szobrásznak kiváló alkotása Ő Felsége, az uralkodóház számos tagja, az ország főméltóságai, a kormány tagjai s számos küldötségek jelenlétében mult hó 17-én ment nagy pompával végbe. A nagy nemzeti ünnepet, mely a millennaris ünnepségnek mintegy utóhangját képezte, Ő Felsége a következő beszéddel nyitotta meg:

»Mindenekelőtt szivem mélyéből köszönetet mondok Pozsony sz. k. város közönségének és polgárságának azon hazafias áldozatkészségeért, melylyel koronáztatásom negyedszázados évfordulója alkalmából, dicső elődöm, Mária Terézia emlékét ezen történelmi nevezetességü helyen megörökítette. Nemzeti ünnep napja ez, a melyen azon nagy királynő iránt rójuk le a hálás kegyelet ujabb adóját, ki a nemzetért élt, kiért a nemzet minden fia halni kész volt, és kiben világszerte az uralkodói erények eszményképét tisztelik. És most hulljon le a lepel, hogy a mult iránti kegyelettel és a jövőbe vetett erős hittel üdvözöljük ezen emlékszobrot, mint nemcsak e régi koronázó város hazafias polgársága a trón és haza iránti hű ragaszkodásának és szeretetének, hanem egyszersmind mint a király és nemzet közötti áldásos összhangnak és az utókor soha el nem évülő hálájának jelképét.«

— Veress Endre fiatal tagtársunkat, kitől ujabban a m. tud. Akadémia történettudományi értekezések között jelent meg egy szép reményekre jogosító dolgozat, vallás- és közoktatásügyi miniszter a dévai állami főreáliskolához a Kun Róbert halála által megüresedett tanszékre a történet tanárrá nevezte ki. Reméljük, hogy e kinevezés által nem csak a tanszék nyer alkalmas tanerőt, hanem a Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat is hasznos és tevékeny munkatársra tesz szert.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— CSONGRÁDVÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Irta dr. *Zsilinszky Mihály*. I. Rész. Kiadja Csongrádvármegye közönsége. Budapest. 1897. 8-rét, 4 levél + 284 lap, egy térkép, egy czímerrajz melléklettel és számos szövegbe nyomott képpel.

— BEZERÉDI ISTVÁN, az örök igazság. Essay. Irta *Leopold* Samu. (Különlenyomat a Budapesti Szemléből.) Budapest, 1897. 8-r. 50 lap. Egy arczképpel.

— KECSKEMÉT MULTJA ÉS JELENE. A honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából és emlékére kiadta Kecskemét város közönsége. Szerkesztette: Ifj. Bagi László. 1. Bevezető rész. Kecskeméten, 1896. Nyomatott Tóth Lászlónál. Nagy 8-r. V + 214, 1. l.

— EMLÉKBESZÉD CANTÚ CAESAR külső tagról. *Óváry Lipót* l. tagtól. Budapest, Kiadja a m. tud. Akadémia. 1897. 21 lap. Cantú arczképével. (A m. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IX. kötet. 1. szám.)

— A SAJÓ-GALGÓCZY GALGÓCZY CSALÁD munkácsi, ecsegi, nagytályai, bilkei négy ága, a pókai Szikszay, telegdi Csanády és nagyfalusi Bajza család ismertetése, nemzedékrendekkel. A magyar nemzet 1896-dik évi ezredéves ünnepe alkalmára unokáinak *Galgóczy Károly*. Budapest, 1896. »Pátria« irodalmi vállalat r. társaság könyvnyomdája. VIII + 204 lap.

— KÉT ANYA HARCZA A XVII. SZÁZADBAN. Kép a magyar protestantismus történetéből. Irta *Kovács Sándor*. (Különlenyomat a »Prot. egyházi és iskolai lap«-ból. Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor sajtója. 8-r. 16 lap.

— AZ »EPERJESI SZÉCHENYI-KÖR« ÉVKÖNYVE. 1896. Szerkesztette: Dr. *Horváth* Ödön. Eperjesen, 1897. Kósch Ádám könyvnyomtató intézetéből. 8-r. 113 lap.

— BERTHA (PERCHTA) VON LIECHTENSTEIN geborene Rosenberg († 1476) und die Sage von der »weissen Frau« zu Neuhaus, Teltsch u. s. w. Studie von Prof. Dr. Fr. v. *Krones*. Brünn, 1897. 8-r. 22 lap. (Separatabdruck aus der »Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens.« 1. Jahrgang, 2. Heft.)

— A MILLENNIUM LEFOLYÁSÁNAK története s a millennáris emlékalkotások. Irta *Kőváry* László. Budapest, 1897. Athenaeum r.-társulat 8-r. VIII + 320 lap. Ára 2 frt.

— TABELLAE CHRONOGRAPHICAE ad solvenda diplomatum data constructae per *Georgium T. Turchányi* S. J. Oeniponti (= Innsbruck) libraria academica Wagneriana 1897. 8-r. XVI lap, 4 tabellamelléklettel.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi junius 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök, utóbb Thaly Kálmán alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, Tagányi Károly vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Pauler Gyula és Dedek Cr. Lajos vál. tagokat kéri fel.

44. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagokúl:* Esztergom vármegye közönsége 100 frt alapítványnyal, Hajdu vármegye közönsége 100 frt alapítványnyal (mindkettőt aj. gr. Teleki Géza elnök); b) *évdíjas r. tagokúl 1897-től:* Barta László fővárosi hivatalnok Budapesten (aj. Baráth Ferencz), Dobóczky Ignácz orsz. képviselő Hevesen (aj. gr. Teleki Géza és Thaly Kálmán), dr. Pompéry Aurél theologiai tanár Kalocsán (aj. Karasszon József), dr. Pruzsinszky Pál ev. ref. gymn. tanár Kis-Ujszálláson (aj. Szilágyi Sándor), Rohács János városi levéltárnok Verseczen (aj. Nagy Gyula), Stolarik József városi levéltárnok Temesvárt (aj. Mayer Gyula).

Megválasztatnak.

45. Dr. Lánczy Gyula társ. tag felolvassa *a Sylvester-bulla eredetének kérdéséhez* írt történetirodalmi tanulmányát, mely az

Olcsó Könyvtár című vállalat egyik legközelebbi füzetében fog megjelenni.

Köszönettel fogadtatik.

Felolvasás közben gr. Teleki Géza elnök távozván, helyét Thaly Kálmán alelnök foglalja el.

46. A mult május-havi ülés 40 jk. p. alatt kelt határozata kapcsán olvastatik Tagányi Károly vál. tag jelentése a társulatnak Sasinek Ferencz úrtól ajándékozott kéziratokról.

A jelentés köszönettel fogadtatván, a *Századok*-ban közzé fog tétetni; a kéziratok pedig letétül a M. N. Muzeum könyvtárának küldetnek át szíves megőrzés végett.

47. Dr. Fejérpataky László vál. tag jelenti, hogy a soproni Széchenyi-szobor mult május-hó 23-án megtartott ünnepélyes leleplezésénél (l. f. évi 41 jk. p.) Szabó Károly kir. tanfelügyelő úrral együtt megjelenvén, a programmszerüen lefolyt ünnepélyen mint a M. Tört. Társulat küldöttei részt vettek s megbizatásuk szerint a szobor talapzatára a társulat koszoruját — rövid beszéddel, melyet Szabó Károly mondott — letették.

Helyeslő tudomásúl vétetik.

Ezzel kapcsolatban —

48. Olvastatik Sopron vármegye alispánjának és Sopron sz. kir. város polgármesterének f. évi máj. 24-én kelt levelök, melylyel a Széchenyi-szobor leleplezési ünnepén való részvételért köszönetöket nyilvánítva, az ezen alkalomra veretett bronz emlékérem egy példányát a társulatnak is megküldötték.

Szíves köszönettel fogadtatván, az érem megőrzés végett a társulat többi letétei közzé a M. N. Muzeum könyvtárában fog elhelyeztetni.

49. Olvastatik a pénztárnok május-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... ... 1720 frt 34 kr,
» kiadás ... ... 745 frt 09 kr,
maradvány ... ... 975 frt 25 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 5281 frt 77 kr
követelést, 1897. máj. 31-én összesen ... ... 6257 frt 02 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Esztergom vármegye közönsége nevére 100 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határoztatik, hogy

ezen összegnek megfelelő névértékben 4·5%-os kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

Zárt ülésben —

50. Thaly Kálmán alelnök tesz előterjesztést a Párisban állítandó Rákóczi-emléktábla ügyében.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Thaly Kálmán s. k.
alelnök.

Hitelesítjük: Dr. *Pauler Gyula* s. k., *Dedek Crescens Lajos* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.
Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő.*
Krausz Arthur dr. orvos, eddig: *Visegrád.*
Láng Menyhért dr. orvos, eddig: *Kecskemét.*
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10. III. 14.
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

In nomine sancte trinitatis · et individue uni

sublimitatis nre regie digna laudu titulus efficit si equitate dilig

pergliis semp dissensionu. Que nec sua retinuit unq hodie habuisse

volum fieri manifestu. Qd nos pdcam hinc filio nro yolens. Cu

Comite a nob destinatos deinpo beneplacite. Jacobo di gra Marsit

plendo dco matrimonio nomine ipi Regi Arag. In hungaria destin

li sup hec pstiro unanimo. dicitur ac pmatim ... regie

psita primonito Regi Aragon ut eius pecuniam ...

ta summa duoderi milium marcaru argenti penit co

ligationem dce excellentie venerabili pri pdco. B. epo Qu

hoc ordinatum fuit p nos ut p successores nros nequeat in

impedimentu aut impediri pmittem. Et pro eos ut pmissu

dolo. sine fraude. ea omnia et singula que pmissa sunt fir

...auris et fidei certitudine ampliorem. Presentibus comissim pag

lini Colocen archiepi. aule Regie cancell. Anno dni

Bartholomeo Quinqecclen. Gregorio Geurien. Elero d

Benedicto Waradien epis existentibus. Ecclas di feliciter gubr

nre curiale comite et com bacan. Stepho Bychonen. Dec

tornen. et com Musunien. Michaele filio dapa magro d

ÁRPÁDHÁZI JOLÁN ARAGON KIRÁLYNŐJE.

(Egy oklevél-melléklettel.)

Föntebbi czím alatt Kropf Lajos úr könyvismertetést közölt a »Századok« f. évi III. füzete 221—224. lapján. Mindig érdekkel olvassuk Kropf úrnak a legtöbb esetben talpraesett megjegyzéseit, melyekkel közléseit fűszerezi. Ez esetben is mond olyat, a mivel történetírásunk — legalább a részletek tovább fűzését tekintve [1]) — nem foglalkozott. Mindamellett tisztünknek tartjuk, hogy fejtegetéseit újból beszéd tárgyává tegyük, mert közvetetlen alkalmunk nyilt a barcelonai levéltárban kutatnunk, s így egy némely részletről bővebb, másról meg helyesebb értesítéssel szolgálhatunk.

I.

Kropf Lajos Ch. de Tourtoulonnak a hatvanas években írott franczia munkájából — melynek 1874-ben megjelent második spanyol kiadását használta — közli pótlásképp Wertner munkájához a fönt jelzett czikkben foglalt adatait. Tourtoulon munkája voltakép két eredeti oklevelet ismer az Archivo general de la Corona de Aragon (aragoniai kir. levéltár Barcelonában) oklevelei közül. Az egyiket, mely 1233. febr. 20-án kelt Barcelonában Tourtoulon közli (eredetije fakult hártyán 513. sz. a.), a másikat, 1235. II. Endre király kiadványát (eredetije hártyán, függő arany pecsétje hiányzik 635. sz. a.) ismeri ugyan, de nem közli. Kropf Lajos ez oklevélnek csupán a levéltárnok D. Francisco de Bofarull y Sans szívességéből készített rövid spanyol kivonatát ismeri.

[1]) Azért írjuk tanulmányáról, hogy a részleteket füzi tovább, mert az ügynek eddig ismeretes részleteit Pauler Gy. története II. kötetében kimerítően felhasználta 165 l. 92 és 110 j. — Szól róla Wertner: Az Árpádok családi története Kropf is idézte és helyesbítette munkája 142. lapján.

Mi tavaly nyáron az Akadémia történelmi bizottsága meghagyásából a barcelonai levéltárban kutatván, láttuk mind a két oklevelet; ezeket egyébként F. Darwin Swift: The life and times of James the first the conqueror cz. 1894-ben Oxfordban megjelent munkájában is felhasználta (59-ik l., művét ism. Kropf: Századok 1894. 863. l.) Mindamellett lemásoltuk mindkét oklevelet, az 1233. feb. 20. keltet azért, mert — bár a levéltárnok szíves közléséből tudtuk, hogy ki van adva — az elmosódott irás miatt oly nehezen olvasható, hogy jónak láttuk újabb kiadását, az 1235-iki oklevél pedig teljes szövegében ismeretlen lévén, annak fénykép-másolatát vétettük s fontossága következtében hasonmásban e füzethöz mellékelve közöljük.

Barcelona 1233. feb. 20.

Bertalan pécsi püspök és Bernardus ispán a nekik adott felhatalmazás alapján bevallják és bizonyítják Jakab Aragonia királya előtt, hogy Jolecz (Jolantha) Endre király leányának jussa, illetőleg nekik fehér zsákokban (szekrényekben, csomagokban) átadott hozománya a következő: tizezer márka ezüst, mely anyja hozományakép illeti, kétszáz márka arany, mellyel Ausztria herczege tartozik neki, nemoursi birtokrésze Flandriában, szüleinek (anyja Jolán szüleinek) birtoka Franczia-országban, Magyarországban s Burgundiában, anyjától neki hagyott ingóságok s mindaz, a mire bármi czímen jussa lenne.

Pateat universis, quod B. (artholomaeus) dei gracia Quinqueecclesiensis episcopus et nos Bertrandus comes in Hungaria cum plena scriptura confitemur et recognoscimus Jacobo illustri regi Aragone, quod iura domine Yolecz domicelle filie illustris Andree regis Hungarie. que isti competunt, videlicet dotem nobis in albis sarcis assignatam, super hec, inprimis decem mille marcharum argenti, quas debet habere et recuperare pro dote domine matris sue et ducentas marchas auri, quas ei debet dux Austrie, item partem suam comitatus Nemorensis in Flandria, item terram, que fuit genitorum [1]) suorum in Francia, item ioias, quas habet in Hungaria et quas mater sua dimisit ei [2]) in Burgundia et si qua alia iura

[1]) Kropfnál generatorum, Tourtoulon hibás olvasása; genitor alatt itt Jolantha nagyszüleit kell értenünk.

[2]) Kropfnál *et*, Tourtoulon hibás olvasása: vagy sajtó hiba.

competunt ei aliqua ratione. Datum Barchinone x Kalendas Marcii anno domini MCCXXXIII, huius rei testes sunt Berengarius episcopus Barchinonensis. P. de Scintillis sacrista. Peregrinus de Volais.

Eredetije fakült hártyán a barcelonai állam-levéltárban 513. sz.

Kropf Lajos ez oklevelet ismertetvén megjegyzi, hogy »jojas« szó alatt nem érthetünk ékszert, hanem »ingatlan marhát«, vagyis Aragoniába át nem szállítható jövedelmeket. A joja szó értelme a középkorban teljesen világos. Du-Cange megirja tisztán: »possessio, id omne, quo quis utitur et gaudet.« Tehát az oklevél értelmében mindaz a jövedelem, mely Magyarországban és Burgundiában fekvő birtokából illeti, mint Kropf helyesen mondja. Csak az »ingatlan marha« kifejezés nem felel meg a különben helyes állitás értelmének, mert a magyarban a marha szó tárgyat, lábas jószágot, portékát s nem ingatlanban fekvő tulajdont jelent,[1]) tehát éppen lényeges jelzetében az ingó, nem fekvő természetben van az eltérés. Mindez azonban csak mellékes körülmény, az a fődolog, hogy mely jövedelmeket érthetett a »joja« kifejezéssel az oklevél. II. Endre királynak 1218. máj. 15-én III. Honorius pápa megerősítette elhatározásából tudjuk, hogy a szentföldre való készülődése alkalmából felesége Jolantha *nyolcz ezer* márkányi hitbérének biztosítása fejében[2]) — mindaddig míg követelése törlesztve nincs lekötötte a Maroson szállított sót, a pesti izmaeliták s a Bodrog-vármegye után járó jövedelmet élte fogytáig,[3]) 1222-ben jul. 7-én azután Jolán királyné részére kiadott biztositó levelében III. Honorius a pápai szék védelmébe fogadja a királynő birtokait, jelesül a *banatust* (mit kelljen alatta érteni nem tudjuk; a szlavon ducatus nem lehetett) Varasd-megyét, Somogy-megyét, Zala-megyét és Szerém-megyét, illetőleg azoknak jövedelmeit.[4])

[1]) Nyelvtört. Szótár *Marha*.

[2]) Pro octo millibus marcarum argenti, in quibus nomine donationis propter nuptias sibi tenetur.

[3]) Fejér CD. III/I 263, Presutti: III. Honorius Reg. I. 128. V. ö. Pauler i. m. II. 75 l. és 58 j. Wertner i. m. 422—4 lapján hibásan értette a levél tartalmát, s ezért értelmetlen ez a helye a különben szemes és érdemes genealogusnak. Ő t. i. együvé zavarja III. Honorius 1218. s 1222. kelt kiadmányait. Wertner az 1222. oklevélből azt olvassa, hogy »a bánságon kívül« biztositja a jövedelmeket, pedig sub protectione suscepit: »specialiter autem banatum cum omnibus pertinentiis suis«, az 1218. oklevélből pedig *máramarosi* sóaknákból 8000 márkányi jövedelmet és pesti meg bodrogi szerecseneket (Saraceni) olvas ki ? jellel.

[4]) Fejér CD. 388—9. Kropf Lajos Tourtoulon után idézi Jolán

Ezek a *magyarországi* jövedelmek, melyekből azonban II. Endre leánya semmit sem kapott a kezéhez. A külföldi jövedelmek dolgát a mi illeti tudjuk, hogy Jolantha II. Endre felesége II. Péter (de Courtenay) latin császárnak és Jolanthának, Flandriai Balduin leányának, Namur (Nemours) örökösnőjének volt a leánya. II. Endre anyósa 1219. halt meg s leányát II. Endre feleségét az ő jussán illették a flandriai és nagyatyjának Balduinnak a francziaországi birtokai, valamint egyes burgundiai jövedelmek is. II. Endre követei tehát a közlöttük oklevélben bevallották Jakab aragoniai királynak II. Endre leányának Jolantának az anyai jussát, mely állott:

1. 10,000 márka ezüstből, mely mint édes anyjának hozománya — II. Endre mint föntebb megjegyeztük 1218-ban csak 8000 márkáról beszél — rájok van bízva. S ez annyiban meg is felel a valóságnak, mert Bertalan pécsi püspök burgundi születés »Joceranni, qui erat Branceduni in Burgundia dominus et Stephani II. Abbatis Cluniacensis consanguineus, fratrem fuisse«, s mint Koller[1]) — szerintünk — helyesen véli Jolánnal házassága idejében 1215 körül jött be Magyarországba. Ez magyarázza meg követjárását és bizalmas szereplését ebben a házassági ügyben, mely még Jolanthának 1233-ban bekövetkezett halála előtt kezdődik.

Ilyenféle a személyes összeköttetése Nagymartoni Bertrandus ispánnak is az eljegyzendő királyleány anyjával, a mennyiben nővére Tota Jolán királyné bizalmasa volt.[2])

2. 200 márka arany, mellyel Ausztria herczege tartozik. 1233-ban II. Fridrik az osztrák herczeg, VI-ik (dicsőséges) Lipótnak a fia.

Erre a tételre vonatkozik Kropfnak az a megjegyzése, hogy »Valószinűleg Jakab királynak nem tetszett az a gyanús tétel. Tudtommal az osztrák hitel már akkor tájt *is* rossz lábon állt, s miután a két nemes fém értéke akkortájt körülbelől 1:10 volt, a 200 márka aranyat, megváltoztatták 2 ezer márka ezüstre, mely a már megjegyezett 10 ezer márkával 12 ezeret tett ki s erről ujabb okiratot állított ki András király.«

---

királynőnek 1251. végrendeletéből azt a helyet, mely szerint fiainak hagyja »comitatum de Posane« melyet most a magyar király IV. Béla bír, s mely anyjáról rámaradt. Kropf Pozsonynak tartja Posanet, ez áll legközelebb hozzá. Sajnos, mi nem láttuk a végrendeletet s igy csak sejtjük, hogy nem jól olvasta Tourtoulon.

[1]) Historia Ep. Quinqueecclesiensis II. 45 l.

[2]) Ez a Bertrandus egy személy Bertramius, Betramussal Bajóti Simon testvérével, ki mint aragoniai spanyol ember Konstanciának, Imre király nejének kisérője nálunk meggyökerezett s a követjárásra legalkal-

Akkoriban az osztrák hitel ugyancsak jobban állott II. Endre deficzites gazdálkodásánál. Már V. Lipót (1177—1194) erősen gyarapítá jövedelmeit,[1]) VI-ik, a dicsőségesnek nevezett Lipót (1198—1230) pedig, a ki 1197-ben Endrének a pártját fogta — anyja Ilona, III. Bélának volt nőtestvére — Bécs emelkedése s vagyona gyarapítása érdekében mindent megtett. Jellemző az a hagyomány, hogy VI. Lipót 30,000 márka ezüstöt adott kölcsön Bécs városának.[2]) VI. Lipót egyébiránt közelebbről is érintkezett a spanyolokkal, jelesül II. Péter aragoniai királylyal, I. Jakabnak az atyjával, mikor 1212-ben az albigoisk, illetőleg Toulousei VI. Rajmund ellen — állitólag szlavon csapatokkal is[3]) — hadat vezetett Franczia-országba. Erről a gazdag fejedelemről tehát, a kinek a jövedelmét 60,000 márkára becsülték, nem lehet azt írni, hogy nem volt hitele. Fia II. Frigyes még kapzsibb volt az apjánál; jellemének épen az a feltünő vonása, hogy módfelett szerzett. Kropf úr azonban állítását még nyomatékosabbá teszi az *is* szóval, mely úgylátszik arra vall, hogy Kropf úr szerint az osztrák hitel, úgy mint régen, ma *is* rossz lábon áll. Tudtunkkal — legalább úgy értesültünk illetékes forrásból — az osztrák sójegyeket (a valuta rendezés következtében beváltandó fedezetlen utalványokat) előszerettel veszik a londoni tőzsdén, hol az osztrák hitelnek *ma* legalább van becsülete. Mindezt csak azért jegyeztük meg, mert hypothesiseket így indokolni nem szabad.

Miképen tartozott Ausztria herczege VI. Lipót II. Endrének 200 arany márkával, azt nem tudjuk. VI. Lipót 1225. jun. 6. kötött békeegyességet II. Endrével, melynek az a pénzügyi része, hogy Lipót Jakab nyitrai püspöknek 1000 márkát *kifizetett* a püspökség szenvedett kára fejében, ezt a püspök felvette. Azonfelül arra kötelezte magát a herczeg, hogy két részletben Gyertya-szentelőkor és Szt.-Mihálykor 1000—1000 márka ezüstöt fizet ki helyette jótálló kezese Tekan zsidó, ha pedig nem fizetné meg ezt a tartozást, akkor II. Endre ne tartozzék azzal az 1000 márkával, melyet a herczegnek évenként adós-

masabb volt. A Nagymartoniakról l. Pór A. tanulmányait, Totáról Erd. Múz. VII. X. évf.

[1]) Luschin: Die Handelspolitik der öst. Herrscher in Mittelalter. Bécs 1893. — Juritsch Georg dr.: Geschichte der Babenberger und ihrer Länder 1894. 320—1, 341 l.

[2]) Weiss: Gesch. der Stadt Wien I. 48. — Juritsch i. m. 365 l. teljes joggal mesének mondja e kölcsönt, de tény, hogy VI. Lipót gazdag fejedelem volt.

[3]) Hefele: Conc. Gesch. V. 850. Reg. Pont. — Juritsch i. m. 420.

ság fejében köteles fizetni.[1]) Tehát 1225-ben az osztrák herczeg tényleg tartozott 2000 márka ezüsttel, a mi 200 arany márkának felel meg; ámde ez a tartozás a mint a békeokmányból olvassuk, II. Endre viszonos tartozása következtében nagyon kétséges jellegű volt, elnézve attól, hogy Lipót a nyitrai püspökkel szemben volt obligoban s ennek volt mintegy a biztosító fedezete II. Endrének a tartozása.

3. Nemours birtoka Flandriában és a franczia jószágok.
4. Magyar és burgundi jövedelmek.
5. Esetleges egyéb jövedelmek.

Mennyire egyeznek e fejtegetések a tényállással, bizonyítja Geronymo Zurita aragoniai történetiró krónikája XIX. fejezetének ide vonatkozó részlete.[2]) Zurita oklevelekből dolgozott s pontosan felhasználta az idéztük oklevelet, csak abban vétette el a dolgot, hogy az eljegyzést, illetőleg a házasság kötelező igéretét (casamiento) 1234. feb. 20. teszi, pedig az oklevél kelte világosan 1233.[3]) Abban is eltér, hogy Jolán édesanyjának a hozományát 12 ezer (doze doce) márkára becsülte 10 ezer (diez) helyett.

Fontos az is, a mit Zurita ez ügygyel kapcsolatban ir: »s e házasságot eleibe tették az osztrák herczeg leányával valónak, a kivel pedig több hozományt adtak.« [4]) Az osztrák herczegnek e leánya csakis Konstanczia (VI. Lipót l.) lehetett, a ki 1234. Henrik meisseni őrgrófnak lett a felesége.

Az 1233-iki oklevélben jelzett 10 ezer márkát tényleg tizenkétezer márka ezüstre helyesbíti a későbbi 1235. egyesség s ezért írja Zurita mindjárt a tényleg kikötött sommát. Már most, hogy ez a megállapodás azon alapon történt-e, hogy az

[1]) Pauler i. m. II. 114. — Meiller: Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge von Oesterreich 136 l. 200 sz. — Hogy miért s mióta tartozott II. Endre VI. Lipótnak évenként 1000 márkával? — azt Juritsch i. m. 487 l. sem tudja.

[2]) Anales de la corona de Aragon I. k. 1669-iki kiadás:

»y vn Señor principal de Vngria, que llamauan el Conde Beraldo: y señaralonle en dote con ella *doze mil marcos de plata, y todos los derechos que le pertenecian:* que segun solemnemente lo juraron ante el Rey, y su Corte, (1) *eran diez mil marcos de plata que se deuian a la Infanta por el dote de la Reyna su madre* (2) y *dozientos marcos de oro que le deuia el Duque de Austria,* (3) y *cierta parte del Condado de Nemurs en Flandes, y el estado que fue de sus progenitores (nagyszüleié) en Francia,* (4) y *las tierras, que tenia en el Reyno de Vngria, y las que su madre le dexo en Borgoña.* Concluyose este casamiento en Barcelona a 20 del mes de Febrero del año de la Nad. de MCCXXXIV.

[3]) Koller i. h. 24 l. ugyancsak ezt a keletet fogadja el s Bertalan püspök harmadik útjával hozza összeköttetésbe.

[4]) »y fue preferido este matrimonio de la hija del Duque de Austria, nunque si daua con ella al Rey muy major dote.«

osztrák herczegnek 200 arany márkányi tartozását — melynek keletkezéséről nekünk nincs tudomásunk — II. Endre király vállalta-e magára — mint Kropf írja — megmarad nyílt kérdésnek; valószínű azonban, hogy nem áll meg a suppositio; de föltéve, hogy úgy volt, semmi esetre sem azért vállalta el II. Endre ezt a tartozást, mert I. Jakab király rosszallotta az osztrák hitelt. E dolognak a nyitját mi inkább abban leljük, hogy Jakab előnyt adván a magyar király leányának, nem akarta hitelezőjének az osztrák herczeget, kinek nővérét nem vette el feleségül.

II. Aragoniában elfogadtatván Endre király követeinek ajánlata. Jakab király a maga részéről is küldött követeket II. Endre királyhoz »pro complendo dicto matrimonio«, és pedig Asselicus de Godal és Peregrinus de Bolas nevű nemeseket. Az ezekkel való tárgyalásoknak az eredménye II. Endrének *arany pecsét* [1]) alatt kelt oklevele, melynek rövid tartalmát IX. Gergely pápa 1235. aug. 9. kelt okleveléből már ismerte Koller,[2]) most pedig Kropf is említi. Tekintve érdekességét a következőkben adjuk másolatát.

1235.

II. Endre tudatván, hogy a pápa (IX. Gergely) óhajára s kérelmére Joles (Jolantha) leányát ünnepélyes követei: Bertalan pécsi püspök és Bernardus comes utján házassággal elkötelezvén Jakab aragoniai királynak, ennek két e czélból hozzá küldött követe Asselicus de Godal és Peregrinus de Bolas előtt esküvel kijelenti, hogy hozománya fejében 12000 ezüst márka erejéig leköti az ország összes harminczad jövedelmét s mig ez összeg törlesztve nincs, más czélra e jövedelmet nem fordítja, el nem idegeníti. Évi törlesztésre 1500 márkát rendel a király, míg az egész összeg nincs kifizetve. Egyúttal jogot ad az aragon királynak, hogy a harminczad kezelését s igazgatását Bertalan pécsi püspökre s az ispotályos rend és a templariusok magyarországi mestereire bízhassa. Ha pedig a harminczad jövedelmét bizonyos időre elzálogosítanák, arra is legyen joguk s abban nem akadályozza őket. Minderre kötelezi magát hittel s nagyobb bizonyság okáért arany pecsét alatt bocsátja ki ez oklevelét.

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Andreas dei gratia Hungarie, Dalmatie Crohatie, Rame, Seruie, Galicie Lodomerieque rex inperpetuum. Regalis excellentie sublimitas

[1]) Sajnos, hogy elveszett a pecsét.
[2]) i. m. 27. l. közölte Fejér, idézi Wertner 445 l.

tunc vere digna laudum titulus efficitur, si equitatem diligat, si unicuique ius suum tribuat, si promissionis fidem observet et in stabilitate promisse fidei perseveret. Cum igitur ex regis regum testimonio per evangelii seriem disseratur carnem suam neminem unquam hodie habuisse, sed de lege naturali suis debere liberis paterna sollicitudine provideri, nos hac ducti consideratione tenore presentium universis Christi fidelibus volumus fieri manifestum, quod nos pro dote karissime filie nostre Yoles, quam ad mandatum et petitionem domini pape per sollempnes nuncios videlicet venerabilem episcopum Bartholomeum dei gratia episcopum Quinqueecclesiensem, ac Bernardum comitem a nobis destinatos de nostro beneplacito Jacobo dei gratia illustri regi Arragonum felici matrimonio copulavimus, nunciis specialibus dicti regis scilicet viro nobili Assellico de Godal ac Peregrino de Bolas pro complendo dicto matrimonio nomine ipsius regis Aragonie in Hungariam destinatis, omnes proventus tricesime nostre titulo duodecim milium marcarum argenti duximus ad tempus obligandos, ita videlicet, quod nos corporali super hoc prestito iuramento dicimus ac promittimus in verbo regie iuratis nomine nostro ac nostrorum nomine successorum nullatenus dictam tricesimam in usus alios deputare, nec aliquid super illa vendicare, donec prefata pecunia dicto regi Aragonum vel eius procuratoribus totaliter et integre fuerint persoluta. Dicta quaeque tricesima singulis annis pro mille et quingentis marcis in solutionem deputabitur, donec prefata summa duodecim milium marcarum argenti penitus compleatur. Preterea damus et concedimus prefato J. illustri regi Aragonum liberam facultatem committendi provisionem, procurationem ac obligationem dicte tricesime venerabili patri predicto B. episcopo Quinqueecclesiensi ac magistris domorum hospitalis et templi de Hungaria, ita dumtaxat, quod quicquid per ipsum regem vel per eius procuratores super hoc ordinatum fuerit, per nos vel per successores nostros nequeat inmutari, quinpotius si dictam tricesimam ad tempus obligare voluerint, per litteras nostras auctoritate regia faciemus confirmari nec impediemus aut impediri permitteremus, quod per eos ut promissum est de dicta tricesima

disponetur. Ceterum promittimus nomine nostro nostrorumque nomine successorum sub prestito iuramento bona fide, sine dolo, sine fraude ea omnia et singula, que promissa sunt firmiter observare, adimplere ac in nullo contravenire. Quod ut ratum et firmum habeatur inposterum in argumentum maioris securitatis et fidei certitudinem amplioris presentem concessimus paginam secretioris sigilli nostri munimine auree scilicet bulle caractere in perpetuum roboratam. Datum per manus reverendi Vgolini Colocensis archiepiscopi, aule regie cancellarii, anno dominice incarnationis millesimo ducentesimo tricesimo quinto, venerabili Roberto Strigoniense archiepiscopo existente, Bartholomeo Quinqueecclesiensi, Gregorio Gevriensi, Cleto Agriensi, Bartolomeo Wesprimiensi, Stephano Zagrabiensi, Brictio Waciensi, Bulchu Cenadiensi, Reynaldo Transilvano, Benedicto Waradiensi episcopis existentibus, ecclesias dei feliciter gubernantibus; Dyonisio filio Dionisii comitis palatino, Jula bano Sclavonie, Andrea filio Seraphyl woiavoda, Ladislao aule nostre curiali comite et comite Baciensi, Stephano Bychoriensi, Dees Zounokiensi, Abraam Supruniensi comitibus, Nicolao magistro tawarnicorum et comiti Posoniensi, Mauricio magistro dapiferorum et comiti Musuniensi, Michaele filio Apa magistro agasonum, Alexandro pincernarum et aliis quampluribus comitibus comitatus tenentibus, regni nostri anno tricesimo secundo.

(Er. hártyán, pecsétje hiányzik, Barcelona I. Jaime 635.)

Ez oklevél tartalmánál fogva a milyen érdekes annyira jellemzi II. Endre pénzügyeinek nem a rendszerét, — mert hisz a rendszertelenség volt az elv — hanem a zilált voltát. Magántartozása fejében az országnagyok beleegyezésével az ország jövedelmének egyik főforrását oly kényszerítő rendszabályokkal köti le egy külföldi hitelezőnek, a mi annál lealázóbb, mert az illető hitelező maga is souverain. Igaz, hogy oly messze van az aragoniai király, hogy követelésének a behajtása jóformán csak az oklevél aranypecsétjének az értékéig terjedt. Ennek a coercitiv engedménynek az okát mi abban keressük, hogy néhai Jolántha királynőnek az 1233. »fehér zsákokban« a követekre bízott hozománya vagy már akkor is csak beszéd volt csupán, vagy pedig azóta már régen elköltötték s ezért kellett II. Endrének ezt a biztosítékot nyújtani. Minthogy pedig maga a pápa járt közbe a házasságnál, a két király, Endre és Jakab

erről értesítette IX. Gergelyt, a ki Perugiaban 1235. aug. 9-én — II. Endre közlött oklevele tehát az év apr. havában kelhetett — kelt parancsával utasította a pécsi püspököt s a két rend mesterét, hogy a harminczad jövedelmét szorgosan szedjék be, s Aragonia királya részére számolják el.[1]) Hogy ez a II. Endrétől keményen megigért összeg, melynek kifizetését IV. Béla, Jolán királynő testvére is elvállalta, abban maradt, azt Kropf Lajos jelzett közleményéből tudjuk.

III.

II. Endre király 1235. a pécsi püspökség kiváltságait megerősítő okleveléből tudjuk, hogy Bertalan püspök négyszer járt követségben Aragoniában, utoljára 1235-ben. »Ekkor érkezék Jolantha királyné asszony, a magyar király leánya Barcelonába s ünnepelék e városban a lakodalmat a szűz anya születése napján, ez év szeptember havában (szept. 8.) Érkezék pedig a királynővel a pécsi püspök, a ki e frigyet megkötötte s egy igen előkelő úr Magyarországból, a kit Dénes ispánnak (conde) neveztek, anyai ágról való közel rokona a királynőnek, kinek szolgálatában meg is maradt és a király állást adott neki (állapotba tette) ez országban, kinek fiai valának Amor Dionis és Gabriel Dionis, kikről ez évkönyvekben emlékezés vagyon. Oly kiváló fejedelemnő s oly nagy tehetségű vala ez a királynő, hogy a király, ki egyike volt a nagy, párját ritkító, nagylelkű fejedelmeknek s kiváló lovag, főleg az ő tanácsával igazitá el országának dolgát békében s háborúban.« [2])

Igy szól a magyar királynő Aragoniába jöveteléről a krónikás, kiről fentebb is megjegyeztük, hogy adatok alapján dolgozott. Bennünket a Spanyolországba szakadt Dénes személye érdekelt. Hogy ki volt — bár a királynővel való atyafi-

---

[1]) Koller i. m. 85—86. l.

[2]) Este año (1235) vino la reyna doña Violante hija del rey de Vngria a Barcelona, y celebraronse en aq̃ulla ciudad las bodas, en la fiesta de Nadiuidad de Nuestro Señora del mes de Setiembre deste año. Vinieron con la Reyna el Obispo de Cincoiglesias, q̃ auia concluydo este matrimonio, y un señor muy principal de Ungria, q̃ se llamo el Conde Dionysio, muy deudo de lá Reyna q̃ quedo en su servicio: y el Rey le dio estado en estos Reynos, cuys hijos fueron Amor Dionis, y Gabriel Dionis, de quien en estos Anales se haze mencion. Fue esta Reyna tã excelente Princesa, y de tãto valor, q̃ el Rey si endo vno de los valerosos Principes q̃ vio jamas, y de gran seso y prudencia, y muy preciado cauallero, gouernó las cossas de su estado todo el tiempo que viuió, principalmente con su consejo, assi en paz como en guerra.

Anales de la corona de Aragon. Geronymo Çurita, Chronista di dicho Reyno. I tom. Zaragoza. 1610. lib. III. cap. XXIII.

sága erre nézve utbaigazitást nyújthat — arra nézve mi nem szolgálhatunk ujabb adatokkal.[1]) Annyi bizonyos csupán, hogy egy igen előkelő magyar úr, ki Aragoniában családot alapított, spanyol nőt, *Margarita de Cabrerat* vette el feleségül, mint a királynő kisérője érkezett Barcelonába s ott vitézi magatartásával becsülettel állotta meg a helyét.

Jakab király igen szerette Dénest s úgy bánt vele, mint rokonával. Irva találtuk, hogy Dénes a király kiséretében részt vett a Valenciában rendezett tornában.[2]) Dénes már bejövetele alkalmával kapta Beho[3]) (Bojot, Bejar, Biar) várát s az ayoi völgyet, ezeket azonban Jakab király 1241. márcz. 23. kelt adomány-levelében Valenciában fekvő birtokokkal cserélte el vele. 1279-ben Jakab fia Péter király megerősíti ezt az itt közlött adományt.[4])

Noverint universi, quod nobis Petro Dei gratia regi Aragonum fuit suplicatum per venerabiles comitisse Ungarie et Amorem et Gabrielem filios eiusdem et comitis Dionisii quondam, ut privilegium bullatum concessum eidem comiti per dominum Jacobum inclite recordationis regem Aragonum patrem nostrum super donatione alqueriarum de Canals et de Crespi et domorum in Valentia et Xativa, quod quidem privilegium in parte abolitum erat et destructum faceremus reparari ac confirmaremus eisdem. Cuius quidem privilegii tenor de verbo ad verbum sic se habet:

Noverint universi, quod nos Jacobus Dei gratia rex Aragonum, Majorice et Valencie, comes Barcinone et Urgelli et dominus Montispesulani in concambium castrorum et vallium de *Beho* [1]) et de *Ayo*, que vobis comiti Dionisio de Ungaria dederamus per nos et nostros damus et concedimus vobis et vestris in perpetuum turrim sive alqueriam de Canals et de Crespi et domos in Xativa, quas tenebat G. Bn. et domos in Valencia ante domos episcopi Valencie et sicut affrontant in duabus viis publicis et in statico episcopi Valencie de novo constructo et in platea ante domos episcopi et in domibus, ubi funditur emprum et in arucheco, que est inter alcaps et ipsas domos. Quam turrim et alqueriam de Canals et de Crespi et domos predictas de Xativa et de Valencia habeatis vos et vestri perpetuo pro hereditate seve alodio proprio francho et libero cum introitibus, exitibus, affrontationibus, terminis, pratis, pascuis, herbis, aquis, lignis, furnis, molendinis et aliis pertinentiis universis a celo in abyssum ad omnes voluntates vestras et vestrorum cuicumque volueritis faciendas,

---

[1]) Wertner i. m. 596 l. Szól Dénes comesről, kiről a Hispania Illustrata III. 141. (Indiculus stb.) alapján idézi, hogy »cui cognatio cum regina erat«. Az idézett kútfő Zurita idézett helyét reprodukálja, világosan irván, hogy Dénes *deudoja*, vagyis anyai ágról rokona volt a királynőnek. Ez a kiinduló pont. Pauler munkájának I. II. 42. l. s a 92, 102, 109, 110. sz. jegyzeteket. Kérdés, hogy ez a »muy principal de Vngria« nem volt-e eredetileg spanyol? s nem a Nagymartoni atyafisággal van-e vonatkozása.

[2]) F. Fr. Diago: Historia del B. Cathalan Barcelones S. Raymundo de Peñafort, tercero maestro general de la Orden de Predicadores. Barcelona. 1601 4—6 l.

[3]) Beho, Bejo, Bojot a Nagy-Martoniak vára.

[4]) Diago 1249. febr. teszi az adomány keltét; meglehet, hogy az 1241. csereadomány 1249. febr. önállóan is kiadatott, de a Regest. nincs benne.

ita tamen, quod predicta non vendatis, nec donetis, nec aliter alienetis militibus neque clericis sive personis religiosis, nisi a nobis fuerit indultum ei. Datum Valencie IX. k. aprilis anno Domini MCCXL primo. Signum Jacobi Dei gratia regis Aragonum, Maiorice et Valencie, comitis Barcinone et Valencie et dominus Montispesulani. Testes sunt G. de Montecateno. I de Cervaria. G. de Angularia. G. de Cervilione. Carrocius.

Unde nos Petrus Dei gratia rex predictus viso dicto privilegio et eiusdem tenor et reparatum per nos quod abolitum erat in eo per nos et nostros dictum privilegium reparamus, ut superius continetur et contenta in eo de speciali gratia confirmamus ac reparationem et confirmationem istam bulla nostra plumbea jussimus communiri ut perpetuo valeat et incomutabilem obtineat firmitatem. Datum Valencie II. idus octobris anno MCCLXXIX.

(Archivo de la Corona de Aragon Reg. 44. f. 164.)

Dénesnek két fiát ismerjük: Amor Dionist, és Gabriel Dionist, a kik atyjok halála után anyjokkal együtt birták az apai örökséget. A királyi család mindig is úgy bánt velök, mint atyjok fiaival.

A lányok közül az egyik: *Isabel*, Gilaberto de Cruilles fiának, *Bernardo de Paratalladanak* [1]) volt a felesége. Isabelnek bozományul 30000 solidust kötött le II. Péter király, mire bizonyság a következő kiadvány, melyben e sommát Gilabertnek az apósnak utalványozza.

1277. nov. 3.

Nos Petrus etc. Concedimus debere vobis nobili viro Guilaberto de Crudilis triginta mille solidos Barcinone de terno, quos debemus in dotem dompne Isabelli filie quondam comitis Dionisii de Ungaria tempore matrimonii, quod contraxit cum Bernardo de Peratallada filio vestro, quos XXX mille solidos assignamus vobis et vestris habendos et precipiendos super redditibus et exitibus nostris huius anni proximi venturi baiuliarum Barcinone, ville franche Arbucii, Calidarum Montis bovini, molendinorum regii de Bupricato et aliorum locorum, que consueverunt esse de baiulia Barcinone, qui annus incipiet a k. primo venturo januario, ita quod vos aut quem seu quos volueritis habeatis et percipiatis redditus et exitus memoratos ... ... ab emptoribus eorumdem per tertias, quibus ipsum pretium solvere tenebuntur, donec fuerit vobis satisfactum de dictis XXX mille solidos, mandantes Mosse de Anaya, quod de pretio baiuliarum predictarum faciat vobis ab earum emptoribus modo predicto respondere, et si que assignationes per nos aliis facte sunt super predictis, ipsas assignationes alibi mutet aut cum illis taliter componat, quod vos dictos redditus sive pre-

[1]) Gilaberto de Cruilles a XIII. század folyamán a leghíresebb aragoniai vezérek és diplomaták egyike. Végig szolgálta Jakabot, III. Pétert s III. Alfonso királyt. (A családnak első ismert tagja Hugo de Cruilles 865). Felesége a Petratallada-Paratallada család egyetlen örököse Guillerma de Petratallada, ezért fia Bernardus de Paratallada s Bernardus de Cruilles néven említtetik. A Cruilles-család máig is virágzik *D. Ricardo de Cruilles y de Vedruna, marques del castillo de Torrente* személyében. A családi levéltár s a barcelonai levéltár adatai alapján írta meg Bofarull F. levéltárnok: *Gilaberto de Cruilles* című érdekes monografiáját. Barcelona 1886. 1—56, melyet Kropf Lajos is használt.

tium eorum ut predicitur integriter percipiatis quousque vobis fuerit satisfactum. III. nonis novembris (1277).

(Arch. de la C. de A. R. 46 f. 2.)

Ez ügy még 1286. is folyik, a mennyiben II. Alfons király ez összegről özvegy Dénesné javára intézkedik.[1])

Dénes másik leányának a neve *Gracia*, a ki Eximen de Urreanak volt a felesége s kinek Alfons király évi 700 solidust adott évdíjul[2]) s megengedte, hogy egy arab családot tarthasson szolgálatában, mint ezt az alábbi oklevél bizonyitja.

1287. jun. 4.

Nos Alfonsus. Atendentes donationem, quam dominus rex Petrus clare memorie pater noster fecit vobis nobili dompne Gracie Dionissii dum sibi placeret de uno casato in Alfamen videlicet de domo Mahomat del facho cum familia sua. Idcirco de gratia speciali concedimus vobis dicte domine Gracie, quod dictum casatum habeatis dum nobis placuerit et teneatis eo modo, quod dictus dominus rex pater noster vobis dedit et concessit prout superius continetur et in carta ipsius concessionis seu donationis continetur. Datum Calataiubii II. nonis junii anno Domini MCC. octogesimo VII.

(Arch. de la C. de A. R. 75 f. 12.)

Harmadik leánya doña *Jordana*, a ki Bernardo de Peñafortnek, barcelonai szent Rajmundnak a domokosok harmadik generalisa rokonának volt a felesége. II. Péter király Dénes e leányának is 1279. máj. 26. Uldeconaban kelt kiadványában 500 arany »morabatines« (arab valuta) adott hozományúl.[3]) II. Péter egyébként is segitette Dénes családját. Ugyanis 11000 adott Dénes özvegyének kölcsön »morabatinus«-okban.[4]) Ezekből 36000 solidust *letud* II. Péter király utóda II. Alfons, melyet előde a leányok kiházasitására ajándékozott (1277, 1279) s ennek fizetése alól 1285. febr. 26-án a jótálló első szülöttet Amor Dionist felmenti.

1285. februar 26.

Nos Alfonsus etc. Per nos et nostros gratis et ex certa scientia absolvimus, diffinimus et remittimus de gratia speciali vobis nobili et dilecto nostro Amori Dionisii illa triginta sex millia solidos regalium et que per nobilem dompnam matrem vestram inmanebant ad solvendum domino Petro inclite recordationis regi Aragonum patri nostri de illis //// millibus morabatinis auri, quos sibi debebat cum carta, quos quidem dictus dominus rex sibi mandaverat ad ipsius dotem filiarum suarum; hanc autem diffinitionem et remissionem facimus vobis dicto Amori Dionisii et vestris perpetuo de predictis XXX sex millibus solidis pure, libere et absolute

[1]) Reg. 73. f. 57. l.

[2]) Bofarull i. m. 17. l.

[3]) Diago i. h. Kár, hogy Bofarull Diagonak pontosan idézett adatait már nem ért rá egybevetni a regestumokkal. A tőlünk közlött okleveleket *Ximenes* allevéltárnok másolta, őt és Bofarullt illeti értök a felelősség.

[4]) Arab, mór aranyat kell ez alatt értenünk. Du Cange csak átalán spanyol aranyat említ e szónál.

et absque omni retentioni, sicut melius et utilius potest dici etc. promitentes bona fide, quod ratione dicte pecunie vos vel vestros aut aliquem ... ... de cetero non conveniemus seu conveniri permittemus aut faciemus aliqua ratione, immo vos et bona vestra appellemus quietius et inmunis. Datum Barcinone //// k. martii anno MCCLXXXV.
(Arch. de la C. de A. R. 63 f. 72.)

Dénes két fia ezentúl is nagy pártfogásban részesült. A király Gabrielre bizta Biar (Bejar, Bojor) várát,[1]) s Amort is mindig pártolta. Valószínű Diagonak az az állitása is, hogy Jolán királyné követeléseinek a kifizetését sürgetendők, Magyarországban is jártak.

Mikor halt ki a család, hova kerültek irataik? — nem tudjuk. Nyomozni kellene a Cabrera-család történetét, mellyel anyjok révén összeköttetésben állottak. Azonban további történetök már a spanyol történetírás dolga, minket csupán az első nemzedék viselt dolgai érdekelnek, mint oly derék családéi, melyet hazánk adott a hozzánk szakadt Nagy-Martoniakért cserébe Spanyolországnak.

IV.

Végezetül azt hisszük, hogy hasznos dolgot mivelünk, ha az aragoniai levéltárról közlünk nehány útba igazító jegyzetet. Alkalmat ad rá az a körülmény, hogy II. Endre ez oklevelét ugyancsak e levéltárból adjuk.

Az aragon királyi levéltár Barcelonaban külön e czélra, az aragon rendeknek 1547-ben kifejezett kívánságára s az ő költségökre építtetett nagy épületben van elhelyezve. Megjegyezzük, hogy Aragoniáról van szó 1547-ben s nem a magyar orsz. levéltárról, melynek még 1897-ben sincs külön épülete. Alkirályi székhely lévén Barcelonaban, az épület, szépen diszítve, főterme gyönyörű stukkos mennyezettel ellátva, 1555-ben adatott át rendeltetésének.[2])

A régi aragon közigazgatás I. Jakabtól mondhatni V. Alfonsoig mintegy 1458-ig[3]) mintaszerű volt. Pedro el Ceremonioso (III.) volt az udvari illem codificatora, s a hatáskörök elkülönítése abban a rendi elaprózott társadalomban tőle ered. Természetes, hogy a királyi kanczellária nagy gondot fordítottak s már 1384. III/12. pragmatica real alapján (kir. rendelettel) szervezett levéltári hivatallal találkozunk. Aragonia s Castilia egyesülése óta jobbára közigazgatási jellegűvé vált a levéltár, de a régi aragoniai korszak emlékeit gondosan meg-

[1]) 1291. márcz. 15. R. 85. f. 115. v. ö. R. 42 f. 243.

[2]) A levéltár történetét megírta D. Manuel di Bofarull y de Sartorio: Memoria leida en la Solemne apertura del Archivo general de la corona de Aragon Barcelona 1853.

[3]) — 1458. jun. 28. Mellékneve: a nagylelkű. Eltemették Nápolyban.

őrizték, melyre a különállásokért rajongó katalonok és aragonok mindig féltékeny gondot viseltek.[1]) III. Károly 1793., majd Mária Krisztina 1836-ban újból megszervezte a levéltárat, melynek élén immár a Bofarull család harmadik tagja áll. (Prospero,[2]) Manuel, Francisco.) A 40-es években igen élénk levéltári munkásság indult meg. Prospero Bofarull jó rendbe hozta az állományt s a kormány »Colleccion de documentos inéditos del archivo geñeral de la Corona de Aragon« czím alatt[3]) publikáltatta a levéltár egyes osztályait. Eleinte rendszeresen ment a vállalat, utóbb aztán már gyengébben s elmaradván az államsegély, a 40-ik kötettel megszakadt a gyűjtemény. A mostani kormányzat azzal is beéri, hogy három tisztviselőt tart a régi levéltár őrzésére,[4]) mely két emeleten 18626 pergamen oklevelet s 6388 regestrumot tartalmaz, melybe kiadatások előtt az okleveleket iktatták.

Barcelona (Barcinona, Barchinona) 986-ban került Almanzor arab szultán kezére, grófja Borrel a hegyek közé menekült. Berengar (1035—76) idejében a hamarosan felszabadult Barcelona felvirágzott, ekkor alakult meg hűbéres nemesi osztálya. I. Alfons (el Casto) 1172-ben Aragonia királyának, Barcelona grófjának s a Province marquesának írja a czímét, és suffraganeusai, bárói (suffraganei sive barones) tanácsával kormányoz.[5])

Ehez képest a legrégibb időből való levelek csak gyér számban vannak s a IX. és X. századbeli oklevelek jó része gyanús. Mindamellett bámulatos, hogy mily épen maradtak meg a régi oklevelek, mit csakis a kedvező éghajlat magyaráz

[1]) A spanyol diplomatika két alapvető munkája:
Bibliotheca universal de la Polygraphia española, compuesta por D. Christoval Rodriguez. Madrid. 1738. fol. és
Escuela de leer letras cursivas antiguas y modernas P. Andres Merino. Madrid 1780.

[2]) A híres D. Prospero de Bofarull y Mascaro 1777. aug. 31. született † 1857-ben. Nagy s a spanyol történet egész terét felölelő munkásságáról l. D. Manuel Milá y Fontanals: Noticia de la vida y escritos de D. Próspero de Bofarull y Mascaro. Barcelona. 1860. Utóda fia Manuel lett, ezé meg az unoka, Francisco.

[3]) A bécsi udv. könyvtárban megvan. Magyar vonatkozása csak egy katalon nyelvű mesének van, mely egy magyar királyról szól. XIII. k. »Historia del rey de Hungria.«

[4]) Az évi budget 8000 peseta (1 peseta ma alig 40 kr.), ebből 750 p. a dologi kiadás. A simancasi külügyi és hadügyi régi nagy államlevéltár (kezd. 1492-ben) kiadása 20075 peseta, dologi kiadása 2500 pes.

[5]) Bővebben D. Prospero de Bofarull y Mascaro: Los condes de Barcelona cz. munkája II-ik kötetében Barcelona 1836. Jolán királynőről a munka 235 lapján csak annyit ír: »El rey (t. i. D. Jaime I. el conquistador † 1276) caso segunda vez (első felesége Doña Leonor de Castilla volt) en la ciudad de Barcelona á 8 de setiembre, con Dna Violante hija de Andres II rey de Hungria y de su esposa de igual nombre.«

meg. Régebben arcakban, armariumokban és zsákokban (régi m. kamarai rendszer) őrizték az iratokat, ma csomósan összegöngyölték s mindegyiket regestájával láttak el kis odaragasztott czédulán. A régi mutatók igen vázlatosak, s a másolatok — mert az oklevelek a XIV. sz. elejéig jobbára le vannak másolva — igen rosszak. P. Bofarull topografikus tárgymutatója még a legjobb, mely kivonatilag nyomtatásban is megjelent.[1])

A levéltár gyöngyét azonban a XI. században kezdődő régi cancellariai regestumok alkotják:

Gratiarum (kegyadományok).

Curiae (A király udvarában kelt, őt illető, avagy személyes jellegű kiadmányok).

Sigilli secreti (diplomácziai jellegű ügyek)

Officialium (Fizetések, sereg).

Varia (jobbára peres ügyek).

Locumtenentiae (a helytartókhoz intézett levelek).

Itinerum (utban kelt levelek).

Sardinia, Majoricarum, Siciliae, Neapolis főosztályokra osztva, a királyok sorrendje szerint 1492-ig. Ezekhez csatlakoznak a különféle udvartartási, hadi s pénzügyi tárgyú csomók, az egyes királyok alatt változó feliratokkal.

Mi ezeket a főosztályokat néztük át s a XV. századbeli regestumok között vagy 180 darabot találtunk, melyek a magyar török-összeköttetések történetére s a balkáni népekkel való viszonyra részben új, részben az egyes vonatkozásokra nagyobb világosságot vetnek. Aragoniai V. Alfons ugyanis Nápolynak is királya lévén a földközi tengeri hatalmasságok közt első rangú szerepet vitt[2]) s ebbeli állásából folynak a Barcelonába került regestumok illető levelei, melyek a nápolyi levéltárat kiegészítik.[3]) Reméljük, hogy az anyagnak kellő összeolvasása után lessz módunkban külön tanulmányban számolni be kutatásaink ebbeli eredményeiről is. THALLÓCZY LAJOS.

---

[1]) Leon Cadier: Les Archives D'Aragon et de Navarre. Paris 1888. 35—42 l. III. Péterig (1335—1387). Különnyomat a Bibliotéque de l'Ecole des chartes 1888. folyamából.

[2]) L. e részben Sagundinus Miklós jelentését 1454. a török ügyekről. V. Makusev: Monumenta hist. slav. Mer. I. 296 l.

[3]) Minket P. Erle vatikani könyvtárnok értesitése nyomán Fraknói Vilmos figyelmeztetett e levéltárra, melyet ujabban kétszáz kutató használt. ... (20 a spanyol közte). Követendő például a külföldi levéltárak kutatására nézve emlitjük Carini gyüjt. munkáját: Gli archivi e le biblioteche di Spagna in rapporto alla storia d'Italia. Eddig 2 kötet jelent meg. Magyar vonatkozású oklevelek foglaltatnak D. Antonio de Capmany y de Montpalace: Memorias historicas sobre la marina comercio artes de la antigua ciudad de Barcelona I. II. k. 1779. III. IV. kötet 1792. A IV. kötetben: 62, 164, 221, 241, 270—3. l.

BETHLEN GÁBOR KIRÁLY KÖRMÖCZBÁNYÁN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Ezen második látogatásáról a kuriális jegyzőkönyv [1]) következőképen szól:

»April hó 25-én esti 5 órakor érkezett Bethlen Gábor, megválasztott király ur erős lovas és gyalog kiséretével Körmöczbányára; itt volt ő királyi felsége a város bírája és tekintetes tanácsa részéről az alsó kapu alatt fogadva és a város jegyzője által magyarul ezen szavakkal üdvözölve:

Legfelségesebb és legkegyelmesebb király urunk! Hogy királyi felséged Magyarország ezen dicső királyság nehéz és bajos ügyeinek elintézése után minket az ur Isten segítségével legkegyelmesebben meglátogatni méltóztatott, azért felségednek legmélyebb köszönetet mondunk. A mindenható ur Isten tartsa meg felségedet hosszú időn át jó egészségben és szerencsés uralkodásban, kérve legalázatosabban, hogy felséged bennünket és ezen bányavárost továbbra is mint hű alattvalóit kegyelmes pártfogásába venni s midőn a szükség követelni fogja, minket minden ellenfeleink ellen megvédeni és fenntartani méltóztassék.

Erre válaszolt a király: Örvendünk, hogy titeket jó egészségben látunk; bátran bizhatnak a mi védelmünkben és kegyelmünkben.

Aprilis hó 26-án a tekintetes tanács, reggeli után kihallgatást nyerve ő felségének következő előterjesztést tette:

Miután felséged nem régen külön parancs útján hűségre felhivott, készek vagyunk, úgy mint eddig, benne kitartani; kérjük azonban legalázatosabban, hogyha talán valamely roszakarók által volnánk megtámadva, hogy felséged megfelelő eszközök és parancsokkal segítségünkre megjelenni méltóztassék, közölvén egyszersmind azt is, hogy a kamarák főhivatal-

[1]) Körm. vár. lev., 1620—1622 évi kur. jkv.. 231—233. lap.

nokaival folytonos érintkezésben állunk és az érkező hireket egymással közöljük.

Azután be lett jelentve, hogy Rákóczy György úr a bányavárosoktól egypár nap előtt irásbelileg követelte, hogy állítsanak ki 600 jól felfegyverkezett lövészt és küldjék Fülekre, a mit nekik lehetetlen végrehajtani, miért is Zmeskal urat kérték, hogy eszközölje ki, hogy az alól felmentessenek. Kegyeskedjék tehát felséged minket efféle csapatok kiállításától felmenteni, mivel ez a bányák és a pénzverés tetemes megkárosítása nélkül nem volna foganatosítható, és ne engedjen minket erre kényszeríttetni; hasonlóképen méltóztassék visszaküldeni azon embereinket is, a kik Zmeskal úr kivánalma folytán most Beszterczebányán vannak.

Erre az ő királyi »méltósága« (Khönigliche Wüerden) azt válaszolta, hogy nem kételkedik a mi hűségünkben, melyben inkább ki kell tartanunk, mint azt némely ellenfeleinek csábításai folytán megtagadnunk; a szükséges védelem bizonyára nem fog hiányozni.

A Rákóczy által követelt csapatok tekintetében hogy nem kell törődnünk és Beszterczebányán tartózkodó katonaságunk ügyében hogy ő felsége Zmeskal úrral akar értekezni.

Továbbá azt mondta ő felsége, hogy kész volna e városban is helyőrséget hagyni, azonban azt tartja, hogy ez az ellenségnek okot adna arra, hogy ezen várost annál hathatósabban megtámadná; azonkivül a helyőrség a lakosságnak terhére esnék és sok gondot okozna neki. Azonkivül a város jó védő falakkal el van látva s az ellenség vajmi keveset árthatna neki ágyúk nélkül, ha csak mi magunk nem nyitnók ki a város kapuit, mint azt a szakolczaiak tették, kiknek azért most Ferdinand népei részéről nagy terheket és nyomásokat kell viselniök, hogy ez kimondhatatlan.

Igy ő felsége Pozsonyban, Nagyszombatban, Nyitrán és Érsekujvárott helyőrségeket hagyott.

Hogy Ferdinánd császárnak nyolcz erős ellenféllel van elég dolga, úgymint a velenczeiekkel, a spanyolokkal, a cseh királylyal, a ki most hallomás szerint már 45000 katonával rendelkezik, Bécs városával. midőn a törökök oda érkeznek, Stájerországgal és több mással. Hogy ezen városoknak nem kell félniök a törökök átvonulásától. És miután Ferdinand császár nem akarta elfogadni azon 17 feltételt, a mely az ország hasznára van, ahhoz nádor úr a reá bizott feladatot nem kellően végezte és mint »pápista és jezsuita« a császárral alkudozott, nem lett a béke megkötve, a király azonban még mindig kész békét kötni, ha Ferdinánd másképen határozza

el magát s ezért ő felsége Fülekről kanczellárját kiküldeni szándékozik.

Hogyha a városok fenyegetéssel és hatalommal volnának kényszerítve átlépni Ferdinand pártjára, azt válaszolhatják: mi bányavárosok az ország tagjai vagyunk, nem tehetünk tehát semmit magunktól, hanem a mit az egész ország határoz és a ki annak az ura lesz, ahhoz mi is alkalmazkodni akarunk. Ő felsége bizonyára kész Magyarországért testét és életét is koczkáztatni.

Az elpártolt Szécsytől sem kell félni; hadserege Jolsvánál megveretett és ő maga is nagy szorultságban van.

Hogy a város jó egyetértésben él a kamarai tisztekkel, az tetszik ő felségének és barátságosan megigérte nekünk kegyelmét.

Mindjárt erre összeszedte magát és a hegységen keresztül Beszterczebányára utazott el.«

A király ezen látogatásáról szóló hivatalos jelentését a város tanácsa csak is május hó 9-én közölte a polgársággal, előadván, hogy a »király urat« nemcsak kiváló tisztelettel fogadta, hanem látván, hogy egész seregével együtt hátrál, meg is kérdezte, mihez kell a »szegény« (azaz bánya-) városoknak magokat tartaniok, hogyha Ferdinand hatalma netán felvergődne és túlsúlyra kapna, miután Szécsy a nélkül is már nagyon zaklat minden bányavárost folytonos felhivásaival, hogy Ferdinandnak hódoljanak. Továbbá, hogy a király tanácsolta, hogy egyéb nagyobb városok és vármegyék példáját kövessék, igérve, hogy nem lesz távol tőlük két hónapnál tovább, hogy Körmöczbánya maga jól meg van erősítve s nem kell félnie semminemű hatalomtól, ha csak maga ki nem nyitja az ellenségnek a város kapuit. Hogy a király ezen válasza csakugyan jól esett a város tanácsának és vigasztalta őt, de hogy azon idő óta Szécsy megint felhívta a bányavárosokat, hogy hódoljanak és Fülekre helyőrség gyanánt 300 embert küldjenek. Miféle válasz adandó Szécsynek a felhivására, arról kell most a polgárságnak tanakodnia. Egyszersmind kérte a tanács a polgárokat, hogy vigyázzanak magukra és hiven őrizzék a várost.

A polgárság, elfogadva ezen jelentést, elhatározta, hogy a követelt 300 katona elküldését lehetőleg késleltessék és azt napról napra elhalasszák, mert az által, hogy a bányavárosok Szécsynek a kért segélyt adják, a hódoltság már tényleg ki volna fejezve.[1])

[1]) U. o., 237. lap.

Oly helyzetben voltak a bányavárosok 1621. évi április végén és május hó kezdetén.

Bethlen Gábor útja Beszterczebányára a körmöczbányai hegységen át és pedig nemcsak gyalog csapatokkal, hanem egyszersmind nagyszámú lovassággal együtt is azt mutatja, hogy már nem érezte magát biztosnak ezen vidékeken.

Ezen 4000 lábnál magasabb hegyeken keresztül nincs csakugyan és nem is volt soha szekérút, annál kevésbbé haditestek továbbítására kellő út; csak gyalogosok számára többékevésbbé alkalmas ösvények kötik össze a Körmöczbányánál kezdődő, úgynevezett zólyomi völgyet »Dobrájama« nevű dülőn vagy »Szkalka« nevű hegy gerinczén át Králik és Tajó falvakkal és azután Beszterczebányával, avagy »Szmrcsnik« hegy gerinczén át a »Hármas kereszt« mellett a malachói Radván felé fekvő völgygyel és úgy Beszterczebányával is. Ezen ösvények azonban kiváltképen a hegység zólyomi, keleti oldalán oly keskenyek és meredekek, hogy csak is egyes gyalogosoknak lehet egyszerre vagyis egy és ugyanazon időben használni, — ketten nem mehetnek egymás mellett — és azoknak is jól kell vigyázniok, hogy nyakukat ne törjék. És ha ezen út már gyalogosnak nehéz és nem igen alkalmas, akkor könnyen elképzelhető, hogy milyen ezen út a lovasságnak és tüzérségnek. Télen, és kiváltképen akkor, midőn a keskeny és meredek utacskákat vastag rétegekben a hó, főleg pedig olvadó hó és jég fedi, akkor az utazás ott felette nehéz.[1])

És ép olyankor vonult el ott Bethlen Gábor és hadserege.

Bizonyára nem fontos ok nélkül, miután sokkal biztosabb és kényelmesebb azon út, mely Körmöczbányáról déli irányban a Garam völgyébe és ott kelet felé Beszterczebányára vezet.

Beszterczebányán sem maradott sokáig, hanem már másnap indult Zólyom felé és elszedve onnan a magyar koronát és egyéb koronázási jelvényeket, vonult tovább azokkal keleti irányban.

Lépten-nyomon haladtak utána Ferdinand hadai és Szécsy valamint Forgács Zsigmond nádor folytonosan hivták fel a bányavárosokat, hogy hódoljanak.[2])«

---

[1]) Ugyanazon utat megtette 1849. évi január havában Görgey Arthur is, midőn hátrált az osztrák hadsereg előtt.

[2]) Körm. vár. lev., Stadtbuch ex 1426. 229 folio: »Im monat Mai hat herr Setschy Georg von Muran Ir Khön. Würden widerpart Zue vielmaln durch schreiben vnd durch seinen Hoffrichter im Lipsch dem Durnthal die Pergstädt mit gueten auch drauworten Zue huldigung dem Khaiser Ferdinando Secundo ermahnet, aber ist von den Städten vnd Cammern schlecht beantwortet. Deszgleichen herr Palatinus Sigismundus

Ezek eleinte csakugyan vonakodtak Bethlen Gábortól elpártolni s elég udvariatlanul elutasították Szécsyt kivánalmával, azonban Körmöczbánya már május hó végével kényszerítve látta magát követeit Ferdinand megbizottjaihoz Garam-Szent-Benedekre elküldeni,[1]) a hol ezen követek az összes hét bányaváros nevében, ámbár ezen városok akarata ellenére, a hódoló okmányt kiállították és aláirták és junius havában már a kamarai tisztek, azután a bánya- és egyéb kincstári munkások és végre a város tanácsa és az összes polgárok is letették Ferdinándnak a hűségi esküt.[2])

Bethlen részére az alsómagyarországi hét bányaváros elvesztése igen érzékeny csapás volt, nem nyugodott tehát mindaddig, mig azokat ujra hatalmába kerítette, miután a hadi szerencse megint kezdett neki kedvezni.

Pálffy István, a császári hadak fővezére, rövid idő mulva kényszerűlve lévén Zólyom megye területét elhagyni, hadait a bars-szent-kereszti síkság felső végén összpontosította, az akkor már a török csapatok által is megerősödött Bethlen Gábor seregének a Körmöczbányára vezető utat elzárni igyekezvén. Igy keletkezett a két ellenség közt julius hó 2-án Jalna vagyis helyesebben Trnavahora és Pityelova községek területén a csata.[3]) Itt fejlődött ki az ellenséges hadak közt igen kemény

---

Forgach mit überschikhung Caesarei diplomatis hat die Pergstädt starkh Zue huldigung ermahnet.«

[1]) U. o.: »Den 26 Mai ist Herrmann Rott Buechalter bey der Cammer Conrad Lorberer Silber Haubtman, Item Joachimb Stubenuoll Vnderschreiber Egidy Kribonos Organist vnd Thobias Mathiasch auf St. Benedicten abgefertiget Zue den Khay: herrn Commissarii als herrn Steffen vnd Niclas Palffy Kohary Peter vnd .... Zue tractiren wegen begerter huldigung, welche von sich selbst einen huldigungsbrief geben, damit aber die Pergstädt übel Zuefrieden gewesen.«

[2]) U. o.: »Den 4. Juni seind die Oberambtleüt von den Camern vnd die Pergstädt von obgenanten Khay: herrn Commissarii ins Neüsol beruefften, das Jurament Zue leisten, welches Sy auch thuen müssen. Den 13 Junij hat die heyrschafft im Verwalthausz, die Officirer aber vnd die Münczer im Cammerhoff Ir Khay: Mt: geschworen. Den 20 Junii aber vor der Predigt hat Richter vnd Ratth, nach der Predigt aber die 24-ger vnd die Burgerszleüt Ir Aidtspflicht der Khay: Mt: gelaistet.«

[3]) Pityelova nevű falu most a saskői vár átellenében lévő hegyen fekszik a mostani vasút fölött úgy, hogy sem a vasútról, sem pedig a garami völgyből nem láthatni. Egészen az 1710-dik évig a garami völgyben az országút és a Garam folyó között feküdt, de fekvése folytán háborús időkben mindig sokat szenvedett, miután úgy a barátságos mint az ellenséges hadak folytonosan rabolták. Midőn utoljára 1710-dik évben Rákóczy Ferencz és a császár hadai közt épen e környéken dühöngő csata alkalmával egészen elpusztult, épitették a hátramaradt lakosai a közeli erdőben kunyhóikat és oly módon elköltözött az egész falu a csaták teréről.

harcz; mindkét fél minden erejének megfeszítésével küzdött és a csata egész két napig tartott. Végre kimerült a császári hadsereg, ki nem tarthatta Bethlen Gábor katonaságának hathatós csapásait és futásban kereste üdvét.[1])

Bethlen Gábor ez által megint ura lett a bányavárosoknak. Épen akkor, midőn már másnap kemény harcz dühöngött Pityelovánál, hivta fel Fülekről a bányavárosokat, hogy hivek legyenek hozzá[2]) és julius hó 10-én Krausz János, titkára, vett át tőlük irásbeli nyilatkozatot, mely által Bethlen hiveinek vallották magukat, és követelte, hogy küldjenek 500 lövészt a királyi hadak támogatására.[3]) Megigérték Krausznak, hogy küldenek 200 lövészt és julius hó 23-án menesztették az első 50 főnyi csapatot Bethlen Gábor táborába.

A következő hónapban kellett adnia Körmöczbányának Beszterczebányával együtt 14 mázsa ólmot és ahhoz még egy szekeret telve kénnel, gyujtó zsinórokkal és szurokkal és mind a hét bányaváros küldött együttesen kigyártott barombőröket és lábbelieket nagyobb mennyiségben a Magyar-Bród melletti királyi táborba,[4]) a kamarák azonban küldtek oda 50 bányamunkást, ellátva kellő bányaszerszámokkal.[5]) Ezeknek a várak és erődök ostromlásánál kellett foganatosítaniok az aláaknázási munkákat.

Bethlen Gábor két évi hadakozása Ferdinand ellen tudvalevőleg a nikolsburgi békekötéssel lett befejezve és midőn a hadakozó felek megbizottjai a béke feltételeit tárgyalták és e

---

[1]) Körm. vár. lev., Stadtbuch ex 1426, 229 folio: »Den 2 vnd 3 Julii Ist herr Palffi Istwan mit seinem Volkh von des Khönig Bethleen Hussarn vnd Törkhen bey Thernawka und Pittelowa hart geschlagen vnd theils in die flucht geiagt worden.«

[2]) U. o.: »Den 3 Julii der Khönig Bethlen von Filekh aus die Pergstädt durch schreiben Zur bestandigkheit auf seiner seiten ernstlich ermahnet.«

[3]) U. o.: »Den 10 Julii Ist herr Johann Krausz Secretary des Khonigs Commisionsweis auf Crembnicz khomen, vnd im nahmen Ir Khön. Würden Reuersales literas von den Camern vnd Städten von wegen der fidelitet genomen. Daneben 500 Schüczen ins Leger begert, die Reuersz darauf hinausgeben, 200 Schüczen Zuegesagt und den 23 Julii 50 von dannen fortgeschikht.«

[4]) U. o.: »Den 2. Augusti hat die Stadt Crembnicz vnd Neüsol auf Ir Khön. Wurden befelch 14 Zentner Pley, Item von schweffl, Zündtstrikhwerkh vnd Pech auf einen waagen ins Leger geschikht. Also haben die Pergstädt auch ausgearbeite Oxenheüt vnd schuech ins Leger auf hungerischen brod schikhen müssen.«

[5]) U. o.: »Den 15 Augusti seind 50 Pergheyr von den drey Camern mit Pergzeug in das Khönigliche feldleger geschikht. Dabey auch der Marggraff von Jagendorf gewesen.«

tekintetben alkudoztak, vonult Bethlen Magyar-Bródról Szakolczára, hogy közelebb lehessen Nikolsburghoz.[1])

A közötte és Ferdinand között létrejött békeszerződés folytán küldte Bethlen 1622 évi január hó 14-én Nagyszombatban kelt levelével Forgács Pétert, Liptay Imrét és Litassy Istvánt, mint megbizottjait, a bányavárosokba, meghagyván nekik, hogy adják át a bányavárosokat Ferdinandnak s illetve Piber János, Osztrosics István és Czobor Imre Ferdinand embereinek, és ezek foganatosították feladatukat már is január hó 28-án Körmöczbányán, a hová mind a hét bányaváros képviselői is megérkeztek.[2])

Mielőtt azonban ez megtörtént volna, elküldték a bányavárosok és kamarák megbizottjaikat Bethlenhez Szécsénybe és itt bucsúztak tőle végképen az említett megbizottjaik közvetítésével.[3])

De a nikolsburgi béke csak rövid ideig tartott, mert a bécsi kormány nem akarta foganatosítani a feltételeit és Bethlen ennek folytán már az 1623-ik évi ősszel hadaival megint megjelent a mi vidékünkön.

Ferdinand császár, épen akkor egészen el lévén foglalva a németországi háborúval, nem küldhetett Bethlen elébe kellő hadakat és azért nem is volt csoda, hogy Bethlen ugyszólva röptében meghódította az egész felső Magyarországot és végre elzárta a császári csapatokat Gödingben és elárasztotta Morvaországot

[1]) U. o.: »Den 21 December ist der Khönig Bethlen von hungerischen Brod auf Skalicz verraist von wegen bequember Friedtstractation mit den Khaiserlichen herrn Commissarii Zue Niclszpurg.«

[2]) U. o.: 231 folio: »Den 27 Januarii seind Khaiserliche Comissarii als herr Johannes Piber episcopus quinqueecclesiensis, Magnifici Domini Stephanus Ostrosith et Emericus Czobor, Also auch des Fürsten Bethlen Gabriel Commissarii als herr Forgacz Peter, Emericus Liptaj et Stephanus Litassi auf Crembniz ankhomen. Den volgenden 28 Jener Seind herr Richter vnd Rath vnd die Abgesandten der Pergstädt von den herrn Commissarii fürgefordert. Daselbsten haben erstlich des Fürsten herrn Commissarii ein Patentschreiben fürbracht vnd verlesen lassen, welches also l autet: (itt következik Bethlennek az 1622. évi január hó 14-én kelt nyilt parancsa egész terjedelmében és azután) Nach ablesung des Patentschreibens haben des Fürsten Commissarii die Pergstädt von des Fursten Bethlen Pflicht frey gesprochen. Darnach haben die Khay: Commissarii ein offenes Patent übergeben, das also lautet: (következik Ferdinánd az 1622. évi január hó 12-én kelt levelének egész szövege és végre) Nach ablesung dieses Patents haben die Khaiserischen herrn Commissarii von den anwesenden aus den Bergstädten ein solch formirtes Jurameut aufgenommen wie volgt (következik a letett hűségi eskünek teljes szövege).«

[3]) U. o.: »Den 22 Januarii diesz 1622. Jahrs Ist Ir Fürstliche Durchlaut Gabriel Bethlen von Setschan aus nach Caschaw verraiset, vnd von den Cammerherrn vnd der Bergstädt Abgesandten sein Valete genomen.«

nemcsak erdélyi és magyar ezredekkel, hanem törökökkel és tatárokkal is, kik kegyetlenül raboltak és felgyujtották a falvakat és városokat, a melyeket csak érintettek.

Ez rábirta Thurzó Szaniszló nádort a hadakozó felek közötti közvetítésre és sikerült is neki fegyverszünetet létrehozni, melyet azután az 1624-ik év tavaszán megkötött bécsi béke követett.

A fegyverszüneti szerződés megkötése után vonult Bethlen vissza Erdélyországba és ezen utjában meglátogatta harmadszor Körmöczbányát.

Azonban most már nem volt többé kedves és óhajtott vendége, sőt a város tanácsa igyekezett minden módon meghiusítani Körmöczbányán át vezető utazását, mihelyt csak megtudta ebbeli szándékát. Bethlen személye maga akkor Körmöczbányán még nagy tiszteletben és kedveltségben állott, de a hadseregéről elterjesztett hirek, mely hadsereg oly kereszténytelenül elpusztította Morvaországot, a körmözcieknél is félelmet és aggodalmat okoztak; a körmözciek féltek, hogy e város lakossága szinte részesül a morva nép szomoru sorsában.

A város tanácsának aggodalma oly fokra hágott, hogy nem'restelte felszólítani magát Gyürky Benedek főkamaragrófot,[1]) hogy birja rá Bethlen Gábort Körmöczbánya kikerülésére, és megigérte, hogy ezen város a fejedelem számára két ebédet fog rendelni, ha Körmöczbánya helyet Bars-Szent-Kereszten megmarad.

A választott község vagyis a város képviselő testülete valamint az egész polgárság jóváhagyta a tanács ezen lépéseit és tetteit[2]) azon reményben, hogy majd czélt érnek és Bethlent a körmöczbányai utazásáról lebeszélik; de ezen remény nem teljesült. Bethlen jól érezte magát e városban, mikor először és másodizben meglátogatta, azért meg nem tagadhatta magától azt, hogy Körmöczbányát harmadszor is meg ne látogassa.

A fejedelmi kiséret előcsapatai már deczember hó 7-ik,

---

[1]) Zmeskal Jaroszláv ekkor már nem élt többé; meghalt az 1622-iki évben Körmöczbányán.

[2]) Körm. vár. lev., 1623—1624. évi kur. jkv., 1623. évi deczember hó 2-án, 132 lap: »Erwelte Gemein Zuesambt der ganczen Purgerschaft. Ist innen angedeüt worden wie das Siebenbürgischer fürst gewislich hiehero Komben solle dertwegen meniglich vermant worden, das ein ieder auf sich gutte achtung geben wolle. Man bemühe sich genuegsamb, wie der fürst sein Reisz anders wo hin nemben möcht an denen vnkhosten soll nichts erwienden vnnd ein Ehrsamber Rath hat sich gegen herrn Ober Camergraf erklert, wan Ir fürstliche durchlaut in Creücz verblieb, das die Stat Zwo Malczeit Zalen will. Darin consentirt die gancz Purgerschaft.«

10-ik és 12-ik napjain érkeztek Körmöczbányára [1]) és velök együtt jött ide egy török követ (»csaus«) is az ő legénységével, itt akarván a fejedelmet megvárni.

A fejedelem maga számos kiséretével és elfogott német katonasággal együtt vonult a nyitrai völgyön és Privigyén, onnan pedig a »Sztrach« nevű hegygerinczen át Szklenóra Turóczmegyébe és csak 1623. évi deczember hó 21-én érkezett Körmöczbányára, miután a megelőző napon hadi kocsija és élelmi szekere is ide jött.[2])

Bethlen elébe ez egyszer Szécsy György ment 400 katonájával és táborát Szklenó községben ütötte fel; ő már több mint két év óta Ferdinánd hive és kész szolgája volt.

A körmöczbányai uradalomhoz tartozó Szklenó község nem örült ezen váratlan és hivatlan vendégeinek, mert az enyim és a tied között nem tettek semminemű különbséget, és Körmöczbánya szinte nem volt megelégedve az ottani látogatásukkal, azért igyekezett megnyerni Szécsynek jóakaratát és rábirni őt Szklenónak elhagyására az által, hogy Mathiás Tóbiás tanácsnoka és Stubenvoll Joákim aljegyzője által küldött neki ajándékképen egy hordó bort.[3])

Egyidejűleg Bethlen és népeinek kilátásban lévő átvonulását Selmeczbányával is közölte [4]) és hogy minden esetre biztosítva legyen, előkészíttetett tűzifát is a fejedelmi konyha számára mindjárt akkor, midőn a fejedelem kiséretének előcsapatai ide érkeztek.[5])

---

[1]) Körm. vár. lev., 1624. évi pénztári napló november hó 30-án: »*Zehrungen*. — Anno 1623. den 7. December Alsz Ir Firstl. durchl. Herr Bethlemb Gabor seine Hueszarn beuorhero khamen, vnd ein Haubtmann mit 10 Roszen bei dem Johannes Janckowich Knöpmacher vnnd Gastgeb vor dem Niedern thor Einlosziert, Alda Verzert vnd vermüeg eines Zehrungs Zetl aufgangen fl. 3:44 Adi 10 December seindt des herrn Davidt Wellabari (=Bélaváry) seine Hueszarn mit 10 Roszen alda einkhert haben verzert fl. 7:27 Adi 12 ditto. Seint 12 Hueszarn mit 13 Roszen auch alda einkhert haben ohne den Tranckh verzehrt fl. 1:43.«

[2]) U. o.: »Adi 20 ditto. Ist Ir Firstl. durchl. Herwagen vnd ein Proviant Wagen ankhomen, mit 12 Roszen vnnd 7 Personen haben verzert ohne tranckh fl. 2:10.«

[3]) U. o.: »*Khrüegsvncosten*. — Alsz Her Setschi Ir gnaden Obrister auf der Vesstung Muhran, da er mit seinem Kriegs Volckhs in die 400 starckh Irer Firstlichen durchlaut Herrn Bethleen Gabriel entgegen geraist, vnnd sich Zue Gloserhei Einloszirt wegen abwendung seines Volckh seint Ime von der Stadt durch Herrn Thobias Mathias vnnd vnterschreiber, ain Vasz wein von Fünf Eimer, Zue 5 fl. geraith verert worden, so Herr Stadtrichter dargeben, thut fl. 25.«

[4]) U. o.: »*Pottenlohn*. — Mehr nach Schembnicz wegen ihrer Firstlichen durchlaut ankhunfft den 30.«

[5]) U. o.: »Dem Endres Schmit von 25 Plöcher Puchenholcz beim Mathias Winckhler auf Zuehauen In die Hof Kuchl Zalt den. 25.«

Mathiás és Stubenvöll, elvégezve Szécsynél feladatukat, Privigyére és ez alatt fekvő községekbe tovább mentek. hogy megtudhassák azt, valjon nem másítja-e meg Bethlen az utazásának irányát,[1]) de a mint fentebb már említettük. ez megtartotta és megvalósította az eredeti utitervét.

Körmöczbányára érkezve, nem Winkler házában szállott le, a hol épen várták, hanem elszállásolta magát a kamarai házban vagyis pénzverdében és a kisérete és katonasága lefoglalta maga számára magánházakban a lakásokat,[2]) megerősítve kihágásai és fegyelmetlen magaviselete által azt. hogy a város tanácsának aggodalmai nem voltak alaptalanok és hogy igaza volt a város hatóságának, midőn intette a polgárságot, hogy jól vigyázzon mindenki magamagára és dolgaira. Bethlen kisérete a körmöczieknek vendégszeretetüket nyers háladatlansággal fizette meg és az ajándékok, melyeket Bethlen egyes előkelőbb embereinek adtak, sem voltak képesek megóvni Körmöczbányát egy részbeni kiraboltatástól.

Elég tiszta képet arról, a mi Bethlen Gábor ittléte alatt és rövid idővel ideérkezése előtt itt történt, a város számadásai nyujtanak és azért közlöm itt azoknak egy részét szószerinti magyar fordításban.

Az 1623. évi pénztári naplóban fel van jegyezve deczember hó 16 és 23-ik napjainál ez:

Költség. — Azután a hat magyar hadi fogolynak Nagyváradból, kik az ő fejedelmi fenségéhez utaz-

[1]) U. o., december hó 16-án: »*Zehrung.* — Dem Herrn Thobias Mathias des Raths vnnd Joachimb Stubenuoll vnterschreiber, als sie nach Pribicz vnnd derer ortten verraist, sich Zue erkhundigen ob Ir Firstliche durchlaut anhero Raisen werde, oder nicht, dargeben fl. 5.«

[2]) Egész kisebb-nagyobb csapatok el voltak szállásolva egyes házakban, a mint az a pénztári naplókból látható. Igy p. o. fel van jegyezve 1624. évi november hó 16 és 23-án: »*Zehrung.* — Anno 1623 den 21 December Alsz Ir Firstliche durchlaut Herr Betlehemb Gabor, anhero komen vnnd bies den 23 dits alhier blieben, ist derer Ir Firstlichen durchlaut Capitan Grőb Andrash mit 12 Roszen vnnd 7 Fuesz Fendrich samb 3 Plob Reckhl, (= kék-kabátosok) die die Fannen bewacht haben, seint also in allem 33 personnen bei Christian Purczpichler einlosziert gewesen, denen aber allen mit Nothwendigen eszen vnnd Trinckhen auszer deszen Wein so bei Herrn Stadtrichter genomben worden, versehen müeszen in allem vermüeg Zehrung Zetl aufganngen fl. 18 : 32« és ugyanazon évi november hó 30-án: »Adi 21 ditto Alsz Ir Firstliche durchlaut alhier gewesen, seint bei mir Gastgeb 15 Personnen mit 32 Rosz einlosziert, ist vmb speis Hei vnnd Strei aufganngen vnnd verzert worden, Nemblichen fl. 8 : 26. Nachmallen seint des Herrn Canczlers vnnd Herr doctor Ire Leüth, alda einkhert 13 Personnen mit 14 Roszen, sambt denen so auf der Post abgefertigt, Im hien vnnd wieder Raisen alda verzert vnnd aufganngen fl. 2 : 30.« — Ilyféle esetek meglehetős menynyiségben vannak feljegyezve a városi pénztár könyveiben.

nak és jelentkeztek a tekintetes tanácsnál, adatott a parancsra ... ... frt 1.—

Ajándékok. — Midőn Bethlen Gábor úr ő fejedelmi fensége, Magyarország megválasztott új királya, az ő lovagjaival, grófjaival és országos uraival s nemeseivel, valamint egyébb lovas és gyalog csapataival együtt ide jött, akkor ajándékoztatott és szétosztatott hivatalnokai, udvari és nemesi emberei között részint Masko Jakab városi bíró úr által a város nevében először egy magyar nemesnek vagyis kapitánynak, a ki Handlováról (»Krickerhei«) ide jött és előfogat gyanánt 50 lovat követelt, hogy kivánalmától elálljon, ajándékoztak neki Mathiás Tobiás úr által 5 tallért, az tesz ki » 10.—

item a szállásmester (»Einforierer«) úrnak ajándékoztatott aljegyző úr által 3 tallér ... ... » 6.—

az udvarmester (»Hofmaister«) úrnak ugyan azon előfogatok miatt ... ... » 6.—

a katonaság főnökeinek ... ... » 6.—

több zenésznek (»Turnern«) ... ... » 1.—

az ajtó-őröknek (»Tier Hüetern«) ... ... » 1.—

az udvarmester két szolgájának ... ... » 1.—

a konyhamesternek és mindkét szakácsnak ... ... » 3.—

ő fejedelmi felsége legfőbb kanczellárjának, a ki jött és éjen át Winkler Tobiásnál (így! hibásan Mátyás helyett) lett elszállásolva, ajándékozott a város egy ezüstből készült és megaranyozott serleget (»Pecher«), melyet a városi bíró úr adott ... ... » 38.—

Küldönczdijak Beszterczebányára a fejedelemnek adandó ajándékra vonatkozó iratokkal és folyamodvánnyal, hogy ne jőjjön a katonaság Körmöczbányára, lettek kifizetve három tételben ... ... » —.60

Hadi költségek. — Midőn Bethlen Gábor úr ő királyi felsége vagyis fejedelmi fensége lovagjaival, grófjaival és uraival, valamint lovas és gyalog katonáival együtt ide jött és ő fejedelmi fensége leszállott az ő királyi felségének kamarai házában, akkor december hó 10-én és 12-én költetett a fiatal Révay Ferencz úrért és Bélaváry (»Wellewari«) Dávid úrért embereikkel együtt, épúgy azon személyeknek, a kik a török csauszt (»Tschausch«) már előbb ide elkisérték és az ő fejedelmi fenségének eljövetelét itt várták, valamint a polgároknak is, a kiknél azok szolgái el voltak szállásolva, adatott a városi bíró úrnál 458 itcze bor 10 dénáriusával, az tesz ki ... ... » 45.80

item a német hadi népnek vagyis katonáknak, kiknek ő fejedelmi fensége után mint foglyoknak vonulniok kellett és itt megháltak, adatott a tekintetes tanács parancsára ajándék gyanánt egy 11 akónyi hordó bor és az méretett ki a városi bíró úrnál (akója) 5 forintjával, tesz ki ... ... frt 55.—

azután vétetett a városi bíró úrnál ő fejedelmi fenségének testőrei és gyalog katonái számára, a kik részint a városban, legnagyobb részt azonban az elővárosokban voltak elszállásolva és ott nagy hatalmaskodásokat gyakoroltak (»groszen gewalt geübt,«) és elvitetett úgy a polgárok mint ugyanazon gyalogosok által 1980 itcze bor 10 denáriusával, tesz ki ... ... » 198.--

item 400 itcze sör 3 denáriusával, tesz ki ... ... » 12.—

több 15 itcze vajért a fejedelmi konyha számára, melyet a városi bíró úr adott, 15 denáriusával, tesz ki. » 2.25

épen úgy vétetett a városi bíró úrnál 39 itcze bor 10 denáriusával a fejedelmi borok kitöltésére, mely borok a városházának pinczéjébe voltak elhelyezve ... » 3.90

A mint ezen számadásokból látni, folyt a bor és a sör patakként Körmöczbányán; Bethlen elkiséröi és katonái tehát ittak e városban mint a dongák.

Hasonló költségeket kellett a város pénztárának fedeznie még a következő évben is és Bethlennek ezen látogatása Körmöczbányának egyelőre körülbelül 500 forintjába került.

A fejedelmi udvar költségei nem voltak ezen összegbe beszámítva, mert Bethlen egyelőre Lienpacher János alkamaragrófnak volt vendége.

Ezen alkalommal sem felejtette el a fejedelem kedves Erdélyországát és megint rábirt számos, a pénzveréssel vagy bányászattal foglalkozó embert a fejedelemségébe való átköltözkedésre. Sőt oly dolgokat is kivánt birni fejedelemségében, a melyek neki itten megtetszettek, és ezen óhajától vezérelve, ki is küldte Hildebrand Péter helybeli asztalosmestert, és Kühn József festőt egynehány bányamunkással együtt Árva megyébe, meghagyva nekik, hogy ott valamelyik termet jól vizsgálják meg és hiven rajzolják le. Ez is Körmöczbánya költségére lett foganatosítva.[1])

[1]) Körm. vár. lev., 1624. évi pénztári napló, január hó 6-dikán: »Dem Maister Petter Hieldebrandt Tischler alhier, welcher auf anordnung vnnd beuelch Ir Firstlichen durchlaut neben andern Pergleitten vnnd des Jungen Khien Maller bies nach Wietsch in die Orawa verraist, aldaselbst ainen abriesz deszen Saall oder gebei in Augenschein genomben, ist Ime von der Statt auf Zehrung geben worden fl. 4.« — A követ-

Nagy szerencsének mondható Körmöczbányára nézve, hogy ezen vendégei nem igen sokáig időztek itt, hanem már deczember hó 23-án távoztak Beszterczebányára.

De ugyanazon uton, a melyen Bethlen ide érkezett, vonult utána más serege is [1]) és a zaklatásoknak nem volt se hossza se vége.

Ez csakhamar kényszerítette Körmöczbányát, hogy a fejedelemnél egy védőlevél kibocsátását kérelmezze, mert csak oly módon remélte magától távol tartani a fegyelmetlen csapatokat és szomjas és ajándékok után vágyódó vezéreiket.

Hogy a védokmányt annál biztosabban elérhesse, küldött a fejedelemnek Stubenvoll városi aljegyző által ajándékképen egy ezüstből művészileg készített és megaranyozott szőlőfürtöt és kanczellárjának, valamint a fejedelmi ajtónállónak pénzbeli ajándékokat. Egészben véve került ezen okmány Körmöczbányának nem kevesebbe, mint 132 forintjába.[2])

A körmöczi alkamaragróf megvendégelve Bethlen Gábor fejedelmet és zászlósait hallgatott hosszabb ideig és a város tanácsa azt hitte, hogy legalább ezen kiadásokat kikerülte. De az 1624. évi február hó kezdetével ő is jelentkezett és követelte, hogy a város a fejedelem megvendégeltetésével össze-

---

kező évben már említtetnek azon iparosok, a kik Bethlen számára épen oly termet készítettek, mint az volt, a melyet Hildebrand és Kühn lerajzoltak.

[1]) U. o., november hó 16. és 23-án: »Item den 23 dito alsz Ir Firstliche durchlaut von hienen abgeraist, ist gegen abent ein Anderer Haubtman sambt ainen Pfaffen mit 8 Roszen vnnd souiel dienern bei Ime Purczpichler, einlosziert, is Per speis vnnd Tranckh aufgangen bringt in Müncz fl. 3 : 82. Mehr den 24 dits Herrn Endres Salczer, welchem ausz beuelch Herrn Stadtrichter Zue ablainung der Hueszarn so damals in der Vnntern gaszen ankhomen, damit Aber dieselben mit guettem glimb hinweg bracht, ist Inen durch Herrn Salczer 24 halben Wein Zue 10 den. verert, vnnd beim Purczpichler genomben worden fl. 2 : 40.«

[2]) U. o., 1624. évi január hó 6-án: »Item dem Herrn Joachimb Stubenvoll vnnterschreiber, alsz er diese wochen bis nach Neusoll mit schreiben vnnd ainem Present an Ir Firstliche durchlaut abgeferttigt vnnd etliche tag daselbst verzogen, von der Statt auf Zehrung baar Empfangen 4 fl. von Herrn Nuntaller 2 fl. vnnd von Herrn Stattschreiber Zue Neuensoll 10 fl. Entlehnet, so verzert vnnd bezalt worden fl. 16. Irer Firstlichen durchlaut Herrn Bethleen Gabor, ist wegen der alhisigen Pischofflichen Khornmuel vnnd vmb anhaltung aines Protectionales schreiben, ain Silbern vnnd verguldt Wein trauben, oder Klainot, In Namben dieser Statt Crembnicz, durch Herrn Stubenvoll, Zum Neuenvoll verehrt werden, so Herr Stattrichter dargeben, thuet fl. 78. Item hat Herr Stubenvoll von Herrn Michael Maurer damals Zum Neusoll 24 Stuckh Taller Anticipiert. Dauon Herrn Canczler verert 15 stuckh, mehr dem Tierhietter 1 stuckh vnnd vmb die geferttigten Protectionales schreiben 2 Stuckh geben, Zue 2 fl. geraith thuet fl. 38.«

kötött és egyelőre 400 frtra becsült, később azonban 442 forintban megállapított költségeit neki megtérítse.

A város tanácsa értesülve 1624 évi február hó 5-én ezen követeléséről, késznek nyilatkozott az összegnek felerészét megfizetni, követelvén, hogy a második felerészét a kamarai pénztár fizesse, miután Bethlen fejedelem Körmöczbánya városának a nélkül már is több ezer forintjába került.[1]) Azonban ebbeli fáradozása nem vezetett semmi sikerhez. A kamarai tisztek már tisztán látták, hogy rövid idő mulva megint császári hivatalnokokká lesznek és hogy a pozsonyi s illetve az alsóausztriai kamara a gyülölt fejedelem megvendégeltetésére fordított összegeket el nem fogadja, sőt hogy olynemű kiadásokért keményen és szigoruan meg is büntetné a kamarai tiszteket, azért nem is akartak hallani az ezen költséghez való akármily hozzájárulásukról és igy nem maradott egyéb hátra, mint az, hogy Körmöczbánya városa ezen 442 frtnyi összeget is megfizesse.[2])

Bethlen Gábor fejedelem tehát szószerinti értelemben *drága* vendége volt Körmöczbányának, midőn ezen várost harmadszor meglátogatta.

Későbbi s csak 1629-ik évben befejezett háborujában Ferdinánddal Körmöczbánya már többé nem látta ezen volt vendégét.

* * *

Ime egy kis képecske, mely mutatja, mily sors érte néha elődeinket a gyakran dicsért régi jó időkben.

És Körmöczbánya nem volt az egyedüli város, mely oly örömekben részesült; számos község, kiváltképen Pozsony, Nyitra és Trencsén vármegyékben azon korban egészen tönkre volt téve vagy épen megsemmisülve. KRIŽKO PÁL.

---

[1]) Körm. vár. lev., 1623—1624. évi kur. jkv., 143. lap: »Item begert herr Camergraf auch die ienigen vnkhossten so auf den fürsten aufgangen, vnnd sich vber die fl. 400 erstrekhen, ihme von Gemeiner Stat Zuerstatten. Befündt ein Ersamber Rath das die Cammer billich die halbe bürt Tragen soll, dan da die Stat diese vncossten auch Zalen soll, würdt ihr der fürst viel 1000 fl. Kosstn.«

[2]) U. o., 1624. évi pénztári napló, december hó 21-én: »Anno 1623 der 21. December Alsz Ir Firstliche durchlaut Herr Bethlehemb Gabor, mit seiner Ritterschaft anhero komen vnnd Ir Mait. Camerhoff einlosziert vnnd bies den 23 dits Monath alhier blieben, ist auf die Victualien vnnd andern Notturfften Vermüeg des Edlen vnnd Gestrenngen Herrn Camergrafen Hansen Lienpachers eingereichten Zehrungs particular, so sich auf fl. . . . d . . . erstreckhen thuet daran mit Abraittung des ausgeleigebten Pier der Güetterhei so vbernomben in abschlag entricht worden fl. 363 : 40.«

ÖTÖDIK DÉNES NÁDOR NEMZETSÉGE.

A Dénes nevű árpádkori nádorok elseje 1184-ben szerepel; másodikként tünik fel 1227-től 1234-ig II. András hirhedt nádora Ompud fia; harmadiknak ismerjük 1234-től 1240-ig Tomaj nb. Dénest; negyedik köztük Tűrje nb. Szentgróti Dénes († 1255); az ötödikről, ki 1263-ban és később IV. László alatt több izben nádor volt, mindeddig csak azt tudtuk, hogy Györgynek a fia.

1243-tól 1244-ig bizonyos György Zalamegye főispánja. Lukács fia György 1232-ben zalamegyei nemes, 1248-ban pedig a Dráván túli, Zalamegyéhez (később Körösmegyéhez) tartozott, Raszina helység melletti birtokos.[1]) Éppen e birtokviszonyok teszik valószinűvé, hogy ő V. Dénes nádornak az atyja.

E Dénes legelőször tünik fel 1256 szeptember 22-én és akkor ő IV. Béla királynak országbirája és Zalamegye főispánja,[2]) de még ez év végén felváltja őt e tisztségben Lőrincz, Dénes pedig megkapja (1256) a szolnoki és (1258) a bakonyi főispánságot, mely minőségben 1258-ig Béla nagyjai sorában szerepel.[3]) 1259 május 26-án azonban már Gráczban, István ifj. király udvarán. tálnokmester, zalai főispán és pettaui kapitány,[4]) mely utóbbi állásra mint a Styriával határos Zalamegyének birtokosa alkalmas ember lehetett. Innen kezdve egy időig István szolgálatában maradt. Midőn ez 1263 május 3-án az atyjával 1262-ben kötött békeszerződést ujitotta, Dénest az ifjabb király nádorának és bácsmegyei főispánnak találjuk.[5]) Mikor hagyta el Istvánt? nem tudjuk; annyi tény, hogy 1266 kezdetén Béla király szolgálatában szerémmegyei főispán minőségében az akkori zalamegyei főispánnal együttesen bizonyos zalamegyei birtok-

[1]) Wenzel VII. 265; XI, 250.
[2]) Zalai okmánytár I, 29., 62.
[3]) Hazai okmánytár VII, 59; Wenzel II., 314; XI, 295. (év nélkül).
[4]) Fejér IV, 2., 484.
[5]) Hazai okmánytár VI, 163: (év nélkül, de valószinűleg 1263. okt. 16.) Knauz I, 485.

viszonyok rendezésén közre működik;[1]) kétséget sem szenved, hogy még ugyanezen évben (1266) Poljana (Varasdmegyében) és Pezet főispánja.[2]) 1268-ban Zalamegye főispánja és Béla tótországi herczeg udvarbirája, 1269-ben azonban csak Zalamegye főispánja.[3])

Béla halála után az események előterére lépvén, bő alkalmat talált arra, hogy királyának nagy szolgálatokat tegyen, V. István alatt — kivel mindenesetre kibékült — lett maróczai (Zágrábmegyében) főispán és e minőségben részt vett azon hadi expedicióban, melyet a király Pécz nb. Gergely királynéi tárnokmester és vasmegyei, Miskócz nb. Ponit bán zalai, Ákos nb. Ernő varasdi főispán és Ják nb. Csépán (vasmegyei birtokos) vezérlete alatt 1270 végén II. Ottokár ellen menesztett és melynek az volt a feladata, hogy az ellenfélnek styriai területét pusztítsa. Dénesnek azon külön feladata jutott, hogy Limbus (Lembach) várat ostromolja;[4]) a békekötés idejében, 1271 jul. 3-án még mindig maróczai főispán,[5]) 1272 augusztus 3-án pedig már országbiró és varasdi főispán.[6]) 1273 végén megkapja a nádori hivatalt, s a mellett még az (zágrábm.) ok(l)icsi kerület főispánságát, mely két méltóságot 1274 september 27-ig visel.[7]) 1274 september 30-án Tótország bánja, mely minőségben 1274 deczember 2-ig marad.[8]) 1275 jan. 29-én országbiró és zalai főispán,[9]) 1275 április havában czimzetes bán és Zalamegye főispánja, ugyanazon év április 20-tól augusztus 11-ig a mellett még a királyné tárnokmestere is.[10]) 1277 nyarán ismét nádor és somogyi főispán,[11]) de már ugyan-

---

[1]) Wenzel VIII, 160.

[2]) Wenzel XI, 563.

[3]) Fejér VII, 1., 356 (tévesen Zarándmegye főispánja); Wenzel VIII, 204.. 263., 269., 275; Zalai okmánytár I, 52.

[4]) Knauz II, 20 (hol Lembach helyett tévesen áll: Trasach). Wenzel VIII, 339; XII, 73.

[5]) Wenzel III, 253.

[6]) Fejér V, 2; 141. Hazai okmánytár VIII, 439.

[7]) Fejér V, 2., 146., 238. Hazai okmánytár I, 63; III, 23; VI, 200; 205 (tévesen 1275); VII, 152; VIII, 164; 166. Sztáray okmánytár I, 16. Wenzel IV, 34., 41; IX, 38., 48., 50., 53., 55., 57., 60., 62., 66., 69., 72., 79,, 80., 82., 85; XII, 92., 95., 97., 100., 103., 104., 106., 109., 111., 117. Zalai okmánytár I, 75., Zichy okmánytár I, 35.

[8]) Wenzel XII, 90., 113., 114., 118., 119.

[9]) Wenzel XII, 133.

[10]) Fejér V, 2., 241., 245., 248., 397 (tévesen 1277.) Hazai okmánytár IV, 54; VIII, 174. Suppl. Annal. Scepus. II, 13. Tkalčić, Mon. civit. Zagrab, 49., 53. Wenzel IV, 50; IX, 115., 119., 121; XII, 138., 139. Zalai okmánytár I, 78.

[11]) Hazai okmánytár VI, 227.

azon év november 18-án országbiró.[1]) 1278 november 6-án György fiai Dénes és Péter magyarországi nagyok;[2]) 1279 febr. 5-én »volt nádor«-ként Csák nb. Máté nádor elnöksége alatt Babóton (Sopronmegyében) alakult törvényszéknek tagja.[3]) 1284 julius 28-án és október 18-án czimzetes bán és Sárosmegye főispánja,[4]) — de ez az utolsó róla szóló hir.

Birtokviszonyairól vajmi keveset ismerünk. Tudjuk, hogy 1257-ben Zalamegyében a Kerka mentén lévő Bakonyhida mellett birtokol[5]) és 1361-ben halljuk, hogy Péter fia Ludbregi Miklós Dénes nádor leányának, Buzád-Hahold nb. alsólendvai István nejének, utódait a nádor vagyonából őket illető leánynegyedi követeléseire nézve még 1361 előtt Csörnecz és Csörneföld nevü zalamegyei helységekkel kielégitette.[6])

Dénes származásának és rokonságának megállapitására a következő támpontok szolgálnak:

a) Tkalčić, Mon. eccl. Zagr. I . 218 és 221 oldalán egy és ugyanazon, egyszer (218) 1285-ben, máskor (221) 1288-ban kelt okirat olvasható, melyben Radoszló bán (a Blagajiak őse) Dénesünket »fráter-«ének mondja; úgy látszik hogy Dénes 1288 márczius 7-én már nem élt.

b) fennebb láttuk, hogy Dénes és testvére Péter (György fiai) 1278 november 6-án magyar országnagy.

c) Dénes 1275-ben az előttünk igen jól ismert Pécz nb. Gergely bánt »karissimus frater«-ének nevezi.[7])

d) Tudjuk, hogy Péter fia Ludbregi (Körösmegyében) Miklós 1361 előtt Dénes leánya utódainak a nádor hagyatékából járó követeléseit kielégítette; ez biztos jele annak, hogy Dénes fiörökösök hátrahagyása nélkül halt meg. Miután pedig ily esetben a legközelebbi fiörökös a leányok örökösödési igényeit kielégitette, kézzel fogható dolog, hogy Péter fia Ludbregi Miklós, ki Dénes nádor leánya utódainak örökösödési követeléseit kiegyenlítette, nem más mint a nádor fivérének, Péternek, a fia, a mi annál is biztosabb, a mennyiben e Ludbregi Miklós 1327-ben[8]) a maróczai (moravčei) kerületben feküdt Wrazilaz helység birtokosa és a mennyiben fennt láttuk, hogy Dénes maróczai főispán is volt. E Ludbregi Miklós, (ki 1327-ben a zelnai

[1]) Hazai okmánytár VII, 166. Soproni okmánytár I, 43.
[2]) A Blagaji családi levéltárban lévő okirat szerint. (34-ik old.)
[3]) Hazai okmánytár V, 64.
[4]) Hazai okmánytár VI, 261. (Kelet nélkül, de kétségkivül 1284-re helyezendő) 305.
[5]) Wenzel VII, 466.
[6]) Zalai okmánytár I, 628.
[7]) Hazai okmánytár IV, 54.
[8]) Wenzel XI, 205. tévesen 1227.

és bisztriczai vár, 1328-ban pedig a zalamegyei Szent-miklósszigete tulajdonosa) pedig a magyar nemzeti muzeumban és saját gyüjteményemben lévő okirat szerint 1353-ban a Pécz nemzetség tagja.

Ha már most szemügyre vesszük, hogy Pécz nb. Gergely bán Dénes bánnak »karissimus frater-e«, — hogy Dénesnek Péter nevü fivére volt, — hogy Péter fia Pécz nb. Ludbregi Miklós Dénes nádor leányának örökségét kiadta, — hogy Dénes és Miklós birtokai részint Zalamegyében részint Horvátországban feküdtek: akkor határozottsággal elfogadhatjuk, hogy György fia Dénes, pettaui kapitány, későbbi bán és nádor a Pécz nemzetségből származott.

Czímerére nézve megjegyzendő, hogy a Pécz nb. későbbi Marczaliak czimerükben a keskeny haránt pólyát viselték, holott Dénesünk pecsétjében (1273-ban [1]) oroszlán látható; ennek azonban valami nagy jelentősége nincs, mert nincsen bebizonyitva, hogy a Marczaliak azon ősei, kik még nem viselték a Marczali nevet, a pólyát használták volna czimeralakul. Ennek bizonyitékául csak azt akarom kiemelni, hogy Gergely bán, a Marczaliak egyenes őse, 1291-ben mint Nyitramegye főispánja, ókori, Minerva képét ábrázoló gemmával pecsételt.[2])

Dr. Wertner Mór.

---

[1]) Dr. Pauler: A magyar nemzet története II, 702.
[2]) Turul 1896/148.

MEGINT A »SABARTOIASFALOI« NÉVRŐL.

Befejezésféle.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Midőn a »Századok« mult évi szeptemberi számában a magyaroknak e Konstantinos Porphyrogennetosnál fenmaradt régi nevére vonatkozólag, Pecz Vilmos tudós megfejtésével szemben, az övétől eltérő magyarázatot adtam: azon hitben voltam, hogy e különös név fejtegetésével nem leszek kénytelen többet foglalkozni. — Megbíztam nem annyira adott magyarázatom csalhatatlanságában, mint inkább a felmutatott egyszerű és világos tények magukért beszélő tisztaságában, logikájában és meggyőző erejében. Igazság kutatásánál, nyilatkozzék az bármilyen irányban és formában, ez az egyetlen szempont, melynek, minden személyi tekintetek félrevetésével, egyedül szabad és kell érvényesülnie.

Ilyen, ma már, ugy látszik, *elavult* alapelvekből indulva ki a *sabartoiasphaloi* név megfejtésénél, alapos csalódásokon kellett keresztül esnem.

Pecz Vilmos a »Philologiai Közlöny« 1896 novemberi számában nagy buzgósággal kel adott magyarázatának megvédelmezésére és az enyém ellenében megmentésére. Mig az összetett vagy inkább *összeirott* név első tagjában *(savartoi)* levő *t* betűt ugor pluralis rag gyanánt némi szabadkozás után végre is csak elfogadja: addig a név második tagjának ἄσφαλοι a görög ἀσφαλής melléknévvel való azonosságát, mit én görög grammatika elleni merényletfélének nyilvánítottam, továbbra is vitatja és arra törekszik, hogy ezen felvett *igazságának* reális voltáról olvasóit meggyőzze. — Végre *»szerfölött merésznek«* nyilvánított fejtegetésemre tesz egynehány akadékoskodó észrevételt.

Azt hiszem, hogy röviden és meggyőzően be fogom bizonyitani, hogy a Pecz alaptétele, hogy t. i. a szóban forgó ἄσφαλοι szó Konstantinosnál az ἀσφαλής melléknév metaplasticus pluralis nominativusa, csakugyan grammatika ellenes álláspont. Egy pár oly tényre mutatok rá, mit Peznek is, mint philologusnak, elengedhetetlenül észre kellett volna vennie, pedig ha észrevette volna, alább hagyott volna a vitatás buzgóságával, és nem irta volna meg e második czikkét, de még kétségtelenül az elsőt sem; nem bolygatott volna fel csendes nyugalmából, merőben az új-görögös olvasásra alapított con-

jectura ötletéből, egy évszázados megfejtési kisérletet, melynek egyetlen alapja volt akkor is, ma is, a tévedés.

Mielőtt azonban e bizonyitásba bocsátkoznám, meg kell említenem, hogy a »Századok« f. é. áprilisi és májusi füzeteiben Thury József is foglalkozik a magyarok e nevének fejtegetésével. Örmény történetirók tudósitásaiból becses anyagot szedvén össze az Armeniát lakó magyarok történetéhez, egyebek közt a Konstantinostól ránk hagyott *sabartoiasphaloi* név megmagyarázását is megkisérli olyanformán, hogy a név utolsó tagjára nézve ἄσφαλοι a Fesslertől és Pecztől adott megfejtést el is fogadja, meg nem is; a név első tagjának *(sabartoi)* értelmezésében pedig minden elődeitől eltérő, tehát egészen uj irányban tesz kisérletet, melyre vonatkozólag a történeti és nyelvészeti tisztalátás szempontjából szintén tenni akarok lentebb egy pár észrevételt.

Pecz megfejtése és hozzá fűződő vitája egészen görög grammatikai területen mozog. Azon alapból indul ki, hogy már a 10. században, Konstantinos idejében, a *vulgáris görögnyelvben ujgörög szavak, sőt nyelvtani formák is jelentkeztek.* Tehát felveszi, hogy Konstantinos történeti munkája irásakor (szerinte: *diktálásakor!)* már maga is használt 1. *ujgörögös kiejtést*, 2. *ujgörög szavakat*, 3. a klasszikus görögnyelvtől eltérő *ujgörög nyelvtani formákat.*

Az elsőt, hogy t. i. Konstantinos *kiejtése* ujgörögös volt-é vagy ó görögös, a dolog természeténél fogva bizonyítani nem lehet. *Állitani* vagy *tagadni* — egyforma hiu fáradozás volna. Pecz azonban *állítja*, és rá elméletet épit ily okoskodással: Konstantinos ujgörög (1-ső felvétel) kiejtéssel *diktálta* (2-ik felvétel!) a σάβαρτ ἤ szavakat, mit az iródeák *ógörög* leirásban, σάβαρτοι alakban jegyzett le (3. felvétel); jogosan tehette, hisz ujgörög ajkról mindakettő egyformán *sabart*inak hangzik. Azt pedig, amit az iródeák helytelenül leirt, természetesen, Konstantinos nem igazithatta ki, mert *a császár saját történeti művét soha nem olvasta el* (4. felvétel!).

Ime ilyen vizizű felvételekkel van fűszerezve ez az ujgörögös kiejtésre alapitott elmélet. De hát ez csak csekély jelentőségű dolog; csak arra szolgál, hogy igy a sabart-*oi* szó utolsó hangzójában *(oi)* egy elválasztó kötőszócskát (ἤ- *vagy*) ismerjen fel a hit dolgában jól megáldott olvasó. — Ám tegye!

A második tételt, hogy t. i. Konstantinos művében *ujgörög szavakat* használ, ama harmadik tétele bizonyitására hozza csak fel Pecz, hogy Konstantinos már ujgörög grammatikai formákat is (az ἄσφαλοι-t) használ. — E második tétel bizonyitása, ha oly fényesen sikerült volna is Pecznek, mint a mily

alaposan *nem sikerült:* még akkor sem bizonyítana a harmadik és egyedül lényeges tétel vagy kérdés érdekében semmit. Egy írónak szókincséről és grammatikai nyelvhasználatáról itélni: különböző dolog. Egyik kérdés a szótár, másik a nyelvtan országába való. — És egyik dolognak a másikkal való zavarása nem esik meg a logikai világosság és igazság érzékeny kára nélkül.

Harmadik és a *sabartoi-asphaloi* név utolsó tagjának megfejtésében valóban döntő fontosságu tétele Pecznek az, hogy Konstantinos művében már találhatunk olyan szóalakokat, melyeket az ó klasszikus görögnyelv nem ismert, de a melyeket az ujgörög grammatika szentesített. Ilyen alak éppen a kérdésben forgó ἄσφαλοι szó, mely Pecz szerint az ἀσφαλής melléknévnek az ujgörög nyelvtan szabályai szerint alakított többes nominativusa a *klasszikus*, vagy mint Pecz mondja, *attikai* görögnyelvtan egyedül létező ἀσφαλεῖς alakja helyett. Ha tehát az ἄσφαλοι egyértelmű lenne az ἀσφαλεῖς-szel, mivel ez utóbbi »nem ingadozót, rendületlent« jelent, akkor a *sabartoi-asfaloi* név, egy kis erőszakos magyarázás segitségével, ezt tenné: a *Szabartok vagy állhatatosak.*

Első tekintet elárulja e magyarázat módfelett való gyöngeségét. Pecz az ἄσφαλοι szót ujgörög nyelvtan bevonásával akarván magyarázni, egyetlen egy ujgörög nyelvtani tüneményt sem tud Konstantinos terjedelmes művéből felmutatni, az éppen kérdésben levő ἄσφαλοι alakon kivül. Tehát bizonyít azzal, ami éppen a bizonyitásra vár. — Hogy e bizonyitási eljárást komoly tudomány elismerni nem fogja, ezt nem akarja látni.

Sőt tovább, egész a makacsságig fokozza a dolgot. Már felhivtam arra a figyelmét, hogy Konstantinos művében körülbelől 3000, mondd háromezerszer fordul elő az ἀσφαλής-hez hasonló ής végü σ tövű melléknév és ezek közt egyetlen egy sincs, mely ος végű ο tövű alakzatot, tehát ragozás-változtatást (metaplasmust) mutatna, amilyen metaplasticus forma az ἄσφαλοι lenne ἀσφαλής-hez. — Nem elég! Pecz maga is bevallja ugyan, hogy »ez idő szerint nem tudom kimutatni Konstantinosnál egyéb példával (mint t. i. az ἄσφαλοι-jal!) a σ tövű mellékneveknek említett analogikus átalakulását«, mindamellett elmegy egészen a ἅπαξ λεγόμενον felvételéig s közép és ujkori szótárakból bizonyítgatja, hogy az ἀσφαλής szónak a vulgaris és ujgörög nyelvhasználatban meg volt az ἄσφαλος metaplasticus alakja. Egyszersmind biztosít engem arról, »hogy csak komoly nyelvészeti megfontolás után vettem fel az ἄσφαλοι formát ἀσφαλεῖς helyett.«

Viszont én tartozom biztosítani Pecz V.-t, arról, hogy én görög nyelvészeti szakismereteit sem a multban, sem a

jelenben kétségbevonni avagy csak kicsinyleni is, soha nem szándékoltam. Ha tán ilyenre gondolna, kénytelen vagyok kijelenteni, szivesen is teszem, teljes mértékű elismerésemet. Más oldalról azonban jelen kérdésben kénytelen vagyok tisztán objectiv álláspontról *ad oculos demonstralni*, hogy ha körültekintőbben járt volna el: a *Sabartoiasfaloi*ról szóló czikkeit nem irta volna meg, más szavakkal: azért, hogy e kérdésben tévedett és tévedését meglátni nem akarta, maga is *felelős*.

Miről is van voltaképen szó vitánkban? Mi az, amiben mi nem értettünk egyet? Az, hogy az ἄσφαλοι alak lehet-é vagy nem az ἀσφαλής melléknévnek esetalakja Konstantinosnál. A kérdés eldöntésénél Pecz azt vitatta, hogy miként használta e szót Konstantinos korában a vulgaris nyelv és hogyan használ*hatta* maga Konstantinos, ha vulgarisan kivánt volna szólni; én ellenben azt, hogy hogyan *használta* Konstantinos *tényleg*. Ott a lehetőség, itt a valóság. Ott felvétel, itt factum.

Mi ez a factum? *Először*, azon 3000 ής végű melléknév Konstantinos művében, a melyek közül egy sem mutat metaplasmust, hanem mindig teljes, következetes egyformaságot a klasszikai formaképzésben.

Másodszor maga az ἀσφαλής melléknév, mely legtisztábban tanithat meg minket, ha ugyan Konstantinos műveiben található. arra, hogy hogyan kezelte ezt a szót a császári iró. Kétségtelenebb és döntőbb tanubizonyságot már ennél felmutatni nem lehet.

Az *ἀσφαλής melléknév pedig Konstantinos emlegetett művében többször előfordul oly alakokban, melyek nem hagynak továbbra fent kétséget a szó használatára nézve.* Hadd mutatok rá e helyekre. Idézeteimet veszem Immanuel Bekkerus kiadásából (Corp. Script. Historiae Byz. Vol. III. Bonnae, 1840) lapszám szerint:

1. 95. lap. *λόγον ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πάσης Παλαιστίνης ἀσφαλέστατον*, (fidem ab illo accepit eamque *certissimam* de conservandis totius, Palaestinae ecclesiis . . .) Az ἀσφαλέστατον felső fok tisztán mutat az ἀσφαλής alapfokra, és nem ἄφαλος-ra, vissza.

2. 149. lap. *καὶ πρὸς τὸν ἅγιον Πέτρον, τὸν ἀπόστολον, ὅρκους βεβαίους καὶ ἀσφαλεῖς . . . ἐποιήσαντο.* (S. Petro apostolo juraverunt . . .) E helyen már éppen a Pecztől vitatárgygyá tett és kétségbevont alak áll előttünk, mint accusativus.

Nem folytatom tovább az idézést; nehéz volna, mert Konstantinos összes műveiben még egyetlen egy helyen (103 lap.) jön elő egy főnév (ἀσφαλεια), mely szintén szolgál némi utmutatásssal az ἀσφαλής melléknév használatára nézve. De nem

is kell ezt folytatni; a kérdés el van döntve e két idézettel végérvényesen; Fesslerék mult századi tévedése, mely némi felvételes javitásokkal ujabb időben majdnem babona erejével és szivósságával lépett fel és magának mint történeti igazság követelt életet — meghalt örökre.

Ha valaha valakinek még eszébe jut a *Sabartoi-asfaloi* név utolsó tagját az ἀσφαλής melléknévvel kapcsolatba hozni, annak, ha ugyan kedves előtte komoly tudományos reputációja, első kötelessége lesz magából Konstantinos műveiből az ἄσφαλος melléknevet bármi eset formájában beigazolni. Ez pedig nem fog sikerülni soha; nyugodtan mondhatom ezt én, ki a kérdésben forgó szóért Konstantinos műveit többször voltam kénytelen figyelemmel átolvasni.

Bár tették volna ezt philologus ellenfeleim is, ma nem kellene vindiciákkal bibelődnöm. De ha már benne vagyok, megyek előre.

Mondtam, hogy a »Századok«-ban Thury József is szentelt egy terjedelmes czikket a *Sabartoi-asfaloi* nép nevének és történetének megvilágitására. A név megmagyarázásában, érdemére legyen mondva, egészen uj utakon jár, saját irányt követ; azonban járása-kelése szerfelett kevés bizalmat bír kelteni az olvasóban. Legalább én, czikke figyelmes olvasása közben, bizonyos nehézkes nyomasztó hatást éreztem, mit fokozott annak észrevétele, hogy magának Thurynak dolgozata irása közben éppen ily nehézkes hatást, lidércz-nyomás félét kellett éreznie.

Hadd igazolom be és magyarázom meg homályos szavaimat.

Thurynak alaptétele az, hogy Konstantinos Porphyrogennetos a magyaroknak *Sabartoi-asfaloi* (Thury *Szavarti-aszfalinak* olvassa) nevét nem a magyaroktól, hanem az örményektől hallotta és vette át. Teljesen igazolja ennek *történeti lehetőségét* azzal, hogy Konstantinos császár *érintkezésben állt Armenia királyaival,* már pedig az a *Perszisz,* a hová a magyarok elszakadt része a különválás után elvonult és letelepedett, éppen *Armeniának Udi* nevü tartománya volt.

E történeti lehetőséggel és valóságokkal szemben áll azonban azon tény, hogy a *sabartoi-asfaloi* név ezen alakjában, amint Konstantinos lejegyezte, *az örmény irodalomban soha sehol elő nem fordul.* Ahol pedig valami nincs meg, onnan azt el- illetőleg átvenni megint csak nem lehet!

És Thury tisztán látta alapállításának megsemmisitően végzetes gyengéjét, de kijelenteni nyiltan az igazságot nem volt bátorsága. Ahelyett kétesértékü magyarázatokkal igyekszik kimenekülni a posványból, melybe alaptétele őt rántotta. Az örmény irodalomban t. i. számtalanszor jön elő a *szevorti* (rendesen többes számban igy: *szevortik)* név a magyarok

neveként. Ezt a nevet Thury egynek veszi a Konstantinosnál olvasható hosszu név előtagjával: a *Sabartoi*-jal; és ebben tökéletesen igaza is van! Az *asfaloi* névre vonatkozólag pedig, mely az örmény iróknál *absolute ismeretlen,* azt mondja, hogy erre nézve »két eset lehetséges. T. i. az ασφαλοι (aszfali) csakugyan az ἀσφαλής szó többes száma, az ó-görög irodalmi, illetőleg attikai ἀσφαλεῖς alak helyett; — mely fölvételt három ténynyel lehet támogatni« . . . (és itt elmondja azt, amit Pecz tekintélyére támaszkodva, idevonatkozólag el tudott neki hinni) — »vagy pedig — folytatja — az *aszfali* éppen úgy örmény eredetű szó, mint a névnek előrésze, illetőleg maga a népnév, a *szavarti,* csakhogy már a *felismerhetetlenségig eltorzítva.*«

Nos hát az első esetről, hogy t. i. az ἄσφαλοι szóban az ἀσφαλής melléknév többesét keressük, azok után, amiket fentebb már elmondtam és Pécz—Thury felvételeivel szemben bebizonyítottam, többé komolyan beszélni nem lehet.

A másik felvétel pedig, hogy t. i. az *aszfali* éppen úgy örmény eredetü szó, mint a névnek előrésze, a *szavarti,* egészen tótágast áll. Miből lehet következtetni, hogy e szó örmény eredetű? Csak nem abból a valósággal fenforgó körülményből tán, hogy az örmény irodalomban e szó ismeretlen? Ezt nem tudom elhinni. — Tán inkább abból indul ki Thury, hogy ha a *sabartoi-asfaloi* név első tagja örmény szó: akkor annak második tagjáról is szabad valami effélét gyanitani. Ám vegyük igy; majd meglátjuk a szevortik szóról is, hogy igazi örmény eredetü-é! annyit azonban a »*felismerhetetlenségig eltorzult*« szavaival bevall maga Thury is, hogy az *aszfali* szót örményből megfejteni nem tudja, én pedig hozzá teszem, hogy az *aszfalojt* az örmény nyelv szókincstárába betukmálni valóban nem lehet; arra ott hiába keresünk felvilágosítást. mert ez a szó nem örmény szó.

A *Sabartoi-asfaloi* névnek Thurytól ajánlott ezen megfejtése tehát: *állhatatos vagy erős szavartik,* éppen annyi értékkel, vagy még annyival sem bír, mint a Pecz adta, vele sokban, bár nem mindenben, egyező magyarázási kisérlet.

Szembeszökő lévén hát, hogy az *aszfaloi* szó sem az örmény történeti irodalomban, sem az örmény nyelv szókincsében benne nincs, valamint az is, hogy Thurynak e tényekről műve irásakor tudomása volt, nem kell-é helytelenítenünk azon eljárását, hogy a kifejezésbeli szabatosságot többször megsérti, pl. az ilyen állitásaiban »legelső történetiró, ki a *szavarti-aszfali* (sic!) népről beszél, az örmény *János* pátriárkha«, holott Jánosnál is, mint egyéb iróknál, a *szevortik* forma járja csak, mit éppen annyi joggal olvas az örmény *szjavortik*-nak is.

Ez a szabatosság-hiány könnyen megejtheti az olyan olvasót, akinek nincs módjában olvasni és ellenőrizni az eredeti örmény szöveget. Mivel pedig ilyenek édes-kevesen vannak nálunk, kétszeresen kell óvakodnunk a homályosság felidézésétől és a tisztalátás meggátlásától.

Mi ok birta hát rá Thuryt, hogy abban állapodjon meg, hogy a Konstantinosnál olvasható *Sabartoi-asfaloi* nevet örmény irodalomból eredőnek, örményből vettnek tekintse, daczára annak, hogy egyik tagját, az ἄσφαλοι-t az örmény irodalom és nyelv körében igazolni egyáltalában nem is lehet? Felelet: kizárólag csupán annak a látása, hogy a magyaroknak *szevortik* neve az örmény íróknál gyakran előjön; már pedig ez a név *szevortik* tisztára örmény, összetett szó, mely felbontva *szev ortik* alakban *fekete fiukat* jelentene. Hiszen világos, hogy az örményben *szev* és *szjav fekete, wortik* [1]) pedig *fiuk*; *szevortik* pedig mint összetétel: *fekete fiuk*. Ez uton tovább haladva, a Constantinosnál található *Sabartoi-asfaloi* név pontos megfejtése ez lenne: »*feketefiu állhatatosak*,« ezt a grammatikai formák figyelemre se méltatásával fordíthatja csak igy valaki: az *állhatatos* vagy *erős fekete fiuk*, vagy a mint Thury visszaadja: *állhatatos* vagy *erős szavartik*. Nyelvtan ilyen euphemisticus, megrendszabályozott forditásra fel nem jogosít. Ha »az *asfali* szó a *szavarti* népnévnek egyszerüen jelzője« volna: akkor mind az örmény, mind a görög nyelv megkövetelné a jelző és jelzett szók alkalmi egyeztetését. Ez pedig itt hiányzik.

De vizsgáljuk meg már, vajjon 1. valóban örmény szó a *szevortik* alakban olvasható népnév; 2. valóban örményből vette Konstantinos császár a hosszu népnév első tagját, a *Sabartoi*-t?

Az első kérdésre vonatkozólag már fentebb elmondtam, hogy a *szevortik* valóban összetett örmény szó. Most ez állitásom mellett is némi magyarázatot vagyok kénytelen csatolni ez igazsághoz. Előbb »tükör által« szólok. Mindenki előtt ismeretesek e derék, magyar szavak: *sírbak*, *kopasz-tér* vagy *Éhenhög* herczeg jó magyar neve, hogy többet ne említsek. Senki e szavak tiszta magyarságát kétségbe nem vonja és mégis tudja mindenki, hogy *sírbak* csak a katonáink száján gyakran forgó *Schildwach*'-nak, a *kopasz-tér* a *Kopfpolster*-nek csekély népies módosítással, *népetymologiával* teremtett magyar kiejtése és semmi egyéb. Teljesen igy áll a dolog a *szevortik fekete fiuk* örmény szóval is.

Dr. Fiók Károly.

[1]) Thury a *worti* szót helytelenül irja *orti*-nak. A szó kemény *wo* hanggal és betüvel kezdődik, mely szó elején mindig *wo*-nak, *szóközépen pedig* tehát már az összetételben is, egyszerű *o*-nak hangzik, de csak azon esetben, ha mássalhangzó előzi meg, különben ilyenkor is *wo* a hangzása.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyarság őskora.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

V.

Kétféle rokon ethnikai elem összeolvadásából képződött a mai magyarság, melyekhez járultak a köztük vezérszerepet vivő különböző török elemek.

Egyik a finn-ugorságnak az az ősi törzse, mely a magyarság tulajdonképeni magvát alkotja s a vogulok és osztyákok őseivel volt közelebbi rokonságban, a nélkül azonban, hogy az őskor valamelyik szakában a magyar alaptörzs eltünnék a vogul-osztyákság fogalmában. A magyar nyelvnek vannak olyan szerkezeti és egyéb, a nyelvképződés legelső korszakába tartozó sajátságai, melyeknek közelebbi rokonságát nem a vogul-osztyák, hanem más finn-ugor nyelvekben találjuk. Ilyenek p. a személyes névmások, a birtokragok, az infinitivusi *-ni* rag, melyekre a lapp és zürjén-votják nyelvek adják meg a szorosabb analogiát. Hangtani tekintetben is van egy pár olyan vonás, a hol a zürjén-votják közelebb áll a magyarhoz, mint a vogul-osztyák. Mindez arra vall, hogy a magyarság a finn-ugor ősnépnek egyik alaptörzse volt s külön individualitása egész addig a régesrég elmult időkbe eső korszakig visszavezethető, a mikor az egységes finn-ugor ősnép önálló törzsekre oszlott fel. Ez a magyar alaptörzs az, mely föntebbi fejtegetéseink értelmében magát *ergé*nek, vagyis a Herodotusféle névalak szerint *jyrká*nak, »ember«-nek, lakhelye természeti viszonyai szerint *madergé*nek, *maderi*nek, *magyar*nak, »siksági ember«-nek nevezte.

Másik a vogul-osztyák, illetőleg csak a vogul elem, mely Munkácsi B. nyelvi tényekből levont következtetései szerint hajdan délibb vidéken lakott, úgy hogy egész az Aralig és Jaxartesig lenyúlt s így kétségkivül az ókori masszageta néppel volt azonos, mely ugyanazon a vidéken tanyázott, hova a

vogulok egykori lakhelyét kell helyeznünk. A masszageták vogulsága adja meg a helyes irányt Fiók K. nagybecsü fejtegetéseihez, a kiket egyes görög irók, mint Hekataeus, a szkithákkal vettek egyfajuaknak, de Herodotus (IV. 201, 216) megkülönbözteti őket egymástól; mert szakákat, valamint a hunnokat a törökséghez kell számitanunk, ellenben a szakák által magukkal ragadott s később a déli szarmaták közé nyomult masszageták, valamint az európai hunnok tömegét képező szarmaták megmagyarázzák azokat a vogulságokat, a mikre Fiók K. hivatkozik s amik közül egyet-mást én is felhoztam. A masszageták s a velük egy fajta thysszageták nevében a népnévképző a *geta*, mert a thysszagetákat más változatban thysszamata néven is említik; valószinü, hogy a pontusi görögöknél az eredeti névalak átidomitására az egészen más népcsaládhoz thrák eredetü aldunamelléki geták neve is befolyást gyakorolt s föltehető, hogy a geta nem egész pontosan fejezi ki az eredeti népnévképző alakját. Az örmény irók, Faustus Byzantinus, Khorenei Mózes maszkhitoknak nevezik a Kaukázus fölött, a Káspi tenger északnyugoti partvidéke mellett elterülő Vatna pusztaságon tanyázó masszagetákat [1]) s ez a *khit* végzet már közelebb esik a vogul-osztyák *khojt*, *khut* = emberek szóhoz, sőt az örményországi Maszkúth helynév [2]) egyenesen a tiszta vogul-osztyák alakot tünteti föl. A név előrésze, a *masz*, *massza* pedig ezek után aligha lesz más, mint *manyszi*, a hogy a mai vogulok nevezik magukat és az osztyákokat. Ez a nasalisos ujabb alak valószinüen csak más *nysz* végzetü szavak hatása alatt előállt képződés, a régi egyuttal eredetibb is s tekintve, hogy a masszageták a nagy kirgiz pusztaságon laktak, ez a masz szó is, mint a magyar név előrésze, a mata szóra vezethető vissza s a név az utóbbihoz hasonlóan »mezőségi«, »pusztasági embereket« jelent. Később, midőn a déli vogulok és magyarok összeolvadása megkezdődött, a manyszi és magyar nevet tényleg összezavarták, úgy hogy a »manzsar«, »mancsar« alak is előfordul. A magyarságban a *Jenő*, *Jenah* törzs vezethető vissza vogul eredetre, melynek neve Munkácsi B. szerint (Ethn. VII. 504) *Jenakh* alakban ma is előfordul családnévnek az északi vogulóknál s jelentése a. m. nagyobbik. Ha pedig a *Tarján* törzs neve összefügg a kozár-avar *Tarniakh*, *Tarna* törzszsel, mint gr. Kuun G. állitja,[3]) akkor az osztyák elem képviselőit is

[1]) Faustus von Byzanz: Geschichte Armeniens. Aus dem armenischen übersetzt vor Dr. M. Lauer. Köln. 1879. 10—11. l. (III. könyv, 6. fej.)
[2]) Kuun G. Relationes I. 87.
[3]) Relationes I. 153.

megtaláltuk a magyarságban, a mely név izről izre megfelel az osztyák »tárn-jah« szónak s azt jelenti »tárn-nép« vagyis »hajitó dárdás nép.«

A jyrkák és thysszageták szomszédsága arra vall, hogy a magyarság és vogul-osztyák nép nagyon régtől fogva egymás mellett lakott, a mire különben a nyelv is elég bizonyságul szolgál. Föntebbi fejtegetéseinkből kitünik, hogy a magyarságnak az ókorban a vogul-osztyák néptől északkeletre a Tobol és Irtis közti vidéken kellett tanyázni, a thysszageták a mai Baskiriát, a masszageták a kirgiz pusztaság délnyugoti részét foglalták el. A Kr. e. II. századbeli népmozgalmak előbbre tolták a thysszagetákat és ősmagyarokat, úgy, hogy Plinius már egész határozottan a Volga és Jajk közti pusztaságra helyezi őket; mig a masszageták helyzetében az ilimelléki usziunok, a mai kirgizek egyik alkatelemének előnyomulása azt a változást idézte elő, hogy a nyomás nem csak délnyugot felé tolta őket, hanem észak felé is. Mindamellett a déli és északi ág között ekkor még meg volt az összeköttetés, mert a vogul hősi énekekben fennmaradt az Arszakes vagy Arszak nevü parthus királyok emléke (Ethn. V. 172), kiknek uralma a masszagetákra is kiterjedt, sőt egyik águk a kaukázusi maszkhitok fölött még a IV. század első felében is megtartotta a hatalmat,[1]) a mikor Iránban a Szasszanidák már egy századdal előbb fölváltották az Arszakidákat. Az északi és déli masszageták egymástól való teljes elszakadása csak a Kr. u. II—VI. század folyamán történt, midőn a hunnok és ogurok, majd az altaji turkok szakadatlan áramlata alatt török elemek szállták meg a kirgiz pusztaságot s az északi masszageták, a mai vogulok és osztyákok elődei, Permbe és Jugriába, a déli masszageták pedig az Alsó-Volga vidékére vonultak a Káspi tenger északnyugoti oldalán, hol aztán az V. század második felétől kezdve, midőn az avarok a szabirokat és onogurokat kiűzték régebbi lakhelyükről s ezek a Kaukázustól északra fekvő pusztaságra nyomultak, a Maeotistól és Kobántól a Káspi tengerig, lassankint fölszivódtak a szabir-onogur népségben vagyis a magyarságban. A »mazkuth«, »maszkatt« név a VIII—IX. században tűnik el véglegesen, utoljára Jakut említi, mint a khazar tengerparton Derbenden túl lakó népet, mely Ozmán khalifa idejében az araboknak hódolt meg.

A hunnokat Fiók Károly a fennmaradt hunn személynevek alapján a »Századok« 1895. évi 10. füzetében osztyákféle

[1]) Faustus Byzantinus id. h.

népségnek állitja. Nem bocsátkozom e névmagyarázatok birálatába, már csak azért sem, mert ugyanazok a török-tatár nyelvekből is magyarázhatók[1]) s nincs módunkban a személynevek jelentésének megállapitásában olyan ellenőrzést gyakorolni, a mit a helyneveknél az oda illő természeti viszonyok nyújtanak. Hogy p. Visegrád a szláv nyelvek szerint annyit jelent: »magas vár«, ezt a magyarázatot természetesnek találjuk, mert tényleg az s a csehek és lengyelek is igy nevezték el a Prága és Varsó melletti fellegvárakat, de p. Attila apja Mundiuk vagy Mundzuk nevét ép úgy vehették a török »mundsuk« = zászló, mint az osztyák »munty-uk« = regekirály szóból vagy Attila első nejét Kerkát mondhatták törökül »kir-aká«-nak = idősb asszonynak, magyarosan »nagyasszonynak«, de az is lehet, hogy mint tulajdonnév, az osztyák »kurek« = tyuk, récze szónak felel meg. Bizonyos azonban, hogy e névmagyarázatok közt sok a figyelemre méltó; az Attila, Etele = osztyák »atyele« (atyuska), mint a hunn királynak és a Volgának azonos neve csakis igy érthető meg s épen a vogul-osztyák elemre vall, melynek földjén folyik az Ob vagy Asz (a. m. apa, öreg), hogy a nagy folyót apának nevezi; a Rugha, Rua = osztyák »rúv«, »ru« (hév, erő) is olyan, hogy osztyák lehet, de a szókezdő *r* betünél fogva török nem. Mindamellett, ha valamenyi hunn név osztyák eredetünek bizonyulna is, a mi p. Dengezik, Dinzik (tör. tingisszik, tin-iszik = igen forró, igen heves), Oibarsz (erdei párducz, párja a török Jolbarz = uti párducz név), Ellák (a turkoknál Ilik khán, a. m. ilik, illik = első) és egyéb neveknél aligha fog bekövetkezni, a hunnok eredetére és nemzetiségére vonatkozó más egyéb bizonyitékokkal szemben ebből csak annyi tünnék ki, hogy a hunnok is ép ugy átvették a meghóditott népek neveit, mint a skandináv rosszok s köztük Rurik dinasztiája a szláv neveket (Vladimir, Szvjatoszláv, Rosztiszláv, Msztiszláv, Jaroszláv stb.).

Azok után, a miket Thury J. elmondott a »Századok« mult évi deczemberi füzetében a hunnok belső-ázsiai szerepéről és a törökségben való helyéről s a miket Munkácsi B. állitott össze az ugor népnevezetről szólva (Ethn. VI. 349) a hunnok nyelvéről, fölöslegesnek tartom ismétlésekbe bocsátkozni. Csupán két szempontot emelek ki.

A hunnok nyelve *r*-ző volt, mint a csuvas, mert épen a hunn törzsnevekben találjuk a keleti török oghuz-nak meg-

[1]) A *Dengezik* név egy-pár mellékalakja, a *Dinzik* és *Dinzio* (Dinzió) egyenesen törökös hangváltozást mutat, minő p. *tangara*, *tangri*, és *tanri* (isten, ég), *bitik*, és *bitü* (irat).

felelő ogur nevet, mint p. uturgur = utur-ugur (a. m. otuz-oghuz = harmincz-oghuz, v. ö. a keleti török alti-oghuz = 6 oghuz, tokuz-oghuz = 9 oghuz, otuz-tatar = 30 tatár törzsnevekkel); a már emlitett Kerka név is ilyen *r*-ző, mert Kuun G. szerint [1]) előrésze a. m. török: kiz = leány. Ez a hangsajátság pedig korábbi a szarmatákkal való érintkezésnél; bizonyiték erre az, hogy a hunnokkal egy törzsből eredt, de aztán más fajta török nemzetségekkel vegyült ujgurok nyelvében is megtaláljuk nyomait (p. ujg. bor, tür = kun: boza, csagat. töz, a. m. bor, tür). Az *r*-zés tehát egykor a törökségnek egy igen jelentékeny részénél, az ogur ágnál is el volt terjedve s nem volt a szarmata nyelvnek kizárólagos sajátsága. Ez az ogur csoport aztán abban különbözött a szkitha-szarmata csoporttól, hogy *sz* helyett *j*-t használt a szók elején s a magyarba átjött *r*-s jellegü török szavak nagy része épen ebből a *j*-s csoportból való és csak kisebb részük az *sz*-es szarmata-csuvas ágból; az a történelmi tény tehát, hogy az onogurok a X. században mint magyarok tünnek föl, vagyis, egész szabatosan mondva, hogy a hunn-ogor népség onogur ága magyar fajta elemekkel keveredett össze s azokban olvadt föl, a magyar nyelvben is kifejezést nyert.

Különben pedig az onogurokon kivül még egy másik ogor nép is hozzájárult a magyarság ethnikumának bővüléséhez. Ez az uar és khunn törzsekből álló avar nép, melyhez Pannóniába való költözése után csakhamar a tarniakh és koczager törzsek is csatlakoztak. Az avarok az V. század dereka előtt az Uraltól keletre, a kirgiz pusztaság északnyugoti részében tanyáztak; innen előhatolva a Közép-Volga. Káma és Tobol melléki szabirok földjét foglalták el, száz évvel később, 553—559. a Fekete tenger mellékére szálltak le, 567—568. pedig Dácziát és Pannóniát foglalták el. Abban a hosszú utban, a mit az Irtistől az Alsó-Volgáig tettek, mindenütt a régi magyarlakta területen jártak, egyszerüen lehetetlenség tehát, hogy már legelső feltünésük idejétől fogva ne vettek volna magukba kisebb-nagyobb számu magyarfajta elemet, melynek az onogurok előnyomulása után még elmaradt része nyilván csak ekkor, az avarokhoz csatlakozva, hagyta oda az Irtis és Tobol közt elterülő vidéket. A Közép-Volga és Jajk között a dolog természeténél fogva csak szaporodhatott ujabb csatlakozókkal ez a magyarság. Bizonyosnak vehetjük tehát, hogy a magyar elem nem a honfoglalás korában jelent meg először Magyarország területén; volt már itt egy korábbi

[1]) Relationes II. 200.

réteg, mely az avarokkal költözött be s ehhez járult aztán még az avar uralom korában, 677—678-ban, Moesiának a bolgárok által való meghódításával egy időben az a másik réteg a Kuvrát uralma alá tartozó »onogundurok« azaz onogurok közül, mely Kuvrát negyedik fiának vezérlete alatt jött hazánkba az Azovi tenger mellékéről. Hogy ezen bolgár vándorlásban tényleg részt vett a magyar elem s a Kuvrát-fiakkal nem csak Pannóniába, hanem Aszparukh bolgárjai közt a Balkánra is eljutott, arra kétségtelen bizonyságul szolgál a balkáni nyelvekben mindenfelé elterjedt *város* és *rovás* szavunk, a mi még az uj görögbe is behatolt; már pedig bajos volna azt állítani, hogy a magyarság kulturalis befolyása juttatta volna e szavakat a bizanczíak nyelvébe, itt csakis ethnikus hatásról lehet szó. Annak a honfoglalást hét nemzedékkel megelőző bevándorlásnak, a magyarok vagy hunnok első kiköltözésének emléke nemcsak a hagyományban maradt fenn, mely a székelyeket mondja ezen korábbi bevándorlók ivadékainak, hanem kitetszik a magyar nyelv ó-szlovén jellegü keresztyén terminologiájából is, a minek fontos voltára legelőbb Réthy László hivta föl a figyelmet »Hunn-avar-magyar continuitas« cz. a. a történelmi társulat 1888. febr. 8-ki ülésén tartott értekezésével. Volf György kétségtelen bizonyítékokkal kimutatta, hogy a keresztyénséget a magyaroknál az olaszok terjesztették el; ha tehát nem lett volna hazánkban egy olyan magyar népréteg, mely a keresztyénséggel és pedig annak szlovén szinezetü formájában még a honfoglalás előtt, Methodius és Cyrillus térítései alatt megismerkedett, a magyar nyelv keresztyén terminológiájának hasonlíthatlanul olaszosabb szinezetünek kellene lennie, a szlovén jelleg pedig, a mi p. a pap, püspök, apácza, barát, koma, kereszt, krizma, zsolozsma, karácson, szent, pokol sat. szavakból tünik elő, egyáltalában hiányoznék.

Mint föntebb említettük, *r*-es jellegü török szavaink jobbára a szókezdő **j**-s ogur törökségtől valók. De vannak *sz*-es jellegüek is, p. a gyűrü = tör. jüzük, csuv. szjürö szavunknak megvan a csuvasos szürü, szérü alakja is s ehhez csatlakoznak a szőllő, szél és más szavak. Mindezek a magyarság által még a Volga vidékén beolvasztott szabirok nyelvére vezethetők vissza, kikről föntebb azt állítottuk, hogy a csud-vogul elemtől tisztábban maradt szarmaták voltak. Ezekkel függ össze Árpád turkjainak régibb szabartoi-aszfaloi neve s tekintve, hogy Konstantin karchasa Sz. László törvényeiben sarchas, a bessenyő kangaroknak neve Moldvában s a Székelyföld körüli régi bessenyő telepek, Hétfalu sat. ivadékainál csángó alakbau maradt fenn; tekintve továbbá az olyan szórványosan előfor-

duló hangváltozási jelenségeket, mint: kuvik-csuvik, hurka-csurka: alig lehet kétségünk, hogy a kozároktól elszakadt kabarok neve csak dialektusi változata az avarok által a Káspi tenger északnyugoti partvidékére, a Kuma és Derbend közti területre leszorított s a VII. század első felében a kozárok által meghódított szabirok nevének. Hogy a szabirok már itt összevegyültek a magyarokkal, arra nemcsak a Konstantin-féle szabartoiaszfaloi névből következtethetünk, aminek ethnikai szabatos kifejezése annyi, hogy a magyarság szabir név alatt is előfordult a régibb időkben: hanem kitünik abból is. hogy az utóbbi időkben sokat emlegetett Kuma melléki Madsar város a szabirok földén volt, a kobánmelléki onogurok népe tehát nem foglalta magában az egész kaukázusi magyarságot. Mivel pedig a magyar hagyományok a kabarok csatlakozásának emlékét olyan alakban őrizték meg, hogy Ed, Edemen s más vezérek hunnjairól, kunnjairól beszélnek, Edet és Edement pedig Csaba fiainak teszik meg: a *szabir, kabar* név magyar alakját a hagyomány által emlegetett *Csaba népe, Soba moger* elnevezésekben és a *Csaba* helyneveinkben kell fölismernünk.

A másik szempont, a mit a hunnok nemzetiségére vonatkozólag ki akarok emelni, abban áll, hogy Attilát és a hunnokat az egykoruak ugy irják le, hogy abban világosan és félremagyarázhatlanul kitünnek a mongol rassz jellemző sajátságai. De a mongol fajbeli külső csak a hunnokkal lép előtérbe, még pedig oly módon, hogy még azok is igyekeztek a mongolos külsőt a gyermekkoponya összenyomása által és más módon megszerezni, a kiknél nem volt a széles, lapos koponya fajbeli sajátság. Világos tehát, hogy a dinasztiával együtt az uralkodó faj volt itt a mongol fajbeli, azok a népek pedig. a kik a Balambér vezérlete alatt 370 körül előtörő hunnokhoz csatlakoztak, nem voltak mongolos külsejüek. Ilyenek a maeotisvidéki alánok, kiket Ammianus Marcellinus — természetesen európai felfogás szerint — szabályos arczuaknak, nagy termetüeknek és világos szinüeknek mond. (XXXI. 2, 13.) Ezekről az alánokról pedig azt állítja, hogy a masszageták ivadékai (XXIII. 5, 16. XXXI. 2, 12.) s állítása teljes öszhangzásban van azzal, a mit a IV—V. századbeli örmény iróktól tudunk, a kik az alánokról nem is szólva, a Kaukázus fölötti pusztaság barbarjait maszkhitoknak nevezik, ezek északi szomszédainak pedig a hunnokat, hunkokat emlegetik. Ezen maszkhitok fölött pedig II. Koszru örmény király idejében (337—345) az Arszakida házból származott »rettenetes« Szaneszan uralkodott, a kinek hatalma a hunnok egy részére is kiterjedt, mert Faustus Byzantinus több izben fölcseréli Szaneszán népének emlegetésénél a hunnok

és maszkhitok nevét.[1]) Az Arszakida-ház faji jellege a görögök által készített parthus érmek után egész pontosan megállapítható; ez minden egyéb, csak nem mongol; van aztán köztük egy pár olyan, melyre laikus nyelven azt szoktuk mondani, hogy igazi magyaros arcz.[2]) De ha itt csak a dinasztia faji jellegéről beszélhetünk, a masszageta-alán elem nyugoti ágánál, a magyarországi jazygoknál már a népies typus is ismeretes a Trajanus-oszlop jazyg harczosai után. Mongol jellegnek itt sincs semmi nyoma s mivel ez csaknem három századdal korábban tünik fel a hunn uralomnál, a kaukázusi maszkhitok és alánok pedig a kaukázusi népekkel való érintkezés következtében, még ha valamikor mongol rasszbeliek voltak is, a II—IV. század alatt a jazigkori esetleges mongolosságokat még inkább elveszítették: egész biztosan állíthatjuk, hogy a hunn korban előtérbe lépett mongol tipus magával a hunn törzszsel volt szoros kapcsolatban, a hunnokkal a régebbi parthusféle vezérlő elem helyébe a mongol tipusu lépett s Attila háza semmi kapcsolatban sem volt a régebbi Arszakida és más eredetü szkitha-szarmata fejedelmi nemzetségekkel, hanem a belső-ázsiai mongol külsejü hungnu fejedelmi családok közé tartozott.

Milyen befolyása volt a magyarság ethnikumára a VI. században elhatalmasodott altaji turkoknak, nyelvi szempontból eddigelé nincs még tisztázva. Történelmileg tudjuk róluk azt, hogy 581. egész az Azovi tengerig kiterjesztették hódításaikat, de még ezen évben meghalt khánjuk, Dizavul vagy Zilzabul utóda, Topo-khán, a khinaiaknál Czapolio s holta után a nagy birodalom négy részre szakadt. Mindamellett a Volga torkolatánál megvetették lábukat ezek a »keleti turkok« s a meghóditott akatirokból és szaragurokból vagyis fehér ugorokból a kozár államot szervezték, melyhez aztán 623 körül a szabirok[3]) s 650 körül Batbaján vezérlete alatt az Azovi

[1]) Faustus Byzantinus: Geschichte Armeniens. Aus dem armen. übers. v. Lauer. Köln. 1879. 10, 11. l. (III. könyv. 6. fej.)

[2]) F. Imhoof-Blumer: Porträtköpfe auf antiken Münzen. Lipcse. 1885. VII. tábla. 6—21. sz. A magyaros arczjelleg különösen VII. Arsakes v. II. Frahates (Kr. e. 136—127.), Sinatrokes (Kr. e. 76—69), X. Arsakes vagy III. Frahates (Kr. e. 69—60) és XI. Arsakes v. II. Mithradates (Kr. e. 60—56) képein tünik föl.

[3]) Előbb ugyanis mindig a szabirokat emlegetik a byzanczi irók olyanokul, a kik a perzsák elleni harczok alatt majd a byzanczíak, majd a persák szövetségesei voltak. 623-ban azonban már a kozárok fejedelme, Ziebél megy Heraklius segítségére, ekkor tehát a szabirok, a kik előbb a körülöttük lakó törzsekkel együtt 100 ezer harczost tudtak kiállítani, »de szokásuk szerint sok fejedelemségre voltak oszolva,« a keleti turkok hatalma körül csoportosultak.

tenger és Kubán melléki bolgárok, kotragok (kuturgur hunnok) és unugundurok (unugurdur=unugurok) is csatlakoztak. Más szóval a magyar fajta elemek, a mennyiben az előtörő turkok elől nem vonultak föl északra, a Közép Volga és Káma vidékére, hol Kotrag a bolgárokkal és baskiriai magyarokkal Nagy-Bolgárországot alapította s a mennyiben nem költöztek Kuvrát negyedik fiának vezérlete alatt Pannóniába, az avarok közé, a turkok hatalma alá kerültek s a régi hunn vezéri nemzetségek mellett a turkokból egy uj vezéri osztály alakult, a mely körül csoportosultak a magyar eredetü harczosok. Erről a vezérlő turk elemről nevezték a byzanciak a magyarokat turkoknak; ez a politikai hatalom és nem az ethnikum jelölte ki a magyarság helyét a törökök között.

S mindaddig, míg a magyarság bent volt az Alsó-Volgáig terjeszkedő altaji turkok környezetében, a vezérelemek is megmaradtak törököknek.

A turkok — de nem ám Árpád harczosai, hanem csupán az élükön álló vezérek és hadnagyok nemzetségei, tehát az egész »turk« népnek valami század része — csak később tanulták meg a »kabarok« vagyis annak a politikai népnek a nyelvét, melynél a hunn-bolgár eredetü előkelő osztály már korábban összeolvadt a körülöttük csoportosult magyarfaju köznéppel s a mely csak a vezérlő elemének másfajta eredeténél, de nem ethnikumánál fogva különbözött a turkok nemzetségeinek vezérsége alatt álló magyarfaju néptől; akkor tanulták meg, midőn a bessenyők nyomása következtében elhagyták a Volga vidékét s a Lebediában és Etelközben való tartózkodás után a Kárpát aljára költöztek. A törökség kompakt tömegével való összeköttetés hiánya s a Pannóniában és a Tisza vidékén talált avarkori magyar elemekkel való szaporodás nagyon gyorsan elvégezte a turk nemzetségek elmagyarosodásának munkáját. A honfoglalók harmadik nemzedékénél már azt jegyzi meg Konstantin, hogy bár régi nyelvüket még nem feledték el, de a »másik« nyelvet, a »község« nyelvét is beszélték, s XI. századbeli emlékeinkben már semmi nyoma annak, mintha a honfoglalók turk nyelvüek lettek volna. Mindenütt a magyar nyelv nyomait találjuk, a mi kétségtelen bizonyságul szolgál arra, hogy nem a turkok népe volt az, mely a vele szemben nagy kisebbségben levő kabarok nyelvét eltanulta, hanem a turk politikai nemzet vezérlő nemzetségei, a kiknek turk eredetében s a honfoglalás korába is benyuló turk-nyelvüségében semmi okunk sincs kételkedni.

NAGY GÉZA.

A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az izr. magyar irodalmi társulat által jutalmazott pályamű. Irta *dr. Pollák Miksa*, soproni rabbi. Hetvenöt kiadatlan okirati melléklettel. Budapest, 1896. 8-r. 379 lap.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A zsidók második kiűzésekor sem vezették vallásos gerjedelmek a soproniakat, hanem azoknál sokkal gyarlóbb érdekek és nyersebb szenvedélyek. A dolgot érdemes elmondani. — Pár nappal a mohácsi vész után történt, hogy hirtelen kikergették a zsidókat, még pedig oly ürügy alatt, mely ürügy, ezt meg kell adni, hihetetlenül otromba volt. Mert egyikük valami kocsiba fogott, azt vetették a szemökre, hogy a városból menekülni szeretnének. E gyávaságukért kell most egy óra lefolyása alatt kitakarodniok. Jogczímül Mária királynénak egy költött rendeletére hivatkoztak, mert hiszen a szab. kir. városokban lakó zsidók directe csak a királynak voltak alávetve. Hiába rimánkodtak a zsidók, tartsák valamenynyiöket fogva, míg két követük a királynéhoz siet. A tanács nem engedett. Szigorúan ismételte a parancsot, hogy a zsidók távozzanak tüstént, még pedig úgy, hogy »semmit el ne vigyenek jószágukból vagy vagyonukból, mert az, kinél valamit találnának, elveszti életét és vagyonát, feleségét és gyermekét.« (115. l.) Még házaiknak kulcsait is át kellett adniok.

Alig hogy kitakarodtak, megtörtént, mi előre volt látható: a polgárok a tanács részvételével betörtek a zsidók házaiba, raboltak, fosztogattak, leszüretelték a zsidók szőleit, elhajtották marháikat, feltörték még a zsinagógát is, elvittek onnan mindent, a minek értéke volt, még a pergamenre írt héber könyveket is, első sorban pedig az ú. n. zsidókönyvet, melybe a zsidó bírók a kölcsönügyleteket jogérvényesen bejegyezték volt, s melyre úgy látszik, egész különösen áhítoztak volt, úgy vélekedvén, hogy ha e lajstrom az övék, ezzel megszabadúlnak attól a négyezer és egynehány forintnyi adósságtól, melylyel a zsidóknak tartoztak. Utóbb aztán pro forma felbecsülték a zsidók házait s azokat az alacsony becsáron elheredálták.

Hogy a büntetéstől, melytől féltek, megmenekűljenek, az élelmes tanácsbeliek cselhez folyamodtak. Bepanaszolták a zsidókat, a kamara szolgáit, a miért ily válságos időkben hűtlenül elhagyták a várost. Mivel pedig az »még sem méltányos, hogy a zsidók, kik a nyugalmas időkben a város nyújtotta előnyöket élvezték, e mozgalmas időkben a veszélyt és nagy költségeket el akarják kerülni«, kérték a királynét, engedje meg, hogy

a zsidóknak vagyonát a város és ország szükségleteire visszatarthassák.

És fondorlatuk sikerült. A félrevezetett Mária, ki különben is hitbuzgó katholika volt és Sopront Ferdinánd pártjához kívánta csatolni, mindenbe beleegyezett, csak azt kötve ki, hogy megkapja a zsidó vagyonnak azt a részét, melyet a város az országnak szánt (121. l.), meg hogy a város fizesse ezentúl a zsidóktól járó rendes és rendkívüli adókat. (126. l.)

A kifosztott és kiűzött zsidók legalább részben szerették volna megmenteni, a mit elvesztettek s megmozgattak fűt-fát. Futkároztak, panaszkodtak, rimánkodtak, vesztegettek, pöröltek, de mind hiába; nyolcz esztendőn keresztül védtelenek és tehetetlenek voltak Sopron város praktikái ellenében. Részleteiben kell elolvasni ezt a hosszadalmas és mindúntalan elölről kezdődő pört, hogy fogalmunk legyen a soproniak cselvetéseiről. (107—174. l.) Mesterfogásuk mégis az volt, hogy midőn 1534-ben a pör úgy a hogy a zsidók előnyére dőlt el (követeléseik egy részét megitélték nekik), ez itéletet a soproni tanács a zsidók előtt el tudta titkolni, »közigazgatási úton semmivé téve a világos parancsot.« (158. l.)

Ha még kiemeljük a soproniaknak a per folyamán hangoztatott ama különös óhaját, hogy a zsidóknak csak azon követelései ismertessenek el, melyeket a keresztyén adósok maguk fognak bevallani, meg azt a másik, még gyanusabb kérését, hogy ne a város mint olyan, hanem csak a fosztogatást magukra vállaló polgárok tartozzanak a zsidók esetleges kárát megtéríteni; ha végre megemlítjük, hogy míg a pör folyt, a soproniak Ferdinánddal több éven keresztül el tudják magukat engedtetni a zsidók követelései után a zsidóknak járó kamatokat; ha tudjuk végre hogy a zsidók végeredményben nemcsak hajlékukat, imaházukat, temetőjüket és vagyonuk javát vesztették el, hanem azt a jogot is, hogy Sopronba visszatérhessenek: tán elég adat áll rendelkezésünkre megitélni, mily csekély szerepet játszott e drámában a vallásos fanatismus, mily jelentős szerepet azonban a furfanggal jól megtámogatott brutális gazdasági érdek.

A múlt század dereka tájáig a zsidók mint majdnem mindenütt, úgy minálunk is ki voltak szolgáltatva az »áriaiak« e durva ösztönének. Rendes körülmények közt, csöndes időkben, legjobban és leggyakrabban azok facsarták ki a megengedett és meg nem engedett módokon meggazdagodott zsidókat, a kiknek oltalmát élvezték: a királyi kamara, melynek szolgái, vagy az a földesúr, kinek védettjei voltak. Oly időkben azonban, midőn bomladozóban volt a társadalmi rend,

mindenki hatalmaskodni mert velük, az emberek apraja-nagyja, gyakran a csőcselék is.[1])

Mátyás király hasznukat látva, gondjukat viselte. Uralkodása alatt nem is volt sehol bántódásuk. De alig hogy behúnyta szemét, Sopron az általános anarchiát azonnal felhasználja, börtönbe veti az egész zsidóságot, kijelentvén nekik, hogy csak oly feltétellel bocsátja őket szabadon, ha a soproniak összes adósságait elengedik (35. l.); midőn pedig csak késve áll helyre a rend, újra megsarczolja a zsidókat s erőszakkal veszi el pénzüket (39. l.) még puszta látszat kedveért sem tartva be a törvényes formákat, melyeket más esetekben tisztelni igyekezett.

Mindazok szerint, miket idáig felhoztunk, bizony kétségtelen, hogy igen szomorú volt a zsidók sorsa. Azt hiszszük, ha voltak is hibáik, lehetetlen hogy annyi volt, a mennyiért meg nem bűnhődtek. S ezért értjük, teljesen értjük, ha a zsidók bármily vallású historikusa melegen fogja pártjukat. Ezzel nem véthet legfőbb tartozása, a történeti hűség és igazság ellen.

De e rokonszenvnek kell hogy határai legyenek. Ne csábítsa az irót arra, hogy színezze a sötét képet, ne vakítsa annyira, hogy rémeket lásson a realitások helyén, végre ne ragadja arra, hogy a modern jog álláspontjáról mondjon ítéletet régi korok szokásai és erkölcsei felett.

Szerzőnk pedig épen ezekben hibázik. A dolgokat szinezi, nóha nagyon is tragikusan veszi s lelkét ilyenkor végtelen keserűség tölti el (pl. 173. l.). Ez érzés pártossá teszi, részrehajlóvá még a csekélységekben is. Érzékenysége téves útra tereli, gyanakvóvá és egyoldaluvá teszi, mire a sok közül ime egy példa. A 64. lapon egyéb panaszok közt felsorolja, hogy a soproni szabóczéh 1477-ben megtiltotta a paraszt szabóknak, »hogy zsidók számára ruhát ne varrjanak.« Nem zsidógyülöletre következtetne ebből a gyanutlan olvasó? A keresztyén-socialis boycott egy középkori alakjára? Pedig ez intézkedésben a zsidógyülöletnek semmi nyoma. A községi jegyzőkönyv, melyből a szerző ez állítását merítette s melyet lejebb maga szószerint idéz, mást mond, illetőleg egyebet is mond, azt mondja, hogy: kein Paursneider weder Juden *noch Christen* sol machen gevannt. Ilyen szövegezésben a dolognak egészen más a jelentősége. Szerzőnek érzékenységét lehet csak okolni, a miért csupán a Juden szó ötlött a szemébe.

Ez érzékenységgel olyas valami jár karöltve, mi némileg a

[1]) Sopronban különösen 1521-ben, 47—48. l.

pártos kárörömhöz hasonlít. Oly hang üti meg itt-ott a fülünket, mely kissé Eszter könyvére emlékeztet s mely szigoruan tudományos munkában legalább is idegenszerű. Igy szerzőnk szinte ujong, ha valamely fejedelemnek vagy nagy úrnak parancsszavára a soproni polgárok valamit tűrni kénytelenek vagy ha a soproni autonomia a zsidók »tolakodása« ellen tehetetlennek bizonyul, ha a város, a nyomásnak engedve, beadja derekát (205. l.), ha szépen engedni kénytelen (206. l.), ha kordába szorítják (211. l.) stb.[1])

Subjectiv érzéseit különben más alkalmakkor is belevegyíti a történeti előadásba, fejtegetéseibe, itéleteibe. A legfeltünőbb példa erre az a pár epés lap, melyben II. Lajos özvegye ellen, Mária ellen kel ki meglepő szigorral és szónoki hévvel. Ilyenek után az olvasó, ha helyesnek véli Mme de Staël ama mondását, hogy »Tout comprendre c'est tout pardonner«, félni fog, hogy a főtisztelendő úr még nem bocsátott meg eleget.

Igy nem bocsátotta meg a mult idők eszejárását sem, mert hiszen minduntalan a lehető legmodernebb álláspontra helyezkedik. Ámulva szemléli mind azon symptomákat, melyek a legvilágosabban mutatják, hogy hitrokonai csak koronként megujítandó privilegiumaikra támaszkodhattak s e privilegiumaikkal is csak el voltak tűrve, de nem voltak befogadva a nemzeti szervezetbe; mégis a csodálkozás hangján jelenti be felfedezéseit, hogy ime, mily rettenetesen igaztalan volt velük a világ. Oly méltatlankodással szokott szólani a zsidók szenvedte sérelmekről, mint teszem valamely modern hirlapnak ultraliberalis doctrinákban és különben felette dicséretes tolerantiában felnevelkedett vezérczikkezője. Igy aztán azt a benyomást kelti, mint ha azt hinné, hogy a zsidó emanczipácziót, melyet 1867-ben, vagy a vallás szabad gyakorlatát, melyet alig pár éve vivott ki a modern liberalismus, már ősidőkben decretálták volna, tán maga Szt. István, egy helyen plane úgy szól, mintha azt képzelné, hogy már Árpád korában is kötelező lett volna a vallás egyenjoguság.[2]) Tán nem kell körülményesen magyaráznunk, a történtek mily hamis megitélésére vezet az ilyen félszeg álláspont s mily könnyen eshetik meg e réven az is, hogy ellenkezésbe jövünk nem csak a régi kornak, hanem minden kornak erkölcsi felfogásával.[3])

[1]) Ld. főkép a 217. és 229—230. lapokat.

[2]) »A zsidók eleinte a hódító magyarok *mindennemü* jogaival birtak.« 8. lap.

[3]) »Nagy szerencse, hogy a törvény előtti tisztelet a minimumra redukálódott, mert különben nem maradhatott volna Magyarországon egyetlen egy zsidó is.« 203. lap.

Nehány lapsus is van a munkában. Igy egy helyen Rudolfot, Ausztria herczegét, ki Habsburg volt, nem tudom miért, Nagy Lajos testvérének nevezi (15. l.); a *jogi személyt* következetesen hamis értelemben használja (81., 140. l.); egy rabbinusról, ki a XV. század végén élt, oly történetiróval mondat dicséretet, ki a XIV-dikben halt meg (93. l.) stb.

E fogyatkozások ártanak a munkának s azt hiszszük, lényegesebbek, semhogy szemet hunyhattunk volna. De azért nem tagadhatni, hogy annyit nem vonnak le a munka becséből, hogy a hazánk müvelődéstörténete iránt érdeklődök nagy haszonnal ne olvashatnák. Ha másért nem, úgy a tisztán informativ részekért, melyek igen érdekesek, meg a függeléknek 75 kiadatlan okleveleért, melyeket a szerző szakértelemmel és mintaszerű gondossággal tett közzé. L. B.

At tiz parantsolatnac, ah hit agazatinac, am mi at'a'ncnac, æs ah hit petsætinec röviden való mag'ara'zatt'a. Mat'as Devai . . . Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Budapest, 1897. 8-rét. 142 lap.

Ily czím alatt jelent meg a ritka régi magyar nyomtatványok bibliofil kiadásának ötödik kötete, miként az előbbi kötetek, úgy ez is *Szilády Áron* gondos felügyelete alatt.

Dévay e hittani művének czímlapján a nyomtatás helye és éve nincs jelezve, ugyan azért Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában (I. 353. sz.) az év nélkül megjelent nyomtatványok között vette föl, a jegyzetben megemlítve, hogy annak megjelenési éve Révész Imre fejtegetései szerint a legbiztosabb valószinüséggel 1543. utánra tehető. Régisége és ritkasága miatt ugyan (t. i. egy teljes és egy csonka példányban maradt fen az Erdélyi Muzeum-Egylet és Akadémia könyvtárában) amugy is megérdemelte volna, hogy a régi nyomtatványok új kiadásában a sor mentül előbb reá kerüljön, de még inkább indokolttá tette ezt az a körülmény, hogy Sziládynak az Országos levéltár kincstári osztályában talált eredeti oklevelek alapján sikerült megállapítani, hogy az nem 1543-ban, hanem öt évvel előbb, tehát *1538 elején került ki Krakkóban* a Vietor sajtója alól. E nevezetes bibliographiai fölfedezés miatt még inkább örömmel üdvözöljük annak megjelenését.

Szilády a mű végén, mint a Komjáthy, Pesthy, Szegedi és Telegdi műveinél is tette, *Jegyzetek* czímen összeállítja azon életrajzi adatokat, a melyekhez beható levéltári és irodalmi kutatás utján jutott, és minthogy ezek, mint a többieknél, úgy itt is egészen átalakítják a képet, a melyet eddig hiányos adatok alapján az iróról magunknak alkottunk; érdemesnek tartjuk

azt röviden itt is összefoglalni, különös tekintettel e kutatások irodalomtörténeti eredményeire.

Szilády kilencz eredeti oklevelet talált az Orsz. Levéltárban, melyek közül hatot maga Dévay irt Nádasdy Tamáshoz. a többi háromban (Werner György, Peregi Albert, Szeredy Gáspár levelében) reá vonatkozólag becses életrajzi adatok vannak. E levelekből tudjuk meg, hogy Dévay Nádasdy Tamás hirével indult külföldi utjára, hogy Nürnbergben, hová 1536. november körül érkezett meg, gyomor- és szembaja gyógyítása végett tartózkodott, hogy Vitus Tódorral latin műve kiadása tárgyában már előbb is levelezett, hogy Wittenbergben két izben való tartózkodása között, junius hóra egy bázeli út felvétele, a mint azt Dévay eddig megjelent életrajzaiban találjuk, teljesen alaptalan. E levelekből ugyanis kétségtelenül kitünik, hogy Dévay Nürnbergből egyenesen Wittenbergbe ment s 1537 elejétől egész októberig megszakítás nélkül itt tartózkodott. Ezzel aztán meging az a másik combinatio is, a minek kedvéért vették fel tulajdonképen a bázeli útat t. i. hogy Dévay »*Disputatio de statu in quo sint beatorum animae post hanc vitam...*« cz. műve Bázelben nyomatott volna (V. ö. *Szabó-Hellebrant RMK. 318. sz.)* Érdekes erre vonatkozólag a Szilády bizonyítása. Révész Imre irja *(Dévay B. M. 70.).* hogy e mű betüit összevetette egy 1520. évi bázeli nyomtatvány betüivel s a kettő teljesen egyezett egymással, egy későbbi bázeli nyomtatványnyal való összevetésnél pedig a papir vízjegyeit találta hasonlóknak s ezek alapján döntötte el hogy Dévay műve Bázelben nyomatott. A nyomtatás évét (a czímlapon sem a hely, sem az év nincs jelezve) Vitus Tódornak a mű 132—136. lapjain álló Bácai Ferencz szepesi préposthoz intézett ajánló levele után tette 1537-re, mely ez év jun. 1-én kelt. Úgy de Dévay 1536. decz 3-án azt irja Nürbergből Nádasdynak, hogy műve rövid idő mulva megjelenik »ha volna. a ki a könyvnyomtatónak megfizetne«. Mindjárt ezután Otto nevü nürnbergi barátjáról is említést tesz, a ki a magyar Új Testamentum kinyomtatását elvállalná, egy másik decz. 1-én kelt levelében pedig arra kéri Nádasdyt, hogy a mű kiadásáról senkinek se szóljon, mig a példányok el nem szállíttatnak. nehogy ellenségei akadályt gördítsenek az elé, — ehhez véve azt az óvatosságot, melylyel a kiadás helyét és évét mellőzi. továbbá egy harmadik, decz. 19-iki levelének passzusát, mely szerint a legközelebbi szombaton Wittenberg felé utnak indul: Szilády szerint »*csaknem bizonyosnak tarthatjuk, hogy Dévay latin könyve 1536. deczemberében került ki sajtó alól« Nürnbergben,* Vitus ajánló levelének későbbi keltezését s annak

nehány ellenmondani látszó helyét pedig »olybá vehetjük, mint a mi a könyvnyomatása idejének s helyének titokban tartása érdekéből iratott.« E szellemes hypothesis az által nyerne végleges megerősítést, ha a nyomtatás jellegéből vagy bárhonnan kétségtelenül meg lehetne állapítani, hogy azt csakugyan a levélben említett Otto nürnbergi nyomdász nyomtatta.

Szintén combinatio útján kellett megállapítani *At tiz parantsolatnac mag'ara'zatt'a* nyomtatási évét. 1538. ápr. 9-én Werner György irja Peregi pécsi prépostnak, hogy Vietor egy magyar mű nehány példányát azért küldötte hozzá, hogy juttassa Sylvester kezébe, hátha megtetszik neki annak új helyesirása s vele nyomatja majd az Új Testamentomot. E leveléhez mellékelve Pereginek küld két példányt, hogy az egyiket tartsa meg, a másikat pedig, ha veszedelmes tanításokat nem fedez föl benne, a mi nem lehetetlen, mivel annak szerzője, (ha ugyan egy azzal a Mátyással, kit az egri püspök Kassáról elhurczoltatott) eretnekség gyanujába esett, küldje el Sylvesternek. Megjegyzi azt is, hogy ő azokról, a melyek benne foglaltatnak, nem tud véleményt mondani, nem érti eléggé. Mi lehetett ez a könyv? Az új helyesirásból először is Dévay Orthographia Ungarica-jára gondolhatnánk, de ez névtelenül jelent meg, már pedig Werner nem említi a névtelenséget, azután az Orthographiában foglalt vallásos rész oly egyszerü, hogy azt Werner megérthette volna. Még azon év márczius havában Serédy Gáspár egy hittani művet küldött Nádasdynak ajándékba (libellum quendam evangelicum), mely — mint a levél modja — rövid és kicsiny ugyan, de azért olyan, hogy rövidebb, jobb és hasznosabb dolgot nagy könyvekben sem találhatni. Ekkor megjelent ugyan már Székely István szikszói iskolamester »Keresztyénség fundamentumárul való tanuság« cz. műve, de ennek két első kiadása Bod szerint csak gyermekek számára irott iskolai tankönyv volt s ilyen dicséret alig illethetné meg. Ugyanezen évben jelent meg Gálszécsi István »A keresztyén Tudományról való rövid könyvecske« czímü munkája. erre még lehetne gondolni s ez hasonló tartalmu és terjedelmű, mint a jelen munka, de ha már e kettő közül kell választani, a nagyobb valószinüség Dévay »Tizparancsolat«-ja mellett szól, mivel Serédy levelében azt is irja, hogy ha talán már meg volna neki e munka, ajándékba küldheti valamely jó barátjának, a mely passzusnak a Dévay és Nádasdy összeköttetéseire lehet vonatkozása. *Ezek alapján teszi Sziládynk e mü megjelenési évét 1538-ra.*

A kiváló gonddal sajtó alá rendezett s az eredetit betűről betüre hiven követő kiadvány, melynek becsét a végén

álló becses irodalomtörténeti tanulmány még inkább emeli, miként a megelőző kötetek finom merített papirra nyomtatva, izléses kiállításban került ki sajtó alól s a m. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában szerezhető meg. D. L.

Gustave Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle. — Guerres contre les Russes, les Arabes, les Allemands, les Bulgares. Luttes civiles contre les deux Bardas — Jean Tsimiscès. Les jeunes années de Basile II. le tueur de Bulgares (969—989).* Hachette et Co. (Paris et Londres) 1396 (igy 1896 helyett!) Nagy 8-rét, VI+800 ll. egy mappával és számos képpel. Ára 30 frank.

Schlumbergertől, a középkori Byzánc történetének alapos ismerőjétől, egy ujabb magvas kötet jelent meg, mely folytatását képezi szerzőnek még 1890-ben megjelent *Un empereur byzantin. Nicéphore Phocas* című szintoly kitünő munkájának, és mint már a czímből is láthatjuk, az örmény származásu Cséměsgig császár (görögösen Tsimiskès) uralkodásának és II. Basilios, a Bolgárölő fiatalabb éveinek történetével foglalkozik. Mint a bevezetésben olvashatjuk, már szinte készen van kéziratban az elbeszélés folytatása Basiliosnak 1025-ben bekövetkezett haláláig; és tervében van szerzőnek egy vagy két további kötetben VIII. Konstantin rövid uralkodását, továbbá ennek két leányának t. i. Zoé és Theodorának, valamint az előbbi férjeinek és kedveseinek történetét, nemkülönben az öreg VI. Mihály a Stratiotikosét ennek lemondásáig és Komnénos Izsák trónra léptéig vagyis 1057-ig megirni.

Mint tudjuk, Tsimiskès János uralkodása elején, 970-ben tört be Szvjátoszláv, kievi fejedelem Bulgariába és átkelvén a Balkánon, megütközött a byzánczi hadsereggel Arkadiapolis városánál, a mai Lule-Burgasnál mintegy fele uton Drinápoly és Konstantinápoly közt. Leo Diaconus az egykorú iró szerint a muszkák szövetségesei közt hunok (szerzőnk véleményében ezek szlávok) is valának; az események után jóval később iró Skylitzes, Kedrenos és Zonaras szerint pedig pecsenyeg és »török« lovasok is, mely utóbbiak alatt Schlumberger magyarokat ért. Byzánczi részen az ujonnan szervezett *corps d'élite*, a »halhatatlanok« (athanatoi) válogatott csapatai hadakoztak. Az egyik szárnyat Tsimiskès sógora, Bardas Skléros, másikát pedig a hős Phocas Péter vezényelte, kiről Leo Diaconus meséli, hogy mint ölt meg egyszer egy szittya óriást párbajban a két hadsereg szeme láttára, mely szittyák alatt szerzőnk magyarokat gyanít. Az arkadiapolisi csata a byzánczi források

szerint a keresztények, ellenben modern orosz irók, mint pl. Bielov véleménye szerint a pogányok győzelmével végződött.

Két év mulva, 972-ben, a muszkák ujra megmérkőztek Tsimiskès csapataival, ki ezúttal maga vonult hadba és átkelvén a Balkánon, elfoglalta tőlük a bolgár czár székhelyét, Nagy-Perejaszlávetz-et, melynek romjai mai napság is láthatók a mai Eszki-Sztambulnál, Sumla közelében. Nehány napi pihenő után a basileus Dorystolon (ma Szilisztria) ellen vonult, melynek falai alatt az oroszok csúf vereséget szenvedtek, melynek következtében kénytelenek valának békét kötni és az országból kitakarodni. A keleti császár pedig a maga részére elfoglalta az alsó Dunáig a Balkántuli vagy Dunamelléki Bulgariát, mint szerzőnk nevezi, helyesebben Keleti-Bulgáriát a Fekete tengertől az Iszker folyóig, mely Rachova és Nikápoly közt szakad a Dunába. Az elfoglalt tartomány czárja, a fiatal Boris kénytelen vala mint hadi fogoly, Konstantinápolyban a győztes császár diadalkocsiját gyalog követni. Szerzőnk figyelmezteti az olvasót arra, hogy Nyugati-Bulgáriát ezen események éppenséggel nem érintették s hogy itt a Sismán négy fia függetlenül tovább uralkodott egy ideig.

Tsimiskès halála után, mint tudjuk, tünik föl először a Balkán félszigeten az oláhok nemzetsége (*τὸ τῶν Βλάχον γένος*).[1]) Utódjának, II. Basilios történetét is több helyen tisztázza szerzőnk, mely munkánál nagy hasznára volt a rendesen »Kékauménos«-nak idézett forrásmű,[2]) melyből történetiróink

[1]) Annak bebizonyítására, hoy a *b* bötüt *v*-nek ejtették ki Byzánczban a X. században — mint helyesen állítja Thúry — Schlumberger is idéz bizonyítékot Tsimiskès egy eredetileg görögül irt, de csak örmény fordításban ismert levelében, melyben a fordító egy görög helynevet (accusativusban) Βήρυτον = *Vridun*-nak irja; az ὀβόλων szót pedig *ovulón*-nak. (p. 283). Az ellenkező nézet harczosai — kik t. i. azt állítják, hogy mégis csak *b*-nek ejtették ki a régi görögök a *b* bötüt — Kratinos egy helyére hivatkoznak, hol a bárány bégetése »βῆ βῆ«-vel van utánozva. Erre a passusra hivatkozva irtá az öreg Languet: »Jam utrum ulla ovis effert *vi, vi* ut vos, aut *be, be* ut nos, judicetis. Anglae scio omnes oves et Germanae et Italae pro nobis faciunt; sed fortasse Graecae oves olim non *balabant (bé*gettek) sed *vilabant (vi*gettek).« Tehát mint egy elmés iró megjegyezte »to bhä, or not to bhä, that is the question.« Kratinos ama helyét tehát éppen a kérdésben forgó ok miatt sokan modern interpoláczió-nak tekintik. L. e vitát illetőleg Gennadius egy fölötte tanulságos czikkét az angol *Contemporary Review* idei márcziusi számában. Furcsa az, hogy a »Βλάχ«-ból lett *vlach*, de *bolgár* a »Βουλγάρ«-ból. A dolog magyarázatja talán az, hogy a *b* bötüt olyféleképen ejtették ki Görögországban, mint mai napság Castilleban, mely sem nem *b* sem nem *v*, hanem a kettőnek vegyitéke. A rá következő bötü természete szerint azután vagy a *b* vagy a *v* predominál.

[2]) A munka két részből áll; első része egy névtelen szerzőtől származik, kinek nagyapja volt Kekaumenos. A mű második részének szerzője

eddig csak azt a rövid idézetet ismerik, melyet Hunfalvy maga is csak másodkézből irt át Tomaschek és Pič dolgozataiból. Eredetileg e forrást Vasziljevszky ismertette bő kivonatokkal az orosz közoktatásügyi miniszterium *Zsurnál*-jának 1881-diki folyamában (a junius, julius és augusztusi füzetekben) és taval. ha jól vagyok értesülve, Vasziljevszky és Jernstedt, az egész szöveget kritikailag adták ki.

Szerző elbeszélését számtalan rajzzal kiséri, melyek egykoru műtárgyak után készültek ugyan, de csak elvétve vannak némi szorosabb összefüggésben az elmesélt dolgokkal. Kettő közülök közelebbről érdekel bennünket, t. i. egy ereklyetartó az esztergomi székesegyház műkincseiből és a franczia Bibliothèque Nationale egy X. századbeli byzantin zsoltárkönyvéből másolt miniature, mely szent Dávid megkoronáztatását ábrázolja. A zsidó király a kor fölfogása szerint byzánczi basileusnak van öltözve és egy katonái által tartott pajzson *áll*; továbbá a katonák nem tartják a pajzsot fejük fölé emelt karokkal, hanem kissé szótterpesztett lábakkal állván a basileust csak oly magasra emelik föl a földről, a mennyire gugolás nélkül mereven lelógó karjaik leérnek; tehát valamivel

---

szintén névtelen és csak dédapját ismerjük, kinek neve Nikolitzas volt Tudjuk továbbá azt is hogy Kekaumenos gyermeke (nem tudjuk, hogy fiú volt-e vagy leány) házasságra kelt Nikolitzas egy unokájával. A két munkához azután bevezetést irt egy harmadik névtelen szerző. A mit Hunfalvy idéz, az Kekaumenos unokájától ered, ki azt beszéli, hogy Nikolitzast még Nikephoros Phokas császár egy chrysobullal kinevezte a hellasi théma excubatorainak domesticusává, de II. Basilios császár uralkodásának negyedik évében (980-ban) egy Péter nevű előkelő ember, a német (vagy más helyen a frank) király testvéröcscse vetődött el a birodalomba, kire a basileus Nikolitzas katonai méltóságát ruházta, és kárpótlásúl ezért ez utóbbit kinevezte a vlachok parancsnokának.

A Hunfalvy idézte részlet folyltatása szintén érdekes és igy hangzik: »Forradalom alkalmával pedig, ha ők (az oláhok) szeretetet és hűséget szinlelnek és Istenre esküsznek, hogy azt sértetlenül meg fogják őrizni, — ne hidd el nekik; mert tanácsos esküt el sem fogadni tőlük, vagy esküvel semmit fogadni nekik, hanem csak szorgos figyelemmel kiséri őket és ugy bánni velük mint esküszegőkkel. Azért ne bizzál bennük, hanem tégy ugy mint ők tesznek és szinlelj barátságot irányukban.« (Cap. 187.) A mi az itt adott idézet után következik, ugy látszik, szintén az oláhokra vonatkozik. Ebben azt tanácsolja a szerző, hogy ha forradalom üt ki Bulgáriában, ugy befogadhatók kivánatukra nejeik és gyermekeik Románia valamely kastronjába (azaz a byzánczi császár valamely várába), de a férfiak közül két vagy háromnál többnek egyszerre ne engedd meg a bemenetelt a belső várba (kulá) családjaik meglátogatására és egyszersmind ügyelj a kapukra és várfokra. »Mert ha nagyobb számot eresztesz be belőlük egyszerre családjaik meglátogatására, ugy eláruljják az erősséget és mint az áspis megmarnak téged; és ilyen esetben módod lesz megemlékezni jó tanácsaimról« — uti figura docet.

magasabban térdeiknél. Szerzőnek kommentárja a képhez az (p. 285), hogy »a X. században a byzánczi basileusokat koronázásuk alkalmával igy mutatták be a hadseregnek, egy pajzson vivén őket«. E kép is bizonyíték Mátyás Flórián azon állításának helyessége mellett, hogy a fölmagasztalt egyén állott és »nem ült a pajzson, mint némely festő és szobrász képzeli Árpád apánkról« és hogy »nem is kellett őt pajzsra emelni, mert maga is föl tudott arra lépni, hogy azon állva emeljék föl.« Schlumberger azonban annyiban tér el veterán történetirónktól, hogy mig ez utóbbi szerint csak *egy* bizánczi császár trónra lépésekor használták a pajzson való fölemelést, a franczia iró mint Byzánczban a X. században dívó általános szokásról beszél e czeremoniáról. Ez azonban még sem lehet helyes, mert ha általános volt volna a szokás, VII. Konstantin aligha nevezte volna azt kozár szokásnak.

A könyv végén adott bibliographiának nagy hasznát fogja venni az illető kor történetének kutatója.

KROPF LAJOS.

Life of Lieut-Admiral de Ruyter by G. Grinnell-Milne. London, Kegan Paul et Co. 1896. — 8 rét XII+260 ll. Arczképpel, mappával és csatavázlatokkal.

Szerző méltán csudálkozik azon, hogy előtte nem akadt modern iró, ki a XVII. században oly nevezetes szerepet játszott hollandi tengernagynak életrajzát a nagy közönség számára angolul megirta volna. A magyar történetirást azonban nem a tengerész érdekli Ruyter jellemében, hanem az emberbarát, ki egy jelentékeny győzelmét arra használta föl, hogy a nápolyi gályarabságban szenvedő szerencsétlen magyaroknak visszaszerezze szabadságukat.

Mielőtt az esetet szerzővel a hollandi források után [1]) elbeszéltetném, el kell mondanom azt, hogy I. Lipót alatt 1674 elején három száznál több protestáns lelkészt a pozsonyi rém-törvényszék elé idéztek s hogy azokat közülök, kiket nem sikerült megtéríteni, »lázadás« miatt jószágvesztés és halálra ítélték, mely utóbbi ítéletet azonban csak egy-kettőjükön hajtották végre. A többit förtelmes börtönben sanyargatták egy ideig s elvégre azokat közülök, kiket még ez a bánásmód nem tántorított meg hitükben, katonai födözet alatt elhajtották

[1]) Kútfői Lambert van den Bos (1676) és Gerrit Brandt az idősebb (1687), továbbá Belinfante (1852), Looman (1860) és mások. — Brandt könyve megjelent német (1687) és franczia forditásban (1698) is.

»mint egy marha csordát« a nápolyi királyságba, hol eladták őket gályarabságba. Összesen negyvenegy lelkész, kálvinista és lutheránus, kelt a szomorú útra. Hatan közülök a rossz bánásmód folytán még útközben maradtak el, hárman — köztük Lányi a *Captivitas Papistica* szerzője [1]) — megszöktek; kettő meghalt épp Nápoly előtt; további három sinlődött egy ideig rabságban, de utóbb szintén belehalt a nyomorúságba, úgy hogy 1675. szept. 5-én már csak 27-en voltak életben, a Svájczban székelő hollandi rezidens, Malapertnek, Bazelből u. a. év októben 19-én kelt levele szerint. Talán ezekből sem maradt volna hirmondóul, ha a protestáns hatalmak nem jártak volna közbe érdekükben és ha Ruyter tengernagy nem eszközölte volna ki idejekorán szabadon való bocsáttatásukat.

A protestáns Németalföld ez időben szövetségben volt »ő legkatholikusabb fölségével« a spanyol királylyal, ki »eretnek« szövetségeseit fölkérte vala, hogy segitsék őt hajóhaddal a szintén római katholikus franczia király, közös ellenségük ellen. A köztársaság helyet adván kérelmének, hajóhadat küldött a Földközi tengerre és a legelső csata alkalmával az egyesült hollandi-spanyol hajóraj Ruyter fővezérlette alatt fényes győzelmet aratott a jóval nagyobb számú és méretű hajókkal és ágyúkkal rendelkező francziákon Stromboli szigeténél Sziczilia és Kalábria közt 1676. január 8-án.

Valamivel korábban még, t. i. deczember utolsó harmadában, midőn Ruyter még Milazzonál — Sziczilia szigetén — horgonyzott és várt a franczia hajóraj mozdulatainak kikémlelésére küldött kémhajóinak visszaérkezésére és arra, hogy röst és késedelmes spanyol bajtársai bevégezzék előkészületeiket a háborúra, két panaszteljes levél érkezett a hollandi vezérhajó káplánjához, névszerint Westhoviushoz, Nápolyból a gályarabságban szenvedő protestáns magyar lelkészektől, melyeknek elolvasása után a tengernagy azonnal irt Villafranca őrgrófhoz, Sziczilia spanyol alkirályához, felszólítván, őt, hogy nápolyi kollegájánál a nála raboskodó 24 magyar gályarab szabadon bocsátását sürgesse. Maga Ruyter is irt neki és azonkivül megbizta Westhoviust, hogy kutasson a szicziliai tengerpart hosszában a többi három magyar rab után, kiket valahol a szigeten tartogattak gályamunkában és ezideig nem sikerült megtalálni.

De Haan hollandi altábornagy, ki deczember 22-én elindult Palermoból, újév napján szintén megjelent Milazzonál és

[1]) L. *Századok* XXXI. 73—78. — A következő jegyzetben adott védirat Van der Aa szerint az öregebb Hamel Bruinincx tollából ered, nem Stepney György kollegájától, mint tévesen állítottam.

további utasításokat hozott magával a hollandi kormánytól tengernagyukhoz, hogy ez a magyar rabok szabadlábra való helyezését minden lehető módon és szakadatlanul sürgesse. A kormány elküldötte Ruyternek Hamel Bruinincx osztrák rezidensüknek két levelét (Bécs, szept. 22. és okt. 27.), továbbá Malapert két levelét (Bazel, okt. 19. és 23-áról), melyben ezek azon erős meggyőződésnek adtak kifejezést, hogy a magyar gályarabokat teljesen ártatlanúl itélte el a pozsonyi törvényszék s hogy mint Bruinincx találóan irja: *non propter rebellionem, sed religionem* szenvednek fogságot. Ruyter felszólitására a szicziliai alkirály ismét irt Nápolyba és a hollandiak végre megunván a tehetetlen spanyol raj vajudását nélkülök kivitorláztak hajórajukkal a nyilt tengerre, hogy ott az ellenséget fölkeressék. Időközben a spanyolok is elkészültek és Ruyterhez csatlakoztak s az egyesült hajóraj — mint emlitém — fényes győzelmet aratott. A győztesek egy ideig hajszolták a franczia-kat, de eredménytelenül és Ruyter végre visszaindult és január 18-án már ismét Milazzonál horgonyzott. Visszaérkezése után azonnal tudakozódott a magyar gályarabok sorsa felől és azt kapta feleletül Villafranca őrgróftól, hogy kedvező válasz jött volt Nápolyból és hogy a rabok szabadon bocsátása biztosan remélhető.

Igy állt az ügy, midőn az eredeti utasítás értelmében elérkezett vala az idő, midőn a hollandi hajórajnak haza kellett indulnia. Ruyter azért bucsút vett a szicziliai alkirálytól, ki szép szóval és fényes ajándékkal igyekezett őt marasztalni, mert a franczia hajóraj időközben megkerülte volt a szigetet és Messinánál horgonyzott. De a hollandiak ujabb utasítás hiányában nem késhettek tovább és Ruyter csak annyit tehetett a spanyol király érdekében, hogy megigérte, miszerint útjába ejti Nápolyt.

Midőn ideérkezett, a spanyol alkirály (Marquis de los Velez) fényes kisérettel fölkereste az öreg tengerészt hajóján és hosszu peroratioban gratulálván neki a kivivott győzelemért, ékes szavakban tolmácsolta neki, mily hálával tartozik neki Spanyolország. Mint tudjuk, a tengerészek egyátalában nem értenek az üres phrásisok gyártásához, a rhetorikai ömlengéshez, Ruyter tengernagy pedig mint életirói beszélik, még a közönséges tengerésznél is fukarabb volt a mézes szavakkal és gyűlölt minden czeremoniát és udvariasságnak czimezett képmutatást. Azért minden himezés-hámozás nélkül az felelte a spanyol hidalgónak, hogy ha Spanyolország csakugyan oly nagyra tartja az ő szolgálatait a mint épen tőle (az alkirálytól) hallotta, háláját legjobban oly módon fogja tolmá-

csolhatni, ha azonnal rendeletet ad a magyar gályarabok, az ő (a tengernagy) szerencsétlen hitsorsosainak szabadon eresztésére, a kiknek érdekében ő eddig hiában fáradozott, s a kik meg sem érdemelték a rájuk rótt kegyetlen büntetést.

A meghökkent alkirály szabadkozott, hogy a magyar rabok a császár foglyai s hogy ő fejedelmének a spanyol királynak külön rendelete nélkül mit sem tehet érdekükben. Ruyter azonban nem tágított s végre sikerült rávenni az alkirályt, hogy saját felelősségére a rabokat szabadon bocsássa. A derék káplány, Westhovius azonnal elment értük és idő folytán visszatért 26 szegény magyarral, kiket a kemény bánásmód csunyán megviselt volt. Rongyosan, elsoványodva, sebekkel és sebhelyekkel boritva jelentek meg pártfogójuk előtt ennek vezérhajóján. Többen közülök egészen megőszültek a fogságban. Utóbb még kettőt a tömlöczben találtak és egyet a gályarabok kórházában, hol lánczra verve feküdt nagy betegen. De ezek, úgy látszik, egy más szállítmányhoz tartoztak. Mi történt a huszonhetedikkel, azt nem tudjuk.

Ruyter a neki hálálkodó szegény magyarokat nehány kegyes szóval fogadta és szétosztotta őket a hajók közt, hol fölruházták őket és enni adtak nekik. Ő maga pedig összes tiszti karával partra szállt és fölkereste az alkirályt, hogy neki a rabok szabadon való bocsátásáért köszönetét fejezze ki. Történt pedig ez 1676. február 12-én.

Időközben parancsot kapott a hollandi hajóraj hazulról a háború folytatására. Ruyter még egyszer megütközött a francziákkal, és ez alkalommal súlyosan megsebesült, minek következtében kevés nap mulva április 29-én meghalt. Tetemét bebalzsamozták és hazavitték honfitársai és nagy ünnepélyességgel országos gyász közepette az amsterdami Nieuwe Kerkben temették el. Szivét azonban, mely valaha a szegény üldözött magyarokért dobogott, a syracusai öbölben közel a tengerparthoz ásták el.

Szerzőnk nem említi, hogy azt a jelenetet, midőn Ruyter fölszabadítja a magyar gályarabokat, egykorú képekben is megörökítették, melyek egy németalföldi irónak, névszerint dr. Abraham van Poot-nak a magyarhoni protestánsok üldöztetéséről tárgyaló könyvének metszetei közt jelentek meg.[1])

---

[1]) A v. Poot *Nauwkeurig Verhaal van de Vervolginge aangerecht tegens de Euangelische Leeraaren in Hungarien. Nevens een bewijs van der seluer onschuld . . .* door Hamel Bruinincx, mely védirat Lipót császárhoz van intézve (Amsterdam, 1684). Egy fölötte sovány kivonata e munkának, valószinüleg latinul irt eredetijének első részéből a *Beiträge zur Geschichte des Protestantismus in Ungarn* I. füzetében jelent meg

A mi szerencsétlen honfitársaink további sorsát illeti, ők, dr. Poot szerint, még a második tengeri csata előtt, t. i. márczius 25-én, egy angol hajóra szálltak át, mely őket Velenczébe szállította, hol egyikük (Kállai István) nemsokára a partra szállás után meghalt. A többiek közül 7-en Hollandiába illetőleg Angliába, 5 Szászországba és 13 a Svájczba vándoroltak el. A Németalföldre vándoroltak közt volt Otrokócsi Fóris Ferencz, ki idő folytán elvetődött Rómába és esetleg visszatért hazájába. A kilenczvenes években több latin munka jelent meg tollából — a nagy-szombati nyomda betüivel.

KROPF LAJOS.

(Leipzig 1860) német fordításban »egy (pesti) protestáns« előszavával. A szöveg, megengedem, »wortgetreu« lehet az 1678-diki német fordítás szövegével, de az 1684-ben megjelent hollandi kiadás sokkal részletesebb tudósítást tartalmaz. Ugyancsak 1676-ben jelent meg Londonban egy angol kiadás is — szintén rövidített — *A short memorial of the most grievous sufferings of the ministers of the Protestant churches in Hungary.* — Dr. Poot közli egyéb dolgok közt Wittnyédi István levelét »Jó Bethlen (Miklós) uram«-hoz (Eperjes, 1668. junius 19-diki kelettel) eredeti magyar szövegében és fordításban. Egy magyar szóval (rankorizálni) sehogysem boldogúl a szerző és »büdös bankának« (Stinkvogel) fordítja; de nem érti, mire czéloz vele a levélirója. — Wittnyédi egyéb leveleit illetőleg l. Szabó Károly *R. M. K. T.* II. a 2046—2048 számok alatt.

TÁRCZA.

KÁROLYI ÁRPÁD BESZÉDE

Szilágyi Sándorhoz

a f. évi jun. 21-én tartott rk. vál. ülésen.

(Mell. a f. évi 51 jk. ponthoz).

Szeretve tisztelt Mesterünk!

A hazai történettudomány s a vele rokonszakok buzgó munkásainak csapatja és a nemzeti mult emlékein pietással csüggő művelt közönségnek szine-java társulatunk e rendkivüli disz-ülésén, tisztelt Elnökünk hivó szavára örömmel sereglett egybe, hogy e szép és tágas, mindamellett mondhatnók családi körben kegyeletes ünnepet üljön.

Ez ünneplésnek, a kegyelet ez ünnepének tárgya szeretve tisztelt mesterünk, Te vagy.

Több mint félszázada annak, a mióta pihenni nem tudó buzgalommal, szünni nem akaró lelkesedéssel és soha el nem évülő sikerrel szolgálod a hazai történetirás és kutatás mezején a magyar nemzeti művelődés ügyét.

Már ifjú korodban megvilágitotta kutató kezeid fáklyája sápadt de becsületes arczait azoknak a régi krónikásoknak, a kik ama harczczal és dicsőséggel teli időkben, mikor a nemzeti élet szellemi lüktetése csaknem teljesen a Királyhágón túlra szorult, a fegyverzaj és a nemzeti létért való küzdelem súlyos gondjai között egyik kezükben kardot, a másikban tollat forgatva, tán szivük vérével jegyezték föl késő utódok számára a mult tanulságait, a jövő reményeit.

Te voltál az, a ki lerántottad a feledés leplét arról a némán türő, izzadásos és keserves munkáról, melyet a nagy magyar alföld népének a török hódoltság életölő nyűgében kellett folytatnia azért, hogy megmentse, föntartsa a magyar faj számára azt a társadalmi réteget, mely államunknak most is főtámasza ugyan, de a melyből — ha a Gondviselés úgy akarja — egykoron a nagy

és hatalmas Magyarországnak európai szinvonalra emelkedett, nagyvilági műveltségű gazdag polgársága fog kifejlődni.

A Te sérény tollad irta meg annak a bérczes kis hazának történetét, mely nehéz időkben nemcsak nemzeti kultúránknak és irodalmunk nyelvének volt menedékhelye, hanem a melyből, mint méh a köpüből, ezrével rajzott ki a sok névtelen és neves hős — ez utóbbiak egytől-egyig mind jó ismerőseid —, hogy vérük ontásával védelmezzék meg amaz erkölcsi és szellemi javakat, melyek a magyarnak mindig legféltettebb drága kincsét képezék.

Neked, a Te munkásságodnak köszönhető, hogy részletesen ismerjük és bámulva szemlélhetjük ama világtörténeti szerepet, mely a XVII. század folyamán az európai nemzeteknek a legnagyobb eszmék érdekében vívott harczai között Erdély fejedelmeinek, a magyarság vezetőinek osztályrészül jut, s melyet fajunknak becsületére, becsülettel tudtak betölteni.

A Te tollad alatt elevenedett meg tiszteletreméltó alakja annak a puritán erkölcsű férfiúnak, a kinek a magyar protestáns egyház az 1647 : 5. tczikket köszönheti.

A Te vizsgálódásaid lámpájának fénye mellett domborodtak ki a Báthoryak, a Bocskayak, a Bethlenek és a Rákóczyak hatalmas vonásai, a magyar történelem e nagyszerű alakjaiéi, a kiknek emléke szomorú időkben tűzoszlopként vezette e nemzet jobbjait a balsors sivatagán keresztül s kiknek a Te kegyeletes munkásságod után még ragyogóbbá vált képei honszeretetre, nagyra és nemesre fogják buzdítani a legtávolabbi jövendők magyarságát is.

.... De kutató szellemedet, szeretve tisztelt mesterünk, nemcsak e nagyszerű tusák, a nemzeti létünkért s nemzeti mivoltunk legdrágább kincseiért folytatott harczok drámái bilincselék le. Éles szemeid észrevették azt az inkább idylli, csöndes, de áldásos mozgalmakat is, melyek a nagy küzdelmek szünetei közben, a szélcsend alatt, nemzeti kultúránk térein meg-meg indultak.

Félrerántád, mester, az irigy függönyt és megmutattad lelki szemeinknek azt a derült képet, melyet a keletrészi magyarság fejedelmeinek udvarában az olasz-renaissance kései verőfénye aranyozott be.

Vizsga tekinteted fölkutatta s lépten-nyomon követte azokat a szálakat, melyek a magyarság szellemi életét, ideáljait, művelődését Nyugateurópa szivedobogásával abban a szomorú korban is összeköték, midőn az őserejű ázsiai barbárság választó éket vert közénk s ama civilisatio közé, melyhez nemzetünket a hajdankorban szent emlékű s legjobb királyaink bölcsessége kapcsolá.

Tollad alá vetted és megörökitéd annak a fenséges asszonynak alakját, a ki a fejedelemnőnek és feleségnek, a családanyának s a háziasszonynak egyaránt mintaképe; a ki a maga okosságával

»fölépité az ő ura házát«, de azt is jól tudá, hogy »nemcsak kenyérrel él az ember«, hanem az eszmék s a tudás igéivel is, és a ki ennek tudatában iskolák alapitásával, a szellem fegyvereivel küzdött azért a nemzetért, a melyért férje és fiai a csatatéren vetették koczkára éltüket.

Bepillantást engedél nekünk abba a tiszta, patriarchalis családéletbe, melynek lelke ez az asszony volt s melynél szebb és erkölcsiebb egy nép multjában sem található.

És a Te pennád mesteri alkotása az a kép, mely a magyar történelemnek tán legrokonszenvesebb alakját, a nemzeti művelődés ideáljáu hévvel csüggő magyar herczeget, az ifjú Rákóczy Zsigmondot ábrázolja, s a mely kép mindig gyöngye fog maradni historiai s kultúrtörténeti irodalmunknak.

.... S mig mind ez alakok képét szerető gonddal rajzolgatád, mig a nagy tusák elmosódott emlékét buzgalommal csiszolgatád, mig a kutató-lámpát egyik kezed mind mélyebbre tolta be a multak homályos ködébe: másik kezeddel addig folyton, szünet nélkül s biztos nyugalommal épitéd meg azt a büszke épületet, mely húsz kötetben fekszik előttünk: az Erdélyi Országgyülések Történetét, a melynél monumentalisabb alkotással, aránylag véve, bizonyára egy ország sem dicsekedhetik.

Azonban ez sem volt képes kimeríteni termékeny lelked munkás erejét. Közel negyedszázada annak, hogy e Társulat főtitkára gyanánt működöl, buzgón és szép sikerrel segítvén azt, más lelkesekkel együtt, a virágzás magas fokára emelni. — — — Mint jó gazda a magtárban, mint szorgalmas méh a köpübe, összehalmozád a szerkesztésed alatt álló folyóiratokban multunk emlékeinek búza-szemeit, történetünk virágainak mézadó himporát. S gondod volt arra, hogy a búzaszemekből lelket tápláló kenyér, a virágporából szivédesitő lépes-méz lehessen. — Mert kenyeret és mézet nyújtottál s nyújtasz nagyszabású vállalatodban, a Magyar Történeti Életrajzokban mindazoknak, a kiknek kegyeletes lelke a múltak dicsőségére, elhúnyt nagyjaink és jeleseink emlékének kultuszára éhezik; mindazoknak, a kik a nyugalom és magábaszállás csöndes óráit letünt idők és porladó ősök ismeretének mézével akarják megédesíteni.

Végül pedig megteremtéd azt a másik nagy vállalatot, mely ezredéves állami létünk hű krónikájakép Magyarország megalapitásától kezdve le egész a jelenben dicsőségesen uralkodó királyunknak, Ferencz-Józsefnek a »bölcsnek« idejéig országunk viszontagságos történeteire legalább is egy hosszú nemzedéken keresztül fogja oktatni a nemzet azon ezreit, a kik a multakból tanulságot szeretnek merítni a jövőre.

* * *

Ily roppant sokágú és nagy sikerű, ily messzeterjedő és mégis mélyreható becsületes szakmunkásság közepette érted el, szeretve tisztelt mesterünk, testben tán kissé meghajolva, de lélekben és szellemben ifjú ruganyossággal a patriarchális kor innenső határát, a melynél, ha egy pár pillanatra pihenőt tartasz s a lefolyt évtizedek eredményeire visszatekintesz, minden szerénységed mellett is méltó büszkeség kell, hogy dagaszsza kebledet.

De midőn e kor mesgyéjére, élted hetvenedik esztendejének küszöbére tetted lábadat: tisztelőidnek, barátaidnak és hálás tanitványaidnak lelkében egy gondolat fogamzék meg, mely a haza határain kivül és belül egyhangú lelkesedéssel találkozott.

Az a gondolat, hogy Neked, a ki egy hosszú élet tavaszának zsenge virágait, a munkabiró nyár, az erővel teljes férfikor aranykalászait s a derült ősz érett, ízes gyümölcseit, tehát mind azt a mit az élet adhat, egyformán lankadatlan buzgalommal hoztad és hozod, istennek tetsző áldozatképen, a magyar nemzeti közművelődés füstölgő oltárára;

Neked, a magyar történetirás Nestorának, a kinek kutatásai nélkül történetünk leggyászosabb de legdicsőbb szakát, az igazi öntudatra ébredt nemzeti szellem megszületésének korát, a keserű megpróbáltatások hosszú idejét, a XVI. és XVII. századokat jól tán meg se értenők;

Neked, a ki félszázadon keresztül serénységben és szerénységben soha nem a hírt, a dicsőséget, hanem mindig csak a munkát kerested, — szemmel látható és maradandó jelét is kezeidbe adjuk annak a köz-elismerésnek, mely galambősz fejedet különben már régóta koszorúzza.

A közelismerés symbolumául emlékérmet választottunk. — Föl akartuk vele újitani ama renaissance-világ egyik szép szokását, melynek hazai emlékein, a Báthoryak fejedelmi udvarában, lelked sokszor el-elgondolkozott.

Hadd hirdesse ez az érem a késő unokáknak is, nem a Te nevedet; hiszen Te a magad alkotásaival soha el nem porló emléket emeltél saját magadnak; hanem hirdesse azt, hogy a mivelt magyar társadalom ma már tudja méltányolni és őszinte elismeréssel jutalmazni amaz önzetlen jeleseink érdemét, a kik a csöndes, tudományos munka terén oly hosszú időn keresztül híven és kitartóan és oly hervadatlan sikerrel szolgálták a nemzetet mint Te.

A közelismerés e látható jelén művészi kéz vésője örökité meg színaranyban, arany-lelked e méltó symbolumán, tisztes vonásidat. Az érem másik oldalán pedig ott fogod látni képmását annak az épületnek, melynek sarki szobájában két évtized óta folytatod áldásos munkásságodat s a melyre bizonyára kegyelettel

fog mindig föltekinteni a jövendő Magyarország minden irodalmilag művelt fia.

De látni fogsz az érem ezen oldalán a felső mezőben egy alakcsoportot is: a középen, iróasztala előtt, könyvek és oklevelek között ülő, s a történet könyvének lapjait forgató tudóst, kinek társalogva oktató beszédes ajakán figyelemmel csüggenek az őt körülvevő ifjak.

Ez a csoport is jelkép — és pedig kettősen az.

Mert jelezni akarja egyrészt — a ruházatban és a falra irt nagy nevek árnyában —, azokat a XVII. századbeli tudósokat és ifjakat, a kiknek életéről és munkásságáról, tanításáról és tanulásáról Gyulafejérvárott és Sárospatakon, oly vonzó és kedves rajzot adott nekünk mesteri tollad.

Másrészt pedig jelezni akarja a Te tágmezejű munkásságodnak azt a kisebb, szűkebb körét, mely nem terjed ugyan ki az egész nemzetre, mint történeti alkotásaid; de emberileg véve talán ép oly magasztos; mert jó szivednek, szerető lelkednek folyton ismétlődő megnyilatkozása. Jelezni akarja azt, hogy évtizedek óta szeretettel és jóakarattal gyűjtötted és gyüjtöd magad köré, jó tanácscsal és lelkesítő szóval buzdítottad, útmutatással, dicsérettel és szelid zsörtölődéssel serkentgetted mindig azt a fiatalabb nemzedéket, a melyben kedvet, hajlandóságot és kisebb-nagyobb tehetséget véltél fölfedezni a magyar történetirodalom bármely ágának mívelésére.

Ennek a nemzedéknek jelenlevő tagjai úgy vesznek most Téged körül, mint az érem agg tudósát a ráfigyelő ifjak.

Hálás szeretettel tekintünk Rád ősz mesterünkre s őszinte hálánk szivből fakadó virágait is hozzácsatoljuk tisztelőid és barátaid azon kéréséhez,

hogy a közelismerés e művészi jelképét fogadd, ime, ép oly jó néven, mint a mily igaz lélekből kivánják itt és e díszes gyülekezeten kivül mindazok, a kik személyedet és működésedet ismerik, hogy munkás életedet, a hazai kultúra és a magyar történetirás javára, még igen hosszú, 'szelíden ragyogó, verőfényes őszszel áldja meg a Gondviselés!!

JELENTÉS

a társulatnak Sasinek Ferenctől ajándékozott kéziratokról.

(l. Hivat. Ért. f. évi 46 jk. p.)

Tekintetes Választmány!

A mult ülésből nekem kiadott azon iratokról, a melyeket Sasinek Ferencz úr a társulatnak ajándékozott, van szerencsém a következőket jelenteni.

A legrégibb irat 1542-ből való, s ez Bálintnak előbb csütörtöki s akkor egyházaspakai plebánosnak, a pozsonyi szentszékhez benyujtott perbeli keresete foktűi Sárközy másként Csete Bálint ellen, a melyben tőle szenvedett összes sérelmeit fölsorolja.

Legértékesebb darabja e gyűjteménynek, egy 143 lapnyi másolókönyv, melybe az 1650—1661-ig terjedő korból származó levelek, okiratok s okiratminták vannak lemásolva. A legtöbb irat Pozsony városa előtt folyt perek és a városhoz érkezett vagy a város bírája nevében írt latin és német levelek másolataiból áll, tehát úgy látszik, hogy ez a másolókönyv valami *pozsonyvárosi jegyzőé* lehetett. Erre vallanak még a 69—73. lapon olvasható jegyzetek is »*De arte notariatus*«, melyek a jegyzők hivatalos kötelességeit adják elő kérdések és feleletekben. Végül sok oklevélformula található benne, a legkülönbözőbb oklevelekről; a minták mind III. Ferdinánd korabeli kiadványok után készülték.

Ezeken kivül, a fontosabb okiratok közül a következőket említem föl. A kézirat kezdetén, a hét dunáninneni vármegyének a nádor által az 1650. október 13-ára összehitt részleges gyülésének (concursus) néhány aktája olvasható, ezek közül az első három a gyűlésnek az osztrák tartományokkal szemben alkalmazott retorziójával foglalkozik. Az osztrák és stájer rendek ugyanis, a bécsi béke ellenére, a magyar bor kivitelét a Dunáninnenről eltiltották, mire a gyülés elhatározta, hogy mindaddig míg a tilalom fönnáll, viszont azok az osztrákok és stájerek, kiknek a Dunáninnen szőllejük van, termésüket az országból ki nem vihetik.

Az ezután következő néhány okirat például a rákosi lakosok szabadalmairól (1649) és a sopron-városi templom (1651) ügyéről szólók, úgy látszik szintén azon nádori gyűlés aktáihoz tartoznak, a mikhez másolónk, talán mint Pozsony városa követéhez kirendelt jegyző juthatott.

Ugyanilyen természetű még az 1659-iki országgyűlésből a rendeknek a 129. lapon olvasható augusztus 22-iki felirata a fölséghez. Mint curiózumot említem fel végül a török szultán levelét a lengyel királyhoz a 89. lapon.

A hátralévő négy darab irat mind 1725-ből vagy a körül származik s Erdődy Gábor gróf egri püspök írásaiból való, mind a négy elég érdekes adatot nyujt az egri egyházmegyében folyt protestáns-üldözésekhez, a felsőbb engedély nélkül emelt templomok lerontása vagy elvétele felől.

Ebbeli tiszteletteljes jelentésem megtétele után maradtam

a Tek. Választmánynak

Budapesten, 1897. június hó 3-án

alázatos szolgája

Tagányi Károly, v. tag.

PULSZKY FERENCZ

szül. 1814. sept. 17. † 1897. sept. 9.

Súlyos veszteségek érték társulatunkat ez évben. De a legsúlyosabb az volt, mely folyó szept. 9-én sujtotta. Ismét egy elnököt vesztettünk, az ötödiket elnökeink sorozatában: Pulszky Ferenczet. Társulatunk gondoskodni fog, hogy emléke évkönyveinkben megörökittessék. A fölötte tartandó emlékbeszéd méltányolni fogja eredménydús irodalmi működését, hatását a magyar közéletre és tudományra az úttörőét s a bátor harczosét ki nehéz időkben csinálta a történelmet s békés időkben a hazai történetnek tollal és tettel rendkívüli szolgálatokat tett. Mi most a fájdalom első hatása alatt csak azt vázolhatjuk röviden, hogy mi volt ő társulatunknak. Tevékeny részt vett társulatunk megalapitásában s a legelső alapitók közé tartozott. 1879-ben másod alelnökké választatott s 1889-ben első alelnökké, társulatunkra nézve, nagyon kritikus napokban. Épen akkor volt az, midőn társulatunk egy pénztárnokának hűtlen sáfárkodása azt a válság szélére vezette, midőn nagy óvatosságra, körültekintésre, erős kezekre volt szükség, hogy azt a válságból kivezesse. Mint ügyvezető elnök rendkivüli tapintattal, nyugodt higgadtsággal, megfontolt belátással vezette a bizottság működését, mely társulatunk ujjá szervezésével volt megbizva; s hogy milyen fényes sikerrel — azt az eredmény igazolta. Attól fogva is lankadatlan buzgalommal vett részt társulatunk ügyeinek vezetésében s egész addig az időig, midőn betegsége lehetetlenné tette neki a tényleges részvételt, az ülésekben, tevékeny részt vett társulatunk igazgatásában. Két dolgot nem ismert ő, csüggedést és fáradságot. Ez a tulajdonsága vált társulatunknak nagy hasznára. Szeretettel, ragaszkodással környeztük életében, kegyelettel fogjuk megőrizni emlékét. Része volt a modern Magyarország megalapitásában. Sokat, igen sokat köszönhetünk neki, hogy az elnyomott Magyarország halottjaiból feltámadott. S mikor már életének két nagy feladatát teljesitette, akkor fogott a harmadikhoz, hogy az európai tudós világgal megismertesse hazánkat. Sikerült neki ezt a feladatát is megoldania. Büszkén mondjuk el, hogy ő a mienk is volt. Emelkedésünkben, fejlődésünkben neki is része van. Temetésén társulatunk testületileg vett részt s babérkoszorút helyezett sirjára. Áldás emlékére!

JAKAB ELEK

1820—1897.

A magyar történetírás egy nagy tevékenységű, páratlan szorgalmu és buzgóságu munkása hunyt el julius hó 22-én Budapesten.

Szent-gericzei Jakab Elek 1820. febr. 23-án született Szent-Gericzén (Marosszék). Tanulmányait Kolozsváron elvégezve az erdélyi királyi kincstárhoz neveztetett ki. Mint lelkes és buzgó ifju akkor tünt föl először, midőn az erdélyi unió hirét (1848. május) az ellenzék megbizásából hirül vitte Pestre a magyar ministeriumnak. A forradalmat végig harczolta s több csatába részt vett a Bem oldala mellett, vele volt az erdélyi és bánsági hadjáratokban, különösen a piski csatában tüntette ki magát, s vitézségeért a harmadosztályu katonai érdemrenddel jutalmaztatott. A forradalom leveretése után fogságot szenvedett; majd kiszabadulva Agricola név alatt irt czikkeivel feltünt, s gróf Mikó Imre mint titkárt maga mellé vette. Ez döntött pályája felett. Gróf Mikó megkezdte az »Erdélyi Történelmi Adatok« kiadását. A vállalatban Jakab segédkezett neki, s ettől fogva egészen a történelmi tanulmányokra adta magát. Az absolutismus bukása után a főkormányszéki levéltárban nyert alkalmazást. 1873-ban ezen levéltár is az Országos levéltárba olvasztatván be, ő eszközölte ennek felszállítását Budapestre s itt az országos levéltárhoz aligazgatóvá neveztetett ki.

Jakab Elek sokat dolgozott s egész kis könyvtár lenne megjelent értekezéseiből, műveiből, melyeknek tárgyát kiváló előszeretettel Erdélyország történetéből merítette. Legmaradandóbb alkotása e téren *Kolozsvár története*, melylyel a Simon Elek által kitűzött pályadíjat elnyerte, s melyet 1869—1889-ig négy vaskos kötetben tett közzé. Az unitarius egyháznak buzgó tagja volt s Dávid Ferencz elitéltetése és halála háromszázados évfordulója alkalmából irta *Dávid Ferencz emléke* (1880) cz. művét, mely a legbecsesebb egyháztörténeti monographiák közzé tartozik. Megirta azonkivül forradalmi élményeit: *Emlékek a szabadságharcz idejéből* (1879). Tevékeny és buzgó irodalmi működéséért a m. tud. akadémia 1870. levelező, 1889. rendes tagjává választotta. Mint lelkes székely szóval s tollal fáradhatatlanul küzdött a székely történetirás érdekében s a székely történeti pályadij alap megteremtése az ő nevéhez fűződik. Társulatunknak is alapitásától fogva egyik legtevékenyebb tagja s a folyóiratnak is szorgalmas munkatársa volt, még ez évben is közöltünk tőle több könyvismertetést. Irodalmi tevékenységével maradandó emléket állitott magának s neve Erdély történetének munkásai között mindig tisztelettel és elismeréssel fog emlegettetni.

ARNETH ALFRÉD.

szül. 1819. jul. 10. † 1897. jul 30.

Társulatunknak halottja van. Egyik nagynevű dísztagját Arneth Alfrédet, a bécsi akadémiának és a bajor akadémia tört. nagy bizottságának elnökét, az udvari levéltár igazgatóját, a német történetírók 79 éves nestorát, az osztrák historicusok legjelesbjét, a mult augusztus hó 2-kán temették.

Ha Arnethnek a német politikusnak »nagy-német« ideáljai, melyekért ifjú éveiben a frankfurti parlamentben a porosz befolyás alatt álló »kis-német« párt ellen becsületes meggyőződése egész melegével küzdött, hidegen hagynak is minket magyarokat, a kik a Németbirodalom kötelékeiből kiszabadult Ausztriával jobban megférünk; ha Arnethnek az osztrák politikusnak Magyarország politikai állása felől táplált nézeteivel — a Schmerlingéihez sokban hasonlókkal — semmi okunk sincs is rokonszenvezni: annál nagyobb elismeréssel kell adóznunk azon tiszta, fönkelt és nemes szabadelvűségnek, mely Arneth politikai hitvallását, hivatalos és történetírói működését egyaránt jellemezte.

A historicus Arnethet különfélekép ítélték meg. Sokan inkább kutatónak, mások nem annyira történettudósnak mint inkább történetírónak tarták, mig ismét mások — épen megfordítva s igen szigorú mértékkel mérve — a történetiró nevét alig merték rá alkalmazni, mert munkáiban a »művészit«, a conceptio magasabb röptét nem találták meg.

Hibás és egyoldalu itélet valamennyi. Arneth kutató volt a a szó szoros értelmében, mert minden munkájához az új anyag bámulatos mennyiségét kutatta át a részletekig, a mit elkerülni szoktak a historiographia ama lepéi, a kik csak a tej fölét szeretik. — Történettudós volt, mert itéletében és fölfogásában szigoruan mérlegelte és becsülettel megrostálta a fölhasznált anyagot s mindig igyekezett belőle a dolgok velejét és okát kihozni s megmagyarázni. S jó lélekkel lehet őt magasabb szempontból is igazi történetirónak tartani, mert a mi munkáiban a »művésziből,« a lendületesből, a rhapsodicusból hiányzott, azt kipótolá a nyugodt, higgadt gondolkozás, a mérsékelt szellem, a tulságostól való idegenkedés, a tárgynak és embernek csöndes de meleg szeretete. A történetírónak ezeket az előnyös tulajdonságait világos, átlátszó irályban tudta értékesíteni, mely ha nem volt is ment bizonyos terjengősségtől, könnyedségénél fogva a leglaposabb helyeken sem hatott kellemetlenül.

Az osztrák történetirodalom méltán lehet büszke arra, a mit Arneth alkotott, mert ez mindig fényes védelme és igazolása marad az osztrák politikának a poroszszal szemben. Mi magyarok pedig készségesen elismerhetjük, hogy művei némelyikében, különösen azonban főmunkájában, Mária Terézia 10 kötetes történetében a mi historiánk mezejére is sokszor világot vetett.

A miért azonban a legnagyobb elismeréssel adózunk emlékének, az az ő sokoldalú munkásságának a bécsi udvari levéltár igazgatásában kifejtett része. Az ő befolyásos egyéniségének, az ő initiativájának köszönhető, hogy az addig (1868.) valóban »titkos« levéltár kincsei közjóvá lőnek. S bár Arneth vivmánya az egész európai történetírás mezejét megtermékenyité, a mennyiben a bécsi példát a continens kormányai készséggel követvén, vetélkedve tárták föl levéltáraikat a buvárlók csapatai előtt; talán mégis mi magyarok vagyunk azok, a kik az ő általa inaugurált liberalitás gyümölcseit aránylag a legteljesebb mértékben élvezők. Boldog emlékű jelesünktől Horváth Mihálytól kezdve a jelenben élő magyar történetirók és kutatók nemzedékének legfiatalabbjáig alig van egykettő a ki az Arneth fölnyitotta forrásból ne merített volna.

Bizonyára meleg érzelmekkel fog mindegyikünk e nemes, előkelő jellemű férfiúra visszaemlékezni, a ki lebilincselő modorával s szeretetreméltó egyéniségének varázsával teljesen elfeledteté velünk, hogy mint politikus és mint historicus egyaránt csak a hazaszeretet, a szabadelvű és alkotmányos érzés erényeit becsülte bennünk, de államiságunknak ellenese volt, mert lelkét a szabadelvűen és alkotmányosan kormányzott nagy osztrák »összbirodalom« eszménye tölté be, melynek Magyarország ugyan gyöngye és legelső rangú kiváltságos tagja, de természetesen csak tartománya lett volna.

EGY FOGADALMI KÉP.

Stajerországban, a máriaczelli bold. Sz. Mária kegytemplomának nyugoti oldalán létező benczés zárdában, főlépcsők felett, van egy vászonra festett és jó karban fennmaradt fogadalmi kép, mely egy magyarországi grófi családot illet. Fekete, négy helyen megaranyozott fakerete 150 cm. magas és 116 cm. széles.

Magán a képen, mely 132 cm. magas és 95 cm. széles, látható:

a) fennt, négy angyal által fenntartott Máriakép, mely lemásolása azon képnek, mely Nagy Lajos, Magyarország királya a máriaczelli templom alapítója által a máriaczelli templomnak adatott és mostanáig a máriaczelli kincstár oltárát ékesíti. Magassága 43 cm., szélessége 34 cm.

b) lent egy, magyar vörös öltönyben, egy (bal) térdet hajtva,

s ez állásában 63. cm. magas, bajusztalan, szép, körülbelől 25 éves férfi alak. Balkeze lefelé kinyujtott, jobbkeze mellén fekszik.

c) Lennt, jobb oldalán a kép alsó szögletében van egy 30 cm. magas, 23 cm. széles papir-tekercs ezen fogadalmi deák felirattal: »Comes Thomas a Syrmay Junior Thaumaturgae in Cellensi Thesauro Virgini pro obtenta post diuturnos acerbissimosque dolores Sanitate humillime gratus 1748.«

Sasinek V. Ferencz.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

a) Önálló munkák.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Kiadja a berlini történelmi társulat, szerkeszti *Berner Ernő.* (Berlin Gaertner 1897.) *Az 1895. évi történeti irodalom.* A hazai történet rovata 640 munkát és értekezést ölel föl.

Mordtmann A., Eine deutsche Botschaft in Konstantinopel anno 1573—78. (Konstantinopel. Keil. 1896. 2 M. 50.) Ez érdekesen és teljes tárgyismerettel megírt munka *Ungnad Dávid* császári követ követségét írja le.

Piekosinski F., Monumenta medii aevi, res gestas Poloniae illustrantia. XV. köt. *Rationes curiae Vladislai Jagellonis et Hedwigis Regum Poloniae.*

Gierth Vilmos, Die Vermittlungsversuche Kaiser Sigismunds zwischen Frankreich und England im J. 1416. (Halle-Wittenberg 1896. 46 l.).

Pingaud Léonce, L'invasion Austro-Prussienne 1792—94. Documents publiés pour la société d'histoire contemporaine (Paris. Picard-fils. 1895. 319 old. Birálatot közölt a Revue Critique 1896. 39. száma.

Beiträge zur bayerischen Kirchengeschichte. Kiadja *Kolde Tivadar.* (II-ik köt. Erlangen. 1896. IV. 312 old. 4 M.). Tartalmából kiemeljük: *Kolde,* Markgraf Georg von Brandenburg und *das Glaubenslied der Königin Maria von Ungarn,* és: Briefwechsel zwischen Urban Rhegius und Markgraf Georg von Brandenburg.

Emmer János, Kaiser Franz Joseph. I. (Bécs. Daberkov 1897. Megjelenik 40 füzetben, à 30 krajczár).

Lewicki Antal, Codex epistolaris saeculi XVI. 3-ik kötet (Mon. Poloniae medii aevi historica tomus 14.). Krakkó, akadémia. A közlött oklevelek az 1446—1501. évekre vonatkoznak, a pótlékban közlöttek pedig az 1392—1440. évekre. A legfontosabbak 1471—80-ból valók és a Kázmér és Hunyadi Mátyás közötti

viszonyra vetnek világot; szintúgy a sziléziai háborúra (1471-óta); Kázmér levelezése Watzelrode Lukács-csal pedig a Mátyás halálát követő magyar eseményekre terjeszkednek ki.

Westphal Fülöp, Zur Grundrente-Theorie. Ein Vorschlag zur Lösung der österr.-ungar. Quoten-frage. (Bécs. Manz. 1897). Tekintetbe veendő a lakósság sűrűsége és adóképessége. Ausztria fizessen 65·7%-ot, Magyarország pedig 34·3%-ot.

b) Külföldi folyóiratok.

Zeitschrift der Vereins für die Geschichte Mährens u. Schlesiens. (Új vállalat. I. évf. 1 füzet. Kiadja *Schobert K.*) *Bretholz,* Die Tataren in Mähren u. die moderne mährische Urkundenfälschung.

Szlávik M., Zur neuesten philosophischen Literatur in Ungarn. Zeitschr. für Philosophie u. philos. Kritik. Új foly. 109. köt. 1. füz.

Revue Critique. 1896. 30. köt. 37—38. Ismertetést közöl Mátyás király levelezéséről, Schönherr Corvin Jánosáról és Simonyi Történeti nyelvtanáról. Ugyanezen folyóirat 1897. 31. évf. 2. füz. *Thaly Kálmán, Thúry* és *Kolozsvári-Óváry* ujabb munkáit is ismerteti.

Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde (1896. 21. köt. 565—566.). *Sauerland V., Ein Brief des Königs Sigismunds von Ungarn* an den Grossmeister des Johannitenordens, Philibert von Naillac.

Der Katholik 1895. 3. sorozat. 12. köt. 69—75. l.) *Propst Joseph Dankó von Pressburg.* (G. M.-től).

Časopis musea královstvi českého. (1894. 68. évf. 88, 257., 378 és 534 l.). *Xameniček Fr., Bocskai csapatainak betörése Morvaországba és a bécsi békekötésnek ratifikálása a cseh korona rendei által.* Elmondja Bocskay felkelésének okait és a mozgalom hadászati részét. 1605. máj. a felkelők Morvaországba is behatoltak és csatlakozásra szólították fel a morvaországi rendeket, a mitől azonban ezek idegenkedtek. A morva rendek által segélyül hivott cseh csapatok Sternberg Ádám vezénylete alatt a magyar határra siettek és átkelvén a Morván, Szakolczát, Holicsot és Sasvárt szállották meg. Erre azután Bocskay és Mátyás főherczeg a békéről kezdtek alkudozni. Czikkiró végül felemlíti, hogy a cseh, morva-sziléziai és az osztrák rendek a bécsi békéhez a maguk részéről is hozzájárultak.

Časopis matice moravské. A morva történeti társulat közlönyében (1894. 18. évf. 38., 136., 215., 298 s. k. l.) *Demel* J. Otto, az első morva őrgróf életrajzát közli, részben új források alapján.

English Historical Review. Az 1896. jan. füzetben kimutatja *Kropf Lajos*, hogy Laszko Jánost nem ismerték el legális veszprémi püspöknek.

A Leipziger Centralblatt 1896. 46. száma Szilasi Mórnak Vogul szójegyzékéről közöl elismerő birálatot N. W.—r-tollából.

Archiv für slavische Philologie. 19. köt. (1897.) 1—2. füz. Olaf *Broch*, Zum Kleinrussischen in Ungarn. II. közlem. — *Jireček Konst.*, Der ragusanische Dichter S. *Menčetić* 1457—1527. *Asm. Soerensen.*, Beitrag zur Entwiklung der serbischen Heldendichtung. (II. közlem.). *Asbóth O.*, Das zu Zengg im J. 1494. gedruckte glagolitische Missale.

Deutsche Revue. (1896. 21. köt. decz. füz.) *Okolicsányi Sándor*, Erinnerungen an Fürst Lobanow.

Byzantinische Zeitschrift (VI. évf. 1897. 1. füz.) *Wartenberg G., Das Geschichtswerk des Leon Diakonos.*

Krakkói akademia havi közleményei 1896 márcz. Potanski K., A Tátra-vidék határai és betelepitésének története.

Chélard R. művéről: *La Hongrie millenaire* a *Revue Critique* (30. évf. 1896. 11. sz.) ismertetést közöl. E számban ismertetik *Pozsony város történetét is* (II. és III. köt.) *Ortvay T.*-tól és *Grunzel* munkáját, az ural-altáji nyelvek összehasonlitó nyelvtanát. Továbbá *Horváth* I. a budapesti nemzeti muzeum ősnyomtatványairól szóló művét és *Zolnai* Régi magyar nyelvemlékeit (A két utóbbiról l. az 1897. 31. évfoly. 13. számát.)

Allgemeine Zeitung. (1896. 98. sz. melléklet.) Ein Angriff auf die evang. Landeskirche Augsburger Konfession in Siebenbürgen.

Archiv für österreichische Geschichte (1895. 81. köt. 2. fele. 515—99 l.). *Erben V., Die Frage über Heranziehung des deutschen Ordens zur Vertheidigung der ungarischen Grenze.* Ezen, általunk már jelzett értekezés magva a következő: Schwendi Lázár inditványozta, hogy a német lovagrend erejét hazánk érdekében a törökök ellen értékesitsék. Ebbeli tervét egy 1566. kidolgozott emlékiratban fejtegette. Az értekezés többi része Miksa főherczegről szól, a ki, mint a lovagrend ujonnan megválasztott nagymestere, a rendet reformálni és azt saját érdekében a lengyel korona elnyerésére akarta felhasználni. A mellékletek Petrinjának 1594. aug. 15. történt elfoglalására és Petrinja meg Sziszek erősbitésére és bevételére vonatkoznak.

Historisch-politische Blätter (1895. 116. köt. 237—52 és 329—40. l.) *N. Paulus, Matthias Sittardus.* (Szül. 1522., megh. 1566. okt. 31), Sittardus (Esche) I. Ferdinándnak volt udvari papja és gyóntatója. II. Miksa is nagyrabecsülte és magával vitte 1566. magyarországi hadjáratára.

Zeitschrift für Katholische Theologie (1895. 19. évf. 380—382 l.). *N. Nilles, Das kroatische Rituale Romanum.*

Věstnik Matice Opavské. (1894. 4. füz.) A troppaui Maticza közleményei között találjuk a *Prasek V.* által közzétett levelezést, mely Prusinovszky Vilmos püspöktől ered. (Megjel. külön is Troppau. 1894). A 896. levelet tartalmazó gyűjtemény nehány száma a morva csapatoknak 1566. Magyarországba való indulására vonatkozik.

Osvěta. (Prága. 1894. 24. évf.) *Helfert J. A., A kremsieri gyűlés 1848.* (289 és 425 s. k. l.); *Touzimsky J. J. Kossuth és a magyar állam.* (441, 669, 814, 893, 967 és 1073, s k. l.) Visszatekintés az 1832—48. korszakra és a forradalomra. Kossuth szereplése 1849—67-ig.

Deutsches Wochenblatt. (10. évf. 1897. 6—8 sz.) *Schvicker* J. H., Ein siebenbürgisch-sächsischer Märtyrer. (Roth. † 1848).

Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. (1895. 14. köt. 3. füz. 257—293 l.) *Müller József, Der Konflikt Kaiser Rudolfs II. mit den deutschen Reichsstädten.* A német városok az ágostai (1582). birodalmi gyűlésen a vallási sérelmek szempontjából nem akarták megszavazni *a török hadi segélyt.* 3 évi vitatkozás után mind a mellett meg kellett az utóbbit fizetni.

Freiburger Diöcesanarchiv. (1895. Bd. 24. 305—13 l.). Szigetvár ostroma és a török rablásai oly nagy rettegés okoztak még távoli országokban is, hogy pl. még az elő-ausztriai tartományokban is »a törökharang«-ot húzták meg veszély idején. Erről szól a »*Die Einführung der Türkenglocke in Vorder-Österreich 1566*«. cz. czikk.

Archiv für katholisches Kirchenrecht (1896. 75. köt. 167—183. l.). Ismertetést közöl *Fraknói Vilmos* uj művéről: A magyar kir. kegyúri joga sat. Biráló csak egy pontban mond Fraknóinak ellen.

A Sybel-féle *Historische Zeitschrift* (77. köt. 1896. 524—26. l.) birálatot közöl *Kupelwieser* (Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen) és *Pisko* Skanderbeg cz. művéről. Utóbbi fölött maga *Caro* tör pálczát. Pisko a várnai csatát hibásan irja le (Biemmi nyomán. Kupelwieser művéről l. azonfelül a Mittheilungen aus der histor. Literatur-t 1896. 206 l.)

Römische Quartalschrift. (1895. 9. évf. 1. füz. 139—170 l.) *Rother A.*, Johannes Teutonicus (von Wildeshausen). A domonkosrend negyedik generalisa 1180 körül született, a XIII. század elején lépett be a nevezett rendbe, azután tartományi főnök lett Magyarországban, majd boszniai püspök, 1239. pedig a rend főnöke. Megh. 1253. Straszburgban.

Összeállította: Mangold Lajos.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

0) Délszláv nyomdászok a XV. és XVI-ik században. (Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. vieka. Arkiv I. 121—154. lap). *Paltasics András* (1473—1487). 1430 körül született Kataróban, 1470-ben Velenczében telepedett le. Első könyve: M. T. Ciceronis de oratore. Andreas Cattarensis. 1473. 1478-ban szövetkezett Boninoval (Dobrinics), 1482-ben a német Schot Oktaviánnal. Paltasics életéről nincsenek adatok. *Bonin Boninis* (1478—1490.) Raguzából 1477-ben ment Velenczébe, 1480-ban Veronában van nyomdája, 1483-ban Bresciában, 1489-ben Lyonban egy gyönyörű imakönyvet adott ki, azután ismét Bresciában van, hol 1491 körül meg is halt. 12 latin könyvet adott ki. *Kataroi Simon* (1480—1490.), *Paskalics Simon* zárai (1480—1490.), *Crdonics Mátyás* (1480—1490.) alsó Stájerországból, Vindischgrätzből, két latin könyvet adott ki gót betükkel. *Crnogorac Makarius* (1493.) igen fontos nyomdász, ő nyomatta az első glagol betüs szláv missálét Velenczében, nem volt czifra inicialés betüje, azért a fejezetek kezdő betüi nélkül jelent meg a munka. Három példány van belőle, egy a vatikáni könyvtárban, egy Spalatóban (Karara gyüjt.), egy a zárai szent Iván zárdában, — egy hiányos példány, melyen az első és utolsó lap hiányzik, a zágrábi nemzeti muzeumban. Ez 1483-ban jelent meg és 210 kis folio lapból áll. *Thorezanus Andria* 1493-ban ciril betükkel kiadott egy Horologiumot. *Makarius Jeromonak* szintén ciril betűkkel adott ki könyveket. Montenegróból való, Cettinjében szerzetes lett. Pártfogója Crnojevics György Montenegro gospodárja volt, ki 1485-ben a cettinjei zárdát alapította. Makarius Cettinjében 1493-ban kiadta »Oktoich« czímű könyvét 270 folio lap és 1495-ben a »Psaltir«-t 347 lap. 1495-ben adta ki Velenczében Milánói Damian az első horvát könyvet latin betükkel: Evangeli i Epistole. Makarius Psaltirjából egy példány van Moszkvában, az Oktoihból egy a krusedoli zárdában. Basarab János havasalföldi vajda számára Makarius 1512-ben egy Evangeliumot nyomatott ó-szláv nyelven; ennek szövegét használják valamennyi későbbi ó-szláv evangelium kiadásában. *Zengi Gergő* (1507.) Velenczéből 1507-ben szülővárosába Zengbe hivták, Bedricsics Szilveszter vikárius házában volt nyomdája és itt adta ki 1507-ben glagol betükkel »Naručnik plebanušev« (manipulus curatorum) czimü művét, melynek egy példánya a bécsi császári könyvtárban van, valamint »Jeronim« és »Kvarežimal« czimü műveit 1508., 1531-ben Fiumében kiadta Kozicsics Simon modrusi püspök költségén glagol miszáléját, melyet fametszetek ékesítenek. *Crnogorac Pahomius* (1519.) szül.

Montenegro Rieka nevű helységében, segédje volt Velenczében Vukovics Bozsidárnak, kivel ciril betükkel 1519-ben egy Liturgion-t és egy Psaltirt adott ki. *Vukovics Bozsidár* (1519—1540.) A török elől sok délszláv Velenczébe menekült, főkép azon előkelők, kik velenczei nemesek voltak, így a Vukovicsok is, utódjai Vuk szerb deszpotának. Vukovics Bozsidár 1460 körül Podgoriczában született, apja György 1425-ben kapta a velenczei nemességet. Apjáról Bozsidár mindig Vukovics-Gyurics (György fia) névvel irta magát. Velenczében ő alapította az első állandó szláv nyomdát. Kimondhatlan érdemei vannak ciril könyveivel a délszláv ügy körül, mert ha a szerb papoknak egy pár nyomatott szláv egyházi könyvök nem lett volna, a görög nyelv terjedt volna el az egyházban. 1529-ben a honvágy Bozsidárt Herczegovinába vitte, hol nyomdáját Gorazsdje városában állította fel, de a törökök elől 1531-ben ismét Velenczébe menekült, hol 1540-ben meg is halt, kivánságára hazájában temették el Goriczában Skutari mellett. Fiai nyomdáját fentartották. *Ljubovics György és Tivadar* (1527—1544.) Előbb Velenczében, aztán Gorazsdjében, utóbb Milesevon volt ciril nyomdájuk. 1544-ben Psaltirt adtak itt ki. *Radoje Diakonus*, Gorázsdjeben Bozsidár segédje. *Theodosius és Gjenadius* (1536—1537.) görög szerzetesek Prepoljeből Herczegovinában, ciril könyveiket fametszetekkel ékesítették, 1537-ben a Rujani kolostorban Szerbiában egy evangéliumot adtak ki. *Martinus de Ragusia* Nápolyban 1536-ban kiadta: Quaestiones Focianae-t. *Mojzes* hierodiakonus (1537—1538.), a decsánszki zárda szerzetese. Az 1537-ben Velenczében kiadott Sbornikot a szentek fametszésü képeivel diszítette; ez a folio kiadás a legszebb ciril könyv. *Vukovics Vinko*, Bozsidár fia (1540—1561.) 1546-ban egy felhivást bocsátott ki a szerb egyházi és világi urakhoz, melyben támogatásukat kéri (Arkiv I. 137., 138. lap). Művei: Psaltir, Velencze, 1546. Molitroslov, Velencze, 1547. szép fametszetekkel. Tripyspe, Velencze 1560. Psaltir a Tripariummal, Velencze 1561. Vukovics Vinko czimerével, mely apjáétól különbözik. *Mardarius* hieromonah (1544—1566.), a Drina vidékén született, Milesevo zárdában volt nyomdája, innét Radis Dmitrovics knez Belgrádba hivja, kilencz Belgrád van, itt az albániai Belgrád (Berat, Arnaut-Belgrád) értendő, hol egy tetraevangeliont adott ki ciril betükkel. Munkatársai *Damjan* és *Milán* szerzetesek (1545.) *Dimitria* logotet és tanítványai Opar és Péter (1547.) Dimitria Bozsidár unokája. Munkája »Apostol« Oláhországban, Trgoviscsében 1547-ben jelent meg. *Br. Ungnad Iván* (1550—1564.) az irodalom és könyvnyomtatás mecenása, horvát, krajnai, stajer és karantán nagybirtokos, szül. 1490-ben, I. Miksa udvarában nevelkedett, mint ifju a stajer határok kapitánya, utóbb a szlovén és horvát határok generálisa.

Varasd vár kapitánya és Varasdmegye főispánja. Sokat harczolt a törökkel. Áttért a luteránus vallásra és 1541-ben aláírta az alsó-asztriai protestáns rendek kérvényét, melyben I. Ferdinándtól szabad vallás gyakorlatot kértek. 1547-ben az üldözések miatt kivándorolt Németországba, hol a würtembergi herczegtől Urah városa mellett egy kis birtokot (Münchof) kapott és ez volt számkivetésében menedéke. Itt ellátta a német nyomdákat glagol, ciril betükkel és Nürnbergben és Tübingenben az ő támogatása mellett részben latin, részben glagol és ciril betükkel 15 illir és három krajnai szlovén könyv jelent meg. (Arkiv I. 143—145. l.) 1564-ben elment nővéréhez, Slik gróf özvegyéhez Csehországba látogatóba és Vinteric falvában decz. 27-én hirtelen meghalt. Ezzel vége volt tübingeni szláv nyomdájának. Szláv könyveit Bécsújhelyben, Grácban, Krajnában mint eretnek műveket mágyán elégették s azért kevés példányra akadni belőlök. *Dmitrovics Radisa* knez Herczegovinában Beratban (Arnaut-Belgrád) saját házában 1552-ben nyomdát állított, melyet halála után *Gundulics Troján* örökölt, ez mint raguzai katholikus nem akarta használni a ciril betüs nyomdát. *Skutári István* (1560., 1561.) Vukovics Vinko tanítványa Skutariban állított nyomdát, melyet a törökök elpusztítottak. Három ciril könyvet adott ki. *Alexandrovics Antal*, dalmata (1561.) Ungnáddal Tübingenben és Urahban dolgozott. Kristóf würtenbergi herczeg Ungnád halála után dicsérő oklevélben magasztalja érdemeit a glagol és ciril nyomdászat terén; Stuttgardban és Regensburgban is működött s Németországban halt meg. *Zsivko* pap és *Radul* deák Mardarius társai, 1566-ban Mrksina monostorban volt nyomdájuk. *Jakob* Kamena Riekából (1566.), Herczegovinából, Rómában Bozsidár ciril betüivel 1566-ban egy »Časoslovac« (Horologium) czímű munkát adott ki. *Zagurovics Jerolim* (1569., 1570.) Kataróból, hol főur volt. 1569-ben Bozsidár betűivel egy Psaltirt és 1571-ben egy Molitveniket adott ki. Nyomdásza *Krajkov Jakab* Szófiából volt. Idősb *Zrinyi György gróf* (1570—1574.) a szigeti hős fia, Miklós és Péter öregapja, 1549-ben született. Mint protestáns 1570-ben Nedeliste birtokán horvát nyomdát állított, melynek élén Hofhalter Rudolf állott. Nedeliste Csákvár és Varasd közelében van. Itt kiadta Bucsics Mihály vaskai apát protestáns könyveit »Novi zakon« (uj törvény, uj szövetség) és »Krstjanski nauk« (Keresztény tanítás), melyet Miksa királynak, mint az uj vallás pártfogójának (!) ajánlottak. Ezen könyveket a jezsuiták megsemmisítették és egy példány sincs belőlök. 1574-ben Verbőczy tripartitumát adta ki horvát nyelven, fordította Pergosics Iván. Horvát nyomda volt még 1507-ben Zengben, 1527-ben Zágrábban, 1531-ben Fiumében. 1603-ban meghalt Zrinyi György és nyomdája is megszünt és nem is volt egyetlenegy horvát nyomda

1696-ig, mikor Vitezovics állított egyet Zágrábban. *Manel* (Manlius) János. 1575-ben a krajnai reformátusok meghivására Laibachban állított nyomdát, 1580-ban Károly főherczeg megtiltotta neki a református könyveknek illir nyelven való nyomatását és Varasdra költözött, hol munkáját folytatta. 1590-ben a Horvátországban hatalmaskodó jezsuiták elől Magyarországba költözött az Erdődy grófok meghivására és Monyorókeréken, illetőleg Eberauban folytatta működését, majd a közeli Szécsbe költözött, hol Vizaknai Gergely »Az keresztény tudományok főartikulusiról való könyvecskéjét« 1693-ban adta ki. Összesen 13 latin, horvát, magyar, német könyvet adott. *Kores* monah (szerzetes) 1580-ban Erdélyben Karánsebesen adott ki egy ciril könyvet a »Minej«-t. Ezen kivül egy psaltirt 1577-ben, Evanjeliet 1579. és Postni Triodot 1580.

P) A Zrinyi grófok drágaságai és műtárgyai Csákvárott. (Dragocieme i umjetne stvari grofovah Zrinjskih u gradu Čakovcu. Arhiv 155—172. l.) A zágrábi archivumban megvan mindazon drágaságoknak és műtárgyaknak hivatalos összeirása, melyeket Zrinyi Péter kivégeztetése után 1671-ben Bécsbe vittek. A horvát értekezésben kijelenti Kukuljevics, hogy ezek csak kis részét képezték a Zrinyiek kincseinek. Van a zágrábi levéltárban egy másik nyolcz ivre terjedő lajstrom azon kincsekről, melyeket Péter gyászos halála után Herberstein karlováczi generalis, Paradaizer Ernő gróf, Paradaizer Zsigmond s mások elsikkasztottak; az inquisitiót e tárgyban a császmai káptalan vezette s az állította össze ezen listát. A latin jegyzet erről tüzetesen szól. Az elharácsolt kincsek a Zrinyiek egyéb váraiban voltak. Az Arkiv 156. és 157-ik lapján meg van a hollandi Tollius latin levele egész terjedelemben, melyben Zrinyi Miklós gyüjteményeiről szól. A Bécsbe küldött tárgyak végében néhány darab a Frangepánok és Bukovacski elkobzott tárgyaiból van felsorolva. Minthogy a »specificatio omnium Cháktornyae inventatarum et pro sacra caesarea regiaque Majestate reservatarum mobilium quondam comitis a Zrin« egész terjedelmében latin nyelven van irva s igy történészeinknek hozzáférhető, azért csak utalok az Arkiv I. k. 157—165-iki lapjára. Ezt a specificatiót horvát nyelvre fordítva is adja a közlő, melynek végén a jegyzetben Rucsics Iván egy levelét közli, mely a Frangepánok Ozalj várában egy földrengés alkalmával véletlenül napfényre került kincseiről, többek közt egy királyi koronáról szól.

Közli: Dr. Margalits Ede.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A SOPRONI SZÉCHENYI-SZOBOR leleplezése alkalmával Szabó Károly hagtársunk a következő beszéd kiséretében tette le a Történelmi Társulat koszorúját:

A nagyság fogalma általános, az nem szorul magyarázatra. — Az ember értéke és befolyása attól függ, mennyire képes nagygyá lenni, vagy legalább a nagyokhoz sorakozni.

A hatalmasoknak, kik vas akarattal népeket képesek szeszélyeiknek bámulására, gyakran követésére is kényszeriteni, idővel nemcsak eszméik, hanem nevök is homályba feledésbe borul.

Az ki népének, nemzetének helyzetét és szükségleteit fölismeri, az ki hazájának fölvirágoztatására szellemi és anyagi jólétének előmozditására nemcsak eszmékkel bír, hanem azok keresztül vitelére akarattal és tetterővel is rendelkezik, az ki nemzetét előbbre viszi, az tetteiben halhatatlanná válik és ha nevét elfelejtenék is, mindenkor érezni fogja nemzete, hogy egy férfiúnak kellett lenni, ki korában nagy hatalom volt.

Ilyen volt Gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar, kinek emlékére a »Magyar Történelmi Társulat« nevében e babér koszorút szerencsés vagyok itt elhelyezni.«

— BÁCS-BODROG VÁRMEGYE közönsége annak emlékére, hogy kétszáz év előtt a török uralom alól felszabadulva újjászerveztetett, a jövő évre nagy jubileum tartását határozta el. Ez alkalomból emlékkönyvet is fog kiadni, melyben a megye nemesi családjainak története, fő-, alispánjainak névsora stb. lesz közölve.

— A BESZTERCZEBÁNYAI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI TÁRSULAT, melynek alakulási tervéről már egyizben megemlékeztünk, immár véglegesen is megalakult s az április 21-ikén tartott közgyülésén tiszti karát is megválasztotta. Elnökké *Cseszmák Gyula* polgármestert, alelnökké Lévay István főgymnasiumi igazgatót, titkárrá Schweng József városi tanácsost, ügyészszé Turcsányi Ödönt, pénztárnokká Glatz Jánost választották meg. A választmány tagjai: Balás Pál, Bakó István, dr. Holesch István, dr. Hazslinszky Rezső, Petricskó Jenő, Thomka Gyula. Sikert kivánunk a szépreményü társaság működéséhez, melyre a felföld e nagy történeti multtal dicsekvő városában szép és fontos missió vár!

— MÁTYÁS KIRÁLY LOVAGTERMÉT a budai királyi vár gellérthegyi oldalának restaurálása közben föltalálták. A palota déli sarkán a kertet fölásták s itt mintegy négy méternyi mélységben egy épségben fenmaradt szép architekturájú oszlopfőre akadtak. Tovább folytatva az ásást egy három méter magas pillér, egy bedölt ívezet törmelékei s ezek eltakarítása után egy három szakaszos gothikus terem tünt elő, mely szakértők véleménye szerint Mátyás király lovagterme volt. A palota restaurálásának befejezése után ezt a termet stilszerüen kitatarozzák s a királyi vár egyik történeti nevezetessége gyanánt továbbra is fentartják.

— A GRÓF KÁROLYI CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁRÓL, melyből eddig négy kötet jelent meg *Géresi Kálmán* gondos és szakavatott szerkesztében, az ötödik kötet, a mint értesülünk, még ez évben elhagyja a sajtót. E kötet az 1703—1707. évi okleveleket levelezéseket stb. közli, s rendkivül becses adatokat tartalmaz a gr. Károlyi Sándor jellemrajzához s a szathmári békét megelőző kor politikai és mivelődéstörténetéhez. A nagybecsü kötetre, melylyel ez oklevéltár gyorsan közeledik a befejezés felé, örömmel hivjuk föl előre is történettudósaink figyelmét.

— GR. BATTHYÁNY JÓZSEF HALÁLÁVAL a mult hónapban nagy veszteség érte társulatunkat. A boldogult azok közé tartozott, a kik társulatunk czéljait készséggel mozdították elő vidéki kirándulásai alkalmával. Az emlékezetes pozsonyi kirándulás alkalmával ő nyitotta meg a köpcsényi levéltárat a történeti bizottság előtt, melynek ekkor *Ipolyi Arnold* volt elnöke s ez úthoz füződik az Illésházy levéltár felfedezése és kiaknázása, melyben ritka kivételképen a missilis levelek is fenmaradtak s a legbecsesebb forrásúl szolgálnak, különösen a Bocskay-féle mozgalmak történetéhez.

— SZINTÉN TÁRSULATUNK tagjai közé tartozott *Erényi Ulmann Sándor* dr. a budapesti ügyvédi kar előkelő és nagytudományu tagja, volt országgyűlési képviselő, több kiváló közgazdasági mű szerzője, a ki augusztus 2-ikán hunyt el 47 éves korában Ischlben.

— A BÉCSI CS. ÉS KIR. HÁZI, UDVARI ÉS ÁLLAMI LEVÉLTÁR igazgatójává az elhalálozott Arnetth Alfréd lovag helyébe *Winter Gusztáv* aligazgató ismert nevű történettudós, a bécsi tud. akadémia lev. tagja neveztetett ki. Szivesen gratulálunk jeles kollegánknak ez előléptetéshez, mely által a nagyfontosságú és végtelen becsű levéltár vezetése ismét szakavatott kezekbe fog kerülni.

— A SZÉKELYEK TÖRTÉNETÉT, mely Jakab Elek tagtársunk elhunytával félbe maradt, *dr. Szádeczky Lajos* fogja befejezni. Jobb kezekbe alig lehetett volna a vállalatot bizni, mint Szádeczkyre, a kit a Székely oklevéltár szerkesztésén kívül a székely történet megirásának terve is régtől fogva foglalkoztat s legközelebb is magvas tanulmányt irt a Pallas-lexikonában a Székelyekről.

— A SZÉKELY OKLEVÉLTÁR VI. KÖTETE dr. Szádeczky Lajos tagtársunk szerkesztésében megjelent s ismertetésről jövő füzetünkben fogunk gondoskodni.

— »SZÉKELY MÓZES erdélyi fejedelem életrajza« czímen egy nyolczvanhat lapra terjedő mű jelent meg a napokban Vass Miklós tollából. A tetszetős kiállítású füzet a fiatal szerzőnek doktori értekezése.

— »PAEDAGOGIAI ÉRTEKEZÉSEK« című 240 lapra terjedő s a népoktatás ügyet 30 értekezésben minden oldalról bemutatni hivatott munkára, mely már nyomdai munkálat alatt van, szerző még szept. 10-éig előfizetéseket elfogad. Az eddigi összes kultuszminiszterek hivatalos működése méltatása is e könyvben foglalvák. Függelék czimen pedig számtalan sok, tanitóknak léptennyomon szükséges hivatalos ügybeni kérdéseket fejt meg. Tanitó uraknak nélkülözhetlen, iskolai könyvtáraknak pedig mulhatlanul szükséges e mű egyaránt. A könyv ára 1 frt. Az előfizetési pénzek *Bartók* László iró nevére Marosvásárhely (kir. tanfelügyelőség) küldendők.

— A CHELTENHAMI VILÁGHIRŰ PHILLIPS KÖNYVTÁR kéziratainak egy ujabb részletét árverezték el Londonban e nyáron. Az eladott kéziratok közt volt egy magyar vonatkozású is, t. i. György, »Grisophanus« fiának zarándok utjáról szent Patrik purgatoriumába latinul. A másolatot egy német szerzetes irta a XV. század közepén. Szövegét egy osztrák kézirat nyomán nálunk már Toldy Ferencz ismertette annak idején a »*Századok*«-ban.

— JAHRESBERICHT des fürstbischöflichen Gymnasiums am Seckauer Diöcesan-Knabenseminar in Graz am Schlusse des Schuljahres 1896/7. Ebben az Értesitésben dr. Ferdinand Vockenhubertől 3—65. ll. van egy terjedelmes czikk: »Die Hunnen und ihr erstes Eingreifen in die europäische Geschichte.« Nagy szorgalommal összehalmozta a sokféle helyes és helytelen adatot, combinációkat és czitátumokat, de ujat nem mond se a hunnokról se a góthokról. Támaszkodik többnyire a zavaros Jornándes »de rebus geticis« munkájára, nem élvén a józan és objektiv kritikával. Jornandesben ugyan megtalálja a szláv antokat, de a (viszlatúli) sclavinokat és vinidákot nem, klassikus getákot összezavarván a skandinavi Ost- és West-Góthokkal. Annyira becses, mennyire összeszedte a kritikailag feldolgozandó adatokat. SASINEK V. FERENCZ.

— SZILÁGYI ISTVÁNNAK, nem régen elhunyt tudósunknak tiszteli Máramaros-Szigeten szobrot akarnak állitani s e czélból Tisza Kálmán, György Endre stb. aláirásával ellátott meleg hangu felhivást bocsátottak ki. Az adományok Máramaros-Szigetre Krüzselyi Bálint iskolai pénztárnok nevére czimzendők.

— »EMLÉKBESZÉD, a magyar állam ezeréves fennállásának a balassagyarmati királyi törvényszéki fogházban 1896. évi junius hó 8-án való megünneplése alkalmával« czimű füzetet kaptunk, melyet *Wagner István* a balassagyarmati kir. törvényszéki fogházban letartóztatottak iskolájának tanitója irt és mondott el. Az ily irányú dolgozatok után szivesen emlitjük fel a kis füzetkét is, mint annak bizonyságát, hogy a millennaris ünnepségek sorozatában az intéző körök a foglyokról sem feledkeztek meg s legalább

kisérlet tétetett arra, hogy multunk dicsőséges eseményei egy alkalomszerü beszéd keretében velük is megismertessenek.

— A LONDONI QUIVER egy protestáns, vallásos irányú folyóirat (idei juliusi számában) közöl egy czikket »királyi hymnusszerzőkről.« Ezek közt föl van sorolva Mária magyar királyné is, II. Lajos özvegye, kinek arczképét és egyik hymnusának sikerült angol fordítását is közli szerzőnő, ki úgy ir Máriáról mint buzgó protestáns nőről.

A Magyar Tudományos Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1899. szeptember 30.

Jutalma a Lévay-alap 1894—98. évek egyesített kamataiból 1000 frt.

A jutalom csak önálló becsü műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története 1867-ig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 forint.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsü munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles ezt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik magyar történelmi korrajz, melynek tárgyát szerző a XVI. vagy XVII. századból szabadon választhatja. A munka a kiszemelt korszak társadalmi és politikai állapotait tüntesse föl mintegy 10 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 400 frt.

Határnap 1898. deczember 31.

A jutalom csak önálló becsü műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik a magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsü műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek itélhető oda. A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Adassék elő Erdély historiája a nemzeti fejedelmek alatt, tekintettel a művelődés történetére.

Jutalma a Bükk László-féle alapítványból 1000 frt.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kiséretében, 1897. deczember 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

7.

Írja meg pályázó valamely fontosabb városunk kereskedelmének történetét a szatmári békétől 1867-ig.

Jutalma a Dóra Szilárd-féle alapítványból 100 darab arany.

Határnap 1897. évi szeptember hó 30.

A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni, ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti élettel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fősúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület« Fáy András nevére tett alapítványából 3000 frt.

Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai szinvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a »Pesti hazai első takarékpénztárnak« díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

9.

Kivántatik az építészet története Magyarországon az Árpádházi királyok korában, a fenmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával.

Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatokat az építészet külföldi analógiával és fürkészsze a hazai építkezés összefüggését politikai és culturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók.

Jutalma a Bézsán-alapból 1200 frt aranyban.

Határnap 1898. deczember 31.

A jutalom csak absolut becsű munkának itéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év alatt nem tenné, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

»Fejtessék ki, mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog egyik alaptörvényévé.«

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt o. é.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő kiadott és kiadatlan források nyomán a királyi kanczellária fejlődése és története, kiváló tekintettel működésére az oklevelek írása terén, a vegyes házbeli királyok korában; állapíttassék meg ezzel kapcsolatban a kanczelláriai alkalmazottak kritikai névsora.

Határidő: 1898. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alapból 1000 arany forint.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

12.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak mefelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyaltassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesitése után fizettetik ki.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— »Praeceptor Germaniae«, emlékezés Melanchton Fülöpre születésének négyszázados emlékünnepe alkalmából. 1897. febr. 16. Neveléstörténeti tanulmány. Irta Stromp László. Külön lenyomat a »Protestáns Szemle« 1897. évfolyamából. Budapest, 1897. Ára 1 korona.

— Aradmegye népesedési mozgalmai. Irta Lakos Béla. Kecskeméten, 1897.

— Néprajzi füzetek. 4. szám. A székelyek neve és eredete. Irta dr. Sebestyén Gyula. Ára 1 korona. Budapest. 1897.

— Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1897. N. 8-rét. 56. lap. Ára 80 kr.

— Erzherzog Stephan. Briefe an Wilhelm Haidinger, Director der k. k. geologischen Reichsanstalt 1850—66. Mit einer Einleitung und einem Porträt des Erzherzogs. Wien, 1897. S. Kende. 8-r. 193 l.

— Die staatsrechtliche Stellung der Grafen zu Dohna am Ende des 17. und Anfang des 18. Jahrhunderts. Rechtsgutachten der fürstlich Schaumburg-Lippes'chen Staatsregierung erstattet von Stephan Kekule von Stradonitz. Berlin, 1896. Carl Heymanns Verlag. 8-r. 124 l.

— Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken. Vierte Abtheilung. Siebzehntes Jahrhundert. Herausg. durch das k. Preussische Historische Institut in Rom und die k. Preussische Archiv-Verwaltung. — Nuntiaturberichte aus Deutschland 1628—1635 nebst ergänzenden Actenstücken. Nuntiatur des Pallotto 1628—1630. Zweiter Band 1629. Im Auftrage des k. Preussischen Historischen Instituts in Rom, bearbeitet von Hans Kiewning. Berlin, 1897. A. Bath. 8-r. LXXIX. 464 l.

— Regesta imperii xi. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410—1437) verzeichnet von Wilhelm Altmann. 2. Lieferung. (Schluss des I. Bandes.) Innsbruck, 1897. Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung. 4-r. 241—427 l.

— Wojciech Kętrzynski. O kronice Węgiersko-polskiej. (Vita Sancti Stephani, regis Ungariae, ungarico-polona). W Krakowie, Naktadem akademii umiejętności. 1897. 8-r. 38 l.

— Korunní archiv český. Sbirka státnich listin koruny české z doby od r. 1306 do r. 1376. Podborou »České akademie cisaře Františka Josefa« vydal Dr. Hermenegild Jireček. V Praze 1896. Tiskem Moravské akciové knihtiskrány v Brně. 8-r. 616 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi jun. 21-én d. u. 5 órakor a m. kir. tud. egyetemi könyvtár olvasó termében tartott rk. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Szilágyi Sándor társulati titkár, dr. Áldásy Antal, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Dedek Cr. Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Hampel József, dr. Illéssy János, dr. Károlyi Árpád, Nagy Iván, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Réthy László, dr. Schönherr Gyula, dr. Szádeczky Lajos, dr. Szendrei János, Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János, gr. Zichy Jenő, Zsilinszky Mihály vál. tagok, dr. Kovács Pál társulati ügyész, Karasszon József társulati pénztárnok; az ülésre meghívott tudományos intézetek és társulatok küldöttei, továbbá Karap Ferencz, Sigray Pál, Szabó Albert, Szász Károly, Tóth Lőrincz, Zichy Antal, Beőthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Graenzenstein Béla, Vécsey Tamás, Bedő Albert, Forster Gyula, Lánczy Gyula, Káldy Gyula, gr. Teleki Sándor, Acsády Ignácz, Angyal Dávid, Baráth Ferencz, Bárczay Oszkár, Császár Ferencz, Dézsi Lajos, Endrődi Sándor, György Aladár, Győry Árpád, Hampel Józsefné, Horváth Sándor, Jalsoviczky Sándor, Kudora Károly, Máté Sándor, Sebestyén Gyula, Toldy László s még számos társulati tag, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést, melynek tárgya a társulat titkárának, Szilágyi Sándornak, születése hetvenedik évfordulója emlékére vert érem ünnepélyes átadása s az ünnepelt férfiu üdvözlése, — a következő szavakkal nyitja meg:

»Midőn szerencsém van társulatunk igazgató választmányának mai rendkivüli ülését megnyitnom, melyet a végre hívtunk össze, hogy egy nagyérdemű férfiunak, kit mindnyájan tisztelünk és szeretünk, egy kiváló történetirónak és tudósnak, kit büszkén

mondhatunk a miénknek, a közelismerés jelét és méltó kifejezését átnyujthassuk, — valóban szerencsésnek és boldognak érzem magamat, hogy ezen ülésünket vezetnem nekem adatott és érdemekben megőszült barátunkat, a Magyar Történelmi Társulatnak közel egy negyed század óta fáradhatatlan tevékenységű titkárát, Szilágyi Sándort, munkás élete hetvenedik éve határán első sorban én üdvözölhetem.

Érdemeidről nem szólok, azokat magasztalni nem fogom, mert jóllehet mindnyájan egyetértenénk dicséretedben, volna mégis közöttünk egy, ki szavaimnak ellentmondana, és az Te volnál magad Sándor Bátyám! Pedig ott voltál a nemzeti történetirás úttörői között már akkor, mikor társulatunk még meg sem alakult vala; megalakulásánál vezérszerepet vittél, s később mint tanácsadó, mint vezető, mint buzdító nevelted a történetírók új nemzedékét. A Magyar Történelmi Társulat neve a Te neveddel össze van forrva. Te a mienk vagy és mi a Te követőid vagyunk; sok szép lapot írtál be a magyar nemzet történetébe, de a magyar nemzeti irodalom történetében arany betükkel lesz felírva a Te neved. Üdvözöllek! s ezzel a mai ülést megnyitottnak nyilvánítom.«

Az elnök megnyitó szavai után —

51. Károlyi Árpád, mint egyike az agg tudós legrégibb tanítványainak, az elnöki emelvény elé lépve, ünnepi beszédet mond, melynek végeztével átnyujtja a jubilansnak nagyszámú tisztelői és barátai nevével, alkalomszerű díszes kötésbe foglalt üdvözlő irat kiséretében, a tiszteletére vert arany, ezüst és bronz emlékérem hármas példányát.

Károlyi Árpád tartalmas beszéde lelkes éljenzéssel fogadtatik s egész terjedelmében mint a jelen jegyzőkönyv melléklete fog a »*Századok*«-ban közzététetni.

Szilágyi Sándor következő szavakban mond köszönetet a megemlékezésért:

»A szeretet és jóakarat szemüvegén át néztétek ti, kedves barátaim és bajtársaim, hosszu pályámnak eddigi lefolyását és az elért csekély eredményeket, melyek messze mögötte maradnak annak, a mit elérni óhajtottam, hogy ily fényes kitüntetésre tartottatok érdemesnek. Egy eredményekben gazdagabb életnek is méltó jutalma volna ez. Annál mélyebb hála és köszönet tölti el szivemet, mert okom van e kitüntetést a személyes rokonszenv megnyilatkozásának tekinteni. Csak keveseknek közülünk fogja tulélni neve a századot, melynek fiai vagyunk, és én bizonyára nem leszek azok között. Mig ti éltek, tudom, meg fogtok emlékezni az öregről, a kiben azt néztétek, hogy lelke egész hevével szeretett benneteket, s elnézők lesztek gyarlóságai iránt; de ez a mestermü, melylyel megleptetek, későbbre is megóv az elfeledte-

téstől, még akkor is, mikor mint a névtelen hősök, egy nagy eszme harczosainak collectiv fogalmában fogok felolvadni. Mert habár mi még csak kezdetén vagyunk a munkának, már is elértünk annyit, hogy bizalommal és megnyugvással tekinthetünk a jövőbe. Hiszen a történetírás fejlődésének is meg van a maga processusa: csak, ha az anyag javarésze együtt van s a kétes kérdések már tisztáztattak, a műalkotás ideje akkor érkezett el. A kutatásnak, tisztázásnak, feldolgozásnak nálunk párhuzamosan kellett haladni. Szalay László, Horváth Mihály az új korszak kezdetén megjelölték az irányt, melyen haladva eredményt érhetünk el; de hogy az eredményt csakugyan elértük, annak oroszlánrészét nektek köszönhetjük és azoknak, kik küzdelmeinknek, törekvéseinknek osztályrészesei voltak; és én boldognak érzem magamat, hogy veletek küzdöttem s együtt vivtuk ki az eredményeket azokkal, kik már nincsenek közöttünk: Szabó Károlylyal, Salamon Ferenczczel, a kikre mindég szeretettel és hálával fogunk gondolni. Ti pedig kedves barátaim, fogadjátok ismételt köszönetemet jóságtokért, melylyel öreg korom alkonyát megaranyoztátok.«

Következvén a küldöttek üdvözlő beszédei:

52. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minister nevében Zsilinszky Mihály államtitkár, a M. Tud. Akadémia nevében Szily Kálmán főtitkár, a budapesti tud. egyetem tanácsa nevében Thewrewk Emil, a kolozsvári tud. egyetem s annak bölcsészeti kara nevében Szádeczky Lajos egyetemi tanárok, a M. N. Muzeum nevében Szalay Imre igazgató, az Országos Levéltár nevében Pauler Gyula főlevéltárnok, a nagy-kőrösi ev. ref. főgymnasium tanári kara nevében Ádám Gerzson igazgató, a székely művelődési és közgazdasági egyesület nevében Bedő Albert elnök, a M. Herald. és Geneal. Társaság nevében Nagy Iván másodelnök, az orsz. régészeti és embertani társulat nevében Forster Gyula alelnök, s végül Szász Károly püspök mint a régi pályatársak és ifjukori jó barátok szószólója, üdvözlik az ünnepeltet, kinek rövid köszönő válasza után —

53. olvastatnak az érkezett üdvözlő levelek és táviratok. *Levélben vagy névjegyen küldték üdvözletüket:* özv. báró Eötvös Józsefné díszes virágcsokor kiséretében, Hegedűs Sándorné Jókai Jolán, Thuróczy Adolfné Szász Augusta, Fáy Béláné Kuun Irma grófnő, Marczali Henrikné, Wlassics Gyula, Jókai Mór, Falk Miksa, Kautz Gyula, b. Mednyánszky Dénes, Fáy Béla, Herczeg Mihály, Hegedűs István, Ágai Adolf, Kőváry László, a marosvásárhelyi ev. ref. collegium tanári kara, Teutsch Frigyes mint az »Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde« elnöke, Scharff Antal az emlékérem készítője, Lehoczky Tivadar, Szabó Sámuel, Sasinek V. Ferencz, Krizsko Pál, Wagner Lajos,

Concha Károly, Hartyáni Imre, Beke Antal, Trauschenfels Jenő, Márki Sándor, Sz. Nagy József, Balogh Tihamér, Gámán Zsigmond, Szabó Dezső, Cserna Károly, Hegedűs Loránt, ifj. Handmann Adolf, Tötössy Béla, Szokolay Kornél, Ranschburg Gusztáv, Halász Sándor, Schwicker János Henrik, Ivánovics M. József. *Táviratot küldtek:* gróf Apponyi Sándor, Fraknói Vilmos, Thaly Kálmán, b. Radvánszky Béla, Dóczi Lajos, b. Apor Gábor, b. Jósika Sámuel, gr. Kuun Géza, Benedek Ferencz prépost, Arneth Alfréd, Jagics Wratiszlav, Karpf Alajos a cs. és kir. hitbizományi könyvtár őre, Mühlbacher Engelbert, a közös p. ü. levéltár tisztviselői, Zeissberg Henrik a bécsi udvari könyvtár igazgatója, Wickhoff Ferencz, Iványi Ede a mosony-megyei tört. és rég. társulat alelnöke, Styka, Vágó, Margitay és Spányi a szabadságharcz-körkép festői Lembergből, Hajós Zsigmond, Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen, Ferenczi Zoltán, Békefi Remig, Győrffy Aladár, Marczali Henrik, Kovács Sándor, Lederer Béla, Gergely Sámuel, Reizner János, Wertheimer Ede, Schrauff Károly, Hodinka Antal, Túry Gyula, Kőrösi József, Wertner Mór, Kvacsala János, Winter Gusztáv, Stein Gábor, Deák Lajos, Széchy Károly és neje, Bod Péter, Dussek Ede, Doby Antal, Zimmermann Ferencz, Demjén László, Gagor Károly gasteini fürdőorvos, Abonyi Lajos, Téglás Gábor, Medgyesy Zsigmond, Veress Endre.

Ezzel a napirend ki lévén merítve, elnök úr köszönetét nyilvánítja a jelenlevőknek szíves részvétökért, a mivel a társulat mai ünnepélye díszét emelték; a társulat és annak ig. választmánya nevében pedig köszönetet mond a volt tanitványoknak, névszerint Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos, Szádeczky Lajos és Schönherr Gyula uraknak, valamint Győry Árpád társ. tag és bécsi udvari levéltári fogalmazó úrnak, kik ez ünnepély eszméjét életre hozták s annak sikerét lelkes és buzgó fáradozásukkal biztosították; ezután a jegyzőkönyv hitelesítésére Pauler Gyula és Fejérpataky László vál. tagokat kérvén fel, az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. *Pauler Gyula* s. k., *Fejérpataky László* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bernáth Dezső (alapitó t.), eddig: *Budapest*, Gyöngytyuk-u. 9
Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Flamm Bernát, eddig: *Egyek.*
Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.
Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő.*
Krausz Arthur dr. orvos, eddig: *Visegrád.*
Láng Menyhért dr. orvos, eddig: *Kecskemét.*
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Kecskeméti-u. 1.
Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Somló Sándor, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 70.
Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10.
Zalán Lipótné, eddig: *Budapest*, Rózsa-tér 4.
Zeyk Károly, eddig: *Nagy-Enyed.*
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

LEJÁRÓ PÁLYÁZAT.

(L. 1897 évi 16 jk. p.)

Kivántatik a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ösmertetése.

Jutalma gróf Zichy Jenő adományából 100 db körmöczi arany.

A pályázat nyílt, melyen a határidőn belül *megjelent művek* is részt vehetnek.

A pályaművek (kéziratok lapszámozva és bekötve) *1897. september 30-ig* küldendők be a M. Történelmi Társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsü munka nyerheti el.

A jutalmazott munka, — ha még meg nem jelent — a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

AZ 1722/3. MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS TÖRVÉNYEINEK KÖZZÉTÉTELÉRŐL.

Magyarország törvényének — ország fogalma alatt értvén a Szt. István koronája birodalmának egyetemes területét — 1848 előtt az országnak azt az irásba foglalt akaratát mondjuk, melyet a törvényesen egybegyűlt országgyűlés, a törvényes formák megtartásával hozott, a törvényesen megkoronázott király a törvényes formában szentesített, s kihirdettetett. Ez a meghatározás az 1848 előtti állapotokat illetőleg ma annyiban módosul, a mennyiben Erdély a Leopoldinum diploma alapján állt 1848-ig, s így külön törvényhozással biró része vala a szent korona birodalmának, 1867 után pedig az 1868: XXX. törvényczikk a *horvát-szlavon önkormányzati működésre nézve* a törvényhozást a törvényesen megkoronázott magyar király s a horvát-szlavon *országos gyülésnek* tartja fenn.[1])

[1]) Alkotmányunk fejlődésében a szálló elnevezések okozzák a legnagyobb bajt, melyeknek meggyökeredzését a sajtó jóhiszeműleg mozditotta elő. Tény az, hogy az 1868: XXX. tcz. Horvát-Szlavon-Dalmátországokról beszél és közös országgyülést emleget. Ebből aztán azt a következtetést vonták le, hogy Magyar*ország* = Horvát*országgal* s úgy a magyar egyetemes országgyülést, melyben a törvénybiztosította módozatok szerint Horvát-Szlavonországok is képviselvék, azon a néven jelezték, mint a zágrábi *ország*gyülést. A német közjogi műnyelv a kettő közti különbséget akkép oldotta meg, hogy a magyar országgyülést Reichstagnak, a horvátokét Landtagnak nevezte. Ezen a nyomon a sajtó a magyar országgyülés s a horvát tartománygyülés elnevezést használja. Nem itt a helye, hogy az elnevezések közjogi mérlegelésébe ereszkedjünk, de azt hisszük, hogyha magyar *országgyülést* irunk, akkor a magyar birodalmi terület egyetemének a törvényhozását értjük, míg ha horvát-szlavon *országos* gyülést mondunk, ezzel megkülönböztetjük az egységes országgyüléstől s megadjuk a horvát autonom törvényhozásnak is azt, a mit az 1868: XXX. tcz. 59. §. kimond, hogy a magyar államterület keretén belül (1. §.) külön területökön politikai nemzet autonom törvényhozásaként szerepel.

Előrebocsátottuk a törvény alapfogalmát nem azért, hogy az 1722/23. törvények érvényességének elemi védekezésével fölösleges módon pazaroljuk a betűt, hanem, hogy azt a kérdést hozzuk tisztába, miképen promulgálták vagyis miképen tették közzé az 1722/23. törvényeket, tudván, hogy a promulgatio elengedhetetlen kelléke a törvény fogalmának, s a promulgatióból folyik kötelező ereje. (HK. II. T. 5. §. 5.) Nem akarunk tehát az 1722/23-iki törvényekről alkotmánytörténeti s az 1867: XII. tcz. 1—9 §§. nyomán közjogi fejtegetésekkel állani elő. Minket a jelen közlemény közzétételére Kovachich Márton Györgynek az az állítása késztetett, hogy az 1722/23. törvényczikkek megerősítő záradékáról ezt írja:

»Sajátságos, hogy ez a megerősítő záradék, *nem a magyar udvari kanczellária utján kelt* [1]) mint a többi előzőleg s utóbb hozott törvények.« Derék gyűjtőnk ez állitása, mert az »összbirodalmi eszmét« jelző exemptióra vallana, elég volt Biderman Ignácznak, hogy ebben valami *különöset* lásson.[2]) Újabban pedig az a csodálatos, elemi fogalomzavaron alapuló »fontos« kérdés merült fel, hogy a mk. országos levéltárban nincs meg a *pragmatika szankczió* eredeti példánya. Szó volt mindenről, csak éppen arról nem, hogy az 1722/23. törvényczikkek mikép promulgáltattak. Ennek van is története, mely bár mint a törvény formai kellékét megvilágosító részlet alkotmánytörténetünkre nézve is érdekes, de első sorban levéltárnoki kérdés, s közzétételére, — a mellékletekkel együtt — ez oknál fogva folyóiratunkban kértünk helyet.

I.

Már a XVI. század folytán erősen érezte az akkori közigazgatási szervezet, nevezetesen a király magántitkáraiból kiformálódott s a bécsi udvari organismus keretén belől kifejlődött magyar kir. udvari kanczellária, — melynek elnökét udvari jellege kitüntetésére mindig a főudvarmester iktatta

[1]) »Peculiare hic est, quod hoc diploma confirmatorium, uti complura praecedentia et sequentia non sit datum per manus aulae per Hungariam cancellarii.« Vest. Comit. p. 82. l.

[2]) Zeitschrift f. das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart II. 122—160, 217—253. s a Geschichte der Gesammtstaatsidee cz. művében 147. l.

be méltóságába — s a Pozsonyban működő nádori kir. tanács, hogy a törvények *közzététele* hovatovább mindig nagyobb nehézségekbe ütközik. A mohácsi vész után a Habsburgokat uraló országrészben sok tekintetben azért szakadt meg a régi gyakorlat, mert a budai kir. levéltárnak csak igen kis része került Bécsbe, hihetőleg csak az, melyet Nádasdy Tamás és Oláh Miklós menthettek meg hamarosan. A tárnoki ház nagybecsü tartalmának viszontagságairól csak annyit tudunk, hogy annak nagy része János király kezébe kerültek; további sorsáról Erdély tudós történetirója Szilágyi Sándor adhatna bővebb felvilágositást.

A kir. kanczelláriának s a nádornak e részben való hivataloskodása előíratok nélkül, részint tapogatódzássá, ideoda kapkodássá vált, részint a bécsi hatóságok támadásaival szemben nem tudván a tradicziónál egyébre hivatkozni, gyengébben védekezett. Mindamellett törvényes készletünk java része megmaradt: átiratokban s másolatokban. Az udvari kanczellária már működésének a kezdő korában azon iparkodott, hogy a törvényeket — legalább a maga használatára — összegyűjtse. Ekkép jött létre a keszthelyi törvénygyüjtemény is.

A mi a törvények közzétételének a módját illeti, ismeretes, hogy azokat minden országgyűlés után összességökben szentesité a király s a szentesitő záradékot mindenha a kanczellária fogalmazta meg. Szentesités után leiratták az első példányról a többit, s ezeket ugyancsak aláiratván a királlyal szétküldették a főembereknek s a törvényhatóságoknak. Eredeti példányról tehát csak annyiban lehetett szó, a mennyiben a király aláirta első példány *esetleg* a kanczelláriánál maradt, de őre a törvényeknek a nádor volt, ki utódjának mindenkor átadni tartozott a nála lévő okiratokat. A XVI. század folyamán azonban mindinkább érezhetővé vált, hogy a promulgatio a királyi szentesitéssel ellátott számos s folyvást szaporodó másolatok miatt nem mehet végbe egyöntetűen. Mert bármint vetették is egybe a másolatokat, eltérő példányok keletkeztek. A német hatóságok már előbb sem vonakodtak, hogy hatáskörükben s a közigazgatás terén értékesitsék a nyomdának előnyeit s hovatovább nyomtatás utján sokszorosítják rendeleteiket, s a közjogilag valamint tárgyilag fontosabb okmányokat. Csakhamar meggyőződtek affelől, hogy a kinyomtatott példányokba is csúszhatik hiba, de e hiba valamennyi példányban egyformán lévén meg, e körülmény az értelmet nem zavarta annyira, mint a sokfélekép másolt kéziratok. Hozzájárult ehez a könnyebb olvashatóság s az időben szerzett nyereség is.

Nálunk tudjuk, hogy I. Mátyás 1486. nagyobb végze-

ményét nyomtatták ki legelőbb, (1488.) Verbőczyt is a gyakorlati szempont vitte rá a HK. gyors kinyomatására, s a bécsi magyar kanczellária is élt az idővel. Ámde sok időbe telt, míg a nehézkes apparatus a törvények kinyomatásának gyakorlati hasznáról teljesen meggyőződött. 1572-ben nyomatták ki legelőbb a törvényeket s küldözték szét aláíratva a királytól. Rendszerré azonban nem vált az eljárás s magánszorgalom eredménye Mossóczy Zakariás és Telegdy Miklós örökérdemű Corpus Juris-a 1584-ben. *1593-tól* kezdve azonban következetesen sajtó utján történik a promulgatio. Ez a rendes eljárás.[1])

A XVII. század alkotmányos küzdelmei s I. Lipót alkotmányellenes uralkodása folytán azonban az ország közigazgatási szervezete is folytonosan hullámzott. A nádori hivatalt ugyan 1608. kezdve — Szelepcsényi György helytartóságát és Ampringen Gáspár kormányzóságát letudva — 1733. folyton betöltötték, de a felségjogok személyes kiszolgáltatásának formai része a bécsi mk. udvari kanczellária hatáskörében maradt. 1690-ig az udvari kanczellária gyakorlatára csak nagyon gyér adatokkal rendelkezünk, mert a kanczellária irattára ez időből nagyon hézagos. Az iratok részint elkallódtak, részint máshová osztották be s ki is selejtezték. Csak 1690. kezdve szabályosabb a kezelés, de 1711-ig a Rákóczi-féle harczok s a revindicatio korában egyöntetűségről szó sem lehet. A törvényszövegeket illetőleg azonban fennakadás nem volt, mert az egyes szentesített országgyűlési törvények 1583—1626. megjelentek a Corpus Juris új kiadásában, az 1628—1696-ieket N.-Szombatban adta közre Szentiványi Márton. Mint országos életünk s alkotmányunk alakulása egyéb részleteiben is az 1715-iki országgyűlés jelez fordulatot, mellyel a szathmári békében legalább többségében megnyugtatott nemzetnek fokozatos reformkorszaka kezdődik. Megjegyzendő azonban, hogy a bécsi magyar kanczellária Lipót s I. József idejében a bécsi nem-magyar központi hatóságokkal már az egy helyen való müködés következtében is szervesebb összefüggésbe került, pénzügyi tekintetben pedig törvény ellenére is elismerte az udv. kamarának intézkedési jogát.

II.

A bécsi átalános udvari kamara, mint a pénzügyekről tényleg legfelsőbb fokozatban intézkedő főhatóság a magyar

[1]) Fraknói V. az O. E. I. k. 14. lapján megjegyzi, hogy 1604. óta adattak ki rendesen sajtó utján az aláirott orsz. törvények. Hihetőleg azért helyezi 1604-re az évet, mert a N. Múzeumban ekkor kezdődik a teljes sorozat.

országgyűlési törvények gyors közzététele iránt azért érdeklődött, mert csak az adó megszavazása után járhatott el az adó behajtását elrendelő intézkedéseiben. Ezért közvetített az udvari kamara 1715-ben, ezért kereste meg a m. udvari kanczellária az általános udvari kamarát 1723-ban is.

Az 1722/3. országgyűlés törvényeit hosszabb tárgyalás után 1723. jun. 19-én szentesítette a Felség. A király biztosaikép gr. Stahrenberg Gundaker Tamást[1]) és gr. Kinsky Ferencz Ferdinandot[2]) nevezte ki, a kik mellett a Felség részéről való tárgyalásokat voltaképp b. Sigray József vezette.

Sigray József rendkívül tanult, az akkori közigazgatási apparatus minden ágazatában jártas, kitünő tollu ember volt. Tizenhárompróbás királyhűségét bizonyítja az a körülmény, hogy 1704-ben vasmegyei perceptor korában, mint notorius labancz a kuruczok elől megszökött. 1704. aug. 28. a kir. tábla birája lett, s 1722/3. mint a kanczellária titkára tulajdonképen ő a király referense s az országgyűlésen szereplő királyi biztosság előadója.[3])

Magának az 1722. máj. 1-én Laxenburgban kelt kir. meghivó levél alapján összegyűlt országgyűlésnek[4]) lefolyása ismeretes. Az érdem, hogy a rendek Magyarország törvényes függetlenségének biztositásával elfogadták a nő-ág örökösödését s ekkép a Habsburgok monarchiájának fennállását hozzájáru-

---

[1]) 1723 : 123. tcz. honfiusítást nyert.

[2]) 1723 : 124. tcz. honfiusitást nyert.

[3]) Ennek a kir. biztosságnak az iratai, melyek az országgyűlésen alkotott törvények egyes szövegezési stadiumaira rendkívül értékesek, az osztrák udv. kanczelláriában deponáltattak s ezen a réven jutottak el a bécsi belügyministerium levéltárába. Eddig csak Bidermann használta a két nagy iratcsomót, de igen hamaros módon.

[4]) 1722. jun. 20-ra hívta egybe a király az országgyűlést Pozsonyba. A rendek hallatlanul nagy számba gyültek össze. Junius 27-én volt a Tedeum.

Junius 30-án pedig: »Convenere in unum congregati Status et Ordines, occasione hujus sessionis ad stabiliendam pacem perpetuam in inclyto hocce Hungariae regno (tot calamitosis belli et rarioris pacis mutationibus obnoxis) per praeventum cujuspiam (semper damnosi) interregni, voce unanima, motu proprio *in casu defectus sexus masculini e propriis seminibus modo regnantis e domo Austriaca, Imperatoriae et Regiae Maiestatis Caroli sexti descendentis* in aevum (juxta iam ratihabitum cum aliis quoque suae maiestatis haereditariis provinciis institutum quo ordine succedere debeat) sexum faemineum hujus augustissimae archiducalis austriacae domus *praeprimis autem natu majorem* regnanti domini a praefatae maiestatis sacratissimae in verum legitimumque regem sibi elegere.«

Sigray László Ignácz önéletrajza. A Sigray-féle ivánczi levéltárban, kiadatlan. Sigray László gr. Kueffsteinnak (1647. 155. §. 4. indigena) volt absentium ablegatusa.

lásokkal garantirozták: Grassalkovics Antal személynököt és Szluha Ferencz nádori itélő mestert illeti meg a rendeknél, a király tisztviselői közül pedig b. Sigray Józsefet.[1])

Az országgyűlésen hozott törvényeket hosszas szövegezési kisérletek után végre szentesítette a király. A véglegesen megállapított szöveg a királyi biztos, jelesül gr. Stahrenberg utján került a király elé, a ki ezt aláirta. Az országgyűlés azonban még nem volt bezárva, mert a szentesítés a gyűlés tartama alatt Bécsben — mint említők — 1723. junius 19-én ment végbe. A záradékot: *conclusiót* a magyar udvari kanczellária fogalmazta.

»Julius havában, annak második napján mutatta be az ezen aktusra külön kinevezett felhatalmazott biztos gróf Stahrenberg Gundaker Tamás az egybegyűlt főrendeknek s rendeknek a császári és kir. Felségtől *jóváhagyott* (ratihabito) és *aláirott* (subscripti) czikkelyeket s julius 4-én zárták be ezt az egy éven feljül tartott diaetát.[2])«

Ebből kitünik, hogy III. Károly a törvények tisztázatát aláirta, ezt a kir. biztos bemutatta az országgyűlésnek. Ez a példány azonban nem egyéb a szentesített első példánynál, melyet hogy jogerőre emelkedjék, még *promulgálni* kellett.

Hogy mit értettek ez alatt, megmondja a mk. udvari kanczelláriának a cs. k. udvari kamarához 1723. jul. 29-én — huszonöt nappal az országgyűlés bezárása után — intézett átirata.[3]) Elmondván ugyanis, hogy a király jóváhagyta s aláírta a törvényeket, így szól: »Ezen országgyűlési törvények, illetőleg végzésekre, miután *szokott módon* kinyomattak s aztán a felség kegyes aláirásával és pecsétjével hitelesíttettek, s összefüzetvén és beköttetvén az ország összes, ezen országgyűlésen összehívott rendeinek megküldetnek és *ekkép közzététetnek;* (sicque publicari,) a szükséges költséget a cs. k. kincstárból a cs. udvari kamara szokta fedezni«.

Ez okból az udvari kanczellária felkéri az udvari kamarát, hogy egyezzék meg valamely könyvnyomtatóval a végzések kinyomatása iránt s értesítse erről a kanczelláriát, hogy a nyomdász mentül előbb befejezvén a nyomtatást, a példányok aláiratásuk végett Prágába a király elébe terjesztessenek. A mi a törvények bekötését illeti, azt Prágában is elvégezhetik s e czélból a kanczellária a Felség mellett tartózkodó udvari kamarának fog majd írni, hogy a kellő intézkedéseket tegye meg. Csak közbevetőleg említjük, hogy az akkori udvari ható-

[1]) Melléklet IV—14.
[2]) U. o. Sigray L. önéletrajza.
[3]) Melléklet I.

ságok székhelye Bécs volt; ha azonban a Felség valahová Prágába vagy Pozsonyba ment, a kanczellária, s az udv. kamara egy része követte s oldala mellett (ad latus) működött, míg a Felség visszatért, a Bécsben maradt (relicta) hatóság pedig a központban látta el az ügyeket.[1])

Alig szentesítette a király az országgyűlési törvényeket, Bécsben már akadt rá vállalkozó, a ki kinyomassa a példányokat: Schilgen Ker. János könyvnyomtató személyében.[2])

A bécsi udvari kamara ugyanis 1723. jul. 19-én, tehát tiz nappal a m. udv. kanczellária megkeresése előtt ugyancsak átírt a kanczelláriához. Tudatja, hogy már saját érdekét is tekintve, a mennyiben a törvények elhatározta kincstári érdekű rendelkezések iránt minél előbb kell intézkednie, s azután mert egy bécsi könyvnyomtató máris a kamarához fordult a kérésével, az országgyűlési végzemények (conclusa seu articuli) dolgában intézkedni kell.[3])

A kamara talált is egy könyvnyomtatót, a ki az imént lefolyt országgyűlés végzeményeit ingyen kinyomatja s azon felül még a kiosztásra szánt néhány száz példánynak a kiállítását is magára vállalja. A kamara ezt az ajánlatot már csak azért is elfogadhatónak tartja, mert az 1715. törvényczikkek kinyomatása sok költségbe került. Hangsúlyozta azonban, hogy csak azon esetre pártolja az ajánlatot, ha másfelől nem tesznek előnyösebb ajánlatot. Mindamellett ebben az eshetőségben nem hitt a pénzügyi hatóság, mert egyenesen arra kérte a kanczelláriát, hogy adja tudtul a kiosztatni szokott példányok számát, mely főrendek s kik kapnak példányokat, miképen kötessék azokat: hányat selyembe, hányat félselyembe, bőrbe, papirosba. A kanczelláriát figyelmeztetik egyuttal, hogy a törvénynek sajtó alá szánt *tisztázatát* siettessék (descriptionem ut vocant ad purum), s mihelyt elkészül egy ternio, vagy quaternio, küldjék el azonnal, hogy a könyvnyomtató hozzáfoghasson.[4])

A vállalkozó *Schilgen Ker. János* egyetemi nyomtató

[1]) Anwesende Hofkammer a király oldala mellett, hinterlassene Hofkammer Bécsben.

[2]) Schilgen Ker. János bécsi polgár 1720-ban vette el Schmid Simon könyvnyomtató özvegyét, ki az alsó osztrák rendek és az egyetem könyvnyomtatója czímen virágzó üzletet folytatott. Schilgen 1743., özvegye 1759. halt meg és igen tetemes vagyont hagyott hátra. Schilgen nyomtató intézete a jobban berendezett bécsi üzletek közé tartozott. Irodája a mai Kärntnerstrasse sarkán, később a Weihburggasseben állott. Hivatalos és póstamunkákat nagy számban nyomatott Schilgen, s a hatóságok erősen pártolták. — V. ö. Dr. A. Mayer Wiens, Buchdrucker-Geschichte II. köt. 28—30 l.

[3]) Közös pénzügyi levéltár.

[4]) Közös pénzügyi levéltár.

ezer példányt ingyen akart az udvari kamara rendelkezésére bocsátani. Feltételkép azonban kikötötte, hogy úgy az örökös tartományok főhatóságai (a birodalmi, a cseh és osztrák kanczelláriák) mint a magyar kanczellária adjanak neki kizárólagos szabadalmat, s tiltsák el az utánnyomást.

A magyar kanczellária nem szólt a nyomtatás ellen, hisz maga kérte az udvari kamarát, s csak két megjegyzést tett.[1]) A kizárólagos szabadalmat nem adhatja meg, mert a nagyszombati nyomda erre nézve a legtágabb értelemben vett szabadalmat (in amplissima forma) élvezi, s az utánnyomatás megtiltása teljes lehetetlen, minthogy ezek a törvények Magyarországra vonatkoznak s ennek következtében magyar termékek. Ha átalában véve értelmezendő szabadalomról volna szó, az bizonyos taksával jár, ez esetben nehány száz forintra menne. Egyébként kijelentette a kanczellária, hogy nekik nyomdászuk nem lévén, a törvények gyors közzététele czéljából nemcsak helyesli Schilgen vállalatát, de kéri az udvari kamarát, hogy az illető a kézirat átvétele czéljából jelentkezzék Tarnóczy János nyug. kancz. lajstromozónál, a kinek 900 hivatalos példányra volt szüksége.[2])

A bécsi udvari kamara érezte, hogy a magyar kanczellária érvelése helyes, s hosszú tárgyalás indulna meg, ha a bécsi könyvnyomtatónak a gyakorlatban amúgy sem érvényesíthető kérését mindenáron erőszakolná. Jelentést tett tehát az akkor Prágában időző udv. kamarai kirendeltségnek s utasítást kért.

A bécsi udvari kamara az akkori közfelfogás szerint, mikor az egyéni vállalkozás a legapróbb részletekben is az állam gyámkodása alatt állott, ezt az »üzletet« Schilgennek akarta megszerezni.[3]) Nem tárgyalt tehát többé a magyar kanczelláriával, hanem teljes ülésében elhatározta, hogy ha Schilgen könyvnyomtató ezer példányt ingyen kinyomat, 200 frttal födözetkép hozzájárul a munkához. Schilgen mindamellett, hogy ez az összeg a papir árát sem futotta ki, az utánnyomás eshetősége daczára is elvállalta a munkát. Prágában a jelenlévő kamarai tanácsosok nem ellenezték az üzletet, s a magyar kanczellária azzal felelt, hogy a kéziratot rendelkezésére bocsátja, tudatván, hogy Tarnóczy János udvari kanczellária lajstromozó fogja majd átadni. A magyar kancelláriának ezt az eljárását

[1]) 1723. aug. 13. és aug. 17. jegyzékek a közös pénzügyi levéltárban.

[2]) II. sz. melléklet. Ez alatt (aug. 13.) a Prágában működő kancz. kirendeltség is megsürgette az ügyet.

[3]) A III. sz. melléklet az ebben a tárgyban aug. 16. tartott értekezlet jegyzőkönyve. Ez értekezletben Schilgen is részt vett.

csak akkor értjük, ha megfontoljuk, hogy a n.-szombati nyomda gyengén volt felszerelve, a póstával küldött korrekturákkal pedig sok baj akadt, holott Bécsben gyorsabban ment a javítás. 1723. okt. 2. Schilgennel rendbe jött a dolog, s a prágai jelenlévő kamara helyben hagyta az intézkedéseket.[1])

A munka tehát megindult, de csak igen vontatva haladt, mert az udv. kanczellária lassan corrigálta és revideálta az íveket. Azonközben a n.-szombati nyomda egyszerüen utána nyomta az íveket s hamar elérte Schilgent. A bécsi vállalkozó 1500 példányban nyomatta a munkát, s azt remélte, hogy az 500 példány elárusitási összegéből majd megtérülnek a költségei. Ez okból leutazott Pozsonyba, hogy a magyar hatóságoknál elővételi igényeit érvényesítse, de nagy ijedelmére megtudta, hogy a nagy-szombati nyomda már utólérte a nyomtatásban. Igy állott az ügy 1724. márczius havában öt hónappal a munkálatok megkezdése után. A bécsi nyomtató ekkor a feleségével, Schilgen Mária Évával a bécsi udvari kamarához folyamodást intéztetett, melynek az a foglalatja: járjon közbe e hatóság a magyar udvari kanczelláriánál, hogy a nagy-szombati nyomda ne árusíthassa el mindaddig a maga példányait, a míg Schilgen a maga készletén túl nem adott. A bécsi udvari kamara csakugyan pártját fogta a bécsi könyvnyomtatónak s arra kérte a magyar udvari kanczelláriát, hogy tekinve a Schilgen költségeit, lassíttassa a n.-szombati nyomda munkálatait.[2]) Vajjon teljesítette-e az udvari kanczellária ezt a kérést? nem tudjuk. Aligha.

Schilgen a nyomtatással 1724. márczius havában végre elkészült. Elkészültek a kötött példányok is, még pedig egy példány drap d'orban a *Felség* számára,[3]) két veres bársonyba kötött példány a két országgyűlési biztos: gr. Stahremberg[4]) Gundaker és gr. Kinsky Ferencz[5]) számára, egy példány franczia kötésben félbőrben a nádor számára[6]) s 75 péld. közönséges papirkötésben. Az udvari kamara gr Lewenburg elnöklete alatt egy bizottságot küldött ki ezután, mely az elkészült példányokat átvévén, azokról jelentést tett. A bizottság márczius 28-án egybegyülekezvén, kinyilatkoztatta, hogy a munka 600 példányban elkészült, a kötött példányokat átvették, s ezen felül 100 példányt az udv. kamara részére elszál-

[1]) Közös pénzügyi levéltár.
[2]) Közös pénzügyi levéltár.
[3]) Nyomoztuk, de nem akadtunk rá.
[4]) Megvan a hg. Stahremberg-féle efferdengi levéltárban.
[5]) Megvan a gr. Kinsky-féle levéltárban.
[6]) A Pálffy-senioratus levéltárában nem találtuk.

líttatott. E jelentés következtében Schilgennek 200 frtot a nyomtatás s 104 frtot a kötés fejében ki is fizettek.

Az 1722/3. végzeményeket azután az udv. kamara részéről küldették meg az egyes főembereknek s hatóságoknak, még pedig az udvari kamara hivalos átirata kiséretében. Ez a megküldetés azonban csak kezelési formaság volt, mert a mint láttuk, az udvari kamara alkudta ki a magyar udvari kanczellária beleegyezésével a nyomtatás módozatait. Ebben áll az udv. kamara szereplése. Nem az extradatiója a törvénynek, nem a felszerelése a törvénynek indult ki az udvari kamara részéről, mert a záradékot: 1. a Nos itaque-vel kezdődő megerősitő formulát, 2. a keletet, 3. az ország egyházi és világi főméltóságainak felsorolását tartalmazó conclusiót az akkori közjog követelményeinek megfelelőleg a m. udvari kanczellaria eszközölte. Az udvari kamara nem tett egyebet, mint hogy a kanczellária felszólítására kinyomatta a törvényeket s a felségtől aláirott példányokat szétküldette.

III.

Az eddig mondottakból világos, hogy az 1722/3. törvények közzététele, tehát a törvény kellékeinek ez elmaradhatatlan része szabályosan ment végbe.

A mi már most azt a kérdést illeti, hogy az 1722/3. törvények 1723. jul. 2. a rendeknek bemutatott írott példánya, mely az első példányt képviseli, hová került, arra eddig nem kaphatunk bizonyitékos felvilágosítást. A kanczelláriánál nem fektettek rá nagy súlyt, hisz közzé volt téve, az 1715. s 1723. megindított s az orsz. levéltár felállítására vonatkozó tárgyalások még nem érték végöket s az a példány bizonyára az irattárban rekedt meg.[1]) Az is meglehet, hogy a nádori levéltárnak talán Alcsúthon őrzött részleteiben akadhatunk rá. De ha rá is akadnak majd szerencsés kezű kutatók, e leletnek csak levéltári becse van, s ez a példány a számos nyomtatott példányban megmaradt és aláírott törvény közjogi fejtegetésénél s méltatásánál a szabályszerű promulgatio után szóba sem kerülhet. Föltéve ugyanis, hogy a mk. országos levéltárban őrzött mostani törvényeket baj érné — mitől óvjon a jó sors — érvényükön ez nem változtathat.

MELLÉKLETEK.

I. Bécs, 1723. jul. 29.

A mk. udvari kanczellária átirata a cs. k. udvari kamarához az 1722/3. szentesitett törvényczikkek kinyomtatása ügyében.

[1]) Sigrayék levéltárában nincs Ivánczon, nincs Stahrenbergéknél, sem a Pálffy-levéltárban.

Sacrae caesareae regiaeque maiestatis inclytae hic Viennae relictae camerae aulicae hisce peramice insinuandum: Constare iam aliunde etiam praelibatae camerae aulicae generalem inclyti regni Hungariae diaetam hisce praeteritis diebus conclusam fuisse ac articulos etiam altefatae suae maiestati sacratissimae pro benigna eiusdem ratificatione et confirmatione per dominos status et ordines humillime submissos esse, summetitulatamque suam maiestatem sacratissimam genuinum eorundem exemplar *ratificando subscriptum medio excellentissimi domini commissarii regii memoratis dominis statibus clementer exhiberi fecisse.* Cuiusmodi diaetales articuli seu constitutiones, siquidem *pro more solito* imprimi ac demum sub benigna altissimefatae suae maiestatis sacratissimae subscriptione et sigillo authenticati ac etiam colligati et compacti universis statibus regni ad ipsam diaetam convocari solitis transmitti sicque publicari deberent, necessariae vero hunc in finem expensae ex aerario caesareo regio per caesaream cameram aulicam ordinari solerent.

Hinc praelibatam cameram aulicam peramice requiri, quatenus cum aliquo huiate typographo eosdem articulos impressuro convenire eundemque pro accipienda ulteriori eatenus informatione ad cancellariam hanc hicce Viennae remansam inviare velit, ut ipse quidem typographus tanto celerius impressionem eorundem articulorum aggredi ac etiam finire, articuli vero ad subscriptionem altissimefatae suae maiestatis sacratissimae Pragam transmitti possint. Quantum compacturam eorundem attinet, siquidem haecce necessario Pragae perfici deberet, non intermittet cancellaria regio-aulica hungarica ibidem ad latus summefatae suae maiestatis sacratissimae existens inclytam cameram aulicam pariter ibidem constitutam suo tempore debito modo requirere, quatenus eadem etiam circa praementionatam conpacturam necessarias illic dispositiones facere haud gravetur, ut pacto tali repetiti diaetales articuli omni ex parte adpromptati huc Viennam remitti et tandem more solito publicari valeant. In reliquo praelibatae camerae aulicae manet praefata hic relicta cancellaria aulico-hungarica ad quaevis grati officii studia prompta et parata.

Ex praeattacta cancellaria regia aulica hungarica.

Viennae, die 29. Julii 1723.

Petrus Végh, m. p.

(A cs. és kir. közös pénzügyi levéltárból.)

II. Bécs, 1723. aug. 3.

Tarnóczy János nyug. udvari titkár elismervénye, hogy az 1715. t.-czikkekből, melyeket a m. k. udvari kanczellária megkeresésére az udvari kamara nyomatott Schönvetter nyomtatónál, 800 pld. vett át, az 1722/3. czikkekből 900 fog kelleni.

Infrascriptus recognosco per praesentes, ex articulis diaetalibus anni 1715^{ti} impressa et administrata fuisse ad cancellariam regio aulicam hungaricam per typographum dominum Schönvetter (cui excelsa camera caesarea aulica ad *requisitionem praelibatae cancellariae* curam imprimendorum dictorum articulorum concrediderat) exemplaria octingenta; ex recens autem conclusae diaetae articulis meo tenui iudicio necessaria esse exemplaria minimum nongenta, siquidem memini praefatae praeccedentis diaetae articulorum octingenta exemplaria aegre admodum suffecisse. Actum Viennae, 3. Augusti 1723.

Joannes Tarnóczy de Alsó Lelócz,
infrascriptae cancellariae aulicae regiae
hungaricae emeritus secretarius simul-
que registrator et taxator m. p.

III. Bécs, 1723. aug. 16.

Az udvari kamarának a m. k. udv. kanczellária 1723. jul. 29. átirata következtében, az 1722/3. magyar országgyűlési törvények tárgyában kiküldött bizottmányi üléséről való jegyzőkönyv.

Protocollum von der in Hungaricis angeordneten Haubt-Commission, den 16-ten Augusti 1723. sub praesidio domini Baronis ab Andlern, praesentibus dominis consiliariis ab Antolchich et Borscheck, secretariis Strobel et Koper, Raithrath Räckenfehls, Concipist Malick.

Nachdeme die königliche hungarische Hofcanzley unterm 29-ten letzt abgewichenen Monaths Julii per insinuatum die Ansuchung gethan, dass weilen die jüngsthin von Ihro kaiserlichen und königlichen Majestät gnädigst ratificierte Diaetal-Articuli oder constitutiones nunmehro zu der Eintruckhung befördert und hiervon die erforderliche Quantitet zur kaiserlichen Signatur nacher Prag verschickht werden solle, der kaiserlichen Hofcamer beliebig seyn möchte die schleünige Truckhung mit einem Buechtruckher veranstalten und behandlen zu lassen; hat sich umb dieses Werckh über sich zu nehmen der Universitets-Buechtruckher Johann Baptista Schilgen schrifftlich insinuierct, so auch ein und anderes mahl zur Commission berueffen worden, allwo man ihme unter verschidentlichen Conditionen solches eintruckhen zu lassen sich erkläret hatte, benantlichen dass er:

Primo, eintausend exemplaria nach Weiss und Arth deren de anno 1715 durch den Buechtruckher Schönwetter ein getruckht wordenen die Dietal-Articuln gratis und ohne einzigen Entgeld auf guetem Schreib-Papyer eintruckhen und herstellen solle, worvon neünhundert Stuckh von gedacht löblicher hungarischen Hofcanzley anverlanget werden, die andere einhundert Exemplarien könten pro dispositione camerae aulicae verbleiben.

Secundo, das er ein- oder zweyhundert Stuck auf unterschidliche Weiss pro distinctione et qualitate personarum participantium auf eigene Unkösten einbinden lassen und verschaffen solle;

welche erstberührte conditiones obligatorias er auch einzugehen beraitfertig ware, jedoch mit diser austruckhlichen Bedingnus, das man von seithen der hochlöblichen kayserlichen Hofcammer ein privilegium impressorium cum stricta inhibitione contra quoscunque typographos seu rem et commercium librarium exercentes durch die löbliche Canzleyen, als benantlichen die Reichshof-, item österreichisch-hungarisch und böhmischer Canzleyen zu procurieren und losszuwürckhen sich erbiethen und verpflichtet halten solle. Nun wäre man von Seithen der Commission mit ihme Buechtruckher Schilgen sowohl des eintrukhens als einbindens halber zimlicher massen übereinskommen, wan mit die difficultet des anverlangten privilegii impressorii sich in deme hervorgethan hätte, dass die Reichshof und österrechische Canzleyen (ohngeachtet, dass sye per cameram aulicam dissfahls requiriert würden) ein als andern weeg die Taxen, welche sye zimlich hoch und noch darzue eine jedwedere durchgehends zwölff Exemplarien gratis begehret hätten;

respectu der böheimbischen Hofcanzley seye niemand hier in loco, müeste dahero die Sach erst durch Correspondenz führen (worzue eine Zeit erforderlich) gerichtet und dannach die Andictierung der Taxesbezahlung erwarthet werden; respectu der hungarischen Hofcanzley will man an Ertheilung eines privilegii und die darauf durch das Königreich nothwendige Publication gar nit kommen, mit Vermeldung, dass man denen ihrigen Buechtruckhern oder Buechhandlern nichts derogieren könne; ja es hätte die Universitat zu Tyrnau amplissima imprimendi privilegia, welche sich dan an die Inhibition schwerlich kehren

würde; absonderlich da dises kleine opusculum von etwa sibenzehen oder achtzehen Bögen eine Composition oder sistema intra ipsum Hungariae und von denen Herren Hungarn selbst gemacht seye;

bey welchen Umbständen es dem Herrn Palatino und denen übrigen Herren Ständen einfallen könte, solche nur etlich wenige Bögen pro beneplacito hin und wider eintruckhen zu lassen.

Sovil den Einbund anbetrifft, hätte das aerarium camerale wenig oder gleichsamb keine Unkösten zu machen, weilen kein anderer Einbund vonnöthen alss die blosse Zusambnähung und etwa ein kleines Stuckhl Papyer auswendig zu einem kleinen schmalen Falz; dan falss einer oder der andere nachgehents einen schönern andern Einbund haben wolte, möchte er sich seines gusto der Kostbahrkeit Farb und Beütels bedienen.

Es seye auch der mit dem Buechtruckher Schönwetter pro compactura anni 1715 Einbindung halber nichts bedungen worden, sondern er hätte freywillig für sich selbst ein und andere Exemplarien mit etwas schönern Einbinden und an höhern Orthen pro libitu ac impetrando maiore affectu et patrocinio distribuieren lassen, so aber re ipsa nit nothwendig gewesen wäre, gleichwie es dermahlen eben auch nit nothwendig seye. Bey welchen sich also eingefundenen Difficulteten, welche alle zu superieren gar zu lange Zeit erforderten, da immittels gedachte hungarische Hofcanzley sich ohne dem schon besorget, es dörfften Seine kayserliche und königliche Majestät die moram des Eintruckhens resentieren, weilen bis dise Verfertigung nit beschehen seyn wird, die dycasteria und judicialia und andere mehr Sachen von grosser Importanz in suspenso und sistiert bleiben müessen:

Hat man mehrgemeltem Buechtruckher Schilgen göstriges Tags zur Commission berueffen und denselben befragt (weilen mit dem andern Schönwöter, als welcher bald. an-bald abwesend ist und dise Kleinigkeit nit vil zu achten scheinet) wie vil er dan aigentlich, umb tausend exemplaria herzustellen, prätendiere und verlangen thue? worauf er geantwortet, das er seinen calculum gemacht: die Sach überlegt und gefunden habe, das er solche tausend exemplaria unter zweyhundertfunffzig Gulden nit beyschaffen könte, worüber an Vorstellung allerhand Persuasionsmittlen und absonderlich, das er einen guten Gewinn erhoffen könne aus denen übrig eingetruckhten, man von Seithen der Commission nit ermanglet, auch endlich so vil bewürckhet hat, dass er Schilgen die funffzig Gulden nachzulassen und bey denen zweyhundert Gulden zu bleiben sich anerbotten hat, wobey es dan also (mit Einverstehung der löblichen kayserlichen Universal-Bancalitet) gebliben und von beederseiths erachtet worden, dass offtbesagter Buechtruckher gar nit zu vil begehre und sich darmit befridigen wölle; anerwogen ein Exemplar ins andere gerechnet nur und beyläuffig vierzehn Kreüzer zu gestehen komme; da doch pro anno 1715 nur für achthundert Exemplarien der Schönwetter sechszehenhundert Gulden angefordert hat und darvon noch villeicht etwas anfordert;

der verhoffende Gewinn aus denen übrigen Exemplarien ist gedachtem Buechdruckher auch wohl zu gönnen, dan erstlich ist solcher ungewis und andertens hat man zu vernehmen gehabt, dass gleich nach überkommenem erstern Exemplar in Königreich Hungarn, absonderlich zu Tyrnau das Ein oder Nachtruckhen immediate seinen Anfang nehmen werde; auf welchen Fahl saltem respectu dises Königreichs und denen übrigen Antheilen die hiesige eingetruckhte exemplaria keinen so grossen Abgang werden haben können.

Stellet dahero Einem hochlöblichen Mittel die Commission dienstschuldig und gehorsamblich anheimb, ob dasselbe dise beschehene Handlung zu begnehmen beliebig und das hiebeyfündige Concept zur Sicherheit

des Buechtruckhers und respective deren herstellenden Exemplarien ausfertigen lassen wölle.

A. Freih. v. Petschovitsch, m. p.

Franz Reinaldt Freyherr von Andlern, m. p.

(A cs. és kir. közös pénzügyi levéltárból.)

IV. Bécs, 1725. augusztus 17.

A cs. udv. kamara átirata a cs. miniszt. bank-bizottmányhoz, melyben tudatván vele, hogy a Felség b. Sigray Józsefnek az 1722/3. országgyűlés folyamában szerzett érdemeinek jutalmazásaképp 10,000 frt engedélyezett, kéri, hogy ez összeget — három havi visszatérítés kötelezettsége mellett — fizesse ki.

Der löbl. Kay. Ministerial-Banco-Deputation in freundschafft hiemit anzufüngen: Es hätten Ihro Kay. und Königl. May. dem Königl. Hungar. Hof Canzley Rath und Referendario herrn Baron Joseph von Sigrai auf den, deroselben gehorsamst beschehenen Hof-Cammer Vortrag in ansehung desselben habenden meriten, und in sonderheit deren auf dem zu Prespurg lezthin gewesten hung. Land Tage erwisenen guetten diensten zehen Tausend Gulden auss gewissen fiscalitet-Geldern bezahlen zu lassen allergnädigst resolviret.

Wann nun aber noch ungefehr drey Monath Verlauffen dörfften, ehe die gedachte fiscalische Gelder erhoben und abgeführet werden möchten, Er Sigrai hingegen baaren Geldes sehr benöthiget ist:

Als hat man Sye. Löbl. Kay. Ministerial-Banco-Deputation in freundschafft und zu dem Ende ersuchen wollen, womit selbiger gefällig seyn möchte, ernanten Hof Rath herrn Sigrai, sothane Zehen Tausend Gulden indessen bezahlen zulassen, welche Summam man nach Empfang deren Geldern baar und richtig alsogleich widerumb zu refundiren nicht ermanglen wird, solten aber mehr gemelte zehen Tausend Gulden in zeit dreyer Monathen wider alles Verhoffen nicht ersezet werden, in solchen fahl sollen die gewöhnliche Interessen à fünff pr. Cento von denen Zehen Tausend Gulden, bis zu deren widerbezahlung von dem Cameral fundo bonificiret, und abgezogen werden. Und es verbleibet Ihro Löbl. Kay. Ministerial Banco-Deputation die Kay. Hofcammer zu angenehmen freundschafftlichen Erweisungen ieder zeit bereith und willig.

Ex Consilio Camerae Aulicae Wienn, den 17. Aug. anno 1725.

Gabriel Gyöngyösi, m. p.

Insinuatum von der Kay. Hoff Cammer dem H. Baron Jos. v. Sigraj 10,000 fl. bezahlen zu lassen betreffend.

Der löbl. Kay. Ministerial Banco-Deputation in freundschfft zuezustellen.

(A cs. és kir. közös pénzügyi levéltárból. Bancale.)

V. Bécs, 1725. október 1.

A cs. k. udvari kamara utalványa Bécs városa tanácsához, mint a cs. bank-illetékek kezelőjéhez, hogy g. Sigray Józsefnek előzetesen 10,000 frtot fizessen ki.

Von der C. dem allhiesigen Wienner. Statt Magistrat, als Administratorn deren Kay. Banco geföhlen hiemit anzudeutten:

Demnach gewilliget worden lauth anligenden Cameral Insinuati für dem H. Baron Sigrai eine summam pr. zehen tausend gulden anticipations weiss bezahlen zu lassen, alss wirdet Er H. Burgermeister und Rath zu obigen Ende, und damit im fahl die wider Ersetzung sothaner summae

in dem angesezten drey Monathl. termin nicht erfolgen möchte, das vorgeschossene capital una cum Interesse bey künfftig pflegender berechnung decourtiret werden möge, dass behörige auch ihres orths zu veranstalten haben.

Wienn, den 1-ten Octob. 1725.

Verordtnung an Statt Magistrat dem Baron Sigraj 10,000 fl. verabfolgen zu lassen.

(Eredetije a cs. és kir. közös pénzügyi levéltárban. Bancale.)

VI. Bécs. 1725. október 8.

A cs. miniszteri bank-kiküldöttség irata a cs. k. udvari kamarához, hogy a b. Sigray Józsefnek utalványozott 10,000 frt kifizetése ellen nincs kifogás, természetesen azzal a kikötéssel, hogy a bank pénztárában a kifizetett összeg pótlásáról gondoskodás történjék.

Einer löbl. Kay. Hof-Cammer auf deroselben beliebtes 17-ten elapsi in freundschafft zuruckh anzufüegen :

Man habe kein bedenckhen dem Herrn Baron Sigrai die anverlangte zehen Tausend Gulden gegen derenselben richtiger wider ersetzung aus der Banco Haubt Cassa bezahlen zu lassen, so dass jedoch in fahl die guttmachung obiger Capitals Summe in dem angesezten drey Monatlichen termin nicht erfolgen möchte, Man sich des betragenden Capital et interesse halber, bey pflegender quartals Berechnung regressiren und solches abziechen wurde. Es verbleiben.

Wienn, den 8-ten Octobris 1725.

Reinsinuat an die Kay. Hof-Cammer die für den Baron Sigraj anticipirende 10.000 fl.

(Eredetije a cs. és k. közös pénzügyi levéltárban. Bancale.)

THALLÓCZY LAJOS.

A RÉGI ORSZÁGOS LEVÉLTÁR.

Levéltáraink behatóbb ismeretét, a Magyar Történelmi Társulat évtizedek óta folyó kutatásainak köszönhetjük. A »Századok« és a »Történelmi Tár« hasábjain folyvást megjelenő levéltári ismertetések, regeszták és közlések levéltári kincseinknek egész garmadáját hozták már napfényre, az ország minden zege-zugából.

Történetírásunkra alig lehet valami termékenyitőbb hatással, mint az e fajta munkásság. Csakis igy jöhet létre: a hazai történelem anyagának katasztere, mely a rendelkezésünkre álló összes anyagot, minden korszakra, területre és szakmára nézve, nyilvántartaná, hogy ez által kutatásunk még sikeresebb s intenzívebb s történetírásunk mind inkább alaposabb s mélyebb járású lehessen.

De az e téren folyó kutatásoknak kellő távlata mindaddig hiányoznék, amíg az ország legnagyobb levéltára: a m. kir. Országos Levéltár behatóbb ismertetésben nem részesül. Minthogy ugyanis e levéltár a legfontosabb, a legbővebb s a legtöbb oldalú anyagot foglalja magában, természetes, hogy az ország többi levéltárainak anyagát ehhez kell hozzámérnünk. Csak így tudjuk meg, ritka drágakővel, vagy csak kavicscsal van-e dolgunk, csak úgy találhatjuk meg a kivezető fonalat az adatoknak óriási tömkelegeiből.

Nekem jutott a szerencse, hogy levéltári ismereteinknek e nagy hézagát csekély erőmmel kipótolni neki lássak.

Mindenekelőtt őszinte hálás köszönetemet fejezem ki az országos főlevéltárnoknak: *dr. Pauler Gyula* úrnak, hogy az Országos Levéltár beható ismertetését nekem hivatalosan megengedni méltóztatott s azt, ennek következtében, a régi Országos Levéltárról szóló alábbi leirással meg is kezdhetem.

Tervem az, hogy az Országos Levéltárba bekebelezett különböző levéltárakat egyenkint, folytatólagosan megismertessem. E levéltárakat azonban, minthogy mindig valamely

volt hivatal vagy testület levéltárát képezik, nem abban a sorrendben irom le, amelyben az egyes gyüjtemények a hely szinén föl vannak állítva, de még merőben az időrend szerint sem, hanem az illető hivatal és levéltár történeti fejlődésével kapcsolatban. Ez első tekintetre talán szokatlannak látszik s megeshetik, hogy imott-amott némi visszásságot is idézhet elő, de kétségtelen, hogy mivel a levéltárat az illető hivatal multjának tükrében mint valami szerves egészet igyekszik bemutatni, ezáltal a különböző levéltári rendszereknek s az egyes gyüjteményeknek áttekintését könnyebbé teszi. Hiszen egy ilyen levéltárban csak akkor lehet sikeresen kutatni, ha az illető hivatal tevékenységi körét ismerjük s ha az egyes gyüjteményeknek nemcsak tartalmáról, de rendeltetésük s egymáshoz való viszonyuk felől is tájékozva vagyunk.

De e felfogásból azután természetszerűleg következik, hogy az ilyen levéltár összes gyüjteményeit kell ismertetnem. Ha csak a nekem, vagy csak az egyiknek-másiknak fontos gyüjteményekkel foglalkozom, okvetetlenül egyoldalúságba esem és ami fő, munkám csonkán marad. Egyébiránt furcsának tartanám abban válogatni, hogy micsoda ügyek tartoznak szorosan véve a történelemhez, melyek nem, vagy hogy a korszakok közt határt vonjak. Többet mondok: az ilyen válogatás egyenesen káros is, különösen nálunk, ahol a merőben politikai történeten kívül egyébre alig van érzék, s a legfontosabb korszakok, a mult és jelen század: a modern Magyarország bölcsője, annyira el vannak hanyagolva.

Az egyes levéltári gyüjteményeket külön-külön jellemezni iparkodom. Mentül rendezettebb valamely gyüjtemény s mentül határozottabb jellegű, annál kevesebbet, — mentül vegyesebb természetű, annál többet foglalkozom vele s itt-ott még egyes okiratokat is fölemlítek. Különös figyelemmel vagyok arra, hogy az illető gyüjteményeknek van-e elenchusuk (iktató-, mutató- vagy regesztakönyvük), indexük (név- és tárgymutatójuk) vagy más jegyzékük, leltáruk; hogy a gyüjtemények mely évben kezdődnek s végződnek s még ezen kívül is, hogy voltaképen mely korbeli iratok fordulnak elő tömegesebben, — egyszóval mindenben a kutatás különféle szempontjaira ügyelek.

* * *

Régi Országos Levéltár.

Ezen osztály az 1723. évi XLV. törvényczikk alapján felállított Országos Levéltár anyagát foglalja magában, amely három részre oszlik: a nádori, az országbírói levéltárra és az ország irataira.

I.

Nádori levéltár.

A régi magyar állam levéltára, a mohácsi vész előtt, Budán az úgynevezett tárnoki házban őriztetett s ott is ment tönkre, midőn Budát a törökök elfoglalták. Ezen időtől fogva az államnak közjogi fontosságú okleveleit az ország rendei mindig a nádoroknak adták át térítvény mellett. A nádori levéltárat kell tehát a mai magyar állami levéltár magvának tekintenünk.

A különböző nádorok után maradt iratok azonban, a XVI. és XVII. századból rendkívül hiányosak, mert külön nádori levéltárról akkor még szó sem volt, az iratokat minden nádor a maga lakásán tartotta s holta után — kivéve a már említett államokiratokat — nem volt senki, aki azokat akár az ország, akár a nádor-utód részére általvegye. Igy esik meg, hogy például a Nádasdy Tamás, Thurzó György, Thurzó Szaniszló és Wesselényi Ferencz nádorsága alatt kelt okiratokat, az orsz. Levéltár kincstári osztályában azoknak családi levéltárában; az Illyésházy István nádorságára vonatkozókat a gróf Batthyányi család lajta-ujfalusi levéltárában; Forgách Zsigmond nádor iratait e családnak a Magyar Nemzeti Muzeumban elhelyezett levéltárában; a Draskovich Jánoséit Biszágon, a Pálffy Páléit Pozsonyban, a gróf Esterházy Miklóséit Kismartonban kell keresnünk.

Az itteni nádori levéltár tehát csak töredékeket nyujthat. Legrégibb darabja *Nádasdy Tamás* nádor adományainak könyve 1554-től 1562-ig, mert tudvalevőleg a nádoroknak jogukban állott, bárhol az országban 32 telek erejéig adományokat tenni.

Thurzó György nádortól (1609—17.) mindössze 12 darab okirat maradt fönn.

Esterházy Miklós nádornak (1625—45.) 4 jegyzőkönyve van adományairól, rendeleteiről s az előtte történt bevallások, egyezségekről stb. E jegyzőkönyveket is Batthyányi Lajos gróf nádor magánosoktól szerezte meg az Országos Levéltár részére.

Wesselényi Ferencz nádortól (1655—67.) 6 csomó és 2 jegyzőkönyv, *Esterházy Pál* herczegtől (1681—1713.) már sokkal több: 64 csomó és 7 jegyzőkönyv maradt fönn.

A nádori levéltár nagyobb teljessége *Pálffy Miklóssal* (1714—32.) kezdődik s az eddigi adománylevelek, nádori parancsok, királyi rendeletek, kamarai s kanczelláriai átiratok, bevallások, perek, tanuvallatások, egyezségeken kívül a nádori méltósággal összefüggő egyéb iratokkal is mindegyre bővül.

Ferencz lotharingiai herczeg királyi helytartótól (1732—1739.) már igen érdekes s különösen a *Pero* lázadásra vonatkozó hétszemélyes táblai elnöki iratokat találunk. Ugyancsak tőle kezdődnek a Pest-Pilis-Soltmegyei főispánsági iratok.

Gróf Pálffy János nádortól (1741—51.) kezdve megvannak a Jászkún kerületek iratai.

Gróf Batthyányi Lajos nádor (1751—65.) iratai közt találjuk az 1761-ben felvett tiz milliónyi országos kölcsön tárgyában folytatott levelezéseket s kezdetüket veszik a helytartótanácsi elnöki és az országgyűlési iratok.

Albert szász herczeg királyi helytartó (1766—81.) és *Sándor Lipót főherczeg* nádor (1790—95.) iratai közül főleg a XIII szepesi város, a temesi bánság és Fiume visszakapcsolására vonatkozók érdemelnek figyelmet.

Mindezen nádori iratokhoz utólag készitett mutatók, legtöbbnyire csak indexek állnak rendelkezésre, sőt az összes nádori adományozásokról is van egy személyek s egy birtokok szerinti index.

József (1796—1847.) és *István* (1847—48.) főherczeg nádorok levéltára, már egy teljesen szervezett nádori iroda munkája s nemcsak teljes, hanem terjedelemre is a legnagyobb, mert a mellékleteken kivül 707 csomóra terjed s 43 iktató könyvvel és indexxel van ellátva. Az iratok különböző osztályokra oszlanak. Ilyenek: a magyar tud. Akadémia; az Orsz. Levéltár; az országos pénztár; 1827/28. évi országos összeirás; az országgyűlések; Jász-kún kerületek; az 1811-iki devalváczió; a nemesi fölkelések; a helytartótanács; a Ludovika Akadémia; a Magy. Nemz. Múzeum; a hétszemélyes tábla iratai s más közigazgatási és politikai, sőt titkos, leginkább rendőri iratok.

Mellékletek is nagy számmal vannak, a melyek közt több érdekes dologra akadunk. Legfontosabbak a különféle tervrajzok (pl. a lánczhid, a különböző folyószabályozások tervei), az 1797—1826. nemesi fölkelések iratai s a fölkelési alapnak, valamint a Ludovikának, a Múzeumnak, a négy országos pénztárnak (1751—1848.) s a nemzeti szinháznak (1840—1851.) terjedelmes számadásai, s végül Pest vármegye köz- és kis-gyűléseinek jegyzőkönyvei 1813—1846-ig bezárólag.

Ezektől elkülönitve őriztetnek *József főherczeg*-nádor elnöki titkos iratai, melyek a bécsi cs. és kir. házi, állami és titkos levéltár által még 1874-ben adattak át. E gyüjtemény egyike a legbecsesebbeknek. Elsőrangú kútfő József nádor hires félszázadának politikai és kulturális ismeretéhez.

A 113 csomóból álló levéltár a következő állandó osz-

tályzatokra oszlik: Elnöki iratokra (acta praesidialia), melyek közt néhány 1795 évet megelőző is van s különösen legfelsőbb eredeti kéziratokban gazdag. Hivatalos levelekre (epistolae officiosae), melyek a nádor személyéhez a legkülönbözőbb hatóságoktól intéztettek, ahol Metternichnek is több levelét találjuk. Kulturális szempontból leggazdagabbak az úgynevezett hivatalos vegyes iratok (miscellanea officiosa) vagyis különböző kimutatások, statisztikai táblázatok, tervezetek, emlékiratok stb. E kor politikai mozgalmait, az ellenzék agitációját a megyék s az ország gyűlésein, az egyletekben s a sajtóban alig illusztrálhatja valami jobban mint e gyüjtemény államrendőri osztálya (exhibita ad politiam et internam regni Hungariae securitatem spectantia) 1795-től 1845-ig s néhány érdekes töredék 1784-től 1789-ig.

Nagy tömeget képeznek az országgyűlési iratok, melyek közül, magukra az országgyűlési tárgyalásokra vonatkozók másutt is és sokkal bővebben megvannak, sőt legnagyobb részük nyomtatásban is megjelent. Sokkal érdekesebbek és ritkábbak az egyes országgyűlések előkészítéséről (Acta praeparatoria) szóló iratok csomói különösen politikai szempontból, míg a vegyesek (Acta extraserialia) csomói inkább a szellemi s gazdasági törekvéseket világítják meg, mert az országgyűléseken vitatott minden egyes tárgyról a különböző történeti levezetések (historica deductio), emlékiratok, táblázatos kimutatások, véleményes jelentések stb. bő felvilágosítást nyujtanak.

Végül állandó osztályzat jellegével bírnak még a nemesi fölkelésekre (acta insurrectionalia) vonatkozó elnöki iratok is.

Ezeken kívül némely évekből több külön csomót is találunk. Igy 1795—1802-ig néhány csomó a helytartótanácsnak és külön a helytartótanácsi számvevőségnek újjászervezését tárgyalja. Az 1797. évből és 1805—1809-ből a francziák elleni hadjáratokról nagy érdekű tudósítások, levelek, kimutatások; az 1811—12-iki devalváczióra vonatkozólag titkos pénzügyi iratok (acta financialia secretiora) maradtak fönn, míg az 1828-iki nagy országos összeirásról főleg összesítő táblázatokat találunk.

József főherczeg nádor ezen elnöki iratairól kimeritő — de index nélküli — elenchusok vannak 1839-ig bezárólag, az utolsó évekről azonban elenchus nincsen s az iratok sincsenek levéltári számmal ellátva.

II.

Országbírói levéltár.

Teljességre, különösen a régibb időkből, szintén nem tarthat számot s csak a véletlen mentett meg egyet s mást országbíráink irataiból, vagy pedig az illető családok levél-

táraiban vissza maradt. Kezdődik e levéltár *Báthory István* országbíró (1586—1605.) egyetlen bevallási okiratával 1591-ből.

Ezt követi *Nádasdy Ferencz* grófnak (1655—70.) négy országbírói kiadványa és két számadás az ő fizetéséről.

E töredékek után gróf *Forgách Ádámtól* (1670—81.) már 7 csomó maradt fenn: a legkülönbözőbb perbeli bírói parancsokkal.

Gróf Draskovich Miklós (1681—87.) iratai közt a bírói parancsokon kívül, a felek által előtte a legkülönfélébb ügyekben kötött egyezségeket, szerződéseket, bevallásokat stb. találunk, sőt azon a réven, hogy az 1681: XXVI. t.-czikk értelmében kiküldött vallásügyi országos bizottság elnöke az országbíró volt, e nagyfontosságú bizottság összes iratai is itt őriztetnek.

Gróf *Csáky István* országbíró (1687—99.) iratai még terjedelmesebbek s azokban az előbb említett parancsok, bevallásokon kívül már előtte folyt pereket, az országbírói hites jegyzők által eszközölt tanuvallatásokat is találunk.

Az utánna következő országbíráknak: gróf *Batthyányi Ádám* (1700—3.) és gróf *Erdődy György*-nek (1704—12.) iratai az akkori zavaros idők miatt hézagosak, gróf *Koháry István* országbírótól (1715— 31.) kezdve azonban mindegyre teljesebbek.

Pálffy Miklós (1765—73.), *Csáky János* (1783—86.) és *Zichy Károly* (1789—95.) grófok iratai közt sok van olyan, mely az Orsz. Levéltárról szól.

E levéltár *Cziráky Antal* gróf és *Majláth György* országbírák irataival és jegyzőkönyveivel záródik 1849. április. 30-án.

Az országbírák levéltárának anyagáról két kimerítő elenchus van, indexe azonban nincs.

III.

Az ország iratai.

Ezen osztályzat kezdete igen szerény. Az ország iratairól itt őrzött térítvények s lajstromokból — amelyek mellett azokat az ország rendei a megválasztott nádornak kezéhez szokták adni — azt látjuk, hogy a *Thurzó György* nádornak 1613-ban átadott okiratok száma mindössze 11-re rúgott s legrégibb darabja az 1606. évi bécsi békekötés eredetije volt. Az 1626. évi lajstromban már — hogy hogy nem — 1 (a Mátyás és Ulászló közti 1478-iki egyezség), az 1647-ikiben pedig 4 középkori oklevéllel találkozunk.

A nagyobb mérvű gyarapodás azonban csak a múlt század közepén állott be, midőn 1755-ben gróf *Batthyányi Lajos* nádor az összes hiteles helyeket és vármegyéket s a főurak

nagy részét fölszólította, hogy a levéltárukban található közokiratokat az ország levéltárának engedjék át. A fölhivást általában lelkesen és szép eredménnyel karolták föl. A hiteles helyek közül például az esztergomi káptalan 26 darabot, köztük IV. Béla 1267. évi törvényét, a sárkányrend 1408-iki alapítólevelét adta át. Ezen kívül a nyitrai, pozsonyi, szepesi és váradi káptalanok is több oklevelet küldtek meg, a pannonhalmi főapátság pedig 1229 től néhány becses okiratot ideiglenesen letétbe helyezett el. A vármegyék mind azt felelték, hogy a kivánt okiratokkal nem (!) rendelkeznek. A főuraktól is több eredményt tételezhetnénk föl. Csakis a *Sztáray, Viczay, Illésházy, Rhédey, Draskovich, Forgách* és *Koháry* grófok küldtek be több törvényt, országgyűlési és országbírói iratot. Sokkal gazdagabb az az anyag, amit az országnak akkor legnagyobb levéltára, a pozsonyi kamarai levéltár engedett át. Időnkint a kanczelláriа is megküldte az országos határbizottságok iratait s végül 1837-ben a kuriától több rendbéli országgyűlési irat vétetett át.

Az ilyen módon összegyüjtött és a mai Országos Levéltár fennállása óta, a külömböző osztályokból lehetőleg kiegészített országos iratok a következő gyűjteményekre oszlanak:

1. Az országos törvények gyüjteménye, melyben — különösen a középkorból — több olyan őriztetik, amely a »Corpus Juris«-ba nem vétetett föl s csak a Kovachichok munkáiban láttak napvilágot. Legrégibb eredeti darabja IV. Béla 1267. évi törvénye; de sok köztük az egyszerű vagy hiteles másolat, 1593-tól kezdve pedig legtöbbje s így nevezetesen az 1723-iki törvény is, bár teljesen hiteles alakban (a felség és kanczellár által aláirva, megpecsételve), de csak nyomtatványban létezik. Teljesnek azonban e gyüjtemény csak a XVI. század közepétől kezdve nevezhető s az 1848. áprilisi törvénnyel záródik. Ennek folytatását képezik az 1867. óta szentesített törvények, melyeknek eredeti példányait régebben a főrendiház elnöke, a törvények uj kihirdetési módja óta pedig a miniszterelnök az orsz. levéltárnak küldi megőrzés végett.

2. A szent koronára és a koronázási jelvényekre vonatkozó iratok 1309-ben egy egyszerű másolattal kezdődnek. Az első eredeti oklevél Zsigmond királynak 1434. évi, Bálint győri püspökhöz intézett parancsa, hogy a szent koronát feje vesztése alatt adja vissza; továbbá Erzsébet királynőnek s az ország nagyjainak a szent korona átvételéről szóló 1439. évi, eredeti, 10 pecséttel ellátott bizonyítványa. Általában itt őriztetnek a korona és Sz. István jobbjának átvételéről szóló elismervények, a koronát tartalmazó láda felnyitása és lepecsételése

alkalmából kelt jegyzőkönyvek, 1615-től kezdve pedig a koronaőrségre vonatkozó iratok sorozata, s az újabb időtől a mai napig a koronaőrök megválasztásáról és beiktatásáról való királyi oklevelek. Maguk a koronázásokra vonatkozó iratok, az illető évnél az országgyűlési iratok közt találhatók.

3. A királyi leiratok sorozata, egy-két mohácsi vész előtti darabja az Orsz. Levéltár diplomatikai osztályába tétetvén át, 1545-től 1701-ig 5 darab leiratból áll, de 1867-től máig leginkább a miniszterelnökök s a főrendiház elnökeinek kinevező okirataival folytatódik. Ezek mellett vannak az országgyűléseket berekesztő és megnyitó leiratok is 1869 óta, melyek esetről esetre azonnal, kihirdetésük után az országos levéltárban tétetnek le.

4. A koronázás alkalmával kiadott királyi hitlevelek 1618-ban kezdődnek s II. Ferdinándtól kezdve minden egyes királyunktól bírjuk, I. Ferencz József apostoli királyunknak 1867. június 6-án kelt hitleveléig.

5. A békekötések 7 első darabja (1463—1519.) a diplomatikai osztályba tétetvén át, ez a sorozat az 1606-iki híres bécsi béke eredeti okiratával kezdődik s az 1809-iki schönbrunni békekötés nyomtatványával végződik.

6. A magyar országgyűlési iratok osztálya 1601-től kezdődik és miután 1893-ban a képviselőháztól a legújabb korbeliek is átvétettek, most már 1892-ig tart bezárólag, az 1868-tól kezdődő zárószámadásokkal együtt. Teljességre azonban, csupán az 1708/15-iki országgyűléstől kezdve tarthat igényt. Ezeknek túlnyomó s legfontosabb része tudvalevőleg az 1790-iki országgyűléstől kezdve máig nyomtatásban is megjelent, míg a régiebbek a XVII. századtól kezdve a m. tud. Akadémia »Magyar Országgyűlési Emlékek« című vállalatában adatnak ki.

Az országos iratok többi gyüjteményei is voltaképen az országgyűlési iratok osztályával függnek össze.

7. Ilyenek a nádori országos gyűlések (acta concursuum Palatinalium), melyeket a nádor, mikor országgyűlés nem volt, időnkint összehívhatott s tulajdonképen az országgyűlési határozatoknak, adózás-, katona-elszállásolás- s élelmezés stb. ügyében, végrehajtásával foglalkozott. E gyüjtemény 1605-től, rendszeresebben pedig 1717-től kezdődik 1737-ig, a midőn e gyűlések megszüntek.

8. Alkalmasint e gyüjtemény függelékét képezték a katonai rendtartások, melyek 1638—1762-ig terjednek s leginkább nyomtatványok.

9. Az ugynevezett visszakapcsolási iratok (acta reincorporationalia) az országtól egykor elszakított területek

és pedig 1626-ból Fraknó és Kabold, 1647-ből Kismarton, Kőszeg, Borostyánkő és Szarvkő uradalmaknak, 1747-ből a tiszai és marosi határőrvidéknek, 1708. és 1802-ből a XIII szepesi város visszacsatolására vonatkoznak.

10. Külön osztályzatot alkotnak az ország határait illető iratok (acta limitanea), melyek az ezen ügyben időnkint kiküldött országos bizottságoktól származnak és az azokhoz tartozó térképekkel s oklevélmásolatokból (1348-tól) álló mellékletekkel együtt, a szomszéd országok s tartományok szerint vannak fölállítva. Maguk a tárgyalási iratok: a Lengyelország felőli határról 1690—1793-ig; Morvaország felől 1694—1795-ig; Alsó-Ausztria felől 1717—95-ig; Stájerország és Karinthia felől 1718—1846-ig; Erdély felől 1752—1850-ig; Szilézia felől 1753—95-ig; Galliczia felől 1754—1828-ig terjednek és az 1887—90-iki magyar-román határrendezéssel záródnak be.

11. A honosítási (acta indigenatus) iratok, az ország honosságának elnyeréséért beadott folyamodványok s a honossági eskü letételéről szóló bizonyítványokból áll 1687—1754-ig és 1 darabból 1809-ből. Itt őriztetnek még az 1722. és 1751-ben az országgyűlés által a honosítás ügyében kiküldött rendszeresítő országos bizottmány (systematica deputatio) iratai.

12. A rendszeresítő országos bizottmányok iratai közül az 1715-ben kiküldött jogügyi (XXIV. t.-czikk), vallásügyi (XXX. t.-czikk.) és katonai s gazdasági (LIX. t.-czikk.); az 1791-iki (LXVII. t.-czikk.) közigazgatási, adóügyi, kereskedelmi, jogügyi, közoktatási, egyházi, urbéri, bányászati és sérelmi; az 1802-iki adóügyi, az 1827-iki (VIII. t.-czikk) különféle ügyben és az 1840-ben (V. t.-czikk) a börtönügy szervezésére kiküldött bizottságok munkálatai külön gyüjteményt képeznek, melynek legfontosabb s legnagyobb része annak idején ki is nyomattatott s az ország akkori kultúrtörekvéseinek megismeréséhez elsőrangú kútfőül szolgál.

13. A sok száz csomóra terjedő országos összeírások az 1715., 1720. és 1828-ikiakat foglalják magukban. Ezekben az ország összes adófizető népe személyenkint, minden birtokával és jövedelmével együtt van összeírva. A páratlan becsű 1715. és 1720-iki összeírások *dr. Acsády Ignácz* földolgozásában az orsz. statisztikai hivatal kiadásában láttak napvilágot. Ezen utóbbiak közt néhány régibb (1647—1710.) összeírás is található.

14. Az ilyen összeirások alapján aztán az orsz. bizottságok a régi magyar adókulcsnak: a portáknak kiigazítását eszközölték. E bizottságok munkálatai 1715—1751-ig

terjednek, több melléklettel, a melyek közül egy könyv a porták összegét 1553-tól kezdve 1745-ig megyénkint föltünteti.

15. A nemesi fölkelések gyüjteménye csak az 1741—51-ikinek iratait (levelezés és létszámkimutatások) foglalja magában, mert a többi 1797—1809-iki nemesi fölkelések iratai — mint már említettük — a nádori levéltárban őriztetnek.

Kisebb gyüjteményeket képeznek az 1763. évi földrengésre, a Mura és Dráva folyóknak 1818—38. évi szabályozására vonatkozó iratok, és a Magyar Nemz. Muzeum, a Ludovika Akadémia (ide van téve gróf Festetich Györgynek 1802. évi a Georgikont, a keszthelyi gazdasági intézetet megalapító levele is) és a magyar tud. Akadémia fölállítására tett eredeti alapítólevelek és szerződések.

A vegyesek (Miscellanea) gyüjteménye voltaképen a nádori és országbírói levéltárak töredékeiből állott elő. Ezek közt van 2 kis csomó folyamodvány az országgyűlésekhez és a fölséghez 1672—1747-ig; 2 kis csomó nádori s országbírói parancs 1673—1731-ig magánfelek peres ügyeiben; 5 kis csomóval, alkalmasint megerősítés s átírás végett magánosoktól beadott, bevallások s egyezségek 1636—1733-ig.

Becsesebb az a csomó, mely 1751-ben az Erdélyhez tartozó részek visszakebelezése alkalmával Erdélyről készült történelmi levezetések s emlékiratokból áll; továbbá az a két csomó, mely újabban a kincstári osztályból tetetett ide. Ezek egyike többnyire évnélküli diplomácziai és országgyűlési fogalmazványokból áll 1551—1690-ig, míg a másik tisztán országgyűlési iratokat, törvényczikk-kivonatokat tartalmaz, egy-két XVI. századi iratot leszámítva, 1646—1729-ig. Végül szintén a kincstári osztályból való néhány tértvény az ország iratairól, de csak másolatban, eredetijeik föntebb találhatók.

Az Orsz. Levéltárt megalapító 1723. évi törvény azt egyúttal a magán felek okiratainak megőrzésére is fölhatalmazta. Igy keletkezett a letétek gyüjteménye, mely egyébiránt nem sok s magán természetű iratból áll. Történelmi érdekűek Sárvár város privilégiumai 1328—1464-ig, melyek — letéti voltuk fenntartásával — a diplomatikai osztályba helyeztettek el.

A felsorolt összes gyüjtemények minden darabjáról pontos mutatók vannak.

Mindezeken kívül a régi országos levéltárban külön őriztetnek még: V. Ferdinánd királynak 1848-ban trónjáról való lemondó oklevele, az 1849. évi függetlenségi nyilatkozat.

gróf Batthyányi Lajos hamvai iránt fölvett jegyzőkönyv, Deák Ferencz koporsójának kulcsa stb., a főrendiház újjászervezése óta a főrendekről vezetett díszes családkönyv, továbbá a méter és kilogramm mértékek hiteles mintája platinából és a kanczellária által használt kis és nagy, állami és nádori pecsétnyomók sorozata Mária Theréziától 1848-ig.

A régi országos levéltárnak, mint ilyennek, magának is vannak iratai. Az iratok 1753-ban kezdődnek, melyekhez elenchus is van, de a rendes hivatalos akták voltaképen 1801-től számíthatók, amióta rendes iktatókönyveket kezdtek vezetni. Ezeken kívül van még egy másolókönyve is, a melybe a levéltárra vonatkozó régibb rendeleteket s leveleket lemásolták, végül a hatóságoknak kiadott iratokról vezetett kölcsönkönyvei.

Tagányi Károly.

MEGINT A »SABARTOIASFALOI« NÉVRŐL.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Ugyanis a *szabirok* neve eredeti ugor pluralis formájában *szabîrt* alakban, a hogy Konstantinosnál is látjuk a nevet (*Σάβαρτοι*), annyira kinálkozó volt a szabirok körül és közt élő őrményeknek egy ily szellemeskedő szójáték vagy etymologia megalkotására, hogy bámulatot keltő körülmény lenne, ha az ilyen elmésségre mindenkor hajlandó nép oly hosszu évszázadsoron keresztül ezt fel nem kapta volna. — Mert elég köztudomásban levő történeti tény, hogy a szabirok már Herodotosnál többször ugy említtetnek, mint Armenia lakói,[1]) ugy hogy a hazát kereső magyarok közül a IX. sz. folyamában kiszakadó és Persziszbe költöző rész tulajdonképen csak *vissza tért* egy oly hazába, melyből őseik valaha, tán nem is mindnyájan kijöttek, de a melynek emléke azért folyvást élt a vándorolgató törzs tudatában. Tehát éppen olyan emlékek és szükség vezették őket az ő »Perszi:szök« felé, mint a milyenek hozták a magyarok másik részét »Atilla örökségének« elfoglalására. Hogy az ugor vándorlásokban, India, Armenia, Észak-China, és a Duna-Tisza köze irányában, (ezek voltak tudtommal a főbb *áramlati irányok)* ezen emlékek és a hozzájok fűződő jogigények mily roppant szerepet játszottak, arra elég legyen csak rámutatnom itt. Tény, hogy Armeniának azon része, a hova Thury meghatározása is helyezi Konstantinos »Persziszét«, latin, görög, örmény irodalomból igazolhatólag skytha azaz ugor-féle nép állandó tanyája volt több mint másfél évezeren keresztül.

Volt hát az örményeknek módjuk jól ismerni kivált a szabirok nevét, mely nálok roppant sok változatban *(eszpēr, iszpēr, szpēr, szevortik* stb.) volt forgalomban és nem csoda, ha a náluk mindennapos névre saját nyelvök szavait is rá-

[1]) Lásd főképen a lakóhelyök geographiai meghatározását magában foglaló IV. k. 37. és 40. fejezeteit.

tukmálták és az előttük különben érthetetlen »*szabirt*« nevet, olyan jelentésben, a milyen éppen kínálkozott, értelmökhöz közelebb vitték.

Megvolt hát a népetymologiai alakításnak minden szükséges feltétele: 1. a (szavirt) név gyakori használata, 2. érthetetlen volta és 3. nyelvük egyes szavaihoz (szjav-orti) szerfelett hasonlatos külső hangzása. Ennyi kedvező körülmény összehatása megtermi mindig a *sirbak*, a *kopasz-tér* és a *szevortik*-féle kifejezéseket. Hogy pedig itt a *szevortik* szóban csakugyan ilyen productum áll szemünk előtt, azt legkiáltóbban azon körülmény bizonyítja, hogy a Konstantinos által használt *sabartoi-asfaloi* név teljes alakját az örmény *szevortik* vagy *szjavortik*ból kimagyarázni, mint Thury kisérlete minden fejtegetésnél ékesebben igazolja, tisztára lehetetlen. — Sőt magának az első tagnak *(savartoi)* hang alakja is olyan, hogy az a *szjavortik*ből való származtatás felvétele ellen még akkor is tiltakoznék, ha az ἄσφαλοι nem állana ilyen felvétel mellett megfejthetlen talányként mellette.

Kell-é azt mondanom, hogy ha a név örményesített alakja *szevortik* (ill. *sziavortik)* állott volna Konstantinos előtt, ő abból csak Σεβορτιχοί vagy az egyes alakban Σεβορτιοι (ill. Σιαβορτιοι) alakot formált volna éppen oly pontossággal, mint a milyennel Maszûdi *sziavordi*nak transscribálta saját nyelvén ez örményektől hallott nevet. Sőt Konstantinos a maga minden érthetőt magyarázgatni szerető modorában még oda tette volna görögül azt is, hogy e névnek mi a voltaképeni jelentése, olyan formán, mint Maszûdi is használta művében az örmény szó mellett még annak hű persa fordítását is, mikor a *sziābecse* szóval is említi a *sziāvordi* népet. Jól mondja hát Thury, hogy Maszûdi az arméniai magyarok *sziābecse (= fekete gyerek)* nevét a persáktól hallotta; de hozzá tehetjük bátran, hogy a persák pedig e nevet az örményes, népetymologia-alkotta *szevorti*ból ismerték meg és fordították le saját nyelvökre. — Tehát sem az arab *sziāvordi*, sem a persa *sziābecse* [1]) nem tartalmaz legcsekélyebb bizonyságot sem arra nézve, hogy az örmény *szjavortik-szevortik*ot eredetinek fogadjuk el a Konstantinos-féle *sabartoi* alakkal szemben. Ellenkezőleg a *sabartoi* hangképe sok vonásban elárulja a *szevortik*tól való teljes függetlenségét.

Nem szabad említetlenül hagyni azon fontos körülményt sem, hogy a *szabîrok* neve Herodotosnál *Saspeires*, *Sapeires* és *Sappeires* alakban, Apollonios Rhodiosnál *Sapeiras*, Stepha-

[1]) Hogy a »*latin irodalom*« czimmel felruházott Buxtorf János fordításáról ne is szóljak.

nos Byz. *Sapeires* alakban, Ammianus Marcellinusnál (XXII. 8. 21.) *Sapires*, a régi örmény irodalomban *Eszpēr, Iszpēr, szpēr* formákban, Priskosnál *Sabirōn*, Menandernél *Sabeirous*, Jordanisnál *Saviri* alakban maradt reánk. E névformák közül az örmény *szevorti-szjavorti* segitségével egyetlen egyet sem lehet *hangtanilag* megoldani, ellenben a Konstantinosnál fenmaradt Σαβαρτ-οι-jal, melynek egyes számu alakja, az ugor nyelvek tanusága szerint, *szabar* vagy *szavar*, egytől-egyig mind megérthető és magyarázható. Ez a legkétségtelenebb bizonysága annak, hogy a Σαβαρτοι alak hivebb és eredetibb, mint az örményektől jelentés kedvéért eltorzitott *szjavortik*.

E neveket pedig egymástól eltépni és mint más-más nép nevét fogni fel nem lehet. Nincs semmi értéke és sulya tehát Thury azon állitásának, hogy a *szabeir, szabir, szavir* népnévvel a görög irók határozottan *más népet* jelöltek, nem a *magyarokat*, ugy annyira, hogy mikor legelőször találkozunk a *görög* irodalomban a *szabir*ok és *magyar*ok (t. i. az *onugorok)* nevével (460 táján Priskosnál), már akkor azt olvassuk, hogy az *onugor* nevü magyarokat a *szabirok* szoritották ki hazájokból.

Ha Thury pontosabban elolvasta és megfontolta volna Jordanis művének, ki Priskosnál circa 80 évvel irt később, 5. fejezetét, melylyel az előbbi értekezésében sokat foglalkozott, akkor lehetetlen lett volna meg nem győződnie arról, hogy azok a *szabirok*, kik 461 táján Kr. u. kikergetik hazájokból az *onugorok*at, már Jordanis idejében, 550 körül ugy emlittetnek, mint az onugorokkal *azonos nép*. Mikor olvadtak és mily körülmények közt össze velök: adat hiányában ki mondhatja meg? De kétségtelen, hogy 90 év zivatarai nyujthatnak két *nomád*, tehát *örökké mozgó és harczoló* nép életében elég időt és alkalmat ilyen összeolvadásra.

Ami pedig Jordanes hivatolt mondatát illeti: annak csak az első fele vonatkozik a *magyarokra, (ennyi: Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium)* a többi rész vonatkozik már a gótokra. Csakhogy nekünk éppen elég ez az első rész annak igazolására, hogy Jordanis a *szabir* és *Hunugor* (= *Onugor)* népet *egy népnek* tudta és vette.

Nem czáfolja meg *e két nép egységét*, mint Thury hiszi, sőt éppen ellenkezőleg, megerősíti a VII. századbeli *Theophylactus Simokattá*nak azon eljárása, hogy az *unnugor* és *szabir* népeket *közvetlen egymás mellett* említi a nép-felsorolásban. Csak azon esetben czáfolná meg, ha felvennők, hogy midőn a két rokon nép egymással politikailag egyesült, akkor az egyik

tüstént felolvadt a másikban annyira, hogy még nemzeti külön nevét is elfelejtette a nép maga is, elfelejtették teljesen mások is. Ez pedig igy, ilyen merevséggel nem szokott bekövetkezni soha, mint saját hazai viszonyainkból eléggé megtanulhatjuk.

Végre azon körülmény, hogy a bizánczi irók mind az onugorok, mind a szabirok *lakóhelyét* a Kaukazustól északra elterülő sikságra helyezik, ismét csak mellette és nem ellene vall annak, hogy a Jordanis szövegéből kiolvasható igazságot t. i. az onugorok és szabirok politikai összetartozását történeti ténynek vehetjük.

Mikor tehát Konstantinos — hogy kiinduló pontunkhoz visszatérjünk — azt állítja, hogy a magyarok valamely okból viselték a *Sabartoi* nevet, és mi ebben a névben a *szavar, szavîr* népnév plurális alakjának *(szavar-t)* hangtanilag teljesen kifogástalan transscriptióját látjuk: akkor a bizánczi irók történeti följegyzéseiben e felfogásunkra nézve nemcsak legkisebb nehézséget vagy czáfolatot nem találunk, sőt ellenkezőleg azt látjuk, hogy *philologiai tiszta alapra fektetett megfejtésünket Jordanis positiv történeti adatával, a bizánczi irók pedig geographiai meghatározásaikkal támogatják* és *minden kétségen felül emelik.*

Azt azonban nagyon is természetesnek találjuk, hogy Thury, mikor az örmény *szjavortik* szót egész fejtegetésének alapjául vetette, az igy magára vállalt hamis álláspontról itélve Jordanis azon adatában, melyben ez az *onugorok* és *szabirok* nevét mint *azonos jelentésü* szavakat felváltva használja, nem lát komoly bizonyító erőt s úgy nyilatkozik, »hogy ő (t. i. Jordanis) vagy *szándékosan vagy tévedésből a szavirok helyett ezeknek szomszédait, a szintén hunok közé tartozó hunugurokat említi.*« Amde mikor azt kell látnunk, hogy Jordanis *tévedéséhez* hozzá járul Konstantinosnak teljesen ugyanazon történeti tényt hirdető — mondjuk — *tévedése*, annak a Konstantinosnak, kiről kétségtelenül tudjuk, hogy nem Jordanis vezetése után esett ugyanabba a *tévedésbe:* akkor már azt is érezzük, hogy e két különböző forrásból és időből fakadó egy és ugyanazon igazságot valló állítás többé nem *tévedést,* hanem oly *positiv történeti tényt* foglal magában, melyet semmiféle tudós okoskodás megingatni nem bir!

Ez a történeti tény és igazság pedig az, hogy *a szabirok egykor egy ideig valóban tagjai voltak azon nemzettestnek, melyet a vándorló magyarok (az onugorok) alkottak.*

Foglaljuk már most össze a *sabartoi-asfaloi* névre vonatkozó nyomozásunk eredményét. Először is azt kell konstatálnunk, hogy a hosszú névben a görög pluralis nominativus *οι*

ragja kétszer áll előttünk, világos bizonyságául annak, hogy Konstantinosnak magának, ki e nevet bizonyosan hallomásból ismerte, volt tudomása arról, hogy ebben az egy hosszú szóban két nemzetnév van összefoglalva egymással. Az összefoglalás módjával azonban aligha volt tisztában, nevezetesen az összekötő *as(=és)* értékét, jelentését nem tudta és ebbeli bizonytalansága indithatta arra, hogy ezt a két nevet és az ezeket összefoglaló kötőszót egy hosszú szóban irta le, bár a szó többbragúságát sejtette és a kellő helyen alkalmazott két pluralis nominativus *οι* ragjával kifejezésre is juttatta.

A név utolsó tagjára: az *aszfaloira* nézve teljesen tisztázott dolog, hogy az *nem örmény szó*, mint Thury minden elfogadható alap nélkül gondolta; de nem is az *ἀσφαλής* melléknév plur. nominativusa, mint Fesslertől Peczig egy évszázadon keresztül nézték, mert ezt Konstantinos csak *ἀσφαλεῖς* alakban használta volna, mint ezt magának a császári irónak nyelvhasználatából tisztára kimutatnunk és végleg megállapítnunk sikerült, hanem igenis, ebben a szóban egy az ugor nyelvekből *ezen alakjában is*, némileg *elváltozott formájában is*, mai napig használt *kötőszó* (a vogul: *ās=és*, meg a magyar *és, es*) van összetéve a *Fal* nemzetnévvel, mely nemzetnévvel, mint elég ismeretes dolog, a mai oroszosított néven *palóczoknak* nevezett népet, a nagy *kun* néptörzsnek egy ágát, szokták emlegetni ugy idegen nemzetek, mint kétségkivül ők önnön magokat is. Hogy az Árpád korabeli magyarok e *Falokat* közelebbről ismerték és velök barátságos érintkezésben állottak, azt igazolja azon körülmény, hogy Árpád fejedelem egyik unokáját az ő nemzetnevökről nevezték *Fal*-nak el. Árpád ez unokájának, kit Konstantinos *τὸν νυνὶ ἄρχοντα* »*a ma uralkodó fejedelem*«-nek mond, nevét a császári iró két alakban (*Φαλῆς* és *Φαλίτζιν*) örökítette meg, emlékét pedig, ugy hiszem, a mai fehérmegyei *Vaál* község neve őrizi.

A *Falēsz* személynév használata tehát az Árpád-családban arra mutat, hogy a *fal* népnevet a költözködő magyarok már jól ismerték és becsülni tanulták; okkal feltehető hát, hogy e nemzetnek némely törzse a magyarság viszontagságos vándorlásaiban valósággal részt vett.

Igy tehát azon felfogásunk részére, hogy az *ἄσφαλοι* szóban a *fal* nemzetnevet ismerjük fel, a valószerűség történeti szempontból is biztosítva van.

A *sabartoi-asfaloi* név első tagjának, a *sabartoi*nak értelmezésében még eddig mindenki megegyezett abban, hogy e szó a *szabirok* más irókból jól ismert nevét rejti magában;

felismerték és elfogadták e nézetet még azok is, kik a név végső betűjeként jelentkező *t*-nek, mely az ugor nyelvekben a többes szám jele, jellegét és szerepét fel nem ismerték.

Egyedül Thury kisérlette meg az általánosan elfogadott névmegfejtés helyén egy *uj*, — az ő felfogása szerint bizonyára *helyesebb, igazabb* megfejtést állitani. Az a szóalak, melyet fejtegetése bázisául elfogadott *(szjavorti* vagy *szevorti szjavortik* vagy *szevortik)* szembeszökően nagyon elüt a latin, görög és örmény iróknál előforduló és ugyanezen népfaj jelölésére szolgáló egyéb névalakoktól, hasonlit kizárólag csak azon alakokhoz, melyeket az örmény források után dolgozó irók tartottak fent. Ez irók száma Maszudival és Buxtorf János bázeli egyetemi tanárral (meghalt 1664-ben) teljesen kimerült. Ugy hogy Thurynak ez alakeltérésre való tekintetből nolle-velle el kellett dobni, le kellett tagadni a szabiroknak az onugurokkal való azonosságát vagy inkább egy állam kötelékébe való tartozását. És ezt meg is kisérlette legjobb tehetsége szerint; ha nem sikerült neki, nem ő tehet róla.

De ha ez fényesen sikerült volna: sem ért volna el vele semmit. Hiszen a *sabartoi* megmagyarázása örményből mindaddig ingatag értékű, mig ugyanonnan a vele kapcsolatos szót (az *aszfaloi*-t) is megoldani nem tudjuk. Félszavak, szórészletek magyarázatára nem jogosít a hermeneutika senkit! És ez axiomát nagyon meg kellene szívlelni etymologusainknak, mert itt csakugyan peccatur intra muros et extra.

Végül maga az örmény szó is *szjavortik=fekete fiuk,* mely alatt természetesen érteni kell, mint nemzetnév alatt a *szőke leányokat* is, a fehér fürtü *mindkét nemü aggastyánokat* is, csak amolyan talmi örmény, üvegből köszörült gyémánt, fából csinált vaskarika; maga jelentése is elárulná népetymologiai eredetét, ha a fentebb elsorolt, elébe gördülő többi nehézségek régen le nem leplezték volna. — Idegen nevek felkapásánál az ilyen népetymologiának mindig tág tere nyilik. Nem lett-e német ajkon a *hungar* névből *hunger,* nem lett török ajkon az *on-ugorból* (=*nagy ugor) tiz ugor?* És ha itt megállana a szójátékgyártó szerencsekerék, mindez még igen szép dolog volna! De mindenki nagyon jól tudja, hogyan gördül az lavinaként tovább. Az *on-ugorhoz* párnak jön a *tokuz-ugor; tiz-ugort* melyik képzelet fog fel *kilenczugor* nélkül? És ekkor, (illetőleg *700 évvel ezután,* hisz a tokuz-ujgur nép-név már a Kül-Tegin emlékoszlopán Kr. u. 731-ben előjön, *habár még nem is török nép neve gyanánt)* tehát — mondom — ekkor, a XIV. században, előáll egy történetiró (nevezzük el rövidesen *Resideddin*-nek) és régi krónikákat

felkutatva igy tanit: »Két hegy közt esik a *Karakorum* hegy. Eme hegyek környékén folyik egyik helyen 10 folyó, másik helyen 9 folyó. A *régi időkben* itt volt az ujgur nemzetségek hazája . . . Azokat, akik a 10 folyó mellett laktak, *on-ujguroknak* nevezték, a kik a 9 folyó mellett laktak, *tokuz-ujgoroknak*.« Sőt Resideddin, a pragmaticus történetiró, itt sem áll meg, hanem fölsorolja ama tiz folyónak nevét, oly híven, mintha nem is mások nyári álmaiból szőtte volna történetét, hanem maga álmodta volna ki.

Igy nő egy hitvány *népetymologiából* szép-gyorsan a *népmonda*, a népmondából *rege* és a végén kifejlődik a *pragmaticus historia!* Óh szentséges kritika! mikor jön el a te országod?

Vagy tán velem játszik a bűbájos képzelet és az *on-ugor* név valósággal 10 ugort jelent? Nincs módunkban e kérdésben mással dönteni, mint a *tokuz-ugor* névnek vitába bevonásával? Ide, ilyen irányba csak csavarni lehet az okoskodást megforditva a dolgok logikai rendét, mely egyenes irányban ilyen forma: Kétségtelen tény, hogy az *on-ugor* nép mégis csak *ugor*, tehát a nyelve, ha ugyan volt valaha és van még ma ilyen nyelvféle: szintén csak ugor nyelv volt eredetileg, sőt az ma is. Meg kell kérdezni hát az ugor nyelveket, a józan ész követelése szerint, első sorban, hogy nem adnak-e felvilágositást az *on, un* szóra nézve. És azt találjuk, hogy a ma élő három ugor nyelv (*magyar, osztják* és *vogul*) közül egyben, az osztjákban ma is él az *on* szó minden dialektusban *nagy* jelentésben, a magyarban csak egy összetett szóban (*kat-ona = had-nagy*) ismerünk már rá, mig a vogulban a szó elalakult (*jeni=nagy.*) Nem logikai postulatum-é, hogy az *on-ugor* név *on* tagjának megfejtését első helyen az *ugor* nyelvekből várjuk? Itt pedig megtaláljuk ám!

No de azt sem lehet kétségbevonni, hogy törökül *on tizet* jelent s ki meri megtiltani a töröknek, hogy mikor *on-ugor* nevet hall, 10 ugorra gondoljon, ha mindjárt 20-ról van is szó különben? Egy szóval, mi dönti el véglegesen azt a kérdést, hogy ugorból vagy törökből keressük-é a felvilágositást az *on* jelentésére nézve? Felelet: a józan ész követelő logikáján kivül még történeti tények is döntöttek e dologban. Nevezetesen: a khinai irók, kik csakugyan kortársai voltak az *onugorok* észak-khinai szereplésének, igen pontos és reális gazdag történelmi feljegyzéseket hagytak ránk mind a *hiungnukról*, mind az *on-ugorokról*. *Szé-ma-tszien* (született 145-ben, meghalt 90 körül Kr. e.), ki e népek elleni harczoknak szemtanuja, sőt egyenes áldozata lett, ki e népek történetéből többet

irt meg és örökitett ránk a maga és az apja gyűjtései alapján, mint a többi történetirók együtt véve, mondom, *Szé-matszien* nagy történeti művében az *on-ugorok*-nak ezt a nevét (mert ismeri és használja a többi nevét is) fele részben leforditja, fele részben transscribálja ez utóbbira kevésbbé alkalmas anyanyelvére igy: *ta-yueï-tshi*. A három vonalas jegy, mit a khinai *ta*-nak ejt ki, kizárólag *nagyot* jelent; benne hát az *on-ugor* név *on*-jának kaptuk hű forditását. A *Yueï-tshi* pedig az *ugor*, *jugur*, névalak khinaias, gyámoltalan transsciptiója. Hogy csakugyan az, azt az *onugorok* ott előjövő többi nevével való összevetés emeli kétségen felül.

Nem folytatom. Mi a tanulságunk? Az, hogy a »*tiz-ugor*« és a »*fekete fiuk*« *(szjavortik)* elnevezés mindakettő egy forrásból fakadt és véletlenül mindakettőről be lehet ez ilyetén eredetet bizonyítani. — Természetesnek találjuk azonban, hogy azon tisztátalan forrást is tisztának veszi és veheti az, akinek malmára vizet hajt. Ha valaki az ugort és törököt megkülönböztetni semmi áron nem akarja; ha valakit kétségbeejt az a gondolat, hogy a *Sabartoi-asfaloi* névben le nem tagadható ugor nyelvi elemek (az ugor pluralis *t* képzője, meg az ugor kötőszó *as)* fordulnak elő és ez talán arra a hitre csábítana gondolkodó embereket (vannak még mindig ilyenek,) hogy e hosszú név is a magyarok ugorságát (!) igazolja: arra én nézetemet tukmálni nem akarom, annak meggyőződését gyógyitgatni, módositgatni nem ismerem feladatomnak.

De nyugodt lélekkel kijelentem, hogy a *Sabartoi-asfaloi* név megfejtésére adott azon magyarázatomat, hogy t. i. ez összeirott névben valósággal ez a három szó van együtt: *Sabar-t+as+fal* és ezt jelentik: *Sabirok és Fálok vagy Kunok:* a kettős uj, de csekély értékű czáfolási kisérlet nemcsak meg nem ingathatta, sőt inkább megerősítette.

Dr. Fiók Károly.

RADU NEGRU, A HONALAPÍTÓ.

Xénopolnak az oláhok történetéről irt könyvének rövidített franczia kiadása, mint tudjuk, nemrég megjelent Párisban. Megjelenése új lendületet adott különféle vitás kérdéseknek, mint pl. annak is, hogy valljon Radul Negru, az oláh honalapító, mesés személy-e vagy nem. Angliában a dákó-román nagydobot »Professor Bury, Litt. D.« veri. Ő Xénopol könyvét már két izben birálta; előbb a *Scottish Review* idei első számában, utóbb az *English Historical Review* idei második számában. Ez utóbbiban öröm-ittasan fölkiált, hogy Xénopolnak sikerült a cîmpulungi chrysobulok hitelességét minden támadás ellen diadalteljesen (triumphantly) megállapítania; már pedig ezekből világos, hogy a (havasalföldi) oláh vajdaságot Radu Negru és más Erdélyből jött oláhok alapították 1290 körül. Lássuk, mennyiben van igaza!

Boldogult Hunfalvynk annyira meg volt győződve arról, hogy Radu Negru, a honalapító mesés egyéniség, hogy nem is állt szóba valakivel, a ki érvelt Radul történeti egyénisége mellett. »Mikor kapott fel a Negru-vod vagy Radu Negru Basarab államalapítónak meséje?« E kérdésre avval felel, hogy »alkalmasint csak a XVIII. század elején. De nem tudom — nem is kerestem — melyik iró fejezte ki először?« Annyi bizonyos előtte, hogy az egész dolog mese. E véleményét három, illetőleg négy ellenérvre alapítja. Ezeknek elseje az, hogy »II. Andrástól fogva . . . jelesen 1222-től fogva 1300-ig . . . . felette *kevés* oláhságot találunk Erdélyben.« Annyit tehát még is megenged, hogy 1290 körül *voltak* oláhok Erdélyben.[1])

Hunfalvy továbbá mesés dolognak tartja Radu Negru kivándorlását azért, mert egy névtelen oláh krónika[2]) alapján

[1]) L. a »Radu Negru« czímű fejezetet. *Az oláhok története* (1894.) I, 384.

[2]) A *Magazinu Istoricu pentru Dacia* IV. kötetében (Bucuresci 1847.) a 231. és köv. ll. jelent meg.

modern oláh irók azt irják, hogy Radu Negru vajda Omlás és Fogaras nagyherczege (mare hertzegu) volt; a mi pedig nem való, mert III. Endrének egy 1291-diki okleveléből világos, hogy Fogaras földe 1290-ben a korona birtokában volt és Ugrin mesternek képezte régi tulajdonát, kinek azt a király a mondott évben visszaitélte. Omlás pedig 1319-ben Talmácsi Konrád fiainak birtokában volt. De szerény nézetem szerint még ez sem bizonyítja azt, hogy Radu Negru nem létezett, hanem csak azt, hogy vagy a krónika tévedett a czím dolgában, vagy pedig hogy a nagyherczegi czím *titulus sine vitulo* volt és hogy Radulnak, ha csakugyan élt, nem volt hozzá joga. Mint tudjuk, az angol uralkodó a jelen század elejéig »Nagy-Britannia, Francziaország és Irland« királyának czímezte magát, ámbár az utolsó talpalatnyi franczia földet még a XVI. században vesztették el az angolok. Nem lehetetlen tehát, hogy Radu Negru élt és olyanféle hóbortos ember volt mint az a jámbor angol ember, ki még mai napság is itt él Londonban és »Mantua és Montferrat herczegé«-nek czímezteti magát. Xénopol felelete Hunfalvynak az, hogy Ugrin lehetett ugyan »Fugros« *tulajdonosa*, de azért mégis csak Radu Negru volt a *fogarasi herczeg*.

A harmadik érv Radu ellen az, hogy az említettem krónika szerint ő alapította Cîmpulungu városát és nagy egyházat épített ott, a mi — legalább az alapítás — nem igaz, Hunfalvy szerint, mert »Cîmpulungnak (Langenfeld) szász eredetét az oláh vajdák oklevelei is, jelesen az 1615-beli bizonyítja.«[1]) Xénopol, úgy látszik, kitér ez érv elől, mert a franczia kiadásban azt irja, hogy Radu kivándorlása alkalmával Cîmpulungunál megállt és kiváltságot adott lakosainak.[2]) Szerény nézetem szerint azonban Cîmpulungu szász eredete sem érv a honalapítás ellen, mert az említett oláh krónika szerint szászok is voltak Radul Negru kivándorlói közt.

Ezen három ellenvetéssel azonban Xénopol érvei még nincsenek megdöntve. Jancsó Benedek pedig legujabb mun-

[1]) Hunfalvy nem idézi az adatokat, melyekkel ezt bebizonyíthatná. L. I, 392. A II. kötet 61. jegyzetében idézi Zsigmond király 1395-ki oklevelét, melyben a vásárhelyet magyar nevén »Hozyomezeu«-nek nevezi.— Baksics Péter, gallipolii róm. kath. püspök is, ki 1640-ben (vagy talán csak 1641-ben) Kimpulungban járt, azt irja, hogy »itt régi időktől fogva laknak katholikusok, kik származásukra nézve szászok, de ma már nem beszélnek többé németül, hanem csak oláhúl, számuk több mint 500.« L. Szamota, *Régi utazások Magyarországon* 274. l.

[2]) »Radou Negrou . . . . s' arrêta à Cîmpulung où, pour se faire accepter par la population, il lui octroya par un chrysobule plusieurs privilèges.« I, 197. — »R. N. rencontrant Cîmpulung dans sa descente en Valachie« I, 236.

kájában[1]) is csak arra szorítkozik, mit hisz ez vagy ama modern oláh iró és mit tart Hunfalvy az ő véleményükről; a minek azonban nincsen semmi döntő befolyása a kérdés megoldásánál. Különben is Jancsó Xénopolnak csak kisebb, a gymnasiumok számára irt munkáját méltatja figyelemre és nem a hatkötetes munka második kötetét.

Szerfölött gyönge Hunfalvynak az a negyedik érve is, hogy IV. Béla 1247-ben csak oly föltétel alatt adományozta a Szent-János rendnek a szörényi bánságot az Olt vizéig és Kumániát az Olt vizétől a Dnjeszterig, hogy Erdélyből jövő kivándorlókat nem engednek letelepedni.[2]) Mert 43 év alatt sok viz folyt le a Dunán és a magyar király rendelete csak irott malaszt maradhatott, a mint több mint valószínű, hogy maradt is.[3]) Mi történt Havasalföldön 1275 és 1324 közt, arról oklevélből semmit sem tudunk.[4])

Másrészt téved Hunfalvy, midőn azt véli, hogy a »Radu Negru mese« a XVIII. század elején keletkezett, mert már a raguzai Luccarinál van meg, kinek könyve Velenczében 1605-ben jelent meg.[5]) Ezen iró szerint »Negro voevoda di natione Vngaro« 1310-ben vándorolt ki Oláhországba, ott Campolongo várost (città) fölépítette »e tiro alcune cortine di matoni cotti« (cortina = bástyafal; mattoni cotti = téglák) »in Bucuriste, Targouiste, Floc e Busa.« Fiának az »oláh király«-nak (Rè di Vallachia) nevét a krónikás »Vulaico« és »Vlaico«-nak adja, kihez Dusán István szerb fejedelem követséget küldött oly czélból, hogy szövetségre szólítsa föl őt Mihály bolgár fejedelem ellen. A követ szerinte Nicolò Luccari volt, Marco fia, s úgy látszik ennek révén tud Giacomo valamit az oláhokról vagy pedig — mint Xénopol véli — egy a XV. század közepe táján élt, Murgul nevü oláh követ emlékirataiból merítette adatait.[6]) »Vlaico« persze iráshiba lehet »Ivanco« helyett és semmi esetre sem illik arra a Vlajk, Lajk vagy Lászlóra, kinek egy 1369-ből kelt oklevelét maga Hunfalvy idézi,[7]) melyben maga a vajda saját apját Sándornak

[1]) *A román nemzetiségi törekvések története* (1896.) I, 209.

[2]) *Die Rumänen und ihre Ansprüche* (1883.) 92. l.

[3]) Hunfalvy maga beszéli (u. o. 96.), hogy »der (Johanniter) Orden (scheint) in dem neuen Lande nicht Wurzeln geschlagen zu haben.«

[4]) Jancsó I, 213.

[5]) *Copioso ristretto degli Annali di Rausa* (azaz Raguza) per Giacomo di Pietri di Luccari. p. 49.

[6]) »Dan Rè di Valachia . . . . fece . . . . pace con Murát (szultán az 1448-diki rigómezei csata után) obligandosi all' impositione del tributo, sin come tutto ciò consta dalle memorie di Murgul suo oratore«. p. 96.

[7]) II, 10.

nevezi. Nem illik pedig azért, mert Luccari a névmásának követjárását Mihály bolgár czár idejébe teszi és elbeszéli, hogy az oláh vajda, kinél bolgár követség is járt, semleges maradt; Dusán pedig a »Ietar« vizénél megmérközött a bolgár czárral, seregét legyőzte és a czárt magát megölte, a mi Jirecsek szerint 1330. junius 28-án, egy szombati (?) napon történt.[1]) Már pedig Vlajko (László) csak 1360 vagy mások szerint pláne csak 1365 óta volt oláh vajda. Luccari Vlajkója tehát valószínűleg nem más mint »Ivanco Basaraba, des Caren Alexander Schwiegervater«, mint őt Jirecsek nevezi.[2]) Ennek az Ivanconak volt apja — legalább Luccari szerint — Radu Negru az oláh honalapító. Az itt adott nyomon talán jó volna Raguzában tovább kutatni.[3]) De I. Károly magyar király 1332-ben az oláh vajdát »Basarab filius Thocomerii scismaticus«-nak és »Basarab infidelis Olacus noster«-nek nevezi.[4]) Mivel pedig egy XVII. századbeli krónika közöl egy 1352-beli szláv okiratot, melyben Sándor vajdának apja »Radu Negru«-nak van nevezve,[5]) ebből Xénopol azt a következtetést vonja, hogy Thocomerius egy és ugyanaz a honalapítóval.[6]) Tehát Ivanco és Sándor vajdák testvérek voltak az ő véleményében.

A mi már most a többször említett névtelen oláh krónikát illeti, ezt csak egy fölötte gyarló kiadásban ismerjük. A *Magazinu Istoricu* illető kötetének indexe szerint a 231—372. lapokon kellene közölve lennie, de még a 272. lapig sem terjed, mert szövege a XXXV. ivvel hirtelen megszakad; vége tehát eltévedt a nyomdában. Kritikailag sincs méltatva és azért jó volna, ha valamely történetirónk átvizsgálná az eredetit, ha, t. i. az eredeti még nem tünt el mint sok más fontos oláh kútfő. Különben a krónika a XVI. század utolsó évtizedével szakad meg s azért, ha hiteles is, nem sokkal régibb Luccarinál.[7]) Ha pedig az, a mit a *Magazinu* az V. kötet-

[1]) *Geschichte d. Bulgaren* p. 294. (Schlacht bei Velbužd) Jirecseknél azonban az oláh vajda segélyt ad a bolgár fejedelemnek. — Ha szombati napon történt a csata, úgy a dátum vagy junius 23-ára vagy talán julius 28-ára javitandó.

[2]) U. o. p. 290. a jegyzetben.

[3]) Gelčich, *Raguzai Okmánytára* nem segít.

[4]) Fejér, *Cod. Dipl.* VIII, 3., 623.

[5]) Radu Greceanu krónikája a *Revista Romana* (1862.) II, p. 252. Csakhogy ebben a chrysobulban az adományozó neve igy van adva »Nicolae Voevod Bassaraba cel d'Ântêiŭ, sin Alexandru Voevod Bassaraba, feciorul Negrului Voevod Bassaraba«. Már pedig »Necolae« vajdáról maga Xénopol sem tud semmit, ki szerint azonfelül Sándor vajda 1365-ig uralkodott.

[6]) *Hist. des Roumains* I, 209.

[7]) A krónika iró szerint Radu Negru követői közt »pápisták« is voltak.

ben, mint e krónika folytatását közli nem későbbkori toldás, hanem az eredeti krónikás tollából van, úgy a krónika pláne csak a XVII. század végén iródott. Ha nem csalódom, ez az a kétes származású forrásmű, melyet az oláh történetirók »Chronica Anonyma No I.«-nek neveznek és melyet Filstich is forgatott és fölhasznált. Ez esetben azt ajánlanám, hogy a krónikást elkereszteljük »Filstich névtelené«-nek.

Venimus nunc ad fortissimum argumentum! Ama hires chrysobulok, melyeknek hitelességét Bury professor szerint Xénopol oly fényesen bebizonyította nincsenek meg eredetiben, hanem csak másolatokban Cîmpulung levéltárában. Szövegüket fölötte gyarlón a már idézett *Magazinul* közölte a negyvenes évek végén.[1]) Belőlük megtudjuk, hogy a város atyái megjelentek a vajda előtt 7123-ban (1615.) és 7138-ban (1630.)[2]) és fölmutatták kiváltságleveleiket, melyeket állítólag Mihály vajda 6900-ban (1392.), Vlád 6947-ben (1439.), és Vladisláv 6960-ban (1452.) kiállított részükre. Ezen két alkalommal még vagy nem sikerült Radu Negru chrysobulját előteremteniük vagy pedig a vajda kanczelláriájában nem találták érdemesnek azt átirni. A honalapítótól kiállított chrysobult csak 7144-ben (1636. ápr. 12-én) mutatják elő 6800-diki kelettel (1292.) Valami okból azonban Radu Negru apónak nevét ismét elhallgatják egy 7145-ben (1636. decz. 6.) kiállított chrysobulban. Tehát Radu Negru csak 1636-ban van először megemlítve cîmpulungui oklevélben, azaz oly időben, midőn Luccari már közkézen forgott. De miután az eredeti chrysobul — ha egyáltalában létezett — eltünt, és eltünt vele egyszersmind XVII. századbeli állítólag hiteles átirata is, a honalapító emléke csakis a mult századbeli másoló hitelességén alapszik. Jó volna talán egy hazai történetirónknak ezt a pontot is kissé jobban megvilágítania. A chrysobulokat Réthy, Hunfalvy és Jancsó Benedek nem említik.

Xénopol említi továbbá azt is, hogy ugyanaz a Beszaraba Máté vajda, ki 1636-ban Radu Negru chrysobulját állítólag átirta a magáéba, a cîmpulungi templomban egy emlékkövet helyeztetett el, melyen hibás dátummal az 12**15**. év (6723.) van a régibb épület alapítása gyanánt említve.[3]) Xénopol elmélete az, hogy a két utolsó számjegy hiba 12**91**. (6799.)

---

[1]) V, 331—340. ll.

[2]) Az ott közölt chrysobulok másodikának kelete valami okból a czímben 7141. márczius 25-ének van adva, ámbár magában a szövegben 7138. aug. 26. áll.

[3]) Hunfalvy így fordítja le a föliratot: »E kolostort Radu Negru, az első vajda épitette 1215-ben.« *Die Rumänen* p. 273.

helyett.[1]) De ugyanoly módon theorizálhatunk mi is, hogy a két középső számjegy hibás s hogy a helyes dátum 1375 vagy 1385 (6883. vagy 6893.) lehet, és hogy tehát az egyházat nem Radu Negru a honalapító, hanem a Xénopolnál II. Radu gyanánt szereplő vajda (1372—1385.) építette, »kit Hašdeu és Florentiu is, — kik nem hisznek a honalapító létezésében, — Fekete Radunak neveznek.[2])

Végre Xénopolnak azt az állítását, hogy az oláh kivándorlásra egy állítólag 1290-ben kiütött erdélyi zendülés adott okot, Hunfalvy a *Revue Historique*-ban támadta meg.[3]) Szerinte ily oláh lázadásról semmit sem tud a magyar történelem. Az oláh iró, kinek válasza ugyanott jelent meg, erre azt felelte, hogy Hunfalvy nem ismeri a magyar történelmet, ha nem tudja azt, hogy 1290-ben az erdélyi oláhok föllázadtak és idézi Miklós pápa 1291-diki bulláját. De Hunfalvy még a czikk megjelenése előtt meghalt és Xénopol válasza eddig felelet nélkül maradt. Pedig nincs benne nehézség. A pápa a kalocsai érsekhez ir és fölemlíti azon »dispendia gravia et jacturas, quae (nemrég) diversis provinciae Colocensis incolis intulit truculenta sevitia schismaticorum et etiam paganorum.«[4]) Xénopol szerint »a bulla világosan a kolozsvári (!) egyházmegye

---

[1]) A krónika szerint Radu Negru 24 évig uralkodott, tehát 1314-ig (6822-ig). — Az oláh kiadás II. kötetében Xénopol bizonyítgatja az elméletét, mely azon fölötte valószinűtlen föltevésen alapul, hogy Radu Negru eredeti templomának alapitási évét emlékkővel jelölték meg a XIII. század végén. De a követ a XVI. század elejéig az idő annyira megviselte, hogy a rajta volt fölirat egészen elmosódott és azért hibásan irta le a dátumot a XVI. századbeli másoló. Egy rajzban be is mutatja Xénopol, hogy a tévedés mint esett meg. De ha akad valaki, a ki egyáltalában szóba áll vele ezen furcsa elméletet illetőleg, azt is csak arról fogja meggyőzhetni, hogy tévedés csakis a harmadik helyen álló számban történhetett; hogy tehát az eredeti dátum 6793 (azaz 1285.) lehetett. Ennyit pedig maga Xénopol sem akar bebizonyítani. — Létezik-e ez a »XVI. századbeli« emlékkő? Engel kételkedik létezésében azért, mert Sulzer nem említi. *(Geschichte der Moldau und Walachei.)*

[2]) Csak az utóbbinál. L. Hunfalvy II, 1., 2. — Hašdeu csak annyit fogad el, hogy a hetvenes években kezdett uralkodni és a nyolczvanas években halt meg. — L. azon kivül Joan Barbovescu czikkét »Die Basch-Araba und die Anfänge des romänischen Staates« a *Românische Revue* VII. kötetében (1891.) — Azóta Onciul D. tanár is a kételkedők pártjához csatlakozott. A *Convorbiri literare*-ben »Radul Negru şi originile Principatului Tserei-Românesci« czímű értekezésében elveti az oláh exodus meséjét. Magát az értekezést, mely az idézett folyóirat 1892-3-diki folyamában jelent meg, nem láttam.

[3]) 1895. LVIII. 69. E czikkből világos az, hogy Hunfalvy nem látta Xénopol hatkötetes oláh munkájának 2. kötetét, pedig ez még 1889-ben jelent meg.

[4]) Theiner, *Mon. hist. Hung.* I, 374. és Fejér *Codex Dipl.* VI, I. 87.

(diocèse de Clouj) szakadárjainak azaz oláhainak zendüléséről emlékezik meg«. Mint látjuk »Colocensis«-t »Colosensis«-nek olvasta. Az ő »kolosvári érsek«-ét (pe archiepiscopul din Cluj) persze más történetiró nem ismeri.

Különben, ha 1. a cîmpulungui chrysobulok nem modern hamisítványok; 2. másolójuk helyesen irta le az 1636-iki chrysobulban adott dátumot; 3. e chrysobul irója pedig csakugyan látta és helyesen másolta le az 1292-ki chrysobult: abból még nem következik az, a mit Bury állít, hogy t. i. az oláh vajdaságot Radu Negru és más Erdélyből jött oláhok alapították 1290 körül, hanem csak az, hogy 1292-ben egy Radu Negru nevű oláh vajda Cîmpulungunak kiváltságlevelet adott. Azt, hogy ez a vajda erdélyi származásu volt, csak Luccari és a névtelen oláh krónika állítják, és nem lehetetlen az sem, hogy ez utóbbi hamisítvány vagy pedig teljesen modern munka.

Xénopol azért is hisz a chrysobulok valódiságában, mert szerinte ha hamisak, a hamisítást csakis olyan egyén követhette el, ki jobban ismerte az oláh történelmet mint kortársai. Ez nem lehetetlenség. Akárhány ily hamisítót ismerünk, és éppen azért veszedelmes a fajtája. Különben Xénopol bizonyitgatása csak arról fogja meggyőzni az olvasót, hogy ha a chrysobulok hitelesek, Radu Negru neve interpolatio vagy a dátum (1292.) hibás.

Az oláh iró etymologiai erőlködéseivel nem kell sokat törődnünk. Legtöbb etymologiai érve halva-szülött. Ilyen pl. az, hogy egy 1197-ki magyarhoni okiratban a »Hegyesholmu« névben oláh befolyást lát.[1]) Ha igaza van, úgy oláh befolyás alatt keletkezett az orosz *kholm'*, a német *holm*, a svéd *holme*, dán *holm*, angol-szász *holm*, izlandi *hólmi*, mely mindazt jelenti, mint a magyar *halom*. Ha tehát Hegyesholmu oláh név, úgy Stockholm is az, továbbá Holme-on-Spalding-Moor Angliában, Bornholm is Dániában stb. stb.

A Radu Negru apóra vonatkozó hagyományt, úgy a mint ezt a helyszinén a XVII. század közepén mesélték, Aleppói Pál, az arab iró, örökíttette meg, ki hivatalos minőségben mint főesperes (*archi*-diaconus, nem diaconus) Macariust, az antiochi patriarchát elkisérte körútjában. Cîmpulungban 1657. január utolsó napjaiban (7165. év kánon esszáni havának 17-én szombaton este érkezett ide és kedden tovább utazott) fordult meg először, s ez alkalommal a következő dolgokat jegyezte föl útleirásában:

---

[1]) *Les Roumains au moyen-âge* p. 92.

»Kambolonghi (azaz Cîmpulungu) neve oláhul annyit jelent, mint hosszu mező, mert ilyen a tájékának természete. A város ugyanis nagyon hosszú és egy folyó folyik át a közepén. Azt beszélik, hogy hajdan az oláh vajdák trónja volt itt. A dolog úgy áll, hogy az oláhok azelőtt a magyarok városaiban laktak a király (az erdélyi fejedelmet érti ő) kormánya alatt, kinek egy comese volt itt az ő nemzetükből. Ez a comes lovait ezen tájékra szokta volt kiterelni legelőre, mely akkortájt a tatárok kezében vala, de teljesen lakatlan. A comes a király engedelmével ide jött és Isten segélyével elfoglalta a földet a tatároktól. Később, hatalma mindinkább növekedvén, ő az egész vidéknek uralkodójává lett. Negro Voivodának, vagyis Fekete Bégnek nevezték őt és ő építette (eredetileg) ezt a kolostort (t. i. a cîmpulungit). De az ő ideje óta a (nemrég) boldogult Máté vajda idejéig az épület romlásnak indult, mig ez utóbbi vajda föl nem karolta (a kolostor) ügyét és újra föl nem építette. Azért most szép nagy épület, ujdonat-uj.[1])«

Cîmpulung alapítója tehát magyar ember Pál főesperesnél, épúgy mint Luccarinál, és az erdélyi vajda engedelmével [2]) vándorol ki Erdélyből és telepedik le Kumániában. Xénopol e versiót nem említi, ámbár Hašdeu lefordította Macarius utazását angolból oláhra.

KROPF LAJOS.

---

[1]) *The Travels of Macarius*, Oriental Translation Fund (London 1836.) II. 329.

[2]) II. Rákóczy Györgyöt Erdély királyának nevezi. A szászokról, »kik a hét várban laknak« sokat tud. A magyarokat különben a főesperes úr rendkivül gyülöli.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás, irta *Volf György* (Budapest, 1897.)[1])

Az itt szóban forgó tanulmány azon munkák közé tartozik, melyek a bennük foglalt kérdéseket nemcsak a kellő adatok felhasználásával széles és szilárd alapon, hanem egyszersmind éles kritikával is tárgyalják. Azon olvasó, kiben az ilyenek iránt megvan a kellő érzék, e munka fejezeteit fokozódó érdekkel fogja áttanulmányozni s egyes lapjait, sőt fejezeteit ismételten átolvasni s végéhez érve azon megnyugtató érzéssel fogja kezéből letenni, hogy főtartalmáról magának oly világos ismereteket szerzett, melyek képessé teszik arra, hogy a felvetett kérdések egynémelyikével szemben állást foglaljon. Szerzőjének szerény véleményem szerint sikerült tudományos meggyőződését nemcsak felettébb valószinűnek tüntetni fel, de még ennél több is sikerült, az t. i., hogy bizonyára sokan lesznek a figyelmes olvasók közt, a kik ebben vele osztozni fognak s ezen előnyét annyi más iró felett nagy mértékben erős logikájának s éles kritikájának fogja köszönni.

»Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás« cz. tanulmány különnyomata 96 lapra terjed s következő tartalommal bir:

I. A kérdés múltja és magyar vonatkozása 1—10. ll.
II. A maczedon eredet fölélesztése 10—15 ll.
III. Cyrillus és Methodius nyelve 15—24 ll.
IV. A maczedon nyelvjárások tanúsága 24—37 ll.
V. A pannon eredet 37—51 ll.
VI. Régi szláv jövevényszavaink ószlovén sajátságai 52—57 ll.
VII. A pannonföldi szláv helynevek tanúsága 57—65 ll.
VIII. A marahánvidéki szláv helynevek tanúsága 65—79 ll.
IX. Folytatás 79—87 ll.
X. Következtetések a marahánvidéki szláv helynevekből 87—92 ll.
XI. A pannon és marahán szláv nyelv egységes és ószlovén volta 92—96 ll.

[1]) A m. tud. Akadémia I. osztályában 1896. nov. 3-án és 23-án olvasott értekezés. Különnyomat a Nyelvtud. Közlem. XXVII. kötetéből.

E tartalomból máris előre megtudhatjuk, hogy mi a főtétel s hogy annak tárgyalása minő irányban vezet.

Az ó egyházi szláv irodalom nyelvét szerző helyes megjegyzése szerint *ószlovén*nak kell neveznünk, mert ezt a nyelvet a legrégibb okmányok, melyek erről szólnak, szlóvénnak mondják, így a karantán névtelen, VIII. János pápa stb., s ószlovénnak azért kell neveznünk, hogy a szintén szlovénnek nevezett vend nyelvtől megkülönböztessük. E nyelvet Dobrowsky,[1]) egyedül azon körülményre támaszkodva, hogy a szláv liturgia megteremtői, Cyrillus és Methodius, déli Maczedoniában, Szaloniki városában születtek, maczedóniai eredetűnek tartotta. E véleményében hosszú ideig osztozott vele Šafařik is, de élte vége felé Kopitar véleményére tért. Kopitar már 1809-ben az ószlovén nyelv pannoniai eredete mellett foglalt állást s e gondolatát, mint szerzőnk megjegyzi, először a közte és Dobrowsky közt folyt levelezésben érlelte és fejtegette (l. a 4-dik lapon). »Sok nyomós nyelvi adatot összeszedve — irja Volf György — 1836-ban a »panonnietas linguae Slavorum sacrae« előtte egészen kétségtelen« (u. o.). Az ószlovén nyelv pannon eredetét -- olvassuk Volfnál — legfényesebben, legtöbb tudománynyal és legnagyobb elmeéllel *Kopitar*nak nagy tanitványa, *Miklosich* védte,[2]) és itt Volf megjegyzi, hogy a pannon eredet védői rövidség okáért és talán a potiori Pannoniát mondva, mindnyájan hozzá értik a hajdani Nagymorvaországot is vagy ennek legalább keleti, a X. század eleje óta Magyarországhoz tartozó részét.[3]) Midőn a kérdés kifejtése eddig haladt, ismét Szaloniki vidékére kezdtek gondolni, de ez a fölvetés, mellőzve minden egyebet, mint Volf megjegyzi, már azért sem elfogadható, mert az ószlovén nyelvnek van declinatiója és infinitivusa, ellenben a maczedon nyelvjárásoknak nincs és hogy viszont az ószlovén nyelvnek nincs névmutatója, ellenben a maczedon nyelvjárásoknak van. A pannon elmélet hivei thesisük mellett igen helyesen latba vetették a magyar nyelv tanúságát is,[4]) s mint Volf e helyen megjegyzi, »annyit az elmélet ellenei is kénytelenek elismerni, ha van e kérdésben

---

[1]) Daubrawsky (de Solnik) József (szül. 1753-ban Gyarmaton Győrmegyében, meghalt 1829-ben Brünnben) ide tartozó két munkája 1. Institutiones Lingvae Slavicae dial. veteris (Prága, 1822.) 2. Cyrill und Methud der Slaven Apostel, historisch-kritischer Versuch (U. ott., 1823.) L. Szinnyei József. Magyar Irók stb. II. k. 6. f.

[2]) 4. l.

[3]) U. o.

[4]) Már eleve igen valószinűnek látszott, hogy nyelvünk számos szláv elemét nem másutt, hanem itt a hazában vette fel magába.

döntő fegyver, akkor egyedül a magyar nyelv az stb.«[1]) A magyar nyelvben, »még pedig csakis ő benne és sehol másutt, a pannon és marahán (hajdani morva) szlávok nyelve, mielőtt örökre elnémult, számos mély nyomot hagyott stb.«[2]) Ez okból igen jól tennék a szláv nyelvészet mivelői, ha Miklosich példájára nyelvünkkel behatón foglalkoznának, mert bárhol is legyen az ószlovén nyelv eredete, Maczedoniában avagy Pannoniában, ez minden tekintetben a mi nyelvünkhöz áll legközelebb.[3]) Azok, kik az ószloven nyelvet beszélték, melynek hangtani legfeltünőbb sajátságait megkapjuk saját nyelvünk legrégibb szláv eredetű jövevényszavaiban, végkép eltüntek, »azt sem tudjuk, mikor és hogyan; csak annyi bizonyos, hogy honfoglalásunkat bajosan élhetté(k) túl csak száz évvel is.«[4]) Ennek a népnek »se elköltözéséről, se kiirtásáról nem lehet szó; annak is ennek is hire maradt volna, s igy nincs más magyarázat, mint a minek elfogadására nyelvünkbe jutott föltünő sok szava is[5]) kényszerit, hogy belénk olvadt, hogy velünk egy vér lett«. Hogy az ószlovén nyelv csakugyan pannon eredetű, Volf megjegyzése szerint már azon nyomos érv által is támogatható, hogy, midőn a szláv liturgia a pannon és marahán szlávok földjén hazai nyelvvel akarta pótolni az idegen latint, nem valószinű, hogy oda idegen nyelvet vittek volna be.[6]) A mai vendek és tótok egyátaljában nem utódjai azon népnek, mely az ószlovén nyelvet beszélte, mint a hogy azt nyelvjárásaik kétséget kizárólag bizonyitják. Volf méltán hivatkozhatik arra, hogy az ószlovén nyelv hazájára vonatkozólag legelőször ő utalt a kérdésnek magyar szempontból is figyelemre méltó voltára, s a Magyar Nyelvőr XV. kötetében ő volt az, ki egy alkalmi jegyzetben kiemelte, hogy erre nézve a magyar nyelvnek nemcsak fontos, de egyenesen döntő szava van.[7]) A szláv nyelvek európai hirű, kitünő ismerőjével, Ásbóth Oszkárral, folytatott vitáját az érdeklődő a »Nyelvtnd. Közlemények« XXV. és XXVI. kötetében fogja megtalálni. A maczedon elmélet hivei Volf szerint arra az egyetlen adatra támaszkodnak, hogy a két szláv apostoltestvér Cyrillus és Methodius Szalonikiban született. Volf ez állitása túlzottnak látszik lenni, mert a szlávistákat, mint

---

[1]) 5-dik lapon.
[2]) 6-dik l.
[3]) U. o.
[4]) 7. l.
[5]) Miklosich 956 ilyen szavat hoz fel. »Die slavischen Elemente im Magyarischen« cz. művében (Bécs, 1871.)
[6]) 8. l.
[7]) 9. l.

Asbóth Oszkár[1]) »Az ószlovén nyelv hazája« czimű vitaíratából látom, nemcsak a szaloniki születés, hanem nyelvészeti okok is a maczedon elmélet elfogadására határozták, u. m. a *ja*-t jelentő glagolita jel azon hangzat kifejezésére szolgál, melyet a magyar nyelv szavaiban hol *é*-nek, hol *ja*-nak ejtünk ki, mint p. *ebéd* és *jászol*, mely hangzatot Cyrill csakis *ja*-nak ejtette ki, a mit Asbóth és a többi szlávista véleménye szerint a bolgár nyelv hatása alatt tett. Kyrillos († 869) s Methodios († 885) Szalonikiben születtek ugyan, de görög szüléktől s anyanyelvük görög volt. Hogy minő szláv nyelvjárást tanultak és hol, Szalonikiben-é vagy Konstantinápolyban, vagy másutt, arról nincs tudomásunk. De Volf szerint a legrégibb ószlovén emlékek semmiképen sem hajlandók Cyrillusra és Methodiusra vallani, mert a bennök előforduló nagy és számos görög nyelvbeli botlásokat »a görög anyanyelvű, kiváló görög műveltségű és általában az akkori időkhöz képest nagy tudományú Cyrillusról és Methodiusról föltennünk teljes lehetetlen.«[2]) Ennél a kérdésnél nagyon is megfontolandónak tartom annak lehetőségét, hogy a görög nyelvhibák a leirók tollából eredhettek, mint a hogy ezt csakugyan oly sokszor látjuk. Régi görög kodexekben is feles számmal fordúlnak elő az ilyen hibák, a hol pedig a leirók magok is görögök voltak. Az ószlovén nyelvnek láttuk egy oly sajátságát, mely, ha a magyar nyelv szláv elemeiből igyekezünk megalkotni magunknak a pannon szláv nyelvről való ismeretünket, abba nehezen illeszthető, tudni illik egy bizonyos glagol jelnek egységes kiejtését, mig a magyarban azon igy megjelelt hangzatnak kétféle kiejtés felel meg. De túlfelől az ószlovén nyelv nasalismusa (rhinesmus) a maczedon nyelvterületen Volf s az általa idézett Oblak szerint csakis szórványosan fordúl elő, mikor ez az ószlovén nyelvnek rendes és annyira jellemző sajátsága.[3]) Szaloniki környékében még nyoma sincs a nasalismusnak. Az ószlovén nyelv két félhangzói közül csak az egyik van meg a maczedon nyelvjárásokban: »csaknem valamennyiben, mint a bolgár nyelvjárásokban általán, az ъ *(ŭ)*, mely nemcsak az ószlovén ъ, hanem az ь helyén is áll.«[4]) »A két ószlovén, és már az ősszlávban föltehető félhangzónak etymologiai megkülönböztetéséről tehát egy bolgár vagy maczedon nyelvjárásban sem lehet szó.«[5]) Az *št* és *žd* tekintetében a keleti és délkeleti bolgár nyelvjárások meg-

[1]) Nyelt. Közl. XXVI. köt. 2. f. 221 l.
[2]) L. a 18-dik lapon.
[3]) A 27-dik lapon.
[4]) 27. l.
[5]) 28. l.

egyeznek az ószlovénnel, mig a maczedon nyelvjárások elég messze esnek tőle, azonban maga Volf is kiemeli, hogy *št* és *žd* a helyüket elfoglalt *k'*, *t'* és *ǵ*, d' mellett mégis csak előjönnek.[1]) Az *l* epentheticum, mely az ószlovénban megvolt, a mai bolgárban nincs meg, s a hol mégis mutatkozik, ott idegen. De Volf megjegyzése szerint nemcsak az ószlovén hangtan, hanem az alaktan sem kedvez a bolgár maczedon eredetnek, mert az ószlovén nyelvnek van declinatiója és infinitivusa, ellenben a maczedon nyelvjárásoknak nincs, és viszont az ószlovén nyelvnek nincs névmutatója, ellenben a maczedon nyelvjárásoknak van.[2]) »A névmutató fölvétele, valamint a román nyelvekben, úgy a bolgár és maczedon nyelvjárásokban is kétségkivül a legszorosabb kapcsolatban van a declinatio elhagyásával.«[3]) Saloniki nyelvjárása három névszói esetet zavar össze, u. m. a genitivust, dativust és accusativust.[4]) A hátratevő névmutató a maczedon nyelvjárásokban Volf szerint uralaltáji sajátság, tehát a régi bolgár-török nyelvjárás befolyása azokra. A magyar nyelv legrégibb szláv elemeiben ugyanazon hangtani sajátságokat látjuk, melyeket az ószlovénben, u. m. 1. a nasalismust, p. o. *korong*, *rend* stb., 2. a két irrationalis hangzó vagy félhangzó ъ *(ŭ)* és ь *(ĭ)* megkülönböztetését, p o. *moh*, ószlovén мъхъ, — *eczet*, ószlovén оцьтъ; 3. a *št*, *žd* mássalhangzócsoportot, p. o. *pest*, *mostoha*, — *rozsda* stb. Nyelvünknek egy oly szláv jövevény szava sincs, melyben akár elülálló, akár hátratevő névmutató rejlenék.[5]) Az *l* epentheticumra is hoz fel Volf példát, u. m. a »szab*lya*« (sab*lja*) szót.[6]) A *lencse* és *szerencse* szavainkban előforduló *cs* hangot Volf a megelőző mássalhangzónak tulajdonitja s ezzel nézetem szerint létjogát kellőkép kimagyarázza. De van egy más tehető ellenvetés a magyar jövevény szavak pannon eredete ellen, u. m. azon észrevétel, hogy az ószlovén nyelv emlitett hangtani sajátságai közül a nasalismus, a két félhangzó s az *št*, *žd* mássalhangzócsoport, éppen úgy mint a magyarban, megvan az oláh nyelv szláv elemeiben is. Munkácsi Bernát éles megfigyelése szerint egy ezen sajátságokkal biró szláv nyelvre vall magának Etelköznek bizanczi iróktól Ὄογγλος Ὄγκλος, Ὄγλος alakban fentartott ősi szláv neve is, ószlovén *ǫglъ*, orosz *ugol* »szöglet.«[7]) Azok a szlávok, kik Etelközt lakták az *ugličĭ*-k

[1]) L. a 29. l.
[2]) 31. l.
[3]) U. o.
[4]) 33. l.
[5]) 54. l.
[6]) 57. l.
[7]) L. »Ethnographia« VIII. évf. I. sz. s »Akad. Értesitő« 91. f.

törzse volt (»folyószögletlakók,« mint Munkácsi a nevet helyesen fordítja). Hogy az ugliči-k az *ant*-ok törzseiből eredtek vagy sem, a szláv ethnographia egyik fontos kérdése, melyet talán a további nyomozások tisztába fognak hozni. Az ugliči törzs nyelvét a Dnjepertől nyugatra beszélték. A bajor földrajziró *unlizi*nek (e. h. *unglizi*) nevezi őket s 318 várossal biró »populus multus«-nak mondja; egymásután változtatják e szlávok uraikat: egy ideig a bolgárok, majd a magyarok, besenyők, oroszok és kúnok hatalmi körébe esnek, mig végre körülbelől a XIII. században az oláhságban enyésznek el.«[1]) A pannon szlávok nyelve, melyet csupáncsak a magyarból tudunk reconstruálni úgy a hogy, az ugliči-k nyelvjárásával közel rokonnak látszik lenni, s az emlitett ellenvetést csakis egy ilyen szoros rokonság fölvétele enyésztetheti el. Volf az ószlovén nyelv pannon eredete mellett még az abban előforduló latin és germán szóalakokat hozza fel. Ezen kétségtelen adattal szemben megjegyzi Asbóth Oszkár, hogy akár hány német szó eljutott a szlávokhoz és valamennyi szláv nyelvben elterjedt jóval Cyrill működése előtt. A latin szó pedig a régi római birodalom területén több uton is kerülhetett a bolgár-maczedon nyelvjárásokba.[2]) »De meglehet (irja Ásbóth), hogy Volf arra a latin-német hatásra gondol, a mely az egyházi terminologiában a sokkal erősebb görög hatás mellett is tagadhatatlan. *Kopitar*, *Miklosich* és mások tényleg hivatkoztak is erre, de már régen megmondták, hogy *Cyrill* elfogadhatta a hiveinél talált és már megszokott keresztény terminologiát, de azért mégis anyanyelvére fordithatta az egyházi könyveket.« Asbóth Oszkár ugyanis a legtöbb jelenlegi szlávistával egyértelmüleg Miklosich állitásával szemben az ószlovén nyelvet bolgár eredetűnek mondja, de megjegyzi, hogy az az ószlovén a pannonszláv nyelvvel közel rokon volt, s ezért úgy a pannon területen, mint Nagy-Morvaországban könnyen érthették, noha ott idegen, holt liturgiai nyelv volt.«[3]) — A pannon nyelv declinatiójáról a magyar nyelv szláv jövevényszavai nem tanuskodnak ugyan, de a praepositió vagy postpositió hiánya ezekben annak megvoltát eléggé bizonyitja.

Miklosich véleménye szerint, melyet Volf Gy. teljtartalmúlag fogadott el, »minden oly irodalmi nyelvnél, melynek eredete ismeretlen, a legelső és legtermészetesebb föltevés az, hogy azon a vidéken és annál a népnél beszélték mint élő nyelvet,

[1]) L. Munkácsi B. »A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei« cz. értekezését az id. h.

[2]) L. Nyelvt. Közlemények XXVI. köt. 2. f. a 223—24 ll.

[3]) U. o.. a 220 l.

a melyen és a melynél maga az illető irodalom keletkezett. Minthogy pedig a történet tanusága szerint az oszlovén irodalom pannon és marahán földön a pannon és marahán szlávoknál keletkezett, (Miklosich) egész helyesen itt keresi az ó-szlovén nyelvet is.«[1]) Ez csakugyan mind úgy volna, mint a hogy a nagyérdemű Miklosich és vele teljesen egyértelműleg Volf is mondja, ha az a történeti tanúság tisztán állana előttünk s kétséget kizáró volna, de bár szerény és egyátaljában nem mérvadó nézetem szerint is nagy valószinűség szól mellette, a tétel a kétséget ki nem zárja s kinyomozása további kutatásokat igényel. »Rasztiszláv azért kéret Konstantinápolyból hithirdetőket, hogy marahánjait saját nyelvükön oktattassa« (l. *vita sancti Constantini* cap. XIV.[2]) Ez a szándék mindenesetre nagyon valószinűnek látszik. — A magyarországi vend és tót nyelvjárás nagyban különbözik az ószlovén nyelvtől, ezeknek tehát nincs semmi közük azon néppel, mely egykor az ószlovén nyelvet beszélte, illetve, Volf szerint a pannon és marahán nyelvvel.

Oblak jeles szlávista Volf idézetében maga is állitja, hogy a magyarországi szlovének mai nyelvjárása nem nagyobb mértékben ó-egyházi szláv (ószlovén) mint a többi szlovén nyelvjárások többsége.[3]) Abból, hogy a magyar szláv eredetű régi jövevényszavak egyöntetűek, Volf helyes logikával arra következtet, hogy a pannon és marahán nyelv közt alig lehetett valami jelentékeny különbség, legfeljebb annyi, a mennyi egymáshoz közel eső nyelvjárások közt szokott lenni. Az *l* epentheticum-nak Volf szerint Oblak, úgy látszik, azért tulajdonitott oly nagy fontosságot, hogy az ószlovén nyelv hazájának megállapitásánál annál biztosabban kirekeszthesse Nagymorvaországot.[4]) Ilyen czélzatosságot biztos megindokolás nélkül soha sem kellenék komoly tudósokról feltételeznünk, kiket mindenek felett az igazság keresése vezet, de még másokról sem, ha erre kétséget kizáró bizonyitékaink nincsenek, mert a látszat sokszor megtéveszt, valamint nem sokat erősithetünk a puszta hasonlatossággal.

Az első, ki a magyar nyelv szláv elemeit kutatta, a XVI. évszáz második felében *Faustus Verantius*[5]) volt, ki »Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum stb.« cz. művét Velenczében 1595-ben nyomatta ki. Művéből

[1]) Az ismertetésünk tárgyát alkotó mű 38-dik l.
[2]) A 40. lapon.
[3]) L. az 51. l.
[4]) L. az 56-dik lapon.
[5]) Verančić dalmata Sebenico-ból, meghalt 1617-ben.

Gyarmathi Sámuel bőven merített, de a kellő kritikát nem alkalmazta, majd Leschka István († 1818-ban) s utána Dankovszky G. következett a szótári összehasonlítás terén. Végül a kiváló tudós nyelvész, Miklosich Ferencz, vette a kérdést vizsgálat alá s e tanulmányának első eredményeit »Die Slavischen Elemente im Magyarischen« cz. művében tette közzé.[1]) Id. művének bevezetésében röviden méltányolja az őt megelőzöttek igyekezeteit s ezek közt leginkább Verantiust emeli ki.

Legrégibb szláv jövevényszavainkban, mint Volf megjegyzi, az ószlovén *ą* és *ę* helyett vend *o* és *e* vagy tót *u* és *a (e)*, továbbá az ószlovén *ĭ* és *ŭ* helyett vend *e (a)*, tót *a (o, e)*, az ószlovén *št* és *žd* helyett vend *ć* és *j*, tót *c* és *dz* és végül az ószlovén *g* helyett tót *h*-t nem találunk.[2]) De nemcsak a közszavakban nem találunk ilyeneket, hanem a magyarországi régi szláv eredetű helynevekben sem.[3]) »Bizonyító természetesen — irja Volf — a helynek csak régi neve lehet. Azért minden latba vetendő mai helynevet, hacsak egész világosan nem viseli magán a régiségnek félreismerhetetlen bélyegét, vissza kell kisérnünk, a meddig csak lehet, a multba.«[4]) Vend lakosság jelenleg a régi Pannonia azon területén lakik, mely Vas- és Zalamegye közt oszlik meg s Vasmegye muraszombati járásában három olyan helynév van, melynek mostani szláv kiejtése csakugyan vend, u. m. *Krôg*, *Szabota* és *Gradiscsi;* ezen helynevek a magyar kiejtésben, *Korong*, Mura-*Szombat* és *Gradistya*-nak hangzanak. A magyar kiejtés az ószlovénnel egyezik meg, mert az első két helynév az ószlovén nasalismust mutatja, a harmadikban pedig az ószlovén *št* hangzat van meg.[5]) »A magyar tehát e helyneveket nem a vendtől, hanem megfordítva a vend a magyartól vette át és a maga nyelvéhez idomította. Leghallhatóbban elárulja ezt *Szobota*, a hol egész magyarosan az első szótagon van a hangsúly, míg a szombat napját jelentő közös vend *Szobota* szónak második tagja hangsúlyos.[6]) E háromnál — irja folytatólag Volf — több olyan világos vend sajátságú helynevet az egész vend vidéken nem találunk és még e három sem azt bizonyítja, hogy a vend már a magyar honfoglalás előtt lakta Pannoniát, hanem épen az ellenkezőről tanúskodik.« [7]) A pannoniai terü-

[1]) Bécs, 1871.
[2]) L. az 58—59 ll.
[3]) L. u. o.
[4]) Az 59. l.
[5]) A 62. l.
[6]) U. o.
[7]) U. o.

letről közölt helynevekből Volf két tanulságot következtet, u. m. először is a vend teljességgel nem akadály, hogy Pannoniába a IX. században oly szláv népet ne tegyünk, mely az ószlovént anyanyelvűl beszélte. Másodszor pedig a magyar nyelvben megőrzött pannon helynevek bizonysága szerint az a IX. századi pannon szláv nép valósággal oly nyelvet beszélt, mely az ószlovénhez úgy hasonlított, mint egyik tojás a másikhoz.« [1]) Tót lakosság az egykori marahán birodalom azon területén lakik, mely Bars, Esztergom, Komárom, Nyitra, Pozsony, Trencsén és Turócz megyékre oszlik.[2]) E területen előforduló tót helynevek egy nagy része magyarból van rontva, egy másik része magyarból van átfordítva, megint egy másik része németből romlott, s csak kevés helység van a magyartól függetlenül elnevezve s ezek is előbb magyar nevűek voltak.[3]) Több oly magyar helynév fordul elő e nomenklaturában, melynek eredeti alakja ugyan szláv, de korántsem tót, hanem az ószlovénnal megegyező marahán, ilyen a tót *Kakašova* Nyitramegye nagytapolcsányi járásában, mely nyilván a magyar *Kakasfalva* vagy *Kakasfalú*-ból romlott, a mely viszont egy az ószlovén *kokošo*-val azonos marahán szóból lett, mert tótul a »kakas« tudvalevőleg nem *kokosi*-nak, hanem *kohút*-nak mondatik.[4]) A német eredetű s nehány ujabb keletű helyneveken kivűl a többin »kétségtelen a magyar bélyeg, még azokban is, melyek a magyarban szláv eredetűek«.[5]) »Itt is kitünik tehát, írja folytatólag Volf Gy., hogy ezeken a helyeken előbb magyar lakott és csak azután került helyébe a tót. Hasonlóképen kitünik az is, hogy több helyen a magyart olyan szláv lakosság előzte meg, a melylyel a tót nem érintkezett, a mely már régen elvegyült a magyar közt, mikor a tót beköltözhetett, mert a szláv lakosság szavait a tót nem közvetlenül, hanem csak a magyarból, magyar átalakitással vette át. Itt már nem szükséges ismételni, hogy e szláv a marahán volt.[6]) A Volf által közölt helynevek közül azonban *Koszmály* Barsmegye lévai járásában közelébb látszik állani a tót *Kosma* »bozont« névszóhoz, mint annak *Kosmъ* hangzású ószlovén társához.[7]) *Divék* hn. szintén hasonlóbb a tót *divak*-hoz mint az ószlovén *divъ*-hoz »csoda« értelmében. A hajdani marahán terület leg-

[1]) 65. l.
[2]) 66. l.
[3]) L. a 78. l.
[4]) 74. l.
[5]) 71. l.
[6]) U. o.
[7]) L. a 70-dik lapon.

régibb szláv eredetű helyneveiben elég gyakori mássalhangzó a *g*, már pedig a tótnak »kivéve a lengyelhez átmenetet alkotó szepesit és sárosit, a morvával és csehhel egyetemben egyik jellemző sajátsága az, hogy *g* helyett *h*-t mond«.[1]) De nem csak ez, hanem az ószlovénnek kétféle orrhangzója, mely a helynevek tanúsága szerint a marahán nyelvjárásban ép úgy megvolt, mint a pannonban, a tótban nem fordúl elő, igy p. o. Nyitramegyében *Péntekfalva*, ószlov. *pętъkъ*, tót *piatok*, — Pozsonymegyében *Gomba*, ószlov. *gaba*, tót *huba* »gomba,«[2]) — Trencsénmegyében *Bolondócz* s a *Szvatopluk* név eredeti kiejtése *Sfentopulchus* VIII. János pápa levelében.[3]) Nemcsak a tótban, de a csehben (melynek Miklosich a tótot egyik dialektusának tartja) sincsen nasalismus s a *h* a *g* helyett a csehben is ősrégi.[4]) »Hogy a tót réteg mikor kezdett a magyarra rakódni, -- irja Volf György — arról semmi biztos adatunk nincs. A legrégibb nyom, melyet találtam, a Vág folyó nevének *Vaha* alakja 1271-ről, melyben a marahán *g* helyén a cseh-morva-tót *h* van«.[5]) A tót helynevek Volf szerint sehol sem mutatkoznak sem a magyar, sem a német helynevek előtt, hanem mindenütt csak ezek után. »Hogy hová lettek (a marahánok) — irja Volf, — arra feleletet ád az, hogy szavaiknak egy jelentékeny része tovább él a magyarban. A hova szavaikat rejtették, ott rejlenek ők maguk is. Magába olvasztotta a magyarság, mint magába olvasztotta a pannon szlávokat is, kik a marahánokkal, a magyarban megőrzött bőséges szókincs tanúsága szerint, egy nyelvet beszéltek és egy törzsökből valók voltak.«[6]) Szerzőnk jeles művét e szavakkal végzi, melyekbe mintegy tanulmánya egyik végeredményét összegezi: »Az ószlovén nyelv hazáját keresve, arra az eredményre jutottunk, hogy a vendek és tótok csak jóval a magyar honfoglalás után költöztek Magyarországba. Ezzel kitünt, hogy az összes ma élő nemzetiségek között Magyarországnak legrégibb lakója maga a magyar, a ki ez országot teremtette és ezer éven át mind máig megtartotta.«[7])

Szláv közszavak nyelvünk minden vidékén, a magyar nyelvjárások mindegyikében, egyaránt fordúlnak elő s hazánk egész

---

[1]) L. a 82. l.
[2]) A 84. l.
[3]) 85. l.
[4]) 87. l.
[5]) 88. l.
[6]) 90. l.
[7]) A 96. l.

területén mindenütt a magyar helynevekkel elegyesen szláv eredetű helynevekre is találunk. A székelyek »szövő szék« helyett *osztovát*-ot, »rokkának szára« h. *gusaly*-t, »metélt h. *laská*-t, a szintén szláv eredetű »ruha« h. *gunya*-t mondanak, a mely szláv eredetű szó az új-görögbe is átment m. *γοῦνα* stb., ezek közül azonban egyik és másik nyelvünk más vidékein is előfordúl, igy p. o. *gunya* Csúzi Zsigmond »Zengedező sipszó« czimű művében. Háromszékmegye helynevei közt szláv eredetűek feles számmal fordúlnak elő, így *Bereczk, Borosnyó, Csernáton, Csomortány, Esztelnek, Gelencze, Hatojka, Kászon rétje, Kovászna* stb. Az erdélyi részek többi megyéjében, a Tiszán innen s túli területen szintén feles számmal fordúl elő a helyek, hegyek és vizek szláv elnevezése, igy a háromszéki *Debren* patak neve nemcsak az abauji *Debröd*, a borsódi *Debréte* falúnevekkel, de *Debreczen* igen régi és nevezetes város nevével is egy eredetű. Nemcsak pannon és marahán területen van *Péntekfalu* s *Péntekfalva*, hanem Beszterczе-Naszódmegye egyik kis községét is *Péntek*-nek nevezik s van ezenkivül Szolnok-Doboka megyében is egy *Oláh-Péntek (Pintyikul rumuneszk)* s Kolozsmegyében egy *Szász-Péntek (Pintyik)* nevű kis község. A *Szombatfa* vasmegyei falúnévnek pannon területen s *Szombathely* városnévnek ugyanott az erdélyi részekben megfelel *Szombatfalva* Udvarhelyben, *Alsó-* és *Felsö-Szombatfalva* Fogarasmegyében, *Mezö-Szombattelke* Kolozsmegyében. Nagyon idején volna behatóan foglalkoznunk hazánk földrajzi nomenklaturájának azon jelentékeny részével is, mely a pannon és marahán területen kivül esik s egyszersmind a székely nyelvjárás szláv eredetű közszavaival. Úgy látszik, hogy azon szlávok, a kik hazánk keleti részét lakták, nyelvükre nézve a pannon és marahán szlávokkal igen közeli rokonságban álltak. Az oláh nyelv szláv jövevényszavaival sokban megegyező phonetika nyilvánúl a székely nyelvjárás szláv eredetű közszavaiban s földrajzi elnevezéseiben s ilyeténképen az ószlovén nyelv keleti határa talán a régi Etelköz keleti határvonalával azonosítható.

Volf György szóban forgó munkája kiváló elismerésre érdemes; olvasója sokat tanulhat belőle és sokra tétetik figyelmessé általa. Élénken óhajtjuk, hogy ez a munka széles körökben tétessék komoly tanulmány tárgyává.

Gr. Kuun Géza.

Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. Nagy-Szeben, 1896. 8r. VI. és 344 lap.

(Első közlemény.)

1895. novemberében és deczemberében a szászok jeles történetírói kilencz felolvasásban vázolták az utóbbi száz esztendő szász népének történetét. Alak és tartalom tekintetében ezek az előadások egytől egyig irodalmi és tudományos becsűek. Ez magában foglalja azt az elismerést is, hogy nem kívánják kiélesíteni a nemzeti és politikai vélt ellentéteket, de még nem jelenti azt, hagy felfogásukban, következtetéseikben mindenkor egyetértsünk. Mindenesetre megérdemlik, hogy mi magyarok is olvassuk és tanulmányozzuk »érett észszel, józanon«, s a fontos kérdéseknek egész sorozatát a szász tudósok saját világításában is lássuk.

Azt a jó példát, a mit egy nagyobb és egységes jellegű korszak megismertetésére és jellemzésére a szászok adtak, magyar városaink is követhetnék, s irodalmi és tudományos társulataik a sok egyveleges felolvasás helyett ilyen rendszeres és összefüggő előadásokat tarthatnának a történelem köréből. Mintakép vehetnék ezt a könyvet, melynek tartalmát, bíráló észrevételek nélkül s inkább csak figyelemgerjesztésül, röviden a következőkben ismertetem.

A szászok József császárnak csak németesítő politikájával értettek egyet, nem egész politikájával. Midőn 1790. május 11-én a szász-egyetem levéltárát ujból megnyithatták, *Rosenfeld* polgármester megjegyezte, hogy egyes-egyedül csak az egyes emberek a fejedelmek, népek és nemzetek sorsát intéző isteni gondviselésnek köszönhetik, ha elhunyta előtt kevéssel az uralkodó szívét arra indította, hogy minden magyar királytól s valamennyi erdélyi fejedelemtől megerősített, sok százados és törvényekben biztosított jogaikat, kiváltságukat és alkotmányukat ismét helyreállította. Kettőzött buzgalommal fogtak most már az erdélyi országgyűlésre küldendő követeik szabadelvű utasításainak elkészítéséhez. Magán az országgyűlésen a szászok az erdélyi és magyar udvari kanczellária egyesítése ellen foglaltak állást, mert attól tartottak, hogy voltakép ez Erdély és Magyarország egyesítésének bevezetése; s ha a szászok nem erősködtek is a mellett, hogy a bécsi udvar német rendeleteket küldjön Erdélybe, a magyarról tudni sem akarva, a német helyett csak latin hivatalos nyelvet lettek volna hajlandók elismerni. »Menjenek hát Németországba!« kiáltottak Rosenfeldre és társaira a gr. Gyulai József beszédén lelkesedő

magyar követek, a királyi jogügyek igazgatója pedig a szászt a három nemzet sorából törülni kívánta. A kedélyeket csupán gr. Bánffy György kormányzó tapintatos föllépése volt képes lecsillapítni. Így az 1791. aug. 9. szentesített erdélyi törvények a szászoknak csak egy részében keltettek aggodalmat; ez a kisebbség 1792-ben a szász nemzet tudta nélkül Bécsben a szászok alkotmányának megjavítását kérte. A szász egyetem, mely 1790. május 25. ujból működni kezdett, s melynek élére 1790. szept. 29. b. Bruckenthal Mihály comes állt, 1795. jun. 22. ehhez képest arra a meglepetésre ébredt, hogy az udvar a szász városok helyhatósági jogait önkényesen szabályozta s hogy a kormány kevéssel ezután az 1790-ben választott összes nemzeti tisztviselőket elcsapta. A községek ugyan, kevés kivétellel, valamennyit ujra választották, a kormány azonban 1797. szept. 22. kiadott szabályzatában is keményen kikelt az igazgatás eddigi módja ellen, 1798. ápr. 15. pedig elrendelte, hogy a papokat is évenkint ujra válaszszák. Ezt még a Brassóba kir. biztosúl küldött Benyovszky Mihály is megsokalta; másrészt azonban *Kronenthal* volt szász comesnek és *Somlyai* János udv. tanácsosnak sikerült a régi rendszerrel együtt Bruckenthal állását is megrendítenie. Az udvar őt 1799. ápr. 17. állásától felmentette ugyan, Benyovszky helyébe pedig Gyürky István udv. tanácsost nevezte ki kir. biztossá, de Bruckenthal még azon évben megbuktatta Kronenthalt és Somlyait, méltóságát visszanyerte s azután Gyürkyvel együtt működve, 1805-ben tényleg életbe léptette a közigazgatás újabb rendszerét, melyet 1811-ben a 61. t.-cz. is elismert.

Időközben az irodalom terén is pezsgett a szászok szelleme. Az 1790-es évek röpirat szerzői közül Soterius, Müller Jakab és Neugeboren, a történetírók közül pedig különösen Eder Károly fejtegették és védték a szászok régi jogait. Majdnem minden szász városban olvasókörök alakúltak, ezeket azonban a Martinovics összeesküvése óta minden olvasóban jakobinust keresgélő bécsi udvar már 1798. aug. 3. feloszlatta, a censurát pedig még szigorúbbá tette. Idejárult, hogy a német színészet, melynek Szebenben 1787. óta saját épülete volt, 1790 óta, midőn a kormányzóságot Kolozsvárra tették át, a réginél szintén kevesebb hatással volt a közérzületre. Egyébiránt a szász tudósok is jobbadán mentében, magyar ruhában jártakkeltek Szebennek s a többi városnak a század végén még jobbadán kövezetlen útcáin; a bécsi divat és német viselet csak századunk kezdetén indult hódító útjára. Azonban akármily fejletlen volt a városi élet, Bánffy kormányzó 1794-ben egy szász előtt úgy nyilatkozott, hogy a ki Erdélyben tudományt,

művészetet, művelődést, rendet és jó erkölcsöket akar látni, azt a szászok földén keresse s hogy nagyon szeretné, ha népe olyan volna, mint a szász.[1])

1830-ig nagyon csendes évek következtek. 1809-ben a szászok az első, 1813-ban pedig az 1259 főnyi második önkéntes vadászszászlóaljat is fölállították ugyan s német hazafias dalokat énekelve vonúltak Napoleon ellen, nemzeti öntudatuk, együvé-tartozásuk érzete azonban nem fejlett ki, közéletök pedig egyáltalán nem volt s nagy célokat nem ismertek. Egy-két árva- és szegényház, a tűz ellen való biztosítás megkezdése, a himlőoltás ügyének felkarolása, a burgonyatermesztés meghonnosítása csak egy kis kört érdekelt; jobban érdeklődtek Nagy-Sinken a kártya, Kőhalmon a patikai karminativa iránt. Tartler (1816—1825.) és Wachsmann (1826—1845.) szász comesek egyszerű hivatalnokok voltak, kik egyáltalán nem törődtek a szászok közszellemével.

1811-ben a devalvatio, 1813. a Bárczaságot rémítő pestis, 1817-ben az éhség s az akkor kezdett birtokigazítási perek legfeljebb az elkeseredést tették közszellemmé s ezt (1817-ben) nem ellensúlyozták sem a reformatio háromszázados emlékének, sem a királyi pár látogatásának ünnepségei. A birtokigazító perek ügyében 1817. szept. 29. kiadott rendeletet a szászok annak tulajdonították, hogy a magyarok őket mint németeket, a katholikusok mint evangélikusokat akarják kitúrni oly birtokokból, melyekhez való jogaikat oklevelekkel eléggé nem igazolhatnák. A mártonnapi adó behajtóiban Báthory Gábor s a lázadó Rákóczi embereit látták; de 1821-ben lefizették a 387,600 frtból álló összegnek utolsó részletét is és az egyetem csak 1827-ben emberelte meg magát, midőn kimondta, hogy a szászok földéhez semmi köze a kincstárnak s hogy a király nekik uralkodójuk, de nem földesurok.

Patriarchalis idők voltak ezek valóban. A kávéval csak most kezdtek megbarátkozni, de mézzel édesítették, mert a czukrot drágán mérték a — patikában. Segesvárt nagyon megbámulták Petkó görögöt, mikor egyszerre 12 süveg czukrot hozatott a boltjába, vagy mikor a lakodalomban a pap elé a zöld kancsó helyett üveget és poharat tettek. A gavallér, egy-egy kis pihenéssel, egész nap még mindig ugyanazzal az egy lánynyal tánczolt; s a szebeni rendőrség 1820-ban a szülők kivánatára eltiltotta, hogy piknikeken és bálokon csupán csak német tánczokat járjanak, mert azok nagyon egészségtelenek.

[1]) *Schuller*, Die Reaction gegen die Josefinischen Reformen, und die Regulation. 1790—1805. (1—26. l.)

A magyar nadrágot is csak a harminczas években kezdte kiszorítni a bugyogó. A szebeni templomban az ágostai ev. papok ünnepnapokon még magukra öltötték a kath. korszakból maradt misemondó-ruhákat, a senátorok azonban 1826-ban a comes beigtatatásánál már nem használták bíbor-köpenyegeiket. Az új idő küzködött a régivel, ha pl. a városok, falvak még jobbadán megtartották is középkorias színezetüket. Szeben városa csak 1820. próbálkozott meg először útczáinak világításával. Az ipar azonban virágzott. 1829-ben Szebennek 1400 mesterembere volt, míg ma csak 850 van; ugyanakkor azonban csupán 29-re rugott a kereskedők száma.

A külső világgal, politikával mentül kevesebbet törődtek. A nagy-németekkel való összeköttetést az olvasmányok s a brassai és szebeni szinházak biztosították. A jobbadán világiakból alakított consistorium a berethalmi ev. püspökkel kurtán-furcsán levelezett, s az ev. egyház egysége — kevéssel a Luther-ünnepek után — felbomlani látszott. Veszedelmesen kifejlődött a helyhez-kötöttség érzete. Különben is Segesvárról Szebenig három napig tartott az út, és Szeben s Bécs között 1844 óta is csak havonkint kétszer, háromszor közlekedett a posta, az egész vonalon csak nagyon kevés példányát szállítván a szászok egyetlen politikai lapjának, a Siebenbürger Botenak s egyetlen tudom. folyóiratának, a Siebenbürger Provinzialblätternek. Egy esztendőbe is belekerült, míg az idylli életű papcsalád Jenából megkaphatta a maga Literaturzeitungját. Ezek a papok fordították a közfigyelmet a szűk és néhol valóban nyomorúságos iskolákra; első sorban *Roth* Lajos 1821-ben, midőn viszont Neugeboren püspök tantervet dolgozott ki az iskolák számára, mit 1823. a gymn. tanterv követett. A kántortanító (a ki szombatesténkint a jövedelmezőbb borbélyságot is gyakorolta), mindamellett gúny és tréfa tárgya maradt, s a gymn. tanárnak is csupán az oldalán fityegő spádé s az adott tekintélyt, hogy hivatását érezte. 1819 óta, hogy Kotzebuet megölték, a külföldi főiskolák látogatását a kormány eltiltotta; csak 1830-ban tett kivételt a berlini egyetem kedvéért. Míg az irodalom pangott s Marienburgnak Erdélyről 1813-ban kiadott földrajza óta jeleset alig alkotott, a tudomány és közmívelődés kitűnő segítő-eszközt nyert az 1817. megnyitott Bruckenthal-muzeumban, melyet szász nemzeti muzeumnak szántak.

1830. junius 25., midőn Segesvárt az ágostai hitvallás átnyujtásának háromszázados emlékét ünnepelték, Binder, az ünnepi szónok, lelkesülten jegyezte meg, hogy semmi sem tartós, semmi sem állandó, a mi nem egyezik meg az emberi

szellem örök természetével, a mi nem az Isten műve. S a magyar országgyűlések reformszelleme valóban felvillanyozta a szászokban szunnyadó erőket is.[1])

Az 1830-at követő 18 esztendő igazi tavasza volt a közérzületnek. Széchenyi reformjainak s a juliusi forradalomnak szelleme először az erdélyi magyar ellenzéket sarkalta új munkára. A Wlassics helyébe küldött új királyi biztos, Estei Ferdinánd hg. maga is az országgyűlés összehívását javasolta. 23 évi szünet után az országgyűlés 1834. junius 20. csakugyan ismét egybejött, hogy az ellenzék miatt bosszús I. Ferencz már 1835. febr. 5. feloszlassa; csak a szász követek magatartását tudta dicsérni, s biztosította őket, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesítését soha sem engedi meg. Az 1837—8. évi országgyűlést Ferdinánd király Kolozsvár helyett a nyugodtabb Szebenben tartatta. Itt kezdődött a magyar államnyelv ellen az a hadjárat, melyet a magyarok és székelyek ellenében a szászok folytattak. Az 1841. évi országgyűlésen a szászok már szervezett politikai párt gyanánt jelentek meg. Bedeus intelmeivel nem törődve, nyelvháborút csináltak a nyelvkérdésből s a szászvárosiak visszahívták követeiket, Lészait és Lorénit, kik a magyarokkal szavaztak. Élesen ellenezték a szászok a nemzeti muzeum fölállítását s az országház fölépítését is; és midőn kisebbségök véleményét az országgyűlés elfogadni vonakodott, kijelentették, hogy a szász nemzet pecsétjét nem nyomják a hozott határozatokra. A ellenzék megerősödött a városokban s a sajtóban egyaránt. A szászok, most már éberebben őrködvén jogaik felett, Wachtmann halálával visszavívták a comes-jelölés jogát, s jelöltjeik közül a király 1845-ben Salmen Ferenczet tette szász comessé, szebeni királybíróvá s kormányzósági tanácsossá. Az 1846/7. évi országgyűlésen sem csatlakozott a szász kisebbség a magyar törekvésekhez, hogy valamikép le ne kelljen mondania saját eszményeiről. A nyelvkérdésben addig akadékoskodott, hogy a megoldás ki nem elégítette sem őt, sem a magyarságot.

A politikai élet föllendülése kifejtette a szász *hírlapirodalmat* is. Gött Siebenbürger Wochenblattja s Benigni és Neugeboren Transilvaniája már meglehetős modern felfogással tárgyalták a közélet mindenféle kérdéseit. A költők is hazafias dalokat írtak. Geltch költészete (Liederbuch der Siebenbürger Deutschen) azonban csak elkésett visszhangja a mondva csinált német szabadságháborúnak, míg Marlin, Schuster, Schuller, Moltke és Kästner költeményei már minden érző szívhez

[1]) *Teutsch* Fr., Stille Jahre, 1805—1830. (27—32. l.)

könnyebben megtalálták útjokat. A tudományban is az érzelem vezette őket. *Bedeus*nak Erdély akkori alkotmányáról, sőt a pecsétekről írt könyve is épp úgy alkalmi mű, mint *Rannicheré* a comes-kérdésről, *Trausch*nak, *Schuller*nek a románok s másoknak a magyarok ellen írt füzetei, voltaképen röpiratai. *Wellmann* útileveleit a szászok körülbelül annyira becsülhetik, mint a magyarok a Kazinczyéit. A nemzetiségi törekvéseket azonban az irodalom terén *Roth* Lajos István képviselte legjobban, s hű maradt ahhoz a jelszavához, hogy »Qui potest mori, non potest cogi.« Valóban többet használhatott volna népének, ha nem abból a hamis föltevésből indul ki, hogy annak életre-halálra küzdenie kell a magyarság ellen.

A közszellem fellobbanása az egyesületi életnek is kedvezett. Általános és helyi érdekű gazdasági társulatok keletkeztek; néhány iparkiállítást rendeztek; Brassóban 1835. megalapították a szászok első takarékpénztárát, 1843. az első nagyobbszabású nyugdíj-intézetet. A dunai gőzhajózás kezdete óta a kereskedelem más irányt vévén, 1838-ban Bedeus legalább az Olton akarta meghonosítni a gőzhajózást, másrészt pedig néhány kisebb gyárat alapítottak az idáig keresk. úton nyert czikkek előállítására.

Kaszinók, zeneegyesületek, műkedvelő színésztársaságok keletkeztek; az első tornaiskolára szükséges alapot is műkedvelő színészek hozták össze s 1846. alakúlt meg az első tornaegyesület. Gräser Dániel és Sámuel s Fabini József Medgyesen 1840-ben megalapították az erdélyi honismertető társaságot, melynek 12 tagú választmánya Bedeus elnöklete alatt mindjárt eleintén igen nagy szolgálatokat tett a tudománynak. (Az első választm. tagok közül még él Zimmermann József Szebenben). 1844-ben megnyilt a szebeni jogakadémia is, a szászok első és pedig saját alapítású főiskolája, mely a kitünően vezetett középiskolákkal együtt melegágya, Roth szerint fényés tűzhelye lett a szász nemzeti törekvéseknek. Ez különösen kiviláglott 1845. a brassói gymnasiumnak háromszázados Honterus-ünnepén.[1]) Dr. Márki Sándor.

Petőfi életrajza. Irta Ferenczi Zoltán. A Kisfaludy-társaságtól a Széher Árpád-jutalommal kitüntetett pályamű. A Kasselik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-társaság. I—III. kötet. Budapest, 1896. 8-r. VIII, 390; 308; 411 l.

E mű Petőfinek harmadik nagyobb terjedelmű életrajza s egyszersmind a legértékesebb. A Zilahy Károly munkája csupán kisérletnek tekinthető, a melybe sok tévedés csúszott s

[1]) *Schuller* G. A., Neues Leben, 1830—1848. U. o. 63—98. l.

különben is hézagos; a Fischer Sándoré, a mely először németül jelent meg s Tolnai Lajos fordításában később magyarúl is, szintén sok indokolatlan mende-mondát foglal magában s általában, kevés kritikai érzékkel készült. Ferenczi Zoltán évek hosszú során gyűjtögette az adatokat, e czélra Csernátoni Gyulával együtt egy folyóiratot is szerkesztett, a melyben majd minden, eddig ismert vagy ismeretlen adatot ügyekezett tisztázni s a költő életével összhangba hozni. Ilyen huzamos és lelkiismeretes készülődés után írta meg Petőfi életrajzát három kötetben a Kisfaludy-társaság pályakérdésére, a mely nem kívánta a költő művészetének aesthetikai elemzését, csak kritikailag megfontolt életrajzát.

Ferenczi Zoltán a pályakérdés természetéhez tartotta magát nagyjából, de a költő fejlődését igen helyesen fokról-fokra vizsgálat alá vette, úgyis mint emberét, úgyis mint művészét és iparkodott teljes egészet nyujtani a magyar közönség kezébe, a mely páratlanúl népszerű költőnk életét kétség kivül örömest tanulmányozza a Ferenczi munkájából. Mert e munka, épen a felfogás és kidolgozás természetéhez képest, a legtöbb helyen a közvetetlenség hatásával van az olvasóra, mint ha csak valami emlékíratot tanulmányozna, a melynek szerzője színről-színre ismerte a mű hősét, figyelemmel kisérte bölcsejétől a sírig s azon volt, hogy lehetőleg minden cselekedetének rugóját földerítse.

De másfelől az emlékíratok rendes hibájától óvakodott a szerző. Nem puszta dicsőítője hősének s nem akarta jellemének fogyatkozásait sem elhallgatni. Még az oly adatokra is kiterjeszkedett, a melyekkel nem értett egyet, s a melyeknek megbízhatósága inkább vagy kevésbbé szembeszökő. Jóformán napról-napra kiséri Petőfi pályáját, a melynek érdeke nemcsak a változatosságban, hanem még jobban a gyors fejlődésben, eredetiségben van. Nem egy helyen épen ez okból kicsinyeskedőnek tetszik az előadás, de Petőfi életrajzában ez a kicsinyeskedés távolról sem hiba. Ferenczi alapvető, szinte azt mondhatnók, bevégzett művel gazdagította irodalmunkat. A beható kritikai elemzés egyben-másban a szerzőétől eltérő véleményre juthat; a tanulmányíró színesebb s megkapóbb képet festhet Petőfi kalandos életéről, szenvedéseiről, a lángelme szokatlanúl merész röptéről, elevenebben rajzolhatja a gyorsan öntudatra ébredt költőnek folytonos felindulását, szenvedélye hevét s művészetének hamar fejlődését: de mindenki, a ki ezentúl Petőfivel foglalkozik, kénytelen lesz a Ferenczi munkáját alapúl venni. S azt hiszszük, életrajzi tekintetben vajmi kevés az, a mi még akár újabb kritikai vizsgálatra, akár pótlásra vár. A

szerző nemcsak az eddig ismert adatokat használta fel [1]): nem sajnálta a fáradtságot, hogy Petőfinek egykori iskola- vagy írótársait személyesen vagy levélben fölkeresse, hogy azon események színhelyét tanulmányozza, a melyek Petőfi életében elhatározó szerepet játszottak. Igazán széleskörű kutatása azt az eredményt termette, hogy épen nem szükséges — pusztán életrajzi tekintetben értjük — más munkát kézbe vennünk, ha Petőfivel foglalkozunk.

Természetesen a munka megírásában a kortársaktól hagyott adatokon kivül vagy inkább első sorban magukra Petőfi költeményeire támaszkodott a szerző. E tekintetben, a mi különösen becses, mindenütt pontosan följegyezte, mikor írta ezt vagy azt a költeményét Petőfi, életének milyen mozzanatával függ össze, hol és mily körülmények közt jutott napvilágra s milyen hatással volt úgy magára Petőfire, mint a nemzetre vagy legalább az irodalomra. Olyan költőnél, mint Petőfi, a ki egész életét költészetében hagyta reánk, e fáradságos munka végzése a milyen hasznos, ép oly elmaradhatatlan, de egyszersmind a folyamatos elbeszélést nem ritkán megakasztó is. Ferenczi ez utóbbi körülménynyel kevésbbé törődött, a mit a pontosság fontosabb volta eléggé igazol. Sem a pályakérdés nem kivánta, sem a szerző nem akart mást, mint részletes és pontos életrajzot; a művészi kidolgozás nem volt czélba véve. De azért több helyen, akár a puszta adatok összerakásában s elbeszélésében, akár a költő jellemének rajzában a szigorúbb követelményeket is ügyekszik kielégíteni az előadás élénksége tekintetében is. Ilyennek találjuk kivált a költő selmeczi iskolázása és katonáskodása, szerelme, nősülése, s az 1848—9-ki szereplése elbeszélését. Fejtegetései közűl különösebben is figyelemre méltók a »kritikai perpatvar 1844—45-ben«, a »politikai programm« s a »tízek társasága« czímű fejezetek. Ellenben »A költői triumviratus tervé«-ről szóló fejezetben, úgy tetszik, a kevés adatból többet következtet Ferenczi, mint a mennyire az adatok feljogosítják. Petőfi, tudtunkkal, csak az Arany Jánoshoz írt leveleiben emlékezik az ő, Arany és Tompa triumviratusságáról, s inkább a való tényt állítja a *Toldi* írója elé, mintsem tervet mond el. Hogy az *Életképek* mellett oly egyesülés létrehozásán fáradozott, a melynek »feladata lett volna a népiesség, mint költői elv diadalra juttatása«: ez a felfogás aligha igazol-

[1]) Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a mit e sorok írója tett közzé a *Magyar Salon*, *Vasárnapi Ujság*, *Ország-Világ*, *Nemzet* és *Fővárosi Lapok* hasábjain, azokat a czikkeket Ferenczi nem tartotta érdemeseknek fölhasználni, pedig némi tekintetben talán mégis megérdemelte volna egyik-másik a figyelmet.

ható. Az természetes, hogy minden pályán működő olyannal érez közösséget, a ki az ő szelleméhez legközelebb van, kivált ha még a barátság érzései is hozzákapcsolják. Petőfi is bizonyára Aranyhoz, Tompához és Jókaihoz érezhette magát legközelebb, a nélkül azonban, hogy olyan határozott terve lett volna az egyesülésre, mint a szerző véli, de a mit adatokkal csak kevéssé támogat. Az valószinű, hogy felötlött elméjében Arany *Toldi*jának hatása alatt a vele egy irányú költőkkel való szövetkezés eszméje, de hogy az *Életképek*nek ügyekezett megnyerni mind Aranyt, mind Tompát: ennek egyik oka kétségtelenül a Vahot Imrével való összeveszése volt; s terve oly alakban, mint Ferenczi írja, aligha jelentkezett, legalább abból, a mit a III. kötet 137—164. lapjain előad, nem mernénk ilyen következtetést vonni.

Az életrajz más helyein is találtunk többé-kevésbbé téves vagy legalább nem eléggé igazolt következtetést; vagy az adatok összefűzésében nem láttunk szigorú kapcsolatot. Például Petőfinek aszódi iskolázásáról írván, elmondja, hogy tanáraival *gyakran* összetűzött, mégis tanulásának eredménye oly fényes volt. Nem említve, hogy mindössze csak pár ilyen összetűzésről maradt fenn adat, valami gyakran már azért is bajosan tűzhetett össze tanáraival, mert akkor bizonyítványa nem lett volna oly minden tekintetben jeles. Azt azonban helyesen jegyzi meg Ferenczi, hogy az önmívelés segédeszközeit már Aszódon iparkodott felhasználni a költő, de hogy francziául is itt kezdett tanúlni, azt elhallgatja, bár a franczia grammatikának a czímét is felhozza, a melyet Petőfi szintén kivett az iskola könyvtárából használatra. S csak később, pápai tartózkodásáról jegyzi meg a szerző, hogy »német olvasmányai *már ebben az időben* a franczia nyelv tanulására is ösztönözték, de még kiválóbb eredmény nélkül.« Ez az észrevétel mindenestűl az aszódi iskolai évekre illik. S hogy Petőfi már 1842-ben, tehát előbb, mint a Kisfaludy-társaság megbízásából regényt fordított, tanult s valamennyire értett is francziául, mutatja az a körülmény, hogy midőn 1843 elején Kecskeméten időzött, mint színész, Horváth Döme könyvtárából számos franczia munkát is olvasott. (L. Magyar Salon, 1889. évf.) Az is kissé tág következtetésnek látszik, hogy Petőfi Selmeczről való távozása után, tizenhét éves korában »tájékozódott az irodalom belsőbb viszonyairól« Pesten, mire megint semmiféle adatot nem tud felhozni a szerző, (I. k. 174. l.) s a mi így mereven állítva, önmagában is kétséges.

Hogy Petőfinek az írók között számos ellensége volt: azt Ferenczi részletesen fejtegeti s az okot is helyesen magya-

rázza; de pártfogóiról szólván, Vörösmartyt csak úgy mellékesen érinti. Holott nagyon valószinű, hogy Vörösmarty pártfogása egymagában fölért ellenségeinek összes számával; azt is bizonyosra veszszük, hogy Vahot Imre nem igen fogadta volna Petőfit segédszerkesztőül a *Pesti Divatlap*hoz s nem adta volna ki a *János vitézt* Vörösmarty ösztönzése nélkül. De nem tekintve e körülményt: Petőfi költészetének önmagában volt a legerősebb pártfogója s abban, hogy az akkori ifjúság hangulatát oly híven eltalálta; később pedig, hogy a nemzet lázas törekvéseit oly rendkivüli erővel tudta dallá varázsolni. Az akkori közvélemény oly hangosan nyilatkozott a költő mellett, hogy különben sem valami hírneves ellenségeinek bármily heves támadása sem igen árthatott neki. Ezt a jelenséget kiemelni épen itt lett volna helyén.

Itt-ott, bár kevésszer s inkább csak mintha a tollából kiszaladt volna, szinte szó szerint veszi át mások adatát, vagy nem eléggé helyes kifejezést használ. Például, hogy Petőfi a Szuperné véleményére sokat adott; vagy a mit Vachott Sándorné följegyzéseiből elfogad a szerző: mindez a későbbi koholás szinét annyira magán viseli, hogy bátran elhagyhatta volna Ferenczi. Aztán hogy Petőfi Pesten 1844-ben »kezében csákánynyal« járt: ezt alig hihetni. Vahot Imre fokosról beszél s ez inkább is hihető. Kétszer is előfordúl ez a tollhiba, hogy Petőfi *november 31-kéig* volt Erdődön 1848-ban. (III. k. 302. l.)[1])

De ez a néhány észrevétel egyáltalán nem akadályoz bennünket, hogy Ferenczi Zoltán művét egészben véve derék munkának ne tartsuk a föntebb érintett okokból. Különösen sikerültnek tartjuk pedig azokat a részeket, a melyek Petőfit, mint azon kor küzdelmének egyik vezéremberét mutatják be; a melyek Petőfit mint a negyvenes évek feltörekvő ifjúságának hősét s az 1848—49-ki mozgalmaknak oly fényes szerepet vitt alakját rajzolják. Petőfi tagadhatatlanúl egész pályájával belejátszik nemzeti életünk átalakulásába, de soha inkább, mint

[1]) Nem szivesen említünk föl egy pár helytelen kifejezést vagy magyartalanságot, mint az I. k. 144. l. »Száraz mathematikus... *létére* épen nem volt alkalmas egy költői természet megértésére.« A *létére* csak ellentétes mondatban használható helyesen. U. o. 246. l.: »Szerette fölényt gyakorolni« — ez mindenkép rossz. Pár helyen az igehatározó helytelen használata sérti az olvasót: II. k. 83. l: »Egy másik műve is jelent meg«, e h. megjelent; III. k. 66. l.: »E pár sor világosan lebbenti föl a fátyolt.« e h. föllebbenti. E mondat kétségtelenül a revisióban kerülte el a szerző figyelmét: »Lehet-e azt az elégedetlenséget . . . kiolvasni e sorokból, melyeket *már olvastak ki* . . .« Érthetetlen, valószinűen egyszerű nyomdahiba.

életének utolsó másfél évében. A ki azon idők történetét megírja: lehetetlen Petőfi rendkivüli hatásáról is meg nem emlékeznie s akkor a Ferenczi Zoltán munkáját is figyelmére kell méltatnia, a melynek nagyon sok hasznát veheti.

Azonban nemcsak az írók, a nagy közönség is gyönyörrel forgathatja e köteteket, mert a Petőfi regényes életének adatai épen annyi érdeket keltenek, mint költészete; a kettő egymást táplálja s egyaránt tanulságos.

Dr. Váczy János.

Robert the Wise and his heirs. 1278—1352. by St. Clair Baddeley, London. William Heinemann 1897. — 8-rét XXVI+564 ll. Több műmelléklettel Ára kötve 21 shilling.

(Első közlemény.)

Jelen munka szerzőjétől már volt alkalmam két gyarló dolgozatot ismertetni e folyóirat hasábjain. Az egyik I. Janka [1]) nápolyi királynőről, a másik Durazzói III. Károlyról *et de quibusdam aliis* tárgyalt. Jelen kötet Bölcs Róbert király és örököseinek idejéről szól és első pillanatra rendkivül fölcsigázza kiváncsiságunkat. A tartalom-mutató szerint XXII. János pápa 33 és VI. Kelemen 32 levelének szövegét nyomtatja le szerző a könyv végén és azonkivül mint tele torokkal hirdeti, 400 más eredeti levelet használt föl munkájának megirásánál. Ha azután átlapozzuk a könyvet, majdnem mindenik lap alján megakad szemünk egy vagy két, látszólag kiadatlan levél dátumain és rendkivüli élvezetet igér magának az olvasó.

De *lasciate ogni speranza!* A mint lassankint elmélyedünk az olvasásba, csakhamar kiábrándulunk. Annak a kerek négyszáz levélnek legtöbbjét már ismerjük Raynaldus és Theiner munkáiból. Másokat pedig Barthélemy, Werunski, Fraknói, Áldási és legujabban Cerasoli közöltek, de szerzőnk azt a furcsa eljárást követte, hogy csak a legritkább esetben közli a jegyzetben azt, hogy az illető levél már megjelent nyomtatásban és hol, hanem mint kiadatlan leveleknél szokásos csak a levéltári számot adja, a mi persze merő szemfényvesztés. Idejárul az is, hogy nem mindig van elég történetirói érzéke

[1]) Megróttak engem nemrég a *Századok*-ban, a miért Jankának és nem Johannának hívom a királynőt, és egy kategóriába helyeztek azokkal, kik *Sèkszpir*-nak irják Shakespearet, *Bokkàccsó*-nak Boccacciot, *Sòven*-nek Chauvin-t, *Csomli*-nak Cholmondeley-t stb. De Janka keresztnév, melyet minden nemzet a maga nyelvére fordit le, épügy mint Lajost, Károlyt, Kelement, Orbánt, Jánost és még sok mást. Szerény nézetem szerint Johannának nevezni magyar szövegben Giovanna di Napoli-t hiba és ép oly tulzás mint a Sékszpír-féle orthographia.

vagy ismerete szerzőnek arra, hogy a rendelkezésére álló óriási anyaggal megbirkozzék — többet gyüjtött mint a mennyit megemészteni képes volna; minek az a következménye, hogy következtetései nem minden esetben állják meg a kritika próba kövét. Meg kell engednünk azonban, hogy tárgyilagossággal igyekszik irni és majdnem teljesen kigyógyult magyarfaló mániájából, mely előbbi munkáit jellemzi. Kissé bővebben használta föl továbbá a magyar forrásokat, mint pl. Pór Antal *Nagy Lagos*-át (igy idézi legtöbb esetben!), az *Anjou-kori dipl. emlékek*-et, Óváry egy közlését (a *Magyar történelmi tár* 23. kötetében) s azonkivül Fejér, Pray, Fessler, Szalay László és mások régibb gyüjteményeit vagy dolgozatait.

Műmellékletei közül csak Janka arczképe új és érdekes a nápolyi Santa Maria l'Incoronata egy falfestménye után »Roberto di Oderisio (?)« ecsetéből, mely két női arczot ábrázol, melyeknek egyike hasonlit egy az Anjou-ház történetéről Pór Antal által legujabban irt könyvben közölt és állitólag Giottotól vagy egyik tanitványától eredő festmény után másolt arczképhez. Miután azonban ez utóbbi fölserdült nőt ábrázol és Baddeley szerint a Giottonak fizetett havi dij 1332. márczius havával megszakad, talán igaza van neki abban, hogy az emlitett templom freskói nem Giotto ecsetéből erednek.

Miután az 1352. évig terjed elbeszélése, szivesen vettük volna az avignoni hires freskók másolatait, melyeknek egyike állitólag azt a — persze fictiosus — jelenetet ábrázolja, midőn Janka királynő az avignoni pápai törvényszék előtt éppen elmondja hires védbeszédét 1348-ban, melynek hatása alatt Lajos magyar király ügyvédei a háttérben hosszú orral kullognak ki a törvényszéki teremből, a mint azt maga a szerző oly ékesen leirta első művében. Különben az sem lehetetlen, de fölötte valószinű, hogy midőn Janka akkor megfordult Avignonban, a pápa megbeszélte vele András meggyilkoltatásának ügyét. Egy későbbi levelében VI. Kelemen azt irja ugyan a magyar udvarnak, hogy Jankát megidéztette annak idején, de a királynő megapprehendált és hátat forditott neki is, Avignonnak is bucsulátogatás nélkül. A mint azonban tudjuk, VI. Kelemen pápa tudott füllenteni merészet és nagyot — ha sarokba szoritotta valaki őt.

A mi már most a könyv beltartalmát illeti, egy kis kötetre terjedne ismertetésem, ha szerző valamennyi merész állitását és következtetését birálgatni akarnám. Tévedéseinek legnagyobb része azon alapúl, hogy vagy félreérti forrásait vagy pedig nem tud megmenekülni azon igézettől, melyet bizonyos krónikások nyilván gyakorolnak reá; vagy végre mivel nem olvasott

el mindent a mit elolvasnia kellett volna, mielőtt ítéletet formál egy-egy ágas-bogas kérdés eldöntésénél. Még mindig Janka ártatlansága mellett kardoskodik, de — adjuk meg neki — ezúttal már higgadtan. Minden hiányai és botlásai daczára azonban sikerült egy-két eddig homályos pontot tisztáznom könyvének segélyével, valahányszor t. i. sikerült forrását fölkutatnom. A hol kiadatlan levelekre hivatkozik, persze a *fides penes authorem* marad.

A Róbert király uralkodásának szentelt első rész 20 fejezete közül az első 16 nem tartalmaz olyan dolgot, mely új volna vagy pedig közelebbről érdekelné a magyar történelmet. Azért a XVII. fejezettel »The Hungarian Compact« kezdhetjük el ismertetésünket, melyben szerzőnk leirja, hogy a nápolyi király mint kiálttatta ki ünnepélyesen trónörököseivé Jankát és Máriát a Castel Nuovoban 1330. nov. 4-én. Lajos a magyar királyfi vagy öcscsének Andrásnak trónjelöltségéről mélyen hallgatnak forrásaink. Ezen év május havában egy magyar követség járt ugyan Nápolyban,[1]) de ennek czélja úgy látszik az volt csupán, hogy Róbert királyt rábeszéljék arra, hogy I. Károly magyar királyt elismerje Salerno herczegének, mert XXII. János pápa 1331. január 26-án irt Róbertnek, fölszólitván őt, miszerint adjon helyet a magyar király ebbeli kérelmének.

Baddeley előadása szerint 1330 végén a tarantói herczeg családja kezdett forrongani, valószinűleg a trónörökösödés ügyében. Szerzőnk hivatkozik több levélre (egy pl. 1330. decz. 15-éről), melyben a pápa Róbert királyt kibékiteni igyekszik a tarantói herczeg-család tagjaival, de miután nem közli tartalmukat, bajos eldönteni, mennyiben van igaza.[2]) Föltünő az, hogy egy 1331. május 22-i följegyzés szerint[3]) I. Károly magyar királyt ekkortájt várták Apuliába. Ezen út már valószinűleg összefüggésben volt a tervezett magyar-nápolyi házassággal, mert Baddeley szerint ugyanaz napon, melyen a pápa irt a királynak Nápolyba a salernoi herczegi czim viselésére adandó engedély ügyében (1331. jan. 26.), Sancia királynéhoz is intézett egy levelet, melyben először van megpenditve a házasság ügye. Raynaldus és ennek nyomán Pray hivatkoznak e fontos levélre; látta és hivatkozik reá jelenleg Baddeley is,

[1]) *Mon. Hung. Hist.* Acta Extera p. 283.

[2]) Szerzőnk nagyon fonákul válogatta ki a kinyomatásra szánt pápai leveleket. XXII. Jánosói mind az 1320. előtti évekből valók. VI. Kelemenéi pedig ennek hat első éveiből valók. Ez utóbbiak közül egy-kettőt nálunk már Fraknói közölt a *Tört. Tár.* 1892. folyamában.

[3]) *Mon. Hung. Hist.* a dátum alatt.

de teljes szövegét még eddig tudtommal senki sem közölte.[1]) Angol szerzőnk előadása szerint a házasságot maga XXII. János proponálta, ajánlotta és sürgette és 1331. jun. 8-án már abban a helyzetben vala, hogy megirhatta Nápolyba, miszerint a magyar királytól kedvező válasz érkezett. Előadásából továbbá azt is megtudjuk, hogy a franczia király, Valois Fülöp, azt ajánlá a pápának, 1332 elején, hogy a két kalábriai herczeg leányt nővérének Tarantói Katalin herczegnének két fia vegye el feleségekül, de XXII. János pápa feleletül azt irá, hogy *Róbert király saját kérelmére* már megadta a dispensatiot arra, hogy Jankát a magyar király fia vegye el nőül.[2]) Mindaddig azonban, míg e levelek teljes szövegét vagy legalább korrekt regestáját valaki nem közli, azt ajánlom, hogy az olvasó függessze föl véleményét. *Experto crede.*

Azon kérdést illetőleg, hogy András mikor üite meg Jankával esküvőjét, szerzőnk egyszerüen a *Chronicon Siculum*-ban adott dátumot fogadja el t. i. 1342. augusztus havát, ámbár az eredeti kéziratban a hónap neve ki van törülve.[3]) Ismeretes az, hogy a *Mon. Hung. Historica*ban Róbert királynak egy nagyon furcsa edictuma van közölve 1342. aug. 14-én (Ind. X. és uralkodási év 34.: mindkettő helyes), melynek értelmében tervben vala Andrást a reá következő husvét napján (tehát 1343-ban) lovaggá ütni és negyednapra rá menyegzőjét Jankával megülni. Tavaly egy, az *Erdélyi Muzeum*-ban megjelent dolgozatomban azt a véleményt koczkáztattam, hogy talán az edictumot már 1341-ben adták ki s hogy tehát a menyegzőt 1342. április havában ülték meg, mert Petrarca is azt állítja, hogy Róbert még halála előtt összeházosította a fiatal párt és a király végrendelete is nyilván már mint férj és feleségről beszél róluk.[4]) Azért is mesebeszédnek tartottam azt, a mit a *Chronica de Parthenope* »regélt.« Némi megfontolás után azonban hajlandó vagyok most e krónika elbeszélését elfogadni és nézetem szerint az eset úgy történt, hogy Róbert király csakugyan 1343.

[1]) Baddeley hivatkozik a 435—441. sz. levelekre. Az »Arch. Vatic. Secr. fol. (vol.?) 116.« levéltári jegyet viselő kötetet érti, úgy látszik.

[2]) A franczia királyhoz irt válasz szerinte »XI. Kal. Marcii anno XVI.=1332«. van keltezve, Róbert királyhoz u. a. ügyben a levél 6 nappal később »V. Kal. Marcii anno XVI.« ment.

[3]) »Et antequam obiret (Rex Robertus) ordine milicie decoravit dominum Andream ducem Calabrie, maritum dicte domine regine (Johanne) die 18. augusti (e szó ismét kitörülve) ejusdem indictionis (csakhogy az indictio számát hiába keressük), et die 23. ejusdem (Andreas) concubuit cum predicta domina regina Johanna uxore sua.«

[4]) »Regni gubernacula successoribus, quos matrimonio junxerat, tradidit.« *De rebus memorandis.* lib. I. tract. I. cap. 26. — »Andreas, Dux Calabriae, vir ejus« irják a végrendeletben.

évi husvét napjára tervezte a lovaggáütést és négy napra reá a menyegzőt, de közeledni érezvén végét, a kitüzött napnál jóval korábban azaz 1343. január 18-án egy szombati napon, haiálos ágyán, ütötte lovaggá Andrást. A király meghalt u. a. hó 20-án és két napra reá jan. 22-én András megesküdött Jankával és »concubuit« vele mint »uxore sua«.[1]) A *haute politique* igényeihez képest az esküvőt megülték akkor, midőn Róbert király alig hült teteme még a ravatalon pihent. *Le roi est mort; vive la reine!*

A Róbert király végrendeletét aláirt tanuk közt van egy Fra Roberto de Mileto nevü egyén. Baddeley eléggé merészen azt állitja róla, hogy ő az a Róbert nevű piros-pozsgás arczu, rongyos koldusbarát, kit Petrarca megörökitett mint András királyfi gyóntatóját. Hosszasabban fejtegeti, hogy a koldus barátoknak mily nagy befolyásuk volt Róbert király udvaránál és idéz két okiratot, melyek szerint egy izben 1336-ban négy uncia aranyat kapott egy Róbert nevü franciscanus »propter devota servitia Dominae Reginae (Sanciae)« és egy más izben (ugyanannyit? 1336-ban?) »propter impensa per eum devota servitia.« Baddeley véleménye szerint tehát Petrarca »csunya tüskés disznója«, kinek nemzetiségét a költő maga nem említi, olasz volt, nem magyar a mint eddig hitte a világ. Szivesen átengednők a frátert az olaszoknak. Csak az a baj, hogy sem a végrendeletben, sem Petrarcanál, sem egyéb forrásban nem áll az, hogy Fra Roberto de Mileto csakugyan András királyfi gyóntatója volt; de még az sem, hogy a »förtelmes hüllő« volt az. A végrendeletben a salernoi püspök, Fra Guglielmo mint Sancia királyné, és Fra Giovanni de Bertolio mint Janka kalábriai herczegnő gyóntatója vannak megnevezve; ha Miletoi Róbert a kalabriai herczeg gyóntatója

[1]) »In ne lo anno della Incarnatione MCCCXXXVIII. (hiba MCCCXXXXIII. helyett) in negli anno 34 de la signoria sua (a mely szám helyes) in negli anni de la sua eta 74 (mi hibás) lo dí di Sabbato (mi helyes) à li 18 de lo mese de Jennaro de la XI indictione (mi helyes), intremente, che stava à lo lecto infirmo lo predicto Re Roberto fece Cavagliere lo predicto Andrea Duca de Calabria, marito de la dicta Joanna, nepote de lo dicto Rè.« A krónika továbbá elbeszéli, hogy a király meghalt u. a. hó 20-án és folytatólag hozzáteszi, hogy »po lo dì de mercordi (a mi helyes) à li XXII. de lo dicto mese de Jennaro (in ne lo anno 1343 lo predicto Andrea Duca de Calabria) legitimamente .... disponsò (Joanna) e conoscettela carnalmente et in questa disponsantione fece Cavaliere Messer Roberto de Ponciato, Messer Joanne Gullo de Salierno et Messer Raimondo de Catania.« — A *Chronicon Siculum* szerint Róbert 68 éves korában halt meg. — Baddeley forrás idézés nélkül azt állitja, hogy 1278-ban született. Forrása valószinüleg Minieri Riccio, *Genealogia di Carlo II. d'Angiò* az *Arch. Stor. Napolet*-ban VII. 201.

vala, ugy valószinüleg följegyezték volna róla ezt a körülményt mint az előbb emlitett két esetben. Eddig a történetiróknak csak egy Jakab nevü magyar barátnak a nevét sikerült fölkutatniok, ki 1344 január vége előtt András *káplánja* volt.

A mi Durazzoi Károlynak Máriával kötött házasságát illeti, ellentmondás nélkül azt tanitották tavalig nálunk, hogy ezt a pápától álutakon kicsikart engedélylyel, titokban — még Janka tudta nélkül is — a herczeg palotájában ünnepelték meg, hova Máriát egyik udvarhölgyének, Ceccanoi Margitnak segélyével csalták el. Továbbá, hogy midőn a királynő füléhez jutott a házasság hire, ez tombolt dühében és fogait csikorgatta. Már taval bizonyitgattam, hogy VI. Kelemen talán még sem volt oly ártatlan ez ügyben, mint a milyennek szabadkozott s hogy Janka is tudott valamit róla, mert 1343. márczius 26-án Andrással együtt jelen volt az ünnepélyes kézfogónál (és nem a házasságnál mint azt hibásan állitottam). Baddeleynek is kezd derengni az igazság hajnalja, de a sok fától még nem látja az erdőt.

Szerinte a dispensatiot a házassághoz 1343. febr. 26-án Avignonban adta meg a pápa, de nem közli az érdekes okiratot. s még kivonatot sem ad belőle. Azt is elbeszéli, hogy a házasság nem ment végbe minden kellemetlenség nélkül, hogy tehát volt valami történeti alapja a krónikákban emlitett perpatvarnak.[1]) De ő csak kúszál. Szerencsénkre azonban Cerasoli taval közölte VI. Kelemen leveleinek egynémelyiket eredeti szövegükben,[2]) melyekből megtudhatjuk a valódi tényállást, már a mennyire t. i. a pápai levelek szavainak *gurgite vasto*-jából meg lehet azt tudni.

Egy Cameranál (p. 7.) adott eredeti okiratból tudjuk, hogy az ünnepélyes kézfogó fényes vendégsereg, köztük, mint már emlitettem, maga a királynő és András király jelenlétében ment végbe. Janka akarata és bevett szokás szerint az ünnepélyes esküvőnek a Castel Nuovoban kellett volna megtartatnia, de valami okból, talán a tarantói herczeg családjának machinatioitól való félelemből az esküvőre a vendégeket a durazzói herczeg palotájába hivták meg. Ez annyira fölbőszitette Jankát és az özvegy királynét, Sanciát, hogy ezek »sub poena proditionis« megtiltották mindenkinek az esküvőnél való megjelenést, a mely tilalomnak persze nagy botrány volt a következménye és összezörrenésre adott okott a durazzói

[1]) Lo duca di Durazzo se mise sotto Madama Maria ad forza.« *Mss. Giornali Napol.* — »Ut fertur, cognoscens carnaliter, et eam in palatio suo retinens.« *Chron. del Gravina.*

[2]) *Archiv. Storico Napolet.* Anno XXI. (1896)

herczeg családja és rokonai közt. Mindkét fél a pápához fordult panaszával, ki följajdult e skandalumra, melynek szerinte azt a házasságot ellenző felek bizonyára csak megörültek és 1343. május 29-én irt Jankának és Sancianak kérve kérvén őket, hogy simitsák el az egész ügyet és békéljenek ki rokonaikkal. Junius 5-én pedig irt a durazzói anya-herczegnénck, Máriának és Durazzói Károlynak, hogy humiliálják magukat a királynőnek; u. a. hó 8-án pedig ismét Jankának is, hogy békitse ki a durazzói herczeg családját rokonaikkal. A pápa mindezekben a levelekben hangsulyozza azt, hogy mennyire szivén feküdt e házasság ügye »propter bonum, quod inde tam domui Regie quam utilitati reipublice proventurum sperabamus et *speramus* existere«, hogy a házasság »predictis et aliis causis rationabilibus« neki »gratum exstitit *et existit.*« A miből pedig eléggé világos az, hogy ő Szentsége nem volt olyan ártatlan ebben a dologban, a mint András halála után Lajos magyar királylyal és Erzsébet anyakirálynéval el akarta hitetni.[1]) Az egyenetlenségeket, úgy látszik, a pápai levelek elsimitották, mert a Cameránál közölt okirat 1343. julius 14-éről van keltezve. Nápoly Avignontól körülbelbelül 18 napi utra volt abban az időben.

Andrást fönebb királynak czímeztem, mert ellenkezőleg az eddig nálunk tanított történelemmel Baddeley figyelmeztet bennünket arra, hogy Janka királynő tette meg az első lépést arra nézve, hogy férjét VI. Kelemen ismerje el királynak. Tette pedig ezt ugyanabban a levélben, melyben Róbert király halála után néhány nappal, mint ennek törvényes örököse a nápolyi trónon, hódolatát fejezi ki a szent-széknek.[2]) Ujabb bizonyíték ez arra nézve, hogy Janka mégsem volt oly fekete, mint eddig festették nálunk s hogy ennek következtében fehérre való mosása talán még sem oly lehetetlen dolog, a milyennek azt a derék Muratori vélte.

Még az év folytán azonban megérkezett Rómába a királynő anyósa, Erzsébet anya királyné s megtörtént — a mi legtöbbször megtörténik, ha az anyós beleártja magát menyének ügyébe — t. i. az, hogy a két asszony összeveszett. Erzsébet mindenesetre *de jure* követelte Andrásnak beleszólási

[1]) V. ö. evvel a *Chronica di Parthenope* azt az állitását, hogy márczius 26-án XI. ind. 1343 a durazzói herczeg »precedente la dispensatione de Papa Clemente . . . procurante lo Cardinale Pectagorico . . . desposò Madamma Maria, sorore de la dicta Regina, questa Regina contradicente ò vero ignorante per fine à lo prefato giorno«

[2]) L. a királynő levelét Hugues de Bauxhoz, Nápoly 1343. jan. 25-ki kelettel, dr. L. Barthélemynél *Inventaire chronologique et analytique des Chartes de la maison de Baux.* (Marseille 1882.) nro 1218.

jogát Sziczilia kormányzásba, a mit Janka bizonyára ellenzett, ámbár hajlandó volt, mint látjuk, neki *ex favore* a királyi czímet megadni. A Nápolyban üzött politikát illetőleg reméllem, hogy sikerült meggyőzni az olvasót, ki idézett dolgozatomat figyelemmel elolvasta, hogy Róbert király »teljes következetességgel viselte magát elejétől mindvégig András irányában, s hogy sem aggkor, sem agylágyulás, sem pedig gonosz asszonyok cselszövényei nem változtatták meg halála előtt tiz-tizenkét évvel előbb tett elhatározását, mint azt eddig tanitotta a chablonszerű történetirás.« Kimutattam továbbá azt is, hogy Avignonból gördítettek nehézségeket András utjába, nem Nápolyban.

Legújabb művében pedig azt irja Pór Antal, hogy a szent-szék és Anjou Károly, a provencei herczeg közt 1265-ben (nem 1264-ben) kötött szerződés értelmében az örökösödés rendje olyképen lett megállapítva, hogy (»in eodem gradu et eadem linea«, mint később VIII. Bonifácz irja) az előbb született az utóbb születettet, a fiu a leányt kizárja. Csakhogy nem közölte a kanonok úr olvasóival azt, hogy ámbár fölötte egyszerűnek látszik laikus embernek ez a provisio, mind a XIII. mind a XIV. században akadt elég jogtudós — guelph és ghibelline — kik azt más és másképen értelmezték. Maga Sánta Károly, Róbert királynak édes apja sem volt vele egészen tisztában, mert legidősebb fiának Károly Martellnek halála után a pápához folyamodott oly kérelemmel, hogy a trónörökösödés rendjét megállapitsa. Kérésének engedve, VIII. Bonifácz hosszas megfontolás és jogtudósainak megkérdezése után megadta véleményét 1297. febr. 24-én,[1]) melyben általánosságban bármely személynek névszerinti megnevezése nélkül állapitotta meg az örökösödés rendjét. Ezt a választ Sánta Károly azután úgy értelmezte, hogy a trón nem az elhalt Károly Martell fiát, hanem saját harmadik fiát Róbertet illeti s azért végrendeletében ez utóbbit tette meg trónjának örökösévé.[2])

Tehát Róbert királynak nem volt oka lelkifurdalásokra — mint a hogyan ezt pl. Pór Antal is irja — már csak azért sem, mert Sánta Károly halála után ujra megrostálták az egész ügyet a szent-szék előtt és ez Róbert és nem a magyar király jogtudósainak adott igazat.

---

[1]) Raynaldus ad annum 1265 nro 14—20 és ad annum 1297 nro 53.

[2]) Közölve Lünignél *Cod. Italiae Dipl.* II. 1066. Örökösévé teszi »Robertum primogenitum nostrum, Ducem Calabrie.« A mi Carobertünknek 2000 uncia aranyat hagy. (»Carolo nepoti nostro primogenito *quondam* primogeniti nostri Regis Hungariae.«)

Az *Erdélyi Muzeumban* közölt dolgozatomban utaltam arra is, hogy Róbert király életében András trónjelöltségének a hivatalos levelezésben semmi nyoma sincs, mert mindig Janka van egyedül trónörökösnek kijelölve. Az az egyedüli levél, melyre Pór Antal hivatkozik, oly gyarló és ügyetlen koholmány, — mint Baddeley is megjegyzi — hogy mai napság nem vezet többé félre senkit sem.[1])

Még mielőtt Erzsébet a magyar anyakirályné elzarándokolt volna Nápolyból Rómába, az a hir érkezett Janka füleihez, hogy a pápa kormányzót szándékozik kinevezni királyságába, s azért a királynő tiltakozik egy levélben (Nápoly 1343. szept. 5.) ily lépés ellen, mely szerinte nyilt megsértése volna az I. Károly szicziliai királyal kötött szerződésnek és azért kéri a pápát, hogy kormányzót ki ne nevezzen, ha pedig már kinevezte őt, semmisitse meg kinevezését.[2]) Erre a levélre a pápa csak február 4-én felelt és válaszában kéri a királynőt, hogy az efféle beszédeknek hitelt ne adjon, hogy t. i. Szicziliát legátusa Aymerich biboros által akarná kormányoztatni.[3]) Pedig hát a nevezett biborost már nov. 28-án nevezte ki Sziczilia teljhatalmú kormányzójává, még pedig oly hatalommal, mely Janka asszonyom hatáskörét nagyon szűkre szabta, a mint azt az *Erdélyi Múzeumban* részletesebben elbeszéltem. A biboros azonban máshol vala egy ideig elfoglalva és csak 1344 közepe táján forditotta kocsija rúdját Nápoly felé. Janka a mint értesült a legátus közeledtéről, elküldötte hozzá tengernagyját és Robertus de Sancto Severinot oly utasitással, hogy őt visszafordulásra birják. De Aymericus előrántotta a pápai bullát, melyben ő Szentsége meghagyja a nápolyiaknak, hogy legátusának mindenben engedelmeskedjenek. A királynő követei tehát meghunyászkodva hazaindultak, Janka pedig megparancsolta, hogy a legátust az őt illető tisztelettel fogadják mindenhol alattvalói. Maga és férje András pedig Aversáig utaztak elébe és egyelőre Janka megelégedett avval, hogy Avignonban óvást emeljen

[1]) A *Codex Moraviae* VII. kötetében 385. l., de Fejérnél is közölve van *Cod. Dipl.* tom. IX. vol. VII. p. 33. A levéliró (Lajos király) 1343-ban a nápolyi főrendekhez irva. »Amici Karissimi«-vel (?!) kezdi levelét és nagyapjának öcscsét (Róbert királyt) saját mostoha fiának (privignus noster) nevezi!! Fejér azt állitja, hogy »e copiario coevo« másolta ezt a furcsa farragot IV. Károlynak egy »Datum Prage etc. 1343« okiratával együtt, melyben Lajos föntemlitett levelére vonatkozik a császár. *O sancta simplicitas!*

[2]) Barthélemy aro 1233. Hugues de Baux és procurator-kollégái 1343. okt. 13-án kézbesiték a levelet Avignonban a pápának és a biborosok kollégiumának.

[3]) A regesta *Tört. Tár* 1894; a teljes szöveg Cerasolinál id. h. Tehát a pápa tergiversált.

Durazzói Lajos és követtársai utján a legátus küldetése ellen, ki az ő jóváhagyása nélkül lépte át királyságának határait.[1])

Rómából visszajövet Erzsébet,[2]) úgy látszik, ismét összetűzött menyével. Mint tudjuk, még mielőtt a magyar anyakirályné elindult volna az örök városba az apostolok sirjainak meglátogatására, egy magyar és nápolyi főpapok és mágnásokból álló fényes küldöttség indult meg Nápolyból Avignonba, hogy itt Andrásnak királylyá való fölkenetését és megkoronázását szorgalmazzák a pápánál, ki a követség megérkezését 1343. okt. 27-ről kelt levelében tudatja a három királyi asszonynyal.[3]) Hosszadalmas huza vona után, mint tudjuk, e követségnek eredménye az volt, hogy az 1344. jan. 19-én tartott consistoriumban, Aymerich biboros inditványára (vagy talán csak levélbeli ajánlatára) elhatároztatott, hogy Andrást Jankával együtt bizonyos föltételek alatt fölkenjék királylyá és megkoronázzák, ámbár időközben (deczember 19-én) Janka procuratorjai Avignonban benyujtották volt a királynőnek egy Nápolyból deczember 1-jéről kelt levelét, melyben fölkéri a pápát, hogy a magyar követekkel való tárgyalásokat férjének, Andrásnak megkoronáztatása ügyében szakitsa félbe, mert — a mint ez a franczia regestában áll — »elle refuse toute confiance.«[4]) Majdnem két hónappal később egy ujabb levél érkezett Jankától[5]) (Nápoly 1344. jan 24-ki kelettel), melyben tudatja a pápával, hogy a nála járt magyar követeknek adott minden fölhatalmazást és megbizást (procuration) megsemmisíti és visszavonja. E levelet azonban a pápa, úgy látszik, egyszerűen ignorálta, mert — neki szüksége volt a magyar aranyra, melyet a koronázási engedély fejében Lajos királyunktól elvárt.

Az elmondottakból és a levelek dátumaiból és tartalmából eléggé világos az, hogy a magyar anyakirályné nápolyi látogatásának kell nagy részben tulajdonítanunk a Janka magatartásában beállott változást.

KROPF LAJOS.

---

[1]) A levél Nápolyból 1344. junius 3-áról van keltezve. Barthélemy, nro 1250. — E dátum is a mellett bizonyit, hogy május 20-a körül érkezett Nápolyba — mint ezt a *Chronica di Parthenope* állitja — »e fu pigliato con grande honore.«

[2]) A magyar királyné a küküllői főesperes szerint 1343. jul. 24-től szept. 14-ig első izben és másod izben u. a. év október elejétől 1344. február végéig tartózkodott Nápolyban.

[3]) *Tör. Tár* 1894. és teljes szövege Cerasolinál id. h.

[4]—[5]) Barthélemy, nro 1240 et 1243.

Rigault Abel, Le procès de Guichard, évêque de Troyes (1308—1313). Mémoires et documents publiés par la société de l'école des chartes. Paris, 1896. A. Picard et fils. 8-rét XII+313 lap.

A XIV. század bosnya vagyis diakovári püspökei közül hazai kútfőink[1]) nem ismernek egyet, kinek Gergely és fr. Péter püspökök közt van a helye, noha *Gams*[2]) Guiscardus név alatt ismeri, de csakis a nevét.

Ujabban Rigault, a franczia külügyi ministerium attachéja, eredeti pápai regesták után arról értesít, hogy az érintett Gergely lemondván a bosnya püspökségről és lemondását V. Kelemen pápa, de dato Montiliis, Carpentoratensis diocesis X. Kal. februarii anno nono, azaz 1314. január 23-án elfogadván, kinevezte helyébe Guichard püspököt, kit Troyesból Diakovárra, hova időközben a bosnya püspökök kiszorultak, áthelyezett.

Guichardnak azonban az uj állomás nem sokáig tetszett, mert elődjeként szintén lemondott róla, mint azt utódjának fr. Péter püspöknek kinevező leveléből tudjuk.[3])

Látta-e valaha székhelyét Guichard, arra biztos adataink nincsenek, noha XXII. János pápa levele ezen tételéből »Guiczardus, qui regiminis Bosnensis ecclesie preerat,« erre némileg következtetni lehetne. Kevésbbé valószinű azonban a *Gallia christiana*[4]) azon állítása, hogy a lemondása után nem sokára, 1317. január 22-én elhunyt Guichard bosnya földön temettetett el, »terrae mandatus in ecclesia Bosniae.«

Szerzőnek köszönhetjük tehát, hogy püspökeink névsorát nemcsak egy uj névvel, hanem annak fölöttébb érdekes életrajzával megajándékozta, melynek kiváló részletét foglalja el a Guichard ellen indított pör hiteles adatainak másolata, noha ezen adatok nem arra valók, hogy az ősrégi bosnya egyház fényét emeljék.

Ha csak egy tizedrésze igaz azon borzasztóságoknak, melyekkel Guichardot vádolták, bizony megérdemelte volna.

---

[1]) *Fejér*, Index codicis diplomatici Hungariae, stirpis Arpadiano Andegavensis ab a. 1301—1400. pag. 160.

[2]) *Series episcoporum* pag. 368.

[3]) XXII. János pápa 1317. julius 3. ezeket írja: »Olim siquidem bone memorie »Guiczardo, tunc Bosnensi episcopo. regimen Bosnensis ecclesie, cui tunc preerat, in manibus nostris sponte et libere resignante. nos huiusmodi resignacione admissa« stb. (*Theiner* Monum. Hung. I, 458.)

[4]) XII, 509. — Legujabban *Eubel* »Vom Zauberwesen anfangs des 14. Jahrhunderts« czímű értekezésében, mely megjelent a *Historisches Jahrbuch*-ban (1897. évf. 608—631) a ritka név után itélve azt véli, hogy *Guizardus* mint a konstanci püspök segédje, episcopus Chomanatensis czímmel még 1318-ban is előfordul.

hogy kerékbe törjék. De a vádak közt oly kézzel fogható, buta hazugságok is foglaltatnak, melyek élénk világot vetnek ugyan a XIV. század miveltségére Francziaországban, s a történetkedvelőt fölöttébb érdekelhetik; de egyuttal jogos kételyt keltenek az iránt, ha vajjon a számtalan tanuk által bizonyított »tények« közűl igaz-e csak valami is. Mert hogy legnagyobb részök a túlcsigázott fantáziában megszülemlett vádaskodások, hogy a tanuk nagy hányada fogadott, vagy roszakaratu, vagy bornirt ember: az iránt kétség nem lehet.

Ime néhány mutatvány.

Guichard püspök büne már születése előtt vette kezdetét. Anyja, Agnes hét éven át magtalan felesége volt Guichard Jánosnak, midőn az ördögnek egy neme, kit francziául *neton*-nak, latinul *incubus*-nak vagy *succubus*-nak híttak, magyarul talán *lidércz*-nek nevezhetnők, emberi alakot vevén magára, láthatatlan hosszas alkalmatlankodással megszállotta őt s ennek öleléséből származott a vádlott Guichard püspök. Az asszony nem bírt a lidércz ellen védekezni, sőt Miklós troyesi püspök közbenjárása se használt. A gyermek megszületett, Guichard János az asszony férje, jóllehet felesége erényéről, feddhetetlen, szent életéről meg volt győződve, míg élt, fiára, a későbbi püspökre rá nem birt nézni és folyton idegenkedett tőle. Kortársai is a neton fiának tartották és általánosan annak nevezték őt, midőn pedig a szerzetbe lépett, szerzetes társai is közönségesen tudtak e felől. Állítólag anyja hasonló vallomást tett halálos ágyán; a mi pedig teljesen megfoghatatlan, huszonheten tanuskodtak a mondottakról.[1])

---

[1]) Nehogy előadásom a túlzás jellegét viselje magán, közlöm az eredeti vádpontot, mely a hozzá értőnek — tudom — élvezetet fog okozni:

»Primo videlicet, quod ab ipsa natiuitate dicti episcopi exordium sumat presens negocium, quod constante matrimonio inter Agnetem, uxorem quondam Johannis Guichart, matrem dicti episcopi, et predictum Johannem Guichart, quoddam genus diaboli, qui vocatur gallice *netun*, in latino *incubus* et *subcubus*, secundum quod ipsum diversorum sexuum humanorum formam et operacionem assumit, antequam dicta domicella conciperet dictum episcopum, ita continuo nocte dieque infestabat invisibiliter dictam domicellam et omnes habitantes cum ea, ut nullus poterat in dicta domo durare, nec volebat, nec audebat quisquam pedisseca, domicella vel quiuis alius serviens dicte domicelle seruire.

Item quod bone memorie Nicolaus, quondam istius nunc episcopi predecessor, ad supplicacionem dicte domicelle et ad famam publicam de infestacione predicta, ad expellendum dictum diabolum ad domum, quam dicta domicella habitabat, accesit.

Item quod durante infestacione predicta, dicta domicella dictum episcopum concepit.

Item quod prefatus Johannes Guiharcz, maritus dicte domicelle,

Meg is látszott szegény lidérczfián ördögi származása. Egy alkalommal, midőn már szerzetes perjel vala, levetette volt csuklyáját és átadta valamely fiatal társának, hogy tegye félre, a mikor ime! a csuklyából számtalan kis ördög ugrált ki, a mitől ama fiatal barát szinte az eszét vesztette. Ennek a szörnyűségnek bebizonyítására azonban csak 8 tanu jelentkezett.[2])

A legfőbb bűne pedig a szerencsétlen troyesi, később bosnya püspöknek az volt, hogy ő gyilkolta meg Johanna franczia királynét, mit — óh szörnyűség! a következőképpen hajtott végre:

Miután elhatározta a bűnökben elmerült püspök, hogy elpusztítja a szegény királynét, titkon magához hivatott egy bűbájos asszonyt és annak szerzetes társát, ki értett az ördög idézéshez. Megidéztette az ördögöt, meghódolt neki és tanácsot kért tőle, hogyan nyerhetné meg a királyné kegyét vagy múlathatná ki ebből a világból. Az ördög azt a tanácsot adta neki, hogy készíttessen egy viaszképet, azt keresztelteesse meg a királyné nevére, aztán szurassa meg fején, egyéb részeiben és a királyné legott betegeskedni fog. Ismételje vagy ismételtesse ezen műtétet, ha az eredmény nem elégséges, zúzassa össze az egész képet, mire a királyné meg fog halni.

A gonosz püspök megfogadta az ördög tanácsát. Parasztruhát öltvén magára, éjnek idején az ördögüző baráttal és két asszonynyal az erdő közepén fekvő remeteségbe ment. Itt megcsináltatta a tanácsolt viaszképet, s azt keresztszülők

audita nativitate dicti nunc episcopi, quantumcunque sciret bonitatem, mundiciam et sanctam conuersacionem dicte domicelle, quamdiu ipse vixit, dictum nunc episcopum videre nolebat et ab(h)ominabatur et horrebat.

Item quod tunc temporis a coetaneis suis filius netunis vocabatur et pro tali ab omnibus communiter habebatur; et postquam ipse factus fuit Monachus in monasterio Celle Trecensis, a commonachis suis hoc nomine fuit pluries appellatus; et de hoc est et fuit illis temporibus sermo communis, publica vox et fama, tam in loco sue originis, quam in monasterio predicto, et pluries recognovit dictus episcopus, quod a pueris et commonachis suis filius incubi, idest netuni, vocabatur, et talis a pluribus dicebatur. (Lásd az ismertetett mű 283—4. lapján és vesd össze a 125. lappal.)

[2]) Item quod semel, tempore quo factus fuit prior Sancti Aygulphi cum ipse solus cum quodam tunc paruulo commonacho suo, exueret cucullam suam et eam daret dicto monacho recipiendam, infiniti demones de capucio dicte cuculle et de capillis ipsius prioris in favillorum specie exiverunt, quod cum dictus paruulus videret, usque ad demenciam perterritus, cepit alta voce clamare, quod audiens idem prior, confortare satagens dictum parvulum, dixit ei: *Tace, tace; ne timeas, nec cuiquam unquam dixeris, quod vidisti!* Et satim ipse mandavit pro quondam tunc commonacho suo in dicto prioratu, nunc thesaurario ipsius prioratus: et de hoc est publica vox et fama. (Id. mű 284. lap. v. ö. 128. l.

jelenlétében Johanna névre megkeresztelte. Aztán a megkeresztelt képet tűvel, árral megszurdaltatta fején és teste egyéb tagjain, mire a királyné legott elkezdett súlyosan betegeskedni. Sokáig betegeskedett, mert az orvosok nem tudták kitalálni betegsége okát és gyógyszert se találtak számára, miközben a püspök többször ismételtette a szurdalásokat. Végre látván, hogy a királyné nem hal meg, jóllehet súlyosan és hosszú időn át betegeskedék, ismét elment a püspök a mondott személyekkel a jelzett remeteségbe éjnek idején és nehogy ráismerjenek álruhában. Ekkor elővette az ott elrejtett képet, azt széttörte, széttépte, a földre vetette, lábaival taposta, a tűzbe hányta és elégette. Minek következtében a szerencsétlen Johanna, franczia királyné kiszenvedett.[1])

---

[1]) Item proponit (a sensi bailli) quod pluries in locis diversis dictus episcopus non valens cordis iniquitatem prorsus celare, dixit et se jactauit, quod ipse omnino faceret, quod ipse esset in gracia dicte domine regine Jo(hanne), aut ipse expediret se de ea.

Item proponit, quod dictus episcopus, volens ad actum nepharium conceptum procedere, ut homo positus in profundo malorum, vocauit ad se secrete quandam mulierem, que diuinatrix dicebatur, habens sociuni quendam fratrem religiosum, qui noticiam habere dicebatur artis demones invocandi, fecitque demonem invocari, ipsumque demonem consuluit, quomodo posset habere graciam dicte regino, aut se expedire de ea quod moreretur. Qui demon sibi consuluit, quod ymaginem ceream fieri faceret et eam babtizari, imposito ymagini nomine proprio regine, et postea pungeret aut pungi faceret ymaginem ipsam in capite et aliis partibus corporis ymaginis, et statim regina infirmaretur; quod si illud non sufficeret, faceret iteratis vicibus pungi dictam ymaginem et eandem totam consumi, et sic regina moreretur. Quod consilium dedit demon, homagio prius per dictum episcopum sibi facto.

Item proponit, quod nequam ille episcopus, consilium demonis amplectens, quesito loco apto et (ad) opera tenebrosa, in habitu bergerii seu agricole transformatus, cum dicto fratre (et) duabus mulieribus de nocte venit ad heremitagium talis nemoris, et ibi fieri fecit quandam ymaginem ceream ad figuram mulieris, et eam ibidem babtizari fecit, imposito nomine Johanne, et fuerunt ibi patrini ut matrine ut est in babtizandis pueris assuetum.

Item proponit, quod dictus episcopus dictam ymaginem, sic babtizatam, pungi fecit cum acu vel graphio in capite et aliis partibus corporis ymaginis, et postea eam inuolui et in loco certo in ipso heremitagio secrete poni.

Item proponit, quod dicta regina incepit grauiter infirmari illo tempore vel satis cito postea.

Item proponit, quod dicta domina regina languit grauiter magno tempore de illa infirmitate, nec aliquis medicus causam infirmitatis bene noscere potuit, nec aliquod adhibere remedium pro ipsa domina, licet plures et magni medici fecerint posse suum.

Item proponit, quod dictus episcopus pluries et frequenter misit nuncios suos, infirmitate predicta durante, ad sciendum statum infirmitatis dicte domine.

Guichard e pöre méltán sorakozik ugyanazon időben tárgyalt két monstruozus pörhöz, melyek egyike a templomos lovagrend eltörlésével végződött, másika VIII. Bonifáczius pápa emléke megbecstelenítését tüzte ki czéljául.[1])

PÓR A.

Item proponit, quod dictus episcopus pluries et frequenter fecit yterari puncturam dicte ymaginis, dicta infirmitate regine durante.

Item proponit, quod finaliter, cum dictus episcopus videret, quod dicta regina non moriebatur, licet magno tempore grauiter languisset, cum dictis personis, cum quibus ad dictum heremitagium venerat, venit yterum, de nocte et habitu transformato, ne cognosceretur, et ibi, recepta dicta ymagine iuxta ignem, dicendo: *Quomodo, diabole, vivetne semper hec mulier?* fregit membra corporis ymaginis illius et dilacerauit, et in terra cum pedibus ymaginem conculcauit et in ignem proiecit et combussit.

Item proponit, quod dicto tempore vel circa dicta regina decessit. (Id. mű 271—3. l.)

[1]) E két pör épp ugy, mint a Guichardé, a miveltségtörténetre igen érdekes, de hosszadalmas tanulmány tárgyát képezheti, melybe már többen bele fáradtak. A kik iránta érdeklődnek a nélkül, hogy módjokban volna beható tauulmányokat tenni, azokat *Hefele* (Conciliengeschichte VI. köt.) nagy művére utaljuk, melyben pártatlan kivonatokat és józan itéletet találnak. Bennünket magyarokat is érdekelhet, hogy VIII. Bonifáczius pápának hosszu időn át két familiáris ördöge volt, melyek közül egyet valamely fulgicoi asszonytól kapott, a másikat *Simbilico György* benedekrendi, igen fortélyos, bűbájos szerzetestől vásárolt sok pénzen és egy *Szlavoniában fekvő nagy apátságért*. Volt azonban egy harmadik, sokkal hathatósabb ördöge is, kit gyűrűjében zárva ujján forgatott sat. (*Hefele* id. műve VI, 412.)

Ilyen és efféle badarságtól hemzsegnek az érintett pörök iratai. A legfurcsább pedig a dologban, hogy a Guichard püspök ellen emelt vádakat az archiepiscopus Senonensis (Sens), az episcopus Aurelianensis (Orleans) és az electus Autissiodorensis (Auxerre) reprodukálták. Aránylag mily fölvilágosultnak kellett V. Kelemen pápának lennie, hogy ily bebizonyított (!) vádakkal szemben csupán székescserére itélte a szegény meghurczolt püspököt. — Ujabban hasonló vádnak okiratait szellőzteti *Kubel* a Historisches Jahrbuch már idézett helyén.

TÁRCZA.

A KIRÁLY AJANDÉKA.

Ő Felsége a király valóban királyi ajándékkal lepte meg a fővárost s mondhatjuk az egész hazát. Az erre vonatkozó legfelsőbb elhatározás igy hangzik:

Kedves Báró Bánffy!

Óhajtván, hogy magyar székes fővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretü szoborművekkel láttassanak el, melyek, midőn a várost diszitik, egyszersmind a mult idők azon kiválóbb alakjainak emlékét örökitik meg, kik a nemzeti élet különböző terein kitüntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a czélra, hogy a keresztény vallásért vértanuságot szenvedett Szent-Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyady János és Zrinyi Miklós, a haza és a kereszténység hős bajnokait, gróf Pálffy János, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett fő hadiparancsnokát, a honfoglalás történetét iró Béla király Névtelen jegyzőjét, Verbőczy István Magyarország nagyhirü jogtudósát s annak népszerü lantosát Tinódy Sebestyént ábrázoló szobrok készittessenek s megbizom Önt ez elhatározásomnak végrehajtásával.

Kelt Budapesten, 1897. szept. 25-én.

Ferencz József, s. k.

B. Bánffy, s. k.

Ő Felsége ezt a tiz szobrot az ország szivében, a székes főváros terein kivánja elhelyeztetni, mint erre legalkalmasabb helyen; de az ajándék az egész országnak, az egész nemzetnek szól — mert

annak culturalis értékét jóval felülmulja politikai fontossága: a 67-iki kiegyezésnek betetőzését jelenti az.

Maga ő felsége ajándékozza Bocskaynak és Bethlennek szobrait a nemzetnek s ezzel ismét egy régi traditio, csak úgy mint sok más, a lomtárba került. Igaz, hogy Bécsben az ujabb nemzedék történetírói Huber, Zeiszberg előljártak a példaadásban, s a két hadakozó fél: a császár és fejedelem közt efogulatlanúl s igazságosan ítélnek, s Rudolf trónörökös Osztrák-Magyar monarchiájában is már a helyes felfogás jelentkezik, de azért a rég megszokott frázisok »rebellisekről« még mindig fentartják magukat. De midőn a magyar király két erdélyi fejedelemnek, kik a harczmezőn szemben állottak őseinek sergeivel, szobrot emeltet: ezzel véglegesen elnémitja e korlátolt felfogás vádjait.

A tiz szobor jól van összeválogatva. Ha egyik s másik név, kit még szerettünk volna köztük látni nincs is a listában, ezek azért maradtak ki, mert már vagy van nagyobb méretü szobruk, vagy legalább tervbe van olyan véve. Az egyház, az önfeláldozó hazaszeretet, a történetirás, a jog legkiválóbb képviselőikkel lesznek bemutatva, a magyar hadi dicsőségét Hunyadinál s Zrinyinél, dynasticus hüségét Pálffynál méltóbban senki sem képviselhetné. A sorozatot a költő zárja be, ki hivatva van mind ezt hirdetni.

Ez a tiz szobor is igazi »monumentum aere perennius.«

JELENTÉS

a csepel-szigeti Árpád szobor leleplezéséről és az »Árpád-Hid« felavatásáról.

A ráczkevei millenniumi bizottság szives meghivására a csepel-szigeti Árpád szobor és »Árpád-Hid« 1897. évi szeptember hó 26-án tartott felavatási ünnepélyére társulatunk képviseletében alulirtak küldetvén ki, van szerencsénk jelentésünket a következőkben előadni:

Az Árpád szobor Ő cs. és apostoli királyi felsége ajándékozta területen Szász Gyula szobrászunk művészetét dicsérve emelkedik. Az adakozók névsorát maga Ő Felsége nyitotta meg 600 koronával, Pestvármegye közönsége 2000 koronát szavazott meg, melyekhez a hazafias Ráczkeve város 1000 koronával, Földváry Miklós úr a ráczkevei kerület orsz. képviselője, a szoborbizottság elnöke és fáradhatatlan munkása 500 koronával járultak; és talán állithatjuk, hogy a Csepelsziget egy lakója sem maradt el fillérjeivel.

Az ünnepély programmszerüen folyt le: a szobor bizottság elnöke Földváry Miklós orsz. képviselő úr adta át a szobrot, annak keletkezési történetét szép szavakkal ecsetelve a község főbirájának Mészáros Györgynek, a ki »tiszta igazság szavával« vette azt

át. Kún Gyula fővárosi tanácsnok meleg, igaz szivvel átérzett szavakkal Budapest babérkoszoruját tette a szoborra. A programm bezáró pontja Bartók Lajos lelkesedéssel előadott alkalmi odája volt. Végül felolvastatott a szobor talapzatába elhelyezendő okmány, mely a jelenlévő küldöttségek és képviselők által aláiratott.

Ezután következett az »Árpád-Hid« ünnepélyes felavatása és átadása; a felavatási functiot Knézich esperes-plébános végezte: a főszolgabiró a város jegyzőjének adta át a hidat — méltatva annak fontosságát s nagy horderejét Ráczkeve jövendő felvirágzásában.

Mielőtt jelentésünket befejeznénk, nem mulaszthatjuk el, hogy legalább egy-két szóval meg ne emlékezzünk a rendező bizottság azon szives előzékenységéről, készségéről, a melyet vendégei iránt, s ezek közt a M. Tört. Társulat küldöttei iránt is tanusitott, mit személyesen tapasztalni is szerencsénk volt. S azt hiszszük nem élünk vissza mandátumunkkal, a midőn jelentésünket, társulatunk nagyérdemű alelnökének Thaly Kálmánnak — kinek tollából a szobor talpazatába vésett felirat ered — szavaival végezzük, mit nem csak a Magna Insula lelkes lakói, de Magyarország minden hű fia kiált!

»Állj, emlékkő, időtlen időkig
Állj, mig az ezeréves imádott haza áll!«

Budapesten 1897. szept. 29.

A tekintetes Választmányok

alázatos szolgái

Ludaics Miksa, r. t. — Mayer Gyula, r. t.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

b) Külföldi folyóiratok.

Ugyanezen folyóiratban *Ehses St. az 1587. évi lengyel interregnumról* értekezik. (377—394. l.)

Revue des questions historiques. (1894. 55. köt. 455—509 l.). *Gendry J., Les débuts du Josephinisme démêlés entre Pie VI. et Joseph. II.*

A Piligrim püspök és a lorchi érsekség kérdésével összefüggő és ezek utján hazai történetünket is érdeklő *passaui évkönyvekről Wiedemann J.* beható forrástanulmányt közöl a *Historische Jahrbuchban: »Die Passauer Annalen«* (1896. 17. köt. 497—548 l.). A czikk végén Widemann megkisérti az elveszett kútfő rekonstruálását. Ugyancsak a passaui évkönyvekről *Lang Alajos* is közlött a Hist. Jahrbuchban forrás-tanulmányt (1896. évf. 265—318 l.).

Archiv für kathol. Kirchenrecht. (69. köt. 3. füz.) Zur Ehe.

schliessung ungar. Staatsbürger in Österreich. — (74. köt. 463—70 l.). *Die ungarischen Bischöfe über das Zivilehegesetz.*

Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn (19. évf. 1. füz.). *Gurlitt V.*, Antike Funde aus Pettau (szobrok).

Zeitschrift des Ferdinandeums. (3. sorozat, 41. füz.) Joh. *Fischer, Über das Testament K. Maximilians II.* Vitás kérdés volt eddig, valljon II. Miksa császár és király hagyott-e hátra oly végrendeletet, melyben országainak oszthatatlanságát dekretálta. Fischer sem talált ugyan ily végrendeletet, de nyomába akadt Innsbruckban a helytartóság levéltárában egy, II. Rudolf és testvérei között 1578. april 10. kelt örökösödési szerződésnek, melyben Rudolf testvérei területi igényeikről évi járulék fejében lemondanak.

Die Gegenwart 1896. 34. füz. *Patzelt* Jul., Der österr.-ungar. Ausgleich.

Allgemeine Zeitung. (1896. 163. sz. melléklet.) *Feigl H., Die Zigeuner in Ungarn.* — 296. sz. *Heller Ágost, Neue erdmagnetische Messungen in Ungarn.*

Nuova Antologia (1896. 65-köt. 20. füz.) *Caroli D., Sándor Petőfi.*

Protestantische Kirchenzeitung (1896. 48. sz.). *Th. Kolde, Markgraf Georg* von *Brandenburg und das Glaubenslied der Königin Maria von Ungarn. Pótlék: Zum Glaubenslied der Königin von Ungarn.*

Die Gegenwart. (1897. 51. köt. 9. füz.) *Serraes* F., Munkácsy u. sein letztes Bild.

Deutsche Literaturzeitung (1897. 3. sz.) E szám ismertetést közöl Mátyás király levelezéséről és Fraknói: A m. k. kegyúri jog. cz. művéről.

Petermanns Geograph. Mittheilungen. (1896. 42. köt. 12. füz.). *Langhans P.*, Die Verbreitung der Deutschen in den Ländern der Ungar. Krone.

Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. (3. sorozat XIII. köt. 1. füz.) *Mandello, Ungarns Finanzlage seit dem 1867-er Ausgleich.*

Kwartalnik historyczny (IX. évf. 1895). Ez a kötet *Lewicki A.* tollából pótlékot tartalmaz *Prochaska* azon czikkéhez, mely e folyóirat VI. évfolyamában látott napvilágot, és mely Vörös-Oroszországnak (Gácsországnak) Kázmér király által történt elfoglalásáról és Magyarországnak ezzel az eseménynyel szemben elfoglalt álláspontjáról szólott. Lewicki azt hiszi, hogy már a visegrádi kongressuson (1335) állapította meg a lengyel és a magyar kormány, hogy közösen támadják majd meg Vörös-Oroszországot, nehogy ez

az ország (a mitől tartottak) a tatárok vagy a litvánok hatalmába kerüljön. 1340-ben csakugyan közösen avatkoztak be Vörös-Oroszország belügyeibe. Az ország meghóditására szolgáló jogczímet Magyarország igényeiből meritették, mert Lengyelország igényei elavultak és gyengébbek valának Litvánia igényeinél. E jogczím formulázása körül Lengyel- és Magyarország között nem támadt semmiféle versengés vagy irigység, a mint ezt az 1350. évi szerződés is bizonyítja, melyben a Kázmér által elfoglalt ország *Magyarország tulajdona* gyanánt van feltüntetve, melyet Nagy Lajos király ismeretes föltételek alapján Kázmér királynak adományoz.

A krakkói egyetem havi közlönye. (1896. decz. füzet.) *Ketrzyński W., Az úgynevezett magyar-lengyel krónikáról.*

Allgemeine Zeitung (1897. 28. sz. melléklet). *Literarisches aus Siebenbürgen.*

Festschrift zur 50. jährigen Doctor-jubelfeier Karl Weinholds (Strassburg 1896.) Az utolsó értekezés czíme: *Etzels Burg in den Nibelungen., Zingerle Oswaldtól.*

Argo. (laibachi folyóirat, 1894. évf. 218. l.). *Müllner,* Die Gradisce Attilov Kocian bei Kepellen. E helyen is keresi a nép Attila sirját.

A bécsi *Fremdenblatt* a következő magyar vonatkozású czikkeket közölte. *G. Marziani, Dobos de Marczinfalva* (1896. jan. 30). Emléklap a Mollináry-gyalog ezred hős ezredeséről, a ki 1864 és 1866. magát kitüntette). — *István nádor* (1897. márc. 20). Haidinger Vilmoshoz intézett levelei nyomán. (Megjelentek 1897. Bécs. Kende). *J. Newald, Erzherzog Leopold Alexander,* Palatinus von Ungarn. (1896. szept. 19). Czikkiró mellesleg a Martinovich-összeesküvésről is szól és felemliti, hogy Bécsben a főherczeget is gyanusitották az összeesküvésben való részvétellel, sőt azt beszélték, hogy az összeesküvők Lipótot szemelték ki magyar királynak. I. Ferencz a főherczeget Laxenburgban rendőri felügyelet alá helyezte. A robbanás, melynek a főherczeg áldozatul esett, 1795. jul. 10. történt (nem 12.), halála pedig jul. 12. (nem 22.)

Kwartalnik historyczny. (IX. köt. 1895. évf.). E kötetben a következő dolgozatok érdekelnek bennünket: *Winiarz,* A Nagy Kázmér rendeleteiben előforduló Präjudicata. — *Lewicki* A., *Az Ál-Ulászlók.* I. Ulászló (magyar s lengyel király Várnánál történt eleste után Lengyelországban több Pseudo-Ulászló próbált szerencsét. — *Prochaszka A., Egy ismeretlen oklevél.* Eddig 5 oklevél volt ismeretes, melyek mindegyikében Witold hűséget esküszik Jagellónak. Prochaska most egy hatodik, 1405 és 1413. kelt, hasonló tartalmú oklevelet fedezett fel.

Lützow Kár., Ungarische Fest- und Studientage. (Neue Freie

Presse 1896. nov. 4.) Műtörténeti tanulmány a kiállításról s a felső-magyarországi városokról.

Allgemeine (Münchener) Zeitung. (1897. 78. szám.) *Über den gegenwärtigen Zustand der Wissenschaften in Ungarn.*

Krakkói akademia havi jelentései. (1896. évf. *jan*). *Lewicki*, Az *egyházi unió a Jagellók alatt.*

Revue Critique. (1897. 31. évf. 10. füz.). Ismertetést közöl *Wolf Gy.* dolgozatáról: az *első magyarországi hittérítőkről.* — (1896. 30. évf. 11. sz.). *Chélard Raoul, La Hongrie millenaire.*

Revue Critique. (1897. 31. köt. 12. szám.) Ismerteti Budenz életrajzát Munkácsi Bernát műve nyomán.

Deutsches Wochenblatt (1897. X. évf. 11—12. sz.). *Pröll K., Die Siebenbürger Sachsen in den letzten 100 Jahren.*

Allgemeine Zeitung (1897. 61—62. sz. melléklet). *E. Bacmeister, Das rumänische Volkslied in Siebenbürgen.*

Die Gegenwart. (51. évf. 1897. 12. sz.) *G. F. Brandl, Das Wiener Kriegs-archiv über 1866.*

Deutsches Wochenblatt. (1896. IX. évf. 40. sz.) *O. Arendt., Reiseeindrücke aus Ungarn* — 13. szám. *Schwicker J. H. Der österr.-ungarische Ausgleich.*

Allgemeine Zeitung. (1896. 231—233. sz. melléklet) *Krones Fr., Deutschbürtiger Adel im mittelalterlichen Ungarn.*

Összeállitotta: Mangold Lajos.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

Q) A délszláv történetre kisebb-nagyobb fontossággal biró kéziratok. (Rukopisi od veće ili manje važnosti za historiu jugoslavensku. Arkiv. I. 173—180. l.) A *bécsi* császári könyvtárban: 30 kézirat, a latin, német, olasz nyelvieket nem kell bővebben ismertetni. 8. sz. De bogomilis, görög kézirat. 20. sz. Obsidio Sighettana Comitis Petri a Zrinio, erről azt mondja, hogy az valószinűleg Zr. P. sajátkezű kézirata. A *pesti* egyetemi könyvtárban 15 kézirat. Itt a 11. sz. a. levő Czeles »Manuscripta e bibliotheca vaticana« czimű kéziratról horvát nyelven megjegyzi, hogy ez a horvátokra nézve nagyon fontos kézirat és megérdemelné a tüzetes tanulmányozást. Szláv kéziratok: 14. sz. Február havi szentek élete. 1754. — 15. sz. Vitae patrum, atyák élete, azaz sok régi sz. atyák életének leirása. 2 köt. — 16. Aen. Silv. A cseh földről. — 17. sz. Az apostolok levelei ó-szláv nyelven pergamentre irva 210 folio lap. Évszám és hely megjelelése nélkül. A *velenczei* sz. Márk könyvtárban 27 olasz és latin kézirat (l. Arkiv I. 178—180. lap.)

R) 1846—1851 közt megjelent és a délszláv tör-

ténetre kisebb-nagyobb fontossággal biró könyvek. (Knjige tiskane od god. 1846 do 1851, manje ili više važne za povjestnicu jugoslavensku. Arkiv I. 181—185.) Szláv nyelven: Davidovics, A szerb nemzet története. Belgrád, 1846. 160 lap. — Sreznjevski, A régi szlávok egyházi nyelvéről. Harkov, 1846. 107 lap. — Ljubics, Morlákok szokásai Dalmáczióban, Zára, 1846. 114 lap. — Kukuljevics, Az Orsics grófok családjának története, Zágráb, 1846. 50 lap. — Sztojacskovics, A keleti szláv istentisztelet és a cziril irodalom története a nyugati egyházban. Ujvidék, 1847. 153 lap. — Maletić, Az 1389-iki rigómezei ütközet történelmi kritikai leirása térképpel. Ujvidék, 1847. 57 lap. — Miniatesa, A botrány köve, vagyis az egyházszakadás története, németre fordította görögből Kemper Jakab, szerbre Nikolics Pál. Ujvidék, 1847, 148 lap. — Avramovics, Athoshegy története. Belgrád, 1848. 180 lap. — Mažuranics, Horvátok a magyaroknak, válasz 1848-iki márcziusi és áprilisi kiáltványaikra. Karlovácz, 1848. 20 lap. — (Magyar fordítása is megjelent. Zágráb, 1848). — Az athosi hegyen levő szerb régiségek leirása. Belgrád, 1847. 82 lap. — Szerb-dalmát magazin 1846—1849, történelmi értekezések és adatokkal. — Obrenovics Mihály, Milos Obrenovics, vagy pillantás Szerbia történetére 1814—1839-ig. — Jugovics, Fejtegetés a szlávok jelen és jövőjéről. Zágráb, 1850. 56 lap. — Bosnyák, Bosznia földrajza és történelme. Zágráb, 1851. 164 lap. A többi nyelven megjelentekre nézve l. Arkiv 181—185. l.

S) Zágráb város törvényei 1242—1429-ig. (Zakoni grada Zagreba od god 1242—1429.) Kukuljevics a horvát nyelven irt bevezetésben elmondja, hogy más horvát városok törvényei is megvannak, melyek mind horvát nyelven irvák, kivéve a zengit és zágrábit. A zágrábiak latinul irvák (l. Arkiv I. 188—202. lap), s az eredeti kézirat megvan a zágrábi országos levéltárban az 1-ső csomag 1. sz. a. Pergamenre vannak irva 13 kis folio lapon szép inicziálékkal. Az 1242-iki törvényeket megerősítette IV. Béla 1242-ben, ujból 1266-ban, I. Károly 1322. és 1324-ben, Zsigmond 1406-ban és 1425. és 1429-ben. Zágráb városának van még sok régi rendelete a város megőrzött jegyzőkönyveiben.

T) Régi horvát bíróságok (Stari hrvatski sudovi). Draskovics Máté valami nemesi birtokot vesz alsó Zazsicsnában a tengerparti vidéken Racsics Ivántól Arlovcsics György királyi táblai ispán és ezen tábla biráinak jelenlétében. A glagolj nyelven irott horvát okmány 1470-ben kelt, eredetije megvan a zágrábi országos levéltárban a novii paulinus klastrom iratai csomagjában a 17. sz. a. Fakszimiléje az Arhiv I. 206-ik lapján látható. — Szlavkovics Pál a Mogorovics nemzetségből eladja és odaajándékozza birtokainak felét tartozékaival együtt a bíróság

szine előtt a zacsicsnai barátoknak. (1499). A pergamentre horvát nyelven glagol betükkel irott okmány a zágrábi országos levéltárban van a zacsicsnai zárda iratainak csomagjában 10. sz. a. — A lucski itélőszék Lika megyében a Kasicsok pörében a Milotok ellenében nemességök tárgyában a Kasicsokat nyerteseknek nyilvánítja (1492). A pergamentre boszniai cziril betükkel irott horvát okmány a zágrábi országos levéltár 1650. csomagjában 7. sz. a. van. — Malics György a Mogorovicsok nemzetségéből igazolja az itélőszék előtt, hogyan és mily feltételek mellett hagyományozott némely földeket Zacsicsnában a barátoknak (1499). A pergamentre horvát nyelven glagol betükkel irott okmány a zágrábi országos levéltárban Zacsicsna kolostor iratainak csomagjában a 12 sz. a. van.

U) Kollár »Staroitalia Slavjanska« (A szláv ó-Itália) czimü művének tartalomjegyzéke. Arkiv 209—215. lap.

V) A népszokások gyüjtéséről. Népszokások a születés és keresztelőskor. Irta Stojanovits Miját. Szlavoniában és Szerémben, ha az újszülött fiú, a bába kis baltával vagy más földmives szerszámmal megérinti s azt mondja: légy jó szántóvető, kapás, kaszás mint apád, ügyes fúró-faragó mint öregapád; ha az újszülött leánygyermek, akkor lenszálat huz végig az ajkán: légy jó mosónő, szövőnő, varrónő mint anyád és ügyes fonó, mint öreganyád. Komának rendesen a nászuramat hivják, de ha már meghalt egy gyermekük, akkor mást hivnak, hogy az újszülött szerencsésebb legyen. A gyermeket a templomba keresztelőre leány vagy fiatal menyecske fején viszi és a koma kiséri, mire hazajönnek az anyát ágyában függönyökkel eltakarják, hogy férfi ne lássa. Ha az újszülött ujházasok első gyermeke, az apa pár napra szégyenkezve távozik a háztól. A koma az újszülöttnek pénzt ajándékoz, mit keszkenővel vagy ünggel viszonoznak. Az atyafiséghoz tartozó nők, szomszédasszonyok a gyerekágyas asszonyt és házat három hétig ellátják tyukkal-kalácscsal (babina), de ebből férjének nem illik enni. A keresztelő lakomán tréfás dalokat énekelnek. Ha a gyermek éjjel sir, a boszorkányok kinozzák, azért bölcsőjébe »boszorkányfüvet« hintenek, hogy elűzze a gonoszokat; ha a gyermeket szemmel megverte valaki és beteg — élő parazsat dobnak vizbe s evvel megmosdatják; ha a gyermek hideglelős, nyaka alá kötik a »hideglelős« füvet és midőn a darvak költöznek, ezt a füvet utánok hajitják azzal: Daru! daru! vidd el magaddal a hideglelést! Ha a gyermekeknek foga hullik ki, a padlásra küldik, hol e szókkal hajitja el a fogat: »Egérke! egérke! nesze csont fog, addj nekem érte vasfogat.«

Arkiv II-ik könyv. Zágráb 1852.

A) Kivonatok boszniai iratokból és oklevelekből (Izvadci listinah i poveljah bosanskih. Kukuljevics Iván. Arkiv II. 1—48. lap). Kukuljevics az 1847-ik évi Horv. Szlav. Dalm. országgyülés 13-ik czikkelyében megbizást kapott, hogy gyűjtse össze és állítsa össze a mondott királyságok összes okiratainak és okleveleinek és a többi történelmi emlékeknek gyűjteményét. Itt 260 boszniai okiratot és oklevelet közöl kivonatban 914-től 1478-ig. Érdekes világot vetnek ezek Róma százados harczára a kelet és a szlávság ellen: ezek alapján más szinben tünik fel Bosznia története, mint a hogy azt Vitezovits, Farlati, Dufresne, Gebhardi, Simek és Engel leirták.

B) Kukuljevics Iván által felfedezett boszniai és herczegovinai okmányok. Arkiv II. I. rész 45. l.

a) Gallus arhidiacon de Bexin értesíti István zágrábi püspököt, minő feltételek mellett kötött Lajos magyar király békét Tvardko boszniai bánnal. Azután értesíti, miért nem küldheti őt Lajos király mostanában, amint szándéka volt, a pápához Avignonba. Végre értesíti miképen vette be Mikics horvát bán Krisingán várát Istriában. A latin okmány 1360-ban Budán kelt és jelenleg a zágrábi országos levéltárban az 1684-iki csomagban 4. sz. a. van. A latin eredeti szövegét l. Arkiv II. I. rész 35. l.

b) Osztoja István boszniai király boszniai ciril betükkel irott horvát okmánya, melyben Hervoja herczegnek és fiának Baosának, valamint utódaiknak adományozza Hlivno várát egész környékével, összes jövedelmeivel; továbbá kijelenti, hogy ő embereitől tudakozódott az iránt, hogy Hlivno vára királyi birtok-e és hogy nem támaszt-e valaki annak birtoka iránt valami jogczímet. Kelt Sutiskóban 1400 decz. 8-án. Az egész szöveg olvasható Arkiv II. I. rész 36., 37. lap.

c) Tvardko István boszniai király latin oklevele, melyben Gara Miklós nádornak erős barátságot és tartós hűséget igér. Kelt 1385 márcz. 28-án Sutiskóban. Szövegét l. Arkiv II. I. r. 36. lap.

d) Osztoics István Tamás boszniai király adománylevele (horvát nyelven boszniai ciril betükkel), melylyel Kljucs várát számos faluval és várossal együtt Dragisics Ivanisa herczeg fiainak, Pál. Márk és György knéznek adományozza. Kelt Vrandukvárban 1446 aug. 22. Kukuljevics az egész okmánynak, mely a zágrábi nemzeti muzeumban őriztetik, facszimilijét adja a pecsétekkel együtt és a boszniai ciril betüs szöveg mellett közli a latinbetüs átirást is. Arkiv II. I-ső rész 39—40. lap.

e) Crnovics György knez végrendelete 1499-ből, kelt

Milanóban hova a törökök elől menekült. Olasz szövegfordítás lateralisan a szláv eredetivel. L. Arkiv II, első rész 41—45 lap.

f) Péter Petrovics Njegos montenegroi vladika szerb levele Ozman Szkopják pasához, skutari vezérhez. Kelt Centinjében 1847 okt. 5-én. A szerb nyelven ciril betükkel irott levél válasz a pasa febr. 17-én kelt levelére. A vladika nem kiváncsi azok nevére, kik állítólag az ő környezetéből szándékait elárulták, elmondja azt ő maga is: őseinek birodalmát a török döntötte meg, ő és minden utódja annak visszaállításán fog fáradni. A siker akadálya nem a török, hanem a szlávok egyenetlensége és az, hogy annyi szláv eltörökösödve az elnyomónak szolgál, a milyen te pasa is vagy. Kissé korán születtem, akkor szeretnék élni, a mikor a délszlávok öntudatra ébrednek, mert akkor vége a töröknek Európában. A hajduk nevet sem szégyenli az ő népe, mert ez annyit jelent mint: lovag. Ha hozzám mint bosnyák testvérem beszélsz, szivesen veszem, de ha mint török, az nekem rosszul esik. Én és népem e kopár hegyek közt szükösen élünk, de nevünket és nemünket nem tagadjuk meg.

C) A horvát királyság oklevelei a habsburgok uralkodása idejéből. (Spomenici kraljevine hrvatske za vrieme vladanja kuće habsburgske. Arkiv II. első rész 49—70. lap). Itt Kukuljevics azon okmányokat állítja össze, melyeket a horvát közjogra nézve fontosaknak tart.

D) Katalinics Iván életéről és iratairól. Irta Karrara Iván. (Arkiv II. k. I. r. 71—78. l.) Katalinics spalatói horvát történetiró szül. 1779 márcz. 25-én Noviben, teologiát tanult Spalatóban, Rómában, Zágrábban, utóbb jogot, 1805-ben Zeng város tanácsának titkára, utóbb békebiró. Napoleon 1809-ben a zengi nemzetőrség parancsnokává nevezte ki. Hadifogoly Magyarországban, utóbb 1812. Napoleon illir legiojában lovassági őrnagy. 1813-ban a törökök ellen harczolt, kik a horvát végeken gyujtogattak és raboltak. Utóbb Franciaországban szolgált; 1815—1818-ban a kolera elleni határzár parancsnoka Albánia Herczegovina határán. Súlyos betegségből felgyógyulva letelepedett Spalatóban, hol 1835-ben kiadta nagy művét »*Dalmáczia története*« 3 kötetben olasz nyelven, a legrégibb időktől a velenczei uralom végéig Dalmácziában. Tamás spalatói fődiákon (1200—1268.) munkájában: »Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium« hazája egyházi történetét adja; Lucius »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex« a világi történetét irja meg a délszlávoknak egész a velenczei hóditásokig: ezek munkáját kiegészíti és folytatja Katalinics a velenczeiek kivonulásáig Dalmácziából. A három kötethez utóbb egy negyediket csatolt, melyben Dalmáczia történetét 1840-ig kiegészíti: ezen kötet emlékiratként is fontos. Műve a

tudományos világban nagy figyelmet keltett. 1847-ben olasz és horvát nyelven gazdasági munkát irt. Irt horvát, olasz és latin költeményeket is. Meghalt 1847 febr. 27-én.

Közli: Dr. Margalits Ede.

UJ KÖNYVEK.

— Gr. Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai utazásairól már több évben volt alkalmunk megemlékezni. Mindkét expeditiójáról, melyre ő már régóta tette az előkészületeket s tárgyára vonatkozólag egy egész nagy könyvtárt gyűjtött össze. Utazásában nagyon gazdag és becses gyűjteményt hozott össze, melynek eredményét két vastag s rendkivüli díszszel kiállitott kötetben közzétette. A két kötetes munka két részből áll: »A Magyar fajvándorlása« magától a tudós gróftól. Jankó Jánostól és Posta Bélától. Az első rész mondhatni az egésznek bevezetése, »a magyar faj vándorlásáról« szóló összeállitása azon eredményeknek, melyeket a gróf eddigi tanulmányával elért. Dr. Jankó János az etnographiai gyűjteményeket irta le; dr. Posta Béla pedig az archaeologiai gyűjteményt vázolta. Mindkét részben a részletes és pontos leirásokat a tárgyak kitünő reproductiója mutatja be, s az etnographiai és archaeologiai kutatásoknak mondhatni első rangu forrását képezik, melyek a rendkivül fényes ilynemű orosz munkákkal is kiállják a versenyt. A gyűjteményeket gróf Zichy Jenő a Nemzeti Muzeumnak ajándékozta, s ezek különösen az ethnographia körébe tartozók fényképekből s tárgyakból állanak. Jankó száraz jegyzékszerű felsorolás helyett a fényképek leirását a kaukázusi népek rövid áttekintő leirásába illeszti, s ezzel munkájának érdekét lényegesen emelte. A nagy és fényes munkát tüzetesebben is fogjuk ismertetni. Ára 16 frt.

— Zsilinszky Mihály társulatunk igazgató választmányának tagja »*A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai a reformácziótól kezdve*« czimü nagy művéből immáron a negyedik kötettel is elkészült, mely 1687—1712. évek országgyüléseinek vallásügyi határozatait commentálja a történeti háttér sikerült megrajzolásával, az egyes végzések létrejöttére hatással volt okok beható vizsgálatával és földerítésével. E kötet is, melynek ezuttal, míg bővebb ismertetéséről is gondoskodunk, csak megjelenését akartuk jelezni, mint a szerző másik, a linczi békekötést tárgyaló nagy műve, a magyar prot. irodalmi társaság kiadásában jelent meg s bolti ára 3 forint.

— Társulatunk közelebbről elhunyt nagynevü alelnökének *Pulszky Ferenczneк* utolsó nagy munkája »Magyarország Archaeologiája« két diszes nagy kötetben a Pallas kiadásában elhagyta a sajtót. Közel 200 önálló és 300 a szöveg közé nyomott ábra,

térkép, rajz diszíti a nagy fénynyel kiállított munkát, mely első összefoglalása az eddigi kutatások eredményeinek, kimerítő története hazánk archaeologiájának s mint ilyen alapvető munka. Az archaeologiát nálunk Pulszky alapította meg, a rendszeres kutatások az ő és tanitványai nevével függenek össze, s utolsó nagy munkája is az volt, hogy az eredményeket rendszerbe foglalta. Az első kötet négy nagyobb fejezetből áll: 1. Kőkor, 2. Rézkor, 3. Bronzkor, 4. Vaskor. A II-ik kötet két nagy részre van osztva: az első a népvándorlási emlékeket állítja össze, a II-ik tartalmát műtörténelmi tanulmányok teszik Szent Istvántól II. Józsefig. Tehát tényleg archaeologiai és műtörténelmi munka, úgy mint azt az Akadémia kivánta — mert az tulajdonkép a Semsey pályázatra készült. A szó igaz értelmében népszerű munka, azaz felöleli mind azt, mit e tárgyról eddigelé tisztába hoztak, még pedig nemcsak nálunk, hanem külföldön is, a tudás mai szinvonalán áll — de mind azt oly értelmesen tisztán foglalja össze, olyan jól kidolgozott képet ad az egészről, hogy a laicus is megértheti. A munkának mint felütő könyvnek használatát megkönyíti az, hogy nemcsak a képek jegyzékével, hanem kimerítő név- és tárgymutatóval van ellátva. Ára a két kötetnek 16 frt, diszes félbőrben 20 frt. Addig is, mig tüzetesebben ismertetnők, melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. A boldogultnak meg volt az az öröme, hogy nagy művét a nyomda által teljesen befejezve láthatta, de annak megjelenését, bár csak napok választották el attól, már nem érte meg.

— A Corpus Statutorum IV-ik kötetének második fele is elhagyta a sajtót. De azért ez a »fél« kötet felér egy egész, bár milyen nagy kötettel: lévén az egy nagyon vaskos és sürün nyomott 58 ives kötet. Eddigelé megjelentek: Erdély egy kötet, a Tiszáninneni kerület két fél kötet, a Tiszántuli kerület egy kötet s a Dunáninneni kerület két fél kötet. A munka az Akadémia Történelmi Bizottságának kiadásában jelenik meg, s a szerkesztéssel két kiváló jogtudósunk Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen vannak megbizva. Nemcsak jogtörténelmi, hanem politikai történelmi szempontból is az első rangú történelmi források közé tartoznak. Az Akadémia évek előtt bizta meg a két jogtudóst a törvényhatósági jogszabályok összegyüjtésével, s a mint az anyag összehordása megtörtént, megkezdetett a kiadás is. A szerkesztők nagyon gondos és lelkiismeretes munkát végeznek. A statutumok bőven el vannak látva jegyzetekkel, melyek gyakran egy-egy kis értekezés értékével birnak. A tárgy és tartalommutató tiz csoportba osztja a kötet anyagát (magán, büntetőjog, eljárás, alkotmány, rendi viszonyok, hadügy, közrendészet, adó, egyház, ipar). S ezek a kutatást rendkivül megkönnyítik, úgy hogy a ki kutat, könnyen rátalál arra, a mit szeret. A kötetben Beszterczebánya, Béla-

bánya, Breznóbánya, Buda, Esztergom, hét bányaváros, Kecskemét, Körmöczbánya, Libetbánya, Monor, Nagy-Szombat, Pest, Pozsony, Selmeczbánya, Szentgyörgy, Trencsén, Zombor statutumai vannak közölve. A sűrünnyomott vaskos kötet ára 8 frt.

— Dr. Récsey Viktor tagtársunktól egy érdekes és igen hasznos kis alkalmi munka jelent meg »Győr és Pannonhalma nevezetességei« czím alatt az Orsz. középisk. tanáregyesület győri közgyűlése alkalmából. A fontosabb adatok s érdekesebb tudni valók jól és ügyesen vannak összeállítva. Külön van tárgyalva Győr és Pannonhalma s mindkettőnek rövid története van előre bocsátva. Külön vannak leirva Győrvára és más épületei, iskolái, székesegyháza és ennek kincstára, a benczések győri temploma és székháza, s a városban levő tudományos gyűjtemények, (a papnevelő intézet gazdag könyvtárával, kiváló becsű és szépségű codexeivel: a hires Antiphonale, egy Corvina stb, melyek a kiállításon is szerepeltek, a benczések rendkivül gazdag régiségtára, melynek pontos jegyzékét Börzsönyi Arnold állította össze): a pannonhalmi székesegyház, ennek könyv-, levél- és kincstára. Ez utóbbiaknak részletesebb leirását adja szerző, a minthogy fontosságra nézve is a hazai gyűjtemények közt igen kiváló helyet foglalnak el. A kis munka Hornyánszky nyomdájában látott világot.

— A Sárosmegyei Jótékony Nőegylet múltja és jelene czím alatt dr. *Horváth Ödön* eperjesi jogakadémiai dékánnak, az egyesület titkárának tollából egy 432 lapot tartalmazó csinos kiállitásu kötet hagyta el a sajtót, a mely az 1861-ben alakult és jelenleg oly elismerésre méltóan működő egyesület multját teljes részletességgel tárja az olvasó elé, felkarolja mindazokat a figyelemre méltó emberbaráti mozgalmakat, a melyeket Sárosvármegyének és különösen Eperjes sz. kir. városnak e századbeli élete felmutat. Különösen figyelemre méltó a munkának az a része, a mely a vármegye és a város történetében a szabadságharcz korszakát mutatja be, s a mely több érdekes adatot igyekszik megóvni az elfeledéstől. A munka az egylet megbizásából az országos ezredéves ünnepélyek alkalmával készült s a 4 képmelléklet az egyleti czélok körül buzgólkodó tisztviselőket, valamint az egylet ujonnan épült árvaházát tünteti fel. A meleg ügyszeretettel megirt munkának megszerzését szivesen ajánljuk az emberszeretet ügye iránt érdeklődőknek. *Ára 3 frt.* Az elárusitásból befolyó összes jövedelem az egylet javára esik. Az előfizetési pénzek *Kósch Árpád* egyleti pénztárnokhoz *(Eperjesre)* küldendők.

— Lánczy Gyula egyetemi tanár »*A magyarság az Árpádok korában*« czimen külön is kiadta amaz érdekes történeti tanulmányát, melyet eredetileg a Beöthy Zsolt által szerkesztett Magyar irodalomtörténet számára irt. Ez értekezés különben a maga tel-

jességében most jelenik meg először, a mennyiben itt ama jegyzetek is közölve vannak, melyeknek az említett vállalatból a tervrajz szerint el kellett maradniok, a melyek pedig az értekezés becséhez lényegesen hozzájárulnak. Az Árpád-kor gyér művelődéstörténeti adatai vannak itt gondosan összegyűjtve, közbe-közbe szellemes aperçukkel kommentálva. Függelékül van csatolva hozzá *Történetirodalmi széljegyzet a Sylvester-bulla eredetének kérdéséhez*, mely értekezését szerző a Magyar Történelmi Társulat multkori választmányi ülésén szabad előadásban mutatta be.

— Krupecz István »*Die Gefangenschaft und Befreiung des ung. evang. Bekenners Tobias Masnicius*« czím alatt Pozsonyban, egy kis füzetet adott ki, mely a pozsonyi vértörvényszék egyik áldozatának Masznyiknak viszontagságos életét rajzolja. Megrövidített német kiadása ez öt év előtt magyarul is megjelent hasonló czimű művének.

— Az első magyar nyomtatványt Heyden Sebald »*Gyermeki beszélgetései*«-nek 1531-iki magyar fordítását adta ki *dr. Dézsi Lajos*, a ki irodalomtörténeti bevezetéssel és nyelvészeti jegyzetekkel is ellátta kiadását. A mű eredeti kiadásának végén Sylvester János verse van, melyben fordítását Geszti Mihály nevü gyermeknek ajánlja; igy ez egyszersmind adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. Egy más kiadás töredékét is közli Dézsi, melyet a krakkói Jagello-egyetem könyvtárában talált, melyet bibliographusaink nem ismertek. Heyden e műve, mely közel kétszáz éven volt nálunk tankönyv s a legtöbb kiadást ért művek egyike, annyiban is érdekes, hogy a felsőtiszai nyelvjárásban iratott s igy annak első nyomtatott emléke.

— Sebestyén Gyula dr. tagtársunk a »*Székelyek neve és eredete*« czímen nagybecsü tanulmányt irt, melyben sorra veszi az eddig felállított hypothesiseket, s azok gyengeségeit vagy tarthatatlanságát kimutatva e régi vitás kérdés megoldásával is megpróbálkozott s kutatásának eredménye az, hogy a *székely* név szóbeli értelme és gyakorlati alkalmazása szerint őrt, határőrt, végbeli-t jelent. Az alapos előtanulmányra valló értekezésre, mely e kérdésnek nemcsak alapos fejtegetése, hanem csaknem teljesnek mondható adatgyüjteménye is, ezuttal csak fel akartuk hivni olvasóink figyelmét, beható ismertetésével külön fogunk foglalkozni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A pozsonyi Mária Terézia szobornak május 16-án Ő Felségének jelenlétében történt leleplezéséről a juniusi füzetben (az 571. lapon) már futólag megemlékeztünk. Pótlólag felemlítjük, hogy ez alkalommal több irat jelent meg. Ilyen: *Emléklapok a pozsonyi koronázó emlékszobor leleplezésének ünnepére.* (Pozsony,

1897.) Szerkesztik *Engyeli Jenő és Langer Alajos.* (Ára 30 kr.) A csinosan kiállított és sikerült illusztrációval diszített füzet tartama a következő: 1. *A hajdani koronázási domb története.* E czikk *Batka János,* Pozsony város nagyérdemű levéltárnokának hivatalos adatai nyomán készült és érdekesen vázolja az 1776. Hillebrand F. A. udvari épitész által épitett koronázási domb történetét, melyet 1870. lebontottak. 2. *A koronázási emlékszobor története és leirása Engyeli Jenőtől.* 3. *Az ünnepély programmja* és 4. *Fadrusz János életrajza.* — A másik alkalmi füzet a május hó 16., 17. és 18. Izabella főherczegnő védnöksége alatt rendezett jótékonyczélú *diszelőadás műsorozatát* ismerteti. Ez alkalommal a pozsonyi nemesség és polgárság közreműködésével rendkivüli fénynyel *történeti élő-képeket* mutattak be Ő Felségének. Ezek tervezetét *Batka János* készítette történeti hűséggel és lelkes odaadással. Az első kép azt a jelenetet ábrázolja, a midőn II. Endre király és neje kis leányukat, Szt. Erzsébetet, Thüringiai Lajos jegyesét, az indulásra készen álló hajóra kisérik. A második kép Habsburgi Rudolf és IV. (Kún) László találkozását tünteti fel a stillfriedi csatatéren. Ez a kép a Habsburg-család hatalmi állásának magyar segélylyel történt megállapitását mutatja be. (Mind a két képet Franceschini ezredes vázlata szerint rendezték). A harmadik kép tárgya: I. Albrecht király a hid- és rév-vámszedési jogot adományozza a polgárságnak. (Kriesch A. festő vázlata szerint.) 4. *Ferdinánd főherczeget a pozsonyi Ferencz templomban magyar királylyá választják.* (Bihari festő nyomán.) 5. I. Lipót és neje, József és Károly főherczeggel, Szavójai Jenő herczeg kiséretében megtekinti azon csapatokat, melyek a török háborúba indultak. (1697.) 6. *Az 1741. pozsonyi* országgyűlés a pozsonyi várban. »Vitam et sanguinem.« (Benczur Gyula vázlata szerint.) — A harmadik füzetben: *Rückblick auf die lebenden Bilder der Festforstellung* (Pozsony. Külön lenyomat a Pressburger Zeitung jun. 1—4. számából), ugyancsak *Batka* beható történeti kommentárt fűz a bemutatott jelenetekhez, mely érdekes történeti adalékokat tartalmaz Pozsony város multjához.

— Zichy Jenő gróf, a jeles fáradhatatlan kaukázusi utazó, társulatunknak is alapitótagja nagy művének egy díszpéldányát s az expeditiója alkalmával gyüjtött családtörténeti adatokat, könyveket, fotografiákat a napokban ünnepélyesen átadta *gr. Zichy Ferencz* val. bel. titkos tanácsos, főtárnokmesternek, a család érdemekben megőszült seniorának megőrzés végett. Az átadás alkalmával a család ünnepélyt rendezett, melyen gr. Zichy Jenő utazását s a cserkeszek közé telepedett Zichyanoff család multját ismertette, gr. Zichy Ferencz és József pedig üdvözlő beszédet mondottak. Igy tehát ezután ez a becses gyüjtemény is a zsélyi kastély érdekességeit fogja szaporitani; itt őrzik tudvalevőleg

azt a páratlan gazdagságu levéltárat is, melyből az itt említett tudománypártoló senior *gr. Zichy Ferencz* áldozatkészségéből társulatunk kiadásában immár hét kötet hagyta el a sajtót.

— A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat szept. 30-án tartotta immár 18-ik évi közgyülését Déván, a vármegyeház dísztermében, melyen társulatunkat dr. *Szádeczky* Lajos képviselte. Gr. Kuun Géza elnök megnyitója után a társulat tiszteleti tagjává választtatott a jelen volt gr. Mailáth Gusztáv püspök, dr. Wlassics Gyula miniszter, dr. Zsilinszky Mihály államtitkár, mint kiváló történetiró, dr. Moldován Gergely és dr. Keller Ottó prágai egyetemi tanár, a ki felolvasásában ismertette a székelyföldvári reliefen, s a maros-németi park oltár-kövén található kéz-alakú jelvények symbolicus jelentését a Dolichenus commagenok cultusában, rajzok kiséretében. Utána dr. *Szádeczky* Lajos tartott előadást az 1690 aug. 21-én történt zernesti csatáról, hol Erdély híres államférfia: Teleki Mihály elesett, a kinek emlékére a gr. Teleki-család most oszlopot akar állittatni a csatatér szinhelyére. *Téglás* Gábor muzeum-igazgató a rómaiak hunyadmegyei úthálózatát ismertette, kimutatva azokat az utakat, melyeken Trajan császár Daciát meghódította, s melyeken a rómaiak aztán egész az Érczhegységig feljutottak. Hivatalos jelentések fejezték be a társulat közgyülését, melyen gr. Mailáth Gusztáv is az alapitó tagok sorába lépett.

— Gr. Kuun Géza dr. a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« elnöke, közgyülés után, mint évenkint rendesen szokta, okt. 1-én, most is ünnepi ebéden látta a társulat tisztikarát, s a közgyülésre érkezett vendégeket, a kiknek bemutatta a veczeli határban (a dáczian Micia területén) folyó legujabb ásatásait, több reliefes római követ, s egy sarcophagot, melynek az kölcsönöz érdekességet, hogy téglából van összeállitva.

— Schönherr Gyula tagtársunk és nemzeti muzeumi levéltárnok a kormány és nemzeti muzeum megbizásából Velenczébe és Dalmátiába utazott levéltári kutatások czéljából.

— Dr. Veress Endre tagtársunkat, a ki hazatérve Bécsből, hol az »Institut für österreichische Geschichtsforschung« magyar tagja volt, s most a dévai áll. főreáliskolánál működik, a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« közgyülésen titkárává választotta.

— Az erdélyi szász honismertető egylet f. évi ünnepélyes közgyülését aug. 13 s 14-én Beszterczén tartotta. Az elnöki megnyitó beszédet Teutsch Frigyes elnök tartotta, mely emlékbeszéd volt Zimmermann J. A. felett. Apróbb ügyek elintézése után következett Wittstock felolvasása: »Egy szász család a XVIII-ik században« Heidendorff levelei alapján irt érdekes tanulmány. Az aug. 14-iki közgyülésben a történeti osztály inditványára elhatá-

roztak, hogy a szász nemzeti universitáshoz kérést terjesztenek elő, hogy az oklevelek kiadására nagyobb összeget utalványozzanak mint eddig tette, mert igy az Urkundenbuch kiadása nagyon lassan halad: a II-ik kötet még csak az ősszel fog megjelenni.

— MIHÁLYI IMRE községi jegyző Bajóthon előfizetési felhivást bocsátott ki testvére Mihályi Béla »Franczia Zászló alatt« czimü útleirására, melyet ennek levelei, utleirása s elbeszélése nyomán s az Egyetértés utmutatása szerint állitott össze. A munka száz »gonddal, izléssel dolgozott, zordon és bájos részletekben bövölködő« fejezetre van osztva, melyre M. Bélának kalandokban gazdag élete böven szolgáltatott anyagot. Előfizetési ára 10 frt, bolti ára 12 frt lesz. A tiszta jövedelem »a sorsüldözött harczos felsegélyezésére lesz forditva.«

— LAKOS BÉLA tagtársunkat, a ki magyar protestáns egyháztörténeti kutatásokkal foglalkozik, a kecskeméti ev. ref. főgymnasium igazgatósága helyettes tanárrá választotta meg.

— BÁRTFA VÁROS KÖZGYŰLÉSE, Rhodi Alajos polgármester javaslatára elhatározta, hogy a Nagy Lajos korabeli gót-stilü 396 éves városházat műemlékké deklarálja és muzeum czéljaira restaurálja. E czélból memorandumot adnak be a miniszterhez. A muzeumban a felvidék történeti becsü régiségeit helyezik el.

— AZ ANALECTA BOLLANDIANA idei (XVI.) kötetének 2. füzete ismerteti dr. Kentrzynski Adalbert, a Bibliotheca Ossoliniana tudós igazgatójának Szent-István királyunk »magyar-lengyel« legendájáról irt dolgozatát, mely a krakkai akadémia kiadványai közt jelent meg az idén. U. a. folyóirat tavali kötetében Kaindl idevágó kutatásaira hivta föl olvasóinak figyelmét és a Hartvick-vitára vonatkozó legujabb irodalmat illetőleg utalt az *Acta Sanctorum* nemrég (1894-ben) megjelent kötetére (November-hava, 2. rész), hol Szent-Imre életénél a tárgynak meglehetősen teljes bibliographiáját adja. A »*Századok*« 1894-diki folyamában megjelent polemia azonban, úgy látszik, elkerülte az *Analekta* figyelmét.

— *Nyilt levél a Századok szerkesztőjéhez.*

Tisztelt Szerkesztő ur!

Thallóczy Lajos ur Árpádházi Jolánról irt fölötte érdekes czikkében (egy jegyzetben) azt sejti, hogy Jolán végrendeletében úgy a mint az Tourtoulon közli, a »Comitatum de Posane« név valószinüleg olvasási hiba. De Zurita is annak olvasta azt. Az illető passus igy hangzik: »Jolans Regina Octobri mense Oscae (Huesca) obsignato testamento Petro, Jacobo et Sanctio filiis *Posanae comitatum*, quia Bela Hungariae Rege fratre possidetur legat, cujus se haeredem (per) Reginam Matrem instituisse memorat.« Ad annum 1251.

Maradok kitünő tisztelettel *Kropf Lajos.*

A f. évi oct. 7-ikén tartott ig. vál. ülés jegyzőkönyve a *Századok* legközelebbi füzetében fog közzé tétetni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Zichy Jenő gróf Kaukazusi és középázsiai utazásai. A magyar faj vándorlása irta, *Zichy* Jenő gróf. A gyüjtemények leirása, irták Dr. *Jankó* János és Dr. *Posta* Béla. 150 képmelléklettel és számos szövegrajzzal. I. kötet. L. és 332. ll. II-ik kötet 323—613 lapokon. Budapest 1897. Ranschburg Gusztáv kiadása.

— Magyarország Archaeologiája irta Pulszky Ferencz. Első kötet, 99 táblával és 122 szöveg közé nyomott rajzzal 342 lapon, második kötet 95 táblával és 156 a szöveg közé nyomott rajzzal, 376. lapon. Budapest, 1897. Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. Nagy 8-adrét. Ára 16 frt.

— A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. Összegyüjtötték, felvilágositó, összehasonlitó és utaló jegyzetekkel ellátták dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. IV. kötet, második fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Nagy 8-adrét. LXIX és 842 lap. Budapest, 1897. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. Ára 8 frt.

— Erdélyi országgyülési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A m. tud. akadémia tört. bizottsága megbizásából szerkeszti Szilágyi Sándor; huszadik kötet (1688—1691) 492 lap. Budapest. 1897. A. M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. Nagy 8-adrét. Ára 3 frt.

— Magyarország három részre oszlásának története. 1526—1608. Irta Acsády Ignácz (A magyar nemzet története ötödik kötete). Nagy 8-adrét, 680 lap. Számos önálló s a szövegbe nyomott képpel. Budapest, 1897. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat. Ára 8 frt.

— Gróf Széchenyi István Életrajza. Irta Zichy Antal, II-ik kötet. 1845—1860. Budapest, 1895. (A Magyar Történelmi Életrajzok 1897-iki folyamának 1—3 füzete). Nagy 8-adr. 380 M. Hét önálló és számos a szövegbe nyomott képpel.

— A budapesti kir. m. tud. egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780—1895. Ezredévi emlékkönyvül a kar megbizásából egybeirta Horváth Ignácz. Kis 8-adrét. 455 lap. Budapest, 1896. Franklin társulat nyomdája.

— Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus. Edid. B. Wassiliewsky et V. Jernstedt. Szent-Pétervár. 1896. Hoenninger. 113 lap. Ára 3 márka.

— Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jerusalem (1100—1310) par J. Delaville le Roulx. — Tome II. (1201—1260). Paris, Leroux 1897. Folio. IV. és 950 ll. Ára 100 frank.

ADATOK A BOLOGNAI ÉS PÁDOVAI JOG-EGYETEMEN
A XIV. SZÁZADBAN TANULT MAGYAROKRÓL.

(Szilágyi Sándornak születése 70. évfordulójára régi barátsággal ajánlva.)

»A magyar tudományosság a középkorban is mindig lépést tartott az európaival,« helyesen így állíta föl e történelmi tételt néhai *Dankó* József, még az imént a pozsonyi egyház tudós prépostja, csakhogy e tétel bebizonyítása ugy a tudomány, mint a művészetek terén mély buvárlatot, sok utánnézést és nem csekély fáradságot igényel. De a reá fordított fáradságot fényes siker fogja koszorúzni, mert hisz eleddig fogalmunk is alig van a míveltség azon magas fokáról, melyet a magyarság a középkorban, midőn sorsának önmaga volt intézője, elért.

Történeti szerény kutatásaimban mindenkoron gondot fordítottam azon adatokra, melyek a magyarok tanultságáról, tudományos képzettségéről tanuskodnak, mert élvezetes a középkori míveltség nyomait kutatnunk. — Már az is érdekes, hacsak neveit ismerjük azoknak, kik a külföld tudományos intézeteit látogatták; még inkább, ha ott rektori, tehát előkelő állást foglaltak el; legérdekesebb pedig, ha a nevek viselőinek személyét, történetét ismerjük, minthogy ez mutatja meg a kölcsönhatást az élet és tudomány közt; ez tesz arról tanuságot, hogy nemcsak voltak hazánkfiai közt, kik a tudományt szomjazták, de hogy a király és haza, vagy mint akkor már mondani kezdették: »a korona« is megbecsülte azokat, kik a tudomány babéraival koszorúzottan tértek vissza, és fényesb, jövedelmesb állásra méltatta őket.

Ámde ezt kimutatnom nem mindig sikerült, főleg jelen helyzetemben, midőn hivatalos teendőkkel el vagyok halmozva, a miért nem igen értem rá középkori tudósainkról kimerítőbb értesítéssel szolgálni.

De elvégre ultra posse nemo obligatur. A hol több nem telt belőlem, ott közlöm a puszta neveket azon reményben, hogy majd akad történetíróink közt nálamnál szerencsésebb, ki pótolni fogja kutatásaim hiányait.

I.

Rektorok a bolognai és padovai jogegyetemen.

E két jogegyetemen eleddig *nyolcz magyar rektort* ismerek a XIV. századból, kikhez a kilenczedik a XV. századból sorakozik.

Korrend szerint így következnek!

1. *Lőrincz*, ki 1308 szeptember 15-én és október 6-án fordul elő mint a padovai egyetem rektora.[1])

2. *Miklós* nyitrai főesperes az esztergomi egyházban, a bolognai egyetem rektora 1316/7-ben.[2])

3. *Uzai Domonkos fia János* a veszprémi egyházmegyéből, egri olvasó kanonok, a kanoni jog baccalaureusa, ki 1343 előtt volt a bolognai egyetem rektora, ezen évben pedig a VI. Kelemen pápa unokaöcscsének, Vilmos tit. S. Mariae in Cosmedin bíborosnak volt káplánja.[3])

4. *János* esztergam-szentgyörgymezei prépost, ki mint a padovai egyetem rektora említtetik 1359 január 11-én.[4])

5. *János* esztergami prépost, ki 1377 november 16-án

---

[1]) *Laurencius de Ungaria, rector scolarium ultramontanorum.* Lásd: *Morelli*, Notizie per servire alla storia dello studio di Padova. Kézirat a padovai egyetemi könyvtárban, I. kötet 239. és 241. l. *Gloria*, Monumenti della Università di Padova III, 385.

[2]) *Nycolao de Ungaria, archidiacono Nitriensi in ecclesia Strigoniensi, Ultramontanorum . . . rectore.* Lásd: *Denifle*, Die Statuten der Juristen-Universität zu Bologna vom J. 1317—1347. (Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters. III, 254.)

[3]) Ezt *Denifle* említi (Die Universitäten des Mittelalters. I, 414.) és előkerül VI. Kelemen pápa regestáiban (Reg. Suppl. Clem. VI. an. 2. parte 3. pag. 326.) így: *Johannes Dominici de Usa Vesprimien. dioc. lector Agriensis, baccalaureus in iure can., qui fuit rector studii Bononiensis per annum.*

[4]) *Gloria* idézett műve II. kötete 44. lapján *Brunacci* codex diplomaticusából, mely a padovai püspöki papnövelde levéltárában őriztetik, pag. 2213: *Johannes prepositus s. Georgii de Strigonio in Ungaria, rector scolarium ultramontanorum.*

kelt hivatalos kiadványában önmagát nevezi a hires padovai egyetem rektorának.[1])

6. *János* főesperes, ki 1385/6-ban volt a bolognai egyetem rektora.[2])

7. *Domonkos*, kit 1400 junius 18-án említenek mint a padovai egyetem volt rektorát.[3])

8. *Lanc*, ki 1401/2-ben említtetik mint a bolognai egyetem rektora.[4])

9. Bezárja a rektorok sorát *Bodó Miklós*, ki 1472/3-ban fordul elő a bolognai egyetem rektorául.[5])

II.

A rektor állása a középkori egyetemen.

Mielőtt tovább mennék kutatván, kik valának e tudós magyar férfiak, és föltárnám azok neveit is, kikről ugyan nem tudatik, hogy rektorai valának, de kétségtelen, hogy tanulók voltak az említett két egyetem egyikén, röviden jeleznem kell az állást, melyet a középkorban, nevezetesen a XIV. században a rektor elfoglalt, és mely a mai egyetemi rektoraink állásától sokban különbözik.

Tehetem ezt annál biztosabban, minthogy előttem fekszik P. *Denifle* Henrik, a vatikáni allevéltárnok két könyve: egyik a bolognai jogegyetem 1317-1347. évi statutumairól, melyet a pozsonyi káptalani könyvtár 16. számu kéziratából másolt; a másik a padovai 1331. évi statutumairól, melyeket a gneseni káptalani könyvtár 180. számu kézirata után nem régen adott ki.[6])

Hogy teljesebb képet adhassak, mind a két statutum rendeleteit bizonyos fokig egyesítettem, illetve a mi az egyik

---

[1]) *Johannes de Ungaria, prepositus Strigoniensis, dominorum ultramontanorum famosi studii Paduani rector.* Lásd: *Denifle*, Die Statuten der Juristen-Universität Padua vom Jare 1331. (Archiv f. Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters VI, 511.)

[2]) *Malagola*, I rettori nell' antico studio nella moderna università di Bologna (1887. 22. lap): *Johannes de Ungaria, Archidiaconus de Bocho (?) et Rector Universitatis dominorum Ultramontanorum.*

[3]) *Gloria* II, 368. idézve *Brunacci*ból mint fönt pag. 1773: *Dominicus olim rector ultramontanorum de Ungaria.*

[4]) *Malagolá*nál I rettori pag. 24: *D. Lancislaus de Ungaria, Rector alme Universitatis dominorum ultramontanorum studii Bononie*, kit azért számíthatunk még a XIV. századhoz, minthogy rektorrá választatása előtt több évig kellett az egyetemen tanulnia, tehát még a XV. század előtt kezdette meg tanulmányait.

[5]) *Malagola* i. m. 36. l. D. *D. Nicolaus Bodo de Ungaria, Rector Ultramontanorum.*

[6]) Mindkét mű föntebb idézve.

statutumból nem tünt elé világosan vagy domboruan, azt a másikból kölcsönöztem, a mit annál nagyobb joggal tehettem, minthogy a padovai statutumok alapjául jó részint a bolognai statutumok szolgáltak.[1])

Úgy a bolognai, mint a padovai egyetemen szabályul állott, hogy a rektor korra legalább 25 éves, nem házas, papjelölt (clericus non coniugatus) legyen, ki papi öltönyt visel, de semminemű szerzethez nem tartozik, (qui nullius religionis professus existat) és már legalább három évet töltött azon az egyetemen, melyen megválasztatik. — Rektori hivatalt viselt egyén ujra nem választható. — Volt pedig két rektor, egy az olaszok (citramontani, hegymögiek), egy a külföldiek (ultramontani, hegyentúliak) részére. — A külföldiek rektora előbbvaló volt.[2])

Az olaszok uj rektorát a régi olasz rektor, az uj tanácsosok és ezek segédjei (adiuncti) szemelték ki április utolsó ünnepén. Az ultramontanok rektorát a »nemzetek« megbizottjai választották május 1-én szavazó lapokkal, egyszerű többséggel.

A nemzetekre nézve a két statutum közt jelentékeny eltérés észlelhető. Padovában a következő nemzetek szavaztak: a németek két szavazattal, a csehek, lengyelek, magyarok, provenciak, katalánok és spanyolok, végre a tengerentúliak egy-egy szavazattal birtak, és választhatták megszorítás nélkül magok közül azon nemzetbelit, a kit akartak.[3])

A bolognaiak választása turnusok szerint történt. Az egyik esztendőben a következő négy nemzetbeliekre eshetett a választás: franciákra, spanyolokra, provenciakra vagy angolokra; a másik esztendőben a következő nyolcz nemzet: a pikard, burgund, pikt, bask, toursi és cenoman, katalán, magyar és lengyel birt megválaszthatási (passiv választási) joggal; a harmadik évben mindig németet kellett választani.

A megválasztott rektor az egyetemről való kizáratás büntetése alatt tartozott a reá esett választást elfogadni.

A rektori hivatal egy évig tartott és nagy kitüntetésekkel járt. Sőt az év letelte után is a volt rektor kiváltságos állást foglalt el: a statutumok őt nem kötelezték; hűséget az uj rektornak nem fogadott; a szállásra nézve előnyben részesült és sorban a tanárok előtt volt a helye.

---

[1]) Lásd a padovai Statutum bevezetését.

[2]) Quod si quando a rectoribus contingeret ipsos (doctores) contraria mandata recipere, rectoris Ultramontanorum mandatis teneantur pocius obedire. (A padovai Statutum 13. fejezetéből.)

[3]) A dalmatákat az olaszokhoz számitották.

Bolognában az állás kitünősége külsőleg is mutatkozott; valószinüleg Padovában is, noha erről külön említés nem történik. A rektor nyilvánosan nyuszt süveget viselt; mindig kiséretében tartozott lenni helyettese, ki épp ezért évenkint két teljes öltözetet kapott,[1]) és két szolga (domicelli) követte. Annyit azonban már a padovai statutumok is követelnek, hogy az uj rektort, miután választása napján a székesegyházban misét hallgatott, az összes egyetem, élén a másik rektorral tárogatok harsonája mellett haza kisérje. Itt fogadta a városi elüljáróság üdvözletét, valamint ő is tartozott az uj podestát és városi kapitányt tiz nap alatt meglátogatni s az egyetemet jó indulatokba ajánlani.

Tanulók fölött polgári ügyekben a rektor itélt. A tanulók ellen panaszt emelni más biró, mint a rektor előtt nem engedték meg a statutumok; következőleg a polgárok is tartoztak a rektor itéletében megnyugodni, ki hetenkint kétszer, hétfőn és pénteken ült törvényszéket.

A rektor vezette a matriculát, ő állapította meg és tette közzé a tantervet, gondoskodott, hogy a tanárok fizetése pontosan kijárjon, viszont meg is birságolhatta őket csakugy, mint a tanulókat és egyéb, az egyetem kötelékébe tartozókat. A birság fele részben az egyetemet, fele részben a két rektort illette.

Minthogy azonban nem czélunk, a középkori olasz egyetemek szervezetét teljességében kifejtenünk, mire nézve a ki bővebb fölvilágosítást keres, azt Denifle ismert művére utaljuk,[2]) tárgyunkra nézve pedig talán eléggé jeleztük az akkori rektorok állását: megkisértjük előadni, kik voltak az imént megnevezett rektorok, már a mennyire felőlök biztos vagy csak hozzávetőleges tudomást szereztünk, az időre és másokra bizván, hogy kutatásainkat szerencsésebb eredménynyel kibővitsék.

III.

Történeti tudósitások némely imént említett rektorról.

Kit kell értenünk a magyarországi *Lőrincz* alatt, kit első helyen emlitenek és 1308-ban volt a padovai egyetem rektora? — annak biztos nyomát eleddig nem találtuk.

Azon gyanitásunk, hogy váczi püspök lett belőle, kinek néhány év mulva szintén Lőrincz volt a neve, megerősitést nem nyert.

---

[1]) Állott pedig e teljes öltözet: *indumento* (gyolcs ingből), *guarnachia* (bokáig érő ruhából) és *tabardo* (felöltőből).

[2]) *Die Universitäten des Mittlealters bis 1400.* (Berlin, 1887.)

Lőrincz váczi püspök elég sürűn fordul ugyan elő a kiráyi levelek záradékaiban 1322-től kezdve[1]) 1329-ig, mikoron XXII. János pápa már mint néhait említi és utódjául Rudolfot nevezi váczi püspöknek;[2]) de nevénél és püspöki méltóságánál egyebet nem tudunk felőle, és soha sincs neve mellett valamely tudós jelző, a miből arra lehetne következtetni, hogy egyetemen tanult.

Ellenben előfordul az esztergami kanonokok sorában 1294-hez *Laurentius magister*,[3]) kihez hozzá jegyeztem (de hogy honnét? — arra már most nem emlékezem) e szavakat: *Strigoniensis et spalatanus canonicus 1307 febr. 22-én nominatus episcopus Farensis.* Ezen Lőrincz valamivel közelebb állana kombinációmhoz, ha ez azon nehézségbe nem ütköznék, hogy 1307-ben kineveztetett farói püspöknek és 1308-ban kerül elő mint rektor, a mi nyilván a padovai egyetem azon szabályába ütközik, hogy rektora csak papjelölt lehetett. Vizsgálódásaim tehát itt eredményre nem vezettek.

* * *

Második a sorban, ki 1317-ben kerül elő, mint a bolognai egyetem rektora, *Miklós* nyitrai főesperes, mely jeles férfiúról teljesen hiteles adatokkal szolgálhatok.

Született a veszprémi egyházmegyében, valószinüleg Felső-Dörögdön, Zala vármegyében, hol testvérei István és Ocs (Ouch), valamint rokonai laktak, vele együtt e kis helységet birták és sz. Andrásról nevezett plébánia templomának kegyurai valának, a miért rektorunkat bátran *Dörögdi Miklós*nak nevezhetjük.[4])

Dörögdi Miklós papi pályáját — a mennyire tudjuk — mint veszprémi kanonok kezdette meg; valószinüleg ezen javadalom tette őt képessé arra, hogy tanulmányait a bolognai egyetemen megkezdhesse, hol oly tekintélyt és tiszteletet vívott ki magának, hogy 1316 május 1. megválasztották őt az ultramontánok rektorának, míg a citramontánok rektora Johannes de Ortucchio de Aquila, canonicus Marsicanus volt.[5]) Ekkor veszprémi kanonoknál több még alig volt, minthogy elődje a nyitrai főesperességben, Fekete Péter még 1317-ben is említtetik ilyenül;[6]) kétségtelen azonban, hogy ugyanezen évben

[1]) *Anjouk. Okmt.* II, 52,168. 210. — *Blagai Oklt.* 141. — *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I, 116. — *Zimmermann-Werner*, Urkundenbuch, I, 406. 411. — *Fejér*, CD. VIII/II, 401. VIII/III, 78. 178. 275 s egyebütt.

[2]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 524.

[3]) *Memoria Basil. Strigon.* 122. lap.

[4]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 749. — *Zalai Oklt.* I, 350.

[5]) Igy javítandó ki a *Magyar Sion* IV, 213. lap szövege.

[6]) *Fejér* CD. VIII/II, 687.

már, és pedig május 1. előtt elnyerte a mondott főesperességet, minthogy ilyenül még mint bolognai rektor, mely hivatala a mondott napon lejárt, czimeztetik.

Rektorsága arról emlékezetes, hogy akkor hirdették ki a bolognai egyetem uj törvényeit, melynek egyetlen példánya a pozsonyi társas káptalan könyvtárában őriztetik.[1])

Rektori hivatala leteltével nem sok időt töltött Bolognában, mert 1319 elején már Esztergamban találjuk őt, hol a nyitrai főesperességet tényleg viselvén egyuttal II. Tamás érsek irodájának élén állott.[2]) — 1320 szeptember 20-án már pozsonyi prépostnak mondatik.[3])

Mint pozsonyi prépost nagy tevékenységet fejtett ki egyháza jogai megvédésében és kiváló érdemeket szerzett,[4]) minek következtében megnyerte I. Károly király kegyét is, ki megtette őt káplánjának, milyenül 1325-ben előfordul, és kinevezte a királyi kápolna ispánjának;[5]) de a mellett megtartotta a nyitrai főesperességet is, melynek *amministrator*ául nevezi önmagát.

Mily minden tekintetben jeles férfiu lehetett, kitünik a következőkből:

Boleszló herczeg esztergami érsek 1328. évi deczemberben elhúnyván összeült az esztergami főkáptalan és összes szavazataival megválasztotta érsekéül Dörögdi Miklós pozsonyi prépostot, ki a reá eső választást elfogadta, az esztergami érseki széket elfoglalta, sőt minthogy székhelyéről távozandó volt, két helytartót nevezett Ladomér esztergami szent-tamási prépost és László esztergami olvasó kanonok személyében.

A választás ellen alaki kifogás nem tétetvén, fölvehetjük, hogy az kellő időben, azaz három hónapon belül az érseki szék megürülte után, megejtetett. Aztán a választottnak is, a káptalan küldötteinek is halaszthatatlan kötelessége volt a szentszéknél jelentkezniök, ezeknek, hogy a választási jegyzőkönyvet fölterjeszszék, annak, hogy önmagát bemutassa. Ettől a mondottak télviz idején sem idegenkedtek, de Konstanz városa előtt, merre utjokat Avignon felé vették, Monforti Hugo és Radulf grófok, mesterségök szerint rablólovagok kezébe kerültek, kik őket letartóztatták, lovaiktól, pénzöktől

[1]) *Denifle*, Die Statuten . . . Bologna föntebb idézett művét.

[2]) *Anjouk Okmt.* I, 494: *Nicolao Nitriensi* (archidiacono), *Cancellario nostro*, irja az érsek.

[3]) Ugyanott, I, 579.

[4]) Alaposan elősorolja azokat *Knauz*, Uj m. Sion, XII, 123.

[5]) *Hazai Okmt.* I, 149. III, 88. datum in alto castro (Visegrád) 1327 nov. 20. és 25-én saját kiadványai, melyekben ekkép czimezi magát: *Nos magister Nicolaus prepositus Posoniensis et comes capelle domini regis.*

és egyéb javaiktól megfosztották, a mint ezt XXII. János pápa 1329 április 1. kelt, a konstanzi püspök, prépost és dékánhoz intézett leveléből értjük, melyben elrendeli, hogy az utonálló grófok mindaddig egyházi kiközösítés alá rekesztessenek, míg foglyaikat szabadon nem bocsátják.[1])

A pápa rendeletének meg volt a kellő hatása, a menynyiben Dörögdi Miklóst és utitársait a következő 1330 év derekán Avignonban találjuk. Itt azonban uj nehézségek keletkeztek. I. Károly magyar király, ugyanis, nem járult Miklós ur választásához. O a nagyérdemű *Telegdi Csanádot*, Eger épp oly szent életű és bőkezű, mint hazafias püspökét kivánta az esztergami főpapi székre emelni s ebben az ország közvéleménye mögötte állott. — Hogy I. Károly király Telegdi Csanád érdekében működött, kitetszik abból, mert a királyi levelek záradékában az esztergami érseki szék üresedésben lenni mondatik akkor is, miután Miklós megválasztaték.[2]) Hogy I. Károly király czélja elérésére nagybátyja, Róbert siciliai király hatalmas befolyását is kikérte, kitetszik abból, mert XXII. János pápa azon időben, midőn ezen ügy elbirálása eléje került, nemcsak a magyar király, hanem Róbert siciliai király kértére is kinevezett magyar kanonokokat s egyéb kegyeket osztogatott,[3]) miből nem alaptalanul azt a következtetést vonhatjuk, hogy mindakét király követséget járatott ugyanakkor Avignonban.

Tévednénk azonban azt állítván, hogy azért, mert Dörögdi Miklóst az esztergami káptalan érsekének választotta s ő a reá esett választást elfogadta, a király kegyét elvesztette. A mód, melylyel a különböző érdekeket kiegyenlítették, tanuskodik a jóakaratról, mérsékletről és bölcseségről, mely az összes tényezőket eltöltötte.

Elsőben Dörögdi Miklós önként lemondott mindazon jogokról, melyek reá az esztergami káptalan választásából háramlottak. XXII. János pápa aztán az ekképen megürült esztergami érseki székre Telegdi Csanád egri püspököt áthelyezte (1330 szeptember 17.); aztán helyébe Miklósunkat, különösen kiemelvén tudományos míveltségét nevezte ki (1330 október 1.) és a tusculumi püspök által püspökké szenteltette, sőt az esztergami érsekség időközi féljövedelmét neki adta. mert — ugymond választott esztergami érsek volt.[4])

---

[1]) *Theiner*, Monum. I. 524.

[2]) *Fejér*, CD. VIII. III. 364. 453. és egyebütt.

[3]) *Theiner*. Monum. Hung. I. 530—1.

[4]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 527., 529., 540. — A pápa egyéb kegyeiről l. ugyanott a következőkben.

Nem szándékozunk Dörögdi Miklós egri püspökségében (1361-ben bekövetkezett halálaig) viselt jeles dolgait megírni. Sajnáljuk ezt, de jelen körülményeink közt bizony nem érünk reá, és hagyjuk e munkát kedves *Kandra* Kabos barátunk szakavatott tollára. Említés nélkül még se hagyhatjuk, hogy Miklós püspök avignoni nemes viselkedése nemcsak megerősítette őt királyai: I. Károly és Nagy Lajos kegyelmében, kik szogálataival nem egy fontos ügyben éltek, de a szentszék bizalmát is feléje fordította. A pápák teljesen megbíztak tudásában, hűségében és erélyében; innen van, hogy csaknem minden magyarországi kényes kérdés elintézését okosságára és határozottságára bizták.[1])

*

Uzai Domokosfia Jánosról, ki 1343 előtt volt bolognai — és János esztergam-szent-györgy-mezei prépostról, ki 1359-ben kerül elé mint padovai rektor, a már mondottaknál többet még nem írhatok.

Az esztergami kanonok sorozatában[2]) találkozunk ugyan egy Jánossal, ki praepositus s. Georgii m., dein et custos et canonicus et vicarius generalis episcopi Agriensis 1332-től 1335-ig, és ezen adatok nem kifogásolhatók, a mennyiben 1325-ben előfordul Johannes custos ecclesie Agriensis, iudex Chanadini episcopi Agriensis pro tempore constitutus.[3]) — Ugyanő 1332-ben ekkép czímezi magát: Nos magister Johannes prepositus s. Georgii martyris de (Strigonio, custos ecclesiae Agriensis et generalis) vicarius Nicolai episcopi Agriensis.[4]) — 1344-ben és 1352-ben is elé kerül még mint az egri egyház kincsőrző kanonokja,[5]) de ezen János, *ha ugyan Gloria nem téved a datumban,* annál kevésbbé lehet a mi János rektorunk, minthogy az esztergami kanonokok fönt idézett Syllabusában 1335-ben már László fordul elő mint sz. Györgyről nevezett esztergami prépost, és a pápa is 1355 junius 25-én uj kincsőrzőt nevez ki a meghalt Betench (?) János egri kincsőrző kanonok helyett.[6])

---

[1]) Bő adatokat szolgáltatnak Dörögdi Miklós egri püspök tevékenységéhez: *Theiner*, Monum. Hung. I, 607., 618., 630., 642., 644., 677., 747. — *Fejér*, Codex Diplomaticusa, lásd az Indexet az Árpád- és Anjoukorhoz a 157. és köv. lapon. — *Békefi*, A pilisi apátság története, I, 332. — *Schmitt*, Episcopi Agrienses I, 285—307. sat.

[2]) *Syllabus canonicorum M. E. Strigon.* in Memoria Basilicae Strigon. pag. 123.

[3]) *Zichy-Okmt.* I. 268.

[4]) Ugyanott I. 395. lap.

[5]) *Anjouk. Okmt.* IV, 459. V, 566.

[6]) *Theiner*, Monum. Hung. II, 19.

Ellenben az 5. helyen említett János rektorról, kit Denifle a padovai statutumok gneseni codexében fölfödözött, határozottan állíthatjuk, hogy az senki más, hanem *Kanizsai János*, a későbbi esztergami érsek és első primás.

Denifle ezen szerencsés lelete igen érdekesen gyarapítja Kanizsai János élete adatait és világot vet ifjuságára mindaddig, míg az egri püspökséget elnyerte.

Adjuk ezen adatokat a következő regestákban:

Kanizsai János fia volt az Osl nemzetbeli Kanizsai Jánosnak, Orbász, Zana, Varasd és Zagoria ispánjának és unokaöcscse Kanizsai István zágrábi püspöknek.[1])

Négyen valának testvérek: Miklós, János, Lőrincz és István, kik közül azonban Lőrincz ifjan, 1376-ban meghalt.

Jánosról tudtunkra 1367 október 30-án történik először emlékezés.[2]) — A győri káptalan 1376 május 28-ki kiadványában ezen János már prépostnak neveztetik. Hogy ekkor hova való prépost volt, ugyanazon győri káptalan 1376 julius 5-én kelt levelében fejti meg, midőn őt egri prépostnak nevezi.[3]) — Garai Miklós nádor a következő 1377. év decemberben 21-én Jánosunkat már esztergami prépostnak mondja.[4]) Azonban, 1377 november 16-án János ur önmagát nevezi esztergami prépostnak azon rendeletében, melyben mint a padovai egyetem rektora, rektortársával egyetértőleg sz. Katalin napjának fényes megünnepléséről intézkedik.[5]) Miből következik, hogy 1377 május 1-től 1378 május 1-ig ő viselte a hegyentúliak élén a rektorságot. Minthogy pedig csak oly tanuló volt rektornak megválasztható, ki már három évet töltött az egyetemen, kétségtelennek látszik, hogy legkésőbb 1374-ben érkezett a padovai egyetemre. Minthogy továbbá a rektornak huszonöt évesnek kellett lennie, Kanizsai János, a későbbi esztergami érsek hozzávetőleg a XIV. század derekán született.

---

[1]) Lásd ily czimű értekezésemet: *Kanizsai István zágrábi püspök. 1330—1376.*, mely megjelent a Kath. Szemle 1891. évfolyamában.

[2]) Bővebben: *Az Osl nemzetség története a XIII. és XIV. században* czimű tanulmányom. mely megjelent a *Turul* 1891. évfolyamában.

[3]) *Soproni Oklt.* I, 418. 420.

[4]) Ugyanott, I, 442.

[5]) Nos Johannes de Ungaria, prepositus Strigonienșis. dominorum ultramontanorum famosi studii Paduani rector, et nos Jacobus de Burgisellis de Fano in iure canonico licenciatus. dominorum citramontanorum venerabilis studii Paduani rector, uniuersis et singulis venerabilibus doctoribus et scolaribus in dicto studio commorantibus salutem et debitum incrementum, cum infrascripto statuto mandamus in Christi nomine tociusque celestis curie triumphantis, amen. Aztán következik maga a statutum De festiuitate sancte Katherine scolarium patrone per uniuersitatem cum cereis et candelis processionaliter honoranda.

Ez ugyan kissé merész következtetésnek látszhatik, minthogy Kanizsai idősb is lehetett. De tekintetbe véve, hogy Kanizsai János, az atya, 1348-ban szolgáltatta vissza napának, Pozsegai Geletfia Miklós özvegyének első felesége hozományát,[1]) tehát akkor már özvegy volt; minthogy továbbá hasonnevü fia, a padovai rektor második fiának jelentkezik, fölvétünk nem fog túlmerésznek föltünni.

A dúsgazdag és hatalmas Kanizsai család ivadéka nagy fénynyel érkezett Padovába, a hol nagy udvart tartott. A Szent-Margit utczában külön házat bérelt, és kiséretéhez tartozának egy főesperes, a szerémi prépost, két zágrábi kanonok, Assia János oxfordi kanonok. Piacenzai János és Alessandriai Lénárd fia Ágoston másolók. Igy találjuk ezt alkalmilag följegyezve 1379-ben május 16-án.[2])

Ez esetleges följegyzésből megértjük, hogy sok körülötte a horvát pap, tehát valószinüleg nagybátyja, Kanizsai István zágrábi püspök tervezte és szervezte János padovai tanulmányi útját; mert továbbá két másolót (scriptor) is tart, nagy gondja volt a másolandó tudományos könyvekre; hogy végre rektorátusa után még nem hagyta el Padovát, hanem tovább folytatta tanulmányait. Meddig? — az adatok híján meghatározni nem tudjuk ugyan; kétségtelen azonban, hogy 1384 augusztus 27-én VI. Orbán pápa őt az esztergami prépostot, fölszentelt áldozó papot, kit egyesek közt a tudományok ismerete is ajánlott, egri püspökké kinevezte.[3])

*

A föntebb érintett rektorok közül még csak egyről, a 7. helyen említett Domokos padovai rektorról adhatunk ekkorig némi tudósítást — nem is mi, hanem *Bunyitay* Vincze, ki (sajnos még befejezetlen) nagy művében[4]) ezeket irja felőle:

Domokos őrkanonok, egyházi jogtudor 1402-ben tünik

[1]) *Anjouk Okmt.* V, 205.

[2]) *Gloria*, i. m. II, 137. lap: Padue in contrata S. Malgarite in domo habitacionis honorabilis viri domini Johannis prepositi Strigoniensis, presentibus ipso domino Johanne, domino Johanne Stephani arcidiacono Zeniln., domino Andrea preposito S. Irenei diocesis Crimiensis, domino Johanne de Assia canonico Exfordensi, Johanne Placentino et Augustino scriptore quondam Leonardi de Alexandria familiaribus dicti Abbatis (értsd: prepositi) Dominus Andreas prepositus S. Irenei procurauit etc. presentauit prom. (sic) processum dicens se habere mandatum — subprocuratores domini Petri dominus Johannes decretorum doctor lector Zagrabie custos ecclesie Zazinensis, Nicolaus Teramoro (?) canonicus Xarabiensis. *(Rogiti de notajo Bartolommeo Nicolini nell' Archivio Notarile, t. I. pag. 363. tergo.)*

[3]) *Pray*, Specimen Hierarchiae Hung. I, 209.

[4]) *Váradi püspökség története*, II. 117.

fel először s 1417-ig minden évben találkozunk vele. Tudománya utat nyitott számára a kosztniczi zsinatra is, melynek atyái közt mint váradi prépost említtetik. Székeskáptalani prépost nem lehetett, mert e méltóság Domokos váradi kanonoksága idejében más kezében volt, és így ha csak a zsinati tudósitónak tévedést nem akarunk tulajdonítani, azt kell föltételeznünk, hogy a kiskáptalan prépostságát viselte.

Bunyitay tudósítását kiegészíthetjük egész nevével, mely így hangzik: *Bodoni néhai Gálfia Domokos.*[1]) Előkerül 1400 junius 18-án, julius 26-án és 1402 szeptember 10-én, mind a három esetben megjegyeztetvén felőle, hogy az ultramontánoknak egykoron (olim) rektora volt, egyszer (1400 julius 26-án) váradi olvasó-kanonoknak is neveztetik.[2]) 1402 szeptember 10-én előmozdíttatott a kanoni jog tudósának[3]), aztán — számításunk szerint — legalább hat évi tanulás után visszatért hazájába, hol — mint láttuk — még ez évben tünik föl először.

IV.

Magyar tanulók a bolognai és pádovai egyetemeken.

Hogy hazánkfiai régtől fogva látogatták a bolognai és padovai egyetemeket, arról már a jóemlékű *Vass József* szakszerűen értekezett a M. T. Akadémia által kitüntetett pályaművében,[4]) de részletes adatokkal nem bőven kedveskedhetett. *Szent Gellért*et említi elsőül, ki Bolognában tanult, (persze akkor még ott egyetem nem volt), de a vértanu püspök csak azután honosodott meg nálunk. Ennek utána a XIII. századból említi azt a magyarországi *Pált*, ki, miután Bolognában a kanoni jognak volt nyilvános tanára, 1221-ben a domokosiak szerzetébe lépett. — El nem feledte érinteni *Spalatói Tamás* főesperest, a Historia Salonitana szerzőjét, ki önmagáról írja, hogy Bolognában tanult,[5]) csakhogy magyarnak ezt se tarthatjuk.

Az egyetlen magyar tehát, kiről névszerint tudjuk, hogy az Árpádok alatt a bolognai egyetemen tanult, *István pozsonyi prépost, pápai káplán és választott kalocsai érsek*, ki mintegy 1263-tól 1266-ig tanult Bolognában.[6]) Többet felőle Vass József — ugy látszik — nem tudott. Ma azonban tudjuk, hogy ezen István a Banchai nemzetségnek volt ivadéka.

---

[1]) Dominicus quondam Galli de Bodon.
[2]) *Gloria* i. m. II. köt. 370. lap, 2117. szám.
[3]) Ugyanott, II. k. 404. l.. 2206. sz.
[4]) *Hazai és külföldi iskolázás az Árpádkorszak alatt.* (Pest, 1862.)
[5]) »Cum essem Bononiae in studio.« *Schwandtner*nél. III, 578.
[6]) *Fejér*, CD. IV/III, 360.

Atyja Bencenc vagyis Vincze 1244-ben Esztergam vármegye ispánja, anyja Korogyi Keled vagyis Cletus leánya.[1])

Banchai (előbb Vancsának írták) István prenestei bíboros és esztergami érsek ezen unokaöcscse első említése 1263 szeptember 24-én fordul elő. Ekkor még igen fiatal volt s a bolognai egyetemen tanult, honnan a zágrábi káptalan, kétségkivül tekintettel bíboros nagybátyjára, püspökének megválasztotta. De ezt a bíboros maga ellenezte s így a választást a pápa a mondott napon elvetette. Mégis kieszközölte a bíboros a pápánál, hogy unokája fiatal kora daczára püspöknek, érseknek vagy bármely más egyházi méltóságra megválasztathassék. És csakugyan már 1266 vége felé megválasztották őt kalocsai érseknek és a pápa 1266 deczember 11-én és újra 1267 február 11-én megerősítette. Meghalt mint kalocsai érsek 1278-ban.[2])

A padovai egyetemen tanulók közül is csak egyetlen egyet ismert a XIII. századból jó *Vass József* barátom:

Orbász pozsegai prépostot, ki szintén a Bancha nemzetségből származott, s az imént említett István bíborosnak unokaöcscse, azaz a bíboros Péter nevű testvérének fia volt. — 1264 márczius 18-án és április 12-én Rómában találkozunk vele, hol IV. Orbán pápa őt, akkor már pozsegai prépostot, mint a prenestei bíboros unokaöcscsét, tekintettel nagybátyjára, elsőben a padovai káptalan egyik kanonoki, aztán a susoli sz. kereszt és az esztergamvárosi sz. Magdolna egyház javadalmával megadományozza és gyürűjével legott a mondott javadalmakba beigtatja.[3])

Sokáig maradhatott Padovában, de nem eredménytelenül, mivel mint jogtudor (legum doctor) jelentkezik és pedig 1280-tól 1286-ig Erzsébet anyakirályné kanczellárjául.[4]) Pápai káplánnak is írja magát.

Orbászhoz hozzá adhatjuk:

Tamás mestert, esztergami szent-tamáshegyi prépostot, ki III. Endre király 1291. junius 3-án kelt bizonyságlevele szerint ugyanakkor Padovában tanult.[5]) — Néve egybe van

[1]) A Banchai (Báncai) nemzetség leszármazását megirta, megokolta és a Kalocsa egyházmegyei 1889. évi Schematismusban kiadta dr. Városy Gyula; ugyanazt kissé kibővítve kiadtam a *Századok* 1895. évfolyama 909. lapján; legujabban értekezett a Banchai nemzetségről mint a *Horvátiak eleiről* Wertner, a *Századok* 1897. évfolyama 514—518. lapjain.

[2]) *Rimely*, Capitulum eccl. Poson. 223. l. — *Knauz*, A pozsonyi prépostság, (*Uj m. Sion*, 1881. 47.)

[3]) *Fejér*, CD. IV/III, 229. 231.

[4]) Rövidség okáért csak a két szélső dátumot okoljuk meg: *Wenzel*, Árpádk. uj Okmt. XII, 302. — *Fejér*, CD. V/III, 324.

[5]) *Wenzel*, Árpádk. uj Okmt. X, 15. 49: Magistri Thomae Prepositi

fűzve azon cserével, mely az esztergami Szent-Tamás vértanuról nevezett társas káptalan és a Margit szigeti apáczák közt létre jött, melyben a káptalan a komárommegyei Izsáért (mely mind e napig az esztergami káptalané) az apáczáknak az ó-pesti vámjövedelem fele részét átengedte. Az apáczákat Csák nembeli Parasztfia Ugrin és egyéb domokosrendi szerzetesek képviselték, míg a padovai egyetemen távollevő szenttamási prépostot maga Ladomér esztergami érsek képviselte, ki a prépost nagybátyja volt. Tamás 1305-től 1321-ig utódja lett az esztergami érseki széken. Nem ereszkedem bővebben életrajzába, minthogy azt már megírtam.[1])

Ezzel átlépünk a XIV. századba, a hol két padovai tanulóra akadunk, kik 1309-ben említtetnek ilyenekül:

Miklós főesperes az egyik, a másik
János, budai kántor-kanonok.[2])

1317-ben Miklós bolognai egyetemi rektor társa és tanácsosa volt:

Jakab nógrádi főesperes,[3]) ki 1320-ban mint esztergomi kántor-kanonok is előkerül. Emléke aztán megszünik.[4])

Matafara Miklós Zárából, váradi kanonok, Ildebrandus padovai püspök helytartója.[5]) A Matafarák előkelő nemzetségéből származott Miklós már 1320 január 20-án is előkerül, mint a padovai püspök helytartója; váradi kanonokká azonban csak 1328 szeptember 20-án nevezte ki őt XXII. János pápa.[6])

László váradi kanonok négy éven át, és még 1346 deczember 7-én tanult Bolognában.[7])

---

ecclesie sancti Thome martiris de promontorio Strigoniensi, scolaris Paduam ad presens.

[1]) Lásd a Szent-István-Társulat 1889. évi *Almanach*jában ily czím alatt: *II. Tamás mester esztergami érsek.*

[2]) *Vat. magy. Okiratt.* I/II. 240. 335: Nicolaus archidiaconus diu studuit Padue, és Johannes cantor Budensis continuo habitavit in studio Padue.

[3]) *Denifle,* Die Statuten der Juristen-Universität zu Bologna föntebb idézett műve 254. lap.

[4]) *Knauz,* Magyar Sion, IV, 214.

[5]) *Gloria,* I documenti III, 341. l. 415. sz. de dato 1330 május 7: Nos Nicolaus de Mathaffariis de Jadra, decretorum doctor, canonicus Varadiensis, vicarius . . d. Ildebrandini . . episcopi Pad.

[6]) *Theiner,* Monum. Hung. I, 521.

[7]) *Denifle,* Die Statuten . . Bologna, többször idézett műve 203. lapján ex Regestis Suppl. Clem. VI. anno IV, parte I, pagina 137*a*: Ladizlaus canonicus ecclesie Varadinensis, qui per quadriennium Bononie in iure canonico studuit atque studet.

Györgyfia Benedek Nagy Lajos királynak káplánja Padovában 1360-ban a kanoni jogot tanulta.[1])

Padovában 1377 november 6-án tanuképpen említtetik: d. *Stephaninus* quondam d. Stephani, *archidiaconus Chrmacie de Izegrabia.*[2]) Hogy *Izegrab* a. m. Zágráb kétségtelen, *Chrmacia* alatt pedig valószinüleg *Kamarchá*-t kell értenünk, melynek István ur főesperese lehetett.

Ki azon *Istvánfia János, archidiaconus Zeniln*, kit Gloria után már az imént idéztünk[3])? — bővebb fölvilágosítással nem szolgálhatunk ugyan, mégis valószinünek tartjuk, hogy az egri egyházmegye zemléni (de Zemlen) azaz zempléni főesperese volt, következtetjük ezt onnét, minthogy 1379 október 17-én ujra előkerül mint *Johannes de Ungaria, filius d. Stephani, archidiaconus Agriensis,*[4]) megjegyezvén, hogy ezen Istvánfia János Kanizsai János környezetéhez tartozott, ki ugyanekkor esztergami, előbb azonban — mint előadtuk — egri prépost volt.

Kanizsai János padovai környezetéhez tartoztak még:

Andreas prepositus s. Irenei diocesis Crimiensis (olvasd: Sirmiensis),

Nicolaus de Teramoro (?) *canonicus Xagrabiensis* (olvasd: Zagrabiensis) és

Johannes decretorum doctor, lector Zagrabiensis, custos Zasinensis (olvasd: Chasmensis).[5]) — Mig a föntebbi kettőt, András szerémi prépostot és Miklós zágrábi kanonokot hallgatással kell mellőznünk, addig a harmadikban *Johannes de Pensauro* decretorum doctorra ismerünk, ki előkerül 1380 szeptember 29-én Horváti Pál zágrábi püspök levelében, a hol valamely temetkezési egylet szervezéséről van szó; továbbá 1384 szeptember 29-én Erzsébet anyakirályné levelében mint Johannes de Pensauro, decretorum doctor, collector generalis apostolice sedis, kit, minthogy hive volt a magyar koronának, Horváti Pál zágrábi püspök és helytartója megkárosítottak.[6]) Aztán nyoma vész, hogy helyt adjon *Pensauroi Lénárd*nak, ki mint a zágrábi székesegyház főesperese decretorum doctor egregiusnak czímeztetik.[7]) Kanizsai János esztergami érsek

[1]) *Denifle*, Die Universitäten des Mittelalters, I, 414. ex Reg. Suppl. Innoc. VI. a. 8. p. 190 *b*. Ugyanő ugyanott ex Regestis Supplicationum Clementis VI, anno 4, parte 1. pag. 86*b*. említi, hogy bizonyos *Paulus Hungarus ultra viginti annos Bononiae in artibus rexit.*

[2]) *Gloria*, I documenti II, 125. lap, 1431. szám.

[3]) *I documenti*, II, 137. l. 1467. sz.

[4]) Ugyanott, II, 140. l. 1476. sz.

[5]) *Gloria*, i. m. II, 137. l. 1467. sz.

[6]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I, 291. 306.

[7]) Ugyanott, I, 338.

Zágrábból áthelyezte Esztergamba prépostnak és megtette helytartójának. Nem sokára aztán zengi püspök lett.[1])

Szlavoniai néhai Istvánfia Miklós előfordul Padovában 1382 október 18-án.[2])

Ilyen sovány adat után nem lehet bővebb kutatást megindítani. Még soványabbak azonban a következők, melyek arról tanuskodnak, hogy Padovában 1386 deczember 7-én tartózkodtak valószinüleg mint egyetemi tanulók:

Magyarországi Imre és Gellért az ő társa.[3])

Ugyanott 1387 szeptember 17-én *D. Andreas de Ungaria, archidiaconus Goricensis ac eiusdem et Strigoniensis ecclesiarum canonicus prebendatus.*[4]) Egyetlen András esztergami kanonok és komáromi főesperes előkerül az 1397. évi főegyházi látogatás jegyzőkönyvében, hol Dénes fiának mondatik;[5]) de ha vajjon ugyanegy-e a föntebbivel? — meghatározni nem tudom.

1390 februárius 22-én a kánoni jogot tanulta Padovában *Magyarországi Miklós.*[6])

1399 junius 3-án Padovában elő kerül *néhai Tamás fia Magyar Domokos, ki Esztergomból való volt.*[7]) Az esztergami kanonokok jegyzékében 1419 és 1425 közt szintén elő kerül bizonyos Tamás, ki az időn a sz. István első vértanu prépostja vala. Minthogy neve mellett az áll, hogy *doctor.*[8]) nem valószinütlen, hogy ő volt egykoron a padovai egyetem tagja.

---

[1]) *Memoria Consecr. Basilicae Strigon.* 126. lap.

Ugyancsak 1379-ben előkerül Padovában *Nicolaus Victor*, ki egyszer (augusztus 6-án) natus fr. Petri de Montagnana, másszor (augusztus 17-én) filius Galvani decretorum doctoris, de mindkét alkalommal egyuttal székesfehérvári javadalmas kanonoknak (canonicus prebendatus S. Marie Alberegalis Vesprimiensis diocesis) neveztetik: javadalmáért azonban pörösködnie kellett a székesfehérvári prépost és káptalan ellen. Előkerül még 1385 aprilis 24-én és ismét mint a bolognai Galvani jogtudor fia. (*Gloria*, i. m. II. 138., 139., 179. lapok 1471., 1472., 1592., számok). Köztudomásu, hogy ezen Galvani egy darabig a kánoni jog tanára volt a pécsi egyetemen.

[2]) *Gloria*, i. m. II. 161 l. 1541. szám: Nicolao quondam Stephani de Sclavonia.

[3]) *Gloria*, i. m. II. 139; *D. Emericus de Ungaria et d. Gerardus eius socius.*

[4]) *Rogiti del notaio Marsilio Roverini nell' Archivio Notarile* Gloria idézeit művében I. 93. II. 206.

[5]) *Syllabus canonicorum M. E. Strigon.* in Memoria Consecr. Basilicae Strigon. pag. 127.

[6]) *Gloria*, i. m. II. 237. l. 1750. szám: Nicolao de Ungaria studente in iure canonico.

[7]) *Gloria*, i. m. II. 346. l. 2054. szám: Dominico dicto Ungarino quondam Tomaxii, qui fuit de Strigona.

[8]) *Memoria* mint fönt 129. lap.

A kánoni jog tanitójául jelentkezik Padovában 1399 szeptember 25-én *Szécsi Péter ur zágrábi főesperes,*[1]) csakhogy sajnos, róla se tudunk közelebbről valamit. Wertner sem ismeri.[2])

Vele egy időben jelentkezik *Jánosfia János* (egyszer: *de Zanze*, másszor: *de Zanme)* váradi és bosnya kanonok, ki szintén a kánoni jogot tanulta. 1402 szeptember 10-én és még 1403 november 10-én is Padovában tartózkodik, midőn azonban csak váradi kanonoknak czímeztetik.[3])

1400 junius 18-áról ily följegyzést találunk: Scolares, qui affuerunt absolucioni medicorum . . . d. Dominicus, olim rector dominorum ultramontanorum, de Ungaria, kiről már értekezénk; továbbá: *d. prepositus de Ungaria, d. custos de Ungaria, d. Johannes de Ungaria, . . d. Franciscus de Jadra,*[4]) mely adat arról tanuskodik, hogy az időben elég népes volt a magyar nemzet Padovában. — A föntebbi *custos*ról gyanítjuk, hogy a pécsi egyház őrkanonokja lehetett, kinek IX. Bonifáczius pápa Zsigmond király és Szepesi János zágrábi püspök kérelmére 1395 október 19-én megengedte, hogy valamely egyetemet látogathasson.[5]) — A *prepositus de Ungaria* alighanem *Laki Jakabfia János, erdélyi prépost és kanonok.*[6])

1401 márczius 12-én előkerül Padovában *Magyarszági Benedek mester, a művészetek tudora.*[7])

Ugyanazon évi november 14-én: *néhai Péterfia Magyar János.*[8])

1403 november 10-én engedelmet nyer a kanonjogból magán vizsgát tenni Padovában d. Matheus filius quondam Petri de Chatolicis de Valvasona Concordiensis diocesis,[9]) plebanus Zopole *et canonicus Vaciensis in Hungaria.*[10])

---

[1]) *Gloria*, II, 350. l. 2089. szám: d. Petro de Zech archidiacono Zagrabiensi.

[2]) *A magyar nemzetségek*, I, 75.

[3]) *Gloria*, i. m. II, 420. l. 2245. szám.

[4]) *Brunacci Gior.*, Codice diplomatio nella Bibliotheca de Seminario vescovile ap. *Gloria* l. c. II, pag. 368. nro 2110.

[5]) *Vat. magyar Okirattár*, I/IV. 303.

[6]) *Gloria*, i. m. II, 370. lap, 2117. szám: Johanne Jacobi de Lak preposito et canonico Tursiluaniensi (sic).

[7]) *Gloria*, i. m. II, 368. lap. 2100. szám: magistro Benedicto de Ungaria, arcium doctore.

[8]) Ugyanott II, 392. lap, 2177. szám: Johannes Hungarus quondam Petri.

[9]) Az Adria mellett, Veneziától északra, Portogruaro szomszédságában.

[10]) *Gloria*, i. m. II, 420. l. 2245. sz.

Ezen a vizsgán mint tanu van jelen *Lomnici Herman lőcsei plébános.*[1]) — Ugyan őróla tétetik említés 1404 augusztus 13-án, mikoron kanonjogi doktorságát hirdetik ki, noha már ekkor a művészetek doktora volt.[2]) Szolgálhatunk felőle még néhány regestával: 1391 junius 17-én IX. Bonifáczius pápa Lumpniczi Miklós fia Hermant megerősíti a szepesi kanonokságban, noha már bácsi javadalmas kanonok és hájszent-lőrinczi prépost. — 1396 május 10-én IX. Bonifáczius pápa a háji sz. Lőrinczről nevezett prépostságot, miután Lompniczi Herman a lőcsei (Leuthe) plebániát elnyerte, Csapi Miklósnak adja azon kikötéssel, ha ez jól olvasni, értelmesen beszélni, jól énekelni és magát latinul is megértetni tudja. — 1400 november 9-én IX. Bonifáczius pápa arról értesül, hogy Lumniczi Herman szepesi javadalmas kanonok ezen javadalmáról önként le akar mondani.[3])

A következő igen érdekes följegyzéssel fejezzük be ezen czikkelyünket a magyar tanulókról:

Padue in communi palacio, 1405. 12-a septembris. Dominus *Paulus de Hungaria episcopus Sirmiensis habitans Padue* in contrata S. Blasii constituit suos procuratores . . et *magistrum Johannem Hungarium sartorem* . . presentem ad exigendum a quecunque suo debitore et specialiter a *Johanne de Hungaria stipendiario in Padua* . . Testes: . . *d. Simon de Matafaris de Jadra, scolaris decretalium.*[4])

Ezen hivatalos följegyzésből megértjük: 1. hova menekült a László-párti szerémi püspök Zsigmond király haragja elől; 2. hogy a Carrarák még ekkor is tartottak magyar condottieréket; 3. hogy ezek és a magyar tanulók kedvcért némely magyar iparosok is megtelepedtek Padovában.

V.

Szepesi János.

A padovai egyetem egyik előkelő magyar tanitója a XIV. században Szepesi Jakab országbiró fia János volt, ki először 1379 január 17-én így fordul elő: *Padue in contrata s. Martini, in hospicio bovis . . dominus Johannes mi-*

[1]) Ugyanott: d. Hermano Lumeniz plebano de Lonza (igy).

[2]) *Gloria*, i. m. II, 427. lap, 2265. szám: Publica doctoratus in sciencia iuris canonici d. Armani de Lumeniz, filii quondam d. Nicolai de Lumeniz de Ungaria, arcium doctoris.

[3]) *Theiner*, Monum. Hung. II, 168. — *Vat. magy. Okiratt.* I/III, 160., 321., 349.

[4]) *Atti dell' Ufficio de Sigillo* nel Civico Muzeo, t. XXVII. 4. pag. 17. ap. *Gloria* in opere saepecitato p. II. pag. 441. nro 2301.

les, filius quondam (a név hiányzik), *comes domini regis Hungarie*;[1]) ismét 1379 szeptember 12-én ekképpen: *Presentibus . . Johanne comite nato domini Jacobi spani de Ungaria in dicto iure* (canonico) *studente*;[2]) és ismét 1400 május 10-én: *Venerabilis vir dominus Johannes de Siphos* (Scepus) *olim archidiaconus de Doboka ecclesie Albensis Transilvanie et postea episcopus Sagrabiensis.*[3])

E három hiteles adat összevetéséből, de még inkább az alább előadandókból kétségtelen, hogy ezen János Szepesi Jakab fia, kiről mint kora egyik nevezetes férfiáról egyet mást elmondani nem lesz fölösleges.

A család, melyből Jánosunk származott, *Szepesi* melléknevét atyja használta először és pedig — a mennyire tudjuk — nem 1363 előtt, midőn őt Bebek (kit talán helyesebben neveznék Böbeknek, minthogy az eredeti oklevelek Bubeknek írják, mely név Böbeknek olvasandó) István országbiró igy ir róla: »Jacobus *de Scepus*, prothonotarius domini Nicolai Konth regni Hungarie palatini«,[4]) míg a szepesi káptalan ugyanazon évben róla, mint »magistro Jacobo *de Stephkfulva*, protonotario domini palatini« emlékezik.[5]) Ezen névváltozat tovább is eltart. Például 1371 január 20-án Vilmos pécsi püspök, a királyi kápolna ispánja és a király titkos kanczellárja igy nevezi: »Magister Jacobus *de Scepus*, prothonotarius serenissimi principis domini Ladislai ducis Opuliae et palatini regni Ungariae«;[6]) Benedek szepesi prépost pedig ugyanazon év május 30-án, ugyanazon nádori itélőbirót háromszor is *Stefkfalvi*nak hija.[7])

A következő 1372 év október 1-én Lajos király *Szepesi* Jakabot már udvari birójának azaz országbirónak nevezi,[8]) mely méltóságban a nagyérdemü férfiút 1380 őszén bekövetkezett haláláig megtartotta.[9])

Egyébiránt a család eredetét, mely Jakab országbiróban Szepesinek kezdette magát nevezni, két nemzedéknél fölebb vinni képesek nem vagyunk. Legelső tagjául Jakab szepesi

[1]) *Rogiti del notaio Bart. Nicolini nell' Archivio Notarile*, t. I, p. 296. tergo.
[2]) *Raccolta Diversorum nell' Archivio Notarile* 1377. p. LI.
[3]) *Rogiti Mars. Roverino nell' Archivio Notarile*, VI, p. 303.
[4]) *Fejér*, CD. IX/II, 377.
[5]) Ugyanott, IX/III, 375.
[6]) Ugyanott, IX/IV, 349.
[7]) Ugyanott, IX/IV, 350.
[8]) Ugyanott, IX/IV, 424.
[9]) 1380 október 11-én az országbirói méltóság vákál, *(Fejér*, CD. IX/IV, 390.) Hogy az Szepesi Jakab halálával üresedett meg, azt Lajos király említi. *(Zichy-Okmt.* IV, 166.)

püspököt és prépostot ismerjük, kinek atyja nevét a történet nem tartotta fönn számunkra.[1])

Jakab püspöknek két fivére volt: Hannus (János) és Szaniszló, meg egy nővére, kinek Henc (János) nevű férjétől a Farkasfalviak származnak.

Ezen imént nevezett Hannustól, ki birtokai után hol Stefkfalvinak, hol Hannusfalvinak, hol Ragyolczinak neveztetik, öt fiú maradt: Jakab, Miklós, Detre, Szőrös és Csank.

Detrétől származott Szepesi Jakab országbiró, ki — ugy látszik — csak két gyermeket hagyott maga után: Jánosunkat és Margitot, Sóvári Sós Simon feleségét.

Adjuk a következőkben a Szepesi és Farkasfalvi családok leszármazását, a mint azt *Városy Gyula* apát és kalocsai kanonok ur a kalocsai egyházi névtár (Schematismus) 1888. évi folyamában (egy nagyrészint már elkallódott műben) nagy gonddal összeállította:

N.

Jakab, szepesi püspök és prépost † 1301.	Stefkfalvi, Hannusfalvi és Ragyolci *Hannus* (János).		*Scenezlaus* (Szaniszló).	N. nő, férje: *Henc* (János)?	
Miklós.	*Detre.*	*Zeurus*, (Szőrös).	*Chonk*, (Csank).	Farkasfalvi *László.*	Farkasfalvi *Frank.*
Szepesi *Jakab*, országbiró, † 1380.		*Jordán.*		Frank *Mihály.*	*Jakab.*
Szepesi *János*, zágrábi püspök, kalocsai, aztán nápolyi érsek, † 1409.	*Margit*, Sóvári Soos Simonné.	*László*, váci, aztán knini püspök. † 1412.	*Pál*, knini püspök † 1396.	Frank *István.* esztergomi olvasó kanonok és szepesi prépost. † 1417.	

Jakab, kassai plébános.

[1]) A szepesi káptalan 1302 julius 26-án kelt levelében igy nevezi ezen Jakabot: »Venerabilis in Christo pater, dominus noster Jacobus, miseracione diuina episcopus Scepusiensis,« *(Anjouk. Okmt.* I. 34.) és a közszokás ellenére hozzá se teszi, hogy »néhai«, holott már 1301 szeptember 20-án kelt okiratában ekképpen emlékezik meg róla: »Venerabili patre, domino Jacobo episcopo felicis recordationis preposito nostro, viam uniuerse carnis ingresso et corpore eius ecclesiastice tradito sepulture.« *(Knauz*, Monum. Eccl. Strigon. II, 494.) — Ugyanigy tudják ezt krónikáink állítván: miután Jakab szepesi püspök Venczel király koronazásánál Székes-Fehérvárt, 1301 augusztus 27-én jelen volt még, nemsokára aztán meghalt Budán, és ugyanott a várban, a szent-ferenczieknek sz. János evangelistáról nevezett templomában, a vár északnyugati végén, hol manap a helyőrségi (a stilszerű restauráczióra nagyon érdemes) templom áll, eltemettetett. *(M. Florianus*, Hist. hung. fontes domestici. II, 231. V. ö. *Rupp*, Budapest helyrajzi tört. 111. lap.) Lásd e püspök-prépostról *C. Wagner.* Analecta Scepusii sacri et profani II, 13—21.

Ezek után visszatérve Szepesi Jánoshoz, kit Padovában a jogegyetemen hagytunk, ahova nyilván még atyja küldötte és pedig nem mint papjelöltet, minek ellent mond grófi címe, eltekintve attól, hogy ekkor (1379-ben) semminemű papi hivatallal megjelölve nincs.

Meddig maradt János Padovában mint tanuló, erről tudomásunk biztos nincsen. De kétséget nem szenved, hogy hosszabb időt töltött ott, mert a tudori fokot is elnyerte, mi több évi tanulásnak lehetett csak eredménye,[1]) a miért igen valószinü, hogy a paduai tudorok 1382-ki anyakönyvében előforduló: *Dominus Johannes archidiaconus de Ungaria decretorum doctor* ugyanő,[2]) minthogy 1388-ban már hazai okirataink is főesperesnek nevezik: *Johannes archidiaconus de Doboka, filius quondam comitis Jacobi de Scepus, magister capellae regiae.*[3])

Ekkor tehát már a királyi kápolnai ispánság fontos hivatalát is viselte, melylyel rendesen a királyi titkos kanczellárság is egybe volt kötve, és hozzá tehetjük, a fölségek teljes megelégedésére, minthogy Zsigmond király és Mária királynő földicsérvén tudományát és tisztességes viselkedését, arra kérték IX. Bonifáczius pápát, hogy neki a szepesi vagy a székesfehérvári, vagy a titeli prépostságot, mihelyt ezek közül valamelyik megüresedik, adományozza. Mire a pápa készségesen ráállott, eltekintve attól, hogy Szepesi Jakabfia János erdélyi javadalmas kanonok és dobokai főesperes volt, mely javadalmak azonban hatvan ezüst márkánál többet nem jövedelmeztek.[4])

Ezen prépostságoknál azonban hamarabb megürült a zágrábi püspökség, II. János püspöknek 1394-ben bekövetkezett halálával,[5]) melyre III. János püspökül Szepesi Jánost legott kinevezte a pápa, ugy hogy 1395 elején már találkozunk vele, mint zágrábi püspökkel.[6]) De nem sokáig mulathatott püspöki székvárosában, honnét a király kegyelme és országos ügyek csakhamar elszóllították. Megtette tehát Farkasfalvi László váczi püspököt, ki egyébiránt rokona volt, hely-

---

[1]) *Decretorum doctor*nak neveztetik: *Vat. magy. Okiratt.* I III, 65. — *Fejér* CD. X/II, 396., 402. és egyebütt.

[2]) Lásd: *Gloria*, Monumenti, I, 71. és 319.

[3]) *Fejér*, CD. X/I. 750. de dato 1388. márczius 9.

[4]) *Vat. magy. Okiratt.* I/III, 65. de dato 1390. junius 8. A pápai levélben is így nevezik: *Johannes Jacobi de Sippus*, canonicus Albensis Transsilvaniensis diocesis, decretorum doctor.

[5]) 1394 deczember 23: sede Zagrabiense vacante. *(Székely Oklt.* I, 89.)

[6]) *Fejér*, CD. X/II, 267. — *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I, 353.

tartójának[1]) és ő maga Dalmátországba ment, hogy a dalmát városok, nevezet szerint Zára városa és Pago szigete közt rendet tegyen.

Tudva van ugyanis, hogy Pago szigete Zárához tartozott épp ugy, mint egykoron Zára Velenczéhez. De függetlenségét áhító Pago jónak látta Zára akkori példáját követni, midőn ez annyiszor föllázadt Velencze ellen, hogy magát szabaddá tegye. 1393 május 11-én Pago is elűzte területéről a zárai grófot és függetlennek nyilvánította magát a zárai tűrhetetlen uralom alól. — Zára azonban gyorsan elbánt Pagoval. A kis forradalmat néhány nap alatt hamarosan leverte; a forradalmat szító főbb embereket fölakasztatta vagy szemeiket kitolatta; másokat elzáratott, és a szigetet, a templomokat is beleszámítva kifosztotta.[2])

De nem egészen egy véleményen volt Zárával Zsigmond király, ki 1395 május 30-án elvette Pagot Zárától, Kubretich Jánost helyezvén kormányzójául. Aztán megbízta Szepesi János zágrábi püspököt, kit kinevezett korlátlan hatalmu dalmát és horvát helytartójának, valamint Garai Miklós dalmát és horvát bánt, hogy a rendet helyre állítsák.

1396 május 23-án érkezett János püspök társával Garai Jánossal, Miklós bán helyettesével Zárába és beható vizsgálat után kimondotta az itéletet, mely szerint Pago szigete Zára városától elvétetek és a többi dalmát városok módjára szabaddá tétetek, közetlenül a királyi hatalom alá rendeltetvén.[3])

Egyéb ügyeket is végzett János püspök Dalmátországban, mert ugy találjuk, hogy Nonán 1396 junius 5-én országos gyűlést tartott Dalmát- és Horvátország részére, melyben egyebek közt Saraceno János, Cherso és Absari szigetek közt fölmerült viszályt elintézte,[4]) azonképpen a Spalato és Traù városok közt támadt viszontagságokat eligazította, miről Pagoban (in domo Comitatus Pagensis) junius 27-én kiadott levele tanuskodik.[5]) — Igy esett, hogy püspöki székvárosába ugyanazon 1396. évnek csak utolsó negyedében érkezett vissza — mondjuk ki mindjárt — saját vesztére, mert a ki másutt

[1]) *Fejér*, CD. X/II, 371., 374. s. köv. ll. Szepesi János püspök későbbi helytartói közül megemlítendők: Zengi János (Johannes de Senis, decretorum doctor, vicarius in spiritualibus generalis), továbbá Bartuthio archiepiscopus sancti Thadei (Tadino?) és Mathyas episcopus Reznensis (Rossano?), a kik in pontificalibus voltak helytartói.

[2]) *Memoriale Pauli a Paulo* Schwandtnernél (SS. rer. hung. III. 731.) V. ö. *Lucius*, de regno Dalmat. ugyanott, 418.

[3]) *Fejér*, CD. X/II, 402. de dato Nona 1396. junius 24. — V. ö. *Paulus a Paulo* idézett műve 733. l.

[4]) *Fejér*, CD. X/II, 366.

[5]) Ugyanott, X/II, 404. lap.

annyi belátással és bölcs mérséklettel intézte el mások ügyeit, saját otthonában és saját ügyében elvesztette a helyes mértéket.

*

Az utóbb hazaárulássá fajult forradalomnak, mely Mária királynő és anyja Erzsébet királyné elfogatásában és az utóbbinak erőszakos halálában kulminált, megindítója, értelmi főszerzője Horváti Pál zágrábi püspök volt; hozzá csatlakozott káptalana is, a miért a zágrábi vagyis geréczi polgárság annál hűségesebben kitartott királynője és ennek férje, Zsigmond király mellett.

A szabadságszerető polgári elem, mely olaszokból, magyarokból és németekből verődött össze a Zágráb mellett emelkedő Gerécz hegyen, különben se volt barátja a szlávoknak, kikhez a Horvátiak Kis Károly halála után kénytelen kelletlen csatlakoztak; még inkább gyűlölte a feudalis urakat, első sorban a szomszédos zágrábi püspököt és káptalant, kiknek részben területén lakott, tizeddel és egyéb szolgálmányokkal adóznia kellett.

Innét az ellenkezés köztök, minek következtében, midőn Losonczi László Szlavon-, Horvát- és Dalmátország főkapitánya 1387 márczius 1-én arra buzdította a geréczi polgárokat, hogy támadják meg a zágrábi káptalan palánkerősségét, dulják föl és vigyék el a palánkokat, az ő hűségöket a többi csillaggal egybevetve a holdhoz hasonlította.[1])

Zsigmond király meg is jutalmazta a hű geréczieket, midőn Petrovina és Hrasthja nevű birtokokkal megajándékozta őket; meg nem engedte, hogy a bán azokon a nyestadót és sertéstizedet beszedje; de sőt a királyság érdekében tett költségeik pótlására a goriczai nemesek által 200, a zágrábi káptalan által 100, a topuszkai apát által fizetendő 300 márka ezüstöt utalt ki számokra.[2]) — Egyebekben is pártolta Zsigmond király és Mária királynő a geréczieket, midőn például a hatalmaskodásuk miatt a bán által már elítélteket a bán törvényhatósága alól kivette, és a városok pártfogó gondviselője, a tárnokmester biráskodása alá helyezte. Ezek a polgárság szarvát közvetve ugyan a polgárosodás érdekében, közetlen azonban a királyi jövedelem gyarapítására megnövelték, a mi Szepesi János püspökre végzetessé vált.

Hosszu ideig tartó kölcsönös boszantás, elkeseredés és pörösködés után a zivatar végre teljes erejével kitört.

---

[1]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagr. I, 307.
[2]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I, 308 et sequ.

Zsigmond király elejét akarta ugyan venni e kitörésnek, midőn ismételve (1395 április 26-án és szeptember 1-én) meghagyta Zengi Jánosnak, a püspök helytartójának, hogy a geréczi polgárok ellen semmit se kezdjen,[1]) míg ura, a püspök haza nem jő; és ebben czélt ért, de csalódott a püspökben, ki — ugy látszik — nem birt káptalanával, nem birt saját indulatával.

Már 1396 október 9-én értesülünk arról, hogy Szepesi János püspök és káptalana, a perfolyamata közben, erőszakosan elvétetett a geréczi polgároktól némely sedecimát, mely őket régtől fogva megillette;[2]) következhettek egyéb ujjhuzások is, midőn a geréczi polgárok arról értesültek, hogy az összes káptalan elvégezte, hogy a polgárokat fegyveres erővel meg fogja támadtatni. E támadást megelőzendők, 1396 deczember 17-én, egy vasárnapon, az összes geréczi polgárok fegyvert fogtak, haranggal adott jelre kibontották zászlaikat, leszállották hegyökről, a káptalani házakra törtek, azokat kifosztottak, fölgyujtották és lerombolták; az ott talált pápai leveleket, letépvén rólok a bullákat, lábbal taposták és tűzbe dobták, a tudományos és egyházi drága könyveket pedig magokkal vitték. — A kanonokok természetesen szétfutottak, de kettőt közülök mégis elfogtak, megvertek, vérben fagyva hagytak; hasonlóképpen járt a székesegyház egyik javadalmas papja. — Azután a püspöki palota ellen mentek, hogy azt is fölgyujtsák és romba döntsék; de ebben őket a püspök cselédsége meggátolta, a mi természetesen nem eshetett meg kölcsönös vérontás nélkül. Itt vereséget szenvedvén a polgárok a székesegyház ellen fordultak, hogy azt drágaságaitól megfoszszák; de ezuttal sem értek czélt, mert a templom erős ajtaival nem birtak, tehát az ablakon keresztül nyilakat lőttek bele és valamely tüzes szereket sütöttek el ellene (contra ecclesiam . . s. Stephani bombardas plurimas fulminarunt.) Ellenben behatoltak a szent-ferenczieк templomába, honnét az odamenekülteket kivonszolták, többeket meggyilkoltak, másokat elfogtak és elzártak közülök. E támadásban részt vettek a birótól kezdve a polgárság összes főemberei.

Azonban nem sokáig örvendhettek elkövetett vandalismusoknak, mert a káptalan csakhamar összegyüjtötte cseléd-jeit, csatlósait, jobbágyait, kik habár a megerősített Gerécz városba behatni nem tudtak, annak elővárosát a német utczát megrabolták, a polgárok közül némelyeket elfogtak, má-

[1]) Ugyanott, I, 253., 260.
[2]) Ugyanott. I. 372.

sokat megnyilaztak. A következő napon pedig megismételvén a boszuállás művét, a polgárság malmait szétrombolták, három faluját fölprédálták, még a viselős asszonyokat se kiméltek, magára a városra pedig éjnek idején tüzes nyilakat vetettek.

Megtetézte ezen kietlen állapotot János püspök, midőn káptalana kérelmére Zágráb városát Karácsony nagy ünnepén egyházi tilalom alá rekesztette, mindazon polgárokat, kik a támadásban részt vőnek, névszerint kiközösítette, minek következtében számos, rég elhantolt tetemet a czintermekben fölástak, az ebek és ragadozó madarak prédájaul a folyóba dobtak.

Igy végződött Zágrábban az 1396. év.

Megengedhetjük, hogy a püspök és káptalan részén állott a rideg igazság, de érvényesült egyuttal a summum ius summa iniuria elve; elhihetjük a mit a püspök kiközösítő levelében állít, hogy a zágrábi püspökök és káptalan nagy jótevői voltak a polgárságnak, kiket egykoron tejben, vajban fürösztöttek; de kétségtelen, hogy most utját állották a polgárok előmenetelének, a polgári szabadság és jóllét föllendülésének.

A kiközösítes pedig országszerte nagy föltünést okozott. Hasonló elbánás ezen XIV. század elején még annyira megszokott volt Magyarországon, hogy — miként a püspökök és pápai követek, nevezetesen frà Gentile panaszkodnak — se papok, se világiak föl se vették már. Közbe jött azonban I. Károly király megerősödött uralkodása, Nagy Lajos negyven évig tartó áldásos kora, s az emberek elszoktak az efféléktől, és nem lehettek kevesen, kik nem találták igazságosnak ez eljárást annak utána, hogy a káptalan nem tehetetlenül állott a polgárokkal szemben, hanem ezek erőszakoskodását hasonló erőszakkal viszonozta, miről a somogyi konvent hiteles bizonyságot adott.

Ezzel Zsigmond király — ugy látszik — nem érte be, hanem Kanizsai János esztergami és Benzis András spalatoi érsekeket küldötte a helyszinére. E főpapokat, ugyanis, a bosnya püspökkel együtt Zágrábban találjuk 1397 februárius 11-én. A dolog vége pedig az lett, hogy Zsigmond király Pécsett, 1397 márczius 21-én kelt levelében a zágrábi összes polgárokat pártfogásába vette, megtiltván az ország összes biráinak, a nádornak, országbirónak, szlavon bánnak, hogy őket a zágrábi káptalan ellen elkövetett hatalmaskodásaikért, melyek emberöléssel, sebesítéssel, gyujtogatással és egyéb erőszakoskodással végződtek, elitéljék, mert ő kegyelmesen megbocsátott nekik. Ellenben szigorúan meghagyta a püspöknek

és káptalannak, hogy mindazon fekvőségeket, házakat, szőllőket, földeket, melyeket a zágrábi polgároktól és vendégnépektől elfoglaltak, haladéktalanul visszaadják.[1])

Ez tarthatatlan állapot volt Szepesi János püspök számára. Le is vonta belőle a következményeket.

Miután 1397 április 12-én visszavonatta helytartója, Zengi János által a gerécziekre kirótt egyházi fenyitéseket,[2]) püspöki hivatalát IX. Bonifáczius pápa kezeibe letette. A pápa e lemondást megokoltnak találta, azt elfogadta, kinevezvén zágrábi püspöknek Albeni Eberhard szebeni prépostot,[3]) ugyanazt, kinek előterjesztésére irta Zsigmond föntebbi leveleit.

*

Szepesi János sorsa ezen változatával nem tünik el a történelem lapjáról. Nemsokára ismét találkozunk vele, mint kalocsai érsekkel. A legközelebbi kérdés az: hol töltötte el az időközt, mely imént érintett lemondása és érsekké való kineveztetése közt elfolyt?

Visszament Padovába és a tudományban keresett vigasztalást.

Gloria nagy művében a padovai egyetemről[4]) 1400 január 16-án előkerül: *venerabilis vir dominus Johannes Jacobi prepositus et canonicus ecclesie Transsilvanensis*,[5]) a ki, mint mindjárt kitünik, kétségtelenül ő.

Tehát letevén a püspökségről, az erdélyi egyháznak lett prépostja és kanonokja, mely javadalmak — ugy látszik — nem födözték napi szükségleteit, minthogy adósságba merült, mint ezt 1400 május 10-ről olvassuk: *Padue in communitatis palacio egregius utriusque iuris doctor dominus Lodoycus quondam nobilis viri domini Johannis de Curtoxiis constituit suum procuratorem: eximium arcium et medicine doctorem, magistrum Guilielmum filium eximii arcium et medicine doctoris magistri Marsilii de Sancta Sophya, serenissimi regis Ungarie medicum specialiter ad petendum a venerabili viro domino Johanne de Siphos* (Scepus), *olim archidiacono de Dobocha ecclesie Albensis Transsilvanie et postea episcopo Sagrabiensi omnem pecunie quantitatem, in qua tenetur ipse dominus Johannes predicto domino Lodoyco constituenti.*[6])

[1]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I. 374—391.

[2]) Ugyanott, I. 391.

[3]) Vat. magy. Okirattár I/IV, 26. de dato 1397. julius 16.

[4]) *Monumenti della Università di Padova* II, 339. lap. 2040. szám.

[5]) Raccolta *Diversorum* nell' Archivio della Curia Vescovile 1398—1421. pag. 14. tergo.

[6]) *Rogiti Marc. Roverino* nell' Archivio Notarile VI, 303.

Ezen adósságok törvényes behajtására azonban aligha került a sor, minthogy IX. Bonifáczius pápa 1401 márczius 28-án Szepesi János volt zágrábi püspököt a Böbek Miklós halálával megürült kalocsai érseki székre kinevezte s őt a szokásos módon Zsigmond királynak ajánlotta.[1])

Szivesen látta-e Zsigmond király e kinevezést? — nem tudjuk; de hogy elismerte kétségtelennek látszik;[2]) még kétségtelenebb, hogy Szepesi János ezzel a király iránt ki nem engesztelődött, sőt egyike volt azoknak, ki Zsigmond király ellen mindvégig engesztelhetetlenül fenekedett és a lázadás zászlaját László szicziliai király érdekében fennen lobogtatta.

A boszútól izgatva, hogy ezt annál hatalmasabban tehesse, megemlékezvén az áldatlan szerepről, melyet nem oly régen Pál zágrábi püspök játszott, és mert a zágrábi püspöki javadalom jövedelmezőbb vala a kalocsainál: arra kérte IX. Bonifáczius pápát mint László szicziliai király pártfogóját, hogy őt Zágrábba visszahelyezze. A pápa engedett kivánságának és megbizta követét Acciajoli Angelo bíborost, kit László király érdekében Magyarországba küldött, hogy Szepesi János kalocsai érseket a zágrábi püspökségbe, a traui püspököt pedig a kalocsai érsekségbe vissza, illetve áthelyezze.[3])

Ez csakhamar meg is történt, minthogy 1403 julius 24-én jelentik Zárából, hogy Szepesi János volt kalocsai érsek, immár mint zágrábi püspök szintén megjelent Zárában hódolatát László királynak bemutatandó.[4])

A gyűlölet művein azonban nincs áldás. Szepesi János saját lemondása következtében elvesztette a kalocsai érsekséget; a zágrábi püspökségre pedig törvényes utódja, Albeni Eberhard nem nyitott neki helyet.

A trónkövetelő László szicziliai király az országból kiveretvén, Szepesi János is bujdosóvá lett. Elkisérte a trónkövetelőt Nápolyba, melynek utóbb 1407 julius 6-án érsekévé kineveztetett. Ez érseki széken töltötte be 1409-ben életét.[5])

Pór Antal.

---

[1]) *Vat. magy. Okiratt.* I/IV. 313.
[2]) *Anjouk. Okmt.* IV, 23. jegyz.
[3]) *Vat. magy. Okiratt.* I/IV, 265. lap, de dato 1403 junius 2.
[4]) Ugyanott, I/IV, 613.
[5]) *Fraknói*, A magy. kir. kegyuri jog, 92. lap, 1. jegyzet.

KÖZLEMÉNYEK A HÉDERVÁRI VICZAY-LEVÉLTÁRBÓL.

I.

Két levél báró (később gr.) Grassalkovics Antalhoz.

Az 1723. törvényczikkek s az 1741. országgyűlés hírneves főemberének levéltárát Hédervárott őrzik. E kiváló önerejéből nagy szerepléshez jutott érdekes embernek életrajzát nem bírjuk eddig, pedig a XVIII. század cultur történetének egy nevezetes szakasza: a magyar szellemi barokk-élet füződik nevéhez. Politikai szereplése Grassalkovicsnak átalán ismeretes, de nem igen ismerjük az 1741. septemberi nagy napok belső történetét. Hogy Mária Terézia királynő azonkép, mint férje Lotharingiai Ferencz belső hív emberöknek tarták a magyar rendeknél nagy tekintélyben álló Grassalkovicsot, annak bizonyítéka Lotharingiai Ferencznek 1741. márcz. 21-én kelt meleg hangú köszönő levele, mely nemcsak érzelmes válasz Grassalkovicsnak a trónörökös József főherczeg születése alkalmából írt üdvözletére, de bizonyság, hogy mennyire bíztak benne. Hangzik a levél ekképen:

Magnifice Domine Baro.

Binas praetitulatae Dominationis Vestrae, sub 17. et 18-a decurrentis mihi transmissas literas eo gratiori animo recepi, quod expressa pro neonato Archi-Duce vota ex sincero corde profluere, ejusdem tam praeclara in promptitudine armandae nobilitatis dexteritas abunde confirmet. Comprobato itaque praetitulatae Dnaois Vrae zelo, regiis servitiis tantopere opportuno, cum de Ejusdem ulteriori alacritate et integerrima fide nullus dubitem, simul Eandem priori propensione prosequor et permaneo

Praetitulatae Dominationis Vestrae

benevolus
Franciscus.

Vienae 29-a Martii 1741.
Dno Grassalkowitz.

E levél azt a bizodalmat állítja szemünk elé, mellyel az udvar a dynastiához hű, de talpig magyar hivatalnok iránt viseltetett. Magyarságának egyik, a XVIII. században jellemző

bizonysága, hogy 1771. jan. 20. kelt végrendelete *magyar* nyelven kelt, ő maga magyarul írta alá a nevét, a tanúk latinul. Ismeretes az is, hogy mint királyi személynök a rendeket 1741-ben — a mennyire e kemény akaratú, de igaz lelkű országgyűlést igazgatni lehetett — ő vezette. Az ő indítványára hívták meg máj. $^{20}/_{21}$-én a rendek a királynőt, akkor állapították meg a Vivat domina et *rex* noster-t mint közjogilag fontos formulát. Az országgyűlés lefolyása ismeretes. Septemberig a tárgyalások sehogy sem haladtak, a közjogi s a végrehajtó hatalom opportunismusa állottak szemben egymással. A bajor előörsök azonban aug. végén már Sankt-Pöltenig jutottak, Bécsben megriadt a polgárság. A német tanácsosok szokásuk szerint okoskodtak s a formákon nyargaltak; csak egy volt közöttük Bartenstein, a kinek helyén volt az esze, selfmademan volt ő is, mint Grassalkovics. A királynő a szept. 7. ülés eszméjét maga hozta elő bizalmasan Grassalkovicsnak, s azt a czélbeli tanácsosok előtt titokban tartotta. Az asszonyi finom érzék sugallta neki ezt a gondolatot, mely eredetileg csak abból állott, hogy közvetlenül, czikornya nélkül kell a magyarokkal beszélni. Ezért fordult azután első sorban Grassalkovicshoz. Német részről Bartenstein helyeselte e tervet, s Grassalkovicscsal teljesen egyetértett. A királynő s Grassalkovics értekezéseiről tesz bizonyságot az alábbi, Pozsonyban 1741. sept. 4-én, tehát egy héttel a híres jelenet előtt kelt levél, melyben Bartenstein írja, hogy a királynő teljes bizodalommal viseltetik a személynök iránt. Írja, hogy a királynőnek hozzá — Bartensteinhoz — intézett levele azt az ügyet illeti, melyet Grassalkovicscsal megbeszélt. Ez okból erről személyesen vele egyedül óhajt beszélni. — Ez az ügy nem lehet egyéb, mint a szept. 11-iki ülésnek s a beszédnek a megállapítása. Kár, hogy a királynőnek Grassalkovicshoz intézett leveleinek csak a *boritékai* maradtak meg Hédervároη, az eredetieknek valahol lappangniok kell. Bartenstein levele itt következik:

Illustrissime domine Patrone colendissime.

Hoc momento literas a Sacrâ Regiâ Majestate accipio, plenas fiduciae, quam Illustritatis Vestrae zelo merito reponit. Concernunt negotium, de quo Sacra Regia Majestas sua saepius quidem antehac, inprimis autem paulo ante discessum suum cum Illustritate Vestra locuta est. Jubeor itaque cum solo solus desuper conferre. Quapropter Eandem rogo, ut mihi horam, quae commoda maxime videbitur, indicare hunc in finem velit. Interea cum iis, quae merita Illustritatis Vestrae exposcunt, animi sensibus me protestor

Ejusdem

addictissimum servum
Bartenstein.

Posonii, 4-tâ Sept. die 1741.

II.

Grossing (helyesebben Grossinger) Rudolf Ferencz politikai eszméi.

Közjogi és alkotmány történeti irodalmunkban kevés hírhedtebb és irányzatosabb munkálat van a Grossing Rudolf Ferencztől írt *Jus publicum Regni Hungariae* czím alatt Halleban 1785-ben megjelent munkálatnál.

Grossing Ferencz Rudolf irodalmi munkásságáról és életrajzáról csak igen zagyva képünk van, mert testvérével Józseffel együtt működvén, majd egyszer Grossingnak, máskor Grossingernek írván nevét, munkálataikat összezavarják s életrajzukat sem ismerjük szabatosan. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Ferencz Grossinger Jánosnak, az 1728. sept. 27. Komáromban született tudós fizikus jezsuitának volt az unokaöcscse s ő maga is tagja volt a Jézus-társaságnak. 1773 után Ferencz államszolgálatba lépett s II. József kabinetjében volt alkalmazásban, s czímzetes udvari titkári minőségben működött. Wurzbach életrajz-tárában Grossing Rudolf életrajzában Grässernek: Dosenstücke cz. mozaik szerű feljegyzéseit követi, melyek szerint Grossingot 1782. »alapos okoknál« fogva »tényleg kegyelemből« mentették fel hivatalából. Ezekkel szemben levéltári adatokból a következő tény állás derül ki:

Grossing Ferenczet már 1777-ben udvari titkárnak proponálták a királynéhoz intézett felterjesztésben, még pedig a geheime Hof- und Staats-kanzleihoz, a mai külügyek akkori főközegéhez. Csakhogy az állami kanczelláriának aggodalmai voltak, nem ismervén Grossingot s nem lévén megbízhatóságáról adatai, kinevezése ellen állást foglalt. A királynő ekkor Grossing kérvényére sajátkezűleg resolválta, hogy czímzetes udvari titkárnak dekretummal s 600 frt fizetéssel kinevezte. E fizetését a bankalitásokból 1781. jul. végéig húzta is.

Grossing azonban gyanút keltett. Gr. Herberstein alsó-osztrák helytartó gyanakodott rá s kézirását kérte, hihetőleg porosz zsoldban álló kémnek tartván őt. Minthogy azonban Grossing »gyalázatos és botrányt keltő magaviseletével méltatlannak mutatkozott állására.« II. József szóbeli parancsára kiállították felmentő dekretumát, szóval rövid úton elcsapták. II. József »kegyelemben való felmentése« pedig így szól, midőn az elbocsátás iránt felterjesztést intézett hozzá Gr. Kolowrat 1782. feb. 9-én:

»*Placet und mus allen ehrlich denkenden zur freüde dienen, wann sie sehen, dass ich auf die redliche und reine besetzung deren departementes wache.*[1]) Joseph s. k.«

[1]) Közös pénzügyi levéltár 1782. Praes. 58.

Ezt a — Mária — Terézia utolsó éveiben lábrakapott-corruptiót ostorozó császári elhatározást közölték az összes főhivatalokkal.

Grossing Ferencz gyalázatos magaviseletének részleteit nem ismerjük; aligha asszonyhistória nincs a dologban. Hitvány jellemű embernek kellett lenni, mikor az a régime, melynek előharczosa volt, ily keményen bánt el vele. Elbocsátása után Németországba ment s a publicistika terén működött. Irt ugyan mindenféle tárgyról, de főmunkái: »Der souverain oder der ersten Haupt- und Grundsätze einer monarchischen Regierung« (Bécs 1789.) s egyház politikai iratai publicistai jellegűek. Stylusa határozott s maró, mint igazi radikális eszméit kiméletlenül, bizonyos csalhatatlanság érzetével fejezi ki. Ha kell, tudva is valótlant mond s mint a mérges őleb, ha ki is rúgják, csak visszasompolyog oda. A josefinismusnak szolgálatában maradt ő mindvégig, s minthogy negyven évvel élte túl II. Józsefet s elcsapatásának tudói mind elhaltak, a század huszas éveiben úgy tekintették, mint II. József volt bizalmasát. Pedig sem közvetve, sem közvetlenül nem vették igénybe szolgálatait 1781 után, s II. József a maga eszméit nem Grossingtól vette kölcsön. Végtelenül jellemző a korra az alábbi 34 pontozatba foglalt eszme-sorozat, melylyel Grossing — ki bizonyára tudott magyarúl is, hisz túladunai születés — Magyarország megtörését javasolja. Ugy tetszik nekünk, hogy a 30-ik pontozat adja meg a nyitját Grossing többi 33 pontozatához, melyben azt mondja: »Hogy az udvarnál mindenkor legyenek olyanok, a kik a magyar jogot ismerik, de nem gondolkoznak magyarul; fölötte szükség lenne a bécsi Theresianumban egy magyar jogi tanszéket állítni fel, hogy az örökös tartománybeli előkelő ifjúság is alapos ismeretet nyerhessen a magyar jogról.« Mikép értelmezte Grossing a magyar közjogot, arról munkájából értesülünk.

Közöljük ezt a 34 kemény pontozatot, mely a magyarságnak csak papiron ártott, azzal a megjegyzéssel, hogy ezeknek a josefinistikus túlhajtásoknak az idealis II. József császár tényleges politikájával semmi közük, hanem egy hitvány jellemű embernek a gondolkozás módjára vetnek világot, kivel akkor hazánkat illetőleg a német irodalomban és publicistikában sokan egy nézeten voltak.

Staats Maximen für das Königreich Hungarn durch Hrn. Grosinger.

Erstens. Obwohlen Hungarn dermahlen auser standte ist sich zu empören, so ist deme ungeacht zu Versicherung des Ruhestandtes in diesem Reiche gute sorge zu tragen, zu solchem Endte mus

2-tens, der gröste Theill der Millitz ins obern Hungarn, nemlich

in das Aba-Ujvarer, Zempliner, Szabolcser, Ugocser, Unguarer, Bereger, Szatthmarer und Saaroser Comitat, als welche an Ruslandt und Pohlen gränzen, verleget werden.

3-tens. Soll diese Millitz aus deütschen Regimenter bestehen, dieweilen bey gelegenheit einer empörrung die hungarische Millitz mit leüchter mühe auf der seite der Nation und zur untreue gebracht werden könte.

4-tens. Ist das sicherste mittell, das hungar. Militair um so mehr zu cultiviren und zu pflegen, wen denen hungarischen Regimentern deütsche Generals und Officier vorgesetzt, denen deütschen hingegen Hungarn zugetheilet werden, zumahlen mann das Millitare für die richtschnur des Civilstandtes ansehen und halten kan.

5-tens. Mus sorgfältig dahin gesehen werden, das die Palatinus würde in Hungarn nicht mehr erscheine, ja sogar der eines stadthalters nicht, welcher wenigstens in den hungarischen Gemüthern nachtheilige folgen nach sich ziehet; der Name eines Gouverneurs, welcher der Hungarn ohnehin schon getragen, war dem Hofe viell günstiger.

6-tens. Komt die gröste aufmercksamkeit auf die Obergespannen der Comitater zurichten, welche die seele der gespanschafften sind, sein diese dem Hofe gehorsam und unterthanig, so wird es auf die gespanschafft sein, nachdeme also diese von dem König erwählet und gesetzet werden, so ist keiner zuerwählen und zusetzen, der nicht hinlängliche proben seiner zuneigung gegen den Hof an Tag geleget hat.

7-tens. Mus die eigenschafft der erbligkeit dem Amte der Obergespannen benohmen werden, gleich wie solches bey den Bischöffen zu beschehen bereits angefangen worden.

8-tens. Mus nicht weniger sorgfalt auch der gespanschafften halber getragen werden, ein jeder hat zwey vice gospanne, vier Stuhlrichter, zwey oder drey Notarien, diese sind königliche Beamte und wurden bishero dem alten Gebrauch zuwider von dem Adell gewählet, ihre erwählung soll dem König vorbehalten werden, dann wann diese dem König treü sind, so wird auch das Volck treü sein, so von ihnen abhanget.

9-tens. Vielle deütsche familien in Königreich Hungarn haben das Indigenat, da nun eben dieselbe diese freyheiten geniesen, welche die adeliche Landes Kinder, so väre bey Ertheillung der Amter und Betienstungen auf die erstere der Bedacht vorzuglich zunehmen, weil diese mehr civilisirte Leüte dem Hofe mehr zugethann sein werden.

10-tens. Ist in dieser absicht die Anzahl der Indigenarum zu wermehren, damit destomehr in Königreich zu den Amtern beförderet werden mögen.

11-tens. Zumahlen die Kammer lediglich von dem willen des Königs abhanget, so ist der Praesident und vice Praesident also zu bestellen, das jederzeit einer von beiden ein deütscher ist; auf gleiche Art soll die Hälffte der Kammerräthen und Secretairs allezeit deütsch sein, welches doch dem Dicasterio nicht darf bekandt sein.

12-tens. Mus bey ertheilung der bedinstungen beobachtet werden, das keiner nicht angestellet wird, als welcher dem Hof geneigt ist, aus dieser ursach sind die Armalisten und nicht begütterte denen begütterten vorzuziehen, weil die leztern aus privat Vortheill für das gemeine Wohl des Adels wachten und den neürungen widerstehen, da in gegentheil die erstere die Meinnungen des Hofs leicht unterstuzen werden, weilen sie keinen Verlust zu beförchten haben.

13-tens. In Hungarn sind ohngefährr 50 königliche freistädte, welche dem vierten Reichsstandt ausmachen, man nennet sie königliche Eigenthümer, welche blos von dem willen des Königs abhangen. in

diesen können verschiedene Taxen eingefüret werden, zum Beyspiell für des haarpuder, stempell Papier und der entrichtung derselben mus auch der Adell unterworffen werden, dann wermög den gesetzen fünden desensige *(sic?)* und Vorzüge nur auser der stadt ihre giltigkeit, folglich wenn es ihme in den städten zu wohnen geffällig ist, soll er ebenfahls dem last der städte zutragen gehalten sein.

14-tens. Dem hungarischen Adell zustürzen ist das bequemste mittell die königliche freystädte mächtig zumachen, diese sind mit der Noblesse in beständigen strittigkeiten verpflichtet, dahero mus es für dem Hof ein Haupt Grundsatz sein, jederzeit den stadten hilfreiche handte zu bieten, und dem ausspruch für sie zu thun.

15-tens. In jeder stadt befindet sich ein Magistrat, welcher aus dem Richter, 6 oder 12 Rathshern bestehet, diese werden von dem Volck erwehlet, welches zwar nur Republiquen und nicht dem Civilstandte in einer vollkommenen Monarchie, wie Hungarn ist, mus zugestandten werden.

16-tens. Die Besezung aller Aemter mus vorbehalten werden, dieses wird ohne vielle mühe bewürcket werden, wenn es den gespanschafften und stadten erlaubet wird deren Individuen zu jeder Bedienstung vorzuschlagen. Dies wird besonders der stadt Wienn grosen nutzen verschaffen, weil es alda an hungarischen Supplicanten nie manglen wird.

17-tens. Wäre es vor dem Hoff sehr vortheilhafftig, wen Er beständig einem richtig denkenden Hungarn in dem stadts Rath, einem in der stadts Kanzley, einem in Kabinet hätte, einen mus der Hof wenigstens haben, dem Er die Berichte und Vorträge der hung. Canzley anvertrauen darf und unter der handt mittheillen kann, indeme der Hoff der hung. Canzley nie sicher trauen kann und mus, welche aus eigennutz jederzeit gegen das Königreich günstiger, als gegen den Hof sich finden läst.

18-tens. Seit dem letzten landtag ist es in Hungarn üblich, das anstatt des Landtages das gutachten der Gespanschafften und der königlichen freystädten eingehollet wird. Dies ist das sicherste mittel, alle hungarische ———— zu zernichten, dann es kann leicht ein jeder Comitat einzelweise dem Hofe sich gefählich bezeigen, besonders wann der Obergespann dem Hofe geneigt ist.

19-tens. Die Reichs Versamlungen sind dem Hofe sehr und an meisten schädlich, da nun diese nicht anderst, als auf ausdrücklichen Befehl des Königs vor sich gehen, so sind sie entweder mittelst ausdrücklicher erklärung abzuschaffen oder durch eine immerwehrende unterlassung abzuschaffen.

20-tens. In Hungarn kann alles nach gutbefinden des Königs verfüget werden, wann nur hinzugesetzet wird, das die Verordnungen bis zu künfftigen Reichs Versamlung gelten werden, dieses Vorwandtes mus sich der König bediennen, wie sich die meisten Könige bediennet haben, und solcher gestalt wird Hungarn leicht das joch auf sich nehmen.

21-tens. Bishero hat man zugegeben, das die Könige berödet sind worden, sie wären gehalten lauth dem Gesezen die durch den Abgang die an fiscus gefallene Gütter anderen zu verleichen, dermahlen wird aus Gegentheille zur genüge und ohne weitere frage bewiesen, derley Fiscal-gütter demnach können und müssen den übrigen camerall Güttere einverleibet und ohne wichtigsten ursachen niemanden verliehen werden.

22-tens. In falle der König durch Verleihung derley liegender Gütter die Verdienste von gröster wichtigkeit belohnen wolte, als dann soll jederzeit diese beding beygefüget werden, das der lehenmann eine jahrliche verhältnismässige Summa zu entrichten gebunden sein solle, so

wie vorzeiten unter dem hungar. Königen geschehen, auf solche weise kann der gantze Adell der Contribution unterworffen werden.

23-tens. Vor etwelchen jahren her war es bey dem Hofe eine unabänderliche Maxim, keinem oder sehr wenigen dem Adell zu verleihen; der wiederspüll ist dem Hofe nützlicher, viele sollen zum Adell erhoben, allein selbst im Adel nach gutbefinden eingeschrancket und reguliret werden; aus ehrsucht wird mann sich alles gefallen lassen, und dann wird viel neües, besonders die Contribution der Noblesse ins Landt eingefüret werden.

24-tens. Gleichwie neüe Adelleüthe gemachet werden sollen, also soll mann alle Kräften dahin wenden, die alt aderlichen familien zu verminderen, schon von Kayser Carl wurde eine Comission nidergesetzt, welche noch heünte fortwähret, doch mit so grosser Nachlässigkeit, das offt in drey jahren eine einzige Session gehalten wird, dise Commission mus durch die schärfesten Verordnungen erneüeret und ihre Verrichtungen genau durchsuchet werden.

25-tens. Zur Vermeidung des Adels in Hungarn, der übermäsig zahlreich ist, mahen dermahlen an 80 adeliche familien gezählet werden, sind jene mittel zugebrauchen, welche in der lezten ausgabe von den Vorzügen des hungarischen Adels in 2-ten Capital angeführet werden, ich versichere, die zahl wird in wenig jahren auf m/8 herunterfahlen.

26-tens. Da der König in Hungarn als apostolischer König eine uneingeschranckte und dem Pabsten gleiche macht über die hungarische Clerisey besitzet, so mus er die ausübung dieser gerechtesten Macht jederzeit behaupten, die Clerisey in Hungarn ist durch ein sehr enges Band mit dem Lande verknüpfet, wenn die Clerisey eingeschrancket wird, so wird jenen auch jeder unrechtmässiger Gewalt benohmen, und eben dardurch der hungarische Adell werfallen.

27-tens. Zur Einschränckung der hungarischen Clerisey wird das meiste beytragen, wen in jedem Capitl (nachdeme der König ohnehin das recht, Domherrn zu ernennen, ausübet) wenigstens ein oder zwey deütsche beständig sich befinden werden, auf diese weise kann der Hof unzahlbare Vortheill erlangen, weil Er die Geheimnise eines jeden Capitels, so sich eine erstaunliche Macht anmassen, ohnschwer erfahren kann.

28-tens. So lange die Religions Toleranz in Hungarn stat haben wird, hat des Haus Österreich bey was immer für neürungen keinem aufstandt und empörung zu besorgen, den alle aufruhren, welche bishero in diesem Königreiche unter der osterreichischen Regirung ausgebrochen sind, hatten die Religion zum grunde, diese Religionsdultung mus der Hof blos zum schein handhaben, um so viel mehr, als die tägliche Erfahrnis lehret, dass die Lutheranner und calvinisten, die einen nahmhafften, ja grossen Theil des Reichs ausmachen, und besonders die Lutheranner dem Hofe mehr zugethan sind, als die catholischen hungarn, doch ist die Sache jederzeit der gestalten einzurichten, das unsere heilige Religion allzeit die Oberhand behauptet.

29-tens. In Hungarn wird viel böses und mangelhafftes angetroffen, und dies alles stammet won der rauchen und rohen Art der Nation her, diese auf das gesittete zu bringen müssen mittel ergriffen werden, das die deütsche sprach eingeführet, das latein aber, als der ursprung aller Vorurtheilen in Hungarn, gänzlich des Landes verwiesen wird, welches zwar leicht thunlich sein wird, wenn *erstens* die Normalschulen gehandhabet und eingeführet werden, *zweytens* wenn niemand bey irgends einem Amte angestellet wird, er seye denn der deütschen sprache mächtig.

30-tens. Damit jederzeit bey Hofe leüte sich befinden, die die hungarischen Rechten verstehen, jedoch nicht hungarisch dencken, wäre

höchst nothwendig, das in dem allhiesigen Theresiano ein hungarischen Lehrstuhl für die hungarischen rechten gestifftet werde, woher dann auch ausländische Cavaliers einnige, doch ächte Kentnis der hungarischen Rechten sich beyschaffen könten.

31-tens. Sind alle Mittel ausfündig zumachen, damit Croatien und Sclavonien von der hungarischen Kronne getrennet und auf die weise, wie Banat, Siebenbürgen und Gallitien eingerichtet werde, sein desto leichter mit dem in so enge Gränzen eingeschlossenen Hungarn verfahren zu können.

32-tens. Wird das nemliche zubeobachten sein, wen wir mit den Hilfe Gottes Dalmatien, Bulgarien, Servien, die Moldau mit derzeit die rahr *(sic)* zu sein scheinnet, wann nur an die sache hand anzulegen gefällig wäre, zuruck erhalten werden.

33-tens. Ist endlichen für alle ein neües Gesetz auch zu verfertigen, welches dem Königreich Hungarn noch fellet; die hungarischen Gespanschafften, welche darüber ihren Bericht schon erstattet haben, schickten die schönsten und, was alle hofnung übersteigt, ihren eigenen freüheiten zuwider laufenden entwürfe ein, allein die hungarische Kanzley hat selbe nach ihrer lobwürdigen Gewohnheit als Sachen, die dem König zu sehr favorisiren, verwarfen und durch die Verschwiegenheit begraben.

34-tens. Wenn von diesen Maximen der nothwendige Gebrauch in Geheim gemacht wird, so wird mann alles jenes ohne Beschwerlichkeit erhalten, was mann von dieser dem Hofe jederzeit widrigen Nation mit allen fug und Rechte verlangen kann.

Közli: —y —s.

ILLICINI PÉTER ÉLETÉHEZ.

A Századok 1895. évi folyamában foglalkozott Kollányi Ferencz a XVI. sz. e tehetséges theologusának életével, mely részben Magyarországon folyt le s kinek működése elég érdekes arra, hogy, mint Kollányi irta, vele kissé bővebben foglalkozzunk.[1]) Ha ez áll, akkor talán nem lesz fölösleges, ha azon kis adalékot, melyre akadtam, bemutatom. Illicini jó viszonyban volt eleinte Verancsicscsal, ki »amicus ut fratri«- és »amicus singularis et rarus«-nak nevezi magát Illicini irányában.[2]) Verancsicscsal levelezésben volt Illicini s részint váltott leveleikben, részint Verancsicsnak másokhoz intézett leveleiben találunk néhány adatot.

Hogy mikor tartózkodott Illicini Lengyelországban, arra fölvilágosítást ad 1573. jan. 12-ki levele, melyben azt irja, hogy 25 évvel ezelőtt volt Lengyelországban, Magyarországba pedig 20 évvel ezelőtt jött, miután az esztergomi káptalan a bécsi akadémiáról meghívta, és a boldog emlékezetű Ferdinand király javadalmakkal gazdagítva az esztergomi káptalan tagjává tette.[3])

Tényleg már 1552. márcz. 5-én hazánkban találjuk. Első föllépése, melyet ismerünk, az volt, hogy az említett nap délutánján a pozsonyi várkápolnában a király és a rendek jelenlétében latin beszédet tartott, melyben a protestans tanok kiirtására s a török ellen való harczra buzdította a rendeket. Beszédét azonban tulságos terjedelmesre fogta, mert a király a végét már nem győzte kivárni, hanem odahagyta a kápolnát.[4])

Hogy itt már 1558 előtt prépost volt, bizonyos abból is, hogy Verancsics ezen év jan. 23-án — pedig védekezik, hogy

[1]) Századok, 1895, 241. l.

[2]) V. levelei M. Tört. Eml. Irók XXXI. 309. l. és XXV. 234. l.

[3]) Illicini olmüczi levele M. Tört. Eml. Irók XXXII. 288. l., más levele szerint Erdélyben is tovább tartózkodott. (XIX, 232. l.

[4]) Türk Dániel naplójából idézi Fraknói, Magy. Országgy. eml. III, 345. l., 4. jegyz.

hivatalos utja miatt is ily nagysokára s a prépostság uj voltáról semmit sem szól — már szent tamási prépostnak nevezi.[1])

A mint kissé huzamosabb ideig volt az országban, már készen volt egy munkája. »Uraságod beszédeit, melyeket a mi egyházainkhoz irt, olvastam ..... Fölötte tetszenek nekem .... csak találjon olyan Maecenast, ki kinyomatva a nyilvánosság elé bocsássa.[2])

Mig azonban igy dolgozgat, lelkében az a gondolat támad, hogy távozik az országból, ha magasabb méltóságra, nagyobb javadalomra nem mozdítják elő; terve az volt hogy Olaszországba megy. Mintha bizony, mondja neki Verancsics 1558. szept.-ki levelében, ott gyorsabban és könnyebben jutna javadalomhoz mint itt.

Hogy mily hirben állott már tudománya, jellemzők rá Verancsics szavai: »Nem mondom én azt, hogy tehetségeid nem méltók a legmagasabb kitüntetésre; de hát itt ugyszólván magad vagy s ha más is törekszik állásra, megannyit megelőzöd s legelőször te vagy érdemes, hogy cathedrahoz juss. De hát Olaszországban ugyan hányadik lennél, hol annyi jeles ember a legkisebb méltóságban ragad és ismeretlenségben öregszik meg.[3])

Abba is hagyta Illicini kivándorló tervét s a munkára adta magát, melynek eredményül 1561. jan. 1-én terjedelmes latin levél kiséretében, melynek idézetei a szentirás bámulatos ismeretéről tanuskodnak, megküldi Verancsicsnak a »*De Ecclesia Christi ab haereticorum conciliabulis dignoscenda*« című művének egy példányát.

Ennek a műnek kiadási költségeit Verancsics vállalta magára. Megirásában Illicini nemcsak a katholikus szerzők, hanem az ellenfelek műveit is forgatta, fölhasználta.

Ugyanezen levelében leirja e művének sorsát s ezzel együtt valóban merész irodalmi tolvajlást leplez le. Ezt a művét ugyanis már régebben irta s kéziratban sokan birták és olvasták. Öt évvel ezelőtt átadta egyik barátjának, kinek fölötte megtetszett a munka és ösztökélte, hogy adja ki. Illicini elhatározta, hogy kiadja, de mivel neki már, vissza kellett mennie az esztergomi egyházmegyébe, maga nem ügyelhetett föl a kiadásra, hanem barátját bizta meg ezzel s arra is megkérte, hogy az esetleg becsuszó nyomdahibákat javitsa ki. Ezen célokra művéből átadott neki két példányt.

»Ekkor Bécsből elutazva egy darabig Kassán tartózkod-

[1]) U. o. 309. l.
[2]) U. o. X. 233. l.
[3]) M. Tört. Eml. Irók, X. 284. l.

tam, folytatja Illicini, majd hazamentem. Mikor ujra Bécsbe megyek, látom, hogy barátom utra készül.« Kéri tőle a nyomtatott példányokat s ekkor kiderül, hogy nemcsak nyomdába nem adta a kéziratot, de még a rábizott két példányból is csak egyiket tudta visszaadni, mig a másiknak visszaadását későbbre igérte meg. Ebből a későbből három egész év lett.

Miután megkapta végre a könyvét, rá egypár hónapra Bécsbe ment, hol a mint a könyvtárban az uj könyveket nézegeti, szemébe ötlik egy ily czimü: »De Ecclesia Christi ab haereticorum conciliabulis dignoscenda.« Megböki szemét a czím, megveszi a könyvet s látja, hogy barátja, kinek pedig nem egyszer volt a legnagyobb készséggel szolgálatára, a maga neve alatt kiadta az ő könyvét, melynek egész gondolatmenetét megtartotta, csakhogy kivonatolta. Illicini szóvá tette az illető s mások előtt is a dolgot, de mivel ezek figyelmeztették, hogy ily ügyetlen lopásért ne szóljon, nem szellőztette a dolgot.[1])

Folytatott munkásságát sajnosan szakította meg a Thurzófamiliánál való ügyvédségével magára vont sulyos pör. Ebben, ugy látszik, Verancsics pártfogását a maga részére akarta megnyerni, mely czélból 1566. jun. 19-én Pozsonyból Nagyszombatba utazott, hogy másnap megjelenjék Verancsics előtt.[2])

A Kollányitól érdekesen előadott pör[3]) azonban mutatja, hogy semmiféle beavatkozás nem menthette meg Illicinit. Ez egyébiránt olyan magaviseletet tanusított a vizsgálat folyamán, hogy a nuncius közben egyszer ugy nyilatkozott, hogy »szemeivel látja, világosan tudja, *kézzel fogható dolog előtte, hogy ez* (Illicini) *nem ép eszü ember.*« Szinte az a gondolat ötlik az ember agyába, hogy a ravasz procurator szándékosan tanusított ily magaviseletet, hogy kibujhassék a sulyosabb büntetés alól.

Verancsics közbenjárása, ugy látszik, mindössze arra terjedt, hogy kérte, oldják föl Illicinit az excommunicatio alól, »mert a canonistak a kiközösítetteknek szoktak bizonyos föltételes fölmentést adni, mig elmondják, a mit ügyük érdekében elmondhatnak;« de még ebben sem ért el eredményt, mert »a nuncius ezt is azon kölcsönös találkozás idejére halasztotta, melyet Oláh Miklóssal Bécsben rövidesen tartani szándékozik.«[4])

A per eldöltével Illicini távozott az országból s az

[1]) M. Tört. Eml. Irók. XIX, 228—273. l.
[2]) Verancsics Mihály levele u. o. XX. 157—8. l.
[3]) Századok, 1895, 342—51. l.
[4]) Verancsics levele Oláhhoz M. Tört. Eml. Irók XX. 157—8. l.

olmüczi egyházmegyébe vétette föl magát. »Knauz szerint, irja Kollányi, 1566 körül lett olmüczi kanonok. De 1567-ben még nem volt az és valószinüleg még a következő 3 évben sem. Legvalószinübbnek tartjuk, hogy vagy 1571-ben vagy a következő évben sikerült azon diszes testületben helyet nyernie.« [1])

Meglehetős pontossággal meg lehet állapitani, mikor lett Illicini kanonok.

1571. jul. 7-én már tagja volt az olmüczi egyházmegyének s már jó ideje lehetett, hogy Vilmos olmüczi püspök papjai közé vette. Ez ugyanis az említett napon ir Verancsicsnak, ki haragudott, mert bizonyos M. Boldizsár nevü nagyszombati hitszónokát fölvette az egyházmegyéjébe: Boldizsárt Illicini vette erre rá. Mikor ugyanis ügyei miatt megfordult Nagyszombatban, ez elmondta neki, hogy tanulmányait részben az olmüczi püspök költségén végezte. Illicini biztatására ment Olmüczbe, hol Vilmos püspök plébánossá tette s kanonoki stallumot is adott neki, miután Illicini elmondta, micsoda kapocs füzi Boldizsárt egyházmegyéjéhez. A püspök, ugy irja Verancsicsnak, nem lát semmi okot, hogy akár reá, akár Illicinire haragudjék.[2])

Mivel azonban a püspök csak Petrus Illicinibus doctornak czimezgeti s canonicusnak egyszersem nevezi, igen valószinü, hogy Illicini ekkor még nem kanonok. Igen nagy a valószinüség, hogy még 1572 első felében sem volt kanonok. Ebben az évben ugyanis Illicini erősen igyekezett megvalósitani azon szándékát, hogy ujra az esztergomi egyházmegyébe lép, sőt még arra is törekedett, hogy elvesztett javadalmát, a sz.-tamási prépostságot visszaszerezze.

Verancsics azonban 1572. apr. 11-én Telegdy Miklósnak irt levelében ugy nyilatkozott, hogy az uj szent-tamási prépost érdekében ellene kell állani Illicini igyekezetének.

Mivel hit és jogtudora és szentszéki ügyésze jelenleg nincs, Dubovszky Mihály kanonokot, gömöri főesperest s ügyvédét Mirandulanit bizza meg ennek az ügynek az elintézésével; káptalanának pedig meghagyta, hogy a nevezetteknek mindennemü fölvilágositást, mely az ügy érdekében szükséges, megadjanak. A prépost ne engedjen jogából, sem kárt ne szenvedjen, mert kéznél vannak az iratok, melyekből világos, hogy Illicinit jogosan itélték el s fosztották meg javadalmától.[3])

[1]) Századok, 1895, 332. l.

[2]) Guilhelmus Episcopus Olmuocensis Antonio Verantio Archiepiscopo Strig. M. Tört. Eml. Irók XXV, 234. l.

[3]) M. Tört. Eml. Irók, XXVI. 66—7. l.

Ugyanezen napon irt Verancsics Dubovszkynak is és Mirandulanival együtt rábizta az ügyet, melynek elintézésére az uj prépost költségén Olmüczbe fognak menni. Illicini a szentszék elé vitte az ügyet, mint az Verancsics levelének azon helyéből következik, hogy a megbizottak Olmüczben »iuxta tenorem citationis apostolicae pro eodem Praeposito compareatis, et eo usque in hac instantia procedatis, quod oportebit et instruemini a Lectore nostro.[1])

Hogy részleteiben miként intézték el az ügyet arra, ugy látszik, a primási levéltárban sincs adat, de eredményében tudjuk, hogy a javadalom nem jutott Illicini kezébe.

Különben czélját már csak Verancsics ellenállása miatt sem érhette volna el. Ez ugyanis világosan megírta Telegdynek, hogy arra ugyan hiába törekszik Illicini, hogy az esztergomi egyházmegyébe visszavétessék; az nemcsak könyelműsége s gonosz tettei miatt lehetetlen, hanem azért is, mert az országgyülés azt végezte, hogy külföldi az országban javadalmat ne kaphasson, sőt a már régebben kapott javadalmaikból is távolittassanak el.[1]) »Unde etiam — folytatja Verancsics — ex Agria exludentur duo, nepos huius ipsius Illicini et Raicomontes.[2])

De ha tévedésben van is Verancsics időileg, csak anticipalja az igazán lényeges határozatot, mert az 1572. szept.-okt.-ki koronázó-országgyülésen már tényleg komoly hangok emelkedtek és a rendek tiltakoztak azon tény ellenében, hogy Illicini, a ki »superioribus annis per Reverendissimum olim Dominum Nicolaum Olahum, tunc Archiepiscopum Strigoniensem etc. beneficiis suis *legitime* priuatus fuit, et illa per eundem dominum quondam Archiepiscopum collata fuerant Honorabili Magistro Nicolao de

[1]) M. Tört. Eml. Irók, XXVI. 68—69. l.

[2]) Ebben téves állitást mond Verancsics, mert az 1572. apr. 27-én megerősített törvényekben ilyen határozat nincs (Magy. Országgy. Eml. V. 402—6. l.). Az, a minek alapján Verancsics fönti nyilatkozatát teszi, a rendek 1572. márcz. 15-i feliratában van; de itt is csak arról van szó, hogy »quia in Capitulo (Agriensi) extraneae quaedam personae esse dicuntur, quae et *linguae hungaricae ignarae*, et ideo ad exequutiones faciendas minus idoneae sunt: visum est regnicolis, ut illinc exeant et deinceps huiusmodi extranei nusquam in Capitulis et aliis Ecclesiis recipiantur.« (Magy. Országgy. Eml. V. 349. l.) A király véleménye különben sem egyezett meg a rendekével s noha márcz. 22-én azt felelte: »De articulo, qui de extraneis personis in Capitulo illo Agriensi existentibus loquetur, Maiestas eius cum consiliariis suis Hungaricis deliberabit ac quod aequitati consentaneum duxerit, statuet« (u. o. 382. l.), nem történt határozás. — Veszedelmesebb volt Illicinire az 1569-i országgy. XLI. art., mely az »externi procuratores«-ról szól (u. o. 271. l.)

[3]) Ez a nepos bizonyára azon kisöcse Illicininek, kinek érdekében már 1558-ban kikérte V. pártfogását s kit Briccius Ioannes Illiciniusnak neveztek. M. Tört. Eml. Irók, XXXII. 315. l.

Monoszlo, Canonico Strigoniensi, *nunc autem idem Illicinus mandatum Apostolicum ex urbe Roma adferre curavit*, ad quosdam subdelegatos Judices in Capitulo Olomuciensi, extra hoc regnum Ungariae commorantes, qui dictum Nicolaum de Monoslo in suam praesentiam citarunt, ac deinde eius proventus in Capitulo Strigoniensi sequestrandos commiserunt. Quae cum contra libertates regni Ungariae, etiam a Sede Apostolica antiquitus concessas fiant, et iste senex regni indigena indebite per illum vexetur: Status et Ordines regni Maiestati suae caesareae et Regiae humiliter supplicant, ut indebitas impetitiones peregrini illius et ab hoc regno proscripti causidici viritas facere, dictumque canonicum Strigoniensem et eius prouentus a praemisso interdicto absolvere dignetur«.[1])

Miksa ugy nyilatkozik, hogy magyar tanácsosai véleménye szerint fog ez ügyben itéletet hozni;[2]) de hogy ezek kedvezően nem nyilatkozhattak, látszik már a Telegdyhez intézett levélből és hogy Dubovszkynak meg azt irja Verancsics, hogy mindenképpen óvakodni kell, hogy »*az a pestis a mi aklunkba többé vissza ne térjen.*« Illicini különben nem vette, mint a jövő mutatta, valami nagyon zokon az ügy ilyetén lebonyolitását; ennek oka az lehetett, mert Olmüczben is javadalomhoz jutott: püspöke kinevezte kanonokká.

Valamit kellett neki kikapnia, mert Illicini 1582 utolsó hónapjaiban nagyban buzgólkodik, hogy Verancsics küldje el a maga suffraganeus püspökét Olmüczbe, hogy az ottani püspököt fölszentelje.[3])

Annál is valóbbszinű, hogy 1572 vége felé már kanonokká lett, mert 1573. jan. 12-én már mint ilyennel találkozunk vele.

Ekkor Petrus Illicinius iuris utriusque doctor et *canonicus Olomucensis* terjedelmes levéllel fordul Verancsicshoz, kit »patronus suus observandus«-nak nevez. Megküldi neki a haereticusok ellen tartott disputatiót, azon paraenesist, melyet Magyarországba s Erdélybe jöttekor az ország nemeseihez intézett és beszédeit »De rectae fidei dignoscenda regula«. melyeket, mondja Verancsicsnak, méltán neked kellett ajánlanom.[4])

Sörös Pongrácz.

[1]) Magy. Országgy. Eml. V, 442. l.
[2]) U. o. 456. l.
[3]) V. levele Telegdyhez u. o. XXVI, 182. l.
[4]) M. Tört. Eml. Irók, XXXII. 288—291, l.

BENYOVSZKY MÓRICZ LENGYELORSZÁGBAN.

Dr. Jankó a *Századok* XXV. évfolyamában azt irta, hogy a lengyel »harczok leirását, sőt magára Benyovszkyra vonatkozó adatokat, egy franczia tiszt munkájában, ki a bári hadjáratban szintén részt vett, bőven találjuk.« Mire nézve a XXVIII. évfolyamban azt a megjegyzést koczkáztattam, hogy dr. Jankó valószinüleg félre értette dr. Ebelinget és az említett franczia tiszt alatt Belcourt értette. Ennek munkáját annak idején hiában kutattam. Nemrég azonban sikerült a német fordítás egy példányát megszereznem, mely a czímlap tanusága szerint Amsterdamban, még pedig 1776-ban »auf Kosten der Gesellschaft« jelent meg. Hogy azonban melyik volt az az illető társaság, azt eddig még nem sikerült kikutatnom.

A könyv czíme »Tagebuch eines französischen Officiers in Diensten der Pohlnischen Konföderation, welcher von den Russen gefangen und nach Sibirien verwiesen worden. Aus dem Französischen.« Sem a szerző, sem a fordító nem nevezik meg magukat a czímlapon, ámbár a szövegben mindketten az első személyben beszélnek magukról. A 246—249. lapokon azonban a szerző neve kétszer fordul elő ilyképen »Obrist von der Infanterie, Fr. August Thesby von Belcour« és »Ritter Thesby von Belcour, Obrist von der Infanterie.«

Benyovszky nevére a legszorgosabb kutatás daczára sem sikerült akadnom a könyvben; a min nem kell csodálkoznunk, mert ő neki Lengyelországban bizonyára nagyon szerény szerep jutott és különben is Belcour ezredes soha sem találkozott vele, a mint ez a két egyén közölte itinerariumokból eléggé kiviláglik. Benyovszky ugyanis azt meséli, hogy a muszkák őt 1769. május 20-án fogták el Szukánál, julius 16-án Polonából indula el, augusztus 4-én Kiovba érkezett, September 10-én Kazánba internálták őt, honnan november 7-én Szent-Pétervárba szökött. Itt elfogják és Szibériába deportál-

ják őt. Utjában 1770. január 20-ától február 4-éig Tobolszkban időzött s azután tovább utazott Kamcsatka felé.

Belcour ellenben csak három nappal Benyovszky elfogatása után indul el Párisból, julius 9-én ér Bécsbe, és ugyanazon hó 29-én Eperjesen mulat. Szeptember 8-án irja alá a capitulatiót, azaz a bári konföderáczióval kötött szerződést és október 13-án (november 13. mindenesetre tollhiba) bevonul Krakóba, honnan november 10-én ismét kivonul. Deczember 10-én Royana helységnél a muszkák elfogják őt is, az év végén Varsóban találjuk őt, 1770. január 20-án Polonában, Volhyniában. Benyovszky ekkor már Tobolszkban járt. Majdnem az egész február hónapot Belcour Kiovban töltötte és u. a. hó 27-én Kazánba indult, hova május 1-én ért. Végre julius 25-én őt is Tobolszkba küldötték, de oda csak október 19-én ért, azaz kilenczedfél hónappal Benyovszky elutazása után. A franczia ezredes itt maradt fogságban s e pontnál tovább keletre soha sem utazott. A többi muszka fogságba került franczia tiszt pedig sohasem jutott tovább Szmolenszknál.

Belcour mind össze négy évig, négy hónapig és tiz napig volt orosz fogságban saját számitása szerint, mely időre 477 rubel járt volna ki neki a kormány utalványozása értelmében, de még ezen nyomorult összegből is több mint fele, kerek számban 255 rubel eltévedt valahol valakinek zsebébe.

Most miután ezt az egyetlen kétes pontot Benyovszkynak életpályájának általam érintett részében is sikerült tisztáznom, *Emlékiratai*-t már bátran elhelyezhetjük Psalmanasar és a vele hasonszőrü szerzők művei mellé, a franczia könyvtárnokok részéről »Voyages imaginaires«-nek keresztelt szakaszba. Pedig, de kár! hogy ennek igy kell lennie.

Kropf Lajos.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Károlyi grófok nagy-károlyi várkastélya és pesti palotája. Eredeti kutfők nyomán irta Éble Gábor. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 1897.

Az ezer éves grót Károlyi-nemzetség jeles és fáradhatatlan történésze, Éble Gábor legujabban az ősrégi család két legkiválóbb székházának, a károlyi várnak s a pesti palotának multjáról adott ki 116 oldalra terjedő munkát, mely gazdag beltartalmával s fényes külső kiállitásával egyaránt leköti figyelmünket. Számos gyönyörű és történelmi értékű kép disziti, nyomdai kiállitása nagy műgondra és ízlésre vall s a könyv választékos elegántiával lép a közönség elé. De mindezeknél sokkal becsesebb belső tartalma, mert a szép könyv jóval többet nyujt, mint a mennyit czime után várhatnánk. Szerző azt tűzte ki czéljául, hogy Nagy-Károly várának multját megvilágitja, hol a Károlyi-nemzetség a honfoglalás, de történelmi okmányokkal is bebizonyithatólag a XIV. század első fele óta székel. Nagy-Károlyhoz nem füződnek ugyan országos fontosságu események. De multja mindenesetre érdekes, habár első sorban a helyi, valamint a családi történet szempontjából. A mult században, mikor a háboruk és belmozgalmak kora véget ért s főuri családaink kezdték ott hagyni az ódon sasfészkeket s lovagvárakat, midőn a több kényelmet nyujtó városba, sokan Bécsbe költöztek át s ott épitettek családi palotát: a Károlyiak követve a kor irányát szintén emeltek vagyonuknak megfelelő uri lakot a városban. Ők azonban sohasem gravitáltak Bécs felé s nem a császár-városban, hanem az akkor még kicsiny és jelentéktelen Pesten épitettek családi székházat. Józan ösztönük, hazafias gondolkodásuk előre sejteté velök ama nagy jelentőséget, melyre Pest városa idők multán a magyarság műveltségi, nemzeti és politikai törekvéseiben vergődni fog s már a mult században helyet kerestek maguknak, diszes házat

emeltek a magyar közéletnek akkor még csak csirázó, jövendőbeli góczpontjában. E palota története Éble művének második fő része. Mikor olvasni kezdtem, azt hittem, hogy levéltári adatok alapján uj és érdekes tájékozást találok benne a régi Pest építési történetéhez s a grófi család egyes tagjainak életéhez. Megtaláltam ezt is, de Éble nyujt többet, összehasonlithatatlanul fontosabbat is.

Kifogástalan, első rangu kutfőből származó felvilágositásokat kinál a szabadságharcz, kivált az 1849—50. évek eseményeiről, melyek történetében ez a palota és lakói nem utolsó szerepet játszottak. A nagy nemzeti dráma nem egy megrenditő jelenetének szinhelye volt akkor ez a palota s a mit Éble művének ezen részében nyujt, az nem többé egy grófi lak története, hanem kiegészitő része a kortörténelemnek, hiteles forrásból származó adalék amaz események ismeretéhez, melyek a magyarság sorsára örök emlékezetű hatással voltak. Az 1849—50. években a vérszopó Haynau és társai fészkelték meg magokat a Károlyiak palotájában, onnan intézték gyilkos munkájokat, ott irták alá azokat az iratokat, ugy nevezett birói itéleteket, melyek legjobbjainkat vérpadra küldötték, a börtönöket meg ezernyi ártatlan fogolylyal népesitették be. A 1849—50. nemzeti passio történetében emlékezetes szerepet játszott a palota, mely tulajdonosai megkérdezése nélkül, egyenesen akaratuk ellenére hosszu időn át a katonai önkényuralom legfőbb középponja lett. Mindezt a mai nemzedék rég elfeledte s midőn Éble műve ezt emlékezetünkbe visszaidézi, nem csupán a palota történetét irta meg, hanem az emlitett időszak nemzeti történetének ismeretéhez is igen fontos és értékes adalékot szolgáltat. Ez a rész művének legbecsesebb, legtanulságosabb része, mely az egésznek sajátos érdekességet kölcsönöz. Maga az egyetem-utczai Károlyi-palota telkén már a XVIII. században állt a Barkóczyak egy-emeletes háza, melyet gróf Károlyi Antal megvásárolt s 1779-ben igen tetemesen átépitett s kibővitett. Idővel azonban ez a szép és nagy úri ház nem felelt meg többé czéljának s Károlyi György gróf lebontatta s 1832—40-ben egészen ujat, mely ma is fennáll, épitett helyére. Noha 1838-ban az uj palota még nem készült el teljesen s az épitkezések maguk is sokat szenvedtek az árviztől, Wesselényi Miklós, a grófi család beleegyezésével, több száz árvizkárosultat helyezett el benne, kik ott várták be a romboló hullámok elvonulását. 1840-ben a palota teljesen elkészült s Károlyi György ifju nejével, gróf Zichy Karolinával benne töltötte a következő évek legnagyobb részét. Zichy Karolina és nővére, gróf Batthyány Lajosné amaz időszak legnemesebb magyar

hölgy alakjai közé tartoztak, kikről Petőfi Sándor lelkesülten dalolta:

Ragyogjatok ti ébredő hazámban
Hajnalsugárul, testvércsillagok!

Életök boldogsága akkor érte el delelőjét, melyet 1849 első napjaitól kezdve a keserűség és gyászos és megpróbáltatások borus korszaka követett. 1849 január 5-kétől kezdve emlekedik Éble műve is kiváló történeti jelentőségre, mert ez időben a palota valósággal történelmi fontosságot nyert. E mozgalmas időre, mely Pestnek a németek általi megszállásával kezdődött, Éble két igen becses kutforrást használ. Az egyik Bártfay László kiadatlan naplója. Bártfay tudós és iró, Károlyi grót uradalmi ügyésze s igen bizalmas embere volt, ki naplót vezetett, mely a kor történetéhez sokféle részletet nyujt. De sokkal értékesebb a második kutfő, melyből Éble közleményeit meriti. Maga a nemeslelkű özvegy gróf Károlyi Györgyné, a nagy idők egyik hazafias honleánya, ma is élő tanuja, ki élénken emlékezik vissza ama gyászos idők minden részletére, szolgált neki értesitéssel s hatalmazta föl, hogy közleményeit nyilvánosságra hozza. Igy Éble olyan kutfőkkel rendelkezett, melyek hitelessége ép oly kifogástalan, a milyen nagy történelmi értékök. E kutfők alapján mondja el mind azt, mi a Károlyi-palotában 1849 január 5. óta történt, mikor Windischgrätz herczeg hadai Budát és Pestet megszállották. Pedig sok és emlékezetes történt ott. Még az nap délben Jellassich horvát bán és kisérete szállásolta be ott magát; elfoglalta a kiterjedt épület legnagyobb részét s a grófi családnak, mely iránt emberei durva kiméletlenséget tanusitottak, csak kevés helyet hagyott. Január 6-án a palotában fogták el s szállitották 40 fegyveres katonával börtönbe Szapáry Antal grófot. Ez csupán bevezetése volt annak, a mi 9-én történt. Este a grófi családnál több vendég vacsorált, köztük gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök, ki Windischgrätz parancsára Pesten várta be a további rendeleteket. E közben menekülhetett volna s egy osztrák tiszt ajánlotta fel neki a közreműködését a menekülésben. De nem fogadta el az ajánlatot. Lelkiismeretét nem terhelte bűn s nem akart kitérni Windischgrätz elől. Pesten maradt s január 9-én a Károlyi-palotában vacsorált nehány más vendéggel a grófné szalonjában. Oda tört be egy katonatiszt s vitte magával áldozatát. Az elfogatást az élő szemtanu elbeszélése után Éble nagyon részletesen és megható drámaisággal irja le. Ugyane palotából hurczolták fogságra április 3-án este Károlyi István grófot. Mikor a németek a tavaszi hadjárat vereségei után visszavonulni készültek, április 22-én a

foglyok Budáról mind elszállittattak. Csakhamar megváltozott a helyzet, a magyar csapatok ismét megszállották Pestet. De az öröm nem sokáig tartott. Julius 12-én bevonultak az oroszok s julius 19-én Haynau szállt meg a palotában, melyben csak a grófné lakosztályát hagyta érintetlen. Csakhamar elutazott ugyan, de aug. 30. visszatért, s ott maradt állandóan 1850. jul. 18-ig, mig az országból nem távozott. Ez egész időn át innen intézte a lánczra vert ország ügyeit s a Károlyi-palotában ma is érintetlenül áll az iróasztal, melyen a halálos itéleteket aláirta. Éble műve telve van a gyászos időre vonatkozó érdekes és fontos részletekkel. Igen becses az, a mit gróf Batthyány Lajos élete végnapjairól, a gróf Károlyi István és György — őt is elfogták, de csakhamar szabad lábra helyezték — elleni pörről s ama durva bánásmódról mond, melyet Haynau és emberei özvegy gróf Batthyány Lajosné és gróf Károlyi Györgyné iránt tanusitottak. Egy emlékezetes korszak szereplői és eseményei elevenednek meg előttünk a munkában, mely az eseményeket megkapó közvetlenséggel beszéli el.

Nem ilyen főfontosságú, de nagyon érdekes eseményekkel foglalkozik a munka elő része, mely a nagy-károlyi ősi kastély történetét irja le. Ez a kastély 1482-ben épült, de várszerü jelleget csak száz évvel később kapott s mint ilyen a XVII. században a kisebb végvárak közé tartozott. Valami kétszáz év multán az ország változott viszonyai közepett ez a vár is feleslegessé lett. Lebontották tehát, illetve átépitették s uri kastélylyá változtatták át. 1894—96-ban jelenlegi tulajdonosa, gróf Károlyi István azonban XV-ik századi stilben restauráltatta a kastélyt, mely külsőleg immár ismét középkori lovagvár, mig belseje a modern uri kényelem minden kellékével el van látva. De vannak benne értékes történelmi emlékek is. Van benne Rákóczy-szoba, melyben II. Ferencz fejedelem 1708. február hava nagy részét töltötte s melyben ma is megvan az egykoru butorzat. A Károlyi-család történetéhez ez a rész is sok fontos és becses adalékkal járul s kellő világot vet ama kiváló szerepre, melyet ez az ősi nemzetség hazánk közéletében játszott. Igy a munka család- és köztörténelmi szempontban egyaránt igen becses s méltóan sorakozik Éble eddig megjelent s teljes elismerést aratott műveihez, a melyekben a Károlyi-levéltár gazdag kincsei a magyar történetirás használa s a gróf Károlyiak dicsőségére szakismerettel és irói tehetséggel vannak feldolgozva.

Acsády Ignácz.

Kiktől tanulhatták Dacia őslakói az aranybányászatot? Minő alakban és súlyrendszer szerint jutott forgalomba legrégibb aranytermelésünk?

Dacia őskori aranybányászatának kutatásával irodalmi feljegyzések hiányában teljesen a régiségleletekre vagyunk utalva, mert Herodotosnak ama rövidke vonatkozása, mely szerint a Maris mentén lakozott *agathyrsek* aranyban bővelkedve, fényüzésükkel és gazdagságukkal a szomszédos népek irigységének tárgyát képezhették, szintén nem közvetlen megfigyelésből, hanem kalmárkodó honfitársainak hiradásaiból s nem mindig is megbizható turistajellegű reminiscentiáiból származhattak minden valószinüség szerint.[1])

Ennek a rövidke feljegyzésnek köszönhetjük azonban a daciai aranybányászat virágzásának legrégibb adalékát. S mert *Herodotos* csakis honfitársaitól nyerte értesülését, s ő maga a Kárpátok vidékéről közvetlen szemlélettel nem rendelkezett. feljegyzéseiből még azt a másik, szintén igen becses tanuságot meríthetjük, hogy a görög vállalkozási kedvét és üzleti életét az *agathyrsek* aranygazdagsága *Herodotos* korában annyira foglalkoztatta, hogy rendes kereskedelmi viszonyban állhatott Dacia az élelmes görögséggel.

Ezt a szoros kapcsolatot és a görög gyarmatosoknak a Kr. e. évezred közepétől a daciai aranymosások és bányászat termékeivel folytatott kereskedelmét még szembeötlőbbé teszik az *aranykarikák,* melyek gyűrűnyitól nyakperecz nagyságig eléállitva, többnyire az ismeretes és jellemző halvány ezüstös erdélyi aranyból, a görögöknek u. n. elektronjából készülve, leggyakrabban épen a déli határátjárók közelében találhatók. *Herodotos* még a Dácziából kifolyó vizeket is u. m. az Ἄρλας a mai Olt, Ἄρρας a hunyadmegyei aranymosásokból eredő Zsil, és a Τίβισις-t, vagyis a szintén aranymosásokkal értékesített Temest is névszerint emlegeti. Egy V-ik századbeli görög iró: *Byzanti Stephanos*[2]) pedig az agathyrsok lakóhelyét a Haimoson belül irja le, ἔθνος ἐνδοτέρω τοῦ Αἵμου, (a Haimuson belüli nép) miután a régiek a mi déli Kárpátjainkat is Haimosnak nevezték. — Ezt a földrajzi kapcsolatot még szorosabbra füzték tehát a görögök a kereskedelem érdekszálaival.

S mi irányíthatta volna errefelé oly távol népek érdeklődését, vállalkozási szellemét, ha nem az annyira sovárgott s az ó-kor művészetében, közéletében irányadó *arany* birhatása?

[1]) Herodotos IV. k. 104.

[2]) *Herodotos* IV. 49.

[3]) *Wilhelm Tomaschek:* Die alten Thraken. Philosophische Historische Classe. Bd. CXXVIII. Wien, 1893. Übersicht der Stämme. 99. l.

A phoeniciaiak, a kik a Kr. e. II. évezred végén a görög szigetek lépcsőzetén a Vardar, Strymon, Kara aranyhomokjáig már eljutottak s a görög félsziget érczeit, Athenae mellett *Laurium* ezüsttelléreit, a *Pangaeus* aranyereivel kizsákmányolták volt, ha történelmi biztossággal ki nem is mutatjuk, *Rougemont*-nak a bronziparra vonatkozó fejtegetései szerint is a Duna völgyében s a Kárpátok alján a fémáruk és *bányászat* uttörőiül bizonyulnak. Csakhogy a phoeniciaiak is régibb mesterektől szerezték ismereteiket, s a kutatások lánczolata Egyptomig vezet bennünket. A régi egyptomiak Nubia, Aethiopia ezüst tartalmú aranyát, melyet a görögök »*elektron*« nevével ismerünk, szintén megkülönböztették s *asem*-nek hívták.

Az egyiptomiak hozták forgalomba először, úgy látszik az arany és ezüst karikákat is a régi nomád cserekereskedelem helyett. De a *marhafej alakjában előállitott súlymértékek*[1]) tanusítása szerint, azért az első méréseknél még mindig az ősi eljárás reminiscentiái irányították őket, csakhogy az egyenlő karikapénzek 94—96 gramnyi súlyegyeségét »uten« vagy »ten« néven ismerték.

A réz, ón, ezüst, kistégla alakjában $18^1/_2$ uten vagyis 1818 gram súlyban jött forgalomba. És a karnaki templom hyeroglipháin olvashatjuk, hogy III. *Thutmosis*[2]) uralkodása 23-ik esztendejében a syriai chetaktól 8 ezüst karikát kapott összesen 301 *uten* vagyis 29 kiló súlyban. Babylonia, Ninive arany-ezüst műipara azonban már a történelem hajnalán kizárólag uralkodott a messzi kelettől Európáig, s az ő súlyrendszerükben készült rudak, pálczák, lepényded vagy karika alakjában forgott az arany és ezüst mindenfelé. Az izraeliták ezzel a sulyrendszerrel éltek. Igy Izsák Rebekának egy fél seckelsulyu aranyrudat, két darab seckel arany karikát ajándékozott Mózes I. könyve XXIV fejezet 22 verse szerint. József testvérei Benjamint ezüst rudakért árusították el s Egyptomban is igy vásárolták a gabonát (Mózes I. könyve XLII. 27.) Aranyban 50 seckel nyomott egy babyloniai minát, vagyis egy seckel átlag 20 grammot nyomott, a mi éppen megfelel a nálunk is forgalomban állott aranykarikák átlagos sulyának. Az ezüstmina azonban valamivel könnyebb vala.

A phoeniciaiak által eltanult bányászati rendszer s az általuk a Duna vidékein meghonosított karikapénzek tehát — a mint alább látni fogjuk — az egyptomi uten és abból alakult babyloniai *mina* sulyrendszerét képviselték. Maga a bányá-

[1]) *Ludwig Beck:* Die Geschichte des Eisens in technischer und kulturhistorischer Beziehung. Braunschweig, 1884.

[2]) *Rosellini:* II, monumenti dell Egitto.

szat teljesen egyptomi eredetű s a tunisi muzeumnak egyik papyrusa a Vörös tenger közelében Akabanál és a Dsebegel Olbigánál űzött aranybányászatnak még bányatérképen is feltünteti. Nubia aranyporáért vívták a faraok első harczaikat s a Cleopatra tűjén szemlélhető hyerogliphok Akaba rézbányászatát is igazolja: »Én (II) Ramses megbizottamat Akaba földjére küldöm az ott levő rézbányákba.[1])«

A görögök csakhamar önállóságra jutván, a phoeniciaiak a Kr. e. évezred közepén a korábbi évszázadok kijárt utait követhették Dácia aranyvidékeire. 1884-ben épen a zsilvölgyi aranymosásokból volt alkalmam e régi bányairati összeköttetés tényleges bizonyitékát a legsűrűbben használt vulkáni hágó alján éppen a zsili aranymosásokból kiásott *Ares* szoborban a hunyadmegyei történelmi régészeti társulatnak megszerezni. Az aranyozott bronzmell-szobor vak csalódásig hű hasonmását szemlélhetém azóta *Kenner* bécsi muzeumi igazgató előzékenységéből a császári régiségtárban. *A Dilhey*[2]) zürichi tanár gondos tanulmányában megnevezett többi analogiák, igy Berlin, München muzeumaiban, a thorni kastélyban s az épen hazánkból a Fehérváry muzeummal Kopenhágában látható példányok arczkifejezése sok tekintetben eltérőbb. De kétségtelenül be van igazolva, hogy mindannyian *Lysippus* skyoni bronzöntőmesternek *Pericles*-től *Nagy Sándor*-ig virágzott iskolájából kerültek ki. Sőt a mi vulkánhágói mellszobrunk, a bécsivel együtt, szintugy *Nagy Sándor* arczáról készültek, mint akár a borghesi gladiator.

Ime tehát egy teljeshitelü documentum a hunyadmegyei Zsil-völgyén létezett aranymosások területéről — miután ott a helyszinén házalapozásnál ásták is ki — arról: hogy *Nagy Sándor* korában, tehát Kr. e. 330 körüli trónralépése idején, vagy kevéssel utóbb a görög előkelőségek méltónak találták Dácia aranymosásainak üzleti felkarolását. Mert ilyen művészi szobor nem közönséges üzérkedőkkel juthatott át a déli Kárpátokon, hanem finomabb műérzékkel kimivelt s annak kielégitésére anyagilag is képes előkelő nagy vállalkozóra, vagy bérlőre utal legalább is, a kinek szereplését az aranymosással hozhatjuk kapcsolatba.

Az ókori világkereskedelem és aranybányászat eme vezérférfiai az aranytermékeket rendesen a legkönnyebben szállít-

[1]) *Chabas:* Les inscriptions des mines d'or, melyet azonban nem használhattam, hanem Beck: Geschichte des Eltens 72 lap 12 rajzát ismerem.

[2]) *Dilhey:* Ueber einige Bronzebilder des Ares. Jahrbücher des Vereins v. Alterthumsfreunden zum Rheinlande. Bonn, 1873. Heft LIII. LIV. 1—43 lap.

ható táblácskák vagy felfüzésre alkalmas karikák alakjában hozták forgalomba. A négyoldalra kalapált, két végin elkeskenyülő egyenes, vagy karikává görbített karikák sulyában mindig akkora rendszeresség mutatkozik, hogy már 1840-ben *Érdy János*[1]) »a legrégibb karikapénzt« kereste a hazánkban oly feltünően gyakori bronz- és aranykarikákban.

Miután a bécsi császári régiségtárnak különösen nagyirányu aranykarikái után a budapesti nemzeti múzeumnak szintén igen gazdag collectióit a Kolozsvár és N.-Szeben muzeumaiban láthatókkal ismételten áttekintettem, sőt összehasonlító méréseket is eszközöltem, végre arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezen karikákat a régi aranybányászok valóban a biztos értékesithetőség kedvéért állitották egy világforgalmilag érvényes mértékegység hányadaiban elé. A forgalmi pénzek elterjedése előtt az adás-vevés közvetitéséül is hivatva voltak e bányatermékek szolgálni s éppen azért, a mint alább látni fogjuk, a forgalom megkönnyítése czéljából a *babyloniai mina* decimalis részleteiben a lehető legkisebb hányadtól felfelé egészen az $^1/_4$ és $^1/_2$-nyi részletekig minden nagyságban kibocsátották ezeket az akkori kohászok.

Némi önérzettel emelhetjük ki, hogy a külföldön is általános érvénynek örvendő elmélet hazánkból nyerte kiindulását. Mert 1859-ben *Kiss János*[2]) egyetemi tanár is »A karika pénzről« szóló értekezésében tovább fejtette *Érdy* elméletét, sőt 1865-ben *Römer Flóris*[3]) ugyanilyen értelemben dolgozta fel hazai arany karikáinkat, a mikor a külföld ezekkel nem is foglalkozott.

És csak most, majdnem négy évtized multán, talált ez a tan külföldi szószólokra. Először *Sadovsky*[4]) lengyel tudós csatlakozott *Kiss János*hoz 1877-ben; miután *Érdy* dolgozatáról nem értesült. Alig pár évvel utóbb 1879-ben dr. *Much Mátyás*[5]) a bécsi régiségtár »*karikapénzeiről*« értekezett. Majd *Hampel József*, a hazai leletekre utalólag, a szarvasszói (Máramarosm.) s a marosvásárhelyvidéki 52 aranykarikán eszközölt méretei során kideritette, hogy a babyloniai mina képezhette valóban azok súlyegységét.[6])

[1]) *Érdy János:* Tudománytár 1840. évf. májusi füzetében.

[2]) *Kiss János:* A karikapénzről. — Archaeol. Közlemények 1859. évf. 174 l.

[3]) *Römer Flóris:* A két hazában talált régi aranyműemlékek. — Archaeol. Közlemények 1865.

[4]) *Sadowsky:* Die Handelsstrassen der Griechen und Römer an die Gestade des balt. Meeres. Aus dem polnischen. A. Kohn. Breslau.

[5]) *Much:* Baugen und Bögen. Mittheilungen der anthrop. Geselsch. Wien 1879.

[6]) *Hampel József:* Máramarosmegyei aranylelet. — Archaeologiai Értesitő XIV. évf. 29—32.

Az 52 karikából 34 alig 0.022—0.025 m. átmérőjü, vagyis csak gyürünyi vala és sulyban 9.7, 9.8, 9.9, (5 drb), 9.95, 10, 10.1, 10.12, 10.3 (4), 10.5 (2), 10.7 (2), 10.8 (2), 10.9, 11 (2), 11.2, 11.3, 11.4, 11.5, 11.6, 11.9 gr. nyomtak. A legkisebb 7.7 gr., a legnehezebbek 12.6 gr. 2 és egy drb 13 gr. nyomott. Ime tehát a középérték 10.2—11 gr. adott s az eltérések a készitő és mérlegelő hibájára vihetők vissza. Egy 9 drbból álló ujabb csoportnál 20.5 gr., vagyis az előbbinek kétszerese képezte az egységet s ezek 20.1, 20.4, 20.5, 20.9 (2 drb), 21, 21.4, 21.8, 21.6, 21.8 gr. nyomtak. A harmadik csoport nagyobb karikáiból 31, majd 37., 39.4, 42 gr., azután 52., 54., majd 59. és 65.5 gr. nyomtak. Egyetlen kis karika nyomott 3.5. Ily módon az egésznek 942.4 gr. sulya épen megközeliti a babyloniai mina 1010 gr. sulyát, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy eredetileg a 34 tizes gr. csoportba még 6 tizes tartozhatott. Részemről az erdélyi Erczhegységből épen a Füzes-Borbára és Boicza (Kisbánya) aranybányái tőszomszédságából ismerek a hetvenes évek elejéről egy aranykarika leletet. Ez is elkallódott és csak egyetlen darabot mérhettem le belőle 20.7 gr. sulyban. Kissé távolabb, de még mindig Körösbánya, Brád, Boicza (Kisbánya) aranybányáitól alig egy napi járatra Felső-Lapugynál, Dobra mellett, 1881-ben merült fel 8 hatalmas és a Déván szabad szemre egyenkint 100 grammig becsült karikából álló lelet. Ez a mi Erczhegységünkből Facset-Lugoson át a hajdankori görög kereskedelem főutjára: a Moravara czélozó lelettel együtt aranyvidékünkre utal a Hátszegvidék közepén Totesdnél 1854. felmerült s 14, egyenkint 105 gr. nyomó karikából álló lelet, mely 1400 arany forintért a bécsi császári régiségtárba került. Ezen karikák lelőhelye a hunyadmegyei Vaskapun át az Aldunához irányult utvonal jelzőjeül tekinthetők.

A máig szereplő, egykor nagy virágzásban állott oláh-piáni aranymosásból egy nagyobb s a zalatnai aranybányákra utaló, Maros-Portusról egy vékonyabb aranykarika látható a kolozsvári muzeumban Hunyadmegye egyik közelebb meg nem határozott lelethelyéről s igy csak gyanithatólag ismét az aranyvidék köréből még egy 6 cm. átmérőjü és zárt karikát látni ott. Végre az Aranyosnak éppen az Erczhegységbe vezető nyilásától *Vurfalváról*, Torda mellett, 3 szivalaku s egymásba füződő, egyenkint 10 gr. nyomó s egy vékony, de ennyit mégis nyomó sodrony-karika disziti még a kolozsvári muzeumot.

Az általam más régiségletekkel is igazolt balkánvidéki aranyforgalom azonban, amint látni fogjuk, nemcsak a Vulkán hágóhoz füződött, hanem a hunyadmegyei Vaskapun kihaladólag a *Bisztra* torkolattól Orsova és a mai Palánka irányában

két fontos elágazással érte el a Dunát. E két utvonalat a Szemenik-Plesuva hegység vadonjai osztották el, melyek mai napig is utját szegik a zavartalan egyenes utirányoknak. És akármilyen kevés lelettel rendelkezzünk is legrégibb aranybányászatunk korából, mégis képesek vagyunk a fenn már Totesddel és F.-Lapugygyal érintett kettős utvonal továbbfolytatását e kevés lelet segitségével is igazolni. A hátszegi medenczéből a Vaskapun ki a Bisztrához szolgáló utirányt *Dalcs* helység (*Karán-Sebes* tőszomszédságában) 2 drb 13.9 gr. sulyú spiralis aranykarikával jelzi. Onnan, vagyis a Sebesvizvölgyből, hol ősrégi aranymosásokat találtam, egyenesen D-re Ó-Szadovához a szintén aranymosással értékesitett Bolvasnica völgyén át Arménis(=Őrményes) felé szolgált ez a rég utirány, a mint Örményesnél a Dosu Survlujon 1843-ban talált aranykarikával bizonyithatjuk. Az örményesi szorosból D-re, a terregovai hágón át Orsovára s onnan a Balkán szivébe vezetett ez az irány, mely helyzetével az erdélyi Erczhegység centrumát, az algyógyi völgyet, és Zalatna-Verespatak környékét czélozhatta.

A másik útirány a Marostól Dobrónak DK. vagy kissé odább *Soborsin* átellenében Birkistől vezetett. Facset, Lugos, Versecz irányában Bazias-Palánkához a Dunának, hogy Rámánál a balpartra kerülve, a Morava völgyén a középkor konstantinápolyi világútjába vágjon. Ezen útvonal a Fejér-Körös mellékére s a Körösbánya vidékén kimutatható aranymosásokra utal, mig a dobra-lapugyi vonal keletebbre Boicza (= Kisbánya) vidékéről indulhatott ki s a Boicza-Herczegány-Trestia vidékre, valamint az algyógyi völgy fejére utal. A Zsil mellett a Vulkán-hágón át vagy Hátszegvidékről a Vaskapun Orsovához s úgy ki a Duna Vaskapuján haladt forgalom az algyógyi völgy kezdetében a Fericsel tetőn, a Magyarok hegyén, vagy Zalatna körül s még tovább Abrudbánya-Verespatak környékéről kimosott és aknázott arany közvetitését eszközölhette.

A Soborsin átellenében a Maros parti öblözetben eső *Birkistől*[1]) (Berkes), Krassó-Szörény megye eme szolgabirói székhelyén, közvetlenül a Maros partról 1844-ben öt darab négyszögü s a két végén keskenyülő aranyrúd került a bécsi csász. régiségtárba. Az öt darab együttes 245 gr. súlyából itélve egyenként átlag 49 gr. nyomhattak. Ugyanezen forgalmi irányból azonban a Krassó-Szörény közepén kimagasló hegység érczvidékére is elágazás történhetett Bogsán, Dognácska,

[1]) *Fridrich Kenner:* Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen XXIV. 377 lap.

Oravicza, Szászka, Moldova irányában. Ennek útjelzőjét *Oravicza* és Szászkabánya között Szlatina[1]) 9 négyszögü aranykarikájában mutathatom be. 1855. julius 7-én került felszinre ez a 9 karika 5, 21.5 és 70 grammos súlyban, ugy hogy az egész 102.46 gr. vagyis éppen tizedrésze a babyloniai minának.

De a daciai aranytermékeket az Érczhegységtől K-re, Ny-ra és É-ra is éppen oly mohósággal keresték, mint a görög üzérek. Amarra az Alföld felé Ny. Gyula két 1788-ban napfényre került aranykarikája. Uj-Szent-Anna sánczvára (az aradiak szerinti *Ring)* egy a *Kölcsey*-egyletnél Aradon látható aranykoszoru, Szabolcsból Acsád 1864. szept. 3. három díszes karperecz, melyekből a n. muzeumba két (106.75 gr.+90 g.) drb. látható. Szilágyból a Krasznavölgyről Oláh-Keczel 14 karikát juttatott 1868-ban a bécsi régiségtárba; Szatmárból Matolcs egy aranykarikával mind az erdélyi aranyvidék körébe tartoznak. Még tanuságosabb Szarvasszó, Máramaros-Sziget mellett, hol 1847-ben a czigány-kovács fia egy vizmosásból nagy aranykincsre akadt. Az összesen 86 karika átlag 32/33 mm. átmérővel, míg a kisebbek 16 mm. Idejárult még 7 drb lapos aranysodrony s 64 aranyszem. Mindezek a n. muzeumba jutottak, mig 8 aranykarika 400 gyöngy és egy gyűrűnyi karika *Mihályi János* birtokában maradt. A radnai hegyekből eredő Vizsó völgyén Borsa több kisebb 48.86 gramnyi gyűrűnyi karikával mutatja nekem az irányt, melyen a szarvaszói kincs a Tisza mellé juthatott. Máramaros megye ismeretlen lelethelyéről 1886-ban elébb 15 négyélü, majd 20, melyből csak 13 volt már négyélü, karikát ajánlottak fel a n. muzeumnak. A 35 karika 500.35 gr. nyomott s igy a babyloniai mina súlyát 70 drbra tehetjük. Az erdélyi Érczhegységtől K. felé M.-Vásárhely vidékéről 16 összesen 442.5 gr. súlyú hasonló karikát mutattak be Budapesten 1880-ban. M.-Vásárhely közeléből Galambodról *Kovács Ferencz* mm.-vásárhelyi apát plébánusnál M.-Vásárhelyen egy 6.98 gr. súlyú karika, Segesváron 1876-ban merült fel ismét M.-Vásárhelyre utalással 7 négyszögü karika, Segesvár mellől Piperől (Kisküküllőm.) egy karperecz, Szász-Buda 76.68 gr. súlyú nagy karikával, odább az Olt mellől *Al-Csikba* vezető mitácsi hágó aljáról Bardocz s Bibarczfalva között 1858-ban bronznemükkel 2 sarló, véső, kard, üsttöredék, 25 kisded és zigzugoson czirádázott 2.1 2.3 2.7, 2.75, 3.4 gramm súlyú karika került ki egy disznótúrásból. A N.-Homoród mentén Karácsonyfalváról 1., a Kisküküllő felső völgyéről Sófalváról aranysodrony, a N.-Küküllő völgy

[1]) *Kenner:* U. ott. Archiv XV. 330.

derekán Medgyes-Erzsébetváros között Somogyom kisküküllőmegyei helységnél 1881-ben egy fazékban egy bronzedénynyel 18 szívalaku s 167 g. súlyu, egyenkint 9.5 g. karika, 26 felvarrható aranypityke 3-féle u. m. 4—5, 9—10 és 18—20 g. nagyságban, 158 aranyszem s egy 43 g. súlyú aranylemez és 5 ezüst gyöngyszem jutott a nagyszebeni és kolozsvári muzeumok 1—1 lánczszeme, gyöngye és boglárja kivételével a n. muzeumba.

Háromszékmegyéből *Bessenyő* községnek Dellő határrészéből az Olttól a Feketeügy felé átmenőleg egy 4.3 g. gyűrűnyi karika a szentgyörgyi székely muzeumban. Odább a bodzai szoros előtti Czófalvánál 1840 novemberében utcsinálás közben 1 aranygyöngy, egy 896 g. súlyú aranylemez, 1 aranyfokos, zablarészletnek nézett karikák merültek fel 956.5 arany értékben. A Marosvölgyből D-re a vöröstoronyi szoros felé Nagy-Selyk 48.34 g. és Szent-Erzsébet kisded 5.13 g. karikája utmutatóink; míg a Nagy-Küküllő mellől a Hortobágyhoz s onnan az Olton át a törcsvári szoros ősidőktől nagyban használt utirányát Szent-Ágota karikája jelzi.

Dacia őskori aranybányászatának emez érdekes és tanulságos utmutatóit a Kr. e. IV. században a görög gyarmatok pénznemei s főleg *Nagy Sándor* atyjának: *Fülöp*-nek tetradrachmái, valamint ennek barbár utánzatai váltják fel. Sőt a görög gyarmatok és üzleti körök befolyását a netán kétkedőkkel szemben ezen éremleletekkel még nyomatékosabban igazolhatjuk. Ott van mindjárt Thasos szigete, mely a thrak skytha népek nyers termékeit, a mézet, drága prémeket is közvetitett dél felé. S vele együtt versenyeznek a parti gyarmatok is, melyek a Kr. e. évezred kezdetén hazájukba betolakodott phoeniciaiak bányásztechnicáját eltanulva, azokat a VII. századtól fellendült állami élet révén rendre kiszoritották s éppen olyan élelmes uttörői levének a fémbányászatnak s azzal járó iparágaknak hazájukban s a többi ásványgazdag országokban, a minőknek phoeniciai mestereiket mutatja a történelem.

Dacia déli határa mentén, az átjáró szorosok közelében, még a gyér feljegyzések daczára is, számos kincslelet igazolja a görög pénzveretek élénk circulatioját. Igy mindjárt Hunyad megye déli határán, a Vulkánhágó közelében, Petrozsénynél a vasuti állomás vizvezetéke építésekor 1869. aug. 25-én egy cserépedényben több mint 200 drb *II. Fülöp*-féle tetradrachma került elé. Nagy része ugyan a *Bruckenthal*-múzeumba került, de a munkások kezén nagyon sok kallódhatott el, mert még évtizedek mulva is kapjuk a lelet maradványait.

Sebeshelynél, Szászvárostól D.-re, a havasokon át a Godean érintésével, a Zsil és Olt közti hegylejtőkre gravitáló hegyi átjárót 1801-ben napfényre került 395 nagy-thasosi tetradrachma lelet jelzi, 34—36 $^{m}/_{m}$ átmérőjű 11—12 gr. sulyu érmeken thasosi Dyonisius arczképét láthatjuk a bécsi csász. régiségtárban, hova e lelet nagy része került. Ugyanitt ujabban is fordultak elé dák veretű utánzatok. De sokkal érdekesebb a mescseli Gredistye, hol 1803-ban körülbelől ezer *KOΣΩN* aranyat találtak. Egy kis-oklosi földmíves is talált ilyeneket s 1847-ben Neigebaur porosz consul egy nap 500 romai consularis és Traian érmet gyüjtött u. ott. Fennebb *Oláh-Piánnál* őskori aranymosásokkal arany karikák, M.-Portusnál a római hadparancsnokság tőszomszédságában hasonlóképen. Sőt Szász-Sebes közelében *Rahonál* dyrrachiumi és tetradrachmák mutatják azon kiindulási pontokat, honnan az arany vidék forgalma a Balkán felé irányult. Igy az Érczhegység szivében a Zalatna és Verespatak közt kimagasló Vulkoj aranybányászatánál is sikerült kimutatnom, sőt onnan keletre a Csáklyakő alatti őstelep, az Érczhegységtől ki, az *Alföld* felé pedig Kis-Jenő (Fehér-Körösvölgy), N.-Várad, Kis-Várda, Széplak stb. leletei mutatják az utirányokat. Valóban felesleges továbbfűznünk ez adatok felsorolását, mert idáig is kellően beigazoltnak tekinthetjük a phoeniciaiak iskolájában nevelkedett görög bányászok vállalkozási buzgalmát s a daciai őslakóktól szerződési úton hatalmukba kerített fémbányászat és aranymosások ipari értékesitésében a Kr. előtti évezred közepén gyakorolt befolyását. Ezt a majdnem monopoliumnak minősíthető befolyást azonban az önállóságra emelkedéssel saját szellemi erőik tudatára ébredt dákok lassankint ép oly fokozatosan kiszoritották, a mint azt a görög gyarmattelepek phoeniciai elődeikkel annak idején gyakorolták. A dákok hatalmi túlsúlyra emelkedésével bekövetkezett rablóhadjáratok zsákmányai a leletek bizonyitó erejét már nagy mértékben complicálják s tanulmányi czéljainkra a historiai időhatárhoz közelitő leleteknek nagyobb bizonyitó jelentőséget épen azért nem tulajdoníthatunk.

Ama főkérdést azonban: hogy kiktől s minő utakon tanulhatták el Dacia őslakói az aranytermelést? s minő alakban és minő sulyrendszer szerint került az aranytermelés forgalomba? — az elsorolt adatokhoz kapcsolandó geographiai következtetésekkel, hitem és felfogásom szerint, némileg sikerült mégis megvilágítanom. Hogy nagyon sok kiegészíteni való várja még ez irányban munkásságunkat, azt senki nálamnál elevenebben nem érezi s épen azért ezen fejtegetésekkel is tovább gyűjtésre és megfigyelésre bátorkodom kérni és buzdítani

szaktársaimat, s főleg az aranyvidék értelmiségét és a vidéki iskolák vezetőit.

TÉGLÁS GÁBOR.

A Székely Oklevéltár.

(VI. kötet 1603—1698. 480 oldal. Szerkesztette *dr. Szádeczky Lajos.* Kolozsvárt, 1897. Ára 2 frt).

Csak féléve még, hogy a Székely Oklevéltár V. kötete megjelent s már a VI. is követte, mely az eddigi köteteknél másfélszerte nagyobb (30 ny. ívnyi).

Az előszóban a szerkesztő nagyjában ismerteti a rendkivül érdekes könyvet, s önérzettel mondhatja, hogy »ez a kötet a Székely Oklevéltár összes eddigi kötetei között a leggazdagabb s köztörténeti szempontból is legbecsesebb.« Teljesen igaz. A 323 darab oklevél, mely a könyv tartalmát képezi csak kilenczvenöt évet ölel fel, s ezt az aránylag rövid időt szépen és nagy részletességgel világitják meg huszonhét levéltár, gyűjtemény és leveles láda válogatott darabjai. Mégis legszebben van képviselve a század közepe, honnan csak 1658—1665-ig nyolczvanhárom oklevél van e hét év minden érdekes mozzanatával.

Első benne az 1603 január 19—23-iki gyulafejérvári országgyülésnek a székelyekre vonatkozó része, s utána *Básta* rendelete Marosvásárhely összes nemeseihez, a melyben megparancsolja, hogy a hajduktól feldult templom, iskola s az épülő új vár munkáiban a polgároknak segitsenek. Mindkettő latin szövegű, de már a következők csaknem egész végig mind magyarok. Öt a *Básta* és *Székely Mózes* küzdelmeit érinti, vagy a legszorosabban azokra tartozik. Ezekből egyik Székely Mózes győzelmét hirdeti, a másikban Kolozsvár hódolását okolják meg, melyre a hostát elégésekor »a tűz nem különben hullott, mint a kőeső.« E fontos város kézrekerülését már egy nappal a hódolás után maga Székely Mózes is tudtul adja Szebennek, s meginti a várost, hogy a hadait táborába küldje, mert ha tovább is vakmerősködik és ellene áll: ő nem lesz oka romlásának (1039 okl.)

Ugyanilyszerü intés az is, melyet 1605 április 1-én az erdélyi nemesség előljárói küldenek Szebenhez a baróthi táborból Rácz György hadainak behozataláért (1041.), míg négy nappal ezután Muzsnától felszólítják az egész szászságot, hogy egy hónap alatt hódoljon meg Bocskaynak s több idegen hadat ne hozzon be (1042.). A válasz julius 4-én jön meg. Ekkor már Bocskay mellett vannak. Hitlevelök tudatja,

hogy két hónapon belül — vagy ha Bocskay bejön, még hamarább felesküsznek; az idegen hadakat a császári biztosokkal együtt kiküldik s rajta lesznek, hogy Déva és Fogaras német őrsége minél előbb távozzék. Élelmet és fizetést sem küldnek tovább nekik (1044.)

*Rákóczy Zsigmond*nak két oklevele van a gyűjteményben. Egyikben megerősíti a Maros széki gyalogpuskások azon kiváltságlevelét, mely kiveszi őket az udvarhelyi kapitány és a marosszéki királybírák felsősége alól. Szabályozza jogaikat és felmenti őket az udvarhelyi vár őrzésétől. A másik a Bernád és Lázár családokra tartozik.

Bővebben képviseli ennél *Báthory Gábor* idejét tíz oklevél. Van ezek közt jobbágy- és birtokadományozás, fejedelmi értesítés, beigtatási rendelet, osztozó levél és jobbágyul szegődés. Mindezeknél több értékü azonban az, melyben a fejedelem huszonöt háromszéki testőrgyalogját nemesíti meg, s czímert ad nekik (1054.). A következőkből Angyalos János rövid levele Feketehalom ostromát említi s hozzáteszi, hogy »az brassaiak amaz istentelen Feyir Mihály után bolondoskodnak, nem akarnak meghajlani«. A többi az Imecs, Arros, Ozdi, selyei Balogh, pávai Bene, szentrontási Bereczky, hilibi Gál és árapataki Geréb családokat érdekli közlebbről.

Ugy nyelvészeti becsével, mint érdekes tartalmával kiválik a sorból a *segesvári szász gyülés panasza* Udvarhely székhez Báthory Gábor zsarnoksága miatt. Ennek halála után kelt. Minden szavából kirí az aggodalom és elkeseredés, a mint régi állapotukat kivánják vissza. Az egész a szászok nagy jajszava, szabadságuk síratólevele. Tele van idézettel, hasonlattal, közmondással s nyelvészetileg a kötet legkiválóbb darabja.

Mikor irják, már Bethlen uralkodik. Egykoru vele a Berekeresztur megyei összes ref. hívek határozata »a praedikátor és scholamester béréről.« Itt működött egyik legrégebbi székely iskola. Göcsi Máthé püspök 1579-iki visitatiója alkalmával megvan; de keletkezése ismeretlen. Az *iskolaügyre* egyébiránt kapunk még nehány vonatkozást. Ilyenek a »marosvásárhelyi schola« részére tett fejedelmi adományok Bethlen Gábortól, II. Rákóczy Györgytől, Barcsaytól és Apafitól, s tanulásáról ír Béldi Dávid is apjának 1676-ban. Magyar bibliát, imádságos könyvet és görög grammatikát kér, »mert görögöt is akar immár tanitani az mester«; de még előbb kijelenti, hogy »én most jobban nem kívánok tanolni, mert most valóban tanolok, bárcsak mindenkor igy tanolhatnék«. Jobban érdeklik az agarak és a »gyermek lovak.«

Bethlen korának többi oklevele között leghamarább egy rendelet, aztán Borsos Tamás levele jön (1066.), melyben a szebeni biró előtt a marosvásárhelyi kádárok czéhszabály kérését pártolja. Az *ipartörténeti adatok* továbbra is nagyrészben Marosvásárhelylyel foglalkoznak, mert e város akkor is főhelye volt a székely iparnak. Egyik czéhlevelet a vásárhelyi főbiró 1628 április 16-án újitja meg és pótolja ki a borbélyok számára, s ugyanezt a fejedelem ápr. 25-én megerősíti (1091.) 1092.), majd 1641-ből a kovácsok új czéhalakitó engedélyét olvashatjuk szabályaikkal, melyekre a helybehagyás egy év mulva jő meg (1121., 1126.) Az elsőben a borbélyok sebészségére, orvosságok főzésére, a másodikban a kovács művekre s a czigánykovácsokra kapunk értékes adatokat. Még előbb találjuk Bethlen Gábor rendeletét az udvarhelyi dologtalan czéhek megbüntetésére s hátrább van két oklevél a brassai vargák és timárok viszályáról. (1089., 1240. 1241.)

Nagyobb számuak a *gazdaságtörténeti darabok*. Ezek szintén Bethlen korával kezdődnek azzal, a melyben a fejedelem Nagy-Bölönnek, Közép- és Nagy-Ajtának megengedi, hogy »felelő pásztort« tarthassanak. Utána látjuk Csík-Szt.-Mihály falutörvényét, Béldi Pálné tiltakozását a csikkozmási elfoglalt csere dolgában, s a marosvásárhelyi ref. papok évi negyven veder bor-tized adományát I. Rákóczy Györgytől és Apafitól. (1080., 1105., 1163., 1223.). Hátrább Csik-Szt.-Tamás falutörvénye van, melyben a 9. pont azt mondja, hogy »az Olt vizében is senki *szikanynyal* és *kappagatóval* vagy *maszlaggal* halászni ne merészeljen maga jószágán kívül, egyéb formán *garkével, habval* halászhasson, három forint büntetés alatt«. Ott van Donáth László gazdasági tudósitása Béldi Pálhoz, Petki János és özv. Petki Anna utasitása udvarbirájoknak, Csik-Szt.-Tamás új falutörvénye 1676-ból, Várfalvi István reversálisa az udvarhelyi várról, a miklósfalvi udvarházról és jószágokról, s a marosvásárhelyi Pikolomini ezred élelmezéséről és hátralékairól szóló panasz. (1206—84—91., 1311—38.). Ezek ismét egy sereg jobbágy- és birtokadományt, vallatást, végrendelet töredéket és vásári szerződést zárnak közbe. Három okmány a csíki vasbányákról, egy a vízaknai sókamaráról emlékezik meg, s a marosvásárhelyi kovácsok czéhlevele szerint »az toroczkai, hunyadi és csúczi vasak minden eszközre és mivelésre legjobb és alkalmatosabb.«

Szép számmal vannak a *nemeslevelek*, *lófőségi-* és *pixidarius-levelek* is. A kisebb jelentőségűekből csak kivonat és czímer- leirás van. Legelőbb áll köztük Békési János, a felesége Borsos Judit és fiok Békési István kivonatolt armalisa; utána

Báthory Gábor testőreinek tömeges nemesitése, majd nagyborosnyai Bede Tamás kérvénye a czímeres nemességért, a rövid »fiat« válaszszal. Megtaláljuk még két Török családnak s egyikökkel a Bersenieknek nemességét, ott van a Székely Bálint és Székely Boldizsáré, a martonosi Nagy, papolczi Kis és Eresztevényi családoké; mig az 1116. sz. oklevélben ismét Báthory teszen testőrei közül egy újabb csoportot nemessé, s ugyanebben nehány 1594—1637-ig lófővé lett család oklevél kivonatát olvashatjuk.

A *két Rákóczy György* hasonló bőven adta az ilyen kiváltságokat, mert a fennebb említett nemes családok egy részén kivül I. Rákóczy György 1646-ban nehány gyergyai parasztot teszen pixidariussá, s II. Rákóczy 1656-ban plojesti táborából több mint hatvan Maros széki lovas puskást emel lófőségre.

Visszatérve a Bethlen oklevelekhez találunk még nehány becsesebbet. Ilyen az, a melyben a fejedelem Tatros város lakóinak a moldvai hadba indulásakor oltalmat igér. Még érdekesebb, a melylyel Bethlen István kormányzó élelemszállitást rendel a lengyel földre induló török tábornak. Ez alól kér felmentést Csikszék a fennmaradt oklevél töredékben (1069., 1077., 1078.) Kevéssel hátrább érjük Háromszék követ utasitását, s a számos adomány, meghagyás és tehermentesités közül Borsos Tamásé a nevezetesebb, melylyel 1624-ben megkapja Bergenyében a megölt Vajda István lófő minden vagyonát.

A következőkből *Udvarhely* várának két *leltára* emelkedik ki. Részben a gazdaság történetiek közé vehetők, de a számtalan felsorolt tárgygyal s a várberendezés leirásával egész külön csoportot képeznek. Éppen igy vehetők külön Béldi Pál elszedett ingóságai (1319.): a sokféle könyv, edény és lószerszám, majd a tusnádi templom s a lázárfalvi kápolna 1690-ben elrabolt tárgyai (1344.)

*Brandenburgi Katalin*nál az *egyháztörténeti oklevelek* vannak elől. Ilyen utasitása az Udvarhely és Három széki vitás templomokról s közvetlen e mellé hasonló rendelet sorakozik (1096., 1097.). I. Rákóczy György 1633-ban az udvarhelyi régi templomnak a katholikusok, s az újnak a reformátusok számára leendő átadására küldi biztosait, s egy évvel azután a Maros széki Bozed és Monyard — a mai Bazéd és Nyomát falukba nevez ki megbizottakat, hogy a veszekedő feleket elcsendesitvén, a templomot a nagyobb résznek adják. Itt a reformátusok és unitáriusok közt folyhatott a harcz. Ma már Nyomáton mindkét félnek van temploma, s kivülök még három felekezet él a

faluban, mig a mezőségi Bazéd egészen oláh. Csak egy-egy magyar családnév és határelnevezés maradott a régi magyarságból. — Ilyen háboruság elintézésére nevezi ki Apafi 1666-ban egyik biztosúl polyáni Mihálcz Ferenczet is Kálnokra (1248.)

A többiek között vannak az »egyházi kivánalmak«, s a fejedelemnek azokra tett válaszai 1640-ből, aztán ide vehetjük Csík-, Gyergyó- és Kászonszék határozatait a paráznákról és ünnepszegőkről, s Apafi levelét a viszálykodó marosvásárhelyiekhez. Keményen megfenyegeti őket. »Valakik -- igéri — mind egy s mind más egyenetlenségnek okai lésznek, *bizony rövid nap a sóaknákban hányatjuk őket*, mert eluntuk a miattok való sok búsulást.« A rendet a csikkozmási róm. kath. »megye« határozatai fejezik be (1349.) az egyházi rendtartásról, esküformákról, temetésről, a templom székeiről, megyebirákról, egyházfiakról és a megye vagyonáról. E szerint »mindenkor tilalma volt az sátoros innepeken való tánczolásnak, *királyné asszony ültetésnek*, mely *pogányoktól maradott szokás* ezután is tilalmas.« Éppen igy »a Szent János estin való virrasztáson való tánczolás semmiképpen meg nem engedtetik,« s azt »a ki *mást bajra hivott* és megölettetett«, nem szabad a szentelt földbe temetni.

I. Rákóczy György idejéből Buday Péter lófőségi oklevelére a fejedelem parancsa jön Csík-, Gyergyó- és Kászon szék vicetiszteinek, az útonállók és egyébb gonosztevők büntetéséről (1103.), később — 1635-ben — székelyföldi mustrájáról tesz említést, s tiz évvel azután egy újabb lustrumának Kászon széki töredékét kapjuk meg (1112., 1135.) Az 1636. évben a székely örökségeket magszakadás esetén a kincstár mellőzésével a rokonoknak biztositja, s ugyanezen évben Homorod-Szent-Márton templom erődének védelmére háború esetére öt székely gyalogpuskást enged egy választott főbbjük vezetése alatt. — Innen értesülünk arról is, hogy e falut Báthory Gábor alatt a tatárok feldulták, s erre épitették a lakosok templom-kastélyukat.

Pár itéletlevél, rendelet és tanukihallgatásra következik az udvarhelyi polgárok és városi nemesek viszonyának szabályozása (1117.), Toldalaghy Mihály »szomoru jelentője« (1128.). Péchy Simonné panasza üldöztetéséről és háborgattatásáról (1129.), s ezeket újra levelek követik medeséri Bencser Pál követi utasitásáig (1139.), kit 1648 junius harmadikán Munkácsról küldenek Chmielnicki Bogdán kozák hetmanhoz. — Itt ismét két temetési meghivó, pár levél, egy kötelezvény s egy lakodalmi meghivás után 1653-ban II. Rákóczy György intézkedik a moldvai határ védelméről. *Határ*, *vám* és *vásárügyeket* még tárgyal nehány. Cserei György a törcsvári harminczadosságról ír Apafinénak, Szekhalmi András a bodzai vám könnyen el-

kerülhetéséről értesíti a fejedelmet, s Borbély Simon ugyanennek őrizetlen, elhanyagolt állapotáról panaszkodik (1230., 1258., 1270.) Vásárjog csak egy helyen fordul elő akkor, midőn I. Rákóczy György megerősíti és átirja Sepsi-Szt.-György régebbi kiváltságait (1123.)

Nagyérdekű csoportot alkotnak II. Rákóczy szerencsétlen hadjárata után a krími tatár rabok levelei. Ezeknek rendjét Székely Mózes kezdi. Kétségbe esve vágyik haza. Rettenetes kínokat szenved, de tűr, remél és várja hazulról a segélyt. Vas van a lábain »melyek ottan-ottan kisebesednek«, és sorsát jellemzik szavai: »jobb volna holtom, sem mint éltem.« Szerencséjére fogsága nem tart hosszasan, mert 1657. október 4-én Szmail Ali basa Daczó Lászlóval együtt a beküldött sarczért kibocsátja, sőt a hiányzó 33 tallért mindkettőjüknek elengedi (1160., 1161.). Özv. Székely Boldizsárné Bálint fiáért Szárazpatakon hat ház jobbágyát adja zálogba 65 arany, 200 öreg tallér és 70 szeges tallér összegért. Odább egy végrendelet két tatár rabról emlékezik, majd Jármi György írja meg Ferencz öcscsének, hogy »tizenkétszáz talléroknak, ha koldussa maradnék is, tegyétek szerét« s melléje furfangos tanácsokat mellékel. Meghagyja, hogy »a tatárt Vajdafalvára kell vinni s igen jól kell tartani«, azonban hozzáteszi, hogy a pénzt apránként vigyék meg, mintha bajjal kapnák, s arról »szó se essék, hogy még többecske is volna.« (1162., 1171., 1172.). Béldi Pálné Jankó Lászlótól kölcsönöz ura sarczához 500 forintot, s Szakmári István 1662-ben Lészai György kiváltásának kölcsönügyéről tesz jelentést Apafihoz, mig a kiszabadult Béldi Pál Orbai Jánost a fogságban tanusított fáradozásaiért egy jobbágy fiúval ajándékozza meg (1218., 1221.). E körül szabadul ki Mikola Zsigmond is, éppen mint Fodor Ferencz, kit 500 tallér s 20 denárért ad ki a krimi Galga szultán. Damokos Tamás még ott marad. Ott, a fogságában kezeskedik Biczó András sarczösszegének egy részeért. Még többekért is jót állott, de azok aztán otthon vagy meghaltak, vagy nem fizettek, ugy. hogy 1665 szeptember 3-án kilencz esztendős rabságát panaszolja Apafinak. A megigért 2000 tallérért és a 2000 tallér árú posztóért fejedelméhez fordul, mert már fejének elüttetésével is megfenyegették. Igy könyörög Apafinál özv. Zsombori Jánosné Krimből s Apafi István és Gyerőfi György a lengyelek közül, kilencz éves rabságukból. Az elsőből a félelem és honvágy, a másodikból a keserűség beszél.

A fejedelem 1668-ban elküldötte Krimbe Kónya Bálintot a rabok kiváltására, s 1670-ben Balogh György hasonló czélból jár benn. Lukafalvi Göcsi István neki és Cserei György-

nek köti le 92 arany és 32 tallér váltság fejében örökségét s magát; Apor András pedig 1664-ben 90 forint váltságdíjáért birtokrészeket zálogosít el. (1225., 1232., 1233., 1238., 1245., 1257., 1263.). Ezekkel meg is szünik e sorozat, hanem 1694-ben, a tatárok csíki betörésekor Sándor János feleségével, aztán Endes Györgyné és Endes Panna újra fogságba kerülnek, s mindnyájokért »sokat kér az hamis mursza.« Sándor János külön — egész kis leltárban — foglalja össze, hogy miket kivánnak érte, s a váltságdíj tárgyában Apor Istvánnak is ír. Sarczához Mikes Mihály gróf szintén hozzájárult 800 frttal, a mint ellennyugtája mutatja (1352., 1353., 1354.). Kölcsönügyeikből származott az a per, mely a kötet végére marad, s ez ismét a csíki krónika szerkesztésével függ össze.

Még ezen csoport előtt s részben közötte nehány nagyobb székely család összeköttetésével jöhetünk tisztába. Igy kapjuk meg egy itéletlevélben a Becz, Mihálcz és Béldi családok rokonságát; egy tanukihallgatás pedig a Bernáldok és Damokosok, továbbá a Lázárok és Kálnokyak rokoni viszonyát adja elő (1109, 1158.) Végül 1674-ből az Aporok nemzedékrendje is megtalálható, kisebb megjegyzésekkel, és avval az érdekes adattal, hogy Apor István »építtette az felsőtorjai templomot 1516-ban.«

Az 1658-adik év zavarairól, a *tatár betörésről* három oklevél beszél. Az elsőben a marosvásárhelyi szőcs czéh intézkedik várbeli bástyája védelméről. A rövid oklevélke igen valószinűleg a krónikás *Nagy Szabó Ferencz* fogalmazása. Ő is a »három választott kapitányok« között van. Julius 23-án teszik meg a veszély ellen a védő intézkedést, »mikor az magyarok tatár rabságban voltak volna«, s már augusztus 26-án Segesvár tanácsa irja Nagy-Szebennek, hogy Háromszéket és a Barczaságot feldulták. Egy nappal azután hozzájok ér a brassai biró német levele ugyancsak a barczasági pusztításokról. — A »tatár chám«, a »szilisztrai basa« a moldvai és oláhországi vajdák s a 3000-nyi kozákhad mindent tönkre tettek. A foglyokat magukkal hurczolják, s a levél ezek kiváltását is figyelmébe ajálja a segesváriaknak, mert ők is kiváltották a székely gyermekeket.

A *Barcsay*, *II. Rákóczy György*, *Kemény* és *Apafi* között folyó küzdelmek pár éve a kötet legdúsabb része. Három évből negyven oklevél. A legtöbb aránylag ezekből is Kemény Jánostól, vagy róla van.

A sebesült II. Rákóczy György a fenesi csata után egy nappal megdicséri vitéz székelyeit (1176.), október 26-án pedig Barcsaytól fenyegetést kapnak, sok szemrehányással (1177.)

Egyik sem ért sokat, mert Rákóczy meghalt, s utána a székelység nagy része a Kemény híve lett. Az ő levelezése 1661-ben a legsűrűbb. A hangulat mindenütt izgalmas. Hírek kelnek, s minden levél újságokkal tele. Félnek, kérnek, biztatnak és panaszolnak. Egymást érik Kemény szigorú rendeletei. — Lázár Istvánnak hadi készületekre ad utasitást; Apor Lázárt szabadon engedi s nemességet igér az olyan jobbágyoknak, kik szökött, vagy otthon maradt nemest visznek hozzá. Az udvarhelyszéki foglyokból egyet felakasztat, Fogarast erősítteti, s mindegyre büntet. »Maholnap más hírt hallatok, — írja — legyetek emberek, készüljetek, vigyázzatok.« — Szeptember 22-én a német hadak visszavonulását okolja meg fogarasi kapitányhelyettesének, s egy héttel azután az őrséget és összes híveit buzdítja. Általában a biztatás ritkán hiányzik soraiból, s szigorú kegyetlensége gyakori (1179—1187.).

Apafi emberei a székelyek között és közelökben a legtöbb helyt szorult helyzetben voltak. Bárdi István panaszolja az adóbehajtás nehézségeit: »Jóakaratja szerint senki semmit nem ád« és »imide amoda elrejtegették bonumokat« A csíkiak kétszinűsködnek Apafival szemben, s a Kemény-párti Lázár István biztatja Petky Jánost ügyök jó állásáról. Kedvező híreket ír. A török táborban »igen megzerdültek magokban, de bizony jobban megzerdülnek.« Ezalatt Bárdi állapota még bizonytalanabb. Brassóból katonákat kér útja védelmére, mert a székelyek leskelődnek reá, s ott a török seregről rossz hirek szállongnak. Kemény hivei eléggé örülnek ezen s Lázár István újabb levele szívesen terjeszti a jó ujságot (1188., 1189., 1190., 1191.).

Kemény János valóban csakhamar beindúl és most egyre jön a különféle értesítés, utasítás (1193—1208.). Január elseje körűl Marosvásárhely környékén és a Küküllőknél bujkál hada. »Nappal erdőben s puszta templomban beállanak, ugy leselkednek az Maros mellett Nyárádtő táján« (1209.) Január 23-án aztán Nagy-Szőllősnél minden eldőlt: Apafi maradt az ország ura. Egyenként hódolnak meg neki a székelyek, városok és főurak, miközben a benn maradott törökség gondatlanul éli világát. Márcziusban vigyázatlanságukból Marosvásárhelyen »tűz támadván, két sor utczának egyik része megégett« s »ha az Isten az szelet meg nem fordítja, talán egy ház sem maradott volna«. Özv. Gyulaffi Lászlóné is dulásuk miatt kénytelen a fejedelemhez fordulni Szent-Demeterről (1214., 1226.)

Még a küzdelmek utóize az a per, melyet Petky és Lázár István folytatnak 1665-ben és 66-ban három csíki székely ellen, kik azzal szidalmazták őket, hogy »miattok romlék el Csík« (1235.).

Az 1666-ik évben kezdődik Toroczkó és Aranyosszék határügy rendezése. A négy oklevél, mely ezzel foglalkozik a Thoroczkay családtól került elé. — Utánok pár tanuvallatás, adomány, két *Rozsnyai Dávidra* vonatkozó okirat (1271., 1283), s *Bethlen Miklós*nak egy »tréfás irása« között (1277.) sokáig *Béldi Pál* neve visz főszerepet. 1670—78-ig az Oklevéltár tulnyomólag az ő ügyéről nyujt felvilágositást (1264—1319.) Ott látjuk őt előbb mint nagybefolyású tanács urat, ki belészól az ország minden fontosabb ügyébe, aztán figyelemmel kisérhetjük, hogy mint támadja meg a gyanu, hogy kerül börtönbe; miként üldözik híveit és hozzátartozóit, s hogy mennyit fárad érte neje, mig ujra kiszabadúl.

A felkelés csak ezután akart igazán megindulni. 1677 deczember tizedikén Kálnoki Farkas kér tanácsot Bélditől a mozgalom ügyében. Udvarhelyszék rendei nyugalomra intik Háromszéket, »meggondolván ennek az szegény hazának gyenge állapotját és kicsin alkalmatossággal következendő végső romlását«. Csík-, Gyergyó és Kászon mentegetőznek, s 1678 jan. 4-én Brassóba a felkelés ellen »a katonákat behozták Beszterczze-székből.« Béldi embereinél nincs semmi kitartás. Cserei György január 27-én irja, hogy »szöktön szöknek« s »az ott maradott nehány katona azt mongya, hogy ők haza mennek, hogysem mint az többi otthon üljön, s ők ketten hárman őrizzék a zászlót.« Csakhamar az egész felkelésnek vége s utána részeseit büntetik. Béldinek brassai szállását is összekutatják, de alig kapnak valamit. Azonban annál több a lefoglalt ló és marha, melyekből a fejedelem bő kézzel osztogat. — Az ország ismét lecsendesül, s az összeesküvés bujdosói haza téregetnek. Közülök Szentgyörgyi Mihály és Kápolnási Pál 1680 junius 15-én tesznek hűségesküt.

Már a kötet végéhez közeledünk, midőn a *Maros-széki határnevek* tűnnek előnkbe egy régi református köri-anyakönyv adataiból. Főként nyelvészetileg érdekesek. Számuk a hétszázat is meghaladja és igen figyelemreméltókat láthatunk köztük. Már előbb van egy oklevélben *Lebed pataka* (1291.), itt pedig *István őri árka*, s *Zomba*, mely egy dunántúli falunak is neve. Sok köztük az ismeretlen jelentésű név, s van pár elavult szó is. Többek között Dardon hegy, Üver, Csárna, Ponya, Gőszpering (és Göts Pering), Bancza, Váczván, Hira dorma. Güzpüng, Gorzsád száda, Kurtoriumos, Terebits, Porgolátra menő, Csícsaly, Bésen pataka. Aztán *Gyércsere* vagy *Dércsel*, Törvényfa, Lók, Csegely, Orotvány, Tölgy gyakor és Kányás szugolya.

Nagy értékűek a legutolsó darabok is. Ezekből a főrész

Lakatos István csík-kozmási plébános egykoru feljegyzése — *Thököly bejöveteléről* és *pusztitásairól*. Erről ír Segesvár tanácsa is Nagy-Szebennek, s aztán a csíki dúlások és Mikes Pál kegyetlenkedéseire az 1694. évi tatár becsapás jő, a hét csiki falu romlásával. — Még csak Thököly korának pár kisebb adata van hátra a Sándor perekkel, s aztán a husz oldalas, részletes tárgymutató bevégzi a könyvet.

Ha átnéztük a tartalmat, látszik, hogy a kötet mit ér. Szükségtelen újra reá mutatnunk köztörténeti becsére. Kemény János küzdelmeit, a Béldi összeesküvést és Thököly harczait oklevéltár jobban nem állítja elénk. De ezeken kivül a század székelységének hü képét nyerjük a kisebb oklevelekből. Ezek a népélet tükrei. És ilyenekkel ez országrész tele van, ugy, hogy újabb gyüjtéssel az anyag ismét kötetekre nőne. A »Székely Oklevéltár« szerkesztőjéhez is a VI kötet nyomatása közben kerültek a Béldi-család levelei, s még sok leveles láda és elszórt oklevél nem ismeretes. Ujabb gyüjtéssel az országos érdekü darabok mellett még tömérdek becses adat kerülne a megyék, városok és családok történetére, a czéhek szerepére, iparra, gazdaságra, és nagyjaink életrajzára. Többet tudhatnánk a tanügyről és művészetről, melyre mostani oklevéltáraink éppen nem nyujtanak semmit, s ha lesz anyag, ugy lehet alkotni belőle. Csak a levéltárak, gyüjtemények és leveles ládák legyenek egyszer nagyobb mértékben közkincsek.

A Székely Oklevéltár megszabott keretén belől e részben is megfelelt czéljának »egyelőre utolsó« kötetében. — Ezzel egyszersmind hat kötetével a nagyszabásu oklevéltárak közé jutott, s tartalma nemcsak mennyiségben, de értékben is a gazdagabbak közt áll. K. L.

Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. Nagy-Szeben, 1896. 8r. VI. és 344 lap.

(Második és befejező közlemény.)

A negyvenes években a politikai irodalom meglehetősen háttérbe szorította a tudományosat és a szépmüvészetit s előkészítette az átalakulás nagy munkáját. Az egységes magyar nemzeti állam eszméjével szemben állást foglalt az egész szász sajtó, — s még a békülékenyebb brassaiak is erős feltételekhez kötötték az unió pártolását. Brassó (Siebenbürger Wochenblatt) egészben véve a háromszínü, Szeben a fekete-sárga lobogó érdekében küzdött s e részben különösen Benigni »Sieben-

bürger Bote«-ja tett ki magáért. Az egységes Ausztria érdekeit szolgálta Bedeus és b. Rosenfeld, a jogakadémia tanárai közül Zimmermann, Schmidt Henrik, Hann Frigyes, és a papok közül különösen *Roth* Lajos, a ki a magyar nyelv érdekében annyit tevő 1842. évi erdélyi országgyűlés törvényeinek támadásával keltett lelkesedést a szászok közt. A szászok 1896. nov. 24. kegyelettel ülték meg e férfiú születésének századik évfordulóját, nevével kapcsolván össze ébredésöknek minden kiválóbb mozzanatát, s *tanügyi* politikáját kétségkívül meg is illeti a legteljesebb elismerés. Politikai téren szívesen látott volna reformokat, de csak olyanokat, mik tartósságra s állandóságra számíthatnak. Azt hitte azonban, hogy a magyarok mozgalma mindent koczkára tesz, mindent leront s forradalomra vezet. Azért dobta magát az ellenkező irányt képviselő osztrák párt karjai közé. A negyvenes évek szász sajtójának irányát az ő kivégeztetése (1849. máj. 11.) pecsételte meg. Kossuth irányát a szász hirlapírók közül csupán Kurz Antal és Hintz J. követte.

Azonban a politika nem nyelt el minden érdeklődést. A szász tudósoknak már ismeretes sorából néhányan a külföldön is elismerést arattak. Igy a segesvári *Wenrich* János György, kit a londoni biblia-társaság egy héber biblia kiadásával bizott meg, a párisi akadémia megkoszorúzta a héber és arab költészet eredetéről irt értekezését, a bécsi akadémia pedig tagjául választotta. A medgyesi *Meissner* Pál, a bécsi műegyetem tanára, a róla nevezett fütési módszer föltalálásával szerzett nevet. *Siegmund* Károly a bécsi és *Fabini* a pesti egyetemen volt a szemgyógyítás hírneves tanára. *Honigberger* brassai orvos mint ázsiai utazó tünt ki. De a szépirodalmat sem hanyagolták el. *Schuller* J. K. angol és franczia költők műveit forditgatta, de eredetieket is ízléssel irt. *Marlin* regényeit még ma is olvasgatják. Roth Dániel drámákat irt, de a színpad ismerete nélkül; történeti elbeszélései azonban becsesek. *Michaelis*, a pap, harczi *Kirchner*, a katona, érzelmes dalokat szerzett. A hazafias dalokat először *Geltch* gyüjtötte össze. E könyv munkatársai közül pár év múlva többen vesztették életöket a kitört polgár-háborúban.[1])

Magyarország három nagy elméje, Széchenyi, Deák és Kossuth közül ugyanis ez utóbbinak gyökeres politikai iránya győzött. Kossuthnak 1848. márcz. 3. tartott híres beszéde jelzi a forradalom kezdetét. Az április 11-én bezárt országgyűlésen elért dicső eredményekre a szabadságnak minden barátja büszkén gondolhatott. Szebenben a febr. 10. egybegyült szász egyetem

[1]) *Wittstock* Oszkár: Das litterarische Leben der vierzieger Jahre. U. o. 99—128.

márcz. 29. hódoló feliratot intézett ugyan a »császár«-hoz és a szász sajtó, mely márcz. 27-én fogadkozott, hogy méltó lesz a sajtószabadsághoz, hirlapokban és röpiratokban erősen fejtegette egy egységes, alkotmányos Ausztria szükséges voltát. de ha Fabini sietett is kiadni a jelszót, hogy »Nem kell az unio«, Segesvárott Grosz és társai viszont az unio érdekében indítottak mozgalmat. April 3-án a szász egyetem kimondta, hogy a szász földön az oláhok egyenlőjogúak, 4-én Szebenben megjelent a felhivás a nemzetőrség megalakítására s a rendet semmisem zavarta meg addig, mig május 2-án gr. Teleki kormányzó magában Szebenben azt a nyilatkozatot nem tette. hogy az uniot bevégzett dolognak kell tekinteni s hogy hivatalos nyelv ezentúl a magyar lesz. Szebenben erre azonnal kitűzték a sárga-fekete lobogókat és sárga-fekete kokárdákat kezdtek viselni, másnap a nép a szinházban a Gott erhaltet énekelte s az ifjú Rannicher Jakab a szinpadról szólt az unio ellen. Hasonló izgatásokat kezdtek a többi szász városban, minek kiválóan kedveztek a követválasztások. Május 18-án a szászföldiek népgyülése is tiltakozott az unio ellen, május 22. megkérte a »császárt«, vegye le az egyesítés kérdését az országgyűlés napirendjéről, a május 29. Kolozsvárt megnyilt erdélyi országgyűlés azonban ezt éppen az első helyre tűzte ki, s nemzeti gyűléssé alakúlt át. A rajta megjelent 15 szász képviselő Schmidt Károly elnöklete alatt 8 órahosszat tartó éjjeli tanácskozásban 10 szóval 5 ellen az unio mellett nyilatkozott, ezt reggel, május 30-án Roth a nemzeti gyülésben viharos éljenzés közt ki is jelentette, s a nép a szászokat valósággal ünnepelte. V. Ferdinánd junius 10. már is megerősítette az unioról szóló törvényt, de otthon a szász követek egyszerre elvesztették minden népszerűségöket s nem nyugtatta meg a népet az az előzékenység sem, melylyel a kolozsvári országgyűlés junius 20. a szászoknak az unio ügyében beadott emlékíratát fogadta. A bizalmatlanság kitünt a szász egyetemnek jul. 3. a magyar országgyűléshez intézett emlékiratából is. Időközben 1200 szebeni asszony a császárnéhoz panaszkodva fordúlt, hogy a csellel, csalással és csak látszólag törvényes úton eszközölt unio egyszerre erőszakosan megfosztja férjeiket, testvéreiket. apáikat, fiaikat örökségüktől, a drága német anyanyelvtől s erkölcsöktől, melyeket őseik századokon át a legnagyobb viharok közt is híven megőríztek. A medgyesi diákkongresszus pedig aug. 13. a frankfurti parlamentet ügyekezett meggyőzni, hogy a szászok mindig németek akarnak maradni; az ifjúság szövetségének (Jugendbund) megalakításában mindenesetre a század elejének németjeit vették mintákúl. De hát

Németország annyira lelkesedett Magyarországért, hogy a szász ifjaknak egy emlékirattal Frankfurtba küldött bizottsága semmit sem végezhetett.

Mikor azután a forradalom szelleme Budapesten minderősebben nyilatkozott, és szept. 12. a szászok szerint határozatra képtelen ház elfogadta az unio foganatosítására írt törvényjavaslatot. szept. 19. hat szász képviselő lemondott azon a czímen, hogy a ház lelépett a törvényes térről, mire Kossuth beszéde után a ház árulóknak nyilvánította őket. A többi szász képviselő egyenként szállingózott haza. Szeben széke szept. 29. köszönetét nyilvánította nekik, az uniót el nem ismerte, a minisztérium iránt való engedelmességet pedig megtagadta. Okt. 20. már polgárvér folyt Nagy-Enyeden. Novemberben, többnyire tanúlókból, már föl volt szerelve a szászok 1253 főnyi uj vadász-zászlóalja s mindenütt fölfegyverkezett a száz polgárőrség. Deczember 3, az Olmützbe küldött szászok nemzetöknek az »összmonarchia« országgyűlésébe való meghívását s közvetlenül a császári hatalom alá helyezését kérték, mire decz. 21. kegyes választ kaptak az új uralkodótól, kinek trónraléptét decz. 27. a szebeniek nagy fénynyel ünnepelték. 1849. márcz. 17. Csányi a szászokat árulóknak nevezte, Roth Lajost pedig a kolozsvári vértörvényszék május 11. kivégeztette, pedig ez halála napján írt búcsúlevelében is kijelentette, hogy sem életében, sem halálában nem ellensége a magyar nemzetnek. »Katonák, tanuljatok tőle, mint kell halni a népért« szólt főbelövetése után katonáihoz a magyar százados.

A szászok forradalmi történetének legkritikusabb pontja az oroszok behívása. 1849. febr. 1. Engelhardt tábornok 3320 emberrel s 8 ágyúval vonult be Brassóba, február 2-án pedig Skariatin 1850 emberrel s hat ágyúval Szebenbe, hogy megmentse őket Bem és a székelyek »dühétől.« »Ily viszonyok közt — mentegetőzött egy szász lap — éppúgy igénybe lehetett volna venni török vagy khinai csapatok, mint svájczi vagy éjszakamerikai ezredek segítségét.« Katonai s nem politikai kérdésnek tekintették az oroszok bevonulását. Erdély sorsa azonban Magyarországban dőlt el. Midőn a szebeniek 1849. aug. 18. először ünnepelték az ifjú császár nevenapját, egyúttal a világosi fegyverletételről is értesültek. Azok győztek, kik nem értették meg a kor szellemét.[1])

Bach, a torlaszok minisztere, ki mezitlább vett részt a körmenetekben, nem tetszhetett az evangelikus szászoknak.

[1]) *Schiller* W., Die Revolution von 1848/49. 129—158. l. *Teutsch* Fr., Die Sachsen im Jahre 1848/49. U. o. 159—202. l.

Magyarország alkotmányának elkobzása az ő kiváltságaiknak sem válhatott javára. B. *Wohlgemuth*, majd hg. *Schwarzenberg* kormányzó Erdély $2^1/_2$ millió emberén s így rajtuk is korlátlanúl uralkodott. A hat katonai kerületből egy a szászok földje volt, melynek élén, mint polg. biztos, a szászok grófja, *Salmen* Ferencz állott. A szászok földje nevének használatát azonban eltiltották. Azoktól, kik annyira fáztak az unio gondolatától, most azt kivánták, hogy egészen felolvadjanak az osztrák állameszmében. 1851. márcz. 30-tól a szász egyetem nem tarthatott üléseket. 1854-ben a katonai kormány megszünt ugyan, de Erdélyt most is a királyföldre való tekintet nélkül osztották be tíz polgári kerületbe. Négy év alatt különben ez volt a harmadik provisorium; csak az adó maradt állandó. A városok is rájöttek, mi a különbség a kinevezett és a választott polgármesterek, tanácsosok közt. Az egykorú német gúnyvers szerint:

»Mely' tanács az, melytől nem kérnek ideát,„—
Adósságot csinál, de egy krajczárt se ád?
Melynek úgy diktálják a határozatot,
S azt közzé is teszik, mielőtt hozatott.
Ugy, hogy az elképedt tanács a lapokban
Bámúlva olvassa, mit tett a napokban?
Melyik ez a tanács, melynek nincsen mása?
Szeben, tartományi főváros tanácsa!«

Az ülések csak 1859 óta lettek ismét nyilvánosak. midőn a városok »a legszélesebb alapokon« nyugvó önkormányzatot nyerték ugyan, de még mindig *kinevezett* polgármesterekkel az élükön. A hivatalnokok önkényeskedése különben alig ismert határt. Ennek tulajdoníthatni, hogy a szebeni jogakadémiának egy esztendőben *négyszer* kellett szállást cserélnie. Nem kisebb keserűséget okozott a szászoknak az oláhok, vagy a hogy a Sachsenland ősi nevének eltörlése óta hivatalosan is nevezniök kellett, a románok túlzása, melylyel a szászoknak minden kizárólagos jogában részt akartak venni. A szászok, már nemzetiségöket is védvén ellenök, egyetemök 1850. aug. 22-i ülésében, főkép *Zimmermann* József András buzdítására, évenkint 50,000 frtot szavaztak meg saját iskoláik czéljaira, a mit 1851. aug. 16. végre Thun Leó közokt. miniszter is jóváhagyott. Ezt különösen a gymnasiumok átalakítása s a tanárok nyomorúságos (52—484 frt közt való váltakozása) tette szükségessé. A szebeni jogakadémia államivá lett s rebesgették, hogy a kormány már meg is bízta Zimmermann Józsefet egy egyetem fölállításának előmunkálataival. Ellenben ismét megtiltották a német egyetemek látogatását. Az egyház, melynek püspöki székét 1854. Szebenbe tették át. 1855.

nyerte ideiglenes és 1861-ben végleges (mai) alkotmányát. 1858 szept. 15. Bécsbe való sok szaladgálás után az állam a szászföld papi tizedét évi 267,481 frt 34 kr. járadékkal váltotta meg. Az evangelikusok sokat panaszkodtak a római kath. vallásnak, mint államvallásnak terjesztése és előtérbe állítása ellen.

Az állam különben sok kedvezésben részesítette a szászok földét. Uj útakat építtetett, a postaügyet szabályozta, 1853. junius 8. Bécscsel megnyitotta a távirói összeköttetést stb.; 1853. nyert külön szász jogukat azonban az osztrák polg. törvénykönyv behozásával megszüntette. A Brassóban és a tartományi fővárossá tett Szebenben megjelenő néhány lap pedig szép vezérczikkeket írhatott — a téglaégetésről. Ilyesmik készítették elő azt az igazi testvéri ünnepet, melyet a szászok és magyarok ültek, midőn 1860-ban az erdélyi honismertető társaság beszterczei ülésén gr. Mikóval és b. Eötvössel a Telekiek, Bethlenek, Kornisok, Eszterházyak, Huszárok és Bánffyak is megjelenvén, az unionak 11 esztendő óta eltemetett eszméje ujraéledt. Malmer merész német költeményt írt azokról a Julianusokról, kik belekapnak az idő kerekébe s el akarják takarni a napot. Bach már valóban megbukott; a császár még 1859. jul. 15. korszerű reformokat ígért; a kisérletezést ujra kezdhették.[1])

A politikai fejlődésnek 1860—76-ig terjedő időszaka[2]), mely főkép Schmidt Konrád, Teutsch püspök, Gebbel Ferencz és Rannicher Jakab vezetése alatt németségökért való küzdelmeikben tünteti fel a szászokat, valamint a szászoknak az ötvenes évek óta a közműveltség érdekében kifejtett buzgósága[3]) mindenesetre a legtanúlságosabb jelenetek közé tartozik. Ez a műveltség teljesen abban a szellemben fejlődött tovább, mely már századok előtt bizonyos különállást, a magyar és oláh elemmel szemben elzárkozást, a nagy németséghez ellenben csatlakozást, vagy legalább símúlást biztosított a szászoknak. Csalódás, mert gyakran önámítás kísérte fejlődésöket, mely eredményekben mindamellett is fölülmúlta idáig való törekvéseiket, a mennyiben ez a műveltség finomabb és mélyebben járó a réginél. Mindazok a tanúlságok, a miket ebből a száz esztendőből le lehet vonni,[4]) nem lehetnek közönyösek a politikusokra és az államférfiakra nézve sem, sőt talán még inkább

[1]) *Briebrecher* R., Unter dem Absolutismus. 203—236. l.
[2]) *Bruckner* W., Die politische Entwickelung von 1876—96. 237—264.
[3]) *Schullerus* A., Unsere geistige Entwickelung seit den 50-er Jahren. 265—316. l.
[4]) *Teutsch* Fr., Um und Vorschau, 317—344. l.

tartozik reájok, mint a történetkutatókra, kik a mult eseményeit nem kötelesek a jövő esélyeinek szempontjából mérlegelni. 1848-ig a szászok a harmadik rendet tették Erdélyben; akkor is foglalkozniok kellett, most még inkább törődniök kell vele, miként alkalmazkodjanak az állam eszméjéhez. 1848-ban, midőn a szász városok útczáin felhangzott az a dal: »Was ist des Deutschen Vaterland?«, minden szász a külföldre gondolt. Husz esztendő múlva *Gebbel* Ferencz más irányt adott a hazafiúi törekvéseknek. »Németország — varázsnév! Németország, apáink anyja, nyelvünk, hitünk, műveltségünk anyja. Németország! Hegyeink közt mint honi szó hangzik ez a név. Szellemünk hazája, polgári hazánk nem vagy, soha sem is leszesz, Németország! Isten más hazát adott nekünk, hogy neki éljünk, őt szeressük, benne haljunk.«

Dr. Márki Sándor.

Robert the Wise and his heirs 1278—1352., by St. Clair Baddeley London, 1897.

— Második és befejező közlemény. —

Lajos király történésze, a küküllői főesperes állitása szerint az Avignonban megalkudott dij András megkoronáztatásaért 44 ezer márka volt. Óváry szerint aranyat kell értenünk, de nézetem szerint csak ezüstöt. Mint most látom, már Camera közölte egy 1348/4-diki okmány szövegét (24. l.), melyben a két nemes fém értékeinek akkori aránya világosan meg van nevezve és körülbelül egy harmad annyi volt, mint mai napság t. i. 3:32. (»Ad rationem unciae unius et dimidiae auri pro qualibet libra argenti.«) Ezen arány szerint tehát 44 ezer márka ezüst annyit ért akkor mint 66 ezer lat arany. Miután pedig Cola Rienzi is úgy hallotta, hogy az engedélyt Avignonban 60 ezer uncia »*vel citra*« aranyért kellett megvásárolni, nincs okunk abban kételkedni, hogy csakugyan 44 ezer márka ezüstöt követelt a pápa a magyar királytól. Baddeley azonban valami okból inkább elhiszi azt, a mit Albertus Argentinensis állit, hogy t. i. az illető összeg csak 80 ezer (arany) forint volt, tehát kerek számban csak 16 ezer uncia arany.[1])

[1]) Ezt minden hibáival Baddeley, úgy látszik, Fejérből másolta, hol (*Cod. Dipl.* IX. I. 287) az idézet igy van adva »M. Alberti Chronicon apud Vrtis tom. II. p. 138.« Ez oda javitandó, hogy »M. Alberti Argentinensis *Chronicon* apud Christianum Vrstisium Basiliensem in *Germaniae Historici Illustres* Tomus unus, Pars altera p. 130 (Frankfurt 1585) — Legyen szabad e helyen kinyilatkoztatnom azt, hogy *credat Judaeus* a mit Pór Antal ir *Csór Tamásában* (39. l.), hogy t. i. Lajos magyar király édes

Szerzőnk, úgy látszik, nem tud megszabadulni azon rögeszmétől, hogy a Pepini család tagjainak szabadon való bocsátása volt egyik főoka András király meggyilkoltatásának. Ezt ő Gravinától tanulta, és vakon elhitte azt neki, midőn még nem tudta azt, hogy Pepiniék még az 1344. év nyarán hagyták el tömlöczüket. Elhiszi most is. De mint tudjuk, nemcsak a pápa és Colonna biboros járultak közbe érdekükben, hanem Petrarcha tanusága szerint Janka és Sancia sem ellenezték szabadon való eresztésüket. A költő szerint Sancia sajnálta a foglyok sorsát, de nem tehetett semmit érdekükben. Cleopatra (Janka) és Ptolemaeus (András) hasonló jóakarattal viseltetének irányukban, — irja egy helyen — de »Pothinus« és »Achillas« ellenzék szabad lábra való helyeztetésüket. Pothinus alatt Baddeley szerint a hasonlat értelmében Róbert barátot kell értenünk, és Achillas alatt Raymondo de Balzot a fővezért. Mert az eredeti Pothinus a fiatal Ptolomaeus gondnoka volt és herélt, Achillas pedig az egyptomi sereg fővezére. Meglehet igaza van, legalább a barátot illetőleg, mert mint tudjuk, Róbert barát csakugyan ellenezte Pepiniék szabadon való bocsátását és fittyet hányt Petrarcha orra alá, midőn ez őt a pápával és Colonna biborossal ijesztgetni akarta. Hiszen ezért haragudott meg a költő oly borzasztóan a »sündisznó«-ra. Csak azt nem érthetjük meg, hogy a gyilkosok miért szemelték volna ki Andrást mint bűnbakot a minervinoi comes és testvéreinek kiszabadulásáért? és miért fojtották volna el az összeesküvők haragjukat körülbelül másfél évig? A foglyokat András és nem Janka bocsátotta szabadon, valószinűleg azért, mert Janka ekkor nehéz beteg volt.[2]) Ha pedig ő nem eresztette volna őket szabadon, úgy az ő vagy Janka megkérdezése nélkül szabadon ereszthette volna őket a pápai legátus, ha VI. Kelemennek úgy tetszett,

---

anyjának útiköltségül adott »tizenhétezer márka aranyat, huszonhétezer márka finom ezüstöt,« és hogy »utána még négyezer márka aranyat küldött; ezen kivül egy fél köböl vert arany forintot és apró pénzt annyit, mennyi elég volt költségül az ország határáig.« A fölsorolt kincsek értéke akkortájt körülbelül 2 millió arany forintot tett ki. — Thuróczi krónikája még jobban elveti a sulykot és majdnem 6 millió forintra (ad sex milliones florenorum in aureo et argento) teszi az összeget, melyet a királyné magával vitt az útra (secum habens). Elég lesz, ha elhisszük egy huszad részét annak, a mit a főesperes állit.

[2]) Áldásy közöl egy regestát, mely szerint 1344. aug. 1-jén a pápa Andrásnak kegyeibe ajánlja a comest és testvéreit »kik nemrég a börtönből kiszabadultak.« *Tört. Tár.* 1894. Baddeley pedig u. a. napról közli a pápa egy levelét Aymericus biboroshoz, melyben azt irja, hogy hitelt érdemlő értesülés szerint »audivimus« a comest és testvéreit »a carcerali custodia ... per ... Andream Regem ... favorabiliter liberatos (esse)«.

és ha ártatlanok voltak ők az ő szemében, mint ezt több levelében erősitgeti.[1])

Az András halálának részleteiről fönmaradt számos változat közül szerzőnk persze magának Janka versióját fogadja el úgy, a mint azt a királynő alig négy nappal a gyilkosság után a florenczi köztársaságnak megirta. E levelet eddig csak csonkán ismertük a *Mon. Hung. Hist.* 2-dik kötetéből, ámbár teljesen még 1853-ban közölte volt Christophe. Szerzőnk is közli azt most egy-két hibával, de valami okból ezúttal sem árulja el, honnan keritette meg a teljes szöveget. A magyar másoló egy lényeges passust hagyott ki e fontos levél végén, mely igy hangzik az eredetiben: »Ad causam namque instigationis sui nequam ipse patrator (criminis) adduxit, quod verens *(nem* versus) inferendum sibi mortis supplicium ex provocatione ipsius quondam domini viri nostri propter sua demerita contra eum, cogitavit sicut alter Judas desperationis ausum, quem tantummodo cum uno famulo non adhuc reperto peregrina iniquitate perfecit.«

Miután említett dolgozatomban már nem volt alkalmam e passus méltatásába bocsátkozni, talán szabad lesz e helyen a mulasztást pótolnom.

E passusból mindenekelőtt megtudjuk azt, hogy akkor midőn Janka e levelét megirta, a gyilkosok egyikét már elfogták volt és összesen csak két egyén volt implikálva. Egyikük nevét megtudjuk a *Chronicon Siculum*ból és a *Chronicon Suessanum*-ból. Az előbbi forrás szerint Thomasius Morbicii *(így!)* volt az, ki András királyt kicsalta hálószobájából és kivel »predictus rex exivit gayfum«, a hol azután a többi gyilkos reárohant és megölte őt. Tamást már harmad napra szept. 20-án elfogták »et per comitem Terlicii tormentatus et statim super quemdam currum per Aversae civitatem tenallatus.« A másik krónika szerint pedig »Thomasius domini Pacis captus fuit apud civitatem Aversae per proditores, qui ordinaverunt mortem Regis Andreae ad pacificandum populum civitatis praedictae, qui omnino scire volebant culpabiles in morte praedicta, quo viso comes Terlitii eum interfecit.« Baddeley azonkivül idéz egy passust Donato Acciajuoli krónikájából, melyben szintén az áll, hogy »die II. post mortem dicti domini regis fuit captus Tomasius domini Pacis, et fuit tanalatus et

[1]) Fejér közli egy pápai levél dátumát, mely szerint Aymericus biborost még 1344. nov. 18-án hivta volna vissza a pápa Nápolyból (*Cod. Dipl.* IX. I. 222); de Baddeley (520. l.) közli VI. Kelemen egy levelét még január 30-áról is, melyben fontos utasitásokat ad a legátusnak nápolyi ügyekben.

positus in uno carro in Aversa .... et sicut dictus Tomasius non potuisset dicere complices et fautores .... quum exiret de castro Aversae, exciderunt sibi linguam de gutture.«

Egy másik tanulság, mit az elhanyagolt passusból megtudunk az, hogy a gyilkosok önvédelemből, jobban mondva önfentartási ösztönüktől indittatva ölték meg Andrást; hogy tehát mégis van valami történeti alapja annak, mit Gravina állít, hogy t. i. András megkoronáztatása előtt halállal fenyegette ellenségeit. Mert, mint tudjuk, Boccaccio is azt irta, hogy »verum cum quidam ex regni proceribus jam praecognitam in se severitatem regii juvenis et forte meritam indignationem timerent et sibi si rex fieret praesagirent supplicium, conjurantes in eum clam, ne coronaretur operam dare coeperunt.« *(De casibus virorum illustrium.)* A negyedik eklogában is azt irja ő a miserandus Alexisról (Andrásról), hogy ez

». . . gregibus *nimium durus*, silvisque molestus
Imperitans abiit, crudeli funere pulsus«.

»Parole di minacce«-t emlit továbbá Villani Máté is »per lequali . . . s'avacciò la crudele e violente sua morte.« (Lib. I. Cap. 9.)

Gravina azon állitása azonban, hogy András magyar kisérete boros mámorban tehetetlenül tovább szunnyadozott az alatt, hogy uruk segitségért kiáltott, valószinűleg koholmány, — ámbár Baddeley elhiszi azt neki — mert a pápa egy leveléből azt gyaníthatjuk, hogy Andrásnak nem volt külön magyar testőrsége Aversában, hanem személyes biztonsága dolgában feleségének kiséretére vala utalva. Szerző pedig maga idézi az illető passust a pápának Jankához intézett és 1345. okt.10-éről kelt leveléből, melyben a pápa irja, hogy »quorum praeterea mentes audientium consideratis loco, tempore ac modo hujusmodi horrendae mortis exempli pernicies, non excitet in stuporem, dum ubi sperari debebat plena securitas, ibi mortis laqueus est paratus, dum intantum Principem *a cruentis illorum manibus, per quos ab aliorum insidiis defendi debere sperabat.*«

Valószinű továbbá az is, hogy Tamás Andrást valami szerelmi kaland ürügye alatt csalta ki hálószobájából. Ő fiatal ember volt, mint maga András. Apja Pax Mambritius volt. »cavaliere e ciambellano« egy 1343-diki okirat szerint, (egy pápai levél szerint pedig »miles Tropiensis«) és anyja Johanna de Mileto. Janka királynő legalább azt meséli, hogy a végzetes estén férje valami titkos kalandra indult »szokása szerint«. Baddeley szerint mindenesetre figyelemre méltó az a körülmény, hogy Janka jónak látta épp ezen évben megújitani az öreg

Róbert király egy rendeletét, melynek értelmében meg vala tiltva »könnyű-életmódú hölgyek«-nek (»mulieres vitae levis«) az aversai kastély vagy kolostor körül, egy bizonyos meghatározott területen belől tanyázni.

Hogy András halálából egy cseppnyi előny sem hárult Durazzoi Károlyra, kit Lajos magyar király később teljesen ártatlanul lemészároltatott Aversában, azt már bebizonyitottam az *Erdélyi Muzeum*ban. Ha a magyar királynak alapos oka volt valakire gyanakodni, úgy az a Tarantói özvegy herczegné volt fiaival, nem pedig a Durazzoi család tagjai. Az anya, a pápa egy levele szerint (Idus Nov. anno quinto, Baddeleynél) mint jó katholika halt meg, s azért ő szentsége ösztönzi az elhalt asszony legidősebb fiát Róbertet, hogy piis operibus hasson oda, hogy anyjának lelke »cicius ad gloriam transeat sempiternam«, ha »forsan poenis astringatur purgatorii.« Ezt a Róbertet és legfiatalabb öcscsét maga Lajos király sem tartotta bünösöknek, mert különben kivégeztette volna őket is. Tarantói Lajos pedig megillant előle. Ha elfoghatta volna őt, Nagy Lajos őt is irgalmatlanul lemészároltatta volna, nem azért, mert meg volt győződve az András király halálábani bünrészességéről, hanem azért — a mi nagyobb bűn volt a magyar király szemében — mert elvette Jankát feleségül. Magát a királynőt senki sem gyanusitotta királyságában, még András magyar dajkája sem. Nem is tartotta őt bünösnek — úgy tetszik — senkisem mindaddig, mig a magyar udvarból nem sütötték reá a férjgyilkosság bélyegét. Villani János sok mindenféle czifra dolgot mesél el ugyan krónikájában, de elbeszéléséből bajos megitélni, hogy mit mesélt el fivérének »Messer Nicolo Vngaro« és mennyi benne a pletyka, mert nagyon sokszor csak az olyan gyanús forrásokból merítget, mint »si disse« vagy »se fu vero come corse la fama«.

A történetirás, melynek Cicero szerint az a föladata, hogy »ne quid falsi audeat et ne quid veri non audeat«, kénytelen bizonyitékok hiányában Jankát a férjgyilkosság vádja alól fölmenteni, a mint ezt említett dolgozatomban bővebben kifejtettem.

Baddeley azonban Jankát nem csak a férjgyilkosság, hanem még a ledérség vádja ellen is védelmezi. A királynőnek, mint tudjuk, sokan a régi és modern irók közül szemére vették azt, hogy nem tudott sokáig özvegységben élni, hanem mohón ment egyik férjhez a másik után. Említett dolgozatomban már kimutattam, hogy ezt a dátumokból nem lehet következtetni, s hogy pl. midőn Gregorovius »schamlose Eile«-ről beszél, vagy Huber Alfonz azt állitja, hogy Janka »noch vor Ablauf des Trauerjahres« ment férjhez Tarantói Lajoshoz, mindketten

botlanak: mert Janka majdnem két évig maradt özvegy András halála után (1345. szept.—1347. aug.); Tarantói Lajos halála után pedig egynehány nap hiján egy évig (1362. május 26—1363 május 16.). Persze az új házasságot illető tárgyalások mindkét esetben valamivel korábban kezdődtek, de — és ebben is némi igazi van Baddeleynek — Janka nem volt teljesen felelős azért az »arczátlan sietség«-ért, melylyel egy-egy férjnek halála után más férfi kezének elnyeréséért elkezdődött a levelezés, mert ő — ne felejtsük el ezt — nem magán személy volt, hanem Sziczilia királynője, s mint ilyen az elődje Anjou Károly és a szentszék közt kötött szerződés értelmében *kénytelen vala* férjhez menni, akár akarta akár nem. A királynő némely tisztelője, mint pl. ujabban (1892) Amalfi Gaëtano *(La Regina Giovanna nella tradizione)* és jelen szerző, régebben pedig Costanzo pláne azt tartják és tartották, hogy a négy férj inkább Janka erényessége mint ledérsége mellett bizonyít.[1]) Mint angol ember Baddeley ismeri azt a mondást, *what is sauce for the goose, is sauce for the gander.* A mi áll tehát az ő libácskájáról, Jankáról, az rá illik az öreg gunárra is, rőtszakállú VIII. Henrikre. Milyen erényes ember volt ő az ő hat feleségével!

Hogy Janka erényes volt-e vagy ledér nő, azt most öt évszázad lefolyása után eldönteni fölötte bajos, még pedig azért, mert kortársainak véleményei róla annyira elágaznak egymástól. Mert ámbár, mint láttuk, vannak olyanok is, kik őt egyenesen »meretrix«-nek szidják, vannak szépitői, mint pl. Boccaccio, Angelo da Perugia, és mások kik elragadtatással beszélnek női erényeiről. Ez utóbbiak közé igtathatjuk most Baddeleyvel Coluccio Salutatit is, Petrarcha barátját, ki 1381-ben azt irá III. (Durazzoi) Károlyhoz róla, hogy »nullam tamen sexu femineo mulierem invenies, quae cum ista filia Johanna, Karoli ducis Calabriae filia, possit vel animi magnitudine, vel virtutibus, vel gloria comparari«.[2])

Másrészt azonban Andrásról is bizonyos rokonszenvvel ir most szerzőnk.[3]) Első könyvében összehordott minden »irodalmi dudvát, melyet Janka védői a történetirás gazdombjáról szedegettek össze« oly czélból, hogy András ellen az

[1]) »Lunga di me l'idea d'una repugnante riabilitazione, non mi accorderei mai col Collenuccio, sostenitore che i quattro mariti furono segno della pudicitia di lei, non costumando cio le donne rotte al vizio.« G. Amalfi.

[2]) *Epistolario di Coluccio Salutati.* Roma, 1893. II. 24.

[3]) Idéz ugyan egy passust a pápa egy leveléből, melyben ez fölszólitja Andrást, hogy mint férfi viselje magát ezentúl »sicut decet Principem maturis intendens moribus et puerilia quaeque dimittens.« Sept. 21. 1345. De ez inkább apai tanács, mint dorgálás.

olvasó ítéletét megmételyezze. Mindezt a gazt most szépen kigyomlálta s ellenkezőleg lelkiismeretesen idéz mindent, a mit a magyar királyfi előnyére egykorú forrásokból összeböngészett. Ilyen pl. egy hosszabb idézet egy kiadatlan halotti prédikációból (Cod. Vat. Lat. 4376), melyet véleménye szerint valószínűleg a gyilkosság első évfordulóján mondottak el »in morte Regis Andreae.« A beszéd »Crudele spectaculum hodie in anniversaria lugubris necis memoria Regis Andreae« szavakkal kezdődik és a királyfiról úgy emlékezik meg mint »iste spectabilis juvenis«-ről, ki »erat nobiscum educatus, nobiscum conversatus, quasi natus nobiscum.« Jankával »ab ineunte pueritia, primo ut frater et soror, deinde ut vir et uxor« növekedett föl. »Sed heu impii ministri tam nephande non defferentur principis adolescentiae *nec corporis elegantiae*, nec generis excellentiae, nec culminis eminentiae, nec conjugis reverentiae, nec federis complacentiae, nec operis innocentiae, ipsum sic immaniter peremerunt!«

Szerző jelen munkájában ismétli előbbi botlását és Janka névtelen angol szószólóját, mely szerint t. i. a magyar király állitólag nem vádolta volna *azonnal* Jankát a férjgyilkossággal, hanem *csak hónapokkal a tett elkövetése után:* már mintha e gondolat csak a politikai constellatiók átváltozása után fogamzott volna meg a magyar király agyában. A dolog úgy áll. hogy Andrást szept. 18-án késő éjjel gyilkolták meg. A hirt mindenesetre gyors futárral tengeri úton küldötték meg a szentszéknek, mert a pápa már u. a. hó 29-én ir Lajos magyar királynak és fejezi ki neki részvétét öcscse haláláért. (A koronázás ügyében járt magyar követség még október 9-én is Avignonban időzött). A magyar királynak a pápához intézett azon levelét, melyben Jankát bünrészességgel először vádolja, nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy az a magyar követség, mely e levelet elhozta Avignonba, 1346 elején járt ott, s hogy VI. Kelemen válasza u. a. év márczius havának 14-éről van keltezve. Azonkivül Óváry az *Akadémia oklevél-másolatai* közt közli a magyar király egy Humbert, a vienne-i dauphinhoz intézett levelének regestáját, mely »Collegia, die 5. mensis Januarii«-ról van keltezve, s melyet valószinűleg ugyanaz a követség vitt el Franciaországba. Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy a Nápolyból Budára vagy Visegrádra indított futárnak s a magyar udvartól Avignonba küldött követségnek együttvéve mintegy 2500 kilometernyi utat kellett megtennie, s ez valami két hónapot vett igénybe, és hogy a magyar udvarnál talán bevárták a koronázás ügyében Avignonban járt követségnek visszaérkezését, mielőtt András halála ügyében az

első lépést megtették volna: úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Lajos király mindjárt a legelső kínálkozó alkalommal emelte a vádat Janka ellen.

Szerzőtől megtudjuk továbbá azt is, hogy a Nicolo d'Alife-féle kézirat jelenleg Camera kanonok birtokában van, s hogy Camera Máté sok mindenféle rendelleneséget engedett meg magának a kézirat kiadásánál. Igy pl. többször említett dolgozatomban egy hosszasabb jegyzetben foglalkoztam Janka egy levelének dátumával, melyet Camera (83. l.) valami okból az 1347. évbe igtatott, de mely — mint kimutattam — csakis 1363. május végén vagy később iródhatott. Ez az a jól ismert levél, melyben a királynő panaszkodik a pápának arról, hogy férje őt férjgyilkosnak vádolta és rimának szidta. Emlitettem ott, hogy a férj neve következetesen el van hallgatva s a neki szánt hely ki van pontozva csupán egy eset kivétellel s itt »Ludovicus«-nak van irva. Baddeley, ki a levél nyomtatott szövegét összehasonlitotta az eredeti codexxel, most azt állitja hogy a »Ludovicus« név és 16 sorral alább a »Regni« szó nincsenek meg az eredeti kéziratban (!).

A Janka ellen több éven át tervezgetett processus generalis ügyében újat Baddeley sem tud elmondani.

Az Avignon eladása ügyében kötött alkuról sem mond el többet szerzőnk, mint a mit már Camera könyvéből tudtunk, hogy t. i. ámbár a királynőnek 80 ezer arany forint járt a vételár fejében, eddig csak egy 18 ezer forintra rúgó részlet kifizetését sikerült fölfedeznünk. A királynő nyugtázza ugyan az egész összeget, de hogy az említett 18 ezer forinton fölül vett-e el még valamit magával, azt nem tudjuk. Mert Camera (id. m. 163. és 164. lapján) közli Janka három levelét,[1]) melyeknek tartalmából eléggé világos az, hogy az Avignon eladásáról kiállított okirat csak por volt a világ szemébe. A királynő ugyanis nem adta el véglegesen a várost a pápának, hanem csak elzálogosította azt neki, és szóbelileg megegyezett vele abban, hogy ez a várost a királynő kívánatára ismét azonnal vissza fogja téríteni minden jogaival a kölcsön adott összeg visszafizetése fejében. Janka leveleiben több, még életben levő biborosra hivatkozik mint tanúkra, kik jelen voltak a titkos egyezség megkötésénél.

Durazzoi Károly halálának leirásánál Pór Antal azt

[1]) Az egyik levél igy van keltezve: »A. D. 1350 die decima quinta Septembris IV. indictionis. »De miután a levél tartalma szerint VI. Kelemen már nem élt, ez pedig 1352. decz. 6-án halt meg, a levél 1353. szept. 15-éről való és az indictio is hibás, mert ekkor már a VII. indictiot irták Nápolyban.

állítja, hogy a meggyilkolt herczeg teteme három napig temetetlenül hevert a kertben, hova Lajos kún hóhérjai ledobták. Baddeley azonban Donato Acciajuoli krónikájának alapján azt irja, hogy négy óra hosszat nem volt szabad senkinek a tetemhez nyúlni s azután a magyar király parancsára négy barát eltemette azt »cum quatuor candelis.«

Pór Antal, végre nem tartja valószinűnek, hogy a legyilkolt herczeg özvegye visszautasitotta volna a szintén özvegységre jutott Nagy Lajosnak, férje gyilkosának »kezét, mely két koronát tehetett volna fejére.« Baddeley ellenben idéz egy passust VI. Kelemennek nápolyi legátusához, Annibaldo di Ceccano biboroshoz (1350. junius havában) intézett egy leveléből, melyből eléggé világos az, hogy a pápa meg azt nem tartotta valószinűnek, hogy Mária herczegné elég aljas volna elfogadni a magyar király jellemtelen ajánlatát. »Et licet credamus (irja a pápa) quod eadem ducissa difficulter his praeberet assensum«, t. i. hogy elfogadja Lajos kezét, figyelmezteti a biborost, hogy óvatossággal járjon el ez ügyben. A magyar király el akarta Máriát venni »non ex affectione quam habet ad personam suam, sed ut per hoc ad Regni Siciliae dominium possit liberius pervenire.« A vőlegény-jelöltet pedig figyelmeztette Kelemen, hogy ha Janka bünrészessége be is bizonyúlna és ennek következtében a szent-szék megfosztaná őt trónjától, még abból koránsem következnék az, hogy Mária fogja a megürült trónt elfoglalni. Ergo Mária jövendőbeli férje sem. Nagy Lajos tehát máshol keresett és talált feleséget.

Kropf Lajos.

TÁRCZA.

I. BALIBARDI, A MAGYAROK ELSŐ KIRÁLYA.

A *Természettudományi Közlöny* legutóbbi október-havi füzetében a *kérdések* rovata alatt (547. l.) olvassuk a következő furcsaságot:

»(117.) A londoni muzeum alapját d'Argenville szerint magyar király gyűjteménye alkotá. Német fordításban 1772-ben Bécsben megjelent *Conchyliologie*-jának 117. lapján Angolország gyűjteményének leirásában ezeket mondja: A londoni királyi természettudományi társaság muzeumában sok becses tárgyat őriznek. Könyvtárának alapját Arondel gróf vetette meg, nekik ajándékozta kéziratait, a melyeket legnagyobb részben *I. Balibarditól, a magyarok első királyától* vásárolt volt meg. Érdekes lenne tudni, kit ért I. Balibardi magyar király alatt és van-e valami alapja d'Argenville állításának.«

Ezt valóban érdekes lenne tudni. Azért közöljük e kérdést folyóiratunkban is, hogy ha valakinek tagtársaink közül módjában van a dolognak utána nézni, derüljön világosság a furcsa állításra. A londoni királyi természettudományi társaság muzeumáról lévén szó, megvalljuk, első sorban is Kropf Lajos Londonban lakó tisztelt tagtársunkra gondoltunk, a kinek már annyi érdekes történeti adat napfényre hozatalát köszönjük, és egyenesen felkérjük őt, járjon voltaképen a dolog végére ott, a hol a mesés magyar királytól állítólag származó kéziratokra vonatkozólag valószínüleg a leghitelesebb adatokat fogja találni: magának a londoni természettudományi társaságnak vagy annak muzeumának aktáiban.

Szerk.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY. —

E) Egyháztörténelem (Crkvena Povjestnica. Arkiv II. k. I. r. 79 l.).

a) A zengi káptalan statutuma 1380-ból. A glagol betükkel irott eredeti elveszett; van egy latin betüvel irott horvát másolata a XV-ik és egy a XVI-ik századból. Az előbbi szabatosabb és bővebb, az utóbbi rövidebb. Érdekes nyelvészeti és történelmi szempontból. Védi a káptalan jogait a püspök ellen és megállapítja minden káptalanbeli tag munkakörét. L. Arkiv II. k. I. r. 79—85. lap.

b) A modrusi püspökség statutuma 1589-ből horvát nyelven latin betükkel, három példányban van meg, de irása és nyelvi sajátságai eltérők. Az egyházi dolgokon kivül érdekes benne: a papoknak nem szabad kalapot hordani, hanem biretumot; nem szabad kereskedést üzniök, pénzt kamatra kölcsönadni, nem szabad asszonyt a házban tartaniok, kivévén anyát vagy nővért stb. L. Arkiv II. k. I. r. 86—89. l.

c) VIII. Orbán pápa latin bullája, Arkiv II. I. r. 90—97. lap.

d) Dudich András élete (Život Andrie Dudića, Arkiv II. I. r. 98—127. l.). A hires diplomata és tudós 1553-ban szül. Budán, hol apja, Jakab, mint II. Ulászló tanácsosa lakott. Az ősrégi Dudić de Orehovicza család horvát eredetü, hol 1760-ig virágzott és nagy birtokai voltak a Zagorjében. Apja a törökök elleni harczban esett el, anyja a hires Sbardellati velenczei családból való volt; nagybátyja Sbardellati Ágost váczi püspök, utóbb esztergomi érsek neveltette Dudić Andrást s ez hálából neve mellé felvette a Sbardellati nevet is. Veronában Reginaldo Polo kardinális, pártfogása és barátsága nagy előnyére vált. 1557-ben visszatért Magyarországba és I. Ferdinánd esztergomi kanonokká nevezte ki; 1558-ban elment Paduába tanulmányai folytatására, hol sok előkelő férfiuval, köztük Báthory Istvánnal, a későbbi lengyel királylyal megismerkedett. Hazatérőben meglátogatta Florenczben Medicis Kozimot, kinek megbizásával Franciaországban járt Medicis Katalinnál és innét Német- és Csehországon keresztül 1561-ben hazatért, hol knini püspökké nevezték ki. 1562-ben a magyar papságot az ujból megnyilt tridenti zsinaton képviselte, társa Kolosváry János (Szilveszter) volt, hol öt beszédet tartott. Korszerü reformokat sürgetett és midőn látta, hogy ezeket el nem érheti, erős szemrehányásokat tett a zsinatnak; hogy a zsinat tőle szép szerivel szabaduljon, annak elnöke (1563 jul. 20) Moroni bibornok egy levéllel Ferdinánd királyhoz küldötte, melyben itthon tartását kérték — ez a királyt nagyon meglepte és kedves emberét azonnal csanádi, majd meg pécsi püspökké nevezte ki. Minthogy Pécs

török kézen volt, Dudics Szigetvárott székelt; Sziget ostromakor (1566.) minden vagyonát vesztette. Ő akkor, midőn a szigetvári hős és vele a vár is elesett, Lengyelországban járt diplomácziai kiküldetésben: Jagello Zsigmond Ágost lengyel király válni akart nejétől Katalintól, II. Miksa nővérétől — ennek megakadályozása volt Dudich feladata. Itt a deli, szép és művelt fiatal püspök megszerette a királyné bájos udvarhölgyét és kész volt érte papi állását elhagyni. A lengyel király mindenáron válni akart nejétől, megigérte Komendoni biboros pápai követnek, hogy elfogadja és meghirdetteti országában a tridenti zsinat határozatait, ha a pápa nejétől elválasztja, és midőn látta, hogy a pápa ettől vonakodik, országgyülést hivott össze (1567.) és a lengyel rendek a válást kimondották, Katalint megfosztották királynői jogaitól és hazaküldését határozták el; — midőn II. Miksa erről értesült, megbízta Dudichot, hogy nővérét kisérje haza. A lengyel király is szerelmes volt Strass Reginába, de midőn értesült arról, hogy a leány Dudich püspök titkos jegyese, nagylelküen lemondott róla. II. Miksa kinevezte Dudichot lengyelországi követének és meghagyta őt ebben az állásban akkor is, midőn levetve püspöki ornátusát, feleségül elvette Strass Reginát (1567). Rómában Dudich képét máglyán elégették. Dudich Krakóban lakott és Smigel uradalmát megvévén, ennek nevét felvette czimébe (Dominus de Smigle). Minden szabad idejét a tudományoknak szentelte. Zsigmond Ágost az utolsó Jagello 1572 jun. 20-án váratlanul elhunyt és Dudich azon fáradozott, hogy a lengyel koronát II. Miksának megszerezze, — de hiába, mert a lengyel rendek Valois Henriket választották királyul, azon feltétellel, hogy elveszi Zsigmond Ágost koros nővérét Annát. Valois Henrik elfoglalta a trónt, de négy hó mulva egy Anna tiszteletére rendezett fényes mulatság alkalmával megszökött Lengyelországból (1573 jun. 18). Az özvegységre jutott Dudich feleségül vette Zborovszky Erzébetet (1573.) s noha ez az egész hatalmas család Maksziminián ellensége volt, ő ismét ennek lengyel királylyá való választatása mellett buzgólkodott. A lengyel rendek heves viták után Báthory Istvánt választották királylyá és Dudichot számüzték' az országból, a ki családjával a szileziai Bjelica helységbe menekült és megvette Morvaországban Paskovija uradalmát, honnét 1579-ben családjával Boroszlóba költözött, hol 1589-ben febr. 23-án meghalt. Kora minden nevezetes férfiával sürü levelezésben állott, az összes különböző árnyalatu protestáns főbb emberek iparkodtak őt magunknak megnyerni, de mert ép oly türelmetlenek voltak mint a pápaság, egy felekezet mellé sem állt, hanem kijelentette hogy a hit mindenkinek saját lelki ügye és az egyén lelkiismeretének dolga; a kölcsönös vallási türelem volt legfőbb elve.

Közli: Dr. Margalits Ede.

ÚJ KÖNYVEK.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMI FÖLDRAJZÁBÓL a III-ik kötet is megjelent. E nagy szabásu munkát, mint olvasóink tudják, dr. *Csánki* Dezső irja. Épen oly vaskos kötet mint a megelőzők s ezzel történetirásunk egy alapvető munkája közeledik befejezéséhez. E kötet is méltán csatlakozik a megelőzőkhez. Összesen 8 dunántuli vármegyét dolgozott fel s 84 vár, 114 város, 3183 község (megannyi monographia) s 3693 birtokos van benne felsorolva. A még hátralevő IV. és V. kötet a Felvidék, Erdély s a kapcsolt részek geographiáját fogja adni, míg a VI. kötet Index leend.

— A KÁROLYI-CSALÁD OKMÁNYTÁRÁNAK ötödik kötete, mint a legközelebbi füzetünkben előzetesen jeleztük, immáron elhagyta a sajtót. A vaskos 767 lapra terjedő kötetet, miként az előbbieket, *Géresi Kálmán* tagtársunk gondos és szakértő keze rendezte sajtó alá. 618 oklevelet és levelet foglal ez magában az 1703—1707. évekből, első kötetét a »hadakozásoknak kilencz esztendeig való folyását magokban foglaló« leveleknek, a mely korra esik a Károlyi-család fénykora is. A becsesnél becsesebb okmányok halmazából kiemeljük Károlyi Sándor »*Csekély elmélkedését*«-t az ország politikai és hadi kérdéseiről; *Mustra-könyvét;* a Károlyi Sándor és felesége Barkóczy Krisztina egymáshoz irott leveleit. Valóban elismerés illeti meg érdemes történettudósunkat, hogy a Károlyi-levéltár rengeteg anyagából ily gondos figyelemmel válogatta ki a család-, köz- és művelődéstörténeti szempontból érdekes okmányokat, valamint a nemes grófi családot, különösen *gróf Károlyi Tibort*, ez okmánytár kiadóját, hogy áldozatkészségükkel e becses történeti forrásgyűjteményt immár hozzáférhetővé tették; nemcsak családjuk dicsőségét emelték ezáltal, hanem hálára kötelezték maguk iránt történetkutatóinkat is. E kötet is pontos név- és tárgymutatóval ellátva, a Franklin-társulat könyvnyomdájából került ki s ára 5 frt.

— IGLÓ KIRÁLYI KORONA ÉS BÁNYAVÁROS TÖRTÉNETE. Irta Münnich Sándor, sajtó alá rendezte Nikházy Frigyes. E czím alatt egy terjedelmes, díszes kiállitásu s illusztrált kötetet adott ki a napokban Igló városának érdemes tanácsa. A magyar nemzet történetében jelentékeny szerepet játszott a Szepesség is s a mult küzdelmeiből Igló városa is bőségesen kivette a maga részét. Mint szerző mondja — ez indította a város nemes tanácsát arra, hogy megirassa annak történetét. Midőn e multra vonatkozó nyilatkozatot készségesen aláírjuk, sietünk hozzá tenni, hogy a város e monographia megiratásával nem csupán a mult iránt tartozó kötelességét rótta le, de jelen történetirásunknak is nagy szolgálatot tett, a mennyiben kiadványa nemcsak specialis, hanem álta-

lános érdekü, köz- és művelődéstörténeti adatoknak is valóságos tárháza, mely kisebb monographiák irásánál minta gyanánt szolgálhat.

— Altorjai Báró Apor Péter élete és működése 1676—1752 czim alatt *Balló* Istvántól érdekes kritikai életrajz látott világot Csik-Szeredában. Cserei és Apor a mult század legolvasottabb történetirói közé tartoztak, s elterjedésüket az is bizonyitja, hogy kéziratban majd minden nagyobb könyvtárban megvannak. Közel másfélszázad nemzedékét tanitották hazaszeretetre e vaskos kéziratok, mert nyomtatásban csak a század derekán láttak világot Kazinczy Gábor kiadásában. Egy pontnál találkozott a két iró: Apor Metamorphosisához Cserei pótlékokat s jegyzeteket irt. A két iró közül egyiknek, Apornak életére s munkásságára vonatkozó adatokat Balló nagy szorgalommal gyüjtötte össze s helyes kritikával használta fel. Munkája I. fejezetében az Apor családra vonatkozó adatokat állitja össze; a következőkben leirja Apor fiatalkorát, rövid áttekintést vet Erdély történetére Apor születése évétől addig, mig ő maga is szerepelni kezdett, azután két fejezetben összeállitá életrajzát, majd áttér művei ismertetésére, s rövid ismertetés után külön tárgyalja a Lusus Mundit, a Synopsist s a Metamorphosist, s az utolsó fejezetben rövid jellemrajzot ád Aporról az emberről és iróról. Balló hasznos és jó munkát végzett e munkájával, melyet méltán tekinthetünk úttörőnek. De minthogy ő csak a nyomtatásban megjelent adatokat használta fel, ugy hiszszük, hasznos munkát végezne, ha idővel annak egy ujabb kiadásához gyüjtené az adatokat; báró Apor Gábor levéltárában sok becses és érdekes adatot találhat Apor Péter és István életéhez.

— Pázmány Péter összes művei latin sorozatának harmadik kötete elhagyta a sajtót. Pázmány művei kiadását a budapesti egyetem tanácsa határozta el, a kiadást a hittani kar vezeti s jelen kötetet, mely Pázmánynak Aristotelesről irt tractatusát foglalja magában, a fenmaradt kéziratokból nagy gonddal és szakismerettel Bognár István rendezte sajtó alá. A munka 70 4-edr. ivből áll.

— Dr. Borovszky Samu társulatunk igazgató választmányának tagja, a kit a *Honfoglalás történetéről* irt művéről s *Magyarország vármegyéi és városai* czimü nagy irodalmi vállalatáról, melyet Sziklay Jánossal közösen szerkesztenek, folyóiratunk olvasói is bizonyosan ismernek, a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbizásából két vaskos kötetben megirta *Csanád vármegye történetét 1715-ig.* Az első kötet a vármegye általános, a napokban megjelent második kötet a vármegye részletes történetével foglalkozik, alaposan és módszeresen, beható

és kimerítő levéltári kutatások alapján. Az első kötet már a mult évben megjelent s most, midőn a második kötettel az egész mű be van fejezve, a kettő együttes tüzetes ismertetésére legközelebb sort fogunk keríteni. A m. tud. akadémia palotájában megrendelhető, két kötet ára hét forint.

— Sárközy Imre kulturmérnök »Régi vizimérnökeink életéből« czím alatt a Magyar-Mérnök és Épitész-egylet Heti Értesítőjének régibb folyamaiban megjelent tanulmányait összegyüjötte s egy csinosan kiállitott kötetben közzétette. E kötet 18 életrajzot foglal magában: Vásárhelyiét, Beszédesét, Reitterét, Zsigmondyét, Mihalikét, Bodokiét stb., mindnyáját arczképpel ellátva. Culturtörténetünkhöz igen érdekes és becses adatok.

— A magyar tudományos akadémia pártfogásával a Franklin-társulat vagy két évtizeddel ezelőtt megkezdte a görög és latin remekirók magyar kiadását. E vállalat sorozatában jelent meg *Suetonius császárok életrajzairól*, cz. munkája *Székely* István fordításában. Ama klassikus munkák közé tartozik Suetoniusé, melyek a századok folyamán sem történeti értékökből nem veszitettek, sem a mi oly olvasottá teszi: az elbeszélés szépségéből. Róma történetének legérdekesebb és legváltozatosabb kora vonul el előttünk Julius Caesar, Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus és Domitianus császárok élete rajzában. Ára 2 frt 40 kr. Latinul és magyarul 4 frt.

— Stein Aurel, a lahorei egyetem tanára »A fehér hunok és rokontörzsek indiai szereplése« czím alatt a Budapesti Szemlében nagy figyelmet keltett tanulmányt tett közzé, mely külön lenyomatban is megjelent, s melyre még visszatérünk.

— »Legyen Világosság« czím alatt »Vigyázó« egy kis röpiratot adott ki, mely tulajdonképen polemia a nagyváradi Schematismus Historicusnak, a nagyváradi szent József-intézet felállitása idejére vonatkozó állitása ellen, azt bizonyitván, hogy a Schematismus adataival szemben Lopussny »A szent József-intézet multja és jelene« czímű munkájának van igaza.

— Protestáns esték czím alatt érdekes és tanulságos felolvasások gyüjteménye jelent meg. Szerkesztik az ágost. egyház egyetemes theol. Akadémiájának tanárai. Az első sorozat hét felolvasást foglal magában s több históriai tárgyu, mint a régi Egyiptom vallása Strompf Lászlótól, Kurucz világ költő asszonya (Petrőczy Kata Szidonia) Strompf Lászlótól, Nőideálok Hörk Józseftől. Ára a csinos kiállitásu 182 lapra terjedő könyvnek 1 korona.

— »Praeceptor Germaniae« czím alatt *Strompf* László tagtársunk Melanchton születése négyszázados emlékünnepe alkalmából

a Protestáns Szemlében egy neveléstörténeti tanulmányt tett közzé, mely most külön lenyomatban is megjelent. Nagyobb és beható tanulmány Melancthonról, mely kívül emelkedik egy alkalmi irat keretén.

— Kiss Lajos tanár tagtársunk, kinek a magy. tud. Akadémia már három munkáját koszorúzta meg, u. m. a III. Henrik ellen vívott harczokról, Nándorfehérvár bukásáról s a rigómezei hadjáratról irt munkáit, igen ajánlható tankönyvet irt »Világtörténelem a középiskolák felsőbb osztályai számára« czím alatt, melyet a »Sárospataki irodalmi-kör« adott ki. Gazdagon van képekkel illusztrálva, chronológiai és nemzedékrendi táblákkal ellátva. Magyarország történetét párhuzamosan tárgyalja a világtörténelmi eseményekkel. Előadása könnyű, folyékony, a fiatalság értelméhez mért, szóval igen jeles tankönyv.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Hettyey Sámuel apátot és kanonokot, tagtársunkat ő Felsége pécsi püspökké nevezte ki. A legfelsőbb kézirat így hangzik:

Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére, *Hettyey* Sámuel déghi czímzetes apátot, Esztergom főegyházmegyei kanonokot és a primás-érseki iroda igazgatóját pécsi püspökké kinevezem.

Kelt Budapesten, 1897. évi október hó 28.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

Wlassics Gyula s. k.

— Némethy Lajos esztergom-vizivárosi plébánost s vál. tagtársunkat Ő Felsége pozsonyi kanonokká nevezte ki. Annyival inkább örülünk buzgó munkatársunk előléptetésének, mert az a magyar történetirás tevékeny és munkás dolgozó társát tüntette ki, ki folyóiratunknak jövőre is szorgalmas munkatársa fog maradni.

— Ő Felsége a király Bánffy Dezső báró miniszterelnök előterjesztésével elrendelni méltóztatott, hogy a budai királyi várlak ujonnan épülő szárnyában egy Szent Istvánról elnevezett terem, még pedig korhű román stylben rendeztessék be. Ő felsége megengedte továbbá, hogy a Szent István-terem majdan elkészülő berendezése az 1900. évi párisi világkiállítás alkalmából a 12. és 15. építészeti és lakberendezési csoport egyik interieur-je gyanánt szerepeljen.

† Gróf Wilček Ede tagtársunk s folyóiratunknak buzgó munkatársa okt. 17-én 55 éves korában hosszas és súlyos szenvedés után Péczelen elhúnyt, s okt. 19-én Felső-Szemeréden a családi sirboltban eltemettetett. Az elhúnyt a tengerészet történelmével foglalkozott s erre vonatkozó monographiáival szép

elismerést vivott ki. Két munkája német nyelven látott világot: 1894-ben Historische Genrebilder vom Mittelmeere s 1895-ben: Das Mittelmeer, seine Stellung in der Weltgeschichte und seine historische Rolle vom Seewesen, melyek megjelenését a sajtó elismeréssel fogadta és folyóiratunkban Márki Sándor ismertette. A Századok 1894-iki folyamában II. Endre keresztes hadjáratáról irt egy nagyobb, két közleményből álló tanulmányt, az 1895-iki folyamban pedig nagyobb monographiát Magyar tengerészet az Anjou-korban cz. a., mely az előbbeninek folytatását képezte. Az 1896-iki folyamban pedig a Horváthy család lázadásáról közölt egy meglehetősen kimerítő tanulmányt. Terve volt, hogy mind ezeket összefoglalva egy önálló kötetben fogja közzé tenni, de a halál terve kivitelében meggátolta. Rendkivül kedves, szeretetre méltó, előzékeny főur volt, ki lelke egész hevével csüngött a történetiráson s kinek halálát társulatunk is őszinte részvéttel gyászolja. Nyugodjanak porai békében!

— Keszthelyen a Georgicon felállításának száz éves évfordulóját október hóban nagy fénynyel ünnepelték meg, melyen Darányi földmivelésügyi miniszter is részt vett. Az ünnepélyről egy díszes kiállitásu Emlékkönyv jelent meg, melyet dr. Csanády Gusztáv, a Georgicon igazgatója szerkesztett. A kötet két részből áll: az I. a régi Georgicon (1797—1848) történetét, tanárainak (össz. 97.) életrajzát, irodalmi munkásságát s a tanulók (össz. 1444) névsorát; a II. a keszthelyi m. kir. gazd. tanintézet (1865—1897) történetét, a vele kapcsolatos állomások létesitését, feladatát, berendezését, a jelenlegi tanári karát, az intézet összes tanárainak (61) életrajzi adatait, esetleges irodalmi tevékenységét, a tanulók névsorát (össz. 1483.) tartalmazza. Az uj tanépület ügyes leirása Schadl János r. tanártól zárja be az egész kötetet, melyet 8 sikerült kép ékesit. A gondosan szerkesztett s díszesen kiállitott kötet méltó emléke a lefolyt ünnepnek.

— Losonczon a város monographiája előkészitése czéljából történeti és régészeti bizottság alakult meg, mely fele részben a Casino tagjaiból s fele részben a város kiküldötteiből áll. Az eszmét a Casino pendítette meg, melynek igazgatója Kovács Ferencz az előkészítő munkálatokat oly sikeresen teljesítette, hogy a város már a megalakulás előtt kilátásba helyezte az erkölcsi és anyagi támogatást. Az alakuló gyülésen, melyen jelen volt *Török* Zoltán alispán, *Wagner* Sándor polgármester, továbbá a kiküldött tagok, egyhangulag *Czebrián* László grófot választották meg elnöknek, *Kovács* Ferencz kir. közjegyzőt ügyvivő elnöknek, *Latkóczy* Mihály főgimnáziumi tanárt pedig előadónak. Azután nagyjából kijelölték a munkaprogrammot, melynek lényeges része minden történelmi emléknek gyüjtése, mely a város multjára vonatkozik s igy egy

városi muzeum alapjának megvetése. Az adatokat olyképen fogják gyűjteni, hogy az idegen oklevéltárban előforduló okmányokat lemásoltatják, esetleg felvetődő eredetieket megvásárolnak s az így összeszerzett anyagot időrendben csoportosítják.

— Az Athenaeum kiadásában az 1848-iki nagy alkotások félszázados évfordulója alkalmából egy emlékkönyv, nagyobb szabású díszmunka indult meg »A magyar nép multja és jelene« czím alatt *Benedek Elektől*, mely a nép állapotját, a nemességhez való viszonyát s felszabadulásáért való küzdelmeit rajzolja. A munka két kötetre van tervezve: I. k. A szolgaságtól a szabadságig. II. k. A bölcsőtől a sírig. Az első füzet már megjelent 4-edr., mely számos illusztrácziával s egy elegáns szinnyomattal van díszítve. Benedek a honfoglaló magyar nép életmódjának rövid rajzával kezdi könyvét, s úgy megy át annak a megrajzolására, miként alakulnak a különböző rendek, osztályok s mint sülyed a tiszta magyar fajnak is egy része jobbágygyá. A föld népének a nemességgel való viszonya — irja Benedek — a népnek állapota s küzdelme a szabadulásért: ez huzódik végig könyvemen. A parasztlázadások egész sorával találkozik az olvasó, kezdve az erdélyi parasztság 1437-iki lázadásán; jön a Dózsa-lázadás, ez a nagy parasztdráma; a Péró-féle lázadás; a Hora- és Kloska-lázadás, nem is említve itt a kisebb lázadásokat. E kötetnek aránylag legnagyobb részét teszi ki a jelen század első felének története, mikor a nemesség actióba kezd a nép felszabadításáért. A II. k. a magyar nép családi életét, nyelvét, erkölcseit, hitét, ruházkodását, gazdaságát stb. festi. A »Magyar nép multja és jelene« két hetenként, füzetekben jelen meg. Minden füzetben szöveg-illusztráczió és képmelléklet. Egy füzet ára 30 kr., s előfizethető a kiadó Athenaeumnál 10 füzetre 3 frttal (az egész munka 40 füzet lesz), vagy: negyedévre (6 füzet) 1 frt 80 krral, félévre 3 frt 60 krral. Benedek jól ismeri s jól festi a magyar népet, s így hiánypótló és kitünő munkát várhatunk tőle.

— Hegedűs István tagtársunk, budapesti egyetemi tanár, a nyáron hosszabb kutatási utat tett Olaszországban s a könyvtárak és levéltárak kutatásai közben sok érdekes, hazánk történetére vonatkozó kéziratot fedezett fel. Többi közt Fontius Bartholomaesus Oratioiban Fontiusnak Mátyás előtt 1488-ban tartott beszédére akadt, továbbá Fiolinak Bolognára vonatkozó gyüjteményében Vetési Lászlóra vonatkozó életrajzi adatokra, Petrus Nigerre vonatkozó adatokra, Maffeo Vegio versére Zsigmond császárról stb. Hegedűs István tanár ur felfedezéseit bizonnyal az Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága fogja közzé tenni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A NEMZETI ÁLLAMALKOTÁS KORA 1815—1847-ig, írta *Ballagi* Géza (A magyar nemzet története kilenczedik kötete.) Nagy 8-adrét. Budapest, 1897. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részv.-társulaat.

— A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEK vallásügyi tárgyalásai a reformácziótól kezdve. Irta *Zsilinszky Mihály* IV. kötet. 1687—1712. Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája X., 441 lap. (A magyar prot. irodalmi társaság kiadványa) Ára 3 frt.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMI FÖLDRAJZA a Hunyadiak korában. A. M. T. Akadémia Történelmi bizottságának megbizásából írta dr. *Csánki* Dezső. III. kötet. (A Hunyadiak kora VIII. kötete.) Nagy 8-adr. VII. és 696. ll. Ára 7 frt.

— A KÁROLYI GRÓFOK nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Eredeti kutfők után irta *Éble* Gábor. Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 8-adr. 116 l. Számos képpel.

— CODEX DIPLOMATICUS COMITUM DE NAGY-KÁROLY. A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbizásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi *Géresi Kálmán*. V. kötet. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések 1703—1707. Budapest, 1897. Franklin-társulat könyvnyomdája. N. 8-r. VIII+767 lap. Ára 5 forint.

— SZÉKELY OKLEVÉLTÁR. Kiadja a székely történelmi pályadij alap felügyelő bizottsága. Szerkeszti Dr. *Szádeczky Lajos*. VI. kötet 1603—1698. Kolozsvár, 1897. Ajtai K. Albert könyvnyomdája. 8-adr. X és 480 ll. Ara 2 frt.

— CSANÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETE 1715-ig. A m. t. Akadémia történelmi bizottságának megbizásából irta Dr. *Borovszky* Samu. Második kötet, a vármegye részletes története. Térkép melléklettel. Nagy 8-adrét 647 oldal. Budapest, 1897. A m. tud. Akadémia palotájában Ára 4 frt.

— IGLÓ KIRÁLYI KORONA- ÉS BÁNYAVÁROS TÖRTÉNETE. Irta *Münnich Sándor*. Sajtó alá rendezte Nikházy Frigyes. Kiadja Igló városának tanácsa. Igló, 1896. Schmidt József könyvnyomdája. 8-r. 2 lev. 559 lap. LIII+2 levél.

— GYŐR ÉS PANNONHALMA NEVEZETESSÉGEI. Irta Récsei Viktor (Az »orsz. középisk. tanáregyesület« győri közgyülése alkalmából.) Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor sajtója. Kis 8-adrét 57 lap.

— ALTORJAI BÁRÓ APOR PÉTER ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE. 1676—1752. Irta *Balló* István Csik-Szeredában, 1897. Nyomatott Györgyjakab Mártonnál. Kis 8-adrét, 112 old. Ára 1 frt.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi oct. 7-én d. u. 5. órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön. dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, dr. Marczali Henrik, dr. Pauler Gyula, dr. Szendrei János vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Pauler Gyula és dr. Szendrei János vál. tagokat kérvén fel, a nyári szünet utáni ez első összejövetel alkalmából szívesen üdvözli a választmányt s ezzel az ülést megnyitja.

54. Szomoruan emlékezik meg azon veszteségről, mely a társulatot az elmult nyári hónapok alatt Pulszky Ferencz alelnöknek sept. 9-én, Jakab Elek vál. tagnak jul. 22-én és Arneth Alfréd külf. tiszt. tagnak jul. 30-án történt gyászos elhunytokkal érte, röviden jellemezve működésöket, melyet a történettudomány és irodalom terén kifejtettek s a melylyel különösen a társulat hálás tiszteletét mindegyikök megérdemelte.

A választmány a szomoru jelentést mély fájdalommal veszi tudomásúl, részvétét jegyzőkönyvébe iktatja s gondoskodni fog róla, hogy a társulat elhunyt nagyérdemű alelnökének és munkás ig. vál. tagjának emlékezetét emlékbeszéd tartásával is megörökítse.

55. Mayer Gyula társ. tag felolvassa Thallóczy Lajosnak *»az 1722|23 évi m. országgyülési törvények közzétételéről«* szóló értekezését, mely —

a *Századok*-ban fog megjelenni.

56. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapítókul:* Besztercze-Naszód vármegye közönsége 100 frt, Csanád vármegye közönsége 100 frt, Kolos vármegye közönsége

100 frt, Krassó-Szörény vármegye közönsége 100 frt, Szeben vármegye közönsége 100 frt, Szolnok-Doboka vármegye közönsége 200 frt alapítványnyal (mindegyiket aj. gróf Teleki Géza elnök); b) *évdíjas r. tagokúl 1897-től:* Bakó Károly lovag nagybirtokos Buzán (aj. Torma Miklós), Barcsa János tanárjelölt Tetétlenen (aj. Dézsi Lajos), báró Földváry István cs. és kir. altábornagy Zichy-Ujfaluban (aj. Kenessey László), Frick János kegyesrendi tanárjelölt Budapesten (aj. Bartos József), dr. Jászai Rezső főgymn. tanár Szegeden (aj. Szilágyi Sándor), dr. Megyery Pál ügyvéd Debreczenben (aj. Géresi Kálmán), Páris-Pápai Paraicz Gyula birtokos Nagy-Abonyban (aj. Szilágyi Sándor), dr. Rásky Béla ügyvéd Pécsett (aj. Szilágyi Sándor), Stoll Béla ügyvéd Nagybányán (aj. Schönherr Gyula), dr. Vári Rezső egyet. m. tanár Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), az I. ker. állami tanitó-képezde és az I. ker. állami tanitóképezdei ifjuság Budapesten (mindkettőt aj. Karasszon József pénztárnok); *1898-tól:* dr. Obetkó Rezső aljárásbiró Pécsett (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

57. Előterjeszti:

a) a pénztárnok f. évi junius-augusztus hónapokról szóló kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 2744 frt 86 kr,
» kiadás ... ... 1607 » 94 »
maradvány ... ... 1136 frt 92 kr,
a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő követelés ... ... 4934 frt 03 kr,
augusztus végén rendelkezésre álló készpénz 6070 frt 95 kr.

b) a september-havi kimutatást, mely szerint összes bevétel volt ... ... 3493 frt 66 kr,
» kiadás ... ... 2148 » 61 »
maradvány ... ... 1345 frt 05 kr,
a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő követelés ... ... 6734 frt 03 kr,
sept. 30-án rendelkezésre álló készpénz ... 8079 frt 08 kr;
a miből azonban Hajdu vármegye nevére 100 frt, Gyenes József nevére 100 frt, gr. Csáky Vidor nevére 100 frt, Szeben vármegye nevére 100 frt, Csanád vármegye nevére 100 frt, Krassó-Szörény vármegye nevére 100 frt, Kolos vármegye nevére 100 frt. összesen 700 frt befizetett alapitvány tőkésitendő;

c) a pénztárnok f. évi aug. 15-én kelt jelentését, melyben kéri, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi jul. 15-én 18852 sz. a. kelt értesítése szerint a társulat értékpapirjai közül kisor-

solt és beváltott 400 frt névértékű 5%-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél helyett új értékpapirokat vásároltasson a választmány.

A pénztárnok kimutatásai és jelentése tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak; a tőkésitendő 700 és 400, együtt 1100 frtnyi összegre nézve pedig határoztatik, hogy ennek megfelelő névértékben 4·5%-os kisbirt. orsz. földhitelintézete-féle záloglevelek vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez.

58. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi jun. 16-án 16056 szám alatt kelt értesitése szerint 100 frt alapitvány a f. évi 49 jk. pontban hozott vál. határozatnak megfelelően tőkésittetett.

Tudomásúl szolgál.

59. Jelenti, hogy a segesvári Petőfi-szobor f. évi jul. 31-én megtartott leleplezési ünnepélyére meghivás érkezvén a társulathoz, az elnökség az ünnepélyre dr. Szádeczky Lajos vál. tagot bizta meg a társulat képviseletével, a ki is f. évi aug. 5-ről kelt jelentése szerint az ünnepélyen megjelenvén, a szobor talapzatára díszes babér-koszorút helyezett a társulat nevében.

Köszönettel vétetik tudomásúl.

60. Jelenti, hogy a csepel-szigeti Árpád-szobor és dunai Árpád-hid f. évi sept. 26-án megtartott ünnepélyes felavatásánál, melyre a társulat még a mult évben meghivatott, Ludaics Miksa és Mayer Gyula társ. tagok voltak jelen a társulat képviseletében; egyszersmind bemutatja jelentésöket az ünnepély lefolyásáról.

Köszönettel vétetik tudomásúl.

61. Jelenti, hogy a *Hunyad-m. tört. és rég. társulat* f. évi sept. 30-ra kitűzött közgyűlésére meghivás érkezvén, az elnökség dr. Szádeczky Lajos vál. tag urat kérte fel, hogy ott a M. Tört. Társulat nevében megjelenni s a rokon egyesületet üdvözölni sziveskedjék.

Helyeslőleg tudomásúl vétetik.

62. Jelenti, hogy a f. évi sept. 30-án lejárt gróf Zichy Jenő-féle 100 aranyas nyilt pályázatra (l. f. évi 16 jk. p.) a határidőig két pályamű küldetett be a titkári hivatalhoz; u. m. »*Bölcs Leo császárnak a hadi taktikáról szóló munkája*« dr. Vári Rezsőtől és »*Ki volt Anonymus?*« dr. Sebestyén Gyulától.

Tudomásúl vétetvén, a beérkezett művek megbirálására dr. Pauler Gyula és dr. Marczali Henrik vál. tag urak kéretnek fel.

63. Olvastatik a pénztárnok beadványa, melyben felhatalmazást kér a választmánytól, hogy miután a f. év harmadik negyedében szétküldött postai megbizások a tagdíjak behajtására nézve

kielégítő sikerrel nem jártak, a megbizások szétküldését a hátralékos tagokhoz megismételhesse.

A kért felhatalmazás megadatik.

64. A néhai Pulszky Ferencz halálával megüresedett alelnöki állásra nézve — a választmány az alapszabályok 12-ik szakasza értelmében kimondja, hogy annak betöltése végett rendkivüli közgyülés hivandó össze, a közgyülés napjának kitüzését azonban a legközelebbi november-havi ülésre halasztja.

Ezek után, több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Pauler Gyula* s. k. *Dr. Szendrei János* s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1897 évi nov. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, dr. Áldásy Antal, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Illéssy János, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly vál. tagok. Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Illéssy János és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

65. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1897-től:* az állami tanitóképző intézet igazgatósága Modoron (aj. Karasszon József pénztárnok); *1898-tól:* Milhoffer Sándor Ecséden (aj. Szilágyi Sándor), Kovács László muzeumi tisztviselő Budapesten (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

66. Dr. Illéssy János felolvassa »*Balassa Bálint Annája*« czimű értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

67. Olvastatik a pénztárnok october-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... ... 1726 frt 90 kr;
» kiadás ... ... 1183 » 15 »
maradvány ... ... 543 frt 75 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 5510 frt 52 kr

követelést, 1897. oct. 31-én összesen ... ... 6054 frt 27 kr készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Thaly Kálmán nevére 100 frt befolyt alapitvány tőkésitendő.

A pénztári kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésitendő 100 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4·5%-os kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

68. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 27923 sz. alatt kelt értesitése, mely szerint 1100 frt a f. évi 57 jk. pontban hozott vál. határozatnak megfelelően tőkésittetett.

Tudomásúl szolgál.

69. Olvastatik a kereskedelem-ügyi m. kir. miniszter úrnak 343. P. K. sz. alatt kelt leirata, melylyel az 1900 évi párisi nemzetközi világkiállitás csoportbeosztását és szervezeti szabályzatát megküldve, felhivja a társulatot, hogy a kiállitás magyar osztályának ügyét a maga részéről is felkarolva, annak sikerét saját irodalmi és tudományos munkásságának bemutatásával is mozditsa elő.

Köszönettel fogadtatván, a választmány a szükséges intézkedések megtételével az elnökséget bizza meg.

70. A mult october-havi vál. ülés 64 jk. p. alatt kelt határozatából folyólag, a Pulszky Ferencz halálával megüresedett alelnöki állás betöltése végett összehivandó rendkivüli közgyűlés napját a választmány a jövő deczember-hó 2-ikára tűzi ki s elhatározza, hogy a közgyűlés az ugyanazon napra eső rendes választmányi üléssel kapcsolatban, azt megelőzőleg tartassék meg.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesitjük: *Dr. Illéssy János* s. k. *Dr. Borovszky Samu* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.
Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23
Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Sarkady Károly földbirtokos, eddig: *Tomor*.
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utcza 6.
Zeyk Károly, eddig: *Nagy-Enyed*.
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

OLÁH MIKLÓS NAGYSZOMBATI ISKOLÁJÁNAK SZERVEZETE.

Oláh Miklós 1553-ban nehéz viszonyok között jutott az esztergomi érseki székbe. A reformatio ekkor már több évtized óta két ellentétes táborra osztotta a nemzetet; a török betelepedésével (1541.) meg az ország is három darabra — királyi Magyarország, a töröknek meghódolt terület és Erdély a részekkel — törött. Meglepő alakulása az életnek, hogy az ellenreformatió első zászlaját magyar földön épen az az ember tűzi ki, aki fiatalabb korában, mint Mária királyné titkára, maga is hajolt az uj tanok felé. Amint azonban a dolog törésre került és a protestantismus hívei a katholikus egyház kebeléről leszakadtak, Oláh Miklós hű maradt ősei vallásához; mert élettapasztalata azt a meggyőződést érlelte meg lelkében, hogy a magyar nemzet életét és művelődését a catholicismus eszméi a jövőben is épen úgy biztosíthatják és fejleszthetik, mint a hogy a multban fentartották, nemesítették és emelték, — csak be kell vinni a katholikus vallás tanait ismét a lélek mélyébe, hogy innét a maguk erkölcsi tartalmával és eszményi fensőségökkel mehessenek át az életbe, ezt dudváitól megszabadítsák s irányzatában és szellemében megjavítsák. Ez a felfogás lélektani alapja annak a hatalmas tevékenységnek, melyet ez a nagy szellemű főpap, a protestáns vallással szemben, a magyarországi catholicismus érdekében kifejtett.

Mindent átfogó munkája közben kiváló figyelmet fordít az iskolaügyre. A humanismus termékein kiművelt lelke tisztán látta, hogy a rohamosan terjedő protestans vallásnak csak alaposan képzett papság és világi elem állhatja utját. Érseki székhelye, Esztergom, 1543 óta a töröknek hódol. Ő tehát attól távol, Nagy-Szombatban vezeti érseki egyházmegyéje kormányát. Nem természetes-e, hogy ott lát mindjárt a bajok orvoslásához, ahol napról napra nyitott seb tárult szemei elé?

Nagy-Szombatnak már régebb idő óta volt városi iskolája.[1]) Amint meg az esztergomi érsek káptalanával a török elől ide menekült, velök együtt átköltözött a székesegyházi iskola is. Ezek szervezésével foglalatoskodik Oláh már az 1554-ik év ujév napján. Tanácskozásra szólítja a káptalant és a várost. Amaz nehány tagját küldi ki; emezt meg maga a hatóság — a városbiró és az esküttek — képviseli. Az ülésezés eredménye az a szervezet, melyet a nagyszombati iskolának adtak.[2])

A nagyszombati iskoláról irt már *Fraknói*[3]) és *Horváth Zoltán.*[4]) *Ipolyi Arnold* irodalmi hagyatékából is napvilágot látott egy értekezés — »A nagyszombati iskola a XVI. században«.[5]) De mindezen iróink — feladatuknak megfelelőleg — az iskola szervezetével csak röviden foglalatoskodtak. S igy nekem jutott a feladat, hogy Oláh Miklós nagyszombati iskoláját a maga szerves egészében épen ezen oldalról mutassam be s egybehasonlítás alapján párhuzamot vonjak közte és a középkori székesegyházi iskola között, amelynek szervezetét más alkalommal már megrajzoltam.[6])

A középkor székesegyházi (káptalani) iskolája megfelelt a czélnak, melyet az akkori nemzedék tüzött eléje. De megváltozott a kor, s vele az emberek. Új szellem terjed el, uj czélokkal és uj követelményekkel. Az uj szabályzat bevezető részében erősen hangzik felénk, hogy az iskola ujjászervezését a városok igazgatása, az államok kormányzása és a keresztény vallás terjesztése — amire pedig első sorban és különösen kell gondolni — követeli meg.[7]) Világos szavak ezek, melyek a katholikus vallás támogatását vallják az ujjáalkotás okául.

[1]) *Frankl* (Fraknói): A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században 128—129. l.

[2]) Erről a szervezetről két egykoru másolat beszél. Az egyik az esztergomi primási levéltárban van; a honnét *Fraknói* (A haz. és külf. isk. a XVI. száz. 323—328. l.) már ki is adta. A másodikat meg a nagyszombati érseki vicariatus levéltára őrzi, a mely után *Horváth Zoltán* (A nagyszombati kath. érseki főgimnázium 1894/5. isk. évi Értesítőjében 155—162. l.) kiadásában ismerjük. A két kiadás szemléletéből kitünik, hogy az egykorú *másolatok* mindegyikében van hiba, vagy hiány. Miért is történetirói feladatomul tekintém a helyes szövegnek kritikai megállapítását a két másolat kiadásának egybevetése és a dolog tárgyi természete alapján. S épen ez az oka, hogy a szabályzatot jegyzetben *egész terjedelmében* közlöm a megfelelő helyeken.

[3]) *Fraknói:* A haz. és külf. isk. a XVI. száz. 19—20. l.

[4]) *Horváth Zoltán:* A nagszombati kath. érseki főgimnázium története 11—12. és 15—16. l. (A nagszombati kath. érseki főgimnázium értesítője 1894/95.)

[5]) Katholikus Szemle 1887. évfoly. 16—52. l.

[6]) *Békefi Remig:* Székesgyházi iskoláink szervezete az Anjou-korban. (Századok. 1897. 125—136., 210—220. és 298—308. l.)

[7]) »Reverendissimi domini Nicolai Olahi, Dei gratia archiepiscopi

Tanárok. — A *lector* már az Anjoukorban inkább igazgató, mint tanár volt; de ha kedve tartotta és hivatást érzett magában, taníthatott is.[1]) Oláh iskolájában a lector már egyáltalán nem tanít; hanem ő szemeli ki és választja meg az iskola rectorát, vagyis a tanárt, akit »sublector«-nak hivtak. Ezen feladat megoldásánál azonban nagy odaadást és kiváló gondot követeltek tőle, mert az iskola ügyeinek vezetését és a serdülő ifjuság oktatását katholikus, tudós s alkalmas egyén, — és a mennyire lehetett, a hét szabad művészet mesterének (magister artium) kezében akarták látni.[2]) Az érseki vicariussal és a város birájával együttesen a lector ügyelt föl, vajjon megtartják-e mindazt, amit a szabályzat rendel.[3])

Akit a lector bizalma *sublector*-nak, vagyis tanárnak kiszemelt, első teendőjének tudta, hogy bemutatásra az érseknél megjelenjék;[4]) — miként ez már azelőtt is szokásban volt.[5]) Midőn istenitiszteletre a templomba megy, papi öltönyt vesz magára és egészen úgy, mint a többi kanonok, — karingben (superpelliceum) és »caputium-«mal jelenik meg. A kanonoki stallumban megvan a rendes helye.[6]) Nagy-csütörtökön, Lucza napján, zsinat alkalmával és midőn az officiumban »O Sapi-

---

ecclesiae Strigoniensis, cum delegatis personis capituli, nec non adhibitis etiam iudice et civibus iuratis civitatis Thyrnaviensis, super restauratione scholae Thyrnaviensis, anno Domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo quarto, in die videlicet Circumcisionis Domini, facta ordinatio.

De reformatione scholae.

Quoniam tam ad propagandam religionem christianam, cuius cura prima et praecipua esse debet, quam etiam ad gubernandas civitates et administrandas respublicas summe necessaria est reformatio scholae.« (A szabályzat bevezetésében.)

[1]) *Békefi Remig:* Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjoukorban. (Századok. 1897. 126—127. l.)

[2]) »Imprimis deliberatum est, ut cura eligendi inveniendique ipsum sublectorem, sive rectorem scholae, more solito sit et maneat semper penes lectorem, qui diligentem operam det et singulari cura provideat, et ad regendam ipsam scholam et erudiendam pubem doctus, catholicus et sufficiens vir, et si quomodo poterit fieri, talis, qui sit magister artium, inveniatur, tandemque inventus reverendissimo praesentetur.« (Az 1554-iki szabályzat 1. pontja).

[3]) »Ut autem haec ita, ut praescripta sunt, fieri possint atque observentur, vicarius reverendissimi domini in spiritualibus pro tempore constitutus una cum lectore et iudice diligenter superintendant. U. o. 15. p.)

[4]) Lásd föntebb, a szabályzat 1. pontjában.

[5]) *Békefi R.:* Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjouk. (Századok. 1897. 126. l.)

[6]) »Qui postquam pro sufficienti ad hoc officium acceptabitur, semper dum in ecclesiam ad divina officia ingredietur, sit indutus habitu sacerdotali, more aliorum canonicorum, cum superpelliceo et caputio, locumque habeat in stallo more alias consveto« (U. o. 2. p.)

entia« fordul elő, ő mond szentbeszédet a papság részére.[1]) Ez is ősi szokás.[2]) A növendékek nevelése és oktatása a sublector kezében összpontosúl. De mivel a fizetéséből telt, köteles volt segédeket is tartani. Ezek tudományára az volt a mérték, hogy maguktól is teljék egy-egy előadás; meg aztán azt is tudják ismételni, gondosan kikérdezni és begyakorolni a privát tanulókkal, amit a sublector már előadott.[3])

Segédtanitókról már az 1397-iki canonica visitatio is beszél.[4]) A mi szabályzatunk meg már részletesen intézkedik róluk. A sublector arra nem ér rá, hogy az egyes fiúkat magán uton oktatgassa. Miért is a nem nemesi gyermekeket ötönkint, hatonkint, tizenkint, vagy nagyobb számban szétosztja a segédtanitók között. Az épen semmit sem határoz, hogy a fiuk nagyszombatiak-e, vagy nem. A segédtanítók tehát kisebb csoportokban tanítgatják a gyermekeket s így készítik elő sikeresebb haladásukat.[5])

A segédtanítók alatt itt az idősebb tanulók javát kell értenünk. Vagyis a sublector ezek közül szemelte ki segédeit, — természetesen oly számban, amint épen szükséges volt.

Az uj szervezetű iskolának tanárát (sublector) is ismerjük *Veleki* (Velekinus, Velikinus) *György* személyében. 1555-től 1558-ig tanároskodik. Ezen idő alatt a városi pénztárból évenkint negyven, tehát nem negyvennégy forintot — a mi tudniillik megillette volna — vesz föl. E miatt azután természetesen a panasz sem maradt el. Maga Oláh Miklós is ilyen szavakkal akarja felvillamozni a nagyszombatiak fizető kedvét: Emlékezzetek arra, amit már annyiszor mondottam s ami teljesen úgy van, hogy az iskolának dicsősége különösen nektek válik becsületetekre és hasznotokra! Veleki György négy év mulva a tanári pályát a városi jegyzőséggel cseréli föl.[6])

---

[1]) »Sermones etiam in Coena Domini, et in festo Sanctae Luciae et Sapientiae et in synodo de more habeantur.« (U. o. 33. p.)

[2]) *Békefi R.:* Székesegyh. isk. szerv. az Anjouk. (Századok 1897. 127. l.)

[3]) Et cum ipse rector scholae ampliores et sufficientes proventus sit habiturus, curet, ut etiam alios doctos socios scholares sub se habeat, qui tam per se pueris ipsis lectiones praelegere possint, quam etiam praelectas et auditas ab ipso sublectore privatis discipulis repetere, recitare, ac eos diligenter examinare, exercereque possint.» (U. o. 31. p.)

[4]) *Batthyany:* Leges eccl. T. III. 311. l.

[5]) »Quoniam autem sublector ad instituendos privatim singulos pueros sufficiens esse minime potest, idcirco statutum est, ut pueros ignobilium, sive hi sint filii civium civitatis Thyrnaviensis, sive exterorum, sociis scholaribus per quinos, vel senos, vel denos, aut maiori numero, prout ei commodius videbitur, privatim erudiendos distribuat, ut hoc pacto pueri ipsi in studiis melius valeant proficere.« (U. o. 19. p.)

[6]) *Fraknói:* A hazai és külföldi iskolázás története a XVI. száz. 130. l.

Tantárgyak és a tanitás iránya. — A sublector vasár- és ünnepnap kivételével mindennap, vagyis hétköznapokon kiváló gondot fordít a tudományok »ajtónálló«-jára, — a »grammatica«-ra. Ennek minden egyes része a prosodia, a helyesirás (orthographia). az etymologia és a mondattan (syntaxis) — tananyag.[1]) Ha a tanulók a grammaticában már kellő jártasságot szereztek, következett az auctorok értelmezése. A költők közül Virgiliust, Horatiust, Ovidiust — néhány szerelmes művét leszámítva — és Terentiust; a szónokok közül Cicerót és Quintiliánt; a történetirók közül Liviust, Sallustiust és Caesar Commentariusait adják a tanulók kezébe. De nem tilos más költői, szónoki és történeti mü sem, ha kevésbbé fér hozzá szó az előbbieknél. De bármelyiket olvassák is, az a fő dolog, hogy a tanár (sublector) a grammatica szabályait és alkalmazását rajtok feltüntesse.[2])

Ezek mérlegelésekor első pillanatra felötlik az ellentét az Anjoukor és Oláh Miklós székesegyházi iskolája között. Mig amaz alig hogy ügyet vet az ókori classicusok *rendszeres* olvasására: emez meg épen erre fekteti a fősúlyt az alaki képzésnél. Hangos megnyilatkozása ez a humanismusnak, a mely ezen forrásból táplálkozott, s épen ezért nyitotta meg már a fiatal nemzedék előtt.

A grammaticai oktatást követte a dialectica, a szónoklattan (rhetorica), a számtan (arithmetica) és a többi szabad művészetek — geometria, zene (musica) és csillagászat (astronomia) — tanitása.[3])

Ezen tananyag előadása közben volt hetenkint legalább is egyszer irásbeli dolgozat. A tanár nem közös tételt tűz ki, hanem a tanulók tehetsége szerint különbözőt. Ezek aztán a feladatot — a levélirást — prózában, vagy versben készitik el. S a tanár (sublector) vagy maga javítja ki, vagy pedig ezt a nem épen könnyű munkát másra — bizonyosan valamelyik segédtanitóra — bizza.[4])

[1]) »Aliis vero diebus operibus dicatis omnium maxime tenerae illi aetati instillet et diligenter invigilabit ostiarium omnium disciplinarum, grammaticam, in omnibus suis partibus, ut puta prosodia, orthographia, etymologia et syntaxi.« (U. o. 26. p.)

[2]) »Deinde interpretetur illis inter poetas: Virgilium, Horatium, Ovidium, exceptis quibusdam operibus lascivis, Terentium.« »Item inter oratores: Ciceronem, Quintilianum.« »Item inter historicos: Titum Livium, Sallustium,« »Commentarios Caesaris et alios tam poetas, quam oratores et historicos magis probatos, in quibus autem regulas et usum grammatices pueris ipsis sedulo ostendit.« (U. o. 27—30. p.)

[3]) »In artibus vero addet dialecticam, rhetoricam, arithmeticam et caeteras artes liberales« (U. o. 30. p.)

[4]) »Proponet etiam vel semel in hebdomada pueris themata secun-

A zenét most is — miként az Anjoukorban — a succentor tanítja. És pedig mind a figuralis, mind a gregorián ének tárgya a tanításnak. A succentort most már nem a cantor, hanem a sublector fogadja föl.[1])

Az eddigi tananyag határozottan a trivium és quadrivium, vagyis a hét szabad művészet (septem artes liberales) körébe esik. Oláh Miklós tehát ragaszkodott a középkori iskola kereteihez; változás csak az egyes tárgyak terjedelmében esett.

De Oláh félreértette volna korát és nem ismerte volna föl feladatát, ha itt megállapodik. Távol van azonban tőle ily egyoldalu munkálat. Hiszen már a szabályzat bevezetésében a katholikus vallás terjesztését főgondjai közé sorolja. Ezen szempontnak is ki kellett tehát domborodnia az ő szervező munkájában.

Rendelkezésében lelkére köti a sublectornak, hogy vasárnap és ünnepeken a gyermekeknek magyarázza meg a napi evangeliumot és oktassa őket a katholikus vallás tanaira. Igy azután a gyermekeknek már kiskoruktól fogva belemegy a vérökbe a jámborság és a jó erkölcs.[2]) S hogy az Istennek is megadják, a mi az Istené, ünnepnapokon — ide értették a vasárnapokat is — valamennyi tanuló, kicsiny és nagy egyformán, elmegy a templomba. Hétköznapokon azonban úgy a nagyoknak, mint a kicsinyeknek csak egy negyed része jelenik meg a misén.[3]) A vallásgyakorlatok rendkívüli hatását az ifju lélekre ez a kor is jól ismeri. Ezért rendelik el, hogy a temetéseken és a körmeneteken valamennyi tanuló ott legyen.[4])

Tudja Oláh Miklós, hogy a gyermeki lélek puha viasz, melybe a tanár egyénisége minden ízében belevésődik. Ezért

---

dum captum cuiusque, ut tam soluta oratione, quam carmine epistolas exercitationis causa conscribant, quas postea vel per se, vel per alium emendet.« (U. o. 34. p.)

[1]) Teneat autem ipse sublector succentorem scholasticum, qui pueros tam in figurativo, quam etiam Gregoriano cantu doceat.« (U. o. 40. p.)

[2]) »Officia sublectoris: Inprimis die dominico et aliis etiam festivis diebus ipse rector scholae sedulam operam det, ut evangelium eius diei pueris explicet, et etiam catechismum aliquem christianum, et non haereticum addat, quo pueri ipsi statim ab ipso lacte ad pietatem et bonos mores erudiantur, ut recens illa testa puerilis pietatis gratum odorem in pueris inbibat.« (U. o. 25. p.)

[3]) »Ut autem debitus cultus Deo reddatur, diebus festivis cum omnibus scholaribus tam maioribus, quam minoribus in templum ingrediantur. Aliis vero feriatis diebus non omnes scholastici ingrediantur, sed solum quarta pars tam ex maioribus, quam ex minoribus.« (U. o. 38. p.)

[4]) »In deducendo funere et aliis processionibus per anni tempora celebrandis omnes scholastici interesse debent.« (U. o. 39. p.)

félti nagyszombati iskoláját az olyan tanároktól, a kiknek lelkét a reformatio tanai megkapták. Miért is a sublector figyelmét különösen arra hivja föl, hogy az iskolába valamely protestans tan valahogyan be ne csuszszék. S fel is jogosítja, hogy az olyan segédtanitót, a ki ilyen meggyőződésűnek bizonyúl, távolítsa el az iskolától; mert csak így lehet a gyenge gyermeki lelkeket az uj vallás tanaitól megóvni.[1]) Magától a sublectortól meg becsületesség, jellem, jámborság és gondosság tekintetében példányszerűséget követel, hogy ezzel mind az Istennek, mind az embereknek a tetszését megnyerje.[2])

Valláserkölcsi szempontból ad a szabályzat az iskolának circatort — pedellus — is. Ez a tanulókat templomba és körmenetre kiséri; felügyel, hogy illedelmesen vonuljanak és mindig tisztességesen viselkedjenek; az iskolán kivül pedig őrködik, hogy meg nem engedett cselekedetet véghez ne vigyenek.[3])

A hitoktatásnak és a valláserkölcsi élet ápolásának ily erélyes hangsúlyozása már határozottan sajátos jelleme a XVI. század székesegyházi iskolájának. Igaz, hogy mindezekre súlyt fektet a középkor is, sőt az egyes tárgyak is a vallástanitás szolgálatában vannak: de a vallásoktatásnak és az erkölcsi képzésnek ily szigorú programmját és hangsúlyozását hasztalan keresnők benne. De a megváltozott kor maga követelte ezt az újítást, — nyilt bizonyságául annak, hogy az emberiség életének és intézményeinek alakulása az irányeszmék postulatuma.

Oláh Miklós iskolájában tehát a humanisticus tudás és a valláserkölcsi műveltség a fő. Elvárja a szabályzat a sublectortól, hogy tanári feladatát gondosan oldja meg és a gyermekek kikérdezését — a minek pedig gyakorinak kell lennie — ne mulaszsza el, mert különben könnyen elpárologna, a mit a tanulók hallottak; s megköveteli egyuttal, hogy a segédtanitók is megtegyék a maguk dolgát.[4]) S érde-

[1]) »Hoc autem maxime caveat, ne aliqua doctrina haeretica in scholam irrepat; sed si quos scholares tales cognoverit, eos procul a schola pellat, ne tenera ingenia puerorum haeretica quapiam doctrina corrumpantur.« (U. o. 36. p.)

[2]) »Et in omnibus probitatem et integritatem ac diligentiam suam ita probare studeat, ut tam a Deo optimo maximo mercedem dignam praemiorum accipiat, quam a nobis omnibus favoribus dignus habeatur.« (U. o. 37. p.)

[3]) »Item circatorem quoque habeat, qui scholares ipsos tam in scholis ab illicitis actibus arceat, quam etiam in processione, ut honeste se gerant et modeste incedant, diligenter dirigat, et cum illis in ecclesiam semper, ut praemissum est, ingrediatur.« (U. o. 41. p.)

[4]) »Item idem rector scholae studiose curet, ut haec praemissa tam

kes, hogy ez a kor mily szabadságot adott a tanárnak. A szabályzat, midőn az oktatás tárgyait már felsorolta, záradékul ily hangon beszél: Ha a sublector az említetteken kivül bármit talál is alkalmasnak a gyermekek szellemének kimüvelésére, ne hagyja el. Legyen rajta, hogy a gyermekek és a kik az ő hatalma alatt állanak, ne munkálkodjanak hiába és ne vesztegessék el az időt.[1])

Az iskola helyisége. — Az iskolaépületet a város veszi gondjai alá. Miért is a város bírája és esküttei kiváló figyelmet kötelesek fordítani arra, hogy az épület és a lakások jó karban legyenek és az idők folyamán mindenkor befogadhassák az összes iskolásokat.[2])

A város, igéretéhez híven, hozzá is lát az iskola kiépítéséhez. A munkálatok azonban szerfölött lassan folynak. Oláh még 1555. okt. 24-én és nov. 6-án is igy ir a városnak: Azt a csekély munkát, ami az iskolaépületen még elvégzésre vár, hajtsa végre a város minél előbb mind az én kedvemért, mind a város hasznáért, hogy a szegény tanulók mindenünnen ide jöhessenek. Hiszen azt hallom, hogy most is sokan vannak, akik Nagy-Szombatba szivesen jönnének tanulni, ha volna elég lakás az iskolában. Ha ez a dolog az én magánügyem volna, még akkor is — reméllem — kérhetném a várostól a teljesítését. S mennyivel inkább tehetem ezt most, midőn tény az, hogy a hallgatók nagy száma a városnak válik nagy előnyére. Hiszen lehetetlen, hogy a nemes urak gyermekei és mások, akiknek pénzök van, ide össze ne seregeljenek; mikor alig van, vagy egyáltalán nincs más hely, ahol tanulmányaikat végezhetnék.[3])

A tanerők ellátása és a tandíj. — Oláh Miklós, az ő

---

per ipsos socios diligenter fiant, quam etiam per ipsummet examinationes puerorum crebro fiendae ne omittantur, ne audita puerorum effluere possit.« (U. o. 32. p.) — A szabályzat még egy helyütt beszél a vizsgálaton való megjelenésről (»et in examinandis procedentibus cum vicario et succentore semper intersit.«) De itt kétségkivül azon vizsgálatról van szó, mely a kisebb rendek fölvétele előtt volt szokásban.

[1]) »Alia etiam, quaecum ad excolenda rite puerorum ingenia pertinere cognoscet, pro suo officio non omittat; et toti scholae ita praesideat ac superintendat, ne quid perperam fiat, et ne pueri ipsi et alii, sub eius ferula existentes, simul oleum et operam, et quo nihil praetiosius est, tempus perdant. (U. o. 35. p.)

[2]) »Ante omnia operae praetium est, ut iudex et caeteri cives iurati habeant curam peculiarem aedificationis scholae et habitationis in ea, pro numero scholasticorum et nunc et pro successivis temporibus, ut sit capax scholarium et sufficientes mansiunculas habeat.« (U. o. 5. p.)

[3]) Oláh Miklós levelei a nagyszombati levéltárban (*Fraknói*: A haz. és külf. isk. a XVI. száz. 130. l.)

káptalana és maga Nagy-Szombat városa szemefényéül tekinté az új szervezetű iskolát. Tanárokul (sublector) tudós embereket akarnak megnyerni. Ezt pedig csak úgy reméllik, ha a fizetést közös hozzájárulással fölemelik.[1]) Miért is egyértelműleg kijelentik, hogy a *sublector* első sorban teljesen megkapja a régi illetékét a káptalantól, a plébánostól és a polgároktól;[2]) s ezenkívül még föl is emelik a fizetését.[3]) Összes jövedelme különböző forrásokból folyik be.[4]) Az érsek igér minden évre készpénzben husz forintot; egy hordó bort, amelyben tiz pozsonyi akó van; és tiz pozsonyi köböl buzát.[5]) A káptalan ad neki egy kanonoki részt Kis-Nyitra és Kis-Honth vármegyék tizedeiből.[6]) A kis-barsi tizedből — gabonáról és asztali borról van szó — szintén egy rész az övé.[7]) A mellékjövedelmek, melyeket a káptalantól régente kapott, ezentúl is befolynak neki, — tekintettel természetesen a megváltozott korviszonyokra.[8]) Ezen ajánlatokkal a káptalan újabb áldozatot nem hozott, mert mindez azelőtt is kijárt a sublectornak.

A sublector huzza azt a pénzösszeget is, melyet ezelőtt is szokott kapni a lectortól. Amit azonban ezen a czímen kap, az nagyon esetleges, mert kapcsolatos a lectornak befolyó jövedelemmel.[9])

---

[1]) . . .»propterea eidem domino reverendissimo archiepiscopo, cum praefatis capitulo ac iudice et iuratis civibus dictae civitatis Thyrnaviensis visum est, ut stipendium sublectoris, sive rectoris scholae communi aliqua facta collatione augeretur, ampliareturque, quo minori negotio docti viri ad instruendam iuventutem undecumque advocari et conduci possint.» (U. o. a bevezetésben.)

[2]) »Ut autem talis sublector sufficiens minori negotio conduci possit, statutum est communi consilio, ut et capitulum, et plebanus et cives ipsi eam provisionem, seu mercedem, quam hactenus ipsi sublectori facere consveverant, de caetero quoque faciant et praestent.« (U. o. 3. p.)

[3]) »Verum quia id fortasse minus est, quam quo doctus et peritus aliquis suam operam elocare vellet, propterea placuit unanimiter omnibus, ut ultra consvetum salarium aliquid amplius de novo sublectori ipsi, facta communi collatione, adderetur, quo minori opera, ut praemissum est, docti viri ad praedictum munus regendae scholae alliciantur.« (U. o. 4. p.)

[4]) »Quod autem ad mercedem ipsius sublectoris attinet, haec infrascripta pro stipendio habebit.« (U. o. 6. p.)

[5]) »Imprimis dominus reverendissimus de suo proprio obtulit se daturum in subsidium in paratis pecuniis florenos viginti. Item unum vas vini decem urnas Posonienses continens. Item decem cubulos Posonienses tritici.« (U. o. 7. p.)

[6]) »Item habebit ex capitulo porcionem unam canonicalem ex decimis comitatuum Kys Nytra et Kys Honth, quemadmodum olim.« (U. o. 8. p.)

[7]) »Item habebit aliam portionem suam in frumento et vinis mensalibus ab antiquo consvetam ex decimis Kysbars.« (U. o. 9. p.)

[8]) Item alia etiam accidentia, quae sublector ipse olim a capitulo habuit, iuxta conditionem huius temporis nunc quoque habeat.« (U. o. 11. p.)

[9]) »Item habebit proventus suos pecuniarios a lectore more vetu-

A városi hatóság a sublector részére készpénzben évenkint negyvennégy forintot igér.[1]) Övé a temetésből befolyó jövedelem egy harmada is, midőn a holttestet a gyászoló közönség kiséretében a templomba viszik.[2]) A plébánostól meg kap évenkint hat forintot készpénzben és élelmezést. Meghagyja a szabályzat, hogy a plébános asztalánál tisztesség, nyugodtság és béke honoljon; s szó ne férjen hozzá se kenyér, se bor, se társalgás dolgában.[3]) Azon fiúk után, akiket a segédtanitók oktatgatnak, a sublector a tandijnak csak a felét kapja; a másik fele a segédtanitók jövedelme.[4])

A sublectornak volt jövedelme a *tandijból* is. A nemes fiúkra nem volt megállapitott tandíj; hanem a sublector mindegyiknek a szüleivel külön egyezkedett. S amiben megállapodtak, az illető azt fizette. A nem nemes sarjakra és a városi polgárok gyermekeire azonban van határozott tandíjszabályzat, amely eltekint attól, vajjon az illető nagyszombati származású-e, vagy nem.[5]) E szerint, aki legelőször lép be az iskolába, hogy a tanulást a legelemibb fokon kezdje, az első évben ötven magyar denárt, a második évben meg egy forintot fizet. Ha a szülők ennél többet adnának, a sublector elfogadhatja.[6]) Ha pedig a sublector akarná a fiúkat, vagy szüleiket, esetleg roko-

---

stissimo, tamen secundum limitationem proventuum lectoratus modernorum.« (U. o. 10. p.)

[1]) »Item iudex et iurati cives, nomine totius communitatis civium civitatis Thyrnaviensis, promiserunt ex publico aerario ipsi sublectori quolibet anno florenos quadraginta quatuor in monetis in parata pecunia solvere.« (U. o. 12. p.)

[2]) »Praeter haec habebit etiam alia accidentia et adiumenta, ut tertiam partem pecuniae funeralis, seu pro processione, quando funus in templum deducitur.« (U. o. 13. p.)

[3]) »Item plebanus more consveto det eidem rectori scholae florenos annuatim sex in parata pecunia et mensam honestam et quietam ac pacatam, praebendam etiam vini puri; et dabit ipse plebanus operam, ut decor atque honestas mensae in pane, vino, sermonibus ac aliis observetur, et ne iurgia fiant.« (U. o. 14. p.)

[4]) . . . . Et horum mercedis dimidiam tantum partem, non plus, sublector ipse pro se accipiat; alteram vero medietatem mercedis illi socii scholares habeant, qui ipsos pueros privatim exercebunt et instruent.« (U. o. 19. p.)

[5]) »Item a pueris nobilium quanticumque cum parentibus vel affinibus eorum convenire poterit, eam mercedem solus ipse rector scholae pro se habebit. Verum de filiis civium et ignobilium, sive hi sint filii civium huius civitatis Thyrnaviensis, sive exterorum, modus hic observetur.« (U. o. 16. sz.)

[6]) »Pro illis, qui noviter in scholam introducuntur, et prima elementa coeperint discere, pro primo anno non plures, quam quinquaginta denarii hungarici solvantur. Pro illis vero, qui iam annum in studiis excesserint, unus florenus solvatur: vel si parentes eorum plus dare voluerint, poterit ipse sublector plus accipere.« (U. o. 17. p.)

naikat a megszabott tandíjon fölül megzsarolni, ezek őt emiatt a város birájánál bepanaszolhatják. A városbiró vagy személyesen, vagy megbizott utján az érseki vicariussal és a lectorral közli a dolgot. Ezen két utóbbi megvizsgálja az ügyet. s azután elbirálja. Határozatuk előtt a sublectornak meg kell hajolnia.[1])

A sublector jövedelmének szabályozása mutatja, hogy a régi czímek nagy részben — esetleg megváltozott, vagy módosított alakban — fenmaradtak. Ezekhez azonban újak is járultak; s igy a XVI. századi nagyszombati székesegyházi iskola sublectoráról elmondhatjuk, hogy szép ellátásban részesült. Ebből azután könnyen adhatott a *succentornak* évenkint tizenkét forintot.[2]) Ez már eltérés a középkori székesegyházi iskolától, mely a succentornak a cantor javadalmából juttatott.[3]) A succentor élelmezést a plébánosnál kapott.[4])

Az iskolafentartók a *segédtanitókról* is szépen gondoskodnak. Megkapják az általuk tanitott fiuk tandíjának felét,[5]) a temetés díjának meg kétharmadát.[6]) A mi a recordatioból a városban befolyik, az övék.[7]) Ha a recordatioért a kanonokok adnak valamit, ez azoké, a kik több hangra énekelnek. De ha ilyenek nincsenek, akkor oktávás és más ünnepeken a segédtanitók jövedelmét képezi.[8]) Maga az érsek, meg a kanonokok is támogatják a segédtanitókat oly arányban, a mint nekik tetszik. Ezek meg ennek fejében kötelesek mindegyik kanonok czímén egy-egy fiut oktatgatni azon gyermekek közül,

[1]) »Quod si autem ipse rector scholae ad aliquid amplius solvendum ultra praedictam summam pueros ipsos, aut parentes vel affines eorum cogere vellet, et in eo casu parens vel affinis pueri requirat iudicem, et sic tandem iudex ipse secundusmet vel tertius referet vicario et lectori. et quidquid hi duo iustum et aequum esse pronuntiaverint. inter magistrum scholae et parentes, seu affines decreverint, id ipse rector pro rato habeat et observare teneatur.« (U. o. 18. p.)

[2]) . . . .»cui succentori annuatim solvat florenos ad minimum duodecim in monetis.« (U. o. 40. p.)

[3]) *Békefi R.*: Székesegy. isk. szerv. az Anjoukorban (Századok. 1897. 298—300. l.)

[4]) . . .»mensam autem apud plebanum habeat more consveto.« (U. o. 40. p.)

[5]) U. o. 19. p. Lásd. föntebb.

[6]) »Sed ut etiam hi socii scholares vivere possint. habeant pro sua sustentatione duas partes funebris pecuniae, sive eius, quae datur pro processione, quando funus deducitur in ecclesiam; tertiam autem partem, ut praemissum est, sublector accipiat.« (U. o. 20. p.)

[7]) »Item pecuniam recordationum, ut vocant, in civitate soli ipsi hi socii accipiant.« (U. o. 21. p.)

[8]) »Item pecunia recordationum inter dominos capitulares sit discantorum, si erunt; si non erunt, sit ipsorum sociorum in festis octavalibus et etiam aliis.« (U. o. 24. p.)

a kiket a káptalan tagjai tanittatnak.[1]) A város polgáraitól a segédtanitók hetenkint négy font hust és évenkint 5 akó bort kapnak.[2]) A szabályzat a szülőket és patrónusokat még nagylelkűségre is biztatja. Ajánlja nekik, hogy azon segédtanítókat, a kik a gyermekeket szorgalmasan tanítják, hivják meg néha ebédre és vacsorára, vagy segitsék őket más úton-módon, s igy ösztökéljék őket nagyobb odaadásra és készségre.[3])

A segédtanitók intézménye megvolt ugyan régente is, de illetékökről nem maradt ránk adat. Szabályzatunk alapján legalább a XVI. századról tudjuk meg, miként gondoskodott rólok.

A *pedellus* (circator) minden egyes fiutól, a kinek a szülői éltek, hetenkint egy bécsi denárt kapott.[4])

Változás az iskola sorsában. — A szabályzat záradéka Oláh Miklóst igazán bölcs ember alakjában mutatja be. Alkotásához nem ragaszkodik a közönséges ember elfogultságával; sőt maga iktatja be a szabályzatba a megváltoztatás jogát. Fennen hirdeti, hogy ha valami idő folytán czélszerűnek bizonyulna, vagy a mi most elmaradt, jobbnak igérkeznék, — hozzá kell toldani az iskola szabályaihoz.[5])

Oláh Miklós rövid egy-két év alatt belátja, hogy a tervezett alapokon nem soká tarthatja fönn az iskolát. A város huza-vona eljárása a rá háruló kötelességek teljesítésében nem kelthetett benne vérmes reményt. Le is számolt a helyzettel rövidesen. Birtokaira mint esztergomi érsek nem egészen hagyatkozhatott, hiszen részben a behódolt területre estek. Más forrás után lát tehát, — a mely nem időszaki, hanem

---

[1]) »Item dominus etiam reverendissimus Strigoniensis et domini capitulares providebunt ipsis, pro suo quisque libitu eorum, sed ita, ut cuilibet canonicorum unum proprium puerum et non extraneum instituere debeant.« (U. o. 23. p.)

[2]) »Item a civibus habeant singulis septimanis libras carnium quatuor et per integrum annum vini acones quinque.« (U. o. 22. p.)

[3]) »Praeterea puerorum parentes et patroni, si viderint scholares magnos in erudiendis filiis eorum diligentiam adhibituros, debent eos interdum prandio vel coena excipere, aut aliquo alio subsidio iuvare, ut eo facto praeceptores ipsi in erudiendis pueris promptiores ac diligentiores reddi possint.« (U. o. 42. p.)

[4]) . . . »cui singulis septimanis singuli pueri habentes parentes pro laboribus eius singulos viennenses dare debeant.« (U. o. 41. p.)

[5]) »Quod si quid pro conditione temporis addendum fore videbitur, vel aliquid melius, quod nunc omissum est, temporum in processu reperiretur, id quoque ad praescripta adiicere licebit. In praemissorum autem omnium testimonium et robur sigilla praefati reverendissimi domini Nicolai archiepiscopi ac capituli Strigoniensis, necnon huius civitatis Thyrnaviensis sunt impressa. Actum die et anno ut supra.« (U. o. a szabályzat záradéka.)

biztos és állandó. Fölhivja az iskolára a király figyelmét. I. Ferdinand személyesen megtekinti az intézetet. S ez úgy megtetszik neki, hogy már 1558 előtt odaadományozza részére a széplaki (Abaúj-Torna vármegye) benedekrendi apátságot. a bényi (Esztergom vm.) prémontrei prépostságot és a nagyszombati harminczadból minden hétre két magyar forintot. Ezen adományt 1558. jul. 20-án megerősiti, mindenkorra az iskolához csatolja, s még azon esetre is tulajdonában hagyja. ha a török kiverésével az esztergomi érsek, a káptalan és velök az iskola is Esztergomba költözik át.[1])

A mint Oláh az iskola létföltételeit megteremtette, megszakítja a várossal a közösséget s már 1558. február 20-án új szervezetet ad az iskolának.[2])

Az iskola tanhatóságai. — A legfelsőbb felügyeletet az *esztergomi érsek* gyakorolja. A kormányzat joga az *esztergomi káptalan* kezében van. Mivel ő mintegy lelki hatósága az intézetnek, feladatának megoldásában helyesen és híven kell eljárnia. A káptalan azonban, mint testület, nem bajlódhatik az iskola ügyeivel. Hiszen már maga az istenitisztelet, az országos teendők, a káptalani és a garam-szentbenedeki javak kezelése és sok más egyházi ügy egészen lekötik az idejét és munkálkodását. Miért is a káptalan a maga kebeléből *három tagot* — a nagyprépost, a lector és a cantor — választ. Ezek az iskola javait és jövedelmeit gondozzák;[3]) A birtok kezelését vagy saját emberökre bizzák, vagy pedig — nem valami nagy dijazással — gazdatisztet fogadnak. Ez azután — a czélszerüség követelményei szerint — vagy házilag gazdálkodik, vagy bérbeadja a javakat. Ezen utóbbi esetben arra kell vigyáznia, hogy se a jobbágyok rövidséget ne szenvedjenek, se a birtokban kár ne essék. Az összes jövedelmet beszolgáltatja a három káptalani tag kezéhez. Minden évben május 25-én leszámol a bevételekről és a kiadásokról — a nagyprépost, a lector, a cantor, két másik kanonok és az esztergomi érsek kiküldöttje előtt. Az iskola pénzét a három káptalani tag egy ládában őrzi, mindegyik a saját pecsétje alatt. A pénztárhoz tehát együttesen nyulnak, midőn az iskola

[1]) *Városy Gyula:* A kath. iskolaügy Magyarországban II. 116—117. l.

[2]) A nagyszombati iskola 1558-iki szabályait kiadta *Olgyay Béla* a »Magyar Sion« 1867-iki évfolyamában ily czim alatt: »*A nagyszombati tanoda szabályai. Oláh Miklóstól*«. Már most megjegyzem, hogy tanulmányomban alább mindig ezen szöveget idézem. — Ezen szabályokat a nagyszombati kath. érseki főgimnázium 1894/95. isk. évi Értesitőjében 162—173. l. közölte *Horváth Zoltán* is.

[3]) *Knauz:* Magyar Sion 1867. 208. l.

szükségletét, az egyházi pályára készülő tanulók ruházatának és ellátásának költségeit s a tanárok fizetését födözik. Ha a jövedelem kezelésében, vagy bármely más ügyben a nagyprépost, a lector és a cantor nem tud intézkedni, a káptalan elé viszik a kérdést. Ha ez sem tud vele megbirkózni, maga az érsek veszi a kezébe. Széküresedés esetén az érsek helyett a káptalan gyakorolja a jogot. A legfelsőbb forum maga a király, mint a katholikus vallásnak kegyura és az iskoláknak gyámolítója. Hozzá természetesen csak akkor kerül a dolog, ha a gordiusi csomót az esztergomi érsek sem tudná megoldani. A nagyprépost, a lector és a cantor az iskola összes anyagi viszonyairól évenkint egyszer ad számot az érseknek és a káptalannak.[1])

Mig ez a három káptalani tag az iskola anyagi ügyeit gondozza, — egy negyedik, szintén kanonok, meg *felügyelője* (superintendens), vagyis valóságos *főigazgatója* az intézetnek. Jogait az érsek és káptalan nevében gyakorolja. Ezen magas hivatallal a primás bizalma a jeles *Illicinus Pétert* tisztelte meg.[2])

Olasz föld — Siena — szülte[3]) e férfiut, a ki történetünknek a XVI. század közepén érdekes alakja. Már mint ifju sok szépet hallott nemzetünk vallásosságáról és jámbor életéről. Ekkor ragadta meg lelkét a vágy, hogy magyar földre jöhessen. S a mint alkalom kinálkozott, nagy örömmel kapott is rajta.[4])

Még hazájában a humanismus emlőin táplálta és fejleszté ki szellemét. Mind a két jognak — egyházi és római — doctora lőn. Igy már szép tudással érkezik Lengyelországba, ahol a krakkói egyetem görög nyelvi tanszékébe jut. Innét Bécsbe.[5]) kerül. Itt éri az esztergomi káptalan[6]) fölszólítása, a mely Nagyszombatba hivja meg tanárul, — azon ajánlattal, hogy fizetés czimén egy kanonoki praebendát és egy oltárjavadalmat

[1]) U. o. 210—211. 365. l.

[2]) U. o. 208—209. l.

[3]) *Kollányi Ferencz:* Illicini Péter (Századok. 1895. 241. l.)

[4]) »Cum ego, Illustres et Magnifici Domini, adhuc in adolescentia essem, ore omnium admirandam regni vestri religionem ac pietatem quandam et, quod iam dicimus, devotionem frequentius in Italia celebrari audiveram, ut vel tunc terrae vestrae invisendae non parvo desiderio tenerer. Itaque huc pergendi occasione oblata, et ab alio perductus, ingenti cum alacritate perveni. *(Péterffy:* Sacra Concilia Ecclesiae. I. 301. l.)

[5]) Illicinust rendesen a pécsi egyetem tanárának is irják. (Századok 1895. 243—244. l.) De az ő pécsi tanársága nem bebizonyított tény. *(Ábel:* Egyetemeink a középkorban. 17. l.)

[6]) Azért intézkedik ekkor a káptalan, mert Várday Pál primásnak még nincs utóda az érseki székben.

kap. Ő ezt elfogadja s kötelezi magát, hogy az egyházi és a római jogból minden nap tart előadást, ha úgy akarják; — és pedig a kanonokoknak ingyen, másoknak azonban pénzért.[1])

Ezen minőségben széleskörű tudományával és sokoldalú ismereteivel szép hirnévre tett szert. Érdemeit sietnek is elismerni. Bornemissza Pál, a tudománypártoló jeles pécsi püspök, 1553. jun. 4-én gyulafehérvári kanonokká és szathmári főesperessé,[2]) Oláh Miklós meg 1556-ban esztergom-szent-tamási préposttá nevezi ki.[3])

Ily előzmények után egészen természetes, hogy az új szervezetű nagyszombati iskolában a főfelügyeleti jog, a főigazgatóság teendőivel, az ő kezébe került. A primás azonban jól ismerte Illicinusnak a hibáit is.[4]) Miért is föltételül tűzi ki, hogy békés s csendes természetű ember legyen, ne lósson-fusson ide s tova és az iskola rendjét meg ne zavarja.

A főigazgató (superintendens) fő feladata a tanerők kiszemelése és megválasztása. Csak oly tanárt fogad föl, a ki lelkében katholikus, és semmi nyoma, hogy az új tanok felé hajlik; élete a megtestesült erkölcs; tudománya meg hivatása követelményeinek megfelel. Miért is, aki a tanárságot elnyerni óhajtja, vizsgálat alá vetik s így győződnek meg a képzettségéről. Ezután megesküszik, hogy katholikus szellemben tanít. Ha az érsek otthon van, akkor a főigazgató ő eléje; ha pedig távol van, akkor a káptalan elé vezeti az új tanárt megerősítés czéljából. Ha valamelyik tanerő kidül, a főigazgató gondoskodik utódról, hogy a tanításban zavar ne álljon be. Ellenőrzi az előadások pontos megtartását és a gyermekek oktatásának módját. Ha kisebb dolgokról van szó, úgy a tanárokat, mint a tanulókat ő inti és feddi. A tanárok fontosabb bünügyeiben azonban a nagyprépost, a lector és a cantor a biró. A szabályzat óvatosságot követel a főigazgatótól, nehogy az ellenőrzés gyakorlása közben a tanárok és a segédtanítók között egyenetlenséget támaszszon. Ő maga is jó viszonyban éljen az összes tanerőkkel. Meghasonlás esetén az ügyet maga az érsek, vagy az ő tudtával a káptalan veszi a kezébe. Ha a vizsgálat a

---

[1]) »Quod in iure pontificio ipsis canonicis lectionem ... enarret. Si alii, praeter eos canonicos ab eo discere voluerint, aut audire, solvere illi cogantur.« »Quod lectionem iuris canonici et civilis audire volentibus enarrabo quotidie.« *(Fraknói:* A haz. és külf. isk. a XVI. száz. 129. l.)

[2]) Történelmi Tár 1881. évf. 258. l.

[3]) *Kaprinay:* Series Archiepiscoporum, Praeposit. dignitatum etc. Ecclesiae Strigoniensis. III. 59. (Magy. Nemzeti Muzeum. kézirattára fol. Lat. 335).

[4]) További életsorát lásd *Kollányi Ferencz:* Illicini Péter cz. értekezésében. (Századok 1895. 246—249. és 342—353. l.)

főigazgatót találja hibásnak, első ízben megintik, másodszor megdorgálják, harmadizben pedig — ha nem térne észre, — állását veszti. Ha pedig az sülne ki, hogy a tanerők okai a bajnak, náluk is ugyanaz a fokozata a büntetésnek.[1])

Tanerők, tananyag, tan- és nevelésrendszer. — Van az iskolának *rectora, igazgatója.* A régi rector maradhat, ha akar; ha nem, új lép a helyébe.[2]) Megvárják tőle, hogy tudjon magyarul. Ennek az az oka, mert a szülőkkel és a gyermekekkel mindjárt a kezdő fokon folyton ő érintkezett. Ő az első osztály tanára és tanítja a latin grammaticát. Van neki három vagy négy segédtanítója (hipodidascalus). Ezek megtanitják a gyermekeket az olvasásra, irásra, a latin és görög névejtegetésre (declinatio) és a szorgalmas munkálkodásra. A rector olvasmányul Cicero leveleit, Terentiust, Virgiliust, J. Caesart, vagy amelyik auctort alkalmasabbnak találja, adja a fiuk kezébe.

A rectoron kívül még két képzett *tanár* (magister) működik az iskolában. Az egyiknek tótul, a másiknak németül kell tudnia. De még jobb, ha mind a két nyelvet beszélik. Egyikök tanítja a görög irodalmat s a görög auctorok mellett mást, vagyis latint is értelmez. Előadja naponkint a dialecticát; röviden kikérdezi a tanulókat és előgyakorlatot (praeexercitamentum) tart.

A másik tanítja a rhetoricát az előgyakorlatokkal. Előadja a latin, görög és — ha telik tőle — a héber nyelvet és irodalmat. Ő is, miként a többi tanár, oly auctort vehet elő olvasmányul, aminőt legmegfelelőbbnek tart.

Ha a rector vagy a tanárok valamelyike nem akar megmaradni az intézetben, szándékát négy hóval az iskolaév befejezte előtt köteles kifejezni. Viszont az iskola hatósága is négy hónappal előbb, semhogy a tanév lezáródnék, tudtul adja a tanárnak, ha tul akar adni rajta.[3])

A tanárok közül névszerint ismeretes Casletanus Ellobodius Nicasius, Literatus Péter és Kis Deák.[4])

A kolduló deákoknak (mendici) külön tanáraik (doctores, informatores) vannak. Ezek a tanítás mellett arra is vigyáznak, hogy a tanulók ne egész nap, hanem naponkint reggel is, délután is csak egy-egy óráig kolduljanak, a többi időt meg az iskolában tanulással töltsék.[5])

---

[1]) *Knauz:* Magyar Sion 1867. 209—210. l.

[2]) Ez Balázs, és pedig hihetőleg Zatay Balázs volt. (*Ipolyi:* A nagyszombati iskola a XVI. században, Katholikus Szemle I. 29. l).

[3]) *Knauz:* Magyar Sion. 1867. 366. l.

[4]) *Ipolyi:* A nagyszombati iskola a XVI. században. (Katholikus Szemle. 1887. I. évfoly. 27. l.)

[5]) U. o. 282. l.

Van *énektanár* (musicus, succentor) is. Ez naponkint ebéd után tartja az óráját. Növendékeit mind a gregorián, mind a figuralis énekre megtanítja. Szabad óráiban egyéb tudományt is tanít. »Vesperae« után a rectornak és a másik két tanárnak segít a latin, görög és zsidó nyelvi kérdezésben, ha a főigazgató az ő tudtukkal kirendeli.[1])

A *succentor* és a *circator* régi viszonyain és helyzetén az új szabályzat mit sem változtat.

Minden pénteken nagy kérdezés van a latin, görög és héber grammaticából; szombaton meg a dialecticából és a rhetoricából. Ezeken személyesen jelen van a főigazgató (superintendens) is. Szükség esetén, vagy amint a körülmények kívánják, a tanárok őt váltakozva helyettesíthetik is, hogy hadd lássák saját szemeikkel, mennyire vitték a tanulók és miként teljesitették kötelességöket a tanárok.

A dialecticából és a rhetoricából minden hó első napján van vitatkozás. Ennél a szaktanár elnököl. A tanitványok egyike fölveti a kérdést. Erre az iskolatársak válaszolnak bizonyítékokkal; majd meg a tanár adja elő nézeteit megokolással. Az utolsó szó a főigazgatóé, a ki mindezekre megfelel. A vitatkozás illedelmesen, zaj és lárma nélkül megy végbe. A tanítványok egyike, a főigazgató megbizásából, az egész vitatkozást irásba foglalja.[2])

Ez a tananyag a hét szabad művészet (septem artes liberales) első részének, a »triviumnak«-nak a körét tölti ki, — de erősen érvényesül benne a humanismus iránya is. A régi nevek gazdagabb tartalmat ölelnek föl mint hajdanta. A grammaticai tanulmányokban a latin mellé egyenrangulag helyezkedik a görög, s tisztes helyet követel magának a héber nyelv is. A dialectica és rhetorica gyakorlati elsajátítására alkalmas eszköz a havonkint egy ízben lefolyó vitatkozás. Ennek felkarolása s a classicus nyelvek gondos tanítása nyilt követelménye a humanismusnak.

A tananyag részletezése közben azonban észreveszszük, hogy benne a XVI. század szelleme is megszólal. A hit védelméről tanuskodik az a gondosság, melylyel a vallás oktatását felkarolják. A catechismust és a szentirást maga a főigazgató (superintendens) tanítja. A felsőbb osztályban, vagyis a nagyobb tanulóknak meg az egész katholikus vallást előadja, — és pedig az új hit tanainak czáfolatával.

A vitatkozások idején, vagyis minden hó elsején, a latin

[1]) U. o. 211—212. és 280. l.
[2]) U. o. 280—282. l.

iskolában (in schola latina) kell tartani beszédet a katholikus hitről. Ezt a főigazgató, vagy a rector, vagy pedig egyik tanár megkészíti, a fiúk meg könyv nélkül elmondják. Ezenkívül a szabályzat kötelességül rója a főigazgatóra, hogy magában az iskolában évenkint három vitatkozás legyen. Ezek tárgya a hit; czéljok a katholikus vallás védelme; s irányulniok kell a protestáns tanok ellen. A vitatkozásokat leirják és bemutatják az érseknek, vagy az ő távollétében a vicariusnak. Ha ezek azután szükségesnek találják, a főesperesek révén, irásban — latin és magyar nyelven — megküldik a plébánosoknak, hogy a népet a hitre ily módon oktassák.

A főigazgató a rectorral és a másik két tanárral együttesen megállapítja a tanitás módját és az előadások rendjét. Ehhez azonban a nagyprépost, a lector és a cantor belegyezésének is hozzá kell járulnia. Amit azután közösen megalkottak, mindenkire kötelező. A rector tanártársaival egyetemben engedelmeskedik a nagyprépostnak, a lectornak, a cantornak és a superintendensnek s megadják nekik a megfelelő tiszteletet. Mindegyik tanár szorgalmasan tanítja és vezeti az osztályát, s pontosan megtartja az előadásokat. Ha ebben a főigazgató hanyagnak bizonyúl, — a nagyprépost, a lector és a cantor meginti, majd megfeddi és végül elcsapja.[1])

Iskolai szünet ezen napokon volt: Minden vasár- és ünnepnap; »Sexagesima« (hatvanad, vagyis böjt előtti második) vasárnaptól »Invocavit,« vagyis böjt első vasárnapjáig; nagyhét szerdájától husvét utáni csütörtökig; keresztjárókor tizenöt nap; szüretkor három hét; karácsontól háromkirályokig; s végül minden csütörtök délutánján.[2])

Az iskolának vannak külön énekesei is. Ezeket a tanulók közül az énektanár (musicus, succentor) választja ki. Minden egyes énekes, ha nem papjelölt, kap az iskola pénzéből évenkint három forintot és ruhát, — még pedig fekete cseh posztóból. Ha a fiuk között nem akadnának jó hangúak, máshonnét kell legalább is négy olyant felfogadni, a kiknek cseng a hangjok. Ezek kapnak élelmezést és ruházatot s mindaddig szolgálnak, mig föl nem serdülnek és hangjok meg nem változik.[3])

A recordatiók azon sorrendben és annyiszor vannak, amint a nagyprépost, a lector és a cantor a rectorral együttesen megállapítja. A tanulók a recordálásra sorban vonulnak ki a succentor vezetése alatt. A mit ily alkalmakkor kapnak, közösen osztozkodnak rajta. A succentor minden egyes recordáláskor

[1]) U. o. 210. 212. és 280—281. l.
[2]) U. o. 365. l.
[3]) U. o. 365—366. l.

egy denárt visszatart a maga részére. Aki a recordálók közül hanyagnak bizonyul, a rector megvesszőzi.[1])

A tanulók birósága a főigazgató (superintendens) a rectorral, akikhez néhány meghívott jogi szakember is járul. S e tekintetben mit sem határoz, hogy a tanuló melyik nemzetiséghez tartozik, s hogy a saját költségén végezi-e tanulmányait, vagy nem. Fölebbviteli biróságként a vicarius, a nagyprépost, a lector és a cantor szerepel. Ha valaki még ezek itéletével sincs megelégedve, az egész káptalan, vagy az érsek elé viszi az ügyét. Aki meg világi birósághoz fordul, elcsukják és azután eltávolítják.[2])

A tolvajok, verekedők, zenebona-csinálók, szitkozódók, részegeskedők és aljasságot elkövetők birája a főigazgató a nagyprépositus, a lectorral és a cantorral egyetemben.[3])

A nevelés rendszerében főelv *a vallásos irány*. Az iskola szervezetében ennek hódol minden tényező. A főigazgatótól ezért követelnek nagy körültekintést a tanerők kiszemelésében. Hiszen a tanszékeken csak teljesen megbizható katholikus embernek van helye. A főigazgató éber szemekkel őrködik, hogy a tanárok protestáns tant se nyiltan, se titokban ne adjanak elő az iskolában. Havonkint egyszer átkutatja a tanulók szobáit, vajjon van-e kezeiknél protestáns könyv. Ha ilyet talál, vagy nyomban megégeti, vagy pedig átadja a nagyprépostnak, a lectornak és a cantornak. Ezenfölül a könyv tulajdonosa bünhődik is. És pedig, ha papjelölt, harmincz napig elesik az ingyen élelmezéstől; ha pedig a többi tanulók közül való, ugyancsak harmincz napra kirekesztik ezek társaságából.[4])

A succentor vasár- és ünnepnapokon, továbbá mikor szünet van, az összes tanulókat, hétköznapokon pedig csak a negyedrészöket a templomba vezeti. Menetközben sorban, rendben, körmenetszerüleg, vagyis párosan haladnak. Karinget (superpelliceum) vesznek magukra; s a mint a templomba bemennek és kijönnek, »Hymnus-«t és valamely »Antiphona-«t énekelnek. A hiányzókat a succentor följegyzi s a rectorral egyetértve megbünteti. Ha ez a büntetés elmarad, a rectort pénzbirság éri; a főigazgatót azonban nem terheli felelősség.

Amely napokon szünet van, a rector — a huszonnégy papjelölt leszámításával — az összes iskolásokkal a templomba megy a szent beszéd meghallgatására, amint ez másutt is

[1]) U. o. 282. l.
[2]) U. o. 366. l.
[3]) U. o. 364. l.
[4]) U. o. 209., 210. és 367. l.

szokás. Ha ebben mulasztást követne el, a főigazgató. a nagyprépost, a lector és a cantor minden egyes alkalommal egy forintot von le a fizetéséből. A papjelöltek meg azon egyén vezetése alatt mennek a szentbeszédre, akit a főigazgató kiszemel. S ha a kiválasztott személy nem tenné meg a dolgát, a nagyprépost, a lector és a cantor őt is, meg a főigazgatót is megbüntetik.[1])

Mind a tanárok, mind a tanulók évenkint három izben — karácsonkor, husvétkor és pünkösdkor — gyónnak és áldoznak. S ez alól kibujni nem lehet, mert rákényszerítik, sőt még meg is büntetik az illetőt.[2])

Az előadásokat ima előzi meg. Legelőször is térden állva eléneklik a »Veni Sancte«-t. Ezután a gyermekek egyike igy imádkozik: Könyörögjünk a mi fölséges Ferdinand uralkodónkért, a mi katholikus királyunkért, Oláh Miklós érsek urunkért, s valamennyi vezetőnkért és jótevőnkért, hogy adjon az Isten nekik békességet és minden jót itt a földön, s azután összes büneik megbocsátásával boldog és örök életet. A többi tanulók meg — szintén térdelve — eléneklik a »Miatyánk«-ot, »Üdvözlégy«-et és »Hiszekegy«-et. Ezek befejeztével hozzáfognak a tanuláshoz.[3])

Az egyházi beszédek és a rendszeres vallási vitatkozások szintén a vallásos érzület fejlesztését célozták.

Hogy az iskolában csin és tisztaság legyen, a rector ügyel föl. A kit a tanulók közé fölvesz, szükséges, hogy tisztességes fiu legyen és haját ne török módra viselje. Minden egyes tanuló már a fölvétel előtt köteles magának karinget csináltatni, hogy a karban (chorus), vagyis a templomban mindenki — a régi szokás szerint — reverendában (in habitu) jelenhessék meg. S ebben a dologban nem határoz. bármilyen gazdag szülei vagy rokonai vannak is valakinek.[4])

A seminarium első nyoma. — A nagyszombati iskola szervezésekor Oláh Miklós szemei előtt nemcsak az ifjúság egyetemes oktatás- és nevelés-ügye, hanem a *papképzés* is lebegett. Hangosan a fülébe dörgi a főigazgatónak, a nagyprépostnak, a lectornak és a cantornak — mint a tanintézet elüljáróinak, — hogy oly egyéneket kell az iskola költségén tartani és képezni, akik az egyháznak hivatott bajnokai lesznek. Miért is szemeljenek ki most egyelőre vagy huszonnégy ifjut, akik 16—25 évesek; magyarországi szülöttek; anyanyelvökre nézve vegyest magyarok, németek és tótok; katholikusok

[1]) 211., 212., 364., 365. l.
[2]) U. o. 364. l.
[3]) U. o. 367. l.
[4]) U. o. 279—280. l.

s jó indulatúak; papi pályára akarnak lépni és megigérik, hogy tanulmányaik bevégzése, vagyis három év előtt nem válnak meg az intézettől. Ebbe az ideiglenes távozást a tanhatóság beleegyezésével — természetesen — nem értik bele. Később, ha az iskola jövedelme szaporodnék, huszonnégynél több ifjut is lehet fölvenni. Az ilyen papjelöltnek szavát vették arra nézve is, hogy a lutheranus és más vallásnak, melyet az egyház kárhoztatott, követője nem lesz; protestáns könyveket nem tart; Ő Felsége a magyar király, az esztergomi érsek és a káptalan iránti hűségét megőrzi; a katholikus vallást és az egyházi rendet védelmezi; elüljáróinak engedelmeskedik; tisztességesen él és a jó irányú tudományokat szorgalmasan műveli.

Az intézetbe fölvett egyént maga a főigazgató irja be az anyakönyvbe. Ezek az ifjak teljes ellátásban részesülnek. Kapnak élelmezést, tisztességes ruhát fekete cseh posztóból, amelyen legkisebb nyoma sincs a fényüzésnek, továbbá karinget (superpellicium), amelyet magukra öltenek, midőn a karba (chorus) mennek. Adnak a rendelkezésökre papirost, könyvet, szóval mindent, amire tanulmányaik közben szükségök van. Amint a tanfolyamokat bevégezték, pappá szentelik és kiküldik őket a nép oktatására; helyökbe meg ismét alkalmas egyéneket vesznek föl az intézetbe.[1])

Érdekes, hogy Oláh Miklós a Magyarországban született németajku ifjak fölvételét a papjelöltek közé még külön is hangsúlyozza. Az a czélja, hogy ezek itthon, és ne a külföldön nevelődjenek az egyháznak. S ez a terv nagyon érthető. Hiszen napról napra látta, hogy a protestáns vallás Németországban egyre hódit. S igy méltán tartott tőle, hogy az ide jövő magyar tanulók az uj tanokat szivják magokba.

A tanerők ellátása. — A főigazgató, a nagyprépost, a lector és a cantor az iskola jövedelméből[2]) egyenkint huszonöt forintot kapnak azon gondoskodásért és fáradalomért, melyet az iskola érdekében kifejtenek.[3])

A rector megkapja azt a fizetést, a mi a káptalantól és a várostól azelőtt is kijárt neki. Ezen kívül ellátásban részesül s a succentorral együtt a plébános asztalánál étkezik. Azon tanulóktól meg, akiket ő tanít, tandíj fejében bizonyos összeget kap. Ebből fizeti azután a segédtanítókat — tekintettel az állásukra és a tudományukra.[4])

---

[1]) U. o. 281—282. l.

[2]) A nagyszombati iskolának — mint tudjuk — fő forrása a szeplaki apátság, a bényi prépostság és a nagyszombati harminczad volt.

[3]) *Knauz:* Idéz. h. 366. l.

[4]) U. o. 212.

A másik két tanár évi fizetése külön-külön úgy körülbelül ötven forint; — a mint tudniillik a viszonyok megengedik. Részesülnek élelmezésben is, — és pedig az egyik. az akkori plébánossal kötött egyesség értelmében, ő nála.

Az énektanárnak huszonöt forintot fizetnek és ellátják élelemmel is. Ezt a tanárok vagy pénzben, vagy természetben veszik ki; s erre nézve a nagyprépositt al, a lectorral és a cantorral állapodnak meg. Ha valaki pénz helyett a tényleges élelmezést választja, a ben-kosztos papnövendékekkel együtt étkezik. Az élelmezésről a kulcsár (dispensator) gondoskodik; miért is a konyha az ő felügyelete alatt áll. A kulcsárt a nagyprépost, a lector és a cantor szemeli ki; s ezek aztán tőle hetenkint számadást követelnek. Évi járandósága egy öltözet ruha és tiz, legfölebb tizenkét forint.[1])

Az iskola jövője. — Oláh Miklós lelkében nagyszabású gondolat él. A nagyszombati tanintézetet főiskolává akarja emelni. Az a terve, hogy Ő Felségétől megszerzi részére a promoveálás — baccalaureussá és magisterré avatás — jogát. A baccalaureusok és magisterek vitatkozásaikat és beszédeiket szünet idején tartják.[2])

Az iskola fölvirágoztatására hatalmas eszközül tekinti Oláh Miklós a könyvsajtót. Miért is a nagyprépostnak, lectornak, cantornak és főigazgatónak meghagyja, hogy ilyet Nagy-Szombatban állítsanak föl; s e dolognál az esztergomi érsek közreműködését is fölajánlja. Arra meg a főigazgatónak, a nagyprépostnak, a lectornak és a cantornak lesz gondja, hogy sajtó alól olyan művek kerüljenek ki, amelyekre szükség van. Nyomtatni csak katholikus munkát szabad; protestáns művek nyomtatását a szabályzat szigorúan tiltja.[3])

Ily módon látja el iskoláját Oláh Miklós Nagy-Szombatban. Zaklatott lelke már ekkor bizakodik a jobb jövőben. Hiszi, reméli, hogy érseki és primási székvárosa, Esztergom, felszabadul a török iga alól. De ő ezt nem éri meg. Tizenhárom évtizednek kellett elmulnia, mig a váltság órája ütött. S ez alatt Nagy-Szombatba betelepednek a jezsuiták és 1561-ben átveszik az iskolát.[4]) S ezzel új korszak nyilik meg a nagyszombati iskola életében.

Dr. Békefi Remig.

---

[1]) U. o. 280. és 366. l.
[2]) U. o. 365. l.
[3]) U. o. 365. l.
[4]) *Városy Gyula:* A katholikus iskolaügy Magyarországban. II. 117—119.

A GARAIAK.

Ha atya, fiu és unoka a legmagasabb polczot eléri, melyet valamely ország az uralkodó méltósága után adhat, már ez magában véve elegendő volna arra, hogy e három családtag történetét közelebbről tanulmányozzuk. Annál inkább lehet ezt állítanunk, ha e három családtag egész század történetének alakulásába elég gyakran mélyen és irányadólag belenyult!

Elég különös, hogy a Garaiak története — pedig erről szólnak e sorok — *családtörténelmi* szempontból eddig igen mostohán lett kezelve; a legkeresettebb és legirányadóbb belés külföldi munkák még e családbeli első nádornak atyját sem ismerik stb. — remélem tehát, hogy jelen sorok közzététele némi jogosultsággal bír!

* * *

Csongrádmegyében Dorosma községre akadunk; középkorban »Drusma«-nak irták. Ott laktak-e azonban a Drusma nemzetség tagjai, nem lehet megállapítani. Annyi tény, hogy Dorosma 1408-ban a Garaiak birtokában volt.[1])

1269-ig a Drusma nemzetségről nem tudunk semmit. Csak ez évből tudjuk, hogy IV. Béla (áprilisban) *Drusma nb. János* comesnek és fiának *Istvánnak*, a király kardhordójának, a valkómegyei *Gara* helységet (ma Gorján, Verőczemegyében) adományozta[2]). I. *János*-ról, az 1269 óta magukat »Garai«-aknak nevezők első ismert őséről, nevén kívül mit sem tudunk.

Fia, *I. István*, ki 1269-ben még a király kardhordójának állását tölti be, később mindig Gara vidékén tartózkodik.

---

[1]) *Drusma nb. Zoym* 1270 január 1-én királyi ember minőségben szerepel valamely baranyamegyei birtokügyben (Zichy-okmánytár I. 26). Ez is eléggé mutatja, hogy *e nemzetség eredete nem Horvátországban, hanem Magyarországban keresendő.* Alább majd látjuk, hogy az első Garaiak *ősi* birtokai Baranya- Somogy- és Temesmegyében feküdtek.

[2]) Fejér VII, 3., 64.

1296 márcziusában a pozsegamegyei nemesek sorában szerepel;[1]) 1297-ben a valkómegyei Szőcs község szomszédja.[2]) 1299-ben és 1300-ban királyi ember a valkómegyei Tolmány helység birtokviszonyai ügyében, mely működésében azonban tisztje, rokona, a *Drusma nb. Bernald fia János*, őt képviseli. Utoljára 1300 márczius 10-én találkozunk vele.[3])

Későbbi okiratok »István bán«-nak nevezik; eddig azonban még nem sikerült bánsága idejét meghatároznom; pedig kétségkivüli dolog, hogy macsói bán volt.

Három fia volt: Pál, János, András, és egy leánya: Katalin.

Katalin előkelő házasságot kötött, a mennyiben *Aba nb. Nekcsei-Lipóczi Dömötör* (valószinüleg második) neje lett. E már 1282-ben felmerülő Dömötör 1316-tól egészen 1338 első felében bekövetkezett haláláig királyi tárnokmester. 1328 deczember 6-án Hevesmegyében fekvő fajzadi és jobbágyi birtokát leányára ruházza át.[4]) Többet nem tudunk Katalinról.

István bán három fia mindegyike önálló ág alapítója, miért is utódait ágonként tárgyaljuk.

I. *Báni ág.*

I. *Pál*, ez ág alapítója, 1310 márczius 20-án tünik fel legelőször; akkor azonban már oly férfi, ki felette érdemdús multtal dicsekedhetik.

Az Árpádok kihalta után (1301), azonnal Róbert Károly pártját fogta, a mennyiben, mint a Száva mentén feküdt pozsegai vár kapitánya, ezt az új királynak átadta s ezzel feltétlen hódolatát nyilvánitotta. Innen kezdve egészen 1310-ig Róbert Károly érdekében szüntelen hadi vállalkozásokban vett részt. A fellázadt Kisszeniek hadserege fosztogatva és pusztítólag berohant Valkómegyébe, hol különösen Eng városát fosztogatta. Pálnak sikerült az ellenséget legyőzni, prédáját visszanyerni és Eng városát felszabadítani. E hadjárat alatt súlyosan megsebesült. Annak daczára még sem pihenhetett, mert a Kisszeniek rablótámadása azalatt más irányban folytatódott. Pozsegai Bágyon fiai,[5]) a Kisszeniek pártfogói Pozsegamegyébe

[1]) Wenzel X, 233, hol egyszerű mesterként szerepel.
[2]) Wenzel XII, 603.
[3]) Wenzel X, 354., 373., 383.. 410.
[4]) Anjoukori okmánytár II, 378.
[5]) Kétséget nem szenved, hogy V. Miklós pápa 1290-ben kiállitott levelében emlitett † Bagi comes fiaival (Bagerius, Zach, Miklós és István) azonosok. V. ö. Wenzel IV. 375. Bágyon fia Csák 1291 jan. 2-án szerepel; (Zalamegyei okmánytár I. 202); v. ö. Fejér V. 2, 366 do. 1276.

s a pozsegai várba törtek, hol barbár módon garázdálkodtak. Pál egynehány királypárti megyei emberrel együttesen ellenük vonult és legyőzte őket; e hadjáratban szintén életveszélyben forgott, a mennyiben lovát alatta megölték. Bágyon fiai legyőzése után Pál a pozsegai Paka városának királypárti lakosaival egyetemben azon pozsegamegyebeliek ellen vonult, kik a Kisszeniek rablóseregeihez csatlakoztak. Ezeket is legyőzte. Alig hogy a valkó- s pozsegamegyei zavargásoknak végét vetette, Károly király nagy sereg élén Csehországba vonult. Pál (1304-ben) részt vett e hadjáratban, a mennyiben »Lean« vára (Jaroslavice) előtt három fogát elvesztette, de a király szemeláttára egy Dávid nevü felsőbb rangu cseh vitézt foglyul ejtett; 1310-ig véghezvitt katonai szolgálatainak utolsó aktusa a Zsámbéki Ajnárd fia János elleni járata.[1]) E János — Károly ellene — Milutin István szerb királyhoz pártolván, ennek révén Csák nb. Ugrin-t Szerém- és Valkómegyében zaklatta; Pál azonban foglyul ejté, mire őt Ugrinnak átadta. Mindezen felette érdemdús tetteinek elismeréseül megkapta Pál 1310 márczius 20-án Károly királytól a pozsegamegyei darnóczi birtokot.[2]) Károly király adományozta neki 1313-ban azonkivül az örökös nélkül elhalt Kothat Henrik fia Herké-nek összes valkómegyei birtokait, nevezetesen pedig Jenke helységet.. Az erre vonatkozó adománylevélben[3]) már a »Kazal« melléknevet viseli. 1317 márczius 20-án mint egyszerü »mester« szintén a »Kazal« melléknevet viseli,[4]) — ebből következtethetjük, hogy akkor közhivatalt nem viselt. — Ellenben 1320 augustus 27-től 1326 junius 15-ig macsói bán és a mellett (1320 óta) Valkó-, Bodrog- (1323 márczius 29-ike óta) és Szerémmegye főispánja; 1320 augustus 27-én kőszegi várnagy;[5]) 1330 decz. 12-én, 1333-ban és 1336 május 3-án a királyné udvarbirája;[6]) — 1334 junius 2-ika óta a mellett még a királyné tárnokmestere, mely utóbbi méltóságot 1352 jun. 15-ig visel; azonkivül még 1335 márcz. 6-ig királynéi udvarbíró.[7]) 1352 után nyoma elvész; valószinü, hogy ez évben meghalt.

[1]) E János 1291-ben Bácsmegye főispánja.

[2]) Anjoukori okmánytár I, 196. s köv.

[3]) Pesty, Eltünt vármegyék I, 298. E kutató szerint Pál 1313-ban macsói bán, szerémi, valkói és bodrogi főispán, mi határozottan nem áll.

[4]) Anjoukori okmánytár I, 450.

[5]) Anjoukori okmánytár I, 574; II, 71., 117., 211. Fejér VIII, 2., 324. Hazai okmánytár VII, 394.

[6]) Fejér VIII, 3., 590., 685. Anjoukori okmánytár III, 277. Zalai okmánytár I, 317. — 1330. febr. 23-án és augustus 1-én (Zichy okmánytár I, 362 és Anjoukori okmánytár II, 547) csak »volt macsói bán.«

[7]) Anjoukori okmánytár III, 79., 117., 534., 608; IV, 433., 514;

Neje, *Koos*, a fennebbi Aba nb. Nekcsei-Lipóczi Dömötör tárnokmester leánya. Miután — a mint láttuk — Dömötör Pál nővérének férje volt, biztosra vehetjük, hogy Koos Dömötörnek első házasságából való leánya. 1336 május 3-án megkapja Koos atyjától a baranyamegyei Pelérd, Szilvás. Garé, Aranyos, Sztrák és Szalánta nevü birtokok felét.[1])

Pál fiai: István, János és Pál.

János a papi pályát szemelte ki magának. 1343 jun. 19-én veszprémi prépost és királynéi alkanczellár; 1346 novemb. 30-án választott és megerősített veszprémi püspök; 1347 október 3-án már tényleges veszprémi püspök; ugyanazon évben így nevezi magát: »a jogitudományok licentiatusa«, — más helyen: »választott és megerősített veszprémi püspök. a királyné udvari kanczellárja, a kánoni jog licentiatusa, a király udvari főkáplána és titkos titkára«. Utoljára ráakadunk 1357 május 1-én mint veszprémi püspökre.[2]) 1348-ban Baranyamegyében Harsány és Perecske nevü helységek ura[3]), 1350-ben fivérével, Pállal, együttesen közös birtokuk, a baranyamegyei Tótfalunak felét eladja.[4]) Lajos király nápolyi ügyeiben sokszor tevékeny részt vett.

III. Pál. Pál bán fia, legelőször 1350 február 15-én tünik fel, midőn fivérével, János veszprémi püspökkel, együttesen a baranyamegyei Siklós melletti tótfalvi birtokát Bechе-Gregori nb. Bátmonostori Tőttös és Vesszős testvéreknek elörökíti.[5]) 1356-ban ágának egyéb tagjaival a Hosszúbácsiak és Szentmihályiak ellenfeleként szerepel.[6]) Pesty szerint (i. h. 298) 1356-ban a valkómegyei Jenke tulajdonosa és a Mikolaiféle birtokok (Racsa, Lipócz és Halmos, (i. h. 310) szomszédja. 1364-ben közte és Bátmonostori László között Tótfalu miatt nagy per támadt, mely Kont Miklós, oppelni Ulászló és Laczkfi Imre nádorsága alatt folyt és 1374-ben azzal végződött, hogy Pál Tótfalu helyett szávai és csarnotai birtokait felperesnek átengedte. E pör alatt Pál a rend makacs ellenének mutatkozik, a mennyiben — fiától, Lászlótól, támogatva — többszörös hatósági idézéseknek nem tett eleget és a garabi bir-

V, 134., 314., 474., 593. Anjoukori diplomatiai emlékek II, 315. Sopronmegyei oklevéltár I, 222. Fejér VIII, 4., 431; IX, 1., 56. Zalai okmánytár I, 317. Zichy Okmánytár I. 207; II, 347.

[1]) Anjoukori okmánytár III, 277.

[2]) Anjoukori okmánytár IV, 349., 644; V, 134., 158., 317: VI, 440., 573. Soproni oklevéltár I. 324. Zichy-okmánytár II, 227.

[3]) Zichy-okmánytár II, 327.

[4]) Zichy-okmánytár II, 443.

[5]) Zichy-okmánytár II, 443. III. 522.

[6]) Anjoukori okmánytár VI, 439.

tokán megjelent törvényszéki bizottságot halállal fenyegette.[1]) 1377 április 18-án — mint a somogymegyei Akcs és Gyógy birtokosa — Bátmonostori Lászlóval ujólag perel,[2]) de ez már az utolsó adat, melyet róla birunk.

Négy fia volt, János, Pál, László és András. Pál halála a Bátmonostoriakkal folyt pöröknek nem vetett véget. 1380 február 13-án találjuk, hogy Pál fiait: Jánost, Pált és Lászlót (András akkor talán még kiskoru lehetett) Bátmonostori László érdekében a nádor elé idézték. Pál és László személyesen jelent meg; *Jánost*, ki akkor a király szolgálatában távol volt, a valkómegyebeli Kenderesi Imre képviselte; a pört 1380 május 1-ére halasztották.[3])

E *Jánosról*, ki 1380-ban a király szolgálatában volt,[4]) még csak azt tudjuk, hogy 1386 sept. havában Erzsébet és Mária királynék kiséretében Gara előtt a horvátok által megöletett s hogy ezek fejét II. Károly özvegyéhez Nápolyba küldték.[5])

András (az illető okmány Pál bán fiának mondja — pedig kézzelfogható, hogy itt csak a bán unokájáról lehet szó, a mint ez Lászlónál is előfordul) csak 1396 septemberében merül fel, midőn a Liszkaiaknak két tisztjét házaikban megtámadja és fogságba vonszolja.[6])

László, kivel már 1374-ben atyjának garabi birtokán rá nézve nem igen előnyös módon megismerkedtünk, 1380 után csak 1412-ben tünik megint fel,[7]) midőn Ratold nb. Serkei Dezső (királynéi tárnokmester) nejével, Margittal, közelebbről ismeretlen pöre volt. Ez ügyben 1412 május 1-ére a király törvényszéke elé volt idézve, mire őt, mert meg nem jelent, másodszor september 15-re, harmadszor 1413 január 13-ára beidézték. 1412 augusztus 28-án a körösmegyei Narthszentmiklós helységben tartózkodott. Midőn még 1413-ban sem jelent meg, Zsigmond király 1413 május 4-én kétszeres költségre marasztalta őt el.[8])

---

[1]) Zichy-okmánytár III, 521—532. 542—554

[2]) Zichy-okmánytár IV, 13., 31.

[3]) Zichy-okmánytár IV, 133.

[4]) Egy Garai János 1379. jun. 13-án osztroviczai (a volt Likkamegye fővára) várnagy (Pesty, Elt. várm. II, 422). Ez időből más Garai Jánost, mint a fennebbit, nem ismerünk. Biztosra vehetjük tehát, hogy ő e várnagy.

[5]) Fejér X, 1., 346. Hazai okmánytár VII, 434.

[6]) Zichy-okmánytár V, 27.

[7]) Ezen okmány (Zichy-okmánytár VI, 193) is azon hibát követi el, hogy az elhalt Pál bán fiának mondja. Ő maga (László) Gara ura.

[8]) Zichy-okmánytár VI, 193., 248.

Térjünk most már vissza Pál bán fia II. István utódjaihoz.

II. *Istvánról* csak azt tudjuk, hogy 1337 márczius 1-én és augusztus 15-én Körösmegye főispánja.[1]) 1343 julius 19-én tisztviselőjét, Dömötör fia Miklóst, a törvényszék elé került összes ügyei vezetésével bizza meg, — akkor azonban csak már »volt körösi főispán.«[2]) — Utódjai közül csak fiai: Domonkos és IV. Pál ismeretesek.

Domonkos a papi pályát szemelte ki magának, melybe őt valószinűleg nagybátyja, János bevezette. 1358 augusztus 6-án meghagyja VI. Incze pápa a veszprémi püspöknek, hogy Garai István fia Domonkos, pécsegyházmegyei clericusnak egy megüresedő boszniai kanonokságról provideáljon.[3])

IV. *Pál* előbb Lajos királynak, azután özvegyének és leányának, végre Zsigmondnak szolgált. — Lajos alatt több hadjáratban vett részt. Okiratilag találkozunk vele legelőször 1356-ban, midőn a Hosszúbácsiak és Szentmihályiak ellenfele; 1377-ben a Sz.-Szalvátoriak és Szentmihályi János közt fennforgott peres ügyben választott biró minőségben szerepel;[4]) 1382 junius 11-én Zalamegye főispánja[5]); 1386 september havában Erzsébet és Mária királynék kiséretében Gara előtt a horvátok által öletett meg.[6])

Három fia volt: Gergely, Dezső és László.

Gergely 1396 september 28-án Nikápolyban esett el a törökök ellen.[7]) Többet nem tudunk felőle.

Lászlóról csak annyit tudunk, hogy János nevű fiut hagyott maga után.

E *János*, ki Dezsővel együttesen Zsigmond királynak számos alkalommal kiváló szolgálatokat tett. Dezsővel együtt 1421 április 4-én a körösmegyei Darnóczot kapja meg. — A magyarországi képviselők és IV. Frigyes császár között Radkersburgban 1447 junius 1-én kötött békeszerződésben kimondták, hogy Garai László macsói bán, a császárnak okozott károk miatt, 1448 május 25-től kezdve egy évig a greyczensteini várban a császár foglyaként maradjon; túsza, Garai

---

[1]) Anjoukori okmánytár III, 324. Fejér VIII, 7., 295.

[2]) Anjoukori okmánytár IV, 360. (»comitis Crisiensis« helyett »comes Crisiensis«-nek kellene itt állania).

[3]) Történelmi tár 1895/269.

[4]) Fejér IX, 5., 224.

[5]) Zalai okmánytár II, 186. Az okirat csak mondja: »filius Stephani de Gara« a nélkül, hogy nevét megjelölné.

[6]) Fejér X, 6., 383., 384. Hazai okmánytár VII, 434.

[7]) Fejér X. 6., 385.

János, köteles a nevezett év végén Grácban megjelenni, melyet csak akkor hagyhat el, ha László kötelezettségének megfelelt.[1])

1450 november 4-én Garai László a császárral kibékülvén, ez alkalommal arról értesülünk, hogy László saját elismervénye szerint, patruelisa Garai János helyette fogságban volt és csak fennebbi napon szabad lábra helyeztetett.[2]) Miután 1447 és 1450 között Lászlónak más János nevü unokaöccsét (patruelis-t) nem ismerünk, több mint valószínű, hogy e János a császár foglya. Aeneas Sylvius szerint[3]) 1455-ben még élt és Garai Lászlóval és többekkel együtt Hunyady János ellenfele.

Dezső elkisérte Zsigmondot az Alpeseken túl, Boszniába, Cseh- és Morvaországba, úgy a törökök, mint a bosznyák haeretikusok és Wiklefisták ellen. Az itt szerzett érdemei elismeréseül unokaöcscsével Jánossal együttesen megkapta 1421 április 4-én a körösmegyei Darnóczot.[4]) 1412-ben Borbála királyné lovászmestere volt,[5]) később macsói bán. 1416 september 4-én minden hivatalos állás nélkül tagja azon bizottságnak, mely a főurak sorában a bosznyák háborúban fogságba került magyarok felszabaditása czéljából alakult. Tekintélyes valkómegyei birtokos létére e megyében tették meg bizottsági képviselőnek,[6]) — 1419 február 8-án a macsói bánság még betöltetlen;[7]) 1419 augusztus 22-én azonban már Garai Dezső és Garai László a bánok;[8]) 1420 augusztus 10-én csak Dezső maga;[9]) 1426 julius 1-én még macsói bán, 1427 junius 20-án azonban már Maróti János és Lévai Cseh Péter viseli e méltóságot.[10]) 1434 november 15-én megint Dezső a bán (Garai Lászlóval együtt,[11]) úgy 1436 julius 15-én is,[12]) 1438 június 23-án pedig csak Garai László maga.[13]) 1437-ben megkap Dezső egynéhány bácsmegyei helységet;[14]) ez évben Garai Lászlóval Baranyamegye főispánja.[15])

---

[1]) Fejér X, 3., 143.
[2]) Chmel, Materialien zur österreichischen Geschichte I, 329.
[3]) Epist. 127.
[4]) Fejér X, 6., 380—393.
[5]) Fejér X, 5., 281.
[6]) Fejér X, 8., 568.
[7]) Fejér X, 6., 188.
[8]) Fejér X, 6., 213.
[9]) Fejér X, 6., 274. V. ö. Zichy-okmánytár VII. 73., 101., 258.
[10]) Fejér X, 6., 395., 840.
[11]) Fejér XI, 312.
[12]) Fejér X, 8., 657.
[13]) Fejér XI, 83.
[14]) Csánki, Hunyadiak kora II, 173.
[15]) Csánki II, 566.

Neje *Anna* állítólag Horogszegi Szilágyi Mihály leánya.[1]) Gyermekei közül csak János ismeretes.

E *Jánosnak*, kiről többet nem tudunk, Budai szerint *Anna* nevű neje volt, ettől pedig egy Lőrincz nevű fia és Anna, Dorottya és Klára nevű leányai.

Klára Hlapsity *Kishorvát Jánoshoz* ment férjhez. Ez (Mohlythi Hlapsyth János fia, valkómegyebeli nagy földbirtokos) Mátyás király halála után irányadó pártos lett. Sógorával, Garai Lőrinczczel együtt, előbb Corvin János embere lett, 1491-ben azonban Habsburgi Miksa pártját fogta, ki őt más követekkel Pozsonyba küldte, hogy ott II. Ulászlóval tárgyaljon. — Okiratilag már 1474-ben merül fel. Házassága által birtokai számát tetemesen szaporította. Sógorával, Lőrinczczel együtt, Ulászló ellen fellázadván a kalocsai érsek tulajdonát képző valkómegyei Szatha várát foglalta el. Daczára annak, hogy a király őt is sógorát is hazaárulónak declarálta, az érsek siviczai kastélyát elhamvasztották és várnagyát, Sárkány Lászlót megölték. Szatha várnagyai menekültek, mire Kishorváti János hatalmába ejtette a várt. 1494 táján Czernát is elfoglalá csellel. A király most már fegyverhez nyult, Szathát visszafoglalta, mire az érseknek átadta. A két sógor többi birtokait 1495-ben még Geréb Péter országbiró és László erdélyi püspök kapta meg[2]), János azonban 1506—1507 visszakapta jószágait.

Dorottyának férje, Nagy Iván szerint[3]), *Berekszói György*; ugyanezen iró szerint Jánosnak Klára helyett Jeremia nevű leánya volt, ki Pásztói Jánosnak a neje.

Garai *Lőrincz* Mátyás király halála után szintén részt vett a politikai mozgalmakban, amennyiben nagyban és egészben úgy szólva sógora, Kishorvát János nyomdokaiba lépett. Birtokait 1491—1495 elvesztette, de 1506—1507-ben visszakapta. Már 1503 okt. 3—6-ikán sógorával együtt Corvin Jánossal az iránt egyezkedett, hogy Darnócz, Szentmiklós (Körösmegyében), Czerna és Szentillye (Valkómegyében) nevü birtokait visszakapja, — azért pedig mindketten megigérték, hogy élethossziglan Corvin szolgálatában maradnak s ha örökös nélkül találnak elhalni, birtokaikat reá ruházzák. Utoljára ráakadunk (Garai) Bánfi Lőrincz-re 1525 október 12-én.[4])

Lőrincz első neje Osl nb. *Ostfi Zsófia*, kitől fia *László* (meghalt gyermekkorban) és a következő leányai lettek:

---

[1]) Budai, Lexikon II, 97.
[2]) Pesty I, 360.
[3]) Magyarország családai IV, 331.
[4]) Történelmi Tár 1882. évf. 89-ik old.

1. *Erzsébet,* ki kisasszonyfalvai *Istvánfi Pálhoz* ment férjhez. 1534-ben már Pál nejeként szerepel. Férje 1553-ban halt meg. Tanulmányait a páduai egyetemen bevégezvén, mint fiatal ember katonasághoz lépett A mohácsi csatában Perényi Péter osztályában török fogságba került, melyből csak váltságdij fejében szabadult. Erre pozsonyi kamarai tanácsos lett[1]) 1549-ben gr. Salm Miklós császári tábornokkal az ostromolt Murányból Martinuzzi Györgyhöz követül ment; az 1550-iki országgyülésen a határvizsgálóbizottság tagjának választották. Egyike volt az elsőknek, kik a versifikált elbeszélést a magyar irodalomba bevezették. »Voltér és Griseldis« czimü müve legelőször 1539-ben látott napvilágot; 1574 óta több kiadásban jelent meg. — Erzsébet halála után Gyulai Hedviggel kelt egybe; ez 1560-ban még özvegyeként fordul elő.[2]) † 1573 jan. 24.

2. *Katalin,* ki *Markos* (szerbül: *Ocsárevics)* Péter neje lett. — Markos e házasság után nejének szlavón birtokára tette át lakhelyét. Szapolyai Jánost Habsburgi Ferdinánd ellen támogatta. Nagy (IV. 331.) szerint 1528-ban Pozsega- és Valkómegye főispánja.

3. *Anna, Görög* (helyesen: *Maczedóniai) László* neje.

Garai Lőrincz második neje pákosi *Paksy* Lajos és Parlagi Lucza leánya *Lucza,* kitől *Borbála* nevü leánya született. Ez 1538-ban csömöri *Zay Ferenczczel* kelt egybe. Meghalt 1569 kezdetén. Zay Ferencz (szül. 1505 táján) 1526-ban Mohácsnál volt jelen; 1550-ben egri várnagy; 1552-ben Külszolnokmegye főispánja és a szolnoki vár első kapitánya; 1557 naszádoskapitány, 1555 Verancsics Antallal törökországi magyar követ. 1560 julius 1-én megkapta I. Ferdinándtól a magyar bárságot; ugyanezen évben Kassa és Felsőmagyarország főkapitánya. Meghalt 1570 október 10-én, miután Borbála halála után 1569 október 23-án az igéző szépségü Mindszenti Katalinnal második házasságot kötött.

A báni ág férfiágának kihalta után I. Ferdinánd 1541 január 28-án ez ág összes birtokait Garai Lőrincz leányaira (Katalin-, Anna- és Borbálára) és törvényes utódaikra ruházta át. Katalin és Anna utódjainak kifogytával azonban az összes birtokok a családi levéltárral együtt Borbálára és általa a Zay családra szálltak át, mely család birtokában a levéltárt még mai napon is Ugróczon találjuk.

Záradékul még emlitendő, hogy Bánfi-Garai *Katalin*

---

[1]) Lehoczky Stemmatographiája szerint Baranyamegye alispánja is volt.

[2]) Turul 1883. pag. 113.

(a báni ágból) az 1560 május 30-án elhalt debréthei *Telekesi* Imre kassai kapitánynak második neje volt s hogy férjét pár évvel túlélte. Alig szenved kétséget, hogy e Katalin Lőrincz leánya.

II. Nádori ág.

Tudjuk, hogy (I.) István bánnak *András* nevű fia is volt. Ez legelőször 1317 decz. 20-án merül fel,[1]) mely alkalommal azonban nevén kívül mitsem hallunk felőle. Az illető okiratból legfeljebb azt lehetne kibetüzni, hogy Pál nevü fivérével jobb viszonyban volt, mint a másikkal, »Botos« Jánossal.

1320 aug. 27-én[2]) fivérével Pállal együttesen a Szentemágócsnembeliekkel egyezkedik. Ezek (nevezetesen Simon és Elek unokái) a két Garai fivér birtokait megrohanták, az ottani templomot elhamvasztották és hallatlan kegyetlenséggel garázdálkodtak, minek következtében összes birtokaiknak a Garaiak javára történendő elkobzására elitéltettek. Pál és András kérelmére megkegyelmezett nekik a király, mire a felperesekkel kötött egyezségük alapján a valkómegyei *Azorjás* és Valkófőt kivéve, mely a Garaiak birtokában maradt, összes javaikat visszanyerték. — 1322 április 24-én András fivéreivel együtt a somogymegyei Gyog területén lévő szőlőhegy tulajdonosa.[3]) 1325 julius 17-én Kán nb. Siklósi Péternek egyik bodrogmegyei birtokát András javára megbecsülik.[4])

1330 márczius 30-án az országbiró előtt András és fivérei örökölt birtokaikat osztják fel. Ez alkalommal megkapja András a somogymegyei Akcs, Gyog és Vétye, — a temesmegyei Csenej, Báti, Sarád és Békatófő, — az aradmegyei Serfesd és a valkómegyei verbiczei erdő harmadrészét;[5]) de ez már az utolsó hír, mely róla szól. 1340 május 10-én már nem találjuk az élők sorában.

Neje nevét nem ismerjük.

Atyja, Nevnai László, Pécz nb. Servusdei fia, már 1290-ben Kórogyi Gergely leányának, Jolánnak férje, a ki ipája végrendelete értelmében 1291-ben a pozsegamegyei Orlyava várat kapta. 1324 sept. 4-én e László leánya Katalin már (a néhai bosznyák Borics bán nemzetségéből való) Tröttel Miklós neje, minek alapján e Tröttel Miklós ipájától a valkómegyei Nevnát és Szelczét kapta. — Garai András tehát neje révén

---

[1]) Anjoukori okmánytár I, 450.
[2]) Anjoukori okmánytár I, 574.
[3]) Anjoukori okmánytár II. 11.
[4]) Anjoukori okmánytár II, 203.
[5]) Anjoukori okmánytár II, 479.

Tröttel Miklósnak a sógora, a mit különben a következő stemma világosan mutat:

Pécz nb. Nevnai László 1290—1324.
Neje: Kórogyi Gergely leánya Jolán 1290—1340.

Katalin	leány
férje: Tröttel Miklós.	férje: Garai András.

Garai András anyósa, Kórogyi Jolán, Nevnai László özvegye, 1340 május 10-én még él. E napon szentiváni Bessenyő Imrének az elhalt Garai Andrásnak s halála után ennek árva fiainak, Miklós és Pálnak tett számos szolgálatai elismeréseül Baranyamegyében birtokot adományoz. Ugyanazon napon unokáira, András fiaira, Miklós és Pálra a baranyamegyei *Ebres* melletti Malomszeg és Korpona (ez utóbbi akkor »Villámtelke« nevet viselt) nevü helységeket átruházza.[1])

Miután már most tudjuk:

1. hogy András mindig »Garai« néven szerepel,

2. hogy az ő és fiainak birtokai: Azorjás, Sarád, Csenej, Békatófő, Báti, Malomszeg, Ujlak, Orbova, Dobócz és Ebres még száz év mulva és később a nádori ág tulajdonát képeztek,

3. hogy a nádori ág 1385-ben a Tröttel családdal való rokonságára hivatkozik[2]) s hogy

4. András fiainak kronologiai adatai sehogy sem ellenmondók, ennek következtében:

Andrásban I. Garai Miklós nádornak eddig ismeretlen atyját czáfolhatatlanul felismerjük!

Miklós és Pál fivérek 1356-ig többször szerepelnek együttesen; először 1352. julius 20-án Miklós nádor előtt, hol az ismert Szentiváni Imre képviseli és hol a baranyamegyebeli Abolmaiak a Garaiaknak Ebresen és Salomo szigetén a Dráván gyakorlandó révjogát elismerik;[3]) — másodszor a XIV. század ötvenes évei kezdetén (az év utolsó száma az illető okiratból ki van szakítva), midőn Lajos király Garai András fiainak, Miklósnak és Pálnak megigéri, hogy Csák nb. Dobóczi Czimba István magvaszakadása esetében ennek összes birtokait rájok ruházza[4]); harmadszor 1356. márcz. 23. a Garaiaknak a Hosszubácsiak és Szentmihályiak elleni pörében;[5]) negyedszer 1356 september 17-én, midőn Lajos király Garai

[1]) Anjoukori okmánytár IV. 21., 22.
[2]) Csánki II. 20., 448., 545., 546. Fejér X. 4, 672. Hazai okmánytár XII. 453.
[3]) Anjoukori okmánytár V, 599.
[4]) Országos levéltár, DL. 33740.
[5]) Országos levéltár, DL. 33740.

András fiainak, Miklósnak és Pálnak, az örökösnélküli Pető és István (Czimba István fiai) ujlaki (Valkómegyében), orbovai és dobóczi (Pozsegamegyében) birtokait adományozza (Mária királyné megerősiti az adományozást a nyolczvanas években Garai I. Miklós nádornak [1]); ötödször 1356. október 7-én, mely napon Baldo, a Jánosvitézek perjele, Garai András fiait, Miklóst és Pált, a rend tulajdonát képző (valkómegyei) Dopsza és Negune birtokok elfoglalásától eltiltja.[2]) Ez az utolsó hir, melylyel András fia Pálról rendelkezünk. Miután fivérének Miklósnak minden fényes pályája daczára, semminemü magasabb állásra nem vergődött és esetleges utódait biztosan nem ismerjük, több mint valószinű, hogy nem sokára 1356. után fiatal korban halt meg. — Mindamellett kiemelendő, hogy talán mégis hagyott hátra fiut. 1402. september 21-én azon főurak sorában, kik osztrák IV. Albertnek magyarországi trónöröklési jogát elismerik, *Pál fiát Garai Istvánt* is találjuk.[3]) Miután e főrendek sorában a báni ágnak egyetlen egy tagjára sem akadunk, alig tévedünk, ha e Pált (feltéve, hogy az illető forrás adata megbizható) András fiának, nem pedig a báni ágból való, 1380-ban előforduló (IV.) Pálnak tartjuk.

a) *I. Miklós.*

András fia *I. Miklós* állitólag már 1354. október 29-én macsói bán,[4]) a mellett 1355. decz. 4-e óta (mint többnyire az akkori macsói bánok) még Baranyamegye főispánja is,[5]) — de az illető okiratok adatai csak nagy óvatossággal elfogadandók, mert egy, a Századok 1897. évf. 513 old. közzétett okirat szerint Csák nb. Ugrin fia Miklós még 1358 sept. 21-én a macsói bán, a mi sokkal valószinűbb. Miután Ugrin fia Miklós 1359-ben országbiró, sokkal helyesebben járunk el, ha Garai Miklós macsói bánságát csak 1359-től számítjuk. Albert király mondja ugyan 1438-ban,[6]) hogy I. Miklós nagy Lajos király alatt ifju korától kezdve egymásután »variis baroniae titulis« működött és utoljára nádor lett, csak hogy e különféle országos méltóságait nem ismerjük. — Hogy aránylag fiatal korban pályáját a macsói bán magas állásával úgyszólva megnyitja, arra enged következtetni, hogy részére az udvaron igen nyomós tényezők működtek s bizonyosnak vehetjük, hogy az udvarnál igen

[1]) Anjoukori okmánytár VI, 439. s köv.
[2]) Fejér IX, 2., 520.
[3]) Fejér X. 4., 138.
[4]) Történelmi tár 1895, pag. 72.
[5]) Anjoukori okmánytár VI, 407.
[6]) Fejér XI, 84.

tekintélyes rokona, Garai János, a veszprémi püspök, mint királynéi korlátnok és a király titkos titkára, elég hatalommal és tekintélylyel rendelkezett, hogy fiatal rokonának a macsói báni méltóságot megszerezze.

Azon érdemeket, melyeket bánná történt kineveztetése előtt hiába keresünk nála, még kineveztetése után is sokáig sem szerezte meg. Csak tiz évvel később, 1369-ben akadunk első dicső ténykedésére. Lajk oláh vajda a magyar hadsereg élén ellene vonult vajdát, Lackfi Miklóst legyőzte, mire Lajos király Garai Miklóst, a macsói bánt, az oláh hadjárat folytatásával megbizta. Miklós szerencsésen oldotta meg feladatát, a mennyiben a Dunán átkelvén, az ellenséget szétkergette és alávetésre kényszeritette.[1])

Magától értetődik, hogy e katonai siker az udvarnál addig is elég erős állását csak jobban szilárditotta s ennek megfelel is további pályája. Miklós, ki 1375. február 13-án még macsói bán, 1375. október 13-án már nádor; 1375 május 8-án a nádoriszék még betöltetlen volt; október 13-án Miklósnak még nincsen nádori pecsétje s e helyett még mindig a báni pecsétet használja; 1376. január 25-től 1377. márczius 13-ig azonkivül még Pozsonymegye főispánja is.[2]) Lajos halála után özvegye Erzsébet és leánya Mária megerősitette őt a nádori méltóságban.

Lajos halála Miklóst hatalmi állásának tetőpontjára emelte. Az özvegy Erzsébet benne a legalkalmasb embert látta arra nézve, hogy saját úgy mint leányának uralmát minden netáni támadás ellen védelmezze és erősítse s a vele szemben tanusitott bizalma annyira ment, hogy úgy szólva az egész ország és a két királynő tulajdonképeni ura lett, kinek tanácsa és jóváhagyása nélkül a két nő mitsem tett; ő neki pedig elég oka lehetett arra, hogy a két nő uralmát lehető tartóssá és háboritatlanná tegye. Jelen volt, midőn II. Károlyt 1386. februáriusában megölték, mire a Károly rövid ideig tartott uralma alatt elveszett nádorságot visszanyerte. Ugyanazon év márcz. 28-án a két királyné érdekében komájával, Tvrtko bosznyák királylyal véd- és dacszövetséget kötött,[3]) s ugyanazon királynék szolgálatában 1386. septemberében ősi birtoka Gara és Diakóvár között a horvátok ellen harczolt, kik Palicsnai János vezénylete alatt a két királynét és kiséretét megtámadták. A kocsi hátsó falához támaszkodva, az erős férfi a reá.

[1]) V. ö. Fejér XI. 85.

[2]) Fejér IX. 4., 85; IX, 5., 78., 101. Zalai okmánytár II, 147. Zichy-okmánytár III, 600., 613.

[3]) Fejér X, 1., 260.

lőtt nyilakat nádszálként tördöste s az ellenséges támadásnak mindaddig ellenállt, míg egyik, a kocsi alá bujt horvát lábain megfogta és lerántotta, mire a rárohant tömeg lefejezte. Vele családjának még más tagjai is, a báni ágból való Pál és János, a Botos-ágból való Gergely, vérzettek el. Az ő és rokonának, Jánosnak, fejét ellenségei Nápolyba, II. Károly özvegyéhez, küldték.[1])

Miklós nejének nevét nem ismerjük.[2]) Férjét túlélvén, 1401-ben jelentékeny szerepet vitt, midőn Zsigmond király fiai fogságában Siklósban tartózkodott. Azonkívül még csak azt tudjuk felőle, hogy a veszprémi káptalant férje halála után egy a Garaiak czimerével ékesített ruhával megajándékozta.

Miklós gyermekei sorából Miklós és János és két leány ismeretes.

E leányok egyike, Frangepán Miklósnak a neje. Férjhezmenetele idejét meg nem határozhatjuk. Midőn Miklós 1386. febr. havában II. Károly meggyilkoltatásában résztvett, azt hiresztelték, hogy leányának férjhezmenetele végett horvátországi birtokaira megy s hogy elutazása előtt még bucsulátogatást akar tenni az udvarnál.

Lehet, hogy Miklósnak e leánya ment 1386-ban férjhez. 1424. julius 25-én e házasságból a következő gyermekeket ismerjük: Jánost, Istvánt, Miklóst és Bertalant.[3])

Másik leánya, *Ilona*. 1398-ban, *Balog nb. Felsőlendvai Szécsi Miklós*hoz ment férjhez. 1478-ban megkapja Ilonának utódja, Szécsi Miklós, Garai Jóbtól, ősanyjának (avia!) leánynegyedét I. Garai Miklós jószágaiból.[4])

Schönleben szerint[5]) Garai Miklósnak leánya *Margit* Blagay Duym-nak a neje. Ez állitás alig fogadható el. Először azért nem, mert Duym már 1369 és 1370 között halt meg és akkor Garai I. Miklósnak még alig lehetett férjhez ment leánya; — másodszor azért nem, mert II. Miklós nádor 1424-ben két férjhez ment nővérét és az ezektől származott gyermeket nevezi, harmadik nővérét, Duym állitólagos nejét pedig nem említi.

b) *János.*

I. Miklósnak ez ifjabb fia 1386. september havában (midőn atyját megölték) igen fiatal korban horvát fogságba került, melyből azonban nemsokára kiszabadult. Később derék

[1]) Fejér X, 3, 316.
[2]) Fessler Ilonának mondja ugyan, de be nem bizonyitja.
[3]) Sopronmegyei okmánytár II, 93.
[4]) Országos levéltár DL. 18145.
[5]) Blagay-okmánytár, I. sz. nemzedékrendi tábla.

katonának bevált, ki fivérével, Miklóssal, együtt Zsigmond királynak nagyszerü szolgálatokat tett; voltak azonban olyanok is, melyekben többé-kevésbbé önállólag működött.

Nevezetesen tüntette ki magát 1394 augusztusában, midőn Zsigmond a szószegő bosznyák király Dabisa ellen hadsereget menesztett s ez alkalommal az uzorai kerületben fekvő Dobor vár ostrom alá került és elhamvasztatott. Mindjárt e siker után mindkét fivér Horvátországba és Dalmátiába vonult, hol Vukčić Vuk bánt Knin-nél legyőzték és e győzelemmel Horvátországot és Dalmátiát Zsigmondnak visszanyerték. János részt vett továbbá 1396-ban a törökök ellen Nikápolynál szerencsétlenül vivott csatában, melynek lefolyta után Zsigmond őt is, nehány más bárót is, előre küldte Magyarországba, hogy ott érdekeit kellőleg képviseljék. Később sikerült neki Zsigmond részére a krakói, korompai és győri várt elfoglalni; 1401-ben túszul ment Zsigmond ellenségeihez, hogy királyát fogságából kiszabaditsa. Mint uzorai bán, 1415. augustus kezdetén, a magyar hadsereg bukása után (az uzorai bánságban) Hrvoja bosznyák főur fogságába került, hol bilincsekben sinlődött s csak szökés által tudott megszabadulni. 1416. september 4-én már szabadlábon s azon bizottság tagja volt, mely az e hadjáratban fogságba kerülteknek kiszabadítása czéljából alakult.[1])

Az utolsó tőle egyenesen kiállított oklevelét 1427 jul. 6-án (do. Ujlak) találjuk; ebben tanusítja, hogy Bátmonostori János a sószállító jobbágyaitól elvett némely értékeket visszaadta,[2]) — közvetve előfordul azonban még 1428-ban is.[3])

A mi hivatalos állását illeti, 1395 márcziusában fivérével Miklóssal együttesen dalmát és horvát bánnak czímezi magát ugyan, de úgy látszik, hogy az illető okirat[4]) téved. 1402 sept. 21-én és 1403-ban Temesmegye főispánja,[5]) 1411 deczember 17-én már csak »volt temesi főispán«.[6]) Később uzorai vajda és Pozsegamegye főispánja, mely méltóságot még 1417 május 30-án is visel;[7]) — 1423 márczius 30-án előfordul az országnagyok sorában minden hivatalos állás nélkül.[8])

Meghalt 1429 végén[9]); amint alább látjuk, azt hirelték annak idején, hogy neje megmérgezte.

[1]) Fejér X, 8., 564.
[2]) Zichy-okmánytár VIII, 330.
[3]) Csánki II, 822.
[4]) Fejér X, 2., 743.
[5]) Fejér X, 4., 137.
[6]) Zichy-okmánytár VI, 162.
[7]) Zichy-okmánytár VI, 445.
[8]) Fejér X, 6., 536.
[9]) Temesmegyei okmánytár I. 630.

Három gyermeke volt: *István*, ki 1430-ban már nem élt, és *két leány*, kiknek egyike név szerint ismeretlen. Előfordulnak legelőször 1430-ban.[1])

Neje, *Hedvig*, az 1426-ban elhalt mazóviai herczeg, IV. Ziemovit leánya.[2]) Borbála királyné közvetitése folytán 1410 kezdetén ment hozzá férjhez. Borbála tanusítja Eperjesen 1410 január 3-án,[3]) hogy Garai János egybekelése ügyében uton van s hogy azért a kiséretében lévő Bátmonostori László részére pörhalasztást rendel (»quia . . . in profeccione nuptiarum magnifici viri Johannis de Gara nobiscum dinoscitur fore constitutus.«) Ugyanazon év augusztus 21-én a királyné Mayzán (úgy látszik Baranyamegyében) időzik, midőn e László még mindig személye körül tartózkodik; 1410 augusztus 29-én Verőczén van (Tótországban,) 1410 deczember 10-én a verőczemegyei Diákón.

E házasság eredete ki nem mutatható.

Hedvig és Jánossal nemzett leánya *Katalin* 1430, 1433 és 1434-ben többször említtetik. 1430-ban mindketten a tolnamegyei Pinczehelyen laknak, a honnan garázdálkodásuk miatt törvényszék elé idéztetnek. 1433-ban János fivére, Miklós nádor — mert a törvényszék előtt meg nem jelentek — elmarasztalja őket; ugyanaz történik velük 1433-ban és 1434-ben, mert idegen jószágot elfoglaltak.[4])

De nemcsak ez erőszakoskodásoknak köszönheti Hedvig, hogy Magyarországban nem valami jó emléket hagyott maga után — hisz hasonnemű garázdálkodások akkori időben napirenden voltak! — nem! azoknál sokkal roszszabb dolgok vetnek rá kedvezőtlen világosságot.

Zsigmond király a német császári koronának megszerzése végett tett római utjáról Magyarországba visszaérkezve, Pozsonyban 1435 márczius 13-án országgyülést tartott, mely alkalommal számos fél jogügyeit rendezte. A jogorvoslást kereső felek elseje Ákos nb. pelsőczi Bebek Miklós vala, János volt királyi tárnokmester fia, a főnemesség tagja. Előadta, hogy daczára annak, hogy néhai Garai János leányával, Katalinnal, már el volt jegyezve, ennek anyja Hedvig tudta és beleegyezése nélkül valamely osztráknak ágyasul kiszolgáltatta. Erre számos nemes és nem nemes, Garai János rokonai és tisztviselői tanusították, hogy Hedvig még férje életében annak unokafivérével

[1]) Ugyanott.

[2]) Fejér X, 6., 866. (hol férjével együtt 1427-ben a Mikolai család valkómegyei birtokait kapja).

[3]) Zichy-okmánytár VI, 38.

[4]) Fejér X, 7., 290., 299., 527., 591., 596—599.

(»consobrinus«) Katisz nb. Szécsényi Miklóssal, házasságtörő módon együttélt s hogy a becstelen asszony, hogy a megcsalt férj részéről reá háramlandó büntetéstől megszabaduljon, azt megmérgeztette. — Hedviget ezért egyszer már törvényszék elé idézték, de meg nem jelent, s miután mostani képviselője, Hermányi László, védelmére semmi lényegest elő nem hozott, az egybegyült rendek által házasságtörésben, férjén elkövetett mérgezési gyilkosságban és leányának megkerítésében bűnösnek mondatott. Zsigmond király erre Szécsényi Miklóst Magyarországból való állandó számkivetésre, Hedviget pedig arra elmarasztalta, hogy összes birtokai elvesztése mellett személye Garai János unokaöcscsének, Garai László macsói bánnak adassék át, ki őt kastélyai egyikében életfogytáig fogságban tartsa.[1])

Hedvig további sorsát egyelőre nem ismerem. Budai Lexikonja (II. 97) Garai János özvegyéről, Margitról, tesz említést, kit valamely nagy büntette miatt Zsigmond és Albert király birtokainak és életének vesztésére elitélt. Midőn a magyarok lengyel Ulászlót 1440-ben királyukká választották, e Margit még mindig börtönben ült és az új király (Piasta származású, János özvegye Hedvig szintén Piasta-leány) a rendek kívánságára megigérte, hogy a Margitra vonatkozó itéletet helybenhagyja s miatta senkit bántani nem fog. Kétséget nem szenved, hogy Budai ez adata Hedvigre vonatkozik. — Annyi azonban tény, hogy Zsigmond leánya. Erzsébet királyné, Budán, 1439 február 19-én, fennebbi Bebek Miklós kérelmére, Zsigmond itéletlevelét átirta. — 1437 január 28-án Katisz nb. Salgói Miklós, magyar főúr, Velenczében végrendelkezvén, összes családi birtokát rokonának, Katisz nb. Szécsényi Lászlónak, kire jogosan átszállnak, hagyományozza. Kétségkivülinek tartom, hogy e Miklós Hedvig számkivetett szeretőjével azonos. — Végre még megjegyzendő, hogy Budai (II. 92.) szerint Garai Jánosnak Hedviggel kötött házasságából Katalinon kivül még egy *Hedvig* nevű leánya is lett volna.

c) *II. Miklós nádor.*

I. Miklósnak ez öregebb fia, ki az 1386-ban lezajlódott horvát események után szerencsésen megmenekült, már közvetlenül ezután a közéletben oly jelentékeny és mélybevágó szerepet visz, hogy benne minden tekintetben családjának legkimagaslóbb tagját felismerjük;[2]) működésének legrövidebbre szabott vázlata már nagy kiterjedésű képet nyújt.

[1]) Hazai okmánytár VII, 455.

[2]) Albert király 1438-ban »*vir indelibilis memoriae*«-nek nevezi. (Fejér XI, 83.)

Zsigmond már 1387-ben nevezte őt ki macsói bánnak; e minőségben az volt az első tette, hogy a király ellenei ellen Temesvidékre vonult, és ott Dán lázadó fiait, Mihályt és Lászlót, továbbá Janki Lászlót legyőzte. Innen a Szerémségbe vonult, hol Horváti János,[1]) volt macsói bán, pártosaival összpontosult. Miklósnak sikerült János számos követőit szétszalasztani, mire az Illok-ig menekvő Jánost odáig üldözte s a várat elfoglalta. Hermann nb. Laczkfi Imrét, több másokkal, kik nápolyi László pártját fogták, fogságba ejtette. Horváti Jánosnak, ki a pozsegai várba visszavonult s onnan meg nem menekülhetett, meg kellett igérnie, hogy az elfogott királynőket, Erzsébetet és Máriát kiszabadítja, — János mentésére azonban a szerbek jöttek. Miklós eléjök vonult s oly szerencsésen operált, hogy Magyarországba való útjokat megakadályozta. Mig ő itt működött, azalatt Laczkfi István, Zsigmond másik hadseregének parancsnoka, kinek őrizetére Miklós az elfogott Jánost bizta, foglyát szabadon bocsátotta, mire ez Boszniába menekült. Miklós erre a János pártosaitól elfoglalt Csőreget bevette. Ennek az lett a következménye, hogy Miklós a diákói és közvári erődöket elfoglalta s a lázadókat: György püspököt és Szeglaki Fülpös fia Lászlót[2]) onnan Boszniába kergette. Miklós legközelebbi tette a János és fivérének, Pál zágrábi püspök kezében lévő gomnecsi vár visszaszerzése, melynek ostromlásánál Zsigmond király személyesen jelen volt. — Midőn aztán János követői Szeglaki László és hédervári Kont Isván vezérlete alatt, bosznyák segélyhad által támogatva, Valkómegyét pusztitották, Miklós Kórogyi Istvánnal, Laczkfi Györgygyel és Alsáni Pállal együtt a lázadók ellen vonult; Horváti János szökött, Kont István és Szeglaki László pedig fogságba került. Erre megbizást kapott Miklós, hogy apósát, I. Lázár szerb fejedelmet, ki a magyar fennhatóság ellen fellázadt, e fennhatóság elismerésére birja, a mi sikerült is neki.[3]) Midőn a rigómezei csata után (1389) Horváti János a macsói és belyéni kerületeket megszállta, megint csak Miklós macsói bán volt az, ki a két kerületet a fenyegető veszélytől megmentette. Azon hadtestben, melyet Zsigmond a törökökkel egyesült szerbek ellen Szerbiába menesztett, Miklós szintén vett részt, s itt Zsigmond szemeláttára többször lett alkalma, hogy érdemeket szerezzen magának. Később csak saját erejével küzdött a szövetkezett

[1]) Valkómegyében birtokos (Báncza nb.) család ivadéka, melynek első tagjaként Aranyas Tamás szerepel. Ennek fia Pál, ezé pedig Péter, fennebbi Jánosnak az atyja. V. ö. Századok 1897. évf. 514—518. old.

[2]) Baranyamegyei családból.

[3]) V. ö. Hazai oklevéltár 322. do. 1389. febr. 24.

ellenek ellen, legyőzte őket és elvitte tőlük zsákmányuk nagyobb részét. Mint Dalmátia és Horvátország bánja résztvett 1394-ben — fivérével Jánossal — a Pál püspök és Horváti János fia által elfoglalt bosznyák Dobor nevü vár ostromlásában és elhamvasztásában (az uzorai kerületben). Miklós műve volt, hogy Dabisa István bosznyák király Dobornál Zsigmond királylyal találkozott s ott magát és népét is a magyar fennhatóságnak alávetette. Mindkét fivér Knin előtt Horváti János hivét, Vuk bánt legyőzte, minek következtében Dalmátia és Horvátország ujra magyar fennhatóság alá került. — 1395-ben mindkét fivér dicső részt vett Kis-Nikápoly (a mai Turnul) ostromlásában; bevették, mire a törököktől letett Myrxa vajda a magyarok által állásába visszahelyeztetett. Midőn azonban Zsigmondnak Magyarországba való visszavonulásakor Myrxa a hazatérőket az oláh hegyek szorosaiban mérges nyilakkal meglőtte, megint csak Garai Miklósnak jutott azon feladata, hogy a király visszavonulását lehetővé tegye; sikerült is neki a királyt az ellenséges lövések daczára megmenteni. — Mindkét fivér résztvett aztán 1396-ban a szerencsétlen nagy-nikápolyi csatában; mindketten elkisérték Zsigmondot, midőn a csata után hajón menekült. Míg János. egynehány más főurral együtt, a király küldöttjeként előre vonult Magyarországba, hogy ott a király ellen fordult közvéleményt kedvezőbbé alakitsa, addig Miklós úgy Konstantinápolyban, mint Dalmátiában és Horvátországban szüntelenül a király oldalán maradt. 1400 február havában dalmát, horvát, és szlavoniai bán minőségében a boszniaiak és törökök ellen menesztett hadsereg parancsnoka volt.[1]) 1401-ben megint csak Miklós az, ki a királynak nagy — talán a legnagyobb — szolgálatot tett. — Midőn t. i. a főurak a közvéleményt és az általános elégületlenséget maga ellen kihivott királyt fogságba ejtették, akkor Miklós, ki Zsigmond érdekében látszólag az elégedetlenek pártját fogta, keresztül tudta vinni, hogy a foglyot saját, Baranyamegyében fekvő, siklósi várába záratták, hol anyja, I. Garai Miklós özvegye, valódi anyai módon bánt vele; csak Miklós közvetitésének és államférfiui okosságának köszönhette Zsigmond, hogy ugyanazon férfit, kit elégedetlenségükben börtönbe helyeztek, ujra uruk- és királyukká tették. Hogy ezt keresztülvigye, Miklós, fivérén Jánoson kivül, még saját fiát, Miklóst, túszul adta át az elégedetleneknek. Zsigmond azzal dijazta meg ez eljárását, hogy nem sokára kiszabadulása után nádornak kinevezte. — Midőn azon hadjárat alatt, melyet Zsigmond fivérének, Venczel

[1]) Zichy-okmánytár V. 149—151.

cseh királynak, érdekében Csehország ellen irányított, egynehány egyházi és világi főrendek Nagyváradon gyülekeztek s ott a szent László ereklyéinél tett esküvel arra kötelezték magukat, hogy Zsigmondot királyi méltóságától megfosszák s helyébe nápolyi Lászlót helyezzék, az összesküvők egyike, Pelsőczi Bebek Imre, vránai perjel, még Zsigmondnak Csehországban való tartózkodása alatt azzal nyitotta meg az akcziót, hogy a tótországi bánt, ezdegei Bessenyő Pált, csel utján fogságba ejtette és bilincsekbe verette. Megint csak akadunk Garai Miklósra, ki (1403-ban) Imre ellen vonulni és az elfogott bánt megszabadítani készült, — Imre azonban Zárába szökött, az elfogott bánt magával vivén. A felkelők most a Garaiak birtokain garázdálkodtak, mi annál könnyebben sikerült nekik, a mennyiben Miklós személyesen ment Csehországba, hogy Zsigmondot Magyarországba való gyors visszatérésre birja. Zsigmond hazatérésével a felkelők ügye el volt veszve. Garai János elfoglalta a (vasmegyei) krakói, korompai és győri várakat, mire Miklóssal együtt a felkelőket (ezek voltak: Pécz nb. Marczali Dénes, Osl nb. Kanizsai Miklós és István, Balog nb. Felsőlendvai Péter, Héder nb. Rohonczi András, Osl nb. Asszonyfalvi Ferencz, Buzád-Hahót nb. Alsólendvai István és János) a Rábaközben megtámadta, szétkergette, Rohoncz, Kesző és Asszonyfalva várakat bevette. Szintúgy megadta magát Buda és Székesfehérvár. Zsigmond azalatt Pozsonyba és innen Budára vonult. Pest szintén az ellenek kezében volt. A Garaiak átkeltek a Dunán, fogságba ejtették az ellenséges főembereket és átadták a királynak. A János érsektől védelmezett esztergomi vár elfoglalásában mindkét fivérnek szintén nagy része volt. Az erdélyi vajdák azalatt Hatvannál felállitották seregeiket, hogy Zsigmond ellen vonuljanak. A Garaiak most alávetették magukat azon feladatnak, hogy a vajdákat békés tárgyalások útján Zsigmond részére nyerjék; megegyeztek velük az iránt, hogy János érsek, Bebek Detre, Bebek Imre (vránai perjel), Ujvári Tamás fiai: János és István, Rohonczi András és unokatestvére Rohonczi János, Alsólendvai László, István és János, — Felsőlendvai Péter és János, — Asszonyfalvi Ferencz és Erdély és a Dráva között tartózkodó összes követőik a szerződés megkötése után nyolcz nap alatt, a drávántúliak tizenöt nap alatt, az erdélyiek pedig husz nap alatt, a királynak alávessék magukat. Miután a nevezett vezérférfiak e megállapodásnak eleget tenni vonakodtak, Zsigmond, a Garaiak és mások társaságában, ellenük vonulván, táborát Székesfehérvártt ütötte fel. Erre már János érsek és Bebek Detre fontolóra vette az ügyet; belátták, hogy Zsigmond túlerejével szemben tehetetlenek; megkérték tehát a

fennebbi békeszerződés ujítását, melybe Zsigmond, a Garaiak kérelmére, bele is egyezett. Az érseknek az esztergomi, hrussói és sárvári — Bebek Detrének pedig a szentgyörgyi várt és Szikszó városát kellett a királynak átadni. A Rohonciak, egynehány követőikkel együtt, azonban továbbra is királyellenlek maradtak.[1])

Eltekintve már most azon páratlan szolgálatoktól, melyeket Miklós Zsigmondnak tett, még más körülmény is közreműködött, mely őt feloldhatatlanul a királylyal összekapcsolta: Cilley Annával történt egybekelése, minek következtében a királyi párnak sógora lett. Annak megfelelőleg találjuk II. Miklóst 1408 után egészen haláláig oly állásban, mely majdnem alkirályival teljesen azonos. Nem volt Zsigmond uralkodásában oly fontos esemény, mely ez idő alatt befolyása nélkül lezajlódott volna. — 1408-ban fivérével Jánossal együtt a sárkányrend első vitézeinek egyike volt ő.

1432. január 24-én fiaival még osztozkodik; 1433-ban, Zsigmond távolléte alatt, többször a kormányzóság főnöke, — e minőségben meg is halt. — 1434. január 17-én Zsigmond király Bázelből parancsolja, hogy az elhalt Garai Miklós nádor őrizetére bizott magyar birodalmi koronát özvegyének és fiának. László macsói bánnak, kezéből átvegyék és az esztergomi érseknek, úgy mint Mátyás országbirónak, átadják.[2])

Ha Miklós születési évét 1366-ra teszszük (kell hogy 1386-ban legalább is husz éves volt legyen, mert már 1387-ben macsói bán), akkor legalább 67 éves kort ért el.

Hivatalos pályája következőleg alakult: 1387. október 28-án macsói bán,[3]) mely méltóságot még 1389. junius 20-án is visel.[4]) 1390 nyarán már Dalmátia, Horvát- és Tótország bánja; akkor megválasztja őt Arbe 1391-re városi főnöknek. mely választást Zsigmond megerősit.[5]) Mint bán előfordul még 1401. október 2-án,[6]) mire 1402. november 16-án már nádor.[7])

Kétszer kelt egybe:

1. *1389 előtt* I. Lázár szerb fejedelem egyik leányával. Hogy Ilonának hivták — mint egynéhányan hiszik — nem igaz, mert Lázár leánya Ilona (ki 1442. november 25-én még

[1]) Hazai okmánytár VII, 432—445. Fejér XI, 82—96. V. ö. Teleki, Hunyadiak kora X, 452. s köv.

[2]) Fejér X, 7., 535.

[3]) Teleki X, 19.

[4]) Fejér X, 8., 139 (?).

[5]) Fejér X, 8., 301.

[6]) Zichy-okmánytár V, 272.

[7]) Zichy-okmánytár V, 320. — 1402. jul. 25-én (i. h. 303.) még pelsőczi Bebek Detre a nádor.

él) II. Balšić Györgynek és Hranić Sandalj bosznyák fővajdának neje volt.[1]) E házassági frigynek volt köszönhető, hogy Miklós 1389-ben Lázárt a magyar fennhatóság elismerésére rá tudta birni.[2])

2. *Annával, Cilley* Hermann gróf öregebb leányával. Borbálának, a későbbi királynénak, egyik nővérével, mi által Miklósunk később a királyi házaspár sógorává vált. Ezen egybekelés idejét meg nem határozhatjuk. Okiratilag Annát legelőször találom 1408. jul. 12-én Garai Miklós nejeként felemlitve.[3]) Halálozási évét szintén nem ismerjük. 1438. junius 23-án megerősíti neki Albert király a Mikolai-féle birtokok felerészét.[4]) 1439. január 21-én még él.

II. Miklós leányainak sorában biztossággal csak IV. Henrik görczi gróf neje *Katalin* és *Erzsébet* ismeretes. *Katalin*ról többi között a következő okirat-adatok szólnak:

a) IV. Frigyes császár 1454. jan. 30-án Harracher Lénárt császári tanácsosnak és a karantán kapitányság vezetőjének, továbbá a karantán rendeknek parancsolja, hogy a tartományt azon károk ellen ótalmazzák, melyek a János görczi gróf s anyja *Katalin* egyrészt, s a görczi grófság egynéhány lakosai között másrészt kitört viszályok következtében történhetnének.

b) IV. Frigyes császár 1460. márcz. 28-án *Katalin*-nak, Henrik görczi gróf özvegyének, a grünnbergi és moosburgi kastélyok élethossziglani haszonélvezetét biztositja (a császár itt »kedves nénjé-«nek mondja őt.[5])

Miután görczi IV. Henrik (szül. 1376 † 1454) első házasságban Cilley Annának (II. Garai Miklós nejének) és Borbála királynénak Erzsébet nevű nővérét nőül birta (férjhez ment 1407-ben, † 1421.), ennélfogva e házassági frigy genezise kézzelfogható:

II. Cilley Hermann.

Erzsébet, † 1421.	Anna, férje: II. Garai Miklós	Borbála, férje: Zsigmond király.
férje: 1407. IV. görczi ~ *Henrik.*	*Katalin*	

[1]) V. ö. Dr. Wertner, A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, 104—106.

[2]) Fejér XI, 88. (»Lazarum dominum Rasciae, *socerum suum*«); v. ö. Rad jugoslav. akad. III, 87—89.

[3]) Fejér X, 4., 676.

[4]) Fejér XI, 98.

[5]) Chmel, Regesten Kaiser Friedrich's IV, 3161., 3800.

Ebből pedig majdnem biztossággal következtethető, hogy Katalin II. Garai Miklós első (szerb származásu) nejének leánya volt, mert nem könnyen elfogadható, hogy görczi Henrik első nejének édes nővérét akkori időben nőül vette volna.

*Erzsébet*nek férje 1439. január 21-én *Kórogyi János* bán.[1]) Úgy látszik, hogy Kórogyi János bánt e házasság alapján 1450-ben a körösmegyei Darnócz birtokába iktatták. Özvegye Erzsébet és fia Kórogyi János a darnóczi vár egyik részét 1467-ben Rozgonyi János tárnokmesternek eladja.[2])

Albert király 1438. junius 29-én.[3]) II. Garai Miklós özvegyének és (sajnos hogy meg nem nevezi) *leányának* a Mikolai-féle birtokok felerészét megerősiti. Minden valószinüség a mellett szól, hogy ez esetben Garai Miklósnak második házasságából származott leányával van dolgunk, ki valószinűleg Erzsébettel azonos. Budai szerint (II. 91.) Miklós leánya: Borbála. Fia Péter, kiről Budai szintén tesz említést, valószinűleg Gerébi Péterrel össze van cserélve. Biztossággal Miklósnak csak három fia ismeretes: *Miklós*, *László* és *János*.

d) *III. Miklós.*

II. Miklósnak a szerb fejedelem-leánynyal kötött házasságból származott legöregebb fia. Atyja 1401-ben túszul adta őt a magyar főuraknak Zsigmond királyért.[4]) 1415 julius 8-án királyi testőrtiszt volt.[5]) Minden valószínűség a mellett szól, hogy atyja már korán nem kedvelte, mert ez már 1424. julius 25-én elrendeli, hogy Cilley Annától született fiainak elhalálozása esetére lánzséri vára nővéreinek (Szécsiné és Frangepánné) fiaira szálljon át, — holott pedig ugyanazon okmány másik példánya azt mondja, hogy ez esetben első házasságból származott fia Miklós legyen az örökös. — A későbbi események azonban elég világosan mutatják, hogy e Miklós és atyja között nem volt a legjobb egyetértés. Zsigmond királynak Nürnbergből 1431. április 8-án lévai Cseh Péter macsói bánhoz intézett levele erről közelebbi adatokat szolgáltat. A király itt mindenekelőtt (II.) Miklós nádor iránti ismert szeretetét és rokonszenvét hangsulyozza, melyet részben a köztük lévő sógorsági kapocsnak tulajdonit. Ismert dolognak tünteti fel azután, hogy a bánnak tudnia

[1]) Történelmi Tár 1889. évf. 750. old.

[2]) Csánki, Körösmegye a 15-ik században 53. Országos levéltár, DL. 34305, do 1450. jun. 18. és jul. 9., hol Kórogyi János macsói bán neje Erzsébet néven előfordul.

[3]) Fejér XI, 98.

[4]) Fejér X, 4., 669.

[5]) Temesmegyei okmánytár I, 514.

kellene, miszerint a nádor fia Miklós mindenben atyját ellenzi — hogy akarata ellen, minden joggal és *az egyházi és világi rendek által köztük minap Tatán megkötött egyezkedéssel ellentétben*, atyjának egynehány várát erőszakkal elfoglalta. Most pedig a nádor értesitéséből nagy megütközésére arról értesült, hogy a bán egyetlen leányát e Miklósnak eljegyezte és 1431. április 24-én már össze akarja őket adni. Mindazon jótetteknél fogva, melyekben atyját valamikor részesitette, kérve kéri most a bánt, hogy bánságának különbeni elvesztése mellett, az eljegyzést érvénytelenitse s minden tőle kitelhető módon arra hasson, hogy Miklós atyjával jó egyetértésben legyen, az elfoglalt jószágokat viszszaadja s a tatai megállapodásoknak eleget tegyen; ha szükséges, akkor a bán a nádort engedetlen fia ellen minden módon segítse.[1])

Ugy látszik, hogy e levél némi irányban megtette a hatását, — a mennyiben II. Miklós nádor 1432. január 24-én Miklóssal és ifjabb fiával Lászlóval birtokait felosztja; az erre vonatkozó okiratból (melyet Zsigmond király kiállitott) megtudjuk, hogy egynehány főur közvetitésére[2]) 1431. után az osztozkodó felek között uj megállapodásra került a dolog. Miklós e felosztás alkalmával a nekcsei, kőszegi, somlyói és vicsadali várakat kapta.[3]) 1435-ben beigtatják őt és fivérét Lászlót a Valkómegyében feküdt Boró városába.[4])

Pesty szerint (Eltünt vármegyék, I. 318.) Miklós lévai Cseh Péter leányát, *Margitot*, mégis nőül vette és vele *Katalin* nevű leányt nemzett volna. Halála után e két nő a mikolai vár felének zálogos tulajdonosa.

Lévai Cseh Péter leányáról, Margitról, határozottan tudjuk, hogy 1439. október 23-án és 1440-ben Tallóczi Matkó bánnak a neje.[5])

Más iró szerint[6]) László nádornak egy Miklós nevü fia lett volna, ki korán meghalt és kinek Margit nevű özvegye 1440-ben előfordul. Ettől született gyermekei: Ilona és József gyermekkorukban haltak volna meg. Ha ez adatokban valami igaz, akkor csakis III. Miklósra vonatkozhatnak.

---

[1]) Hazai oklevéltár 390—392.

[2]) pl. Palóczi Mátyus országbiró, lévai Cseh Péter volt macsói bán, Tomaj nb. Losonczi Zsigmond, ezdegei Bessenyő Pál.

[3]) Hazai okmánytár VII, 452—454.

[4]) Csánki II, 280.

[5]) Teleki X, 63.

[6]) Nagy Iván, Magyarország családai IV, 330.

e) *László nádor.*

II. Miklósnak Cilley Annával kötött házasságából származó öregebb fia, tehát Erzsébet királynénak unokafivére. Előfordul először 1424 julius 25-én édes fivérével, *Jánossal* együttesen. 1428 február 14-én minden közelebb megjelölése nélkül atyjával együtt a Pozsony melletti dévényi vár tulajdonosa; mindkettő azzal vádoltatik, hogy ottani várnagyai a pozsonyiakkal szemben erőszakoskodtak.[1])

Fivére, *János*, az 1432-ben létrejött, előttünk már ismeretes osztozkodáskor már nem fordul elő; ebből minden határozottsággal következtethetjük, hogy 1432 előtt fiatalon halt el.

László már Zsigmond alatt kezdett az ország bel- és külügyeibe erélyesen belenyulni. Saját költségére a morva haeretikusok, bosznyák és török ellenek ellen (Szerbiában) fegyveres seregeket menesztett. Magától érthető, hogy Zsigmond halála után Erzsébet férjének Albertnek lelkes hive lőn, mi által természetesen pártjuk tetemesen szaporodott.[2]) Albert halála után egy időig ingadozott. Koronaőr létére természetes, hogy úgy Albert özvegye Erzsébet, mint lengyel Ulászló részéről körülrajongott ember volt, végre mégis csak unokanővérének, Erzsébetnek, pártját fogta s mindent elkövetett, hogy saját úgy mint fiának uralmát érvényesitse. Ebbeli működése alatt egyszer sőt IV. Frigyes császár fogságába is került,[3]) melyből csak úgy menekülhetett, hogy unokafivérét, Garai Jánost, túszul adta. 1447 sept. 17-én nádornak választották, mely állást úgy Hunyadi János kormányzósága mint V. László királysága alatt megtartott. V. László halála reá és ágára nézve nagy csapás volt. A büszke férfiu, ki László halála után maga szerette volna a királyi méltóságot megnyerni s kit a Hunyadi család fényes felcsillamlása már régen elkedvetlenített, megérte most, hogy jelenlétében az ifju Hunyadi Mátyásnak trónra emelését tervezték, s erőtlen arra, hogy ez áramlatot ártalmatlanná tegye, saját leányát, Annát, eljegyezte a trónjelöltnek; midőn azonban a fiatal király politikai okoknál fogva Podjebrad György leányával jegyet váltott, László az új uralkodóval szemben ellenséges álláspontra helyezte

[1]) Fejér X. 8., 614. A pozsonyi polgárok különben már 1419. május 26-án panaszkodnak, hogy Garai Miklós nádornak dévényi várnagya Haring Pozsonyhoz tartozó telket elfoglalt. 1420. febr. 25-én óvást emel a pozsonyi tanács az ellen, hogy Garai Miklós nádor Sellendorfot és Lamacsot (Blumenaut-t) erőszakkal elfoglalta és dévényi várához bekebelezte (Ortvay, Pozsony város története III, 336., 337).

[2]) Fejér XI, 96.

[3]) Teleki X, 467.

magát. Ennek az lett a következménye, hogy Mátyás őt még 1458-ban megfosztotta nádori méltóságától és helyére Gutkeled nb. guti Ország Mihályt kinevezte.[1]) Garai László most többi között a király elégedetlen nagybátyjával, Szilágyi Mihállyal szövetkezett,[2]) nemsokára pedig annyira ment, hogy egynéhány követőivel egyetértőleg Frigyes császárt a magyar koronával megkínálta; az ezekből keletkezett zavarok közepette 1459 kezdetén utólérte őt azonban a halál.

Hivatalos pályája következőleg alakul: 1432 január 24-én már macsói bán;[3]) 1438 september 8-án osztja e méltóságot Ujlaki Miklóssal;[4]) 1439 junius 7-én megint macsói bán; Erzsébet alatt 1439 október 18-án azonkivül visegrádi és liptói kapitány; macsói bán egészen 1447 junius 1-ig,[5]) azonkivül bácsi (1447), bodrogi (1438) és valkómegyei (1437) főispán; 1437-ben rokonával, Garai Dezsővel Baranyamegye főispánja, 1444-ben csak ő maga az; 1447 september 17. óta nádor.

Neje, *Alexandra* tescheni I. Boleszló († 1431 május 6-án) és mazóviai IV. Ziemovit herczeg leányának, Ofkának († 1447 september 18. előtt,) leánya. Miután Ofka nővére Hedvig 1410-ben László nagybátyjának, Garai Jánosnak neje volt, alig tévedünk, ha Hedviget unokahugának férje unokaöcscsével kötött házassága közvetitőjének tartjuk.[6]) Egybekelési idejét meg nem határozhatjuk.

Férje halála után Alexandra nem habozott, hogy saját úgy mint gyermekei nevében Mátyás királynak hűséget esküdjön, mire Mátyás, számos főur jótállása mellett, 1459. április 19-én neki és gyermekeinek, *Jób*-nak és *Anná*-nak megigérte, hogy minden birtokaikban megerősíti és rohonczi kastélyukhoz tartozó kőszegi és lánzséri váraikat, mihelyt Frigyes császártól visszakapja, nekik átadja.[7]) Szilágyi Mihály erdélyi kormányzó

[1]) Mihály 1458. julius 27-én már nádor.

[2]) Teleki X, 593.

[3]) Hazai okmánytár VII, 452. — Századok 1870, pag. 485 azt állítja ugyan, hogy mellette Garai Péter egyidejüleg Baranya megye főispánja is lett volna, de én ennek semmi nyomát nem találtam.

[4]) Teleki X, 23.

[5]) Teleki X, 41., 72., 77., 181., 183., 194. Fejér X, 3., 139.

[6]) E szerint a következő stemmát kapjuk:

I. Garai Miklós.

II. Miklós, † 1433. — János — László.

IV. mazóviai Ziemovit

Hedvig. — 1410. — Ofka, férje: 1412 teschen I. Boleszló. — *Alexandra.*

[7]) Teleki X, 616—618.

1460. október 6-án neki és gyermekeinek megigéri, hogy őket birtokaikon minden bel- és külföldi ellenség ellen védelmezni és saját birtokain nekik bármikor szabad tartózkodást és menedékhelyet adni fog.[1]) 1463-ban fiával együtt a somogymegyei Sziget tulajdonosa.[2])

László leánya *Anna* Hunyadi Mátyásnak jegyese volt. Midőn nagyravágyó atyja belátta, hogy saját trónvágyait nem érvényesitheti, forditotta a köpenyeget, a mennyiben a Hunyadiak pártját fogta azon kikötéssel, hogy leányát, Annát, a megválasztandó Mátyás királynak eljegyezzék. László és neje Alexandra az erre vonatkozó szerződést Szegeden 1458. január 17-én kötötték meg.[3]) Ezzel némely író azon állitása, hogy Hunyadi László menyasszonyaként a Hunyadi család körében tartózkodott, alaposan meg van cáfolva. — Miután Mátyás azalatt már Podjebrad György leányával jegyet váltott és ez eljegyzését nem akarta érvényteleniteni, ennélfogva Annának 1458-ban történt eljegyzése nem vezetett házassághoz.

Budai szerint Garai Lászlónak e leánya Ujlaki Miklós, a későbbi bosnyák királyhoz, ment volna férjhez. 1460. október 6-án pedig még hajadon. Okiratilag tudjuk, hogy Ujlaki Miklós nejeként 1450—1455. Vasztej nb. Rozgonyi István és vöröskői Wolfurti Ilonának leánya Margit szerepel. Garai Anna tehát Ujlakinak csak második neje lehetett. — Budai különben még azt is állítja, hogy Garai Lászlónak egyik (meg nem nevezett) leánya Héder nb. Hédervári Imrének (Hédervári Lőrincz nádor fiának) neje volt. Ez nem áll, mert Hédervári Imrének Marczali Borbála a neje.

Lászlónak egyetlen fia *Jób* (megfelel a bibliai Ijov-nak, miből az elferditett Hiob keletkezett) okiratban legelőször 1454. április 26-án tünik fel.[4]) Fényes leszármazása és óriási vagyonának daczára csak ritkán szerepel korszakának vezérférfiai sorában; 1468. september 28-án azon mágnások sorában találjuk, kik Pozsonyban a husszitáik elleni háboru ügyében Mátyás király által kibocsátott parancsot aláirták.[5]) 1475. augustus 15-én azon főurak között fordul elő, kik az István moldovai vajda részére kiállitott szerződésben Mátyás király kezeseiként szerepelnek;[6]) 1476. december 6-án felbontja azon örökösödési szerződést, melyet Ujlaki Miklós azelőtt

[1]) Teleki X, 640—641.
[2]) Csánki II, 583.
[3]) Teleki X, 565—569.
[4]) Károlyi-okmánytár II, 301.
[5]) Katona, hist. critica VIII, 358.
[6]) Teleki XI, 542.

Péterváradon Garai Lászlóval megkötött és melyet Jób is helybenhagyott, — azért pedig, mert Ujlaki Miklós a Cilleyekkel hasonnemű szerződést kötött.[1]) Meghalt 1481-ben. Vele a Garaiak nádori ága sírba szállt.

Neje *Fruzsina*, 1489-ben a Baranyamegyében fekvő nekcsei vár tulajdonosa.[2]) 1491 september 9-én tanusítja a pozsegai káptalan (miután II. Ulászló király ezt már 1491 április 11-én parancsolta) hogy kozarai Boboyelych György, Miklós, és Márk fivérek a pozsegamegyei Dubrovicza és Duborrchaz birtokába léptek, mely őket Garai Jób özvegye, Fruzsina, bevallása értelmében jogosan illeti.[3]) 1499 julius 6-án Corvin János herczeg óvást tesz az ellen, hogy a Garai Jób és Iván gróf özvegyei kezében lévő ujvári, athinai, garai és nekcsei várak másoknak adományoztassanak;[4]) megjegyzendő azonban, hogy ez Iván

[1]) Teleki XI, 577.

[2]) Csánki II, 457.

[3]) Országos levéltár DL. 34121.

[4]) Az erről szóló, a müncheni »Allgemeines Reichsarchiv«-ban (Brandenb. CCIX. 41/19 sz. a.) lévő, még kiadatlan okiratnak következő tartalma van:

Nos Capitulum Ecclesie Zagrabiensis, Memorie Commendamus per presentes, Quod Magister Blasius Scriba Illustris et Magnifici domini Johannis Coruini, Oppauie, Lypthouieque ducis nec non Regnorum, Dalmacie, Croacie et Sclauonie Bani etc. nomine et In persona eiusdem domini Johannis ducis, Bani, nostram personaliter veniens in presenciam, nobis per modum protestacionis, et Inhibicionis significare curauit in hunc modum, Qualiter Serenissimus princeps et dominus, dominus Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. castra Wywar in de Posega, Achyna in Crisiensi, Nekche in de Baronya, et Gara in de Walko Comitatibus Existentia, ac vniuersas possessiones, Jura et porciones possessionarias In eisdem Comitatibus habitas, Et ad dicta castra pertinentes, ipsum dominum Johannem ducem, vt dicitur, iusto Juris titulo concernentes, que alias Nobilium dominarum, Relictarum quondam Magnificorum Job de Gara, et Comitis Iwan prefuissent, Magnifico Laurencio duci de Wylak per vicem nescitur qualis composicionis dedisset, et contulisset, ipseque Laurencius dux vigore huiusmodi disposicionis et Collacionis Se in dominium Eorundem castrorum, Ac possessionum, Juriumque et porcionum possessionariarum intromittere, et easdem sibipsi statuifacere vellet, et niteretur, seu Jam de facto intromisisset, et sibipsi Statui procurasset, in preiudicium et dampnum, Juriumque derogamen Jamfati domini Johannis ducis manifestum, vnde facta huiusmodi protestacione, Memoratus Magister Blasius, nomine et In persona annotati domini Johannis Coruini ducis etc. domini scilicet sui prelibatum dominum Wladislaum Regem etc. dominum scilicet nostrum gloriose memorie ab omni disposicione, et quauis Collacione, Jam fatum vero Laurencium ducem, aliosque vniuersos, et quoslibet, Cuiusuis Status, et condicionis homines a recepcione, vsurpacione, detencioneque, necnon occupatione et conseruacione prescriptorum Castrorum, possessionum, Juriumque, et porcionum possessionariarum, Juri annotati domini Johannis Coruini ducis, spectare debencium, seque ipsos quouis quesito colore in dominium eorundem et earundem intromissione, et sibipsis apropriacione, ac Statuifactione, vsuumque fructuum et qua-

gróf nem — mint azt egyik ujabb iró állítja — Garai, hanem Korbaviai gróf, kinek neje Katalin Ujlaki Miklós bosznyák király leánya volt. Athina 1461 és 1467-ben a Garaiak kezében volt. Jób halála után Mátyás király vette át, 1485-ben azonban már Iván özvegye Katalin-é, kinél egészen 1491-ig maradt.

III. *A keresztúri és harapki Botos-ág.*

Fennebb láttuk, hogy (I.) Istvánnak még *János* nevü fia is volt. Ez 1314 február 4-én mint Garai János tünik fel először, midőn Károly király számos érdemei elismeréseül Rajnald fiai Tamás és Jakabnak valkómegyei, Kuzminczczal határos birtokait, továbbá ezeknek a bácsmegyei *Keresztúr* melletti jószágait neki adományozza.[1]) Másodszor előfordul 1317 deczember 20-án; de akkor már »Botos« melléknévvel.[2]) Az illető okmány tudtunkra adja, hogy közte és fivére Pál között néhány birtok és különféle más ügyek miatt pörre került a dolog, melyből a sértett Pál, az országbíró itélete alapján, győztesként kikerült. Károly király fennebbi napon békebiróként fellépvén, Pál késznek nyilatkozott fivérének megbocsátani, mire János arra kötelezteteti, hogy fivéreit (Pált és Andrást) többé be nem pörli s velök jó egyetértésben legyen. Ha kötelezettségének meg nem felelne, megbünteti őt a király. Az egésznek oka valószínűleg abban keresendő, hogy János akkortájt még mit sem kapott atyja birtokaiból.

1322 ápril. 24-én[3]) fivéreivel együttesen szőllőhegytulajdonos a somogymegyei Gyog-on. 1324-ben erőszakoskodónak mutatkozik. Fivérétől, Pál valkómegyei főispántól, kiállított okiratból[4]) tudjuk, hogy Bothos János és jobbágyai Iván fiai János és Péternek valkómegyei birtokain, Melénfalván és Vezelinfalván garázdálkodtak és fosztogattak.

1330 márczius 30-án osztozkodik a három fivér. Botos Jánost képviselte eddig Kakas Lőrincz nevü tisztje; fennebi napon személyesen jelen meg; megkapja Akcs, Gyog, Vétye (Somogymegyében), Csenej, Báthi, Sarád, Békatófő (Temesmegyében), Servesd (Aradmegyében) és a valkómegyei verbiczei erdőnek harmadrészét.[5]) — 1333 febr. 12-én Károly király vizsgálatot

rumlibet vtilitatum eorundem perceptione, seu percipifactione quoquomodo factis, vel fiendis, prohibuit contradicens et contradixit Inhibens, publice et Manifeste coram nobis Testimonio presencium mediante. Datum die Sabbati proximo post festum visitationis beate Marie virginis, Anno domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo Nono.

[1]) Anjoukori okmánytár I, 334.
[2]) Anjoukori okmánytár I, 450.
[3]) Anjoukori okmánytár II, 11.
[4]) Pesty I, 314.
[5]) Anjoukori okmánytár II, 479.

rendel az iránt, vajjon Miskócz nb. Mikolai Fila fia Péter Bothos Jánosnak keresztúri birtokát feldulta-e? mire a bácsi káptalan 1333 márczius 30-án Péter ártatlanságáról tanuskodik.[1]) — 1338 julius 14-én halljuk, hogy Iregi Pál fiaival a Mikolaiak valkómegyei Borh nevű birtokának egy részét zálogba vette, de kellő időben az eredeti tulajdonosainak visszaadta.[2]) — 1338-ban egyszer »Johannes Botos quondam de Gara« [3]) néven fordul elő; tekintélyes valkómegyei birtokos ő akkor; de ez már az utolsó róla szóló hir.

Ismerjük két fiát: *Andrást* és *Dömötört.*

András 1354 január 8-án az előttünk már ismert Hosszubácsi-féle pörben merül fel. Daczára annak, hogy a Garaiakkal itt solidarice fellép, mégis csak a »Botos« nevet viseli ép úgy, mint fivérének *Dömötör*nek (kiről mást nem tudunk) fia *János*, kivel ez alkalommal szintén találkozunk először.[4]) András és János ugyanazon pörben még 1356 márczius 23-án is fordul elő.

Ez Andrásnak fia *Gergely*, kit az okiratok egyszer »Keresztúri«-nak (melyet nagyatyja János a királytól már 1314-ben kapott), máskor »Keresztúri Botos«-nak neveznek,[5]) 1386 septemberében I. Miklós nádor kiséretében a horvátok által megöletett.[6])

Innen kezdve a rendelkezésemre álló okirati anyag oly hézagos, hogy belőle a Botosok összefüggő nemzedékrendét összeállítani nem lehet; nem marad más hátra, mint az ez ágbeli későbbi tagokról ismert adatokat szabad regesta alakban előadni.

Itt mindenek előtt 1374-ben keresztúri Botos *Pál*, *Domonkos* és *András*a (valószinüleg fennebbi András fiaira) akadunk, kik a bosznyák káptalan tanusága szerint rokonuknak Szentmihályi Jánosnak (Garai, Pacsinta ura) kereszturi szántóföldjét pusztitották.[7])

Botos *Domonkos* (kétségkivül az 1374-ben előfordulóval azonos) Harapki Miklóssal együtt megkapja 1388 junius 19-én Korpádi János birtokait. Korpádi János a lázadó Horvátiak- és Palicsnaiakkal Boszniába szökött, honnan a bosznyákok segélyével a valkómegyei bazaközi kerületet pusztította, — mire Botos Domonkos és Harapki Miklós szerencsésen vívott csata után fogságba ejtette és Budára hozta, hol lefejeztetett.[8])

[1]) Országos levéltár DL. 33580.
[2]) Anjoukori okmánytár III, 474.
[3]) Anjoukori okmánytár IV, 539. Pesty I, 275.
[4]) Anjoukori okmánytár VI, 440.
[5]) Fejér X, 3., 315.
[6]) Lásd erről a fennebbi idézeteket.
[7]) Pesty I, 326.
[8]) Fejér X, 1., 427.

Miután a Botos-ág későbbi tagjai állandóan a valkómegyei Harapk nevü helység után nevezték magukat, ennélfogva kétséget nem szenvedhet, hogy az 1388-ban Harapki Miklóssal együtt kitüntetett Domonkos ez ágból való; vajjon Harapki Miklós szintén ez ág egyik tagja-e? nem-e? meg nem állapítható; — 1402 deczember 11-én Harapki Jánost azzal vádolják, hogy Bátmonostori Lászlónak két garai jobbágyát Nyéken elfogta,[1]) ebből következtethető, hogy Harapkon a Garaiakon kivül még más, velök nem rokon birtokosok is laktak.

1430-ban *harapkói Botos László* Kórogyi Fülöp és István és azok társainak ellenfele.[2])

Utolsó képviselői ez ágnak: *András* és *György.*

Harapki Botos *András* (kit Turóczi krónikás »Garai«-nak is nevez) úgy mint Garai László Albert özvegyének, Erzsébetnek lelkes pártolója; ő azoknak egyike, kik a csecsemő (V.) Lászlónak Székesfehérvártt történt koronázásán (1440) jelen voltak. Garai László, Kórogyi János, Héder nb. Tamássi Henrik, bátmonostori Töttös László, rachai Juga János és Erzsébetnek más hívei társaságában 1440-ben (akkor temesi főispán volt) látszólag Ulászló pártjára lépett, a mennyiben koronázásán jelen volt s hűséget esküdött neki. Nemsokára azután elpártoltak azonban Ulászlótól, hadsereget állitottak fel Erzsébetnek és ezzel különösen Baranyavidéket nyugtalanították.[3]) Ulászlónak ellenük menesztett hadvezérei: Hunyadi János és Ujlaki Miklós átkeltek a Dunán és Szék helység közelében megtámadták. A csata Hunyadinak fényes győzelmével végződött. Garai László, Kórogyi János és Bátmonostori László Esztergomba menekültek, Tamássi az ellenség fogságába került, Botos András pedig kilehelte lelkét a csatában.[4])

György nevü fiut és két leányt: Annát és Margitot hagyott maga után.

György — úgy látszik — nem sokára atyja után halt meg örökös nélkül. 1455 április 24-én V. László egynehány csanád-, bács- és más megyebeli birtokot (Harapk, Ivánkaszentgyörgy, Zálogfalu, Kisfalu stb.), melyek azelőtt

[1]) Zichy-okmánytár V. 327.

[2]) Pesty I, 293.

[3]) I. Ulászló 1441-ben mondja, hogy Buthkai Pál azelőtt Eperjes várost a lázadó Botos Andrásnak átadta, miért is birtokától megfosztotta. Tekintettel azonban arra, hogy Pál akkor még nem rendelkezett elég felfogó tehetséggel és még igen fiatal korban volt, visszaadja neki 1441-ben összes jószágait.

[4]) Hazai okmánytár IV, 331—332. — Miután Csánki II, 92 szerint András még 1441-ben is Temesmegyének főispánja, e csatának 1441-ben kellett történnie.

harapkói Botos András és fiának Bothos Györgynek tulajdonát képezték, *kettejük halála után* nevezett András leányainak (Annának, szekcsői Herczeg Pál nejének és Margitnak, Bazini György gróf nejének) adományozza.[1])

1458-ban pedig megkapják a Rozgonyiak Mátyás királytól az örökös nélkül elhalálozott harapki Botos Györgynek pestmegyei birtokait: Kerekegyházát, Gyömrőt és Gombá-t. Ugyanezen Botos Györgynek bácsmegyei birtokait: Tapolczát és Szentpált megkapják 1461-ben a Czoboriak, miután a nevezett birtokokat már 1454 óta zálogban birták.[2])

Anna — mint láttuk — Héder nb. szekcsői *Herczeg Pál*hoz, — *Margit* a Hontpázmán nb. *Bazini György* grófhoz ment férjhez. — Anna férje Herczeg Pál 1437-ben merül fel először;[3]) 1449-ben már András nevü fia van,[4]) 1460-ban »volt macsói bán«-nak nevezik; akkor neje Anna, gyermekei László, Bernát, *Margit* és Orsolya is szerepelnek.[5]) Pál 1464-ben még él. 1483-ban már csak fiait említik: Bernátot és Lászlót.[6])

Melyik Bazini György (mert van több ilynevü a XV. század közepén) Botos Margitnak a férje? a rendelkezésemre álló anyagból ki nem derithető.

IV. *Szentmihályi ág.*

1330 márczius 30-án *Drusma nb. Szentmihályi Miklós fia Mihály* fordul elő, ki a Garai István bán fiainak tulajdonát képező aradmegyei Fönlak helységet zálogban tartja.[7])

Kétséget nem szenved, hogy e Szentmihály község (van több ilyen) Valkómegyében Pacsinta mellett feküdt.

1323 augusztus 29-től 1327 május 1-ig szakadatlanul bizonyos *Miklós* Drugeth Fülöp nádor albirájaként fordul elő,[8]) kinek 1323-ban kiállított okiratán két gömbölyü pecsét van. Egyikökön az IC . . . IV . . . betük (»NIColaus vice IVdex«). másikukon pedig paizson *koronás, szájában almát tartó kigyó* látható.[9]) Ennek alapján (mert a Garaiak ősi czimerét használja) Miklós nádori albiró személyében kétségkívül a Drusma nemzetség egyik tagját felismerjük és minden valószínüség a mellett szól, hogy ő Szentmihályi Mihálynak az atyja. Meg-

[1]) Országos levéltár DL. 14942.
[2]) Csánki I, 46; II, 215.
[3]) Fejér X, 7., 894.
[4]) Hazai okmánytár IV, 347.
[5]) Pesty I, 321.
[6]) Csánki II, 438., 439.
[7]) Anjoukori okmánytár II, 480.
[8]) Anjoukori okmánytár II, 169., 207., 235. Fejér VIII, 2., 490., 646. Zichy-okmánytár I, 238., 241., 243., 249., 252., 261., 295.
[9]) Zichy-okmánytár I, 249.

jegyzendő azonban, hogy ugyanazon időben Perényi Miklós is nádori albiró, ki a Garaiakkal nem rokon.

Mihályt 1339—1343 és 1344 május 8-án ismerjük[1])

Neje *Margit* Pacsintai László kalocsai érseknek a nővére, ki férjének a fivérétől ajándékba kapott pacsintai és liget-pacsintai birtokot hozta. Pacsinta 1270-ben és 1275 április 10-én Gábrián fia Jákó-é. — Jákó fia István örökösök nélkül halt el, mire Miklós fia Gergely, Erzsébet (Izabella) özvegy királyné tálnokmestere Károly királytól 1304-ben Pacsintát kapta. E Gergely fia Miklós Pacsintának egy részét 1323-ban a Szentmihályi Mihályhoz már férjhezment nővérének, Margitnak, adományozza, mely adományozást László kalocsai püspök 1330 junius 24-én gyarapított.[2])

Mihálynak Margittal kötött házasságából *János* nevü fiát és három leányát ismerjük.

A leányok egyike, *Margit*, Bór-Kalán nb. Szentszalvátori Simonnak (Valkómegyében) a neje. — Egyik nővére *Falkosszombatjai* Márton fia *Mihály*hoz (Szerémségben), másika *Athai* Berén fia *György*hez ment férjhez.

Margit fivérei 1358 febr. 7-én már nem éltek; azon napon mindkét Pacsintán lévő birtokát fiának Jánosnak adta, mely adományozást Lajos király 1361-ben helybenhagyott.[3])

Szentmihályi *János* 1354 január 8-án és 1356 márczius 23-án a Hosszúbácsiakkal együtt szerepel, midőn a Garaiak és a Botosok ellen birtokaik felosztása ügyében panaszt emel; e pör 1356 márcz. 23-án még folyik.[4]) — 1375 május 1-én fennebbi Margit fiai: Szentszalvátori János, Dénes és Pál anyai nagybátyjuk ellen anyjuknak pacsintai osztályrésze miatt pört inditottak; az illető okiratban az országbiró Szentmihályi Jánost »Garai János«-nak nevezi. A pör 1377 május 24-én a Szentszalvátoriak javára dőlt el.[5]) Szentmihályi Jánosra utoljára 1385-ben ráakadunk;[6]) úgy látszik, hogy ága vele kihalt.

Függelék.

a) a Hosszúbácsiak.

Már többször említettük, hogy a Hosszúbácsiak 1354-ben és 1356-ban a Szentmihályiakkal együttesen a Garaiakkal és a Botosokkal bizonyos birtokosztály ügyében pöröltek; ebből elég valószínűséggel arra következtethetünk, hogy a Hosszú-

[1]) Anjoukori okmánytár IV, 314., 419. Hazai okmánytár V, 115.
[2]) Fejér VIII, 5., 26., 141., 196.
[3]) Fejér IX, 4., 667., 668.
[4]) Anjoukori okmánytár VI, 439—442.
[5]) Fejér IX, 5., 216—235.
[6]) Zichy-okmánytár IV, 310.

bácsiak épúgy, mint a Szentmihályiak, a Drusma nemzetségnek a Garaiakkal törzsrokon ágát képviselik.

Hosszúbács valkómegyei helység volt; megfelel a szerémmegyebeli mai Bacsincze helységnek.

Már e sorok kezdetén olvastuk, hogy *Drusma nb. Bernald fia János* 1299—1300. rokonánál, Garai Istvánnál mint annak tisztviselője tartózkodott, — igy tehát nagyon is valószinű, hogy a Hosszúbácsiak e János ivadékai. — Károly király t. i. 1314 február 19-én *János fia Jánosnak*, az 1304-ben a csehek ellen tanusított érdemei elismeréseül, Valkómegyében fekvő *Bácsi* (=Hosszubácsi) nevü birtokán vámmentességet adományoz.[1])

1354—1356. a már többször említett *János fiai:* Hosszubácsi *Miklós* és *János* szerepelnek.[2])

1377-ben *János fia János* (valószinüleg azonos az előbbivel) a Szentmihályi — Szentszalvátori-féle pörben a választott bíróság tagja.[3])

1380-ban Hosszúbácsi *János, András* és *István* arról panaszkodnak, hogy kükei jobbágyok pegyei, peklendi és pikechi határköveiket csalárd módon máshová helyezték. Ezen *István leánya Katalin, Gyulai István neje*, 1417-ben óvást emel az ellen, hogy fennebbi *András fia László* a hosszubácsi birtokot átvegye.[4])

1389 jan. 15-én megkapja Szentemágócs nb. Alsáni Pál (fivéreivel) a lázadó Hosszubácsi *László (János* fia) birtokait.[5])

1400 julius 5-én Hosszubácsi *László* többekkel együtt a bátyai apát és Bátmonostori László közötti perben választott bíróként működik.[6])

1404-ben a hűtlen *János fia Miklós* birtokai (Kámánd, Peklend, Hosszubácsi, Pegye, Kanata, Farkasvölgy és Farkastelke) a Gutkeled nb. Marótiakra szállnak át.[7])

1428-ban Zsigmond király Hosszubácsi *Balázs* és *János* hosszubácsi, peklendi, pegyei és kanatai birtokait plavicsoi Horváth Miklósra ruházza át; 1441-ben I. Ulászló király fennebbi birtokokat (a kamandi részekkel együtt) mint az örökösök nékül elhalt Hosszubácsi *Balázs* és *János* tulajdonát fennebbi Horváth Miklósnak és általa Szentpéteri Péter fia Miklósnak adományozza.[8])

1430-ban Hosszubácsi *András özvegye* Vasadi János ellen a valkómegyei Tolmány, Révfalu. Haraszti, Lanka. Tótfalu, és Dokcsafalva nevü birtokokra igényeket támaszt.[9])

[1]) Hazai oklevéltár 187.
[2]) Anjoukori okmánytár VI, 439.
[3]) Fejér IX, 5., 224.
[4]) Pesty I, 296.
[5]) Temesmegyei okmánytár I, 163.
[6]) Zichy-okmánytár VI, 176.
[7]) Csánki II, 378. [8]) Csánki II, 373. [9]) Csánki II, 381.

Záradékul még megjegyzendő, hogy a Hosszúbácsiak 1353—1361. és 1380-ban a szerémmegyei Gomol és Petrovczon, 1370-ben és 1420-ban pedig Magyarolaszban is birtokoltak.

b) A bodrogmegyei Garaiak.

Értekezésem fontos kiegészitéseül legyen kiemelve, hogy Bodrogmegyében is Gara helység és Garai család létezett, — mely azonban a valkómegyeitől teljesen különbözik.

1290-ben a bodrogmegyebeli Murgói Kún István szomszédjának, a bodrogmegyebeli Acsai Jánosnak bothalmai birtokát vásárolja. A jelen volt tanuk sorában, kik mindnyájan bodrogmegyei nemesek, a következő Garaiak találhatók: 1. *Jakab fia Pál*, 2. *István*, 3. *Péterka*, 4. *Miklós*.[1])

Ugyanazon Kún István 1291-ben, fivérének, Miklósnak beleegyezésével, bothalmai birtokát sógorának, *Keme fia Garai Péternek*, nővére Margit férjének, engedi át.[2])

Ugyanakkor III. András király *Keme fia Klementinnek* és *Póth fia Mihálynak* hadi érdemeik elismeréseül a Bodrogmegyében fekvő Gara helység egy részét adományozza.[3])

1334-ben a következő Garaiak garai és bothalmai birtokukat a Bethe-Gergely nb. Bátmonostoriaknak adják el:

a) *Keme fia Péter*, b) *Kelemen fia Mihály*, e Péternek frater patruelisa. c) Fennebbi *Péter fiai Tamás és István*.[4])

1338-ban átirja a pécsi káptalan Becsei Töttös kérelmére azon záloglevelet, melynek értelmében Keme fia Péter leánya: Garai *Ilona*, Kökényesi Ders fia Miklós özvegye, és fiatal fiai Benedek és János, bodrog-megyebeli kökényesi birtokukat 1333-ban 55 báni denárért nevezett Töttösnek elzálogosítják.[5])

1413-ban Garai *János* és *István* fordul elő Bodrogmegyében.[6])

Sándor fia Miklós fia *Garai Péter* 1423-ban szomszédvári Tót Lászlónak zágrábmegyei birtokait pusztitja.[7]) Ez valószinüleg valkómegyei ember.

Garai *Kelemen* 1457 október 18-án zágrábi kanonok.[8])

Az eddigiek alapján a Garaiak báni és nádori ágának nemzedékrendi táblája a következő:

[1]) Wenzel XI. 498., 499.
[2]) Hazai okmánytár VII, 264, Wenzel XII, 518.
[3]) Zichy-okmánytár I, 100.
[4]) Zichy-okmánytár I, 421.
[5]) Fejér XI, 445.
[6]) Zichyokmánytár VI, 282.
[7]) Zichy-okmánytár VIII, 156; v. ö. Fejér VIII, 2, 77. do. 1317, hol Sándor fia Miklós valkó- vagy pozsegamegyei birtokos.
[8]) Blagay-okmánytár 356.

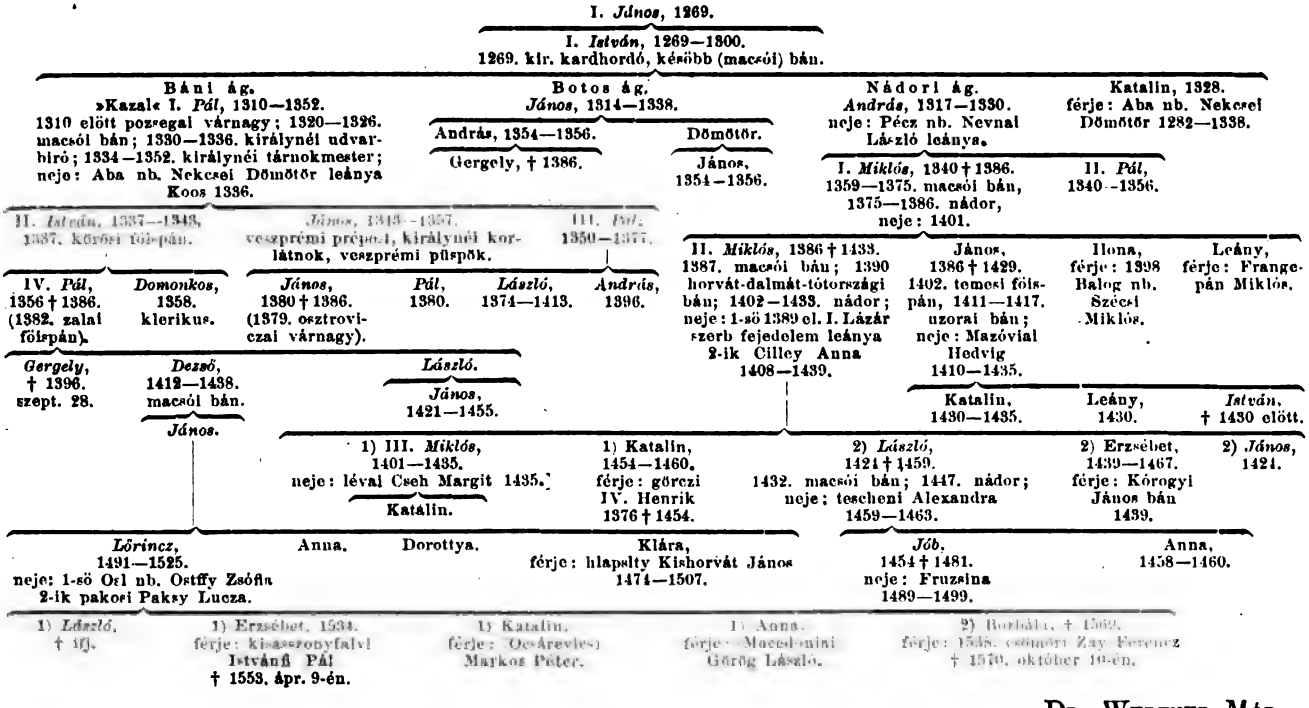

DR. WERTNER MÓR.

A MAGYAR UDVARI KANCZELLÁRIAI LEVÉLTÁR.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A m. udv. kanczellária Magyarország legfelsőbb kormányszéke volt, mely Bécsben, a király személye mellett működött; minthogy azonban a pénz-, had- és külügyek hatáskörébe nem tartoztak, a német birodalmi és osztrák udv. hivatalokkal szemben, különösen a bécsi béke (1606) előtti korban, igen alárendelt viszonyban volt. E helyzetet tükrözi vissza levéltárának főleg régibb anyaga, melyben a fontosabb állami intézkedések kiinduló pontjait hiába keresnők.

A kanczelláriai levéltár azonban ezeken kívül is igen fogyatékos, a mit leginkább a századokon át uralkodó helytelen levéltári rendszernek kell tulajdonítanunk. Ez ugyanis abból állott, hogy magát az elintézést a hozzátartozó többi iratoktól különválasztották.[1]) Igy azután az iratoknak, elválasztva természetes törzsüktől, előbb utóbb el kellett kallódniok.

A kanczelláriának 1690-ben történt ujjászervezésekor a helyzet mégis annyiban megjavult, hogy a régibb iratok és mellékletek különféle gyüjteményekbe osztattak s azokról elenchusok és indexek készültek. A rendszer maga azonban változatlanul maradt 1770 augusztusáig, midőn végre az aktáknak az elintézéstől való elkülönítését teljesen megszüntették.

Ehhez képest a m. udv. kanczellária régibb levéltárának története két korszakra oszlik: az 1527—1690-ig és 1690—1770-ig terjedő korra; e kettő azonban, az azonos levéltári rendszernél fogva, szorosan az iratokban sem válik el egymástól. Az újabb levéltár ismét két korszakot ölel fel, azt a mely 1770 augusztusától — 1848-ig a felelős magyar minisztérium felállításáig terjed és 1861—1867-ig az újra visszaállított kanczellária működésének korát.

[1]) Ugy látszik, hogy ez volt a régi magyar levéltári rendszer, mert ugyanezt fogjuk látni a kamara és helytartó-tanács régi iratainál is, ellentétben a bécsi levéltárakkal, a hol az elintézés mellett mindig az összes előiratok őriztetnek.

I.

Az első két korszakban, a m. udv. kanczellária hivatalos ügyiratainak törzsét a »Conceptus Expeditionum« czimű gyüjtemény alkotja, mely 367 csomóban a kanczelláriai elintézéseknek merő fogalmazványaiból áll és 1527-től 1770 julius végéig terjed. Az iratok 1715 juliusáig évenkint, azontul pedig havonkint vannak folyó számmal ellátva. E gyüjteményhez elenchusok és indexek vannak, de azok csak 1690 óta egykoruak, a mikor t. i. egyuttal a régibb évek iratait megrendezték és elenchizálták. Ujabban pedig, az 1690 előtti iratok indexeiből czédula-katalógus készült.

Van e fogalmazványok alapján már hiteles alakban kiállitott kanczelláriai kiadvány is (Remansae Expeditiones) egy kis csomóval, 1690—92. és 1714-ből, a melyeket t. i. az érdekelt felek, a szokásos taksa fejében ki nem váltottak s igy e kiadványok a kanczellárián rekedtek.

Az ügyek elintézésébe, ama fogalmazványoknál mélyebb bepillantást enged a »Propositiones et Opiniones« czimű nagybecsü gyüjtemény. Ez a kanczellária mellett működő magyar tanács[1]) üléseiről vezetett jegyzőkönyvek fogalmazványait tartalmazza. Többnyire igen lakonikus följegyzések ezek, de mivel a fontosabb ügyeknél az egyes tanácsurak pro és contra véleményét is magukban foglalják, rendkívül közvetlenek. Fájdalom, ezek voltak legjobban kitéve a pusztulásnak. Csak indexükből tudjuk, mely szintén 1690-ben készült, hogy 1527-től 1689-ig terjedtek, most azonban csak 1638-on kezdődnek és mindjárt 1658-al érnek véget. Mindössze csak egy pár, év nélküli fogalmazványból álló csomóban találunk II. Mátyás és I. Lipót korabeli jegyzőkönyveket. A végéhez ragasztott holmi gazdátlan iratok 1690—1729-ig már nem ide, hanem talán inkább az alább következő gyüjteménybe tartoznak.

E most ismertetett gyüjteményhez hasonlitanak s mintegy annak folytatását képezik, az »Originales Referadae« vagyis a kanczelláriának eredeti előterjesztései a felséghez, 69 csomóban 9 indexszel 1690—1770-ig bezárólag. Magától értetődik, hogy ezek e korra tartalmuknál fogva első rangú fontossággal birnak. A felségnek az előterjesztésre hozott határozata mindig eredetiben, sajátkezü aláirásával van az előterjesztésre rávezetve és, a mi szintén fontos, mellette, a hozzátartozó többi iratokat is megtaláljuk. Külön gyüjteményt alkot-

[1]) A magyar tanács szervezetét — melynek eredete a középkorba nyúlik vissza — jól jellemzi *Károlyi Árpád* »A korponai országgyülés 1605-ben« czimü müve 130.—135. lapján.

nak 1725-től kezdve ezen előterjesztések fogalmazványai is, a »Conceptus Referadarum« 53 csomóval és 9 indexszel. Ez most már kissé feleslegesnek látszik, ámde részint az elkallódott eredetieknek pótlására szolgál, részint pedig nem egy olyan előterjesztésre akadunk köztük, a mely valamely okból sohasem jutott a fölség elé, azaz originális referádává nem válhatott.

E négy gyüjteményben maradtak fenn tehát az első két korszakból azon iratok, a melyek a legkülönbözőbb ügyekben magából a kanczelláriából keltek és kiadattak.

Az egyes ügyekre vonatkozó többi iratok a kisebb-nagyobb gyüjtemények egész sorát képezik, melyek, mint említők, csak 1690 után szedettek össze s részben mutatókkal vagy indexszekkel láttattak el.

E rendezésnél mindenekelőtt a kanczelláriával levelezésben álló 27 különféle hatóság irásait szedték együvé. Igy keletkezett a kanczelláriához intézett levelek osztálya, mely a hivatalos etikettnek megfelelőleg két sorozatból áll:

I. jegyzékekből (Insinuata), ahogy a kanczelláriával egyenrangú hivatalok átiratait nevezték; és

II. a nálánál alsóbb rangú hatóságok leveleiből (Litterae) s fölterjesztéseiből.

A jegyzékek (Insinuata) sorozatát képezik:

1. A bécsi császári udvari kamara (Camera imperialis aulica) levelei 1611—1770-ig, 21 csomóval és 7 indexszel, melyek 1726-tól kezdődnek.

2. Az osztrák és titkos állami kancellária levelei (Cancellaria Austriaca et Status intimae) 1618—1770-ig, 6 csomóban és 1 indexszel 1750-től.

3. A cseh kancellária (Cancellaria Bohemica) levelei 1630—1770-ig, 5 csomóban.

4. A német birodalmi kancellária (Cancellaria Imperii) levelei 1638—1769-ig, 1 csomóban.

5. A bécsi udvari főmarsali hivatal (Aulae Marschallatus) levelei 1642—1770-ig, 1 csomóban.

6. A fő-hadi biztosság (intendatura) levelei (Commissariatus bellicus) 1685—1757-ig, 4 csomóval és 2 indexszel, melyek 1747-től kezdődnek.

7. Az erdélyi kancellária levelei 1697—1770-ig, 1 csomóban.

8. A bécsi főudvarmesteri hivatal (Supremus Aulae praefectoratus) levelei 1700—1769-ig, 1 csomóban.

9. A bécsi udvari bank-bizottság (Ministerialis Banco-Deputatio) levelei 1715—1770-ig, 1 csomóban, mely az

általános közgazdasági ügyeken kívül, mivel e bizottság 1759-től a temesi bánságot kormányozta, erre is vonatkozik.

10. A bécsi udvari fő-hadi tanács (Consilium aulae bellicum) nagyfontosságú levelei nemcsak katonai, hanem közigazgatási és közgazdasági ügyekben is 1725—1770-ig, 50 csomóval és 9 indexszel.

11. A bécsi udvari pénzverő- és bánya-igazgatóság (Directorium rei monetariae et montanisticae) levelei 1746—1759-ig, 1 csomóban.

12. A bécsi udvari közigazgatási és kamarai igazgatóság (Directorium in publicis et cameralibus) levelei 1749—1762-ig 10 csomóval és 4 indexszel 1770-ig.

13. A bécsi fő-igazságügyi tanács (Supremum justitiae consilium) levelei 1749—1770-ig 3 csomóval 1 indexszel 1762-ig.

14. A bécsi udvari kereskedelmi tanács (Consilium in commercialibus aulicum) levelei 1750—1770-ig, 1 csomóban.

15. A bécsi udv. egészségügyi-bizottság (Deputatio aulica sanitatis) levelei 1755—1770-ig, 1 csomóban és végül

16. A bécsi udvari katonai-gazdasági bizottság (Commissio militaris oeconomiae aulica) levelei 1761 és 1762-ből, 1 csomóban 2 indexszel.

E jegyzékek a különböző hivatalok hatásköréhez tartozó ügyekre vonatkoznak, egy részük azonban nem csupán egyszerű megkeresésből, hanem a fölség nevében kelt egyenes meghagyásból áll.

Ezért ide kell számítanunk a *Kollonics* bibornok elnöklete alatt I. Lipót utolsó éveiben összeült miniszteri bizottságnak, a kanczelláriához expediálás végett áttett határozatait (Conclusa excelsae deputationis ministerialis) is, melyek 1698—1705-ig egy csomóban vannak összegyűjtve.

A levelek (Litterae) sorozata ezekből áll:

1. A magyar udvari kamara levelei 1573—1770-ig, 34 csomóban, 2 mutatóval 1769-ig és 2 indexszel 1750—1762-ig.

2. Káptalanok levelei 1591—1765-ig, 1 csomóban.

3. Érsekek levelei 1615—1764-ig, 2 csomóban.

4. Városok levelei 1621—1770-ig, 36 csomóban.

5. Nádorok levelei 1623—1769-ig, 4 csomóval és 1 indexszel.

6. Vármegyék levelei 1624—1769-ig, 30 csomóban.

7. Rómából kelt levelek (Roma exaratae) a

magyar király ottani követeitől, bibornokoktól stb. 1642—1768-ig, 1 csomóban.

8. A királyi és hétszemélyes tábla levelei 1698—1770-ig, 4 csomóban.

9. A kerületi táblák levelei 1724—1769-ig, 7 csomóban.

10. A magyar kir. helytartótanács levelei 1724—1770-ig 231 csomóval és 9 indexszel. E gyüjteménynek nagy becse abban rejlik, hogy magára a helytartótanácsi levéltárra nézve is rendkívül hasznos utmutatóúl szolgál.

Ide tartozik a helytartótanácsnak egy, 1763-iki jelentése és kimutatása az ország harminczadjainak jövedelméről.

Végűl a kanczelláriához érkezett mindazon beadványok, a melyek az elébb felsorolt hatóságok egyikétől sem származtak, a

11. Magánosok (Privatorum) levelei czimű gyüjteménybe osztattak. Tartalma azonban e czímnek egyáltalán nem felel meg, mert inkább köz-, mintsem magánügyekben keltek, a legkülönbözőbb hivatalos és magán személyektől 1583—1770-ig 12 csomóban. A levélirók közt vannak egyházi és világi főurak (kivéve az érsekeket), királyi helytartók, személynökök, királyi biztosok, követek, magyar, erdélyi s külföldi rendek, sőt főherczegek is. Némely levélen megvan a kanczelláriai válasz fogalmazványa is egyszersmind.

II.

Ezen levélgyüjtemények hosszu sorozata még nem tartalmaz minden iratot, a melyre annak idején a kanczelláriai ügyek elintézéséhez szükség volt.

A mellékletek, előiratok s más magukban álló oklevelek számára tehát ismét külön gyüjteményt kellett fölállítani, mely »Acta Particularia« czímet visel.

E gyüjtemény is a régi kanczellária két korszakának megfelelően két részre oszlik. Az első, voltaképen »Particulare« néven mindössze 2 csomóból áll s 1527—1691-ig terjed. Ebben mind csupa egyes okiratok vannak eredetiben, vagy másolatban, teljesen magán érdekűek: végrendeletek, egyezségek, perek, tanuvallatások, felek információi stb. stb.

Másik 52 csomóból álló része a kanczelláriának 1690-iki ujjászervezésével vehette kezdetét és az 1770 utáni korszakba is belényulik. Ezek már nem egyes okiratok, hanem 581 szám alá, kissebb-nagyobb mennyiségben összegyüjtött riatok, melyekről csak egy rövid leltár áll rendelkezésre. Itt jóformán minden fontosabb hivatalos ügynek előiratait, mellék-

lefeit megtaláljuk, gyakran az illető kanczelláriai előadó jegyzeteivel s az illető ügyről más gyüjteményekben található iratok följegyzésével A sok magán-per s okiraton kívül jelentékeny a különböző püspökségekre, apátságokra és szerzetesrendekre vonatkozó iratok száma, de nem ritkák a közgazdasági ügyek (adózás, urbér) sem. A gyüjtemény nagy hibája az, hogy sok száma hiányzik, mert később is sűrűn fordult meg a referensek kezén.

Ennek tulajdonítandó az is, hogy némely idetartozó számok ma is önálló gyüjteményt képeznek külön csomókban, például: a kanczellária és a magyar testőrség bécsi házaira vonatkozó iratok és a Péchy-féle felségsértési ügy 1769-ből.

Mint mellékletek önálló gyüjteményt képeznek még:

1. Az ország határára vonatkozó (Limitanea) iratok 6 csomóban, és pedig Morvaország felé 1693—1769-ig, Ausztria felé 1712—82-ig és Stájerország felé 1718—1830-ig, melyek közt egyébiránt régibb oklevelek is találhatók másolatban.

2. A királyi kuria fizetését (Acta solutionem salarialem Curiae tangentia) illetők 1701—1744-ig, 1 csomó.

3. Az országgyűlési kir. meghivók (Regales) lajstromai 1708—1836-ig, 1 csomóban és néhány eredeti, nem kézbesíthető meghivó az 1830. és 1861. évi országgyűlésre.

4. A nádori adományok másolatai, melyek a kanczellária használatára készültek 1714—1764-ig, 3 kötetben, de az 1733—1740. évi kötet hiányzik.

5. Vegyes hivatalos iratok (Miscellanea Officiosa) 1714—1850-ig 2 csomóban, leginkább a kanczellária hivatalos beléletére vonatkoznak. A jelen század 30-as—40-es éveiből az akkori politikai mozgalmakról néhány jelentés is található.

6. Városi tisztujitások (Restaurationes Civitatum), 1739-ből, 1 csomó.

7. Az 1738—43-iki pestisre (Pestilentialia) vonatkozó rendeletek s jelentések, 15 csomóban.

8. A bécsi udvari egészségügyi bizottság (Acta deputationis in re sanitatis) iratai 1770-ből, 1 csomó.

9. Czéhlevelek, mely gyüjtemény Mária Terézia alatt keletkezett, a czéhügynek a mult század közepén történt rendezése alkalmával. Ezek kétfélék: *a*) A feloszlatott czéhek szabályai (Privilegia cehalia abolita) 2 csomóban, a XVI. századtól 1839-ig részint credetiben részint másolatban. *b*) Az 1764—1772-ig és 1812—1848-ig engedélyezett összes

czéhszabályok másolatai 3 kötetben. Mindezeknek anyagát dr. *Szádeczky Lajos* ismert művének[1]) repertoriumába fölvette.

10. Királyi nyiltparancsok (Patentes) 1573—1764-ig 4 kötetben és 1711—1846-ig 4 csomóban. Ezek a legfontosabb közhirré tett kir. rendeletek és utasitások; többnyire nyomtatásban, de legtöbbször a fölség aláirásával hitelesített alakban. Könyvészeti szempontból is figyelemre méltók. Ilyen pátensek és utasítások részint irásban, részint nyomtatásban még külön is nagy számmal vannak Mária Terézia korától kezdve 1848-ig.

III.

A régi kanczelláriai levéltár anyagát hathatósan kiegészitik még azok a másoló könyvek is, a melyekbe a király nevében kiadott fontosabb okiratok, nyilvántartás czéljából egykoruan lemásoltattak.

Ilyenek az ugynevezett Királyi Könyvek (Libri Regii) melyek 1527-től 67 kötetben 1867-ig terjednek, sőt ma is az Ő Felsége személye körüli miniszteriumban rendszeresen folytattatnak. E szokás már a középkori magyar kanczellárián az Anjouk korában vette kezdetét[2]) s még János király is eleinte, a maga adományait és privilegiumait ezekbe a régi királyi könyvekbe vezettette be, melyek azonban — úgy látszik — Budának 1541-iki elestével egytől-egyig elvesztek.

Most csak az I. Ferdinánd király óta vezetett királyi könyvek vannak meg, melyek előbb a m. udv. kanczellárián s annak megszünte után az Ő Felsége személye körüli m. kir. minisztériumnál, 1894 óta pedig már itt őriztetnek.

E könyvek tartalma meglehetősen vegyes. Vannak benne birtokadományok, inscriptiók és kiváltságlevelek (adó-, rév-, vámmentesség, vásártartás, pallosjog, czéhszabályok, találmányok pátensei stb.); megerősitések és jóváhagyások (végrendeletekről, jobbágy felszabadítások, birtokátruházások, hitbizományok, fiusitásokról stb.); a legkülönbözőbb magán- és köz-okiratok átirásai, kegyelemlevelek (perhalasztások és törlések, megkegyelmezések, fizetéshalasztások, házassági felmentések stb.); továbbá nemeslevelek (régi nemesség s leszármazás megerősítése), előnevek adományozása, rangemelések (herczegi, grófi, bárói diplomák) honfiusítások (eskütételek) és czimer-, pecsét-, jelvényado-

[1]) A czéhek történetéről Magyarországon. Budapest, 1889. (Értekezések a tört. tud. köréből XIV. köt. 7. sz.)

[2]) A középkori királyi könyvekről lásd *Hajnik Imre* kimeritő tanulmányát »A királyi könyvek a vegyes házbeli királyok korszakában« (Értekezések a tört. tudományok köréből, VIII. k. 3. sz.)

mányozások. Ezen utóbbi csoport kimerítő lajstroma az Orsz. Levéltár felügyelete alatt: *dr. Illéssy János* és *Pettkó Béla* levéltári tisztviselők szerkesztésében és kiadásában látott napvilágot.[1]) Végül még számos legfelsőbb közigazgatási, igazságszolgáltatási, közgazdasági és hadügyi rendelet és nyilt parancs van ide bevezetve.

E gyökeres jogot biztosító vagy általános természetű oklevelekkel szemben, itt találjuk még, a csupán egyes személyhez s annak élete tartamához kötött méltóságok (főispánság, kir. tanácsosság, asztalnokság, zászlósuraság), hivatalok adományozásait, főpapi kinevezéseket és különböző foglalkozás űzését engedélyező diplomákat.

A kétféle természetű okiratok közti különbség 1786 óta abban nyert kifejezést, hogy ezen évtől kezdve a régi királyi könyveket első osztályuaknak nevezvén el, azokat csak a gyökeres jogú oklevelekre tartották fenn, a személyhez kötöttek részére pedig egy uj sorozatot a másodosztályú királyi könyveket nyitották meg, melyek 1786—1848-ig 10, 1860—67-ig pedig 3 kötetet alkotnak.

A királyi könyveket, Mária Teréziáig csak egyszerű másoló könyvnek tekintették, tehát azoknak vezetése is, e felfogásnak megfelelően eléggé laza, hiányos és felületes volt. Az oklevelek minden külső csin nélkül másoltattak le s a másolásnál sem volt valami megállapodott rendszer. A levelek hol egész terjedelmükben, hol a kanczelláriai stylus-formák elhagyásával, hol csak egyszerű kivonatban iktattattak be, sőt olykor a bejegyzés időrendje is hibás vagy határozatlan. Még nagyobb baj az, hogy mindössze csak a birtokadományok és inscriptiók sorozata mondható teljesnek, míg a többi okleveleké rendkívül hiányos. A nemeslevelekről és czimeradományozásokról például határozottan tudjuk, hogy a kanczellárián ezerszámra adattak ki olyanok, a melyek a királyi könyvekbe soha be nem vezettettek.

A hiányokat legszembetűnőbben illusztrálja egy »Index particularis« czimű könyv, a mely 1689. és 1690-ből való s tartalmára nézve nem más mint királyi könyv, de a benne foglalt okiratok az eredeti kir. könyvek megfelelő (20. 21.) köteteiből mégis hiányoznak.

A mi a teljességet illeti, az nagyjából már a kanczelláriának 1690-iki ujjászervezésétől keltezhető, de a királyi könyvek czímüknek megfelelő jelentőségre csak Mária Terézia alatt

[1]) A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czím, czímer, előnév és honosság-adományozásoknak. Budapest, 1895.

emelkedtek. Ezentul nagyobb gondot s külsőleg is nagyobb díszt fordítanak rájuk, a mihez jelentékenyen hozzájárult 1754-től kezdve az adományozott czímereknek beléfestése. Végül az egyes köteteket a réginél sokkal használhatóbb név- és tárgymutatóval látták el.

E fokozottabb gondoskodásnak köszönhető az is, hogy azóta a királyi könyvekbe bevezetett okleveleket ezenfelül még külön is lemásolták. E másolati királyi könyvek közt legfontosabb az a 37 kötet, a melyekbe 1772-ben s folytatólag 1527—1800-ig minden okirat lemásoltatott és minden kötet Mária Terézia s utódainak aláírásával és pecsétjével a magyar udv. kamara részére hitelesíttetett, most azonban az eredeti királyi könyvek mellett őriztetnek. Ezek azonban az eredetiektől eltérőleg, négy csoportra osztattak: 1. az egyházi kinevezések, 2. a házassági fölmentések és gyermektörvényesítések, 3. a czímer- és nemeslevelek és 4. az adományok, megerősítések, kegyelemlevelek stb. csoportjára, ami az eredeti királyi könyvek átnézetét is nagyban megkönnyíti. Ugyanezen rendszert követték aztán a kanczellária használatára készült többi másolati kir. könyvek is egészen 1848-ig 28 kötetben. Végül idetartoznak az egyházi kinevezéseknek (Collationes Ecclesiasticae) eredetileg a m. udv. kamara részére kiadott másolatai 1775—1834-ig 10 csomóban 2231 darabbal. Az ilyen és más kinevezéseknél, valamint a rangemeléseknél fizetendő díjakról a »Series Taxarum« czimű könyv 1770—1786-ig ád föl világosítást. Külön könyvet vezettek a királyi asztalnokokról (Aulae regiae familiarii) is 1773—1829-ig. Végül meg kell említenünk a királyi könyvekhez 1836 óta használt magyar formulárékat is.

A király nevében kelt ezen okiratokon kívül, a régi korban a kanczelláriához intézett folyamodványok hátára rávezetett kanczelláriai végzéseket (Indorsationes) is leszokták másolni, e másolati könyvekből azonban csak töredékek maradtak fönn 1703-tól teljesebben 1732—1753-ig.

Tagányi Károly.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1897. 8-r. 56 lap.

Az iskolai kézikönyvek rendszerint ephemer jelentőségüek. Nem sok van köztük, melynek élete, illetőleg használata csak egy évtizedre is kiterjedne; az meg épen ritkaság számba megy, hogy egy ilyen könyv századokon át szolgálhassa az oktatás ügyét.

Heyden kézikönyvéből négy nemzetnek és sok nemzedéknek ifjusága sajátította el a tudomány világnyelvének, a latinnak elemeit; a magyar protestáns iskolákban pedig kétszáz éven át volt e tankönyv használatban.

E mellett sokszorosan emeli Heyden colloquiumainak becsét az, hogy 1531-ben megjelent magyar része a legelső ismert magyar nyomtatvány.

Már maga e két körülmény is sokszorosan indokolja e munkának most megjelent kiadását, melyet történeti szempontból különösen az a nagy tanulmánynyal irott Bevezetés tesz értékessé, melyben dr. Dézsi Lajos a munka szerzőjére, kiadásaira, magyar fordítójára, tartalmára, nyelvészeti és paedagogiai jelentőségére egyaránt kiterjeszkedik.

A nürnbergi Heyden Sebald a XVI. század első felében élénk és sokoldalu irodalmi munkásságot fejtett ki; nevét azonban leginkább a latin nyelv ezen elemi tankönyve örökítette meg. A gyermekek számára irott latin-német beszélgetésekhez (1528.) előbb lengyel, majd 1531-ben (Vietor, Krakkó) magyar szöveg járult.

Bennünket ez érdekel közelebbről. Dézsi kimutatja, hogy a magyar szöveg szerzője Sylvester János, kinek ekép ujabbakkal szaporodnak a magyar nyelv és oktatásügy körül szerzett eddig is nagy érdemei s részben kiegészitést nyernek eddig hézagos életadatai.

A legelső magyar szövegü kiadást Krakkóban és Debreczenben még két-két kiadás követte a XVI. század bezárulta előtt; a következő századból több kiadása ismeretes; köztük egyben (Lőcse, 1655.) a magyar helyét cseh szöveg pótolja. Még a XVIII. század elejéről is ismerünk egy kiadást (Brassó, 1701.) s nagyon valószinünek tartom, hogy nem ez az utolsó. Több adatból ugy látom, hogy Heyden colloquiumait a Langius-éi csakis századunk elején váltották fel, mely utóbbiak viszont egész 1875-ig használtattak, például a debreczeni főgymnasiumban.

Az iskolai és családi élet köréből vett s a gyermek kedélyvilágához, ismeretköréhez és nyelvéhez szerencsés tapintattal alkalmazkodó ezen párbeszédeknek, a nyelvi mellett nagy müvelődés- és neveléstörténeti jelentőségök is van; azonban ez a jelentőség sokkal inkább egyetemes, mint specziális magyar; a menyiben a magyar szöveg az eredeti latinnak többé-kevésbbé hü fordítását adja, a mint azt a könyv czélja, a nyelvtanitás egyenesen meg is kivánja. Különben a mult századok kis deákjai, Németországban ugy, mint hazánkban lényegileg azonos viszonyok közt tanultak, egyformán remegve a Plagosus Orbiliusok vesszőjétől, mint azt például a XVIII. dialogusban láthatjuk.

A nagy kritikai gonddal készült szövegkiadásban az eredeti (1531.) mellett az 1552. évi kiadás eltérései és bővitései is adva vannak; a sürü jegyzetekben főkép a nyelvészeti anyagra vonatkozó felvilágositásokat és utalásokat, — végül pedig betürendes szómutatót találunk.

Ezeknek méltatása azonban nem a mi folyóiratunk teendője. Mi a történeti vonatkozásu részletekért fejezzük ki teljes elismerésünket Dézsi ezen legujabb munkája iránt.

Révész Kálmán.

Die Markgrafen von Steier. Ihre Anfänge, ihr Verwandtschaftskreis und ihr Kärntner Markgrafschaft vor 1122. Untersuchungen von Prof. Dr. F. von Krones. Wien. 1897.

Nemrég adtunk hirt Krones Ferencznek egy nagyobbszabásu munkájáról, mely Stájerország alkotmány és közigazgatási történetére vonatkozó tanulmányait tartalmazza. Az ezen tanulmányok substratumát képező anyag egy részén épül fel Kronesnek jelen tanulmánya is, miután a stájer őrgrófok 1122 előtti történetét nagy munkájában a tárgynak egészen elütő voltánál fogva nem tárgyalhatta. Munkája némileg polemikus jelleget visel magán. Mint ő maga mondja az ujabb kutatások,

főleg Struadt és Friess-é a régi hagyomány tulajdonképeni magvát elejtik s a források egyoldalu felhasználása okozza azt, hogy ez íróknál az Otakarok egész 1056-ig nincsenek a Traungau és Steier várával kapcsolatban. Másrészt e kutatók azon feltevést fogadták el, hogy midőn Otakar 1056—1059-ig a karantán határgrófság okmányaiban szerepelni kezd, ezen szereplése nem csak a Wels-Lambachi háznak kihaltával függ össze, hanem hogy az utóbbiaknak mintegy örökösei is. Kiegészítette ezt azon hypothesis is, mely szerint a Styraburg-Steier ház csak az Eppenstein-féle örökösödés után 1122 végén jut a Karantán határgrófság birtokába. Mindebből azon következtetést vonták le, hogy Otakar 1060 körül az Eppensteiniek elleni küzdelemben elesett, s a stájerhatárgrófi czím a karantán határgrófságból való elüzetésük ezen időpontjával kezd használatba jönni. Ezen nézet ellen foglal Krones állást jelen értekezésében.

Elsőben is a genealogiai leszármazás kérdését hozza tisztába, kritikailag méltatva a fennmaradt történeti anyagot. Ép úgy kritikailag méltatja a különböző történetíróknak e kérdésről szóló munkáit, kik közül Pritz nyolcz Otakart mutatott ki, az addig felvett hattal szemben, mire aztán Hirsch, később Struadt, majd Friess Ede s főleg az utóbbi ismét a hat Otakart feltüntető genealogiához tértek vissza.

Tulajdonképeni tárgyára Krones csak ezután tér át. Az Otakarok hazája és birtokáról szól a Chiem és Traungauban 1055 előtt és a Lambach grófi ház kihalása után. Következik egy hosszabb fejezet a stájer határgrófok és grófok rokonságáról, mely kétségkivül az egész munkának legfárasztóbb de legbecsesebb része is. E fejezetben kimutatja szerző a nevezett ház rokonságát a Babenbergi, Eppensteini, Burghausen-Schalai, Welfi, Formbach-Neuenburg-Pütteni, Spanheimi, Chamb-Vohburgi és a Stadei grófi családokkal. Szól továbbá még a Wels-Lambachi házzal való, nem különben az Aribonokkal való rokonságról is, utóbbiakra nézve kimutatja, hogy positiv adataink nincsenek, s ezért, mig egy ilyent nem nyerünk, e rokonságot kétségbe kell vonnunk. Legérdekesebbek fejtegetései az Eppensteinok és a velük rokon ágakkal, mint a Runa-Reun grófok, és a Sempt-Ebersbergerekkel való rokonságról. A Wels-Lambachi grófokkali rokonság szerinte, ha az arról szóló 1088-i okmánynak hitelt adhatunk, régebbi, előttünk ismeretlen összeköttetésekre vezetendő vissza, melyek kiegészítése a Formbach-Neuenburg-Püttner grófokkali rokonság. Külön fejezetben számol be szerző a Otakarok 1122 előtti sorrendjéről és őseikről, továbbá a karantán határgrófságról 1088 előtt és után. Kie-

gészíti ezen fejtegetéseket a magyarázó jegyzetekkel kisért genealogiai táblázat, mely szerint a család hat Otakar nevű taggal bírt. Krones szerint az 1122 előtti sorrend bizonytalan; ősük gyanánt Otachar tekinthető, kit a mondseei traditio 843 körül említ a Traungauban, ép úgy mint a 903—905 körüli években említett Otachar grófot, kinek neve a raffelstetti vámtarifában fordul elő. 957 körül kezdődnek a stájeri Otakarok számra négyen, kik közül III. Otakar 1050 után megszerzi a karantán határgrófságot, s első, kit stájer határgrófnak neveznek. Ő alapitja a garsteni kolostort, melyet fia IV. Otakar 1082 körül mint látszik ujra alapított, illetve az atyja által tervbe vett alapitást végrehajtotta. Evvel szerző különben egy külön fejezetben foglalkozik, megállapítván, hogy nevezett kolostor 1082-ben már létezett, de ekkor még nem volt plébánosi jogokkal felruházott kanonia. Az 1107—1110 közötti évek aztán mintegy az átmenetet képezik egy benedekrendű kolostor keletkezésére. IV. Otakar szerzi meg aztán neje révén az Eppensteini örökséget, mire 1122-ben kezdetét veszi a kétségen kivüli leszármazási rend, melyben még két Otakar V. és VI. szerepel, utóbbi a régebben VIII. Otakar neve alatt ismert. Az ő, utód nélküli halála után az egész határgrófság az osztrák Babenbergi ház birtokába megy át. A. A.

Magyarország története. A középiskolák felső osztályainak használatára. Irta *Király* Pál. Bevezetéssel ellátta *Szilágyi* Sándor. Budapest, 1897. Kiadja Lampel Róbert. N. 8-r. 372 lap. Ára fűzve 1 frt 80 kr., kötve 2 frt.

Történelmi tankönyvirodalmunk örvendetesen fejlődik. A középiskolák VIII. osztályában Horváth-Sebestyén tankönyve mellett különösen Mangold és Varga oknyomozó történeteit használják a legtöbb helyen s a legtöbb sikerrel. Mindegyiknek megvan a maga előnye és fogyatkozása; azért egy-egy új versenytárs megjelenése mindig kihíjja az összehasonlítást és azt a kérdést, csak viszonylag jobb-e a többinél, vagy általában véve jó-e?

Úgy hiszem, hogy a forgalomban levő könyvek a tantervnek és az iskola czéljainak nagyban és egészben véve inkább megfelelnek, mint Király Pál új könyve; de ez is megfelel. A szerző, ki élőszóval két évtizeden át szép sikerrel tanította hazája történetét, könyvében a tanítás közben szerzett tapasztalatokat alkalmazni igyekezett, a mit minden tanár érdeműl ismer el benne. Inkább elbeszélő, mint oknyomozó, s abban bízva, hogy a III. osztályból s később elszórtan az egyetemes

történelmi előadásokból az ifjú már úgyis ismeri az adatok nagy részét, itt sem fukarkodott a szóval. Ez az oka nagyobb terjedelmének. A kútfőkkel nem sokat foglalkozik ugyan, de kimerítő genealogiai táblákat nyujt. A honfoglalás kora előtti Magyarországot társainál behatóbban ismerteti; ellenben kevesebb súlyt fektet a mívelődés-történelemre.

A tankönyvbírálók ki fogják jegyezni egyik-másik tévedését. De nem fogják tagadhatni, hogy tankönyvirodalmunkat Király Pál jeles művel gyarapította, mi pedig meg vagyunk győződve, hogy a művelt magyar közönségnek az a része, mely emlékezetét fölfrissíteni akarja, ezt a munkát mint olvasmányt meg fogja szeretni; s nem is akarunk egyebet, mint hogy figyelmébe ajánljuk az igen szépen kiállított és olcsó könyvet.

—I —R.

Historical Atlas of Modern Europe from the decline of the Roman Empire. Comprising also maps of parts of Asia and of the New World connected with European history. Edited by Reginald Lane Poole, M. A., Ph. D., etc. Oxford 1897. — Ára füzetenkint $3^1/_2$ shilling net.

Az angol irodalomban eddig nem volt történelmi atlasz s azért az olvasó kénytelen vala a Spruner-Menke-féle német munkához fordulni. E hiányon segitendő dr. Poole, az *English Historical Review* társszerkesztője valami huszad magával arra vállalkoztak, hogy egy angol szövegű térkép-gyüjteményt adjanak ki az említett német munka mintájára ugyan, de egyes szakértők önálló kutatásaira alapítva és a nem angol történelmet érdeklő részben lényeges rövidítésekkel.

Az egész gyüjtemény mintegy 30 füzetre, minden füzetben három térképpel, tehát összesen 90 térképre van tervezve s a térképek nem sorrendben, hanem oly rendben jelennek meg, a mint szerzőik és a nyomda elkészülnek velük. Igy történt meg, hogy Magyarhon történelmi térképe már a 9-dik füzetben jelent meg, ámbár 46. a sorszáma. E térképnek szerzője R. Nisbet Bain, a British Museum könyvtárának hivatalnoka. Nem lehet eltagadni, hogy Mr. Bain szorgalmas ember és fordításaival és eredeti dolgozataival már sok jó szolgálatot tett a magyar irodalomnak, de e legújabb dolgozatával nem lendítette előre sem a magyar történetírás ügyét, sem a tudomány után szomjúhozó angol közönség javát, mert — mi tűrés, mi tagadás — az előttünk fekvő térkép fölötte gyarló munka.

Minden térképhez az illető ország történetének rövid

vázlata van csatolva. Magyarországét is adja szerzőnk és további részleteket illetőleg utalja olvasóját a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent legújabb és Horváth Mihály régibb történelmeire.

A mappa elkészítésénél pedig forrásaiúl a következő munkákat sorolja föl: Márki »Magyar és Lengyelország térképe 1382-ben.« (»Nagy Lajos birodalma 1382-ben« a *Pallas Lexikon*-ban?); továbbá Laukó »A magyar királyság a XIII. században«; Baróti »Magyarország a török uralom idejében«; és Helmár »A magyar birodalom 888-tól 1849-ig.« Csakhogy kötve hiszem el azt, hogy szerzőnk az említett magyar irók munkáiból merítette tudományát; mert ha igen, úgy elmondhatjuk erről a franczia emberrel, hogy egyes részleteiben itt-ott »on l'à diablement changé en route«. A rigómezei csata szerinte nyolcz évvel Nagy Lajos halála után esett meg, s a vesztett csatának eredményeképen Magyarhon dunántúli (!?) birtokai (her Transdanubian dominions) gyorsan a szultán kezeibe kerültek. Corvin Mátyást II. László követte a magyar trónon. Az első önálló erdélyi fejedelem Szapolyai János Zsigmond volt, kivel I. Ferdinánd megosztozkodott a magyar hazán hosszú belháború után. Nagyvárad 1658-ban került a török hatalmába s igy tovább. Ennyit mutatványúl Mr. Bain magyar történelméből.

Ha már most a térképre tekintünk, azt találjuk, hogy Magyarország kétszer van föltüntetve. Egyizben az egész lap terjedelmében »Magyarország a török hódoltság idején 1526—1699« czímmel, és másodizben kisebb léptéken a lap sarkában »Magyarország 1396—1526« czímmel. Ez utóbbiban a Corvin Mátyás alatti magyar hódoltság külön szinnel van megjelölve eléggé helyesen, de fölötte kétséges, hogy volt-e időpont Magyarország történelmében 1396 és 1526 közt, midőn hazánk déli határai azok voltak, a miknek szerzőnk delineálja. Mert, úgy látszik csak gondolomra rajzolt be egy vonalat a Timok torkolatától keletre.

A nagyobb térképen »Osztrák Magyarország«, a török hódoltság és Erdély külön-külön szinekben vannak bemutva és azonkivül három, külön szinnel szegélyezett vonallal vannak — több-kevesebb pontossággal — föltüntetve azok a területváltozások, melyek 1658-ban (?), továbbá a karlóczai béke és végül a passaroviczi és belgrádi békék folytán mentek végbe, mely utóbbi békét szerző az 1737. évbe helyezi. Az első helyen említett területváltozás magában foglalja Debreczen, Székelyhid, Nagyvárad és Bélavár területeit le a Fejér-Körös és Maros vizválasztójáig, mely részt szerzőnk szerint Erdély

1658-ban engedte át Törökországnak, Ausztria pedig a »vásvári« *(így!)* békével 1664-ben.

Ha mindezen hiányokhoz és hibákhoz még fölsorolom azokat is, hogy szerző nem jól ismeri a magyar földrajzot (így pl. a »R. Sebes,« »R. Fejér« és »R. Fekete« nevek alatt a három Körös nevei értendők), hogy továbbá igen gyakran a nevek el vannak csúfitva (Sorokvar, Hed Mezö Vasarhely, Szeksard) és hogy szerzőnek, úgy látszik, fogálma sincs a magyar ékezet rendeltetéséről (Szeremseg, Vilagos, Foldvar, Bujako, Saros) reméllem, hogy meggyőztem az olvasót arról, hogy Mr. Bain mappája nem nyereség az irodalomban.

KROPF LAJOS.

TÁRCZA.

»BALIBARDI.«

A szerkesztő úr megtisztelő fölhivásának a legnagyobb örömmel engedve a közvetkezőkben elmondom, mi véleménynyel legyünk d'Argenville első magyar királyáról, I. Balibardiról. Szerény véleményem szerint ez nem más mint a jó öreg Bilibald Pirkheimer, kiről azt tartja a hagyomány, hogy Hollós Mátyás király könyvtárából megszerzett saját hires könyvtára számára számos könyvet, irottat is, nyomtatottat is. 1530-ban bekövetkezett halála után a kegyelet nemcsak együtt tartotta könyvtárát körülbelül egy évszázadig, hanem állitólag még gyarapitották is, mig elvégre eljött egy gazdag angol lord, névszerint Thomas Earl of Arundel. I. Károly király követe a német császárhoz, ki 1636-ban megvette s magával vitte a könyvtárt haza Angliába. Arundel halála után a könyvgyüjtemény unokaöcscsének, a norfolki herczegnek birtokába került, ki a londoni Royal Societynak ajándékozta azt, mely társulat abban az időben foglalkozott a természetrajzzal is — ma már nem — s melynek az adományozó főur volt első elnöke.

A gyüjtemény a társulat birtokában maradt mindaddig, mig ez — körülbelül hatvan év előtt — a kézirat gyüjtemény egy részben a British Muzeummal tudományos tartalmú könyvek dupplicatumaiért el nem cserélte, hol mai napság is (Arundel Manuscripts) őrizik azokat. A kéziratok egy csekély része pedig, t. i. a czimertaniak a Heralds College gyüjteményébe kerültek, hol minden egyes kézirat megtekintéséért 6 o. é. frtot kell fizetni.

A fönnebb mondottak velejét nálunk már közölte bold. Römer Flórisunk egy értekezésében, melyet, ha nem csalódom 1876 körül az akadémia ünnepélyes nagygyülésén tartott a Corvináról.

A nyomtatott könyvek gyüjteményéből pedig a társulat megtartotta magának a tudományos érdekűeket mind, a többieket pedig néhány különösen érdekes darab kivételével 1873-ban eladta Quaritch Bernátnak, a világhirű londoni könyvárusnak, kinek

révén a gyüjtemény szétszóródott a szélrózsa minden irányában a művelt világ legtávolabb részeibe.

Tiz-tizenkét év előtt egy ódon könyvben úgy olvastam volt, hogy Budának 1686-diki ostroma alkalmával az ottani királyi palotában fölfödözött könyvekből egyebek közt egy érdekes görög psalterion is a Royal Society birtokába került, s azért — kevés reménynyel ugyan — ellátogattam a társulat könyvtárába, hol a legnagyobb szivességgel megmutattak nekem több régi nyomtatott könyvet, de nem volt egyetlen egy sem, melyre rá lehetett volna ismerni mint a Corvina maradványára.

London, 1897. nov. 17.

KROPF LAJOS.

ADATOK

a magyar protestáns gályarabok számára s az idevonatkozó művekre nézve.

Kropf Lajos ur a »Századok« ez évi folyamának 73—78. és 637—641. lapjain, két külföldi szerző művének ismertetése alkalmából, sok érdekes és becses adalékot szolgáltat a magyar prot. gályarabok történetéhez. Második czikkében, — a Ruyter életrajza ismertetésében — azonban pár oly adat foglaltatik, melyekre nézve, a történelmi hűség és a teljesség érdekében, nehány igazitó és pótló megjegyzést kell tennem.

A gályarabok számadataira nézve nem nyerünk tiszta képet K. L. közleményéből. A tényállás ez: Triesztben 41-et szállitottak hajóra, közülök 6-ot a theatei börtönben hagytak, a megmaradt 35-ből utközben 2 meghalt, 3 megszökött, ugy hogy a gályákra 30 került. A gályákon meghalt 6, tehát 24-en szabadultak összesen 1676. február 11-én. Ezekhez járultak még a theátei börtönből kiszabadultak: Harsányi István és Czeglédi Péter, (a többi 4 meghalt), ugy hogy összesen 26-an jutottak el a hollandi, majd angol hajón Velenczébe. Kállay István azonban, ki Velenczében meghalt, nem közülök való volt. Ő Buccariban raboskodott s a börtönben annyira tönkre ment, hogy mire Velenczébe vitték, meghalt. A Ruyter által megszabaditott 26 hitvalló közül 7-en Hollandiában, 5-en Szászországban, 14-en Schveizban találtak egyelőre menedéket, ez utóbbiak közül azonban Turóczi Vég András Churban elhunyt. Rajtok kivül Hollandiában 1, Szászországban szintén 1. Schveizban pedig még 3 üldözött pap talált ideiglenes otthont, kik a trieszti, illetőleg buccari börtönökből szabadultak ki.

Ezen adatok Rácz Károly művéből[1]) vannak véve, ki teljes

[1]) A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. (Sárospatak 1874.) Második kiadásából, ugy tudom, csak az első füzet jelent meg. Különben

pontossággal, az illetőket egyenként meg is nevezve, egykoru forrásokból állitotta egybe a hiteles névsort.

A magyar protestáns gályarabok történetére vonatkozó s K. L. által érintett irodalomra nézve a következőket jegyzem meg:

Mindjárt a gályarabok kiszabadulása után következő évben 1677-ben jelent meg Amsterdamban névtelenül a következő munka:

„Kort en Waaragtig Verhaal van de laetste vervolginge der Euangelische Leeraaaren in Hungarien ..... In nette Kopere Platen afgebeeld. t'Amsterdam, By Johannes van Someren ... Anno 1677.

Kis 8-adrét, 3—64 lap; czímlap, előbeszéd 18 számozatlan lap összesen 80 lap, 8 rézmetszettel.[1])

A következő 1678 évben megjelent e munkának német fordítása C A O R jegyü irótól, mint azt az 1860. évi német kiadás czímlapjáról tudjuk.

Néhai Pap Gábor ref. püspök könyvtárában volt egy 1683. évi német kiadás is.[2])

Az eredeti hollandnyelvű munkának van egy 1686. évi, szintén amsterdami kiadása.[3])

Nagyon érdekes lenne most már eldönteni, hogy ki volt az a holland iró, ki a gályarabok történetét, kétségtelenül az ő elbeszéléseik és adataik alapján, mindjárt 1677-ben röviden megirta. Idevonatkozólag azonban adataink még eddig nincsenek.

A van Poot Ábrahám K. L. által ismert és idézett nagy művéről (Amsterdam, 1684.) már tudjuk, hogy az egyik gályarabnak, Otrokocsi Fóris Ferencznek »Furor Bestiae Contra testes Jesu Christi in Hungaria« czímű, kéziratban maradt munkájának fordítása.[4]) A kézirat a zürich-városi könyvtárban őriztetik.

Megjegyzem, hogy Poot munkájában két részt kell megkülönböztetni: az elsőt, mely Otrokocsi művének fordítását (1—188. l.) s a másodikat, mely Hamel Bruininx 1675-ben kelt védiratát (189—414. l.) tartalmazza. Ezután van a függelék (415-450 l.)

Van Poot munkájához 12 rézmetszet van csatolva, melyek közül 6 hasonlít ugyan a névtelen munka 6 metszetéhez, de mégsem azonosok, s nekem ugy tetszik, hogy ez utóbbiak sokkal inkább

---

Kocsi Gergő Bálint egykoru művének (»Narratio brevis,« forditotta Bod Péter 1738-ban, kiadta Szilágyi Sándor, 1866.) idevonatkozó adatai is teljesen megegyeznek a Rácz adataival.

[1]) A szöveg első lapja nem 1-nek, de 3-nak van jelezve.

[2]) Dunántuli Protestáns Lap, 1891. évf. 102. lap.

[3]) Meg volt Nagy István könyvtárában. (List u. Francke: Katalog. 104. l. 1799. sz. a.), valószinűleg a British Museumba került.

[4]) Balogh Ferencz: A magyar prot. egyháztörténet irodalma. 18. l. Rácz Károly i. m. 26. l. Otrokocsi ezen művével 1676. vagy 1679. készült el.

művész kivitelűek. A van Poot munkájának többi 6, viszont a névtelennek 2 metszete a másik munkában nincs meg.[1])

A K. L. által emlitett 1676. évi angol munkáról (A short memorial) érdekes lenne megtudni, hogy mily viszonyban van ez az 1677-ben megjelent hollandi munkával? Talán épen K. L. urnak módjában álland e tekintetben a felvilágositást megadni.

Révész Kálmán.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

b) Külföldi folyóiratok.

Allgemeine Zeitung (1896. 531—233. sz. melléklet) *Krones Fr., Deutschbürtiger Adel im mittelalterlichen Ungarn.*

Sorra veszi Kézai nyomán az Árpádok korában hazánkba beköltözött német nemes és lovagi családokat, első sorban a Babocsai, Hunt-Pázmán, Wenzelin, Hermann, a Wolfer s Hedrik családot, a Pot, Gut-Keled, Buzád és Balog családokat. Tárgyalja azonfelül a Nagymartoniakat, az Osl nemzetséget, a Tellesbruniakat, Hamboto-kat (Sopron és Pozsony vármegyében), továbbá a sümegi, veszprémi és pozsegai német főuri családok sarjait. Azután a felvidékre rándul és részletesen szól a szepesi szászokról. Ugyanott jelent meg *Zitterman M., Die Reformations-Literatur Siebenbürgens.* Továbbá: Die Entwicklung der siebenbürg. sächsischen Landwirtschaft. (220. szám.) — 221. sz. *Schwicker J. H.* Die Eröffnung des eisernen Thores.

Nuova Antologia. (63. évf. 10. füz.) *Carroli D.. Il millenio Ungherese.* — 64. köt. 19. füz. *Marcotti G., La mostra dell Ungheria millenaria.*

---

[1]) Mivel ugy az 1677. évi névtelen munka, mint a van Poot műve meg van nálam, érdekesnek látom közölni a két munkában előforduló képek leirását.

Az 1677. évi munkában a következők vannak: I. A törvényszék előtt. II. Szállitás kocsikon. III. Kötalicskázás. Egy beretváltképü rab nyakkalodában. IV. A börtönben 8-an nyakuknál fogva összelánczolva, a porkoláb veri őket. V. A börtönben kalodába zárt lábakkal egymás mellett 7-en feküsznek. VI. R. kath. processio alkalmával a földre verik őket. VII. Gyalogutazás. Többen közülök a fáradság s kinzás miatt kidőlnek. Egyet lepedőben társai visznek. VIII. A tengerparton hajókötelet és gerendákat visznek. (140+100 mm.)

A van Poot munkájában: 1. (mint az I.) 2. (mint a II.) 3. Házépitéshez követ talicskáznak. 4. (mint a IV.) 5. (mint a III.) 6. R. kath. templomba hajtják őket. 7. (mint a VI.) 8. Nagy hegyek közt vonulnak, ütik-verik őket. 9. (mint a VII.) 10. A tengerparton eladják őket gályarabokúl. 11. A spanyol hajóról a hollandi csolnakba szállanak. 12. A Ruyter hajóján hálálkodnak. (110+147 mm.)

Der Katholik. (XIII. köt. 1896. Márcz. füzet). *Ratzinger G., Lorch und Passau.*

Nuova archivio veneto. (IX. köt. 1895. I. füzet.). *Bolognini G. Le relazioni tra la Repubblica di Firenze e la Repubblica di Venezia nell'ultimo Ventennio del Secolo XIV.* (Külön lenyomatban is megjelent). Ez értekezés bekezdőleg az 1381-iki torinoi békekötésről szól, továbbá a Galeazzók és Viscontiakról, miközben kül. a diplomácziai alkudozások megvilágittatnak.

Mierzyński A. Przysiega Kiejstuta (Roczniki tovarzistva przyjaciol nauk poznańskiego. 20. köt. 1894. 153—170 l., különben németül is megjelent: Der Eid des Keistutis, Sitzungs-berichte Prussia 1895. 48. sz.). Szól arról az esküről, a melyet Keysztut a magyar királynak tett. — Witold állásáról mint Litvánia herczegéről és a lengyel litván unióról (mely *nem* volt pusztán personal unio) *Lewicki* értekezett a Kwartalnik Historyczny-ban 1893., 1894. és 1895. évfolyamában.

Schnür-Peplovszki István, Polacy y Wegrzy 1848—49. Lengyelek és magyarok 1848-49-ben. Megjel. a Gazeta Narodny 1895. 94., 95., 97., 100., 102—3., 106., 108—9. és 112—113. számaiban.

Hasenöhrl, Deutschlands südöstliche Marken im X., XI. u. XII. Jahrhundert. (Archiv für österr. Geschichte. 82. köt. 1895. 421—562. l.) Tagadja, hogy a X. században és a XI-nek kezdetén a marchia és a comitatus azonos fogalmak lettek volna és azt állitja, hogy keleti Karintia éppen annyit szenvedett a magyarok betöréseitől, mint Alsó-Ausztria és hogy mind a kettő csak a heclmezei ütközet után alakíttatott át határőrgrófsággá. 955 után több ilyen határőrgrófság létesült délkelet felé: a Riedmark, Ostmark, a felső karantáni Mark (Marchia transalpina), a pettaui Mark *(marchia transsilvana vel Ungarica,)*, Saunien és Krajna. Befezésül megalapitja ezen őrgrófságok határait.

Petermanns Geographische Mittheilungen. (1897. XLIII. évf. 2. füz.) *Suppan* tollából ismertetést közöl *Jekelfalussy*-nak művéről: Az ezredéves Magyarország.

Gabotto F., L'età diconte Verde in Piemonte 1350—83 secondo nuovi documenti (Miscellanea di Storia Italiana 33. évf. 1895. 75. s k. l.). Ez a korrajz, melynek őse VI. Amadäus piemonti fejedelem, Johanna nápolyi királynét és Nagy Lajos királyunk velenczei politikáját is felöleli. 1381. VI. Amadäus mint békebíró szerepelt Velencze és Genova között.

Azon utasitásokat és jó tanácsokat illetőleg, melyeket Caraffa Diomedes gróf a Magyarországba induló Beatrix-nak (Hunyadi Mátyás arájának) adott, és melyekről már *Laufer* és *Csontosi J.* is megemlékeztek, (Magyar Könyvszemle 15. köt. 54. l.) ujabban két olasz iró is szólt: *B. Croce,* Diomede Carafa, conte di Mad-

daloni (Rassegna Pugliese 11. évf. 1894. szept.) és *Persico T.*, Diomede Carafa e il regno di Napoli dal 1458 al 1466. (Külön lenyomatban: Firenze, Rassegna Nazionale 1895. 19 old.).

Kralik R., Über das Volkslied von der Schlacht bei Belgrad 1717. (Zeitschrift für österr. Volkskunde I. évf. 1895. 53. s k. l.)

c) Hazai hirlapok.

Stessel József, Kismarton régi neve. (Soproni Hírlap. 1896. (april 17. és 18). Kismarton vára csak a XIV. században keletkezett és nem hivták Castrum ferreumnak (ez alatt Vasvár értetendő.) Magát a községet ill. a kismartoni Szt. Margit kápolnát már 1264. említi egyik oklevél (Theinernél); latin neve Villa Martini minoris, később Civitas ferrea, magyar neve Szabómarton és Kismarton vala.

A dáciai ut Palánkától a Bisztra torkolatáig, Téglás G. nyomán. (Magyar Állam, 1896. okt. 14.).

Választások és pártok 30 évvel azelőtt. (Magyarország, 1896. okt. 11.).

Ábrányi Kornél id., Degré Alajos. (Pesti Napló, nov. 5.)

A millenium történetirása. (P. Napló, 1896. okt. 14.) Felsorolja a megjelent megyei monographiákat, kül. Csanád-megye történetét Borovszkytól.

Csanád vármegye történetéből, Borovszky S. nyomán. (Hazánk, 1896. okt. 13.).

A Mária Terézia katonai rend. (Alkotmány, 1896. nov. 7.)

Pászthói Rátholdi Lőrincz zarándokolása az irországi »Pokol«-ba. 1411. (Magyar Állam, 1896. okt. 18.)

Palmer Károly, Arany János a közügyről. (Nemzet, 1896. okt. 25).

Komáromy András, Boszorkányok királynéja. (Magy. Hírlap, 1896. okt. 30.). A kegyetlen Listius Anna, Thurzó Szaniszló hitveséről szóló czikk.

Kandra Kabos, Az ősmagyar csillagos ég. (Hazánk, okt. 30. Részlet a »Magyar Mitologiából«). *Ugyan ő, A magyar ősvallás erkölcstana.* (Nemzet, decz. 25.)

Mátyás király Bécsben. (Budap. Hírlap, nov. 4.)

Schwarz A., Die Heimat der Festetich. (Pester Lloyd, 1896. nov. 5.) Keszthelyről szól.

A budai várpalota Mátyás idejében. (Magyar Állam, nov. 3. Stephanie Ad. őrnagynak a Hadtörtén. Közlem.-ben megj. czikke nyomán.)

A veszprémi püspökség római oklevéltára. Ismertetés. (Magyar Állam, nov. 4.)

Összeállitotta: Mangold Lajos.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— HATODIK KÖZLEMÉNY. —

C) Klovius Julius Georgius horvát festő élete és munkái. Irta Kukuljević Iván. Arkiv II. k. I. r. 129—168. lap. Németül is megjelent: Leben des Julius Clovius. Agram, 1868.

D) Ó-Dalmáczia pénzisme. (Staro-dalmatinsko pjenezoslovje. Ljubić S. Arkiv II. k. I. r. 169—208). Elősorolja mindazon irókat és munkáikat, kik a Dalmáczia talált feniczia, görög és római pénzekről értekeztek; ismerteti a Lissában (Vis), Curzolában, Brazzában, Praetoriumban, Dimalban (Duvno) talált ősrégi pénzeket és érmeket.

E) II. Njegos Petrovics Péter montenegrói vladika és szláv iró, uralkodott 1832—1851-ig. Midőn 1830-ban II. Petrovics Péter montenegrói vladika meghalt, az országban két évi interregnum volt, mely idő alatt egy Ivanovics nevű podgoriczai származásu főtiszt, ki Oroszországban szogált, ragadta magához a montenegrói kormányt, noha arra semmi jogczime nem volt; a nagyravágyó és gazdag ember berendezkedett a trónon, az előkelőkből szenatust alakított, a hivatalnokoknak fizetést rendelt, irodát rendezett be, testőrséget szervezett, szóval egy kis modern formát hozott be az eddig egészen patriarchalis országba. 1832-ben hazajött Oroszországból az elhunyt vladika unokaöcscse Rado és mint II. Njegos Petrovics Péter elüzte Ivanovicsot és elfoglalta a trónt. Ivanovics visszatért Oroszországba. Az uj vladika, ki maga is iró volt, iskolák alapításával népét vad hajdukból vitéz néppé nevelte, országa határait foglalások által kiterjesztette (Kuće, Piper, Brdo, Grahovo, Drobnják); Oroszországtól évi 10 ezer arany segélypénzt szerzett; Ausztriának 34 ezer forintért eladta a kattarói öbölben a roskatag Sztanjevics és Podmaine zárdákat. 1846-ban nagy éhinség volt országában, ezt a török szultán ki akarta aknázni és a skutari pasa által Plamenac Márk montenegrói vajdát és másokat fellázított II. Njegos ellen; ez Djurisics toronynál legyőzte a törökkel szövetkezett lázadókat s igy megmentette hona szabadságát. Ezt megénekelte »Djurisicsi torony« czimű költeményében. Költői művei a népiesség mintaképei: »Pusztinják« dalgyűjtemény; Gorski Vienac (Hegyi koszoru), »Lažni car« (A hazug czár) jeles drámai munkák a délszlávok történetéből. Lelkesült a délszlávok egyesítéséért (l. fentebbi levelét a skutari pasához). Meghalt 1851. okt. 19. (Ljubisa István ismertetése).

F) A délszláv történetre nézve többé-kevésbbé fontos kéziratok a velenczei archivumban (köztök több magyar királyoktól is) és a laibachi gimnazium könyvtárában. A »Librorum pactorum«

okmányai részben latin, részben olasz nyelvű kivonatokban is közöltetnek az Arkiv II. k. II. r. 212—220. lapján.

G) A délszláv történelemre nézve többé-kevésbbé fontos könyvek jegyzéke 220., 225. lap, német, olasz, franczia művek. A szláv nyelvűek közt fontosabbak: Stojačković S. Vázlatok a magyarországi szerbek életéből (Čerte života naroda srbskog u Ugarskoj. Bécs, 1849). — Medaković Milor. Montenegro története (Povjestnica Crnegore. Zimony, 1850). — Zuban Gliša. A szerbek harcza a magyarokkal (Borba Srba s Magjarima. Belgrád, 1850). 71 művet sorol fel.

H) Isztriai határjárás 1325-ben (Razvod istrianski. Közli Starčević Antal 227—275. lap). Az okirat glagol betükkel horvát nyelven van irva és nyelvészeti és történelmi szempontból egyaránt érdekes; a közlő latin betűkkel átirva és 204 többnyire nyelvészeti jegyzettel kisérve adja vissza, a végén a Gaj Lajos gyűjteményében levő eredeti kézirat hasonmása van.

J) Veglia sziget statutuma (Arkiv 277—308. l.) Ezen statutum horvát nyelven glagol betükkel van irva, melynek hasonmását is adja és tartalmazza a szigeten érvényben levő törvényeket 1388—1499 között, többek között, melyek Frangepán Iván vegliai gróf idejében (1470.) érvényben voltak. A kézirat eredetije a Veglia szigetén levő Vrbnikben van; több kéznek irása és nemcsak nyelvészeti, hanem jogi szempontból is érdekes. A büntetések sokkal szigorubbak mint a vinodoli törvénykönyvben és a vizsgálat és büntetés eszközei közt nagy szerepet játszik a tortura; a méregkeverő asszonyt (férfiről ilyet fel nem tesz) tüzhalálra, a gyujtogatót halálra itéli; a tettenért betörőt szabad agyonütni; a ki erőszakot követ el, felakasztandó. Érdekes, hogy 1443-ból van egy törvény, mely az erdők pusztítását szigoruan bünteti.

K) Kozčenica és Kozlača határjárása 1395-ből; a glagol betükkel horvát nyelven irott okmány a zágrábi levéltárban van. (Arkiv II. 308 l.).

L) Bakar, Grobnik és Tersač határainak megállapítása 1455-ből. Az okirat hátulsó tiszta lapján van egy sajátkezű feljegyzése Frangepán Katalinnak, a szerencsétlen Zrinyi Péter nejének 1647 szept. 3-áról. Ebben horvát nyelven engedélyt ad Bencsics Orsolának a letelepedésre.

M) A Zrinyiek és Frangepánok primorjei (tengermelléki) birtokai határainak megállapítása. Latin okirat 313—316. lapon

N) Pör és itélet az ozaljvári uriszék előtt 1613-ból. A horvát okirat a Kukuljević Iván gyüjteményében van.

O) Vizsgálat Demeter Jáczint meghalt zengi püspök lelkének állítólagos hazajárása tárgyá-

ban. A horvát okirat leirja az ezen tárgyban 1699 máj. 15-én Bakarban két kanonok által vezetett vizsgálatot. Pavlacsics Agata, a püspöki palota kulcsárnője eskü alatt vallja, hogy a püspök lelke a nagyhéten hazajár, ajtóját kirántja, ugy hogy a zár is eltörik, bünösnek mondja magát, a templom kijavítását sürgeti és kéri, hogy érte miséket mondjanak, megnevezi a papokat, kik mondják és az oltárt, hol mondják; a kezében levő keresztel homlokára keresztet vetett, melynek fekete nyomát nem tudta lemosni. A háznagy elrendelte, hogy a mellette levő szobában minden este egy drabant aludjék, de ezek későn ébredtek s midőn kiáltásai felébresztették, ijedtökben az ajtót sem találták. Vele hált egy tizenkét éves leányka, ez ugy megijedt, hogy rögtön hazaszaladt. A kihallgatott drabant hasonlóan vall és azt mondja, hogy a megjelent ember András paphoz hasonlított (talán ez játszotta a kisértetet?). A vizsgálati irat megerősíti a vallomásokat, de róluk semmi véleményt nem mond; az eredeti irat Kukuljević gyüjteményében van.

P) Carrara János művének ismertetése: »Dalmazia descritta«, mely szól a régi dalmát várakról, régiségekről, templomokról, festményekről, népszokásokról, népdalokról stb. (325—338. lap.)

Q) Pozsegamegyére vonatkozó adatok. Irta Pavić Antal (339—343. l.). Római korból származó romok vannak Ratelovci és Frestanovci falvaknál, a régi Iniceum, Rhaetinum Basiana helyén. Templomromok vannak: Pleternica, Viskovác, Bucsje, Dragovics, Bacsindol és Opatovina helységekben. Kolostorok romjai: Potjanszka, Biela Stiena, Biela, Helena de Podborje, Margaretha de Biela, Anna de Dobra Kuća, Kamengrad és Budin. Várromok a megye területén: Pozsegai vár, Viskovac, Velika, Sztrazsan, Vrhovec, Maglai, Dolac, Drezsnik, Kaptol, Cenik, Pakrac, Orljavac, Kamengrad, Gradiste, Csaklovac, Klissza, Szirecs, Dobra Kuća, Sztupcsanica, Petrovina, Troeglava, Kastel és Szárics. A megye határai régi időben Predától Kraljeva Velikáig a Száva és Ilova között nyultak el és igy Oriovac, Malino, Zápolya és Petrovoszelo is ide tartozott: Zápolya nemzetsége és a vele anyai ágon rokon Petrovics Péter e két utóbbi helyről származott. Malinóban 1832-ben parasztok egy vastag arany drótból font koronát találtak, melyet széttépve maguk között elosztottak. Daruvárott a fürdőben van egy régi kő ezen felirattal: Divo Commodo Respublica Jassoru (az M hiányzik). E körül említést tesz Csaplovics, Piller és Mitterpacher. A sz. Helena apátság romjai között találtak egy sirkövet, felirata: »Hic jacet egregius Ladislaus filius Hermani de Gereben. 1489,« és egy másik sirkövön: »Hic jacet sepultus egregius Magister filius Joannis Codary (Czudar?) de Decse mortuus 1462.« A Gara, Garics, Garevics hires család bir-

tokai ezen megyében voltak; emlékét hirdetik Garics vár romjai, a Gorics hegy és a Garevice hegycsoport.

Közli: Dr. Margalits Ede.

UJ KÖNYVEK.

— Dr. Fejérpataky László emlékbeszéde, melyet *Alsószopori Nagy Imréről*, társulatunknak is egyik alapítójáról és nagyérdemü tagjáról a m. tud. Akadémia f. évi május 31-iki összes ülésében tartott, az »Elhunyt tagok fölött tartott Emlékbeszédek« czimü sorozatban megjelent. Nem csupán emléksorok ezek, melyekben barát barátjáról a sziv bensőségével emlékezik meg, hanem egy szaktudós elismerése és méltánylása, a ki teljes tudatával bir az érdemnek, mely e történettudósunk nevéhez fűződik, sőt a hála egy bizonyos nemével emlékezik róla, ki sok tekintetben úttörő és alapvető munkát végzett azon a téren, melyen ő is eredményesen munkálkodik s a melyen a félbehagyott munkának érdemes folytatója.

— Dr. Nagy Ernő nagyváradi jogakadémiai tanár, akadémiai lev. tag székfoglaló értekezése, melyet *»Az ausztriai császári czim fölvételéről«* a m. tud. Akadémia f. évi. január 11-én tartott ülésén olvasott föl, a »Társadalmi értekezések« sorozatában megjelent. E nagy fontosságu közjogi kérdésben, melyről »Az osztrák császári czim és Magyarország 1804—1807« czimen *Acsády Ignácz* tagtársunk még 1877-ben értekezett, sok ideig az a téves nézet uralkodott, hogy e czim Magyarországot és Ausztriát egy magasabb állami egységbe foglalja össze, illetve ez egységet megerősíti, vagy kifejezi, mások szerint e czim a Felség országai reálegyesülésének symboluma stb. Nagy Ernő azt tüzte maga elé czélul, hogy levéltári kutatások alapján arról szerez meggyőződést, hogy e czimnek milyen jogi jelentőséget tulajdonítottak abban a korban, a melyben létrejött, a bécsi és külföldi kormányok felfogása egyezett-é a magyar állásponttal, vagy eltért tőle, avagy talán a magyar alkotmány félreértésével keletkezett? s ezek alapján arra az eredményre jut, hogy e czimnek ez alapon sem lehet más jogi jelentősége, *mint az, hogy a lajthán-tuli állam uralkodója a császár, Magyarország uralkodója pedig az apostoli király*, úgy a mint azt az újabb osztrák közjogi irodalom kezdi elfogadni.

— »Benyomások és emlékek« czimen Széchy Károly tagtársunk egy kötetbe gyüjtötte össze külföldi utazásairól szóló czikkeit. Van e kötetben mindenféle tárgyról szóló tárcza. Irodalomtörténeti, történeti, művészeti tanulmányok, utirajzok a szó szorosabb értelmében véve stb. Különösen művészeti tanulmány több van a kötetben, Münchenről és az ott tanyázó fiatalabb magyar festőgenera-

tieről, Benczúrről, Liczenmayerről, Kaulbachról stb. Bacsányiról szóló irodalomtörténeti tanulmányában, mely egyike a leghosszabbaknak, rendkivül sok az érdekes uj adat, mely Bacsányiról ismereteinket számos apró részlettel egészíti ki. Tárczáiban éles megfigyelő tehetség, helyes kritikai felfogás nyilatkozik, egyes tárczái, mint pl. az olaszországi utjáról szólók oly élénk szinezetüek, hogy pl. a nápolyi életet mintegy megelevenedettnek látjuk magunk előtt. Tárczáiban sehol sem lesz banális, unalmas, de mindvégig le tudja kötni az olvasó figyelmét, mihez stiljének elegáns volta is nagyban hozzájárul. Mindent összevéve, Széchy munkája nemcsak szórakoztató, hanem tanulságos olvasmány is, mely megérdemli, hogy minél többen forgassák át. Ugyancsak *Széchy Károlytól* egy másik munka is jelent meg: »*Kisebb Tanulmányok*« czim alatt, mely főként irodalomtörténi tanulmányait foglalja magában. Két részre van osztva: Alakok és Adalékok czim alatt s ezek a tanulmányok is mind azokkal az előnyökkel bírnak, melyekkel előbbi munkái. Tüzetesebben fogjuk ismertetni. A kiadó Hornyánszky e munkákat igen díszesen állította ki, ára mindeniknek különkülön 2 frt. A karácsonyi piacz komolyabb termékei közé tartoznak.

— Dr. Öreg János ismert nevü paedagogiai iró, s jogakadémiai tanár »*A jog- és állambölcselet kézikönyve*« czimen egy nagyobb művet adott ki. Miként az Öreg többi műveit. ezt is világos gondolkodás, népszerű előadási mód jellemzik.

— Dr. Margalics Ede »Zrinyi Péter és Frangepan Katalin« czim alatt értekezést irt a Kath. Szemlébe, mely külön lenyomatban is megjelent s Ransburg Gusztáv könyvkereskedésében megszerezhető. A Kukuljevics által kiadott okmánytárból s ugyan ennek tanulmányaiból merítette Margalics értekezése anyagját. »Mi magyarok — mondja Margalics — Zrinyi Pétert a martir halállal halt Wesselényi-féle összeesküvót dicső magyar hazafinak tartottuk, pedig ő bátyjának Milsevanak teljes ellentéte s nem annyira magyar mint horvát volt.« S csakugyan ilyennek mutatja be. Különösen becsesek a horvát levelek forditásai és kivonatai. Az értekezés gonddal van irva s élvezetes olvasmányt nyújt. Ára 30 kr.

Wertheimer Ede tagtársunk Lipcsében Duncker et Humblotnál »Die Verbannten des ersten Kaiserreichs« czim alatt igen érdekes munkát adott ki. Az első császárság szerepvivői közül hét kiválóbb alaknak internáltatását Ausztriába irja le, még pedig kizárólag levéltári kutatások alapján, mert ez a könyv gondolhatólag sem Metternich, sem a harmadik császárság korában nem láthatott volna világot. Szép és élvezhető olvasmány, melyre még vissza fogunk térni.

— Dr. Bozóky Alajos tanártól »Vallás-erkölcsi viszonyok a római császárság fénykorában« czim alatt érdekes és tanulságos

munka jelent meg. következő tartalommal: I. Vallási viszonyok. 1. A pogány vallás. 2. A zsidóság és kereszténység. 3. A kereszténység. II. A bölcsészet mint az erkölcsösség tanítója. III. A halhatatlansági hit. 1. A műveltek viszonya a halhatatlansági hithez. 2. A műveletlenek hite. 3. A szellemekben való hit ált. elterjedése a halhatatlansági hit hasonló elterjedésének bizonyítéka. 4. Különbség az antik és a keresztény halhatatlanság hit között. A munka ára 2 frt s ez összegnek beküldése esetén (Nagyváradon, kir. jogakademia) szerző a művet a t. cz. megrendelőknek bérmentve küldi meg.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Sub auspiciis regis avatták tudorrá nov. 10-én nagyszámú és fényes közönség jelenlétében a budapesti egyetem aulájában dr. gróf *Vigyázó* Ferencz alapító tagtársunkat, ki ez alkalommal az osztrák-magyar viszonyokról és kiegyezésről szóló tudori értekezését olvasta fel. Ő felségét e fényes ünnepélyen Zsilinszky Mihály államtitkár képviselte, s nyújtotta át neki a királyi emlékgyűrűt. Vigyázó gróf a jogtörténelmet tette tanulmányai tárgyává s már tudori értekezése előtt is adott ki e tudománykörbe vágó értekezéseket.

— Gróf Zichy Jenőt a berlini őstörténelmi és antropologiai társaság nov. 10-iki közgyülésében Virchov Rudolf elnök ajánlatára egyhangulag levelező tagjának választotta.

— A Magyar Tud. Akadémia Irodalom Történeti bizottsága felvette jövő évi költségvetésébe Döbrentey Gábornak gróf Gyulay Lajossal folytatott levelezését a gróf Kuun Géza birtokában lévő eredetiekről, melyek érdekes világot vetnek e század első felének irodalmi viszonyaira.

— A körmöczbányai Magyar-Egyesület kiadta jelentését mult 17-ik évi működéséről. Tartalmát teszik: Salamin Kelemen elnöki megnyitója a f. évi jan. 17-én tartott közgyülés alkalmából s Orlay János titkárnak mult évi jelentését. Van az egyesületnek 900 frt vagyona, kerek 150 tagja s szép könyvtára, melynek jegyzéke a jelentéshez van csatolva.

— Petőfi-album. A Petőfi-Társaság elhatározta, hogy a jövő év elején fényes kiállitásu *Petőfi-album*-ot bocsát közre a nagy költő életére vonatkozó közleményekkel és illusztrációkkal. Minthogy a közönség közt még mindig lehetnek olyanok, a kik Petőfitől kiadatlan kéziratokat, leveleket és más emléktárgyakat őriznek: a Petőfi-Társaság bizalomteljes tisztelettel kéri ezeket, hogy a náluk levő ereklyéket az albumban való bemutatás czéljából a Petőfi-Társaságnak átengedni szíveskedjenek. A tárgyak, lehetőleg

rövid idő alatt, a társaság titkári hivatalába (Bástya-utcza 11. sz.) küldendők, a mely azok gondos megőrzéséről és köszönettel való visszaküldéséről gondoskodik.

— Gróf Kuun Géza elnök és dr. Veress Endre titkár aláirásával lelkes hangú felhívást bocsátott ki tagjaihoz és a történetkedvelő közönséghez a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« új tagok gyűjtését kérve. Ezt mi is a legmelegebben ajánljuk, különösen erdélyrészi tagtársaink figyelmébe, mert az a társulat, mely közel húsz évi fennállása óta annyit tett a hunyadmegyei régiségek és történeti anyag feltárása ügyében, megérdemli a pártolást. Az évi tagdíj 3 frt, melyért a képekkel diszített *Évkönyv* ingyen jár.

— Dr. Wertner Mór úrtól következő sorok közlésére kérettünk fel: »Pór Antal kanonok ur a bolognai és páduai egyetemen tanult magyarokról szóló értekezésében azt mondja, hogy művem I. 75 az 1399-ben szereplő Szécsi Péter főesperest nem ismeri. Abban ugyan igaza van. Csakhogy e Péter nem a Balog nb. felső-lendvai és rimaszécsi Szécsiek sarja, hanem a Boxa nb. Gál-Szécsiek tagja: mint ilyen szerepel (»Petrus archidiaconus«) még 1405 junius 20-án is (Művem I. 135).

Uzai Domokos fia Jánosra vonatkozólag (Századok 1897. évf. 777. old.), ki 1343 előtt volt bolognai rector, bátorkodom megjegyezni, hogy Uzsai Domonkos comes 1304. május 26-án mint zalamegyei birtokos szerepel, és hogy János rektor minden valószinűséggel e Domonkos fia.«

Ez ügyhöz Pór Antal vál. tagtársunktól következő adalékot vettük:

»Köszönettel veszem Wertner úr föntebbi észrevételét annál inkább, minthogy tudásunk csak így gyarapodhatik.

Magam is azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy a két Pensauroiról irt jegyzetemet (*Századok*. 1897. évf. 783. lap) *Chiolich* zengi püspök Catalogusából ekképpen egészithetem ki:

Secunda Aprilis anno Chr. 1392 obiit Joannes de Cardinalibus Pisaurensis, Segniensis episcopus, decretorum doctor.

Anno 1393 Leonardus de Cardinalibus, superioris nepos et immediatus in Segnensi episcopatu successor, necnon Strigoniensis generalis Vicarius. Ex monumento sepulchrali in cathedrali ecclesia. (Schwandtner, Ss. rer. Hung. III, 467.) *Pór Antal.*

73. Dr. *Büchler Sándor* társ. tag felolvassa »*Magyar zsidók a kurucz világban*« című dolgozatát.

Köszönettel fogadtatik.

74. Olvastatik a pénztárnok november-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... ... 2157 frt 85 kr.

» kiadás ... ... 1111 » 47 »

maradvány ... ... 1046 frt 38 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 6656 frt 23 kr

követelést, 1897 november végén összesen 7702 frt 61 kr készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Barkassy Géza nevére 100 frt, Hunyad vármegye nevére 100 frt, összesen 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben a kisbirtokosok orsz. földhitelintézetének 4·5%-os záloglevelei vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez.

75. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár f. é. 30073 számú értesítése, mely szerint 100 frt alapítvány a f. évi 67 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

76. Olvastatik Budapest székes főváros közönségének f. évi 1142 kgy. szám alatt hozott és belügyminiszteri jóváhagyással is ellátott határozata, mely szerint a főváros közönsége néhai Salamon Ferencz mellszobra költségeire 300 frtot szavazott meg oly módon, hogy ezen összeg a főváros jövő 1898 évi költségelőirányzatába vétessék fel.

Hálás köszönettel fogadtatik.

77. Az elnökség az ügyrend 45-ik szakaszának megfelelően beterjeszti a jövő 1898 évi költségvetés tervezetét, mely az 1892 évi 20 jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében a gazdasági bizottsághoz utasíttatván, a bizottság felkéretik, hogy a költségvetés iránt véleményes javaslatát a jövő február-havi r. vál. ülésre szíveskedjék elkészíteni.

78. Napirenden lévén a számvizsgáló bizottság kiküldése, az 1897 évi számadások szabályszerű megvizsgálására egyhangulag az eddigi számvizsgálók: dr. Fejérpataky László és dr. Boncz Ödön vál. tag urak kéretnek fel, azzal, hogy jelentésöket a mult 1896 évi 15 jk. pont alatt hozott vál. határozatra tekintettel oly időben szíveskedjenek a titkárnál benyujtani, hogy az még a jövő évi költségvetés elkészítése előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

79. Elnök jelenti, hogy negyven társulati tag az ülés folyama alatt sem gyülekezvén egybe, a mai napra hirdetett rk. közgyűlés meg nem tartható; kéri a választmány határozatát arra nézve, hogy az alapsz. 40-ik szakaszának alkalmazásával újabb rk. közgyűlés hivassék-e össze az üresedésben lévő alelnöki állás betöltése végett?

A választmány — tekintettel arra, hogy a február-hóban tartandó legközelebbi rendes évi közgyűlés különben is elnökválasztó gyűlés lesz, melyen mind a három elnöki, illetőleg alelnöki állás új választás alá esik, — az alapsz. 40-ik szakaszát alkalmazni ezúttal nem kívánja s kimondja, hogy újabb rk. közgyűlés nem hívandó össze.

Zárt ülésben —

80. a folyó év végével kilépés vagy elhalálozás miatt törlendő tagokról tétetett jelentés, melynek elintézése után — több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Hajnik Imre* s. k. *Kammerer Ernő* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.
Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.
Balogh Endre prem. tanár, eddig: *Rozsnyó*.
Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.
Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.
Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.
Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.
Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.
Krenner F. Miklós, bölcsészethallgató, eddig: *Kolozsvár*.
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Pálffy István kir. itélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.
Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.
Péchy Lajos eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.
Sarkady Károly földbirtokos, eddig: *Tomor*.
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utcza 6.
Zeyk Károly, eddig: *Nagy-Enyed*.
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

A M. Tud. Akadémia

főtitkári hivatalánál az alább következő munkák, *a folyó év végéig*, tetemes árleszállitással szerezhetők meg, nevezetesen:

12 frt ára, 25% engedménynyel, 9 frton.
30 » » 33⅓% » 20 »
50 » » 50% » 25 »

A *-gal jelölt könyvek csinos angol-vászon kötésben is kaphatók, minden kötet kötéséért, a kitett áron felül, 40 kr. számittatván.

A kik a könyvek árát előre beküldik, a csomagot posta-fordultával portomentesen kapják; utánvétel esetén a szállitás költségeit a megrendelő fizeti.

Ez árleszállítás január 1-jével megszünik.

Budapest, 1897. szeptember 10.

A M. Tud. Akadémia Főtitkári Hivatala.

I.

Nyelvtudomány és irodalomtörténet.

Ábel Jenő, A bártfai Szt-Egyed temploma könyvtárának története. (206 l.) 1 frt 20 kr.

Ábel Jenő, Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. (289 l.) 1 frt 80 kr.

Ábel Jenő, Egyetemeink a középkorban. (89 l.) 50 kr.

Ábel Jenő és *Mokos Gyula*, Magyarországi tanulók a jénai egyetemen (208 l.) 2 frt 20 kr.

Aristophanes vígjátékai. Ford. Arany János. Három kötet. (XXIV. 392, 404, 330 l.) 6 frt, díszkötésben 8 frt.

**Badics Ferencz*, Fáy András életrajza. (VIII. 672 l.) 1 frt 50 kr.

Balassa József, A phonetika elemei. (124 l.) 70 kr.

Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, a magyar nyelvjárások térképével. (150 l.) 1 frt 80 kr.

**Bánóczi József*, Révai Miklós élete és munkái. (416 l.) 1 frt.

Bartalus István, Adalékok a magyar zene történelméhez. Két füzet. (18-r. 77, 61 l.) 90 kr.

**Barthélemy-Saint Hilaire*, A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Forditotta Péterfy Jenő. (VIII. 196 l.) Ára 1 frt.

Bayer József, A nemzeti játékszin története. Két kötet. (644, 496 l.) 7 frt.

**Beöthy Zsolt*, Széchenyi és a magyar költészet. (112 l.) 1 frt.

Bogisich Mihály, XVII. századbeli kath. énekgyűjtemény. (47 l.) 30 kr.

**Boyesen Hjalmar Hjort* és *Heinrich Gusztáv*, Goethe Faustja. Tanulmányok. Két rész egy kötetben. (XVI. 272 l.) 1 frt 50 kr.

**Cherbuliez V.*, Művészet és természet. Ford. Geőcze Sarolta. (243 l.) 1 frt 50 kr.

**Dante Alighieri*, Isteni színjátéka (Divina commedia). Ford., bevezette s jegyzetekkel kisérte Szász Károly. Második rész: A purgatórium. (528 l.) 2 frt.

Duka Tivadar, Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Arczképével, síremléke rajzával s egy térképpel. (438 l.) 3 frt.

**Emerson R. W.*, Az emberi szellem képviselői. Fordította Szász Károly. (XVI. 190 l.) 1 frt 50 kr.

Finály Henrik, Hogy is mondják ezt magyarul? (296 l.) 1 frt 80 kr.

Finály Henrik A beszterczei szószedet. A nyelvemlék hasonmásával. (92 l.) 2 frt.

Gabányi Árpád, Pogány magyarok. Történeti színmű. (164 l.) 1 frt.

Goldziher Ignácz, Renan mint orientalista. (100 l.) Ára 1 frt.

**Heinrich Gusztáv*, A német irodalom története. Két kötet. Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. (XVI. 576 és XVI. 567 l.) 3 frt.

Hellebrant Árpád, A magyar tudományos Akadémia könyvtárában lévő összenyomtatványok jegyzéke. (379 l.) 2 frt.

Kazinczy Ferencz levelezése, összeállította Váczy János. Eddig hét kötet (620, 628, 574, 644, 592, 607, 620 l.) Az I., III., IV., V., VI. és VII. köt. 5 frt. A II. köt. 6 frt.

Komjáthy Benedek. Az zenth Paal leveley magyar nyelven. 8-rét (491 l.) 3 frt.

Munkácsi Mihály, Budenz József emlékezete. (65 l.) 60 kr.

Nyelvemléktár, Régi magyar codexek. Tizennégy kötet. Kötetenként 2 frt.

Pecz Vilmos, A görög tragédia története. Egy kötet. (383 l.) 2 frt 40 kr.

Régi magyar költők tára. II—VI. köt. (503, 480, 398, 414, 403 l.) Ára kötetenként 2 frt.

**Ribbeck O.*, A római költészet története. Ford. Csiky Gergely és Katona Lajos. Három köt. (430, 448, 452 l.) 4 frt 50 kr.

**Sainte-Beuve*, Arczképek a franczia újabbkori társadalomból. Ford., jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka. (XX. 416 l.) 1 frt 50 kr.

Schrauf K., Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. (366 l.) 4 frt 50 kr.

Schrauf K., A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493—1558. (XXI. 143 l.) 1 frt 50 kr.

**Simonyi Zsigmond*, A magyar nyelv. Két kötet. (301, 363 l.) 2 frt.

Simonyi Zsigmond, A magyar határozók. Két kötet. (456, 462 l.) 7 frt 70 kr.

Szabó Károly, Régi magyar könyvtár. I. köt. Az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. II. Az 1473—1711. megjelent nem magyar nyelvű, hazai nyomtatv. kézikönyve. III. 1. rész. Magyar szerzőktől külföldön 1480—1711. megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok kézikönyve. (752, 754, 800 l.) 13 frt 50 kr.

Szamota István, A schlägli szójegyzék. A nyelvemlék hasonmásával. 2 frt.

Szamota István, A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Egy fényképi hasonmással. (46 l.) 50 kr.

Szász Károly, Attila halála. Történeti tragédia 5 felv. (187 l.) 1 frt.

Szász Károly, István vezér. Történeti dráma 5 felv. (155 l.) 1 frt.

Szász Károly, Széchenyi emlékezete. (15 l.) 10 kr.

Szegedi Gergely Énekes könyve 1569-ből. (XVI. 221 l.) 2 frt 50 kr.

Szilády Áron, Temesvári Pelbárt élete és munkái (136 l.) 80 kr.

Szinnyei József. Finn-magyar szótár. (XX. 528 l.) 3 frt.

Telegdi Miklós Katekizmusa 1562-ből. Új kiadás. (182 l.) 1 frt.

P. Terentius A. vígjátékai, fordította dr. Kiss Sándor. (XX. és 619 l.) 3 frt.

**Váczy J.* Berzsenyi Dániel életrajza. (432 l.) 1 frt 50 kr.

Vargha Gyula, Barsi József emlékezete. (20 l.) 20 kr.

Vargha Gyula, Óda az 1867. évi koronázás emlékére. (11 l.) 15 kr.

Vass Bertalan, Horvát István életrajza. (VIII. és 514 l.) 3 frt.

**Villemain*, Pindar szelleme és a lantos költészet. Fordította Csiky Gergely. (484 l.) 1 frt 50 kr.

Zolnai Gyula, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (IV. és 296 l.) 25 mellékletbeli és egy szövegközti hasonmással. 6 frt.

II.

Történettudomány.

Acsády Ignácz, Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. (284 l.) 1 frt 70 kr.

Acsády Ignácz, Két pénzügy-történelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák 1565–1604. II. A jobbágy-adózás 1564—1576 (238 l.) 2 forint.

Adalékok a M. Tud. Akadémia megalapitása történetéhez. (I. Szilágyi Istvántól. II. Vaszary Kolostól. III. Révész Imrétől.) (100 l.) 60 kr.

Ahrinczi Péter Okmánytára Erdély visszacsatolása felett a magyar királylyal és megbizottjaival folytatott alkudozások történetéhez 1685—1688. Három köt. 6 frt 50 kr.

Anjoukori diplomatiai Emlékek. 1268—1426-ig. Három kötet. 12 frt 15 kr.

Anjoukori Okmánytár, Codex diplom. Hungaricus Andegavensis, 1301–1357-ig. Hat kötet. Szerk. Nagy Imre. 25 frt.

Apáczai Csere János bölcsészeti dolgozatai. Szerk. Horváth Cyrill. (160 l.) 50 kr.

B. Apor Péter munkái 1732-ből. Egy kötet 2 frt.

Balás György, Az 1866. évi osztrák-porosz háború. (329 l.) 19 szövegábrával és két térképmellékkel. 3 frt.

Ballagi Aladár, Colbert. Két rész egy kötetben. (244, 272 l.) 3 frt 20 krajczár.

Baranyai Decsi János magyar históriája 1592–1598. Egy köt. 2 frt.

**Bárczay Oszkár*, A hadügy fejlődésének története. Két kötet. (350, 680 l. és 135 szövegbeli ábrával.) 6 frt.

Brutus János Mihály magyar históriája 1490—1552. Három kötet. 6 forint.

Bunyitay Vincze, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista (32 l.) Egy rajz és két fénynyomattal 1 frt.

Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. (790 l.) 7 frt. — II. köt. (800 l.) 7 frt.

Csengeri Antal, Az akadémiák, különösen a M. Tud. Akadémia. (33. l.) 20 kr.

Dankó József, A franczia könyvdísz a renaissance korában. (194 l.) 1 frt 30 kr.

Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei (1505—1709-ből. (464 l.) 2 forint.

*

Deák Farkas, Gróf Tököly Imre levelei. (XXIV. 300 lap.) 1 frt 60 kr.

Deák Farkas, A bujdosók levéltára. (365 l.) 1 frt 80 kr.

Demkó Kálmán, A felsőmagyarországi városok életéből a XV—XII. században. (290 l.) 2 frt 70 kr.

Erdélyi országgyülési Emlékek, 1540—1691. Húsz kötet. Szerk. Szilágyi Sándor. 60 frt.

Fejérpataki László, A kir. kanczellária az Árpádok korában. (1501 l.) 1 forint.

Fejérpataky László. Magyarországi városok régi számadás-könyvei. (I.—XIII. 682 l.) 4 frt.

Finály Henrik, Az ókori súlyokról és mértékekről. (164 l.) 1 frt.

Fraknói Vilmos, Mátyás király levelei 1448—1479. (XIV. 496 l.) 4 frt 50 kr.

Fraknói Vilmos és *Károlyi Árpád*, Magyar Országgyülési emlékek. (1526—1604 l.) Eddig tiz kötet. Kötetenként 3 frt.

**Fustel de Coulanges*, Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről. Ford. Bartul Antal. (XIII. 609 l.) 1 frt.

Gelcich József, Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. (923 l.) 5 frt.

Gindely Antal, Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. (543 l.) 5 frt.

Goldziher Ignácz, A történetirás az arab irodalomban. (49 l.) 40 kr.

**Goldziher Ignácz*, Az iszlám. Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből. (XII. 412 l.) 50 kr.

Hampel József, A régibb középkor (IV.—X. század) emlékei Magyarhonban. (173 l. 200 képes táblával és rajzokkal a szövegben.) 5 frt.

Helmár Ágost, Bonfinius mint történetiró. (88. l.) 50 kr.

Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel. (336 l.) 8 forint.

Henszlmann Imre, Lőcse régiségei. 14 táblával. (163 l.) 6 frt.

Henszlmann Imre, Pécs középkori régiségei. Három részben. (97, 372, 165 l.) 12 képtáblával és számos fametszettel. 6 frt.

Hunfalvy Pál, Az oláhok története. Két kötet. (482 és LXVI. l., 481 és LXXII.) 6 frt.

Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. és *Hidvégi Mikó Ferencz* históriája 1594—1613. *Biró Sámuel* folytatásával. Egy kötet. 2 frt.

Ipolyi Arnold, Rimay János államiratai és levelezései. (422 l.) 2 frt 50 kr.

Ipolyi Arnold, Gróf Károlyi István emlékezete. (41 l.) 30 kr.

Ipolyi Arnold, A magyar szent korona. (234 l.) Pompás diszkiadás. 10 forint.

Jakab Elek. Az utolsó Apafi. (336 l.) 1 frt 80 kr.

Jakab Elek, A m. tud. Akadémia kézirattárának ismertetése. (43 l.) 40 krajczár.

**Kállay Béni*, A szerbek története 1780—1815. (640 l.) 50 kr.

Karácsonyi János, Szent-István oklevelei és Szilveszter-bulla. (224 l.) 2 forint.

Károlyi Árpád, Illésházy István hütlenségi pöre. (216 l. IV.) 1 frt 20 kr.

Károlyi Á. és *Szalay J.*, Nádasdy Tamás családi levelezése. (262 l.) 1 frt 40 kr.

Knauz Nándor. Évmutató Fejér György magyar okmánytárához. (44. l.) 20 kr.

Kolosvári Sándor és *Óvári Kelemen*, A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Négy kötet. 36 frt.

Kovács Nándor, Névmutató Wenzel Árpádkori új okmánytárához. (861 l.) 5 frt.

**Lanciani R.*, A régi Róma, a legújabb ásatások világításában. Ford. Lubóczi Zs. (368 l. Számos műmellékkel. 3 frt.

Lipp Vilmos, A keszthelyi sirmezők. (52 l.) 363 rajzzal. 1 frt 60 kr.

Lipthay Sándor, Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. (178 l.) 1 frt 50 kr.

**Mac-Carthy Jusztus*, Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. Három kötet. (618, 686, 485 l.) 4 frt 50 kr.

Magyar Országgyülési Emlékek, 1526—1604-ig. Tiz kötet. 30 frt.

Majláth Béla, A szőnyi béke okmánytára. (401 l.) 2 frt 50 kr.

Mátyáskori diplomatiai Emlékek, 1458—1490-ig. Négy kötet. 8 frt.

Marino Sanuto, Világkrónikájának Magyarországot illető tudósitásai, 1496—1501. Három kötet. (XVI. és 282, 300, 390 l.) Ára 4 frt 20 kr.

Meyer Gotthold Alfréd, Szent Simeon ezüstkoporsója Zárában. (64 l.) 14 képes melléklettel és 29 ábrával. 4 frt.

Myskorszky Viktor, Bártfa középkori műemlékei. Két részben. (146 és 132 l.) 14 fénynyomatú táblával és számos fametszettel. 9 frt.

B. Nyári Jenő, Az aggteleki barlang mint őskori temető. 3 frt.

Oláh Miklós, esztergomi primás és kir. helytartó levelezése. 2 frt.

Orlay Tivadar, Magyarország régi vizrajza. Két kötet. (544, 464 l.) 5 frt.

Óváry Lipót, A M. T. A. történelmi bizottságának oklevélmásolatai. Két füzet. (311 és 293 l.) 6 frt.

III. Pál és *Farnese* bibornok Magyarországra vonatkozó levelezései. 2 frt.

Pázmány Péter levelezése 1605—1625. Egy kötet 2 frt.

Pauler Gyula, Wesselényi összeesküvése 1664—1671. Két kötet. Ára 1 frt.

Péch A., Alsómagyarország bányaművelésének története. Két köt. 8 frt 50 kr.

Pesty Frigyes, A szörényi bánság története. Három kötet. (482, 560, 426 l.) 7 frt.

Pesty Frigyes, Magyarország helynevei, történeti tekintetben. I. köt. 3 frt.

Pulszky Ferencz, A rézkor Magyarországban. 21 ábrával. (79 l.) 1 frt 20 kr.

A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése 1632—1660. Egy köt. 2 frt.

Rákóczy Ferencz önéletrajza és »Egy keresztyén fejedelem áhitásai«. 3 forint.

Rákóczy György és a porta. Szerkesztették Beke A. és Barabás S. (905 l.) 5 frt.

Rákóczy Ferencz levéltára. Tizenhárom köt. 32 frt.

**Raumband A.*, Oroszország története. Két kötet. (432, 418 l.) 3 frt.

**Ratzel Frigyes*, A föld és az ember. Ford. Simonyi Jenő. 1 frt 50 krajczár.

Rédey László történeti maradványai 1658—1693. (XII. és 270 l.) 80 krajczár.

Reissenberger Lajos és *Henszlmann Imre*, A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Két rézmetszettel és számos ábrával. (87. l.) 4 forint.

Römer Flóris, Régi falképek Magyarországon. 13 képtáblával, (170 l.) 8 frt.

Rozsnyay Dávid, Az utolsó török deák történeti maradványai. 2 frt.

Rupp Jakab, Magyarország helyrajzi története. Három kötet. 3 frt 30 kr.

**Schuchardt K.*, Schliemann ásatásai. Trója, Tyrins, Mikéne, Orchomenos és Ithakában. (2 arczk., 7 tervrajzzal és 321 ábr. 464 l.) Ára 3 frt.

**Sorel Albert*, Európa és a franczia forradalom. Fordította Szathmáry Gy. (VIII., 718 l.) 1 frt 50 kr.

Szádeczky L., Báthory István lengyel királylyá választása. (354, XVIII.) 3 frt.

Szádeczky L., Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. (108 l.) 70 krajczár.

Szalay Ágoston, Négyszáz magyar levél a XVI. századból. (432. l.) 1 frt 20 kr.

Szamosközy István Történeti maradványai 1566—1608. Négy köt. 8 frt.

Gróf Széchenyi és az Akadémia alapitása. Szász Károlytól. (260 l.) 1 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István Külföldi uti rajzai és följegyzései. 4 frt.

Gróf Széchenyi István Hirlapi czikkei. Két kötet. 10 frt.

Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Összeállitotta Zichy Antal. (339 l.) 3 frt.

Szécsi Mór, Az osztrák-olasz háboru 1866-ban. 12 melléklettel. 3 frt.

Szentkláray Jenő, A dunai hajóhadak története. (334 l.) 2 frt 60 kr.

Szilágyi Sándor, Lorántfy Zsuzsánna. (104 l.) 60 kr.

Szilágyi Sándor, Erdély és az északkeleti háboru. Két köt. 10 frt.

Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor fejedelem levelezése. (470 l.) 2 frt.

Szilágyi Sándor, Carrillo Alfonz diplomatiai müködése. (151. l.) 1 frt.

Szilágyi Sándor, A linczi béke okirattára. (668 l.) 4 frt.

Szinnyei József. Hazai történelmi repertorium. Két kötet. 10 frt.

Téglás Gábor, Az aldunai zuhatagok sziklafeliratai. 1 frt.

Thaly Kálmán, A gróf Beresényi család. Három köt. 12 frt 80 kr.

Thaly Kálmán, Beresényi házassága. Történeti ének. 1695-ből. Toldalék: Actio curiosa. Magyar szinjáték 1678-ból. (200 l.) 2 frt.

Thierry Amadé, Aranyszáju Szent János és Eudoxia császárné. A keresztyén társadalom keleten. Ford. Óreg János. (XIV. 580 l.) 1 frt 50 kr. — Szent Jeromos. A kerestyén társadalom nyugaton. (XXVI. 588 l.) 1 frt 50 kr.

Tököly Imre Levelei, könyvei és egyébemlékezetes irásai. Két köt. 4 frt.

Tököly Imre Naplója. Két kötet. 5 forint.

Thúry József, Török történetirók Magyarországról. Két köt. 8 frt.

Torma Károly, Az aquincumi amphitheatrum. (Jelentes az ásatásokról). 1 frt.

Torma Károly, Dacia régiség- és felirattani irodalma. (192 l.) 2 frt 50 kr.

Török Aurél, III. Béla magyar király és neje testereklyéiről. Két füzet. Ára 2 frt 60 kr.

Verancsics Antal, esztergomi érsek Összes munkái. Tizenkét kötet. 24 forint.

Vitnyédy István Levelei. Két kötet. (272. 268 l.) 1 frt 60 kr.

Wenzel G., Magyarország mezőgazdaságának története. (424 l.) 2 frt 50 kr.

Wenzel G., Magyarország bányászatának kritikai története. (456 l.) 3 forint.

Wenzel G., A Fuggerek Magyarország történetében. (212 l.) 1 frt 20 kr.

Zrinyi Miklós Hadtudományi munkái. R. Horváth Jenő kiad. (404 l.) 2 frt.

III.

Jog- és államtudomány.

**Berryer*, Törvényszéki beszédei. Ford. Tóth Lőrincz. (400 l.) 1 frt 50.

**Carrara F.*, A büntető jogtudomány programmja. Ford. Beksics Gusztáv. Két kötet. (XX. 390. 591 l.) 1 frt.

**Concha Győző*, Ujkori alkotmányok. Két kötet. (X. 314 és XVI. 512 l.) 3 frt.

Fayer L., Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyüjteménye. I. köt. 4 frt.

**Földes Béla*, Értekezések az angol és franczia nemzetgazd. köréből. 50 kr.

Fraknói Vilmos, A magyar királyi kegyuri jog. (559 l.) 5 frt.

Gide Pál, A nők joga. Fordította Tóth Lőrincz. Két kötet. (390, 412 l.) 3 frt.

György Endre, A különbözeti árszabályok jogosultsága és hatása. 1 frt 80 kr.

Hüppe Siegfried, A lengyel alkotmány története. Ford. Szathmáry György. (542 l.) 3 frt.

Janet Pál, A politikai tudomány története a morálhoz való viszonyában. Ford. Lőrinczy Béla és Angyal Dávid. Három köt. (608, 544, 568 l.) 4 frt 50 kr.

Kállay Béni, Magyarország a Kelet és a Nyugat határán. (69. l.) 40 kr.

Király János, Pozsony város joga a középkorban. (464 l.) 4 frt.

Kovács Ferencz, Az 1843/44-ik évi országgyülési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Hat köt. (687, 724, 511, 771, 448, 553 l.) 21 frt.

Körösi József, Budapest nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881-iki népszámlálás eredményei szerint. (45 l.) 30 kr.

**Larcleye Emil*, Kormányformák az ujkori társadalmakban. Ford. Tóth Lőrincz. (XVIII. 180 l.) 50 kr.

**Larergne Leonce*, Az angol mezőgazdaság. For. Beksics Gusztáv. 50 kr.

**Leroy Beaulieu Pál*, Az uj socialismus és annak birálata. Ford. Sasvári Ármin. Bevezető előszóval Kautz Gyulától. (XII. 469 l.) 1 frt 50 kr.

Leroy Beaulieu Pál, Pénzügytan. Ford. Láng Lajos. Négy köt. Ára 2 frt.

Matlekovics Sándor, A vasuti különbözeti viteldijak. (172 l.) 1 frt.

**Mayr György*, A társadalmi élet törvényszerüsége. (XVI. 348 l.) 50 krajczár.

**Medveczky Frigyes*, Társadalmi elméletek és eszmények. (IV. 412 l.) 1 frt 50 kr.

**Pauler Tivadar*, Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 1 frt 50 kr.

Pisztóry Mór, A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tizenöt év alatt. (393 l.) 2 frt 50 kr.

Rentmeister Antal. Lex falcidia és quarta falcidia. (116 l.) 70 kr.

**Taine Hippolit Adolf*. A jelenkori Franciaország alakulása. Öt kötet. (VIII. 664, 574, 632, 426, 320 l.) Ford. Toldy László és Csiky Gergely. 7 frt 50 kr.

**Todd Alpheus*, A parlamenti kormányrendszer Angliában. Ford. Dapsy László. Három kötet. (VIII. 600, 618, 628 l.) 1 frt 50 kr.

Vécsey Tamás, Széchenyi és a magyar magánjog. (62 l.) 60 kr.

Vécsey Tamás, Aemilius Papinianus pályája és művei. (143 l.) 90 kr.

Vécsey Tamás. Lucius Ulpius Marcellus. (171 l.) 1 frt.

Verbőczy István. Hármas könyve. Forditották, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. 5 frt.
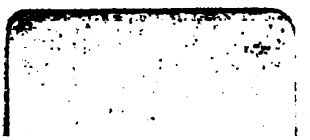
Wlassics Gyula, A tettesség és részesség tana. Bővitett uj kiadás. 6 frt.